

Україна ДИПЛОМАТИЧНА Є

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Київ • 2019

Виходить друком із листопада 2000 року

Автори проєкту
Анатолій Денисенко,
Павло Кривонос,
Василь Туркевич

Засновники
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Історичний клуб «Планета»

*Видання рекомендовано до друку Вченою радою
Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».
Протокол № 7 від 17 жовтня 2019 року*

Видавець
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв

Головний редактор
Анатолій Денисенко, кандидат історичних наук

Заступники головного редактора
Володимир Денисенко, доктор історичних наук
Інна Хоменська, кандидатка філологічних наук

Книгу зареєстровано
Міністерством освіти і науки України як фахове видання
за спеціальністю «Історичні науки» (наказ № 642 від 26.05.2014)

ISBN 978-617-7631-10-0

Україна ДИПЛОМАТИЧНА

DIPLOMATIC UKRAINE
SCIENTIFIC YEARBOOK

Kyiv • 2019

Issued since November 2000

Created by

*Anatolii Denysenko,
Pavlo Kryvonos,
Vasyl Turkevych*

Founders

Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions,
State Institution “Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine”,
Planeta Historical Club

*The issue is recommended for publishing by the Academic Council
of the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”.
Protocol No. 7 as of October 17, 2019*

Publisher

Directorate-General
for Rendering Services to Diplomatic Missions

Editor-in-Chief

Anatolii Denysenko, Ph.D. in History

Deputy Chief Editors

*Volodymyr Denysenko, Doctor of History
Inna Khomenska, Ph.D. in Philology*

The year-book is registered
by the Ministry of Education and Science of Ukraine
as a professional edition specializing in Historical Sciences (Decree No. 642 of 05.26.2014)

ISBN 978-617-7631-10-0

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Пристайко Вадим, Міністр закордонних справ України

Алексєєнко Ігор, кандидат біологічних наук, генеральний директор Науково-виробничого підприємства «Видавництво «Наукова думка», заслужений працівник культури України

Андрущенко Віктор, доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України, академік Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, президент Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи

Балабанов Костянтин, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, ректор Маріупольського державного університету, генеральний консул Республіки Кіпр у Маріуполі

Бондаренко Сергій, кандидат юридичних наук

Брага Сергій, заслужений журналіст України, головний редактор газети «Урядовий кур'єр»

Губерський Леонід, доктор філософських наук, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гуменюк Борис, доктор історичних наук

Держалюк Микола, доктор історичних наук

Железняк Микола, кандидат філологічних наук, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України

Згуровський Михайло, доктор технічних наук, академік НАН України, Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Ільїн Михайло, голова Федерації всесвітнього миру

Копійка Валерій, доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кремень Василь, доктор філософських наук, президент Національної академії педагогічних наук України, академік НАН України

Кулінич Микола, кандидат історичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралії

Прокопенко Володимир, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України, голова правління Всеукраїнської ради працівників та ветеранів інформаційної сфери

Сорока Михайло, голова Київської організації Національної спілки журналістів України

Сосса Ростислав, доктор географічних наук

Таланчук Петро, академік Національної академії педагогічних наук України, президент Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Таукач Ольга, головна редакторка журналу «Зовнішні справи»

Яцків Ярослав, доктор фізико-математичних наук, директор Головної астрономічної обсерваторії України, академік НАН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Горбулін Володимир, доктор технічних наук, професор, академік НАН України – голова редакційної колегії

Кривонос Павло, почесний професор Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» та Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, генеральний директор Державного підприємства «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» – видавець

Денисенко Анатолій, заслужений журналіст України, кандидат історичних наук, голова Історичного клубу «Планета» – головний редактор

Кудряченко Андрій, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ, директор Державного підприємства «Інститут всесвітньої історії НАНУ» – заступник голови редакційної колегії

Хоменська Інна, кандидатка філологічних наук – заступниця головного редактора

Богаєвський Юрій, Надзвичайний і Повноважний Посол, ветеран дипломатичної служби

Віднянський Степан, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу Інституту історії України НАН України

Гай-Нижник Павло, доктор історичних наук, завідувач відділу історичних студій Національного науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України

Денисенко Володимир, доктор історичних наук, заступник головного редактора, завідувач кафедри журналістики Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Жалоба Ігор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету імені Б. Грінченка

Здіорук Сергій, доцент, заслужений діяч науки і техніки України, кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Кийков Олексій, директор дирекції «Дипсервіс» ДП «ГДІП», доктор філософії

Киричок Петро, проректор з науково-педагогічної роботи Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», професор, заслужений діяч науки і техніки, доктор технічних наук

Матяш Ірина, докторка історичних наук, професорка, голова правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин

Перепелиця Григорій, доктор політичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова ГО «Інститут зовнішньополітичних досліджень»

Пирожков Сергій, доктор економічних наук, професор, академік НАН України, Надзвичайний і Повноважний Посол, віцепрезидент НАН України

Татаренко Наталія, кандидатка економічних наук

Туркевич Василь, заслужений діяч мистецтв України

Турянський Ігор, Надзвичайний і Повноважний Посол, ветеран дипломатичної служби, член Національної спілки журналістів України

Хандогій Володимир, Надзвичайний і Повноважний Посол, президент Української асоціації зовнішньої політики

Харченко Олександр, генеральний директор «Укрінформу»

Ціватий Вячеслав, кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Павло КРИВОНОС,
генеральний директор
ДП «ГДІП»

ЄДНАЄМО СВІТ (ДВАДЦЯТЬ ВИПУСКІВ НАУКОВОГО ЩОРІЧНИКА «УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА»)

Візитівкою будь-якої держави є її зовнішня політика та культура дипломатичних відносин. Після здобуття незалежності перед новітньою українською дипломатією постало питання розбудови системи зовнішньополітичної служби й професійної підготовки. З огляду на нерозривний зв'язок між дипломатією і столітньою історією країни, першим кроком на цьому шляху стало вивчення української дипломатичної історії. Насамперед ідеться про перипетії періоду Русі-України, козацької держави Богдана Хмельницького, наступних гетьманів та становлення Української Народної Республіки. Ці сторінки через утрату української державності залишалися «білими плямами». Навіть попри існування міжнародного факультету Київського державного університету, який із 1944 року готував фахівців для Міністерства закордонних справ України, цю проблематику не було внесено до навчальних програм і майже не висвітлено в підручниках та окремих виданнях з історії України.

Як відомо, 24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила на позачерговій сесії Акт проголошення незалежності та прийняла відповідну постанову. Упродовж грудня того року нашу державу визнали 66 країн світу, зокрема Польща, Канада, Угорщина, Болгарія, Росія, Чехословаччина (нині Чехія та Словаччина), Грузія, Туреччина, США, Індія, Німеччина, Білорусь, Китай, Молдова, Франція, Італія, Японія, Великобританія і т.д.

Наприкінці 1994 року в Україні було акредитовано послів 78 держав, поміж яких 55 – із резиденцією в Києві. Упродовж 1991–1992 рр. сформовано штат дипломатичних працівників у МЗС України та в закордонних установах.

Наприкінці 1994-го функціонувало вже 54 закордонні дипломатичні установи України в 43 країнах світу. А станом на 31 грудня 2013 року Україна встановила дипломатичні відносини на рівні посольств із понад 170 країнами світу. Попри таке зростання розгалуженості міждержавних зв'язків, становлення та розвиток української дипломатії є сферою державного життя, яка за своєю специфікою в минулому була фактично закритою темою. Та й після здобуття незалежності тривалий час ми знали про міжнародну діяльність хіба що з офіційних документів. Те саме можна стверджувати й щодо формування позитивного іміджу України поміж міжнародної спільноти. Визначивши одним із важливих напрямів своєї діяльності культурну дипломатію, Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв стала видавцем низки наукових і науково-популярних видань, як-от щорічника «Історичний календар», наукового журналу «Пам'ять століть», а також співзасновником наукової громадської організації «Історичний клуб "Планета"». Саме 2000 року спільними зусиллями було започатковано та видано перший випуск наукового щорічника «Україна дипломатична».

Забезпечення спадкоємності поколінь дипломатів у такій важливій для України сфері є надзвичайно корисною справою, реальним внеском у прискорення розвитку вітчизняної дипломатичної школи. Тож саме такою є мета щорічника «Україна дипломатична». Колектив був від початку налаштований, аби результати досліджень стали в нагоді для подальшого наукового опрацювання шляхів і методів підвищення рівня підготовки нової генерації українських дипломатів, забезпечення ефективності їхньої діяльності.

Нині двадцятий випуск наукового щорічника «Україна дипломатична» – це, без перебільшення, знакова подія в житті українського суспільства. Робота над кожним випуском щорічника – процес творчий, у якому задіяно наукові сили насамперед Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Острозька академія», Національного інституту стратегічних досліджень, інститутів гуманітарного профілю Національної академії наук України й викладачів провідних вишів. Двадцять випусків щорічника дають усі підстави говорити не тільки про те, що ця книга зайняла свою нішу серед історичних видань у нашій країні – її також високо оцінила наукова міжнародна спільнота й дипломатична громадськість. Це зобов'язує редакційні колегию та раду до подальшого вдосконалення й активних пошуків нових цікавих тем, нестандартного подання матеріалів, збільшення кількості авторів.

Наш щорічник активно став освоювати складну й не всім доступну зовнішньополітичну тематику, довелося шукати нові форми висвітлення зібраного матеріалу. Так виникла ідея заснувати «Бібліотеку наукового

щорічника “Україна дипломатична”. Авторами першої книги серії «Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині» стали Ірина Матяш та Юрій Мушка. Протягом останнього місяця 2011 року один за одним вийшли у світ яскраво ілюстровані біографічні есе «Постпред України Іван Грищенко» та «Людина планети» (автори Анатолій Денисенко та Василь Туркевич). А згодом із цієї серії загалом було представлено: «Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму» (автор Ігор Лоссовський) – матеріали цього видання можуть бути важливим елементом створення доказової бази під час розгляду в міжнародних судових інстанціях позовів України щодо порушення Росією норм міжнародного права; «Сторінки мого життя» – спогади Надзвичайного і Повноважного Посла України Миколи Макаревича; науково-популярний нарис «Заповіт миру» про життя та діяльність корейського релігійного й громадського діяча Мун Сон Мьона; видання «Лідер двох епох» про Гейдара Алієва, який був Президентом Азербайджанської Республіки протягом 10 років; художньо-документальне видання «Дипломатична кухня» дипломата Олександра Сліпченка; науково-популярний нарис «Пізнаємо Україну» про діяльність Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв. Також англійською мовою видано книги про Геннадія Удовенка й спогади корифеїв української дипломатії Михайла Дашкевича «Довгий шлях до дипломатичного Олімпу» та Володимира Чорного «Облога. Від Переяслава й донині», збірник «Сергій Іванович Пирожков: життєвий шлях ученого і дипломата» тощо.

Дипломатія – невід’ємний атрибут сучасного цивілізованого світу. І в цьому чималий внесок нашого періодичного видання. Зокрема, його популяризації на міжнародному рівні активно сприяє дирекція «Медіа-центр» ДП «ГДІП», колектив якої готує до друку науковий щорічник, а також інші видання Генеральної дирекції.

Користуючись цією історичною нагодою, ми хочемо висловити подяку авторам щорічника за плідну працю та незмінно високий рівень кожного випуску видання.

UNITING THE WORLD (TWENTY ISSUES OF THE SCIENTIFIC YEARBOOK DIPLOMATIC UKRAINE)

The decisive hallmark of every country is its foreign policy and culture of diplomatic relations. Upon achieving independence, contemporary Ukrainian diplomacy was faced with a need to develop its foreign policy service and training system. Given the inextricable link between diplomacy and centuries-old history of the country, the first step on that path was studying Ukrainian diplomatic history. Implied herewith are, first of all, the vicissitudes of the eras of Rus-Ukraine, the Cossack state of Bohdan Khmelnytskyi and his successors, and the emergence of the Ukrainian People's Republic (UPR). Meanwhile, due to the loss of Ukrainian statehood, these historical episodes retained their status of obscure blind spots. Even despite the existence of the international department at Kyiv State University providing capacity-training for the staff of the Ministry of Foreign Affairs since 1944, this issue was not included into educational programmes, thus largely remaining an uncharted territory in historical literature about Ukraine.

With the proclamation of the 1991 Independence Act by the Verkhovna Rada of Ukraine, in December of the same year Ukraine was recognized by 66 countries, namely Poland, Canada, Hungary, Bulgaria, Russia, Czechoslovakia, Georgia, Turkey, the USA, India, Germany, Belarus, China, Moldova, France, Italy, Japan, Great Britain, etc.

As of 1994, 78 ambassadors of foreign countries had been accredited to Ukraine, 55 of which were resident in Kyiv. At the end of the same year, as many as 54 foreign diplomatic missions of Ukraine had started to function in 43 countries all around the world. As of 31 December 2013, Ukraine had established diplomatic relations at the ambassadorial level with more than 170 countries.

Notwithstanding such an increasingly extensive network of interstate contacts, the establishment and development of Ukrainian diplomacy is the specific sphere of social life, which was not publicly disclosed in the past. Nor was it commonly known after gaining independence, the only available source being official documents. The same idea also holds true in the case of projecting a positive image of Ukraine in the international community. Having defined cultural diplomacy as one of its principal pillars, the Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions has taken on the task of publishing

На презентації 19 випуску наукового щорічника «Україна дипломатична» зі студентами Національного університету «Острозька академія», листопад 2018 року
 At the presentation of the 19th issue of the scientific yearbook *Diplomatic Ukraine* with the students of the National University of Ostroh Academy, November 2018

a range of scientific and popular science-oriented editions, such as, inter alia, the annual *Historical Calendar*, the scientific journal *The Memory of Centuries*, as well as co-founding the scientific civil society organization *Planet Historical Club*. It was in 2000 that the collective effort resulted in initiating and publishing the first issue of the yearbook *Diplomatic Ukraine*.

Ensuring intergenerational continuity of diplomatic activities in such a crucial sphere for Ukraine is an extremely valuable cause, a meaningful contribution to accelerating the development of the national diplomatic tradition. Hence, this is the aim of the scientific yearbook *Diplomatic Ukraine*. From the very outset, the editorial staff was committed to making the research findings useful for further scientific quest for the ways of enhancing the professional background of the new generation of Ukrainian diplomats and ensuring their high performance.

It is hardly an exaggeration to say that nowadays the 20th issue of the scientific yearbook *Diplomatic Ukraine* is a landmark event for Ukrainian society. Every edition of the yearbook requires a great deal of creativity masterfully delivered by the best and brightest from the Institute of International Relation of Taras Shevchenko National University of Kyiv, the National University of Ostroh Academy, the National Institute for Strategic Studies, humanitarian institutes of the National Academy of Sciences of Ukraine and professors of top universities.

Highly appreciated by the international scientific and diplomatic community, twenty editions of the yearbook make a strong case for stating that the publication has taken its rightful place in our historical literature. It is therefore incumbent upon the editorial staff and board to further improve and vigorously search for new riveting topics, unconventional presentation of materials, and expanding the author team.

Our yearbook is aggressively involved in exploring the labyrinthine topic of foreign policy, which compelled us to pursue new ways for presenting the materials gathered. This route has lead us to the idea of *Library of the Scientific Yearbook Diplomatic Ukraine*. Among the contributors to the first edition of the series *The UPR Extraordinary Diplomatic Mission in Hungary* there were Iryna Matiash and Yuriy Mushka. November 2011 saw the publication of two consecutive vividly illustrated biographical essays *Permanent Representative Ivan Hryshchenko* and *The Man of the Planet*, authored by Anatolii Denysenko and Vasyl Turkevych. They were soon followed by *The International Legal Status of the Budapest Memorandum* by Ihor Lossovskyi, whose research findings can serve as a significant element of the evidence base required for considering lawsuits of Ukraine against Russia on violating international legal norms in international judicial bodies; *The Pages of My Life* by Mykola Makarevych, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine; the popular scientific essay *The Legacy of Peace* shedding light on life and activities of Sun Myung Moon, a Korean religious and public figure; *The Leader of Two Epochs* about Heydar Aliiev, who had been President of the Republic of Azerbaijan for 10 years; the documentary feature publication *Diplomatic Cuisine* by Oleksandr Slipchenko, a Ukrainian diplomat; popular scientific essay *Discovering Ukraine* on the activities of the Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions. Among other publications issued in English there were also books about Hennadii Udovenko and the memoirs of such luminaries of Ukrainian diplomacy as Mykhailo Dashkevych, *The Long Way to Diplomatic Olympus*, and Volodymyr Chornyi, *The Siege. From Pereiaslav to the Present* and Serhii Pyrozhkov: *the Life Path of a Scientist and Diplomat*, etc.

Diplomacy has become an inalienable attribute of the modern civilized world, and our yearbook has had a major hand in this process thanks to the intensive efforts of the “Mediacenter” Directorate, whose staff prepares the yearbook and other publications of the Directorate-General for printing.

Availing ourselves of this historic opportunity, we commend the authors of the yearbook for their commitment and the consistently high quality of each edition.

ЗУДК 94 (438)

Юрій ЗЕМСЬКИЙ,

*доктор історичних наук, професор кафедри
міжнародних відносин та туризму
Хмельницького національного університету;*

Валерій ДЯЧОК,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри
міжнародних відносин та туризму
Хмельницького національного університету*

УКРАЇНА В СТРАТЕГІЧНИХ ПЛАНАХ ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИКІВ НАПРИКІНЦІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті охарактеризовано зміст стратегій, до яких вдавалися провідні польські політики задля відродження польської державності в умовах завершення Першої світової війни. З'ясовано особливості й причини проросійських (а згодом антантівських) сподівань Народно-демократичної партії на чолі з Р. Дмовським і германофільства соціал-демократів на чолі з Ю. Пілсудським. Показано місце та роль України в провідних концепціях польських політиків. Аргументовано значущість гнучкої тактики в царині міжнародних відносин як запоруки максимально ефективної боротьби за стратегічні національні інтереси.

Ключові слова: Перша світова війна, Україна, Р. Дмовський, Ю. Пілсудський, Антанта, Центральні держави.

Занепад Російської й Австро-Угорської імперій під час подій Першої світової війни створив надзвичайно сприятливі умови для національно-державного утвердження низки поневолених у цих імперіях народів, зокрема поляків. Та українці, на жаль, не спромоглися скористатися з обставин. Цей історичний досвід є досі повчальним, навіть через століття, тож спонукає нас прискіпливіше вдивлятися у зміст тих подій, аналізувати їх, порівнювати поведінку наших політиків із діями конкурентних національних сил.

Важливо наголосити, що поляки, як і українці, були тоді також «розкидані» по різних державах (навіть у складнішій конфігурації – поділ відбувся поміж трьома недоброзичливими сусідами), тож очевидно, що в польському політичному середовищі також виокремилися різні стратегії поведінки задля досягнення національних цілей. Тому не випадково й поміж дослідників, що звертаються до вивчення тих проблем, точаться дискусії щодо трактування чималої низки складних процесів та неоднозначних фактів.

У польській історіографії навіть сформовано традицію, за якою (і це, мабуть, природно) процес відродження Польської держави початку ХХ століття подають у піднесених тонах, з елементами гіперболізації. Зокрема, улюбленим та почасти міфологізованим постає образ Юзефа Пілсудського, головного військового діяча, героїчно-мілітарною працею якого й постала Польська Республіка [1; 2; 3; 4; 5]. Водночас інша, не менш знакова постать тієї доби – Роман Дмовський – дістає від дослідників менше уваги [6; 7]. Проте саме ці політики відіграли найвизначнішу роль у долі України першої третини ХХ століття, тому порівняльний аналіз їхніх стратегій не лише пізнавальний, а й повчальний.

Дмитро Дорошенко у своїх «Спогадах минулого» надзвичайно яскраво описав, як йому довелося, їдучи на лікувальний відпочинок до Лозанни, зупинитися на три дні у Львові. Як згодом з'ясувалося, то були останні мирні дні напередодні Першої світової війни. Тоді він мав багато цікавих зустрічей та розмов, зокрема ділових, з активними громадськими й політичними діячами піддавстрійської України. Але найбільше його вразили зовсім інші якості і зміст тамтешнього громадського життя, власне сам рівень української свідомості галичан, якщо порівняти з наддніпрянцями [8, с. 11–15].

А далі розгорнулися трагічні події, що їх зумовила бездержавність, – українці Заходу та Наддніпрянщини висловили готовність воювати між собою. Симон Петлюра, як репрезентант української громадськості на змосковщених землях, улітку 1914 року оприлюднив відозву «Війна і українці» в московському часописі «Украинская жизнь», де був редактором. С. Петлюра закликав підтримати російський уряд, водночас наголошуючи, що той мусять невідкладно розв'язати українське національне питання в Російській імперії, і сподіваючись, що в майбутньому ставлення російської влади до українців зміниться на краще [9]. Власне, йому (як і більшості наддніпрянців) здавалося тоді, що підтримавши росіян у тій війні, українці доведуть свою відданість імперії, а тому заслужать прихильність до себе. Звісно, це був великий самообман, за що згодом С. Петлюру й критикували. Проте чимало українців усе ж уважали, що відозва хоч і була злом, але необхідним тоді [10, с. 63]. А «вдячність» Росії своїм вірнопідданим українцям добре ілюструють події, що відбувалися впродовж 1914–1915 років: закриття українських часописів, як-от газети «Рада», «Українська хата», «Село» тощо;

поновлення боротьби з так званим мазепинством, яким пояснювали провали всіх російських військових операцій; а також погроми й висилання українців із Галичини після приходу туди «братів-визволителів». Показова також реакція тогочасного Міністра закордонних справ Російської імперії Сергія Сазонова (його вважали найліберальнішим європейцем в уряді) на запит української громади про захист од безпідставних звинувачень. Цей ліберал відповів: «Тепер то й випав найбільш зручний мент для того, щоб раз на завжди покінчити з вашим українством!» [8, с. 23]

Водночас західні українці через свій національний координаційний орган громадського життя – Головну українську раду у Львові, назвавши Росію історичним ворогом України, висловили сподівання, що перемога над цим національним поневолювачем дасть нагоду всім українцям нарешті об'єднатися та визволити свою державу. Тоді ж зазначена рада створила Українську бойову управу, яка розпочала формувати легіони Українського січового стрілецтва [10, с. 64–65]. А також характерно, що українці-емігранти з Наддніпрянщини, які проживали у Львові, створили організацію з надзвичайно красномовною назвою – Союз визволення України, де згуртувалися Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізняк та інші. Союз проводив широку національно-культурну просвітницько-інформаційну роботу серед українців і, зокрема, поміж полонених, які були підданими російського царя.

Інакше кажучи, західні українці, маючи вже неабиякі здобутки політичних та національно-культурних свобод, а також досвід парламентської роботи в конституційній Австро-Угорщині, відразу зрозуміли, що війна з Росією (якщо переможна) – це реальна нагода здобути в перспективі власну національну державу. Натомість наддніпрянці навіть згодом, коли розпалася Російська імперія, демонстрували цілковиту політичну сліпоту, вірячи в можливість демократичних перетворень у Росії, а отже, обмежуючись лише претензіями на автономію України в складі демократичної Російської республіки (про що мовилось у всіх трьох універсалах, які з'явилися протягом 1917 року).

Такі різні погляди щодо тактики дій (в умовах розгортання Першої світової війни) мали також і польські політики. Тому надзвичайно цінно розглянути їхній досвід, аби розуміти, завдяки чому їм за схожих обставин удалося відродити свою державу. Поміж цих різних польських політичних сил провідні ролі відігравали народні демократи на чолі з Романом Дмовським та соціал-демократи – з Юзефом Пілсудським. Ендеки, як називали перших, головну загрозу для відродження Польської держави вбачали в Німеччині, а тому вважали за необхідне шукати точки порозуміння та співпраці з Росією. Натомість пілсудчики єдину можливість відродження Польської держави пов'язували з «розчленуванням» Росії.

Проросійська позиція Р. Дмовського сформувалася не одразу, подеколи зазнаючи певної корекції, проте повсякчас він залишався «антисимпатиком» українців. Ще студентом Варшавського університету, Р. Дмовський належав до «Союзу польської молоді "Zet"». У 1888 році, від імені київської Старої громади та за дорученням Володимира Антоновича, до Варшави задля налагодження співпраці з польським молодіжним осередком приїздив Костянтин Арабажин. Більшість поляків були готовими на такі домовленості, але саме Р. Дмовський виступив тоді з категоричною незгодою визнати українців окремою нацією, а відтак заперечував саму доцільність такої співпраці [11, с. 111–112].

Детальніший зміст переконань Р. Дмовського постає із циклу його статей, писаних наприкінці 90-х років XIX століття, що з'явилися під загальною назвою «Листи варшав'янина в Галичині». Він писав, що кількасотлітнє бездержавне життя українців вихолостило будь-який досвід державного управління. А тому українці не мають ані відчуття власної політичної індивідуальності (яке тільки в умовах державно-політичних традицій може формуватися), ані виразного усвідомлення своїх політичних потреб. Ідеали українців постають лише в загальних фразах, вони ніколи не набували реального життєвого змісту. Тому коли українець тужить за вільною Україною, це лише акторство, він наслідує тугу поляків за Польщею. Проте останні не лише тужать, вони точно знають, що мають робити за умови відродження своєї держави [12, s. 173]. Узагальнюючи таке розуміння реальності, він висновував, що полякам слід запозичити досвід французів й асимілювати автохтонів Східної Галичини, як це зробила Франція в Провансі, Бретані чи Ельзас-Лотарингії [12, s. 173].

Ще докладніше Р. Дмовський розгорнув свою теорію в знаковій праці «Думки сучасного поляка» («Myśli nowoczesnego Polaka»), надрукованій 1902 року на сторінках часопису «Przegląd Wszechpolski». Власне, він сформулював там свої переконання, обґрунтувавши необхідність виборювати національні польські інтереси. Р. Дмовський розкрив причини виникнення польського націоналізму, що зажеврів у XVIII столітті внаслідок занепаду Польської держави. Цей процес своєю чергою спричинив зародження українського (за лексику Р. Дмовського – руського) та литовського націоналізмів. Водночас очільник ендеків уважав, що український та литовський рухи нібито штучно – для боротьби з поляками – інспірували уряди відповідно Австрійської та Російської імперій. Тож висновок: полякам необхідний націоналізм, аби позбутися власних лінощів, повернути собі статус «історичної нації» та розширювати території своєї національної діяльності [13].

Характерно, що в цій праці Р. Дмовський апелював уже до досвіду німців, які об'єктом своєї експансії обрали польські землі – а тому полякам належить вести наступ далі на схід, на землі українські та литовські. Саме

ці території він називав полем історичної діяльності поляків, де в минулому польська культура мала великі здобутки, а тому, втративши вплив на зазначених теренах, доведеться втратити й неабиякі давні завоювання, а також кілька мільйонів своїх людей. Отже, Р. Дмовський задекларував концепцію «інкорпорації», тобто «влиття», приєднання українських земель до складу ідейного, або уявного, «польського тіла» (адже незалежної Польської держави тоді ще не було) [13].

Аргументуючи доцільність інкорпоративної стратегії дій щодо України, Р. Дмовський застерігав поляків од будь-яких поступок українцям, бо це призведе до втрати українських земель, адже лінивих та сонних українців асимілює хтось інший (якщо цього не зроблять поляки). Проте українці від такого натиску можуть «прокинутись» і, згуртувавшись в антипольській боротьбі, стати новим сильним гравцем на історичній мапі Європи, і це теж добре для поляків, бо тоді, ставши нацією, українці боронитимуться також і від росіян, а отже, стануть союзниками поляків у боротьбі з Росією [14].

Отож, як справжній націоналіст, Р. Дмовський готовий був визнати лише народ, який має самоповагу та спроможний до боротьби, захищаючи себе. Таку позицію Р. Дмовського, звісно, помітили й відзначили його сучасники. За словами українця М. Лозинського, лідер ендеків сповідував насилля як своєрідну «педагогічну місію» поляків, що мали допомогти українцям у прагненні стати самостійними [15]. Відверто оцінював таку концепцію ще й І. Дашинський, лідер польських соціал-демократів Галичини, коли зазначав, що Р. Дмовський «винайшов у ставленні до українців цікаву, хоча й варварську теорію, що їх треба так пригноблювати, щоби вони денаціоналізувалися – або ж загартувались у боротьбі й стали нацією» [16, s. 9].

Початок Першої світової війни став зручною нагодою для Р. Дмовського спробувати втілити свій проект. Ба більше, він передбачав та вітав іще раніше такий перебіг подій, тому що сама ідея відновлення Польської держави тільки й могла зреалізуватися за обставин збройного конфлікту поміж «великими державами світу». До того ж Р. Дмовський сподівався та бажав, аби така «війна тривала якомога довше, бо потрібно, щоб минуло багато часу, перш аніж Європа зрозуміє, що Польща має бути незалежною» [17, с. 140].

Вважаючи Німеччину головним ворогом, що перешкоджає незалежності Польщі, Р. Дмовський з оптимізмом узявся підтримувати Росію після проголошення в серпні 1914 року останньої відозви уряду до поляків усіх частин колишньої Речі Посполитої возз'єднатися під скіпетром російського царя. Польські народні демократи сприйняли цей заклик як заохочення з боку імперської влади до поліпшення польсько-російських відносин. Тож уже в листопаді 1914 року у Варшаві було створено Польський національний комітет на чолі з лідером консерваторів З. Вельопольським і лідером ендеків Р. Дмовським, який узяв на себе обов'язки представника поляків на теренах Росії.

Проте минав час, а з боку Росії так і не прозвучало зрозумілої програми чи хоча б чіткої позиції з польського питання. У 1915 році, переконавшись у слабкості Росії, особливо після німецько-австрійської окупації російської частини Польщі, Р. Дмовський зрозумів марність своїх сподівань та розпочав активний пошук нових зовнішньополітичних союзників, а саме переорієнтувався на пошук підтримки з боку коаліції Антанти – Великої Британії, Франції та США.

Упродовж 1916 та 1917 років Р. Дмовський підготував низку меморандумів, декларацій та аналітично-пропагандистських брошур і статей, у яких доводив політикам Заходу необхідність відновлення Польської держави. Адже після остаточного ослаблення могутності Російської імперії (яке тоді було для всіх очевидним), володарями цілої Східної Європи, як стверджував Р. Дмовський, стануть неодмінно німці, якщо на противагу їм на Сході не з'явиться новий (замість Росії) суперник. Отож ефективною противагою зміцненню німців – переконував Р. Дмовський – може бути лише відновлена Польська держава, якщо вона буде сильною та справді незалежною. Для чого й треба ввести до її складу Західну Україну (разом із частиною Поділля) та Західні губернії Білорусі, щоби площа та чисельність населення відновленої Польщі були співмірними з французькими та німецькими [17, с. 142–145].

Зауважимо, що це був ідейний відступ од кордонів 1772 року, які гаряче прагнули повернути поляки протягом усього XIX століття (про відновлення держави аж до Дніпра говорили під час Листопадового 1830–31 рр. та Січневого 1863–64 рр. повстань). Окреслена нова межа набула назви «лінії Дмовського» й сягала приблизно кордонів другого поділу Речі Посполитої 1793 року. Позначений контур бажаного кордону був не етнічним, а радше позначав східну сферу впливів польської колонізації поміж місцевого українського та білоруського населення [18, с. 100].

У серпні 1917 року у швейцарській Лозанні за ініціативою Р. Дмовського було створено новий Польський національний комітет (ПНК), що, згідно із задумом організатора, мав виконувати представницькі функції польської нації в усьому світі. І насправді, його представництва було відкрито в Лондоні, Парижі, Римі, Вашингтоні та інших столицях, де активно популяризували ідеї відновлення Польської держави. Зрештою, завдячуючи такій праці, ПНК здобув бажане визнання поміж урядів інших країн. Офіційна позиція національного комітету пропагувала думку, що національна територія Польщі значно більша, ніж етнографічна, а тому польська держава своїми кордонами має тягнутися значно ширше за етнічні землі [17, с. 150].

Проголошення незалежності УНР доби Центральної Ради, а згодом і Гетьманської держави П. Скоропадського особливо занепокоїло народних демократів. Проте підписання 9 лютого 1918 року Брест-Литовського договору між урядом УНР та Центральними країнами (після короткотрива-

лого зміцнення позицій України) значно послабило можливості українців обстоювати власні національні інтереси після завершення Першої світової війни, адже країни-переможниці розглядали Україну (під час роботи Паризької мирної конференції) як союзницю агресорки-Німеччини.

Протилежно інтерпретують позицію лідера польської соціал-демократії Ю. Пілсудського щодо України. Саме «інтерпретують» – це слово найдоречніше, зважаючи на те, що справжня позиція цього найпопулярнішого польського політика модерного часу й дотепер лишається проблемою, навколо якої тривають дискусії істориків. На противагу відкритому й активному публіцисту та пропагандисту Р. Дмовському, який упродовж усього життя й письмово, і вербально чітко декларував свої політичні переконання, Ю. Пілсудський, як справжній військовий, повністю віддавався мілітарній справі та не залишив чітко сформульованих теоретичних міркувань чи бодай спогадів щодо своїх стратегій здобування незалежності для Польської держави.

Отож постать Ю. Пілсудського й донині неабияк міфологізована. Польські історики сформували кілька різних політичних портретів маршала. Найчастіше його називають прихильником побудови Другої Речі Посполитої на засадах федералізму, прихованим імперіалістом або харизматичним патріотом і політичним реалістом, що прагнув побудувати модель «ідеальної вітчизни» [19, с. 149–150]. Здебільшого дослідники вважають Ю. Пілсудського переконаним федералістом.

Із самого початку військових дій у 1914 році Ю. Пілсудський відразу організував польський легіон на підтримку Центральних держав у війні проти Росії. Це були добровольці зі створених до війни військових товариств. Легіон був підпорядкований німецькому командуванню й, важливо наголосити, німецький уряд традиційно надавав своїм військовим начальникам на передовій доволі широкий політичний простір у прийнятті рішень, а отже і Ю. Пілсудський у межах території, яку займав його легіон, почувався самотійно, що підвищувало його впевненість у правильності своїх дій [20, с. 154]. Окрім того, німецький уряд відразу й чітко задекларував зрозумілу для поляків позицію щодо їхнього політичного майбутнього, а саме готовність створити з відбитих у Російській імперії територій польську державу з королем, який був би родинно пов'язаний із німецькою династією. На східному фронті цю ідею тоді декларували в закличних словах: «Поляки! Несемо Вам волю й незалежність, за яку боролися й терпіли Ваші батьки» [20, с. 154–155].

Польські германофіли розуміли, що Німеччина й Австро-Угорщина можуть бути зацікавлені в Польській державі саме для послаблення Росії, адже остання якраз і була такою загрозливою для всіх потугою через великі свої території та велелюдне об'єднання народів. Тому відібрати в Росії польські землі, створити державу, яка була б вороже налаштована до Російської

імперії, – усе це було цілком очевидно в інтересах Центральних держав. Ба більше, останні були зацікавлені також у прихильності населення до їхньої політики, а ще дужче – у поповненні лав власних військових підрозділів. Тож 5 листопада 1916 року з’явився спільний рескрипт німецького й австрійського монархів, де було чітко задекларовано, що на відвойованих у Росії землях буде створено самостійну Польську державу з монархічно-конституційною формою правління. Щоправда, визначення кордонів такого королівства було відтерміновано на післяпереможний час [21, с. 435].

Власне, ця подія й стала першою міжнародного змісту декларацією про відновлення Польської держави в модерному часі. Тоді вона спричинила хвилю обурення з боку Росії, а також зібрала негативні оцінки від Великої Британії та Франції. Але саме такого змісту ідеї й надихали Ю. Пілсудського та його прихильників триматися германофільської лінії. А водночас це дає підстави тлумачити їхню позицію як орієнтацію на створення з відібраних у Росії територій так званого поясу незалежних держав (України, Білорусі, країн Балтії), які були би своєрідним буфером, що відділив би відроджену Польську державу від агресивної Росії.

Відверто непривабливу позицію Ю. Пілсудського через його колаборацію з німцями (адже він створював військові підрозділи й брав разом із ними участь у бойових діях на боці німців) неабияк пом’якшило те, що він створив іще й опозиційний до німців військовий підрозділ. Ю. Пілсудський заснував конспіративну Польську організацію військову (ПОВ), яка була віддано підпорядкована особисто йому. Коли ж звістка про це дійшла до німецького командування й ті зажадали від цього польського війська присяги на вірність, Ю. Пілсудський заборонив членам ПОВ присягати. Непорозуміння переросло в конфлікт, унаслідок чого в липні 1917 року Ю. Пілсудського разом із його ад’ютантом К. Соснковським було заарештовано й ув’язнено у фортеці Магдебурга, де він «у почесній сторожі» перебував аж до завершення війни [20, с. 195].

Отже, Ю. Пілсудський, як і Р. Дмовський, мали спільну мету – відродження незалежної Польської держави. Проте їхні стратегічні розрахунки щодо способів її досягнення було орієнтовано на протилежні сторони конфлікту в Першій світовій війні. А оскільки Україна тоді стала полем зіткнення конкурентних сил, звісно що українське питання було невід’язним складником планів польських політиків. Природно також, що за браком суб’єктності як України, так і Польщі на початку XX століття, поляки в пошуку задоволення власних національних інтересів апелювали до історичного минулого, у якому ще наприкінці XVIII століття була відома лише польська державність і, на жаль, уже забута українська. Отож для поляків важливо було переконати уряди сусідніх держав, на підтримку яких вони покладалися, у доцільності й навіть необхідності відродження Польської держави.

Німеччина та Росія демонстрували свою лояльність до державницьких бажань поляків уже хоча б із тактичних міркувань – аби привабити їх воювати на своєму боці. Політики Великої Британії (до самих подій більшовицького перевороту) побоювалися, що в разі перемоги Антанти міць Росії в Східній Європі ще більше зросте. А тому об'єднана Польща (чи хоча б як автономна частина в межах Російської імперії, а ще краще – як незалежна держава) була вигідна для послаблення Росії. Французькі політики останньої третини XIX століття були повсякчас більше занепокоєні поступальним зростанням сили Німеччини, а тому покладалися лише на Росію як свого природного (як їм здавалося) союзника й надійну опозицію німцям. Тож певний час остерігалися відверто підтримувати бажання поляків (аби не дратувати росіян). Але після революції в Росії, а особливо після більшовицького перевороту, французи, як до того й закликали польські ендеки, насправді почали вбачати у відродженні Польщі альтернативу союзнитву росіян для протистояння з Німеччиною.

Таке співвідношення зовнішньополітичних інтересів у Східній Європі відіграло вирішальну роль упродовж підбиття підсумків Першої світової війни, яке відбувалося в Парижі протягом січня 1919 – січня 1920 років. Саме Р. Дмовському випало очолювати польську делегацію на тій конференції. Усіма своїми промовами й аргументами він прагнув донести представникам країн Антанти, що поляки в минулому вже чимало натерпілися від німців, а останнім часом опинилися під загрозою ще й із боку російських більшовиків. А українці – нібито природні союзники і перших, і других. Отже, він підводив до думки, що його концепція інкорпорації українських земель та власне самих українців до складу відновленої Польської держави – це справжня необхідність за тих умов, що склалися. Факти було перекручено, український національний рух названо штучним, інспірованим іззовні, а тому буцімто він є суто негативним. Водночас Р. Дмовський стверджував, що поляки здатні значно ефективніше правувати на територіях, які бажали інкорпорувати.

Під впливом таких аргументів 25 червня 1919 року рада міністрів закордонних справ країн-переможниць у Першій світовій війні дозволила польському урядові взяти Східну Галичину під свою тимчасову опіку на умовах надання їй автономії. А 28 червня Р. Дмовський од імені Польщі підписав Версальський мирний договір. Принагідно нагадаємо, що, крім Галичини, уже за Ризькою домовленістю Ю. Пілсудського з «червоною» Росією від 18 березня 1921 року, до Польщі перейшла також Волинь.

Такий успіх у реалізуванні концепції Р. Дмовського, як згодом з'ясувалося, був украй умовним та нетривким. Інкорпорацію етнічних українських територій самі українці справедливо трактували не інакше, як шовіністичний імперіалізм. Тож не лише між західних українців, а й серед наддніпрянців Польщу сприймали цілковито негативно. Так само до складу від-

твореної Польської держави було відібрано етнічні німецькі, білоруські, литовські землі, а отже й ці сусіди були не надто доброзичливі. На додаток Польща дістала недруга з боку «оновленої Російської імперії», відродженої в більшовицьких шатах. Адже попри поділ українських та білоруських земель поміж Польщею та більшовицькою Росією, остання ніяк не задовольнила свого імперіалізму, оскільки завжди вважала як західноукраїнські, так і західнобілоруські території особистою сферою інтересу та впливу. Отож концепція «Великої Польщі» втягнула поляків у затяжну суперечку з Німеччиною та радянською Росією – і пам'ятаємо, з яким задоволенням та завзятістю політичні монстри-режими цих двох хижаків порозумілися на основі роздертої між собою 1939 року Польщі.

Ідея Ю. Пілсудського щодо розчленування Російської імперії та створення на сході захисного пояса із союзних Польщі, але формально незалежних Української, Білоруської та Литовської держав, аби відсунути Росію якомога далі від польських кордонів, залишилася гіпотетичною, і документальних доказів існування таких переконань не збережено [22, с. 142]. Ба більше: непевність ситуації в Україні, громадянська війна в радянській Росії, революційна ситуація в Угорщині, пропаганда доктрини «світової пролетарської революції», швидке створення польської армії – усе це спонукало та сприяло рішенню країн Заходу передати Східну Галичину аж до Збруча в підпорядкування Польщі. А водночас усі ці чинники допомагали Ю. Пілсудському проводити політику «доконаних фактів», поступово захоплюючи впродовж 1919 року щоразу нові українські, білоруські, литовські землі, апелюючи до необхідності якомога далі тримати на відстані «червону чуму», що загрожувала зі Сходу цілій Європі.

Подальші події викрили несправжність нібито дружньої підтримки Ю. Пілсудського, яку він продемонстрував урядові УНР у квітні – травні 1920 року, підписавши із С. Петлюрою угоду під гаслом «За нашу та вашу свободу». Коли в 1921 році поляки уклали із СРСР Ризький договір, за яким Польщі відходила Західна Волинь, про угоду Пілсудського – Петлюри ніхто й не згадав.

Таку складність українсько-польських відносин обумовлює ще й те, що українцям самим не вдалося тоді об'єднатися на ідейно-політичному ґрунті. У цьому також полягає важливий історичний урок подій, які тут розглянуто. Адже поляки, попри різні стратегії, урешті прагнули однієї мети – відродження власної незалежної держави. Натомість українці-наддніпрянці довго були впевнені, що досить буде обмежитися правами широкої автономії в складі омріяної Російської демократичної федеративної республіки. Цим політикам украї бракувало й досвіду парламентаризму (який здобували українці західні, конкуруючи з польськими політиками), і самого розуміння важливості побудови суверенної національної держави як єдиної

надійної запоруки для реалізації національних інтересів. Тому таким разюче відмінним бачилося громадське життя українців Галичини Дмитрові Дорошенку останніми днями напередодні Першої світової війни. Українці Наддніпрянщини під впливом політичних процесів, що їх спотворило самодержавство, дуже програвали галичанам у політичній зрілості.

Отже, провідні польські політики цілком очікувано корегували свої стратегії відповідно до змін, яких зазнавали міжнародні відносини напередодні та під час подій Першої світової війни. І, звісно, зовсім несправедливо картати польських політиків за те, що вони повсякчас обстоювали інтереси своєї нації, зважаючи на настрої та вимоги громадянського середовища воєнного чи повоєнного польського суспільства. Інша річ, що іноді їм бракувало політичної волі ухвалювати непопулярні, проте зважені з погляду історичної справедливості рішення.

Однак найважливіший досвід, який слід засвоїти з подій, які тут висвітлено, – це закономірність реакції міжнародного співтовариства лише на суб'єктні (тобто політично активні) дії будь-якого актора міжнародних відносин. І навпаки – пасивність, конформізм, недієве очікування сприятливої міжнародної кон'юнктури найчастіше обертається усуванням із числа самостійних гравців системи міжнародних відносин і зведення до об'єктності в міжнародній політиці. Тож цілком справедливі слова Р. Дмовського, що польський тиск на українців початку XX століття мав або зденаціоналізувати, або розбудити до активного політичного життя – народити українську політичну націю. Події нашої сучасності переконують, що закономірності та принципи в системі міжнародних відносин назагал зберігаються такі самі.

1. *Hauser P.* Mit Józefa Piłsudskiego: Narodziny trwanie legendy // *Dzieje polityczne, kultura, biografistyka: Studia z historii XIX i XX wieku ofiarowane prof. Zbigniewowi Dworeckiemu / pod red. L. Trzeciakowskiego i P. Matusika.* – Poznań, 2002. – S. 178–204.
2. *Nowak A.* Od Imperium do Imperium: Spojrzenia na historię Europy Wschodniej. – Kraków, 2004. – 480 s.
3. *Pisuliński J.* Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego // *Józef Piłsudski: wyobrażenia i dzieło polityczne / pod red. J. Michnika i A. Nowaka.* – Kraków, 2006. – S. 50–72.
4. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku Cz. 1 U źródeł nacjonalizmu: Myśl wszechpolska / Jacek M. Majchrowski.* – Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1990. – 271 s.
5. *Wapiński R.* Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. – Gdansk: Arche. – 1997. – 325 s.
6. *Wysocki R.* Akceptacja czy negacja? Kwestia ukraińska w poglądach Romana Dmowskiego // *Roman Dmowski i jego współpracownicy / red. M. Białokur, M. Patelski, A. Szczepaniak.* – Toruń, 2008. – S. 425–455.
7. *Stoczewska B.* Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej. Od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej. – Kraków, 2013. – 389 s.
8. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920 роки). – Мюнхен, 1969. – 542 с.
9. *Петлюра С.* Война и украинцы // *Украинская жизнь.* – 1914. – № 7. – С. 3–7.
10. *Гунчак Т.* Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
11. *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – 247 с.
12. *Dmowski R.* Listy Warszawskie w Galicji VII (m.in. Szlachta wschodnio galicyjska wobec sprawy ruskiej) // *Przegląd Wszechpolski.* – 1897. – № 8. – S. 170–175.
13. *Dmowski R.* Myśli nowoczesnego Polaka // *Przegląd Wszechpolski* – 1902. – № 11. – S. 831–832.
14. *Dmowski R.* Myśli nowoczesnego Polaka // *Przegląd Wszechpolski* – 1902. – № 8. – S. 583–584.
15. *Лозинський М.* Польська народова демократія. – К., 1908. – 271 с.
16. *Daszyński I.* Pamiętniki. – Kraków, 1926. – T. 2. – 189 s.

17. Зелінський М.В. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Р. Дмовського (1888–1939): монографія. – Херсон, 2017. – 272 с.
18. Terej J. Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji. – Warszawa, 1971. – 282 s.
19. Корольов Г.О. Європейський федераліст, імперіаліст і політичний реаліст: польські історики про Ю. Пілсудського та його східну політику // Український історичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 148–160.
20. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу: (1772–1918). – Том 1. – Скентон, 1958. – 208 с.
21. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львів. Нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
22. Зашкільняк Л.О. Боротьба за західні кордони Польщі в 1918–1921 рр. / Л.О. Зашкільняк, С.А. Макаруч, А. Чубінський // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 140–144.

Yurii ZEMSKYI,
Doctor of History, Professor
at the Department of International Relations and Tourism
of Khmelnytskyi National University

Valerii DIACHOK,
Ph.D. in History, Associate Professor
at the Department of International Relations and Tourism
of Khmelnytskyi National University

UKRAINE IN THE STRATEGIC PLANS OF POLISH POLITICIANS AT THE END OF WORLD WAR I

Abstract. The article analyses the content of the strategies used by leading Polish politicians for the revival of Polish statehood. Those strategies were adjusted in accordance with major shifts in international relations on the eve and during World War I. Polish politicians defended their national interests, despite the sentiment and demands of the war-time and post-war Polish society. Sometimes they lacked the political will to make unpopular decisions, balanced from the standpoint of historical justice.

The authors of the article analyse the Polish historiography, namely a certain tradition, according to which the process of the revival of the Polish national state of the early 20th century is presented in somewhat glowing terms, with elements of exaggeration. The nature and causes of pro-Russian aspirations of the National-Democratic Party headed by Roman Dmowski as well as Germanophilia of Social Democrats headed by Józef Piłsudski are explained. The positions of the mentioned political leaders and their differences are highlighted.

The article shows the place and role of Ukraine in the leading concepts of Polish politicians. The importance of flexibility of tactical actions in the field of international relations is justified as a prerequisite for the maximum realization of strategic national interests.

This historical experience is enlightening and encourages us to look more closely at the essence of past events, to analyse them and compare the behaviour of our politicians with the actions of competing national forces.

Keywords: World War I, Ukraine, Roman Dmowski, Józef Piłsudski, strategies, Entente, Central Powers.

Павло ГАЙ-НИЖНИК,
доктор історичних наук,
завідувач відділу історичних студій
Науково-дослідного інституту українознавства
МОН України

ГЕОПОЛІТИЧНА ПАСТКА: ГЕТЬМАНАТ ТА АНТАНТА (1918 р.)

Анотація. У статті висвітлено геополітичне становище Української Держави в часи завершення Першої світової війни, намагання гетьманського уряду встановити дипломатичні взаємини з державами Антанти та вплив країн-переможниць на внутрішньополітичні процеси в Україні восени 1918 р.

Ключові слова: Гетьманат, Антанта, українська дипломатія.

Після перевороту 29 квітня 1918 року на чолі зі П. Скоропадським і проголошення його гетьманом всієї України, соціалістичні партії та групи, що стали основою Центральної Ради, після ліквідації УНР перейшли в опозицію до нової влади. Російські монархісти розпочали розробляти схеми і комбінації щодо повернення України в лоно майбутньої відновленої «білої» Росії, а російські більшовики, ліві есери та анархісти й узагалі не бачили української державності у будь-якій її формі, тим паче – поза нової світової «червоної» неоімперії. І поміж усіма цими силами було встромлено німецький та австро-угорський чинник, озброєний 450-ма тисячами «багнетів» і який грав у тому державно-політичному пасьянсі свою, особливу й егоїстичну, але регулюючу й іноді підкидну роль, що часто супроводжувалась диктаторським тиском щодо зміни поточних правил гри тощо.

Тим часом погіршилася зовнішньополітична ситуація. Центральні держави зазнавали поразки в Світовій війні. Вже у жовтні розвалилася Австро-Угорщина, а в листопаді 1918 року революція сколихнула Німеччину. Гетьманат же не мав власної армії для захисту від більшовизму зовнішнього і соціал-більшовизму внутрішнього. З огляду на такий стан речей, і не без наполегливих порад німців, П. Скоропадський вдався до спроб

порозумітися з вітчизняними соціалістами. 5 жовтня 1918 року він зустрівся з провідниками опозиційного альянсу лівих партій – Українського національного союзу (УНС) щодо створення нового гетьманського уряду, до складу якого мали б увійти українські соціалісти – представники УНС. Такий уряд було сформовано 24 жовтня 1918 року шляхом реорганізації Ради Міністрів Ф. Лизогуба, куди увійшли такі помірковані соціалісти.

Та все ж, попри включення представників УНС до гетьманського уряду, 26 жовтня 1918 року український есер М. Шаповал зустрівся з головою Української національної партії А. Макаренком, який мав впливи серед залізничників, задля обговорення плану збройного усунення гетьмана й підняття нового повстання проти його режиму, проте вже з залученням до нього військовиків Армії Української Держави. Наступного дня (27 жовтня) голова УНС соціал-демократ В. Винниченко мав зустріч з М. Шаповалом, після чого вони очолили безпосередню підготовку до заколоту.

Армії Центральних держав на терені України поступово зайняли нейтральні позиції щодо українських державних справ, тоді як у країні знову ширяться протигетьманські повстання, а на півночі скупчується Червона армія. Усе це спонукало опозиційний УНС скликати 17 листопада конгрес лівих партій та переобрати владу мирним шляхом. Конгрес мав би визначити питання легітимності влади гетьмана, проте фактично на ньому планували визначити легітимність гетьманського режиму. Утім змовники ж вирішили здійснити виступ за будь-якого рішення Національного конгресу, що сприяло рішенням П. Скоропадського заборонити проведення Конгресу і схилитися до необхідності заручитися підтримкою офіцерства та «білої» Росії. Тож 13 листопада Рада Міністрів заборонила Конгрес, оголошений до скликання Українським національним союзом. Шляхів до примирення чи можливих кроків до поступок вже не було.

Заколотникам було відомо, що того дня (13 листопада 1918 року) створена німецькими вояками у Києві Велика солдатська рада ухвалила рішення про невтручання у внутрішні справи українського народу, а тому на засіданні в ніч на 14 листопада його учасники остаточно відмовилися розглядати будь-які можливості мирного переобрання влади й затвердили план повстання. Відомо, що перед цим лідер заколотників В. Винниченко у помешканні заступника міністра фінансів України соціал-демократа В. Мазуренка зустрічався з більшовиками Х. Раковським та Д. Мануїльським, де й було остаточно домовлено про початок повстання [3, с. 158]. Учасники тих подій знали, що через протидію Берліна та Відня П. Скоропадський не встиг організувати регулярну армію, і коли ці країни зазнали революцій та поразки у світовій війні, влада гетьмана залишилася без надійного захисту [9].

Маючи намір заручитися підтримкою Антанти, П. Скоропадський змушений був 14 листопада змінити уряд Ф. Лизогуба на русофільський на чолі

з С. Гербелем. Вже наступного дня нова Рада Міністрів оприлюднила направи і завдання щодо своєї діяльності [25]. П. Скоропадський ще з середини літа 1918 року не мав сумнівів у безумовній поразці у Першій світовій війні Центральних держав. Тому перші спроби встановити контакти з нейтральними державами, а через них з представниками Антанти розпочалися з українського боку ще влітку 1918 року. Зокрема, українське Посольство в Берліні займалося не лише, власне, німецькою та центральноєвропейською політикою [10], а й підтримувало зв'язки з дипломатами нейтральних держав (Іспанії та Нідерландів) та сприяло налагодженню дипломатичних відносин Фінляндії та Грузії з Українською Державою. Чи не відразу після прибуття посла Ф. Штейнгеля [12] до Берліна його відвідали високопосадовці дипломатичних місій Іспанії князь Ф. Радзивілл, представник Фінляндії доктор Г. Гуммерус і Е. Шифф, італійський посол (як приватна особа), колишній посол Росії в Японії, потім у Вашингтоні барон Розен [53, арк.10].

Києву вдалося заслати свого представника до Швейцарії, який повернувся в Україну з листом від швейцарського міністра закордонних справ Лярді з пропозицією вступити в ділові відносини. Швейцарія пропонувала також відрядити до неї українського офіційного представника й обіцяла направити свого до Києва. Зацікавленість у співпраці з Україною виявили й швейцарські торговельно-промислові кола. Д. Дорошенко писав, що головним тоді завданням української політики було «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців». Водночас, використовуючи «поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини і визволитися від присутності на українській території австро-угорських військ» [23, с. 129; 24, с. 17]. Гетьманський міністр закордонних справ прагнув домогтися від Німеччини сприяння в питанні «допуску представників самостійної України на мировий конгрес» [19, с.151].

Приділено було увагу й встановленню дипломатичних відносин з нейтральними державами, а вже через них – з державами Антанти [8, с. 120]. Так, у конфіденційному листі від 6 липня 1918 року до Д. Дорошенка Ф. Штейнгель доповідав про свою розмову тет-а-тет з представником Фінляндії: «Пан Гуммерус висловив побажання про взаємне визнання і утворення тісного контакту між Україною і Фінляндією [...] Я з свого боку по одержанню від Вас інструкції, якщо вони, в чому я не сумніваюсь, будуть погожі, вживу всіх заходів щодо найскоршого вирішення порушених питань» [53, арк. 23]. Ішлося й про те, що Фінляндія мала намір повернути на батьківщину 2 тисячі українців-військовополонених, що служили в колишній російській імператорській армії. Як наслідок, вже 20 серпня 1918 року д-р Г. Гуммерус виїхав до Києва на чолі делегації фінського уряду, про

що Ф. Штейнгель заздалегідь повідомляв телеграмою міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка [28, с. 279]. Попри заяви представників урядів Фінляндії, Швейцарії та Швеції, що вони погоджуються визнати незалежну Українську Державу, насправді становище було не таке вже й просте. Європа розділилася на два супротивні табори, а нейтральні держави не надто квапилися порушити рівновагу своєї хиткої недоторканності у цьому протистоянні. Так, наприклад, показовою була позиція Іспанії (і не тільки), посол якої П. де-Барнабе у розмові з Ф. Штейнгелем заявив, що визнання України з боку його держави могло б відбутися у випадку, «якби одна з держав Згоди, особливо Франція, визнала б сучасний стан річей на Україні» [53, арк. 11]. Коментуючи цю заувагу в листі до Д. Дорошенка, Ф. Штейнгель небезпідставно висловив сумнів щодо швидкого визнання Францією Української Держави¹.

Водночас, на тлі успішного візиту гетьмана до кайзера, військові справи Німеччини стрімко погіршувалися й виразно вказували на майбутню поразку у війні з країнами Антанти. Тож швидкоплинно несприятливими були й зовнішньополітичні перспективи Української Держави. Тим часом розпочався відступ німецьких військ у Фландрії... 29 вересня 1918 року капітулювала Болгарія, а за нею – Туреччина.

Розуміючи складність, динаміку та спектр подальшого розвитку подій, вже 2 жовтня 1918 року український посол в Берліні Ф. Штейнгель телеграфував у Київ про безнадійність становища Німеччини, яке «велительно диктує нам необхідність увійти у зносини із Згодою, яка одна спроможна забезпечити державі її інтереси. Маю точні відомості, що Згода не зустрине перешкод для окупації України, якщо про це прохати» [19, с. 151]. Телеграма посла мала наслідки: 7 жовтня 1918 року Рада Міністрів постановила вжити усіх заходів і зусиль на всіх рівнях, «аби домогтися у випадкові відкриття Мирової конференції участі в ній Української Держави як самостійної і незалежної держави» [45, арк. 6–7]. Урядовці також просили міністра закордонних справ відкласти заплановану поїздку до Берліна, натомість представити урядові докладну програму й мету візиту, а також істотно підсилити склад своєї місії досвідченими дипломатами.

Переймався майбуттям Української Держави після завершення Світової війни й український посланець в Австро-Угорщині В. Липинський. Як і Ф. Штейнгель він був переконаний, що «для нашої держави можуть

¹ Нагадаю, що 23 грудня 1917 року в Парижі відбулася конференція держав Згоди (Франції та Великої Британії). Учасники конференції схвалили таємну «Угоду між Францією та Англією щодо дій у Південній Росії», в якій зазначалося, що Україна, Крим та Бессарабія належатимуть до французької зони впливу, а витрати будуть спільними й оплачені міжсоюзницьким централізованим органом. Французька зона визначалася на захід від лінії: Керченська протока – гирло Дону – Дон – Царицин й до Польщі включно; британська – на схід від неї, тобто включно із Кавказом і Закавказзям [67, р. 30].

скоро наступить дуже скрутні часи» [27]. У своєму листі до Є. Чикаленка В. Липинський ще 3 жовтня запевняв, що Австрія безумовно укладе мир з Антантою, а за нею мусить піти Німеччина. «Се означає для нас – або вивід німецьких [військ] з України – і повну ліквідацію німецьких впливів, або-ж, у всякому разі, як-би війська навіть і осталися на деякий час, сильне зменшення цих впливів. До цього моменту ми мусим дійти приготованими, – наголошував й, водночас, застерігав В. Липинський. – Коли Україну буде в той час репрезентувати теперішній уряд з одного боку і Національний Союз з другого – то наша справа програна. Антанта тоді спиратиметься на всі протиурядові протиукраїнські елементи, і наступить “возсоединеніє”» [27].

Український посол у Відні виклав свій алгоритм розв’язання цієї задачі з кількома невідомими, і з підтримкою якого В. Липинський просив Є. Чикаленка піти до пана гетьмана й представити йому «вагу хвилі і небезпечність ситуації» [27]. Тож, на його думку, слід було зробити так, щоби на час завершення війни Антанта вже застала в Україні офіційне національне представництво і реорганізований цим представництвом уряд. Тому, конкретизуючи свої міркування, В. Липинський наполягав на щонайшвидшому скликанні Сойму² (або, принаймні, його сурогату у формі представництва партій та організацій) та на створенні ділового коаліційного уряду з українською більшістю в ньому, але й з членством представників росіян і поляків (розуміється, місцевих). «Се спасе Гетьмана як персоніфікацію Української Держави, ... запрягаючи до державної роботи росіян та поляків, се відбере від Антанти частину сил, на котрих могла б будуватись протиукраїнська політика», – запевняв він. Однією ж з кінцевих умов коаліційного уряду мусило б бути відступлення від гасла соціалізації (не соціалізму, а тим більше – демократизму). В. Липинський мав надію, що українські опозиційні партії, «поучені гірким досвідом», згодяться на такий компроміс заради збереження державності [27].

Проте, перебуваючи у Відні, посол не знав про амбіційно-агресивні наміри непримиренної ліворадикальної опозиції. Зрештою, невдовзі у цьому переконається і сам П. Скоропадський, коли 24 жовтня погодиться на створення коаліційного з поміркованими соціалістами уряду. Проте реформування уряду Ф. Лизогуба було даремним і курс на повалення державного ладу соціалісти мають намір втілити у життя, попри певні політичні конфігурації та реверанси з боку гетьмана. Зрештою, хиткий коаліційний кабінет не проіснував і місяця...

² 15 жовтня 1918 року на засіданні Ради Міністрів її голова Ф. Лизогуб повідомив урядовців про лист гетьмана П. Скоропадського, у якому йшлося про своєчасність рішення розпочати розробку закону про вибори до Державного Сойму. Урядом було ухвалено вже найближчого часу розглянути засади, на яких мало би бути розроблено Акт про вибори [45, арк. 16].

Що ж до політики зовнішньої, то В. Липинський, на шляху до «приборкання» Антанти, пропонував прямувати через пошук порозуміння з Польщею. Логіка такої тактики полягала в усвідомленні, що серед політичних кіл держав Антанти і Росія, і Польща мали більше прихильників, ніж Україна. Росія ж, апріорі, усі свої впливи вживатиме проти державної України, проте коли під крилом Антанти до процесу долучиться і Польща, може настати російсько-польське порозуміння коштом України. Відтак, діючи наввипередки, Україна мусила б розбити російсько-польський союз в Антанті, відтягнувши Польщу на свою сторону (позаяк на прихильність Росії сподіватися було годі). Тож, режюмував В. Липинський, українці матимуть: «1) Гетьмана, 2) діловий коаліційний кабінет, 3) національне офіційне представництво і серед Антанти згоду Польщі за нашу самостійність і її піддержку, то пожертвувати цим всім для “єдиної і неділимої” Антанта не зважиться» [27]. Зближення ж з поляками можна було розпочати, як на його думку, у перебігу запланованого початку роботи міжнародної комісії у справі Холмщини із ратифікації миру Австрією. Утім, перспективи реалізувати таку комбінацію також виявилися примарними: комісію з хомського питання так і не було скликано, а внаслідок швидкоплинного розпаду Австро-Угорщини в Західній Україні розгориться кривава українсько-польська війна...

Шукаючи шляхів до порозуміння з Антантою, гетьманський уряд відрядив дипломатичних представників не лише до нейтральних країн Скандинавії, до Швейцарії та Румунії, а також у Вашингтон, Париж та Ясси. 15 жовтня, за доповіддю міністра закордонних справ щодо необхідності повідомити держави Антанти про ставлення Української Держави до Центральних держав та більшовицької Росії, урядом було ухвалено рішення про спрямування українських особливих дипломатичних місій до Великобританії, Франції та США і про надання грошових асигнувань цим посольствам [45, арк. 16]. У цей час Рада Міністрів здійснює превентивний дипломатичний хід й оголошує про міжнародний нейтралітет України, а її голова Ф. Лизогуб 16 жовтня 1918 року в бесіді з представниками преси повідомив: «Український уряд заявляє, що він буде усіляко боротися із усіма виявами ззовні, котрі були б спрямовані до порушення нейтралітету України» [19, с. 151].

Наступного дня Австро-Угорська імперія перетворилася на «Союз Держав»³. У Німеччині швидко насувалася демократизація. Диплома-

³ Тоді ж, 17 жовтня 1918 року, дев'ять міністрів уряду Ф. Лизогуба подали до Ради Міністрів записку про допомогу Росії в боротьбі з більшовиками та про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу країни у зв'язку зі зміною міжнародної ситуації. Цей проросійський вектор підтримав впливовий «Протофіс», російські партії та організації, заможна частина Союзу хліборобів-власників, інші русофільські угруповання.

тичне представництво у Швейцарії набуло за таких обставин надзвичайної ваги і значення для України, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв'язків з країнами Антанти. Завдяки зусиллям Є. Лукасевича та Ф. Штейнгеля й за посередництва дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося встановити контакти з державними колами країн Антанти й з'ясувати можливість їх згоди на переговори з українським урядом. Міністр закордонних справ Д. Дорошенко зазначав: «Українське посольство [...] зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносини з нейтральними державами» [19, с. 152]. Ось чому 22 жовтня 1918 року Д. Дорошенко виїхав з Києва до Берліна [21, с. 54], а звідти – до Швейцарії, куди його запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр-міністр В. Орландо [22, с. 58].

У Берлін Д. Дорошенко прибув 24 жовтня, де його зустрічав увесь склад українського Посольства на чолі з Ф. Штейнгелем. Спільно з послом міністр закордонних справ мав зустріч з німецьким колегою В. Зольфом, під час якої українські представники висловили клопотання, аби перебування німецької армії на території Української Держави було продовжене до поки Україна сама буде спроможна створити власну армію [24, с. 364–366]. Утім варто зауважити, що Берлін зрештою вирішив вивести свої війська з України. Д. Дорошенко та Ф. Штейнгель відвідали також Г. фон Буше-Гадденгаузеней Новака⁴, голову Рейхстагу й деяких послів⁵. Згодом Д. Дорошенко згадував, що під час цих зустрічей «виявилось, що Ф. Р. Штейнгель досі не був ні з ким знайомий з парламентських кіл і вперше робив візити оце разом зі мною. Це була його помилка, котра дала себе відчутти саме в той час, коли йшли такі скорі зміни в німецькому правительстві й влада переходила до рейхстагу» [24, с. 364–366].

⁴ 16 липня 1918 року в Берліні заступник державного секретаря зовнішньополітичного відомства Німеччини Георг фон Буше-Гадденгаузеней у присутності австро-угорського посла принца Готтфріда Гогенлоє-Шіллінгсфюрста спалив український оригінальний примірник Таємного протоколу щодо статусу Галичини між УНР та Австро-Угорщиною, укладеного додатково до Берестейського мирового договору [69, с. 24]. Свого часу член делегації Центральної Ради М. Любинський 24 лютого 1918 року в Бересті передав цей Таємний протокол Ф. Візнєру та німецькому послу в Австро-Угорщині Ф. Розенбергу, який відвіз документ до Берліна. Сьогодні оригінал австро-угорського примірника Протоколу зберігається в Австрійському державному архіві (у підрозділі: Державний архів Дому та Двору – архів Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини).

⁵ Тим часом Антанта переможно завершувала війну. 26 жовтня 1918 року французький посланець у Яссах граф Сент-Олер виказав І. Коростовцю побажання, щоб гетьман «чим-небудь виявив перемену германофільської політики і згоду (свою) підтримати роботу союзників по відновленню ладу в Росії». 29 жовтня Німеччина прийняла вкрай важкі умови перемир'я, які їй продиктували переможці, і визнала себе переможеною. 9 листопада у Німеччині вибухнула революція, невдовзі владу кайзера було повалено, а вже 11 листопада було підписано Комп'єнське перемир'я, яке поклало край Світовій війні.

Наприкінці жовтня 1918 року в гетьманському палаці усвідомлювали, що внутрішньодержавне становище є загрозливим, проте не катастрофічним. У київських владних колах знали мало про становище Західного фронту Світової війни й не мали чіткого уявлення про подальші геополітичні плани Антанти. Щойно призначений посланцем до Вашингтона в США І. Коростовець згадував про тогочасні міркування з цього приводу в урядових колах: «Міністер Закордонних Справ Дорошенко був у від'їзді, його ж заступник Палтов, як мені сказали, пропонував Урядові звернутися до Держав Антанти, з заявою, що Україна, як нейтральна країна, не може бути об'єктом і місцем військової акції. Такий виступ мені здався не до речі, про що я сказав Товаришу Міністрові Закордонних Справ Палтову, порадивши звернутися до Держав Антанти з пропозицією встановити ділові взаємовідносини, що були порушені німецькою окупацією. [...] Здавалося, що після всього того, що я бачив у Петербурзі й Фінляндії і спробувавши вже зміни революційних подій, мені треба було б швидше виїздити, особливо ж маючи на увазі пораду мого секретаря Т-енка, що був у зносінах з націоналістичною опозицією і знав про ті виступи, що готували проти Гетьмана, Петлюра та Винниченко. [...] При слідуючому побаченні з Гетьманом Скоропадським, він мені сказав, що чув про мою пропозицію прискорити зв'язок з Державами Антанти, що вважає цей крок бажаним» [31, с. 294–296]. Тож було вирішено, що І. Коростовець перед від'їздом до США відвідає румунські Ясси, де проведе відповідні перемовини з тамтешніми представниками держав Антанти та румунським урядом (Бухарест тоді ще перебував під контролем австро-угорського війська).

П. Скоропадський 24 жовтня урочисто відзначив півріччя свого гетьманування й перебував у стані, сповненому надій та сподівань (німецькі війська ще перебували в Україні, контакти з Антантою та нейтральними державами поволі налагоджувалися, коаліційний уряд з лівою опозицією якраз того дня було сформовано). «В якому райдужному настрої я був, і здавалось, справи склалися добре», – згадував гетьман [42, с. 291]. Принагідно варто зауважити, що ще наприкінці вересня 1918 р. П. Скоропадський говорив тому ж таки І. Коростовцю про своє намагання «утворити державну організацію України й припинити розвиток анархії». «Для цього треба безумовно створити з України цілком окрему державу – не з ненависти до Москви, але з історичної konieczности. Ані союз, ані федерація з Москвою – неможливі», – наголошував гетьман [31, с. 294]. При цьому він зауважив: «Організуючи Україну для самостійного життя, я сповняю свій патріотичний обов'язок супроти моєї Батьківщини, а зовсім не змагаю до особистих цілей і не виконую тих чи інших чужих директив. Але, звичайно, я мушу рахуватися з фактом німецької окупації та зі зобов'язаннями, що були прийняті попереднім урядом Центральної Ради» [31, с. 294].

4 листопада І. Коростовець разом з кн. С. Путятіним прибув до Ясс, де в українському консульстві зустрівся з надзвичайним представником гетьмана В. Дашкевичем-Горбацьким та генеральним консулом К. Чоботаренком, який водночас був тісно пов'язаний з антигетьманським підпіллям в Україні.

У Яссах І. Коростовець відвідав румунських міністрів і через старі дипломатичні зв'язки (зокрема, через колишнього російського посланця С. Поклевського-Козела, французького військового агента Маркіза де Белльоа та сербського посла І. Анастасієвича) домогся зустрічі з послами Великобританії, Франції та США. Виявилося, що незадовго до цього до Ясс прибула російська делегація з колишніх членів державних Ради і Думи (В. Гурко, В. Демченко, П. Мілюков, О. Кривошеїн, В. Рябушинський, Н. Шебеко, К. Кровопусков, кн. А. Куракін, О. Меллер-Закомельський, В. Шульгін та ін.). Делегація прохала Антанту не визнавати гетьманський режим (як сепаратистський і зрадницький) та українську державність, а натомість надати допомогу у відновленні єдиної та неділимої Росії. Йшлося й про нагальну потребу військової окупації Півдня України. У поданій делегацією спеціальній записці з цього приводу наголошувалося, що «з українцями недопустимі ніякі розмови, бо само поняття “український народ” вигадано німцями. Офіційне визнання слів “Україна” і “українці” неминуче потягне за собою зменшення руського народу більш як на третину і одріже руські землі од Чорного моря» [23, с. 284].

7 листопада у французькому консулаті відбулася зустріч І. Коростовця з сером Г. Барклаєм і Сент-Олером та з американським представником для з'ясування ставлення держав Антанти до питання визнання України й установа з нею ділових взаємовідносин, проте ті заявили, що він є для них не більше, ніж приватною особою. Наприкінці довгих і нелегких перемовин І. Коростовець зрештою змушений був заявити про доручення йому П. Скоропадським повідомити, «що Гетьман готовий відмовитися від влади, коли це допоможе справі й облегчить становище його Батьківщини», на що Сент-Олер зауважив на вимозі скласти інший український уряд, де б германофілів змінили особи антантофільського спрямування [31, с. 295].

Відбув І. Коростовець розмову і з французьким консулом Е. Енно, який мав неабиякий вплив на посла своєї держави. Як засвідчував гетьманський представник, цей французький нібито фахівець з російсько-українських справ «не бажав вживати навіть назви Україна й край цей називав “Южною Руссю”». Суть його міркувань полягала у тому, що Україна взагалі не має власної історії, ані мови, ані чогось такого, що відрізняло б її від решти Росії. Е. Енно стверджував, що українське питання було штучно створене Австро-Угорщиною та Німеччиною, що стояла за її

спиною, які прагнули, поділивши Росію, облежити в такий спосіб захоплення її Центральними державами й таким чином створити новий фронт проти Антанти. При цьому французький консул, повноваження якого були доволі невизначеними й сумнівними, категорично й зверхньо заявив І. Коростовцю, що уряд гетьмана «мусить бути усунений й замінений об'єднаним російським урядом» [31, с. 297–298]. Фактично ж то був неприхований ультиматум П. Скоропадському, й гетьманський посланець, звісно ж, негайно передав його своєму патрону до Києва.

Французькі представники в Яссах запевняли І. Коростовця «з приводу оборони України від большевиків, що в реченнях між уходом німців і приходом союзників будуть вжиті спільні заходи як на півночі, так і на Сході з боку Добровольчої Армії. Мені підкреслили, що союзники чекають на те, що українські війська об'єднуються з льокальним елементом решти Росії, цебто з Добровольчою Армією, військами Дону, Кубані, Сибіру для відпору большевиків. При умові виконання цього побажання, було обіцяно послами, що Антанта прийде на поміч Україні. Розмір і характер допомоги буде з'ясований військовим командуванням» [31, с. 297–298]. Усе це також було доведено до відома гетьмана та уряду Української Держави.

9 листопада 1918 року, у день, коли у Райхстазі розглядали питання про позбавлення Вільгельма II права командування армією, німецький імператор давав Ф. Штейнгелю аудієнцію, під час якої вручив українському послу Вірчі грамоти. Протягом 20–25-хвилинної розмови кайзер розпитував Ф. Штейнгеля «чи Ви твердо стоїте на ґрунті самостійності держави, чи думаєте про федерацію в майбутньому?» тощо. У відповідь посол запевняв Вільгельма II у тому, що Україна тепер стоїть на ґрунті самостійності [58, с. 282]. Як виявилось, це була остання аудієнція, яку дав Вільгельм II як імператор Німеччини [24, с. 370]. На третій день німецької революції Д. Дорошенко виїхав з Берліна до Швейцарії, щоб розпочати переговори з представниками Антанти. Однак коли він прибув до Берна, то дізнався про кардинальні зміни, які відбулися в Україні.

Того ж дня (9 листопада) П. Скоропадський отримав від посла України в Німеччині Ф. Штейнгеля термінове і докладне повідомлення про революцію у Німеччині й позбавлення престолу кайзера Вільгельма II. Тоді ж гетьманові передали і прокламацію опозиційного УНС про скликання ним 17 листопада Українського Національного конгресу, що неприховано означало на намір лівих сил легітимізувати таким чином повалення гетьманського режиму.

Сам П. Скоропадський з цього приводу відверто написав у спогадах: «Нарешті, настало 9 листопада, день, який я завжди вважав останнім днем мого Гетьманства». 10 листопада гетьман у своїй Грамоті «До всіх

громадян України» закликав націю до об'єднання в ім'я Батьківщини і спокою, наголошуючи, «що порушати в ці дні звиклий хід державного життя навіть з найкращими замірами було б те саме, що наражати нашу країну на велику небезпеку, а може бути, не дай Боже, і на загибель» [39]. Після цих слів, які за іронією подій виявилися пророчими, гетьман висловив сподівання на розуміння ситуації громадянами, одночасно попереджаючи, що в його «розпорядженню мається достаточна сила, щоб не допустити до жадного порушення державного порядку» [39].

У цьому контексті заслуговує на увагу свідчення гетьманського міністра земельних справ В. Леонтовича, яке він дав Верховній слідчій комісії Директорії. Ідеться про зустріч гетьмана П. Скоропадського з донським отаманом П. Красновим 3 листопада 1918 року на ст. Скороходово [4, с. 63] та подальші політичні інсинуації з цього приводу, що були зумовлені інтерв'ю отамана пресі щодо нібито прихильного ставлення гетьмана до єдиної Росії й, зокрема, задовгим тостом П. Краснова на честь гетьмана України, який подала пресі офіційна Українська телеграфна агенція (УТА). Сам П. Скоропадський вже 5 листопада, оповідаючи про цю зустріч, під час обіду з членами Ради Міністрів офіційно заявив, що союз з Доном має винятково економічний складник та спільну потребу у протистоянні більшовикам і що у відносинах з найближчими сусідами України та іншими світовими державами він непохитно стоятиме на ґрунті самостійної Української Держави. Тож згаданий вище В. Леонтович у свідченнях від 17 січня 1919 року про цю подію та викривлення її суті й змісту гетьманськими опонентами згадував: «Гетьман вважав потрібним разом з Доном оборонятися од большевиків, і тому обстоював за призначення Дону грошової допомоги. Одночасно він пропонував дати грошову і військовими знаряддями допомогу Галичині для боротьби з Польщею, тільки зробивши се так, щоб не зламати нейтралітету. Се було, здається, за 4 дні до Грамоти Гетьмана про федерацію» [48, арк. 89 зв.–90]. Тобто 10 листопада 1918 року, коли у своїй Грамоті «До всіх громадян України» П. Скоропадський закликав націю до об'єднання в ім'я Батьківщини та спокою і у якій ані натяком не йшлося про жодну подобу федерації чи про єдину Росію [39]. Соціаліст і міністр сповідань О. Лотоцький, даючи 18 січня 1919 року свідчення тій же Верховній слідчій комісії Директорії, згадав, що під час прийняття меморандуму від «Київської Просвіти» в справі аспірацій деяких діячів щодо російської мови, П. Скоропадський «в найрішучіших виразах запевняв нас в своїй вірності українським національним інтересам, і на моє остаточне запитання, чи можемо ми заспокоїти тривожні переживання членів українських “Просвіт”, які звертаються до нас з запитаннями, Гетьман одповів: “Я скоріш умру, чим зраджу Україні”» [48, арк. 108].

Тож, що мало відбутися за ці кілька днів? 11 листопада 1918 року Німеччина, підписавши у Комп'єнському лісі перемир'я з державами Антанти, фактично оголосила про свою капітуляцію у Першій світовій війні⁶. У новій ситуації збільшується й тиск на П. Скоропадського не тільки з внутрішнього боку, але й із зовнішнього.

На середину листопада 1918 року внутрішня ситуація в Україні вкрай загострилася. Насувалася урядова криза, записка дев'яти міністрів про необхідність зміни юридично-державного статусу країни та її зовнішньополітичної орієнтації поставили державу та її політичну еліту на межу розколу. У ніч з 13 на 14 листопада активні дії розпочала й радикальна соціалістична опозиція, яка створила т. зв. Директорію. З огляду на події, що склалися, П. Скоропадський опинився між «молотом та ковадлом» історичної круговерті й фактично у патовій ситуації, де кожен крок вів до розпалення внутрішньополітичної пожежі. Один з них гетьман здійснив, коли 14 листопада оголосив Грамоту про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією [7]. Того ж дня він доручив С. Гербелю скласти новий Кабінет міністрів – без германофілів і самостійників та налаштований проросійськи та проантантівськи. Цей уряд мав бути тимчасовим, до з'ясування відносин з Антантою.

Зрештою, 14 листопада 1918 року світ побачила Грамота гетьмана всієї України, яка увійшла в історію як «Грамота про федерацію України з Росією»⁷. У грамоті цій зокрема зазначалося: «Перемир'я між Німеччиною й Державами Згоди заключено. Найкривавіша війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

⁶ 9 листопада 1918 року газета СДПН «Форвертс» опублікувала заяву, в якій йшлося: «більшість (берлінського) гарнізону, з їх гарматами та артилерією, ставлять себе в розпорядження Робітничо-Солдатської Ради. Цей рух скеровується Німецькою соціал-демократичною партією і Незалежними соціал-демократами». Тоді ж Макс Баденський усвідомив, що утримати владу буде вже неможливо і для збереження порядку їй слід якомога швидше передати помірним соціал-демократам. Оповідні 9 листопада він, за власною ініціативою, оголосив про зречення кайзера від обох престолів (пруського та імперського) і передав свої повноваження вождю соціал-демократів Ф. Еберту. Після цього товариш Ф. Еберта по СДПН, держсекретар в уряді Макса Баденського Ф. Шейдеман оголосив про падіння монархії і проголосив Німеччину республікою. 10 листопада Загальні збори берлінських робітників і солдатських рад (Vollversammlung der Berliner Arbeiter- und Soldatenräte), обрали тимчасові органи державної влади – Виконавчу раду робітничих і солдатських рад Великого Берліна (Vollzugsrat des Arbeiter- und Soldatenrates Groß-Berlin) і Раду народних уповноважених. Остання складалася з представників СДПН і більш лівої Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини. Головами Ради народних уповноважених (Vorsitzende des Rates der Volksbeauftragten) стали соціал-демократ Ф. Еберт і незалежний соціал-демократ Г. Гаазе. Кайзер, що все ще знаходився у своїй ставці в Спа, після отриманого від В. Гренера запевнення в неможливості відновлення монархії ввечері 10 листопада виїхав до Нідерландів, де й зрікся обох престолів 28 листопада 1918 року.

⁷ Згідно зі спогадами гетьмана, він написав цю Грамоту спільно із заступником міністра закордонних справ О. Палтовим вночі 13 листопада, після розпуску коаліційного уряду Ф. Лизогуба [42, с. 305]. Варто також додати, що особистий секретар гетьмана С. Моркотун, перебуваючи вже в еміграції у Франції, стверджував, що це саме він зредагував гетьманську Грамоту про федерацію і що саме в нього зберігалася чернетка цієї грамоти [2].

[...] Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність краю і в її межах перший раз свobodно віджили всі припинені та пригноблені большевицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії. [...] На тих принципах, які – я вірю – поділяють усі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії [...]» [14, с. 20].

Згодом сам П. Скоропадський у жовтні 1920 року так пояснював кореспондентові швейцарської «La Gazette de Lousanne» леймотив такого свого суперечливого та неоднозначного акта: «Союзні місії прибули до Яс з великою кількістю пан-росіян, які робили великий вплив на політику цих місій що до українського питання... Союзні місії мені поставили умови, які резюмировались на постулаті федерації з Росією. Я розумів дуже добре ту небезпеку, яку несло таке політичне вимагання, але переслідуючи перед усім вищу мету [–] підтримувати лад в державі, яку я збудував, я схилився проти свого серця перед домаганнями союзників і оголосив федерацію з Росією.

Я мушу вам сказати, що в цей момент Україна була державою в стані організації, але вже майже організованою. [...] Однак моя декларація йшла проти почуття багатьох українців. Я покинув країну» [65, с. 68].

У день виходу федеративної Грамоти гетьмана Директорія у Білій Церкві, підтримана розквартированими в місті Січовими стрільцями, заявила про перебирання верховної влади в країні на себе, необхідність нищення «доценту» гетьманської влади, а самого П. Скоропадського було оголошено «поза законом».

Наступного дня, 15 листопада, уряд заслухав і прийняв пропозицію голови Ради Міністрів С. Гербеля «довести до відома представників держав Згоди в Яссах, випущене від Ради Міністрів урядове повідомлення і просити їх надіслати на Україну свого дипломатичного представника і військові частини» [45, арк. 45–45 зв.]. Виробити зазначений текст було доручено новому міністрові закордонних справ Г. Афанасьєву. У запиті, зокрема, мало би йтися про прохання спрямувати в Україну дипломатичного представника Антанти (хоча би в ранзі генерального консула), а також два батальйони військ для Києва і два батальйони для Одеси.

За кілька днів про гетьманську федеративну Грамоту та про утворення нового проантантівського уряду С. Гербеля телеграмою з Києва дізналися у Яссах. У повідомленні також додавалося про співпрацю антигетьманських заколотників-соціалістів з більшовиками й зазначалося, «що сили повстанців невеликі, що німці ставляться до руху байдуже й що прихід невеликого відділу може змінити напрямки подій і спинити розвиток повстання» [31, с. 300]. І. Коростовець негайно передав ці відомості Маркізу де-Белльоа, проте західні держави-переможці вже переймалися власними повоєнними проблемами.

Наступною телеграмою гетьман відкликав свого посланця до Києва. «У моїм купе перед від'їздом несподівано з'явився Антонович, котрий був призначений Гетьманом, як мій радник при Українському Посольстві в Америці, – згадував І. Коростовець. – З його слів виходило, що дипломати Антанти його дуже ласкаво прийняли й одобрили почини тих, що його послали. Таким чином і тут була якась подвійна бухгалтерія й шпигунство. Я міг тільки усміхнутися своїй наївності й поздоровити Антоновича з його “дипломатичним мистецтвом”, але додав – “коли повалите Гетьмана Скоропадського, то надовго загальмуєте утворення Української Держави”. Цей Антонович був, як здається, ідейна людина й український патріот, але крайній утопіст і знаходив, що віроломство, навіть зі своїми – одна з форм дипломатії» [31, с. 300–301].

Через крутоверті тогочасного міжнародного становища в Європі та трансформації її повоєнної державографії, як і у зв'язку з внутрішньою загрозою соціальної революції, вкупі з вибухом військово-політичного заколоту, гетьманові П. Скоропадському, під шаленим тиском численних потужних і доконаних історичних факторів, довелося кардинально й поспішно змінювати проголошений раніше вектор зовнішньої політики Української Держави й вдатися до відчайдушної спроби через оголошення зміни її міжнародного статусу здобути не лише прихильність до України альянтів-переможців у Світовій війні, але й зберегти її державний суверенітет.

Прихильність Антанти до ідеї єдиної Росії, а також реальна небезпека більшовизму за умови відсутності боєздатного українського війська примусили гетьмана до активізації дій щодо створення єдиного антибільшовицького фронту. Швидкоплинність і непередбачуваність подій вже не давали ані часу, ані змоги створити армію чи організувати військовий блок. Власних сил, щоб приборкати заколот, у гетьмана було замало, тим паче, що соціалісти вже роздухували вогнище народного повстання, а на півночі готували ще й більшовицьке вторгнення. П. Скоропадський шукав союзників. Ними могли стати лише Дон, Добровольча армія та країни Антанти як гаранти суверенітету Української Держави. Але саме цього

потенційні союзники й не бажали. Вихід гетьман знайшов у проголошенні 14 листопада 1918 року федерації з «білою» Росією, якої як держави на той час навіть не було. «У цій федерації, – як було зазначено у Грамоті гетьмана, – Україні належить одне з чільних місць» [14, с. 20].

Карколомність військово-політичної ситуації потребувала швидких, адекватних і рішучих дій. Виявилося, що ані П. Скоропадський, ані його оточення не були готові до таких різких і, головно, радикальних перемін у вкрай стислий час. Тож колишній бойовий генерал П. Скоропадський фактично розгубився й підпав під вплив русофільської частини свого оточення, яке досить легко навіяло йому віру в те, що за таких умов лише Антанта, а отже, і «біла» Росія (читай – Добровольча армія Збройних сил Півдня Росії та нашвидкуруч сколочені загони російських офіцерів-добровольців у Києві), стануть запорукою порятунку Гетьманату. Проте задля цього слід було переглянути статус Української Держави. Як наслідок, 14 листопада гетьман підписав Грамоту про федерацію з Росією, що остаточно позбавило його будь-якої підтримки навіть з боку українських консервативних кіл.

П. Скоропадський мав до певного часу сподівання, що Антанта змусить німців надати йому допомогу у боротьбі з заколотниками, а в подальшому, очевидно, все ж і забезпечить самоврядний статус гетьманської України щодо Росії. На яких умовах – зараз годі розмірковувати, оскільки історики поки що не мають на руках конкретних документів чи таємних угод з цього приводу. Разом з тим відомо, що П. Скоропадський все ж не вірив у перемогу німецької зброї у Першій світовій війні і як колишній бойовий російський офіцер, природно, не бажав цього, про що й не раз писав у своїх спогадах. Відомо також і те, що він, під маскою налагодження економічних відносин, намагався через нейтральні країни встановити контакти з державами Антанти, а також і про відрядження ним у Ясси спеціальної місії з цього приводу.

Утім є свідчення, що заслуговують на довіру, про те, що П. Скоропадський вже під час перших місяців свого гетьманування все ж таки мав не лише налагоджені глибоко втаємничені контакти, а й певні попередні домовленості з представниками країн Антанти, а саме – з французами та англійцями. І надзвичайно переймався їх конфіденційністю й, можна навіть сказати, боявся витоку будь-якої інформації чи то чуток з цієї теми.

Начальник особистого Штабу гетьмана Б. Стеллецький згадував, у контексті операції щодо арешту групи соціалістичних діячів (зокрема й С. Петлюри) наприкінці липня 1918 року, якої я торкався вище, що у список осіб, належних до затримання, який особисто надиктував П. Скоропадський, офіцер політичного відділу німецького Генерального штабу в Україні додав ще кілька прізвищ. Ці особи були цілковито невідомими

начальникові Власного Штабу гетьмана, але коли він приніс доповнений папір П. Скоропадському, той власноруч викреслив з доданих німецьким офіцером прізвищ двох осіб, категорично заборонивши їх чіпати. Начальник Власного Штабу голови держави, у свою чергу, передав виправлений гетьманом список до штабного Осібного відділу і, як уже зазначалося, арешти було здійснено у ту ж ніч і без зайвого галасу. Але при цьому Б. Стеллецький, не надавши важливого значення незначному виправленню у списку, забув про існування другого його примірника, який залишався у німців і до якого не було внесено правок гетьмана.

На ранок дня, в ніч на який відбулися арешти відзначених осіб, про що й було відзвітовано начальником Осібного відділу, начальник Власного Штабу гетьмана доповів П. Скоропадському, що затримання усіх осіб відбулося без інцидентів й що арешти було здійснено навіть раніше за попередньо визначений термін. За годину-другу гетьман телефоном викликав до себе Б. Стеллецького. Той застав П. Скоропадського у стані, близькому до істерики. Гетьман запевняв, що тепер він загинув («погиб»). Коли ж той дещо прийшов до тями, то з'ясувалося, що з учорашнього списку він викреслив такого собі лікаря «Х», який був його особистим агентом у зносинах із французами. Гетьман з хвилюванням сказав Б. Стеллецькому: «Адже Ви маєте зрозуміти, що я не можу обмежуватися одними німцями; що буде зі мною якщо французи їх переможуть? Я повинен підготувати себе в цьому напрямкові шляху» [56, арк. 112–114].

Тож негайно було викликано начальника Осібного відділу Д. Бусла, якому було наказано терміново виправити становище. Виявилося, що той утаємничений лікар-агент не був заарештований лише через щасливу для себе (й, очевидно, для гетьмана) випадковість, бо тієї ночі він перебував у свого приятеля у Межигір'ї. Проте німці вилучили з його помешкання усе листування. Тож начальник Осібного відділу Власного Штабу гетьмана змушений був навідатися до німців і під виглядом ознайомлення з документами, просто викрав листи, що компрометували П. Скоропадського. Нагадаю, що то був лише липень 1918 року.

Видно, як логічно виснував начальник особистого Штабу гетьмана, що П. Скоропадський далеко не був сліпим прихильником німців, але таємно підтримував зносини з французами та англійцями [56, арк. 114–116]. Варто також зауважити і на тому, що начальник Штабу німецьких військ В. фон Гренер, який залишив Україну 26 жовтня 1918 року, згодом, будучи вже ексміністром Райхсвера Ваймарської Республіки, 20 грудня 1932 року, в одному з інтерв'ю зізнався, що підозрював міністра МВС І. Кістяковського та гетьмана П. Скоропадського у проантантівських симпатіях й, зокрема, також боявся, що гетьман перейде на бік Антанти, як тільки справи Німеччини погіршаться [1, арк. 78–70].

Отже, імовірно, що обставини випуску гетьманом Грамоти про федерацію з неіснуючою «білою» Росією зовсім не є банальною поспішністю (слабкістю чи недалекоїстю) П. Скоропадського, а мали певні розрахунки чи навіть гарантії як для Української Держави взагалі, так і для гетьмана особисто. Ретельному додатковому прочитанню (між рядків) мусить бути піддана дослідниками й сама Грамота, зокрема й, наприклад, фраза про те, що у тій федерації Україні мало належати одне з чільних місць. Що малося на увазі й на яких паритетах з Росією? І чи не надто спрощено сучасні дослідники розглядають й оцінюють усі обставини та підтексти видання та змістово-сенсового навантаження тієї т. зв. «федеративної» Грамоти. Так само варто звернути увагу й на те, що у той час, коли супротивники гетьмана, майстерно маніпулюючи її текстом, вдало використали факт появи Грамоти на свою користь, соратники П. Скоропадського не вбачали у ній ліквідації чи загрози державності. Вони розглядали її видання як вимушений акт політичної тактики в нових умовах світового і внутрішньоукраїнського розкладу сил.

Адже недарма ж посол України в Німеччині Ф. Штейнгель у своїй телеграмі з Берліна у Берн до ексміністра іноземних справ Д. Дорошенка від 18 листопада 1918 р., повідомляючи зі слів О. Палтова про заборону Національного конгресу, призначення нового уряду і заколот Директорії, телеграфував йому також таке: «Гетьман видав послання під заступництвом Росії на федеративних принципах, причому Україна зберігає свій суверенітет» [54, арк. 20–21]. Пізніше, до речі, коли директоріальна Верховна слідча комісія УНР по розслідуванню діяльності уряду П. Скоропадського допитувала у січні 1919 року ув'язнених гетьманських міністрів, то всі без винятку заарештовані персони рішуче відхилили звинувачення у своєму прагненні зашкодити українській державності та українському народові. Що ж до питання приєднання України до Росії, що нібито мало відбутися внаслідок видання гетьманом «федеративної» Грамоти 14 листопада та встановлення нового уряду на чолі з С. Гербелем, то сам він категорично запевняв, що «приєднувати Україну до Московської Народної Республіки не збирався, а працював винятково на користь України» [48, арк. 62]. Не визнав себе винним й товариш (заступник) міністра внутрішніх справ С. Варун-Секрет, який доводив слідчим логічний і причинно-наслідковий погляд, що «за наявного розколу і розвалу Великої Росії було би навіть злочинно домагатися об'єднання з нею України, позаяк вона б розчинилася в морі великоросійської руїни» [48, арк. 21]. Дещо більше сказав міністр фінансів А. Ржепецький, який зауважив, що він «жодним чином не міг прагнути до підкорення України російській владі, вважаючи, що Українська Держава має свій уряд, свій Сойм і свої державні установи, що стосується федерації, то я вважав, що рішення цього питання мало бути оголошене Соймом, до швидкого скликання котрого ми і прагли» [48, арк. 21].

Невдовзі, коли в березні 1919 року урядовців (С. Гербеля, В. Рейнбота, С. Варуна-Секрета, М. Гаврилова, Ю. Ненарокова, окрім А. Ржепецького) перевезли з Проскурова до Кам'янець-Подільської губерніяльної в'язниці, вони звернулися з колективним листом до Директорії. У цьому листі торкнулися й питання т. зв. федералізації з Росією. «Перш за все необхідно твердо встановити, що ця самостійність і незалежність не була до сих пір встановлена у тій законній формі, тими установчими актами, котрі були б беззаперечними і визнаними іншими державами... Гетьманський уряд ні на одну хвилину не вважав себе виразником Верховної влади народу, готуючи скликання установчого Союму у лютому 1919 р. ...Ці акти [закони Української Держави. – *Авт.*] є лише виразом думок і не закладають у собі законодавчого імперативу... Для правильної оцінки політики Гетьманського уряду необхідно взяти до уваги і міжнародне становище» [48, арк. 236–241].

Отже, Союм. Таким чином «федеративна» Грамота була нічим іншим як політичною декларацією, тактичним реверансом на угоду Антанті. Проте «де-юре» у невизначеному майбутньому все мав вирішити парламент (Союм). І не факт, що в тому майбутньому питання федерації взагалі постало б на порядку денному. Варто пригадати й те, що у III Універсалі Центральної Ради, попри проголошення УНР, також йшлося про федерацію з неіснуючого Російською Республікою [47, арк. 9]. Подібне було занотовано і в самостійницькому IV Універсалі Центральної Ради УНР від 22 січня 1918 року, у якому, зокрема, зазначалося, що майбутнім Установчим зборам – «сьому ж найвищому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави» [55, арк. 2].

Доволі цікавим і пізнавальним з цього приводу є лист П. Скоропадського, писаний вже на вигнанні в жовтні 1919 року до М. Могилянського, у якому автор пояснює свої погляди щодо зовнішньополітичних уподобань тих часів. «Мене усі неухильно виставляють якимось ярим германофілом... Уся різниця між моїми супротивниками і мною полягає в тому, що вони незрівнянно більше, ніж я, “філи” або Entente’и або Німеччини, а по тому я достеменно не вірю у можливість відновлення Росії колишньої, а вважаю, що вона повинна бути за національностями автономною, позаяк створити цю Росію, єдність котрої спиралася би тільки на багнети і на жандармерію, немислимо й небажано, – писав П. Скоропадський у листі від 17 жовтня 1919 року – ...Що я бажав Росії – Ви знаєте зі спостережень над моєю діяльністю (союз з Доном, фінансування Донської, Астраханської, Південної, Північної армії, постачання усіх цих армій спорядженням та амуніцією, включаючи і денікінську, через допомогу котрій в мене завжди з німцями були сильніші суперечки тощо. Алексеев мене розумів, я був з ним у листуванні і гарних взаєминах). Проте, будучи ро-

сіянином, я й українець, звісно, не петлюрівської марки, і стверджую, що ніколи великоросійському урядові не вдасться впоратися з українським рухом. Стверджувати, що усе це винятково підкуп і німецька інтрига, – невірнo...» [13, арк. 99 зв.–118; 26, с. 573].

Коментуючи цей лист, сам М. Могилянський, опираючись на недавні зустрічі й особисті розмови з гетьманом у Швейцарії, записав у щоденнику: «Скоропадський не централіст – він яскраво і певно стоїть за федеративний початок для утворення майбутньої Росії і не за автономію, а за федерацію, тобто за союз рівноправних частин. У цьому відношенні погляди його дуже радикальні» [13, арк. 99 зв.–118; 26, с. 573]. На заперечення ж М. Могилянського проти такого трактування федералізму і відсилання до застереження ще М. Драгомановим, П. Скоропадський усміхнено вказував своєму колишньому підлеглому, що той «надто правий», а його «лівизна» є старшою, адже «вона встигла перевірити себе і дозріти». Фактично ж, висловлена П. Скоропадським «федеративна» конфігурація є нічим іншим як теорією конфедерації⁸ І саме таке її розуміння спонукало того ж таки М. Могилянського записати у щоденнику, що «ген[ерал] Скоропадський – переконаний націоналіст-українець, бачить в національному почутті здоровий початок, вірить у майбутнє національної ідеї, не будучи зовсім сепаратистом» [13, арк. 99 зв.–118; 26, с. 573]. З відстані століть достеменно відомо лиш те, що та комбінація П. Скоропадського виявилася помилковою, не першою і не останньою в підсумку.

В Україні склалася патова ситуація – для усіх фігурантів і сил тогочасного історичного менту, позаяк ніхто вже не був у змозі зупинити вітер громадянської війни. Країну охоплював хаос, а органи державної влади на місцях – ступор і розгубленість. Заколот, власне, як організована й цілеспрямована спроба повалення влади силами військових частин, розпочався з вечора 15 листопада на ранок 16 листопада 1918 року, коли особовому складу Окремого загону Січових стрільців (ОЗСС) було оголошено про початок повстання й перехід на бік Директорії [32, с. 135]. Що ж стосується окупаційних військ, то створена німецькими вояками у Києві Велика солдатська рада ще 13 листопада ухвалила рішення про невтручання в українські внутрішні справи. 15 листопада делегація ОЗСС повідомила командування німецького гарнізону у Білій Церкві, що «цими днями почнеться український національний рух», прагнучи заручитися його нейтралітетом. Наступного дня на переговори до Білої Церкви прибули

⁸ Той же М. Могилянський, не без подиву, занотовує у щоденнику: «П[анове] українські націоналісти, були б вони хоч трошки патріотичнішими, мали би обома руками триматися за ген. Скоропадського і підтримувати його як гетьмана. Вони вважали за краще занурити країну у жах анархії і віддати її свідомо в руки більшовиків, позаяк досвіду супротиву Петлюри більшовицькій армії Ремньова на початку 1918 року було сповна достатньо, аби зрозуміти, що українські соціалісти безсильні проти більшовиків» [26, с. 576].

представники Великої солдатської ради з Києва, які зустрілися з В. Винниченком, С. Петлюрою та Ф. Швецем і 17 листопада підписали угоду з «Українським республіканським правительством», за умовами якої Директорія гарантувала недоторканність і своєчасне перевезення німецьких військ за межі України, а німецька сторона зобов'язувалася не втручатися у внутрішні українські справи.

17 листопада в німецькій Раді солдатських депутатів відбулися збори, на яких до театру «Бі-ба-бо» прибуло близько 2 тис. німецьких вояків. Голова засідання Кірхнер зачитав 15 пунктів, вироблених напередодні центральним комітетом вояцької Ради. Солдатська Рада ухвалила до останньої хвилини зберігати нейтралітет, котрий міг бути скасованим лише в разі, якщо безлади набудуть серйозного характеру й заважатимуть їхній евакуації на Батьківщину, а голова зборів Кірхнер зауважив: «Ми повинні, – наголосив він, – триматися нашої мети – якомога швидше додому!» [66]. Після ж обговорення плану евакуації було також ухвалено звільнити усіх політичних і громадських осіб, що були заарештовані німцями, постановлено переглянути усі політичні процеси і звільнити усіх затриманих.

Багато ж мешканців Києва та околиць намагалися виїхати на південь, проте від 17 листопада залізничне сполучення в напрямку Одеси було заблоковано [35, с. 2]. 2 грудня 1918 року Республіканські війська спробували захопити Лису Гору, на якій було багато сховищ з порохом, динамітом та іншим військовим знаряддям. Зав'язався бій з гетьманською залогою, у який було втягнуто і німецьких вояків. Сутичка закінчилася перемир'ям між Директорією та німецьким командуванням. Республіканці використали цю паузу для облаштування та зміцнення облоги столиці й створили Осадний корпус на чолі з Є. Коновальцем.

Гетьманський уряд, звісно ж, знав про укладене перемир'я і воно неабияк бентежило міністрів, які вже 2 грудня обговорили його зміст. «... Рада Міністрів ухвалила доручити міністрові закордонних справ, по-перше, заявити письмовий протест німецькому командуванню і німецькому дипломатичному представникові, в якому вказати, що зазначена угода суперечить суверенності Української Держави, а також висловлених представником держав Згоди п. Енно принципам, в силу яких право регулювати втручання німців щодо повстанців належить українському уряду та українському Головному командуванню, – зазначалося в рішенні уряду. – По-друге, передати цей протест представникові держав Згоди, повідомивши йому текст угоди і пояснивши, зокрема, ті шкідливі для підтримки порядку на Україні наслідки, які можуть і мусять бути результатом окремих пунктів угоди» [45, арк.71–71 зв.].

Усю трагічність ситуації, що склалася в Україні на першу половину грудня 1918 року, коли набирало шалено-кривавої дійсності легендар-

не Платонове «*Bellum omnium contra omnes*»⁹, могли б зхарактеризувати обопільні з протиборних сторін надії на допомогу Антанти, адже з Європи вже дійшли відомості про Декларацію країн Згоди щодо підтримки влади гетьмана П. Скоропадського і необхідність майбутньої інтервенції в Україну. Ще наприкінці листопада у пресі з'явилися повідомлення, що гетьманський посланець у Румунії й колишній начальник його Власного Штабу В. Дашкевич-Горбацький телеграфував до МЗС, що, мовляв, договір між Україною і Румунією підписано після наради румунського уряду з представниками держав Згоди у Яссах. Відтак в урядових колах пояснювали це доказом симпатії Антанти до Української Держави. Подейкували також, що в МЗС нібито було отримано повідомлення, що «уповноважені держав згоди вирішили прибути до Києва 19 листопада, де вони вирішать питання про те, які військові частини слід прислати на Україну» [35, с. 2].

Столиця жила очікуванням союзників, у повітрі віяло ім'я французького начальника військової розвідки, консула Е. Енно (Emile Henno). Обидві його декларації, видані 22 листопада 1918 року в Одесі, за своїм змістовним наповненням були взаємовиключними. Так, в одній з них йшлося, що «Держави Антанти вирішили підтримувати існуючу в Києві владу, б лиці Пана Гетьмана», а в іншій вже про те, що «Держави Антанти вирішили підтримати відбудову Росії, як єдиної Держави, почату російськими патріотами» [31, с. 301]. Тож цілком слушним є зауваження досвідченого дипломата І. Коростовця, який тоді перебував у Південній Пальмірі, щодо того, що антантська дипломатія [...] мала дуже мале уявлення про те, що коїлося тоді в Росії й у Києві й що французьке військове командування в особах його представників в Одесі – Франше-д'Еспере, Ансельма та ін., боялося тільки Німеччини, було обурене проти всіх, зокрема проти Гетьмана, за зносини з нею й що взагалі ймити віру їх словам, а тим більш рахувати на їх допомогу, не можна» [31, с. 301–302]. До того ж сподівання марно підтримували й телеграмою командувача французької військової місії в Румунії та на Півдні Росії ген. А. Бертело та консула Франції в Києві з особливими повноваженнями Е. Енно, які у «зверненні до населення Півдня Росії» з румунських Ясс, ще наприкінці листопада запевняли, що «вирішили, що наші війська висадяться в Південній Росії для надання можливості її мешканцям відновити порядок» [52, арк. 1–2].

На одній із пресконференцій міністр закордонних справ Г. Афанасьєв 23 листопада заявив, що отримав від згаданого Е. Енно повідомлення про його приїзд в Україну разом з військами Антанти, а ті легко й швидкоплинно придушуть повстання заколотників. Невдовзі цю новину публічно виголосив навіть митрополит Антоній на засіданні Українського

⁹ *Bellum omnium contra omnes* (лат.) – війна всіх проти всіх (Платон).

церковного собору [40]. Насправді ж, як згадував відомий російський політик і публіцист В. Шульгін, який наприкінці жовтня – на початку листопада 1918 року вів перемовини з союзниками в Яссах від імені Добровольчої армії Півдня Росії, засвідчував, що Е. Енно «цілком стояв на платформі “Єдиної, Неподільної”... Маючи на те повноваження чи ні, але Енно говорив від імені своєї батьківщини...» [61]. В. Шульгін, зокрема, згадував: «Ясно відчуваючи, як французький патріот, що для міцного спокою Франції їй потрібна держава, яка стояла б “в тилу” Німеччини, він мало розраховував на Польщу, а всі свої надії покладав на швидке відновлення Росії. Франція, зацікавлена в могутності Росії, повинна вигнати більшовиків саме з Москви і до того ж зробити це, спираючись на Київ. Тоді, замість вирішеного німцями “розчленування”, відновиться Єдина, Велика Росія і при тому зобов’язана Франції своїм воскресінням. Союз, укладений імператором Александром III, буде закріплений новими, ще більш тісними узами. Побоювання “реваншу”, тобто нового нападу Німеччини на Францію, на цей раз вже в союзі з Росією, відпаде само собою. Це була смілива думка, але це була думка. У той час, коли вона народилася, сили більшовиків були незначні, і французькі дивізії, що рушили б з Києва на Москву, взяли би останню навіть без Бородінського бою у всякому разі і навіть під захоплений благовіст сорока сороків Златоглавої» [59].

На нарадах у Яссах планували створити прообраз нового російського національного уряду під назвою «Російський національний комітет», на чолі якого, на думку Е. Енно, й мав стати В. Шульгін [62, с. 485]. Туди ж увійшли б такі відомі антибільшовицькі діячі, як П. Мілюков (запрошений особисто А.-Ф. де Сент-Олером), М. Маргулієс, Н. Савіч, А. Кривошеїн та інші. Місцем осідку та діяльності цього уряду мав би стати Київ. Як писав сам В. Шульгін, передбачалося, що П. Скоропадський самоусунеться від влади, а новий «уряд» розпочне мобілізацію нової Добровольчої армії і під прикриттям французів рушить на Москву. Гетьман, зі свого боку, намагався прихилити Антанту на свій бік, чим істотно дратував німців, які зрештою позбавлять його своєї підтримки. «А якби Скоропадський досидів до приїзду Енно до Києва, події в Києві, може бути, розігралися б так, як згодом розгорнулися в Одесі... але з іншим епілогом, – згадував В. Шульгін. – ...У всякому разі Енно так поспішав до Києва, що вже виїхав з Ясс. Але його повернули з дороги телеграмою, бо запрошені ним росіяни вже почали прибувати, і було неможливо відкрити конференцію за відсутності головного її ініціатора. Німці евакуюють “Україну”; Петлюра, таємно ними підтримуваний, тримає в облозі Київ і широко використовує по всьому Півдню елементи, готові воювати за подачку; Скоропадський намагається врятувати гетьманство, змінюючи орієнтацію; Денікін веде важку боротьбу з більшовиками в козачих областях – ось обставини, за яких пробиралися в Ясси

російські діячі. Їм, за сміливим планом Енно, слід було підхопити владу, що випадала з рук Скоропадського і, створивши під прикриттям Франції другу Добровольчу армію у Києві, кинути її на Москву» [60]. Отже, до Києва Е. Енно дістатися не зміг через блокування міста республіканцями, тож французький віцеконсул змушений був облаштуватися в Одесі, яка з того часу й стала базою для інтервенції військ Антанти.

7 грудня 1918 року П. Скоропадський затвердив постанову Ради Міністрів «про асігування в розпорядження Міністра Продовольчих Справ Г. В. Глинки 10.000.000 карб. на видатки по постачанню прибуваючих на Україну військ Держав Згоди та Одеського гарнізону» [46, арк. 26]. Варто згадати й про те, що супротивники гетьмана також усіляко намагалися заручитися підтримкою Антанти, надсилаючи до її представників своїх делегатів. При цьому заявлялося, що Директорія «безумовно стоїть на ґрунті самостійної України – і якщо може йтися про федерацію, то тільки в українських установчих зборах», однак про возз'єднання з Росією «можуть думати тільки монархісти і більшовики» [64, с. 2]. 26 листопада розвідка («особисти») гетьманського Штабу доповіла, що С. Петлюра надіслав у Ясси до представників Антанти телеграму, у якій, зокрема, він категорично заявляв: «Невже не очевидно, що за Директорією стоїть весь народ, підтримка котрого робить владу Директорії єдиною законною владою в країні» [49, арк. 195–195 зв.]. Фактично це виглядало як ультиматум і ставлення союзників-альянтів перед доконаним фактом неминучого і скорого падіння Гетьманату. Гетьманська агентура повідомляла також, що саме з надією на погодження з Антантою своєї легітимності Директорії в Україні, В. Винниченко надіслав розпорядження підпільному революційному ядру УНС у Києві до часу не здійснювати у місті жодних активних акцій, проте перебувати завше у повній бойовій готовності виступити, чітко координуючи свої дії з частинами, що наступатимуть на столицю [49, арк. 195 зв.].

Ізольований у Києві П. Скоропадський натомість мав надзвичайно обмежені можливості для маневру, за його словами: «...через дві години після перемир'я, якщо німці не підтримають, Київ буде взятий» [42, с. 319], «в цей час, не можна забувати, що кожноденно я отримував і прямо, і побічно, й офіційно, й неофіційно, що війська Entente-и ось-ось прийдуть, і усіляка заляжка нас окриляла надією» [42, с. 319]. Виявилось, що надії були марними. Герцог Г. Лейхтенберзький, згадуючи про ті часи, зазначав, «що у Франції з Петлюрою було укладено таємну угоду про надання влади Петлюрі з Директорією, що пояснює ставлення Антанти щодо гетьмана» [33, с. 39].

11 грудня генерал В. Біскупський від імені гетьманської влади підписав угоду про здачу повстанцям Одеси, а 12 грудня під контроль директоріанців (отамана Н. Григор'єва) перейшов і Миколаїв [16, арк. 52; 17, арк. 35–37; 18, арк. 90–92; 43; 44]. Тоді ж відомий усім представник Дер-

жав Згоди Е. Енно рекомендував німецькому командуванню допомогти П. Скоропадському утримати владу [15, с. 37], проте невдовзі виявилось, що француз не має на це жодних офіційних повноважень. Не маючи чітких настанов від вищого командування щодо відносин із представниками Антанти, Н. Григор'єв виявив нерішучість. Цим скористався білогвардійський генерал П. Грішин-Алмазов, який за підтримки французького десанту змусив українські частини залишити Одесу. Згодом, коли Антанта розширила зону своєї окупації, українці відступили на лінію Тирасполь–Бірзула–Вознесенськ–Миколаїв–Херсон.

Головною метою Директорії було захоплення столиці України й спробувати легітимізувати Директорію в очах Антанти. У своїй розмові з П. Болбочаном С. Петлюра 10 грудня відверто повідомив йому, що «по мотивах політичним Директорія заінтересована, аби Київ був взятий нами як найскорше[;] так само і Одеса в зв'язку з цим мною даний наказ Полковникові Філат'єву, що командує Одеською групою, в найближчий день захопити Одесу до приходу військ Антанти» [51, арк. 21 зв.]. Справа ж з Антантою, за словами С. Петлюри, виглядала, як у Яссах посол США нібито запевнив представника УНС Г. Сидоренка, що Сполучені Штати та Великобританія «безумовно визнають Самостійну нашу Республіку при умові ліквідації гетьманщини нашими власними силами, але до приходу військ Антанти» [51, арк. 22]. Щодо Франції, то вона стояла на позиції федерації України з Росією тому, що боїться банкрутства Росії й відтак її відмови від сплати боргів, проте з погляду американського посла фінансові моменти в українській справі все ж не були визначальними.

С. Петлюра повідомив також, що 9 грудня республіканською радіостанцією у Вінниці було перехоплено радіотелеграму американського посла у Київ, у якій зазначалося, що французький консул в Одесі Е. Енно насправді не був уповноважений представляти політику Антанти щодо України [51, арк. 22 зв.]. Завданням же Директорії, зауважував С. Петлюра, «ставити Антанту перед тими фактами, які ми будемо створювати своїми силами» [51, арк. 22 зв.]. Тож висновок з цього був очевидним – нагальна потреба у щонайшвидшому оволодінні Києвом, повалення гетьманської влади та заманіфестування перед усім світом встановлення УНР з Директорією на чолі.

Київ залишався в облозі. До останнього дня влади П. Скоропадського уряд сподівався на вдалу для себе розв'язку громадянської війни в Україні. Проте Гетьманат уже був приречений до падіння. Станом на 10 грудня 1918 року під Києвом стояло 50-тисячне республіканське військо, а останньою справжньою перешкодою на підступах до столиці залишалися німецькі війська. Тоді ж гетьман дізнався про перемир'я, яке начальник Штабу німецьких військ в Україні уклав з Директорією у Вінниці й зрозумів, «що настав кінець і що нашими військами Київ не міг бути утриманий» [42, с. 321].

11 грудня в районі Фастова, у ставці С. Петлюри, розпочалися перемовини республіканців з представники німецького верховного командування, делегатами Головної ради солдатських депутатів німецьких військ на чолі з правим соціал-демократом Кірхнером і представниками гетьманського уряду (полковником Генштабу Удовиченком та ін.) про передачу влади Директорії у столиці України. Було зауважено, що республіканський уряд веде переговори з уповноваженими представниками Антанти і на основі цього вважає, що у німецької армії немає причин перешкоджати тому, щоби директоріальні війська увійшли до Києва [57, арк. 1]. Наступного дня до перемовників приєднався секретар французького консульства у Києві Ж. де Мулен (уповноважений Антанти з реорганізації українського уряду), який діяв за вказівками консула Е. Енно з Одеси.

12 грудня у Козятині між представниками вищого німецького командування та Директорією було досягнуто остаточних домовленостей. В офіційному повідомленні вищого німецького командування щодо причин передачі столиці в руки петлюрівців зокрема зазначено: «Беручи до уваги, що в більшій частині України влада знаходиться в руках Української Директорії, і з огляду на те, що в Одесі – місці знаходження представників союзників і за присутності військ союзників – Українська Директорія також взяла владу у свої руки, між німецьким вищим командуванням і Солдатською Радою, з одного боку, та Українською Директорією – з іншого, укладено договір, за яким німецькі війська не чинитимуть опору при вступі Директорії у Київ» [30]. Відтак німці обіцяли більше не обороняти столицю України, а їхні війська мали перебувати в касарнях; українці ж гарантували їм від'їзд за межі країни. Наступного дня німці висунули умову для нейтралітету у боротьбі за українську столицю – поставляти 10 потягів на добу для від'їзду окупаційного війська до Німеччини. Тож австро-угорські й німецькі війська поспіхом залишали Україну. Не гаючи часу, республіканські загони знову наблизились до Києва. Відмова солдатського комітету (Zoldatenrat) захищати Київ стала вироком для Гетьманату.

До 15-ї год. 14 грудня практично весь Київ було опановано республіканськими військами Армії УНР, а о 16-й годині директоріанці захопили практично усією столицею [50, арк. 6–7]. У другій половині дня суботи 14 грудня 1918 року гетьман Павло Скоропадський зрікся влади власноручним актом [5; 34; 36; 38; 41]. У ніч на 15 грудня уся столиця України опинилася під владою республіканців. Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування. *Roma deliberante Saguntum periit*¹⁰.

¹⁰ *Roma deliberante Saguntum periit* – Поки Рим зважував, Сагунт загинув (лат.).

1. АВР РФ. – Ф. 82. – Оп. 16. – 76. – Спр. 27.
2. Борщак І. Кар'єра одного авантюриста // Діло. – 1 квітня 1925. – Чис. 72. – С. 3.
3. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції /марець 1917 р. – грудень 1919 р./). Ч. III. – Київ; Відень, 1920. – 535 с.
4. Відродження. – 5 листопада 1918.
5. Відродження. – 15 грудня 1918.
6. Гай-Нижник П. Взаємини України з Францією і Великою Британією за Центральної Ради (1917–1918 рр.): становлення і розлад // Гілея: науковий вісник. – К., 2017. – Вип. 124 (№ 9). – С. 32–43.
7. Гай-Нижник П. Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії // Гілея: науковий вісник. – К., 2018. – Вип. 138 (№ 11). Ч. 3. Політичні науки. – С. 40–57.
8. Гай-Нижник П. Невідомі телеграми послів В. Липинського та Ф. Штейнгеля до экс-міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка під час його перебування в Швейцарії (листопад 1918 р.) // Київська старовина. – К., 2004. – № 2 (356). – С. 119–131.
9. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.
10. Гай-Нижник П. Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні // Гілея: науковий вісник. – К., 2018. – Вип. 128 (№ 1). – С. 22–38.
11. Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.
12. Гай-Нижник П. Федір Штейнгель – меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині // Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. – К., 2016. – С. 95–124.
13. ГА РФ. – Ф. 5787. – Оп. 1. – Спр. 6.
14. Голось Києва. – 15 (2) листопада 1918. – № 155.
15. Гражданская война на Украине 1918–1920 гг. // Сборник документов и материалов. Т. 1. Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 490 с.
16. ДАМО. – Ф. П-1817. – Оп. 2. – Спр. 173.
17. Там само. – Ф. П-1817. – Оп. 2. – Спр. 283.
18. Там само. – Ф. П-1817. – Оп. 2. – Спр. 284.
19. Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.; Л., 1930. – С. 136–185.
20. Державний вісник. – 16 листопада 1918. – № 71.
21. Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. – Відень, 1920–1921. – 36. II, III і IV. – С. 49–65.
22. Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави у 1918 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978. – С. 48–59.
23. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. – К.: Темпора, 2002. – Т. II. – 352 с.
24. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – 543 с.
25. Задання правительства // Голось Києва. – 15 листопада 1918. – С. 3.
26. Запись из дневника бывшего товарища генерального секретаря Украинской державы Н. М. Могилянского за 16 ноября 1919 г. – 10 февраля 1920 г. [9–10 февраля 1920 г.] // Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: Сборник документов. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – С. 566–577.
27. ІР НБУВ. Ф. 44. № 473.
28. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). Документи і матеріали. – К., 2010. – 590 с.
29. Киевская мысль. – 12 декабля 1918. – № 238.
30. Там же. – 15 декабля 1918. – № 240.
31. Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. – Чикаго, 1973. – С. 291–303.
32. Кучабський В. Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – Чикаго, 1969. – 663 с.
33. Лейхтенбергський Г.Н. Воспоминания об «Украине». 1917–1918. – Берлін, 1921. – 52 с.
34. Летопись революции. – 1924. – № 2 (7).
35. Лучь. – 21 листопада 1918. – № 131.
36. Мир. – 15 декабля 1918.

37. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 412, [1] с.
38. Наш путь. – 15 декабря 1918.
39. Нова Рада. – 12 листопада 1918.
40. Там само. – 24 листопада 1918.
41. Отречение гетмана // Киевская мысль. – 15 (2) декабря 1918.
42. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – 493 с.
43. Трудовая газета. – 11 декабря 1918. – № 2775.
44. Трудовая газета. – 12 декабря 1918. – № 2776.
45. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7.
46. Там само. – Спр. 92.
47. Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4.
48. Там само. – Ф. 1125. – Оп. 1. – Спр. 3.
49. Там само. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 71.
50. Там само. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 13.
51. Там само. – Оп. 5. – Спр. 12.
52. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 38.
53. Там само. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 99.
54. Там само. – Оп. 2. – Спр. 8.
55. Там само. – Ф. 3866. – Оп. 1. – Спр. 228.
56. Там само. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 2.
57. ЦДІА України. – Ф. 346. – Оп. 2594. – Спр. 72.
58. *Шкільник М.* Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми. – Торонто, 1971. – 366 с.
59. *Шульгин В.* Консул Энно // Русская газета (Париж). – 12 октября 1924.
60. Там же. – 14 октября 1924.
61. Там же. – 15 октября 1924.
62. *Шульгин В.* Последний очевидец: Мемуары. Очерки. Сны. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Звездный мир, 2002. – 588 с.
63. Южное Слово. – 5 ноября 1918. – № 15.
64. Там же. – 14 декабря 1918. – № 51.
65. Ukrainian Military Mission in Poland // Józef Piłsudski Institute of America. F. 701/7. – Fold. 1. – Doc. 701-007-001-283. – P. 3 (Ark. 285).
66. Heute Zeit. – 18 November 1918.
67. *Horak S.* The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – New-York: Columbia University Press, 1988. – 202 p.
68. La Gazette de Lusanne. – 15 octobre 1918. – № 287
69. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA). Bd. 523. Liasse XLVII/12 g: Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien–Bukowina, Februar. August, 1918. Z. 7611.

Pavlo HAI-NYZHNYK,
*Doctor of History,
Head of the Department
of Historical Studies at the Research Institute
of Ukrainian Studies*

THE GEOPOLITICAL TRAP: THE HETMANATE AND THE ENTENTE (1918)

Abstract. The article describes the geopolitical position of the Ukrainian State since the proclamation of P. Skoropadsky as Hetman of all Ukraine until the ousting of the Hetmanate in 1918.

It is noted that the beginning of this period is the end of the First World War. Germany, which was an ally of the Ukrainian State, provided its troops to protect it from the Bolsheviks, is defeated. In this regard, there were a number of challenges in the foreign policy of the Hetmanate. The Ukrainian State is forced to look for ways to establish ties with the Entente countries.

The author states that first agreements were concluded with neutral states, though it was planned to establish diplomatic relations with the Entente countries. To implement this, reliance was placed on the Ukrainian Embassy in Berlin. However, later this process took place through the mediation of the French Consul E. Enno in the Romanian city of Iași. The author examines the role of I. Korostovets in the implementation of Ukrainian diplomacy.

The article provides an insight into the events that took place within the country. There was a confrontation between representatives of different parties and members of the government. The question of the need to change the legal and state status of the country and its foreign policy orientation put the country and its political elite on the brink of a split. It is analyzed the real reasons for the publication of the letters of the Hetman and their impact on internal and external challenges.

The author highlights the influence of the Directorate on the external relations of the country. Following its arrival in power, it became known that one of the main goals of the Directorate was to capture Kyiv as soon as possible for the final overthrow of the hetman's power and proclamation of the UPR with the Directorate at its head before the entire world.

Keywords: Hetmanate, Entente, Directorate, Ukrainian diplomacy, Ukrainian statehood, confrontation.

Ірина МАТЯШ,
докторка історичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця відділу
історії міжнародних відносин та
зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України,
голова правління Наукового товариства
історії дипломатії та міжнародних відносин

ІНОЗЕМНІ ПРЕДСТАВНИЦТВА В КИЄВІ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ: ВИМУШЕНЕ ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ

Анотація. У статті визначено дипломатичну присутність іноземних держав у Києві доби Української Народної Республіки та Української Держави як вихід України на міжнародну арену. Виокремлено, що усі дипломатичні представництва з приходом до влади Директорії в грудні 1918 року опинилися в рівних умовах. Автор зазначає, що перебуванню іноземних дипломатів у Києві загрожувало невпинне наближення більшовиків до столиці. Висвітлено питання організації співпраці з новою владою, які виникли перед представниками «старого» консульського корпусу і перед посланниками до гетьманського уряду, які не припинили діяльності після приходу до влади Директорії. Висвітлено події 22 січня 1919 року та участь у них іноземних представників, виїзд дипломатичних представництв й подальшу діяльність тих, хто залишився в Києві.

Ключові слова: Директорія, дипломатичні представництва, уряд, іноземні представники, персоналії.

Дипломатична присутність іноземних держав у Києві доби Української Народної Республіки та Української Держави засвідчувала вихід України як незалежної держави на міжнародну арену. Значення діяльності кожного з іноземних представництв у цей період заслуговує на окреме дослідження. Однак із приходом до влади Директорії в грудні 1918 року всі вони опинилися в рівних умовах: перебуванню іноземних дипломатів у Києві загрожувало невпинне наближення більшовиків до столиці. Від-

новлення Української Народної Республіки вимагало від її провідників розуміння складності геополітичної ситуації, у якій треба буде доводити світу важливість української ідеї, право на незалежну державу та здатність Директорії знайти правильний шлях її розвитку. Агресія російських військ на північному сході, неминуча участь у війні з Польщею, у зв'язку зі злукою з ЗУНР на заході, загроза наступу Добровольчої армії, невизнання УНР державами Антанти та зазіхання Румунії на Північну Буковину вимагали вираженої зовнішньополітичної діяльності. Політичний провід Директорії не мав у цій сфері узгодженої думки: на першому етапі існування відновленої УНР одна частина (В.К. Винниченко, В.М. Чеховський, М.Ю. Шаповал) була за союз із більшовиками проти Антанти, друга – на чолі із С.В. Петлюрою – за союз із Антантою проти більшовиків. Під час переговорів із представниками Антанти в листопаді і грудні 1918 року було вирішено в разі перемоги Антанти, що Директорія матиме пряме управління в Київській, Волинській, Подільській, Полтавській, Чернігівській і частково Харківській губернії, а щодо південних територій було передбачено контроль Антанти над управлінням Директорії.

У зверненні Директорії до всіх держав, що воюють, і нейтральних країн від 20 листопада 1918 року німецьку адміністрацію звинувачували в приведенні до влади «нікому не відомого» Павла Скоропадського, а самого гетьмана в «будуванні самодержавія» й ігноруванні волі української демократії – тож його оголошено поза законом, а всі акти, затверджені урядом Української Держави, – недійсними¹. Водночас наголошувалося на маніпуляціях народною свідомістю з боку гетьманського уряду щодо твердження про його підтримку з боку держав Антанти². Звертаючись до держав світу в такий спосіб, Директорія висловлювала сподівання на розуміння й підтримку в завершенні державного будівництва відновленої УНР. Прийшовши до влади, Директорія скерувала до держав Антанти ноту з заявою відсутності про те, що потреби у військовій допомозі з їхнього боку, про яку просив гетьман П.П. Скоропадський, немає³. Тому пропонувалося «зробити відповідні заходи щодо перебування військ Антанти на території Української Народної Республіки»⁴. Водночас очільники УНР демонстрували готовність до найтісніших контактів із державами Антанти та шукали можливостей їх реалізації.

Перед питанням організації співпраці з новою владою постали представники «старого» консульського корпусу і посланники до гетьманського уряду, які не припинили діяльності після приходу до влади Директорії. Для німецького командування взаємодія з новою владою мала важливе значення насамперед через потребу належної організації евакуації німецьких військ. Головна Рада німецького командування в Києві 17 грудня 1918 року вирішила, що німецькі війська надалі будуть допомагати охо-

роні порядку в місті та околицях і за можливості координувати свої дії з вимогами держав Антанти⁵. Того ж дня розпочалася евакуація німецьких військ із Київського району. Для повного визволення українських земель від німецької присутності (250 тисяч вояків, зокрема приблизно 30 тисяч – у Києві) потребувалося майже два місяці⁶.

Ці та інші питання німецький представник граф Ганс фон Берхем обговорив із командиром осадного корпусу полковником Є.М. Коновальцем 18 грудня 1918 року. Після його візиту місцеві газети опублікували спростування чуток про обеззброєння вояками УНР німецьких військ. Є.М. Коновалець зробив візит у відповідь, що свідчило про встановлення «цілковитого контакту»⁷. Під час робочої зустрічі представників німецької сторони та членів Директорії було сформовано план евакуації німецьких військ з української території та створення спеціальної комісії для розслідування непорозумінь, які виникали під час евакуації з обох боків⁸. У зв'язку з евакуацією німці розпочали розпродаж військового майна. Німецьке командування сформувало спеціальні підрозділи для забезпечення охорони залізниці та вільного проїзду військам на батьківщину.

Охорона Києва від нападів і насильства анархічних ватаг покладалася після відновлення функцій демократичної думи на штаб охорони міста. При штабі цілодобово діяв інформаційний відділ, який реєстрував усі випадки нападів і самочинних трусів, збирав відомості про заарештованих. З огляду на те, що серед ув'язнених були піддані різних держав, штаб звертався через місцеву пресу до іноземних представників для встановлення контакту щодо полегшення долі арештантів⁹. Допомогу заарештованим за політичними звинуваченнями за доби Гетьманату і визволенням із в'язниці організував Відділ допомоги ув'язненим Данського Червоного Хреста¹⁰. Збереглися свідчення і про сприяння амністуванню австро-угорських підданих (цивільних та військових) данського посольства в Петрограді. З цією метою, отримавши звернення данського представника, МЗС УНР клопотало перед Міністерством військових справ, наголошуючи на політичному значенні звернення, з огляду на те, що здебільшого заарештовані старим урядом відбували покарання несправедливо й безпідставно¹¹.

Для забезпечення допомоги підданим своїх держав до штабу почали звертатися і представники «старого» консульського корпусу, і посланники держав, відносини з якими було встановлено під час Гетьманату. 18 грудня 1918 року до Києва повернувся іспанський і португальський консул Стеліо Василиаді. Він отримав в Одесі доручення опікуватися інтересами французьких громадян¹². Одним потягом із ним прибув секретар французької військової місії й аташе при французькому консульстві в Києві Віктор Серкаль. Газети повідомляли про його «помітну роль» у забезпеченні безкровності протистояння між українцями й добровольцями

в Одесі¹³. Насправді, як стверджував І.Л. Борщак, він був «дрібним розвідником, що крутився біля французів»¹⁴, і секретарем Е. Енно. Столиця відновленої УНР готувалася в цей час до прибуття членів Директорії.

19 грудня 1919 року іноземні представники разом із тисячами киян зустрічали Володимира Винниченка, Симона Петлюру, Федора Швеця та Панаса Андрієвського на залізничному вокзалі¹⁵. Непересічність моменту (його масштаб не применшили ні мороз, ні хурделиця) підкреслювало убранство вокзалу й перону, на який очікувалося прибуття «надзвичайного потягу»: жовто-блакитні плакати з написами «Нехай живе Українська Народна Республіка!», «Слава Директорії і її поводитирам!», «Слава народним героям!», квіткові гірлянди, прапори. Вздовж залізничного полотна вишикувався почесний караул на чолі з командиром Осадного корпусу Євгеном Коновальцем¹⁶. В урочистостях узяли участь делегації Українського національного союзу, Київської міської управи, Всеукраїнської академії наук, Всеукраїнської селянської спілки, Всеукраїнської професійної ради робітників, Київського губерніального земства, Військово-революційного комітету, Революційного комітету залізничників, а також Київської єврейської громади, інших національних «колоній»: грузинської, чеської, вірменської, білоруська делегація та іноземні представники: посланники Туреччини – Мухтар Бей, Фінляндії – Герман Гуммерус, Болгарії – Іван Шишманов, отаман зимової станиці Всевеликого Війська Донського генерал О.В. Черячукин, консул Швейцарії, дуаєн консульського корпусу Гавриїл Енні, консул Іспанії та Португалії Стеліо Василиаді, ще офіційно не визнаний консул Голландії Тімотей Фоккер, представники Грузії, Вірменії, Азербайджану. Серед зустрічальників був разом із білоруською делегацією Олександр Цвікевич, який приїхав до Києва «для розв'язання цілої низки політичних питань»¹⁷. Лише польський представник Станіслав Ванькович і секретарі іспанського консульства Теодор Мулен та французького – Віктор Серкаль (обидва тоді представляли Францію) не приїхали на вокзал¹⁸. Прикрашений національними й червоними прапорами потяг із членами Директорії прибув приблизно о 14:00.

Під час мітингу з вітаннями серед інших промовців від імені дипломатичного корпусу виступили посланники Туреччини та Фінляндії. Як згадував згодом Герман Гуммерус, він виголосив «кілька слів про Фінляндію і Україну» й потиснув руку Симону Петлюрі¹⁹. Як дуаєн консульського корпусу, вітав Директорію Гавриїл Енні. Швейцарський консул висловив сподівання, що в Україні з утвердженням нової влади настане спокій і порядок, які принесуть усьому українському народові вільність, рівність і братерство²⁰. Були привітання й від німецької сторони. Голова Ради німецьких солдат Й. Кірхнер наголосив, що «червоні прапори, які розвіваються над головами всіх присутніх, підкреслюють глибоко демо-

кратичний і соціальний характер української революції, що нова влада Директорії утворить на Україні ґрунт для зміцнення інтернаціоналу»²¹. Німецькому соціалісту імпонував червоний колір прапорів повстанців, який ніяк не асоціювався з більшовицькими знаменами, а підкреслював зв'язок із демократичними революціями у світі.

Іноземні представники стали почесними гостями й під час інших подій того пам'ятного дня. Як згадував Д.І. Донцов, дипломати вирушили з вокзалу в місто в урядовому автомобілі й пересвідчилися, як піднесено зустрічали Директорію кияни²². Перехрестя вулиць було уквітчано гірляндами квіток, плакатів, національних прапорів, на балконі головного телеграфу на розі Софіївської та Володимирської вулиць серед килимів і прапорів висів портрет Тараса Шевченка, увитий зеленню й маленькими електричними лампочками²³. Урочистості тривали на Софійському майдані та завершилися військовим парадом, який приймав Головний отаман військ УНР Симон Петлюра. Очільників Директорії хлібом-сіллю зустрічала Людмила Старицька-Черняхівська в Українському клубі, де ще недавно мав свій перший публічний виступ П.П. Скоропадський та гостили посланників Німецької й Австро-Угорської імперії, Болгарського царства, інших іноземних представників.

Вшанування тривали до суботи, 21 грудня, коли в Міському театрі відбулася урочиста вистава на честь провідників УНР. Представник Німеччини граф Й. фон Берхем скористався цим приводом для спілкування з членами Директорії. Він разом з іншими співробітниками Посольства Німеччини завітав у ложу Директорії. Під час розмови граф висловив упевненість, що новому уряду «пощастить» довести до кінця розпочату велику справу, і сподівання, що за дотримання всіх умов (зокрема, злагодженої організації евакуації німецьких військ) між Німеччиною й Україною складуться найкращі відносини²⁴.

Після завершення урочистостей іноземним представникам довелося очікувати вказівок керівництва щодо легалізації свого становища або самостійно приймати рішення про продовження перебування в Києві. Першим до зовнішньополітичного відомства УНР звернувся секретар іспанського консульства й «тимчасово керуючий» французьким консульством у Києві Теодор Мулен, який отримав доручення захищати інтереси «підданих і громадян Держав Згоди»²⁵. Секретар французького консульства Віктор Серкаль перебував у Києві лише кілька днів – 23 грудня 1918 року, відповідно до телеграфічної вимоги французького консула Еміля Енно з Одеси, він виїхав туди екстреним потягом²⁶. Т. Мулен залишився єдиним консульським представником держав Антанти в Києві. Його призначення було умовним з огляду на те, що повноважень у Е. Енно призначати консулів через невизначеність його особистого статусу немає.

«Англійські, американські, сербські, румунські і грецькі громадяни чи піддані не мають в теперішнім часі своїх консульських представників у Києві, – писав він міністру закордонних справ, – бо консулі згаданих підданих ще не мали можливості повернутися до нього після того, як германська влада витіснила їх на протязі останнього літа»²⁷. У цих умовах він узяв на себе функції дуаена консульського корпусу, хоч і не мав відповідного рішення консульської колегії, але користувався серед колег авторитетом у зв'язку з його поїздкою в табір Симона Петлюри напередодні взяття Києва Директорією. Факт, що Т. Мулен залишився в Києві, хоч мав виїхати в Одесу, давав підстави для спростування чуток про загострення відносин між Антантою й Директорією як причину негайного від'їзду В. Серкаля в Одесу, що почали ширитися містом²⁸.

«Загрозлива обстановка в Києві, – згадував посланник Фінляндії Герман Гуммерус, – зближувала місцевих іноземців. Члени дипломатичного й консульського корпусу часто збиралися для спільних бесід, на яких головував секретар французького консульства Мулен»²⁹. «Старі» консули не мали вказівок від урядів країн, які вони представляли, щодо подальших перспектив діяльності й зосередилися на опікуванні інтересами підданих своїх країн. На гуманітарній місії та невтручанні в політичні справи УНР наголосили швейцарський консул Гавриїл Енні та бельгійський – Яків Гретер в інтерв'ю газеті «Трибуна»³⁰. Англійським консульством і далі керував секретар Ф. Томас. Після повернення в Одесу Піктона Багге він залишався в Києві, намагаючись пом'якшити під час Гетьманату ставлення до англійської громади німецької влади, яка зобов'язала всіх англійських громадян тричі на тиждень приходити до комендатури та засвідчувати свою присутність у місті³¹. Від імені консульського корпусу Теодор Мулен просив сприяння МЗС УНР щодо «справедливого і бережного» ставлення київської влади до іноземців та упередження можливої самовільної реквізиції їхнього майна.

Відповідь на звернення мала значення показової акції: на прикладі скасування розпорядження щодо реквізиції майна дипломатичного працівника Матіуса Клебера та висловлення вибачення за «прикре непорозуміння»³² нова влада демонструвала готовність співпрацювати з представниками іноземних держав. Ба більше, на запит французького консульства щодо надання приміщення для гаража та виділення щоденно одного пуду бензину (оскільки «бензин весь реквизирировало военное ведомство – достать его в вольной продаже возможно только у спекулянтов по такой цене, коя делает пользование машиной невозможным»³³) МЗС УНР запропонувало коменданту Києва з проханням «негайно реквизиувати великий сарай» на вул. Прорізній, 12 під гараж для автомобіля французького посольства й видати відповідний ордер.

Охоронний лист від уряду Директорії отримав 21 грудня 1918 року консул Королівства Іспанії Стеліо Василиаді³⁴: «Правительство УНР подає до відома всім, що власник сього дійсно є пан Васіліяді Стеліян, консул Королівства Іспанії і тому пропонує кожному, до кого се може відноситись, а саме Військовим, Цивільним і Желізнодорожним установам УНР, щоб не тільки власникові не чинено ніяких перепон при проживанню всюди, але щоби були вжити заходи для оказання йому всякої допомоги»³⁵. Документ замінював посвідчення особи та давав право вільного пересування територією УНР. Уважне ставлення до своїх запитів із боку нової влади відчувало консульство Великої Британії.

На прохання польського посольства штаб Осадного корпусу надав будинок № 30 на вулиці Пушкінській для продовження його діяльності³⁶. Українці чекали від очільника посольства Станіслава Ваньковича коментарів щодо ставлення Польщі до утворення Західно-Української Народної Республіки. Розпочата 1 листопада 1918 року збройним виступом об'єднаних польських підпільних військових організацій польсько-українська війна в Галичині чітко засвідчувала польську позицію. Однак Станіслав Ванькович, апелюючи до практично повної втрати зв'язку з Варшавою (телеграми не надходили взагалі, листи з кур'єрами йшли 10–15 днів) намагався формулювати свої коментарі з цього питання в інтерв'ю газеті «Трибуна» досить обережно³⁷. Розглядаючи об'єднання Галичини з Україною як акт «однобічний і тому не остаточний» через те, що немає на це згоди зацікавленої сторони – Польщі, він висловлював сподівання на врегулювання питань, пов'язаних із претензіями на польську територію інших країн («українці претендують на Галичину і Холмщину, німці на Сілезію, Познань; східні провінції по Віслі до моря, більшовики захопили Мінськ і Двінськ»), мирною конференцією в Парижі, що мала розпочатися в січні 1919 року³⁸.

На рішення мирної конференції мала сподівання й українська сторона. 26 грудня 1918 року уряд Директорії ухвалив текст ноти до народів світу та їх урядів³⁹. У зверненні декларувалося бажання «жити в добрій, дружній згоді» з усіма державами світу, близькими й далекими сусідами; приймалися всі обов'язкові для УНР вимоги міжнародного права та міжнародні зобов'язання, зокрема й «спадщини бувшої Росії в міжнародних стосунках пропорційно силам України» і висловлювала готовність прийняти представників інших урядів і скерувати натомість своїх⁴⁰. Увагу зацікавлених сторін привертало те, що офіційної позиції УНР щодо ставлення до РСФРР не було. Звернення було передано на радіо й розіслано іноземним представникам. Лист за підписом В.М. Чехівського з нотою в додатку та проханням передати її фінському уряду отримав зокрема Герман Гуммерус.

Фінський посол обрав тактику «обережної та вичікувальної позиції щодо нового уряду» й охорони прав своїх співгромадян⁴¹. Він поділяв вагання союзних держав щодо визнання Директорії через її ніби тяжіння до більшовицьких ідей та невизначеність політики щодо більшовицької Росії⁴². Наприкінці грудня Г. Гуммерус отримав запрошення разом з іншими представниками дипломатичного корпусу на прийняття для членів уряду й дипломатів у готелі «Імперіал», влаштоване Оксаною Лотоцькою, донькою О.Г. Лотоцького й майбутньою дружиною Я.С. Токаржевського-Карашевича⁴³. Цей вечір для членів уряду й дипломатичного корпусу став, за зауваженням посла, «виразом патріотичних настроїв»⁴⁴. 28 грудня 1918 року його разом із представником терського посольства осавулом Долинським, представником чеського комітету в Києві Грунтом та секретарем італійського консульства Масіні прийняв очільник зовнішньополітичного відомства В.М. Чехівський⁴⁵. Під час зустрічі обговорювали питання діяльності представництв та можливості їхнього виїзду з Києва.

У повсякденні допомоги Г. Гуммеруса потребували фінські громадяни. Йому вдалося за сприяння МЗС УНР звільнити з-під арешту в Педагогічному музеї Сергія Валфорса, примусово мобілізованого гетьманською владою. Підставою для позитивного розв'язання питання було звернення посла ще до МЗС Української Держави від 10 грудня щодо звільнення від призову на військову службу в УНР фінських громадян, котрі мешкали на українських територіях⁴⁶. У відповідь на цю ноту «тимчасовий» комісар закордонних справ М.Г. Левитський не лише сповістив Г. Гуммеруса, що командування осадного корпусу визволяє всіх осіб, мобілізованих гетьманським урядом, а й гарантував негайне їх звільнення⁴⁷. На виконання цієї обіцянки Голова Слідчої комісії УНР отримав доручення «як можливо скоріше задовольнити бажання п. Посла Фінляндії»⁴⁸.

В аналогічній ситуації перебували офіцери колишньої російської армії, донські козаки й білоруські офіцери. У визволенні з-під арешту російських офіцерів узяли дієву участь німецький комендант Києва Бронсарт фон Шеллендорф і дипломатичний представник граф. Й. Берхем. Саме німці здійснювали внутрішню охорону Педагогічного музею й не дозволяли розстрілювати людей. 30 грудня 1918 року Бронсарт фон Шеллендорф організував вивезення з Києва 500 осіб до Берліна, звідки вони мали переправлятися за вказівками Антанти⁴⁹. Згодом було відправлено ще кілька ешелонів, з якими виїжджали й родини київських багатіїв.

Визволенням офіцерів-білорусів, яких у приміщеннях Педагогічного музею та Комерційного інституту під арештом перебувало приблизно 200 осіб, займався консул БНР Федір Базаревич. Присутність білоруського представництва в Києві засвідчував піднятий 24 грудня 1918 року над будинком, де розташовувалося консульство БНР (вул. Фундуклеївська, 42),

білоруський національний прапор⁵⁰. Вагомим аргументом для нової влади стало пояснення консула про примусову мобілізацію цих офіцерів гетьманським урядом та безрезультатність висловленого ним протесту з цього приводу⁵¹. На своє звернення до зовнішньополітичного відомства щодо сприяння визволення заарештованих він отримав відповідь з обіцянкою повідомити військову владу про необхідність звільнити примусово мобілізованих білорусів передусім. Водночас наданий гетьманом дозвіл на існування Білоруської військової організації було скасовано, а офіцери, які залишилися на території УНР, підписали зобов'язання не боротися проти Директорії⁵².

27 грудня 1918 року з листом до міністра закордонних справ УНР звернувся Герман Гуммерус. Фінський посол просив вжити відповідних заходів, щоб українська військова й цивільна влада взяла під опіку фінських громадян, які мешкали в с. Новий Завод на Катеринославщині. Серед цих громадян були дружина і троє дітей секретаря посольства Фінляндії капітана Уно Гіллмана⁵³. Йшлося також про надання їм проїзних документів. Реакція на це звернення була миттєва. Уже 31 грудня секретар посольства Уно Гільман отримав охоронний лист, який уможливив йому вільний переїзд для порятунку родини⁵⁴. Востаннє посол бачив його вже з родиною на залізничному вокзалі, виїжджаючи з Києва.

У середині січня 1919 року Герман Гуммерус здобув можливість переселитися в будинок графині Наталії Уварової (доньки цукрозаводчика Федора Артемійовича Терещенка й сестри авіаконструктора Федора Федоровича Терещенка) на вулиці Левашовській (нині – Шовковична), 12 – «ніби спеціально створений для посольства»⁵⁵. Його звільнив німецький залізничний центр, залишаючи Київ. Н.Ф. Уварова придбала 1916 року садибу у М.П. Шестакова, який був директором-розпорядником цукрових заводів батька⁵⁶. Управитель маєтку зрадив можливості передати оснащену дорожми меблями ошатну будівлю з «китайським» павільйоном, оригіналами полотен відомих художників на стінах та музичними інструментами в залах в оренду фінському посольству, що гарантувало недоторканність майна. Підставу сподіватися на продовження розпочатих справ давала пропозиція уряду Директорії про поновлення фінсько-українських торговельних зв'язків. Відповідні пропозиції надходили і від ділових кіл: Центральний цукровий комітет пропонував продовжити дію договору від 30 вересня з відповідними змінами, «Союз землеробів Кубані» – налагодити товарообмін із Кубанню. Та залишитися надовго в прекрасній віллі не вдалося.

І далі перебував у Києві болгарський посол І.Д. Шишманов. Разом із німецьким консулом Е. Тілем та австрійським представником Е. Фюрстенбергом він отримав запрошення на банкет на честь Директорії за участі С.В. Петлюри і Є.М. Коновальця, що відбувся 5 січня 1919 року⁵⁷.

29 грудня 1918 року здійснив візит до Директорії голландський консул др. Т. Фоккер. Офіційний лист щодо його повноважень було скеровано ще до МЗС Української Держави. Він не отримав екзекватуру від нового уряду, але мав від свого уряду повідомлення про призначення на посаду генерального консула Голландії в Києві⁵⁸ й брав активну участь в усіх подіях, що відбувалися за участі дипломатичного й консульського корпусу. За час перебування в українській столиці Т. Фоккер спостерігав за подіями в Україні і скеровував доповіді до зовнішньополітичного відомства Голландії. Його головний висновок щодо ролі Києва як «центру східної політики європейських держав»⁵⁹ відіграв вирішальну роль у продовженні діяльності голландського генерального консульства в Києві за доби Директорії. Офіційне визнання представника нейтральної країни мало важливе значення також для нової влади. Директорія покладала сподівання на його роль у переговорах між УНР і державами Антанти як представника держави, що користується в держав Антанти більшим авторитетом, ніж Центральні держави⁶⁰. У зв'язку з активізацією руху за самостійність у провінції Лінбург Т. Фоккер дав коментарі місцевій пресі, у яких висловився проти сепаратистських намірів у провінції⁶¹. Поінформувачи членів Директорії про внутрішнє й зовнішнє становище Голландії, Т. Фоккер цікавився політичними взаєминами України з державами Антанти й часом прибуття української дипломатичної місії до Голландії⁶². Це звернення активізувало роботу зі створення представництва УНР у Голландії та офіційного визнання повноважень Т. Фоккера. Відповідний лист голландського уряду до МЗС УНР надійшов 10 січня 1919 року⁶³. Д-р Фоккер особисто, того самого дня, письмово прокоментував ситуацію. Але часу для організації роботи консульства йому практично не залишалося. Склад Надзвичайної дипломатичної місії УНР до Голландії на чолі з Андрієм Яковлівим було затверджено 17 січня 1919 року⁶⁴.

Натомість італійський, сербський, турецький та швейцарський представники розпочали листування з відповідними державними органами щодо сприяння в організації виїзду з Києва. 26 грудня 1918 року Міністерство шляхів УНР отримало запит із грифом «негайно» від МЗС про надання салон-вагона, двох вагонів першого класу, двох вагонів другого класу та багажного вагона для виїзду до Одеси сербської та італійської місій, а також італійських підданих – членів «італійської колонії в Києві»⁶⁵. 30 грудня 1918 року переговори щодо отримання для цього двох літерних вагонів розпочало Посольство Османської імперії. Того дня отримав охоронний лист для виїзду з дружиною і двома дітьми з Києва управитель справами швейцарського консульства Віктор Ренігер⁶⁶. У своєму запиті про надання такого документа він указував на виїзд у Швейцарію й назад, але, очевидно, повертатися не збирався.

Представництва новоутворених держав зберігали надію забезпечити продовження своєї діяльності для захисту інтересів співгромадян та організації товарообміну. Зокрема, білоруси поновили спроби започаткування регулярного товарообміну. Білоруська торговельна палата припинила свою діяльність, передавши повноваження та отримані дозволи Білоруському торговельно-економічному бюро⁶⁷. На базі торговельної палати її колишній очільник проф. М.В. Довнар-Запольський пропонував створити науково-економічний інститут⁶⁸.

Нова установа мала регулювати відпуск товарів за твердими цінами згідно з нормами, встановленими для українського населення, продаж білоруським споживачам необхідної їм продукції: цукру, борошна, круп, солі, соди тощо; реєстрацію товарів, щодо яких встановлювався вільний торг. Уряд БНР зобов'язувався і далі поставляти в УНР ліс, скло, сірники, льон, яблука, гриби. Щоб уникнути монопольного характеру діяльності бюро, право контролювати питання товарообміну отримала змішана українсько-білоруська комісія, яка вперше зібралася 22 грудня 1918 року⁶⁹.

Про визнання Національної Ради Латвії тимчасовим представництвом Латвії в УНР та надання їй консульських повноважень у справах громадян Латвії⁷⁰ «до організації урядовою дорогою дипломатичних зносин між Україною і Латвією» 23 грудня 1918 року подав клопотання до МЗС УНР Латиський центральний комітет в Україні. Головна ідея клопотання полягала в набутті радою права видавати легітимні посвідчення про належність до громадянства Латвії задля убезпечення від притягнення латишів до військової служби та полегшення їхнього виїзду на батьківщину за потреби.

З проханням про визнання повноважень звернулося до МЗС УНР естонське представництво. Е.Я. Рітсон отримав 30 грудня 1918 року від уряду УНР охоронний лист як представник Естонії в Україні⁷¹. А делегації Кубані(полковник Курагін) та Терці (осавул Долинський) того самого дня вибули з Києва⁷². Сприяння щодо вивезення чехословацьких громадян на батьківщину було надано також Комітету громадян Чехо-Словацької Республіки, що виконував консульські функції⁷³.

4 січня 1919 року В.М. Чехівського відвідав турецький посланник Ахмед Мухтар-бей із запитом щодо призначення українського посла в Стамбул⁷⁴. Візит турецького посла був не випадковим. Того дня гетьманський посланник Михайло Суковкін, який скомпрометував себе антиукраїнською діяльністю, звернувся до османського зовнішньополітичного відомства з проханням позичити 10 тисяч турецьких лір⁷⁵. З огляду на те, що підтвердження його повноважень новою владою немає, А. Мухтар-бей мав доручення з'ясувати позицію Директорії з цього питання.

На посаду представника УНР у Стамбулі в Києві обирали особу, здатну відстоювати українську ідею. Ідеальною кандидатурою, з огляду ще й на розташування в Стамбулі Вселенського Патріархату, став авторитетний громадський діяч, колишній міністр віросповідань УНР, розробник ухваленого Директорією УНР «Закону про Верховну владу в Українській автокефальній православній миротворчій церкві» від 1 січня 1919 року Олександр Лотоцький. Посольство вирушило до Стамбула 26 січня, але прибуло до місця призначення лише 23 квітня 1919 року⁷⁶.

Водночас Ахмед Мухтар-бей намагався з'ясувати можливості виїзду посольства з Києва. Висловлене під час зустрічі з міністром прохання полягало в наданні двох салон-вагонів для виїзду в Одесу⁷⁷. Відповідний запит до Міністерства шляхів УНР зовнішньополітичне відомство скерувало негайно. Невдовзі було оприлюднено рішення уряду про усунення з посади Михайла Суковкіна, як і інших гетьманських послів: Федора Штейнгеля, Вячеслава Липинського, Владислава Дашкевича-Горбацького, Костянтина Середина, Миколи Могилянського, Івана Коростовця, Олександра Іваніва, Яна Токаржевського-Карашевича, рахуючи звільнення від дня початку повстання Директорії – 15 листопада 1918 року⁷⁸.

У Києві і далі були Комісаріат Азербайджану, генеральне консульство БНР, польське посольство, представник Криму, Зимова станиця Всевеликого Війська Донського та інші іноземні представництва. Білоруська національна рада в Києві впродовж січня двічі висловила протест польському послові щодо «гвалтовного прилучення до Польщі білоруських країв»⁷⁹. Проголошення декретом Польської республіки на чолі з Юзефом Підсудським у грудні 1918 року Більського повіту Гродненської й Серпневого повіту Сувальської губернії розділяло територію Білорусі між Польщею й більшовиками. На підконтрольній більшовикам території 1 січня 1919 року було проголошено в Мінську Радянську Соціалістичну Республіку Білорусь, главу уряду БНР Романа Скірмунта (Раман Скірмунт, 1868–1939) визнано ворогом народу⁸⁰. Офіційне представництво БНР у Києві в цих умовах залишалося поодиноким оплотом білоруської незалежності. Білоруська національна рада порушила перед Директорією питання про створення в Києві Білоруського національного міністерства⁸¹.

Представник Всевеликого Війська Донського генерал-лейтенант О.В. Черячукін, прийнявши свідоме рішення залишитися в Києві, передав полковникові Є.М. Коновальцю ноту про те, що Донське Військо завжди мало дружні відносини з Україною, тому він має намір залишитися в Києві до отримання інструкцій від свого керівництва. Головну мету своєї діяльності він убачав у захисті козаків та убезпеченні від будь-яких самовільних виступів «безвідповідальних елементів», що могли б пору-

шити цю давню дружбу Дону й України. Місцеві газети опублікували оголошення донського представництва про продовження діяльності в Києві посланника Дону О.В. Черячукіна і його прохання до всіх козаків, які не встигли залишити українську столицю, зголошуватися до посольства⁸². Отаман Зимової станиці звернувся до нової влади з проханням дозволити носити військову форму, яка б давала змогу козакам впізнавати в ньому козака донського генерала і звертатися за допомогою. Начальник Генштабу Головного отамана військ Директорії О.В. Осецький без заперечень видав документ на право носіння форми і зброї, який, крім того, засвідчував дипломатичні повноваження О.В. Черячукіна⁸³.

Його практичні стосунки з новим урядом розпочалися з організації звільнення арештованих офіцерів, що перебували в приміщенні Педагогічного музею, та виїзду козаків з України. 20 грудня 1918 року О.В. Черячукін мав зустрічі з В.К. Винниченком, С.В. Петлюрою та головою Ради Народних Міністрів УНР і очільником зовнішньополітичного відомства В.М. Чехівським, під час яких отримав чітку відповідь щодо курсу політики Директорії (боротьба з більшовиками та анархією) та ставлення до зайняття Доном українських міст (готові вислати війська для їхнього звільнення)⁸⁴. 25 грудня доповідь В.М. Чехівського про відносини з Румунією, Доном і більшовицькою Росією розглянула Рада Народних Міністрів УНР⁸⁵. За результатами обговорення доповіді було ухвалено текст нот до румунського та донського урядів. О.В. Черячукін намагався не загострювати ситуацію. В інтерв'ю київським журналістам він наголосив, що ніхто не має права втручатися у внутрішні справи Всевеликого війська Донського, як Дон не втручається у внутрішні справи УНР, спростував чутки про намір Дону воювати з Україною й констатував, що в українсько-донських відносинах нічого не змінилося⁸⁶.

На підтвердження прагнення налагодити торговельні відносини О.В. Черячукін 26 грудня 1918 року відвідав В.М. Чехівського для обговорення питання про продовження роботи з підготовки торговельного договору між УНР і Всевеликим Військом Донським⁸⁷. А зустрічний візит 28 грудня 1918 року В.М. Чехівського до донського представника не став візитом ввічливості: очільник українського зовнішньополітичного відомства особисто вручив О.В. Черячукіну ноту-протест проти зайняття донськими військами Луганська, Дебальцевого й Маріуполя «для охорони видобування вугілля», що супроводжувалося порушенням прав робітників і численними розстрілами в Луганську і Юзівці (нині – Донецьк), та затримання на станції Авдіївка 690 вагонів вугілля, призначеного для транспортування в Україну, і вивезення його на Дон. Директорія висувала вимогу негайно вивести війська з території України, наголошуючи, що має достатньо військової сили для оборони української території⁸⁸.

У ноті-відповіді О.В. Черячукін обмежився поясненням причин захоплення донськими військами української території. Він зауважував, що війська введено за розпорядженням Донського отамана зі стратегічних міркувань захисту Дону від більшовиків за погодженням із гетьманом П.П. Скоропадським, та спростував чутки про просування донських військ у бік Києва для підтримки гетьманського уряду⁸⁹. Згаданий О.В. Черячукіним наказ зобов'язував донські війська зайняти Дебальцеве, Юзівку, Маріуполь і Біловодськ, забезпечити безперебійну роботу на Луганській патронній фабриці, в Дебальцівських залізничних майстернях, гірській індустрії Юзівки та верфях Маріуполя⁹⁰. Для того, аби «забезпечити спокій» запроваджувалося правило: «за одного вбитого козака десять страт». Іншим наказом від 25 грудня 1918 року П.М.Краснов включив окуповані донцями території до складу Всевеликого Війська Донського – «тимчасово, до відновлення порядку в Україні»⁹¹.

Через день після отримання зовнішньополітичним відомством ноти-відповіді донський представник дізнався про припинення видавання йому грошей у банках з огляду на те, що видані П.П. Скоропадським кошти на підтримку Дону є власністю українського народу. Бензин, наданий для потреб посольства, було реквізовано, посольську охорону обеззброєно та затримано донський потяг-шпиталь⁹². О.В. Черячукін висловив протест і звернувся до уряду Директорії з вимогою повернути реквізований бензин, зняти заборону на отримання коштів у сумі 10 млн карб. і випустити з території УНР належний Дону шпитальний потяг⁹³. Рішенням Ради Народних Міністрів УНР від 2 січня 1919 року шпитальний потяг (за винятком завантажених до нього речей, що не належать шпиталю) було повернуто Дону, знято реквізицію на бензин, надано можливість донському посольству зв'язуватися зі своїм урядом через дипломатичних кур'єрів. Водночас було вирішено відправити на Дон делегацію Директорії, а питання про гроші відкласти до отримання інформації від міністерства фінансів⁹⁴.

В.М. Чехівський висунув пропозицію створити при МЗС УНР комісію з представників міністерств торгу і промисловості, шляхів, закордонних справ, юстиції і військового для перегляду договору з Доном⁹⁵. Наступного дня РНМ УНР повернулася до розгляду питання про «вимагання» О.В. Черячукіним 10 млн карб.⁹⁶ й ухвалила передати розгляд питання міністру торгу і промисловості для вирішення одночасно зі справою щодо вугілля України, яке затримується Доном⁹⁷. Затримані вагони з вугіллям стали предметом переговорів для випуску з Києва двох шпиталів. Попри обґрунтовану державну позицію щодо конфіскованих грошей, їх також було повернуто.

Директорія не лише демонструвала лояльність до більшості іноземних представництв, а й надавала фінансові позики за їхніми вмотивованими зверненнями. Так, на прохання Чорногорського комітету з надання допо-

моги біженцям Рада Народних Міністрів УНР 2 січня 1919 року асигнувала кошти на субсидії для евакуації на батьківщину всіх біженців-чорногорців⁹⁸.

За доповіддю міністра фінансів 10 січня 1919 року рішенням Ради Народних Міністрів УНР було виділено безвідсоткову позичку з коштів Державної скарбниці 500 000 карб. на три місяці уповноваженому в справах Грузії, причому 100 000 – карбованцями, а 400 000 – керенками⁹⁹. Ці кошти мали повернути дипломатичному представництву УНР, створеному 26 січня 1919 року¹⁰⁰. Надзвичайну дипломатичну місію УНР на Кавказі з місцем осідку в Тифлісі очолив уродженець Підляшшя, білорус за походженням І.Г. Красковський¹⁰¹. Право розпоряджатися коштами української позики давав лист на ім'я І.Г. Красковського за підписом голови Директорії УНР В.К. Винниченка з дорученням отримати від грузинського уряду 500 000 рублів¹⁰². Очільник грузинського представництва В.В. Тевзая підтвердив отримання коштів грузинською стороною і висловив зі свого боку клопотання перед грузинським урядом про повернення відповідної суми українському колезі. Вказані кошти мали залишитися в розпорядженні І.Г. Красковського для використання для підтримки українських установ і матеріальної допомоги українським громадянам¹⁰³.

Втім, підписання договору склало підставу для виїзду М.І. Скобелева з Києва. Як фінансовий радник грузинської місії він отримав повноваження Міністерства торгу і промисловості на купівлю нафтових продуктів за кордоном. Разом з інженером Олександром Адіасевичем він виїхав до Одеси, щоби далі рухатися на Кавказ. За офіційною версією вони їхали для виконання договору, укладеного між Україною і Грузією, щодо організації транспортування закуплених міністерством у Баку нафтових продуктів Закавказькою залізницею й Закавказьким трубопроводом. Для проїзду М. Скобелева й кількох спеціалістів із товарообміну МЗС УНР подало 1 січня 1919 року клопотання про надання одного «класного» вагону¹⁰⁴.

Міністерство не просило допомоги грузинській місії в справі розшуку майна та архівів, зібраних діловим гетьманського Відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва Головного управління мистецтв і національної культури Г.Я. Стеллецьким як керівником військово-археологічної наукової експедиції в завойованих Османською імперією країнах. Через наступ більшовиків йому не вдалося вивезти з Тифлісу виявлені щоденники, документи та артефакти. Щодо цього питання голова відділу М.Ф. Біляшівський звернувся ще до МЗС Української Держави, але спроби вирішити його було здійснено вже з приходом до влади Директорії. Йшлося про здобуття охоронної грамоти для цього зібрання з огляду на наукову вартість матеріалів¹⁰⁵. Передбачалося, що документи мають зберігатися в помешканні співробітника експедиції Ф.В. Постникова, на розі Троїцької і Графської вулиць¹⁰⁶.

Невдовзі розпочався виїзд із Києва іноземних представництв. 12 січня 1919 року залишив посаду генеральний консул БНР Г.Ф. Базаревич і виїхав до Одеси¹⁰⁷. До призначення нового консула виконання його обов'язків було покладено на представника білоруського уряду О.І. Цвікевича. Водночас Білоруська національна рада в Україні порушила перед Директорією питання про створення Білоруського національного міністерства в УНР¹⁰⁸.

Тим самим потягом вирушили до Одеси, щоби звідти морем потрапити до Стамбула, співробітники Посольства Османської імперії з родинами. Турецьким дипломатам було надано чотири вагони: одного першого класу, двох другого класу й одного багажного. Збереглися відомості, що у свої вагони вони за певну плату взяли багато заможних київських родин. Цей прецедент спричинив численні звернення іноземних підданих і росіян, котрі просили видати їх за іноземців, до інших представництв із проханням допомогти виїхати з Києва, на який насувалися більшовики.

Того ж дня з охоронними листами УНР у напрямку Одеси мали вирушити як дипломатичні кур'єри Італійського королівського консульства в Києві Дассіні Еджиціо, Анджело Манджіоні та Борис Щукін¹⁰⁹. Кількісне збільшення кур'єрів пояснювали насамперед бажанням мешканців Києва якомога швидше виїхати з міста. Однак потрібних вагонів не вистачало. Італійське консульство подало кілька повторних запитів, у кожному з яких зменшувалася кількість вагонів для виїзду співробітників консульства, членів італійської громади в Києві та біженців. Не мало позитивної відповіді і прохання про військову охорону вагонів, у яких планували їхати італійці й серби. Отримана в департаменті чужоземних справ МЗС УНР на цей запит від начальника штабу осадного корпусу була лаконічною: «В корпусі немає стрільців для охорони потягів крапка підотаман Мельник»¹¹⁰. Листування тривало майже до кінця місяця.

15 січня з прощальним візитом відвідав В.М. Чехівського представник Австро-Угорщини князь Еміль Фюрстенберг¹¹¹. Наступного дня міністр мав розмову з фінським послом Германом Гуммерусом та перським генеральним консулом Ісаакієм Віттенбергом¹¹². Збирався залишити Київ через повну відірваність від Кримського крайового уряду, а тому – не мав можливості проводити будь-які переговори, тимчасовий представник Криму Г.І. Еджубов¹¹³. МЗС УНР видало йому посвідчення на проїзд до Криму й назад та забезпечило виділення Міністерством шляхів УНР класного вагону для виїзду підданих Криму та їхніх родин¹¹⁴.

У цей час Київ залишали останні німецькі ешелони, востаннє проходячи вулицями Києва в повному похідному порядку¹¹⁵. «Дивно й сумно було бачити ці залишки могутньої армії, – зауважував Герман Гуммерус, – яка ще два місяці тому мала безумовну владу в цій великій країні»¹¹⁶. Відповідно

зменшувався і штат німецького дипломатичного представництва. До Берліна виїхала частина співробітників посольства на чолі з графом Г. Берхемом¹¹⁷. Як згадував Д.І. Донцов, його речі – «маса валізок і скринь» – були спакзовані ще 23 грудня 1918 року, але через «затримку транспорту»¹¹⁸ виїзд було відкладено. Свої обов'язки він передав консульському секретареві Маркману. 18 січня 1919 року Рада Народних Міністрів УНР ухвалила рішення про виплату німецькому та австро-угорському спільному господарському відділу 750000 карб. і німецькому посольству в Києві 200 000 франків відшкодування за пограбовані на станції Здолбунів речі, що належали відділу й посольству¹¹⁹. Інциденти на залізниці не були поодинокими. Так, данський генеральний консул отримав заяву комісара залізничного вузла про таємниче зникнення в харківському потязі двадцятисемирічного аташе данського посольства Генінга Келлера. 11 січня 1919 року він виїхав із Києва потягом № 4 через станцію Гребінки до Харкова з важливими документами і великою сумою (250 тисяч рублів) готівкою. Оскільки з Харкова на запит консульства повідомили, що аташе не прибув, вважали, що його вбили для грабунку, хоч не виключалася можливість, що він став випадковою жертвою. Консульство повідомило про трагедію данський королівський уряд¹²⁰.

Разом із рішенням про відшкодування збитків німців Рада Народних Міністрів УНР розглянула 18 січня 1919 року й питання про надання позички в розмірі чотири млн карбованців білоруському уряду на його прохання. Вирішили передати справу на попередній розгляд міністрів фінансів та військових справ для внесення «зі своїми міркуваннями до Ради Міністрів»¹²¹. Позитивне рішення щодо цього питання було прийнято лише 23 січня 1919 року за доповіддю міністра фінансів: 4 млн карб. було асигновано як безвідсоткову позику уряду БНР¹²².

Передавши захист інтересів козаків, які залишалися в Києві, данському консулові, готувався до виїзду з Києва О.В. Черячукін. 21 січня 1919 року він попрощався з представниками уряду й особисто – з С.В. Петлюрою. Того самого дня відповідно до телеграми з грифом «негайно» розпочалася організація «окремої валки» вагонів для перевезення французьких, англійських, американських та китайських громадян до Одеси. До них долучалися і грецькі піддані разом із братом П.П. Гріпарі – колишнім грецьким консулом у Севастополі М.П. Гріпарі – та його родиною¹²³. Ці іноземні представництва та громадяни вирушили до портового міста в п'ятницю 24 січня 1919 року, після урочистостей на честь злуки УНР і ЗУНР¹²⁴.

Вони відбулися 22 січня 1919 року. Усі іноземні представники отримали офіційне запрошення до участі у святі й перепустки для входу на Софійський майдан¹²⁵. Серед запрошених був іноземний представник, повноваження якого Директорія визнала останнім. 20 січня 1919 року Київський

губернський комісар отримав від МЗС УНР інформацію про «призначення генеральним консулом Голландії в Києві д-ра Т. Фоккера»¹²⁶. «Це урочисте оголошення не принесло вагомої користі і незабаром було усіма забуто», – написав згодом у спогадах О.В.Черячукін¹²⁷. Проте його особисті враження помітно відрізнялися від загального піднесення й державного оцінювання подій. Відповідно до Закону УНР № 82¹²⁸ встановлювалося щорічне відзначення дня проголошення самостійності України 22 січня. Підписи під цим державним актом поставили Голова Ради Народних Міністрів УНР В.О. Чехівський і міністр освіти І.І. Огієнко, 24 січня 1919 року закон затвердив Голова Директорії УНР В.К. Винниченко¹²⁹.

І.І. Огієнко відповідав також і за організацію урочистостей. Безпосередньо над організацією свята працював режисер М.К.Садовський¹³⁰. Представники дипломатичного корпусу на урочисто прикрашеному національними прапорами та старовинними гербами Наддніпрянської України й Галичини Софійському майдані з'явилися разом із делегатами Трудового Конгресу, членами Директорії, посланцями ЗУНР та міністрами опівдні. Єднання всієї України засвідчували герби різних губерній, встановлені на площі¹³¹. Після урочистого проголошення Акту злуки й молебню відбувся парад українського війська та маніфестація Володимирською вулицею до Оперного театру. Увечері за участі дипломатичного корпусу відбувся святковий банкет в Українському клубі. Наступного дня Трудовий Конгрес ратифікував Акт злуки.

Та вже за кілька днів через наступ Червоної армії розпочалася евакуація з Києва урядових установ та іноземних представництв. 27 січня МЗС УНР повідомило іноземних представників про загострення воєнної ситуації й неможливість гарантувати їм безпеку. Іноземні представництва переважно скористалися можливістю організованого виїзду до Вінниці разом з українським урядом.

Посол Фінляндії Герман Гуммерус залишив будинок посольства на вулиці Левашовській, 12 на київського підприємця Мозера та видав йому документ про повноваження захищати права фінських громадян¹³². У спогадах посла не названо ім'я цього підприємця, однак можна припустити, що це був норвезький консул Віктор Мозерт, який мав підстави завдяки своєму досвіду взяти на себе обов'язки щодо захисту інтересів підданих Фінляндії. Обов'язки голови Посольства Г. Гуммерус передав полковникові Готтфрідові Йогансеніві, який мав з архівом вирушити до Вінниці¹³³. Через кілька днів фінський посол повернувся до Гельсінкі, однак формальне існування посольства Фінляндії в УНР деякий час тривало. Воно було офіційно ліквідовано лише 2 жовтня 1921 року¹³⁴. Утім, як наголошував Г. Гуммерус, «фінський уряд ніколи не відкликав формально його призначення послом в Україні, навіть тоді, коли його вислано послом до Італії»¹³⁵.

27 січня виїхав із Києва на Одесу в супроводі поручника С.С. Кравченка та одного козака О.В. Черячукін. Наступного дня залишений ним при Директорії секретар посольства вирушив з іншими іноземними дипломатами до Вінниці. 30 січня О.В. Черячукін прибув до Одеси, а звідти на початку квітня 1919 року – до Варшави, де представляв ВВД перед польським урядом¹³⁶.

Дипломатичний потяг вирушив 28 січня 1919 року через Козятин до Вінниці. Під час подорожі, як згадував Г. Гуммерус, австро-угорський представник «франт принц Фюрстенберг був невтішний від того, що йому довелося з'явитися перед жінками неголеним»¹³⁷. Разом із ними серед жіноцтва їхала дружина І.Д. Шишманова. У Козятині одна частина дипломатичних і консульських представників вирушила до Вінниці, інша – продовжила рух за межі України.

Зранку 2 лютого 1919 року влада остаточно вирішила здати Київ задля уникнення кровопролиття¹³⁸. На звернення міського голови Є.В. Рябцова, як за доби Центральної Ради, до охорони міста обіцяли долучитися грузинські громадяни. Виконавчий комітет грузинської колонії в Києві ухвалив рішення «принципово не відмовлятися від охорони і брати участь в охороні міста від розбійничих банд вмісті з робітниками»¹³⁹.

Уже у Вінниці 7 лютого 1919 року представники Грузії, Дону, Німеччини, Польщі та Фінляндії провели нараду, за результатами якої ухвалили рішення якнайшвидше залишити територію УНР. У повідомленні про цю ухвалу, переданому Директорії, констатувалася потреба зміни місця перебування представництв, а не розірвання дипломатичних відносин з Україною¹⁴⁰.

Залишався працювати деякий час болгарський посол І.Д. Шишманов. 31 січня 1919 року в місцевій пресі з'явилося повідомлення про виїзд місії Болгарського царства на чолі з послом із Києва й передання захисту інтересів болгарських громадян голландському консулові Т. Фоккеру¹⁴¹. Майже за місяць, 29 лютого 1919 року, йому навіть вдалося отримати рішення Директорії УНР про передання для Болгарії 15–20 тисяч тон жита¹⁴². Реалізацію рішення було доручено міністрам продовольчих справ і промисловості, а посол вирушив із Вінниці через Одесу до Софії, куди прибув 26 березня. 1 квітня 1919 року він склав повноваження під час аудієнції в царя Болгарії Бориса¹⁴³. Як науковець він співпрацював з українським посольством у Софії щодо видання двотижневика «Українско-български преглед», де публікувалися наукові статті, актуальна інформація, оригінальні твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки.

Представництво Демократичної Республіки Грузія в Києві припинило свою діяльність у травні 1919 року, а його очільник В.В. Тевзая вирушив через Одесу на батьківщину.

Представники Вірменії М.Х. Ломідзе та О.К. Хазазьян, якому було доручено збереження консульського архіву та нагляд за приміщенням місії, після виїзду основного складу комісаріату залишилися в Києві після захоплення міста більшовиками¹⁴⁴.

Питання про відносини з іншими державами зберігало актуальність для Директорії, попри її вимушене перебування у Вінниці, Рівному, Кам'янці-Подільському. Не втрачаючи сподівання відвоювати столицю, Рада Народних Міністрів УНР обговорила 7 червня 1919 року можливість залучення іноземної допомоги до військового вишколу українських вояків. Впевненості в можливості повернення українського уряду в столицю додавали успіхи Армії УНР, яка, уклавши 24 травня 1919 року перемир'я з поляками, звільнила від більшовиків південно-західне Поділля. Наголошувалося, що будь-які переговори з місіями чи агентами іноземних держав можна вести лише під наглядом МЗС УНР. Однак постанова не була ухвалена «як передчасна і така, що потребує більш докладного обговорення» за зауваженнями міністра охорони здоров'я та заступника голови Ради Народних Міністрів УНР Дмитра Одрини й міністра преси і пропаганди Теофана Черкаського¹⁴⁵.

Найдовше зберегли відносини з українською стороною представники БНР, які не полишали наміру отримати від українців грошову позику. 17 листопада 1919 року О.І. Цвікевич уже в ранзі Надзвичайного і повноважного посла БНР в Україні отримав від Голови РНМ БНР і міністра закордонних справ Антона Луцкевича повноваження на клопотання перед українським урядом про позику в 50 млн карбованців зі строком виплат упродовж п'яти років¹⁴⁶. Напередодні О.І. Цвікевич особисто звернувся до уряду Директорії з проханням про надання позики в сумі 20 млн «нештемпельованих крон» для «поширення і зміцнення державно-національної праці, як на Батьківщині, так і за кордоном і на підтримку всіх національно-політичних партій і громадянських установ на Білорусі»¹⁴⁷. Віза міністра закордонних справ А.М. Левицького засвідчувала готовність підтримати братню державу: «Виготовити відповідний законопроект для внесення в Раду»¹⁴⁸.

7 січня 1920 року повноважний представник уряду БНР у Берліні Берноу звернувся до українського колеги з повідомленням про те, що українську ноту № 2511 доведено до відома білоруського уряду, і наголосив, що білоруський народ зобов'язаний українському, який у найцінніші для Білорусі хвилини надав ширу й безкорисну допомогу – моральну та матеріальну. Якби сили не стали на дорозі України і Білорусі, вони визволяться від «різних фарб» непрошених окупантів та реалізують своє святе право бути господарями на своїй рідній землі¹⁴⁹.

24 вересня 1920 року із Риги¹⁵⁰ після спілкування з главою Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Латвії Володимиром Кедровським, який

був членом делегації УНР у Четвертій конференції Балтійських держав (6 серпня – 6 вересня 1920 року)¹⁵¹, та вересневих перемог об'єднаної української й польської армії над більшовиками (зокрема, у битві на Німані), уряд БНР надіслав вітання з перемогами українського війська Симону Петлюрі, висловив надію на найтіснішу дружбу та взаємопідтримку й повідомив про прибуття О.І. Цвікевича в ранзі уповноваженого міністра до місця осідку українського уряду¹⁵². Останні контакти офіційних білоруських представників з урядом УНР зафіксовані в жовтні 1920 року Головний Отаман військ УНР С.В. Петлюра із запізненням особисто подякував 28 жовтня телеграмою Голові Ради БНР Петрові Кречевському за привітання з перемогою та «щирю готовність допомогти в нашій справі»¹⁵³. Міністр закордонних справ УНР А.В. Ніковський підтвердив готовність прийняти пропозицію БНР «щодо нав'язання тісного порозуміння між Білорусією і Україною» та офіційно зустріти в ставці в м. Тарнові О.І. Цвікевича як посла БНР і обговорити з ним «біжучій пекучі питання першорядної ваги для обох урядів»¹⁵⁴. Проте й у цій ситуації офіційне визнання не відбулося. Тоді обидві сторони, вимушені залишити рідну землю, ще не знали, що битва на Німані стане останньою великою перемогою української й польської армій в радянсько-польській війні 1920 року.

* * *

Загалом упродовж короткого терміну діяльності Директорії в Києві (менше двох місяців) зберегли свої функції представництва Німецької імперії, Австро-Угорської імперії, Болгарського Царства, Туреччини, Фінляндії, Франції, Великої Британії, Швейцарії, Іспанії й Португалії, Бельгії, БНР, Всевеликого Війська Донського, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Польщі, Чехословаччини, Латвії; дістали повноваження представники Естонії й Голландії; через голландського консула контактував із владою представник Китаю. Іноземні представники брали активну участь в урочистостях на відзначення перемоги Директорії. Їхня присутність на урочистих заходах була не лише протокольною, але мала політичне значення: засвідчувала визнання відновленої УНР закордонними країнами. Завдання іноземних представників зводилися переважно до захисту життя й майна підданих своїх країн. Вони активно взаємодіяли з цих питань із МЗС УНР. Коли загроза взяття Києва більшовиками стала очевидною, МЗС УНР організувало евакуацію іноземних представництв до місця розташування уряду. Частина представництв евакуювалася самостійно, частина залишилася в Києві. У Вінниці евакуйовані іноземні представництва прийняли консолідоване рішення залишити межі УНР, але без розриву дипломатичних відносин. Найдовше в цей період (до жовтня 1920 року) збереглися офіційні контакти між УНР і БНР. Ніколи офіційно не відкликав свого представника в УНР уряд Фінляндії.

- ¹ Звернення Директорії до всіх воюючих і нейтральних держав від 20 листопада 1918 р. // Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Т. 2. / упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. С. 378–379.
- ² Там само. С. 380.
- ³ Нота Державам Антанти // Трибуна. 1918, 19 грудня. Ч. 2. С. 3.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Позиція німецьких військ // Трибуна. 1918, 19 грудня. Ч. 2. С. 3.
- ⁶ Евакуація німців // Трибуна. 1918, 19 грудня. Ч. 2. С. 4.
- ⁷ Німці і Директорія // Трибуна. 1918, 19 грудня. Ч. 2. С. 4.
- ⁸ Евакуація німців // Трибуна. 1918, 27 грудня. Ч. 8. С. 3.
- ⁹ Штаб охорони міста // Трибуна. 1918, 19 грудня. Ч. 2. С. 3.
- ¹⁰ Повідомлення // Трибуна. 1918, 19 грудня. Ч. 2. С. 4.
- ¹¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 4. Спр. 15. Арк. 164.
- ¹² Захист французьких громадян // Нова Рада. 1918, 29 (18 грудня). Ч. 222. С. 1.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ *Борщак Ілько*. Європа й відродження України (1914 – 1923). Французька інтервенція в Одесі // Літопис «Червоної калини». 1936. Ч. 12, грудень. С. 9.
- ¹⁵ *Юркова Оксана*. Молебень, парад та банкет. Як Київ у хугу Директорію зустріча // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/moleben-parad-ta-benket-yak-kiyiv-u-hugu-di-rektoriyu-zustrichav-20122018093000
- ¹⁶ Приїзд Директорії Української Народної Республіки // Трибуна. 1918, 21 грудня. Ч. 3. С. 1.
- ¹⁷ Серед білорусів // Трибуна. 1918, 22 грудня. Ч. 4. С. 4.
- ¹⁸ Приїзд Директорії Української Народної Республіки // Трибуна. 1918, 21 грудня. Ч. 3. С. 1.
- ¹⁹ *Гумерус Герман*. Україна в переломні часи... С. 149–150.
- ²⁰ Привітання дипломатичного корпусу // Трибуна. 1918, 21 грудня. Ч. 3. С. 2.
- ²¹ Там само.
- ²² *Гумерус Герман*. Україна в переломні часи... С. 149–150.
- ²³ На Софіївській площі // Трибуна. 1918, 21 грудня. Ч. 3. С. 2.
- ²⁴ Німеччина й Україна // Трибуна. 1918, 24 грудня. Ч. 5. С. 8.
- ²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 22.
- ²⁶ Виїзд п. Серкаля в Одесу // Трибуна. 1918, 24 грудня. Ч. 5. С. 8.
- ²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 22.
- ²⁸ Виїзд п. Серкаля в Одесу // Трибуна. 1918, 24 грудня. Ч. 5. С. 8.
- ²⁹ Див. *Гумерус Герман*. Україна в переломні часи... С. 134.
- ³⁰ Серед дипломатії // Трибуна. 1918, 21 грудня. Ч. 3. С. 3.
- ³¹ У секретаря англійського консульства п. Томаса // Трибуна. 1918, 21 грудня. Ч. 3. С. 3.
- ³² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 20.
- ³³ Там само. Арк. 23.
- ³⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 1.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Польське посольство // Трибуна. 1918, 25 грудня. Ч. 6. С. 2.
- ³⁷ Розмова з польським послом п. Ваньковичем // Трибуна. 1918, 24 грудня. Ч. 5. С. 2.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Нота до народів світу // Трибуна. 1918, 27 грудня. Ч. 8. С. 2.
- ⁴⁰ Звернення до народів світу та їх правительств від 28 грудня 1918 р. // Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки... С. 398.
- ⁴¹ *Рені Й., Пилипенко В.* Вступне слово до українського видання // Гуммерус Герман. Україна в переломні часи... С. 15.
- ⁴² *Гуммерус Г.* Україна в переломні часи... С. 156.
- ⁴³ Там само. С. 161.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ В Міністерстві закордонних справ // Трибуна. 1918, 28 грудня. Ч. 9. С. 2.
- ⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 8.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само. Арк. 12.
- ⁴⁹ *Лейхтенбергский Г.Н.* Воспоминания об «Украине»: 1917–1918 / Авт. пер. с французького. Берлін: Детинец, 1921. С. 45.
- ⁵⁰ Білоруський прапор // Трибуна. 1918, 26 грудня. Ч. 7. С. 3.

- ⁵¹ Серед білорусів. Заарештовані офіцери // Трибуна. 1918, 26 грудня. Ч. 7. С. 3.
- ⁵² Ліквідація білоруської військової організації // Трибуна. 1918, 22 грудня. Ч. 4. С. 2.
- ⁵³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 6. Арк. 1; Оп. 1. Спр. 36. Арк. 4.
- ⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 9.
- ⁵⁵ Гуммерус Герман. Україна в переломні час... С. 165. 23 квітня 1934 року Київська міська рада передала будинок у розпорядження Управління справам ЦК КП(б)У. Згодом там мешкав М. Хрущов, а по Другій світовій війні розташовувалася резиденція для керівників зарубіжних країн, які прибували з візитами в УРСР.
- ⁵⁶ Див.: Друг Ольга, Малаков Дмитро. Шовковична, 14 (кол. Левашовська, 12) // Особняки Києва. С. 259–263.
- ⁵⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/Rik1918/1919-01.html>
- ⁵⁸ Голландський генеральний консул на Україні // Трибуна. 1919, 3 січня. Ч. 14. С. 1.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ Голландський генеральний консул на Україні // Трибуна. 1919, 3 січня. Ч. 14. С. 1.
- ⁶¹ За цілість Голландії // Трибуна. 1918, 29 грудня. Ч. 10 С. 1.
- ⁶² У Директорії // Трибуна. 1918, 29 грудня. Ч. 10 С. 1.
- ⁶³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп.1. Спр. 48. Арк. 2.
- ⁶⁴ Дипломатична місія до Голландії // Трибуна. 1918, 17 січня. Ч. 22. С. 2.
- ⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп.1. Спр. 45. Арк. 3.
- ⁶⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 4.
- ⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 1118. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 96 зв.
- ⁶⁸ Нові білоруські організації // Трибуна. 1919, 4 січня. Ч. 15. С. 3.
- ⁶⁹ В цей час уряд БНР уже залишив Мінськ і перебував у Вільно, а невдовзі перебрався до Гродно, де до 27 квітня 1919 р. намагався здобути незалежність і сформувати військо. 13 січня 1919 р. було сформовано Вищу раду БНР у складі С. Рака-Михайловського, О. Власова, І. Лоська і повідомлено про це уряд Директорії.
- ⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 6-6 зв.
- ⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 6.
- ⁷² Черячукин А.В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 гг... С. 228.
- ⁷³ Привітання Симону Петлюрі // Трибуна. 1919, 2 січня. Ч. 13. С. 2.
- ⁷⁴ Мухтар-бей у Чехівського // Трибуна. 1919, 4 січня. Ч. 15. С. 3.
- ⁷⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 285. Арк. 39.
- ⁷⁶ Там само.
- ⁷⁷ Подорож Мухтар-бея в Одесу // Трибуна. 1919, 6 січня. Ч. 16. С. 2.
- ⁷⁸ Усунення дипломатів гетьманського уряду // Трибуна. 1919, 6 січня. Ч. 16. С. 2.
- ⁷⁹ Протест білоруської ради // Трибуна. 1919, 29 січня. Ч. 31. С. 3.
- ⁸⁰ Див. зокрема: Серед білорусів // Трибуна. 1919, 11 січня. Ч. 18. С. 3.
- ⁸¹ Білоруське національне міністерство на Україні // Трибуна. 1918, 12 січня. Ч. 19. С. 3.
- ⁸² Черячукин А.В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 гг... С. 221.
- ⁸³ Там само. С. 221.
- ⁸⁴ Там само. С. 224.
- ⁸⁵ Нота українського уряду до Румунії // Трибуна. 1918, 28 грудня. Ч. 9. С. 2.
- ⁸⁶ Україна і Дін // Трибуна. 1918, 27 грудня. Ч. 8. С. 2.
- ⁸⁷ Там само.
- ⁸⁸ Нота українського уряду правительства Дону // Трибуна. 1918, 28 грудня. Ч. 9. С. 1.
- ⁸⁹ Одвітна нота з Дону // Трибуна. 1918, 29 грудня. Ч. 10. С. 1.
- ⁹⁰ Див.: Бондаренко Д.Я. Гетман П.П. Скоропадский и атаман П.Н. Краснов...
- ⁹¹ Там само.
- ⁹² ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 1.
- ⁹³ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... Т. 1. С. 142.
- ⁹⁴ Там само.
- ⁹⁵ Там само. С. 142–143.
- ⁹⁶ Там само. С. 149.
- ⁹⁷ Там само.
- ⁹⁸ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... Т. 1. ... С. 143.
- ⁹⁹ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... Т. 1. ... С. 170; ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 45
- ¹⁰⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 42.
- ¹⁰¹ Детальніше див: Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі (1919 – 1921 рр.) // Український історичний журнал. 2018, № 1 (538). С. 72-97; Ирина Матяш. Грузинские представительства в Украине в 1918 – 1921 годах: между независимым государством и советской республикой // Межкультурные коммуникации. 2018. № 30. С. 95–104.

- ¹⁰² Центральний державний історичний архів Грузії. Ф. 1861. Оп. 2. Спр. 94. Арк. 2.
- ¹⁰³ Там само.
- ¹⁰⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 3.
- ¹⁰⁵ Там само. Арк. 7.
- ¹⁰⁶ Там само. Арк. 12.
- ¹⁰⁷ Уступлення білоруського консула // Трибуна. 1918, 12 січня. Ч. 19. С. 3.
- ¹⁰⁸ Білоруське національне міністерство на Україні // Трибуна. 1918, 12 січня. Ч. 19. С. 3.
- ¹⁰⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп.1. Спр. 45. Арк. 4, 5, 6.
- ¹¹⁰ Там само. Арк. 15.
- ¹¹¹ Посол князь Фюрстенберг у В. Чеховського // Трибуна. 1919, 16 січня. Ч. 21. С. 3.
- ¹¹² У В. Чеховського // Трибуна. 1919, 16 січня. Ч. 21. С. 3.
- ¹¹³ Від'їзд Єджубова // Трибуна. 1919, 16 січня. Ч. 21. С. 3.
- ¹¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 10, 16
- ¹¹⁵ Эвакуация немецких войск // Одесские новости. 1919, 28 (15) января. № 10901. С. 3
- ¹¹⁶ Гуммерус Герман. Україна в переломні час... С. 163.
- ¹¹⁷ Евакуація німецького війська // Трибуна. 1919, 14 січня. Ч. 20. С. 3.
- ¹¹⁸ Донцов Д. І. Рік 1918, Київ... С.124.
- ¹¹⁹ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... Т. 1. ... С. 199.
- ¹²⁰ Исчезновение аташе датского посольства // Одесский листок. 1918, 4 февраля. № 25. С. 4.
- ¹²¹ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... Т. 1. ... С. 197.
- ¹²² Там само. С. 209.
- ¹²³ Див.: Даниленко В.М., Миронець Н. І. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919 – 1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. С. 43–44, 48–49.
- ¹²⁴ ЦДАВО України. Ф. 2200. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 39.
- ¹²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 26.
- ¹²⁶ Там само. Арк. 6.
- ¹²⁷ Черячукин А.В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 г.... С. 229.
- ¹²⁸ Закон про встановлення святкування 22 січня як дня проголошення самостійності України // Вісник Державних законів для всіх земель УНР. 1919. Вип. 6. С. 3.
- ¹²⁹ Там само.
- ¹³⁰ Див.: Тимченко Р. В. Відносины Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2013. С. 138–139.
- ¹³¹ День 22 січня 1919 року // Літопис «Червоної калини». 1937. Ч. 1, січень. С. 3.
- ¹³² Черячукин А.В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 г ... С. 177
- ¹³³ Див.: «Вірю в українську державність...». Відвідини в колишнього фінського посла в Києві, проф. Германа Гумеруса// Українець у Фінляндії. 1943, 1 жовтня. Ч. 6. С. 2.
- ¹³⁴ Рені Й., Пилипенко В. Вступне слово до українського видання... С. 24
- ¹³⁵ «Вірю в українську державність»... С. 2.
- ¹³⁶ Черячукин А.В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 г. // Донская Летопись. Белград, 1924. № 3. С. 163, 230–231.
- ¹³⁷ Гуммерус. С. 180.
- ¹³⁸ Становище Києва // Трибуна. 1919, 4 лютого. С. 4.
- ¹³⁹ Участь грузинських громадян у охороні міста // Трибуна. 1919, 4 лютого. Ч. 36. С. 4.
- ¹⁴⁰ Див.: Нагаєвський І. Історія Української держави в двадцятому столітті. К., 1993. С. 281–282.
- ¹⁴¹ Від'їзд болгарських місії // Трибуна. 1919, 31 січня. Ч. 33. С. 4.
- ¹⁴² Директорія, Рада Народних міністрів УНР... С. 125.
- ¹⁴³ Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918 – 1939 рр....С. 22.
- ¹⁴⁴ [Семко-Козачук С.]. До історії спільної боротьби української і вірменської контрреволюції...С. 288.
- ¹⁴⁵ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... Т. 1. ... С. 402.
- ¹⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 301. Арк. 1.
- ¹⁴⁷ Там само. Арк. 2.
- ¹⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 301. Арк. 2.
- ¹⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 3616. Оп.12. Спр. 14. Арк. 64.
- ¹⁵⁰ Уряд БНР переніс туди свою діяльність у вересні 1920 р. Детальніше див.: Беларуская Народная Рэспубліка – крок да незалежнасці: до 100-годдзя абвяшчэння: гістарычны нарыс / А.А.Каваленя [і інш.]; Нацыянальная акадэмія навук, Інстытут гісторыі. Мінск: Беларуская навука, 2018. С. 123
- ¹⁵¹ Конференція та участі представників Литовської Республіки, Латвійської Республіки, Естонської Республіки, Фінляндської Республіки, II Польської Республіки та УНР, під час якої розглядалося питання про створення Балто-Чорноморського союзу. Політичну конвенцію за підсумком конференції від УНР підписали О.

Саліковський та В.Кедровський. Детальніше див.: *В.М. Матвієнко. Балтійські конференції 1919–20 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 1. С. 101–102.*

¹⁵² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 301. Арк. 4.

¹⁵³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 418. Арк. 2.

¹⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 301. Арк. 5; Спр. 448. Арк. 1.

Iryna MATIASH,
Doctor of History, Professor,
leading researcher of the Department of History
of International Relations and Foreign Policy of Ukraine
of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine,
Head of the Scientific Society of History
of Diplomacy and International Relations

FOREIGN MISSIONS IN KYIV IN THE PERIOD OF THE DIRECTORATE OF UKRAINE: FORCED RETURNING HOME

Abstract. The article construes diplomatic presence of foreign states in the period of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State in Kyiv as the entry of independent Ukraine to the international arena. It is emphasized that the activity of every foreign mission at that time merits separate study. It is highlighted that with the advent of the Directorate to power in December 2018, all diplomatic missions found themselves in similar circumstances as the unrelenting approach of the Bolsheviks to the capital of Ukraine threatened their presence in Kyiv. The article covers the issue of organizing cooperation with the new government, faced by both the 'old' consular corps and envoys of the Hetman government, who did not cease their activity after the transition of power to the Directorate. The article examines the hopes and tactics of various diplomatic parties with regard to decisions made at the 1919 Paris Conference. It is argued that the Directorate not only demonstrated its loyalty to most of the foreign missions but also provided financial loans upon their duly substantiated requests. The article sheds light on the events of 22 January 1919 and the involvement therein of all foreign representatives, the departure of diplomatic missions and further activities of those who remained in Kyiv.

Keywords: the Directorate, diplomatic missions, government, foreign representatives and figures.

Ігор ДАЦКІВ,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародного права,
міжнародних відносин та дипломатії
Тернопільського національного
економічного університету

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ СОЮЗ І ДИПЛОМАТИЧНА СПІВПРАЦЯ УНР ТА ЗУНР

Анотація. У цій статті йдеться про дипломатичні відносини між Західноукраїнською Народною Республікою та Українською Народною Республікою в період Української революції 1917–1921 років. Проаналізовано військово-політичний союз, геополітичну ситуацію та зовнішню політику політичних проводів обох державних об'єднань. З'ясовано, що об'єднання в унітарну Українську державу відповідало вимогам часу й інтересам народу в обох країнах. Але геополітична ситуація, безперервна війна на трьох фронтах і не завжди правильно обрана й узгоджена зовнішня політика проводів УНР і ЗУНР не дали змоги реалізувати вікові прагнення двох гілок одного українського народу.

Ключові слова: ЗУНР, УНР, військово-політичний союз, дипломатія, зовнішня політика.

Утвердження й розвиток незалежної демократичної правової Української держави вимагає від істориків нового підходу до виконання складних і відповідальних завдань, які полягають у сучасному осмисленні історичного досвіду минулого. Це стосується вивчення історії соборності України загалом та історії відносин УНР і ЗУНР зокрема.

В умовах Української революції, жорсткої економічної розрухи, яку зумовили наслідки Першої світової війни, не тільки фактичної міжнародної ізоляції, а й активної протидії держав-сусідів, УНР та ЗУНР, опираючись на широку підтримку народних мас, спрямували свою діяльність на утвердження віковичного прагнення української нації до соборності та спільного державного життя. Глибоке й усебічне вивчення історії соборності України та відносин УНР і ЗУНР дає змогу правдиво й об'єктивно оцінювати здо-

бутки та прорахунки шляху, що його пройшов український народ, аналізувати передумови й причини як успіхів, так і поразок, що відкидали націю назад, призводили до втрати незалежності та цілісності України.

Україн вагомими для вивчення цієї проблеми є спогади учасників тогочасних подій С. Витвицького [1], О. Марітчака [2], І. Мазепи [3], О. Мицюка [4], Д. Дорошенка [5] та ін.

Історіографічне значення для проблеми історії відносин УНР і ЗУНР мають праці істориків з української діаспори, які досліджували Українську революцію. Серед них вирізняються матеріали В. Вериги [6], Т. Гунчака [7], І. Нагаєвського [8], М. Стахіва [9] тощо. Їхні дослідження побудовано на офіційних документах, матеріалах тогочасної преси (вітчизняної та іноземної), спогадах безпосередніх учасників та очевидців подій.

Із відновленням державної незалежності України опубліковано низку праць, у яких проаналізовано історію визвольних змагань 1917–1921 років, а також відносини УНР і ЗУНР. Це, зокрема, праці О. Павлюка [10], В. Головченка [11], П. Брицького й О. Добржанського [12], Д. Веденєєва [13], М. Держалюка [14], О. Мороза [15], В. Соловйової [16] та ін.

Широкомасштабна агресія Польщі, що мала підтримку Антанти, а також початковий період Польсько-української війни свідчили, що самотужки молода Галицька Республіка з її значно меншими людськими й економічними ресурсами здолати ворога не зможе. Геополітична ситуація навколо ЗУНР спонукала шукати союзника, яким могла бути лише Наддніпрянська Україна. Керівництво держави, з огляду на прихильне ставлення її суспільства до утворення незалежної республіки галичан, сподівалося дістати насамперед військову й дипломатичну допомогу. Водночас воно опиралося на потужну підтримку населення Східної Галичини й Буковини, яке з великим ентузіазмом зустріло утворення незалежної української держави в Наддніпрянщині та дипломатичні заходи щодо самовизначення західноукраїнських земель, яких УНР уживала на Брестській мирній конференції. Ідеї соборності всіх українських етнічних земель у Галичині були надзвичайно поширені й популярні. У жовтні 1918 року, ще до проголошення незалежності ЗУНР, галицький посол Семен Вітик оприлюднив у віденському парламенті рішучу заяву, у якій, зокрема, наголошував: «Український народ, який в Австрії числить більш 4 мільйонів, а на Україні більш 40 мільйонів населення... мусив сотні літ досвідчувати на собі гніт і поневолення з боку слов'янських правительств і бути ограбленим з своєї самостійності на цілі століття так само з боку польського як і російського правительства. [...] Український народ жадає як одинокої умови свого національного життя між свободними державами Європи, сполучення всіх українських областей Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшшя і Волині з областями України в одну самостійну республіканську державу...» [17, с. 27]

Тож 10 листопада Українська Національна Рада на засіданні обговорила питання про союз із Наддніпрянською Україною. Група учасників дискусії на чолі з військовим міністром Д. Вітовським висловилися за негайне об'єднання з Великою Україною, отримання реальної підтримки й допомоги. Щоправда, група націонал-демократів, прихильників В. Панейка, обстоювала якнайширшу автономію ЗУНР, розраховуючи здобути симпатії з боку Антанти. Крім того, вони наводили як аргумент непевне становище Гетьманату. Проте, зрештою, було схвалено постанову, яку запропонував Р. Перфецький: «Українська Національна Рада, як найвища влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганні до здійснення національного ідеалу всього українського народу, поручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з'єдинення українських земель в одну державу» [18, с. 45].

Перша дипломатична місія у складі О. Назарука та В. Шухевича, яка започаткувала міждержавні відносини, прибула до Києва 11 листопада 1918 року та провела з гетьманом Павлом Скоропадським переговори щодо надання військової та матеріально-технічної допомоги. Перемовини минули загалом успішно, але досягнутих домовленостей не було реалізовано через антигетьманське повстання Директорії УНР. Тому 23 листопада до Наддніпрянщини виїхала друга дипломатична делегація в складі Л. Цегельського та Д. Левицького, яка провела переговори з лідерами Української Народної Республіки В. Винниченком і С. Петлюрою. Ті позитивно сприйняли пропозиції галичан щодо возз'єднання, тож 1 грудня 1918 року сторони підписали відомий «передвступний» договір між ЗУНР і УНР, у якому було проголошено намір ЗУНР «злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою» [18, с. 67]. Водночас УНР зобов'язувалася прийняти територію й населення ЗУНР як складову частину держави. З огляду на деякі особливості регіону, їй надавався статус територіальної автономії зі своїм урядом і армією.

На засіданні Української Національної Ради 3 січня 1919 року в Станіславові (Івано-Франківськ), голова уряду Сидір Голубович та всі присутні схвалили діяльність галицької дипломатичної місії до УНР та угоду, яку там підписали. Прийнята на сесії за пропозицією Є. Петрушевича постановка стала, так би мовити, законом про об'єднання з УНР. Вислана до Києва делегація в складі 65 людей – Л. Бачинський (голова), С. Витвицький, Л. Цегельський, Д. Вітовський та Р. Перфецький – 23 січня 1919 року на Трудовому конгресі в Києві взяла участь в урочистостях із нагоди возз'єднання й ратифікації договору.

Зважаючи на те що обидві держави були в стані війни, ЗУНР – із поляками, а УНР – із більшовиками, чимало запланованих заходів не було реалізовано повністю. ЗУНР дістала помітну військову та матеріальну до-

помогу, що додавало їй шансів у війні зі значно потужнішим супротивником. Так само важливою була дипломатична підтримка, яку УНР надавала визвольній боротьбі Західноукраїнської Народної Республіки.

Щойно проголосили об'єднання, виникла нагальна потреба узгоджувати й координувати зовнішню політику держав та їхніх відомств закордонних справ. Тому невдовзі було проведено масштабну нараду за участю представників урядів і дипломатичних служб УНР і ЗОУНР, на якій було затверджено ухвалу про об'єднання передусім закордонних дипломатичних установ у загальноукраїнські. Постанова не стосувалася лише представництв ЗОУНР у країнах, які постали на землях Австро-Угорської імперії: Австрії, Угорщині, Чехословаччині, Югославії. Проте в постанові було зазначено: «існуючі паралельні дипломатичні представництва працюють в тіснім контакті і роблять спільні виступи в справах дотикаючих цілої об'єднаної України» [18, с. 73].

Зазначимо, що УНР тоді мала широку мережу українських закордонних представництв, які дістала в спадщину від Української Держави гетьмана П. Скоропадського, зокрема в Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії, Туреччині, Румунії, Швейцарії (усього 12). Крім того, її міністерство заснували ще 11 посольств (у Чехословаччині, Франції, Великобританії, Італії тощо) і 7 дипломатичних місій. Усі закордонні установи УНР дістали вказівки співпрацювати з галицькими та сприяти їм у діяльності. Головні принципи дипломатичної співпраці було задекларовано в спільному протоколі від 30 березня 1919 року. Його опрацювали зовнішньополітичні відомства УНР і ЗУНР, а тоді затвердив уряд С. Голубовича за участю Є. Петрушевича та членів Директорії УНР. Згодом він отримав схвалення Ради Народних Міністрів УНР. Протокол доручав австрійському та швейцарському послам УНР М. Василькові та Є. Лукасевичу розіслати ноти всім країнам світу з повідомленнями про об'єднання УНР і ЗУНР у єдину українську державу, а також зондувати через дипломатичні представництва країн Антанти та інших держав у Відні та Берні можливості для направлення туди українських дипломатичних місій [20, арк. 4– 5]. Було також проголошено, що відтепер місія в Парижі має назву «Делегація об'єднаної Української Народної Республіки на Мирову Конференцію в Парижі» та представляє цілу Україну й українську проблему в повному обсязі. Проте було зауважено, що «полагодження справ Західньої Области, її міжнародного признання і державно-правового становища належить до делегації, яку призначить Державний Секретаріят Західньої Области». Оголошувався склад делегації на чолі з Г. Сидоренком і В. Панейком. У протоколі було зазначено також, що всі закордонні представництва УНР і ЗОУНР об'єднуються, за винятком тих, що в країнах колишньої Австро-Угорської монархії [21].

Аналізуючи здобутки та втрати створення й існування загальноукраїнської дипломатичної служби, треба визнати, що цей процес був досить суперечливим. Як зазначав у серпні 1919 року Міністр закордонних справ УНР В. Темницький, інтеграція дипломатичних установ обох держав «відбулася похапцем, маса справ залишилася неврегульованими. Хоч в засаді прийнято було, що армія і закордонна політика спільні, проте було дві армії і дві закордонні політики» [22, с. 68–69].

Такий стан спричинили суттєві розбіжності між владними угрупованнями насамперед у ЗОУНР. Якщо соціал-демократи та такі члени уряду, як М. Лозинський і Д. Вітовський, наполягали на найтіснішому союзі з Наддніпрянською Україною від першого дня існування держави (а отже й Польсько-української війни), то впливова група націонал-демократів, передусім керівництво дипломатичної служби в особах держсекретаря В. Панейка та С. Томашівського, прагнули зберегти якомога більше незалежності у сфері зовнішньої політики. Вони вважали, що східногалицьке питання можна розв'язати за допомогою Антанти окремо від загальноукраїнського, особливо від питання УНР, якої Захід відверто не визнає. Головних принципів спільної зовнішньополітичної орієнтації УНР і ЗОУНР було дотримано завдяки позиції президента (із червня 1919 року – диктатора) Галицької Республіки Є. Петрушевича, його прибічників у націонал-демократичній партії та військовиків. Аналізуючи позицію Є. Петрушевича з цього питання, О. Павлюк зауважує, що він «принаймні до осені 1919 р., віддавав перевагу соборності та йшов на компроміси з Директорією, попри партійні суперечності і різні зовнішньополітичні пріоритети двох республік. Саме бажання зберегти союз з С. Петлюрою, поряд з іншими мотивами (врахування можливої реакції Антанти, невіра в силу і тривалість більшовизму), визначило негативне ставлення Є. Петрушевича до неодноразових пропозицій уряду Радянської України щодо можливості допомоги і спільних дій» [23, с.122].

Зазначимо, що уряд В. Леніна, з огляду на те, що радянська Росія, як і ЗУНР, була в стані війни з Польщею, справді за допомогою голови більшовицького уряду України Х. Раковського неодноразово пропонував установити дружні відносини з Галицькою Республікою. Це бажання посилювалося навесні 1919 року, коли у зв'язку з виникненням Угорської та Баварської радянських республік В. Ленін готував похід Червоної армії на Захід. На запит головнокомандувача збройних сил Й. Вацетіса, чи можна вторгнутися в Галичину, В. Ленін відповів однозначно, що не тільки можна, а й треба. Отже, 7 травня Х. Раковський уперше звернувся до уряду ЗУНР у Станіславові з нотою, у якій запевнив, що Червона армія не вестиме бойових дій на території «Східно-Галицької Республіки», хоча, переслідуючи частини Армії УНР, її війська впритул наблизилися до Збруча. Було запропоновано натомість не здійснювати ворожих дій проти радянської України. Імовірно,

командування Червоної армії реально оцінювало боездатність галицької, яка успішно протистояла Польщі вже понад півроку. Водночас командування радянськими військами в особах В. Антонова-Овсієнка й В. Затонського отримало вказівку уряду УСРР: «[...] домовитися з галичанами про сприяння їм з нашого боку озброєнням на умовах: 1) повного розриву з С. Петлюрою – сприяння його ліквідації; 2) реорганізації Галицької армії з вигнанням контрреволюційного офіцерства; 3) передання нам вантажів, що їх С. Петлюра евакуював у Галичину; 4) пропуску нашого війська в Румунію». (Цей документ віднайдено в архіві польського Генштабу, захопленого радянськими військами у вересні 1939 року) [24, арк. 93].

Хоча цю та згодом інші привабливі для галичан пропозиції уряду радянської України керівництво ЗУНР відхилило, поміж деякої частини політичного проводу та військових командирів вони створювали ілюзію можливості врятувати незалежність держави через зміни зовнішньополітичних орієнтирів. Особливо після поразки в травневій офензиві поляків, коли Галицьку армію притиснули до Збруча. Тими днями Наркомат зовнішніх справ констатував в одному з бюлетенів, що галицький уряд С. Голубовича розпався й між Є. Петрушевичем та С. Петлюрою стався розкол. Тому Харків припускав, що тепер керівництво ЗОУНР робитиме кроки до порозуміння та встановлення дипломатичних відносин із ним, про що йшлося в спеціальній постанові «Про переговори з Галичиною» від 3 червня 1919 року. Радянське керівництво вважало, що затиснуті між поляками й Червоною армією галицькі уряд і армія іншого виходу не мали [25, арк. 7, 24, 246].

Схилити військово-політичний провід галичан до розривання відносин із Петлюрою та порозуміння з радянською владою Харків намагався й під час успішної наступальної Чортківської операції, яка свідчила про боездатність Галицької армії, отож союз із ЗОУНР був би перспективним із погляду спільної боротьби з Польщею. Саме про це 5 липня 1919 року Оперативне управління Польового штабу Червоної армії доповідало В. Леніну й Л. Троцькому. Коли ж у районі Бродів частини радянської 12-ї армії зустрілися з військами 1-го галицького корпусу полковника Осипа Микитки, вони повернули галичанам зайняте місто й усіляко демонстрували прихильність. Ба більше, 24 і 30 червня відбулися зустрічі й переговори військових делегацій у Вишнівці й Дубні щодо перспективи спільної боротьби з поляками – це посилювало радянський вектор зовнішньої політики ЗУНР і підривало співпрацю з УНР [26, арк. 28].

Варшаву надзвичайно турбувала така можлива військово-дипломатична співпраця. Серед документів колишнього польського розвідвідділу Генштабу, які нині зберігають у Москві, є чимало тривожних повідомлень про таємні переговори галицьких і радянських делегацій. Зокрема про те, що генерал О. Греков вислав делегацію до командування 12-ї радянської армії в складі

сотників В. Гадзінського, Г. Давида й С. Магаляса, які мали зустріч із наркомом у військових справах УСРР М. Подвойським. Він пропонував галичанам надзвичайно перспективні умови – допомогти не лише озброєнням, про що просили галичани, а й збройними силами у визволенні Східної Галичини від поляків. Головні вимоги представників радянської України були такі самі: порвати з Петлюрою та передати його червоним, розформувати й відправити додому корпус Січових стрільців полковника Євгена Коновальця.

Пізніше еміграційна газета уряду Є. Петрушевича «Український прапор» писала: «Серед національного табору Галичини, навіть серед урядових сфер ЗУНР, були такі, котрі во ім'я національної єдності готові були піти на союз з більшовиками, аби тільки відбити Галичину і Західно-українські землі від Польщі і інших окупантів». Під час переговорів із командувачем Українським фронтом В. Антоновим-Овсієнком він обіцяв Галицьку армію приєднати на правах автономії, а також не втручатися у внутрішні справи ЗУНР після визволення її території від поляків. На завершення командувач заявив: «Ви іншого виходу не маєте, тільки або піти з нами або героїчно погинути» [28, с. 178]. Коли Є. Петрушевич не наважився пристати на ці умови, хоча неабияка частка керівництва, навіть С. Голубович, пропонували не відмовлятися від переговорів, власне, сталося так, як передрікав В. Антонов-Овсієнко [27, 28, с. 178].

Отже, Москва робила все, щоби розірвати військово-політичний союз українських держав, оскільки порозуміння із ЗУНР відкривало широкі перспективи для проникнення більшовизму в Європу. «Отримуючи Східну Галичину, – наголошував Ленін на конференції РКП(б) 22 вересня 1920 року під час підсумовування торічних зусиль радянської дипломатії, – ми дістали базу проти всіх сучасних держав. За таких умов ми ставали сусідами прикарпатської Русі, яка кипить більше, ніж Німеччина, і є прямим коридором в Угорщину, де вистачить невеликого поштовху, щоб запалала революція. [...] Ми чудово розуміємо, що ставка зроблена велика, що ми сильні, що ми, беручи Галичину, розвиваємо дорогу революції. За це варто повоювати» [29, с. 22–24].

Вітчизняні й іноземні історики вважають однією з основних причин поразки національно-визвольних змагань ЗУНР здебільшого брак у її військово-політичного проводу чіткої та цілеспрямованої зовнішньої політики й зосередження дипломатичних зусиль у найперспективнішому напрямі в інтересах держави. Один із її творців, Лонгин Цегельський, визнавав: «Якби президент Є. Петрушевич і наша галицька влада була рішлася на один ясний курс у своїй закордонній політиці – чи то вибираючи шлях самостійної галицької політики, чи знову в цілості ідентифікуючи себе з Директорією та йдучи без застережень під її проводом, результати визвольної боротьби були б значно кращими» [30, с. 241].

Військово-політична та дипломатична співпраця з УНР, якої Антанта не тільки не визнавала, а й уважала своєю супротивницею; війна з Польщею, хоча й справедлива, задля захисту незалежності; спільні з УНР бойові дії проти Добровольчої армії генерала А. Денікіна, – усе це ставило ЗУНР у протистояння з Антантою, яка була єдиною силою, що могла позитивно розв'язати східногалицьку проблему. Зважаючи на військові поразки об'єднаних армій у війні з більшовиками й денікінцями та для ліквідації польського фронту, влітку й восени 1919 року С. Петлюра таємно від галичан розгорнув переговори з Польщею, які 2 грудня було завершено угодою про визнання за Польщею Східної Галичини. Але ще в середині листопада військові поразки та жакхлива епідемія тифу змусили командування Галицької армії заради порятунку залишків війська самочинно піти на перемир'я з Добрармією й вийти з війни, а Є. Петрушевича – залишити С. Петлюру й емігрувати до Австрії [31, арк. 5].

Слід зазначити, що восени 1919 року дедалі більше галицьких і навіть наддніпрянських політиків та дипломатів пропонували Є. Петрушевичу змінити зовнішньополітичну орієнтацію, відійти від С. Петлюри й діяти в суто власних інтересах. Відомий політик і дипломат, Посол Української Держави й УНР у Відні В'ячеслав Липинський іще влітку 1919 року дійшов висновку, що обстояти незалежність об'єднаної України в її етнічних кордонах за такої міжнародної ситуації неможливо внаслідок недостатніх сил. Він наголошував, що для галичан поляки – небезпечніший ворог, ніж «біла» Росія, і пропонував вступати в переговори з діячами «білої» еміграції в Парижі. У листі до Міністра закордонних справ УНР А. Лівичького він писав: «Федерація врятує Галичину, бо Росія воювала за західноукраїнські землі, і союзники мають перед нею зобов'язання» [32, арк.14–18].

Ініціаторами переорієнтації зовнішньополітичного курсу ЗУНР стали В. Панейко та С. Томашівський, які створили в Парижі Український національний комітет. Його концептуальною програмою стала ідея відродження Великої України у федеративному зв'язку з антибільшовицькою Росією. Вони вступили в контакти й розпочали переговори з представниками «білої» Росії О. Керенським, Б. Савінковим, В. Маклаковим та іншими щодо союзу з протибільшовицькою Росією, яка гарантувала б існування незалежної України у федеративному зв'язку з Москвою. Російські діячі сприймали позитивно лінію галичан. Оскільки усвідомлювали, що найбільшу загрозу для Східної Галичини представляє Польща, а в умовах поразки Директорії УНР галичанам немає на кого розраховувати, крім «білої» Росії. Вони критикували антиукраїнську позицію А. Денікіна. «Добровольча армія робить дурницю, ставлячи всіх українців на одну дошку, вважаючи їх усіх зрадниками, – заявляв В. Маклаков. – Відтоді, як Петлюра зрікся Галичини, а галичани, у свою чергу, зреклися Петлюри, маємо можливість розколоти Україну, вводячи частину її у федеративне русло» [23, с. 125–126].

Ідею союзу з А. Денікіним, який забезпечив би прихильність Антанти й принаймні дав би змогу визволити з-під польської окупації Галичину восени 1919 року, підтримали чимало впливових посадовців у галицькому таборі, зокрема Кость Левицький. Тож невдовзі дійшло до її реалізації. Варто зазначити, що до цієї ідеї схилилися й деякі відомі воєначальники Добровольчої армії. Зокрема командир денікінського корпусу генерал М. Бредов і командувач військ Новоросійської області генерал М. Шиллінг, які демонстрували, що вони готові до порозуміння з командуванням лише Галицької армії, і відкидали всі мирні пропозиції С. Петлюри. Це особливо показово виявилось у період наступальної операції українських армій на Київ – Одесу в серпні 1919 року, коли відбулася низка зустрічей і переговорів галицьких військових делегацій із денікінцями. Коли наприкінці жовтня Галицька армія лише від пошесті тифу втратила хворими й померлими майже 30 тисяч вояків і стала небоєздатною під ударами денікінських частин, командувач, генерал М. Тарнавський, після того, як його пропозицію припинити війну, висловлену на нараді в С. Петлюри 25 жовтня, було відкинуто, самочинно вислав до денікінців першу військово-дипломатичну делегацію на чолі з отаманом Омеляном Лисняком.

Генерал Я. Слащов відразу ж пристав на пропозиції галичан: припинити бойові дії, укласти з Галицькою армією договір про її перехід на бік Добровольчої армії, зберегти автономію УГА, не використовувати її проти Армії УНР, надати галичанам медичну допомогу й перепочинок. Уже наступного дня генерал А. Денікін надіслав Я. Слащову телеграму й повідомив, що погоджується на всі умови галичан і доручає генералу М. Шиллінгу підписати відповідні угоди [17, с. 260–261].

Тож 6 листопада в Зятьківцях друга військово-дипломатична делегація УГА, яку складали А. Ерле, О. Лисняк та О. Левицький, підписала договір, у якому було зазначено, що сторони припиняють бойові дії, УГА зберігає автономію, уряд ЗУНР переїжджає до Одеси й зберігає повний суверенітет над армією, УГА не можна використовувати проти військ С. Петлюри, галицьким частинам надається кількомісячний перепочинок, їхнім хворим – медична допомога, денікінське командування зобов'язується дозволити військовополоненим галичанам з інших країн через Одесу повернутися до України. Відкинули лише одну вимогу галичан – уважати групу Січових стрільців полковника Є. Коновальця частиною Галицької армії [33, арк. 7].

Коли С. Петлюра дізнався про переговори галичан із денікінцями, то на поліг на тому, щоб Є. Петрушевич зняв генерала Тарнавського з посади й наказав віддати під суд, а командувачем армії призначив генерала О. Микитку. А 10 листопада денікінські війська потужним ударом відрізали Галицьку армію від Наддніпрянської й генерал О. Микитка відновив переговори з генералом М. Шиллінгом. 14 листопада Є. Петрушевич перед

від'їздом в еміграцію дозволив О. Микитці від його імені вести переговори й домовлятися щодо армії на попередніх умовах, а також поповнювати УГА військовополоненими з Італії, місцевим призовом та інтернованою бригадою в Чехословаччині. Крім того, Петрушевич наголошував, що треба «подати намір в найближчій майбутності при відповідних услів'ях відібрати Східну Галичину від Ляхів силою. Застерегти федерацію Східної Галичини з власним соймом, урядом, Армією з Росією. Дальші постанови політичного порозуміння застерегти пізнішим переговором» [34, с. 115].

Отже, голова ЗУНР розв'язав руки командуванню Галицької армії щодо порозуміння з Добровольчою армією генерала Денікіна, що означало радикальну зміну зовнішньополітичного курсу. Тоді 17 листопада в Одесі було укладено й підписано договір, який, по-перше, зазначав, що «Галицька армія переходить в повнім складі [...] на сторону Російської Добровольчеської Армії і входить в повне розпорядження Головнокомандуючого збройними силами Південної Росії». Армія зберігала свою організацію, її виводили в тил на перепочинок, забезпечували всім необхідним, хворих забирали військові шпиталі, зокрема в Одесі тощо. 19 листопада у Вінниці договір підписали генерали О. Микитка та М. Шиллінг. Для зв'язку зі штабами армій од УГА призначено полковника Миколу Какуріна [35, арк. 161–164; 36, арк. 28].

Отже, укладення договору А. Лівицького з Варшавою, перехід Галицької армії в стан Добровольчої, а також еміграція уряду Є. Петрушевича за кордон позначили в грудні 1919 року розрив військово-політичних і дипломатичних відносин між УНР і ЗОУНР. Одразу ж було розпочато згортання й дипломатичної співпраці. Уже 16 грудня західноукраїнська делегація В. Панейка на Паризькій мирній конференції вийшла зі складу об'єднаної. Того самого дня С. Петлюра й Міністр закордонних справ А. Лівицький підписали наказ «До всіх послів і місій» про ретельну перевірку членів місій – галичан – і вилучення їх зі складу представництв [37, с. 140–141].

Остаточний кінець дипломатичній співпраці між УНР і ЗУНР фактично поклали Варшавські угоди між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським, у яких було визначено неприйнятну для галичан згоду УНР на польську окупацію Східної Галичини та відмову від попередніх соборницьких актів. Проте опинившись в еміграції, уряд Є. Петрушевича, його зовнішньополітичне відомство й дипломатичний корпус самостійно розгорнули активну діяльність, спрямовану на відновлення незалежності ЗУНР.

Отже, оцінюючи загалом військово-політичний союз і дипломатичну співпрацю між ЗУНР та УНР, можна констатувати, що об'єднання в унітарну українську державу, хоч і нетривале, відповідало вимогам часу й інтересам народу в обох державах. Але геополітична ситуація, безперервна війна на трьох фронтах і не завжди правильно обрана й узгоджена зовнішня політика провідів, які постали в той драматичний період, не дали

змоги реалізувати вікові прагнення двох гілок одного українського народу. Позиція Антанти, яка керувалася суто власними інтересами й не визнавала незалежності жодної держави, що постали на постімперських теренах Росії, крім Польщі та Фінляндії, зводила нанівець зусилля дипломатичного корпусу ЗУНР. Не могла надати ефективної дипломатичної допомоги галицькому зовнішньополітичному відомству й УНР, яка мала потужніший потенціал закордонного представництва. Тому підбити підсумки можна словами Володимира Винниченка, який писав: «Економічні й міжнародні інтереси різних держав робили їх противниками й ворогами нашої державности. Отже треба було мати відповідну силу, щоб побороти всіх тих противників і примусити їх констатувати нашу перемогу, себ-то визнати наше право на самоозначення [...] І ніяка дипломатія, коли б її провадили найгеніальніші люди, не могла би нічого вдіяти» [38, с. 411].

1. Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці в 1914–1923 роках // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1995. – № 1/4. – С. 100–118.
2. Марітчак О. Дипломатія й визвольні змагання нації: (Спомини і рефлексії) // Альманах «Гомону України» на рік 1967: У 50-річчя Укр. нац. революції і 100-річчя Канади. – Торонто, 1966. – С. 94–104.
3. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921: у 3 т. – Прага: Пробоем, 1943. – Т. 3. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УН.Р. – 235 с.
4. Мицюк О. Доба Директорії УНР. Спомини і роздуми. – Львів, 1938. – 116 с.
5. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – 467 с.
6. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923: у 2 т. / Ін-т українознавства ім. Івана Крип'якевича. – Львів, 1998. – Т. 1. – 523 с. – Т. 2. – 502 с.
7. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст.: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
8. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 414 с.
9. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Скрентон, Па: Українська науково-історична б-ка в Скрентоні, 1962–1966. – (Б-ка українознавства / Наук. т-во ім. Шевченка; Т. 10); Стахів М. Шлях до соборної самостійності важкий: В сорокові роковини 1 листопада 1918 і 22 січня 1919 // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1958. – № 20. – С. 43–49; Стахів М. Західна Україна. Нарис державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1919 рр. – Т. 4. – Скрентон, 1960. – 192 с.
10. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. – К., 1997. – № 3–4. – С. 114–138.
11. Головченко В. Візії дипломата Василя Панейка / В. Головченко, В. Матвієнко // Пам'ять століть. – 2006. – № 2. – С. 148–151.
12. Брицький П.П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР / П.П. Брицький, О.В. Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 241 с.
13. Веденєєв Д.В. Дипломатична служба Української держави 1917–1923 роки. – К.: Національна академія СБУ, 2007. – 261 с.
14. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба в 1917–1922 роках. – К., 1998. – 240 с.
15. Мороз О. ЗУНР: досвід державотворення та уроки дипломатії // Вісник ЛДУ. – Львів, 1999. – С. 46–53.
16. Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: монографія / відп. ред. О.П. Реєнт. – Київ–Донецьк: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 394 с.
17. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – 362 с.
18. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Нью-Йорк, 1970. – 228 с.
19. ЦДІАЛ України. – Ф. 383. Особистий фонд Окуневського Ярослава. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 4–5.
20. Український прапор. – 5 квітня 1919.
21. Макарчук С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
22. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. 1997. – № 3–4. – С. 114–138.
23. Российский государственный военный архив (далі – РГВА). – Ф. 471. Верховное командование Войска Польского. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 93.

24. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний Комітет КП(б)У. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 246.
25. РГВА. – Ф. 308. 2-й отдел Генерального штаба Войска Польского. – Оп. 9. – Спр. 518. – Арк. 28.
26. Український прапор. – 1 липня 1928.
27. Назарук О. Рік на великій Україні. Спомини з української революції. – Відень, 1920. – 342 с.
28. Исторический архив. – 2000.
29. Цегельський Л. Від легенд до правди. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. – 313 с.
30. ЦДІА у м. Львові. – Ф. 383. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 5.
31. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 14–18.
32. Державний архів Львівської області – Ф. 257. Товариство вивчення історії оборони Львова і південно-східних воєводств у 1918–1920 рр. у Львові. – Оп. 1. – Спр. 159. – Арк. 7.
33. Денник Начальної Команди Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1974. – 324 с.
34. ЦДІАЛ України. – Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 161–164.
35. ЦДАГО України. – Ф. 269. Колекція документів «Український музей в Празі». – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 28.
36. Васильківський Л. Роздуми на схилі життя (IV) // Сучасність. – 1969. – № 5. – С. 103–114.
37. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]): [в 3 ч]. – Київ; Відень, 1920. – Ч. III. – 542 с.

Ihor DATSKIV,

Doctor of History,

Professor at the Department of International Law,

International Relations and Diplomacy

of Ternopil National Economic University,

Member of the Scientific Society of History

of Diplomacy and International Relations

THE MILITARY-POLITICAL ALLIANCE AND DIPLOMATIC COOPERATION OF THE UPR AND THE WUPR

Abstract. The article deals with the relationship between the West Ukrainian People's Republic and the Ukrainian People's Republic during the Ukrainian revolution of 1917–1921. Within this framework, the military-political union and the interaction in the diplomatic sphere between the UPR and the WUPR are examined.

It is noted that the question of the Union of the WUPR with Dnipro Ukraine arose due to the large-scale aggression of Poland in the West and the offensive of the Bolsheviks from the East. However, it was envisaged that the WUPR would be granted broad autonomy with its own army and government. The WUPR received considerable military and material aid from the UPR, which contributed to the war with a much stronger enemy.

It is argued that after the union was created, there was a need for harmonization and coordination of foreign policy of the states and their foreign affairs agencies. As a result, those institutions acquired all-Ukrainian status. However, this did not affect WUPR missions in the countries that emerged in the territories of the Austro-Hungarian Empire, namely Austria, Hungary, Czechoslovakia and Yugoslavia. Other diplomatic missions become common for the UPR and the WUPR.

The article states that over time certain controversies emerged as for the vision of foreign policy priorities of the WUPR and the UPR. The government and military leadership of the WUPR began to cooperate with the Bolsheviks. One of the reasons is the lack of power of the WUPR armed forces and the Bolshevik sympathy towards them. Besides, the increasing number of Galician and Dnipro Ukraine politicians and diplomats offered Y. Petrushevykh to change his foreign policy orientation, distance himself from S. Petliura and be guided solely by his own interests. In turn, S. Petliura forged an agreement on behalf of the UPR on the recognition of Eastern Galicia as part of Poland and the rejection of previous acts of national unity.

The article also deals with the process of establishing the military cooperation of the WUPR with the Bolsheviks and the agreements *inter se*.

Keywords: WUPR, UPR, military-political alliance, diplomacy, foreign policy, Bolsheviks.

Олександр КУЧЕРУК,
кандидат історичних наук

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ І ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ТА ЛИТОВСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ (1918 р.)

Анотація. У статті йдеться про становлення національних держав і формування державного кордону між Українською Народною Республікою та Литовською Республікою. Наприкінці 1917 року учасники Першої світової війни усвідомлювали необхідність припинення бойових дій та укладення мирного договору. Тож було розпочато переговори між представниками більшовицького уряду й Німеччиною, до яких долучилися Австро-Угорщина, Болгарія та Туреччина. Українська Народна Республіка теж отримала шанс стати суб'єктом європейської політики й узяла участь у Берестейських мирних переговорах.

У статті розкрито важливість Берестейських мирних договорів, які фактично узаконили самостійність Української Народної Республіки, а також Литви та Латвії.

Ключові слова: українсько-литовський кордон, монархія, революція, Берестейські мирні переговори.

Наприкінці 1917 року необхідність припинити Першу світову війну й укласти мирний договір була очевидною. Така можливість з'явилася на Східному фронті, більша частина якого проходила на території України та Росії. Спочатку не витримала Росія: запропонувала оголосити перемир'я та почати переговори про завершення бойових дій на Східному фронті. У грудні 1917 року було розпочато перші переговори між представниками більшовицького уряду й Німеччиною, до яких долучилися Австро-Угорщина, а потому Болгарія й Туреччина.

Питання миру було також чи не лейтмотивом дебатів у Центральній Раді наприкінці 1917 року, бо не Україна почала ту війну й республіка не мала жодних інтенцій у тому напрямі. Найважливішим було припинити чужу й непотрібну війну, стабілізувати ситуацію в країні та, як про те

говорив не один політик, захиститися від більшовицької Росії, що була тоді більшою загрозою, аніж сторона-супротивник.

Перша українська делегація поїхала до Берестя «на розвідку» після рішення Центральної Ради, ухваленого 15 (28) грудня 1917 року, і домоглася врешті того, що УНР буде представлено окремою від Росії делегацією. А 24 грудня 1917 року (8 січня 1918) уряд – Генеральний Секретаріат – від імені УНР звернувся до учасників війни й нейтральних держав із пропозицією негайно припинити бойові дії та завершити війну.

Українська Народна Республіка здобула шанс стати суб'єктом європейської політики, яким скористалася, узявши, хоч і з труднощами, участь у Берестейських мирних переговорах і ставши ледве не головною їх діювою особою. Саме Україна була першою країною, з якою Центральні держави підписали мирний договір.

Українська урядова делегація (п'ятеро людей із групою радників і технічний персонал) прибула до Берестя 1 (13) січня 1918 року. Делегація більшовицької Росії затягувала процес переговорів, і це призвело до того, що головною перемовницею стала українська сторона. Після проголошення державної незалежності УНР 9 (22) січня 1918 року сторони переговорів офіційно визнали її право укладати міжнародні угоди.

На засіданні Генерального Секретаріату 7 (20) січня 1918 року було розглянуто низку питань, що стосувалися переговорів у Бересті. Зокрема *«повідомлення генерального секретаря Шульгина, що литовці просять Українське правительство взяти на себе ініціативу допущення представника Литви на мирну конференцію»* [1]. Ще на З'їзді поневолених народів у вересні 1917 року ухвалили, серед іншого, що *«на мирну конференцію мають увійти і представники зацікавлених недержавних націй»* [2].

На засіданні уряду було, зокрема, висловлено думку про необхідність узгодити участь представників Литви з німецькою стороною. Чим закінчилося обговорення, у протоколах засідання не зафіксовано, але присутність литовців у Бересті було схвалено.

На засіданні УЦР 13 (26) січня вчергове торкнулися й литовської теми. Генеральний секретар міжнародних справ Олександр Шульгин, відповідаючи на закиди представника єврейської партії Бунд (Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі й Росії) Мойше Рафеса, заявив, що з ініціативи української сторони для участі в Берестейських мирних переговорах *«розіслано відповідну ноту до всіх народів, і було запрошено їх делегатів і навіть дехто з них відповів. Так, наприклад, Дон зрікся взяти участь [...] Крим відповів, що приїде делегатів, білоруси охорону своїх прав доручили нашій делегації, литовці, про яких так піклується д-дій Рафес, посилають професора Вольдемара»* [3].

Питання Литви й інших держав, які не були долучені до переговорів, у Бресті не розглядали. Ще перед цим литовський революційний парламент Таріба звернувся до німецької влади з проханням дозволити делегації з Литви взяти участь у переговорах у Бресті, але навіть не отримав відповіді.

Представник Німеччини генерал Макс Гофман писав у спогадах: *«Державний секретар Кільман [...] казав, що полагода проблем окраїнних держав – Польщі, Литви й Курляндії – не входить в обсяг анексій, бо законно для того покликані представники тих держав уже давно рішили відділитися від Росії добровільно [...]»* [4]. Присутність у Бересті відомого литовського політичного діяча, майбутнього першого голови уряду незалежної Литви Августінаса Вольдемараса підтверджують, зокрема, спогади члена делегації Олександра Севрюка, який зазначив, що: *«литовець проф. Вольдемарас, який приїхав з Києва разом з нами, для литовських справ»* [5], виконував поставлене перед ним завдання.

Августінас Вольдемарас був свідком того, як українці твердо стояли на позиції входження західних українських етнографічних земель (Галичина, Холмщина, Підляшшя й Буковина) до складу Української Народної Республіки та затвердження кордонів Української держави. Делегація УНР, незважаючи на відкриті та закулісні інтриги, наполягла на своєму й відстояла власне бачення кордонів. Їм вдалося досягти багато. Так, Холмщину й Підляшшя, визнані територіями УНР, Австро-Угорщина зобов'язалася виділити в окремий коронний край.

Російська делегація на чолі з членом більшовицького уряду Львом Троцьким, намагаючись утримати вплив над націями колишньої імперії, включила до складу делегації представників «народних» урядів України, Литви й Білорусі. Робітничо-селянський уряд України представляли більшовики, а Литву – Вінцас Міцкявічус-Капсукас, член Центрального комітету більшовицької партії, комісар у справах Литви при більшовицькому Раднаркомі.

Система Берестейських мирних договорів фактично «узаконила» відділення від Росії ув'язнених у її межах націй. Визнано самостійність Української Народної Республіки, а також Литви, Латвії тощо.

* * *

Визначення кордонів новостворюваних держав зафіксовано в Берестейських мирних переговорах і договорах. А 9 лютого 1918 року укладено перший мирний договір між чотирма союзними державами (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина) та Українською Народною Республікою. Ця угода формалізувала визначення державних кордонів УНР, уплинула на окреслення меж сусідніх народів, зокрема й Литви.

Про кордони йшлося також у мирному договорі чотирьох країн із радянською Росією, укладеному 3 березня 1918 року. Так, стаття III договору з Росією передбачала: *«Області, що лежать на захід від встановленої за згоди сторін лінії і належали раніше Росії, не перебуватимуть більше під її верховною владою»* [6].

Литва, що саме проходила черговий етап оформлення власної держави, 11 червня 1918 року прислала до Києва свого офіційного представника – консула Мартінаса Ічас (невдовзі став литовським міністром фінансів), якому було надано спеціальні повноваження. Серед проблем, які він мав розв'язати, – організація повернення до Литви вояків-литовців, біженців і переселенців.

У Києві Мартінас Ічас зустрічався з представниками Литовської національної ради в Україні, на якій узгоджували дії щодо повернення литовців до батьківщини. Для потреб литовської громади Києва він передав чималу суму грошей.

За кілька днів було підготовлено зустріч (відбулася 21 червня 1918 року) консула Мартінаса Ічас з тимчасовим керівником Міністерства закордонних справ Української Держави Дмитром Дорошенком; було обговорено питання офіційного взаємного визнання, налагодження міждержавних економічних і дипломатичних відносин.

Деталі перемовин нам невідомі, але з огляду на формування відносин як із великими, так і з новими національними державами питання українсько-литовських зв'язків не було першочерговим, хоча залишалось актуальним. Враховувати доводилося також німецький чинник.

Слід зауважити, що розвиток дипломатичних відносин України з іншими державами поступово налагоджувався. Для його унормування на законодавчому рівні уряд гетьмана Павла Скоропадського на початку листопада 1918 року розширив мережу дипломатичних установ, зокрема консульств, і визнав за необхідне створити *«в першу чергу слідує консульські установи Української Держави [...] 6) в Фінляндії – консульські обов'язки доручити Місії; 7) в Литві – Консульство в Вільні; [...] 14) в Курляндії – Віце Консульство – в Ризі»* [7].

Водночас, згадаємо принагідно, було створено Українську академію наук, затверджено її статут, де, зокрема, зазначено: *«§ 6. По штату в академії мають бути дійсні члени Академії (академіки) для таких паростей знаття: [...] 9) історія Литви»*, – із поміткою, що окремого «академіка» для історії Литви, як і низки наукових напрямів не «закріплюється», один з академіків «приєднує» ту чи іншу наукову галузь до обширу своїх досліджень. У структурі академії *«в складі Першого відділу організується класа слов'янства та Історично з ним сполучених народів. Мають це бути такі катедри: [...] 9) литовська мова та письменство»* [8].

Німеччина мала свої плани. У Берліні було розроблено стратегію підтримання чи встановлення сателітних режимів у країнах, що виходили з війни. Однією з форм впливу стало запровадження монархічного типу правління на чолі з представниками німецьких династій. (На цей час кілька країн Європи очолювали «варяги» – для прикладу, Болгарію, Грецію, Румунію). Берлін, користуючись перебігом війни на окупованих чи підконтрольних територіях, формував монархічні режими, на чолі яких ставив представників німецьких родів.

Так, ще 1916 року на окупованих землях Польщі було утворено Польське королівство, корону якого мав прийняти Карл Стефан Габсбург-Лотаринзький. А 8 березня 1918 року на території колишньої російської Курляндської губернії сформовано Курляндське й Семигальське герцогство (титул герцога мав німецький імператор Вільгельм II).

У березні – квітні 1918 року німецька військова окупаційна влада сформувала Об'єднане Балтійське герцогство на території сучасних Латвії (крім Латгалії) та Естонії. Корону герцогства планували віддати Адольфу Фрідріху Мекленбург-Шверинському.

Треба додати, що Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського також була німецькою «дитиною». Її проголосили в Києві 29 квітня 1918 року після державного перевороту в Українській Народній Республіці. Гетьман не став монархом, він мав би керувати Україною до обрання та скликання парламенту, що мусив вирішити, яким буде державний лад України.

Звернемо увагу й на те, що Австро-Угорщина теж будувала свої плани на Україну. У серпні 1914 року греко-католицький митрополит Андрей Шептицький пропонував Відню розглянути питання про утворення Української національної держави (окремої частини імперії з правами, схожими на ті, що їх мали Австрія й Угорщина) на чолі з гетьманом з імператорської родини Австро-Угорщини. Українську корону планували віддати ерцгерцогові Вільгельму Францу фон Габсбург-Лотаринзькому, який, до речі, теж того прагнув.

Навесні 1918 року німці намагалися запровадити монархію також у Литві й ультимативно вимагали пристати на німецький план, заявляючи, що в разі відмови литовці не отримають «нічого». Під таким тиском 4 липня Таріба проголосувала за створення Литовського королівства, яке очолив представник німецького роду Вюртенбергів принц Вільгельм фон Урах, що прийняв династичне ім'я Міндаугаса II. Щоправда, до коронування не дійшло, бо революція в Німеччині чимало змінила: Литва, зокрема, 2 листопада 1918 року проголосила себе республікою.

Така ситуація в Литві не сприяла тому, щоб Україна визнала її незалежність, а отже, Литва на цій стадії свого державного будівництва не могла формально встановити дипломатичні стосунки з Україною чи іншою державою.

Водночас тривало формування кордонів Української Держави, що ґрунтувалося на принципах, вироблених на Берестейських мирних переговорах і зафіксованих у низці міждержавних актів. Київ намагався закріпити за собою українські національні території Холмщини й Підляшшя та частину західних етнографічних українських територій. За словами Міністра закордонних справ України Дмитра Дорошенка, «ми вийшли поза етнографічні межі, захопивши частину чисто білоруської території [...] ми не переслідували ніяких імперіялістичних цілей [...] в даному разі нами керували інтереси самоохорони; при тодішніх неусталених відносинах питання про те, в чиїх руках буде стратегічна лінія Берестя – Кобрин – Лубинець – Гомель і самий Гомель, цей ключ до Чернігова й Києва, було для нас питанням життя і смерті [...] можна було напевно сподіватись, що цю лінію захопить Советська Росія або Польща» [9]. Як наслідок, до Української Держави було приєднано Пінський, Мозирський і Гомельський повіти, й у такий спосіб виник українсько-литовський кордон.

Як уже було зазначено, улітку 1918 року Литва готувалася стати повноцінною монархією, тому чимало питань відтермінували: зокрема й остаточне оформлення кордонів держави.

Але ситуація розвивалася. Так, у жовтні 1918 року військове міністерство Української Держави повідомило, що «проекується утворити комісію, яка б згідно ст. II, § 2 мирового договору між Україною і Литвою, подбала б про встановлення кордонної лінії між Україною і Литвою». Там само зазначено також: «Довжина кордону має бути до 100 верств, проходить між м. Мельник до м. Пружани» [10]. Це саме та лінія, про яку говорив Міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко.

Додамо, що донині не вдалося віднайти тексту мирної угоди між Українською Державою й Литовською Республікою, хоча газетне повідомлення однозначно вказує на її існування.

Проте планам не судилося здійснитися: революція в Німеччині, антигетьманське повстання в Україні, відновлення республіканського статусу, наступна хвиля російської агресії проти новостворених держав, польська інвазія, – від усього цього постраждали й Україна, і Литва. Як наслідок, західні території Української Народної Республіки, а також литовська столиця Вільнюс із Віленським краєм потрапили під контроль Польщі, тож проєктований українсько-литовський кордон залишився на папері й на нових мапах Європи.

1. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 96.

2. Свободный союз. – № 1. – Октябрь 1917 г. – С. 12.

3. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах... – С. 107.

4. *Гофман М. Ф.* Берестейський мир (Із твору «Війна прогайнованих нагод») // Берестейський мир: спомини та матеріали. 3 нагоди 10-тих роковин. 9/II.1928 – 9/IV.1928 р. – Л.; К.: Червона калина, 1928. – С. 244.

5. Севрюк О. Берестейський Мир (Уривки зі споминів) // Берестейський мир: спомини та матеріали. З нагоди 10-тих роковин. 9/II.1928 – 9/IV.1928 р. – Л.; К.: Червона калина, 1928. – Львів; Київ, 1928. – С. 163.
6. Документы внешней политики СССР. – Т. 1. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. – С. 121.
7. Державний вісник. – 1918. – № 72. – 19 листопада. – С. 1–2.
8. Державний вісник. – 1918. – № 75. – 26 листопада. – С. 2.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – С. 309–310.
10. Нова рада. – 8 жовтня 1918.

Oleksandr KUCHERUK,
Ph.D. in History

THE ESTABLISHMENT OF NATIONAL STATES AND FORMATION OF THE STATE BORDER BETWEEN THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC AND THE REPUBLIC OF LITHUANIA IN 1918

Abstract. The article deals with the establishment of national states and formation of the state border between the Ukrainian National Republic and the Republic of Lithuania. In late 1917, a need to end the war and conclude a peace treaty was obvious, which resulted in the first negotiations between representatives of the Bolshevik government and Germany, joined by Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey. The Ukrainian National Republic also got a chance to become an actor of European politics and participated in the peace negotiations in Brest-Lytovsk.

The system of the Brest-Lytovsk peace treaties legalized the separation between Russia and its national entities, recognized the independence of the Ukrainian National Republic as well as Lithuania and Latvia. The details of the negotiations remain unknown, but in the context of the establishment of relations with great powers and new nation-states, the Ukrainian-Lithuanian contacts were not in the foreground, although remained relevant.

In the summer of 1918, Lithuania was preparing to become a full-fledged monarchy and the final establishment of state borders was postponed. In October 1918, the Ministry of Military Affairs of the Ukrainian State established a commission dealing with the issue of the border line between Ukraine and Lithuania.

However, the plans were not meant to be realized due to the revolution in Germany, the anti-Hetman uprising in Ukraine, the restoration of the republic, the next wave of the Russian aggression against the newly formed states and the Polish invasion against Ukraine and Lithuania. Consequently, the western territories of the Ukrainian National Republic as well as the Lithuanian capital Vilnius with the Vilnius Region came under the control of Poland. Thus, the delineated Ukrainian-Lithuanian border remained on paper and on new maps of Europe.

Keywords: Ukrainian-Lithuanian border, monarchy, revolution, peace negotiations in Brest-Lytovsk.

Теофіл РЕНДЮК,
доктор історичних наук,
директор Інституту добросусідства

УКРАЇНСЬКА НАДЗВИЧАЙНА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ У РУМУНІЇ. 1919 рік (До 100-річчя українсько-румунських дипломатичних відносин)

Анотація. У статті проаналізовано апогей розвитку українсько-румунських відносин упродовж 1917–1923 років, а саме 1919 року, коли Українську Народну Республіку (УНР) доби Директорії представляла в сусідньому Королівстві Румунія Надзвичайна дипломатична місія. Протягом січня – травня 1919 року її керівником був Ю. Гасенко, а починаючи з липня 1919 року й до закриття української дипломатичної місії в Румунії 1923 року її очолював видатний український дипломат, ексміністр закордонних справ УНР професор К. Мацієвич, що свідчить про особливе значення, якого тогочасне керівництво України надавало розвитку й поглибленню відносин із сусідньою Румунією.

Висвітлено також маловідомі факти того періоду, зокрема те, що паралельно з Надзвичайною дипломатичною місією УНР у березні-квітні 1919 року в Бухаресті перебувала спеціальна дипломатична місія Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) на чолі зі С. Витвицьким.

Ключові слова: УНР, ЗУНР, Директорія, Українська Держава, Королівство Румунія, Надзвичайна дипломатична місія

Найвищою формою дипломатичного представництва Української Народної Республіки й Української Держави були їхні надзвичайні дипломатичні місії (НДМ), відкриті в найважливіших державах Європи та світу. Королівство Румунія належить до групи країн, де УНР та Українська Держава заснували власні НДМ, що свідчить про особливе значення, якого надавало тогочасне українське керівництво розвитку й поглибленню саме цих дипломатичних відносин.

Із чотирьох українських НДМ, що діяли в Румунії сто років тому, найчисельнішою та найпрофесійнішою була Надзвичайна дипломатична місія УНР доби Директорії на чолі з К.А. Мацієвичем, яка виявилася ще й найтривалішою (1919–1923 рр.). Ба більше, зазначена дипмісія налагодила небувалі до того приязні відносини з офіційною владою Королівства Румунія та користувалася максимально можливою підтримкою з боку Бухареста.

До того протягом короткого часу в Яссах діяли НДМ УНР доби Центральної Ради на чолі з досвідченим дипломатом М. Галаганом (5 квітня – 2 травня 1918 року) та НДМ Української Держави під керівництвом генерала В. Дашкевича-Горбацького (24 жовтня – 4 листопада 1918 року).

Необхідність відкриття класичної дипломатичної місії в Румунії окреслив гетьман Української Держави П. Скоропадський, затвердивши 21 червня 1918 року відповідну постанову Ради міністрів Української Держави, із розпорядженням вислати «дипломатичні представництва Української Держави до Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Румунії» [1]. Можна сказати, що Румунія фігурувала поміж перших країн у списку, за яким Українська Держава 1918 року планувала відкривати за кордоном власні дипломатичні місії першого розряду, оскільки в Німеччині й Австро-Угорщині посольства були ще з часів УНР. Це підкреслювало значущість дипломатичних відносин України з цією причорноморською державою, поруч із країнами Четверного союзу. Долучити Румунію до такої важливої категорії було вирішено через низку політичних, військових та економічних причин. Серед них треба виокремити налагодження політичного діалогу між Києвом та Яссами, де тимчасово перебували король Румунії Фердинанд I та румунський уряд, отримання від Румунії військової допомоги – збройних формувань для оборони України від більшовиків, укладення угоди про економічну співпрацю, евакуацію українських солдатів і офіцерів зі складу колишнього Румунського фронту царської армії, а також повернення Україні військового майна, яке тоді перебувало на території Румунії та якого конче потребували новостворені українські збройні формування.

Зазначене вище розпорядження П. Скоропадського щодо заснування дипломатичної місії в Румунії цілковито підтримав К. Чеботаренко, якого нотою Народного міністерства закордонних справ Української Держави за № 3036 від 7 червня 1918 року було призначено очільником Генерального комісаріату України в Румунії та виконувачем обов'язків Генерального консула Української Держави в Королівстві Румунія [2]. К. Чеботаренко й раніше перебував у цій країні як військовий комісар і був добре обізнаний із ситуацією на місці. Він був украй зацікавлений у підвищенні статусу української дипломатичної місії в Румунії як із державних міркувань, що полегшило б йому розв'язання надзвичайно складних тогочасних проблем – військово-політичних, торговельно-економічних і консульсько-

дипломатичних, – так і з особистих, адже заробітна плата достойника Надзвичайної дипломатичної місії була значно більшою, ніж навіть офіційного представника Військового міністерства та в. о. Генерального консула Української Держави. Тому він наполягав на формуванні та направленні до Румунії повноцінної дипломатичної місії [3].

Проте його мрія здійснилася аж наприкінці існування Української Держави: 11 жовтня 1918 року гетьман П. Скоропадський затвердив склад Надзвичайної дипломатичної місії до Румунії. Відтак 24 жовтня того ж року до м. Ясси спеціальним потягом за маршрутом Київ – Бендери – Ясси прибула постійна Надзвичайна дипломатична місія Української Держави в Румунії на чолі з генерал-майором В. Дашкевичем-Горбацьким. Одним із його першочергових завдань було підписання економічної угоди. Тому закономірно, що того самого дня В. Дашкевич-Горбацький та Міністр закордонних справ Румунії К. Аріон підписали довгоочікувану економічну угоду між Українською Державою та Королівством Румунія. Документ уможлилював започаткування жвавого торговельного обміну між двома країнами. На її основі за короткий час Румунія придбала в Україні 2 млн пудів цукру (3200 вагонів) і 500 тис. пудів зерна (800 вагонів), а українська сторона імпортувала з Румунії 25 вагонів бензину та 12 вагонів мастильних матеріалів [4].

До складу нової дипмісії Української Держави в Румунії увійшли: В. Дашкевич-Горбацький – очільник; І. Коростовець – радник-посланник; юрист-міжнародник М. Догель – перший секретар; С. Де-Вітт – аташе; лейтенант В. Маєвський – ад'ютант голови місії [5]; полковник П. Невадовський – генеральний секретар, який невдовзі замінив К. Чеботаренка на посаді Генерального консула Української держави в Румунії. Згодом К. Чеботаренко став виконувачем обов'язків Генерального консула УНР періоду Директорії в Яссах. Це стало визнанням його досягнень і заслуг перед Україною на румунському напрямі її зовнішньої політики.

К. Коанде, тодішній Голова Ради міністрів Королівства Румунія та перший представник румунського уряду (листопад 1917 – березень 1918 року) при Центральній Раді УНР, прийняв В. Дашкевича-Горбацького 26 жовтня 1918 року. З ініціативи української сторони вони обговорили найближчу на той час можливість офіційного визнання Української Держави з боку Королівства Румунія. Натомість К. Коанде висловив упевненість у тому, що «дипломатичні відносини між Румунією та Україною найближчим часом стануть нормальними і тривалими» [6].

Незабаром румунська тимчасова місія на чолі з К. Концеску, яка прибула до Києва у вересні 1918 року, була перетворена на постійне Дипломатичне представництво Королівства Румунія в Українській Державі. Найважливішим результатом обміну постійними дипломатичними місіями та їхньої інтенсивної роботи стало те, що 28 жовтня 1918 року Королівство Румунія

офіційно визнало Українську Державу на чолі з гетьманом П. Скоропадським – наслідок визнання з боку Києва статусу-кво Бессарабії в складі Румунії через підписання зазначеної вище економічної угоди [7].

Трохи згодом, 3 листопада 1918 року, Надзвичайна дипломатична місія Української Держави в Румунії на чолі з В. Дашкевичем-Горбацьким мала офіційну зустріч із королем Румунії Фердинандом I. Останній висловив задоволення підписанням економічної угоди між двома країнами та встановленням повноцінних дипломатичних відносин між Яссами та Києвом, що свідчило про взаємний інтерес до поглиблення двосторонніх зв'язків.

Проте різка зміна геополітичної ситуації в регіоні зокрема та Європі загалом у зв'язку з близьким завершенням Першої світової війни, а також, у цьому контексті, падіння режиму П. Скоропадського в листопаді 1918 року прискорили закінчення терміну перебування Надзвичайної дипломатичної місії Української Держави в Румунії: 4 листопада 1918 року В. Дашкевич-Горбацький та більшість його підлеглих поквапно покинули Ясси й відбули до Києва. Отже, українська дипломатична місія так і не змогла розпочати переговори з Румунією щодо проходження лінії державного кордону. Капітуляція Австро-Угорщини й Німеччини 11 листопада 1918 року підштовхнули уряд і військове командування Королівства Румунія до захоплення Північної Буковини та Хотинського повіту Бессарабії, розгортання на лінії річки Дністер прикордонних підрозділів, військових комунікацій і створення низки митних пунктів [8], що реально свідчило про те, що румуни переносять свій кордон з Україною на правий берег Дністра.

Після падіння режиму П. Скоропадського 14 листопада 1918 року керівництво Української Народної Республіки доби Директорії відновило пошук можливостей якомога скорішого налагодження політичних та економічних відносин із закордоном. Директорія на чолі з Головним отаманом Симоном Петлюрою у своїх офіційних заявах послідовно наголошувала на тому, що УНР прагне миру й установлення дружніх відносин з іншими країнами, насамперед сусідніми, бажає мати з ними дипломатичні та економічні зв'язки. Основні засади розбудови міжнародних відносин молодій державі було викладено 28 грудня 1918 року у зверненні керівництва країни «До народів всього світу та їх правительств», у якому, зокрема, було зазначено: «Директорія від імені Української Народної Республіки приносить братній привіт всім народам світу і їх урядам, і бажає жити в добрій, дружній згоді з ними. Всі міжнародні зобов'язання, всі вимоги міжнародного права являються обов'язковими для України, і спадщина бувшої Росії в міжнародних стосунках, пропорційно силам України, переходить до останньої. В момент свого визволення український народ, керуючись ідеалами всесвітнього братства народів... прямує до дружби та приязні зо всіма своїми близькими та далекими сусідами, опираючись на принципи самовизначення народів, вис-

ловлені президентом великої американської Республіки Вільсоном, звертається до народів всього світу та до їх Високих правительств з закликом до підтримки добросусідських, дружніх, приязних зносин з українським народом, Українською Народною Республікою... яка вже готова і зараз відповідно прийняти представників інших правительств і натомість послати своїх» [9]. Отже, головним принципом діяльності УНР часів Директорії під керівництвом С. Петлюри був політичний реалізм та прагнення підпорядкувати міжнародні відносини України основному завданню – забезпечити її незалежність. Про це виразно висловився В. Косик у своєму дослідженні «Зовнішня політика Симона Петлюри». Він, зокрема, писав: «Можна вказати на характеристичні риси закордонної політики С. Петлюри. Їх є декілька: а) безкомпромісова збройна боротьба за самостійність України проти всіх зовнішніх ворогів цієї самостійності; б) відсутність тенденцій до федералізму; в) відмова договорюватися з росіянами (червоними і білими), якщо вони не визнають самостійності України; г) устремління до зговорення з іншими сусідами... щоб виграти вищезгадану боротьбу за самостійність» [10]. Поміж сусідніх країн особливу увагу надавали Румунії. Директорія вирішила не ускладнювати своїх відносин із цією країною, тому її керівники замовчували бессарабське та буковинське питання під час налагодження українсько-румунських відносин і фактично погодилися на таку реальність, сподіваючись на підтримку Румунії в утвердженні УНР на міжнародній арені. Так, із 20 грудня 1918 до 7 січня 1919 року в Бухаресті, куди після завершення Першої світової війни повернувся король Фердинанд I та румунський уряд, перебував знаний тоді в Україні науковець і політичний діяч К. Мацієвич, який очолював українську делегацію в складі В. Прокоповича, І. Феценка-Чопівського, А. Марголіна та Ю. Соколовського [11]. Вони провели низку важливих зустрічей із провідними політиками Румунії й Антанти, а К. Мацієвич дав інтерв'ю впливовій румунській газеті «Дачія». На перемовинах було висловлено запевнення в тому, що Бухарест підтримуватиме прагнення України стати незалежною державою на майбутній Паризькій мирній конференції, водночас Румунія не втручатиметься у внутрішні справи УНР, а з боку представників Антанти – що вона враховуватиме агресивні плани Росії щодо Румунії [12].

На початку 1919 року, із посиленням військової агресії радянської Росії проти УНР, а також із поглибленням протистояння з Польщею на західноукраїнських землях, вище українське керівництво стало розглядати Румунію як важливого партнера, на якого покладало великі надії щодо отримання військової, матеріально-технічної та дипломатичної допомоги. Тому Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Румунії було сформовано однією з перших – 6 січня 1919 року. Її очолив відомий дипломат і журналіст, який уже плідно працював у Швейцарії, – Ю. Гасенко. З огляду

на нову роль, яку відводили Румунії, було вирішено у відносинах із цією країною відійти від політики конфронтації, розпочати діалог щодо налагодження партнерських взаємин та на деякий час зняти питання щодо Бессарабії й Північної Буковини, які анексувала Румунія [13].

У зв'язку з геополітичною ситуацією в регіоні, що дедалі ускладнювалася, а також через пряму підтримку з боку «червоної» Москви процесу створення радянського режиму Бели Куна в Угорщині румунська сторона також усвідомлювала загрозу для своєї територіальної цілісності в тому разі, якби більшовикам удалось подолати опір УНР, тому зацікавлено йшла на переговори та співпрацю з Києвом. Як згодом писав Міністр закордонних справ УНР в екзилі О. Шульгин, лідер Національної ліберальної партії Румунії Йонел Братіану, ставши наприкінці 1918 року Головою Ради міністрів Королівства Румунія, співчував боротьбі українського народу за незалежність [14]. Бухарест розглядав тоді Україну як реальну буферну зону та форпост у стриманні більшовицької навали зі сходу. Тому навіть у супереч позиції Антанти, яка не визнавала незалежності України та членом якої Румунія повторно стала за день до завершення Першої світової війни, румунське політичне керівництво виявилось гнучким у процесі розбудови відносин з УНР. За таких сприятливих умов 16 січня 1919 року румунську столицю відвідав уже призначений керівником НДМ УНР періоду Директорії Ю. Гасенко, якому румунська проблематика була відома – у Києві він працював із військовополоненими австро-угорської армії румунського походження, для яких підтримав, зокрема, видання газети «Роминія Марє» («Велика Румунія») [15].

Директорія ухвалила постанову про штат Надзвичайної дипломатичної місії 9 січня 1919 року. До неї мали належати голова, радник, секретар, двоє військових аташе, двоє урядовців для доручень – загалом сім штатних одиниць [16]. Саме ця постанова стала головною організаційно-правовою базою для фундації дипломатичного представництва Директорії. Тож 25 січня 1919 року Надзвичайна дипломатична місія УНР періоду Директорії виїхала до Румунії. Згідно із затвердженим штатним розкладом до складу нової НДМ УНР у Румунії увійшли: голова Ю. Гасенко, радник В. Пісняченко, секретар В. Онацевич, аташе В. Медзянковський [17] та Ю. Білець, урядовці О. Кравець, П. Коломак і Танченко, друкарка Пархоменко. Керівнику місії було доручено передати Кабінету міністрів Королівства Румунія ноту Директорії УНР «До народів всього світу та їх правительств» про зміну політичного режиму в Україні. У додатковому листі Міністра закордонних справ УНР В. Чехівського до Ю. Гасенка, надісланому до Бухареста наприкінці січня 1919 року, йшлося «про непорушення добросусідських відносин між Україною та Румунією» та уникнення «всього того, що цим відносинам пошкодити може». Міністр також застерігав від усього, «що може шкодити

відносинам України та її сусідів в час нашого державного будівництва». В. Чехівський зорієнтував Голову Надзвичайної дипломатичної місії УНР і про принципову позицію України щодо Румунії, а саме: «Наша влада як центральна, так і місцева вживала та вживає всіх заходів аби [...] уникнути всіх непорозумінь та сохранили добросусідські відносини між Румунією та Нашою Державою». Заради цього Київ пішов на безпрецедентний крок, який із можна сприймати як виявлення національної зради – у січні 1919 року прикордонники УНР впустили на територію України 4 тис. учасників Хотинського антирумунського повстання та 50 тис. біженців із Північної Бессарабії, але, на вимогу румунів, озброїли повстанців та всіх інтернували всередині країни, подалі від кордону з Румунією [18]. У відповідь, писав Міністр закордонних справ УНР, «Румунський Уряд в відповідних нотах виявив своє задоволення тими засобами, які вжиті нашим урядом, підкреслив і своє бажання підтримувати добросусідські відносини» [19]. Отже, цей короткий фрагмент листа В. Чехівського до Ю. Гасенка влучно характеризує специфіку «добросусідських відносин», які склалися між УНР та Королівською Румунією на початку 1919 року, що є принципово важливим для розуміння сутності українсько-румунської взаємодії упродовж усього періоду діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Бухаресті – до її закриття в 1923 році.

Проте діяльність першої НДМ УНР у Румунії на початку 1919 року розгорталась у надзвичайно складних воєнно-політичних умовах. Ситуацію з Південною українською армією в північно-одеських степах у січні – березні 1919-го ускладнювало щодень більше оточення зі сходу більшовицькими військами, а з півдня – Добровольчою армією Денікіна. Як наслідок, на початку квітня 1919 року червоні відрізали від основних українських сил Запорізький корпус, Південно-Східну та Південну групи військ Східного фронту Армії УНР, і ті були вимушені відступати в напрямку Дністра, після чого перейти на територію Румунії, а звідти передислокуватися в Галичину й, об'єднавшись з основними українськими військами, далі боротися проти Червоної армії.

Така перспектива перетворювала українську дипломатичну місію в Бухаресті на плацдарм жвавого обстоювання національних інтересів України, адже туди почастишали візити представників Армії УНР для проведення переговорів із румунською владою. Зі свого боку, Ю. Гасенко та військовий аташат у складі дипломатичної місії упродовж лютого – березня 1919 року систематично інформували Київ про те, що румунська влада не поспішала з наданням очікуваного дозволу на прохід частин Армії УНР через територію Румунії на північ. Румунський уряд побоювався, що перехід озброєних українських частин через Бессарабію міг би спричинити в місцевого населення нові антирумунські виступи на кшталт Хотинського січневого повстання 1919 року.

Окрім того, Бухарест остерігався погіршення відносин із Річчю Посполитою, яка могла тлумачити пропуск українських військ у Галичину як недружній до себе акт, оскільки поляки саме вели напружену боротьбу проти Української галицької армії (УГА). У цьому контексті керівнику НДМ УНР у Бухаресті довелося докладати чимало зусиль, аби нейтралізувати дипломатичні демарші голови військової місії Речі Посполитої в Румунії генерала Лямезана, який закликав румунське військо та політичне керівництво не допустити перевезення частин Армії УНР через Бессарабію до Галичини [20], де тривала активна фаза польсько-української війни.

Із проханням про допомогу в цій війні з боку Румунії протягом березня – квітня 1919 року в Бухаресті перебувала спеціальна дипломатична місія Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР; за тодішніми нормами правопису: Західно-Українська Народня Республіка) у складі доктора наук С. Витвицького, професора Г. Тимощука, експерта-професора С. Цуркановича та перекладача О. Кульчицького – усього 15 людей. Місія вела переговори з Міністром закордонних справ Румунії того часу Й. Бретіану та керівником французької військової місії в Румунії генералом А. Бертело щодо Буковини (домовившись про те, що її подальшу долю вирішить Паризька мирна конференція), недопущення румунської окупації Східної Галичини (це ставало можливим з огляду на неодноразові вимоги польської сторони), а також спільних дій проти більшовиків [21]. Усвідомлюючи, що Румунія – опосередкована союзниця Польщі й повністю залежна від Антанти, галицький уряд постійно наголошував на тому, що не вважає Румунію ворожою стороною за умови взаємного визнання нейтралітету. Окрім того, згода Антанти на польську окупацію Східної Галичини та неподолані напружені відносини між Головним отаманом УНР Симоном Петлюрою й експрезидентом ЗУНР Євгеном Петрушевичем спонукали останнього до думки про еміграцію уряду Західної області УНР (ЗОУНР) та Української галицької армії до Румунії. Лише після того, як румунська сторона, побоюючись присутності великої кількості вояків УГА на своїй території, відмовилася пропустити Галицьку армію у своїх тодішніх межах [22], Є. Петрушевич був змушений шукати порятунку за Збручем та реально об'єднатися з УНР.

Треба також брати до уваги той факт, що, в уявленні Бухареста, допомога Армії УНР могла призвести до агресії з боку Москви, що потребувала будь-якого приводу, аби вторгнутись у Румунію та прокласти собі шлях через її територію до радянської Угорщини [23]. Проти планів УНР щодо транспортування власних військових підрозділів та амуніції через Румунію активно виступало й білогвардійське командування, яке працювало з представниками країн Антанти як у європейських столицях, так і в Бухаресті.

Усе це ускладнювало роботу НДМ УНР у Румунії, створюючи напружену ситуацію у відносинах із вищим керівництвом країни акредитації, а також звужуючи вплив та можливості маневру української дипломатичної місії.

Але й за таких несприятливих умов Ю. Гасенко, члени військового аташату В. Медзянковський та Ю. Білець, а також голова української торговельної місії в Румунії А. Стрижевський робили все можливе, щоби влада Королівства Румунія схвалила транзитівання залізничними шляхами Бессарабії підрозділів Армії УНР та їхнього військового й санітарного майна. Зокрема, за сприяння української дипломатичної місії впродовж березня – травня 1919 року в Бухаресті й на території тодішньої Румунії з особливими дорученнями уряду з Києва чи командування Запорізького корпусу, Південно-Східної та Південної групи військ Східного фронту Армії УНР перебувала низка високих військових представників. Так, 4–7 квітня 1919 року до м. Кишинів, де був дислокований штаб 5-го Румунського корпусу, прибула українська військова делегація на чолі з командиром 8-го коша Південно-Східної групи військ генералом В. Зелінським. У своєму письмовому зверненні до Міністерства у справах війни Королівства Румунія В. Зелінський писав таке: «Оскільки Південна українська армія відрізана від Північної армії і від свого уряду, який знаходиться у Станіславові, то я уповноважений прохати румунський уряд про перепуск Південної армії з її матеріалами та запасами через терен Румунії до Галичини на приєднання до Північної української армії для боротьби проти більшовиків на тому фронті» [24]. Зі змісту звернення чітко випливає, що про жодну антипольську операцію українських військ не йшлося.

Безперечно, НДМ УНР у Бухаресті забезпечила необхідний дипломатичний супровід задля того, щоби цей важливий документ своєчасно надійшов за призначенням, дозволеними способами дбаючи й про оперативне надходження відповіді керівнику української військової делегації, що стало в пригоді: 8 квітня 1919 року Міністерство у справах війни Королівства Румунія повідомило командування Південного угруповання Армії УНР, що, «незважаючи на все бажання» [25], румунська сторона може пропустити до Галичини лише ешелони з військовим, санітарним і господарським майном.

Оскільки така відповідь Бухареста не влаштувала повністю українську сторону, яка потребувала тотальної евакуації військ через Бессарабію на північ, то впродовж 9–12 квітня 1919 року, в умовах загрози реального оточення українських військ у районі Роздільне – Тирасполь, Ю. Гасенко та інші члени НДМ УНР у Румунії були безпосередньо задіяні в інтенсивному листуванні між командуванням Південного угруповання Армії УНР та румунським Міністерством у справах війни щодо отримання відповідного дозволу. Тож 12 квітня НДМ УНР у Бухаресті забезпечила дипло-

матичний супровід безпрецедентного за своїм змістом звернення до румунської сторони командувача Південного угруповання армії Директорії В. Змієнка. В обмін на отримання дозволу румунської влади щодо транспортування залізницею підрозділів Південної Армії УНР та її військового майна на північ, було запропоновано згоду з українського боку на спільну з румунськими силами боротьбу проти Червоної армії. «Якщо зі стратегічних міркувань, – писав у своєму зверненні до офіційного Бухареста В. Змієнко, – визнано буде необхідним вести боротьбу з більшовиками на правому березі Дністра, то війська української армії готові зайняти й обороняти будь-який сектор фронту поруч з військами Румунії та взагалі Антанти» [26]. Отже, українська сторона вперше ініціювала можливість реалізації воєнного союзу між Армією УНР та збройними силами Королівства Румунія, спрямованого проти військового наступу радянської Росії. Такий союз, нехай і ситуативний, однозначно міг би не лише зупинити більшовицьку навалу в південно-західному напрямку, а й заблокувати військову допомогу Москви радянській Угорщині. На жаль, румунське керівництво, побоюючись повстанського руху в Бессарабії, і цього разу не підтримало українську пропозицію. Передбачивши таку негативну відповідь офіційного Бухареста, командувач Південного угруповання армії Директорії В. Змієнко запропонував румунам альтернативний варіант, а саме: «Якщо з політичних міркувань румунський уряд знайде неможливим боротьбу українських військ поруч з румунськими на лінії Дністра, то пропонується, зважаючи на важке становище як у стратегічному, так і в політичному і моральному відношеннях, перекинути південну українську армію, не порушуючи її боєздатності, з району Тирасполя до району Кам'янця-Подільського для подальшої боротьби армії з більшовиками на терені України» [27]. Отож удруге чітко акцентовано на тому, що прожодні антипольські бойові дії не могло бути й мови, адже кінцевий район передислокації військ був віддалений від тодішньої лінії українсько-польського протистояння. Але позиція Бухареста залишалася незмінною, про що офіційно повідомив начальник генерального штабу Збройних сил Королівства Румунія генерал К. Презан [28].

Тоді, 14 квітня 1919 року, за розпорядженням В. Змієнка до Кишинева, де постійно перебував один із членів військового аташатату НДМ УНР у Бухаресті, прибула нова українська військова делегація на чолі з полковником Є. Мешковським для проведення додаткових переговорів зі штабом 5-го Румунського корпусу, який очолював полковник Флореску. Водночас у Тирасполі українська військова делегація під керівництвом командира 8-го коша Південно-Східної групи військ генерала В. Зелінського й далі вела аналогічні переговори з тими представниками штабу 5-го Румунського корпусу, які перебували поруч із лінією протистояння з більшовиками.

Оскільки ситуація українських військ на антибільшовицькому фронті в середині квітня 1919 року погіршилася, до справи взяли й військові представники Антанти, які також побоювалися, що Червона армія перетне Дністер. У цьому контексті головний представник військового командування Антанти в Румунії генерал Л. Франше д'Еспере порекомендував румунському керівництву підтримати неодноразові прохання з боку Південного угруповання Армії УНР надати дозвіл на її транзиткування територією Бессарабії на північ, що уважно контролювала українська дипломатична місія в Бухаресті.

Як наслідок, 14 квітня 1919 року начальник генерального штабу збройних сил Королівства Румунія генерал К. Презан телеграфом із Бухареста доручив комендантові тигінського сектора (нині м. Бендери в Республіці Молдова) генералу К. Шербеску пристати на пропозицію українського генерала В. Зелінського. Останній важко погодився на роззброєння евакуйованих підрозділів Армії УНР та їхнє транспортування під повним контролем румунської охорони. У своєму повідомленні командуванню Південного угруповання Армії УНР В. Зелінський писав, що «вважаю вимушеним погодитися на запропоновані умови, щоб отримати можливість почати негайно транспортування скупчених на лінії Кучурган–Тирасполь численних наших потягів із майном» [29]. Командування Південного угруповання Армії УНР схвалило пропозицію В. Зелінського, доручивши йому негайно повідомити про це румунську сторону. Наприкінці дня 14 квітня 1919 року румунський генерал К. Шербеску отримав письмове повідомлення від В. Зелінського, у якому, зокрема, було зазначено: «При цьому звертаюся до Вас і до командира 5-го корпусу з наполегливим проханням розпочати негайну евакуацію потягів з майном, не затримуючи їх у Бендерах для точної реєстрації, з огляду на натиск ворога на фронті, а також допомогти нам у забезпеченні дровами паротягів та фуражем коней, дозволивши закупівлю таких у межах Румунії» [30]. Тобто В. Зелінський наголошував на готовності українських військ до коректного перетину території тодішньої Румунії, розраховуючи на розуміння та допомогу з румунського боку, і це заклало основу для можливої тіснішої взаємодії між Армією УНР та збройними силами Королівства Румунія в спільному антибільшовицькому протистоянні. Зрештою, 16–17 квітня 1919 року українські частини успішно перейшли Дністер і опинилися на території Румунії. Також удалося без особливих утрат переправити 90 локомотивів, 3 тис. вагонів, 10 аеропланів, понад 4 тис. коней, 120 гармат, 200 кулеметів, 56 автомобілів і чимало іншого майна й озброєння [31].

Зі свого боку, румунська влада на той момент також не відкидала ймовірності використання евакуйованих підрозділів Армії УНР для відсічі в разі можливого вторгнення Червоної армії в Бессарабію. Командувач Україн-

ського фронту Червоної армії В. Антонов-Овсієнко ще від 14 березня 1919 року оприлюднив наказ [32], який передбачав, що більшовицькі війська досягнуть Дністра. І 27 травня того самого року підрозділи червоноармійців таки перетнули Дністер, тимчасово окупувавши м. Бендери [33].

Але військово-політична ситуація в регіоні швидко змінювалась і плани Москви навесні 1919 року дістатися радянської Угорщини територією Румунії було зірвано, зокрема через антибільшовицькі повстання отамана Н. Григор'єва в тилу червоних.

Користуючись нагодою, румунська сторона, пропустивши територією Бессарабії роззброєні частини Південного угруповання Армії УНР – понад 11 тис. вояків [34], – вирішила арештувати їхнє військове, санітарне та господарське майно. Унаслідок цього евакуйовані українські війська, діставшись на початку травня 1919 року Галичини та Кам'янця-Подільського, повністю позбулися власного озброєння, тилового забезпечення й амуніції. До рук румунів потрапили зазначені вище 90 українських локомотивів, 3 тис. вагонів із військовим і господарським майном, а також 4 санітарних та 1 інженерний потяг із ремонтною майстернею, спеціально пристосований для авіазагону потяг із 54 вагонами, 2 радіостанції, 10 аеропланів, 56 автомобілів, 120 гармат, 200 кулеметів, 300 револьверів, 4298 коней, 12 тис. гарматних снарядів, 12 тис. рушниць, 2 млн рушничних набоїв [35] тощо. Декілька десятків частин ешелонів та окремих вагонів із другорядним санітарним і господарським майном довелося підірвати, а міст через Дністер після завершення евакуації до Бессарабії було висаджено в повітря.

Щоби розв'язати питання про повернення такої великої кількості майна, наприкінці квітня 1919 року начальник штабу Східного фронту Армії УНР полковник Є. Мешковський прибув до Бухареста, звідки 29 квітня, за сприянням НДМ УНР, надіслав ноту голові військової місії Речі Посполитої в Румунії генералові Лямезану, якою гарантував, що підрозділи Південного угруповання Армії УНР «в жодному разі не не буде використано для боротьби з поляками на жодному з фронтів», ще раз акцентуючи на тому, що вони «будуть спрямовані для боротьби виключно з більшовиками» [36].

Водночас Є. Мешковський, у тісній співпраці з Ю. Гасенком та А. Стрижевським, активно відстоював право на арештоване українське майно не лише перед повноважними органами влади Королівства Румунія, а й під час контактів із представниками Антанти, акредитованими тоді в Бухаресті. Унаслідок проведеної роботи голови дипломатичних місій США та Франції, усвідомлюючи роль Армії УНР у реальному протистоянні більшовицькій навалі, румунське керівництво врешті згодилося повернути українській стороні затримане військове, санітарне та господарське майно. Але, погодившись на такий крок, Бухарест висунув умову: українські

війська мусять остаточно покинути територію Румунії. Для організації роботи на місці до Кишинева виїхав начальник артилерії збройних сил Королівства Румунія генерал Е. Григореску, що можна було б тлумачити як черговий знак доброї волі з боку румунської влади.

Проте справа не зрушилася з місця насамперед через активність польської сторони. У зв'язку з цим Директорія УНР, яка перебувала в Кам'янці-Подільському, створила спеціальну військову місію з питань повернення військового майна на чолі з генералом В. Зелінським «з метою повернення всього майна, зброї, технічних матеріалів, залізничних составів і іншого, яке залишилось на території Румунії» [37].

У травні 1919 року виникли нові умови для активізації польсько-румунського зближення, спрямованого проти УНР та її армії. На додаток до попередніх вимог польського генерала Лямезана до румунської влади не допустити перевезення військових частин та майна Армії УНР через Бессарабію до Галичини, після арешту румунами майна в українському війську активно поширювали провокаційні чутки про те, що, на вимогу тієї самої Польщі, румунська сторона може піти на інтернування підрозділів, які ще не встигли покинути меж тодішньої Румунії. Для перевірки таких чуток командувач Південного угруповання армії Директорії В. Змієнко звернувся до командування 5-го Румунського корпусу з проханням спростувати або підтвердити їх, бо ті «викликають хвилювання в наших військах» [38]. Отримана відповідь виявилася подвійного змісту: було зазначено, що Румунія підтримує добросусідські відносини з Польщею, але прагне встановити аналогічні відносини й з Українською Народною Республікою заради спільного протистояння більшовицькій Росії [39].

Незабаром же окреслилися справжні наміри Румунії: наприкінці травня 1919 року виникла реальна загроза вторгнення більшовицьких військ у Галичину для досягнення меж радянської Угорщини Бели Куна, через що Варшава пішла на швидке військово-політичне зближення з Бухарестом, запропонувавши об'єднання сил для протистояння Червоній армії в Галичині. Уперше питання щодо антибільшовицького польсько-румунського союзу «з метою окупації південної частини Галичини» порушив тодішній Прем'єр-міністр Речі Посполитої І. Падеревський під час зустрічей із Головою Ради міністрів Королівства Румунія Й. Бретіану в межах Паризької мирної конференції навесні 1919 р. [40]. Унаслідок досягнутих домовленостей, на виконання наказу начальника генерального штабу збройних сил Королівства Румунія генерала К. Презана за № 1195 від 22 травня 1919 року, командувач 8-ї піхотної дивізії генерал Я. Задік увів румунські війська до Південної Галичини, окупувавши її до населеного пункту Надвірна включно [41]. Сам Є. Петрушевич, обираючи між більшою загрозою з боку Польщі та меншою з боку Румунії, погодився на тимчасову

присутність румунських військ у Покутті до остаточного вирішення долі Східної Галичини, сподіваючись так її врятувати від польського захоплення. У цьому контексті експрезидент ЗУНР у листі до Міністра в справах війни Королівства Румунія генерала Е. Григореску писав таке: «З причини, що польські війська при занятті Східної Галичини допускаються грубих надужить супроти українського цивільного населення, натомість Королівські Румунські війська на Покутті поводяться з українським населенням дуже людяно», – і просив, «щоби Висока Команда Королівських Румунських військ на Покутті зволила на зайнятих собою частях Галичини свої війська аж до часу остаточного вирішення політичної судьби Східної Галичини» [42]. Але румунська окупація Покуття не обійшлася без проблем: зважаючи на те що генерал К. Презан вимагав від Я. Задіка не вступати в бойові дії з підрозділами Української галицької армії заради «збереження відносин співробітництва» [43] з УНР, а Державний секретаріат ЗУНР розпорядився командуванню Галицької армії залишити займану територію й не чинити румунам опір, таки не обійшлося без прямої конфронтації між окупантами та вояками УГА, унаслідок чого 6 її офіцерів та 365 солдатів було взято в полон та інтерновано в румунському місті Ботошань [44]. 5 червня 1919 року в с. Жаб'я на Коломийщині румунські прикордонники заарештували полковника легіону Українських січових стрільців, австрійського архієпископа (ерцгерцога) Вільгельма Габсбурга [45], відомого поміж українців як Василь Вишиваний – палкий борець за незалежність України. Разом з оточенням його відвезли до Бухареста, де він до вересня перебував у розпорядженні генерального штабу Збройних сил Королівства Румунія. Паралельно з прямою окупацією Покуття румунська влада сприяла безперешкодній передислокації зі своєї території до Галичини польської дивізії генерала Л. Желіговського, яка раніше воювала з більшовиками під Одесою, що неабияк підсилило польську армію в її наступі на позиції Української галицької армії.

Такі кроки румунського уряду в середовищі українського політичного проводу сприйняли негативно, однак оточення С. Петлюри не бажало в тій військовій та міжнародно-політичній ситуації йти на загострення відносин із Румунським королівством і тому відмовилося від будь-яких протестів і конфронтацій.

Проте свою рішучо негативну позицію проти румунської окупації Південної Галичини висловив Ю. Гасенко, який заявив протест румунському уряду й неочікувано оголосив про розрив дипломатичних відносин між УНР і Румунією. Полковник Є. Мешковський та голова української торговельної місії в Румунії А. Стрижевський робили все можливе, щоби не загострювати відносин із країною акредитації, хоча б до повного повернення багатомільйонного військового майна Армії УНР. Але Ю. Гасенко

виявився несхитним у своєму рішенні, яке він ухвалив без погодження з урядом УНР, тимчасово розквартированим у Кам'янці-Подільському. Такий непродуманий та невинуватий демарш Голови НДМ УНР Румунії вкрай негативно вплинув на ставлення Румунії до України й унеможливив тоді повернення військового майна. Сам Ю. Гасенко емігрував до Швейцарії, де він раніше був послом, а майже всі члени НДМ УНР у Бухаресті, крім А. Стрижевського, який залишився як голова торговельної місії Директорії в Румунії, виїхали до України [46]. Як наслідок, українсько-румунські відносини опинилися під загрозою.

Але нерозв'язаним залишалося питання щодо повернення на початку травня 1919 року військового майна Південного угруповання Армії УНР, виведення румунських військ із Галичини та можливе отримання від Румунії військово-матеріальної допомоги для протистояння навалі більшовицької армії.

Тому 15 червня 1919 року на засіданні Ради народних міністрів УНР у Кам'янці-Подільському було вирішено направити до Бухареста як нового Голову Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки в Румунії досвідченого політика, ексміністра закордонних справ УНР в уряді С. Остапенка – К. Мацієвича. Він сформував потужну команду співробітників місії: до її складу увійшли радник І. Фещенко-Чопівський, секретарі Л. Геркен, М. Любимський та Ф. Буткевич, військовий аташе генерал-полковник С. Дельвіг, полковник Д. Антончук, капітан Я. Чайковський, завідувач пресслужби Д. Маєр-Михальський, урядовці О. Кравець, П. Коломак та Л. Чопівський, два консули, а також вільнонаймані службовці – водій К. Рафалович, механік А. Червінський, вістовий І. Убович – усього 17 людей [47]. Це була найчисельніша та найпрофесійніша дипломатична місія УНР у Румунії.

До прибуття К. Мацієвича до Бухареста, за браком там української дипломатичної місії, в українсько-румунських відносинах виникла комунікативна пауза, яку прагнув заповнити сам С. Петлюра. Тож 26 червня 1919 року він звернувся до румунської сторони з проханням повернути належне українській армії військове майно. Нагадуючи про те, що Південна Армія УНР «примушена була силою обставин перейти Бессарабію і залишити зброю румунам» та висловлюючи надію на те, що «позитивне вирішення цієї справи з боку Румунського Головного Командування буде початком самих приятних і дружніх відносин обох сусідніх держав – України і Румунії», він, зокрема, писав: «Маючи на увазі, що дальніші операції можуть бути успішні лише по задоволенню самих необхідних потреб армії в амуніції і зброї, а, з другого боку, гадаючи, що Румунське Командування, яке також провадить боротьбу з більшовиками, заінтересоване в успіху операції української армії, я звертаюсь до Головного Румунського Командування з проханням якомога скоріше задовольнити потреби у зброї й амуніції української армії» [48].

С. Петлюра також повідомляв про відрядження до Румунії, де вже перебувала спеціальна військова місія з питань повернення військового майна на чолі з генералом В. Зелінським, додаткових уповноважених, щоби прискорити розв'язання цієї нагальної проблеми.

Тож 19 липня 1919 року новопризначений Голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР доби Директорії К. Мацієвич у супроводі військового аташе генерал-полковника С. Дельвіга, радника І. Феценка-Чопівського, полковника Д. Антончука та капітана Я. Чайковського доїхали до Чернівців, звідки того самого дня відправилися до Бухареста, куди прибули 20 липня 1919 року [49]. Невдовзі, 26 липня, голова місії вручив Вірчі грамоти голові ради румунського уряду, що свідчило про зацікавленість румунської сторони у відновленні повноцінних дипломатичних відносин із сусідньою Україною. Під час церемонії К. Мацієвич передав розгорнутий «Меморандум щодо українського питання» французькою мовою; його підписали і К. Мацієвич, і С. Дельвіг як представник Генерального штабу Армії УНР. Документ містив актуальні питання про історію та тогочасні українсько-румунські відносини, а також ґрунтовний виклад погляду української сторони на ситуацію в регіоні та відносини України з Польщею й Росією. Це був попередньо домовлений із вищим українським політичним і військовим керівництвом крок К. Мацієвича: із моменту призначення на посаду Голови НДМ у Румунії та до відбуття до Бухареста він мав понад місяць, що уможливлювало погодження тексту меморандуму з усіма повноважними чиновниками УНР, передусім із С. Петлюрою, який за місяць до передавання документа румунській стороні офіційно висловився за встановлення «самих приятних і дружніх відносин обох сусідніх держав – України і Румунії». меморандум було передано румунській владі всього через тиждень після прибуття К. Мацієвича до Бухареста, і зрозуміло, що підготувати такий змістовний документ за обмежений час на новому місці й у нових умовах було майже неможливо. Тому є підстави вважати, що його розробили заздалегідь для швидкого перетворення Румунії на ситуативного союзника УНР і отримання, нарешті, від цієї країни реальної військової та логістичної допомоги для української армії задля протистояння новій хвилі більшовицької агресії.

Саме з цих міркувань у меморандумі було окреслено головне завдання НДМ УНР у Бухаресті на той складний із військового та політичного поглядів час: «Встановити найдружніші відносини між Румунією та Україною, засновані на принципі взаємного невторчання у внутрішнє життя обох держав. Український уряд заявляє про те, що жодним чином не бажає обговорювати питання щодо сучасного кордону між двома державами, вважаючи Дністер остаточним кордоном між ними та прагнучи встановити на цьому кордоні найкращі сусідські відносини» [50].

Окрім цього, у документі було прописано й інші актуальні тоді напрями зовнішньої політики УНР, до реалізації яких долучалася НДМ у Бухаресті та К. Мацієвич як ексміністр закордонних справ і досвідчений дипломат, а саме: Україна висловила готовність укласти угоду з Польщею, «другом Румунії», загальною метою якої було би припинення ворожнечі між двома країнами та визнання кордонів, визначених на Паризькій мирній конференції; Румунію розглядали як платформу для проведення переговорів із державами Антанти задля «постійного постачання та організації армії», а також як країну для отримання військового спорядження, зокрема гармат, рушниць і патронів; НДМ у Бухаресті підтверджувала готовність сприяти акредитації при Генеральному штабі Армії УНР офіційних військових представників Румунії, країн Антанти та Польщі, а також висловлювалася за встановлення торговельно-економічних відносин між двома країнами. Наприкінці меморандуму НДМ привертала увагу румунської сторони до «більшовицької проблеми», влучно акцентуючи на «загрозу знову розорити Україну, внаслідок чого всі прикордонні держави з більшовиками, насамперед Румунія та Польща, повинні будуть отримати удар, який стримувався і стримується супротивом українського народу» [51].

Румунська сторона належно оцінила таку безпрецедентну відкритість УНР до співпраці з Бухарестом, зумовлену складною військово-політичною ситуацією оточеної тоді зусібіч України. Рада міністрів Королівства Румунія на чолі з Й. Бретіану розпорядилася зміцнити військово-політичні відносини з Директорією як у двосторонньому форматі, так і на міжнародному рівні. Першим кроком у цьому напрямі стало відрядження, починаючи із 6 серпня 1919 року, до Кам'янця-Подільського – тодішньої тимчасової столиці УНР – начальника канцелярії Міністра у справах війни Королівства Румунія, полковника Вінтеша. Як офіційний представник Бухареста, він мав за мету проведення двосторонніх переговорів задля зміцнення дружніх відносин між двома країнами. На другий день після прибуття за призначенням Високого представника Королівства Румунія прийняв Головний отаман С. Петлюра. Конкретним результатом проведеної роботи, як К. Мацієвича, С. Дельвіга й А. Стрижевського в Бухаресті, так і полковника Вінтеша в Кам'янці-Подільському, став початок постачання з Румунії партій зброї, військового спорядження та санітарного майна для потреб Армії УНР: перша з них прибула до Кам'янця-Подільського 30 серпня 1919 року (600 снарядів і 300 тис. рушничних набоїв), друга – 19 вересня (2,6 тис. снарядів та 600 тис. рушничних набоїв), третя – 21 жовтня (1,2 тис. снарядів і 480 тис. рушничних набоїв). Окрім цього, 19 вересня С. Петлюра разом із новопризначеним посланцем Міністерства у справах війни Королівства Румунія при Директорії майором Ледорхом оглянули в районі м. Атаки на Дністрі додатково отримане з Румунії санітарне майно та військове спорядження [52].

Маловідомо в Україні те, яку роль НДМ УНР у Бухаресті відіграла в поверненні восени 1918 року на батьківщину інтернованого в Румунії полковника легіону Українських січових стрільців В. Вишиваного (В. Габсбурга). Після того як румунські прикордонники арештували його під Коломиєю, він був допитаний у Бухаресті та інтернований у монастирі Келдерушань (приблизно 25 км на північ від румунської столиці), де перебував до вересня 1919 року. Підтримуючи з ним контакти, українська НДМ порушила перед румунською владою питання щодо передавання В. Вишиваного урядові УНР у Кам'янці-Подільському для подальшого проходження військової служби. Отож 3 вересня 1919 року В. Вишиваний виїхав до Чернівців, звідти – до залізничної станції Ларга (нині в однойменному селі Бричанського району Республіки Молдова), а 6 вересня перетнув Дністер через прикордонний пункт Атаки [53]. До листопада 1919 року служив на різних посадах в Армії УНР. Проте несприятлива політична та військова кон'юнктура, що склалася в листопаді 1919 року в боротьбі з більшовиками та у відносинах із білогвардійцями й поляками, примусила не лише В. Вишиваного, а й Є. Петрушевича з частиною членів свого уряду та військових командирів 21 листопада 1919 року покинути Україну й звернутися до румунської сторони з проханням про надання тимчасового політичного притулку. За цих обставин НДМ УНР у Бухаресті, куди прибули Є. Петрушевич та В. Вишиваний у супроводі 61 офіцера та ексчленів уряду ЗУНР, активно долучилася до врегулювання статусу українських політичних і військових біженців [54], забезпечивши їх усім та організувавши насамкінець емігрування через тодішню Чехословаччину й Угорщину до Відня.

Щодо міжнародного аспекту тодішніх українсько-румунських відносин треба зазначити, що у вересні 1919 року в умовах оточення УНР не лише червоною, а й білогвардійською арміями, український уряд став активно налагоджувати зв'язки з тими країнами, які не були зацікавлені у відродженні «великої Росії». Серед таких держав фігурувала й Румунія, оскільки Бухарест усвідомлював, що в разі перемоги Білої армії генерала Денікіна Москва неодмінно порушуватиме питання про повернення Бессарабії. Цим скористався новопризначений Міністр закордонних справ УНР А. Лівіцький, який своїм циркулярним листом від 18 вересня 1919 року до українських закордонних дипломатичних місій давав їм доручення налагодити тісні відносини з представництвами Румунії у відповідних країнах заради отримання політичної, військової та матеріальної допомоги з боку Бухареста. Водночас уряд УНР був готовий на деякий час забути про румунську інкорпорацію Бессарабії та Буковини в 1918 році, конфіскацію військового, санітарного та господарського майна Південної групи Армії УНР у травні 1919 року та румунську окупацію Покуття в травні-

серпні того самого року. Своєю активністю в налагодженні дипломатичних контактів із румунськими представництвами за кордоном вирізнився колишній посланець УНР доби Центральної Ради в Бухаресті М. Василько, буковинець за походженням. У 1919 році, ще українським послом у Відні, а пізніше й у Берні, він установив тісні дружні відносини з румунськими посольствами в Австрії та Швейцарії. За його сприяння Міністерство закордонних справ Королівства Румунія стверджувало, що УНР може розраховувати на визнання державного суверенітету та підтримку, щоправда, за умови позитивного для Бухареста розв'язання проблеми Бессарабії та Буковини. А втім, у листах до С. Петлюри М. Василько наполегливо пропонував йому схилити на свій бік Румунію, Польщу та Чехословаччину [55]. Зі свого боку, Голова НДМ УНР у Бухаресті К. Мацієвич доповідав Міністерству закордонних справ УНР, що Румунія прихильно ставиться до України й готова надати їй військову та фінансову допомогу, але на перешкоді стояла тоді антиукраїнська політика Речі Посполитої. Хоча й Варшава, і Бухарест позитивно оцінювали збройну боротьбу українського народу проти більшовицької та білогвардійської Росії.

Отже, зусиллями членів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Королівстві Румунія, а також українських дипломатів в інших країнах, 1919 року офіційний Бухарест вдалося схилити до визнання Української Народної Республіки, щоправда, через відмову від претензій на Бессарабію й Буковину попередніх українських урядів.

Особливістю діяльності НДМ УНР доби Директорії в Бухаресті на чолі з К. Мацієвичем 1919 року було те, що вона налагодила небувалі до того часу приязні відносини з румунською офіційною владою та користувалася максимально можливою підтримкою з боку Бухареста. К. Мацієвичу та членам української дипломатичної місії створили сприятливі умови для представлення інтересів УНР у Румунії та – через акредитованих у Бухаресті закордонних дипломатів – у світі. Українські дипломати мали змогу без обмежень працювати з румунською пресою та широкою публікою країни акредитації, а також систематично й безперешкодно інформувати український уряд про політичні події та процеси, що тоді відбувалися в Румунії та навколо неї. Крім цього, для потреб Надзвичайної дипломатичної місії Директорії в центрі Бухареста, на вул. Каля Доробанцілор, 72, румунська влада виділила одне з найпрестижніших приміщень – адаптований для класичної амбасад триповерховий комплекс із подвійним в'їздом-виїздом і з просторим внутрішнім подвір'ям для приймання гостей та проведення офіційних прийомів (нині в цьому приміщенні розташоване Посольство Туреччини в Бухаресті). За оцінюванням румунських фахівців, то був найсприятливіший період розвитку українсько-румунських відносин упродовж 1917–1923 років.

Таку специфічну ситуацію пояснювало визнання де-факто в меморандумі на адресу румунського уряду, що його 26 липня 1919 року підписав К. Мацієвич, тодішнього українсько-румунського кордону, встановленого після створення Королівства Румунія 1 грудня 1918 року. Це не було випадковістю чи непередбаченим «дипломатичним інцидентом».

По-перше, починаючи із січня 1919 року в Кам'янці-Подільському діяла спільна українсько-румунська Комісія з прикордонних питань, яку очолював ексміністр закордонних справ Д. Дорошенко, і це означало, що Директорія на чолі зі С. Петлюрою визнає тогочасну лінію державного кордону між УНР та королівською Румунією.

По-друге, готовність УНР доби Директорії визнати новий українсько-румунський кордон у квітні 1919 року висловив у румунській пресі консул УНР у Кишиневі, полковник І. Мінзаренко, який, зокрема, заявив, що єдине бажання українців – це жити в дружбі з румунами, від яких вони очікують допомоги та підтримки.

По-третє, це був попередньо погоджений із С. Петлюрою крок, тобто не самодіяльність новопризначеного Голови НДМ УНР у Румунії. Той меморандум було створено, щоб отримати, нарешті, від Румунії реальну військову та логістичну допомогу задля протистояння новій хвилі тогочасної більшовицької агресії. Проте очікувана політична та військова допомога Україні, насамперед через антиукраїнську позицію Антанти, до якої Бухарест уважно прислуховувався, так і не надійшла, що, поруч із іншими чинниками, негативно позначилося на подальшій долі України.

1. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). Документи і матеріали / упоряд. док. Андрієвська Л.В. [та ін.]. – К.: Видавництво гуманітарної літератури, 2010. – С. 164.
2. *Каптару В.* Румунсько-українські дипломатичні відносини в 1917–1923 роках // *Україна–Румунія: 20 років дипломатичних зносин.* – Київ; Бухарест, 2012. – С. 72.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 116.
4. *Glasul Bucovinei.* – Anul I. – Nr. 9. – 19 noiembrie 1918.
5. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 5.
6. *Каптару В.* Румунсько-українські дипломатичні відносини в 1917–1923 роках. – С. 74.
7. *Головченко В.* Поза межами можливого: дипломатія УНР у боротьбі за незалежну національну державу // *Україна дипломатична.* – К., 2017. – Вип. XVIII. – С. 69.
8. *Сергійчук В.* Етнічні межі і державний кордон України. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – С. 309.
9. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 2–4.
10. *Косик В.* Зовнішня політика Симона Петлюри // *Симон Петлюра. Матеріали студійно-наукової конференції в Парижі (травень 1976).* – Мюнхен; Париж, 1980. – С. 44.
11. *Рендюк Т.* Встановлення та розвиток українсько-румунських відносин у 1917–1923 роках: етапи та постаті // *Україна дипломатична.* – Вип. XIX. – Київ, 2018. – С. 108.
12. *Ucraina se reface. De vorbă cu D-l Profesor Matzievici* // *Dacia.* – 7 ianuarie 1919.
13. *Ковальчук М.А.* Відносини Румунії з Урядом Української Народної Республіки в 1919 р. / *М. А. Ковальчук* // *Український історичний журнал,* 4, 2010. – С. 116.
14. *Шульгин О.* Сторінки споминів (на смерть Яна Братіану) // *Тризуб.* – 1927. – № 46 (104). – С. 9–10.
15. Газета «Ромінія Марє» у Києві // *Radio România Internațional.* – 16.07.2014.
16. ЦДАВО України. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 7–8.

17. *Дацків І.Б.* Українська дипломатія (1917–1923 рр.) у контексті світової історії: монографія. – Тернопіль, 2012. – С. 339.
18. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 228–229.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2471. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4–5.
20. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. // Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т Схід.-Центр. Європи. – Львів: [б.в.], 1998. – С. 369.
21. *Рендюк Т.* Встановлення та розвиток українсько-румунських відносин у 1917–1923 роках: етапи та постаті // Україна дипломатична. – 2018. – Вип. № XX. – С. 109.
22. *Тимченко Р.* Протириччя С. Петлюри і Є. Петрушевича в умовах реалізації Акту злуки // Український історичний збірник. – 2014. – № 17. – С. 158.
23. Constantiniu F. 1919: Marea Unire în primejdie / Curierul Național. – 1 decembrie 1994.
24. ЦДАВО України. – Ф. 2249. – Оп. 1. – Спр. 2а. – Арк. 2.
25. Там само. – Спр. 19. – Арк. 2–3.
26. Там само. – Арк. 11. – Спр. 2а. – Арк. 4.
27. Там само.
28. Там само. – Арк. 23.
29. Там само. – Спр. 2а. – Арк. 9.
30. Там само. – Арк. 12.
31. *Петренко І.Є.* Політико-дипломатична діяльність українських національних урядів у Чорноморському регіоні (1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – К., 2016. – С. 116.
32. Директиви командования фронтов Красной армии (1917–1922): сб. док.: в 4 т. – М., 1972. – Т. II. – С. 183.
33. Constantiniu F. 1919: Marea Unire în primejdie / Curierul Național. – 1 decembrie 1994.
34. *Florin-Răzvan M.* Minoritatea ucraineană din România (1918–1940). Teză de doctorat. – București, 2011. – P. 55.
35. *Ковальчук М.А.* Відносини Румунії з Урядом Української Народної Республіки в 1919 р. – С. 120.
36. ЦДАВО України. – Ф. 2249. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 56–56 зв.
37. *Ковальчук М.А.* Відносини Румунії з Урядом Української Народної Республіки в 1919 р. // Український історичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 121.
38. ЦДАВО України. – Ф. 2249. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 10 зв.–11.
39. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – С. 369.
40. *Brătianu G.* Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu. – București: Corint, 2001. – P. 50.
41. *Florin-Răzvan M.* Minoritatea ucraineană din România (1918–1940). Teză de doctorat. – București, 2011. – P. 55.
42. *Дацків І.Б.* Українська дипломатія (1917–1923 рр.) у контексті світової історії. – С. 424.
43. *Stănescu M.* Armata română și uniunea Basarabiei și Bucovinei cu România (1917–1919). – Constanța: Ex Ponto, 1999. – P. 21.
44. Memoriu rezumativ privitor la situația din Pocuția // Nistor I. Unirea Bucovinei. 28 noiembrie 1918. Studiu și documente. – București: Cartea Românească, 1928. – Anexa nr. VIII. – Pp. 91–92.
45. Raport confidențial asupra arestării arhiducelui Wilhelm la Jabie // Nistor I. Problema ucraineană în lumina istoriei. – Rădăuți: Septentrion, 1997. – Anexa nr. XIX. – Pp. 272–273.
46. *Прокопович Є.* Життєпис генерала Є. Мешковського // Героїчний бій під Чорним Островом. – Торонто, 1961. – С. 23.
47. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 20.
48. *Florin-Răzvan M.* Minoritatea ucraineană din România (1918–1940). Teză de doctorat. – București, 2011. – P. 55.
49. *Петлюра С.* Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С. 355; *Сергійчук В.* Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – Львів: Свічадо, 2002. – С. 482–483.
50. Arhivele Nationale Istorice Centrale de la Bucuresti (A.N.I.C.). – Fond Direcția Generală a Poliției. – Dosarul 19/1918. – F. 5.
51. *Matziewici C.* Memoire sur la question ukrainienne. – București, Tipografia Curții Regale, 1920. – P. 41.
52. Ibidem, p. 42.
53. *Ковальчук М.А.* Відносини Румунії з Урядом Української Народної Республіки в 1919 р. – С. 123–124.
54. Proces verbal asupra trecerii peste frontieră a arhiducelui Wilhelm // Nistor I. Problema ucraineană în lumina istoriei. – Anexa nr. XXI. – P. 275.
55. *Nistor I.* Problema ucraineană în lumina istoriei. – P. 221; ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 20; Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 35, 159.

**THE UKRAINIAN EXTRAORDINARY
DIPLOMATIC MISSION IN ROMANIA IN 1919
(To the 100th Anniversary of Ukrainian-Romanian
Diplomatic Relations)**

Abstract. The article deals with the peak in the development of Ukrainian-Romanian relations during 1917–1923, concentrating on 1919, when the Directory of the Ukrainian People's Republic (UPR) was represented in the neighboring Kingdom of Romania by the Extraordinary Diplomatic Mission. During January-May 1919, it was led by U. Hasenko, and starting from July 1919 until the closure of the Ukrainian diplomatic mission in Romania in 1923, by Professor K. Matsievych, a distinguished Ukrainian diplomat, Minister of Foreign Affairs of the UPR, indicating a special significance attached by the leadership of Ukraine at the time to broadening and deepening relations with neighboring Romania.

The article also sheds some light on the details of little-known facts, in particular, that in parallel with the Extraordinary Diplomatic Mission of the UPR, in Bucharest, in March-April 1919, there was a special diplomatic mission of the Western Ukrainian People's Republic (WUPR) headed by S. Vytvytskyi who held talks with I. Bretianu, then Romanian Minister of Foreign Affairs, and General A. Bertelo, head of the French military mission in Romania, concerning Bukovyna, elimination of the threat of Romanian occupation of Eastern Galicia and joint actions against Bolshevik Russia.

Elevating bilateral diplomatic and politico-military relations to the highest good-neighbourly level is presented as the achievement of the UPR Extraordinary Mission and of the Directorate of the Kingdom of Romania, along with the consolidation and unification of Ukrainian political and military emigration in this country. To this end, the Ukrainian Public Aid Committee was established in Bucharest, headed by UPR Army Colonel G. Porokhovsky, with active branches in main cities of interwar Romania.

Keywords: Ukrainian People's Republic at the time of the Directorate, Ukrainian State, Kingdom of Romania, Extraordinary Diplomatic Mission, Agreement on Economic Cooperation, assistance of the Kingdom of Romania to the UPR Army, Ukrainian political and military emigration in Romania, Ukrainian State Aid Committee in Bucharest.

Олег КУПЧИК,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової та новітньої
історії зарубіжних країн
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

АВСТРІЯ В ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УСРР (ПОЧАТОК 1920-х РОКІВ)

Анотація. У праці розкрито обставини, за яких на початку 1920-х років налагоджували торговельні відносини між Австрійською Республікою та УСРР. Встановлено договірно-правову базу, організаційні форми торговельної діяльності УСРР в Австрії, осіб торговельних представників (С. Деревенський, Цукерман). Подано організаційно-штатну структуру торговельного представництва УСРР в Австрійській Республіці.

З'ясовано роль торговельного представництва УСРР у Відні в зовнішньоторговельній діяльності УСРР. Висвітлено місце австрійського ринку в експортно-імпорتنих операціях УСРР. Вказано транзитне значення Австрії й Дунаю в торгівлі УСРР із країнами Центральної й Південно-Східної Європи. У грошовому еквіваленті зазначено обсяги експортно-імпорتنих операцій, їх предмет. Зауважено про «українську роботу» Торговельного представництва СРСР в Австрійській Республіці в 1923–1924 роках.

Ключові слова: експорт, імпорт, карбованець золотий, крона, ринок, товар, торговельне представництво, торговельний представник.

Покликана продавати за кордон товари вітчизняного виробництва й забезпечувати країну необхідними імпортними товарами, в УСРР на початку 1920-х років зовнішньоторговельна діяльність стала підтвердженням ще й її міжнародної правосуб'єктності. Очевидно, що зовнішні торговельні відносини український раднарком тоді намагався розвивати з головними торговельно-економічними суб'єктами Заходу. Водночас він намагався торгувати з Австрійською Республікою.

Попри те, радянські (А. Короткевич, В. Турок)¹ і сучасні українські (О. Купчик, В. Піскун)² історики розкрили головну політичну співпрацю УСРР і Австрійської Республіки та діяльність українських емігрантів

у Відні на початку 1920-х років. Винятком стала докторська дисертація А.О. Джеджулі³, у якій автор навів окремі статистичні дані українсько-австрійської торгівлі в цей період. Закономірно постали питання про не досліджену досі українсько-австрійську торговельну співпрацю, роль австрійського ринку в зовнішній торгівлі УСРР, торговельну діяльність австрійців на території України на початку 1920-х років.

Очевидно, що в налагодженні торговельних відносин з Австрією український раднарком розраховував на взаємну зацікавленість, відносну територіальну близькість, давні українсько-австрійські історичні зв'язки, які виходили ще з часів Австро-Угорської монархії. Завадити цьому могла втрата Віднем міжнародного впливу, що сталася після поразки в Першій світовій війні й закріплених у Сен-Жерменському мирному договорі (1919 р.) територіальних і фінансово-матеріальних втратах. Відтоді зовнішня діяльність Австрійської Республіки відбувалась уже під зовнішнім впливом, а саме з боку Франції, яка прагнула завадити черговому міжнародному посиленню австрійців⁴.

Проте двосторонні відносини УСРР та Австрійської Республіки все-таки було започатковано. 5 липня 1920 року у Копенгагені укладено угоду «Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих обох сторін». Унаслідок уповноваженням Австрії в справах репатріації в УСРР призначено Ф. Вагера, а уповноваженням УСРР у справах репатріації в Австрії став Ю. Коцюбинський⁵.

Після тривалих політичних переговорів, 7 грудня 1921 року у Відні укладено «Тимчасову угоду між Урядами РСФРР і УСРР, з одного боку, та Урядом Австрії – з другого»⁶. Відповідно до її ст. 11 торговельне представництво УСРР в Австрії визнавали «державною торговельною установою», «законним представництвом Українського Уряду» для «правових дій на австрійській території». Правові акти, вчинені главою торговельного представництва чи його уповноваженою особою, ставали для УСРР обов'язковими. Австрія через своє «Торговельне Представництво на Україні» захищала «економічні інтереси Австрійської Республіки та австрійських громадян».

Окрім цього, відповідно до «Тимчасової угоди» український раднарком гарантував «австрійським громадянам, які у торговельних справах... відправляються на територію другої Договірної сторони,... недоторканність усього провезеного ними із собою чи придбаного... на Україні майна» (ст. 8). Цю ж недоторканність австрійський уряд гарантував майну українського раднаркому (ст. 12). Уряди домовилися про обопільні міжнародно-правові гарантії суднам щодо їх пересування в територіальних водах та портах (ст. 9).

Український раднарком також зобов'язався «укладати з австрійськими громадянами, фірмами та юридичними особами правові угоди на території...

УСРР.. тільки із застереженням про застосування третейського розгляду». Щодо «угод, укладених в Австрії, і їх економічного результату», то український раднарком підпорядковувався «австрійським законам», але зберігав право «включати... застереження про застосування третейського розгляду».

Щодо «приватноправових зобов'язань», то вони також підпорядковувались «австрійському судочинству та австрійському порядку примусового виконання судових вироків». Очевидно, що ці зобов'язання впливали «з правових угод з австрійськими громадянами, австрійськими фірмами й австрійськими юридичними особами...» (ст. 12).

До укладення торговельного договору «Тимчасова угода» мала «служити основою господарських відносин Договірних Сторін і тлумачитись в дусі взаємної доброзичливості, спрямованої до зміцнення економічних відносин» (ст. 15)⁷.

Опісля затвердження «Тимчасової угоди» українським раднаркомом (14 січня) й австрійським урядом (14 лютого 1922 року) й обміну ратифікаційними грамотами⁸ у Відні в середині березня 1922 року засновано «Торговельне представництво УСРР в Австрійській Республіці». Як «Торговельний представник УСРР в Австрійській Республіці» його очолив Самуїл Якович Деревенський⁹. У Відні торгпредство було розташовувано за адресою: Шведенплац, 2¹⁰.

Станом на 22 березня 1922 року у торговельному представництві УСРР в Австрії працювало 2 особи, а саме торгпред і секретар. З квітня ц.р. у ньому працювало вже 4 особи, серед них завідувач торговельного відділу. Після позитивного розв'язання питання «Дунайського шляху» для його реалізації засновано «осередок для організації транспорту на Дунаї», у якому працювало 4 особи¹¹.

«В операційному й адміністративному відношенні» торгпредство УСРР в Австрії підпорядковувалось «Берлінському центру» (торговельному представництву УСРР у Німеччині, яке за кордоном керувало роботою всіх закордонних торгпредств. – *Авт.*). Тому закупки-продаж товарів здійснювало «за завданнями Берліну», однак мало право «проявляти власну ініціативу»¹².

Прикметно, що, оцінюючи укладену «Тимчасову угоду», австрійські торговельно-промислові кола наголосили саме на її торговельно-економічному значенні. Угода, на їхню думку, мала пожвавити насамперед торгівлю обох країн¹³. Австрійці бачили в Україні постачальника сільськогосподарської сировини, зокрема вовни й цукрового буряку¹⁴.

Тому, коли провідні країни Заходу розпочали на початку 1920-х років з УСРР торгувати, австрійський уряд не залишився осторонь. Своєю чергою, налагодженню австрійсько-українських торговельних відносин сприяло рішення керівництва українського «зовнішторгу», за яким Австрію віднесено до країн, що «мають значення для України»¹⁵.

Тоді «ціла низка великих австрійських фірм, концернів, синдикатів, промислових об'єднань буквально закидали нас зверненнями щодо ввезення в Україну різноманітних товарів, намагались своєчасно закріпити тут свої позиції»¹⁶. Щодо дозволу на ввезення товарів вони спробували вплинути навіть через керівництво австрійської компартії. Але торгпредство зрештою надало дозвіл «лише на один рейс Ллойд-Трієстіно», яким мали довести плуги, дрібні сільськогосподарські інструменти, електричні лампочки, канцелярські товари. Українська сторона наголосила на актуальності й доцільності заснування змішаних українсько-австрійських товариств.

Співробітники торгпредства активно взялися за роботу. Спершу дослідили австрійську економіку, її промисловість і сільське господарство, ринки товарів і їх кон'юнктуру, а також проводили постійний моніторинг цін на віденських біржах сільськогосподарських продуктів, товарній і грошовій. Вони зазначали, що «Австрія може бути споживачем нашої сировини», а «австрійський ринок можливо використовувати як експортний», своєю чергою, «якісні й дешеві австрійські товари могли стати предметом... експорту до України»¹⁷.

Дипломати направляли до України інформаційні й довідкові матеріали економічного характеру (журнал «Господарство Австрії» тощо). Водночас ознайомлювали представників австрійських фірм із продукцією, яку виготовляли українські підприємства. Поширювали в Австрії інформаційні й довідкові матеріали про українське виробництво (журнали «Торгівля і промисловість України», «Вісник зовнішньої торгівлі України»)¹⁸.

Очевидно, що робота торговельних дипломатів «деякий час... не могла проводитись з необхідною інтенсивністю через недостатню ознайомленість з місцевими умовами». Але вже тоді дипломати зауважили, що хоча «Австрія є промисловою країною, проте її сільське господарство не здатне прогодувати власне населення, через це вимушена завозити хліб із сусідніх аграрних країн – Угорщини, Румунії, Югославії, здебільшого пшеницю, жито й ячмінь, останній – головне для пивоварного виробництва». Торговельні дипломати так само зазначали, що після розпаду Австро-Угорської імперії «австрійська промисловість, позбавлена джерел сировини, вимушена її ввозити із сусідніх країн»¹⁹. Йшлося про імпорту вугілля, руди, зерна, худоби, цукру, спирту, а також нафти, бензину, мінеральних масел, твердих порід дерева, сирих шкір, хутра.

Дипломати тоді наголошували, що після розпаду імперії Австрія опинилась «відрізаною від покладів вугілля, а тому вимушено шукала нові джерела постачання енергії»²⁰. Від забезпечення вугіллям, зокрема коксом, залежала австрійська металургійна промисловість, яка після розпаду імперії давала вже менше металу. Зате активно розвивалася чеська металургія.

Своєю чергою, торговельні дипломати зазначали, що «Австрія... буде відігравати значну роль у ...торговельній діяльності не лише як країна для експорту чи імпорту, але також як важливий транзитний коридор, завдяки центральному становищу на Дунаї, який зв'язує між собою країни Центральної і Південно-Східної Європи та усіх їх разом з Чорним морем»²¹. Саме у Відні було правління великої пароплавної компанії «Донау Даленфшіффарте Гезельшафт», а перевезення товарів Дунаєм через чорноморські порти в Україну коштувало набагато дешевше, ніж через територію Польщі. До того цей шлях міг бути використаний для транзиту товарів до Північної й Центральної Росії, Кубані, Криму й Кавказу.

Прикметно, що дипломати з'ясували ставлення австрійських фінансово-промислових кіл до України. Зазначили, що вони «віддають належне зв'язкам старої Австро-Угорщини з Україною, Росією у довоєнний час, значно глибше оцінюють значення торговельних зв'язків нині, коли Австрія «затиснута» у лещатах Сен-Жерменського договору, позбавлена усяких ресурсів для самостійного економічного існування й шукає опори в українському, російському ринках»²².

Після початку роботи українського торгпредства до нього звернулись австрійські торговці щодо ввезення до Австрії необхідних їй експортних товарів, а саме сірки, скла, соди (двовуглекислої та кальцинованої), кишок, шкір, марганцевої руди, кінського волосся, щетини²³. А наприкінці 1922 – на початку 1923 року торговельні дипломати працювали в напрямі долучення австрійських виробників до Київського контрактного ярмарку. Тому торгпред С. Деревенський виконував тоді також обов'язки «представника Київського контрактного ярмарку в Австрії».

В австрійській пресі було розміщено оголошення про проведення ярмарок. Серед австрійських фірм поширено інформаційно-довідкові матеріали «Довідник ярмарку». Унаслідок надійшло кілька сотень запитів, але до участі в ярмарку було допущено лише кілька відомих австрійських фірм, що виготовляли продукцію, у якій були зацікавлені українські промисловці та аграрії. Серед них «Н. Гайд», «Арсенал», «Естерайхіше ландвіртештелле» (виробництво сільськогосподарських машин і зерноочисних станцій), «Центральферкауфсбюро дер Естерайхішен зеңденверке» (виробництво кіс), «Рудольф Шмідт» (вилавка сталі, виробництво напилників), «І. Розенталь» (виробництво паяльних ламп), «У. Райхарт» (виробництво оптичних приборів, зокрема мікроскопів), «Кременецький» (виробництво електричних лампочок)²⁴. Водночас торговельні дипломати працювали також щодо долучення австрійських виробників до Харківського контрактного ярмарку²⁵.

Відповідно до листа торговельного представника С. Деревенського «Уповнаркомзовнішторгу» С. Брону (від 23 березня 1922 року) у Відні при торгпредстві «спішно відкрили представництво Вукоопспілки», яке

мало «залучити закордонну кооперацію». Саме її «першочергове завдання складала купівля за кордоном товарів у кредит» у спосіб утворення змішаних австрійсько-українських товариств, або кредитування австрійськими фірмами українських товариств. Очевидно враховувалось, що австрійці більш зацікавлені в короткотермінових кредитах (на 6 місяців), на «тяжких умовах» для української сторони²⁶.

«Вукоопспілка», своєю чергою, так само порушила питання про можливість транспортування товарів із Центральної Європи до України шляхом Дунай–Чорне море–Одеса або шляхом Трієст–Одеса. Для цього пропонував розпочати переговори з «Дунайським пароплавним товариством» (Відень) та «Ллойд Трієст» (Трієст). Опісля укладення угоди між «Ллойд Трієст» і Одеською конторою «Уповнаркомзовнішторгу» вже наприкінці червня – на початку липня 1922 року перший пароплав з австрійськими товарами прибув до Одеського порту²⁷.

Саме австрійському представництву «Вукоопспілки» доручено займатися купівлею необхідних для України книжок²⁸. Загалом було закуплено 5 вагонів книг, зокрема 90 тис. примірників «Історія України» М. Грушевського, 11 тис. примірників його ж «Народність і держава». Попри звинувачення, що книги є «петлюрівськими», після їх апробації особисто Ю. Коцюбинським, нічого «антирадянського» в них не виявили. Навпаки, зроблено висновок, що ці книги «будуть корисні для наших бібліотек»²⁹.

Весною 1922 року до торгпредства УСРР в Австрії надійшла пропозиція від «Віденської фірми Олександра Гутмана» вступити в переговори щодо заснування «Українсько-Австрійського експортного товариства». Австрійці пропонували, щоби до статутного капіталу вони сплатили 1 млрд австрійських крон, стільки ж українська сторона. Австрійці також запевняли в можливості отримання кредитів у «Банк кредит дженераль»³⁰.

Безрезультатно закінчилися переговори липня–грудня 1922 року з фірмою «Натан Кременецький» щодо організації спільного «Австрійсько-українського товариства імпорту електричних виробів». Його метою мало стати ввезення і продаж в Україні «ламп нагрівання усіх видів, інсталяційних матеріалів, кабелю». У «товариство» Раднарком УСРР та австрійська фірма домовилися вступити «як пайщики з рівними частками, рівними правами й обов'язками». Основний капітал погодили в 10 тис. доларів США, який передбачили сплатити порівну. Електричні товари товариство мало продавати «державним установам й підприємствам, кооперативам», і лише оптом. Для цього планували в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі відкрити «відділення і склади»³¹.

Попри те що було підготовлено проекти угоди, статуту товариства, австрійська фірма погодилася надати українському раднаркому кредит для його участі в товаристві, раднарком затягував переговори, «заговорив» їх,

зрештою наприкінці 1922 року зовсім відмовився від створення спільного австрійсько-українського товариства. Аргументував, що інші фірми запропонували вигідніші умови³².

Так само 1922 року зірвано переговори щодо створення спільного «Австрійсько-румунсько-українського товариства шкіряної промисловості». Воно мало займатись в Україні купівлею й обробкою шкіри, її експортом за кордон. Попри те що було підготовлено проєкт угоди, її так само не уклали³³. Йшли переговори щодо утворення змішаних австрійсько-українських «Товариства з експорту й обробки шкір та шкур», «Товариства із ввезення жирів в Україну»³⁴.

У травні–червні 1922 року торгпредство вело переговори про укладення угоди з «Австрійським товариством оптових закупівель взуття». Це товариство мало власну взуттєву фабрику, надало зразки взуття. На думку торговельного представника «купівля цього взуття була вигідною, як щодо цін, так і щодо якості». Торгпред зауважив, що Одеське відділення «Уповнаркомзовнішторгу» «за поганіше взуття платило набагато більше», а саме від 4 до 5 турецьких лір, у цей час, коли в австрійського товариства була змога купити від 1,94 до 2,33 ліри в співвідношенні австрійської крони та турецької ліри³⁵.

Тривали переговори щодо створення змішаного товариства з австрійським синдикатом «Центральферкауфсбюро дер Естерайхішен зенденверке», який виготовляв дрібні сільськогосподарські інструменти. 15 січня 1923 року із цим синдикатом укладено угоду щодо купівлі 300 тис. кіс і 200 тис. серпів ручного кування. Коси купували за середньою ціною 1,7 швейцарського франка за 1 шт.³⁶

Так само вели переговори з фірмою «Гейд-Трієри» (щодо купівлі устаткування для млинів) з підприємством «Австрія-Даймлер» (щодо купівлі автомобілів, моторних плугів, вантажівок), із заводом «Великий Арсенал» (щодо купівлі сільськогосподарських машин), фірмою «Гуттер і Шранц» (щодо купівлі металічних сіток, сита й сукна), фабрика «Андрій Найдер» (щодо відкриття взуттєвої фабрики в Україні).

Своєю чергою, «Альпійське пароплавне товариство» тоді пропонувало звести в Україні товарні склади, в обмін прохало для його пароплавів дозволу заходити в чорноморські порти. Австрійське відділення французької компанії «Алгемайне абак індустрі» прохало надати концесію на тютюнові плантації, а також дозвіл торгувати тютюном. Багато австрійських підприємців зверталися щодо отримання в оренду українських сільськогосподарських угідь³⁷.

Торговельні дипломати УСРР також цікавились «Віденським міжнародним ярмарком», що відбувався двічі на рік, а саме в березні й вересні. На ярмарок прибували «покупці з усіх сусідніх країн, Балкан, Близького й

Далекого Сходу й заокеанських країн»³⁸. Австрійські фірми представляли продукцію «залізної, електричної, шкіряної та взуттєвої, текстильної, паперової промисловості». Ярмарок планували використати для реклами українських товарів.

Саме на австрійський ринок була орієнтована частина лікарських рослин, які перебували на складах у Данцигу (нині польське місто Гданськ): бузина, цвіт липи, чорниця, блекота, кропива, лакричний корінь, аніс, лікоподій, полин, корінь оману, сонна трава, мильний корінь (собаче мило), волошки, зензівер, калачики, дурман, деревій, трифоль, норичник, ложкова трава, буквиця, цвіт мальви тощо³⁹.

Український експорт до Австрії тоді складався з кінського волосся, яєць, скипидару. Але торговельні дипломати відверто зазначали, що товари українського сільського господарства продати на австрійському ринку складно, оскільки країна є сусідом інших аграрних країн, а саме Румунії, Угорщини, Югославії⁴⁰.

Перевезення вантажів відбувалося територією Польщі. Але була суто технічна проблема. Через те що австрійські вагони були вузькоколійними, вони не могли слідувати до кінцевого місця прибуття в Україні, зазвичай, до залізничної станції «Шепетівка». Тому товар на залізничній станції «Здолбунів» перевантажували в польські вагони, а це зумовлювало втрату часу і фінансові затрати⁴¹.

Попри те що на «австрійському ринку можливо було закуповувати вдвічі більше товару, ніж на інших, за ці ж самі гроші», у торгпредства була ще й інша проблема, а саме «відсутність свободи в діях,.. а почасти довготривале листування з приводу окремих покупок, що позбавляло... можливість скористатись вигідним моментом»⁴².

Загалом же на австрійському ринку було закуплено 100 тис. кіс (1400 крон за 1 шт. за ринкової вартості 2 тис. крон), 12 тис. серпів (за ціною 600 крон за 1 шт.), папір (11 вагонів на 20 тис. зол. крб), книг (5 вагонів), а також мікроскопи, друкарські машинки, канцелярські товари, швейцарські і французькі сита, цигарки, легковий автомобіль (для потреб наркомату закордонних справ)⁴³. Загалом український імпорт товарів з Австрії в 1921–1922 рр. склав 142 тис. 184 зол. руб., в 1922–1923 рр. – 373 тис. 625 руб. Якщо вартість замовлень в 1921–1922 оперативному році прийняти за 100, то в 1922–1923 оперативному році вона склала 263⁴⁴.

Через утворення СРСР і заснування в Австрії загальносоюзного торговельного представництва діяльність торгпредства УСРР в Австрії в серпні 1923 року було згорнуто. Ще раніше воно переїхало на адресу вул. Рейзнерштрассе, 45. Після відкликання торгпреда С. Деревенського обов'язки торговельного представника деякий час виконував завідувач торговельного відділу Цукерман⁴⁵.

Після заснування в Австрії торговельного представництва СРСР, через наявність у цій країні т.зв. «української роботи» у сфері зовнішньої торгівлі, раднарком УСРР намагався ввести до загальносоюзного торгпредства кілька «осіб, які... увійшовши до апарату торгпредства, виконували б також «українську роботу». Зрештою раднарком домогся, щоби до загальносоюзного торгпредства ввели «одного співробітника із ліквідованого штату торгпредства УСРР». Відкликаний Цукерман пропонував, щоби цей співробітник «ввійшов в апарат торгпредства в якості заступника торгпреда». Роботу цього «представника Укрторгу при Торгпредстві СРСР» технічно мав забезпечувати апарат загальносоюзного торговельного представництва.

Згодом до складу торгпредства СРСР в Австрії українському Раднаркому вдалося ввести ще одного співробітника. Це дало змогу, для виконання «української роботи», утворити в складі загальносоюзного торговельного представництва «окремий осередок». Згодом дипломати позитивно його оцінили, оскільки «осередок» працював над виконанням «не лише всієї української, але й частини загальносоюзної роботи»⁴⁶.

Станом на 1923–1924 роки з усього імпорту австрійських товарів до СРСР на «Укрдержторг» припадало 31,6%. А з урахуванням замовлень «Вукоопспілки», «Укрнаркомпроду» тощо, цей імпорт склав 50%. Щодо експорту, то в українському Раднаркомі й далі були певні, що «австрійська промисловість буде вимушена пов'язатись з УСРР і шукати на її території ринки для збуту своїх товарів». Він знав, що «Австрія не має власного продовольства, ані сировини, й може стати ринком збуту українських товарів». Ба більше, тоді австрійський уряд виношував ідею «заснування у Відні транзитного ринку для української торгівлі з Балканами, використавши для цього Дунайський шлях»⁴⁷.

З поліпшенням у республіці продовольчого становища український раднарком планував експортувати на австрійський ринок зерно, м'ясо, яйця, соду, соняшникову олію й садові фрукти, а також кінське волосся, пух і перо, вугілля й деревину. Особливими були сподівання щодо австрійського попиту на соду та яйця. Щодо цих товарів був намір навіть витіснити інші країни-конкуренти й повернути втрачені під час світової війни позиції.

З іншого боку, планували купувати в австрійців коси, дріт, канцелярські товари, парафін тощо. У Раднаркомі УСРР були переконані, що «Австрія вирізнялась більш вигідними цінами, а коли йшлося про значні закупки – це було суттєво». Ба більше, «Австрія була найбільш пристосованою до термінових замовлень». Щодо цього колишній в.о. торгпреда Цукерман 1923 року писав, що лише може видатись, що «з відкриттям американського ринку наші операції в Австрії скоротяться... Але в Австрії товари набагато дешевші. Австрія виробляє саме ті товари, які нам потрібні... В Америці доведеться оплачувати вищу вартість»⁴⁸.

Отже, відповідно до укладеної 7 грудня 1921 року «Тимчасової угоди» УСРР та Австрійська Республіка встановили торговельні відносини. Із середини березня 1922 року у Відні засновано «Торговельне представництво УСРР в Австрійській Республіці». Як торгпред його очолив С.Я. Деревенський. Окрім цього, торговельне представництво мало «осередок для організації транспорту на Дунаї». Укладену «Тимчасову угоду» австрійці оцінили як таку, що мала сприяти пожвавленню головне торговельних відносин з УСРР. Налагоджуючи їх, український Раднарком, очевидно, врахував невдоволеність Австрії від територіальних і матеріальних втрат Сен-Жерменського договору 1919 року. Прикметно, що керівництво українського «зовнішторгу» прийняло рішення, за яким Австрію віднесено до країн, що «мали значення для України».

Дослідивши австрійську економіку та ринок, торговельні дипломати УСРР підсумували, що після розпаду імперії австрійська промисловість втратила доступ до багатьох джерел сировини, а австрійське сільське господарство виявилось неспроможним прогодувати власне населення. Водночас зазначили роль Австрії в транзитній торгівлі Дунаєм. Тому водним шляхом Дунай–Чорне море–Одеса планували постачати необхідну австрійцям сировину й доставляти в Україну австрійські товари, а також торгувати з країнами Центральної й Південно-Східної Європи. Транспортування товарів Дунаєм обходилося дешевше, ніж суходелом територією Польщі. Ба більше, через вузькоколіїні австрійські вагони товар на залізничній станції «Здолбунів» доводилося перевантажувати в польські ширококоліїні вагони. А це зумовлювало додаткові фінансові і часові витрати.

У торгівлі з австрійцями зроблено наголос на заснуванні змішаних австрійсько-українських товариств. Український експорт до Австрії складався з кінського волосся, соди, шкіри, кишок, волосся, лікарських трав. З Австрії імпортували серпи, коси, електричні лампочки, канцелярські товари (папір, олівці), друкарські машинки, мікроскопи, автомобіль, цигарки, книги. Окрім цього, в Австрії торгувало представництво «Вукоопспілки». Торгпред С. Деревенський також виконував обов'язки «представника Київського контрактного ярмарку в Австрії». Українські товари мали рекламувати на «Віденському міжнародному ярмарку».

Торговельне представництво УСРР в Австрійській Республіці функціонувало до серпня 1923 року, коли було об'єднане з російським торгпредством у «Торговельне представництво СРСР в Австрійській Республіці». Українському Раднаркому вдалося ввести до його складу власного представника, а згодом утворити окремий «осередок», який займався «українською роботою». Її обсяг свідчить про те, що станом на 1923–1924 роки український імпорт з Австрії становив 50% загальносоюзного імпорту з цієї країни.

Проте українсько-австрійські торговельні відносини середини – другої половини 1920-х років – це предмет уже наступного історичного дослідження.

- 1 *Короткевич Г.Я.* Австрия на первом этапе общего кризиса капитализма (1918–1938 гг.). – Москва, 1956. – 43 с.; *Турок В. М.* Очерки истории Австрии. 1918–1929. – Москва: Изд-во АН СССР, 1955. – 588 с.
- 2 Встановлення дипломатичних відносин між УСРР і Австрійською Республікою (1921 р.) // Вісник Національного транспортного університету: В 2 ч. – К.: НТУ, 2006. – Ч. 2. – С. 289–292; Піскун В. М. Політичний вибір української еміграції: 20-ті роки ХХ століття: Монографія. – К., Нью-Йорк: Леся, 2006. – 672 с.
- 3 *Джеджула А.Е.* Международные экономические отношения Советской Украины в 1920–1922 гг.: Дисс. ... д-ра истор. наук. – К., 1967. – 789 с.
- 4 *Еріх Цюльнер.* Історія Австрії / пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталія Іваничук. – Львів: Літопис, 2001. – С. 478–487.
- 5 ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 4–5 зв.; Спр. 700. Арк. 3.
- 6 *Кулчик О. Р.* Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919–1923 рр.): між українською формою та радянським змістом: Монографія. – Тернопіль: «Терно-граф», 2011. – С. 80–83.
- 7 Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917–1923 рр.) / відп. ред.: В. М. Корецький; упор.: К.С. Забігайло, М.К. Михайловський, І.С. Хміль / Корецький В.М. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 427–429.
- 8 ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 17; Спр. 700. Арк. 3.
- 9 Там само. Спр. 75. Арк. 4.
- 10 Там само. Ф. 423. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 7.
- 11 Там само. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 28–28 зв.; Спр. 74. Арк. 94–95.
- 12 Там само. Ф. 423. Оп. 3. Спр. 74. Арк. 94.
- 13 До ратифікації договору з Італією і Австрією // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 21 січ.
- 14 Українсько-австрійська угода // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 23 груд.
- 15 ЦДАВО України. Ф. 423. Оп. 3. Спр. 12. Арк. 20.
- 16 Там само. Спр. 90. Арк. 230–231.
- 17 Там само. Арк. 237–238.
- 18 Там само. Спр. 73. Арк. 22, 76.
- 19 Там само. Спр. 90. Арк. 225.
- 20 Див. детальніше: «Становище Австрійської промисловості» // ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 100–109.
- 21 Там само. Спр. 90. Арк. 229.
- 22 Там само. Арк. 230.
- 23 Там само. Арк. 225.
- 24 Там само. Спр. 73. Арк. 23.
- 25 Там само. Арк. 36.
- 26 Там само. Спр. 74. Арк. 117.
- 27 Там само. Арк. 118, 151.
- 28 Там само. Арк. 121.
- 29 Там само. Арк. 185–186.
- 30 Там само. Арк. 126.
- 31 Там само. Спр. 105. Арк. 1–4, 97.
- 32 Там само. Арк. 102, 107–108, 111.
- 33 Там само. Спр. 104. Арк. 2–3а, 6–7.
- 34 Там само. Спр. 74. Арк. 179; Спр. 90. Арк. 233.
- 35 Там само. Спр. 90. Арк. 62–62зв.
- 36 Дивись детальніше: Договір між Торговельним представництвом УСРР в Австрії і «Центральферкауфсбюро дер Естерайхішен зенденверке». – ЦДАВО України. Ф. 423. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 26–27, 29; Спр. 90. Арк. 232.
- 37 ЦДАВО України. Ф. 423. Оп. 3. Спр. 90. Арк. 232–234.
- 38 Там само. Спр. 90. Арк. 132–137, 229; Спр. 188. Арк. 6.
- 39 Там само. Спр. 90. Арк. 126–126зв.
- 40 Там само. Спр. 246. Арк. 10.
- 41 Там само. Спр. 90. Арк. 168, 186.
- 42 Там само. Арк. 235.

- 43 Там само. Спр. 74. Арк. 130–131, 185–186; Спр. 90. Арк. 8, 23, 33, 163, 193.
44 Там само. Спр. 246. Арк. 10–11.
45 Там само. Спр. 73. Арк. 78, 90; Спр. 246. Арк. 16.
46 Там само. Спр. 188. Арк. 6, 11, 13.
47 Там само. Арк. 3–5.
48 Там само. Арк. 4, 7, 9–10.

Oleh KUPCHYK,
*Ph.D. in History,
Associate Professor at the Department
of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

AUSTRIA AS A FOREIGN TRADING PARTNER OF THE SOVIET UKRAINE IN THE EARLY 1920s

Abstract. The article reveals the circumstances under which trade relations between the Austrian Republic and the Ukrainian SSR were established in the early 1920s. The contractual and legal framework, organizational forms of commercial activity of the Ukrainian SSR in Austria are clarified. The author introduces the activities of Ukrainian trade representatives in Austria, namely S. Derevenskyi and Zuckerman. The organizational and staff structure of the trade mission of the Ukrainian SSR in the Austrian Republic is provided.

The role of the trade mission of the Ukrainian SSR in Vienna in foreign trade activity of the Ukrainian SSR is revealed. The place of the Austrian market in export-import operations of the Ukrainian SSR is highlighted. The transit value of Austria and the Danube in the trade of the Ukrainian SSR with the countries of Central and South-Eastern Europe is indicated. The monetary equivalent indicates the volume of export-import operations and their subject. «The Ukrainian aspect» of the USSR trade mission's activities in the Austrian Republic in 1923–1924 is noted.

It is proved that in establishing trade relations with Austria, the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR (Radnarkom) counted on mutual interest, relative territorial proximity, ancient Ukrainian-Austrian historical ties, which dated back to the time of the Austro-Hungarian monarchy. The establishment of trade relations between Austria and Ukraine was facilitated by the decision of the leadership of the Ukrainian Ministry of Foreign Trade, according to which Austria was referred to as a country 'important for Ukraine'.

Keywords: export, import, golden karbovanets, koruna, market, goods, trade mission, trade representative.

Валерій ВЛАСЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент
Сумського державного університету

МІЖВОЄННА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ЮГОСЛАВІЇ: ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ

Анотація. У статті йдеться про взаємовідносини міжвоєнної української політичної еміграції з місцевою владою в Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія). Аналізується ставлення югославської влади до російської й української еміграції. Стверджується, що влада Югославії не виокремлювала українців із російської еміграції, тому окремої політики щодо них вона не здійснювала. Охарактеризовано русофільство югославської влади, яка українське питання розглядала крізь призму поглядів російської еміграції. Зроблено висновок, що ступінь взаємодії українських емігрантів із місцевою владою в Югославії різнився територіально (Словенія й Хорватія, з одного боку, і Сербія, Македонія – з другого) і в часі (у першій половині 1920-х років і з середини 1920-х років до початку Другої світової війни).

Ключові слова: влада, еміграція, Королівство сербів, хорватів і словенців, Югославія.

Міжвоєнна українська політична еміграція була сформована в Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 року – Югославія) унаслідок кількох хвиль еміграції у 1918–1921 роках. На відміну від Австрії, Німеччини, Польщі, Франції та Чехословаччини, які в період між Першою та Другою світовими війнами були політичними центрами української еміграції, у Югославії було сформовано її периферійний осередок. Водночас ця балканська країна була політичним центром російської еміграції. Русофільство тогочасної центральної югославської влади позначилося на її відносинах з української еміграцією. Зазначений аспект цих відносин не знайшов висвітлення в науковій літературі. Побічно про це йшлося в працях з історії російської й української еміграції в Югославії взагалі [1] й емігрантських громадських організацій у цій країні зокрема [2–6], а також хвиль еміграції до КСХС [7–8]. Саме тому автор поставив собі завдання розкрити питання

взаємовідносин української політичної еміграції з югославською владою, визначивши їхні часові та регіональні особливості.

Зауважимо, що автор використовує поняття «*українська політична еміграція*» у вузькому сенсі. Йдеться про ту частину еміграції, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною й організаційно структурованою та сповідувала ідею української самостійної державності в будь-якій її формі.

Кількість емігрантів із колишньої Російської імперії в цій балканській країні загалом визначена й не викликає заперечень. За даними сербських і російських дослідників, 1922 року в КСХС перебувало 42–43 тис. емігрантів, 1930 р. – 34 тис., 1937 р. – 27 тис. осіб [9, с. 138; 10, с. 123; 11, с. 9]. Зменшення їхнього числа було викликано репатріацією (повернення на батьківщину), рееміграцією (переїзд до інших країн), натуралізацією (набуття громадянства країни-реципієнта), асиміляцією та природними чинниками (біологічне вимирання).

Набагато складніше визначити кількість українських емігрантів. Оскільки місцева влада не виокремлювала українців із російського емігрантського комплексу, встановити їхню точну кількість неможливо. Є лише приблизні підрахунки, здійснені українськими емігрантами та їхніми організаціями в цій країні. Водночас ними застосовувалися різні критерії визначення українців – за місцем народження або проживання, рівнем національної свідомості, належністю до українських громадських організацій тощо. Так, на I Конференції української еміграції, що відбулася в червні 1929 року в Празі, відпоручник представника військового міністра УНР на Балканах Василь Андрієвський повідомив про наявність у Югославії 35 тис. емігрантів із Росії, зокрема українців – 15 тис. осіб, або приблизно 43% від загальної кількості емігрантів із колишньої імперії. Але свідомих українців, об'єднаних у громадських організаціях, було приблизно 200 осіб. В. Андрієвський зауважив, що чимало співвітчизників визнавало себе українцями, вони допомагали емігрантським організаціям, але не були їхніми членами [12, арк. 27]. У доповіді йшлося лише про еміграцію з Наддніпрянщини. Влітку 1930 року військовий міністр УНР в еміграції В. Сальський, відвідавши кілька балканських країн, стверджував, що в Югославії тоді перебувало до 14 тис. уродженців України («українців за походженням») [13, арк. 91].

У Югославії спостерігалась еміграція і з Наддністрянської України, яка співпрацювала з місцевою українсько-русинською меншиною й намагалася залучити її до політичного та культурно-освітнього життя української політичної еміграції. Так, наприкінці 1934 року Українське товариство «Просвіта» в Загребі налічувало у своєму складі приблизно 800 осіб, зокрема емігрантів зі Східної й Західної України та представників українсько-русинської меншини в Югославії [14, арк. 7]. Паризький

двотижневик «Незалежність» повідомляв, що 1931 року серед російського емігрантського загалу в Югославії питома вага українців становила приблизно 60%. Переважна частина вважала себе малоросами. Були й такі, які визнавали себе росіянами. Про свідомість цих людей свідчить наведений безіменним автором статті поширений серед них вислів: «буде Україна і я буду Українцем. Буде Росія і я буду Росіянином. Коли б лише старі часи повернулися!». Автор стверджує, що чимало кубанських козаків у Югославії вважали себе українцями [15, с. 4].

Узагальнюючи архівні дані, свідчення тогочасної української й російської преси, свідомих українців у Югославії налічувалося кілька сотень осіб, переважно з Наддніпрянщини, понад 1 тис. осіб тією чи тією мірою брали участь в організованому житті української еміграції. Серед них були емігранти з України та представники місцевої українсько-русинської меншини.

У КСХС ставлення до російської еміграції було більш сприятливим, ніж, наприклад, у Болгарії. Це було зумовлено низкою чинників. По-перше, на Балканському півострові вже тривалий час ширилася ідея панславізму, яка відіграла важливу роль щодо визначення становища російських емігрантів у Югославії. Вона сприяла легітимізації дружніх взаємовідносин між південними слов'янами, насамперед сербами, та росіянами, яких серби вважали захисниками слов'ян від Османської й Австро-Угорської імперій.

По-друге, Югославія позиціонувала себе як антибільшовицька держава та союзниця Антанти. До 1924 року в цій країні діяли посольство і військовий аташе білої Росії, яким сприяли югославські державні інституції. До середини 1930-х років уряд Югославії не визнавав СРСР, а до 1940-х не мав із ним дипломатичних відносин, що позитивно впливало на становище російських емігрантів.

По-третє, православна сербська еліта розглядала Югославію як збільшену Сербію, у якій проживали також і «несербські елементи» – хорвати і словенці католицького віросповідання та боснійські мусульмани. Для сербської еліти, яка сумнівалася в лояльності чиновників приєднаних територій, російська еміграція, в абсолютній масі православна, була ближчою, ніж свої піддані іншої національності. Тому в армії, прикордонній службі та державних інституціях завжди були вакансії для російських емігрантів.

Також молода югославська держава мала потребу в професійних кадрах, які знали іноземні мови і європейську культуру. Багато емігрантів із Росії відповідало цим вимогам [16, с. 264–271]. До Югославії прибуло понад 1,2 тис. інженерів різноманітних спеціальностей, а також чимало агрономів, ветеринарів, лікарів, фармацевтів, університетських викладачів, учителів середніх шкіл, науковців, митців, чиновників, офіцерів та інших осіб із вищою та середньою освітою, які швидко адаптувалися й були забезпечені роботою [11, с. 10]. На початку 1920-х років на державній службі

перебувало кілька тисяч емігрантів. Вони працювали в усіх міністерствах на центральному й місцевому рівнях. Наприклад, в органах внутрішніх справ та поліції емігранти були радниками, референтами в *Управі града Београда*, начальниками, чиновниками середньої та нижньої ланки провінційних відділів поліції (Баня Лука, Лесковац, Нови Сад, Пожаревац, Сараєво, Скоп'є, Смедерево тощо). Кілька сотень емігрантів працювало в Міністерстві транспорту, зокрема в генеральній дирекції державних залізниць – 25 осіб, дирекції будівництва залізниць – 20. В установах Міністерства будівництва було задіяно 90 інженерів і техніків та 3,5 тис. військових і козаків з армії Врангеля. У складі Міністерства закордонних справ емігранти обіймали посади радника (колишній посол Росії в Болгарії А. Петряєв), секретаря (М. Чекмарьов, П. Сергєєв), перекладача (П. Извольський, І. Персіані) [17, с. 142–146]. У системі охорони здоров'я й медичної освіти працювало понад 200 лікарів-емігрантів [18, с. 61].

Ба більше, панівна в Югославії династія Карагеоргійовичів мала шлюбні зв'язки з династією Романових. Король Александр навчався в Училищі права та Пажеському корпусі в Петербурзі. Радником короля Александра й голови уряду Н. Пашича щодо російського питання був випускник Пажеського корпусу, колишній 1-й секретар Російської місії (1911–1915) та посол Колчака (з 1919 р.) у Белграді В. Штрандман. Після ліквідації посольства він очолив Делегацію щодо захисту інтересів російських біженців у Югославії. При Дворі до 1941 р. його вважали російським послом. Завдяки йому король Александр толерував монархічне середовище російської еміграції [17, с. 146–155].

Продовжуючи перелік, зазначимо, у КСХС/Югославії російською еміграцією певною мірою опікувалися Двір короля, міністерства закордонних справ, внутрішніх справ, армії і флоту, будівництва та низка центральних державних установ. Безпосередню допомогу емігрантам надавала Державна комісія допомоги російським біженцям [17, с. 191–202, 218–223]. На так звану «Русскую акцию» уряд КСХС виділяв великі кошти. Так, 1923 року на допомогу російським біженцям/емігрантам було витрачено приблизно 1,5 млн французьких франків, тоді як у Болгарії – 70–80 тис. фр. франків [19, с. 192].

Також із 1921 року Югославія стала головним центром російської церковної еміграції, яка перебувала в юрисдикції Російської православної церкви за кордоном (РПЦЗ), що остаточно була оформлена в самоврядну церковну організацію у 1927–1928 рр. У сербському місті Сремські Карловці (Сремски Карловци) перебував керівний орган РПЦЗ – Архієрейський синод на чолі з митрополитом Київським і Галицьким Антонієм (Храповицьким), з 1936 року – митрополитом Кишинівським і Хотинським Анастасієм (Грибановським). Статус РПЦЗ як самостійної церковної інституції в Югославії було визнано Сербською православною церквою [20, с. 25–26].

Оскільки югославська влада не виокремлювала українців із російського емігрантського загалу, то відповідно не було й окремої політики щодо українських емігрантів. Влада формувала думку про українське питання в емігрантському середовищі крізь призму «російських окулярів», тобто з подання росіян. З огляду на поширення серед російської еміграції ідеї відродження «единой и неделимой» Росії та погляду на українців як на сепаратистів, влада з осторогою ставилася до прагнень українських емігрантів упорядкувати своє громадське життя. Особливу протидію українцям мати власні громадські організації чинили російські емігранти, які служили в місцевій поліції. У середині 1920-х років, як згадував один із керівників Української громади в Белграді В. Андрієвський, *«досить було явно назвати у Білграді себе українцем, щоб мати при допомозі «братів» знайомство з відомою білградською в'язницею. Самоволя так званої білградської «чрезвычайки» була необмеженою, бо сербський уряд спочатку не втручався у справи еміграції, він поставив при своїх поліцейських органах різних «спеців», котрі розправлялися з несимпатичними їм по напрямку та переконанням людьми безконтрольно по своїй уподобі»* [21, с. 16–17].

У другій половині 1920-х рр. ситуація змінилася. Російські емігранти, які й надалі служили в поліції, могли чинити українцям лише дрібні перепони, наприклад, гальмувати справу отримання дозволу на проживання в столиці або примушувати взяти посвідчення про «благонадійність» в одній з офіційних російських установ [22, арк. 67, 114]. Голова Делегації щодо захисту інтересів російських біженців у Югославії В. Штрандман офіційно домагався закриття «вредительной украинской организации» – Українського товариства «Просвіта» (УТП) у Белграді [23, с. 14].

Голова філії УТП у Новому Саді О. Колтоновський про ставлення сербської влади до українських емігрантів висловився так: *«сербі, шануючи «Майку Русію» та взагалі хворі на панслов'янство [...], вороже до тих ставляться і в першу ж редуцію (а це кожного року буває) таких небезпечних «сепаратистів» виганяють. Взагалі, розбираючи діяльність і умови життя нашого в Югославії, треба мати завжди на увазі умову неприхильства з боку властей і сербського громадянства»* [24, арк. 28].

Наприкінці 1928 року лідер українських емігрантів у м. Смедерево П. Чорний зазначав, що організовані ним вистави українською мовою та концерти з виконанням українських пісень місцева влада підтримувала, але затверджувати статут організації як української відмовлялася [25, арк. 177]. У своїй доповіді на I Конференції української еміграції, що відбулася 1929 року в Празі, В. Андрієвський стверджував, що розвиток українського руху в Югославії ускладнювали такі чинники, як *«вороже відношення місцевих офіційних кругів, несимпатичне відношення населення, яке є до сього часу обчароване привидом великої Росії, повна монополізація всіх*

еміграційних справ росіянами» [12, арк. 27]. А керівник групи українських емігрантів у м. Скоп'є О. Петренко зауважував, що сербське населення не має жодного уявлення про «українську справу» [22, арк. 114].

Важливі політичні події в Югославії та за її межами також ускладнювали діяльність українських громадських організацій. У зв'язку з державним переворотом 6 січня 1929 року, коли король скасував конституцію, розпустив парламент, заборонив діяльність політичних партій, Українська громада в Белграді через небезпеку заборони тимчасово звела до мінімуму свою діяльність [12, арк. 38]. Не змінилося критичне ставлення до української еміграції й після вбивства 9 жовтня 1934 року в Марселі короля Югославії Александра. З подання російської еміграції місцева поліція вбачала в українцях сепаратистів. У листопаді 1934 року В. Андрієвського неодноразово викликали до поліції. Він стверджував, що *«югославська поліція, спровокована москалями, дивиться на українців як на сепаратистів подібно до хорватів і тому українські організації повинні бути розпущені»* [26, арк. 164]. Про проблеми з владою свідчив і П. Чорний. Росіяни поширювали чутки, що українці є самостійниками, *«як і ті, що вбили Короля»*, П. Чорний отримує *«величезні кошти з Москви через совпредство в Празі»* [27, арк. 23]. Це призвело до перлюстрації його листування з представником військового міністра УНР на Балканах полковником В. Филоновичем та зникнення деяких листів, що відправлялися на його адресу з Белграда, Петровграда (Зренянин) та Праги [27, арк. 186].

До кінця міжвоєнного періоду ставлення центральної та місцевої сербської влади до української еміграції не покращилося. По-іншому склалися відносини української еміграції з місцевою владою в національних регіонах країни. В. Андрієвський стверджував, що *«у Загребі, серці Хорватії, умови тоді для української акції були далеко гірші ніж у Білгороді»*. Саме там 1922 року було засновано першу організацію української еміграції – *«Просвіта»*, яка *«успішно працювала, присвячуючи велику увагу ознайомленню хорватського населення з нашою національною справою і досягла в цьому напрямку значних наслідків»* [12, с. 28]. На думку О. Колтоновського, до українців прихильно і з розумінням ставилися в тій частині Югославії, яка колись належала Австро-Угорщині (Словенія, Хорватія) [26, арк. 67]. За даними радянської розвідки, хорвати з підозрою ставилися до росіян, вбачаючи в них окупантів, союзників сербів [28, с. 518].

Провід ОУН мав гарні відносини із керівництвом Хорватської революційної організації *«Усташі»* (*Ustaše – Hrvatska revolucionarna organizacija*) на чолі з Анте Павелічем (Поглавнік), що була заснована 7 січня 1929 року в Загребі. 1932 року в Бюлетені Крайової Екзекутиви на Західноукраїнських землях ішлося про розширення співпраці з організацією усташів [29, с. 295]. Українські націоналістичні видання публікували матеріали про рух усташів [30, с. 7–9]. Важливу роль у налагодженні відносин українських і хор-

ватських націоналістів відіграв знаний у хорватських політичних колах В. Войтанівський. За даними З. Книша, він був членом таємної організації – Братство «*Брати хорватського дракону*» (*Družba «Braća Hrvatskoga Zmaja»*), до якого належала майже вся тогочасна інтелектуальна еліта Хорватії [31, с. 63]. Він не тільки очолював місцевий осередок ОУН, але й управу УТП у Загребі.

У діяльності югославських політичних партій «українське питання» не було актуальним. Ставлення ж до російської еміграції різнилося територіально. Радикально протилежні позиції щодо російської еміграції займали політичні партії із Сербії та Хорватії. Так, сербська Радикальна партія та Югославське радикальне товариство прихильно ставилися до російської еміграції, вбачаючи в ній певний континуїтет із Росією, яка стала на захист Сербії під час Першої світової війни. Хорватська республіканська селянська партія (з 1925 року – Хорватська селянська партія) представляла інтереси тієї частини населення країни, яка до 1918 року проживала в межах Австро-Угорщини і представники якої воювали проти російської армії, зокрема в Галичині та на Буковині. Вона негативно ставилася до перебування в країні російської еміграції [32, с. 203–218].

Отже, югославська влада не виокремлювала українську еміграцію із російського емігрантського загалу, тому окремої політики щодо неї не було. Українське питання розглядалося крізь призму поглядів російської еміграції. Ступінь взаємодії українських емігрантів із місцевою владою в Югославії різнився територіально (Словенія й Хорватія, з одного боку, і Сербія, Македонія, з іншого) і в часі (у першій половині 1920-х і з середини 1920-х років до початку Другої світової війни).

1. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). – Харьков: «РА», 1996. – 476 с.
2. Козлитин В.Д. Общественная жизнь русских и украинских эмигрантов в Югославии (1920-1930-е годы) // Славяноведение. – Москва, 1996. – № 5. – С. 30–41.
3. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. XX ст.) // Українська діаспора. – К. – Чикаго, 1996. – Ч. 9. – С. 52–69.
4. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба») // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 123–136.
5. Власенко В. Громадські організації української еміграції в Сербії у міжвоєнний період // Україністика и словенски свет: зб. научних радова. – Београд, 2017. – С. 436–446.
6. Власенко В. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922–1941 рр. (організаційна структура) // Русинистични студии. – Нови Сад, 2017. – № 1. – С. 97–112.
7. Власенко В. Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXIX. – С. 85–91.
8. Власенко В. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії // Русинистични студии = Ruthenian studies: електронско издање. – Нови Сад, 2015. – С. 103–132.
9. Поремский В.Д. Стратегия антибольшевизской эмиграции; избранные статьи 1934–1997 гг. – Москва: Посев, 1998. – С. 138.
10. Йованович М. Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940. – Москва: Библиотека-фонд «Русское зарубежье»; Русский путь, 2005. – С. 123.
11. Миленковић Т., Павловић М. Предговор // Белоемиграција у Југославији: 1918–1941. – Т. 1. – Београд: Фото Футура, 2006. – С. 9.

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 269. Оп. 2. Спр. 258. Арк. 27.
13. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 1. Спр. 12617. Т. 1. Арк. 91.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 1132. Арк. 7.
15. Незалежність. – Париж, 1931. – Ч. 4 (1 березня). – С. 4.
16. *Бабович Й.* Политическое, социальное и личное: Встречи русской эмиграции в Белграде, 1921–1940 гг. // Новый журнал. – Нью-Йорк, 2010. – Кн. 260. – С. 263–280.
17. Белоемиграція у Югославії: 1918–1941. – Т. 1 / Приредали Т. Миленковић, М. Павловић. – Београд: Фото Футура, 2006. – 506 с.
18. *Васильев К. К.* Врачебная политическая эмиграция 1917–1922 гг. из Российского государства в Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев // Сумська старовина. – 2001. – № VIII–IX. – С. 61–77.
19. *Сабенникова И.В.* Российская эмиграция (1917–1939): сравнительно-типологическое исследование. – Тверь: Золотая буква, 2002. – 431 с.
20. *Шкаровский М.* История русской церковной эмиграции. – СПб: Алетея, 2009. – 359 с.
21. Тризуб. – Париж, 1928. – Ч. 38. – С. 16–17.
22. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 269. Арк. 67, 114.
23. Український вісник. – Берлін, 1942. – Ч. 1 (17 травня). – С. 14.
24. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 272. Арк. 28.
25. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 177.
26. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 279. Арк. 164.
27. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 186.
28. Русская военная эмиграция 20–40-х годов XX века. Документы и материалы. – Т. 5: Раскол: 1924–1925 гг. – Москва: РГГУ 2010. – 753 с.
29. *Марискевич Т.Г.* Стосунки ООН з «малими» європейськими державами та організаціями право-радикального спрямування // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: зб. тез доповідей X наук.-практ. конф., 31 березня – 5 квітня 2014 р. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – С. 293–296.
30. Сурма. – 1934. – Ч. 1–2 (75–76). – С. 7–9.
31. *Книш З.* Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. – Ч. 2. – Торонто: Срібна сурма, 1959. – 191 с.
32. Белоемиграція у Югославії: 1918–1941. – Т. 2. – Београд: Фото Футура, 2006. – 359 с.

INTERWAR UKRAINIAN POLITICAL EMIGRANTS IN YUGOSLAVIA: RELATIONS WITH THE AUTHORITIES

Abstract. This article is devoted to the relationship between interwar Ukrainian political emigrants and local authorities in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia). A comparative analysis of the attitude of the Yugoslav authorities towards Russian and Ukrainian emigrants was conducted. The Russophilia of Yugoslav authorities, who viewed the Ukrainian question through the lense of the Russian emigrants, was described. The idea of Pan-Slavism had been spreading in the Balkans for a long time, which facilitated the legitimization of friendly relations between the southern Slavs (primarily Serbs) and Russians, whom Serbs considered as protectors from the Ottoman and Austro-Hungarian Empires. Yugoslavia sided with the anti-Bolshevik White Movement, an ally of the Entente, which had a positive impact on the situation of Russian emigrants. The young state was in need of professionals with a good command of foreign languages and European culture. Many emigrants met those requirements. Therefore, in the early 1920s, several thousands of emigrants worked in the public service. The reigning Karadjordjević dynasty had marital ties with the Romanov dynasty. A former Russian diplomat was among advisers to the king and the head of government. The immigration from the former Russian Empire was addressed by the Royal Court as well as several ministries and central government institutions. Direct support to the immigrants was provided by the State Commission for Assistance to Russian Refugees. Yugoslavia was a center of political and religious immigration for Russians and a provincial center for Ukrainian emigration.

It is concluded that the Yugoslav authorities did not distinguish Ukrainians from Russian emigrants, therefore, any specific policy towards them was not carried out. The degree of interaction of Ukrainian emigrants with local authorities in Yugoslavia varied geographically (Slovenia and Croatia, on the one hand, and Serbia and Macedonia, on the other) and in time (in the first half of the 1920s and from the mid-1920s until the beginning of World War II).

Keywords: authorities, emigration, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Yugoslavia.

Олександр ПОТЄХІН,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ ВІЙН У КОЛИШНІЙ СФРЮ (1991–1995 рр.)

Анотація. У статті охарактеризовано причини югославської трагедії, під час якої загинуло близько трьохсот тисяч та стали біженцями більше двох млн людей. Автор підкреслює, що врегулювання югославської кризи мало стати справою НАТО. Тоді американці та європейці змогли б почати працювати разом як посередники з різними сторонами конфлікту для забезпечення мирного процесу «розірвання шлюбів» між республіками. Автор стверджує, якщо введення миротворчого міжнародного контингенту до окупованих Російською Федерацією окремих районів Донецької та Луганської областей України набуде реальних контурів, Києву потрібно найретельнішим чином вивчити фактичний бік подій в колишній СФРЮ. Це мало б допомогти уникнути багатьох ускладнень, які виникали в процесі здійснення операції з примушення до миру на Балканах у першій половині 90-х років XX століття.

Ключові слова: НАТО, Балкани, СФРЮ, югославська трагедія, США

Війни в Югославії розпочалися внаслідок економічного й політичного занепаду СФРЮ протягом 1980-х років. Результатом тривалої кризи югославської національної, федеральної та економічної політики, яка невпинно поглиблювалася, став розпад держави. Словенія та Хорватія заявили про вихід зі складу федерації влітку 1991 р., а Боснія-Герцеговина та Македонія – взимку 1991–1992 років. У складі «колишньої Югославії» (невизнаної ФРЮ) залишилися Сербія, Воєводина, Чорногорія та Косово – усі під владою Сербії та її президента, новоявленого великосербського націоналіста з корінням комуністичного функціонера С. Милошевича. Розподіл республік СФРЮ відбулося далеко не мирним шляхом. Збройні конфлікти між сербами та хорватами, сербами та боснійцями (мусульманами), сербами та косоварами (албанцями Косова), боснійцями та хорватами було позначено проявами нелюдської жорстокості з боку всіх сто-

рін-учасниць війн на території колишньої СФРЮ, включно з масовими позасудовими вбивствами цивільних і полонених, тортурами, гвалтуваннями та пограбуваннями, тактикою «випаленої землі», витісненням сотень тисяч людей із домівок, місцевостей, де їхні пращури мешкали століттями, усього того, що дістало політкоректну назву «етнічні чистки» [1].

Багато публікацій, присвячених проблемі невтручання/втручання США/НАТО у війни в колишній СФРЮ, залишають враження, що громадянська війна була неминучою. Найбільш відома з англомовних розвідок, присвячених регіону, – книга подорожніх заміток Р. Вест «Чорне ягня та сірий сокіл» [2] – побачила світ 1941 року і кілька разів була перевидана. Однобічно просербські підходи Р. Вест та її думка про те, що «мусульмани як раса були чужинцями» на Балканах, вплинули на кілька поколінь західних політиків [3]. Так багато хто намагався виправдати своє небажання або нездатність розв'язувати проблеми Балкан. До них належав, зокрема, колишній посол США в Югославії, заступник державного секретаря Л. Іглбергер. Він регулярно засуджував американських політиків, які закликали до активних дій. У вересні 1992 року, наприклад, уже після того, як журналісти вперше задокументували скоєні сербами звірства проти мусульман у концентраційних таборах у західній Боснії, Л. Іглбергер заявив: «Я казав це 38 000 разів, і я повинен це також сказати людям цієї країни [США]. На часі всім зрозуміти: ця трагедія – не те, що може бути вирішено ззовні. Допоки боснійці (мусульмани. – *Авт.*), серби та хорвати не вирішать перестати вбивати один другого, зовнішній світ не зможе нічого зробити» [4, р. 52]. Послідовно різко був проти втручання Вашингтона в югославські справи патріарх політичного реалізму, теж колишній посол США в Белграді Дж. Кеннан [5, р. 34].

Чому сталася югославська трагедія, під час якої загинуло приблизно 300 тис. та стали біженцями понад 2 млн людей? Простої відповіді на це запитання марно шукати. На час початку війн у колишній СФРЮ склалася досить складна ситуація у відносинах між державами – членами Північноатлантичного альянсу, які після втрати головного ворога – СРСР та розпаду Організації Варшавського Договору по-різному оцінювали майбутнє НАТО або зовсім, у річищі політичного реалізму, не бачили перспектив Альянсу. Також методом спроб та помилок будувалася практична співпраця НАТО й ООН, що так і не стала «історією успіху». З боку НАТО операції в колишній СФРЮ далеко виходили за межі проголошеної у Вашингтонському договорі 1949 року мети «захисту Північноатлантичного регіону».

Через югославські події в Європі відбувалося руйнування мирного «нового світового порядку», за визначенням президента Дж. Буша-старшого. Останній посол США у СФРЮ В. Зіммерман у середині 90-х років рефлексував: «Відмова адміністрації Буша вже на початку використати амери-

канську силу було нашою найбільшою помилкою у всій югославській кризі. Це зробило неминучим несправедливий результат і втрату понад ста тисяч життів» [6, р. 216]. США, НАТО, ООН та ОБСЄ обрали хибну позицію підтримувати те, чого не було – миру в колишній СФРЮ. Головними фігурами у формуванні неополітики США/НАТО щодо Югославії були державний секретар в адміністрації президента Дж. Буша Дж. Бейкер, його заступник (згодом – очільник держдепу), посол у СФРЮ за часів Й.-Б. Тіто Л. Іглбергер і радник із національної безпеки Б. Скоукрофт (на початку своєї кар'єри у ВПС США – військовий аташе в Белграді). Вони представляли так зване «просербське лобі» в адміністрації Дж. Буша, яке підтримувало територіальну цілісність Югославії в кордонах колишньої СФРЮ та програму економічних реформ А. Марковича (її швидко поховав С. Милошевич) [7, р.149].

18 червня 1991 року на конференції Інституту Аспена в Берліні державний секретар США Дж. Бейкер висунув вимогу до членів Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ) зробити все можливе для збереження цілісності держав Східної Європи. Через три дні в Белграді він продемонстрував, що в нього немає чого запропонувати Югославії, окрім ідеї збереження її як об'єднаної демократичної держави (аналогічно з СРСР), та закликав лідерів окремих республік продовжити переговори з розширення сфер їх повноважень. Бейкер запевнив Милошевича: Сполучені Штати не визнають незалежність Словенії чи Хорватії [8, р.155].

Позиція Бейкера відрізнялася однозначністю: «У цій бійці нашого собаки немає». Уперше після Другої світової війни Вашингтон цілком переклав головну проблему безпеки в Європі власне на європейців. У своїх мемуарах Бейкер пояснює свою позицію: «На часі було європейцям [...] показати, що вони можуть виступати як єдина сила. Югославія була таким найкращим першим тестом» [9, р. 637]. Насправді, на думку Р. Холбрука, Югославія була найгіршим місцем для «першого випробування нової американської політики європейське – європейцям» [4, р. 57]. Звичайно, зі зникненням радянської загрози та об'єднанням Німеччини потенційно роль Європи в євроатлантичному партнерстві, як того хотіли й самі європейці, мала зростати. Але протягом півстоліття Європа виявляла нездатність діяти як єдина міжнародна сила без американського керівництва. Політика адміністрації Дж. Буша в 1989–1990 роках з об'єднання Німеччини постає одним із найяскравіших досягнень зовнішньої політики США протягом ХХ ст. Без наполегливої та далекоглядної допомоги Вашингтона, з огляду на позиції Великої Британії та Франції, цього б не сталося. Проте лише через якийсь рік ті самі урядовці, які зробили можливим прорив до єдиної Німеччини, повернулися спиною до першого ж безпекового виклику в «нерозділених» Європі. Врегулювання югос-

лавської кризи мало стати справою НАТО. Альянс міг негайно застерегти всіх її учасників, що повітряні сили НАТО буде застосовано проти будь-якої сторони, яка вдасться до етнічних чисток. Тоді американці та європейці змогли б почати працювати разом як посередники з різними сторонами конфлікту для забезпечення мирного процесу «розірвання шлюбів» між республіками. Але Вашингтон не захотів цього побачити. Ставлення США до югославської кризи у 1990–1992 роках підважило засади задекларованої політики щодо центральної ролі НАТО в Європі після холодної війни, яка передбачала відповідальність Альянсу щодо врегулювання конфлікту на Балканах [10, р. 127–128].

Європа також прорахувалася. Лідери Європейського Співтовариства (1-го листопада 1993 року трансформованого в Європейський Союз) урочисто задекларували: «Пробила година Європи». Водночас бажання Дж. Бейкера зберегти Сполучені Штати осторонь югославських справ, утриматися «на відстані простягнутої руки» було таким сильним, що державний департамент відмовився навіть спрямувати спостерігача на перші переговори між сторонами конфлікту, які спонсорували європейці, побоюючись, що навіть такий незначний крок може бути розцінений як потенційна можливість американського втручання. Позиції Європи та США, а в результаті й НАТО виявилися помилкою. Європа спочатку самовпевнено вважала, що зможе розв'язати проблеми Югославії без залучення США й НАТО, а Вашингтон волів після закінчення холодної війни полишити Югославію на відповідальність європейців. Знадобилися довгих і кривавих чотири роки, щоби почати виправляти ці прорахунки.

У червні 1991 року державний секретар США Дж. Бейкер здійснив свій єдиний за увесь час перебування в Білому домі президента Дж. Буша бліц-візит до Белграда, що тривав один день – між важливою зустріччю з радянськими чиновниками в Берліні з питань об'єднання Німеччини та емоційною поїздкою до Албанії, де на вулицях Тирани його вітав натовп у мільйон албанців. Сприйняття Бейкером ситуації зафіксовано в особистій доповіді з Белграда президенту Дж. Бушу наступної ночі: «Моє відчуття полягає в тому, що не варто розпочинати серйозний діалог про майбутнє Югославії, поки всі сторони краще не усвідомлять його нагальність та [на-явні] небезпеки. Нам, можливо, не вдалося довести югославам своє бачення ситуації. Але ми та інші повинні продовжувати цю роботу» [9, р. 483].

Югославська народна армія (ЮНА) вдалася до вторгнення до Словенії, щоби «зберегти її в складі федерації». (Словенія заявила про вихід зі складу СФРЮ за результатами референдуму, проведеного ще 1990 року). Після десятиденної війни (25 червня – 4 липня 1991 року), за незначних жертв з обох сторін, С. Милошевич наказав ЮНА відступити. Через кілька днів на зустрічі на о. Бріоні голландський міністр закордонних справ Ханс ван

ден Брук, провідний європейський представник, та сторони конфлікту домовилися про угоду. Словенія погодилася дещо відтермінувати проголошення незалежності. Як вважають Л. Сільбер та А. Літл, «Угода Бріоні була визнана тріумфом європейської дипломатії. Це не мало нічого спільного з дійсністю. Жодна з проблем не була вирішена ... Дипломатичний тріумф належав Милошевичу та [президенту Словенії Мілану] Кукану, які домовилися про вихід Словенії з федерації ... і фактично зруйнували федеративну Югославію» [11, р. 166]. Угода Кукана-Милошевича показала тактичну гнучкість і дипломатичну майстерність сербського лідера і стала в нагоді для його довгострокових, неочевидних тоді цілей. Вихід Словенії з федерації мав полегшити Милошевичу створення Югославії, у якій домінують серби, оскільки зі складу СФРЮ вийшла республіка, де їх майже не було. Три інші війни – між хорватами та сербами, сербами та боснійцями (мусульманами), хорватами та боснійцями слідували за Бріонською угодою.

Белград розпочав другу війну – «проти сецесії Хорватії», щоби зупинити її рух до створення самостійної держави, або принаймні встановити контроль над населеною сербами частиною республіки. Перша активна фаза війни в Хорватії випала на серпень 1991 – січень 1992 року Разом із ЮНА сербські парамілітарні підрозділи в Хорватії були за збереження населених сербами земель (країв) у складі федерації під орудою С. Милошевича та очищення від інших місцевих народів сербських етнічних районів для можливого подальшого їх об'єднання в складі «великої Сербії».

Рада Безпеки (РБ) ООН резолюцією № 713 від 25.09.1991 закликала всі сторони протистояння негайно припинити вогонь, запропонувала спрямувати міжнародних спостерігачів для контролю за виконанням цієї вимоги, декларувала, що не визнає жодних територіальних змін, досягнутих застосуванням сили, а не за згодою сторін через переговори, та увела повне ембарго на постачання зброї та обладнання військового призначення [12]. Це на практиці грало на руку сербам, тому що Белград контролював майже всі запаси озброєнь та велику частку збройового виробництва колишньої СФРЮ. С. Милошевич мав велику перевагу в повітрі – ВПС, ППО та у важких озброєннях – артилерії тощо. П. Вулфовіц, заступник міністра оборони США, безрезультатно боровся проти ембарго, охарактеризувавши це рішення як «абсолютно катастрофічно одностороннє за своїми наслідками» [4, р. 64].

Тим часом успішний наступ сербів у Хорватії тривав, вони захопили більшу частину території та загрожували Загребу. Було встановлено схему, притаманну всім війнам до кінця літа 1995 року – артилерія та авіація ЮНА підтримувала піхоту, яка складалася з частин регулярної армії та місцевих сербських добровольців [11, р.171–172].

Розглянувши різні варіанти, Брюссель (ЄС) запросив колишнього міністра закордонних справ Великої Британії лорда Каррінгтона взяти на себе місію зі встановлення миру в Югославії. Каррінгтон пізніше розповідав Р. Холбруку, що він ніколи в житті не зустрічав таких страшених брехунів, як на Балканах [4, р. 64]. Це робило марними всі домовленості, не підкріплені силовими діями.

Початок місії Венса-Каррінгтона припав на момент, коли Європейське співтовариство готувало одне з найбільш ризикованих рішень – визнання незалежної Хорватії. Протягом кількох місяців Німеччина тиснула на своїх союзників із НАТО з вимогою зробити цей крок. С. Венс і лорд Каррінгтон рішуче були проти. Вони попереджали свого колегу Г.-Д. Геншера в різкій формі – наскільки це є допустимим у дипломатії: визнання Хорватії негайно спричинить ланцюгову реакцію й неминуче призведе до війни в Боснії. Щойно Боснія проголосить незалежність, прогнозували Венс та Каррінгтон, чисельна сербська меншина в ній повстане проти перспективи жити в державі, де домінують мусульмани. Взагалі в кожній великій етнічній групі в колишній СФРЮ гостро постало питання: «Чому ми повинні бути меншиною у вашій державі, коли ви можете бути меншиною у нашій?». Г.-Д. Геншер проігнорував такі попередження. Під час вирішального засідання міністрів закордонних справ у Брюсселі в середині грудня 1991 р. він загрожував «паузою в європейській єдності». Парадоксально, що це відбувалося тоді, коли щойно в Маастрихтському договорі, рушієм якого був канцлер Німеччини Г. Коль, було проголошено «світанок нової, єдиної Європи» [4, р. 64]. Сполучені Штати суто формально заявили про незгоду з рішенням «об'єднаних європейців» визнати Хорватію. Як зазначив Дж. Бейкер у своїх мемуарах, «наша головна увага в найближчі місяці була зосереджена на врегулюванні мирного розпуску СРСП» [9, р. 637]. І, додамо, забезпеченні правонаступництва Російської Федерації Радянському Союзу та ядерного роззброєння України, Білорусі й Казахстану. Політика Німеччини в хорватському питанні була помилкою, оскільки не супроводжувалася превентивними заходами із запобігання подальшому розвитку подій «за гіршим сценарієм». Але покладати відповідальність за це виключно на Берлін немає підстав.

ООН не надто поспішала з прямим втручанням у конфлікт. У резолюції РБ № 724 від 15.12.1991 констатовано, що «умови для початку операції з підтримання миру відсутні» та висловлювалася готовність «спрямувати до Югославії невелику групу співробітників, включно з військовим персоналом, як продовження місії особистого представника Генсека ООН для здійснення підготовчих заходів для можливого розгортання операції з підтримання миру» [13]. Врешті створення таких сил (UNPROFOR–ЮНПРОФОР) передбачено резолюцією РБ № 743 тільки від 21.02.1992 [14].

Війна в Хорватії тимчасово зупинилася в січні 1992-го встановленням напруженого недружнього перемир'я між сторонами за спостереження ООН. У березні до країни було введено 12-тисячний міжнародний контингент миротворців. На той час представники спільноти боснійських сербів під проводом Р. Караджича були готові протистояти незалежності Боснії й Герцеговини. Ще на початку 1991 року більшість боснійських хорватів та мусульман під керівництвом президента А. Ізетбеговича проголосували за незалежність [15, р. 332]. Діючи на випередження, сепаратисти – прихильники Р. Караджича заснували в країні незалежну Сербську Республіку (Сербска Крайна). Боснія офіційно вийшла зі складу Югославії в березні 1992-го і відразу розпочалися важкі бої. Парамілітарні сили Сербської Крайни за прямої допомоги ЮНА успішно розвивали наступ і протягом кількох тижнів під їхнім контролем опинилися майже дві третини території країни. Боездатність боснійської армії була невисокою, через ембарго ООН їй на початку війни бракувало озброєнь.

Інтенсифікація насильства в Боснії та Герцеговині навесні 1992-го стимулювала прагнення європейців поставити ситуацію під контроль. Водночас країни-члени НАТО, як і інших міжнародних організацій – ОБСЄ, ООН спрощували характер конфлікту – щоби можна було зробити свої дії або бездіяльність зрозумілими для громадської думки. Найпростішим було покласти всю відповідальність на місцевих сербів у кожній охопленій війною країні та Белград, який справді стояв за ними. С. Милошевича небезпідставно звинувачували в «систематичному просуванні сербського проекту шляхом застосування насильства, включно з етнічними чистками, встановлення нових кордонів, відповідно до меж проживання етнічно однорідних сукупностей населення на сусідніх з Сербією (невизнаною ФРЮ. – *Авт.*) територіях», а населені сербами землі в підсумку мали б увійти до складу Великої Сербії [16, р. 170].

Обвинувачення проти сербів формували в низці офіційних заяв. 11 травня Рада міністрів ЄС поклала відповідальність за насильство в Боснії-Герцеговині на ЮНА і владу в Белграді. Днем пізніше, у Декларації по Боснії-Герцеговині ОБСЄ засудила Белград та ЮНА за «очевидні, грубі і постійні порушення» принципів і зобов'язань ОБСЄ. 15 травня резолюція Ради Безпеки ООН № 752 засудила зовнішнє втручання в боснійські справи й запропонувала негайно припинити бойові дії [17]. 20 травня Державний департамент США закликав увести санкції у відповідь на «сербську агресію, що триває». Така інтерпретація подій, мабуть, не була помилкою, але в результаті вона призвела до однобічного підходу, згідно з яким у продовженні війни звинувачували майже виключно сербів. Це не відповідало дійсності, але згуртувало міжнародну спільноту, без чого дії ООН та участь НАТО були б неможливими. Вирі-

шальний вплив на утвердження такого підходу мав обстріл Сараєва 27 травня 1992 року [16, р. 170–171], який призвів до загибелі 16 людей та 140 поранених.

ЄС і Сполучені Штати відреагували миттєво й увели санкції проти ФРЮ. РБ ООН підтвердила економічні санкції наступного дня. Резолюція РБ 757 від 30 травня 1992 року практично тимчасово виключила Сербію з міжнародної спільноти – до повного припинення атак проти Сараєва. Ця резолюція також запропонувала забезпечити дотримання економічних санкції проти ФРЮ та ембарго на постачання зброї до всіх регіонів колишньої Югославії [18]. До честі держсекретаря США Дж. Бейкера треба згадати, що на цей епізод він відповів пропозицією розглянути можливість військової інтервенції в межах «Плану гри: нові кроки у зв'язку з подіями в Боснії», який мав би забезпечити доступ гуманітарної допомоги до Сараєва «всіма можливими засобами». Президент Дж. Буш спочатку підтримав Дж. Бейкера, але План наштотхнувся на незгоду з боку міністра оборони Р. Чейні та генерала К. Пауела, голови Спільного комітету начальників штабів США. Хоча останнє слово мало б бути за президентом, обструкція військової верхівки унеможливила навіть підготовку техніко-економічного обґрунтування цього Плану. Так невдачею закінчилася запізніла спроба Дж. Бейкера втрутитися в події на Балканах. Згодом він очолив кампанію з переобрання Дж. Буша на другий термін, а на чолі державного департаменту його заступив Л. Іглбергер [8, р.173].

13 серпня РБ ООН одноголосно прийняла резолюцію № 771, яка засудила порушення міжнародного гуманітарного права в Боснії-Герцеговині й доручила відстежувати такі випадки. Згідно з експертним оцінюванням Альянсу, можна припустити, що сили вторгнення для припинення війни в Боснії мали б налічувати щонайменше 460 тисяч військовослужбовців, зокрема 200 тисяч американців. Ані адміністрація президента Дж. Буша, ані європейські союзники з НАТО не вважали, що їх інтереси вимагають вдатися до витратної, небезпечної для їх збройних сил масованої наземної операції [16, р. 170–171]. У. Зіммерман, посол США в Югославії, вважав, що «застосування сили було надто великим кроком, щоб тоді його навіть розглядати» [6, р. 158]. У своєму так званому «різдвяному» прощальному посланні від 23.12.1992 Дж. Буш-старший писав: «Політика уряду ФРЮ (Сербія і Чорногорія) на підтримку груп, що намагаються силою та насильством захопити території в Хорватії та Боснії-Герцеговині, та участь [Белграда] у цих діях продовжують представляти надзвичайну загрозу національній безпеці та економіці Сполучених Штатів. США залишаються відданими багатосторонньому розв'язанню кризи шляхом імплементації резолюцій ООН щодо ФРЮ» [19].

Ще на початку літа 1992 року мандат ЮНПРОФОР було поширено на Боснію-Герцеговину. Мета розміщення миротворців спочатку формулювали як підтримку наданню гуманітарної допомоги. Втім, їхня місія неухильно розширювалася, згодом включала оборону аеропорту Сараєво, супровід гуманітарних конвоїв, спостереження за припиненням вогню, моніторинг «безпечних зон» та стримування локальних нападів. У липні 1992 р. на прохання ООН НАТО погодилася моніторити доставлення вантажів по Дунаю та вздовж Адриатичного узбережжя (операція Отранто, разом зі ЗЄС, згодом – Морська варта, а з 15 червня 1993 року – Гостра Варта) для забезпечення економічного ембарго, а в листопаді мандат був розширений до формату «Зупинка та обшук» суден [20].

Військово-повітряні сили НАТО було долучено до регіону влітку 1992 року. Спочатку була задіяна система попередження та управління повітряним рухом для контролю за дотриманням ембарго на постачання зброї до країн, що утворилися внаслідок розпаду СФРЮ. Ця система також використовувалася для контролю економічних санкцій проти Белграда, накладених РБ ООН у відповідь на його агресію проти Боснії. Безпосередня співпраця між ООН та НАТО розпочалася 16 жовтня 1992 року коли РБ ООН резолюцією 781 заборонила несанкціоновані польоти військової авіації [21], а НАТО активізувала операцію «Контроль неба» (Sky Watch) для спостереження та інформування про порушення цієї заборони. Після фіксації сотень таких порушень протягом наступних кількох місяців, головним чином сербськими літаками, 31 березня 1993 року РБ ООН схвалила резолюцію 816, що забороняла польоти військової авіації без спеціального дозволу ООН та надала дозвіл НАТО збивати літаки, що порушують цю заборону [22]. Для її реалізації НАТО замінило «Контроль неба» операцією «Заборона польоту» (Deny Flight), яка передбачала новий рівень застосування сили. У подальші місяці ООН та НАТО додали низку інших функцій цій операції: пряма повітряна підтримка для оборони персоналу ООН, який піддано атаці; наступальна авіаційна підтримка для покарання порушників резолюцій РБ ООН; знешкодження протиповітряної оборони противника для оборони авіації НАТО, що виконує свої завдання в координації з ООН. У такий спосіб еволюціонував процес, який заклав основи операції «Звільнена сила» (1995 р.), яка з військово-технічного погляду була власне найвищою фазою «Заборони польоту» [15, р. 461]. Наприкінці грудня 1992 року НАТО знову підтвердила свою незгоду на розгортання військ Альянсу в Боснії та Герцеговині. Відмова розглядати військові засоби, які були єдиним можливим шляхом пацифікації ситуації, суперечила наданій міжнародними структурами оцінюванню становища в країні. Замість рішучих дій була довга серія паліативно-імітаційних кроків – схвалення, за підрахунками К. Нейшна, до грудня 1993 року не менше 54 резолюцій

РБ ООН із конфліктів у колишній Югославії, введення санкцій, ембарго, спрямування майже озброєних миротворців до країни, у якій тривала війна. Відбувалися візити естрадних зірок до напівзруйнованого Сараєва, лунали порожні погрози, зовнішні актори вдавалися до нескінченних спроб посередництва – усе це створювало звуковий супровід, викликало роздратування безпосередніх учасників конфлікту, населення та «занепокоєння» міжнародного співтовариства, але жодним чином не стримувало динаміку збройного конфлікту [16, р.172].

Командувач ЮНПРОФОР французький генерал Ф. Морильйон під час візиту до мусульманського анклаву Сребренице 11 березня 1993 року узяв на себе ініціативу й особисто оголосив місто «безпечним районом» під захистом ООН. У червні того самого року ООН схвалила надання такого статусу Сараєву, Горажде, Сребрениці, Тузлі, Жепі та Біхачу. На ділі термін «безпечний район» був евфемізмом, який використовувався щодо незахищених анклавів, які перебували у ворожій облозі. Вони були переповнені біженцями, чисельність яких разом із місцевим населенням становила понад 1,2 мільйона осіб. Беручи на себе відповідальність за захист «безпечних районів», підрозділи ЮНПРОФОР не мали засобів збройної боротьби для виконання цієї функції та не набули їх до кінця війни в Боснії та Герцеговині [23].

Незважаючи на ембарго, зброя, набої, пальне та мастила надходили до комбатантів. Ба більше, звичайною практикою були бартерні оборудки необхідним між сторонами протистояння. ЮНПРОФОР розчаровували конфліктами серед командування, їм бракувало надійних розвідданих та зв'язку на оперативному рівні. Директивні обмеження з боку ООН унеможливляли виконання функції підтримання миру. У період із квітня 1992 до травня 1994 р. було укладено майже 77 угод між сторонами протистояння про припинення вогню під егідою оонівських посередників, усі вони виявилися ефемерними [16, р. 173]. Чисельність ЮНПРОФОР у Боснії та Герцеговині зросла з 1500 військовослужбовців у серпні 1992-го до понад 23 000 у 1995 році, але їм бракувало для оборони «безпечних зон» та для примушення до миру.

У грудні 1992 року ООН схвалила створення третього (після Хорватії та Боснії) командування ЮНПРОФОР – у Македонії, миротворці розташувалися уздовж кордонів із Косовом, Албанією та Сербією й мали запобігти поширенню війни на цю країну. 315 американських солдатів приєдналися до контингенту ЮНПРОФОР у Македонії влітку року. Уперше військовослужбовці США долучилися до операції під командуванням ООН у Європі. Ці ініціативи поглибили міжнародну співпрацю в колишній Югославії, але були неспроможні припинити війни. За браком консенсусу щодо пріоритетів місії, обмеженість мандату та прагнення уникати

ризиків втрат персоналу військових контингентів призвели до її неефективності. Превентивне розгортання військ у Македонії стабілізувало ситуацію, ствердило позиції Скоп'є, але водночас надало Белграду привід зображати їх діями з безпідставного стримування за браком реальної загрози цій країні з боку ФРЮ.

Під час передвиборчої кампанії 1992 року Б. Клінтон активно критикував «неополітику» Дж. Буша щодо боснійської кризи, але політика невтручання тривала й після приходу президента-демократа до Білого дому. У травні 1993 року адміністрація розпочала деякі дипломатичні кроки у відносинах із союзниками з проблем війни в Боснії-Герцеговині. Відбувся візит державного секретаря У. Кристофера до штаб-квартири НАТО. Європейці були здивовані, коли замість пропозиції власного лідерства Сполучені Штати заявили про «консультативний» та миротворчий характер його місії. Зважаючи на вагу Сполучених Штатів в Альянсі, це на тривалий час паралізувало масштабну ініціативу НАТО в Боснії та Герцеговині [24, р. 47–48].

На саміті НАТО 10–11 січня 1994 року в Брюсселі, який відвідав Б. Клінтон, констатували неефективність дій міжнародного співтовариства. У комюніке за результатами саміту НАТО вкотре загрожувала боснійським сербам повітряними ударами, якщо вони не припинять облогу Сараєва. Також висували вимогу надати можливість ротації миротворців ООН (голландці мали заступити канадців) у Сребрениці, блокованій армією боснійських сербів, та використання аеропорту Тузла для надання гуманітарної допомоги ООН [8, р. 181].

У січні 1994 року керівники боснійських мусульман і хорватів під егідою США зустрілися в Петерберзі поблизу Бонна, а трьома місяцями пізніше, 18 березня 1994 року у Вашингтоні було оголошено про створення Боснійської хорватсько-мусульманської федерації. (Формальне запрошення було надіслано й сербам, але вони його відкинули.) Це поклало край війні між хорватськими та мусульманськими силами в центральній частині Боснії та Герцеговини, яка тривала близько року, але нові союзники виявилися нездатними об'єднати свої збройні сили для війни проти боснійських сербів та ЮНА, яка стояла за ними [25]. 5 лютого 1994 року на ринку в Сараєво внаслідок мінометного обстрілу загинули 65 і було поранено понад 200 осіб. Сербські речники негайно відреагували: це влаштували самі мусульмани, щоби привернути на свій бік симпатії світової громадськості. Точну відповідальність за обстріл встановити не вдалося. Генерал М. Роуз, командувач ЮНПРОФОР у Боснії та Герцеговині заявив, що аналіз воронки від вибуху не дає змогу зробити висновок щодо траєкторії міни. Ясуші Акаші, спеціальний посланник Генерального секретаря ООН у Боснії та Герцеговині, поділяв його погляд. Втім, акт насильства цілком вкладався в схему довготривалих обстрілів Сараєва боснійськими

сербами. Цього виявилось достатньо для гострої міжнародної реакції [26]. Трагедія Сараєво прибрала бар'єри на шляху активізації НАТО. 7-го лютого Альянс виступив з ультиматумом: у 10-денний термін усі сербські важкі озброєння й міномети мають бути виведені з двадцятикілометрової «виключної зони» навколо Сараєво. Також сербам доручалося під контролем ЮНПРОФОР створити дев'ять пунктів зберігання такої зброї за межами «зони». Після складних переговорів боснійські серби погодилися виконати вимоги НАТО, але за умови передислокації до Сараєва приблизно 400 російських військовослужбовців зі складу контингенту ЮНПРОФОР у Хорватії. Втручання НАТО змусило діяти Москву, вона не бажала поступитися в Боснії Альянсу, який вважався нею опонентом у міжнародних справах. Теоретично співпраця з росіянами розширяла фундамент миротворчих зусиль, але вона додала чимало проблем через необхідність постійно узгоджувати дії в Боснії з позицією Кремля. З погляду Москви, вона здобула неабияку дипломатичну перемогу: «Серби не поступилися ультиматуму Заходу, але були готові прислухатися до свого традиційного російського друга» [27]. Невдовзі сподівання боснійських сербів на російську допомогу розвіялися. У лютому-березні 1994-го, завдяки імпульсу, наданому відходом сербів з околиць Сараєва, вдалося відновити роботу аеропорту Тузла, контролювали цей процес російські спостерігачі. Це мало велике стратегічне значення не тільки для доставляння гуманітарної допомоги. Тузла постала bastіоном підтримки єдиної багатонаціональної Боснії-Герцеговини. 27 лютого 1994 року два літаки НАТО збили чотири реактивних винищувачі ЮНА Яструб, які порушили заборону для польотів зону поблизу Баня-Луки. Це були перші бойові дії Альянсу з моменту його створення в 1949 році. 10–12 квітня авіація НАТО завдала трьох суто символічних повітряних ударів по позиціях сербів під час боїв за анклав Горажде. 22 квітня (Горажде все ще перебувало в облозі сербських підрозділів) миротворці зобов'язалися обороняти «безпечні райони» Жепа, Тузла, Біхач і Сребрениця. Сербська атака на французьку бронемашину під час боїв навколо Сараєва призвела до удару сил НАТО у відповідь по протитанковій установці всередині «виключної зони» 22 вересня. 21 листопада авіація НАТО завдала удар по авіабазі Удбіна в Кнінській Крайні, з якої серби атакували Біхач, і заподіяла їм відчутних втрат. 23 листопада було завдано авіаударів по радарях (але не пускових установках) на трьох сербських об'єктах ППО в районі Біхача [16, р. 183]. У березні–квітні 1994 року серби розпочали новий наступ на «безпечну зону» – найбільший мусульманський анклав Горажде. У середині квітня Горажде опинився в зоні досяжності артилерійського вогню сербів і на межі падіння. 23 квітня Ясуши Акаші, занепокоений долею військовослужбовців ЮНПРОФОР всередині анклаву, відхилив пропозицію Гене-

рального секретаря НАТО М. Вернера використати авіацію, щоби примусити сербів відступити. 26 квітня сербські сили почали відхід із власної ініціативи – у генерала Младича просто бракувало піхоти, щоби подавити укріплені точки ворога [28, р. 150]. Осада Горажде знов продемонструвала вразливість «безпечних районів» та відсутність належної взаємодії командування ЮНПРОФОР і НАТО. Влітку 1994 року обидві місцеві сторони конфлікту множили порушення «зони відчуження» навколо Сараєва, а в серпні–вересні тут розгорнулися жорстокі бої. Дії боснійських сербів, які неодноразово намагалися завадити роботі аеропорту Сараєво й перекрити єдиний шлях із міста до бази матеріально-технічного забезпечення ООН у Кіселяку, кинули виклик миротворчій місії ООН у Боснії та Герцеговині. Неодноразово командувач ЮНПРОФОР М. Роуз загрожував сторонам протистояння повітряними ударами за порушення «зони відчуження». У той саме час мусульманські та хорватські війська вибили сербів із низки населених пунктів у центральній Боснії. У липні вони придушили опір сербів у районі Біхача та їх примусили відійти до Сербської Країни. Розвинути успіх ворогам сербів не вдалося через успішний контрнаступ противника. З новою силою спалахнули дискусії серед західних союзників щодо застосування авіації НАТО для захисту «безпечних районів» у ворожій облозі. Принциповим опонентом був генерал М. Роуз. Тоді кризу вдалося врегулювати, серби відступили, але проблема не зникла. Наприкінці травня 1995 року авіація НАТО здійснила кілька нальотів на військові об'єкти боснійських сербів для того, щоб примусити їх до припинення вогню у «виключній зоні» Сараєво. У відповідь серби захопили в заручники майже 400 миротворців ООН. Деяких із них прикували ланцюгами до потенційних цілей для натівських авіаударів як живий щит [28, р. 45] (виключно на потрібний для фотографування час). Ці пропагандистські світлини публічного приниження військових-миротворців широко розійшлися у світових ЗМІ і стали не тільки наочним свідченням безсилля ЮНПРОФОР, але й каталізатором подальшої зовнішньої інтервенції у війну в Боснії й Герцеговині. Звільнити з полону миротворців-заручників вдалося завдяки втручання С. Милошевича. НАТО припинила авіаудари. 3 червня міністри оборони чотирнадцяти країн-членів ЄС та НАТО узгодили створення Сил швидкого реагування для захисту миротворців із ЮНПРОФОР, а наприкінці липня британсько-французький контингент було переведено з центральної Боснії на гору Ігман, критично важливий пункт на сараївському фронті. Одним із безпосередніх наслідків цих бомбардувань постав тимчасовий перехід політичного керівництва збройним втручанням від ООН до так званої Контактної групи. Сформована ще влітку 1994 року контактна група складалася з міністрів закордонних справ США, Великої Британії, Франції, Німеччини та Росії. Єдиною ціллю групи

було надання альтернативного ООН механізму для переговорів про мирне врегулювання в регіоні. Під час передвиборної кампанії в США республіканці, які контролювали Конгрес, проголосували, всупереч позиції адміністрації Б. Клінтона, за відміну ембарго на постачання зброї уряду Боснії-Герцеговини. Головні європейські союзники з НАТО негайно відреагували: вони відмовляться від своїх зобов'язань у межах ЮНПРОФОР у разі, якщо американці, не маючи сухопутних військ на театрі воєнних дій, які щоденно наражаються на смертельну небезпеку, розпочнуть постачання зброї одній зі сторін протистояння. Адміністрація США була налаштована на уникнення будь-яким через направлення своїх військовослужбовців для участі в операціях на суходолі в Боснії в складі ЮНПРОФОР, Сил швидкого реагування або НАТО, адже людські жертви загрожували електоральними втратами. У такий спосіб загрожувала б і відмова Білого дому взагалі від втручання у війну в колишній СФРЮ. 11 липня боснійські серби захопили «безпечний район» Сребрениця. Треба визнати, що з неї час від часу відбувалися збройні рейди мусульманських загонів до сербських сіл, під час яких мирне населення підпадало під репресії, включно з убивствами. Але це жодним чином не виправдовує масову різанину, яку вчинили серби в Сребрениці, нечувану в Європі з часів Другої світової війни. Спочатку з «безпечного району» вони витіснили 429 голландських блакитних шоломи, потім протягом кількох діб жорстоко вбили понад 8000 осіб. В очах світової спільноти це остаточно дискредитувало цілі, що їх переслідували боснійські серби у війні. Кровопролиття липня 1995 року стало можливим через некваліфіковане управління ЮНПРОФОР, командування яких заборонило своєчасне превентивне застосування повітряних нападів НАТО. Загалом «безпечні зони» ніколи насправді не були безпечними. Слідом за Сребреницею, 25 липня впав анклав Жепа, який безсилі були захистити 68 українських блакитних шоломів [16, р. 191]. На черзі був великий анклав Горажде, але, як виявилось, серби перетнули межу, за якою бездіяльність НАТО не могла тривати. На засіданні 26 липня в Брюсселі Північноатлантична рада заявила, що вдасться до «швидких та ефективних» дій у разі нападу на Горажде. Сербі відступили. Після років мінімальних символічних кроків рішення НАТО «завдати важкого удару» в Боснії та Герцеговині було здійснено надзвичайно швидко. Така раптова драматична зміна після місяців бездіяльності Альянсу (навіть зважаючи на звірства в Сребрениці та Жепі), на думку Р. Холбрука та його колег у місії в колишній Югославії, відбулася через дію чотирьох чинників: відчуття, що далі таке продовжуватися не повинно; емоційна реакція Вашингтона на втрату трьох американців – колег Р. Холбрука на горі Ігман; особиста рішучість президента Б. Клінтона покласти край війні; та тверда рекомендація очолюваної Р. Холбруком команди перемовників: бомбардування мають від-

буватися незалежно від їх впливу на перебіг переговорів. З погляду європейців, це питання мало інший вигляд. У минулому вони завжди були проти масованих бомбардувань, бо побоювалися, що їхні солдати потраплять у заручники до сербів. Останній британець покинув анклав Горажде, де була найбільша загроза, в останній момент до початку бомбардувань. Але багато інших миротворців ООН у різних «безпечних районах» залишалися вразливими, отже, тривав опір операції НАТО, навіть коли вона вже почалася. У Холбрука не було сумнівів, що європейці заблокували б або мінімізували бомбардування, якби не рішучість Вашингтона йти до кінця. Незгода між союзниками з НАТО стосувалася тривалості нальотів та об'єктів застосування зброї, отже, потрібний був тиск, щоби не змарнувати витрачених зусиль [4, р. 176].

«Звільнена сила» (Deliberate Force) – перша в історії НАТО військово-повітряна операція – розпочалася 30 серпня та її початковий етап тривав три дні – до 2 вересня 1995 року. Другий етап: 5–14 вересня. 2 вересня генерал Б. Жанвер, командувач ЮНПРОФОР у Боснії запропонував зробити паузу, щоби дати змогу боснійським сербам виконати три вимоги: (1) припинити напади на Сараєво та «безпечні зони»; (2) відвести всі важкі озброєння на відстань 20 км від Сараєва; (3) надати необмежений доступ та свободу пересування персоналу ООН та інших гуманітарних місій. Коли серби не виконали повністю цих вимог, повітряні удари відновилися. Задіяні до операції багатонаціональні сили Альянсу склалися з понад п'яти тисяч військовослужбовців з п'ятнадцяти країн, а безпосередніх ударів завдавала авіація восьми держав – США (68%), Велика Британія (10%), Франція (7%), Нідерланди (6%), Іспанія (4%), Туреччина (3%), Італія (1%), Німеччина (1%) [15, р. 459]. Усього було виконано 3535 бойових вильоти, з них 2470 у повітряний простір Боснії та Герцеговини (36% з них для ударів по наземних цілях), інші – у суміжні простори. Усього по 48 комплексах об'єктів (цілей) було застосовано 1026 бомб та ракет – з них 69% високо-точних. Більше 400 літаків злітали з 18 авіабаз у п'ятьох країнах, насамперед Італії, та чотирьох авіаносців у Адріатичному морі. Додатково з військового корабля було завдано одного разу удару ракетами «Томагавк». Тринадцять цих коштовних радіокерованих ракет атакували важливі військові об'єкти в західній частині Боснії – районі Баня Луки, далеко від Сараєва та Горажде. Хоча кілька боезарядів по сім сотень фунтів вибухівки не були такими ж потужними, як сотні двохтисячних авіабомб, скинутих під час операції, психологічний ефект застосування сучасної зброї, яку до цього використовували лише у війні в Затоці 1991 року, був величезним. Удар мав і прямий воєнний результат: один із «Томагавків» зруйнував головний Центр комунікацій армії боснійських сербів на заході країни [4, р. 238]. Ці удари викликали неоднозначну реакцію в НАТО. 11 вересня на спеціально-

му засіданні Північноатлантичної ради Франція, Іспанія, Канада та Греція критикували напади в західній Боснії, стверджуючи, що це несанкціонована ескалація. Категоричну незгоду з розвитком операції висловлювала Москва. Ще 7-го вересня Б. Єльцин написав президенту Б. Клінтону, що він занепокоєний бомбардуваннями. Але справжній вибух московських протестів відбувся через використання крилатих ракет «Томагавк». Росіяни патетично проголосили, що не можуть «бути байдужими до долі дітей наших друзів-слов'ян». (Пентагон негайно заперечив: унаслідок повітряних ударів не загинула жодна дитина.) Російські дипломати погрожували вийти зі складу Контактної групи. Міністр оборони РФ П. Граčov попередив В. Перрі: удари можуть призвести до перегляду Москвою угод про військову співпрацю з НАТО та погрожував, якщо бомбардування не припиняться, «допомогти сербам в односторонньому порядку». Наступного дня Росія запропонувала резолюцію Ради Безпеки ООН про засудження бомбардувань, але посол М. Олбрайт її блокувала. НАТО не могла повністю ігнорувати реакцію Москви, тому що Перрі та Граčov уже розпочали перемовини щодо участі Росії в спільній з Альянсом майбутній місії в Боснії – після припинення бойових дій. Водночас тривала дискусія з питання розширення НАТО. Для врегулювання спірних питань до Москви негайно вилетів С. Телбот, поїздка виявилася своєчасною та ефективною. Після пояснень причин, з яких бомбардування важливі для встановлення миру, російські претензії хоча й не були повністю усунуті, але їх тон знизився. Шлях до подальших переговорів Перрі з Граčovим було відкрито [4, р. 239–240].

Чотирнадцять тижнів, які передували припиненню війни в Боснії, були сповнені конфліктів, плутанини та трагедій, перш ніж призвести до дипломатичного успіху. «Переговори, – за словами Р. Холбрука, – поєднували інтелектуальні змагання та силовий тиск, у діапазоні від абстрактних категорій до особистих якостей, щось на зразок поєднання шахів та альпінізму. Це була не інтелектуальна гра між державами, а небезпечний шлях з непередбачуваними поворотами та наслідками» [4, р. 17].

За тиждень до початку бомбардувань ООН почала поступово відводити підрозділи «голубих шоломів» і зосередила їх на захищених позиціях. Цей процес завершився ще до початку авіаударів. Під час бомбардувань ці сили займали свої позиції, проводили обмежене патрулювання, але не йшли в наступ – на відміну від боснійських мусульманських та хорватських військ, які намагалися якнайкраще використати ситуацію й повернути раніше захоплені сербами території. Підрозділи Сил швидкого реагування, розташовані в районі Сараєва із середини червня, під час перших двох діб операції підпадали під артобстріли позиції боснійських сербів, але серйозного впливу на перебіг подій це не справило у порівнянні з авіаударами та наступом боснійців.

Загрози успішному завершенню операції виникли з неочікуваного напрямку. На нараді в президента Б. Клінтона 11 вересня міністр оборони В. Перрі раптом запропонував зробити другу перерву в бомбардуваннях тоді, коли вони відбувалися найінтенсивніше. Водночас військові пропонували, у разі продовження операції, використовувати ракети «Томагавк» та літак F-117, найкраще захищений від виявлення радарями ворога. ВМФ та ВПС хотіли продемонструвати бойові якості своєї найсучаснішої зброї. Політичне рішення було – продовжити операцію [4, р. 242]. 12 вересня з'ясувалося, що віцеадмірал Л. Сміт має нові цілі приблизно на три доби бомбардувань, а тільки потім може повернутися до повторних ударів по вже вражених цілях. Отже, він самотужки визначатиме, коли бомбардування втратять сенс. За оцінюванням Р. Холбрука, «це навряд чи було найкращим способом поєднання дипломатії та військового тиску» [4, р. 244].

Отже, Р. Холбрук блефував, коли обіцяв тривалі бомбардування сербських позицій, але до його слів прислухалися, оскільки до літа 1995 року він набув репутації провідної особи – представника Контактної групи в колишній СФРЮ. Його невеличка команда американських дипломатів і військових проводила надзвичайно інтенсивні прямі човникові переговори із С. Милошевичем, Р. Караджичем, А. Ізетбеговичем, іншими лідерами ворогуючих сторін, Брюсселем та Вашингтоном під час операції «Звільнена сила». Вимагаючи потужних бомбардувань, Холбрук прагнув припинити війну в Боснії й Герцеговині. Втім, ініціюючи цю операцію, Північноатлантична рада офіційно проголосила її метою захист так званих «безпечних зон» й більше. Досягнутий у Раді консенсус із питання повітряно-військової операції був тільки на рівні підтримки відповідних резолюції РБ ООН.

Високоточні бомбардування дали змогу мінімізувати небажані втрати серед населення. Операція НАТО досягла мети: припинити атаки боснійських сербів на так звані «безпечні зони», примусити їх відвести важкі озброєння з низки місць, припинити облогу Сараєва, а в підсумку вдалося переконати (хоча й не одразу) усі ворогуючі сторони припинити бойові дії й погодитися з умовами, викладеними в рамковій угоді, яка зрештою призвела до Дейтонських мирних угод, що сприяло загальному мирному процесу на Балканах.

Нальоти авіації НАТО, хоча й не узгоджувалися з діями мусульманських та хорватських наземних сил, але допомагали їхньому наступу. У результаті операції та успіхів мусульман та хорватів у наземній війні виникли реальні передумови збереження єдиної країни, територіально поділеної в співвідношенні 51/49 відсотків між мусульманами й хорватами, з одного боку, та сербами – з іншого, як і передбачалося мирним планом Контактної групи. Переговорний процес став можливим і тому, що С. Милошевич ще 1994 року оголосив про відмову боснійським сербам у подальшій еконо-

мічній допомозі, закрив кордон, але військова допомога тривала (перебіг подій відтоді показав, що позиція Белграда в цьому питанні не відрізнялася послідовністю), а Росія загалом зайняла нейтральну позицію. «Нам ніколи не дозволялося називати (операції в Югославії. – *Авт.*) війною, – писав генерал В. Кларк. – Але, звичайно, це була війна. Перша війна за останні 50 років в Європі й перша війна, яку вела НАТО. Альянс або якась із країн-членів не були атаковані ворогом. Не йшлося про виживання держав (членів НАТО. – *Авт.*) або демократичної системи. Ми не оголошували мобілізацію та не обмежували діяльність ЗМІ. Солдати-призовники й не наближалися до театру воєнних дій, тому що в більшості країн НАТО законом заборонялася їхня служба поза національної території. Не відбувалася перебудова економіки на воєнний лад або уведення державного контролю над нею. Дуже ретельно обиралися види зброї для використання і цей процес не було покладено на військових. Населення та суто цивільні об'єкти не обиралися як цілі для нанесення ударів. Це була сучасна війна – обмежена за масштабами та театром воєнних дій, використаними озброєннями та наслідками» [28, р. XXXVII– XXXVIII].

Наприкінці перемовин у Дейтоні С.Милошевич звернувся до В. Кларка: «Отже, генерал, можете бути задоволеним, НАТО виграло цю війну (в Боснії та Герцеговині. – *Авт.*)». «М-р президент, – відповів Кларк, – НАТО навіть не воювала. Ви програли її хорватам та мусульманам». Звичайно, Кларк не казав правду. Дії НАТО сприяли військовим перемогам, унаслідок яких було звільнено захоплені боснійськими сербами під час війни території. Милошевич мав рацію, коли не погодився: «Це була ваша НАТО, ваші бомби та ракети, ваші високі технології, які нас розбили. Ми, серби, ніколи не мали шансів (на перемогу. – *Авт.*) проти вас» [28, р. 67]. Але Милошевич «не пам'ятав», скільки сигналів про припинення війни, надісланих РБ ООН, він проігнорував, перш ніж відбулося масштабне збройне втручання НАТО.

У разі, якщо введення миротворчого міжнародного контингенту до окупованих Російською Федерацією окремих районів Донецької та Луганської областей України набуде реальних контурів, Києву, на нашу думку, потрібно найретельнішим чином вивчити фактичний бік подій у колишній СФРЮ. Це мало б допомогти уникнути багатьох ускладнень, що виникали в процесі здійснення операції з примушення до миру на Балканах у першій половині 90-х років ХХ століття.

1. The International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.
2. West R. Black Lamb and Grey Falcon. – New York, N.Y.: Penguin Books, 2005. – 1196 p.
3. Kaplan R. Balkan Ghosts: A Journey Through History / R. Kaplan. – New York, N.Y.: St. Martin's Press, 1993. – 384 p.
4. Holbrook R. To End a War, The Conflict in Yugoslavia—America's Inside Story—Negotiating with Milosevic. New York: Random House, 1999. – 648 p.

5. Клинтон У. Дж. Моя жизнь. — М.: Альпина, 2005. — 1088 с.
6. Zimmermann W. Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers—America's Last Ambassador Tells What Happened and Why. New York: Random House, 1996. — P.216.
7. Cohen B. With No Peace to Keep: United Nations Peacekeeping and the War in the Former Yugoslavia/ B.Cohen and G.Stamkovski, eds. -London: Grainpress Ltd., 1995. — 389 p.
8. Klemenčič M. The International Community and the FRY Belligerents, 1989-1997. Confronting the Yugoslav Controversies. A Scholars' Initiative. Ed. by Charles Ingrao and Thomas A. Emmert. — West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2009. — 444 p.
9. Baker J. The Politics of Diplomacy/ James A. Baker III, with Thomas M. DeFrank. — New York, N.Y.: G. P. Putnam's Sons, 1995. — 687 p.
10. Gompert D. The United States and Yugoslavia's Wars/D.Gompert, in The World and Yugoslavia's Wars , Richard H. Ullman, ed. — New York, NY: Council on Foreign Relations, 1996. — 360 p.
11. Silber L. Yugoslavia: Death of a Nation / L.Silber and A.Little. — London: Penguin Books/BBC Books, 1996. — 264 p.
12. UN SC Res. 713 25.09.1991 [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/49/IMG/NR059649.pdf?OpenElement>
13. UN SC Res 724 15.12.1991 [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/597/44/IMG/NR059744.pdf?OpenElement>
14. UN SC Res. 743 21.02.1992 [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/012/50/IMG/NR001250.pdf?OpenElement>
15. Owen R. Deliberate Force. A case study in effective air campaigning : final report of the Air University Balkans air campaign study / Ed. by R. Owen. — Air University Press Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000. — 536 p.
16. Nation C. War in the Balkans, 1991–2002 / C. Nation. — Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2003. — 388 p.
17. UN SC Res. 752 15.05.1992 [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/011/11/IMG/NR001111.pdf?OpenElement>
18. UN SC Res.757 30.05.1992 [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/011/16/IMG/NR001116.pdf?OpenElement>
19. Letter to Congressional Leaders Reporting on Sanctions Against the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) December 23, 1992 // Public Papers of the Presidents of the United States: George Bush, 1992–1993[Электронный ресурс]. — Washington: GPO, 1993. — P. 2213 — Режим доступу: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PPP-1992-book2/pdf/PPP-1992-book2-doc-pg2209-2.pdf>
20. Cremasco M. Successes and Failures of International Institutions in the Post-Yugoslav Crisis. European Security and International Institutions after the Cold War. — Ed. by M. Carnavale. — New York, NY: St.Martin's Press, 1995. — 242 p.
21. UN SC Res.781 16.10.1992 [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/491/64/IMG/N9249164.pdf?OpenElement>
22. UN SC Res.816 [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/187/17/IMG/N9318717.pdf?OpenElement>
23. Ingrao Ch. Safe Areas. Confronting the Yugoslav Controversies. A Scholars' Initiative/ Ed. by Ch. Ingrao and Th. Emmert/ — West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2009. — P. 200–229.
24. Hendrickson R. Diplomacy and War at NATO: The Secretary General and Military Action after the Cold War. — Columbia and London: University of Missouri Press, 2006. — 172 p.
25. Rudman G. Backtracking to Reformulate: Establishing the Bosnian Federation // International Negotiation, Vol. 1, No. 3, 1996. — pp. 525–545.
26. Boyd Ch. Making Peace with the Guilty: The Truth About Bosnia // Foreign Affairs, Vol. 74, No. 5, September–October 1995. — pp. 22–38;
27. Смирнова Н. Балканы и политика России: история и современность // Мировая экономика и международные отношения. — 1994. — № 5. — С. 110–116.
28. Clark W.. Waging modern war: Bosnia, Kosovo, and the future of combat. — New York: Public Affairs, 2002. — 479 p.

Oleksandr POTIEKHIN,
*Doctor of History,
Chief Researcher at the Institute of World History of the
NAS of Ukraine*

THE INTERNATIONAL CONTEXT OF WARS IN THE FORMER SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA (1991–1995)

Abstract. The article attempts to explain the reasons of the Yugoslav tragedy, which claimed about 300,000 lives and led to the displacement of more than 2 million people. The author boils the answer down to the simplified and biased Western interpretation of the influence of Balkan history on the situation after the collapse of the SFRY, systemic uncertainty in European and transatlantic relations after the end of the Cold War, adventurous and irresponsible behaviour of the leaders of several independent countries established on the ruins of the former SFRY, inadequate reaction of the US and NATO to the crisis, Europeans' false initial belief that they will be able to address security challenges in the 'new' Europe.

The author emphasizes that the settlement of the Yugoslav crisis should have immediately become NATO's priority. In such a case, Americans and Europeans could have started working together as mediators among different conflicting parties to ensure a peaceful 'divorce' of the republics. However, Washington did not want to see this. The US attitude to the Yugoslav crisis in 1990–1992 undermined the foundations of the declared policy of NATO's central role in Europe after the Cold War, which envisaged the responsibility of the Alliance for resolving the Balkan conflict.

The author argues that if the deployment of an international peacekeeping contingent in the Russian-occupied parts of Ukraine's Donetsk and Luhansk regions takes an expressive form, Kyiv will need to carefully examine the factual background of the events in the former SFRY. This should help avoid many of the complications that arose during the peace enforcement operation in the Balkans in the first half of the 1990s.

Keywords: NATO, Balkans, SFRY, Yugoslav tragedy, USA.

Юрій БОГАЄВСЬКИЙ,

*Надзвичайний і Повноважний Посол,
ветеран дипломатичної служби;*

Ігор ТУРЯНСЬКИЙ,

*Надзвичайний і Повноважний Посол,
ветеран дипломатичної служби,
член Національної спілки журналістів України*

ПРО ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ НЕ СЛІД ЗАБУВАТИ

Анотація. Статтю присвячено пам'яті Георгія Георгійовича Шевеля, який у сімдесятих роках минулого століття обіймав посаду Міністра закордонних справ радянської України. В умовах тоталітарної радянської системи йому вдалося зробити чимало позитивного для розвитку вітчизняної дипломатії. Тридцять років тому добіг кінця його життєвий шлях. Автори діляться з читачами особистими враженнями про цю людину, під керівництвом якої розпочалася та минала їхня багаторічна дипломатична служба, а також розмірковують про історію української дипломатії та про зв'язок поколінь тих, хто її творив.

Ключові слова: МЗС України, зовнішня політика, українська дипломатія, міжнародні організації, УРСР, радянська система, дипломатична служба.

Присвячуємо ці спогади світлій пам'яті Георгія Георгійовича Шевеля, одного з міністрів закордонних справ іще радянської України, який обіймав зазначену посаду понад 10 років.

Поділитися з читачами наукового щорічника «Україна дипломатична» особистими враженнями про Георгія Георгійовича, під керівництвом якого було розпочато нашу багаторічну дипломатичну службу, ми вирішили у зв'язку з тим, що 9 травня 2019 року йому би виповнилося сто літ. На превеликий жаль, про це забули не лише численні дослідники історії української дипломатії, науковці, а й Міністерство закордонних справ

Виступ Міністра закордонних справ УРСР Г.Г. Шевеля на XXXIII сесії Генеральної Асамблеї ООН 2 жовтня 1978 року, Нью-Йорк

Statement by H.E. Heorhiy Shevel, Minister for Foreign Affairs of the Ukrainian SSR, at the 33rd regular session of the United Nations General Assembly, October 2, 1978, New York

нашої держави, Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка. Прикро, адже йдеться про людину, якій в умовах тоталітарної радянської системи вдалося здійснити чимало позитивного для розвитку вітчизняної дипломатії. Мовиться, зрештою, про історію української дипломатії, а також зв'язок між поколіннями – тих, хто її творив, і співробітниками МЗС нинішньої України. Так утрачають набуті десятиліттями традиції.

Попри те що Георгій Георгійович ніколи раніше не мав справи з питаннями зовнішньої політики, він виявився досить ефективним керівником зовнішньополітичного відомства, говорячи сучасною мовою, успішним менеджером. На посаді міністра він не просто перебував, а чесно відпрацював із 10 серпня 1970 року до 18 листопада 1980-го. Із притаманною йому працьовитістю та наполегливістю, високою вимогливістю до зовсім невеликого колективу співробітників і повсякденною турботою про кожного з них. Водночас міністр був доступним керівником, до кабінету якого будь-якої хвилини можна було зайти для вирішення не тільки службових, а й особистих питань. Він завжди був готовий вислухати кожного. За його суворою зовнішністю приховувалося добре людське серце. У цьому йому, безумовно, допомагав набутий великий життєвий і професійний досвід.

Від самого початку роботи на посаді міністра Георгій Георгійович докладав чимало зусиль для підвищення кваліфікації підлеглих, ідеться, зокрема, про глибоке оволодіння іноземними мовами, а також для зміцнення кваліфікованими кадрами як апарату міністерства, так і наших представництв за кордоном при таких установах: Організація Об'єднаних Націй (ООН) у Нью-Йорку (США), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) зі штаб-квартирою в Парижі (Франція), відділення ООН та інші міжнародні організації в Женеві (Швейцарія). Крім того, він домогся суттєвого поживлення участі УРСР в умовах її повної залежності від радянського МЗС у діяльності Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК) та в одному з найбільших і найстаріших об'єднань світу, розташованому в Женеві – Міжнародній організації праці (МОП). Вартим уваги є й такий факт: протягом усіх років, коли Г.Г. Шевель очолював українське МЗС, представників УРСР 37 разів обирали до складу керівних органів різних міжнародних організацій, їх сесій та конференцій. Упродовж 1970-х років Українська РСР підписала й ратифікувала 64 багатосторонніх міжнародних документи, зокрема й Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в їх надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (1971 р.) та Віденську конвенцію про представництво держав у їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру (1975 р.).

Велику увагу приділяв Георгій Георгійович також популяризації та утвердженню іміджу України за кордоном як однієї з країн-засновниць Організації Об'єднаних Націй (ООН), її здобутків у науковій, культурній та гуманітарній галузях, зміцненню зв'язків із закордонним українством. Цей важливий напрям у своїй діяльності МЗС здійснювало в тісній співпраці та взаємодії з Товариством зв'язків з українцями за кордоном (Товариство «Україна») та з Українським товариством дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами. Ці дві громадські організації, хоч і перебували під постійною опікою партійних органів та відомої спецслужби, здійснили багато надзвичайно корисного для зміцнення зв'язків з українцями за кордоном. Шкода, що їхню діяльність було припинено в незалежній Україні – таке рішення однозначно було помилковим. Адже відтоді в Україні не створили жодної структури, котра продовжила б ту велику роботу, яку здійснювали протягом багатьох років зазначені вище організації, як одну з форм народної дипломатії.

Отже, хто би що не говорив нині про українську дипломатію радянського періоду, нерідко вдаючись до вигаданих оцінок і безпідставних висновків, незаперечним фактом є те, що саме в роки роботи Г.Г. Шевеля на посаді міністра наша дипломатія набувала та зміцнювала необхідний практичний досвід і професійну дипломатичну майстерність, що, до речі, були змушені визнати й у Москві. Великою заслугою Ге-Ге, як його між собою з повагою називали співробітники міністерства, було й те, що саме

Делегація УРСР на 32-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, м. Нью-Йорк, 1977 р., 1-й ряд справа наліво – Міністр закордонних справ УРСР Г.Г. Шевель, Постійний представник УРСР при ООН В.Н. Мартиненко, письменник О.М. Підсуха. 2-й ряд зліва направо: співробітники МЗС – Ю.В. Богаєвський (помічник Міністра), В.І. Крижанівський, М.М. Білоусов
Ukrainian SSR delegation at the 32nd regular session of the United Nations General Assembly, New York, September 1977. The front row (from right to left): Heorhii Shevel, Minister for Foreign Affairs, Volodymyr Martynenko, Permanent Representative of the Ukrainian SSR to the United Nations, Oleksandr Pidsukha, the Ukrainian writer. The second row (from the left to the right): MFA staff members – Yuri Bohaievsky (assistant to the Minister), Volodymyr Kryzhanivskyi and Mykhailo Bilousov

за його ініціативою на вул. Ярославів Вал м. Києва було споруджено декілька ошатних будівель для генеральних консульств східноєвропейських держав – Польщі, Угорщини, Німецької Демократичної Республіки, Чехословаччини та низки інших, зокрема й тих, у яких сьогодні працюють іноземні дипломатичні місії, акредитовані в незалежній Україні. Прийняте ж у далекому 1970 році вищим партійним керівництвом УРСР рішення про переведення Георгія Шевеля з високої посади завідувача відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ на вакантну тоді посаду керівника зовнішньополітичного відомства виявилось на користь українській дипломатії з точки зору надання їй нового дихання. Сподіваємося, що такої ж думки й ті наші багаторічні колеги, ветерани дипломатичної служби, які також добре знали Георгія Георгійовича та працювали під його керівництвом.

У попередніх спогадах під назвою «Ми не шукали своєї долі, вона сама обирала нас» (УД–2016, стор. 270–293) один з авторів (Ю.В. Богаєвський) згадав про те, що майже через два роки роботи у відділі преси МЗС УРСР, у якому він пізнав перші тонкощі й особливості як письмової, так і прак-

тичної дипломатії, Георгій Георгійович запропонував йому стати його помічником. «Важко навіть уявити, як склалася б моя подальша дипломатична доля, – зазначив він, – якби не було такої пропозиції, яка стала для мене досить несподіваною, але водночас і дуже приємною. На цій новій посаді я відпрацював більше двох років без жодних зауважень з боку міністра. Його довіра до мене, дипломата-початківця, надихала й додавала більшої впевненості у своїх можливостях. Постійне перебування поруч із Георгієм Георгійовичем, виконання його різного змісту й характеру доручень, опрацювання підготовлених для нього співробітниками міністерства документів, проектів його виступів, зокрема на сесіях Генеральної Асамблеї ООН, стала для мене ще однією важливою школою збагачення власного як життєвого, так і дипломатичного досвіду».

Особисто нам було не лише легко працювати з таким міністром, а й приємно спілкуватися з ним у вільний час. А таких можливостей було достатньо. Під час неформальних зустрічей, а надто в закордонних відрядженнях, як-от до Нью-Йорка, ми та наші колеги були вже не підлеглими йому співробітниками, а бажаними співрозмовниками. У такі хвилини ніхто з нас не відчував різниці в посадах і будь-яких вікових рамок. Ми бачили, що міністр почував себе комфортно в нашій компанії, жартуючи, розповідаючи різноманітні історії зі свого буремного партизанського життя часів Другої світової війни й подальшої відповідальної комсомольської та партійної роботи. Таке неможливо забути!

Тому цілком обґрунтованим і справедливим вважаємо зроблений свого часу одним із дослідників історії вітчизняної дипломатії висновок про те, що «було б некоректно вважати 70-ті роки минулого століття такими, що минули даремно для українського зовнішньополітичного відомства».

Незаперечним фактом є й те, про що ми вже згадували, але вважаємо за доцільне вкотре наголосити на тому, що завдяки набутому в ті роки нашими дипломатами практичному досвіду та їхньому визнаному професіоналізму було згодом сформовано дипломатичну службу вже незалежної України та основні засади її власної зовнішньої політики, спрямованої на захист національних інтересів держави. Небезпідставно ж у перші роки нашої незалежності МЗС України вважали найбільш ефективною державною установою.

Цього літа, а саме 17 липня, минуло вже 30 років, як завершився життєвий шлях 70-річного тоді Георгія Георгійовича Шевеля. А 18 листопада 1980 року, коли йому пішов лише 62-й рік, його, несподівано для всіх нас, відправили на пенсію «за віком». А він міг би зробити ще багато корисного для розвитку української дипломатії. Зустрічаючись потім іще не раз із ним, було помітно, як він страждав морально й фізично, адже не міг змиритися з тим, як із ним обійшлася тодішня влада.

Перебуваючи вже тяжкохворим у лікарні, тримаючись з останніх сил, він підбадьорював тих, хто провідував його, теплими словами та, як завжди, слухними професійними порадами.

Будучи людиною свого часу, працюючи у встановлених тоді межах, Г.Г. Шевель водночас був своєрідною й неординарною особистістю. Справа, якою він займався, була завжди понад усе. Таким Георгій Георгійович залишається не лише в нашій пам'яті, а й у пам'яті тих, хто знав його й працював разом із ним.

Бо пам'ять – передусім здатність не забувати минулого. Це треба також мати на увазі й не забувати нинішньому поколінню українських дипломатів.

Yuri BOHAIEVSKY,

*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
Veteran of diplomatic service;*

Ihor TURIANSKYI,

*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
Veteran of diplomatic service,
Member of the National Union of Journalists of Ukraine*

HIS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN DIPLOMACY SHOULD NOT BE FORGOTTEN

Abstract. The article is dedicated to Heorhiy H. Shevel, Minister for Foreign Affairs of Soviet Ukraine from August of 1970 to November of 1980.

The authors presented sincere recollections about this well known person, under whose leadership they began their diplomatic service that lasted for several decades.

The decision to share those memories with readers of Diplomatic Ukraine was prompted by the fact that on May 9 this year was Mr. Shevel's 100 anniversary. Unfortunately, neither the researchers of the history of Ukrainian diplomacy, nor those in charge of the Ministry of Foreign Affairs and the Diplomatic Academy paid the necessary tribute to this event.

The authors of the article focus on the fact that with no previous experience in foreign policy matters Mr. Shevel managed in the conditions of a totalitarian Soviet system to realize important ideas in the interests of the Ukrainian diplomatic service and its development.

From the very start of his duties as Minister of Foreign Affairs he undertook many practical steps to promote and improve the professional skills of his subordinates, to ensure their perfect command of foreign languages and to provide the Ministry's staff and Ukraine's permanent missions at the United Nations in New York, UNESCO in Paris and at other interna-

tional organizations with a skilled personnel. Moreover, despite essential dependence on the policy of the USSR Ministry of Foreign Affairs, Mr. Shevel also succeeded in ensuring more visible results of participation of the Ukrainian SSR in the activities of the United Nations Economic Commission for Europe and in the International Labour Organization.

During his term as Minister for Foreign Affairs, representatives of the Ukrainian SSR were elected 37 times to the governing bodies of various international organizations, their sessions and conferences. As an evidence of substantial resurgence of Ukrainian diplomacy of the said period is the fact that the Ukrainian SSR also signed and ratified 64 multilateral international documents.

Minister Shevel also paid particular attention to establishing Ukraine's image abroad as one of the original members of the United Nations, by promoting its achievements in scientific, cultural and humanitarian fields, as well as to strengthening ties with Ukrainian communities in various foreign countries. This very important component of its work the Ministry of Foreign Affairs accomplished in close cooperation with two public organizations – the Society for ties with Ukrainians abroad (Society Ukraina) and the Ukrainian Society for friendship and cultural relations with foreign countries.

Minister H. Shevel was also the initiator of the construction in Kyiv of several buildings to locate Consulates-General of Eastern-European states. Nowadays, these buildings are used by diplomatic missions of respective foreign states accredited in independent Ukraine.

The authors of the reviewed article are confident that despite various fabricated and often unfounded conclusions about the Ukrainian diplomacy of the Soviet period the irrefutable fact is that during Minister Shevel's years it acquired and strengthened the necessary practical experience and professional diplomatic skills.

Therefore, they support as indisputable the conclusion made several years ago by one of the researchers of the history of National diplomacy that "it would be incorrect to consider the 1970s of the past century as such that passed off in vain for the Ukrainian foreign-policy office".

30 years have passed since the untimely death of Heorhiy H. Shevel on July 17, 1989. Being a man of his times and performing highly responsible duties of the Minister of Foreign Affairs, in actually limited framework, he was at the same time a peculiar and extraordinary personality. And as such a figure he will always remain in the memory of all who knew him well and had the opportunity to work under his management.

Because memory, emphasize the authors of the noted article, means first and foremost the ability not to forget the past. And this, they remark, is what the present generation of Ukrainian diplomats must keep in view and never forget.

Keywords: Ministry of Foreign Affairs, Ukrainian diplomacy, foreign policy, international organizations, diplomatic service, memory.

Антон БУТЕЙКО,

*Надзвичайний і Повноважний Посол,
Народний депутат України II скликання
(1947–2019)*

ЯК СВІТ ВІДКРИВАВ УКРАЇНУ. СПОЧАТКУ БУЛО НЕ БЕЗ КУРЙОЗІВ...

Анотація. У статті розглядається діяльність Антона Бутейка протягом 1992 року. Згадуються його враження та деякі епізоди на посаді радника Президента України - керівника служби Президента з міжнародних питань. Серед них можна виокреслити співпрацю України з колишніми радянськими республіками, роботу над питанням про стратегічну ядерну зброю України, підготовку візитів Президента в інші країни та двосторонніх зустрічей на найвищих рівнях.

Автор стверджує, що в цей час «Україна знайомилася зі світом, а світ знайомився з Україною».

Ключові слова: Україна, розпад СРСР, СНД, Польща, США, 1992 рік, ядерна зброя, радник президента, міжнародні відносини.

Понад чверть століття тому відбувся прорив у сприйнятті України як незалежної, суверенної держави.

Багато важливих подій того пам'ятного року сьогодні нерідко висвітлюють не завжди так, як було насправді. А хотілося б, щоб наше молоде покоління мало якнайповніше уявлення про наші «зоряні» роки відновлення незалежності Української держави. Хотілося б також, щоб той час сприймали з симпатією та розумінням. Це допомогло б більш відповідально і грамотно творити майбутнє.

1992 рік я розпочав на новій посаді: радника Президента України – керівника служби Президента з міжнародних питань. Так доля і, очевидно, випадок подарували мені унікальну можливість опинитися майже в епіцентрі формування засад політики України на міжнародній арені. Згадана посада давала шанс допомагати Президентові Л.М. Кравчуку координувати зовнішньополітичну діяльність міністерств та відомств, готувати і брати участь у важливих зустрічах Президента із світовими лідерами, зокрема й у форматі 1x1.

92-й був пам'ятний дуже багатьма враженнями. Відтворити їх неможливо на кількох сторінках. Він запам'ятався гігантською інтенсивністю, напруженістю праці й постійного навчання, бездонними можливостями для творчості, безмежністю абсолютно нових викликів і проблем, що вимагали майже одночасних розв'язань. І не завтра чи післязавтра, а – вчора і позавчора.

Отож – кілька епізодів тих днів.

Мабуть, чи не найбільше часу забирали проблеми відносин з колишніми союзниками у СРСР. Зараз називають їх проблемами «цивілізованого розлучення» колишніх радянських республік. Очевидно, що таке сприйняття цієї тематики не є повним. Справді, на порядку денному зібрань у так званому СНД-ешному форматі йшлося майже про все: і про збройні сили, і про розподіл активів та боргів колишнього СРСР, і про «рубльову» масу, і про космос, і про морське дно, і про договори СРСР, і ...про що тільки не говорилося. І тут Україна була спочатку чи не єдиною у відстоюванні розв'язання цих питань на вже наявних засадах міжнародного права. Звичайно, за симпатії інших.

Але ще більше зусиль докладала саме наша держава, аби перевести характер відносин між колишніми республіками з підпорядкованості менших дітей «старшому брату» до відносин рівноправних, які б ґрунтувалися на принципах міжнародного права. Відповідно робили все, щоб спілкування між їхніми керівниками із «засідань партактиву» перетворити на переговорний процес на справжньому міжнародному форумі.

І це не дивно: адже лише Україна мала найбільше кадрів і досвіду міжнародного, щоб протиставити цей підхід спробам успадкованого Росією старого радянського бюрократичного апарату продовжити розглядати колишніх союзників як свою «вотчину». Закономірно, що й внутрішня державна структура Росії передбачила створення окремого відомства у справах країн СНД. Їх Міністерство закордонних справ тоді займалось головним чином «повноцінними» міжнародними відносинами, а не СНД-ешною «провінцією».

Тоді росіяни буквально засипали СНД-ешників різними документами, зокрема на кшталт резолюцій колишнього ЦК КПРС про спільну підготовку до зими. Всі ці сотні проектів на багатьох тисячах сторінок вимагали вивчення, визначення позиції шляхом консультацій з усіма компетентними міністерствами та відомствами України. Для росіян робити це було простіше: вони мали сотні фахівців колишнього СРСР. У нас всю цю роботу здійснювали максимум кілька десятків працівників. До того ж від початку керівники установ та їхні заступники приходили на вулицю Банкову, як до колишнього ЦК, за «цінними вказівками». У пам'ять врізалось зібрання в моєму кабінеті для визначення позиції України щодо митної політики країн СНД. Виклав суть справи. Попросив запрошених висловити думки, здійснити аналіз того, яка лінія поведінки найкраще відповідає інтересам України з урахуванням структури нашого експорту

та імпорту. Мовчать. Мої заклики до активності нічого не дали. Нарешті один підвівся і сказав: «Чому ми витрачаємо час? Скажіть, як треба, – так і будемо робити!». Сьогодні, мабуть, цей учасник наради, якщо він читає ці рядки, сам від душі посміється. А тоді це було саме так.

Перші кілька місяців 92-го роботу з узгодження матеріалів для Президента виконував лише один його радник та секретарка! Ця частина роботи залишилась в моїй пам'яті «сердешним СНД-ешним жахом»: сьогодні переважна більшість з тих документів не працює. А тоді було витрачено стільки енергії, сил і часу! Жаль.

У стрімкому калейдоскопі подій 92-го пам'ятними є численні драматичні епізоди, пов'язані з питаннями про стратегічну ядерну зброю України. Сьогодні дехто навіть із солідних людей з упевненістю першокласника чи прокурора говорить про необдуману «здачу» ядерної зброї тощо. Звичайно, можна шкодувати за привабливою ядерною «цяцькою», бо дислоковані в Україні ядерні боєголовки на міжконтинентальних ракетах насправді не були нашою «зброєю». Тепер можна виявляти заднім числом свою мудрість. Але переконаний: хто б із поміркованих людей не був у ті дні при владі в незалежній Україні – остаточний результат щодо цієї зброї був би один.

Відомо, що ядерна зброя була однією з найбільших таємниць колишнього СРСР. Значна її частина вже підпала знищенню відповідно до Договору СТАРТ-І. Коли п'ятеро працівників МЗС УРСР ще до проголошення незалежності формулювали проєкт Заяви про без'ядерний статус України, вони під впливом Чорнобиля керувались загальним тоді бажанням стимулювати ядерні держави до повного знищення цієї зброї. Але робити це ми збиралися разом з іншими ядерними державами. І ця Заява була дуже виваженою.

Отож перше «ядерне» доручення Президента, яке я одержав, стосувалося вивчення проблеми з допомогою керівника Національної академії наук. Потім було відрядження разом із тодішніми народними депутатами України Ю. Костенком та Б. Горинем до Хмельницької та Миколаївської областей. Інформація генерала В. Михтюка щодо стану ядерних арсеналів, їх обслуговування та шляхів ліквідації була не просто цікавою. Тоді для мене вона стала і аргументом для холодного душу для декого з тих, хто переконував у можливості творення Україною власної ядерної зброї. Отримавши вичерпну інформацію було ясно, як божий день, що Україна з тодішнім станом економіки нездатна побудувати в себе кілька нових заводів для забезпечення повного виробництва власних ракетноносіїв. А про створення виробничої бази власної ядерної боєголовки – навіть не могло йтися. Навіть найбільш активний і шанований тоді Степан Ількович Хмара був би нездатний переконати своїх виборців, щоб звільнити територію його округу під ядерний полігон. Тому мої рекомендації Президенту для розгляду питання на засіданні Ради національної оборони були реалістично виваженими...

Звичайно, що для мене пам'ятними були всі візити Президента України до інших країн, які доводилося готувати: до Росії, Туреччини, США тощо. Але, мабуть, особливо цікавим було відвідання Варшави. Якось так сталося, що офіційні радянські публікації, «поїзди дружби» «в Київ і Варшаву» тощо камуфлювали історично непрості відносини між нашими народами. Коли в травневі дні я супроводжував Президента України до Варшави, один із «знавців» польської тематики говорив: «Ти знаєш, поляки уявляють українців у шароварах, з бритою головою і оселедцем, із різакom в зубах. Повзе такий по траві з лихими намірами до поляків». У польській столиці нас справді зустріли з осторогою. Але перші ж зустрічі на найвищому рівні, здавалося, зменшили у значної частини польської еліти вікові стереотипи, породили в них надію на справді добросусідську партнерську співпрацю. І не випадково вже під час візиту-відповіді до України польський президент повторив слова, сказані на початку століття, що без незалежної України не може бути незалежної Польщі. Можна впевнено сказати, що саме лінія української поведінки щодо Польщі на початку 92-го року зробила можливим подальше підписання президентами обох держав документа про взаємопорозуміння і злагоду.

Звісно, до цього доклали руку і серце не лише президенти наших держав, але й багато їх помічників. У цьому зв'язку не можу не згадати добрим словом мого колегу – співголову українсько-польського президентського комітету, покійного Єжи Мілевського, який доклав багато сил і енергії, щоб зі свого боку створити українсько-польське стратегічне партнерство.

У 1992 році Україна знайомилася зі світом, а світ знайомився з Україною, і відбувалось це не без курйозів. Попервах представникам багатьох держав було непросто розібратися в тому, хто є хто в ієрархії українських політиків в умовах становлення інституту президентства. Тому не дивно, коли на початковому етапі складних переговорів з делегацією США щодо рамкової угоди з надання допомоги Україні з ліквідації ядерної зброї в розмову вступали члени української делегації (за згоди, звичайно, Президента України), їх не знали американські партнери. Коли хтось з представників української делегації почав викладати жорсткі аргументи на ствердження нашої позиції, один з членів американської делегації досить голосно звернувся до своїх колег, вказуючи на непоступливого українця: «Він є головною людиною! З ним треба працювати!»

З іншого боку, сьогодні навіть смішним може видаватися такий епізод, але він дуже яскраво демонструє ту атмосферу, яка була в Києві на початку 92-го. Одного ранку мені зателефонував Посол США, який просив прийняти заступника міністра оборони США, котрий прибував до Києва з Москви. У зв'язку з тим, що мій робочий графік був уже складений давно, я не міг знайти «вікна», аби прийняти американця. Посол США ще кілька разів телефонував мені, наполягаючи на тому, щоб така зустріч

відбулася, Нарешті, після дзвінка з МЗС я спробував знайти півгодини вільного часу, звичайно, відклавши інші справи, і прийняв заступника міністра. Через менше ніж тиждень нав'язаного мені співрозмовника було призначено міністром оборони США. Це був У. Пері. Не уявляю, щоб щось подібне могло трапитись навіть у 93-му році. 92-й таке допускав. І не треба його за це судити. Чого не буває в дитинстві?

<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2317624-ak-svit-vidkrivav-ukrainu-porervah-bulo-ne-bez-kurjoziv.html>

Матеріал підготовлено в Інформагентстві «Укрінформ»

Anton BUTEIKO,

*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
People's Deputy of the 2nd convocation
(1947–2019)*

HOW THE WORLD DISCOVERED UKRAINE: THE CURIOUS TALE

Abstract. The article describes the breakthrough in the world's perception of Ukraine as an independent and sovereign state a quarter of a century ago.

The author remembered 1992 for its huge intensity, intensity of work and constant learning, bottomless opportunities for creativity, endlessness of completely new challenges and problems that required almost simultaneous solutions, not tomorrow or the day after, but yesterday and the day before.

The author draws attention to several episodes of those days.

The year 1992 began for the author in his new position as Advisor to the President of Ukraine – Head of The Presidential Service for International Affairs, and he had a unique opportunity to be at the epicentre of the formation of the foundations of Ukraine's international policy. The abovementioned position provided an opportunity to help President Kravchuk coordinate foreign policy activities of ministries and departments, to prepare and participate in important meetings between the President and world leaders.

They devoted most of the time to the problems of relations with the former Soviet republics. At first, only Ukraine insisted on the resolution of existing issues in accordance with the rules of international law. Our state made even more efforts to transform the relations between the former republics into equal relationship, which would be based on the principles of international law. Accordingly, we aimed to make the communication between the leaders of the republics look like a negotiation process on a real international forum.

At that time, after the collapse of the USSR, hundreds of projects, various documents with thousands of pages required studying, and subsequently a formulation of a position after consultations with all the competent ministries and departments of Ukraine. Unlike Rus-

sians who had hundreds of specialists of the former USSR, all our work was carried out by a maximum of several dozen employees. During the first few months in 1992, the work on the coordination of materials for the President was done only by his Adviser and Secretary Typist.

In the rapid kaleidoscope of the events of 1992, there were numerous memorable dramatic episodes related to Ukraine's strategic nuclear weapons. The author is convinced that whoever of moderate people could have been in power in those days in independent Ukraine, the final result would be the same: nuclear disarmament.

When employees of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR formulated a draft statement on the nuclear-weapon-free status of Ukraine just before the independence, the authors of this document could not foresee how difficult it would be to implement its provisions.

In 1992, Ukraine got acquainted with the world, and the world got acquainted with Ukraine, and it happened not without curiosities. At first, it was not easy for foreign representatives to understand who is who in the hierarchy of Ukrainian politicians in the conditions of the establishment of the institution of presidency.

Many important events of that memorable year are now often covered not as they were in fact, and the author seeks to give the younger generation the most complete picture of the first years of restoration of Ukrainian independence, so that they could be perceived with sympathy and understanding. This would allow to shape the future more responsibly and competently.

Keywords: Ukraine, 1992, Soviet Union, nuclear weapons, Soviet Republics

Юрій КОСТЕНКО,
Надзвичайний і Повноважний Посол

ХІМІЧНІ КУЛЬБИТИ КРЕМЛЯ (З ІСТОРІЇ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО ЗАБОРОНУ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ)

Анотація. Те, що Росія застосувала отруйні хімічні речовини на території Великої Британії, стало неспростовним фактом порушення Конвенції про заборону хімічної зброї. Погодження її положень відбувалося в декілька етапів, зокрема на двосторонніх радянсько-американських переговорах, до участі в яких було залучено й українських дипломатів.

Ключові слова: хімічна зброя, Комітет із роззброєння, історія української дипломатії.

Поміж численних міжнародних угод, положення яких брутально зневажає путінська Росія, особливе місце займає Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення й застосування хімічної зброї та про її знищення. Понад двадцять років на різних міжнародних майданчиках тривали складні переговори щодо заборони цієї зброї масового знищення людей. У вересні 1992 року їх було успішно завершено, і 13 січня 1993 року конвенція була готова до підписання. Упродовж кількох днів це зробили 129 країн, зокрема й Україна, а також США й Росія, що мали найбільші запаси хімічної зброї. Згодом, 29 квітня 1997 року, Росія заявила про остаточне знищення накопичених у неї запасів цієї смертоносної зброї. Проте незабаром Москва виявила свою тотальну зневагу до міжнародного права, застосувавши хімічну зброю на території іншої ядерної держави – Великої Британії.

Нагадаємо перебіг тих подій, що набули широкого міжнародного розголосу: 4 березня 2018 року в англійському місті Солсбері нервово-паралітичним агентом «Новачок» було отруєно родину Скрипалів. Експерти з питань хімічної зброї вважають, що цю речовину, вдсятеро токсичнішу за газ «Зоман» і в 5–8 разів – за газ «VX», розробили в російському місті Шихани Саратовської області, де розташована науково-дослідна

установа Міноборони РФ. Англійський уряд звинуватив військових ГРУ РФ у її застосуванні, це підтримали голови держав і урядів Європейського Союзу. На знак протесту через хімічну атаку в Солсбері та солідарності з діями англійських партнерів 29 держав запровадили дипломатичні санкції проти Росії. Майже 150 російських дипломатів, насамперед військових під дипприкриттям, було оголошено персонами нон-грату. До того ж Сполучені Штати закрили російське консульство на західному узбережжі країни – у Сієтлі. Тринадцятьох російських дипломатів спровадила й Україна. На початку 2019 року Рада Європейського Союзу ухвалила рішення ввести персональні санкції проти виконавців хімічної атаки у Великій Британії та її організаторів – керівників ГРУ РФ. Показовою була заява генерального секретаря Північноатлантичного альянсу Є. Столтенберга, який назвав отруєння Скрипалів «...першим використанням, для нападу, нервового газу на території Альянсу з моменту заснування НАТО», частиною «безрозсудної російської поведінки, що триває багато років», додавши: «Всі союзники згодні, що напад був чітким порушенням міжнародних норм і домовленостей» [1].

Як і треба було сподіватися, ані російська влада, ані її представники в Раді Безпеки ООН не взяли на себе відповідальності за вчинений злочин. Навпаки: прозвучали розлогі заяви про те, як нині тема застосування хімічної зброї перетворюється на засіб ведення геополітичної боротьби, тиску на держави, що реалізують політику, відмінну від Західної. Так, геополітична боротьба є й буде надалі. Але важливо усвідомлювати, з ким ти опиняєшся на лінії цієї боротьби: із цивілізованим світом, а чи з диктаторськими режимами, такими самими порушниками норм взаєморозуміння. Не випадково останніми роками Росія шість разів застосовувала своє право вето в Раді Безпеки ООН, щоби не дати міжнародному співтовариству засудити та притягнути до відповідальності за військові злочини режим Б. Асада, який неодноразово та брутально використовував хімічну зброю проти свого ж сирійського народу.

Варто повернутися до історії укладення Конвенції про заборону хімічної зброї, тим паче що українські дипломати долучилися до цього процесу. Уже в ухваленій на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1946 року резолюції 41 (I) щодо принципів, які визначали загальне регулювання та скорочення озброєнь, було передбачено необхідність заборони та вилучення з національних озброєнь атомної й усіх інших видів зброї масового знищення людей. Це також стосувалось і хімічної зброї, застосування на війні якої було заборонено в Женевському протоколі 1925 року.

Після укладення 1972 року Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї й токсинів

та про їхнє знищення, тобто ліквідації матеріальної основи ведення бактеріологічної війни, переговорний процес зосередився на пошуку шляхів заборони хімічної зброї. Вагому роль у цьому процесі відіграв відомий орган ведення багатосторонніх переговорів у сфері роззброєння – Конференція із роззброєння. У різні роки він мав назви: 1960 р. – Комітет 10-ти держав із роззброєння; 1961–1969 рр. – Комітет 18-ти держав із роззброєння; 1969–1978 рр. – Нарада комітету з роззброєння; 1979–1983 рр. – Комітет із роззброєння; із 1984 р. – Конференція із роззброєння. 28 березня 1972 року соціалістичні країни-члени Наради комітету з роззброєння разом з УРСР і БРСР подали на розгляд цього органу проект Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів хімічної зброї та про її знищення.

Можна вважати, що саме відтоді тема заборони хімічної зброї набула особливої пріоритетності в усіх міжнародних органах переговорів із роззброєння.

Із 1969 року українських дипломатів залучали до ухвалення в першому комітеті Генеральної Асамблеї ООН резолюції з питання про заборону хімічної й бактеріологічної зброї. Схема такого залучення відображала характерну для того часу підлеглість українського республіканського МЗС Москві. Ось як усе відбувалося: напередодні чергової сесії Генасамблеї ООН у київському МЗС готували проект резолюції на цю тему, який із відповідною пояснювальною запискою надсилали до МЗС СРСР, де його розглядали, схвалювали й відображали в директивах та вказівках трьом радянським делегаціям на зазначену сесію Асамблеї. У Нью-Йорку, де відбувалися сесії Генасамблеї ООН, ініціативна група делегацій, до складу якої, крім України, належали Польща, Канада та Японія, починала тривалий і доволі складний процес пошуків компромісного тексту резолюції. Наприклад, 1979 року проект із 18 констатувальних і 6 постановних пунктів, що його запропонував Київ, містив чималу кількість нових і, як нам тоді здавалося, цікавих положень. Зокрема було зазначено (ООНівською, далекою від поетичної, мовою), що постійні зусилля учасників переговорів на Нараді Комітету з роззброєння та в Комітеті з роззброєння привели до розширення розуміння у визначенні практичних підходів до заборони розроблення, виробництва й накопичення запасів хімічної зброї та її знищення; було звернено увагу на спільне радянсько-американське повідомлення Комітетові з роззброєння від 31 липня 1979 року про стан переговорів із метою розроблення спільної ініціативи про заборону хімічної зброї для внесення її на розгляд цього Комітету; наголошено на тому, що майбутня угода має відповідати цілі повної, ефективної й контрольованої заборони, а також передбачати належні методи перевірки знищення запасів хімічної зброї, які базувалися б на поєднанні національних і міжнародних заходів; було взято до уваги й той факт, що угода не має перешкод-

жати використанню науки й техніки для економічного розвитку держав. Постановна частина проекту резолюції містила заклик до США та СРСР представити свою спільну ініціативу Комітету з роззброєння з тим, щоби допомогти йому якнайшвидше досягти угоди про заборону хімічної зброї. У проєкті, який подали на розгляд першого комітету Генасамблеї ООН 16 листопада 1979 року делегації 42 країн усіх регіональних груп, залишилося лише три констатувальні й три постановні пункти, решту з тих чи інших причин було знято. Зокрема, т. зв. країни, які не приєдналися (а їх, як відомо, в ООН більшість), добре розуміючи, що без домовленості між США та СРСР перспективи укладення конвенції про заборону хімічної зброї дорівнюють нулю, усе одно були проти позитивного висвітлювання у проєкті резолюції двосторонніх зусиль супердержав із врегулювання цих питань, адже в такий спосіб було би применшено роль інших, зокрема нейтральних, країн у досяганні спільних домовленостей. Тому вони наполягли, щоб основною ідеєю ухваленої 1979 року резолюції стало те, що угоди про повну й ефективну заборону хімічної зброї ще не досягнуто [2].

Переговори в Нараді комітету з роззброєння на початку 70-х років з усією очевидністю засвідчили, що розв'язання надзвичайно складного й багатопланового питання заборони хімічної зброї дуже залежить від домовленості між СРСР і США. Тому можна вважати, що липень 1974 року став важливим етапом на тривалому шляху готування тексту Конвенції про заборону хімічної зброї. «Бажаючи сприяти досягненню якнайшвидшого прогресу в цьому напрямі, – йшлося в спільному радянсько-американському комюніке про зустріч керівників цих двох держав, – СРСР і США домовились розглянути питання про спільну ініціативу в Комітеті з роззброєння щодо укладення – як першого кроку – міжнародної конвенції, що стосується найнебезпечніших смертоносних хімічних засобів ведення війни» [3].

На виконання цієї домовленості у червні 1976 року в Женеві розпочали двосторонні радянсько-американські консультації, під час яких «було розглянуто проблеми, зокрема технічного характеру, пов'язані з визначенням обсягу заборони й заходами контролю в можливій угоді про хімічну зброю» [4]. Консультації тривали й наступного року, а із серпня 1977-го їхній статус було підвищено, і в історію вони ввійшли як «радянсько-американські переговори з питання спільної ініціативи щодо заборони хімічної зброї». Вони мали закритий характер: за результатами чергового раунду ЗМІ отримували погоджені між сторонами стислі повідомлення. У травні 1978 року та в липні 1979 й 1980 років Комітетові з роззброєння представили повідомлення СРСР і США про стан цих переговорів. У перші роки делегації на переговорах очолювали голови делегацій у Комітеті з роззброєння, відповідно посли В. Ліхачев і Г. Меерс, Дж. Мартін, Р. Бак-

хайм, А. Фішер, Ч. Флауері, Л. Філдс. Із 1978 року понад десять років керівником радянської делегації був знаний дипломат, доктор історичних наук, професор В. Ізраєлян. До складу радянської делегації, крім дипломатів, переважно належали експерти: військові-хіміки, представники хімічної промисловості, Міноборони, науковці. Приблизно аналогічне представництво було й у делегації США: працівники Агентства з питань контролю за озброєнням і роззброєнням, Державного департаменту та Департаменту оборони. Інколи засідання відвідували представники Конгресу США.

У 70–80-х роках минулого століття склалася багато в чому унікальна практика регулярно запрошувати українських дипломатів, переважно тих, хто професійно працював над питаннями обмеження гонки озброєнь та роззброєння, до складу делегацій СРСР у Женевському комітеті з роззброєння. Із початком двосторонніх радянсько-американських переговорів щодо заборони хімічної зброї, дипломатичних працівників МЗС УРСР було залучено й до цього важливого напрямку роботи делегацій. У 1977–1984 роках автор цієї статті, перший секретар, а згодом радник відділу міжнародних організацій МЗС України, як представник СРСР також неодноразово брав участь і в роботі Комітету з роззброєння, й у зазначених двосторонніх переговорах; зокрема, разом із перекладачами делегації тривалий час відповідав за підготовку стенографічних протоколів засідань, що відбувалися за чергою в представництвах СРСР і США при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. У такий спосіб можна було безпосередньо відчувати, яким складним був процес погодження інколи принципово різних позицій сторін із питань номенклатури хімікатів, які охоплювала конвенція, декларування й процесу знищення запасів хімічної зброї й об'єктів із її виробництва, а особливо контролю за дотриманням зобов'язань, що їх узяли на себе держави. Цікаво було роками спостерігати за внутрішньою драматургією двосторонніх переговорів із представниками основного ідеологічного та військово-політичного супротивника СРСР: їх перебіг контролювали на найвищих рівнях радянського керівництва. Постійною турботою голови делегації СРСР було дбати про те, щоби «наше було зверху», аби навіть очевидні поступки американської сторони з тих чи інших принципових питань видавалися наслідком чималого внеску радянської дипломатії в зміцнення миру й реальне роззброєння. Спершу в делегації дивувала загалом характерна для багатьох аспектів життя радянського суспільства атмосфера втаємничення, подвійних стандартів. Наприклад, було добре відомо, що з далеких 30-х років минулого століття жоден із радянських політиків офіційно не визнавав наявності в СРСР запасів хімічної зброї. На запитання молодих дипломатів до військових експертів-хіміків, які були нашими колегами на цих переговорах, – як же так, ми прагнемо заборонити чийось, але не радянського виробництва

хімічну зброю? – відповідь пошепки й так, щоби не чули сторонні, була справді дивовижна: зброя є, її до біса, але вона утримується в такому стані, що соромно й подумати. Американські колеги, кепкуючи, не раз називали нам обсяги запасів цієї смертоносною зброї на території СРСР.

Коли на переговорах розглядали ті чи інші пропозиції партнерів, то передусім оцінювали, чи свідчать вони про реальну готовність заборонити хімічну зброю, а чи створюють лише видимість цього процесу. Сторони, для прикладу, впродовж декількох раундів не могли дійти згоди, чи можна для цілей, які санкціонує конвенція навчань із протихімічної оборони, застосовувати смертоносні хімічні агенти, і якщо так, то в якій кількості. Адже за наявності в держави у великих обсягах таких речовин нібито для польових випробувань виникає підозра, чи не планує ця держава застосувати такі агенти як наступальну хімічну зброю.

Механізм залучення українських дипломатів до роботи в делегаціях СРСР у Женевському комітеті з роззброєння був такий: із МЗС СРСР до Києва надходив лист із пропозицією спрямувати до складу цієї делегації конкретного працівника. Зрозуміло, керівництво МЗС України розглядало таке звернення як високу оцінку діловим та професійним рисам українського дипломата від московських колег і давало відповідну згоду. Наступним кроком було рутинне оформлення виїзду в закордонне відрядження. У згадані роки до двосторонніх переговорів із заборони хімічної зброї залучали також працівників українського МЗС – М. Білоусова та Б. Корнеєнка. Як і участь в ухваленні на Генасамблеї ООН резолюції про заборону хімічної зброї, робота в складі радянської делегації на переговорах зі США була чудовою школою реальної дипломатії, що згодом не раз давала позитивні результати в посольській діяльності як у багатосторонньому, так і двосторонньому форматі.

Усього в 1976–1980 роках було проведено 12 раундів переговорів із доволі різною тривалістю – від десяти днів до трьох із половиною місяців, як це сталося із 7-м раундом переговорів у січні–квітні 1978 року. Основною формою переговорного процесу були пленарні засідання делегацій на чолі з їхніми керівниками. Із 6-го раунду, на пропозицію американської сторони, запроваджено зустрічі редакційних груп, які очолювали заступники голів обох делегацій. Виступаючи на засіданні 28 вересня 1977 року, голова делегації США посол А. Фішер запропонував проводити зустрічі редакційних груп, де представники обох сторін могли б обмінюватися думками в менш офіційних умовах і подавати на розгляд пленарних засідань погоджені тексти з питань, щодо яких позиції збігаються. Вносячи таку пропозицію, А. Фішер нагадав, що саме в такий спосіб американська й радянська делегації розробили текст Московського договору 1963 року про заборону випробувань ядерної зброї в трьох сферах.

Варто наголосити, що протягом двосторонніх переговорів учасники уникали політичних заяв. Це свідчило про їхню налаштованість досягти практичних результатів у розробленні спільної ініціативи щодо заборони хімічної зброї. Предметний характер цих переговорів підкреслювало ще й те, що сторони неодноразово обмінювалися робочими документами щодо деяких статей майбутньої конвенції або ж узагальненими текстами її положень. Наприклад, на 5-му раунді переговорів у серпні 1977 року радянська делегація подала на обговорення робочий документ «Основні положення можливої конвенції про заборону хімічної зброї». На 7-му ж їхньому раунді 17 січня 1978 року вона запропонувала до розгляду повний проєкт конвенції. Представляючи документ, посол В. Ліхачев, зокрема, із деякими елементами вихваляння, говорив: «Цей проєкт підготовлено з урахуванням перебігу радянсько-американських переговорів на всіх етапах. Треба зазначити, що в ньому відображено прагнення радянської сторони виявити гнучкий і конструктивний підхід. Це видно хоча б із того, що ми не лише врахували низку конкретних американських пропозицій та міркувань, але й із цілої низки питань пішли назустріч побажанням американської сторони. Хотіли б сподіватись, що й американська сторона виявить аналогічний конструктивізм».

Якщо в липні 1974 року на пропозицію США сторони домовилися для початку укласти міжнародну конвенцію, яка стосуватиметься найнебезпечніших, найсмертоносніших хімічних засобів війни, то вже під час 4-го раунду переговорів у липні 1977 року американці погодилися з пропозицією радянської делегації про всеохопну заборону всіх видів такої зброї. Метою цих переговорів стала підготовка спільної ініціативи про повну, ефективну й контрольовану заборону розроблення, виробництва, накопичення хімічної зброї, а також про знищення її запасів та об'єктів із її виготовлення. Погодили й те, що учасники конвенції не купуватимуть і не передаватимуть хімічну зброю іншим державам, не сприятимуть і не заохочуватимуть до забороненої діяльності.

Від початку переговорів спільною була така позиція: майбутня конвенція не лише мусить стати суттєвим внеском у реальне роззброєння, а й не має перешкоджати мирному розвитку держав, не мусить вести до розголошення військових, промислових і комерційних таємниць. Треба наголосити, що таке завдання було дуже складним. Як відомо, численні хімічні підприємства всього світу використовують велику кількість токсичних хімічних речовин, зокрема й смертоносних. Наприклад, світовий обсяг виробництва фосгену й синильної кислоти становить багато сотень тисяч тонн на рік. Але ж ці речовини – проміжний продукт у технології отримання полімерних матеріалів, штучних волокон, пестицидів, барвників та іншої важливої народногосподарської продукції, мирне призна-

чення якої не викликає сумнівів. Сторони доволі швидко погодили, що основним принципом у встановленні обсягу заборони має бути критерій загальної мети, відповідно до якого конкретні хімікати треба заборонити за типами та кількістю в тій мірі, у якій їх потребують лише для цілей ведення хімічної війни, а не для мирних, зокрема промислових, дослідницьких, медичних, фармакологічних і цілей захисту. Повна ясність була й щодо боєприпасів, пристроїв та обладнання, спеціально передбачених для використання в бойових цілях. Однак багато часу забрало обговорення доцільності застосування в конвенції, додатково до критерію загальної мети, ще й критерію летальної токсичності, який мав вигляд двох порогів і визначав смертоносні й надтоксичні смертоносні хімікати, які б треба було заборонити чи помістити під суворий контроль.

Якщо з питань методики заборони надтоксичних та інших смертоносних агентів на переговорах доволі швидко досягли порозуміння, то щоби знайти спільні підходи до заборони шкідливих хімікатів і прекурсорів (хімічних реагентів, задіяних на будь-якій стадії виробництва токсичних хімікатів), було змарновано значно більше часу. Зокрема, тривалі дискусії точилися навколо питання про шляхи заборони хімічних засобів боротьби із заворушеннями, так званих іритантів, що здатні швидко спричиняти в організмі людини подразнення органів чуття чи фізичні розлади, які зникають незабаром після припинення контакту. Специфіка таких хімікатів полягала в тому, що під час ратифікації Женевського протоколу 1925 року про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших таких газів і бактеріологічних засобів США зробили заяву про свою готовність першими заборонити використання іритантів за винятком захисних військових дій у цілях порятунку людей. Водночас розумілося, що агенти для боротьби із заворушеннями буде можливо застосовувати: у районах, які безпосередньо контролює США, зокрема для боротьби із заколотами поміж військовополонених; у тому разі, коли цивільне населення використовують для маскування, прикривання наступу або коли це може скоротити чи оминати втрати поміж такого населення; під час рятувальних операцій у віддалених ізольованих районах для визволення екіпажів та пасажирів збитих літаків, а також у разі втечі полонених; у районах тилового ешелону поза зоною безпосередніх воєнних дій для оборони конвоїв від цивільних заворушень, од терористів та напіввійськових формувань. Зрозуміло, що делегація США прагнула максимально врахувати в майбутній конвенції такі базові позиції країни щодо використання іритантів. Як зазначав протягом 7-го раунду переговорів 31 березня 1978 року посол А. Фішер, «хоча хімікати для боротьби із заворушеннями було б вилучено з обсягу конвенції, США розробляли б, виробляли й накопичували б такі хімікати лише для використання у цілях боротьби із вну-

трішніми заворушеннями й підтримання правопорядку, у цілях захисту або ж для використання у зазначених вище захисних військових цілях». Застосувавши до такого роду отруйних хімікатів критерій загальної мети, сторони врахували застереження американської делегації, і вже на наступному пленарному засіданні 11 квітня 1978 року посол В. Ліхачев підсумовував, що «використання іритантів для підтримання внутрішнього порядку не суперечить цілям конвенції».

Критерій загальної мети дав змогу сторонам знайти порозуміння й щодо шляхів заборони прекурсорів. На пленарному засіданні 13 лютого 1978 року радянська делегація дала принципову згоду на укладення списку найважливіших для цілей конвенції хімікатів цього типу. Водночас було висловлено застереження, що «широке охоплення прекурсорів може призвести до втручання в цивільну хімічну промисловість».

Предметним було обговорення питання декларацій держав-учасниць конвенції про наявність у них хімічної зброї, об'єктів із її виробництва, планів знищення запасів ведення хімічної війни та ліквідації об'єктів, часові параметри відповідних заяв. У вересні 1977 року радянська делегація пропонувала оприлюднювати декларації про запаси хімічної зброї через шість місяців із моменту, коли набуде чинності конвенція для тієї чи іншої держави. «Такий термін, пояснював посол В. Ліхачев, на нашу думку, потрібен для того, щоб держави-учасниці могли провести в себе оцінювання технічних та економічних можливостей знищення накопичених запасів і підготувати плани такого знищення, а також інші необхідні матеріали й інформацію, пов'язану із декларуванням запасів». Американська делегація, яка пропонувала такі заяви робити безпосередньо з моменту, коли конвенція набуде чинності, зі сарказмом коментувала пропозицію своїх партнерів, посилячись на те, що навряд чи в держав не на належному рівні поставлено облік засобів ведення хімічної війни. Уже в березні 1978 року сторони знайшли компромісний варіант термінів першочергових оголошень – 30 днів, відколи конвенція набуде чинності. Делегації погодили також необхідність періодичного обміну повідомленнями про перебіг знищення запасів хімічної зброї чи перенаправлення частини їх на дозволені цілі, а також про ліквідацію відповідних об'єктів. Як бачимо, щодо часових параметрів першочергових декларацій та інших повідомлень удалося дійти порозуміння, однак питання об'єктів із виробництва чи спорядження хімічної зброї виявилось значно складнішим. Американська делегація пропонувала повідомляти про конкретні географічні координати таких об'єктів, що давало б реальну можливість контролювати процес їхньої поступової ліквідації. Та радянська делегація не була готова (а точніше, не мала відповідних інструкцій центру) оприлюднювати ці дані й тому ввела в обіг малозрозуміле поняття «промислові або виробничі потужності». Пояснення, чому йдеться про

«потужності», а не конкретні об'єкти, звучали так: це може призвести до підриву безпеки держави, розкриття державних таємниць. У розлогих виступах голова радянської делегації так викладав аргументи щодо неможливості декларувати розміщення згаданих об'єктів: у якійсь державі вони можуть бути технологічно, під одним дахом поєднані з виробництвом хімікатів для мирних цілей або ж військових, але не заборонених конвенцією. А якщо так, то інформація про такі об'єкти має бути закритою. Крім того, держава – не учасниця конвенції, дізнавшись про координати вказаного підприємства, може атакувати його звичайними видами зброї. Перелік такого типу «аргументів» можна було б продовжити. Для партнерів із переговорів ті пояснення часом мали доволі незвичний вигляд, адже радянська делегація в дискусіях на цю тему згадувала й про об'єкти. Так, у своїй заяві на 7-му раунді переговорів 25 січня 1978 року посол В. Ліхачев, коментуючи запропоноване формулювання радянської сторони («ліквідація чи демонтаж промислових та інших потужностей, що призначені чи використовувалися винятково для виробництва засобів ведення хімічної війни»), розмірковував: «Уявімо, що існує об'єкт, на якому виробляють лише хімічні агенти, призначені для ведення хімічної війни, і не виробляють будь-яких хімікатів і матеріалів, що їх може бути застосовано для мирних цілей. Можна однозначно сказати, що такий об'єкт призначений винятково для виробництва запасів ведення хімічної війни й, відповідно, він безумовно підлягає ліквідації або ж демонтажу». У партнерів закономірно виникало запитання, чому б тоді не оприлюднювати координати тих локацій, де виготовляють лише хімічну зброю. Відповіді на це питання так і не було отримано. Зрозуміло, що тривалі «термінологічні» дискусії виникали через небажання радянської сторони розголошувати, де розташовано такі підприємства, а також через невизначеність питання, як іти через хімічне роззброєння за браком довіри до свого партнера з переговорів [5].

На кінцевому засіданні 7-го раунду переговорів 26 квітня 1978 року голова американської делегації А. Фішер чітко заявив: «Якщо радянська сторона не готова на запити американської делегації роз'яснити радянську позицію із так званих потужностей і не готова разом з американською стороною вести пошуки взаємно прийнятного рішення, то це питання – серйозна перешкода на шляху спільної ініціативи». Можливо, глузуючи, американська делегація у травні 1978 року запропонувала в представлений Комітету з роззброєння спільній заяві про перебіг двосторонніх переговорів із заборони хімічної зброї замість «потужностей» використати відомий марксистський термін «засоби виробництва». Цікаво, що ще й 1987 року у виданій у Москві книжці «Химическое оружие под полный запрет» її автори, розповідаючи про радянсько-американські переговори в Женеві, сором'язливо використовували скомпрометовану термінологію

«ліквідація чи демонтаж засобів виробництва хімічної зброї» [6]. Скомпрометовану, адже завдяки її застосуванню в переговорному процесі тривалий час прагнули приховати розміщення реальних об'єктів із такого виробництва. Мине лише декілька років, і в 1993-му Москва погодиться в тексті Конвенції про заборону хімічної зброї чітко зафіксувати географічні координати будь-якого об'єкта з її створення. Заради справедливості треба визнати, що й для терміна «виробнича потужність» там знайшлося місце, але зовсім в іншому контексті. Пункт 10-й статті II пояснює: під ним розуміють, зокрема, «річний кількісний потенціал для виробництва конкретного хімікату на основі технологічного процесу, що фактично використовується або у випадку, якщо процес ще не використовується, запланований до використання на відповідному об'єкті» [7].

Варто зазначити, що великі труднощі в погодженні положень розділу «Декларації» майбутньої конвенції створювала й делегація США. Наприклад, тривалий час вона відкидала пропозицію партнерів із переговорів щодо необхідності повідомляти про передавання будь-кому засобів ведення хімічної війни, технологічного устаткування для їхнього виробництва й відповідної документації.

Найпроблемнішими на двосторонніх переговорах були питання контролю за виконанням зобов'язань, що їх узяли на себе держави-учасниці. Унаслідок тривалих дискусій сторони, зокрема, домовилися, що відповідний контроль, поєднуючи національні й міжнародні заходи, не має вести до розкриття військових, промислових і комерційних таємниць. Було погоджено, що національні технічні засоби перевірки можна використовувати відповідно до загальноновизнаних принципів міжнародного права, водночас держави-учасниці не мають створювати перешкод, серед яких і маскування, для їхнього використання. Міжнародні заходи передбачали створення консультативного комітету, який у разі виникнення підозри про недотримання положень конвенції міг би з'ясовувати фактичний стан справ. Будь-який учасник угоди мав би право у двосторонньому порядку запросити відповідну інформацію, а також спрямувати запит про з'ясування фактичних обставин на місці. Держава, щодо дій якої виникли підозри в протиправності, могла добровільно погодитися на з'ясування обставин на місці або ж відмовити в цьому, надавши ґрунтовні пояснення. Спільним було й усвідомлення можливості звернення держави зі скаргою до Ради Безпеки ООН і співпраці протягом розслідування, яке Рада ініціює, хоча всі чудово розуміли, чого вартий такий механізм міжнародного контролю, коли потенційний порушник міг бути постійним членом Радбезу з правом вето чи союзником такого члена. Україна добре засвоїла механізм роботи Ради в кризових ситуаціях після російської окупації Криму й агресії Росії на Донбасі.

Проте вже перші раунди переговорів чітко виявили принципові розбіжності в підходах сторін до наріжних питань контролю, які так і не вдалося подолати упродовж років. Радянська делегація в заходах контролю надавала пріоритет національним засобам, а міжнародні, за її розумінням, мали би бути допоміжними. У серпні 1977 року СРСР представила Нараді комітету з роззброєння показовий робочий документ «Деякі методи контролю за виконанням угоди про заборону хімічної зброї», у якому, поміж іншого, було твердження: «[...] сукупність дистанційних і непрямих методів контролю у достатній мірі забезпечує здійснення екстериторіального контролю національними засобами. Поєднання цих методів зі специфічними методами інтертериторіального національного контролю (лабораторними, консервативними тощо) дає змогу забезпечити комплексне й ефективне розв'язання проблеми в цілому: контроль за виконанням угоди про заборону хімічної зброї» [8]. Такі розлогі пояснення переваг національних засобів, поряд зі створенням національних комітетів контролю (а фактично самоконтролю), ніяк не переконали американську делегацію, яка взагалі не вважала їх заходами контролю, а лише дотриманням зобов'язань згідно з конвенцією. Американська сторона наполегливо обстоювала (і, як показала подальша практика, мала для того стовідсоткові підстави) вимогу проведення систематичних міжнародних інспекцій на місцях за знищенням запасів хімічної зброї, обов'язкового міжнародного контролю за ліквідацією конкретних об'єктів, а не незрозумілих «потужностей» із її виробництва, міжнародного систематичного контролю на об'єктах, де виробляли би дозволені надтоксичні смертоносні хімікати для цілей, не пов'язаних із веденням хімічної війни.

Незважаючи на наявність часом непереборних труднощів протягом погодження положень конвенції у сфері контролю, двосторонні переговори в Женеві тривали й у 1979 році. Виступаючи зі спільною заявою від імені обох делегацій, посол В. Ізраєлян так оцінював результати 10-го раунду цих переговорів: «З низки питань, пов'язаних із заборону хімічної зброї, між СРСР і США досягнуто згоди, з інших – переговори тривають». У зазначеній спільній заяві прозвучали й ноти оптимізму. Зокрема, було наголошено на тому, що сторони «докладатимуть усіх зусиль для якомога швидшого завершення двосторонніх переговорів й подання спільної ініціативи Комітету з роззброєння з такої важливої й надзвичайно складної проблеми» [9].

Однак цим сподіванням не судилося справдитись. У грудні 1979 року розпочалася війна в Афганістані. Відмова від двосторонніх переговорів із заборони хімічної зброї стала лише одним із кроків США у відповідь на неприховану агресію СРСР проти афганського народу. Наприкінці січня 1980 року на віллі в женеvському передмісті Шамбезі експерти радянської делегації, як завжди, готували проекти виступів, обговорювали, як

найкраще з тактичного погляду подати на черговому раунді переговорів нові компромісні пропозиції. У цей час поширилася новина – американські експерти не прибули до Женеви, майбутнє двосторонніх зустрічей опинилося під великим сумнівом. У липні 1980 року, після 12-го раунду переговорів, що розпочалися в 1976-му й тривали майже п'ять років, американська сторона повністю відмовилася їх продовжувати. Звичайно, радянська пропаганда не могла назвати справжніх причин таких односторонніх дій американської делегації, вона подавала їх у вигідному для СРСР світлі – як перехід США до нової програми хімічного переозброєння, зокрема розроблення бінарної й багатокомпонентної зброї. Ось як доволі пафосно пояснював причини припинення цього двостороннього переговорного процесу знаний радянський дипломат В. Петровський: «Глухий кут, в який зайшли переговори із заборони хімічної зброї, зумовили причини не так спеціальної, як політичної природи. Певні кола у США не зацікавлені у забороні хімічної зброї. Вони діють у протилежному напрямі – прагнуть поставити людство перед лицем загрози якісно нового витку в перегонах хімічних озброєнь» [10].

В ідеологічних баталіях двох наддержав початку 80-х років минулого століття тема застосування хімічної зброї посідала помітне місце. На міжнародних форумах лунали гучні заяви про те, як СРСР використовує хімічні агенти в Афганістані та Південно-Східній Азії. Кульмінацією цієї пропагандистської кампанії стало ухвалення з ініціативи США та інших західних держав резолюції 35-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 35/144С, якою Асамблея просила Генерального секретаря цієї організації за сприяння кваліфікованих медичних і технічних експертів провести неупереджене розслідування, щоб установити достовірність фактів, які стосуються використання хімічної зброї. Згідно з усталеною в ООН практикою, у листопаді 1981 року на наступній 36-й сесії Генасамблеї її Генеральний секретар розповсюдив доповідь групи експертів із розслідування повідомлень про можливі випадки застосування хімічної зброї. Головним висновком групи стало те, що вона «не спромоглася зробити остаточного висновку щодо того, було застосовано бойові хімічні речовини чи ні» [11]. У пошуках цього остаточного висновку з ініціативи делегацій Австралії, ФРН, Іспанії, Канади, Нідерландів, Нової Зеландії, Норвегії та Франції 4 грудня 1981 року перший комітет Генасамблеї ООН ухвалив нову резолюцію з питань хімічної й бактеріологічної зброї, якою, зокрема, уповноважив Генерального секретаря організації, знову ж таки, за сприяння групи експертів, розслідувати далі й доповісти про результати вже наступній, 37-й Генасамблеї ООН. Попри великий обсяг проведених досліджень міжнародні експерти й цього разу не змогли дійти висновків щодо застосування в Південно-Східній Азії та Афганістані радянської хімічної зброї. Хоч як не прагнули

експерти використати гнучкий дипломатичний сленг, у своїх висновках вони твердили: «[...] групі було важко винести остаточне судження щодо достовірності інформації, яку повідомили “жертви” або ж “свідки”»; «[...] вона не може встановити, чи був такий вплив наслідком нападу із застосуванням хімічної зброї, чи пояснюється природними причинами» [12].

Зрозуміло, що такі висновки ніяк не відповідали задумам тих, хто прагнув довести факти застосування хімічної зброї в Афганістані, В'єтнамі, Лаосі та Кампучії. Тому в стінах ООН двічі, у березні та грудні 1982 року, було поширено доповіді Конгресу державного секретаря США про хімічну війну в Південно-Східній Азії й Афганістані, у яких наведено чимало тверджень, зокрема про те, що в 1980–1982 роках радянські війська застосовували там як засіб ураження «мікротоксини трихотеценової групи».

Звинувачення СРСР у використанні хімічної зброї під час воєнних операцій в Афганістані та Південно-Східній Азії не залишилися без відповіді, що мала дворівневий характер: у призначеній для світової громадської думки пропагандистській кампанії на форумах міжнародних організацій і для внутрішнього споживання населення країн соцтабору через їхні підконтрольні державі ЗМІ. Головний меседж такої кампанії полягав у категоричному запереченні звинувачень, що їх висунули до СРСР західні країни, у застосуванні хімічних агентів під час збройних конфліктів. Було зроблено особливий акцент на тому, що в 60-х роках минулого століття США використали у В'єтнамі спеціально виготовлені рецептури гербіцидів і дефоліантів для знищення всіх видів рослинності, «ейджент оранджу», що містив украй отруйну речовину – діоксин. Зокрема, у межах пункту порядку денного чергових та 12-ї спеціальної сесії Генасамблеї ООН «Хімічна та бактеріологічна (біологічна) зброя» постійні представники СРСР, СРВ та ЛНДР при ООН розповсюдили – як офіційні документи цієї міжнародної організації – десятки матеріалів із численними фактами про згубні довгострокові наслідки для організму людей і довкілля використання таких хімічних речовин під час в'єтнамської війни. У 1982 році постійний представник СРВ при ООН поширив поміж учасників 12-ї, спеціальної сесії, присвяченої роззброєнню, та чергової, 37-ї сесії Генасамблеї ООН об'ємний документ «Дос'є з питання про застосування з боку Сполучених Штатів Америки хімічної зброї та його наслідків», у якому наведено конкретні дані про застосування хімічних агентів на території В'єтнаму в період 1961–1971 років [13, 14]. Наступного, 1983 року на 38-й сесії Генасамблеї ООН в'єтнамська делегація поширила як офіційний документ організації матеріали міжнародного симпозіуму в м. Хошимін, у якому взяли участь науковці та експерти з 21 країни, щодо застосування гербіцидів і дефоліантів у межах проведеної у В'єтнамі в ті роки американської операції «Ренч Хенд» [15].

Наведені в зазначених вище офіційних документах ООН дані й факти, які зазвичай перекладали на всі шість мов організації, відігравали вагомий роль у формуванні між численними країнами Азії, Африки та Латинської Америки вигідної для СРСР або ж принаймні нейтральної позиції з цих дражливих питань ідеологічного протистояння двох наддержав. Аналіз виступів представників країн «третього світу» на засіданнях Генасамблеї ООН 70-х – початку 80-х років минулого століття показує, що вони намагалися не дати себе втягнути в ідеологізовані баталії з питань застосування хімічної зброї. Погоджену позицію соцкраїн із цих питань зазвичай представляли делегації СРСР та СРВ. Так, виступаючи на засіданні першого комітету 35-ї сесії Генасамблеї ООН у жовтні 1980 року представник Соціалістичної Республіки В'єтнам Ку Дінх Ба навів дані сенатора США Г.А. Нельсона про те, що за часи війни «США скинули на Південний В'єтнам 100 тисяч тонн отруйних хімічних речовин, тобто шість фунтів на душу населення, чоловіків, жінок і дітей». Що ж стосується звинувачень у застосуванні хімічної зброї в Афганістані, які посипалися на адресу Радянського Союзу, то тут варто навести окремі тези з виступу посла СРСР В. Ізраєляна на пленарному засіданні Женевського комітету з роззброєння 24 квітня 1980 року. Він, зокрема, зазначав: «[...] представник США в нашому комітеті прямо заявив, що “досі світ не має остаточних фізичних доказів того, що радянські війська застосовували смертоносні хімічні агенти в Афганістані”. Чому ж тоді американська сторона вважає за можливе спекулювати цими питаннями, отруюючи атмосферу, зокрема й у Комітеті з роззброєння? Інший важливий висновок, – продовжував посол СРСР, – який випливає із виступу американської делегації, зводиться до того, що в ньому, по суті, міститься визнання можливості того, що банди найманців у Афганістані використовували виготовлену в США хімічну зброю. Представник США прямо заявив, що в минулому Сполучені Штати постачали й продавали урядам, із якими вони мали угоди щодо безпеки, деякі хімічні агенти. Він, щоправда, твердив, що американська сторона не має повідомлень про те, що такі агенти, вироблені в США, було б передано бандам найманців. Але на це питання відповідає уряд Демократичної Республіки Афганістан, збройні сили якого після розгрому групи контрреволюціонерів у районі провінції Герат захопили в неї хімічні ручні гранати, виготовлені в Сполучених Штатах. Щоби не бути голослівними, як це роблять ті, хто висмоктує із пальця різного роду повідомлення про застосування хімічної зброї з боку радянських військ, уряд ДРА провів пресконференцію, продемонструвавши ручні гранати, помічені клеймом “Виготовлено у федеральній лабораторії Солсбері, штат Пенсильванія, США, 1978 р.”» Ми спеціально навели такі розлогі цитати, щоби продемонструвати, як докорінно змінилася риторика виступів офіційних представників держав, які ще буквально декілька місяців тому вели дуже складні, але ділові переговори із заборони хімічної зброї.

Ці та схожі заяви ідеологічних супротивників на міжнародних форумах лунали під акомпанемент добре зрежисованої кампанії в ЗМІ Радянського Союзу та інших соцкраїн, яка мала довести, що західні держави злочинно застосували хімічні агенти на тлі миротворчих зусиль їхніх опонентів. Красномовними є назви статей у періодичних виданнях із цієї тематики, які виходили друком наприкінці 70-х – на початку 80-х років минулого століття: «За отруйною хмарою – НАТО» (газета «Радянська Україна», 25.08.1976), «Злочин, якому немає виправдання» (газета «Правда», 01.03.1981), «Черговий провал дезінформаторів» (газета «Правда», 14.10.1981), «Кінець однієї фальшивки» (газета «Правда України», 17.12.1981), «Отруєння Америки. Скандал навколо Агентства з охорони навколишнього середовища» (журнал «Новое время», № 17, 1983), «Вашингтон саботує розробляння Конвенції про заборону хімічної зброї» (журнал «Международная жизнь», № 9, 1983).

Треба визнати, що чимало фактів такого вкрай негативного для іміджу США та їхніх союзників штибу, що їх наводили радянські пропагандисти, було взято із закордонних періодичних видань. Не лише провідні американські журнали «Тайм», «Ю. С. ньюз енд уорлд ріпорт», газета «Інтернешнл геральд триб'юн», а й західноєвропейські: німецький журнал «Шпігель», італійський журнал «Еспрессо», швейцарська газета «Трибун де Женев» й чимало інших не раз писали про згубні наслідки впливу «жовтої речовини» не лише для в'єтнамців, а й для здоров'я американських ветеранів тієї війни; про численні судові процеси в США проти хімічних компаній, що виробляли цей отруйний хімікат із домішками діоксину; про трагічні події зараження високотоксичними газами діоксину великої території в італійському містечку Севезо в районі Мілана внаслідок вибуху на хімічному заводі «Ікмеза».

Через відмову США вести із СРСР двосторонні переговори й готувати спільну ініціативу щодо заборони хімічної зброї, а також зважаючи на далеко не сприятливу атмосферу взаємних звинувачень цих двох держав, основна робота з готування тексту відповідної конвенції перемістилася до Женевського комітету з роззброєння. Із такою метою на початку 80-х років у межах цього міжнародного органу було створено спеціальну робочу групу з хімічної зброї, яку по черзі очолювали представники соціалістичних, західних та країн «третього світу». Треба зазначити, що на початковому етапі її діяльності, демонструючи неприйнятність радянського вторгнення до Афганістану, делегація США займала позицію швидше спостерігача, ніж учасника активних багатосторонніх переговорів. Зокрема, було суттєво знижено рівень представництва в переговорному процесі. Наприклад, за браком експертів, у дискусіях, що точилися в групі, у липні 1980 року брав участь лише А. Акаловський – перекладач амери-

канської делегації на згаданих вище двосторонніх переговорах між США та СРСР. Крім того, перші ж засідання спецгрупи виявили принципову різницю між підходами цих двох делегацій до методів роботи з погодження положень майбутнього міжнародно-правового документа. Якщо СРСР пропонував сконцентрувати увагу на формулюванні тексту конвенції в тих її блоках, де були домовленості сторін, паралельно розглядаючи ще не розв'язані пункти, то США основний акцент робили на пошуках розуміння щодо основного питання – перевірки та контролю зобов'язань із заборони хімічної зброї, що їх узяли на себе сторони. Показовою тут стала заява, яку зробив на весняній сесії Комітету з роззброєння 1983 року Віцепрезидент США Дж. Буш: «Незважаючи на твердження деяких сторін про те, що прогресу можна досягнути, концентруючи зусилля на “легших” питаннях або навіть готуючи за ними проекти тексту, це стало б марним заняттям без розглядання та розв'язання питання про перевірку».

На тему контролю за дотриманням зобов'язань, що їх узяли на себе учасники майбутньої конвенції, у ті роки на переговорах із заборони хімічної зброї було представлено десятки документів, виголошено сотні промов, від загального концептуального до конкретного практичного характеру. Наведемо лише одну заяву на цю тему голови делегації Польщі в Комітеті з роззброєння посла Б. Суйки, зроблену на засіданні спеціальної робочої групи з хімічної зброї 9 липня 1980 року: «[...] які б міжнародні механізми перевірки не було розроблено для конвенції, вони мають базуватися на мудрих, реалістичних із політичного погляду принципах, взаємній довірі, добрій волі й чесних намірах. Просто немає іншого шляху забезпечення ефективної й реальної перевірки» [16]. Варто додати, що в збірнику матеріалів про хімічну зброю, підготованого в секретаріаті Комітету з роззброєння на основі заяв, що їх представляли та виголошували в цьому органі делегації за період 1977–1979 років, майже половина тексту стосується теми національних та міжнародних заходів перевірки зобов'язань [17]. Поступово, із року в рік, на переговорах формувалося розуміння того, що забезпечити життєздатність такої угоди здатен лише жорсткий, але ефективний міжнародний контроль виконання добровільно взятого на себе зобов'язання повністю припинити розроблення, продукування й накопичення хімічної зброї, знищити її запаси та ліквідувати об'єкти з виробництва. Згодом це змушені були визнати й представники СРСР. Як і на двосторонніх переговорах з американцями, їхня позиція дрейфувала: спершу вони пропонували використовувати для такого контролю суто національні заходи, подавати різноманітну інформацію про запаси хімічної зброї й «потужності» для її виробництва та проводити з цих питань консультації, тоді висловлювали готовність забезпечити міжнародну перевірку на місці й на добровільних засадах, якщо виникатимуть підозри

в порушенні положень конвенції, а насамкінець обстоювали проведення систематичних обов'язкових міжнародних перевірок на місці, що базувалися б на квотах процесу знищення запасів такої зброї. Варто знову наголосити, що кожен крок назустріч позиції партнерів із переговорів у питаннях контролю радянська пропаганда показово подавала як черговий внесок у справу миру й безпеки народів. Лише горбачовська перебудова та зростання в СРСР тенденцій відкритості у військовій сфері дали змогу зняти всі застереження щодо суворого контролю як засобу втручання у внутрішні справи країн і погодити положення досить ефективної перевірки за всіма параметрами. У січні 1986 року М. Горбачов у позитивному тоні висвітлив ті позиції, що роками гальмували двосторонні радянсько-американські переговори із заборони хімічної зброї. Зокрема, він заявив про готовність СРСР своєчасно задекларувати розміщення підприємств із виробництва такої зброї й припинити її виготовлення, розпочати розроблення процедур із ліквідації запасів та знищення відповідної виробничої бази. Усіх цих заходів було б ужито під суворим контролем, поряд із міжнародними перевірками на місцях.

Нові політичні реалії в СРСР дали змогу поновити 1985 року радянсько-американські переговори, що завершилися підписанням 5 червня 1990 року двосторонньої Угоди про ліквідацію 80% запасів хімічної зброї упродовж 12 років та про відмову від її виробництва в майбутньому.

Варто додати, що радянські представники тривалий час не сприймали сформульованої 1983 року в документі «Детальний виклад позиції США щодо змісту заборони хімічної зброї» пропозиції, щоби майбутня конвенція забороняла застосування хімічної зброї у випадках, не передбачених у Женевському протоколі 1925 року. Як відомо, цей протокол заборонив застосування на війні задушливих, отруйних або інших таких газів та біологічних засобів, а США запропонували тоді охопити заборонаю й військові дії, які формально не мають характеру війни. Зафіксоване в Конвенції щодо хімічної зброї 1993 року положення про заборону застосовувати її дає змогу за потреби повною мірою використати детально виписані в цій угоді процедури контролю. Повертаючись до випадку з російським застосуванням «Новачка» у Великій Британії, можна зрозуміти, як важко долати цей стереотип (на жаль, остаточно цього так і не зроблено) у свідомості російських військових: нібито забороняємо застосування отруйних хімічних речовин, але й залишаємо для себе можливість порушувати цю заборону.

Україна ніколи не мала хімічної зброї чи пов'язаних із нею об'єктів, але, як промислово розвинута країна, має виробництва хімічного циклу, зокрема з небезпечних та високотоксичних хімікатів. Тому вона вкрай зацікавлена у функціонуванні такого стабільного міжнародного механізму, який би унеможливив їхнє використання для цілей ведення хімічної вій-

ни та всебічно сприяв би мирному розвитку хімічної промисловості. Саме тому в листопаді 2018 року під час четвертої оглядової конференції держав-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї делегація України засудила агресивні дії Росії, що полягали у використанні хімічної зброї на території Великої Британії та прикриванні тих, хто застосовував цю зброю в Сирії, а також підтримала рішення конференції щодо вдосконалення механізму встановлення винних у хімічних атаках.

Отже, тривалий і непростий процес розроблення Конвенції про заборону хімічної зброї, її перші роки функціонування як вагомого елементу системи міжнародної безпеки засвідчують, що лише від політичної волі керівників залежить, чи держава обере прямий шлях неухильного виконання взятих на себе зобов'язань, чи рухатиметься манівцями, приховуватиме, маневруватиме, робитиме політичні кульбіти. Доля затятих порушників міжнародного права добре відома – міжнародний трибунал за злочини, що не мають строків давності.

1. Генсекретар НАТО поставив отруєння в Британії в один ряд із агресією Росії в Україні [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 15.03.2018. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/gensec-na-to-postavyv-otrujennja-v-britaniji/4300129.html>
2. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1989. – С. 361–362.
3. Советский Союз в борьбе за разоружение. Сборник документов. – М.: Издательство политической литературы, 1977. – С. 146.
4. Правда. – 30.08.1976.
5. Костенко Ю.В. На шляху заборони хімічної зброї // Політика і час. – № 5. – 1998. – С. 58.
6. Кунцевич А.Д. Химическое оружие под полный запрет / А.Д. Кунцевич, Ю.К. Назаркин. – М.: Наука, 1987. – С. 85.
7. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року [Електронний ресурс] // Офіційний портал ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182
8. Союз Советских Социалистических Республик. Некоторые методы контроля за выполнением соглашения о запрещении химического оружия: документ CCD/538 от 03.08.1977 // Доклад совещания комитета по разоружению. – Т. II. – Нью-Йорк: Организация Объединенных наций, 1977. – С. 118.
9. Правда. – 01.08.1979.
10. Петровский В.Ф. Разоружение: концепция, проблемы, механизм. – М.: Политиздат, 1982. – С. 191.
11. Химическое и бактериологическое (биологическое) оружие: резолюция A/36/613 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 20.11.1981. – С. 48. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/36/613>
12. Химическое и бактериологическое (биологическое) оружие: резолюция A/37/259 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 01.12.1982. – С. 63. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/37/259>
13. Док. ООН A/S-12/AC.1/57 від 29 червня 1982 р.
14. Письмо Постоянного представителя Китая при Организации. Объединенных Наций от 10 июля 1982 года на имя Генерального секретаря: документ A/37/337 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 12.07.1982. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/37/337>
15. Химическое и бактериологическое (биологическое) оружие: резолюция A/38/161 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 20.04.1983. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/38/161>
16. Неофициальный стенографический отчет о заседании специальной рабочей группы по химическому оружию, состоявшемуся 9 июля 1980 г. – С. 7.
17. Сборник материалов по химическому оружию, составленный на основе рабочих документов СКР и сделанных в СКР заявлений. 1972–1976 годы: документ CD/26 // Комитет по разоружению [ООН]. – 01.07.1979. – 25 с.

THE KREMLIN CHEMICAL CARTWHEELS (FROM THE HISTORY OF NEGOTIATIONS ON THE PROHIBITION OF CHEMICAL WEAPONS)

Abstract: The article deals with the Russian use of toxic chemicals in the territory of Great Britain, which became an irrefutable fact of violation of the Convention on the Prohibition of Chemical Weapons. An article refers to the history of agreeing on the Convention and its provisions that was carried out in several stages, particularly in the bilateral Soviet-American negotiations, that Ukrainian diplomats joined as well.

The author analyzed the long-term and difficult drafting process of the Convention on the Prohibition of Chemical Weapons; investigated the early years of its operation as a significant element of the international security system. He emphasizes that the first years the Convention was functioning clearly indicate that only the political will of the heads of state can choose the direct path of the strict fulfillment of the commitments they have undertaken.

Furthermore, the author stresses that Ukraine has never had chemical weapons or related objects, but as an industrialized country it has chemical cycle production, using the dangerous and highly toxic chemicals. Ukraine has a vital interest in the functioning of such a stable international mechanism, that would make the use of these chemicals for the purposes of chemical warfare impossible and would comprehensively promote the peaceful development of the chemical industry. Therefore, in November 2018, during the Fourth Review Conference of Countries that are parties to the Convention on the Prohibition of Chemical Weapons, the Ukrainian delegation condemned Russia's aggressive actions on the uses of chemical weapons in Great Britain and on the cover those who used this weapon in Syria. The delegation also supported the Conference's resolutions on the improvement of the mechanism of the identification of the perpetrators of chemical attacks.

Keywords: chemical weapon, Committee on Disarmament, history of Ukrainian diplomacy.

Станіслав ЛАЗЕБНИК,
Надзвичайний і Повноважний
Посланник України

СВІТОВА УКРАЇНСЬКА ТРИБУНА

Анотація. У статті йдеться про Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ), утворений в листопаді 1967 року в Нью-Йорку. Автор висвітлює створення інформаційного бюро СКВУ, яке поширювало серед дипломатів різних країн факти про боротьбу Конгресу за самостійну Україну, дані про українських політв'язнів, процеси русифікації України, Голодомор у нашій країні в 1932–1933 роках. Аналізує створення Фонду відбудови України та його діяльність. Узагальнює сьогодишню діяльність СКУ.

Ключові слова: СКВУ, Світовий Конгрес Українців, Нью-Йорк, Канада, історична Батьківщина.

У вітчизняній історії буває таке – ще не відбулась якась вагома подія, а вже на її упередження здійснюється публічна галаслива кампанія. Так сталося з утворенням у листопаді 1967 року в Нью-Йорку Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ). Ще не встиг зібратися в одному з готелів підготовчий організаційний комітет, як із Москви та Києва гучно полинув поголос із головними наличками – «антирадянське збіговисько», «зборище відщепенців», «кублo колаборантів».

У ті часи ніхто в Україні не міг уявити, чи, як кажуть, побачити в страшному сні, що з нагоди 50-літнього ювілею цього закордонного українського об'єднання в Києві пройдуть урочистості на президентському та урядовому рівнях.

Ще за кілька днів до початку зібрання в Нью-Йорку понад тисячі делегатів від українських громадських делегацій США, Канади, Південної Америки, Австралії та країн Західної Європи в щоденникових записках першого секретаря Центрального комітету Компартії України Петра Шелеста попереджається про те, що нова організація закордонного українства ви-

суватиме тезу – «завдання української нації – приєднання до вільного світу». Він застерігає, що це матиме вплив на «уми нестійких, схильних до коливання людей» (переклад із російської. – *Авт.*) [1]. У цьому ж записі Петро Шелест закликає до «підвищення політичної пильності».

У ті роки я працював у редакціях радіомовлення, скерованого переважно на українських слухачів на Заході. Для глибшого вивчення їхньої ментальності ми, журналісти, були допущені до читання деяких націоналістичних газет, що видавалися в США й Канаді. Наші керівники закликали нас не брати все на віру, критично ставитися до друкованих джерел, з яких ми черпали достатню інформацію про життя діаспори і, зокрема, щодо перебігу подій, пов'язаних зі СКВУ. Тоді теж ішлося в нас про «підвищення політичної пильності».

Ідея заснування єдиного світового українського координаційного центру, про який мріяв ще голова Директорії Української Народної Республіки Симон Петлюра, була обговорена в націоналістичних колах у Львові 1933 року, де виникла спеціальна комісія для скликання конгресу. Проте через неузгодженість у верхівці ОУН задум не вдалося тоді реалізувати. Це питання порушувалося потім 1947 та 1964 років на засіданнях Панамериканських українських конференцій відповідно в Нью-Йорку та Вінніпегу. Про підготовку до конгресу в Нью-Йорку радянське посольство в Канаді детально інформувало Міністерство закордонних справ УРСР. Йшлося про основні документи, щодо яких проходитимуть дебати на засіданнях 16–19 листопада 1967 року, – «Маніфест до українців в Україні», «Маніфест до українців у вільному світі», «Звернення до урядів і народів вільного світу про поневолення України комуністичною Москвою». Пропонували дати визначення російському імперіалізму як «імперіалізм тотальний» [2].

СКВУ об'єднав 150 українських громадських, політичних, а також професійних організацій, надиханих у ті роки взаємною недовірою й навіть ворожнечею. Попри суперечки між керівниками українських інституцій Канади і США, усе ж вдалося створити «український координаційний орган глобального масштабу».

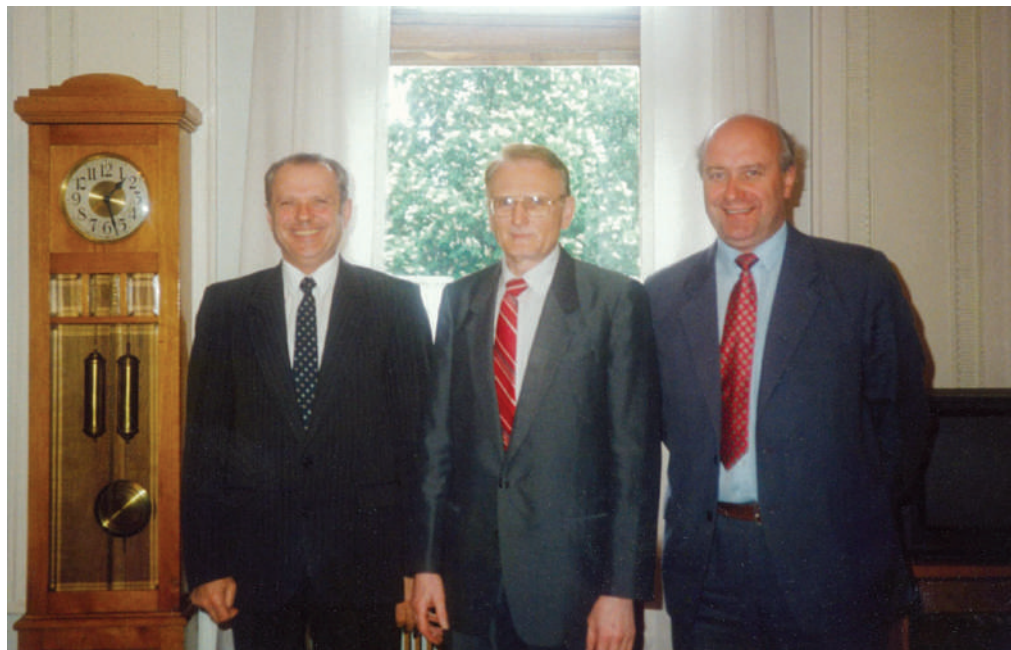
На першому конгресі СКВУ президентом було обрано священника, відомого канадського громадського й політичного діяча Василя Кушніра (народився в галицькому селі Вікно 1893 року, помер у Вінніпегу 1979 року; доктор теології, професор, емігрував до Канади 1934 року; понад чверть століття очолював головну українську організацію в країні – Комітет (нині Конгрес) українців Канади; 1946 року – заснував Панамериканську українську конференцію; представляв Канаду на підписанні 1954 року в Сан-Франциско Декларації Атлантичної єдності та на конференції ЮНЕСКО в Парижі; очолював СКВУ з 1967 до 1969, з 1973 до 1978 р.) [3]. Обрана президія Конгресу утворила спеціальні комітети, що почали пра-

цювати над узгодженням дій українських організацій на Заході у сферах допомоги українським біженцям і громадам на Американському континенті, у Західній Європі та Австралії, захистом прав людини й політв'язнів – українців у СРСР, розвитком української освіти й культури в діаспорному середовищі тощо.

Серед найважливіших ухвал Конгресу став «Меморандум до Генерального секретаря ООН», у якому було об'єктивно оцінено радянський режим. Зокрема, у Меморандумі наголошено: «Справжніх українських патріотів советсько-російський уряд зневажливо клеймує як українських буржуазних націоналістів та ворогів советської держави». У цьому документі підкреслюється: «Значущим є факт, що советський уряд не переслідує російських буржуазних націоналістів, а, навпаки, російський шовінізм ототожнюється з російським патріотизмом» [4]. Ця сентенція є актуальною й сьогодні.

У роботі Конгресу взяли участь прем'єрміністр Канади Джон Діфенбейкер та депутат парламенту країни Михайло Старр (Старчевський), який став першим українцем – міністром у федеральному уряді, очолюючи міністерство праці. Виступаючи на банкеті після закінчення засідань, Джон Діфенбейкер зазначив, що «конгрес дає змогу по-новому осмислити сутність російського колоніалізму й зосередити увагу всіх вільних людей у світі на тому, що СРСР позбавив свободи українського народу та інших поневолених націй» [5].

Одним з вагомих кроків у практичній діяльності СКВУ було відкриття при ООН свого інформаційного бюро (за прикладом українців подібні комунікаційні органи створили представники прибалтійської та білоруської діаспор). Бюро СКВУ поширювало серед дипломатів різних країн факти про боротьбу Конгресу за самостійну Україну, дані про українських політв'язнів, процеси русифікації України, Голодомор у нашій країні в 1932–1933 роках, знайомило з чотиригранною метою СКВУ – «представляти інтереси українців у діаспорі; координувати міжнародні зв'язки своїх складових організацій; сприяти розвитку громадянського суспільства у країнах проживання українців і в той же час зміцненню позитивного ставлення до українців; захищати їхні права незалежно від місця проживання згідно із Загальною Декларацією прав людини». Цих цілей СКВУ (з 1993 року КУ – Світовий Конгрес Українців) дотримується й нині. Про його поточну роботу висвітлювалося в друкованому органі «Вісник СКВУ» (з 2003 року щоквартально виходить «Бюлетень КУ»). У радянський період кожен крок Конгресу діяв на офіційні Москву та Київ, як червона плахта на бика. Ось як про це згадував на сторінках газети «Літературна Україна» поет, дипломат, громадський діяч Дмитро Павличко: «Світова організація українців, які у державах свого нового поселення мають своїх представників у парламентах та урядах, уче-

Зліва направо: Микола Хоменко, Голова Адміністрації Президента України Л.М. Кравчука, Дмитро Ціпівник, президент СКУ 1993–1998 рр., Станіслав Лазебник, Київ, 1992 р.
From left to right: Mykola Khomenko, Head of the Presidential Administration of Leonid Kravchuk, Dmytro Tsipyvnyk, President of the Ukrainian World Congress in 1993–1998, Stanislav Lazebnyk, Kyiv, 1992

них, митців та бізнесменів, високі становища в освітній, правничій, фінансовій, військовій сферах – така організація, здогадувалися кремлівські ідеологи, матиме вплив на міжнародні політичні установи і взагалі на західний світ. Вони не помилилися... Звернення першого СКВУ до українського народу та до ООН насторожило радянських вождів, але розлютила та роздратувала їх практична діяльність Конгресу... З лайливими статтями на адресу СКВУ виступали дрібні газетярі-скоробрехи, які вульгарною, пересипаною злостивими дотепами, брудною писаниною робили кар'єру... Викривачі «українського буржуазного націоналізму», рекрутовані владою з наукових сфер, виконували замовлення, користуючись допомогою спецслужб СРСР, які подавали докторам наук достовірну текстуальну інформацію, націоналістичну пресу і навіть промови, записані на банкетях СКВУ» [6].

Я пригадую, як партійні функціонери з київської вулиці Орджонікідзе (нині Банкова) примушували мене долучитися до зливи публікацій супроти «сквулянтів». Але я вистояв, не використав своє журналістське перо для огидного творива.

Повз увагу тодішньої влади не минав жоден політичний крок Конгресу. Наведу такий приклад. З перших днів своєї діяльності СКВУ намагалося зацікавити світовий політикум щодо вивчення трагічної сторінки в історії України – штучного голоду – Голодомору в 1932–1933 роках. У кра-

їнах Заходу поширювалися відповідного змісту книжки, документальні фільми. Восени 1983 року в канадському місті Едмонтон було відкрито перший у світі пам'ятник жертвам Голодомору в Україні. Урочистою церемонією з цієї нагоди керував ініціатор установлення скульптурної композиції канцлер Альбертського університету Петро Саварин, обраний у тому самому році президентом СКВУ [7].

Посольство СРСР у Канаді надіслало дві ноти протесту Міністерству закордонних справ цієї країни, у яких пам'ятник назвали «брутальним антирадянським наміром». Мовляв, його зачинателі мають на меті – «спотворити історичну правду про колективізацію сільського господарства в СРСР». У відповідь МЗС Канади надіслало свою ноту радянському дипломатичному представництву в Оттаві, у якій, зокрема, роз'яснюється, що «Конституція Канади, так само як її ліберальні і демократичні традиції, гарантують право вираження індивідуальних політичних поглядів у рамках її законів та її міжнародних зобов'язань» (переклад із російської мови. – *Авт.*) [8]

Свого часу президенти СКВУ в різні роки стверджували, що уряди США, Канади не перешкоджають діяльності українських громадських та політичних інституцій. У період холодної війни панівні кола в країнах Заходу, не забороняючи проведення антирадянських акцій, не завжди приділяли їм належну увагу. Керівники Конгресу, здебільшого його складові організації, особливо не заважали розвитку обопільних зв'язків діаспори з Україною, за винятком бандерівської частини СКВУ. У цьому я переконався, попрацювавши 16 років у Товаристві зв'язків з українцями за межами України (Товариство «Україна»). Співпрацював у зарубіжжі з друзями України та її тогочасними «недругами» заради налагодження взаємних контактів. Останні затято вірили в невідмінність постанов самостійної України. «Без надії на проголошення у майбутньому української державної незалежності може розбитися серце» – говорив мені десь у середині вісімдесятих років минулого століття вже згадуваний Петро Саварин. Запам'ятався мені також сказаний ним афоризм: «Людина без мрії – це ніби соловей без голосу». Уже пізніше я дізнався, що цей крилатий вислів належав видатному українському письменникові Михайлу Стельмаху.

Історичні серпневі дні 1991 року стали приємною несподіванкою для нашої діаспори, де багато хто роками мріяв і боровся за утворення незалежної Української держави.

«Відколи Україна здобула незалежність, українська діаспора у світі загубила компас». Я часто згадую цей вислів мого знайомого професора університету Північної Кароліни (США) Олега Воловини. В одному зі своїх публічних виступів у Києві він, зокрема, сказав: «Доти ми вважали себе, так би мовити,

«сторожами» України, української культури та ідеї, бо в самій Україні в тих обставинах не було можливості це зберігати. Коли постала Українська держава, на початку всі кинулися їй допомагати й роблять це до сьогодні... Поряд з фінансовою підтримкою України через пожертви і фонди ми повинні виступати як громадяни наших держав, впливати на наші уряди, щоб їхня підтримка була сприятлива для України, щоб ресурси наших держав використовувалися на підтримку українських проєктів» [9]. Таку світоглядну позицію має більшість у діаспорному середовищі на Американському континенті.

Та повернемось до СКВУ. Не без його дієвого впливу першою в західному світі визнала державну незалежність України Канада з її потужною й чисельною українською громадою. Ще у вересні 1991 року СКВУ організував масову маніфестацію перед Білим домом у Вашингтоні за визнання молодой Української держави. У грудні того ж року Конгрес спільно з Українською світовою фундацією оголосив про створення Фонду відбудови України. Відтоді ця організація поступово стає одним із послідовних лобістів національних інтересів України у світі. Змінивши на своєму шостому конгресі 1993 року в Торонто назву на Світовий Конгрес Українців (СКУ), він постійно опікується утвердженням позитивного міжнародного іміджу України, популяризацією її багатой історичної спадщини, привабливих зрушень у нашому вітчизняному суспільстві. Водночас у колах цього міжнародного об'єднання та й загалом у діаспорі побутує певне розчарування соціально-економічним станом в Україні, відсутністю реальних результатів у боротьбі з корупцією («не така та Україна, що була в мріях і задумах наших батьків»). Але водночас СКУ прагне посилено сприяти подальшій розбудові історичної Батьківщини.

Сьогодні СКУ має розгалужену мережу складових організацій та зв'язків з українськими спільнотами у 61-й країні, зокрема в США, Канаді, Австралії, Аргентині, Бразилії, Великій Британії, а також в Ізраїлі, Індії, Латвії, Литві, Молдові, Мозамбіку, Південно-Африканській Республіці, Сінгапурі, Узбекистані. Конгрес дедалі більше обростає клітинами – частками світового об'єднання українців. Його керівництво виявляє велику увагу щодо залучення до своєї діяльності українських громад у Східній Європі та на пострадянському просторі.

У структурі СКУ діють 12 спеціалізованих рад, комісій та комітетів: Світова рада суспільної служби, Комісія людських і громадянських прав, Світова рада культури, Міжнародний координаційний комітет у справі Голодомору, Комісія з боротьби проти торгівлі людьми та інші. Наприклад, Світова рада суспільної служби профінансувала відпочинок у Карпатах дітей українських військовослужбовців, які беруть участь у російсько-українській війні; лікування важкопоранених вояків; налагодила своїм коштом співпрацю вчителів України та Канади; передала Збройним силам України 10 тисяч аптек.

Комісія людських і громадянських прав підготувала аналітичну документацію міжнародно-правових та національних механізмів щодо відшкодування збитків, завданих Російською Федерацією на окупованій території України.

Міжнародний координаційний комітет у справі Голодомору спільно з українськими дипломатами постійно працює над тим, аби якомога більше парламентів різних країн визнали Голодомор актом геноциду українського народу. Щодо цього Конгрес 2013 року звернувся до керівництва законодавчих органів багатьох країн.

Ще 2001 року тодішній президент СКУ Аскольд Лозинський заявив: «За останні 10 років українська діаспора передала в Україну майже 50 мільйонів американських доларів та 20 мільйонів канадських доларів як гуманітарну допомогу» [10].

Світовий Конгрес Українців усе відчутніше набирає повноти статусу міжнародної організації. 2003 року його визнали Економічною та Соціальною Радою ООН як неурядову організацію зі спеціальними консультативними повноваженнями. 2018 року Конгрес набув ще одного правового становища – став учасником міжнародної неурядової організації в Раді Європи (РЄ) – конференції подібних об'єднань, яка постійно діє і представляє в РЄ громадянське суспільство та працює над утвердженням представницької демократії, влаштовує заходи, пов'язані з пріоритетами РЄ.

Ба більше, СКУ відкрив у столиці європейської політики Брюсселі своє представництво зі зв'язків із міжнародними організаціями. Воно використовує їх трибуни для просування інтересів України та закордонного крила нашого етносу. Водночас репрезентативний орган Конгресу співпрацює з українськими дипломатами. Конгрес співпрацює на сталій основі з ООН, ОБСЄ, РЄ, НАТО і Європейським Союзом, а також з аналітичним центром «Атлантична рада». Ще 2011 року СКУ звернувся до європейської спільноти із заявою про свою підтримку подальшої інтеграції України до ЄС.

У березні 2014 року Конгрес опублікував «Звернення закордонного українства до міжнародного співтовариства у зв'язку з початком агресії Росії проти України», що є «міжнародним злочином та потребує дієвої відповіді від світового співтовариства». СКУ систематично вимагає від Кремля негайного визволення з російських тюрем політичних в'язнів – громадян України, усіх захоплених наших військовослужбовців, використовуючи всюди свої можливості на міжнародному рівні, наполягає на збільшенні санкцій проти офіційної Москви.

Ця тверда позиція всепланетного об'єднання людей українського роду ще раз була засвідчена на XI конгресі СКУ, що відбувся в листопаді 2018 року в Києві. З люб'язного дозволу його керівництва я разом із двома ветеранами дипломатичної служби – Надзвичайними і Повноважними

Зліва направо: Станіслав Лазебник, Йосип Лисогір, президент СКВУ 1969–1971 рр., подружжя американських українців Дужих. США, Флоріда, 1997 р.
From left to right: Stanislav Lazebnyk, Yosyp Lysohir, President of the Ukrainian World Congress in 1969–1971, the Duzhyi family, Americans of Ukrainian origin, USA, Florida, 1997

Послами Юрієм Богаєвським та Ігорем Турянським побував на засіданнях Конгресу (на жаль, представників МЗС України, тих, хто опікується співпрацею з діаспорою, не було).

Вислухавши доповідь президента SKU Євгена Чолія, хоч я й не вперше відвідував конгреси, усе ж був відчутно подивований тим обширом діяльності, огроном важливих для діаспори та України вирішених справ, дієвих акцій упродовж порівняно невеликого проміжку часу – від серпневого літа 2013 до прикінцевих листопадових днів 2018 року. Під час обговорення доповіді в конференц-залі пролунали ревниві закиди делегатів, що, мовляв, SKU більше дбає про Україну, аніж про будучність діаспори. На що Євген Чолій відповів, що впродовж 2013–2018 років здійснив 147 міжнародних візитів, відвідавши українські громади в 50 з лишком країнах. Мені спало на думку те, що пересічний житель нашої держави, на превеликий жаль, зовсім мало знає про рясногранну роботу SKU або зовсім не обізнаний із його функціонуванням, має обмежену інформацію про життя діаспори.

Щоправда, позаторік, коли SKU святкував свій піввіковий ювілей, у Києві, Львові, Полтаві та ще в низці міст були проведені спеціальні засідання, влаштовані мультимедійні виставки, здійснені інші заходи під гаслом «Світовий Конгрес українців: учора, сьогодні, завтра». Та цього, на мою

думку, недостатньо, аби вичерпна інформація про діяльність міжнародної координаційної надбудови українських громад у діаспорі стала надбанням широких верств населення України.

З 2014 року в Києві працює Представництво СКУ в Україні, яке співпрацює з різними гілками влади, а також із засобами масової інформації. І все ж, наприклад, на екранах провідних українських телеканалів, в ефірі Національного суспільного радіомовлення рідко з'являються сюжети про роботу Конгресу.

Попри спільний Меморандум Кабінету Міністрів України та СКУ про співпрацю, План заходів щодо реалізації цього документа, підписаний разом із керівництвом Конгресу Міністерством закордонних справ 2015 року, наша країна не повністю використовує ресурси СКУ в справі лобювання, захисту національних інтересів. І це не лише суб'єктивна думка автора, який багаторічно досліджує взаємини України та діаспорних інституцій, а й висновки моїх знайомих українців із Північної Америки.

Виступаючи на десятому конгресі СКУ у Львові 2013 року, Євген Чолій зокрема заявив: «Україні важливо ефективно використати капітал знань, можливостей діаспори так, як це робиться в багатьох країнах світу. Для цього необхідно розробити механізми взаємодії зі співвітчизниками за кордоном на підставі як попереднього досвіду, так і нових тенденцій у середовищі української діаспори» [11].

Щодо підсумків останнього конгресу СКУ в Києві. Одним із найголовніших завдань він визначив: «...сприяти єдності та представляти інтереси українського народу в усьому світі, підтримувати незалежність, територіальну цілісність, національну ідентичність та економічний розвиток України» [12].

Новим президентом СКУ став мешканець Торонто Павло Ёрод, народжений у Канаді, десять років очолював найбільшу координаційну українську інституцію в країні – Конгрес Українців Канади. Він є президентом енергетичної компанії, яка пропонує інноваційні рішення щодо заощадження електроенергії в промисловості. Це те, чого так потребує Україна.

У зв'язку з активною критичною настановою щодо агресивної політики Росії Павло Ёрод став одним із 13 канадських громадян, які потрапили до російського санкційного списку іноземців із заборобою в'їзду до Російської Федерації. В інтерв'ю київським журналістам він повідомив про свою мрію – розробити концепцію повернення українців, які живуть за кордоном, на свою Батьківщину [13]. Цей задум суголосний заклику Президента Володимира Зеленського, висловленого в інавгураційній промові, до українців у закордонні – «їхати в Україну не в гості, а додому». До речі, Павло Ёрод представляв у сесійному залі Верховної Ради на інавгурації нового Президента України все закордонне українство.

Так сталося в моєму житті, що я був знайомий із кількома колишніми президентами СКВУ і СКУ – уже тепер покійними й нині сущими. З ними я заприятелював в Україні та під час відряджень до Канади та США. Вони виявилися зовсім несхожими на тих ідеологічних монстрів, зображуваних в Україні в радянські роки. Я побачив абсолютно толерантних у своїх політичних поглядах, інтелігентних, високоосвічених людей. До речі, усі вони мають державні нагороди України.

На долю Юрія Шимка з Канади випала необхідність започаткувати перебудову в діяльності Конгресу, оскільки постала незалежна Україна. Він очолював цю організацію з 1988 до 1993 року. Юрій Шимко почав працювати в Конгресі ще 1978 року, коли його обрали генеральним секретарем. Був депутатом федерального парламенту, здобув авторитет найкращого парламентського промовця, обирався до легіслатури (законодавчого органу) провінції Онтаріо. Автор численних меморандумів до Королівської комісії в справах двомовності й двокультурності, до ООН. Сьогодні 79-річний Юрій Шимко (народжений в Польщі), його дружина та дві доньки беруть участь у розбудові українського життя на канадській землі.

Справу Юрія Шимка в оновленні Конгресу продовжили наступні президенти – Дмитро Ципівник (1993–1998 роки), Аскольд Лозинський (1998–2008 роки) та Євген Чолій (2008–2018 роки). Вони розширили діапазон активності організації, багато зробили для зміцнення її зв'язків з урядами багатьох країн, насамперед України, неабиякого збільшення членів СКУ завдяки українським об'єднанням у Східній Європі, на пострадянському просторі, навіть в Африці. З Аскольдом Лозинським я зустрічався в Києві та Москві. За фахом він юрист, член адвокатури південного та східного Нью-Йорка, тривалий час очолював найвпливовішу українську організацію в США – Український Конгресовий Комітет Америки. Має ще ступінь бакалавра філології, працює сьогодні у сфері журналістики. Не раз читав його гострі публіцистичні статті в газеті «Літературна Україна».

Євген Чолій – юрист (народився в Монреалі), є членом палати адвокатів провінції Квебек, входить до списку провідних правників Канади.

Найбільше я спілкувався з Миколою Плав'юком (президент СКВУ у 1978–1981 роках). Запізналися ми випадково 1980 року в канадському місті Гамільтон, де він жив. Пам'ятаю, що Микола Васильович попросив мене нікому ні в Канаді, ні в Україні не говорити про наше знайомство. «Так буде безпечно для нас обох» – мовив він. Свого слова я дотримувався аж до зустрічі в Києві 1992 року. Саме відтоді ми зав'язали дружні взаємини. У столиці він очолював Організацію українських націоналістів (ОУН). У його офісі на вулиці Івана Мазепи ми часто обговорювали світові українські справи, питання співпраці з діаспорою. Жартували щодо одного парадоксу в його долі – він був найбільшим «героем» радянських публікацій

про СКВУ та «українських буржуазних націоналістів» і здобув від України найбільше від усіх закордонних українців державних нагород (ордени «За заслуги» III ступеня, «Князя Ярослава Мудрого» II й I ступенів та ще церковний орден Святого рівноапостольного князя Володимира Великого).

Народився Микола Васильович 1925 року в селі Русів Снятинського району на Івано-Франківщині, помер 2012 року в Гамільтоні. За фахом – дипломований економіст, керував великою фірмою, що виробляла продукти харчування. 1941 року вступив до лав ОУН. 1950 року емігрував до Канади. Брав участь у діяльності різних українських громадських та політичних об'єднань. Став одним з організаторів СКВУ. Був останнім президентом Української Народної Республіки (УНР) в екзилі. 1992 року в межах проведення в Києві першого Всесвітнього форуму українців Микола Плав'юк урочисто передав Президентові незалежної України Леоніду Кравчуку повноваження Державного Центру УНР і атрибути державної влади – прапор, президентські печатку і відзнаку – клейнод-хрест гетьмана Івана Мазепи. Цей важливий акт засвідчив неперервність української державності. 1993 року Миколі Васильовичу було надано українське громадянство. У кількох населених пунктах України вулиці носять ім'я Миколи Плав'юка.

Товариські стосунки склалися в мене і з Дмитром Ципівником – лікарем із канадського міста Саскатуна, президентом СКУ з 1993 до 1998 року. Медицину він вдало поєднував з участю в роботі громадських організацій. У 1992 році на запрошення товариства «Україна» Дмитро Ципівник приїхав до Києва. Я його супроводжував під час візитів до владних кабінетів. Гість волів збагнути сутність української політики. До України він прибув в іпостасі голови Конгресу Українців Канади, що теж був об'єктом звинувачувальних публікацій у радянські часи. У своїй країні, де Дмитро Пантелеймонович народився, очолював Канадську багатокультурну раду, дорадчий Комітет при Саскачеванському провінційному уряді зі зв'язків з Україною. Входив до складу першої офіційної канадської делегації, яка побувала в Києві для налагодження взаємних контактів. Працював у різних лікарських асоціаціях, у сфері сімейної медицини [14].

В інтерв'ю газеті «Вісті з України» Дмитро Ципівник, зокрема, сказав: «...навіть уві сні не міг уявити, що Україна таки стане вільною, незалежною. Це – давня, багаторічна мрія діаспори, але більшості вона здавалася міфом, казкою...» [15].

Дмитро Пантелеймонович справив на мене враження душевної, надзвичайно приязної людини (недарма, бо за медичним фахом він психіатр). Відверто зізнався мені, що є вірогідним кандидатом у президенти СКУ. Уже наступного року ми зустрілися в Саскатуні. Дмитро Пантелеймонович працював над проектами допомоги Україні. На жаль, 2003 року на 76-му році життя пішов у засвіти.

1985 року мої приятелі в Едмонтоні познайомили з їхнім, як вони казали, «годфазером». «Хрещеним батьком» тоді називали Петра Саварина. На той час він був канцлером Альбертського університету, президентом СКВУ (1983–1988 роки), очолював Об'єднання українських канадських професіоналів і підприємців – організацію, яка вже в ті часи здійснювала кроки до співпраці з Україною.

Петро Михайлович народився на Тернопільщині в селі Зубрець біля Бучача 1926 року. Прожив нелегке, складне життя. Не приховував, що 18-річним юнаком вступив добровольцем до 14-ї гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина», «думав, що зі зброєю вдасться здобути самостійність України». 1949 року емігрував до Канади, де 2017 року скінчилася його довга земна дорога.

У канадському суспільстві, не лише в колах української спільноти, він зажив собі слави авторитетного громадського, політичного діяча, професіонала свого діла (за фахом Петро Саварин був юристом). У липні 1983 року Посольство СРСР у Канаді надіслало МЗС України надивовижу позитивну «характеристику Петра Саварина» [16].

Петро Михайлович належав до людей з інтелектуальною біографією, добре володів пером публіциста й науковця. У його журналістській та письменницькій спадщині – десятки статей у газетах і журналах, книга спогадів «З собою взяли Україну. Від Тернопілля до Альберти». Він став одним з авторів концепції багатокультурності, на якій базується національна політика сучасної Канади (його знаменитий афоризм – «є сила у відмінності, є краса в культурній різноманітності») [17].

Петро Саварин ініціював створення у Альбертському університеті Канадського інституту українських студій – одного з найбільших у світі центрів вивчення й поширення україністики, сприяв запровадженню двомовного шкільництва в провінції Альберта (з вивченням української мови). А ще брав участь у діяльності понад 20 українських громадських і політичних об'єднань у Канаді. Мав ранг королівського радника. Такі люди залишають після себе довговічну пам'ять.

Востаннє ми бачились із ним 2004 року в Едмонтоні. Тоді він мені дорікнув: «Ви й досі в Україні недооцінюєте вплив Світового Конгресу Українців на вашу подальшу долю».

Що ж, сьогодні в Україні на високому рівні щедро пошановують діяльність СКУ, наділяють його позитивними епітетами, що дає надію на повніше використання всіх можливостей Конгресу у відстоюванні національних інтересів нашої держави на світовій орбіті.

23 серпня 2019 року Президент України Володимир Зеленський провів офіційну зустріч з керівництвом Світового Конгресу Українців для обговорення подальшої співпраці щодо відстоювання на міжнародній

арені національних інтересів України та розбудови ефективних зв'язків діаспори з її історичною Батьківщиною. «Ваш успіх – у наших інтересах. Бо ваш успіх – це успіх України», – наголосив Президент СКУ Павло Ірод. Як зазначає газета «Новий шлях» (Торонто), керівництво міжнародної української організації зажадало «суттєвого вдосконалення законодавства України щодо посилення культурних, соціальних і політичних прав закордонних українців та сприяння поверненню їх в Україну».

P.S. 11 липня 2019 року Генеральна прокуратура Росії ухвалила рішення щодо визнання «небажаною» на території РФ діяльності міжнародної неурядової організації Ukrainian World Congress (Світовий Конгрес Українців). Кремлівський правоохоронний орган вважає, що СКУ «становить загрозу основам конституційного ладу та безпеки Російської Федерації». На виконання цього рішення 17 липня 2019 року Міністерство юстиції РФ включило СКУ до переліку іноземних і міжнародних неурядових організацій, діяльність яких визнана небажаною на території Росії.

У зв'язку із згаданим вердиктом офіційної Москви, Міністерство закордонних справ України у своїй Заяві висловило «рішучий протест». У Заяві, зокрема, підкреслюється, що «Україна готова вжити усіх кроків у відповідь на це ганебне рішення держави-агресора та закликає міжнародну спільноту розглядати це рішення Генеральної прокуратури РФ як чергове зухвале порушення фундаментальних прав людини, зокрема й прав української меншини на території Росії, та посилити дипломатичний тиск на злочинний кремлівський режим».

Після ліквідації російською владою двох федеральних українських громадських організацій, членами СКУ сьогодні є лише кілька регіональних українських громадських об'єднань на теренах Росії.

1. На скрижалях історії: з історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940-х–1980-х рр. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Фундація української спадщини Альберти (Канада), Історико-архівне управління М-ва закордонних справ України, Центральний держ. архів-музей літератури і мистецтва України, Центральний держ. архів вищих органів влади і управління України. // Упоряд. О.Г. Бажан [та ін.]; ред. О. Реєнт; авт. вступ. ст. П.Т. Тронько [та ін.]. – К., 2003 р. – С. 334–335.
2. Там само. – С. 339.
3. Біографічний довідник до історії українців Канади. – Вінніпег. – 1986 р. – С. 370-371.
4. Літературна Україна. – 13 грудня 2007 р.
5. На скрижалях історії. – С. 341.
6. Літературна Україна. – 13 грудня 2007 р.
7. Український форум. – 17 травня 2004 р.
8. На скрижалях історії. – С. 675-676, 684-686.
9. Лазебник С. Роман з діаспорою. – К., 2012 р. – С. 143-144.
10. Там само. – С. 145.
11. Міст. – Торонто. – 29 серпня – 4 вересня 2013.
12. Новий Шлях. – Торонто. – 13 грудня 2018.

13. Там само.
14. Біографічний довідник до історії українців Канади. – Вінніпег, 1986 р. – С. 665-666.
15. Вісті з України. – 14 березня 1992.
16. На скрижалях історії... – С. 678-681.
17. Українські вісті. – Едмонтон. – 13–26 жовтня 2016.

Stanislav LAZEBNYK,
*Envoy Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine*

UKRAINIAN WORLD TRIBUNE

Abstract. The article refers to the World Congress of Free Ukrainians (WCFU), founded in New York in November 1967. The WCFU united 150 Ukrainian public, political and faith-based organizations. The elected Presidium of the Congress established special committees, which began to work on the coordination of Ukrainian organizations in the West regarding the provision of assistance to Ukrainian refugees and communities in the Americas, Western Europe and Australia, protection of human rights and of political prisoners of Ukrainian descent in the USSR, development of Ukrainian education and culture in the expatriate environment, etc.

The WCFU opened its information office at the UN, which brought to the attention of diplomats from different countries the facts about the struggle of the Congress for an independent Ukraine, information about Ukrainian political prisoners, the russification process in Ukraine and Holodomor of 1932–1933. Owing to this effective influence, Canada, with its powerful and numerous Ukrainian community, was the first in the Western world to recognize the independence of Ukraine. In 1991, the WCFU organized a mass demonstration in front of the White House in Washington for the recognition of the young Ukrainian state.

In December of the same year, the Congress, together with the Ukrainian World Foundation, announced the creation of the Ukrainian Reconstruction Fund. Since then, this organization has gradually become one of the consistent lobbyists of Ukraine's national interests in the world. Having changed its name to the Ukrainian World Congress (UWC), it is constantly engaged in the establishment of a positive international image of Ukraine, promotion of its rich historical heritage as well as compelling changes in its society. At the same time, in the circles of this international association there is a certain disappointment with the social and economic situation in Ukraine and lack of real results in the fight against corruption. However, the UWC seeks to contribute to the further development of the historical homeland. Today UWC has an extensive network of constituent organizations and maintains relations with Ukrainian communities in 61 countries.

Keywords: WCFU, Ukrainian World Congress, New York, Canada, historical homeland

Сардар Мохаммад РАХМАН ОГЛІ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Ісламської Республіки Афганістан в Україні*

УКРАЇНЦІ ДЛЯ МЕНЕ – ЦЕ НАЙБЛИЖЧИЙ НАРОД

Хочу розпочати з того, що я давно себе почуваю українцем. У студентські роки я здобував освіту в Україні. Потім повернувся до Афганістану, був викладачем в університеті й головою з питань торгівлі у кількох провінціях. У 2004 році став депутатом нижньої палати парламенту, згодом – заступником спікера. Після цього перейшов в опозицію. Склавши депутатський мандат, я став економічним представником Афганістану в Південній Кореї. Брав участь у виборах, підтримав кандидатуру президента, був номінований на посаду міністра економіки, але зрештою призначений старшим політичним радником прем'єр-міністра країни, доктора Абдулли Абдулли. Після цього мене направили на роботу в Україну. Чому саме у цю державу? Насамперед, щоб налагодити дружні відносини між Україною та Афганістаном. Адже я переконаний, що моя спорідненість з українцями може посприяти цьому. Наш президент, хоч між нами свого часу й були певні протиріччя, дуже гарна людина, яка працює для Афганістану й хоче налагодити гарні відносини з усіма країнами, зокрема й з Україною.

Уже два з половиною роки я працюю як посол Афганістану в Україні і Молдові. У дипломатичній місії нас працює загалом 20 осіб, серед яких п'ятеро дипломатів. У нас є консульський відділ, адже в Україні проживає майже п'ятнадцять тисяч українців афганського походження. Між іншим, серед цих п'яти дипломатів є одна дівчина, яка і працює Консулом. До речі, у нашій Конституції прописано, що 30% усіх депутатів – це жінки. З 25 міністрів – 4 жінки. Жінок на посадах заступників міністрів теж чимало. Вважаю, що така політика є правильною, адже жінки – це найближчі люди – мама, дружина, сестра. Вони важливі для кожного. Їхні думки та досвід безцінні, тож вони обов'язково мають бути в політиці, брати участь у керівництві країною.

Сардар Мохаммад Рахман Оглі, Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Афганістан в Україні

Sardar Mohammad Rahman Oghli, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Islamic Republic of Afghanistan to Ukraine

Цього року, вперше за 26 років роботи нашого дипломатичного представництва, Україну відвідала велика делегація на чолі з міністром торгівлі і промисловості Афганістану. До її складу увійшло дев'ять осіб, серед яких ще один міністр та заступники міністрів. До Афганістану їздили багато українських депутатів. Ми докладаємо зусиль, аби запевнити українську сторону, що потреба відкриття посольства в Кабулі є надзвичайно важливою. Зараз його там немає. Кажуть, з економічних причин. У будь-якому разі наша делегація мала гарні переговори та успішні нові договори. Сподіваємося, що почнемо тісну економічну співпрацю.

Проте вже сьогодні ми активно використовуємо досвід українців та залучаємо їх до роботи як спеціалістів високого рівня. Ми будуємо важливі об'єкти, зокрема газопровід через Афганістан в Індію. Хочемо, аби технічні працівники з України брали участь у цих роботах. Багато українців в Афганістані працюють у складі місії НАТО або ж організацій, які будують дороги, гідроелектростанції. Ми дуже довіряємо Україні. Щомісяця ми надаємо візи десяткам українцям для роботи в Афганістані, зокрема наразі у нас працює понад 300 спеціалістів.

Також є українці, які хочуть подивитись Афганістан, адже це цікава країна. Вольова й з характером. Ніхто не може її перемогти. Першим її спробував захопити Олександр Македонський, але не зміг підкорити. Одна з 34 провінцій Афганістану називається Нуристан. Це люди, які залишилися як бранці армії Македонського і зараз їхні нащадки є громадянами повного права. Зараз їх чисельність майже 100 тисяч осіб. Радянський Союз теж напав на Афганістан. На жаль, 50 тисяч радянських солдатів, серед них і українці, загинули. Понад 100 тисяч було поранено. Завоювати Афганістан не змогли. Війна, яка триває в Афганістані і досі, ніяк не скінчиться. І це прикро.

Україна для мене – друга батьківщина. Я люблю Україну так, як люблю свою рідну країну – Афганістан. Чому? Тому що українці дуже доброзичливий та культурний народ. Я побував майже у п'ятдесяти країнах. І я ціную цих людей, тому що вони чесні та порядні, і, звісно, з великим науково-технічним потенціалом, яких запрошують на роботу у різні куточки світу. І навіть у нас, попри війну, працюють українці.

Українці для мене – один з найближчих народів. А вибори президента України показали, що українці – ще й дуже рішучий народ. Шановану людину, яка не мала політичного минулого, обрали президентом 73% населення. Тільки рішучий народ може так вчинити.

Дипломатія – це сукупність відносин. Якщо ви не будете будувати гарні відносини, ви ніколи не зміцните позиції України на міжнародній арені. Якщо я не буду будувати відносини з вами, то ніколи не зможу зміцнити позиції Афганістану. Тому нам варто докладати багато зусиль, аби проводити успішну дипломатію.

З позиції людяності, якщо ви хочете, щоб ваш товариш був вашим другом – будьте готові втрачати заради нього, коли це буде потрібно. Наприклад, якщо країна хоче, щоб інша країна була її другом – має приділяти багато часу і зусиль, аби поважати і цінувати ці відносини. Ми маємо вміти врегулювати відносини, щоб обидві сторони залишалися задоволеними. Життя підтверджує, що втратити дружбу легше, ніж вибудовувати довгі дружні відносини. Тому вже протягом 25 років ми маємо своє посольство в Україні, і прагнемо до зміцнення відносин.

Насамкінець, хочу зауважити, що я щиро вірю в народ України, його культуру та духовну силу. Сподіваюся, що війна у вашій країні скоро закінчиться і ви з новими силами візьметесь зміцнювати свої позиції на міжнародній арені.

UKRAINIANS ARE THE CLOSEST PEOPLE TO ME

I would like to begin by saying that I have felt myself Ukrainian for a long time. As a student, I attended a Ukrainian university. Then I moved to my country, where I worked as a university professor and chairman of trade in several provinces. In 2004, I became a member of the lower house of our parliament and, subsequently, Deputy Speaker. After that, I went into opposition. A few years later, I became an economic representative of Afghanistan in South Korea. Then, I participated in elections and supported the candidacy of the president. I also run as a candidate for the post of Minister for Economy but was appointed senior political adviser to Dr. Abdullah Abdullah, Prime Minister. Later, I was sent to Ukraine. Why to Ukraine? First of all, to further improve relations between Ukraine and Afghanistan. I studied in Ukraine and felt like Ukrainian, so I could bring some added value to the relations between our countries. Our President, despite some previous contradictions between us, is a very good man, who works for Afghanistan and wants to establish good relations with all countries.

I have already been working as Ambassador of Afghanistan to Ukraine and Moldova for two years. The Embassy employs a total of 20 staff members, including five diplomats. We have a consular section as well as Ukraine is home for nearly 15,000 people of Afghan origin. By the way, among those five diplomats, we have a woman who works as a Consul. Moreover, our Constitution stipulates that 30 percent of all deputies shall be women. Out of 25 Ministers, four are women. There are also many female deputy ministers. Women are the closest people, like mother, wife, and sister. They are very important to us. We respect and love them. Hence, they should have a say in politics and participate in the government.

For the first time in the 26-year history of our diplomatic mission, a large delegation headed by the Minister of Trade and Industry of Afghanistan will pay a visit to Ukraine. It will consist of nine members, including another Minister and Deputy Ministers. Many Ukrainian deputies visited Afghanistan. We are exerting efforts to somehow open the Ukrainian Embassy in Kabul, which still isn't there, as they say, for economic reasons, i.e. lack of finance. At any rate, we hope that our delegation will succeed in negotiations and forge new good agreements. We also entertain the hope to start a very close economic cooperation.

Делегація з Афганістану після зустрічі з українськими колегами
A delegation from Afghanistan after meeting with Ukrainian colleagues

Nonetheless, we are already leveraging the expertise of Ukrainian specialists and engaging them as highly qualified specialists. We are building a gas pipeline through Afghanistan to India and the contribution of technical workers from Ukraine would be highly desirable. Many Ukrainians in Afghanistan work as staff members of the NATO mission and organizations responsible for building roads and hydroelectric power plants. We put very much faith in Ukraine. We provide visas every month to dozens of Ukrainians for working in Afghanistan. In particular, we have employed more than 300 specialists.

There are people who want to see Afghanistan, because it is a very interesting country due to the fact that no one can defeat it. The first attempt was the war with Alexander the Great, who is said to have attacked Afghanistan but failed to conquer it. One of the 34 provinces of Afghanistan is called Nuristan inhabited by the people who settled there at the time of the Alexander's conquest. Now their number has reached more than 100,000 people. The Soviet Union also intervened in Afghanistan. Unfortunately, 50,000 Soviet soldiers, including Ukrainians, were killed and more than 100,000 were wounded. However, they did not manage to conquer Afghanistan. Much to my regret, the war in Afghanistan is still persisting.

For me, Ukraine is the second homeland and I wholeheartedly love your country as I do mine. Why? Because Ukrainian people are very hospitable with a high cultural level. I have been to about fifty countries and I appreciate Ukrainians, because they are honest and simple, and, of course, possess great scientific and technical potential, which allows them to work all around the world. Ukrainians work even in Afghanistan, despite the ongoing war.

Ukrainians are one of the closest people to me. And the recent elections have shown that Ukrainians are very decisive people. A person who had nothing to do with politics with zero political experience was elected President with 73 percent of votes. Only decisive people can do that.

Diplomacy is a set of relations. If you do not build good relations, you will never strengthen Ukraine's position in the international arena. In the same fashion, if I don't build a good relationship with you, I will never strengthen the position of Afghanistan. Therefore, for Ukraine, in my opinion, we need a lot of effort to be able to successfully conduct diplomacy.

From the vantage point of humanness, if you want one very important person to always remain your friend, be ready for losses, if need be. If, for instance, a country wants to construct friendly relations with another country, it will take a lot of time and effort to respect and value these links. It is incumbent upon us to regulate our relations so that both parties can remain satisfied. Experience shows that to lose friendship is far easier than build a long-lasting partnership. Therefore, our Embassy has been in Ukraine for 25 years and we are still committed to strengthening our relations.

To crown it all, I would like to note that I sincerely believe in the Ukrainian people, its culture, and spiritual power. I hope that the war in your country will soon be brought to an end for you to start strengthening your position in the international arena with renewed vigour.

Алекс ЛЕНАРТС,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Королівства Бельгія в Україні

РЕВОЛЮЦІЯ І РЕФОРМИ: ЧОМУ БУТИ, ТОГО НЕ МИНУТИ?

– *Пане Посол, 23 жовтня 2018 року Президент України Петро Порошенко прийняв Вірчі грамоти новопризначених послів в Україні, а серед них і Ваші. Будь ласка, розкажіть детальніше про свій дипломатичний шлях, що передував саме цій посаді. Це Ваш перший візит до України? Які маєте враження від перебування тут?*

– Мою дипломатичну кар'єру було розпочато у 2001 році. Я став на цей тернистий шлях у січні чи в лютому, коли було запущено тривалу процедуру, яку ми називаємо «дипломатичним іспитом». Зазвичай у Бельгії він складається із семи чи восьми етапів. Уже у вересні я отримав листа з повідомленням про те, що «склав» успішно, і це неабияк ошчасливило мене. Тоді я ще працював у парламенті. Я прийшов на роботу й дізнався про терористичну атаку в США. Це було 11 вересня 2001 року. Так, звучить трішки дивно, але це правда.

Свою дипломатичну службу я розпочав 2002-го у Венесуелі, де пропрацював менше року на посаді першого секретаря. Потім я повернувся до Брюсселя й працював у південноамериканському департаменті. Моїм наступним пунктом призначення стало Марокко, де я провів чотири роки на посаді радника. Із 2008 по 2011 роки очолював Посольство Бельгії в Боснії і Герцеговині (місто Сараєво). Відтак я знову повернувся до столиці й працював радником із дипломатичних питань при Прем'єр-міністрі та Віцепрем'єр-міністрах. Наприкінці моєї каденції Прем'єр-міністр поцікавився, у якій країні я хотів би працювати. Припускаю, що в Україні схожа система: дипломат отримує список вакантних посад, обирає якийсь варіант і подає його на затвердження Міністрові закордонних справ та уряду. Подаючи заявку на якусь посаду, ви також маєте обґрунтувати свій

вибір. У списку, який запропонували мені, було чимало мирних, або я навіть сказав би «легких» країн. Проте мій погляд зупинився на Лівані, тому що до зони відповідальності посла в Бейруті належить також Сирія. Тож я обрав опцію «Ліван плюс Сирія». Це був мій найперший варіант, і його схвалили.

А втім, мушу зізнатися, що я відвідав Україну за рік до цього призначення, улітку 2013 року, за кілька місяців до Євромайдану. Мене надзвичайно вразила тутешня енергетика. Пам'ятаю, що після цього я повернувся до Брюсселя та готував матеріали для Прем'єр-міністра до саміту Східного партнерства у Вільнюсі. У нас була дискусія щодо Угоди про асоціацію, і тоді я сказав Прем'єр-міністру, що в Україні щось трапиться. Я не знаю, чому, та вирішив це сказати. Хоча під час відвідин України влітку я й відчув дух змін, але не очікував таких значних соціальних потрясінь. Усе ж у мене було якесь передчуття. Працюючи в Лівані, я пам'ятав про це, і побачивши, що посада посла в Києві вакантна, подав свою кандидатуру. Україна стала моїм першим пріоритетом, і я дуже вдячний, що мій уряд дав мені можливість бути тут.

– *Ваше перше враження про Україну відіграло визначальну роль у виборі країни?*

– Саме так. Улітку 2013 року мене вразила енергетика країни, її прагнення до свободи, вітер змін. Відтоді минуло вже понад п'ять років, і за цей час відбулися значні перетворення.

– *Ви досі відчуваєте цю енергетику?*

– Так, хоч і вже багато чого змінилося. Мені легше це помітити, адже я бачив увіч спершу ситуацію 2013 року, а потім уже 2018–2019 років. Тому я можу порівняти й побачити зрушення. Вони очевидні, а надто якщо йдеться про свободу слова.

– *Брюссель – столиця ЄС та НАТО, серце європейської політики. Чи надає такий статус якісь переваги бельгійським дипломатам? Як один із них, що ви можете порадити Україні на її шляху до євроінтеграції?*

– Ми невелика країна. Невелика й мальовнича, та водночас важлива. Ми розміщені в самому серці Європи й захищаємо європейські цінності. Я на сто відсотків проєвропейський, і моя позиція непохитна. Це моє переконання. Я вірю, що Україна зараз на правильному шляху, європейському. Проте ми маємо бути чесними з представниками органів влади й насамперед із українцями. Я мушу попередити, що дорога до європейської спільноти потребує чимало часу. Чому? Бо досі існують інституційні проблеми, зокрема високий рівень корупції. Ви потребуєте справжніх реформ для того, щоби стати частиною європейської спільноти.

– *На Вашу думку, як можна пришвидшити рух України до ЄС і які головні перешкоди на шляху до європейської інтеграції?*

– Найкращий спосіб – це здійснювати більше реформ. Усе у ваших руках. Я переконаний, що цей процес залежить і від громадян, і від влади. Вам слід не лише побороти корупцію, а й провести зміни в судовій системі, досягнути справжнього верховенства права.

– *На початку XX століття Бельгія була серед перших держав, які ввели свій бізнес в Україну. Тоді ваша країна чимало інвестувала у розвиток вугільної промисловості Донбасу. Чи розглядають зараз бельгійські інвестори нові проекти в Україні? Які сфери найцікавіші для них?*

– Таких сфер чимало, адже ваша країна має великий потенціал. Бельгійські компанії надзвичайно цікавить участь у процесах модернізації України, а саме в царинах сільського господарства, розвитку транспорту, енергетичного сектора й відновлювальної енергетики. Я дуже радий, що в Україні так багато бельгійських компаній. Однак усі вони очікують створення рівних умов для місцевих та іноземних інвесторів. Незважаючи на несприятливий інвестиційний клімат, спостерігаємо великий приплив фінансів: можна згадати такі відомі компанії, як «InBev», «Puratos» в Одесі, «Schreder» у Тернополі, «Skelia» – лідер в ІТ сфері у Львові тощо. Якщо ви хочете, щоби потенційні бельгійські інвестори охоче вклали гроші в Україну, то вам конче необхідно створити сприятливе ділове середовище.

– *Також варто не забувати, що на Сході України досі вирує збройний конфлікт. На Вашу думку, чи є це неподоланною перешкодою для зростання інвестицій?*

– Я погоджуюся, що деякі інвестори вагаються через конфлікт на Донбасі. Це досі проблема, і ми всі сподіваємося, що війна закінчиться, проте головні виклики для України є внутрішніми.

– *Інвестори в Україні стикаються з різноманітними проблемами, зокрема з адміністративною тяганиною чи затримками в митному оформленні, неоголошеними перевітками тощо. Інколи компаніям доводиться звертатися до посольств і просити дипломатів утрутитись у ситуацію. Чи були такі випадки в практиці Посольства Бельгії? Чи існують проблеми, які можна розв'язати лише з допомогою посольства?*

– У минулому в нас були деякі проблеми. Три тижні тому я був в Одесі та зустрівся з місцевою владою й адміністрацією порту. Ми говорили про це. Я справді думаю, що вони зараз роблять усе можливе. Численні бельгійські товари потрапляють в Україну через одеський порт та інші порти вашої держави. Керівництво порту вживає всіх необхідних заходів, аби запобігти можливим проблемам. Отже, для бельгійських компаній це не нагальне питання. Проте найбільшою проблемою все ж залишається законодавство. Я впевнений, що його належне дотримання усунуло би будь-які вагання іноземних інвесторів й активізувало приплив інвестицій.

– *Пане Посол, Ви маєте чудову здатність передбачувати майбутнє України. На Вашу думку, коли бізнес-клімат поліпшиться до такого рівня, щоб інвестицій побільшало?*

– Маю надію, що цей момент незабаром настане. Це залежить од багатьох чинників. Скоро будуть вибори. Я справді вірю, що нові Верховна Рада та Кабінет Міністрів продовжать реформи. Щиро сподіваюся, що через рік або два ми матимемо кращі умови для інвестицій. Певна річ, я хочу цих змін як представник Бельгії, бо вони підуть на благо бельгійським компаніям, та, звісно ж, я бажаю блага й Україні. Вашій державі потрібно більше інвестицій і, відповідно, сильніша економіка.

– *Дякую Вам. Це дуже оптимістичний погляд. Розкажіть, будь ласка, як можна зміцнити двосторонні українсько-бельгійські економічні відносини? Чи проводять у наших державах бізнес-форуми, спрямовані на налагодження прямих ділових зв'язків?*

– Я завжди намагаюся бути одночасно реалістом і оптимістом, завжди зберігати позитивне мислення. Хочу зазначити, що ми також активно працюємо в цьому напрямі. На кінець травня в нас заплановано торгово-дипломатичну місію за участі бельгійських компаній. Ми зустрінемося з представниками українського бізнесу в Києві та Харкові.

– *Важливий аспект діяльності посольства – це допомога Україні у впровадженні реформ. Які інші сфери співпраці перспективні, проте ще не так розвинуті?*

– Я вже казав, що найкращий спосіб підтримувати Україну – інвестувати в її розвиток. Що більше ви отримуватимете іноземних коштів, то відкритішою та вільнішою ставатиме країна. Та ми співпрацюємо в іще одній важливій галузі. Вона не така перспективна, проте, безперечно, корисна – розмінування. Ми підтримуємо діяльність «HALO Trust», міжнародної неурядової організації, що діє на Сході України, адже Бельгія має досвід у розмінуванні. Для прикладу, коли я працював у Бейруті чи Сараєво, ми також реалізовували схожі програми. Зараз це надзвичайно важливо для Донбасу.

– *Проблема зміни клімату – дуже важливе питання на порядку денному європейських держав. Тисячі людей у січні вийшли на вулиці Брюсселя. Вони вимагали від уряду рішучих дій для розв'язання проблеми зміни клімату, насамперед використовувати відновлювальні джерела енергії та вжити заходів для зменшення рівня забрудненості атмосфери. Бельгія вже працює в цьому напрямі. Ваша держава планує поступово відмовитися від використання атомної енергетики та сфокусуватися на «зеленій». До речі, українські тележурналісти нещодавно відвідали теплиці в Бельгії та виснували, що такі проєкти стануть чудовими прикладами інвестиційної співпраці Бельгії з Україною у сфері «зеленої» індустрії. Які, на Ваш погляд, перспективи розвитку двосторонньої співпраці в секторі відновлювальної енергетики?*

– Це важливе питання, яке буде одним із пріоритетних для нашої дипломатичної місії в Україні. Відновлювальна енергетика надає чудові перспективи для розвитку українського енергетичного сектора. Передусім це дасть Україні змогу здобути ще більше енергетичної незалежності. Інша важлива причина – необхідність ужити термінових заходів для припинення глобальних кліматичних змін. Тому нам уже зараз треба розпочати співпрацю в царинах захисту навколишнього середовища та «зеленої» енергетики. Перший крок – створити вітрову електростанцію в Херсонській області; це консорціум трьох приватних компаній, дві з яких – бельгійські. Варто зазначити, що це великий інвестиційний проєкт вартістю 150 млн євро, і його підтримує Європейський банк реконструкції та розвитку. Минулого тижня я відвідав Дніпропетровську область і місто Дніпро, де зустрівся з представниками місцевої влади. Разом з Агенцією з питань розвитку ми обговорили співпрацю у сферах захисту навколишнього середовища, «зеленої» енергетики та переробки сміття. Я сподіваюся на таку співпрацю не лише в Дніпрі, а й у багатьох інших містах та областях України.

– У Бельгії, як порівняти з іншими країнами, найдовше здобувають освіту. Освіта до 18-річного віку – обов'язкова. Які, на Вашу думку, особливості чи стандарти стали найбільшим досягненням бельгійської системи навчання; що може бути найкращим прикладом успішного застосування навчальної програми? Чи можете Ви застосувати бельгійський досвід у нашій державі?

– Звичайно, ми можемо запровадити деякі елементи нашої освітньої системи в Україні, та не треба намагатися просто скопіювати. Існує багато різних чинників, які пояснюють успішність бельгійської освітньої системи. Передусім ідеться про поєднання дитсадка та початкової школи в одній будівлі, де навчаються діти з двох-трьох до дванадцяти років. Освіту повністю фінансує уряд, і це позитивно впливає на цілісність навчального процесу. По-друге, порівняно невеликий розмір початкових шкіл – переважно в них навчається не більше 300–350 учнів – покращує рівень освіти. Батьки мають можливість вибирати серед ширшого кола доступних шкіл для своїх дітей. По-третє, зовнішнє оцінювання в старшій школі дає змогу порівняти рівень успішності шкіл. Як наслідок, батьки можуть обрати найкращу школу для своїх дітей. Інший важливий аспект – тісна співпраця університетів із приватними компаніями, що надає бакалаврам і магістрам можливості для професійного зростання. Це має велике значення. До прикладу, я пам'ятаю, як відвідував Льєзький університет на півдні Бельгії, де бачив справді сильні зв'язки між навчальним закладом і приватним сектором. Довкола університету розташована зона під назвою «Sart Tilman», де працюють стартапи, дослідницькі центри й бізнес-інкубатори. Я переконаний, що з часом і у вас буде така сама система. Бельгія також пропонує освітні програми для українських студентів, а надто через студентську програму «Erasmus +».

*Алекс Ленартс, Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія в Україні
Alex Lenaerts, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Kingdom of Belgium to Ukraine*

– Яке місце в діяльності посольства посідає культурна дипломатія? Бельгія відома українцям здебільшого завдяки їжі: шоколаду, вафлям, картоплі фрі та пиву. Чи має на меті посольство збільшувати рівень обізнаності українців про Бельгію?

– Ми намагаємося просувати нашу культуру, зокрема комікси. Чи чули Ви про давню традицію створення коміксів? Найвідоміший з-поміж них – це «Смурфи». Я впевнений, що читачі чули про них. А ще цього року – річниця «Пригод Тінтіна», і ми намагаємося підтримати перше українське видання цієї серії коміксів в Україні. Сподіваюся, що це буде успішний проєкт.

– Насамкінець, пане Ленартс, розкажіть, будь ласка, трішки більше про себе. Чи встигаєте Ви відпочивати, маючи такий щільний графік? Які місця в Україні Ви любите найбільше? У Вас є хобі? Що робите у вільний час?

– Так, у мене справді дуже завантажений графік. Щотижня я зустрічаюся з дипломатами, політиками, бізнесменами, представниками громадськості. Та й узагалі з багатьма цікавими особистостями. Не можу назвати це хобі, але я люблю знайомитися з людьми. Я також насолоджуюся відвідуванням міст. Немає сенсу постійно сидіти в столиці, адже у вас величезна країна. Мені треба відвідати всі міста й області України для того, щоби зрозуміти її.

Саме цим я й займаюся. Уже побував на Заході, Півдні та Сході України. Важливо зустрічатися не лише з представниками влади, але також і

з представниками суспільства. Я завжди йду в університети. Нещодавно відвідав Дніпровський університет імені Олеса Гончара. Спершу була лекція, а потім розпочалася моя улюблена частина – обмін думками зі студентами, запитання й відповіді щодо сфери захисту прав людини. Я брав участь у таких заходах у Дніпрі, в Одесі, а також у Києві та Ужгороді. Наступним буде Харків.

Крім того, люблю архітектуру ваших міст. Я не православний християнин, але мені справді подобаються православні храми. Мені подобається культура, традиції та тутешні мальовничі місця. Але найважливіше – в Україні дуже приязні люди. Ось за що я люблю Україну.

– *А як щодо української кухні?*

– Мені подобається борщ. Щодо десертів сказати складно, я їх не дуже люблю. Маю зізнатися, що куштував ваше вино. Я був здивований, адже у вас справді дуже добре вино – як на Півдні України, так і на Закарпатті. Одного разу представники місцевої влади Ужгорода запросили мене на фестиваль «Сакура Фест», що, як виявилось, водночас був і фестивалем вина. Тому я спробував усі вина регіону. Тож так, мені подобається тутешня їжа та вино.

– *Перш ніж Вас направили до України, Вам потрібно було проходити курси української мови?*

– Ні. Визнаю, я мушу вивчити мову, та донедавна в мене зовсім не було вільного часу. Українська мова складна, проте красива, і я планую її опанувати.

Alex LENAERTS,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Kingdom of Belgium to Ukraine*

REVOLUTION AND REFORMS: THE PROPHETIC PERFECT?

– *Mr Ambassador, at the end of last year, namely on October 23, 2018, the President of Ukraine Petro Poroshenko received credentials from the newly appointed Ambassadors to Ukraine, including you. Could you please tell us about the diplomatic path that preceded your appointment? Is it your first visit to Ukraine? Please share you impressions of staying in our country.*

– I started my diplomatic career in 2001. In January or February, I embarked upon a long process of what we call a “diplomatic exam”. It usually has seven or eight stages in Belgium. Then, in September, I received the results of the exam by post and it turned out that I had succeeded. I was very happy that day. At that time, I was working at the parliament. I came to my office and found out about the terrorist attacks in the US. It was September 11, 2001. It sounds like a strange story but it is a real one.

As for my first experience as a diplomat, in 2002, I served as the first secretary in Venezuela. I stayed less than one year there. Then I came back to Brussels and was a desk officer for the South American countries. My next destination was Morocco where I worked as a counsellor for four years. In 2008–2011, I acted as head of the mission in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. Then I returned to the capital again. I worked as a diplomatic adviser of the then government, for both the Prime Minister and the Deputy Prime Minister. At the end of my mission, the Prime Minister asked me what country I would like to work in. I guess the system is more or less the same as in Ukraine. A diplomat usually receives a list of open positions, makes a choice and then proposes it to the minister and government. You ask for the position but you also have to justify it. I saw a lot of peaceful and, I would say, easy countries on the list. However, my eye fell on Lebanon, because when you are an ambassador in Beirut, you also cover Syria. So, I chose “Lebanon plus Syria”. That was my first choice and I was granted it.

Nevertheless, I must confess that one year before I went to your country for the first time, but not as a diplomat. I made a short trip to Ukraine in 2013. I was really impressed by the energy of the country. It was a few months before the start of the Euromaidan, at the end of the summer. After that, I remember, I came back to Brussels and was preparing the materials for the Prime Minister on the Eastern Partnership summit in Vilnius. There was a discussion on

the Association Agreement and I told the PM that something would happen in Ukraine. I do not know why but I told him that. Although I was in your country in summer and felt that wind of change, I did not expect such a significant backlash. Nevertheless, I felt something. Then, when I was the ambassador to Lebanon, I remembered that and, seeing that the position in Kyiv was open, I asked for it. Ukraine was my first choice again. Thankfully, the government gave me this opportunity to be here.

– *So, that very first impression of Ukraine became the defining factor, which influenced your choice of the country?*

– Right. My first impression in 2013 was energy and desire of freedom, a wind of change. Now, more than five years since then, I am here and I can see a big change.

– *Do you still feel that energy?*

– Yes, there are many changes. For me it is easier to see them than for you because I have in my mind the picture of 2013 and the picture of 2018–2019. I can compare and I can see the change. It is obvious that there are changes, especially with regard to freedom.

– *Brussels is the capital of the EU and NATO, and the heart of European policy. Does such a status give some advantages to Belgian diplomats? Being one of them, what could you advise to Ukraine on its European integration path?*

– We are a small country. Small and beautiful, but yet important. We are at the centre of the European family and are the guardians of the European values. I am one hundred percent pro-European and do not hesitate about that. That is my feeling. I believe that Ukraine is now on the right way, the European way. However, we have to speak frankly to the authorities and, first of all, to the citizens of Ukraine. I must say that the path to a European perspective will take time. Why? Because there are still institutional problems here, particularly the high level of corruption. You need a real reform process to move forward to this European perspective.

– *In your opinion, what can speed up the movement of Ukraine to Europe and what are the main obstacles on this way?*

– The best way to speed it up is to make more reforms. You have a key for it. Surely, this process depends on both the people and officials. You need not only less corruption, but also a real reform of judiciary, a real rule of law.

– *At the start of the 20th century, Belgium was among the pioneers of doing business in Ukraine, being one of the largest investors in the coalmines of the Donetsk region. In this regard, do Belgian investors have any plans to make new investments in Ukraine? What are the most interesting sectors for them?*

– There are many such sectors because there is a great potential in your country. Belgian companies have a keen interest in participating in the modernization of Ukraine, in the agricultural sector and development of transport, energy

sector and green economy. I am very pleased to see that there are many Belgian companies present in Ukraine but all of them expect a level playing field for both domestic and foreign investors. Despite sometimes unfavourable investment climate, we now observe a high level of investment: the famous 'InBev' company, 'Puratos' in Odesa, 'Schröder' in Ternopil, 'Skelia', the leader of IT sector, in Lviv, to name a few. The crucial issue of creating a healthy business environment needs to be addressed if you want the potential Belgian investors to overcome their hesitation to invest.

– *It should not be forgotten that the armed conflict in the East of Ukraine is still ongoing. Is it an insurmountable obstacle preventing the growth of investment?*

– I agree that some investors are hesitating because of the Donbas conflict. It is still a problem and we all hope that the war will end but the main challenge is within the boundaries of the country.

– *Investors can face different problems in Ukraine, including administrative or customs clearance delays, unannounced inspections, etc. Sometimes companies have to contact the Embassy and request the diplomatic intervention of their own State. Were there such cases in the Belgian practice? Are there any problems that can be solved only after the Embassy's intervention?*

– We had some problems but it was before. Three weeks ago, I was in Odesa and met the authorities of the city and of the port. We talked about this. I really think that they do their best now. A lot of goods from Belgium are coming to Ukraine via the port of Odesa, as well as other ports. The port authorities make every effort to prevent any possible problems. Therefore, it is not an issue for the Belgian companies now. The biggest problem for the investors is the rule of law. With the better rule of law, I am sure the investors will not hesitate anymore and will come to invest.

– *Mr Ambassador, you are good at predicting Ukraine's future. In your opinion, when can we expect the business climate to improve to the extent that Ukraine will see the influx of investments?*

– I hope it will not take too long. It depends. There will be elections soon. I really hope that with a new majority and a new government Ukraine will move forward. I really hope that in one or two years we will see a better investment climate. Of course, I hope so for the sake of Belgian companies, because I represent my country, but I really hope so for the sake of Ukraine too. You need investment and you need a better economy.

– *Thank you. That is a very optimistic point of view. Please tell us what is being done in order to intensify the bilateral economic relations? Are there any business fora organized in our states aimed at fostering direct business linkages?*

– I always try to be realistic and optimistic, to think positively. We are active in this direction as well. At the end of May, we will have a commercial mission with Belgian companies. They will visit Kyiv and Kharkiv.

– *Assisting Ukraine in its reforming process is a big part of the Embassy's work. What are the other areas of cooperation, which are promising, but still not that much developed?*

– I have already mentioned that the best way to support Ukraine is to invest in your country. The more you will have foreign investments, the more the country will be open and free. We have another important area of cooperation with Ukraine. It is not promising but really useful. That is demining. We are now supporting the HALO trust, an NGOs active in the eastern part of Ukraine. Belgium possesses the expertise in demining. For example, when I was in Lebanon or in Sarajevo, we also had demining programmes. Now it proves very helpful in the Donbas region.

– *The issue of climate change is very high on the political agenda of European states. This January thousands of people took to the streets of Brussels. They demanded decisive actions to be taken by the government to tackle climate changes, namely to use the renewable energy resources and implement air pollution reduction measures. Belgium also takes steps in this direction. Your country has plans to gradually abandon nuclear power and focus on renewable energy. By the way, Ukrainian TV journalists have visited a greenhouse building in Belgium recently and concluded that the project could be a nice example of investment cooperation between Belgium and Ukraine in the area of green industry. Are there any prospects for the development of bilateral cooperation in the renewable energy sector?*

– It is an important question, which will be a priority in my diplomatic mission here. The renewable energy provides bright prospects for the Ukrainian energy sector. First of all, it will enable Ukraine to become more energy independent country. Another reason is that the global climate change demands urgent action, so we have to start our cooperation in environment protection and green economy now. The first step will be the construction of a new wind power station in Kherson oblast. There is a consortium of three companies, of which two are Belgian. It is a big investment of 150 million euro, with the support of the European Bank for Reconstruction and Development. Last week I was in Dnipropetrovsk oblast and the city of Dnipro and met with the local authorities. Together with a development agency, we talked about the cooperation in the fields of environment, green economy and waste management. I hope that we will have such a cooperation not only in Dnipro, but also in many cities and oblasts of Ukraine.

– *Belgium is one of few countries in the world, which has the longest period of education, including a compulsory one until the age of 18. In your opinion, which peculiarities and requirements for education in your country are the greatest achievements or could be the best example of the successful implementation of educational programs? Can we introduce the Belgian experience in our country?*

– Of course, Ukraine can introduce some elements of our education system, but there is no need to make copy and paste. There are different indicators that can explain the good results of Belgium in education. First, it is a combination of early childhood, kindergarten and elementary school in one building from the age of two or three to twelve years. Education is fully funded by the government and that has a positive effect on the continuity of education. Second, relatively small elementary schools (in most cases not more than 300–350 students) seem to improve the quality of education. This gives parents a wider choice of schools for their children. Third, the external examination in secondary education, which is organized by the government, makes comparison between schools possible. As a result, parents can choose a better school for their children. Another element is a strong cooperation between universities and companies, which provides undergraduates or recent postgraduates with opportunities for professional fulfilment and growth. That is also very important. For example, I remember visiting the University of Liège in the south of Belgium where I saw this very strong connection between the university and private sector. There is an area called Sart Tilman surrounding the university, where there are numerous start-ups, research centres and incubators for companies. I am sure that you will introduce such an approach in the future. By the way, Belgium also offers educational opportunities for Ukrainian students, especially through the Erasmus + programme.

– *What is the place of cultural diplomacy in the Embassy's activities? Belgium is known in Ukraine mostly for its food: chocolate, waffles, fries, beer. Does the Embassy aim to enhance the Ukrainians' knowledge of the Belgian culture?*

– We try to promote our culture, especially the comic books. Did you know that we have a longstanding tradition of comic books? The most famous is the Smurfs. I am sure the readers have heard about it. This year also marks the anniversary of Tintin and we are now trying to support the first Ukrainian edition of Tintin comic books. I hope we will succeed.

– *In conclusion, Mr Lenaerts, could you please tell us about yourself? Having such a tight schedule, do you have an opportunity to rest and what are your favourite places in Ukraine? Do you have a hobby? What do you like to do at your leisure time?*

– That is true. I have a very busy schedule. Every week I meet with diplomats, politicians, businessmen, representatives of civil society. All in all, many interesting people. It cannot be called a hobby but I like to meet people. I also enjoy going to other cities. There is no use in staying in the capital because you have a big country. In order to understand Ukraine, I need to visit all the cities and oblasts. That is kind of what I do. I was in the west, south, and east of Ukraine. It is important not only to meet the officials, but also the civil society. I always go to universities. Recently, I visited Oles Honchar Dnipro National University. There was a lecture in the beginning but my favourite part was the exchange of

views, students' questions and answers on human rights. I did it in Dnipro, in Odesa, in Kyiv, and in Uzhhorod. The next step will be Kharkiv.

I also like the architecture of your cities, I am not an Orthodox but I am really impressed by Orthodox churches. I like the culture and traditions, the beautiful landscapes you have. But the most important is that here in Ukraine you have very friendly people. That is why I like your country.

– *And what about Ukrainian cuisine?*

– I like borscht. As for desserts, it is difficult to say, I am not quite fond of them. I must confess that I have also tasted your wine. I was surprised, you have a really good wine, both in the south of Ukraine and in Zakarpattia. I was once invited by the authorities of Uzhhorod to attend the Sakura festival, which turned out to be a wine festival as well. And I tasted all the wine of the region. To conclude, you have good food and good wine.

– *Before being appointed to Ukraine, were you required to complete any language courses?*

– No. It is true that I have to learn Ukrainian, but until now I did not have enough time to do it. Ukrainian is a difficult but beautiful language and I am planning to learn it.

Освалдо БІАТО ЖУНІОР,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Федеративної Республіки Бразилія в Україні*

БРАЗИЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ: ЗАОКЕАНСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО ЧИ ЧОВЕН БЕЗ ВІТРИЛ?

– *Пане Посол, Ви пропрацювали дипломатом уже майже 40 років. Протягом останніх 10 з них Ви займалися новими незалежними державами на теренах колишнього Радянського Союзу. Що спонукало Вас обрати східноєвропейський і центральноазійський напрям?*

– Моя кар'єра справді розпочалася в далекому 1982-му, тож минуло вже майже 40 років. Із тих часів відбулося чимало змін. Насправді, я не обирав цю «спеціалізацію» свідомо. Перед призначенням на посаду радника-посланника в нашому посольстві в Москві я займався питаннями бразильсько-китайських відносин. Специфіка нашої системи в тому, що вам потрібно стежити за вакантними посадами радника-посланника і зазвичай вони з'являються в країнах, на яких ви не спеціалізуєтесь. Саме так трапилося у моєму випадку. Я прийняв пропозицію, відлетів до Москви і пропрацював там кілька років. Згодом мені запропонували посаду посла в Казахстані, і на неї я також погодився. Після повернення до Бразилії я очолив Департамент з питань Європи, що дозволило мені продовжити займатися пострадянським простором, оскільки Україна, Білорусь, Росія і держави Південного Кавказу було включено до європейської групи.

Коли близько трьох років тому мені запропонували працювати в Україні, я з радістю погодився. Для мене ваша країна – дуже цікава, адже перебуває на важливому відтинку своєї історії. І зараз питання «куди прямуватиме Україна?» є одним із найбільш нагальних на Європейському континенті. Гадаю, що шлях, який вона обере, безумовно вплине на інші пострадянські країни. Якщо їй вдасться стати сучасною європейською

державою з демократичними цінностями і потужною економікою, це спричинить ланцюгову реакцію таких самих перетворень у всій Східній Європі й навіть на Кавказі. Знову-таки, Ваша країна має стратегічне значення, тож тут бути – честь.

На початку моєї каденції наші двосторонні відносини були затьмарені однією значною проблемою – космічною програмою. Оскільки я тривалий час займався бразильсько-українськими зв'язками як частиною діяльності європейського департаменту і володів деталями поточної ситуації, серед усіх кандидатів на посаду було обрано мене. На думку уряду, мені було простіше впоратися з цими обов'язками.

– *Однією з найбільших проблем української зовнішньої політики є відсутність довгострокової стратегії. Наразі неурядові організації перехоплюють ініціативу й намагаються її розробити. Протягом своєї незалежності Латиноамериканський регіон був поза зоною нашої уваги порівняно з іншими напрямками. Чи змінилася ситуація? Чи опрацьовано належним чином відносини з Бразилією в нових програмних рекомендаціях з питань зовнішньої політики?*

– Якщо я правильно розумію, Ви маєте на увазі «Українську призму» – проєкт, який займається аналізом зовнішньої політики на регулярній основі. Його учасники справді дуже детально вивчають наявні проблеми і я відвідав один із їхніх заходів кілька місяців тому. Проблема полягає в тому, що ви ніколи не можете знати з чим пов'язана незадовільна ситуація: з відсутністю інтересу чи зусиль з боку України або якоїсь іншої сторони чи з несприятливими міжнародними умовами, як у випадку з Центральною Азією, наприклад, за яким найбільше бракувало уваги від України за підсумками минулого року у контексті зовнішньої політики. Потужні позиції Росії в регіоні призвели до ухвалення рішення про припинення транзиту українських товарів через РФ до центральноазійських держав. У цій ситуації мало залежало від України. Сторонньому спостерігачеві дуже легко оцінювати успішність зовнішньої політики. Але якщо ви причетні до її формування, то знаєте, що є багато підводних каменів. Інколи значні зусилля не дають результатів, а часом в країнах складається сприятлива ситуація і можна досягти навіть кращого результату, ніж очікувалося.

У минулорічному випуску «Української призми», сказано що «Бразилія не повністю підтримує позицію України». Але серед таких держав є й пріоритетні партнери, наприклад, Китай, який не підтримує українську позицію беззаперечно. Варто бути готовими до таких обговорень у цьому регіоні, адже вас обов'язково запитають, чи підтримуєте ви Росію. Це найважливіше питання для цього регіону. Звісно, воно не менш суттєве і для Заходу, хоча там Росію вважають партнером. Для Африки чи Азії

таке питання не є пріоритетним. Саме тому ці держави утримуються під час голосування за резолюції з питань України. Вони розуміють неприпустимість дій Росії, але водночас мають набагато тісніші відносини з нею, аніж з Україною. Вашій країні потрібно більше працювати над представленням себе не лише як жертви російської агресії, але й як країни з торговельним, інвестиційним та освітнім потенціалом.

Проте «Українська призма» – дуже корисна ініціатива, оскільки політики можуть довідатися про здійснену роботу і досягнуті результати.

– *Ваша Високоповажносте, на початку 2019 року в Бразилії було обрано нового Президента Жаїра Болсонару, який виступає за покращення відносин зі Сполученими Штатами. В Україні також прийшов до влади новий президент. У ЗМІ їхні передвиборчі кампанії часто порівнювали з кампанією Трампа. Чи може ця схожість стати поштовхом до подальшого розвитку двосторонніх відносин? Чи зміняться у зв'язку з цим акценти у співпраці Бразилії та України?*

– Не впевнений, що питання потрібно ставити так. На мою думку, Бразилія та Україна підтримували дружні відносини протягом останніх 25 років. Із погляду України, наше партнерство стало важливим ще завдяки першому Президентові Л. Кравчуку. І протягом всього періоду незалежності українські уряди працювали в цьому напрямку. Завжди було усвідомлення, що Бразилія – важливий партнер, провідна держава Латинської Америки. Ще один важливий для України вимір пов'язаний з бразильцями українського походження, яких майже півмільйона.

Не можу сказати, чи вплине на наші відносини те, що Ж. Болсонару і В. Зеленський проти старої системи і намагаються її змінити. Однак в одному впевнений: новий уряд у Бразилії ставиться до Росії з набагато більшою пересторогою, ніж попередній. Було б перебільшенням сказати, що Ділма Русефф мала проросійську позицію, проте її головним зовнішньополітичним пріоритетом було створення багатополярного світу, в якому б було враховано думку таких країн, як Бразилія. Це не обов'язково означає, що потрібно проводити антиамериканську політику, однак наші відносини зі США та європейськими країнами справді погіршилися. Й у зв'язку з цим ми все більше оглядалися на позицію Москви з цього приводу. Хоча Бразилія ніколи не проводила проросійської політики, попри заяви окремих ЗМІ. Ми не визнаємо Крим частиною Росії. Ми зберегли принципи свого курсу щодо регіону, які були сформульовані ще за часів проголошення незалежності України. Ми визнали Україну як незалежну державу в межах кордонів включно з Кримом і Донбасом. Щоб змінити це знадобився б новий договір, офіційні заяви про визнання Криму територією Росії. Цього ніколи не станеться. Цього не сталося навіть за президентства Ділми Русефф, напевно, найбільш проросійсько-

го президента Бразилії. Все-таки тодішня політика радше була спрямована на підтримання дружніх відносин із Росією, аніж слідувала в руслі її інтересів. У зв'язку з цим наші політики вважали, що будь-які нові дії щодо України будуть негативно сприйняті в Москві. Гадаю, що ситуація змінилася, тому що Президент Болсонару і міністр закордонних справ не переймаються щодо того, як Росія сприймає реальність. Принаймні на деякий час вони відійшли від курсу на мультиполярний світ, хоча він має значну підтримку в Бразилії. Його досі вважають кращою альтернативою проамериканській політиці.

Наразі я спостерігаю позитивне ставлення до України в Бразилії. У січні, на початку правління адміністрації Болсонару, відбулася зустріч між ним і Президентом П. Порошенком у Давосі. Глави наших держав знайшли спільну мову. Петро Олексійович запросив Президента Болсонару відвідати Україну, проте через вибори візит організувати не вдалося. Зараз склалася інша ситуація та вікно можливостей досі відкрите. Обидва президенти є позасистемними політиками, що значно їх зближує. Однак наявність простору для дій не є запорукою для негайних змін. Досі є ті, хто дотримується думки, що український ринок замалий. Тому актуальним залишається створення іміджу України як важливого партнера. Раніше поставало питання про те, як у Москві відреагують на нові ініціативи у відносинах з Києвом. На моє переконання, зараз ситуація інша.

Наразі є побоювання через російське втручання у Венесуелі. Виникає враження, що Росія прагне не досягти динаміки у відносинах з Латиноамериканським регіоном – й особливо його південноамериканською частиною, – а використати місцеві кризові осередки як засіб для протистояння Сполученим Штатам. Це певним чином є курсом на нову холодну війну, який здійснює Росія. Для південноамериканських держав це не позитивні перспективи. Загалом ми цілком відкриті для розвитку співпраці з іншими регіонами та країнами. Тісна співпраця з Китаєм є прикладом. КНР є нашим важливим торговельним та інвестиційним партнером, проте не видається, що китайська присутність у Бразилії зумовлена прагненням створити проблеми для США. Навпаки, протягом багатьох років КНР впроваджувала дуже обережну політику щодо Південної Америки, щоб не ускладнювати відносини зі Сполученими Штатами.

Росія ж робить акцент на експорт озброєнь і створення військово-морських баз, що вказує на відсутність латиноамериканського виміру її зовнішньої політики. Натомість можна говорити лише про південноамериканський фронт холодної війни. Москва не зважає на нашу стурбованість і діє на власний розсуд, підтримуючи режим, який завдає непоправної шкоди Венесуелі та її народу, а й загострює міграційну проблему для Колумбії, Бразилії й Перу. Кожного дня сотні людей перетинають кордо-

ни найбільш вразливих регіонів Бразилії в басейні Амазонки, де немає умов для їхнього утримання. Мігранти покидають свої домівки через відсутність харчування й охорони здоров'я, що зумовило епідемію кору в Бразилії. Така ситуація викликана тим, що громадяни нашої країни вакциновані, однак у Венесуелі недостатньо коштів для вакцинації. Країна знаходиться в жахливому стані.

Зрештою, я не бачу жодних політичних перепон для розвитку відносин між Україною і Бразилією. Навпаки, я вважаю, що саме ми повинні виявити ініціативу, адже рішення про припинення спільної космічної програми ухвалила наша сторона, а не українська. Час покаже, чи будуть вжиті реальні кроки з боку Президента В. Зеленського і Міністра закордонних справ В. Пристайка, адже хоча Петро Порошенко прагнув розвинути двосторонні відносини і відвідати Бразилію, складні відносини із Росією змусили його приділяти левову частку уваги Європі, США і Канаді. Тому нам не варто зосереджуватися виключно на візитах найвищого рівня. Потрібно розвивати торгівлю, ділові, культурні та наукові контакти. Але через це постає інша проблема: у Бразилії про Україну знають дуже мало. Вам потрібно продемонструвати економічний та інвестиційний потенціал України – імпортерний та експортерний. Люди мають дізнатися, що Україна створює можливості для отримання прибутків.

– *Щодо економічної площини: найбільш вагомою двосторонньою ініціативою останніх років був проєкт ракетноносія «Циклон-4». Чому Бразилія припинила угоду в односторонньому порядку?*

– На мій погляд, це стало своєрідним проявом неспроможності нашої громадськості зрозуміти важливість цього проєкту. Цю ініціативу було започатковано ще в 80-х рр. ХХ століття в межах нашої ракетної програми. Ми вирішили побудувати космодром якомога ближче до екватора. За проєкт відповідали Повітряні сили Бразилії, але їм так і не вдалося виготовити ракети необхідного розміру. На жаль, на вистачило коштів і ресурсів, щоб виготовити носії на рідкому паливі, подібні до українських, французьких, американських чи китайських. Тому космодром не використовували, а витрати на його утримання зростали. Було вирішено залучити іноземних партнерів. Першими були Сполучені Штати, однак тоді в Бразилії при владі був уряд, який вбачав в американській політиці риси імперіалізму. Розбіжності виникли і з росіянами, які тоді долучилися до роботи на космодромі «Куру», що у Французькій Гвіані. Тож ми зупинилися на Україні. Це був період економічного зростання, збільшення прибутків від оподаткування та відсутності протиріч між Україною і Росією. Українська сторона могла залучати російську в тих сферах, де спроможностей бракувало. Пізніше виникли складнощі – нестача ресурсів, війна з Росією, кризова ситуація в Україні... Подальші інвестиції стали безперспективними.

Було вирішено здавати певну частину космодрому в лізинг зацікавленим сторонам. США хотіли скористатися цією можливістю і винайняти частину бази для запуску ракетноносіїв, адже запуск з екватора дозволяє знизити витрати палива на 25 відсотків.

Можливо, Бразилія та Україна повернуться до цієї програми в майбутньому, але потрібно буде чітко вказувати реальні можливості та прагнення сторін. Наприклад, одна з проблем полягала в тому, що проєкт не передбачав передачі технологій, тоді як усі проєкти стратегічного значення – виробництво підводних човнів із Німеччиною, комп'ютерів із Францією – мають такий складник. У Бразилії дуже непросто обґрунтувати витрату великих коштів на оборонне обладнання без трансферу технологій, бо реальної загрози війни на континенті та нападу на Бразилію немає. Нещодавно ми розробили проєкт нового літака-винищувача і провели тендер, у якому взяли участь кілька країн: США з F-18, Росія з Су-35, Швеція з «Гріпен» і Франція з «Рафалем». Було обрано «Гріпен». Чому? Бо він не надто дорогий і оснащений лише одним двигуном. Винищувачі «Гріпен» можна модернізувати, тому це відкриває можливості співпраці бразильської «Ембрайер» зі шведським «Саабом». І ця програма передбачає трансфер технологій.

Цього положення не було зазначено в проєкті з Україною, але це зовсім не ваша провина. Проблема полягала в тому, що програма не отримала цілкомовної підтримки бразильських військових, які є найважливішим суб'єктом міжнародної військово-стратегічної співпраці. Покоління політиків змінюються, а військові зберігають свої позиції. Якщо вони зацікавлені, то підтримають ідею навіть у випадку економічної кризи, інфляції тощо. Ми не змогли здобути підтримки для цієї програми, але в майбутньому все можливо. Один із напрямків моєї діяльності полягає в налагодженні контактів між бразильськими та українськими військовими. Їм слід обговорити спільні проблеми. Наприклад, українська сторона могла б надати нам детальнішу інформацію про події в Східній Європі, а ми могли б поділитися досвідом у боротьбі з наркотрафіком та торгівлею людьми. Нашим державам слід співпрацювати, обмінюватися кадрами, запрошувати українців на курси професійної підготовки до Бразилії. Бразильські військові матимуть нагоду ознайомитися з потужними і недорогими технологічними напрацюваннями України. Як правило, ми не укладаємо контрактів із промисловими підприємствами на кшталт «Укроборонекспорту», оскільки військові віддають перевагу особистим контактам. Ще одна проблема полягає в тому, що в нашому посольстві в Києві немає військового аташе. Найближчий працює в Туреччині і відвідує Україну тричі на рік, проте цього недостатньо. Я буду радий, якщо це вдасться змінити.

У минулому важливість України як партнера для Бразилії була неочевидною. Я б сказав, що Бразилія не була готова до такого масштабного й

дорогого проекту – принаймні попередній уряд, який не зважав на технологічні питання і говорив про «нестачу ресурсів». У контексті Бразилії «нестача ресурсів» означає, що питання не є пріоритетним. У випадку з Україною нестача ресурсів справді була через кризу після 2013 року.

Також слід врахувати питання запуску і відслідковування космічних апаратів на орбіті. Сильною стороною України є розробка ракет, які використовували ще за радянських часів для оборони, в основному – балістичних. Після розпаду СРСР Росія створила власні відповідники, а Україна продовжила продавати певну частину цих ракет для цілей космічних програм в інших країнах, не володіючи власними технологіями запуску та відстеження. На мою думку, ми могли б компенсувати цю нестачу, якби залучили до співпраці третю сторону.

– Чи є ймовірність, що в майбутньому нам вдасться реалізувати подібний проєкт?

– Я вважаю, що попри невдачу вищезазначеної ініціативи, можливості для співпраці зберігаються. Наші плани на той час були надто амбітними, Україні потрібно було налагодити виробництво на «Південмаші», а в Бразилії при владі були політики без стратегічного бачення, кар'єри яких було покладено край через 5 років. Ніхто не розглядав проєкт як довгостроковий. Коли йдеться про подібні речі зараз, я раджу починати з менш масштабної роботи. Потрібно розвивати торгівлю, співпрацювати у виробництві дешевшої продукції. Партнерство має стати результатом закономірного розвитку взаємодії, а не бюрократичних рішень. Протягом холодної війни Україна і Бразилія були фактично ізольовані одна від одної, тому зв'язки розвивалися лише протягом останніх 25 років. Наше партнерство перебуває в стані зародження і для його розвитку потрібно виконати значний масив роботи.

Візьмімо, наприклад, науково-технологічну сферу. Традиційними партнерами Бразилії є європейські країни, США, Канада, де більшість бразильських науковців здобувають учені ступені. Тому розвиток нового партнерства потребує часу. Ми досі здебільшого зосереджуємося на тих країнах, з якими співпрацюємо вже 200 років – фактично, із часів здобуття незалежності в 1822 році. Проте Бразилія зацікавлена в нових освітніх можливостях, обміні науковим персоналом і спільних наукових програмах. Україна має надзвичайно потужний науковий потенціал, тому розвиток співпраці в цій сфері має стати одним із наших пріоритетів. На мою думку, космічна програма трохи випередила свій час, вона була занадто сміливою. Я вірю, що на цьому досягнуті результати не завершуються.

Завжди складно торгувати або навчатися в країні, про яку нічого не знаєш. Українці знають чимало про Бразилію, але, на жаль, радянська влада ізолювала Україну від нас, контакти підтримували лише з Москвою. Навіть у Європі ваша країна для багатьох залишається білою плямою.

Голова Харківської обласної державної адміністрації Юлія Світлична та Освалдо Біато Жуніор під час зустрічі для обговорення співпраці у сферах сільського господарства, промисловості (зокрема й машинобудування), фармації, а також науки та освіти
Yuliia Svitlychna, Head of the Kharkiv Region Administration, and Oswaldo Biato Junior, discussing cooperation in agriculture, industry (in particular, mechanical engineering), pharmacy, science and education

Тому необхідно докладати більше зусиль для популяризації України в Латинській Америці – просторі, на якому мешкають майже 500 млн осіб. Те саме стосується й Африки та Азії. Світ стає все менш європоцентричним. Сьогодні сукупний економічний потенціал економік Європи та США складає 2/3 світового ВВП, однак через 50 років цей показник знизиться до 1/3. З огляду на війну на Донбасі легко зрозуміти, чому зусилля українського уряду та дипломатії зосереджені на побудові міжнародної коаліції проти Росії, а отже, розгортаються в Європі. Але з плином часу підвищення рівня обізнаності про Україну на інших континентах не втрачає важливості.

– У Бразилії розташоване представництво української компанії «Мотор Січ». Чи є інші приклади успішної діяльності українських фірм і спільних підприємств у Вашій країні? В яких галузях економіки співпраця між нашими країнами виявилася найбільш плідною і які сфери варті найбільшої уваги?

– Перше, що спадає на думку, – програма з виробництва інсуліну. У Бразилії багато людей страждає від надмірної ваги, тому попит на інсулін зростає і саме тому ми імпортували його з України протягом 10 років. Оскільки охорона здоров'я в Бразилії залежить від уряду, надзвичайно важливо забезпечити закупівлі інсуліну за оптимальними цінами, щоб запобігти дефіциту бюджету. Тому було вирішено, що частину попиту має

бути забезпечено через внутрішнє виробництво. Для цього було створено спільне підприємство української компанії «Індар» та бразильської в штаті Баїя. Це вимагає часу, тож говорити про результати ще зарано. Ми сподіваємося, що підприємство розпочне виробництво до початку наступного року і це стане справжньою історією успіху.

Я також підтримую контакти з низкою осіб у Харкові щодо можливості передачі українських інформаційних технологій для систем медичного обслуговування. Україна має неймовірні напрацювання в ІТ-сфері та деякі з її розробок дозволять нам імпортувати менше фармацевтичних виробів і вдосконалити систему охорони здоров'я.

У 2010–2012 роках було досягнуто досить високих показників взаємної торгівлі. Курс гривні був високим, тому цей ринок вигідний для збуту бразильської продукції. Із настанням кризи цьому періоду настав кінець, проте більш серйозна проблема полягає в тому, що українські компанії завжди мали проблеми з експортом. Складається враження, що уряд недостатньо підтримує національного виробника: незначна кількість посольств має торговельні відділи, тож участь у міжнародних виставках недостатня. Ваша промисловість досі здебільшого орієнтована на внутрішнього споживача. Бразилія завжди мала позитивне сальдо торговельного балансу з Україною не тому, що ми цього прагнули чи накладали обмеження на українську продукцію, зовсім ні. Ми готові імпортувати ваші товари, але, на мою думку, спочатку потрібно підвищити ваш експортний потенціал.

Наведу приклад. Я мав нагоду зустрітися із заступницею Міністра економічного розвитку і торгівлі Наталією Микольською, яка відповідала за сприяння експорту. Я попросив її про зустріч, оскільки довідався, що пан Кубів, перший віцепрем'єр, планував вирушити до Бразилії на чолі торговельної місії, тому потрібно було підготувати порядок денний зустрічі. Обсяги експорту до Бразилії вже стали доволі низькими і можливо, що знизяться ще, адже їх значну частку складають мінеральні добрива, на які є попит в Україні. Можна зрозуміти, що порівняно з ЄС Бразилія менш пріоритетна. Але в мене склалося враження, що вона взагалі опинилася поза увагою міністерства. Це дивує, адже ми 8-ма за розміром економіка світу. Мине певний час, поки Україна перестане орієнтуватися виключно на Європу, Канаду і США і почне звертати увагу на Африку, Азію і Латинську Америку. Вигоди від торгівлі з європейськими країнами в межах досяжності, однак у довгостроковій перспективі їх економічний потенціал не зростатиме так швидко, як в інших країнах. Робота нашого Посольства в Україні якраз і полягає у створенні передумов для зміцнення взаємодії між нашими країнами.

Oswaldo BIATO JUNIOR,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Federative Republic of Brazil to Ukraine*

BRAZIL-UKRAINE: PARTNERS AT SEA OR OVERSEAS PARTNERS

– Mr Ambassador, you have been serving as a diplomat for almost 40 years. During the last 10 years, you have been specializing in the countries that regained their independence after the collapse of the Soviet Union. Why did you choose Eastern Europe and Central Asia?

– Indeed, I started my career at the beginning of 1982, so it's almost 40 years now. There have been many changes since then. My specialization was not deliberate. I worked on China-Brazil issues before being appointed Minister-Counsellor at our Embassy in Moscow. In the Brazilian system, you have to monitor where there are vacancies for Minister-Counsellors and these positions are usually available in countries that are not quite your specialty. That was my case. I accepted that offer, left for Moscow and spent several years there. Later, I was offered the ambassadorship to Kazakhstan, which I also accepted. Upon returning to Brazil, I worked as Director for European Affairs, which allowed me to continue dealing with countries in the post-Soviet area since Ukraine, Belarus, Russia, and South Caucasus were included in the European section.

When I was asked to come here about three years ago, I was very glad to do so. I see Ukraine as a very interesting country at a very important time in its history. It is now one of the biggest questions of the European continent – where will Ukraine go? I think that Ukraine's choice will definitely have an impact on other ex-Soviet countries. If your country manages to become a modern European state, democratic and prosperous, it will have a knock-on effect on all of Eastern Europe and even Caucasus. Again, you are a very strategic country in a very special time so it is an honour for me to be here.

At the beginning of my tenure, we had a big challenge in our bilateral relations, namely the space programme. Since I was working on Brazil-Ukraine links on a day-to-day basis as part of the European directorate activities and, therefore, was quite knowledgeable about bilateral relations, the government considered that it would be easier for me than for other candidates for the post.

– One of the biggest problems of Ukrainian foreign policy is the absence of a long-term strategy. Now non-governmental organizations are seizing the initiative and trying to elaborate such a strategy. Over the years of independence, Latin America has often fell off our radar or has been neglected in favour of other regions

and countries. Has the situation changed? Is Brazil duly represented in these new policy recommendations?

– I guess you mean Ukrainian Prism, a project that regularly analyses foreign policy. They do conduct a very detailed examination of existing problems and I went to a meeting they held a few months ago. The problem is that you can never know whether the unsatisfactory situation is due to lack of interest or effort by Ukraine or by some other party or even due to the unfavourable international conditions as in the case of Central Asia, the area where Ukrainian foreign policy was most lacking last year. There is a strong Russian presence in that region and there is a policy of not allowing physical shipments of Ukrainian goods to pass through Russia towards Central Asia. Little could be done in this situation and you cannot blame Ukraine for the lack of effort. It is very easy to grade foreign policy looking from outside. However, if you are involved in the policy-making process, you know that it has its pitfalls. Sometimes hard work does not yield positive results, sometimes the conditions in countries are quite positive and everything works out even better than expected.

If to examine the last year's edition of Ukrainian Prism, there are such statements as 'this country does not totally support Ukrainian position'. Nonetheless, among those states there are also important partners, for example China, which does not totally support the Ukrainian position. In this region, you have to be ready for such questions, because you will definitely be asked if you are for or against Russia. It is the most significant issue for the countries of the region. Certainly, it is also an important issue for the West, although it still considers Russia a valuable partner. For African or Asian countries, it is not a matter of priority, which is why they abstain in resolutions on Ukraine. They understand that Russia's behaviour is flagrant, but at the same time they generally have much closer relations with Russia than Ukraine. Your country has to work more on presenting itself not only as a victim of the Russian aggression but also as a country with opportunities for trade, investment, studies, etc.

Nevertheless, it is a very useful initiative because your policy-makers can get an idea of what is being done, what efforts have been exerted and what results have been achieved.

– *Your Excellency, at the beginning of 2019, the inauguration of the newly elected President Jair Bolsonaro, who supports strengthening relations with the US, took place in Brazil. Ukraine has also recently inaugurated a new president. Both their electoral campaigns were often compared to Trump's campaign in the media. Can the similarities existing between them become an impetus for the further development of our bilateral relations? Will the priorities of cooperation between Brazil and Ukraine change in this respect?*

– I am not sure if we should put it this way. I think Brazil and Ukraine have had a good relationship over the last 25 years. From the point of view of Ukraine,

first president Kravchuk had already decided that this was an important partnership. I have to say that throughout the history of independent Ukraine, all Ukrainian governments have been working in this direction. There has always been a realization that Brazil is a very important partner, the leading country of Latin America. Another important issue for Ukraine is that about half a million Brazilians are of Ukrainian descent.

I do not know if the fact that Bolsonaro and Zelenskyy are both outsiders coming to the system as oppositionists trying to reconfigure it is going to have a big impact on our relations. What I do think is that there is a much more circumspect vision of Russia in this government than in the previous one. I would not go as far as to say that the previous government of Dilma Rousseff was pro-Russian, but its main foreign policy priority was to build a multipolar world and ensure that such countries as Brazil are reckoned with. This does not necessarily mean that you need to conduct anti-American policy, but we have witnessed a decline in the relations with the US and Europe. Consequently, there was an increasing preoccupation with how it is going to be seen in Moscow. Still, we have never, despite what some newspapers say, had a pro-Russian policy. We have never recognized Crimea as part of Russia. We have maintained our regional policy, which dates back to the times of Ukraine's proclamation of independence. We have recognized Ukraine as an independent country with Crimea and Donbas being its integral parts. To change this, one would need a new treaty, official statements on recognizing Crimea as part of Russia. This will never happen. It did not even happen during Dilma Rousseff's tenure, probably the most pro-Russian of our presidents. However, hers was not exactly a pro-Russian policy but more of a policy to maintain friendly relations with Russia. In this context, our policy-makers thought that any new action with regard to Ukraine could trigger a backlash from Russia. I think the situation has changed, because I don't see any specific preoccupation on the part of Bolsonaro and his foreign minister with how Russia sees things. They have, for the moment at least, given up on this policy of multipolar world, which, to be honest, has a lot of defenders in Brazil. They still defend it as a better option than a pro-US policy.

Currently, there is a very welcoming attitude to Ukraine in Brazil. In January, at the very beginning of the Bolsonaro government, there was a meeting with Mr Poroshenko in Davos. The leaders found common ground. President Poroshenko insisted that President Bolsonaro come with a visit to Ukraine. However, obviously due to the elections it was not possible. Now the situation is different and the window of opportunity is open. Both presidents come from outside the mainstream and are more close to each other in terms of their backgrounds. Nevertheless, the window being open does not necessarily mean that changes will follow immediately. There are still people saying that Ukraine is not a big

market and Brazil should not invest so much effort in this country. Therefore, the need for advancing the image of Ukraine as an important partner is still relevant. The question used to arise of how people would see this in Moscow. I think it is not so any more.

There has been much anxiety about Russia's interference in Venezuela's affairs. It appears that Russia is not looking to create positive relationships with Latin America, especially South American countries but is more interested in using crises in South America as a way to create problems for the US, which falls into this New Cold War policy of Russians. And this does not augur well for Latin America. Generally, we are totally open to relationships with other regions and other countries. Now we are working very well with the Chinese. They are our important trade partners and investors, but you cannot get the impression that they are in Brazil because they want to somehow create problems for Americans. To the contrary, for many years they have been very careful in coming into South America in such a way that would not burden relations with the US.

At the same time, Russia is focusing on selling weapons and establishing naval bases, which is suggestive of the absence of the Latin American dimension of its foreign policy. Instead, there is just a Cold War policy with a South American aspect. Moscow does not take our concerns into account and does whatever it deems fit, actually maintaining a regime, which is not only destroying Venezuela and its people but also fomenting refugee flows that are hurting Colombia, Brazil, and Peru. Every day hundreds of people are coming into one of the poorest states in Brazil in the Amazon basin, which has no capacity to accommodate them. They are coming in because there have no food and no medicines, no access to healthcare. We had a small outbreak of measles in Brazil because of them as people in Brazil are vaccinated, but there are no vaccines in Venezuela. The country is in dire straits. And in the end, because of this Cold War aspect, Russians are insisting on maintaining Maduro.

To conclude, in terms of relations between Ukraine and Brazil, I don't see any political difficulties. On the contrary, I think that we owe it to Ukraine to do something positive, because it was our decision to close the joint space programme, not Ukraine's. We have yet to see if there would be progress on the part of Zelenskyy and his foreign minister because although Poroshenko wanted good relations and wanted to visit Brazil, the difficulties with Russia, with the need to maintain the western alliance and maintain sanctions were so great that there was very little opportunity for either the minister or the president to go anywhere, except Europe, the US, Canada, etc. Therefore, we should not concentrate only on political high-profile visits. We should expand trade, business, cultural, and scientific contacts. You have to show Ukraine's potential as an economy, investor, and receiver of investments. People have to know that Ukraine may be interesting for them as a profit-making opportunity.

– *Then, let us proceed to economic matters. The most serious bilateral initiative of the last decade, the Alcantara Cyclone Space project, ended with a failure. What were the reasons behind Brazil's decision to unilaterally terminate the agreement?*

– I think it was some sort of a failure of our society to understand the importance of this project. The initiative was launched in the 1980s in the context of our own rocket programme. We decided to create a spaceport very close to the equator. The Brazilian Air Force was in charge of the project, but it never managed to produce rockets of appropriate size. Unfortunately, the lack of finance and resources did not allow us to start producing large liquid-propellant rockets like those of Ukraine, France, the US, and China. Thus, the base was not used, with the maintenance cost becoming unbearable for the Air Force. Consequently, it was decided to invite foreign partners. The first was the US, but then there were certain difficulties on the part of the leftist government, because Americans were seen as a bit imperialist. There were also difficulties with Russians who already had installations in Kourou.

In the end, we decided on Ukraine. It was an era economic upswing, strong increase in tax revenues, and a time when there were no controversies between Ukraine and Russia. The Ukrainian party could engage Russians in areas where Ukraine lacked capacity. Later, all of it started to become more difficult due to lack of resources, difficulties with Russia, and economic crisis... Hence, further investments became futile.

The new option that we saw was to lease certain areas of the base to the parties concerned. The US wanted to lease a part of the base for launches, because if you are at the equator, 25 percent less fuel is needed than at high latitudes.

It is possible that in the future Brazil and Ukraine will go back to this programme, but then, of course, we will have to be very clear about our real capacities and real needs. For example, one of the problems of this project was that there was no transfer of technology, whereas all the strategic cooperation projects that we have, be it submarines with Germany or computers with France, have such a component. In Brazil, it is very difficult to justify spending huge amounts of money on defence equipment without the transfer of technology, because there is no real perspective of a war on the continent, there is no real military enemy that is supposed to invade Brazil. If we are going to spend billions of dollars, it must have a strategic component and must include a transfer of technology. Recently, we tried to develop new fighter planes and a tender was held in which several countries participated, namely the US with F-18, Russia with SU-35, Sweden with Gripen, and France with Rafale. In the end, we opted for Gripen, because it is less expensive and has only one engine. We do not really need top-of-the-line planes. Our neighbours are not going to invade us anyway, so we do not need expensive military equipment. Gripen jets can be renewed, so there is a possibility for Embraer, a Brazilian airplane company, to cooperate with Saab. This programme also provides for a transfer of technology.

There was no such transfer in our space project, but this is not Ukraine's fault. The problem was that the project did not have the full support of the military in Brazil, which are the most important element of any international strategic military cooperation. Politicians come and go, the military stay. If they are interested in a project, they will support it and make sure it goes through even if there is a crisis, inflation, etc. We did not have their support for this particular project, but I think everything is possible in the future. One of the things I am trying to do now is to engage Brazilian and Ukrainian militaries. First of all, I think they should meet each other and discuss common problems, for example Ukrainians can tell us more about the situation here, in Eastern Europe, while we can share our expertise on countering drug trafficking and trafficking in persons. We should cooperate, exchange officers, invite Ukrainians to training courses in Brazil. The Brazilian military will have an opportunity to discover that Ukraine has a very sound technology base, which is not expensive. The Brazilians generally do not buy from trading companies, like Ukroboronexport. The military feel much more comfortable if they know the officers on the other side. Another important issue is that there is no resident military attaché in Kyiv. We have one in Turkey who comes here three times a year, but that is clearly not enough. I will be glad if we manage to change it.

In the past, it was not so obvious that Ukraine was an important partner for Brazil. I would say that Brazil was not ready for such an ambitious and costly project, at least not our previous government, which did not really value such technological aspects, often pointing to 'lack of resources'. In Brazil, the phrase 'lack of resources' means that it was just not of sufficiently high priority. However, in the case of Ukraine, the lack of resources did surface because of the crisis after 2013.

Account should also be taken of how to launch and how to monitor space-ships in orbit. Ukraine's strong suit is the production of missiles that were used during Soviet times for defence purposes, in particular, ballistic missiles. After the collapse of the Soviet Union, Russians designed their own and Ukraine has been selling some of these missiles for space programmes in other countries, but it has never had its own capacity to launch and monitor. In my opinion, we could have overcome it if we had cooperated with a third party.

– *Is there a possibility that at some time in the future we will be able to implement a similar project?*

– I think the fact that the abovementioned initiative did not work, does not mean that there are no opportunities for cooperation. I think we were too ambitious. Besides, there was a natural need in Ukraine to manage the production process at Pivdenmash, and in Brazil there were politicians with short-term interests who ended up far from government in five years' time. The project was not seen as something of the long term. And now, whenever it comes to these topics, I suggest starting with small-scale initiatives. The edifice of cooperation

must be constructed in bottom-up rather than top-down manner. During the Cold War, we were isolated from each other, so our links are only about 25 years old. It is a very new relationship and there is still a lot of work to do.

Take, for example, the field of science and technology. The traditional partners of Brazil are Europe, the US, and Canada, where most Brazilian scientists obtain their master and doctoral degrees. It is difficult, it takes time to diversify our partnerships and send people here. We are still very much focused on partners that have been working with us for 200 years, essentially since 1822, when we gained independence. Brazil is, however, very interested in new educational opportunities, exchange of scientists, and joint scientific programmes. Ukraine has a very sound scientific potential and the development of cooperation in this area should be one of our objectives. I think the space programme was a bit ahead of its time, it was too ambitious in terms of what we were ready to do at that time and in the end. Nevertheless, I am hopeful that there is still room for progress.

It is always difficult to convince people to trade or study in a country they know nothing about. Brazil is very well known here, but, unfortunately, the Soviet Union isolated Ukraine, thus forcing us to liaise solely with Moscow. Even in Europe your country still remains a blank spot to many.

Therefore, you need to exert more efforts to make Ukraine better known in Latin America, with its 500 million population, as well as in Africa, and Asia. The world is growing less and less Eurocentric. Today, the cumulative economic potential of the US and European economies accounts for two thirds of the global GDP, but in 50 years their share is expected to shrink to one third. Given the war in Donbas, it is perfectly understandable that the efforts of the Ukrainian government and diplomacy are directed towards allies against Russia and are thus concentrated on Europe. As time passes, exerting more efforts to raise awareness of Ukraine in other continents remains relevant.

– *There is a representative office of the Ukrainian company Motor Sich JSC in Brazil. Are there any examples of successful work of other Ukrainian enterprises or joint ventures? Which fields of economic cooperation between our countries are the most effective and what areas should entrepreneurs of both countries pay attention to?*

– The insulin programme is the first thing that comes to mind. In Brazil, there is an obesity epidemic and an increasing number of people are becoming tolerant to insulin. We were importing insulin from Ukraine for almost 10 years. Since we have a public health service, it is very important to have access to low-cost insulin to prevent budget deficit. Therefore, we made a decision that a part of our demand has to be met by internal production. A joint venture between Ukraine's Indar and the Brazilian company in the State of Bahia was established to create a local factory there. It is quite a long process, so it will take some time. Hopefully, the facility will be running by next year and become a true success story.

I am also in contact with some people in Kharkiv about possibilities of selling Ukrainian information technology services for medical systems administering. Ukrainians have quite an impressive record in IT sphere and have developed some very interesting things that will allow us to buy less medicines and show better results.

We reached quite a high level of trade in 2010–2012. Ukrainian hryvnia was strong, making our exports commercially viable. The crisis brought this period to an end, but the greater challenge is that Ukrainian companies have always faced difficulties in exporting. It seems that there is not enough support on the part of the government: not enough embassies with trade sections, not enough participation in fairs. The Ukrainian industry is still very much inward-looking. We have always had trade surplus with Ukraine. That is not because we want it or we are restricting Ukraine, absolutely not. We would be happy to import from Ukraine, but I think you have to strengthen your export capacity first.

Just to provide an example, I once had a meeting with Deputy Minister of Economic Development and Trade Natalia Mykolska, who was in charge of export promotion. I asked for a meeting with her because I was told that Mr Kubiv wanted to go to Brazil on a trade mission and we should prepare something. The exports to Brazil are already quite low and may become even lower, because most of them are fertilizers and you need them here in Ukraine. It is understandable that Brazil is not a priority, as compared to the EU. However, it seems that Brazil was not on the radar of the Ministry at all, while it is the 8th largest economy in the world. It will take time for Ukraine to give up its exclusive focus on Europe, Canada, and the US and start looking at Africa, Asia, and Latin America. While it is true that the European fruit is low-hanging, its economy will not be growing as fast as the economies of other countries in the long run. Hence, the work of the Embassy here is to lay the groundwork for strengthening cooperation between our countries.

*Джудіт ГОФ,
Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка
Сполученого Королівства Великої Британії
та Північної Ірландії в Україні
(2015 – серпень 2019)*

НАША ПІДТРИМКА ЗАЛИШАЄТЬСЯ НЕЗМІННОЮ

– Пані Амбасадорко, Сполучене Королівство – це одна з небагатьох держав Заходу, яка не боїться називати речі своїми іменами. Минулого року тогочасний Міністр з питань безпеки Бен Воллес заявив, що за отруєнням Скрипаля та його дочки стоїть Владімір Путін, а Національний центр кібербезпеки Великої Британії викрив широкомасштабну кампанію під керівництвом ГРУ – російської служби військової розвідки – зі здійснення зухвалих кібератак у всьому світі. Незважаючи на подальші агресивні кроки Російської Федерації, в Європі все частіше лунають заклики до зняття санкцій. На Вашу думку, єдність Заходу з приводу цього питання збережеться чи Україні й Великій Британії доведеться справлятися з гібридними загрозами самостійно?

– Насамперед Велика Британія – це країна, яка була одним з ініціаторів кампанії за накладення санкцій у відповідь на агресію Росії проти України в 2014 році в рамках ЄС, Групи семи і, у більш широкому розумінні, серед усієї міжнародної спільноти. Тоді я перебувала в Лондоні й відповідала за формування політики щодо вашого регіону. Тоді ще не було зрозуміло, що: а) ми досягнемо єдності і б) що зможемо її втримати. Минуло кілька років – і ось, що ми маємо сьогодні. Гадаю, слід визнати те, що санкції як відповідь на дії Росії досі застосовано, і що ЄС та міжнародне співтовариство були та залишаються єдиними. Це чітка позиція, що ми разом виступаємо на захист міжнародного порядку зі спільними правилами поведінки для всіх, який продовжує руйнувати Росія, і що ми разом з Україною. Щодо подій у Солсбері – Велика Британія високо цінує підтримку України після інциденту та під час визначення дій у відповідь. Наші країни дуже добре усвідомлюють характер російської загрози й готові протистояти їй.

І протягом останніх кількох років до нас приєдналися інші країни. Ще одним прикладом став напад Росії у Керченській протоці в листопаді минулого року. Знову-таки, Сполучене Королівство було серед ініціаторів міжнародної реакції. Наша держава першою направила корабель до Чорного моря, в Одесу, на знак солідарності з Україною. Отже, наша підтримка залишається незмінною й інші держави слідують нашому прикладу.

– *Британська позиція зрозуміла. Чи можемо ми сподіватись, що решта світової спільноти займатиме таку ж позицію щодо Росії, як і Велика Британія?*

– Я думаю, що вам краще запитати це у представників тих країн. Наразі очевидно, що ми і надалі зберігаємо єдність, до того ж дуже добре. Найпростіший спосіб позбутися санкцій для Росії – це перестати робити те, що вона робить проти України. Все дуже й дуже просто. Тобто забезпечивши відведення важких озброєнь, припинення обстрілів й повернення територій, Росія може зупинити санкції. Але оскільки принципова позиція Росії залишається незмінною, санкції продовжуватимуть діяти. Як я вже сказала, єдність з цього питання і всередині ЄС, і за його межами залишається.

– *Минуло майже п'ять років відтоді, як було створено Нормандську контактну групу та підписано Мінський протокол, але ми все ще не наблизилися до врегулювання конфлікту на Сході України. У березні 2017 року Польща та Велика Британія запропонували альтернативний формат переговорів щодо врегулювання конфлікту на Донбасі, але цю ініціативу не було реалізовано. Пані Амбасадорко, тема Вашої магістерської роботи «Війна у сучасному світі». На ваш погляд, чи є передумови для розширення кола учасників переговорів, передусім через включення до процесу Сполученого Королівства?*

– Змушена Вас виправити. Тоді, у 2017 році, відбувся спільний візит на той час Міністра закордонних справ Великої Британії Бориса Джонсона та його польського колеги Вашиковського. Ми не висловлювали згаданих вами пропозицій. Міністр закордонних справ Польщі в пресрелізі за підсумками пресконференції припустив, що Мінський процес може бути розширено, але це не є спільною позицією. Це була його власна ініціатива. Просто хочу прояснити цей момент. Наша думка з приводу Мінського процесу така: немає поняття досконалого мирного процесу. Вони завжди дуже складні й ніколи не завершуються так швидко, як хотілося б. Ми розуміємо, що люди, особливо ті, хто має нещастя жити в зоні конфлікту, просто хочуть, щоб бойові дії припинилися. Ми всі цього хочемо. Найголовніше – повернути мир на Донбас. Ми підтримуємо Мінський процес і зусилля наших французьких та німецьких колег. Ми розуміємо, що багато людей хотіли б розширити наявний формат, але наразі можливий тільки один переговорний процес – Мінський. З цим форматом пов'язані

З Романом Ващуком, Надзвичайним і Повноважним Послом Канади в Україні. 01.04.2019
With Roman Waschuk, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Canada to Ukraine. 01.04.2019

санкції, тому варто добре подумати, яким буде кінцевий результат, якщо розширити сучасний механізм. Ми готові, як і завжди були готові, відгукнутися на будь-яке прохання української сторони або інших учасників Мінського процесу. Однак ми самі не втручаємось у процес, який вже запущено, який діє і робить свою справу.

– У січні 2019 року Велика Британія разом з Канадою почали виконувати функції контактних посольств НАТО в Україні. Які цілі і завдання Ви ставите перед собою на цій посаді?

– Роль контактного посольства полягає в тому, що держава-член НАТО бере на себе функції проведення публічної дипломатії НАТО і допомагає Офісу зв'язку НАТО комунікувати з громадянами країни перебування, пояснювати що це за організація і чим вона займається. Загалом це здійснення публічної дипломатії з фокусом на представників української громадськості. Це вперше, коли ці функції спільно взяли на себе дві країни. Ми пішли на цей крок, тому що розуміємо, що і Велика Британія, і Канада насамперед прагнули працювати разом, а не конкурувати за статус «контактного посольства». Тоді чому б не об'єднати наші сили? Канада і Велика Британія є дуже близькими партнерами, особливо щодо України. Це безпрограшна ситуація, адже ви також отримуєте підтримку двох країн, а не однієї. Набагато більше користі, коли одразу двоє рішучих прихильників України, а не

один, йдуть і говорять з людьми про НАТО. Зараз я проводжу багато часу зі своїми канадськими колегами. Востаннє ми їздили до Сум. У Сумському університеті в мене була чудова зустріч з українськими студентами, які активно брали участь у дискусії і розпитували про НАТО: що таке НАТО, що НАТО пропонує Україні, що Україні потрібно зробити тощо. Я думаю, що це важлива місія. Я рада, що ми цим займаємось, і ще більш, що ми це робимо спільно з Канадою. Нам потрібно допомогти людям зрозуміти, що таке НАТО, а також чим НАТО не є, тому що побутує багато міфів і пропаганди, яку часто спрямовують проти НАТО.

– *Ви все це робите своїми силами?*

– Так. Як контактне посольство, ми вкладаємо в це свої ресурси і час. Ми також вкладаємо багато ресурсів в НАТО. Велика Британія є державою, що відповідає за реалізацію одного з трастових фондів НАТО для України, здійснює фінансові внески в ще кілька трастових фондів, а також підтримує Україну на двосторонній основі та через Європейський Союз.

– *Україна скасувала візи для громадян Великої Британії в 2005 році. Попри те що українці отримали право на безвізовий в'їзд в Шенгенську зону ще в червні 2017 року і що майже два мільйони громадян України скористалися цим правом станом на початок 2019 року, Велика Британія залишається серед держав з найжорсткішою візовою політикою щодо українців. У серпні 2017 року державний міністр у справах Європи і Америки сер Алан Данкан погодився, що нинішній візовий режим з Україною є незадовільним, і запевнив, що це питання буде додатково розглянуто Форин-офісом (Міністерством закордонних справ та у справах Співдружності націй Великої Британії. – Ред.). Які кроки було зроблено в цьому напрямі, якщо такі є? Чи можна очікувати спрощення візового режиму для українців?*

– Візова політика – це повноваження Гоум-офісу (Міністерства внутрішніх справ Великої Британії. – Ред.). Нині Велика Британія не планує змінювати візову політику щодо України. Проте ми завжди маємо це питання на увазі та прислухаємося до відгуків заявників на візу. По-перше, немає жодної дискримінації щодо України. Наш візовий режим є однаковим для всього світу. Ще одним приводом для критики є те, що орган, який приймає рішення щодо видачі візи, знаходиться у Варшаві. Однак ми всюди працюємо за схожою моделлю. Коли я була амбасадоркою у Грузії, рішення про видачу віз грузинам приймала установа в Стамбулі. Наша модель візової політики є вузловою та реалізується через функціонування невеликої кількості візових центрів у всьому світі. Щодо налагодження зворотного зв'язку із заявниками, ми визнали, що є проблеми, і вжили відповідні заходи. Була проблема з платежами, і тепер цю проблему вирішено. Ми також спростили для заявників запис на прийом у візовому центрі. Ми завжди реагували на зауваження. Але, як на мене, навколо

цього питання ще залишається багато спекуляцій. Насправді, за нашими даними, кількість позитивних рішень щодо видачі віз дедалі зростає. У багатьох випадках заявки були відхилені, бо люди не надали всю необхідну інформацію. Я порадила б заявникам уважно прочитати, яка інформація вимагається візовим центром, а потім надати її. Тому що без цієї інформації неможливо прийняти позитивне рішення. Але ми будемо й надалі реагувати на зауваження і намагатимемось покращити якість наших послуг.

– *Слідом за набранням чинності Угодою про Асоціацію між Україною та ЄС, між нашими країнами почала діяти зона вільної торгівлі. Яким буде майбутнє двосторонньої торгівлі після Брекзиту? Чи є перспектива укладання окремого двостороннього договору між Україною та Великою Британією?*

– Говорячи про Брекзит і знаючи, що це важливе питання для України, я хочу підкреслити, що Брекзит не змінив нашу політику щодо вашої країни. Він не вплинув на нашу підтримку, він не зменшив нашого інтересу до України. Фактично, за моїми спостереженнями, після проведення референдуму наша підтримка лише зростала, так само як зростала і кількість візитів на міністерському рівні та наше залучення. У сфері торгівлі та економіки ми проводимо політику, що впливає з необхідності забезпечення функціонування чинної поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та Європейським Союзом, членом якого ми і надалі залишаємось. Як тільки ми перестанемо бути членом ЄС, ситуація зміниться. З огляду на це, ми прийняли важливе рішення і виокремили Україну як одну з держав, з якими ми хочемо укласти нову угоду про ЗВТ. Ми не можемо розпочати офіційні переговори, адже формально ми все ще член ЄС, але фактично перемовини вже почалися. У моєму посольстві вже є новий співробітник, який опікуватиметься питанням відносин з Україною після Брекзиту. Ми якраз очікуємо нового раунду переговорів з цього питання у Сполученому Королівстві (інтерв'ю було записане в травні. – *Ред.*). Ми діємо на випередження та оцінюємо потенційні можливості і для Великої Британії, і для України, що впливатимуть з цієї двосторонньої угоди. Я хочу, щоб торгівля між нашими країнами розвивалася, щоб британські інвестиції в Україну зростали. Аби це сталося, нам потрібна основа – нова торговельна угода. Не менш важливим є і подальше прискорення реформ у сфері правосуддя, щоби компанії були впевнені, що українські суди прийматимуть чесні та справедливі рішення у справах щодо них. Необхідно домогтися більшого прогресу у боротьбі з корупцією, бо у Великій Британії діє дуже суворе антикорупційне законодавство: якщо виявиться, що компанії займаються корупційною діяльністю за кордоном, вони можуть бути притягнені до відповідальності у Великій Британії. Є низка кроків, які ми маємо зробити, щоб поліпшити станови-

ще і зробити нашу торгівлю більш вигідною для обох сторін. Україна має величезний потенціал, ви – найбільший у Європі ринок, що розвивається. Це потрібно пам'ятати.

– Чи є якийсь план на перехідний період між припиненням дії ЗВТ і укладенням нової торговельної угоди?

– Наразі у нас його немає. Насамперед, потрібно зважати на політичну ситуацію у Великій Британії. Нам надали відтермінування до 31 жовтня, і у Великій Британії зараз тривають жваві та палкі обговорення щодо остаточної форми Брекзиту. Коли ми прийдемо до якогось рішення, думаю, стануть зрозумілими інші, більш технічні деталі. Найголовніше, що Україна залишається пріоритетом для нас.

– *Ваша Високоповажносте, Ви стали першою жінкою, призначеною Послом Сполученого Королівства в Україні. Цікавим є те, що в такий складний для нашої країни час провідні світові держави обирають саме жінок як своїх дипломатичних представників в Україні. Яке місце має проблематика гендерної рівності у Вашій роботі як амбасадорки? Як ви оцінюєте прогрес України в цій сфері за останні п'ять років?*

– У певному сенсі в 2010 році, коли мене вперше призначили амбасадоркою у Грузії, жінка на посольській посаді була дивиною. Тепер це не так вже й незвично, і це добре. Я думаю, що люди все менше й менше дивуються, що є жінки-посли. Зараз 30% посольського корпусу Великої Британії – це жінки. Цього все ще недостатньо, але 30% – це величезна зміна порівняно з тим, що було, скажімо, 10 або 15 років тому. Наша зовнішня політика дуже сильно орієнтована на забезпечення гендерної рівності. Ми призначили уповноваженого у справах жінок, і ми дуже зацікавлені, щоб все, що ми робимо, розглядалося через призму розуміння гендерної рівності та важливості забезпечення рівності всіх у суспільстві. Якщо подивитися на Україну зараз, то маю визнати, що жінки насправді досить добре представлені у вашому суспільстві. Але досконалості немає меж. Було б непогано збільшити кількість жінок-депутатів у Верховній Раді, а також збільшити кількість жінок-послів. Сподіваюся, що в цих сферах ситуація буде і надалі поліпшуватися. Сфера, у якій жінки все ще недостатньо представлені, – це сектор безпеки і оборони України. Я не знаю там жодної жінки-генерала. У нашій системі такі є. Саме це ми і намагаємося заохочувати, оскільки жінки справді відіграють помітну роль у обороні та безпеці. Наразі ми відкрили для жінок всі посади у бойових підрозділах. У 2017 році до Одеси прибув HMS Duncan, есминець типу 45 і найсучасніший військовий корабель у світі. Я була на містку, коли він причалював до пірсу біля підніжжя Потьомкінських сходів. Капітан – жінка, штурман – жінка, інші офіцери на містку – жінки. Українські гості були цим дуже здивовані. Ми повинні продемонструвати, що це насправді нормально

Капітан Елеонора Стак під час першого візиту у Києві розповіла про роль та лідерські здібності жінок у Збройних силах. 08.03.2019

Commander Eleanor Stack on her first visit to Kyiv. She talks about female leadership and women's role in the Armed Forces. 08.03.2019

Й жінки можуть прекрасно служити на цих посадах. Командир корабля Елеонора Стек спілкувалася з молодими українськими солдатами-жінками, і вони мали можливість задати якісь практичні питання, на кшталт: «Як голити ноги, коли перебуваєш на кораблі?». Це важливо, тому що ніхто не запитає про такі речі за вас самих. Я хочу, щоб ви розуміли, що стать не є перешкодою для служби у збройних силах на такому рівні, тому що як країна, яка має конфлікт на власній території, трансформується, воює на кілька фронтів, ви не можете дозволити собі втратити більше 50% населення. І моя країна теж чудово це розуміє. Важливо, щоб гендерна проблематика не була навмисне політизована певними колами. Ми говоримо про рівність ні більше, ні менше.

– Велика Британія наразі реалізує понад 70 різних проєктів в Україні. Які з них можна вважати найбільш вдалими? Не могли б ви докладніше розповісти про проєкт «Вчися розрізняти», який було реалізовано за підтримки посольств Великої Британії та США? Яким чином ця ініціатива допомагає боротися з гібридними викликами, що стоять перед Україною, як пропаганда, дезінформація та поширення ненависті?

– Ми надаємо підтримку Україні у багатьох сферах. Щодо гуманітарної допомоги, особливо важливої для зони конфлікту, є одна річ, якою я осо-

бливо пишаюся. Це програма UNFPA, донорами якої ми є. Вона спрямована на надання допомоги жертвам насильства в сім'ї й тим, хто страждає від наслідків конфлікту. Це програма, з якою я регулярно контактую, коли відвідую різні міста на Сході України. Коли я бачу, що зараз в Україні є гарячі лінії для людей, є мобільні групи, які можуть відреагувати, прийти і допомогти родинам, коли щось йде не так, коли поліція навчена мати з цим справу і є підстрахування для людей, які опиняються в такому жахливому становищі, то я дуже пишаюся, бо я бачу результат, зміни в житті звичайних людей. У Великій Британії ми пройшли цей етап близько тридцяти років тому, спочатку в напрямі визнання цих проблем, а потім їх вирішення. Дуже важливо, що зараз це відбувається і в Україні.

Ми надаємо підтримку в сфері оборони. Операція «ORBITAL» вже підготувала не менше 9,5 тисяч українських військовослужбовців і її робота триває. Це дуже відповідальне зобов'язання для нас, тож в Україні постійно перебуває не менше сотні британських солдатів, які тут же на місці навчають ваших солдатів. Ми знаємо, наприклад, що деякі з курсів військово-польової медицини, які ми проводили, допомогли врятувати життя на полі бою. Ми навчили прийомам, які допомагають людям вижити, в першу годину після поранення отримати необхідну їм допомогу. У рамках оборонної сфери ми також виділили значну суму на оборонну реформу, щоб допомогти вам створити умови, за яких ви зможете досягти своєї мети – забезпечення оперативної взаємодії з НАТО в 2020 році. Також ми надавали неабияку підтримку процесу проведення реформ. Ми дуже пишаємося, що за нашого безпосереднього сприяння вдалося створити, зокрема, Раду бізнес-омбудсмена та антикорупційні інституції. Є низка проєктів, що демонструють відчутний прогрес у проведенні реформ, які здійснюються в Україні, але ми маємо можливість їй допомагати.

Ви абсолютно правильно зазначаєте, що велику частину нашої уваги приділяємо не лише Україні. У більш широкому сенсі йдеться про протидію дезінформації, тому що, звичайно, у XXI столітті однією з найбільших загроз, які ми бачимо, є використання інформації як зброї. Це, зрозуміло, не новина, пропаганда і дезінформація були з незапам'ятних часів, але нинішні технології дозволяють використовувати їх так, як не можна було уявити раніше. Ви згадали проєкт «Вчися розрізняти», який я вважаю справді хорошою програмою. Варто навчати людей, як споживати інформацію, робити їх більш проникливими, і почати варто зі школярів, ставлячи їм такі запитання, як: «Звідки ви знаєте, що те, що ви читаете, це правда? Звідки ви знаєте, що британський посол не порушував виборче законодавство України під час президентських виборів, тримаючи в руках бюлетень?». Це була фейкова історія, але вона розійшлась. Ця програма апробується в 50 школах, і вже є перші підсумки: ті, хто пройшов цю

підготовку, вдвічі ймовірніше зможуть розпізнати мову ненависті та набагато вірогідніше зможуть виявити дезінформацію. Люди будуть менш вразливими до дезінформації, якщо вони навчені споживати інформацію. Я думаю, що цей процес двосторонній. Сподіваюся, ви вчитесь у нас, але, насправді, і ми вчимося у вас, тому що в цьому аспекті ви перебуваєте на передовій, і це те, що ми всі повинні розуміти. Дезінформація вплинула на весь світ, ми всі зараз намагаємося це усвідомити.

– *Пані Амбасадорко, Ви активно використовуєте у своїй роботі інструменти культурної дипломатії та берете участь у різних кампаніях. На Ваш погляд, наскільки важливі мистецькі кампанії для сучасної дипломатії? Чи допомагають вони дипломатам у досягненні їхніх цілей? Який спосіб комунікації та поширення інформації серед громадян приймаючої держави є найкращим?*

– Мені дуже пощастило, що в Україні є Британська Рада. Це організація, якою я надзвичайно пишаюся – і не тільки тим, що вона забезпечує викладання англійської мови на світовому рівні, а й тим, що вони багато чого роблять у сфері культурної дипломатії. Ця діяльність справді важлива через значення «м'якої» сили в цьому все більш складному світі: від неї залежить, як люди сприймають вас і ті цінності, що ви відстоюєте як нація, і від цього залежить те, чи вас впізнаватимуть. Це досить часто відбувається через знайомство з фільмами, музикою, культурою тощо. Один з плюсів бути британцем полягає у тому, що ви можете зустріти прояви своєї культури, куди б ви не пішли. Якщо ви подивитесь на топ-10 музичних чартів будь-якої країни, то знайдете там британських виконавців. Ви також знайдете нас серед лауреатів премії «Оскар», адже торік саме британська акторка отримала нагороду за найкращу жіночу роль (Олівія Колман). Йдеться про те, що можна використовувати культуру не тільки, щоб допомогти людям зрозуміти, хто ви, які цінності ви відстоюєте, але і щоб побудувати мости. Це особливо важливо у країнах, де наші відносини, на відміну від України, ускладнені або менш дружні. Досить часто культура може бути тим мостом, на якому ви можете їх побудувати. Я думаю, що однією з можливостей для України є використання культурної дипломатії для зміни поглядів людей. Тому що я підозрюю, що коли ви говорите про Україну людям, вони все ще думають про війну та корупцію. Вам треба зробити так, щоб вони думали про ваше чудове програмне забезпечення, ваших хіпстерів, творчість, мистецтво і культуру – це хороший спосіб привабити інших і розвивати туризм, залучити інвестиції та людей, які прийдуть до вас і почнуть з вами співпрацювати.

– *Чи є якісь методи оцінки успішності культурної дипломатії в тій чи тій країні?*

– Культурна дипломатія – це щось нематеріальне, невідчутне. Проте ми провели опитування, щоб визначити рівень розуміння того, що таке Велика Британія, які слова спадають людям на думку, коли вони чують про неї (Шерлок Холмс, Королева тощо). Є способи виміряти це з погляду розуміння того, що таке свідомість людей і наскільки вони готові йти на контакт. Ви можете виміряти це за допомогою туризму, встановлюючи зв'язок між рівнем вашої комунікації з людьми та показником їхніх подальших подорожей до вашої країни. Тому так, є різні методи. Однак це також залежить від того, чого ви хочете досягти. Я гадаю, що іноді культурна дипломатія заради культурної дипломатії не є дуже ефективною. Якщо ви думаєте про те, чого ви насправді хочете домогтися, яке послання ви хочете передати іншим, що ви хочете отримати з цього всього, тоді це справді допоможе вам правильно спрямувати вашу культурну дипломатію.

– *Ще одна сильна сторона роботи Вашого посольства – це публічна дипломатія. Ми вражені тим, що тільки два співробітники виконують таку велику роботу. Ви теж займаєтеся цією діяльністю?*

– Так, вони блискуче працюють. Іноді я сама теж включаюсь, тому не критикуйте їх за «старушку». Це командна робота. Я думаю, що якщо ви збираєтеся займатися цифровою дипломатією, то вона повинна бути справжньою. Якщо ви працюєте за шаблонами і готовими інструкціями, кого ви цим зацікавите? Вам потрібно показати свою індивідуальність, тому іноді доводиться ризикувати. Дуже багато твітів від послів написані в дусі: «Я радий бути в... Я в захваті від...» і так далі. Це не дуже цікаво читати. Тому, на мою думку, у нас хороша й креативна команда, ми завжди ретельно обговорюємо всі ідеї. Це дипломатія 21-го століття.

– *Без гумору не обійтися?*

– Так, нам це справді потрібно, дякую. Я точно знаю, що це впливає на роботу. Не так вже й сильно, але все ж. Я думаю, що гумор – це показник того, на якому рівні знаходиться Україна, через сам факт, що люди можуть жартувати. Гумор показує, що Україна – це демократична країна, де можна говорити вільно. Влучна здорова сатира, гумор, якщо вони присутні, це завжди хороший знак.

– *Повернімося до Вашої тези про те, що Україна має популяризувати свій імідж за кордоном. За час свого перебування на посаді Ви мали можливість близько познайомитися з українською історією, культурою та традиціями, оцінити наш економічний і туристичний потенціал. На жаль, за кордоном досі існують стереотипи про Україну. На Вашу думку, що потрібно зробити, щоб по-справжньому відкрити Україну світу? Як залучити британських туристів та інвесторів? Що ми можемо їм «продати»?*

– Першим спадає на думку дешеве пиво (сміється). Я думаю, що у вас багато чого, чим можна зацікавити. Для вас були плідними Євробачен-

Джудіт Гоф, Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні, Александр Борис де Пфєффель-Джонсон, Міністр закордонних справ Великої Британії, Віталій Кличко, Київський міський голова. 02.03.2017

Judith Gough, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to Ukraine, Alexander Boris de Pfeffel Johnson, Foreign Secretary of Great Britain, Vitaliy Klytschko, Mayor of Kyiv. 02.03.2017

ня–2017 і фінал Ліги чемпіонів в минулому році, коли багато людей, які раніше ніколи б не приїхали, завітали в Україну й відчували на собі її гостинність. Причому і гості Євробачення, і вболівальники «Ліверпуля» були дуже різними людьми. Вони дуже гарно провели час. Україна і, зокрема, Київ дуже гостинно їх прийняли. Повертаючись до вашого питання, я думаю, що Україна повинна робити наголос саме на чомусь такому, показати людям, наприклад, красу старовинних місць столиці, тому що у багатьох людей перший образ, який виникає у них в голові – це «спальні райони» і будівлі такого типу. У вас також є дуже талановиті люди, які не знаходяться в фокусі громадськості, хоча їх можна було б використати також. Наприклад, одна з кращих сучасних кулінарних письменниць Великої Британії, Оля Геркулес. Вона українка, родом з Харкова. Вона написала дві дуже хороші кулінарні книги і регулярно з'являється на телебаченні. Я б залучала когось на зразок неї, аби краще представляти Україну. Гадаю, що у вас є багато таких людей. Іншими словами, використовуйте потенціал українців, щоб сформувати образ країни, яка рухається вперед. ІТ-індустрія також може вам допомогти. Ви можете домогтися ви-

знання, беручи участь в хакатонах та інших конкурсах. Визнання вашого програмного забезпечення та рівня ІТ-професіоналізму справді зростає, і Україна може отримати з цього зиск. Однак для цього потрібні ресурси, нестандартне мислення і готовність до деяких ризиків. Нещодавно я познайомилася з одним з ваших культурних дипломатів, коли була на Книжковому Арсеналі, а саме з Іреною Карпою, що зараз працює в Посольстві України у Франції. Я вважаю, що вона доволі успішно популяризує Україну. Вона – людина моди і мистецтва, передає людям дуже правильний образ України. Іноді найгірші культурні дипломати – це посли, тому що кар’єрні дипломати, на кшталт мене, – не найкращі люди, щоб «продавати» такий матеріал. Ми занадто нудні. Насправді, зараз йдеться про те, щоб залучати людей, які б зацікавлювали інших людей, і це не обов’язково ми.

– *Ваше перебування на посаді майже добігає кінця. Як Ви себе почуваєте, провівши чотири роки в Україні?*

– Втомленою (сміється). Ні. Я тут ще на кілька місяців. Я ще не йду, і у мене ще багато справ. У нашій дипломатичній системі вас просто так не відправляють кудись, як у деяких інших дипломатичних службах, де вам телефонують і кажуть: «Пакуйте валізи, ви їдете». Ви маєте подати заявку, взяти участь у конкурсі. Тож я хотіла отримати цю роботу і тому подала заявку. Гадаю, що це правильний підхід. Це означає, що люди, котрі приїжджають з таких країн, як моя, справді хочуть працювати у вашій країні, вони в цьому зацікавлені. Для мене було великою честю працювати в Україні протягом останніх чотирьох років. Я бачила, як ви починали перетворення в країні, захищали себе, протистояли агресії і, попри всі виклики, виявили велику стійкість та рішучість рухатися вперед. Ми знаємо, що перехідні періоди і перетворення не є лінійними: завжди після двох кроків уперед буде один крок назад. Для мене було великою честю зробити свій внесок до цієї справи, і, сподіваюся, що я відіграла принаймні якусь крихітну роль у цих процесах. Я йду, дізнавшись величезну кількість різних речей і знайшовши для себе країну, у яку я хочу повернутися і провести тут більше часу. Я насолоджувалась перебуванням в Україні, вивчаючи мову, яку я буду продовжувати вивчати вічно (сміється) і якою мені подобається говорити; знайшовши багатьох друзів, з якими, сподіваюся, ми будемо підтримувати зв’язок, а також маючи за честь бути причетною до вашого поступу. Буде дуже важко піти, дуже важко.

– *Ви вже знаєте, яку посаду обіймете?*

– Так, знаю. Я буду амбасадоркою Її Величності в Швеції.

– *Ваша Високоповажносте, Ви демонструєте високий рівень володіння українською. Чи було Вам важко вивчити іншу іноземну мову і що надихнуло вас на це?*

– У мене було недостатньо часу, щоб її вивчити, але я була сповнена рішучості це зробити. Близько двох тижнів я займалася на курсах і отримала ще кілька додаткових уроків. Однак я твердо вирішила, що якщо збираюся стати послом в Україні, то повинна говорити не тільки російською, але і українською. Коли я приїхала, моєму синові було два роки, і я дивилася, як він вчить мову, тому що у мене не було часу на мовні курси. Я подумала: «Спробую вивчити українську мову як дворічна дитина», що звучить трохи самокритично, але в дитячому віці ви просто слухаєте, слухаєте і слухаєте, а потім пробуєте розмовляти самотійно. Саме так ми всі вчимо мову. Тому на кожній конференції я знімала навушники, слухала і намагалась зрозуміти про що говорять. Ось як я її вивчила. Насправді, це був набагато цікавіший спосіб вивчення, і вам буде простіше, якщо у вас є базовий рівень розуміння слов'янських мов. У мене не такий гарний рівень, як хотілося, бо я не мала достатньо часу, але іноді вивчення мови як у дитинстві, на противагу академічному навчанню, корисне. Читати підручники мого сина також було цікаво, тому що немає сенсу читати Шевченка, якщо ви не можете зрозуміти книги про Гаррі Поттера. Євгеніє (фахівець з цифрових комунікацій та зв'язків зі ЗМІ Посольства Великої Британії. – Ред.), що Ви думаєте?

– Гадаю, що Ваш виступ, наприклад, на відкритті конференції з питань реформ в Україні в Копенгагені – п'ятнадцять хвилин українською мовою перед усім Кабінетом Міністрів України та іншими міжнародними партнерами – говорить сам за себе.

– Так, це було досить складно психологічно, але важливо. Комунікація має значення, і я думаю, що коли ви вивчаєте мову, то пізнаєте через неї культуру і душу того місця, де ви перебуваєте, тому що мова – це зовнішнє відображення вашого мислення. Завжди можна сказати щось англійською або через перекладача, але коли ти справді дізнаєшся, як висловити якусь думку, це і є моментом навчання. Для мене це дуже важливо.

– Є якась порада, яку Ви могли б дати наступному послу? Своєрідний лайфхак для посла в Україні...

– Очікуйте несподіваного. Не намагайтеся планувати занадто ретельно. Україна – це країна перехідного періоду. Якщо ви займаєте посаду посла, то будете дуже, дуже зайняті. Звичайно, послы бувають різні. У деяких із них життя набагато спокійніше. Але є представники, які перебувають тут, аби справді підтримати, допомогти змінити ситуацію; які мають чіткі зовнішньополітичні цілі, дипломати, які самовіддано працюють і докладають зусиль. Для інших ситуація трохи відрізняється. Проте вам слід сприймати це не як моє бажання похвалитися, а як знак того, що Україна справді має значення для Великої Британії.

Judith GOUGH,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the United Kingdom of Great Britain
and Northern Ireland to Ukraine
(2015 – august 2019)*

THE UNWAVERING SUPPORT

– *Ms. Ambassador, the United Kingdom is one of the few states in the West, which has the courage to call things by their proper names. Last year the Minister of State for Security at the Home Office Ben Wallace concluded that Vladimir Putin was behind the poisoning of Skripal and his daughter, while the UK's National Cyber Security Centre exposed a large-scale campaign by the GRU, Russian military intelligence service, of reckless cyber attacks around the world. Despite further aggressive actions taken by the Russian Federation, there is an increasing number of voices in Europe calling for the lifting of sanctions. In your opinion, will the West remain united on this issue or Ukraine and the UK have to deal with hybrid challenges on their own?*

– First, the United Kingdom is a country, which was at the forefront of leading the charge for sanctions within the European Union, within the G7 and, more broadly, across the international community, in reaction to Russia's aggression against Ukraine in 2014. Being in London back then, I was the director responsible for policy in this part of the world. At that time, it was not yet clear a) that we would get unity; b) that it would continue. And here we are several years later. I think we should recognize the fact that sanctions are in place as a response, that the EU and international community have been and continue to be united. There is a clear signal being sent that we stand together in upholding the rules-based international order, which Russia has been subverting, and that we stand together with Ukraine. From the UK's perspective, as you have mentioned Salisbury, we were very appreciative of Ukrainian efforts in supporting us in the aftermath of Salisbury and formulating a subsequent response. We are two countries that understand very well the nature of the Russian threat and are prepared to stand up to it. And others have joined us over recent years in doing so. Another example is the Russian attack in the Kerch strait in November last year. Again, the UK was very early in leading the international response. We were the first nation to send a ship to the Black Sea, to Odesa, as a clear sign of solidarity with Ukraine. So, our support continues to hold and we've seen others follow us.

– *The British position is clear. Can we really expect that the rest of the world community will follow the UK's approach in relations with Russia?*

– I think you have to ask that other countries. At the moment, it is evident that the unity has held and held very well. The easiest way to relax sanctions is for Russia to stop doing what it is doing against Ukraine. It is very, very simple. If Russia ensures that heavy weapons are withdrawn, there is a ceasefire and the territories are returned. That is an easy way of stopping sanctions. Since Russia's principal position remains unchanged, the sanctions will hold. As I said, there is unity in that position across the EU and more broadly.

– *It is almost 5 years since the Normandy contact group was created and the Minsk protocol was signed, but we are still no closer to settling the conflict in the east of Ukraine. In March 2017, Poland and the United Kingdom proposed an alternative method of negotiations aimed at settlement of the Donbass conflict, but this initiative was never implemented. Ms Ambassador, your MA is War in Modern World. In your opinion, are there any preconditions for expanding the number of participants of the negotiations, namely involving the United Kingdom?*

– I will correct you on this. Back in 2017, there was a joint visit by then British Foreign Minister Boris Johnson and his Polish counterpart Waszczykowski. We made no such suggestion or announcement. The Polish Minister for Foreign Affairs, in a press release in the follow-up to the press conference, suggested that the Minsk process might be widened but that was not a joint position. That was his own initiative. I just want to be clear on that. Our view on Minsk is the following. There is no such thing as a perfect peace process. They are always very difficult and they never deliver as quickly as people would like. We understand that people, particularly those who have misfortune to live in the conflict zone, just want the fighting to stop. That is what we all want. The most important thing is to bring peace back to the Donbas. We support the Minsk process and the efforts of the French and Germans. We understand that many people would like to expand the existing format but, for the moment, there is only one process and that is the Minsk one. This format underpins sanctions, therefore people have to think carefully about what the end result might be if they open the format. That being said, we stand ready as we have always stood ready to respond to any request from the Ukrainian side or other parties in the Minsk process. Nevertheless, we are not putting ourselves forward into a process that is already up and running and is doing its thing.

– *In January 2019, the United Kingdom, together with Canada, assumed the role of the NATO Contact Point Embassies in Ukraine. What goals and objectives do you set for yourselves in this function?*

– The Contact Point Embassy role is about a NATO ally taking on the role of public diplomacy for NATO and helping the NATO Liaison Office communicate to ordinary citizens of a country. What is this organization, what is it about? It is a public diplomacy exercise for members of the Ukrainian public. This is the first time it has ever been done by two nations together. We have done that

because we realize that both the UK and Canada wanted to work together rather than compete against each other for the role. Why not join our forces? Canada and the UK are very close partners, particularly when it comes to Ukraine. It is a win-win situation since you also get two countries for the price of one. That is much more powerful when you have two strong supporters of Ukraine going out and talking to people about NATO. Now I spend a lot of time with my Canadian colleagues. Our most recent trip was to Sumy. At the Sumy University, I had a really good session with Ukrainian students who were actively engaged and asking about NATO: what NATO is, what the NATO offers to Ukraine, what Ukraine needs to do to, etc. I think this is an important mission. I am pleased that we are doing it and doubly pleased that we are doing it together with Canada. We should help people understand more about what NATO is and also what it is not, because there is a lot of myth out there and there is a lot of propaganda that is often put up against NATO. For example, yesterday I was on a stage with the Canadian Ambassador and the NATO Liaison Office representative participating in a panel discussion with young Ukrainians here in Kyiv, answering all their questions in terms of what our views are.

- *Are you doing all of this with your own resources?*

- Yes, as contact point embassies, we put our own resources and time into this. We also put a lot of resources into NATO. The UK is a lead nation for one of the NATO trust funds for Ukraine, puts funding into several more trust funds as well as supports Ukraine bilaterally and through the European Union.

- *Ukraine abolished visas for the UK citizens in 2005. Even though Ukrainians have been granted visa-free travel to the Schengen area since June 2017 and about two million Ukrainian citizens have used this right by the beginning of 2019, the United Kingdom remains among the states having the toughest visa policies towards Ukrainians. In August 2017, the Minister of State for Europe and Americas Sir Alan Duncan agreed that the existing visa regime with Ukraine was inadequate and assured that this issue would be further considered by the Foreign and Commonwealth Office. What steps have been taken in that direction, if any? Can we expect the facilitation of the visa regime for Ukrainians?*

- Visa policy is the responsibility of the Home Office of the United Kingdom. At the moment, there are no plans to change the UK's visa regime policy towards Ukraine. However, it is something that we always keep under review. We do listen to feedback from visa applicants. First, there is no discrimination against Ukraine. We have the same visa approach around the world. Another source of criticism is the fact that our visa decision-making body is in Warsaw, but we have similar models elsewhere. When I was ambassador to Georgia, our visa decision-making centre was in Istanbul. We have a kind of hub-and-spoke model of visa decision-making organized around a small number of centres throughout the world. In terms of listening to feedback, we have understood

that there have been issues and we have responded to that. There was an issue with payments and that issue is now gone. We also made more appointments available for the applicants at the visa application centre. We have been always responsive to feedback. I think there are still some myths out there. Actually, according to our figures, the approval rate has been going up and increasing. People have been rejected in many cases because they have not provided the information that is asked for. What I would ask people to do is to read carefully what the information is required and then to provide it. Because without that information the positive decision cannot be taken. Nevertheless, we will always listen to feedback and will always try to improve our service.

– *Following the entry into force of the EU-Ukraine Association Agreement, a free trade area between our two states was launched. What will the future of bilateral trade look like after Brexit? Are there any prospects for concluding an individual agreement between Ukraine and the United Kingdom?*

– Just in terms of Brexit and knowing that it was a concern for Ukraine, I would like to note that Brexit has not changed our policy towards your country. It has not affected our support, it has not affected our engagement. In fact, since the referendum, I have only seen our support increase and the number of ministerial visits and the level of engagement are on the increase since then as well. In terms of trade and economy, we pursue the policy arising from the existing Deep and Comprehensive Free Trade Agreement between Ukraine and the European Union, of which we are still members. Once we cease to be members of the European Union, that is not the case anymore. Therefore, we have taken an important decision and prioritized Ukraine as a country with which we want to negotiate a new DCFTA. We cannot formally have negotiations now because we are still members of the European Union, but de facto the talks have already started. I have a new staff member in my Embassy whose responsibility is to manage the post-Brexit relationship with Ukraine. We are looking forward to the next round of these talks in the UK. We want to take it forward and look at opportunities for both Ukraine and the UK in bilateral trade. I want to see bilateral trade between our two countries grow, I want to see investment from the UK to Ukraine grow. I think in order for that to happen, we need the underpinning of a new trade agreement. What we also need is further and more vigorous reform in the justice sector, so the companies are confident that they will be treated equally and fairly before the law in Ukraine. More progress is needed in tackling corruption because the UK has very strict anticorruption legislation: if companies are found to engage in corrupt activities overseas, they can be prosecuted in the UK. There are a number of things that we all need to do to improve those figures and get our trade into a position where it is more mutually beneficial for both sides. There is a huge potential in Ukraine, you are the largest emerging market in Europe. That is an important thing to note.

Посольство Великої Британії в Києві спільно з Європейською Бізнес Асоціацією провели зустріч з британським бізнесом в Україні. 26.09.2018

The Embassy of Great Britain in Kyiv, in cooperation with the European Business Association, holds a meeting with representatives of British business. 26.09.2018

– *Is there a plan for that transition period between the termination of the DCFTA and conclusion of a new trade agreement?*

– We do not have one at the moment. First, one should look where our debate in the UK is. We have an extension until Halloween, and there is quite a robust and vigorous democratic debate in the UK ongoing over the final shape of Brexit. When we know it, then I think some of technicalities will be clear. The key thing is that Ukraine remains a priority for us.

– *Your Excellency, you became the first woman appointed as the Ambassador of the United Kingdom to Ukraine. An interesting fact is that in such a difficult time for our country the world's leading powers choose women to serve as their diplomatic representatives to Ukraine. What is the place of gender equality issues in your work as the Ambassador? How do you assess Ukraine's progress in this area over the last five years?*

– In some ways, when I was first appointed in 2010 an ambassador to Georgia, being a female ambassador was unusual. Now it is not so unusual, that is a good thing. I think people are less and less surprised that there are such things as female ambassadors. 30% of the UK's ambassadors are now female. It is still not enough, but 30% is a huge change from where we were, say, 10 or 15 years ago. We have a foreign policy that is very heavily focused on gender equality.

We have appointed women's envoy and we are very keen that all we do is done through the prism of understanding gender equality and the importance of equality for all across the society. Now if I look at Ukraine, I think women are actually quite well represented in your society. There is always more that you can do. Increasing the number of female MPs in the Rada would be a good thing, as well as increasing the number of female ambassadors. It is something I hope will continue to improve. The area where we still see less female representation is the Ukrainian defence and security sector. I do not see any female generals here. I see them in my system. That is what we are trying to encourage, because women do have a role to play in defence and security. We have now opened up all frontline combat roles to women. In 2017, HMS Duncan, Type 45 destroyer, the world's most advanced warship, came to Odesa. I was on the bridge as she came into dock at the bottom of the Potemkin Stairs. Captain was a woman, the navigator was a woman, number of the other officers up on the bridge were women, and the Ukrainian guests were very surprised. We should demonstrate that this is actually normal and women are perfectly able to serve in this positions. We had the battleship commander Eleanor Stack engage with junior Ukrainian female soldiers and they had an opportunity to ask the practical questions, like "how do you shave your legs when you are on a shift?" These are important things because nobody is going to ask these questions for you. I want you to start seeing that gender is no bar to serving at these levels of military, because at the end of the day, as a country that is fighting a conflict, transforming, battling on a number of fronts, you cannot afford to lose more than 50% of your population, and this is the way my country counts as well. It is important that the gender has not been politicized malignly in certain quarters. What we are talking about is equality, nothing more, nothing less.

– *The United Kingdom is currently implementing more than 70 different projects in Ukraine. Which ones can be regarded as the most successful? Could you please tell us more about the "Learn to Discern" project, which was launched under the auspices of the British and the U.S. embassies? How does this initiative help to struggle the hybrid challenges facing Ukraine such as propaganda, disinformation and spreading of hatred?*

– We have a broad range of support to Ukraine. As for humanitarian support, particularly important for the conflict areas, there is one thing I'm especially proud of. It is the UNFPA program, to which we are donors. It is aimed at helping victims of domestic violence and those who are suffering the consequences of conflict. That's the program I regularly visit when I go out to the East to various towns. When I see that now in Ukraine there are hotlines for people to call, there are mobile teams who can respond, come and help families when things are going wrong, and the police are trained to deal with it, and there is now a safety net for people who find themselves in such an awful position, I am very

proud. First of all, because I can see the difference that it is making to ordinary people's lives. In the UK, we had seen the transition some thirty years ago in terms of acknowledging these issues and then dealing with them. It is really important to see that happening in Ukraine.

We provide support on the defence track. The operation ORBITAL has now trained at least 9,500 Ukrainian troops and is ongoing. It is a big commitment for us, so at any particular point of time have at least a hundred UK soldiers here training your soldiers. We know, for example, that some of the battlefield medical training that we have provided has saved lives on the battlefield. We have been able to give techniques that help people to survive in the first hour after they have been injured and can get to the help that they need. Alongside the defence track, we have provided the huge tranche of money to defence reform to help you get into the position where you can achieve your goal of NATO interoperability in 2020. Then, there is a huge reform piece. We have been very proud to play out hard in setting up things like the business ombudsman, setting up the anticorruption institutions, helping with the appointment of judges. There is a whole range of projects where we can see tangible progress in reform. The reform is being done by Ukraine, but we have been able to help.

You are absolutely right, there is a large portion of our attention spent not just on Ukraine. More broadly, it is about countering disinformation, because, of course, in the twenty-first century one of the biggest threats we see is the use of information as a weapon. That is obviously not new, propaganda and disinformation have existed since time immemorial, but now the technology enables this in a way that was unimaginable before. You have mentioned the "Learn to Discern" project, which I think is a really good program. In the end, even if you have spent a lot of time dealing with disinformation, you will never stop it. It is better to educate people in terms of how they consume information, make people more discerning and start with schoolchildren, asking questions like "how do you know that what you are reading is true? how do you know that the British Ambassador did not violate Ukraine's electoral laws during the presidential elections by holding a bulletin paper?" That was a fake story but it was out there. So it is piloting in 50 schools, and the initial findings are that those who have had this training, are twice more likely to be able to spot hate speech and much more likely to be able to spot disinformation. We have some figures on that. People will be less vulnerable to disinformation if they have been educated how to consume information. I think this process is a two-way street. Hopefully you are learning from us but we are actually learning from you, because you are a country on a frontline in this regard and this is something that we all need to understand. Disinformation has had an impact globally and we are all trying to get to come to terms with it.

– *Ms Ambassador, you are actively using cultural diplomacy tools in your work and take part in various campaigns. In your opinion, how important are art campaigns for modern diplomacy? Do they help diplomats to achieve their desired goals? What is the best way of communication and spreading information among citizens of the receiving state?*

– I am very lucky here that I have the British Council. It is an organization I am extremely proud of, not only that they provide world-class English language training, but they also conduct a lot of cultural diplomacy. This activity is really important because of the importance of soft power in this increasingly confusing world: how the people understand what you as a nation stand for, who you are and then recognize you. That quite often comes through the interaction with films, music, culture, etc. One of the great things about being British is that you can see your culture wherever you go. If you look at any country's top 10 music charts, you find British artists in there. You also find us winning Oscars, as last year it was the British actress who won the Best Female Actress award. It is about how you harness culture not only to help people understand who you are, what values you stand for, but also to build bridges. That is particularly important with countries where our relations, unlike with Ukraine, are less easy or less friendly. Quite often, the culture can be that bridge you can build on. I think one of the challenges for Ukraine to go forward is how Ukraine uses cultural diplomacy to change people's perspectives. Because I suspect when you talk about Ukraine to people, they still think of the war and corruption. Getting them to think in terms of your wonderful software programmes, your hipsters, your creative side, art and culture is a good way of drawing people in and attracting tourism, attracting investment and attracting people to come and engage with you.

– *Is there any methodology of how we can assess the success of cultural diplomacy in a particular country?*

– Cultural diplomacy is a sort of intangible thing. Still, we have carried out surveys here to understand what the level of understanding of the UK is, what are the “word clouds” that people come up with (Sherlock Holmes, the Queen, etc.). There are ways you can measure it in terms of understanding what people's consciousness and their willingness to engage is. You can measure it through tourism in terms of how you reach out to people and how later they travel to your country. So yes, there are various methods. However, it also depends on what you want to achieve. I think sometimes cultural diplomacy just for the sake of it is not necessarily effective. If you think about what you actually want to achieve, what the message you want to project, what you want to get out of this, it really helps you target your cultural diplomacy.

– *Another strong point of your Embassy's work is public diplomacy. We are impressed that only two officers do this great job. Are you also engaged in these activities?*

– Yes, they do a brilliant job. Sometimes I also take part, so do not blame them for ‘starushka’. It is a team effort. I think if you are going to do digital diplomacy, it has to be authentic. If you have something by committee, something from a script all the time, who is interested into that? You need the personality of a person and it sometimes needs to take risks. There are far too many tweets from ambassadors saying, “I am delighted to be at... I am thrilled to...” It is not that exciting to read. So, I think we have a good creative team, we bounce ideas around. It is the 21st century diplomacy.

– *No way to do it without humour?*

– Yes, we need it, thank you. That is something I know will have an impact. Not quite that much of an impact, but still. I think that shows actually where Ukraine is, the fact that people can do that. Humour shows that Ukraine is a democracy where you can speak freely. A good healthy satire, humour, if it is present, is always a good sign.

– *I would like to return to your point that Ukraine should promote its image abroad. During your tenure, you had an opportunity to get acquainted closely with Ukrainian history, culture and traditions, value our economic and tourism potential. Unfortunately, there are stereotypes about Ukraine abroad. From your perspective, what should be done in order to truly open Ukraine to the world? How can we attract British tourists and investors? What can we ‘sell’ to them?*

– The flippant answer would be cheap beer (laughs). I think you have a lot to ‘sell’. You benefited hugely from a Eurovision in 2017 and the Champions League Final last year where many people, who would never have ordinarily come to Ukraine, came to Ukraine and found it very welcoming. It turned to be a very diverse crowd, both the Eurovision attendees and Liverpool fans. They had a very good time. Ukraine and Kyiv in particular, made them feel very welcomed. Coming back to your question, I think Ukraine should capitalize on some of that, get people to understand that, for example, you have a beautiful historic capital city, because for lots of people that first image they have in their mind is of “spalni raiony” and those sorts of buildings. You also have some very good people that sail under the radar, that you could deploy more. Like one of the top cookery writers in the UK at the moment, Olia Hercules. She is Ukrainian, she is from Kharkiv, she has written two very good cookery books, and she appears regularly on television. I would co-opt somebody like her to better promote Ukraine. I think you have other people out there that can also be co-opted. In other words, better use people you have and sell the vision of a country that is going forward. The IT industry can help you as well. You are starting to get more recognition as you keep engaging in hackathons and various competitions. The recognition of your software programming and your IT professionalism is really growing and Ukraine can capitalize on that. However, it does require resources, out-of-the-box thinking

and being prepared to take some risks. I met one of your culture diplomats the other day when I was at the Book Arsenal, namely Irena Karpa from the Ukrainian Embassy in France. I think she is a great advocate for Ukraine. She is somebody who is in fashion, in the arts, and she sells a very competent vision of Ukraine. Sometimes ambassadors are the worst cultural ambassadors, because career diplomats like me are not the best people to 'sell' this stuff. We are too boring (laughs). Actually, it is about getting people that would appeal to other people and that is not necessarily us.

– *Your tenure here is almost at its ending point. How do you feel now, after spending four years in Ukraine?*

– Exhausted (laughs). No. I am here still for another couple of months. I am not going yet and I still have a lot to do. In our system, you are not sent somewhere, like in some diplomatic services when you get a phone call and they say "Pack your bags, you are going." You have to apply and you have to go into a competition. So, I wanted this job and I applied for it. I think it is the right approach. It means that when you have people arrive from countries like mine, they are somebody who wants to come and work here, who is engaged, who is interested. For me it has been a huge privilege to work in your country over the last four years. I have seen how you have started to transform, how you have defended yourselves, how you stood up against the aggression, and despite all of the challenges have shown huge resilience and determination to move forward. We know that transitions and transformations are not lineal: there will always be two steps forward and one step back. It has been a great honour to be part of that, hopefully to have played some tiny, tiny role in all of that. I will leave here having learnt a huge amount, and having found a country that I want to return to and spend more time in. I do enjoyed here, having learned a language that I will keep learning forever (laughs) and that I enjoy speaking, having made a lot of friends that I hope we will stay in touch with, but also having had a privilege to be part of your journey. It will be very hard to leave, very hard.

– *Do you already know what position you are going to take?*

– Yes, I do. I am going to be ambassador again. There will be an announcement.

– *Your Excellency, you demonstrate an advanced level of proficiency in Ukrainian. Was it difficult for you to learn another foreign language and what inspired you to do that?*

– I had no time to learn it but was determined to do so. I had about two weeks of formal lessons, maybe a couple extra bits on top. However, I was determined that if I were going to be the ambassador to Ukraine, I had to speak Ukrainian as well as Russian. When I arrived, my son was two years old, and I watched how he learned the language because I did not have time for formal lessons. I thought, "I am going to try and learn Ukrainian like a two-year-old,"

which sounds derogatory, but if you are a child, you just listen, and listen, and listen, and then try it out. That is how we all learn language. So, at every conference I took headphones off, listened and tried out as much as I could. That is the way I have learnt it. Actually, that has been a much more fun way of learning a language and it helps if you have got a basis in Slavonic languages. I am not as good as I would like to be, because I did not have the time, but sometimes learning a language as we first do it rather than academically learning is really helpful. Reading my son's schoolbooks was very helpful as well, because there is no point in reading Shevchenko if you cannot read Harry Potter books. Yevgeniya [Ogryzko, Media and Digital Communications Officer at the British Embassy], what do you think?

– *I think your speech, for instance, at the Ukraine Reform Conference in Copenhagen, fifteen minutes of Ukrainian only in front of the whole Cabinet of Ministers of Ukraine and other international partners speaks for itself.*

– Yes, it was quite nerve-racking but important. Communication is important and I think when you learn a language, you learn much more about the culture and soul of somewhere, because language is that external reflection of what you are thinking. You can always say something in English or through an interpreter, but when you really find out how it is expressed that is when you really learn. For me it is very important.

– *Is there any tip that you would give to the next ambassador? A kind of a life hack of being an ambassador in Ukraine.*

– Expect the unexpected (laughs). Do not try to plan too much. Ukraine is a country in transition. If you are engaged as an ambassador, then you are very, very busy. Of course, there are different types of ambassadors. Some ambassadors have a much quieter life here. But there are countries which genuinely are here to support and help and make a difference, which have clear foreign policy objectives, the exhausted and engaged countries. For others it is not quite the same. However, you should take it as a sign of Ukraine mattering to the UK rather than just me being narcissistic.

Георгіос ПУКАМІССАС,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Грецької Республіки в Україні (2016–2019)

УКРАЇНА–ГРЕЦІЯ: СПІВПРАЦЯ І СПІЛЬНЕ БАЧЕННЯ, ПРОНЕСЕНІ КРІЗЬ СТОЛІТТЯ

– Хотілося б розпочати зі вступного слова. Греція підтримує територіальну цілісність, незалежність і суверенітет України й не визнає незаконної анексії Кримського півострова Російською Федерацією. Міжнародне право з його багатоманітними міжнародними договорами є непорушним дороговказом для Грецької Республіки, і цей принцип застосовується й щодо України.

Наші зв'язки з українськими землями сягають крізь сторіччя від античності до сучасності. Заможні міста-держави Тіра й Ольвія, розташовані на берегах Дністра і Дніпра відповідно, було збудовано греками ще в VI столітті до н.е. З іншого боку, згадаємо Маріуполь, заснований наприкінці XVIII століття грецькими переселенцями з Криму (Тавриди) на північному узбережжі Азовського моря.

Через кілька років після Маріуполя почала розбудовуватися Одеса – місто символічного значення для сучасної Греції. 1814 року в Одесі було засновано таємну грецьку національну організацію «Філікі Етерія», під проводом якої проходила боротьба за незалежність Греції від Османської імперії.

– *В Україні є численна грецька діаспора. Чи налагоджено комунікацію з представниками діаспори і чи стежить Посольство за умовами проживання греків та їхнім побутом?*

– Насамперед, ми пильно стежимо за життям грецької діаспори, основна частина якої зосереджена на околицях Маріуполя. Вона є невід'ємною частиною українського суспільства на цих територіях.

Ми також задоволені тим, як до них ставиться українська влада і на обласному, і міському рівнях. Що менше обмежується щоденне життя цих людей, які живуть неподалік від осередку конфлікту, то більш відданими вони стають до своєї держави – України.

На території України Греція відкрила два Генеральні консульства – в Одесі й Маріуполі. Це є промовистим свідченням рівня підтримки, який надають Афіни, для залучення та взаємодії з тутешньою діаспорою. Якщо бути точним, грецькі жителі Маріуполя є радше корінним населенням, аніж частиною діаспори, оскільки вони є прямим нащадками жителів Криму (Тавриди) часів Середньовіччя.

Не менш важливим є те, що грецька присутність у Верховній Раді також зберігається. Так, наприклад, Дмитро Лубінець, народний депутат грецького походження від Донецької області й голова Комітету з питань прав людини і національних меншин, є непересічним членом нашої спільноти.

– Важливою сферою співпраці для наших держав є економіка. Грецька агенція новин зазначає, що Грецька Республіка на 7-му місці у світі за рівнем вироблення відновлювальної енергії. Вагому частку грецької енергетики становлять сонячні електростанції. Які, на Ваш погляд, є перспективи розвитку співпраці між Україною та Грецією в цьому секторі, адже стрімко зростають сонячна енергетика на півдні України та відповідно інвестиції в українську відновлювальну енергетику Європейським банком реконструкції та розвитку?

– Економічній співпраці між Україною і Грецією потрібно більше ініціативності. Обсяг двосторонньої торгівлі на рівні 500 млн євро на рік є далеко не найкращим, тому необхідно докладати більше зусиль. Наразі ми зосереджені на підготовці наступного засідання Спільного комітету з питань економічної й технічної співпраці на рівні міністрів. Водночас, не треба забувати і про успішну співпрацю у сфері морських перевезень: так, кілька тисяч українців працюють на торговельних судах під грецькими прапорами.

– Серед сильних сторін економіки Грецької Республіки виділяють туристичну сферу. Грецьке видання Ekatimerini зазначило, що 2018 року Грецію відвідало 33 млн туристів, що утричі перевищує кількість населення держави. Якими інструментами та принципами керувалися грецькі бізнесмени та уряд для досягнення такого туристичного піднесення? Зважаючи на неабиякий туристичний потенціал України, який поки не реалізований у повному обсязі, чи можемо ми розраховувати на більш тісну співпрацю та обмін досвідом із Грецькою національною туристичною організацією (ГНТО)?

– Якщо йдеться про те, як сприяти українській туристичній сфері, коротка відповідь полягатиме в досягненні миру в країні та спробі знайти шлях до взаєморозуміння з усіма вашими сусідами.

Україна має залишатися вірною своїй історико-культурній спадщині. Із мого погляду як грека, ваш центр тяжіння в культурному плані пролягає віссю від Києва до Запоріжжя, яка наскрізь пронизана духом православ'я. Ось чому ви повинні не забувати про свою сутність.

Наше Посольство докладало чимало зусиль для відродження популярності візантиністики в Україні. Тут, у колысці відомих християнських пам'яток, серед яких Собор святої Софії, ця сфера досліджень обов'язково має знайти своє повноправне місце.

– *Пане Посол, як Ви оцінюєте свою діяльність за ці три роки і яке, на Вашу думку, найбільше досягнення теперішньої дипломатичної місії?*

– Протягом майже трьох років перебування в Україні я докладав максимум зусиль, аби допомогти українцям краще усвідомити свої інтереси на європейській шахівниці – і деякі проміжні успіхи в цьому напрямі вже можна спостерігати. Попереду ще багато роботи, у контексті реформ і не лише, однак я відчуваю, що ми починаємо рухатися в правильному напрямі.

– *Політичне життя України та Греції є надзвичайно насиченим. Нещодавно президент Вашої країни Проконіс Павлопулос оголосив про розпуск парламенту країни й проведення дострокових парламентських виборів. Як відомо, у нас теж скоро відбудуться дострокові вибори до Верховної Ради України. На Вашу думку, чи зміняться україно-грецькі відносини зі зміною політичних сил та урядів?*

– Я пишаюся тими здобутками, яких досягла Україна на демократичній ниві. Перебіг низки виборів у 2019 році засвідчив, що демократичний дух Європи стає щоразу міцнішим. Я маю за честь разом з Україною проходити через бурхливі події її буття, які ведуть її до світлого майбутнього, і радий робити свій внесок у вибудовування відносин України з Грецією і ЄС.

– *Пане Посол, Ви очолюєте дипломатичну місію Грецької Республіки в Україні з 2016 року. Відомо, що до цього Ви працювали в Лівії, Румунії, США, на Кіпрі. Опишіть, будь ласка, Ваші враження від нашої країни. Що Вас найбільше вразило за цей час? Можливо, у Вас з'явилися улюблені місця в Україні?*

– Я повертаюся до Афін і мені бракуватиме Києва, справжньої перлини історії та архітектури. Мені також бракуватиме краси багатьох інших українських міст, люб'язності вашого народу, але, повірте мені, у моєму серці залишаться приємні спогади про українські долини, безкраї рівнини й нескінченне біле море снігу взимку.

– *Дякуємо Вам за ці три плідні роки співпраці й за те, що Ви справжній патріот своєї держави та беззаперечний символ демократії та верховенства права. Усього Вам найкращого!*

UKRAINE–GREECE COOPERATION: IMBUED WITH COMMON HISTORY AND VISION

– Let me start with an opening statement. Greece upholds the territorial integrity, independence and sovereignty of Ukraine, not recognizing the illegal annexation of the Crimean peninsula by the Russian Federation. International law, including various treaties, constitutes a fundamental guiding principle for the Hellenic Republic, and this does also apply in the case of Ukraine.

Our ties to the Ukrainian lands are both ancient and modern; Tyras and Olvia were prosperous cities on the estuary of the Dnister and Dniro Rivers respectively built by the Greeks as early as the 6th century BC. Mariupol, on the other hand, was founded in the late 18th century by the Greeks getting out of Crimea (Tavryda) to the northern shore of the Azov Sea.

A few years after Mariupol, Odessa was built, a city of symbolic significance for modern Greece; in Odessa, in 1814, Filiki Eteria was founded, the secret society which masterminded and set in motion the Greek independence struggle.

– *Ukraine hosts a considerable Greek expatriate community. Is there a proper liaison with representatives of the community and is the Embassy following the living conditions of the Greeks?*

– First of all, we follow closely the fortunes of the Greek community which is concentrated in the hinterland of Mariupol. They are part and parcel of the society in these areas.

We are also content with their treatment by the Ukrainian authorities, including on oblast and city level. The more these people feel unobstructed in their daily lives, living in the zone of conflict, the deeper grows their allegiance to their country, Ukraine.

Greece operates two Consulates General on the territory of Ukraine, in Odessa and Mariupol. This fact speaks for itself with regard to the care coming from Athens with a view to engaging and interacting with our expatriate community in Ukraine. To be exact, the Mariupol Greeks are an indigenous rather than diasporic element, as they hail directly from the ancient and medieval inhabitants of Tavryda (Crimea).

It is also a happy development that Greek presence in the Rada continues; Mr Lubinets, for example, an independent deputy from Donetsk and Chairman of the Committee on Minority and Human Rights is a distinguished member of our community.

Георгіос Пукаміссас, Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Україні з дружиною
Georgios Poukamissas, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Hellenic Republic to Ukraine
with his wife

– One more important sphere of cooperation between our countries is economy: Greek News Agenda mentions that the Hellenic Republic ranks 7th globally in terms of renewable energy production. A substantial part of the energy sector of Greece is constituted by solar power plants. In your opinion, what are the prospects of cooperation between Ukraine and Greece in this domain, given the sharp surge in the growth of solar power in the south of Ukraine and investments of the European Bank for Reconstruction and Development in Ukrainian renewable energy?

– Greek–Ukrainian economic cooperation could show more impetus. We cannot be satisfied with the current volume of bilateral trade, not exceeding 500 million euros per annum. More should be done. We are working hard for the convocation of the next session of the Joint Committee for Economic and Technological Cooperation at a ministerial level. Yet, we should not forget that cooperation in the maritime field is widespread and flourishing. Several thousands of Ukrainian sailors are at every moment employed in the Greek-owned merchant fleet.

– Tourism is considered to be one of the strong suits of the economy of the Hellenic Republic. According to the Ekathimerini journal, in 2018, as many as 33 million tourists visited Greece which is thrice as much as the country's population. What instruments and principles were employed by Greek business people and the government for such prosperous tourism? Given the untapped tourist potential of Ukraine, can we count on closer cooperation and exchange of expertise with the Greek National Tourist Organization?

– You ask my view on how to promote Ukrainian tourism; the short answer is to achieve peace among yourselves and try to find a path of understanding with your neighbors, all around.

Ukraine must remain faithful to its history and culture; as a Greek, I see your cultural center of gravity to be in the line from Kyiv down to Zaporizhzhia. You are heavily imbued by Orthodoxy. Be yourselves.

The Embassy has been trying to promote the idea for a renaissance of Byzantine studies in Ukraine. Here, where one of the famous Christian medieval monuments is located, Saint Sophia's Cathedral of Kyiv, byzantine studies should get off the ground.

– *Your Excellency, how would you gauge your activities for the last three years and what is the greatest achievement of the mission?*

– During my almost 3 years of service in Ukraine, I have toiled to see that Ukrainians arrive at a better understanding of their interests in the European chessboard. Some progress in this direction has of late been registered. A lot remains to be done, in the area of reforms and beyond, but I feel we start moving in the right direction.

– *The political life in both Ukraine and the Hellenic Republic is extremely eventful. Recently, Prokopis Pavlopoulos, president of your country, has announced the dissolution of the parliament and early elections. As you will know, Ukraine now faces the same circumstances. From your standpoint, will Ukrainian-Greek relations undergo any changes as a result of political transitions?*

– I am proud of Ukraine's democratic achievements. Successive elections in 2019 have demonstrated that democracy, the spirit of Europe, is growing stronger and stronger. I consider myself privileged to have lived through these vicissitudes in Ukrainian life, which turn to the better, to have made my due contribution to see relations of Ukraine with the EU, of Ukraine and Greece, based on a better footing.

– *Your Excellency, you have been serving as head of the mission in Ukraine since 2016. As is known, before that you worked in Libya, Romania, the US and Cyprus. Could you please describe your impressions from our country? What has impressed you the most during this time? What places in Ukraine are your favorite, if any?*

– Going to Athens, I will miss Kyiv, a jewel of history and architecture. I will miss the beauty of many Ukrainian towns, the gentleness of the people, but, believe me, I will also keep fond memories of the Ukrainian plains and expanses, this endless white sea during winter time.

– *Mr Ambassador, thank you very much for today's interview. I entertain the hope that you enjoyed it as much as we did. Let me also express our gratitude for these three years of fruitful cooperation and for your unswerving patriotism and diligent adherence to democracy and the rule of law. May success attend you!*

*Герт АНТСУ,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Естонської Республіки в Україні (2016–2019)*

НА ПЕРЕДОВІЙ НОВІТНЬОГО ПАРТНЕРСТВА: ВІД ПРОБЛЕМНОГО МИНУЛОГО ДО ПЕРЕДВІСНИКІВ ЗМІН

– Пане Посол, як би Ви оцінили поточний стан українсько-естонських відносин? Які досягнення і складнощі Ви б відзначили? Чи спостерігаються зрушення на краще і, якщо так, то в яких напрямках?

– Дипломатичні відносини між нашими державами було встановлено майже 30 років тому і я пишаюся тим, що протягом цього періоду Естонія була одним із найпослідовніших партнерів України – й у минулому, й в останні кілька років до і після Революції Гідності та російської агресії. Чесно кажучи, ми вважаємо своїм моральним обов'язком підтримувати дружню країну на такому непростому етапі її буття. З огляду на це наші відносини справді стали тісними в політичному сенсі, про що свідчить інтенсивний обмін візитами. Так, за останні півтора року президент Естонії відвідала Україну тричі і стала першою главою іноземної держави, яка побувала на лінії розмежування і в зоні бойових дій. У поєднанні з проукраїнською позицією Естонії в інституціях ЄС це стало черговою ознакою нашої підтримки. Я переконаний, що протягом наступних двох років, коли Естонія набуде статусу непостійного члена Ради Безпеки ООН, ситуація не зміниться. Понад те, Україна залишається найбільшим реципієнтом естонської допомоги з розвитку, на що вказує реалізація різноманітних проектів. Ми також ділимося з Україною досвідом у проведенні реформ.

Однак попри близькі політичні відносини, єдиною сферою, яка зазнала збитків, стали економічні взаємини, що стало зрозумілим наслідком агресії. Після того як у 2014 році Україна згорнула торговельні відносини з Росією, купівельна спроможність українців знизилася, як і можливості для

збуту естонської продукції. Але до цього слід додати низку неприємних випадків з естонськими інвесторами, які зазнали серйозних збитків через відсутність верховенства права і неефективну судову систему в Україні. Це дещо затьмарило успіхи двосторонніх відносин через неготовність попередньої влади розв'язати ці проблеми. А якщо не захищати права інвесторів із країн-партнерів, це обов'язково відобразиться й на дружніх відносинах.

– *Ми вдячні за Вашу непохитну підтримку і Ваш особистий внесок. Вам уже відомо, де Ви продовжуватимете службу?*

– Після 11 років на дипломатичній роботі я хочу повернутися додому, до Естонії. Водночас я продовжу працювати на українському напрямі на посаді голови Естонського центру для Східного партнерства, який займається питаннями України та інших держав ініціативи.

– *Цього року Естонію вперше було обрано непостійним членом Ради Безпеки ООН, вже долучаємося до заяв інших членів Ради щодо підтримки України. Які цілі ставить перед собою Ваша країна в цьому контексті? Чи вплине це на українсько-естонські відносини з огляду на те, що перед обома країнами стоять схожі безпекові загрози?*

– На мою думку, членство Естонії в Раді Безпеки не принесе особливих змін у наші відносини, які в будь-якому разі вже є дружніми і близькими. Тому ми продовжимо працювати в цьому напрямі. Щодо України, і не лише, наш глобальний інтерес полягає в підтриманні унормованого міжнародного порядку, особливо з огляду на невеликі розміри Естонії та відверто незначний силовий потенціал. Через це ми продовжимо працювати над збереженням пріоритетності міжнародного права, що буде корисним й для інтересів України зокрема. Точніше кажучи, якщо Росія вдасться до нових агресивних дій, Естонія однозначно підтримає Україну. До того ж, ми готові обмінюватися досвідом в інформаційних технологіях та електронному врядуванні – галузях, у яких Естонія є одним зі світових лідерів. Це стане інструментом оновлення такої традиційної інституції, як Рада Безпеки ООН. Щодо решти пріоритетів, я б також навів запобігання конфліктів, збалансований розвиток і боротьбу проти кліматичних змін.

– *Україна постійно шукає шляхи і засоби для поглиблення співпраці з НАТО. Однією з наявних можливостей є приєднання до центрів передового досвіду НАТО. Минуло майже два роки відтоді як Україна офіційно висловила прагнення долучитися до Центру передового досвіду НАТО з енергетики в Литві, але процес досі не завершений. Які перешкоди є на цьому шляху? Чи ймовірно, що Україна приєднається до Центру передового досвіду НАТО з питань кібер-безпеки в Естонії?*

– Я не володію інформацією про центр, розташований у Литві. Натомість, я б запропонував більш широкую картину. Як на мене, поступ України на шляху до вступу до згаданих центрів йтиме пліч-о-пліч з розбудовою

тісних відносин із НАТО – це частина цього процесу. Ваша нетерплячість і певне розчарування зрозумілі, але це лише частина загальної картини.

– *Протягом останніх років двосторонні економічні відносини між Україною та Естонією розширилися і поглибилися. Громадяни України зареєстрували в Естонії найбільшу кількість підприємств за програмою e-Residency. У 2019 році було засновано Українсько-естонську торговельну палату для розвитку двосторонніх ділових контактів. Яким буде подальший розвиток економічної співпраці?*

– Як на мене, це залежатиме від певних подій в Україні. Якщо ваша економіка набере обертів – а для цього потрібні верховенство права та інвестиції, про що я зазначав раніше – тоді ви зможете збільшити імпорт з Естонії, українські товари і послуги стануть більш конкурентними, що приведе до зростання обсягів експорту до Естонії. Як я вже сказав, це значно залежить від розвитку ситуації в Україні. У більш широкому розумінні, я вважаю, що часи змінюються. Попри збереження традиційної парадигми торговельних відносин, як-от експорту естонської риби в Україну або українських фруктів і соків до Естонії, нам потрібно рухатися вперед. Наприклад, в Естонії розташовуються українські ІТ-компанії і навпаки, а отже, ця галузь може стати взаємовигідною для наших країн. Я впевнений, що з часом постане більше таких секторів, які зможуть вийти за межі пострадянського простору, які існували в минулому. Вважаю, що багато українських компаній розглядають Естонію як вікно в Європу, Північну Європу, якщо бути точнішим, і як доволі звичне середовище. Навіть якщо незначну ланку виробничого процесу розташовано на території нашої країни, вона вже вважається продукцією ЄС; єдине обмеження – щодо правил походження товарів. Саме тому я розглядаю наші відносини як взаємовигідні.

– *Чи здійснює Посольство проекти, спрямовані на активізацію нашої економічної співпраці?*

– Це частина нашої повсякденної роботи. Наприклад, нещодавно було створено Торговельну палату і я був присутній на її відкритті разом із моїм українським колегою. Україну також відвідують численні делегації підприємців з Естонії, і Посольство відповідає за організаційні аспекти таких візитів. Я відвідував Торговельну палату Естонії, аби довести інформацію про Україну до відома регіонів нашої країни, а не лише Таллінна. Ба більше, ми провели семінар із ділових питань під час візиту нашого президента минулого року. І, до прикладу, коли проєкт e-Residency проводить заходи в Україні, ми надаємо організаційну підтримку для просування іміджу Естонії і роз'яснення можливостей для українського бізнесу в нашій країні.

– *Естонія, Латвія і Литва наразі здійснюють реструктуризацію і лібералізацію сектору електроенергетики для створення спільного балтійського енергетичного ринку на принципах вільної конкуренції. Минулого року*

лідери балтійських держав і Польща уклали угоду про поєднання їх електроенергетичних мереж із ЄС та припинення залежності від Росії. Цього року Фінляндія, Естонія і Латвія підписали угоду про створення спільного газового ринку. Який досвід Україна може запозичити від Естонії у цій сфері?

– Коли Естонія вступила до ЄС у 2004 році, ми не мали жодних мережевих зв'язків в енергетиці і були значно відокремленим «енергетичним островом». Зараз естонська енергетична система поєднана з такими країнами, як Фінляндія, Швеція і Польща. Причина полягає в тому, що це питання розглядають через призму безпеки. Навіть попри те, що протягом усього періоду незалежності ми виробляли достатньо електрики, ефективність є ще одним виміром питання, яким не можна нехтувати. У сучасному світі маленька країна з ринком із 1,3 млн споживачів не мала б перспектив для існування. Відповідно розпал сезону виробництва електроенергії у Північній Європі, наприклад, приносить користь усім сторонам. Те саме можна сказати і про вітрову енергетику. Для того щоб отримати вигоди від неї, вам потрібно експортувати вироблену електроенергію і зберігати її надлишки в сховищах для безвітряних періодів. В Україні склалася інша ситуація, оскільки її енергетична система поєднана з сусідніми, що дозволяє їй купувати природний газ уже кілька років шляхом реверсу з центральноєвропейських країн. Іншими словами, ви вже зрозуміли переваги таких зв'язків, тож Україна успішно втілює їх у життя. Понад те, з огляду на перспективу припинення транзиту газу з Росії, прагнення України приєднатися до енергетичного ринку ЄС стає все більш важливим, нам слід продовжувати рухатися в цьому напрямі.

– Нещодавно в європейських ЗМІ з'явилося повідомлення, що Естонія стала однією з чотирьох країн, які заблокували прийняття на рівні ЄС довгострокової стратегії нульового вуглецевого балансу на саміті в Брюсселі. Чи справді це так? Чи налагоджена співпраця між нашими країнами у галузі довкілля і відновлюваної енергетики?

– Звісно, актуальність і антропогенне походження кліматичних змін складно заперечити, тому я б не виокремлював саме цю зустріч. Загалом Естонія віддана принципам боротьби проти зміни клімату, оскільки сама все більше відчуває її негативні наслідки. Раніше ми пишалися відчуттям стабільності у виробництві електроенергії завдяки значним запасам горючих сланців – ми навіть експортували надлишки до сусідніх країн. Однак з огляду на забруднення навколишнього середовища цієї сировиною і неочікуване різке зростання цін, десять років тому Естонія приєдналася до Схеми торгівлі викидами ЄС, і я особисто брав участь у відповідних переговорах. Це означає, що електростанції, які працюють на горючих сланцях і розташовані у північно-східній, переважно російськомовній, частині Естонії, припиняють роботу. Звідси впливає потреба у перекваліфікації

робітників і виробництві продукції з більшою доданою вартістю з горючих сланців, наприклад, нафти. Проте прибутковість буде пов'язана з цінами на нафту. Естонія продовжує рухатися вперед на цьому напрямі, а тому її не можна вважати країною, яка скептично ставиться до питання зміни клімату. Навпаки. Кілька тижнів тому, уперше в історії, в Естонії було зафіксовано день із нульовим виробництвом електрики на основі горючих сланців. Попри складнощі, ми продовжуємо рухатися вперед. Нещодавно прем'єр-міністр Естонії скликала засідання міжвідомчої робочої групи за участі наукових кіл задля пошуку швидких та нестандартних шляхів вирішення цих проблем. Кращого моменту для подібної зустрічі годі й вигадати: сотні людей опиняються перед загрозою втрати роботи, що може стати найбільшою хвилею безробіття за всі часи існування країни. Ситуація набуває ще більшого розмаху з урахуванням, що багато людей пропрацювали в енергетичному секторі все життя, що стосується й України. З огляду на такі виклики є неабияка проблема для уряду. На щастя наша економіка зберігає непогану динаміку з практично нульовим безробіттям – за винятком вищезгаданого регіону на північному сході.

– *Естонія активно допомагала Україні у розробці системи електронної взаємодії «Трембіта», яку було запущено наприкінці травня. Офіс новообраного Президента Володимира Зеленського оголосив про ще більш амбітні плани щодо збільшення частки електронних урядових послуг до 90% до 2024 року. Нещодавно Естонію відвідала урядова делегація на чолі з радником президента України Михайлом Федоровим для обговорення перспективи співпраці у сфері електронного врядування. Чи можемо ми сподіватися на збереження підтримки з боку Естонії?*

– Насамперед треба сказати, що наявність електронного врядування серед пріоритетів політики Президента В. Зеленського є оптимістичною. У цьому контексті, я вважаю, що співпраця України з Естонією продовжиться, але зараз я б не виокремлював конкретних кроків у цьому напрямі. Перекоаний, що Естонія також може посприяти вдосконаленню системи «Трембіта», яка вже стала історією успіху допомоги Україні з нашого боку і з боку ЄС. Але для повного розкриття потенціалу проекту потрібно вирішити ще кілька питань, де досвід Естонії може бути корисним. Йдеться про цифрову ідентичність, без якої використання цифрових урядових послуг стає неможливим. В Естонії кожен громадянин має ідентифікаційну картку з чіпом для використання комп'ютера, електронної пошти, електронного банкінгу та інших послуг. Україна вже досягла значного успіху в мобільній цифровій ідентичності, однак все ще є потреба у створенні загальнонаціонального реєстру населення. Не маю сумнівів, що в майбутньому буде реалізовано більше подібних проєктів. В Україні вже працює багато естонських експертів у інституціях ЄС. Зважаючи на те, що в новому уряді також пра-

цює Яніка Мерило, відома експертиня у галузі електронного врядування естонсько-українського походження, яка зараз відповідає за напрям електронної охорони здоров'я в Офісі Президента, є всі підстави говорити про наявність простору для продовження співпраці в цій сфері.

– *Уже три роки поспіль Естонія має найвищу позицію з-поміж держав Центральної та Східної Європи у світовому Індексі свободи преси міжнародної неурядової організації «Репортери без кордонів». Посідаючи 11-у сходинку, Естонія є єдиною державою регіону, в якій свобода преси визнається задовільною. Організація вважає, що стан журналістського середовища в країні є «цілком сприятливим» попри те, що приватні ЗМІ, як і в Україні, переважно належать обмеженому колу осіб. То в чому ж секрет успіху?*

– Естонці полюбляють рейтинги, особливо якщо ми займаємо в них чільні місця. Якщо йдеться Індекс свободи преси, до нього слід додати ще два рейтинги для повної картини. Так, уже 25 років Естонія має один із найвищих рівнів свободи підприємництва і один із найнижчих – з корупції; звісно, на пострадянському просторі, але вона також випереджає багато західноєвропейських країн, якщо взяти до уваги Індекс сприйняття корупції «Трансперенсі Інтернешнл». З огляду на це Естонія є середовищем економічної свободи, а медіамагнати не мають впливу на політичний процес або парламентарів. Більш актуальною темою для обговорення є роль ЗМІ в Україні. У вашій країні під абревіатурою «ЗМІ» здебільшого мають на увазі телебачення, оскільки 75% населення дізнається новини з телевізійних передач. В Естонії ж частка інтернет-ресурсів є значно вищою. Те саме можна сказати і про суспільне мовлення, яким користується велика кількість естонців, яке не є об'єктом жодного приватного впливу в будь-якій іпостасі. Тому якщо спробувати вивести з цього уроки для України, вони будуть очевидними. На жаль, ваша попередня влада не вважала суспільне мовлення пріоритетом і скоротила його фінансування удвічі попри те, що воно могло стати протипагою олігархічним ЗМІ. Значення газет також зберігається, але зараз більшість людей використовують їх електронні версії. Історично склалося, що в естонському менталітеті закарбувалося сприйняття ЗМІ як джерела просвітництва. Витоки цього простежуються ще 150 років тому, коли розпочалося формування естонської журналістики. У ті часи більшість естонців проживали в сільській місцевості, а тому здобуття освіти й ознайомлення із зовнішнім світом мали для них неабияке значення.

– *У 2013 році Таллінн став першою столицею у світі, яка зробила громадський транспорт для своїх жителів безкоштовним. Усі естонські міста взяли це за приклад і минулого року було визначено амбітну мету – стати першою державою з безкоштовним громадським транспортом на національному рівні. Наразі проїзд на автобусі є безкоштовним в 11 з 15 повітів. На Вашу думку, чи можливо запровадити подібну систему в Україні?*

– Як на мене, слід почати з формулювання проблеми і цілей. Ви прагнете підвищити швидкість пересування для населення? Чи вдосконалити соціальну систему? Якщо вибір зроблено на користь другого варіанту – кращим кроком може стати збільшення соціальних виплат для людей, які не можуть сплатити комунальні послуги. Якщо ваша мета полягає в зменшенні забруднення довкілля – заохочення заможних автомобілістів використовувати громадський транспорт шляхом скасування оплати може виявитися невдалою стратегією через відсутність зацікавленості з їхнього боку. Це означає, що слід враховувати також якість транспорту і його престижність. Наприклад, я працював послом у Швейцарії, де розклад руху потягів є настільки точним, що найменше спізнення – це катастрофа для репутації компанії. Завдяки цьому громадським транспортом там користуються навіть члени парламенту, які проживають не в столиці і не вважають цей факт принизливим або ганебним. Такий рівень є загальноприйнятим мірилом успіху для всіх країн і, на мою думку, Естонія наближається до його досягнення. Мені хотілося б довести це власним прикладом. Коли я повернуся до Таллінна, то потребуватиму 12–15 хвилин, щоб дістатися на роботу, а оскільки я не маю автівки, звичною частиною мого життя є пересування на громадському транспорті. Єдина необхідність – це забезпечення його чистоти і точності розкладу. Додаткові заходи можуть включати обмеження руху автомобілів у місті, що втілено в Таллінні, де паркування в центрі міста обійдеться в чималу суму коштів. Якщо йдеться про сільську місцевість, важливо забезпечити місцеві громади громадським транспортом належної якості, який спростить дорогу на роботу чи до школи і запобігатиме відтоку сільського населення до найближчих міст.

– *Яка роль відводиться культурній дипломатії в діяльності Посольства? Наскільки важливою є популяризація національної культури в сучасній дипломатії? Чи допомагає вона дипломатам досягати визначених цілей?*

– Для малих або периферійних держав завдання полягає у забезпеченні чіткого уявлення про них, розуміння їх мотивів і визнання ролі серед інших держав світу. Культура – це один зі шляхів досягнення цієї мети. Я пишаюся тим, що народився в країні з неабиякими культурними здобутками. Наприклад, от уже вісім років поспіль найвидатнішим композитором сучасності вважається Арво Пярт. Естонія славиться й багатьма іншими відомими композиторами й дирижерами. Наша кіноіндустрія також є доволі успішною. Важливу складову міжнародних відносин Естонії становить популяризація вітчизняної музики, фільмів і літературних творів у світі в цілому та в Україні зокрема. На жаль, політичним та економічним питанням присвячувалася лівова частка зусиль Посольства, а тому нам бракувало часу для культурних заходів. У будь-якому разі ми робили все можливе. Наприклад, нам вдалося організувати три концерти органної музики у Львові і

виступ пост-фолк-дуету Puulup на фестивалі «Карпатський простір» в Івано-Франківську. Ба більше, на День незалежності Естонії Посольство організувало показ нових фільмів естонських режисерів на Київському кінофестивалі. Щодо літератури, протягом останнього часу ситуація була не такою райдужною, адже минулого року відійшов в інший світ найвидатніший перекладач естонської літератури українською мовою. Доволі складно пригадати імена українських авторів, чиї книжки було перекладено естонською. Серед перших, які спадають на думку, можу пригадати Мирославу Макаревич, Андрія Куркова і Сергія Лойка, останні двоє пишуть російською, що, імовірно, затьмарює славу таких відомих українських поетів, як Сергій Жадан. Переклади з естонської українською більш поширені, оскільки зараз студенти мають змогу вивчати естонську мову у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Нещодавно один із його вихованців переклав збірку віршів Доріс Кареви, сучасної естонської поетеси. Це просто чудова книжка, яка, завдяки своїй двомовності, буде особливо захопливою для тих, хто розмовляє і естонською, і українською. Ще один вартий уваги переклад – книга письменниці Імбі Паю «Знехтувані спогади», у якій ідеться про скрутні часи сталінізму, що актуально і для України. Останні дві з наведених творів було перекладено минулого року і я сподіваюся, що цей перелік розшириться, адже це найкращий спосіб досягнути культуру одне одного.

– *Що спонукало Вас вивчати українську? Чи було Вам складно?*

– Безперечно, так. Проте все пізнається в порівнянні. Мені було набагато простіше вивчати мову, ніж це було б для вихідця з Бельгії, Португалії чи Кореї, які не знайомі з особливостями слов'янських мов. Тому я доволі легко опанував російську і польську – особливо на рівні розуміння. Однак усне мовлення – зовсім інша річ. На жаль, на відміну від інших країн, ми не проводимо три місяці у Львові перед вступом на посаду і не маємо можливості присвятити цілий рік вивченню української. У будь-якому разі, мені здається, що, якби не мій щільний графік, я б ще більше удосконалив свій рівень володіння мовою. Кожній людині потрібне чудернацьке захоплення, тому я без жодних сумнівів продовжу відточувати українську після повернення до Естонії. У моїй бібліотеці є близько 30 україномовних книжок, більшість із яких – художні. На додачу, сьогодні в Естонії з легкістю можна знайти українські онлайн-ресурси або навіть радіо чи телебачення. Я вважаю вивчення мови очевидним проявом пошани до країни перебування і корисним засобом налагодження дружніх відносин з українським народом. Вивчення мов – невід'ємний атрибут сучасної людини, тому я переконаний, що мій наступник теж вивчатиме українську.

Gert ANTSU,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Republic of Estonia to Ukraine (2016–2019)*

TECH-ENABLED ROLE MODEL: FROM TROUBLESOME PAST TO HERALD OF PROGRESS

– How would you assess the current state of Ukrainian–Estonian relations? What are the main achievements and challenges? Are there positive trends and, if any, in which fields?

– Roughly speaking, our diplomatic relations were established almost 30 years ago and I am proud that during this time Estonia was among the biggest supporters of Ukraine, both in the past and the last couple of years before and after the Revolution of Dignity and the Russian aggression. Honestly, we regard it as our moral obligation to support our friend at such a difficult juncture. Given this fact, our relations have been really close politically as attested to by many visits, including that of the President of Estonia, who has been here 3 times over the last 18 months. In fact, Estonian President was the first foreign head of state to visit the contact line and the war zone, which is yet another way of expressing our support of Ukraine coupled with supporting your country in Brussels, which is very important for Estonian diplomacy and government. I am convinced that in the next two years, when Estonia becomes a member of the UN Security Council, the situation will remain unchanged. What is more, Ukraine has been the main recipient of Estonian development assistance and various ongoing projects are testimony to that fact. Estonia has also been transferring its know-how of reforms to Ukraine.

However, while the political ties have been cordial, the only area that has suffered is the economic relations because of the obvious impact of the aggression. After the trade relations between Ukraine and Russia were cut off in 2014, the purchasing power of Ukrainians has decreased and, consequently, so did the Estonian export. But there have also been some unfortunate cases of Estonian investors, who suffered huge losses due to the absence of the rule of law and malfunctioning court system in Ukraine. That has cast a sort of a shadow on our bilateral relations, because the previous government was not really willing to deal with those issues. And if you do not protect the investments of your closest friends, that will definitely have an impact on friendship as well.

– We are grateful for your unwavering support and your personal contribution to it. Do you already know where you are going to continue your service?

– After 11 years of diplomatic service, I am looking forward to returning home, back to Estonia. At the same time, I will continue to maintain my links to Ukraine as head of the Estonian Centre for Eastern Partnership, which deals with the problems of Ukraine and other Eastern Partnership countries.

– *This year Estonia has, for the first time, been elected as non-permanent member of the United Nations Security Council. It is already joining statements by other members of the council pertinent to supporting Ukraine. In this regard, what objectives does Estonia set for itself in this capacity? Will this influence the Ukrainian-Estonian relations, given the fact that both countries are facing the same security threats?*

– I would say that Estonian membership in the Security Council will not come as a major shift in our relations as they are good and close anyway. Hence, we will continue doing our job. With regard to Ukraine – and not only Ukraine – it is our own global interest to maintain the rule-based international order, especially given that Estonia is a small country and is not among the mightiest powers in military terms. Therefore, we will be working to uphold international law and its primacy, which is to the benefit of Ukraine as well. To be more specific, whenever the Russian aggression comes up, Estonia will definitely be on Ukraine's side. In addition, we are ready to share our experience in information technology and electronic governance, in terms of which we are one of the leading countries of the world, thus bringing an innovative approach to such a traditional institution as the UN Security Council. As for other priorities, I would also mention conflict prevention, sustainable development and fight against climate change.

– *Ukraine is constantly exploring ways and means of deepening cooperation with NATO. One of the existing opportunities is joining NATO's Centres of Excellence, of which three are located in the Baltic states. Almost two years ago, Ukraine formally expressed its wish to join the NATO Energy Security Centre of Excellence in Lithuania, but the process remains pending. What are the main obstacles? Is there a possibility of Ukraine's joining the Cyber Defence Centre of Excellence in Estonia?*

– I am not in possession of the information regarding the centre of excellence based in Lithuania. I suggest adopting a broader perspective. In my opinion, Ukraine's progress in acceding to those centres will move in parallel with building close relations with NATO, it is part of that process. Your impatience and some sort of disappointment is understandable but it is part of a bigger picture.

– *Bilateral economic relations between Ukraine and Estonia have developed and grown in the past years. Ukrainian citizens have registered in Estonia the biggest quantity of companies under e-Residency. In 2019, the Ukrainian-Estonian Chamber of Commerce was founded to develop the bilateral business contacts. What are the further prospects of economic cooperation?*

– From my perspective, it will depend on certain developments in Ukraine. If Ukraine's economy picks up, for which you need the rule of law and investments I was talking about, then Ukraine will import more from Estonia, while Ukrainian products and services will also become more competitive resulting in the ensuing rise of exports to our country. As I have mentioned, a lot depends on the developments in Ukraine. More broadly, I think that times are changing. While there is scope for traditional trade relations, including the export of Estonian fish to Ukraine or the import of Ukrainian fruits and juices, we have to move upwards. For instance, there are Ukrainian IT firms that are based in Estonia, there are Estonian IT companies established in Ukraine. Therefore, this sector can be mutually beneficial for our countries. I am sure that many other such sectors are yet to emerge and they will definitely trespass the post-Soviet confines that had existed in the past. I think that many Ukrainian companies view Estonia as the doorstep to Europe, namely Northern Europe, and quite a familiar environment. If even a small part of production is located in the territory of our country, it is considered an EU product, the only limitation being the observance of the EU rules of origin. That is why I perceive it as a win-win relationship.

– *Are there any projects implemented by the Embassy aimed at fostering our economic cooperation?*

– That is part of our routine activities. For instance, the Chamber of Commerce has been inaugurated recently and I was present at the event together with my Ukrainian counterpart. There are also numerous business delegations coming over and the Embassy is entrusted with organizing their visits. For my part, I have visited the Estonian Chamber of Commerce to speak about Ukraine in the Estonian regions and not only in Tallinn to make people acquainted with your country. Apart from that, we held a business seminar during our President's visit last year. And, for instance, when the E-Residency project holds its events in Ukraine, we assist in arranging them to promote Estonia and speak about the opportunities for Ukrainian companies in our country.

– *Estonia, Latvia and Lithuania are in a process of restructuring and liberalising their electricity sectors aiming to create a common Baltic electricity market open to competition. Last year, the leaders of the Baltic states and Poland signed a deal to connect their power grids to the European Union and break their dependence on Russia. This year, Finland, Estonia and Latvia signed an agreement to create a common gas market. What can Ukraine learn from Estonia's experience in this field?*

– When Estonia joined the EU in 2004, we did not have any external links in terms of energy and were largely an 'energy island'. On the contrary, now Estonia is linked to such countries as Finland, Sweden and Poland. The reason is that it is an important security matter. Even though we have produced sufficient amounts of electricity throughout our independence, efficiency is another di-

mension that cannot be overlooked. In the world of today, a small country with a self-sufficient 1.3 million strong market would not make any sense. Consequently, when there is a peak season of hydroelectricity in Northern Europe, for example, we all win from that. The same refers to wind energy. To benefit from it, you also need links to spread the electricity produced and for backups in those periods when there is no much wind. Ukraine is a different case, because it has energy links with its neighbours and has been buying its natural gas for the last couple of years using a reverse flow from Central European countries. In other words, you are already aware of the benefits and Ukraine is putting them into practice. Moreover, given the prospect of expiry of the gas transit from Russia, Ukraine's willingness to join the EU Energy Market becomes all the more important. Therefore, we have to further pursue that direction.

– *European media have recently reported that Estonia was among the four countries, which prevented the EU from adopting a long-term climate neutrality goal at the summit in Brussels. Is it true? What is Estonia's position on the issue of climate change? Is there any cooperation between our countries in the area of the environment and renewable energy?*

– Obviously, it is hard to deny that climate change is real and human-induced. Hence, I would not single out that very meeting. Basically, Estonia is committed to fighting climate change as our country is being increasingly confronted with its repercussions. We used to be proud of our sense of sustainability in electricity due to large deposits of oil shale. We even exported electricity to neighbouring countries. However, given the polluting effect of oil shale and an unexpected steep rise in prices, Estonia joined the EU carbon emission trading system nearly 10 years ago and I contributed to those negotiations as well. That means that in the north-eastern part of Estonia, where oil shale electricity is produced and where much of the population is Russian speaking, power stations are ceasing their work. The need arises to retrain the people and produce more value-added products out of oil shale, such as oil. But, then again, the profitability is linked to oil prices. Still, Estonia continues to make progress in that regard and cannot be considered a climate-sceptic. On the contrary, a couple of weeks ago for the first time in living memory, there was a day in Estonia when not a single megawatt of electricity was produced out of oil shale. Despite difficulties, we are on the right track. Recently, the Prime Minister convened a working group covering many institutions and scientists to search for rapid and innovative options of dealing with these issues. Such a meeting could not have been better timed as hundreds of people stand to lose their jobs in the biggest unemployment crisis we have ever faced. The more so that many people have spent their entire lives in the energy sector, which also holds true in Ukraine. Hence, addressing these challenges is a substantial problem for the government. Luckily, our economy is performing well with practically no unemployment except for that particular region of Estonia.

– *Estonia has actively assisted Ukraine in the development of the ‘Trembita’ system of electronic interaction, which started functioning at the end of May. The office of the newly elected president Volodymyr Zelenskyy goes even further and plans to increase the share of government web-based services to 90% by 2024. The Ukrainian delegation headed by Advisor to the President of Ukraine Mykhailo Fedorov has recently been on a visit to Estonia to discuss the prospects for cooperation in the area of e-governance. Can we expect that Estonia’s support will continue to hold?*

– First of all, it is very encouraging that President Zelenskyi has e-governance among his main priorities. In this regard, I believe that our cooperation will certainly continue but I would not determine any concrete topics at this point. I am sure that Estonia could also contribute to ‘Trembita’, which has already proven to be a success story of Estonian and EU assistance to Ukraine. However, to fully unleash the potential of the project, some things remain to be done and this is where Estonia can help with its experience. What is meant here is digital identity, without which it is impossible to use digital government services. In Estonia, every person has an ID card with a chip for using computer, logging on to e-mails, accessing e-bank and other services. Ukraine has already made tangible progress in mobile digital identity, but you still need a population register, which would include every single person. I am sure that there will be other projects in the future. There already are many Estonian experts in Ukraine conducting their activities within the EU framework. Considering the recent news about Jaanika Merilo, a famous Estonian-Ukrainian promoter of e-governance, who is now in charge of the e-health component of e-governance in the presidential administration, the room for continuing our cooperation in that direction is very promising.

– *For the third year in a row, Estonia leads Central and Eastern Europe in the World Press Freedom Index compiled by Reporters Without Borders. Ranked 11th globally, Estonia is the only country in the region where freedom of the press is classed as satisfactory. The organisation describes the Estonian environment for journalists as «broadly favourable» despite the fact that the private media, as in Ukraine, are mostly in the hands of just a very small number of individuals. What is the secret to success?*

– In Estonia, we love rankings, especially when we occupy top positions in them. As for the World Press Freedom Index, there are two other rankings to put next to it. Estonia has been one of the freest economies in the world for the last 25 years, as well as one of the least corrupt – certainly, in the post-Soviet space, but also ahead of many Western European countries, according to the Corruption Perception Index of Transparency International. Therefore, Estonia represents a free environment, where media owners have no impact on politics or members of parliament. These days, we have to discuss what the place of media in Ukraine is. Here, media often means television as 75 percent of the population get their news from it. In Estonia, the share of the Internet is certainly

bigger along with public broadcasting. A huge part of the population receives news from public broadcasting, which is not subject to any private influence at all. Hence, if one asks about lessons for Ukraine, they are obvious. Unfortunately, your previous government was unwilling to develop public broadcasting and reduced its funding by half, although it could serve as a counterweight to the media captured by oligarchs. Newspapers also remain important, but nowadays most people read them online. Historically, in Estonia we have had a morally ingrained perception of media as a source of enlightenment, which can be traced back nearly 150 years ago, when Estonian journalism began to take shape. At that time, most Estonians were peasants; therefore, receiving education and getting acquainted with the outside world was very important.

– *In 2013, Tallinn became the world's first capital city to offer residents free public transport. Estonia as a whole has been following suit, and last year set the ambitious goal of becoming the first country with free public transport nationwide. Buses are now free of charge in 11 of its 15 counties. In your opinion, is it possible to introduce a similar system in Ukraine?*

– I think we should start with determining the problem and goals. Do you want to increase people's mobility? Do you want to improve the conditions of the social system? If you are in favour of the second, it may be better to increase social support for the people to be compensated for utility bills in case they are facing financial difficulties. If your goal is to reduce environmental pollution, encouraging wealthy car owners to use public transport by making it free may not be effective due to lack of interest on their part. Hence, it implies that quality and prestige are also taken into account. For instance, I served as ambassador to Switzerland, where train schedules are precise and any delay is perceived as a reputational catastrophe for a company. That is why public transport is used even by MPs living in cities other than the capital and is not seen as humiliating or disreputable. This is a common standard of achievement for all countries and I think that Estonia is on the track to meet the target. For instance, upon my returning to Tallinn, it will take me from 12 to 15 minutes to get to work. And as far as I don't own a car, using public transport is a normal part of my life. The only thing that is truly necessary is making public transport nice and clean and its schedules more precise. Supplementary measures may also include limiting car traffic in the city, as it is the case in Tallinn, where parking is very expensive in the downtown. If to talk about rural areas, it is important to ensure that local communities have appropriate public transport for them to go to work and for their children to go to school so that they will not have to move from villages to the nearest town to lead their lives.

– *What is the place of cultural diplomacy in the activities of the Embassy? How important is the promotion of national culture for modern diplomacy? Does it help diplomats to achieve their desired goals?*

*Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки в Україні Герт Антсу (у центрі)
зі співробітниками Посольства
Gert Antsu, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Estonia (in the middle)
with the staff of the Embassy*

– For small, or peripheral, countries, the challenge is to make themselves better known, understood and appreciated globally. Culture is a way of achieving that. As an Estonian, I am really proud that I come from a culture-heavy country. For instance, the world's greatest living composer is Arvo Pärt, who has retained that status for the last 8 consecutive years. There are many other renowned composers and conductors from Estonia; Estonian film-making is doing well these days too. We are promoting our music, films and literature globally and in Ukraine in particular. It is a bit unfortunate that political and economic affairs have consumed the lion's share of the Embassy's energy and that we have had much less time for cultural activities than I would have wished for. Still, we tried to do as much as possible. For instance, we have already organized three organ concerts in Lviv and a post-folk band Puuluup performance at the Karpatskyi Prostir Festival in Ivano-Frankivsk. Besides, on our Independence Day, we screened new Estonian films at the Kyiv Film Festival. As for literature, it was not so good a time as of recently, because last year the most prominent translator of Estonian literature into Ukrainian passed away. It is rather difficult to remember Ukrainian authors, whose books have been translated into Estonian. The first names that come to my mind are Myroslava Makarevych, Andrii Kurkov and Serhii Loyko, with the latter two writing in Russian. Hence, such famous Ukrainian poets as Serhii Zhadan are

probably unheard of in Estonia. Translations from Estonian into Ukrainian are more popular as there is a new crop of young people who can study Estonian at Ivan Franko National University of Lviv. Recently, one of the students translated a collection of poems by Doris Kareva, a modern Estonian poet. It is a wonderful book in the sense that it is bilingual, which is especially exciting for those who know both Estonian and Ukrainian. Another translation worth recalling is the book by Imbi Paju entitled 'Memories Denied,' dealing with the hardships of Stalinist times, which is very topical for Ukrainians as well. These are the two books that were translated last year and I hope the list will be extended to include other works, because this is the best way to learn about each other.

– *What prompted you to learn Ukrainian? Was it difficult?*

– Certainly, it was. However, it is only when we compare things that we can appraise them. Hence, it was much easier for me than it would be for people from Belgium, Portugal or Korea who are not familiar with Slavic languages. For me, to learn Russian and Polish was easier, especially the 'understanding' part. To speak a language is a different matter. Unfortunately, unlike some other countries, we don't spend three months in Lviv before taking up the post and we don't have a year off to master Ukrainian. Still, I feel that if it hadn't been for my busy schedule, I would have learned Ukrainian even better. Every person needs a weird hobby, so I will definitely keep mastering Ukrainian upon my returning to Estonia. I have nearly 30 books in Ukrainian, especially fiction books. Besides, these days one can find some Internet sources or even Ukrainian radio and TV channels in Estonia. I consider it obvious to show respect for the country you are working in and it is also a useful means of communication with the Ukrainian people in a bid to show that we are your friends and that we appreciate you. Nowadays, learning languages is a must and I am sure that my successor will take up Ukrainian as well.

Джоель ЛІОН,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Держави Ізраїль в Україні

ІЗРАЇЛЬ ТА УКРАЇНА: ПРО ВАЖЛИВІСТЬ ІСТОРІЇ

– *Ваша Високоповажносте, Ви – Надзвичайний і Повноважний Посол Ізраїлю в Україні з 23 листопада 2018 року. За цей короткий час Ви вже познайомилися з багатьма представниками України й обговорили питання безвізового режиму між державами, співпраці в галузі військової справи, туризму, економіки тощо. Які, на Вашу думку, найперспективніші царини двосторонньої співпраці між нашими країнами, які б Ви назвали пріоритетними?*

– Спершу маю зазначити, що хоч я офіційно вручив Вірчі грамоти Президентові в листопаді, але перебуваю в Україні з кінця серпня. Ротація кадрів ізраїльських дипломатичних місій зазвичай минає влітку. У нашій дипломатичній службі цей процес тісно пов'язаний з організаційними питаннями та влаштуванням дітей до шкіл. Щодо Вашого запитання: я думаю, що передусім потрібно зосередитися на агробізнесі, адже ця сфера має потужний потенціал для розвитку двосторонньої співпраці. Ми маємо з'ясувати, як наші країни можуть більше взаємодіяти в галузі сільського господарства, агротехнологій, як розвивати реальний бізнес, а не просто вирощувати злаки. Ось на чому, я вважаю, варто зосередитися. За минулі роки нам удалося провести тренінги з агробізнесу для майже 40 000 українських фермерів, здебільшого в Херсонській та Одеській областях. Сільське господарство треба розглядати як бізнес – малий і середній, – який можна розвивати. Цього року ми продовжуємо нашу діяльність та сподіваємося на зацікавленість з українського боку. До того ж я сподіваюся, що компанії зможуть вирушити до Ізраїлю й спробувати не лише знайти інвесторів, а й ініціювати спільні проекти та розвивати їх.

– *А як щодо співпраці в царині психологічної реабілітації українців, уражених війною на Сході країни? За минулі роки Ізраїль активно ділився безцінним досвідом і знаннями в цій сфері. На якому нині етапі ця співпраця?*

Зліва направо: Джоель Ліон, Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Ізраїль в Україні, Сильвія Кортес Мартін, Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Іспанії в Україні, та Луїс Телемаху, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Кіпр в Україні

Left to right: Joel Lion, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the State of Israel to Ukraine, Silvia Cortes Martin, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Kingdom of Spain to Ukraine, Louis Telemachou, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Cyprus to Ukraine

– Ізраїль провадить ще активнішу діяльність у напрямі фізичної реабілітації. Ми співпрацюємо з лікарнями в Харкові та Дніпрі, щоби долучитися до фізичної реабілітації ветеранів і цивільного населення.

– Яке було перше враження, коли Ви дізналися про своє призначення в Україну, і чи бували Ви тут раніше?

– Я ніколи раніше не бував в Україні. Тепер я маю враження, що Україна «кипить» – у хорошому сенсі слова. Україна намагається знайти свій шлях. Я відчуваю це всюди, в усьому. Ви можете побачити прогрес, реформи та спроби змін на всіх рівнях. Але реформування потребує багато часу, і я бачу, як ваша країна, інакше кажучи, буває та готується до змін.

– Пане Посол, Ви наполегливо наголошуєте на важливості інновацій для прогресу. Які з ізраїльських винаходів Ви вважаєте найкориснішими для людства?

– Сам факт нашої винахідливості. Вона допомагає в усьому: медицині, машинобудуванні, сільському господарстві та питанні водних ресурсів. Тож ми маємо й надалі бути винахідливими, і я вважаю, що це наш подарунок світові.

– Будьте ласкаві, розкажіть нам про діяльність МАШАВ – Ізраїльської агенції з розвитку міжнародної співпраці – в Україні. На Вашу думку, яку програму найважливіше розвивати та запроваджувати тут?

– Перша ініціатива, яку я вже згадував, – розвиток агробізнесу. Ми втілюємо її разом з Українським проектом бізнес-розвитку плодоовочівництва. Інший важливий напрям роботи – це інклюзивна освіта. Ми маємо чималий досвід у цій царині й ділимося ним з Україною. Міністерство освіти вже відправило десятки експертів на тренінг в Ізраїль. Тисячі людей з усього світу проходять у нас такі курси. Перша леді також долучається до цього процесу. Це величезний проєкт МАШАВ в Україні. Третій проєкт стосується фізичної реабілітації, і ми вже також обговорили його. Ось за такими трьома напрямами провадить свою діяльність агенція МАШАВ.

– *Ми знаємо багатьох впливових жінок, які змінили світ. Наприклад, Голда Меїр, одна з найвидатніших жінок у світі, родом із Києва, перша Амбасадорка в СРСР, Міністерка закордонних справ і перша жінка на посаді Прем'єр-міністра Держави Ізраїль. Чи є, на Вашу думку, рівність між чоловіками та жінками в Ізраїлі, як багато жінок мають уплив в уряді?*

– Це завжди процес, пов'язаний з особливостями розвитку ментальності. Я думаю, що все в Ізраїлі змінюється дуже швидко: насамперед ми бачимо більше жінок на високих посадах в армії. Тому й ментальність підлягає трансформуванню. Світ стає відкритішим, без кордонів, люди – поблажливішими до таких явищ. Тому жінки мають значно більше можливостей в армії. В Ізраїлі є пілотки винищувачів та жінки-генерали. Загалом ситуація змінюється. Інша справа – жіночий вплив у політиці. Ми бачимо, як дедалі більше жінок посідають впливові позиції, як-от Міністерка юстиції, заступниця Міністра закордонних справ, Міністерка соціальної рівності в нашій державі.

– *Чи вважаєте Ви, що жінки можуть запропонувати абсолютно інакшу оцінку, інакше розуміння ситуації? Наприклад, коли є невелика суперечка навіть усередині уряду, участь жінок гарантує наявність щонайменше двох різних поглядів, чи не так?*

– На мою думку, участь жінок у будь-яких питаннях – це чудово. Я б ніколи не обійняв своєї посади без дружини. Вона підштовхує мене до дії та завжди може щось порадити.

Хаїм Харарі, колишній президент Науково-дослідного інституту імені Вейцмана в Ізраїлі, якось пояснив, чому освіта жінок надзвичайно важлива для міжнародної спільноти. Нині бачимо, що не кожна жінка чи дівчина має таку саму освіту, як чоловік. Ось у чому проблема.

– *В одному з інтерв'ю Ви розповіли про свою пристрасть до історії. Як допомагає вона Вам у роботі? Чи вважаєте Ви, що дипломату треба знати історію?*

– Так, я погоджуюся, що дипломатові слід знати історію. Чи дуже це допомагає? Не знаю. Але так, будь-які знання важливі. Одного разу Наполеон прийшов до міста в Галичині, у якому, зокрема, мешкали євреї. Він побачив, що всі євреї сидять на підлозі та плачуть, тож відрядив одного

зі своїх командувачів перевірити, у чому річ. Повернувшись, командувач сказав, що євреї плакали, бо зруйновано храм. Наполеон засмутився, адже Франція проголосила свободу віросповідання. Чому хтось із його командувачів чи солдатів зруйнував храм? Наполеон запросив до себе рабина й сказав йому: «Я хочу попросити вибачення, бо це неправильно, що хтось зруйнував ваш храм». Рабин відповів: «Імператоре, це було дві тисячі років тому. Ми оплакуємо його, бо сьогодні день пам'яті». Наполеон подивився на рабина та сказав: «Люди, які не пам'ятають свого минулого, не мають майбутнього». Я не знаю, ця розповідь правдива чи ні, була вона про Наполеона чи ні, це не має значення. Головне – важливість пам'яті. Ви – ті, хто Ви є, завдяки своєму минулому. Зі злом і добром.

– *Отже, дипломат має знати історію, іноземні мови... Які ще навички та компетенції важливі для професіонала?*

– Важливо знати ментальність людей у державі, яка його приймає. Генрі Воттон, англійський дипломат XVII століття, сказав, що посол – це чесний джентльмен, якого прислали брехати за кордоном на благо своєї країни. Я ніколи не погоджувався із цим твердженням. А одного разу зустрівся з Генрі Кіссінджером і запитав його, що він думає про цю фразу. Він сказав, що Воттон, імовірно, прагнув удатися до гри слів, використовуючи слово «брехати» в іншому значенні – дипломат живе поза межами своєї країни та багато говорить «на її благо». Хай там як, треба завжди пам'ятати, що дипломат служить своїй країні. Варто завжди знати, чому ви обрали робити те, що робите. Чи заради того, щоби побачити світ і розважитися, чи для своїх людей і країни? Бути дипломатом – це бути цивільним військовим своєї держави.

– *Як Ви вирішили стати дипломатом? Ви народились у Франції, вирости в Люксембурзі й потім іммігрували до Ізраїлю. Чи вплинуло таке багатонаціональне тло на Ваше рішення?*

– Важко сказати «вирішити стати дипломатом». Я завжди хотів служити своїй країні, а способів робити це не так уже й багато. Ви можете робити військову чи дипломатичну кар'єру, бути в неурядовій організації й працювати для людей. Думаю, я завжди відчував, що саме так можу бути корисний Ізраїлю. Як колись сказав Кеннеді: «Не питайте, що країна може зробити для вас, питайте, що ви можете зробити для своєї країни». Я можу дати своїй державі можливість говорити зі світом. Ось чому я став дипломатом.

Тепер щодо мого походження. До Ізраїлю приїжджають євреї з усього світу – з Ефіопії, Північної Америки, Іраку, Ірану, Західної Європи, Східної Європи, Північної Америки, Південної Америки, України тощо. Кожен приносить щось із собою й кожен має свою історію, але лише разом ми ті, хто ми є.

– *У кожній країні свої стереотипи. Чи є потреба боротися з ними? Якщо так, то що може зробити для цього дипломат?*

– Стереотипи – нещастя цього світу. Люди не хочуть знати правди, пізнавати – тож послуговуються лише стереотипами. Тому ми почали позиціонувати Ізраїль, відкривати його світу таким, який він є насправді. Показати світові це поєднання античної історії, сімейних цінностей, інновацій, духовних традицій тощо. Так, дипломат має боротися зі стереотипами. Так, дипломат має просувати та презентувати свою країну такою, яка вона є.

– *Пане Посол, будь ласка, скажіть нам кілька слів про Ваше життя тут і про Вашу велику родину.*

– Я скажу Вам так, як дипломат іншим дипломатам. Жертва, яку сім'я приносить для твоєї кар'єри, – поза межами розуміння. Вони йдуть за тобою на край світу, змінюють школи, змінюють друзів, не вкорінюються на одному місці. Це величезна жертва вашого партнера й ваших дітей. Тому ліпше сказати, що це швидше покликання, аніж професія. Ми маємо завжди дякувати нашим сім'ям за те, що вони роблять для нас, адже дипломат без своєї родини передусім не відчуває власного коріння. По-друге, родина нагадує нам, чому ми робимо свою роботу. Тому всі, хто працює у сфері дипломатії, мають бути вдячні членам своєї родини. Моя сім'я намагається збиратися разом так часто, як тільки можливо. Хоч я маю досить завантажений графік, ми завжди можемо бачитися на єврейських святах. Ми маємо шабат раз на тиждень, тож іноді я зустрічаю його вдома в Ізраїлі.

Joel LION,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the State of Israel to Ukraine*

ISRAEL-UKRAINE: THE IMPORTANCE OF HISTORY

– Your Excellency, you have been serving as the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the State of Israel to Ukraine since October 23, 2018. In such a short period of time, you have already met with many representatives of Ukraine and discussed issues of a visa-free regime between the countries, military cooperation, tourism, economics, etc. How do you think, what are the most promising areas of bilateral cooperation between our countries, what would you prioritize?

– First, I should note that October was the month when I officially presented my credentials to the President, but I have been in Ukraine since the end of August. Changes in the staffing of Israeli diplomatic missions usually occur in summer. In our foreign service, this process is closely connected to the issues of children and schools. As for your question, I think that first of all the focus should be put on agribusiness, since this field has a huge potential for the development of bilateral cooperation. We need to find out how our countries can cooperate more in the sphere of agriculture, agro-technologies, how to develop a real business, and not only grow some crops. That's the focus that I think should be made. In the last years, we managed to train almost 40,000 Ukrainian farmers, mostly in Kherson and Odesa regions, in agrobusiness. Agriculture should be considered as a business, as a small and medium business that you can develop. This year, we are continuing our activities and I hope there will also be interest from the Ukrainian party. Moreover, I hope that companies will be able to go to Israel to not only find investors, but also establish joint ventures and develop them.

– And what about cooperation in the area of psychological rehabilitation of Ukrainians affected by the conflict in the east of our country? In previous years Israel actively shared its invaluable experience and expertise in this field with Ukraine? What is the current state of cooperation?

– Israel is now more active in the field of physical rehabilitation. We are co-operating with hospitals in Kharkov and Dnipro in order to contribute to the physical rehabilitation of veterans, and civilians alike.

– What was your first impression when you found out about your appointment to Ukraine and have you ever been here before?

– I have never been to Ukraine before. Now I have the feeling that Ukraine is ‘boiling’. It is boiling in the best sense of the word. Ukraine is trying to find its way. I feel it everywhere, on every point. I mean, you can see the progress, the reforms and attempts to reform at all levels. However, it takes huge time to change. And I see this country is ‘boiling’ and preparing for reforms.

– *Mr Ambassador, you strongly emphasize the importance of innovations for progress. Which of the Israeli inventions do you consider the most useful to humankind?*

– The sole fact that we are innovative, because it helps in everything: in medicine, in car industry, in agriculture and in water issue. So, we have to continue to be innovative and I think that’s our gift to the world.

– *Please, tell us about the activities of MASHAV, Israel’s Agency for International Development Cooperation, in Ukraine. In your opinion, which program is the most important for development and implementation in Ukraine?*

– The first one is the initiative on agribusiness development I mentioned. We are implementing it together with the Ukraine Horticulture Business Development Project. Another important area of work is inclusive education. We have a lot of experience in this and we are sharing this experience with Ukraine. The Ministry of Education has already sent dozens of experts to Israel for training. Thousands of people from all over the world attend these courses in Israel. The first lady is involved in it. It’s a huge project of MASHAV in Ukraine. The third project relates to physical rehabilitation and we have also already discussed it. So, these three fields are the areas of activity of MASHAV Agency.

– *We know many influential women who have changed the world. For example, Golda Meir who was one of the most prominent women in the world, the a native of Kyiv, the first Ambassador to the USSR, the Minister of Foreign Affairs and the first female Prime Minister of the State of Israel. How do you think, is there equality between men and women in Israel, how many women have influence in the Government?*

– It is always a process and a point of mentality as well. I think that things are changing very quickly in Israel, and first of all, we see more women in high positions in the army. So, mentality is changing. World becomes smaller and more open. And people are becoming increasingly open to this kind of things. So, women have much more opportunities in the army. We have female fighter pilots. We had female generals. All in all, the situation is changing. The second thing is about influence of women in politics. We see more women coming into politics and holding influential positions like our Minister of Justice, Deputy Minister of Foreign Affairs, Minister of Social Equality.

– *Do you think that women can offer an absolutely other sight, absolutely other thinking? For example, when there is a small discussion even inside the government, women’s participation guarantees the existence of at least two different viewpoints, doesn’t it?*

– To my mind, the participation of women is a great thing. I would never have been in my position without my wife. She is the one who pushes, the one that I can ask for advice and always get it. I mean that's the way it is.

Haim Harari, former president of the Weizmann Institute of Science in Israel, once explained why women's education is so important for the world. Now, you can see that not every woman or girl has the same education as a man. That's the point.

– *In one of the interviews, you have told about your passion for history. Does it help you in your work? Do you think that a diplomat should know history well?*

– Yes, I agree that a diplomat should know history. Does it help a lot? I do not know. But yes, knowing is essential. Napoleon came once to a town in Galicia, which was, in particular, inhabited by Jews. He saw all the Jews sit on the floor and cry. He sent one of his officials to check what the point was. Having come back, the official said they were crying because the temple was destroyed. Napoleon got upset. France proclaimed the freedom of religion. Why did any of his officials or soldiers destroy the temple? Napoleon asked the rabbi to come to him. When the rabbi came, he said, 'I want to apologize. It's not appropriate that somebody destroyed your temple'. The rabbi said, 'Emperor, it was two thousand years ago. We are mourning it because today is the day of remembrance'. Napoleon looked at him and said, 'People who do not remember their past, do not have a future'. I do not know if the story is true or not, if it was about Napoleon or not, it doesn't matter. The thing is that if you do not remember your past, you don't have a future. You are what you are because of your past. With the evil and the good.

– *Thus, a good diplomat should know history, speak foreign languages... What are other skills and competencies important for a good diplomat?*

– Knowing the mentality of the people in the receiving state. Henry Wotton, a 17th-century English diplomat, once said that an ambassador is an honest gentleman sent to lie abroad for the good of his country. I never agreed with this statement. And one day I met Henry Kissinger and asked him about this phrase. He said that Wotton probably intended a pun in the use of the word 'lie', the other sense being, to live out of your country and chill out 'for your country's good'. Nevertheless, you should always know that you are serving your country. You should always know why you are doing what you are doing. Are you doing it because you want to see the world and have fun for yourself or are you doing it for your country and for your people? Being a diplomat means to be a civil soldier of your country. A diplomat must always remember why he or she is doing it.

– *How did you decide to become a diplomat? You were born in France, brought up in Luxemburg and then emigrated to Israel. Did such a cosmopolitan background influence your decision? Does it assist in your daily work?*

– It is not the proper way to say 'decide to become a diplomat'. I always wanted to serve my country, and if you want to serve your country, there are not that

many ways to do it. You can either be a carrier soldier, career diplomat, or be in a NGO and do something for the people. I think it was something that I always felt I can give for my country. As Kennedy put it the other day, 'ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country.' What I can give to my country is the possibility to know how to speak, to be able to serve. And that's the reason why I became a diplomat.

Now, about my background. In Israel, we Jews are coming from all over the world. We have Jews coming from Ethiopia, from North Africa, from Iraq, Iran, from Western Europe, Eastern Europe, North America, South America. Everyone brings something with him and everyone has his background. All together, we are what we are.

– *Each state has its own stereotypes. Is there a need to fight them? If so, what can a diplomat do?*

– Stereotypes are the misery of this world. Because people do not want to know the truth and they are only using the stereotypes. So what we began to do is trying to brand Israel, to bring to the world what Israel really is. To show to the world this mixture of ancient history, of family values, of innovation, of spiritual traditions and so on. Yes, diplomat has to fight the stereotypes. Yes, diplomat has to promote and to show his country exactly as it is.

– *Mr Ambassador, please tell us a few words about your life here and about your big family.*

– I will tell you as a diplomat to other diplomats. The sacrifice that the family is doing for your career is unimaginable. To come with you everywhere in the world, to change schools, to change friends, not to be rooted in one place. It's a huge sacrifice that your partner and your children are doing for this, I would say vocation rather than profession. We always have to thank our families for what they are doing for us, because, first of all, a diplomat without their family don't feel their roots. Second, the families remind them why they are doing their job. So, all those involved in diplomacy have to be thankful to their families. As for me, my family is trying to meet together as often as possible. Although I have quite a hectic schedule, we can always meet at holidays, the Jewish holidays. We have something called Shabbat once a week. I'm also trying from time to time to celebrate Shabbat at home in Israel and everyone is coming.

– *Youth and students in Ukraine are becoming increasingly interested in exchange programmes. Are there any such programmes for Ukrainians in Israel?*

– We have many programs in our universities, but unfortunately, we don't have any grants.

*Бакір Ахмед Азіз АЛЬ-ДЖАФ,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Ірак в Україні*

СПІВПРАЦЯ МІЖ ІРАКОМ ТА УКРАЇНОЮ: ПРОСТІР МОЖЛИВОСТЕЙ

Історія дипломатичних відносин між Іраком та Україною перетнула рубіж у чверть століття. 16 грудня 1992 року в Україні було відкрито Посольство Республіки Ірак за сумісництвом, хоча співпрацю в різних сферах, зокрема економічній, культурній і науковій, було започатковано раніше. Відносини між дружніми Іраком і Україною вийшли на новий рівень, коли 2000 року Україна прийняла рішення відкрити своє Посольство в Багдаді. Відкриття у 2002 році Посольства Іраку в Києві ознаменувало новий етап дипломатичних відносин між Іраком та Україною, що мав втілення у підписанні меморандумів про взаєморозуміння в різних важливих сферах, а також поклав початок засіданням українсько-іракської спільної комісії.

Після 2003 року рівень відносин з Україною значно підвищився, що позитивно вплинуло на низку галузей. Йдеться, наприклад, про зростання товарообігу (включно з приватним сектором), збільшення кількості іракців, які навчаються в українських університетах, численні візити посадовців обох країн, підписання угод і двосторонніх меморандумів про взаєморозуміння та подальший розгляд проектів угод між відповідними міністерствами обох країн, підписання яких очікується впродовж поточного року. Ба більше, 2018 року компанія «Іракські Авіалінії» відкрила прямі авіарейси сполученням «Багдад–Київ», що значно полегшило подорожі для громадян та офіційних делегацій обох країн.

На підставі нашого досвіду роботи в Україні хотіли би зазначити, що між Іраком та Україною є широкі й різноманітні можливості співпраці і ми тісно взаємодіємо з Урядом України для їх розвитку та диверсифікації, прагнучи вивести двосторонні відносини на новий рівень відповідно

до потенціалу обох країн і згідно з нормами дипломатичної й міжнародної співпраці, яких Уряд Іраку дотримується щодо всіх дружніх та миролюбних країн світу.

Ми також високо цінуємо тривалі конструктивні відносини між Посольством Іраку та Міністерством закордонних справ України, про що свідчить розвиток дипломатичної співпраці задля реалізації спільних інтересів Іраку й України.

Насамкінець, Посольство користується цією нагодою, щоб гордо висловити свою глибоку вдячність за міцні дружні відносини між двома країнами та їх історію, а також щире подяку Генеральній дирекції з обслуговування іноземних представництв за можливість надати цей допис про відносини між Іраком і Україною та його конструктивну багаторічну співпрацю з дипломатичними місіями, акредитованими в Україні, яка полягає, зокрема, в організації візитів та поїздок дипломатів для ознайомлення з красою української природи, пам'ятками Києва й інших українських міст, а також найстарішими університетами України.

З найкращими побажаннями прогресу і процвітання Іраку та Україні!

COOPERATION BETWEEN IRAQ AND UKRAINE: VAST AND NUMEROUS OPPORTUNITIES

Diplomatic relations between Iraq and Ukraine were established more than a quarter of a century ago. On December 16, 1992, the non-resident Embassy of the Republic of Iraq was accredited to Ukraine, though the cooperation in economic, cultural and scientific fields had begun before that date. The relations between the two friendly countries reached a new level in 2000, when Ukraine decided to open its Embassy in Baghdad. Iraq, in its turn, inaugurated its Embassy in Kyiv in 2002, thus marking a new stage in bilateral relations as reflected by the signing of several memoranda of understanding in numerous significant fields and the first meetings of the Ukrainian-Iraqi Joint Commission.

Since 2003, the level of relations with Ukraine has risen considerably which had a positive impact on different areas, particularly the growth in trade turnover (including private sector), the increasing number of Iraqis studying in Ukrainian universities, multiple visits of officials from both countries, the signing of agreements and bilateral memoranda of understanding, further consideration of draft agreements between the appropriate ministries of both countries expected to be signed this year. In addition, in 2018, Iraqi Airways launched direct flights from Baghdad to Kyiv, thus making traveling for citizens and official delegations from both countries easier and more comfortable.

Proceeding from our record of working in Ukraine, we would like to note that cooperation opportunities between Iraq and Ukraine are vast and numerous and we are closely cooperating with the Government of Ukraine to develop and diversify these opportunities seeking to raise relations between Iraq and Ukraine to a new level as per the potential of the two countries and in full compliance with norms of diplomatic and international interaction pursued by the Iraqi Government towards all the friendly and peace-loving countries of the world.

We would also like to praise the lasting positive relations between the Iraqi Embassy and Ukraine's Ministry of Foreign Affairs reflected through the development of diplomatic cooperation in the mutual interest of Iraq and Ukraine.

In conclusion, the Embassy avails itself of this opportunity to express its highest appreciation and pride in the long-standing friendship between the two countries and their history. The Embassy also extends its deepest gratitude to the Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions for providing the opportunity to write this article about the relations between Iraq and Ukraine and for the constructive and continuing cooperation over the years with the diplomatic missions, accredited to Ukraine, in particular, the organization of visits and trips for diplomats to explore the beautiful nature of Ukraine, including sightseeing tours around Kyiv and other Ukrainian cities as well as the oldest universities in Ukraine.

Our best wishes for progress and prosperity to Iraq and Ukraine!

*Дато РАДЖА РЕЗА РАДЖА ЗАІБ ША,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Малайзії в Україні*

СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ДОВІРА – ОСНОВА ВІДНОСИН МІЖ МАЛАЙЗІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ

– Цього року п'ятнадцята річниця створення Посольства Малайзії в Києві. Які досягнення у двосторонніх відносинах за ці роки загалом, а особливо під час Вашого перебування на посаді? Які поточні пріоритети Посольства? Які найперспективніші сфери співпраці між нашими країнами?

– Як ви зазначили, Малайзія заснувала свою дипломатичну місію в Києві 15 років тому, 27 вересня 2004-го. Відтоді малайзійсько-українські відносини зазнавали змін і розвивалися, підлаштовуючись під стратегічні інтереси обох країн. На ранній стадії наших двосторонніх зв'язків освіта була найважливішим складником та каталізатором розвитку співпраці завдяки численним малайзійцям, які навчаються в Україні.

Хоч освіта і далі залишається однією з пріоритетних для Посольства Малайзії, сьогодні ми переорієнтували її на просування Малайзії як освітнього центру для іноземних студентів, зокрема – з України. За даними ЮНЕСКО, Малайзія посідає 11-те місце у світі серед найпопулярніших місць навчання для іноземних студентів. Серед чинників, які приваблюють їх до навчання в Малайзії, – високий рівень знань, міжнародне визнання пропонованих навчальних програм; доступність плати за навчання; розумну вартість життя; безпечне та стабільне середовище. Варіанти здобуття освіти в Малайзії – державні та приватні вищі навчальні заклади, філіали іноземних університетів, центри підготовки фахівців та мовні школи.

Я розумію, що українські студенти традиційно прагнуть здобути вищу освіту в Європі, США та Канаді. Наразі в малайзійських вишах навчаються лише сім українських студентів. А втім, з огляду на різні чинники гло-

бального рівня, включно з непростим становищем глобальної економіки та геополітичними зсувами в Сполучених Штатах і Європі, ми сподіваємося заохотити більше студентів з України до обрання Малайзії як місця для їхньої подальшої вищої освіти.

Ба більше, Посольство приділяє більше уваги розвитку туризму. Це стало результатом визнання туристичного потенціалу українського ринку з огляду на зростання середнього класу. Це означає, що дедалі більше українців можуть подорожувати закордоном. Безвізовий режим із Малайзією є головним чинником, який спонукав українців обирати Малайзію як місце для відпочинку. Українців також приваблюють білі піщані пляжі Малайзії та чудове сполучення, що забезпечує безперервний проїзд до інших країн регіону. Наші зусилля протягом багатьох років дають результати: так, кількість туристів з України зросла понад удвічі, якщо порівняти з 2012 роком, коли кількість відвідувачів становила лише 5606 осіб.

Треба сказати, що зміцнення двосторонніх відносин між Малайзією та Україною стало найважливішим досягненням під час мого перебування на посаді. Це видно через зростання кількості візитів, включно з приїздом Міністра людських ресурсів Малайзії до України в листопаді 2018 року; зростання обсягів двосторонньої торгівлі у 2017–2018 роках; нещодавнє започаткування співпраці в галузі сертифікації продукції між Ісламським розвитком Малайзії (JAKIM) та українським Центром сертифікації «Халляль»; набуття Україною статусу країни-реципієнта Програми технічної співпраці Малайзії (MTCP).

На цій підставі можу підсумувати, що найперспективнішими напрямками подальшого розвитку співпраці між Малайзією та Україною є торгівля, туризм, освіта та нарощення економічного потенціалу.

– Минуло майже п'ять років із моменту катастрофи рейсу МН-17. 43 громадянина Малайзії стали її жертвами. 2016 року Спільна слідча група, до складу якої входили представники Австралії, Бельгії, Малайзії, Нідерландів та України, встановила, що МН-17 було збито з території, підконтрольної сепаратистам у Донецькій області зенітною системою «Бук», що використовується російськими військовими. 2018 року слідча група дійшла висновку, що «Бук», який збив МН-17, використовується 53-ю зенітною ракетною бригадою, розташованою в Курську. Проте Російська Федерація все ще відкидає будь-яку відповідальність за ці події. Понад те, вона активно проводила дезінформаційну кампанію, аби дискредитувати легітимність Спільної слідчої групи. За словами міністра закордонних справ Австралії Маріс Пейн, переговори з Росією щодо «встановлення правди, досягнення справедливості та притягнення винних до відповідальності» почалися в березні цього року. Скажіть, чи можливо, на вашу думку, зрештою змусити Росію відповісти за ці події?

– Насамперед, я хочу наголосити, що головна мета Малайзії полягає в забезпеченні правосуддя. Малайзія як одна з країн-членів Спільної слідчої групи повністю підтримує її зусилля щодо встановлення і притягнення до відповідальності винних у скоєнні цього нелюдського діяння.

Оскільки розслідування кримінальної справи триває, Малайзія сподівається, що всі зацікавлені сторони й надалі будуть зосереджуватися на вичерпності процесу розслідування задля досягнення кінцевої мети. Наразі ми задоволені роботою Спільної слідчої групи під егідою Нідерландів і віримо, що нідерландська правова система дасть змогу притягнути до відповідальності злочинців після завершення розслідування.

– *Україна стала країною-реципієнтом малайзійської Програми технічної співпраці 2018 року. Які проекти вже розпочато в межах цієї ініціативи?*

– З початку 2019 року ми запропонували низку курсів у широкому спектрі галузей, що перебувають під егідою Програми технічної співпраці Малайзії (МТСР). Це наша міжнародна програма співпраці, яка забезпечує навчання та технічні консультації в критично важливих сферах для країн, що розвиваються. Серед них – курси дипломатії та кризового менеджменту, фізичної інфраструктури, боротьби з корупцією, розвитку електростанцій та сонячної енергетики, а також митної системи. Я радий зазначити, що ступінь залучення України дає надію, а підбір кандидатів говорить про професіоналізм і висококласні знання українських посадовців.

– У лютому 2018 року Датук Ван Латіфф Ван Муса, тодішній заступник головного виконавчого директора Малайзійської корпорації з розвитку зовнішньої торгівлі (Matrade), заявив, що Малайзія та Україна мають активізувати заходи зі стимулювання двосторонньої торгівлі. Оскільки малайзійські компанії не знайомі з українськими компаніями й навпаки, протягом останнього року було організовано низку бізнес-форумів, торговельних місій та виставок. Наскільки успішними були ці заходи?

– Упродовж останніх двох років після стагнації двосторонній товарообіг Малайзії та України зростає. Обсяги торгівлі Малайзії з Україною з 2016 до 2017 року зросли на 25,8%, а з 2017 до 2018 – на 23,9%. У 2018 році загальна вартість товарообігу між Малайзією та Україною склала 263,48 млн дол. США, з яких експорт із Малайзії – 121,39 млн малайзійських рингів, а імпорт у Малайзію – 144,51 млн рингів. За цей період Україна досягла позитивного сальдо торговельного балансу в розмірі 20,7 млн рингів.

Прискорене зростання торгівлі між Малайзією та Україною частково є результатом ініціатив, які проводили уряди Малайзії та України зі сприяння пошуку малайзійськими та українськими діловими колами пошуку спільних шляхів розвитку партнерства.

Серед проведених важливих ділових та торговельних заходів треба згадати семінар з назвою «Плідна торгівля між Малайзією та Україною», після

якого відбулися бізнес-зустрічі в Куала-Лумпурі в січні 2018 року в співпраці з Корпорацією з розвитку зовнішньої торгівлі Малайзії (MATRADE). У семінарі взяли участь 19 українських компаній і торговельних асоціацій. Після цього в червні 2018 року в Україну прибула Місія з питань нарощення експорту (EAM), яку очолив Датук Ван Латіфф Ван Муса. Загалом п'ять малайзійських компаній узяли участь у Місії і провели понад 20 бізнес-зустрічей з українськими діловими партнерами. В результаті було укладено контракти вартістю 10,22 млн дол. в харчовому секторі, а також у галузі медичного устаткування.

Нещодавно, у квітні 2019 року, дев'ять українських компаній узяли участь у Програмі міжнародного постачання (INSP), організованій MATRADE спільно з 16-ю Малайзійською міжнародною виставкою халляльної продукції (Malaysia International Halal Showcase) у Куала-Лумпурі. Участь України дала змогу укласти контракти обсягом 390 тис. дол. і розпочати низку інших ділових перемовин.

Загалом, взаємна зацікавленість у торгівлі між Малайзією й Україною набирає обертів і має подальший потенціал для розвитку. Офіс MATRADE в Україні (MATRADE Kyiv) при нашому посольстві відіграє головну роль для підтримання контактів між українськими компаніями, які шукають партнерів у Малайзії. Офіс MATRADE у Києві також може допомогти українським компаніям перевірити надійність малайзійських партнерів.

– Починаючи із січня 2019 року, український сертифікат «Халяль» повністю визнаний у Малайзії. Це рішення Департаменту ісламського розвитку Малайзії, безсумнівно, відкриє нові перспективи для українських експортерів продуктів харчування. На Вашу думку, якими є подальші перспективи для розвитку двосторонньої співпраці в галузі сільського господарства?

– Я впевнений, що визнання Центру сертифікації «Халяль» як першого подібного закордонного органу в Україні Департаментом ісламського розвитку Малайзії (JAKIM), відкриє шлях до розширення спектра товарів у торгівлі між Україною та Малайзією, яка є переважно мусульманською країною. З огляду на те, що сертифікація «Халяль» у Малайзії має світове визнання, харчові продукти, які здобули цей сертифікат якості в Україні, тепер можуть мати доступ і до інших міжнародних ринків.

Згідно з даними щодо імпорту до Малайзії з України рослинні олії, як-от соняшникова, рапсова олія, а також зерно та бобові культури, увійшли до переліку українських сільськогосподарських продуктів, які користуються великим попитом. Починаючи з 2018 року, українські фрукти та ягоди також потрапили на малайзійський ринок. Зі свого боку, ми також сподіваємося, що малайзійські тропічні фрукти, як-от карамболь, мангостин, джекфрут і ананас, зможуть потрапити на український ринок.

У зв'язку з цим я хочу застерегти від будь-яких дискримінаційних заходів, які перешкоджатимуть економічній співпраці України з Малайзією, зокрема у сфері сільського господарства. Я маю на увазі запропонований закон про заборону використання пальмової олії в харчових продуктах в Україні з огляду на те, що вона небезпечна для здоров'я людини.

Малайзія виробляє свою пальмову олію за суворими стандартами на місцевому та на міжнародному рівні. Тому Кодекс Аліментаріус Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та Продовольча й сільськогосподарська організація (ФАО) визнали пальмові масла й жири як сертифіковані та придатні для споживання людиною. Унаслідок такого дотримання міжнародних норм і стандартів, ми не знаємо будь-якої іншої країни, яка узаконює заборону використання пальмової олії й продуктів її перероблення в харчових продуктах.

Малайзія серйозно стурбована, що Україна намагається виокремити пальмову олію, що ми вважаємо дискримінаційним та невиправданим, особливо з огляду на те, що запропонований законопроект не був науково обґрунтований. Будь-яка спроба застосування дискримінаційних заходів щодо пальмової олії, яка, між іншим, займає найбільшу частку експорту з Малайзії до України, без сумніву негативно вплине на двосторонній торгівлі наших двох країн. Це також підірве цінності, а саме справедливості і довіру, які лягли в основу зв'язків між Малайзією та Україною як друзів у сфері дипломатії, торгівлі та безпеки.

– *Кілька місяців тому на зустрічі з заступником Міністра оборони України ви зазначили, що Малайзія прагне активно співпрацювати з Україною у військовій сфері. Для цього має бути створена спільна комісія з оборонної співпраці. Який прогрес уже досягнуто в цьому напрямі?*

– Попри підписання Меморандуму про взаєморозуміння в оборонній співпраці між Малайзією та Україною 2007 року, діяльність у цьому секторі залишається обмеженою. Малайзія вважає, що двостороння співпраця в галузі оборони може бути посилена за допомогою створення Спільного комітету, який передбачено в межах чинного Меморандуму про взаєморозуміння. Завдяки цьому Спільному Комітету Малайзія та Україна зможуть ефективно здійснювати моніторинг, управління та впровадження Меморандуму. З цієї метою Міністерство оборони Малайзії й надалі обговорює це питання з малайзійськими збройними силами щодо можливих напрямів взаємодії й буде далі розглядати пропозицію з українською стороною. Я сподіваюся, що заснування такого спільного комітету дасть змогу ще більше посилити взаємодію у сфері оборонної промисловості та військової співпраці.

– *9 травня 2018 року в Малайзії відбулася безпрецедентна зміна уряду. Ви одного разу зазначили, що ця подія призвела до формування «Нової Малайзії». Є також поширена думка, що Революція гідності 2014 року, породив «Нову Україну». На Вашу думку, чи є деякі спільні риси в новітній історії наших двох народів?*

*Надзвичайний і Повноважний Посол Малайзії в Україні Дато Раджа Реза Раджа Заїб Ша з родиною
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Malaysia to Ukraine Dato' Raja Reza Raja Zaib
Shah with family*

– Для Малайзії як країни, яка дотримується принципів демократії, верховенства Конституції та права, 14-ті Генеральні вибори залишили глибокий і незмінний слід у її історії. І я бачу певні подібності між подіями, що привели до народження «Нової Малайзії» й «Нової України». В обох випадках вони були обумовлені вимогами людей до реформ і їхнім прагненням мати уряд, який боротиметься з корупцією, відновить верховенство права та перезавантажить владні інститути.

Проте, на відміну від України, де вуличні протести, хоч і на шляху до демократичних реформ і політичних змін, стали частиною політичної культури країни, що призвело до двох революцій у минулому, малайзійці розуміють, що хоча вони і мають велику вагу у формуванні уряду, якого вони хочуть, єдиний спосіб донести свої прагнення – це голосування в день виборів. Саме це і сталося 9 травня 2018 року. Результати виборів виявили вибір малайзійського народу, який привів до першої зміни влади за 61 рік. Безумовно, це стало свідченням, що малайзійці мають сміливість проголосувати за зміни. Понад те, нам надзвичайно пощастило й ми пишаємося тим, що послідовний перехід влади відбувався мирно і впорядковано, без насильства. Це говорить про зрілість демократії в Малайзії, де всі сторони поважають одна одну і здатні прийняти волю народу.

MALAYSIA-UKRAINE: FAIR AND SQUARE PARTNERSHIP

– *This year marks the fifteenth anniversary of the establishment of the Embassy of Malaysia in Kyiv. What are the most remarkable achievements in bilateral relations over these years in general, and during your tenure in particular? What are the current priorities of the Embassy? What are the most promising areas of cooperation between our countries?*

– As you have rightly mentioned, Malaysia established its diplomatic mission in Kyiv 15 years ago, on 27 September 2004. Naturally, Malaysia-Ukraine relations have evolved since then in keeping with the strategic interests of both countries. In the early phase of our bilateral ties, interwovention – owing it to the sizeable number of Malaysians studying in Ukraine.

Although education continues to be one of priority areas for the Embassy of Malaysia, nowadays, we have reoriented it towards promoting Malaysia as an education hub for international students, including from Ukraine. Malaysia is ranked as the world's 11th most preferred study destination for international students by UNESCO. The factors that attract international students to study in Malaysia include quality education whereby the study programmes offered are internationally recognised; affordable tuition fees; reasonable cost of living; and safe and stable environment. Education options in Malaysia include public and private higher education institutions, foreign university branch campuses, skills training centers and language schools.

I realise that Ukrainian students often look to pursue their tertiary education within the traditional destinations in Europe, the United States and Canada. At present, there are only seven Ukrainian students enrolled in Malaysian higher education institutions. However, with various factors around the world today, including a challenging global economy and changes in geopolitical trends in the United States and Europe, we hope to encourage more students from Ukraine to choose Malaysia as the destination to further their tertiary education.

In addition, the Embassy is placing more emphasis on promoting tourism. That was upon recognising Ukraine as a potential market in terms of tourist arrivals due to its growing middle class which means more Ukrainians could afford to travel abroad. Visa free travel to Malaysia for Ukrainians is the main factor that has drawn Ukrainians to choose Malaysia as their holiday destination. Besides that, Ukraini-

ans are attracted to Malaysia's white sandy beaches and excellent connectivity that enables smooth travels to other countries in the region. Our efforts over the years have borne fruits wherein tourist arrivals from Ukraine have increased more than twofold as compared to five years ago in 2012 with just 5,606 arrivals.

I must say witnessing the strengthening of bilateral relations between Malaysia and Ukraine has been the most noteworthy achievement during my tenure thus far. This was manifested by the uptick in exchanges of visits including the visit by Malaysia's Minister of Human Resources to Ukraine in November 2018; upward trend in bilateral trade in 2017 and 2018; newly established cooperative endeavour in reference to halal certification collaboration between the Islamic Development of Malaysia (JAKIM) and Ukraine's Certification Center 'Halal'; and Ukraine being accepted as a Recipient Country of Malaysia's Technical Cooperation Programme (MTCP).

Based on the positive events I have mentioned, I can sum up that the most promising areas for further development of cooperation between Malaysia and Ukraine are trade, tourism, education and capacity building.

– *It has been almost five years since the downing of MH17. Malaysia lost 43 citizens to this disaster. In 2016, the Joint Investigative Team, comprising authorities from Australia, Belgium, Malaysia, the Netherlands, and Ukraine, determined that MH17 was shot down from separatist-held territory in the Donetsk region by a Buk antiaircraft system provided by the Russian military. In 2018, the JIT concluded that the Buk that shot down MH17 came from the 53rd Antiaircraft Missile Brigade based in Kursk in Russia. However, the Russian Federation still denies any responsibility for the downing of flight MH17. Moreover, it has been conducting a campaign of misinformation seeking to discredit the legitimacy of the Joint Investigative Team. According to Australian Foreign Minister Marise Payne, the negotiations with Russia towards 'establishing truth, achieving justice, and holding perpetrators to account' began in March this year. In your opinion, will it be possible to bring Russia to justice in the end?*

– Foremost, I want to emphasise that Malaysia's overriding aim is to ensure that justice is served. Malaysia, as one of the member country of the Joint Investigation Team (JIT), remains fully committed to the JIT efforts to find and prosecute the perpetrators of this inhuman act.

As the criminal investigation is ongoing, Malaysia hopes that all concerned parties would continue to focus on ensuring the exhaustiveness of the investigation process so that our ultimate goal could eventually be achieved. Thus far, we have been pleased with the Dutch-led JIT investigation and have confidence in the Dutch legal system to try the perpetrators upon the conclusion of the criminal investigation.

– *Ukraine became a recipient country of the Malaysian Technical Cooperation Programme in 2018. What projects have already been launched in the framework of this initiative?*

– Since the beginning of 2019, we have offered many courses in wide-ranging areas under the ambit of the Malaysian Technical Cooperation Programme (MTCP). MTCP is our international cooperation programme that provides training and technical advice in core areas for developing countries. Among them, courses in diplomacy and crisis management, physical infrastructure, anti-corruption, power plant and solar power system as well as customs. I am happy to note that the response from Ukraine has been very encouraging and the selection of Ukrainian applicants speaks to the quality of professionalism and knowledge amongst Ukrainian public officials.

– *In February 2018, Datuk Wan Latiff Wan Musa, then deputy chief executive of the Malaysia External Trade Development Corporation (Matrade), said that Malaysia and Ukraine have to ramp up trade promotional activities in order to boost bilateral trade. Since Malaysian companies are not familiar with Ukrainian companies and vice versa, a number of business fora, trade missions and exhibitions were organized over the last year. To what extent have these measures been successful?*

– Malaysia–Ukraine bilateral trade has been on the rise for the past 2 years after a period of stagnation. Malaysia’s trade with Ukraine grew by 25.8 per cent between 2016 and 2017, and by 23.9 per cent between 2017 and 2018. In 2018, total trade between Malaysia and Ukraine was valued at USD263.48 million, of which exports from Malaysia were worth RM121.39 million and imports into Malaysia were worth RM143.51 million. Ukraine had registered a trade surplus of RM 20.70 against Malaysia during the period.

The accelerated trade growth between Malaysia and Ukraine is partly due to Malaysian and Ukrainian government led initiatives, which had encouraged both Malaysian and Ukrainian businesses to reconnect and explore partnership opportunities.

Notable business and trade activities conducted include a Seminar titled ‘Prospering Trade between Malaysia and Ukraine’ followed by business-to-business meetings that was organised in Kuala Lumpur in January 2018, in cooperation with the Malaysia External Trade Development Corporation (MATRADE). 19 Ukrainian companies and trade associations participated in the seminar. This was followed by the Export Acceleration Mission (EAM) to Ukraine in June 2018, led by Datuk Wan Latiff Wan Musa as you pointed out. A total of five Malaysian companies participated in the EAM and they had engaged in over 20 one-on-one business meetings with Ukrainian business partners. As a result, USD10.22 million worth of sales were generated in the sectors of food and beverage as well as medical devices and equipment, among others.

Recently in April 2019, nine Ukrainian companies participated in the International Sourcing Programme (INSP) organized by MATRADE in conjunction with the 16th Malaysia International Halal Showcase in Kuala Lumpur. Ukraine’s participation had generated USD 390,000 in sales, with more businesses under negotiation.

On the whole, two-way trade interest between Malaysia and Ukraine has gained traction with potential for continued momentum. MATRADE Office in Ukraine (MATRADE Kyiv) which is based out of our Embassy plays a main role in facilitating the introductions between Ukrainian companies seeking for sourcing partners in Malaysia. MATRADE Kyiv is also able to assist Ukrainian companies to verify the authenticity of Malaysian partners.

– *Starting from January 2019, Ukraine's Halal Certificate is fully recognized in Malaysia. This decision by the Department of Islamic Development of Malaysia will undoubtedly open new horizons for Ukrainian food exporters. To your mind, what are further perspectives for the development of bilateral cooperation in the field of agriculture?*

– I am confident that the approval of the Halal Certification Center LLC as the first recognised Foreign Halal Certification Body in Ukraine by the Department of Islamic Development of Malaysia (JAKIM) will pave the way for expansion of products being traded between Ukraine and Malaysia which is a predominantly Muslim country. Besides, given that Malaysia's halal certification is globally recognised, halal food products from Ukraine can now have market access to other international markets too.

According to the data of Malaysia's major imports from Ukraine, vegetable oils such as sunflower oil and rape seed oil as well as grains and pulses topped the list of Ukrainian agricultural products that are highly in demand. Beginning 2018, Ukrainian fruits namely apples and berries have also made inroads into the Malaysian market. Vice versa, we also hope that Malaysian tropical fruits such as Carambola (starfruit), mangosteen, jackfruit and pineapple will one day be able to penetrate the Ukrainian market.

Having said that, I have to caution against any discriminatory measures that will hamper Ukraine's economic cooperation with Malaysia particularly in the agriculture field. I am referring to the proposed legislation to ban the use of palm oil in food products in Ukraine under the pretext that it is hazardous to the human's health.

I want to clarify that Malaysia produces its palm oil under strict regulations, both locally and internationally. In that regard, Codex Alimentarius of the World Health Organization (WHO) and Food and Agriculture Organization (FAO) have prescribed palm oil as one of the oils and fats suitable and certified for human consumption. As a result of such adherence to international norms and standards, we do not know of any other country that legislates against the use of palm oil and its products in foods.

Malaysia is seriously concerned with Ukraine's move to specifically single out palm oil which we deem as discriminatory and unjustified, especially taking into account that the proposed legislation was not backed by sound scientific principles. Any attempt to discriminate palm oil, which is the largest export item from Malaysia to Ukraine, without a doubt will negatively impact bilat-

eral trade our two countries. It will also undermine the values namely fairness and trust that have underpinned Malaysia-Ukraine ties as friends in diplomacy, trade and security.

– *Just a few months ago, at the meeting with the Deputy Minister of Defence of Ukraine, you noted that Malaysia is committed to actively cooperating with Ukraine in the military sphere. A joint commission on defence cooperation should be established to that end. What progress has already been made in this direction?*

– Despite the signing of the MoU on Defence Cooperation between Malaysia and Ukraine in 2007, there have been minimal activities conducted between both countries. Malaysia is of the view that the bilateral defence cooperation could be strengthened with the establishment of a Joint Committee which is provided for under the existing MoU. Through this Joint Committee, Malaysia and Ukraine would be able to monitor, manage and implement the MoU effectively.

To this end, Ministry of Defence Malaysia is still deliberating this matter with the Malaysian Armed Forces for possible area of engagements and will further discuss the proposal with the Ukrainian side. I do hope that with the establishment of such joint committee, more interactions in the field of defence industry and military cooperation could be further strengthened.

– *On 9 May 2018, an unprecedented change of government took place in Malaysia. You have once noted that this event resulted in the formation of ‘New Malaysia’. There is also a widely held view that the 2014 Euromaidan revolution, also known as the Revolution of Dignity, gave birth to ‘New Ukraine’. In your opinion, are there some similarities in the recent history of our two nations?*

– As a country that upholds the principles of democracy, the supremacy of the Constitution and the rule of law, the 14th General Elections did leave a profound and indelible mark in Malaysia’s history. And to a certain extent, I do see the similarities between the events that led to the birth of ‘New Malaysia’ and ‘New Ukraine’ wherein both were propelled by the people’s demands for reforms of their respective nations and their aspiration to have a government that fights corruption, restore the rule of law and rebuild institutions.

However, unlike in Ukraine where street protests, albeit in pursuit of democratic reforms and political changes, have become embedded in the country’s political culture resulting in two Revolutions in the past, Malaysians understand that while they have a voice in shaping the government they want, the only way to make their voices heard is to cast their ballots on Election Day. This was what happened on 9 May 2018. The results of the elections manifested the choice of the Malaysian people of which had led to the first change of government in 61 years. It was certainly a testament that Malaysians have the courage to vote for change. Moreover, we are extremely fortunate and proud that the consequent transition of power occurred peacefully and orderly without violence and bloodshed. It speaks volume of Malaysia’s maturing democracy whereby all parties respect and able to accept the will of the people.

Антоніо ГАЗЗАНТІ ПУЛЬЄЗЕ ДІ КОТРОНЕ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Суверенного військового ордену госпітальєрів
Святого Іоанна Єрусалимського, Родосу і Мальти*

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА: НОВИЙ ВИКЛИК ДЛЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Насамперед хочу принагідно висловити вдячність генеральному директорові ГДІП пану Павлу Кривоносу і всім його колегам за безцінну підтримку Посольства Суверенного Мальтійського Ордену в Україні в організації низки культурних та благодійних заходів.

2018 і 2019 роки є етапними для відносин Суверенного Мальтійського Ордену й України. 2018 року наші держави відзначили 10-річчя зі встановлення дипломатичних відносин. Ця подія також стала можливістю опублікувати пам'ятне видання під назвою «Суверенний Мальтійський Орден і Україна: 10 років дипломатичних відносин, 27 років служіння нужденним», яке узагальнює численні напрями діяльності Мальтійського Ордену в Україні з 1991 року.

Проте саме у 2019 році уряди наших держав уклали першу Угоду про співпрацю щодо сприяння гуманітарній діяльності Мальтійського Ордену в Україні. Із правового і формального погляду, це стало історичним моментом виняткової ваги, який свідчить про тривалу і плідну співпрацю між Мальтійським Орденем та Україною.

Важливо вчергове підкреслити, що Мальтійський Орден працює в Україні з 1991 року і його пильна увага зосереджена на допомозі нужденним і хворим, дітям і сиротам – найуразливішим частинам населення. Починаючи з 2015 року, Орден розгортає свою діяльність і на Сході країни довкола найгостріших осередків гуманітарної кризи. На цих територіях Мальтійський Орден разом із його підрозділами, медичним, парамедичним персоналом і волонтерами надає важливу підтримку з психологічної реабілітації близько 15 тисячам осіб.

Хотілося б наголосити на цьому аспекті і пояснити його суть. У багатьох країнах, зокрема й східноєвропейських, питання психічного здоров'я завжди було предметом підвищеної уваги. Завдяки діяльності Всесвітньої організації охорони здоров'я та різноманітним соціальним проектам щодо психосоціальної підтримки, рівень розуміння такої проблематики в Україні зріс. Гуманітарна організація «Мальтійська служби допомоги» у співпраці з «Мальтізер Інтернешнл» опікується проектом, спрямованим на розвиток і підтримку психосоціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам у Києві та околицях, а також у східних регіонах України – Луганську та Донецьку. Було засновано кілька центрів психосоціальної реабілітації, укомплектованих персоналом з місцевих спеціалістів, волонтерів і працівників, найнятих серед внутрішньо переміщених осіб. У процесі реалізації проекту цільова аудиторія надання допомоги поступово збільшилася і була розповсюджена на місцевих жителів.

Загалом, проведення кількісного аналізу та оцінювання програм психічного здоров'я і психосоціальної підтримки є досить складним. Однією з причин є те, що психічне здоров'я є табуованою темою, а тому кількість тих, хто готовий говорити про свої складнощі в цьому контексті обмежена. З іншого боку, статистика щодо психічного здоров'я є малодоступною, а її висвітлення за допомогою кількості вилікуваних чи доказів зниження смертності не дає повної картини. З огляду на це найважливішим показником є зменшення кількості самогубств. Попри те, що повністю достовірної інформації немає, попередні оцінки здебільшого виходили з кількісних показників і менше – з якісних.

Із липня 2015 року команда з 80 фахівців працює в центрах психологічної реабілітації під егідою Мальтійської служби допомоги на Сході України та в Київській області. Такі центри працюють у Маріуполі, Волновасі, Северодонецьку, Щасті, Краматорську, Дружківці, Покровську, Южноукраїнську та Києві, де внутрішньо переміщеним особам надають безкоштовну юридичну, психологічну та соціальну підтримку, а державні службовці, соціальні працівники та волонтери здобувають знання і навички з психосоціальної реабілітації на тренінгах, семінарах і круглих столах. Кожен має можливість ознайомитися з правилами надання психологічної або першої медичної допомоги. Персонал центрів включає психологів, психотерапевтів, соціальних працівників і юристів, дехто з яких працює у міжнародних організаціях або спеціалізованих робочих групах місцевого або державного рівня. У своїй діяльності центри керуються міжнародними стандартами та дієвими підходами, включно з досвідом організації з підвищення стійкості громади «Ізраїльська коаліція травми», норми ВООЗ та ЮНІСЕФ. Проект реалізують спільно з громадською організацією «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій» та Національним університетом «Києво-Могилянська академія».

У 2016 році під час державного візиту до психореабілітаційного центру в Слов'янську відвідали троє міністрів закордонних справ: Павло Клімкін, Франк-Вальтер Штайнмайер та Жан-Марк Еро, які обмінялися думками з працівниками установи та учасниками наших різноманітних реабілітаційних програм.

Завдяки нашим партнерам – членам Ротарі клубу зі Швейцарії – Мальтійська служба допомоги організувала реабілітаційну програму для дітей зі Сходу України та «сірої зони», які прибували до Львова невеликими групами разом зі своїми вихователями і психологами, що працювали з ними раніше. Мальтійська служба допомоги організувала для гостей насичено та цікаву програму, завдяки чому для багатьох із них подорож стала не лише веселою і захопливою пригодою, а й засобом повноцінної реабілітації й соціалізації, який непомітно змінював дитячу свідомість.

У зв'язку з цим хотілося б поділитися деякими подробицями нашого проекту в Донецькій і Луганській областях, керованих із центрального відділу, розташованого в Києві. Як уже зазначалося, головною ціллю проекту є покращення умов життя не лише внутрішньо переміщених осіб, але й спільноти, яка приймає їх, для створення мирного і життєздатного суспільства. Проект включає індивідуальну допомогу, яка надається безпосередньо жертвам конфлікту; навчання і нагляд службовців, які надають психосоціальну підтримку, а також втілення здатності до реагування компетентних місцевих служб за потреби завдяки їх активної участі у заходах та подіях, які розвивають суспільну та громадянську самосвідомість.

Ми докладаємо всіх зусиль для психосоціальної реабілітації жертв конфлікту в Україні вздовж лінії розмежування і підвищення потенціалу місцевого населення в подоланні його психосоціальних наслідків.

Проведені в рамках проекту заходи також дуже важливі для поширення інформації на тему психосоціальної підтримки і психічного здоров'я. Було організовано масові заходи з розповсюдження знань щодо психосоціальної взаємодії для надання допомоги, у яких взяли участь понад 6000 осіб.

У центрах Мальтійської служби допомоги є широкий спектр реабілітаційних заходів і курсів терапії. Охочі можуть обирати між індивідуальними і груповими сеансами та консультаціями, які спрямовані на обговорення повсякденних тем; допоміжними курсами, серед яких відвідання театру, шиття й уроки кулінарії. Наші пропозиції значно спрямовані на активізацію і розвиток взаємної допомоги між відвідувачами центру. На цьому напрямі зосереджено близько 5 800 осіб. Ба більше, у нашому розпорядженні є мобільні групи, які працюють у віддалених районах.

Проект також включає організацію курсів з підвищення кваліфікації службовців і контролю за психосоціальними та психотерапевтичними методами, які застосовують місцеві психологи і соціальні працівники. Серед них – щоденні тренувальні курси, семінари та серії конференцій. У районах реалізації проекту також проводять опитування та інтерв'ю з персоналом і волонтерами для забезпечення якісної роботи.

Цей і багато інших напрямів діяльності свідчать про готовність Мальтійського Ордону покращувати гуманітарне становище в Україні у співпраці з центральними та місцевими органами влади, а також українськими та міжнародними організаціями. Я переконаний, що в майбутньому робота в цьому напрямі стане ще більш активною і плідною завдяки незмінній цілеспрямованості та самовідданості всіх, хто працює в установах Ордону.

Antonio GAZZANTI PUGLIESE DI COTRONE,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Sovereign Military Hospitaller Order
of Saint John of Jerusalem, of Rhodes and of Malta to Ukraine*

PSYCHOSOCIAL SUPPORT: THE NEW CHALLENGE FOR HUMANITARIAN ACTIVITY

First of all, I would like to take this opportunity to express my thanks and gratitude to Mr Pavlo Kryvonos, the director of GDIP and all his collaborators for the precious support they gave to the Embassy of the Sovereign Order of Malta in Ukraine to organize a series of cultural and charity events.

The 2018/2019 are two very important years for the relations between the Sovereign Order of Malta and Ukraine.

In 2018 our two states celebrated 10 years of official diplomatic relations. This event was also an opportunity to publish a commemorative book «Sovereign Order of Malta and Ukraine: 10 years of diplomatic relations, 27 years of serving to the needy» which summarizes many activities carried out by the Order of Malta in the country since 1991.

On the other hand, 2019 is the year in which the first Cooperation Agreement, aimed at facilitating the humanitarian activity of the Order of Malta in Ukraine, was signed between the governments of our two states. It was a very important historical moment from a formal and substantial point of view, that testifies to the continuous and fruitful collaboration between the Order of Malta and Ukraine.

It is important to mark once again that the Order of Malta has been working in Ukraine since 1991 and all its constant attention is focused on the poor and the sick, children and orphans, on the weakest sections of the population. Since 2015 the Order of Malta is also present in the East of the country, near to the areas where the Humanitarian crisis is particularly dramatic. In this background the Order of Malta with its facilities, medical and paramedical staff and volunteers, is providing an important psychological rehabilitation support for about 15,000 people.

I would like to stress on this last matter and give some clarification. In many countries, also in Eastern Europe, the issue of the mental health has always been the subject of increasing attention. Through the focus of the World Health Organization and through various social projects concerning the mental health psycho-social support, a certain awareness of mental health has also increased in Ukraine. Humanitarian Organization Malteser Ukraine, together with Malteser International, is engaged in the project, which aims to develop and support

the psychosocial care of internally displaced persons in Kyiv and its surroundings and also in the regions of the Eastern parts of Ukraine, in Lugansk and Donetsk. Several psychosocial centers have been established and managed with local professionals, volunteers and staff who have been recruited also among the IDPs. During the implementation, the target audience of the aid has gradually become wider, and the assistance and psychosocial support has also been provided to the resident population.

Generally, it seems difficult to carry out a qualitative analysis and a corresponding evaluation for MHPPS programs: one reason is the fact that mental health is a taboo subject, therefore the number of those who show willingness to report their difficulties is limited. On the other hand, in the context of mental health the data are difficult to obtain. It is difficult to speak in terms of healing or through the proof of reduced mortality. In this regard the most important indicator is the reduction of the suicide rate. Even though there are no completely reliable data, previous assessments have focused mostly on quantity and less on quality.

Since July 2015, a team of over 80 professionals has been working in psychological support centers run by the Malteser in Eastern Ukraine and in the Kyiv region. Malteser psycho-social centers operate in Mariupol, Volnovakha, Severodonetsk, Shchastia, Kramatorsk, Druzhkivka, Pokrovsk, Yuzhnoukrainsk, and Kyiv. Displaced persons receive free legal, psychological and social support; public officials, social workers and volunteers are provided knowledge and skills in providing psycho-social support for displaced people during training programs, seminars and roundtables. Anybody has the opportunity to learn to provide psychological or medical first aid. Psychologists, psychotherapists, social workers, and lawyers are working at these centers; some of these are experts working in international organizations or specialized working groups at the local or national level. The work of the Centers corresponds to world standards and is based on effective practices, including the experience of the Israeli Trauma Coalition, standards of the WHO and the UNICEF. The project is implemented in cooperation with the Ukrainian Association of Professionals in Overcoming Consequences of Psychotraumatic Events and National University 'Kyiv Mohyla Academy'.

In 2016, the Psychosocial Rehabilitation Center in Sloviansk was visited by three Foreign Ministers on a state visit to Eastern Ukraine: Pavlo Klimkin (Ukraine), Frank-Walter Steinmeier (Germany) and Jean-Marc Ayrault (France). They managed to speak to employees of the Center, as well as to clients of our various rehabilitation programs.

Thanks to the partners – members of the Swiss Rotary Club – Malteser Ukraine managed to organize a rehabilitation program for groups of children from Eastern Ukraine, as well as from the 'grey zone'. These children came to Lviv in small groups, together with their caretakers and psychologists who had worked with

them before. Here they were provided with a very full and varied schedule (the Malteser took great pains to organize everything well), so for many the trip was not just a fun and exciting adventure but also brought the benefits of true rehabilitation and socialization, surreptitiously transforming children's hearts.

At this point I would like to share some more specific details about our project in the Donetsk and Lugansk regions, which is coordinated by the center in Kyiv. As already mentioned, the main aim of the project is to improve the living conditions not only of Internally Displaced Persons but also of the community that hosts them, thus helping the establishment of a peaceful and functioning society.

The project includes individual aid given directly to the victims of the conflict, the training and supervision of the operators who provide psychosocial support and also the implementation of the ability to react in times of need of the competent local services, thing that is achieved through their active involvement in cooperation, thus developing civic and social sensitivity.

Every effort is made in order to achieve psychosocial stabilization of the victims of the conflict in Ukraine along the contact line, as well as increasing the capacity of the local population to overcome the psychosocial consequences of the conflict in Ukraine.

The measures that were implemented in this project considered also very important for sharing information regarding the topic of psychosocial support and mental health. Public events for the dissemination of knowledge regarding psychosocial interaction aimed at helping were organized and promoted. More than 6000 people were involved.

In the Malteser centers there is a wide range of psychosocial support measures and therapy course formats. You can choose between individual and group therapy sessions, consultations that aim to discover some topics of everyday life, support courses such as theater, sewing and cooking workshops. Much of the offer contributes to the activation and development of mutual assistance services among the center-goers. Around 5800 people are involved in this part. In addition, there are also mobile groups that reach remote places and inhabitants.

The project also includes the organization of courses aimed at improving operators' qualifications and also the supervision of psychosocial and psychotherapeutic methods adopted by local psychologists and social workers. These are daily training courses, seminar and conference series. Surveys and interviews with staff and volunteers are also carried out in the project areas to ensure the quality of the work.

This and many other projects are the humanitarian commitments that the Order of Malta is carrying out in Ukraine, in collaboration with the central and local authorities and with other Ukrainian and International organizations. I am convinced that this work will become even more intense and fruitful in the future thanks to the constant commitment and dedication of all the women and men who work in the structures of the Order.

Руслан БОЛБОЧАН,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Молдова в Україні*

МОЛДОВСЬКО-УКРАЇНСЬКА СПІВПРАЦЯ: ПИТАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Події останніх років, які ми засвідчуємо, змушують світову спільноту приділяти дедалі більше уваги питанням міжнародної безпеки. У сучасному взаємозалежному світі ця проблематика об'єктивно головує на міжнародному порядку денному – з огляду на «традиційні» загрози глобальній і регіональній безпеці, на нові виклики, які змушують держави змінювати попередні підходи до пошуку адекватної протидії цим ризикам.

Республіка Молдова й Україна – не виняток. Наші країни тісно співпрацюють із багатьох питань, які стосуються посилення регіональної безпеки. Хочу наголосити, що ця спільна робота, яка приносить конкретні практичні результати, відбувається передусім завдяки високому рівню активного політичного діалогу, який провадять між собою наші країни, а особливо останніми роками. Не зупиняючись детально на всіх аспектах молдовсько-української співпраці в цій важливій галузі, основний акцент хотів би зробити на двох моментах – посередницька роль України в придністровському врегулюванні, а також взаємодія на спільному державному кордоні.

Згадуючи про процес придністровського врегулювання, зазначу активний і корисний характер дій та ініціатив Києва, спрямованих на пошук взаємно прийнятних шляхів розв'язання цієї складної проблеми. Ми високо цінуємо принципову й послідовну позицію України та вдячні за підтримку зусиль Кишинєва щодо політичного врегулювання придністровського конфлікту, яке ґрунтується на дотриманні суверенітету й територіальної цілісності Республіки Молдова з наданням особливого статусу Придністровському регіону в її складі. У цьому контексті хочу відзначити й активну діяльність Спеціального представника України з питань придністровського врегулювання Посла Віктора Крижанівського.

Руслан Болбочан, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Україні
Ruslan Bolbocean, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Moldova to Ukraine

Для придністровської проблеми, крім її складності, про яку я згадував, характерна ще й комплексність. Кожен із її складників важливий по-своєму, тому ми приділяємо однаково велику увагу політичним, економічним, соціальним аспектам процесу врегулювання, а також послідовно виступаємо за обговорення всіх питань, які стоять на порядку денному переговорного процесу у форматі «5+2», що відбувається за участю посередників і наших міжнародних партнерів.

Такий підхід уже дав нам змогу досягти певного прогресу в розв'язанні низки проблем соціально-економічного характеру, з якими щодня стикається населення обабіч Дністра.

Водночас хотів би зазначити, що суб'єкти господарювання з Придністров'я мають можливість користуватися всіма перевагами, які надає зона вільної торгівлі між Республікою Молдова і Європейським Союзом. А наші громадяни, які проживають у цьому регіоні й мають молдовські біометричні паспорти, можуть здійснювати безвізові поїздки до країн ЄС.

Проте поки не маємо поступу в розв'язанні основних питань із так званого «третього кошика» переговорного формату «5+2», які стосуються всеосяжного й стійкого політичного врегулювання придністровського конфлікту та визначення статусу цього регіону в складі Республіки Молдова. Саме на це спрямовані зусилля Кишинева, які, ми переконані, зрозуміє та прийме Тирасполь.

Коли йдеться про нерегульований придністровський конфлікт у контексті регіональної безпеки, нас, безумовно, серйозно непокоїть факт тривалої незаконної російської військової присутності у Придністров'ї, а також велика кількість боєприпасів, що залишилися тут із часів Радянського Союзу. Це створює додаткові ризики й загрозу безпеці, і ми відкрито говоримо про це на всіх міжнародних майданчиках. Позиція Республіки Молдова така: необхідно якнайшвидше й повністю вивести російські збройні сили – так звану «Оперативну групу російських військ», а також вивести боєприпаси з Придністровського регіону відповідно до міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Російська Федерація. Водночас Кишинів послідовно обстоює трансформацію нинішньої миротворчої операції на Дністрі в цивільну місію з відповідним міжнародним мандатом.

Інший суттєвий чинник, який також посилює напругу в регіоні, – різке зростання, особливо протягом останніх років, кількості й масштабів військових навчань у Придністров'ї, у яких, на жаль, з'явився «новий» елемент – дислоковані російські війська.

Очевидно, що в якнайшвидшому розв'язанні всіх зазначених вище питань зацікавлена не тільки Республіка Молдова, а й регіон загалом. Тому ми високо цінуємо конструктивний діалог із нашими українськими партнерами й підтримку, яку надає нам Україна, зокрема й на міжнародній арені.

Говорячи про міжнародну безпеку, не можна обійти, на жаль, українську складну ситуацію та безпрецедентні виклики й загрози, з якими вже понад п'ять років стикається сусідня Україна. Принципова позиція Республіки Молдова добре відома. Її неодноразово озвучували з високих трибун, зокрема в ООН: це підтримка суверенітету й територіальної цілісності України, а також докладання зусиль до політико-дипломатичного врегулювання конфлікту на сході країни і ситуації навколо Криму.

Хотів би звернути увагу на ще один важливий складник співпраці Республіки Молдова та України – зміцнення безпеки на спільному державному кордоні протяжністю понад 1200 км. Зупинюся лише на кількох аспектах такої взаємодії. Наші країни вже майже завершили процес демаркації та договірно-правового оформлення державного кордону. В цьому контексті окремо відзначу підтримку, яку Україна виявляє до нашої ініціативи, зокрема проводячи на своїй території роботи з демаркації придністровської ділянки кордону.

Також триває робота із впровадження в пунктах пропуску механізму спільного контролю, який ми розглядаємо як конкретні практичні заходи не лише щодо забезпечення комфортніших умов під час проходження прикордонних і митних формальностей відповідно до найкращих міжнародних практик, а й щодо підвищення рівня безпеки на державному кордоні. Нині механізм спільного контролю запроваджено в шести пунктах пропуску, де його успішно застосовують (у деяких – уже протягом тривалого часу).

Радий, що перевагами спільного контролю можуть користуватися також жителі й економічні агенти Придністровського регіону Республіки Молдова після початку роботи в липні 2017 року автомобільного пункту пропуску «Первомайськ – Кучурган». Це наш перший такий досвід на придністровській ділянці кордону між Молдовою та Україною, і ми радіємо, що ініціатива повністю виправдовує себе. З минулого року в режимі спільного контролю функціонує й пункт пропуску «Паланка – Маяки – Удобне». Після масштабної реконструкції, яку профінансували Європейський Союз та уряд Республіки Молдова, це найсучасніший і найоблаштованіший пункт на молдовсько-українському кордоні.

Реалізація таких проектів, поза сумнівом, свідчить про високий рівень взаєморозуміння й готовності наших країн до тісної співпраці. Тому нині триває діалог з українськими партнерами щодо поширення практики спільного контролю й на інші пункти пропуску на державному кордоні, а необхідну для цього правову базу забезпечує нова актуалізована в цій галузі Угода, яку підписали наші країни.

На закінчення хочу ще раз наголосити, що Республіка Молдова приділяє посилену увагу міжнародній співпраці з питань регіональної безпеки, і ми задоволені, що нашу позицію розуміють та підтримують партнери, зокрема сусідня Україна. Переконалий, що лише об'єднавши зусилля, можна ефективно протистояти серйозним викликам і загрозам сучасності.

Ruslan BOLBOCEAN,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Republic of Moldova to Ukraine*

MOLDOVA–UKRAINE COOPERATION: MATTERS OF REGIONAL SECURITY

Recent developments, which we are witnessing, compel the world community to pay ever more attention to the maintenance of international security. Given the ‘traditional threats to global and regional security and new challenges, forcing states to modify their approaches to countering these risks in the interdependent world of today, this topic is naturally rising to the forefront of the international agenda.

The Republic of Moldova and Ukraine are no exception. Our countries have been closely cooperating in strengthening regional security. I would like to emphasize that our joint efforts, yielding tangible results, stem from the intensive high-profile dialogue conducted between our countries, particularly in recent years. Without dwelling on all the niceties of the Moldova–Ukraine partnership in this important area, I would like to primarily focus on two issues, to wit, the mediating role of Ukraine in the Transnistrian settlement process, as well as bilateral cooperation on the common border.

With reference to the Transnistrian conflict settlement, I would like to highlight vigorous and valuable activities and initiatives of Ukraine, aimed at exploring ways for a mutually acceptable solution to this multifaceted problem. We attach great value to the principled and consistent position of Ukraine and are grateful for seconding Moldovan efforts with regard to the political settlement of the Transnistrian conflict, proceeding from the principles of respect for the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Moldova along with according special status to the Transnistrian region within Moldova. In this respect, I would also like to highlight intensive work of Viktor Kryzhanivskyi, Special Envoy of Ukraine on the Transnistrian settlement.

Besides its aforementioned complexity, the Transnistrian issue is cross-cutting and has several dimensions, each of them being equally important. Therefore, we attach equal attention to the political, economic and social aspects of the settlement and consistently advocate the discussion of all agenda items of the 5+2 negotiation process, involving mediators and our international partners.

Such an approach has already enabled us to achieve certain progress in addressing various social and economic problems, confronting people on both banks of the Dnister River.

*Участь Прем'єр-міністра Республіки Молдова Павла Філіна та Президента України Петра Порошенка в церемонії відкриття спільного пункту пропуску на молдовсько-українському державному кордоні «Паланка–Маяки–Удобне» 28 грудня 2018 року
Pavel Filip, Prime Minister of the Republic of Moldova, and Petro Poroshenko, President of Ukraine, participate in the opening ceremony of the joint border crossing point at the Moldovan-Ukrainian state border 'Palanka–Maiaky–Udobne', 28 December, 2018*

Concurrently, I would like to point out that Transnistrian economic entities can enjoy all the advantages stipulated by the free trade area between the Republic of Moldova and the European Union. Our citizens, residing in the region and holding Moldovan biometric passports, can enjoy visa-free travels to EU countries.

Nevertheless, any advancement in resolving major issues from the so-called 'third basket' of the 5+2 format with regard to the all-round and stable political settlement of the Transnistrian conflict remains elusive. So is the case with determining the status of the region within the Republic of Moldova. It is to this end that Chisinau's efforts are made, which, in our opinion, will be understandable and acceptable for Tyraspol.

Referring to the unsettled Transnistrian conflict in terms of regional security, we are deeply concerned by the prolonged military presence of Russia in the region and the ammunition stockpiles, which have remained there since the times of Soviet Union. It generates additional risks and security threats, and we openly mention it on all international fora. It is the position of the Republic of Moldova that the Russian armed forces, namely the Operational Group of Russian Forces, be fully withdrawn at the earliest convenience together with the ammunition

stockpiles in accordance with the international obligations of the Russian Federation. At the same time, Chisinau is consistently in favour of transforming the current peacekeeping mission on the Dnister River into a civil mission with an appropriate international mandate.

Another significant factor contributing to the heightened tension in the region is the recent rapid growth in the strength and scale of military drills in Transnistria with the advent of the new element, the deployed Russian forces.

By all accounts, the rapid settlement of all the aforementioned issues is of interest not only for the Republic of Moldova but for the entire region as well. Therefore, we highly appreciate the meaningful dialogue with our Ukrainian partners and Ukraine's support on the international scene.

From the vantage point of international security, it is impossible to omit the utterly complicated situation and unparalleled challenges and threats confronting adjacent Ukraine. The principled position of the Republic of Moldova is well-known and has been reiterated from high rostrums, in particular, the UN. It implies support for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, as well as endeavours to the political and diplomatic conflict resolution in the east of the country and in Crimea.

I would also like to draw your attention to one more important element of the cooperation between the Republic of Moldova and Ukraine in regard to strengthening security on the common state border spanning more than 1,200 km. I will only mention a few aspects. Our countries continue their work on the demarcation process and legal framework of the state border, which is now in its final phase. In this regard, it is worthwhile to mention Ukrainian support of our initiative on the demarcation activities of the Transnistrian part of the border.

In addition, we are proceeding with the implementation of the joint control mechanism on the Moldova–Ukraine border, viewed as specific practical measures on ensuring not only more comfortable conditions during border and customs formalities in accordance with the best international practices but also strengthening security of the common border. At present, the mechanism has been successfully applied in six crossing points, in some of them – for a significant lapse of time.

I am pleased that the advantages of the common border can also be enjoyed by residents and economic entities of the Transnistrian region of the Republic of Moldova, following the inauguration of the 'Pervomaisk–Kuchurgan' motor vehicle crossing point in July 2017. That is our first experience of its kind on the Transnistrian part of the Moldova–Ukraine border and we are pleased that the initiative has proven its worth. Since last year, another crossing point, 'Palanka–Maiaky–Udobne', has been in operation in the joint control regime, being the most modern and well-equipped one after a major reconstruction funded by the European Union and the government of the Republic of Moldova.

*Зустріч Віцепрем'єр-міністерки Республіки Молдова з питань реінтеграції Христини Лесник зі Спеціальним представником України з питань придністровського врегулювання Віктором Крижанівським
Meeting of Kristina Lesnik, Vice Prime Minister of the Republic of Moldova for Reintegration, with Victor Kryzhanivskiy, Special Envoy of Ukraine on the Transnistrian Settlement*

Without a shadow of a doubt, the implementation of such projects attests to a substantial level of mutual understanding and commitment of our countries to closer cooperation. Hence, the dialogue is ongoing with our Ukrainian partners on expanding the joint control practice on other crossing points on the state border, with an updated agreement thereon ensuring the necessary legal framework.

By way of conclusion, I would like to reiterate that the Republic of Moldova attaches particular attention to international cooperation on regional security and we are pleased that our position is well received and supported by our partners, particularly Ukraine. It is my conviction that only by joining forces we can effectively counter major challenges and threats of modernity.

Ернст РАЙХЕЛЬ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Федеративної Республіки Німеччина в Україні
(2016–2019)*

ВІЗИТИ НІМЕЦЬКИХ ВИСОКОПОСАДОВЦІВ ДО УКРАЇНИ 2018 РОКУ – ПОТУЖНИЙ СИГНАЛ ПРО ПІДТРИМКУ УКРАЇНСЬКИХ РЕФОРМ ІЗ БОКУ НІМЕЧЧИНИ

У 2018 році виповнилося 100 років дипломатичним відносинам між Німеччиною та Україною. Нині Німеччина з гордістю називає себе одним із найнадійніших і найважливіших партнерів та друзів України. Однією з перших визнавши незалежність України 1991 року, Німеччина завжди – чи то в роки випробувань на початку української незалежності, чи то після Революції гідності 2014 року – оперативно надавала Україні всіляку необхідну допомогу. Завдяки співпраці у сфері технологій, фінансів і культури, а також взаємодії громадянського суспільства наших двох країн утворилася розгалужена мережа відносин на економічному, політичному й особистісному рівнях.

Справді, нині Україна – пріоритетний партнер Німеччини, від якої дістає довгострокову та ґрунтовну технічну й фінансову допомогу в галузі енергоефективності, економічного розвитку й інфраструктури, децентралізації та місцевого самоврядування, верховенства права та боротьби з корупцією, а також освіти, науки та засобів масової інформації. Від початку 2014 року Німеччина виділила 685 мільйонів євро на співпрацю зі сприяння розвитку, зокрема 218 мільйонів євро – на проекти гуманітарної допомоги. Німеччина й Україна налагодили міцні торговельні відносини: в Україні працює понад 1000 німецьких компаній, що робить Німеччину одним із найбільших інвесторів в українську економіку.

У 2018 році низка офіційних візитів на найвищому рівні вчергове продемонструвала потужну підтримку України з боку Німеччини.

1. Візит Президента Федеративної Республіки Німеччина Франк-Вальтера Штайнмаєра, 29–30 травня 2018 року

Дипломатичну естафету німецьких високопосадовців в Україні розпочав Президент Федеративної Республіки Німеччина Франк-Вальтер Штайнмаєр. І хоча це був його перший візит на посаді Президента, пан Штайнмаєр має багатий особистий досвід зв'язків з Україною за часів свого перебування на посаді Федерального міністра закордонних справ у 2013–2017 роках і чинного голови ОБСЄ 2016 року. Після Революції гідності 2014 року, за якою відбулася незаконна російська анексія Криму та почався збройний конфлікт на Донбасі, Штайнмаєр доклав величезних зусиль для забезпечення стабільності в країні. Під час численних візитів і переговорів, що іноді тривали всю ніч, він сприяв наданню негайної допомоги та проведенню перемовин між сторонами конфлікту на Донбасі, які відкрили шлях до створення Тристоронньої контактної групи в складі представників ОБСЄ, України та Російської Федерації. Головним посланням Штайнмаєра було: «Україна продовжує боротьбу за мир і процвітання, і Німеччина готова й надалі її підтримувати».

Дводенний візит Штайнмаєра перебігав за щільним графіком зустрічей на високому рівні. Протягом тривалої розмови з Президентом Порошенком двоє державних діячів обговорили питання, пов'язані зі збройним конфліктом на Донбасі. Вони погодилися, що потрібно активізувати діяльність у межах Нормандського формату (започаткованого в червні 2014 року за участю Франції, Німеччини, Росії та України), вивчити перспективи міжнародної миротворчої місії для Донбасу та звільнити українців, утримуваних у Криму та в Росії. Під час зустрічі з Прем'єр-міністром Гройсманом сторони обговорили зміцнення ділових відносин і перспективи подальших інвестицій. Обсяг торгівлі України з Німеччиною становить 6,6 мільярдів євро, поступаючись лише обсягу торгівлі з Китаєм; також Німеччина – один із п'яти найбільших інвесторів в Україні.

Для Штайнмаєра цей візит став також нагодою поспілкуватися з молодими українцями та заохотити контакти між представниками громадянського суспільства двох країн. Відвідавши середню школу з поглибленим вивченням німецької мови в районі Оболонь міста Києва, Штайнмаєр поговорив із німецькомовними учнями з усієї України. У світі небагато країн, де було б стільки охочих вивчати німецьку мову, як в Україні: понад 700 тисяч. Під час виступу в Києво-Могилянській академії Штайнмаєр пригадав події лютого 2014 року, які він пережив особисто, та закликав не втрачати того незламного, солідарного «громадянського духу», що так глибоко його вразив, і надалі боротися з корупцією й ізоляціоністським націоналізмом. «Важливо не допустити поразки ідеалів і досягнень Майдану», – сказав Штайнмаєр студентам, застерігши, що пасивність і бай-

дужість можуть бути головною перешкодою на шляху країни до миру та процвітання. Тому він закликав українське суспільство наполегливо впроваджувати реформи в країні, якими б важкими вони не здавались і на який би сильний опір не наражалися. «Ми, як справжні друзі, хочемо запропонувати вам усе, чим Німеччина може допомогти», – пообіцяв він.

Водночас погляд Штайнмаєра на німецько-українські відносини сягнув за межі подій 2014 року – до періоду ворожнечі та злодіянь, за який Німеччина має нести історичну відповідальність. Так, Штайнмаєр віддав шану загиблим у роки Другої світової війни, поклавши квіти до пам'ятника на могилі Невідомого солдата в Києві. А у Львові Штайнмаєр зустрівся з представниками єврейської громади біля меморіалу зруйнованої синагоги «Золота Роза». Цей меморіал, публічний простір в історичному центрі міста, створено в межах великого проекту Німецького товариства міжнародної співпраці (GIZ) з інтегрованого розвитку міст.

Франк-Вальтер Штайнмаєр, Президент Федеративної Республіки Німеччина під час візиту до Києва

Frank-Walter Steinmeier, President of the Federal Republic of Germany, during his visit to Kyiv

2. Візит Федерального міністра закордонних справ Гейко Мааса, 31 травня – 1 червня 2018 року

Через кілька годин після від'їзду Президента Штайнмаєра свій перший – із часу вступу на посаду Федерального міністра закордонних справ Німеччини – візит до України здійснив Гейко Маас. Пан Маас підтвердив готовність допомагати Україні, яку висловив Президент Штайнмаєр, та зосередився на конкретних заходах, що їх необхідно для цього вжити. Тоді як Штайнмаєр акцентував на необхідності проведення внутрішніх реформ для збереження здобутків Майдану, Маас окремо наголосив, що Німеччина не забула про збройний конфлікт, який усе ще точиться на лінії розмежування на Донбасі.

Тому Маас зустрівся з Президентом Порошенком для обговорення конкретних кроків зі сприяння миру. У зв'язку з цим Федеральний міністр повідомив, що за два тижні, 11 червня 2018 року, у Берліні буде проведено перше з 2016 року засідання в Нормандському форматі. Маас наголосив, що санкції проти Росії буде скасовано лише тоді, коли Росія співпрацюватиме у виконанні Мінських угод, які, на його тверде переконання, є єдиним способом забезпечити мирне врегулювання конфлікту.

Гейко Маас, Міністр закордонних справ
Федеративної Республіки Німеччина під
час відвідування зони ООС

*Heiko Maas, Minister for Foreign Affairs of
the Federal Republic of Germany, during his
visit to the Joint Forces Operation Area*

Для Німеччини вкрай важливо припинити кровопролиття на європейських теренах. Саме тому Маас і його український колега Павло Клімкін здійснили поїздку в зону конфлікту, на передову: прилетівши до Маріуполя гелікоптером, міністри вирушили з патрулем Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в село Бердянське, розташоване лише в кількох кілометрах від лінії розмежування, де селяни розповіли їм про свої повсякденні труднощі та відчайдушну надію на мир. Пізніше міністри побачили колишнє курортне містечко Широкине, ущент зруйноване під час бойових

дій 2015 року. Гейко Маас був глибоко вражений масштабами руйнування й відчаю. «Ми не забудемо вас», – проголосив він. Він запевнив українців, що німецька громадськість, так само як і міжнародна спільнота, уважно стежить за подіями на Донбасі: «Ми солідарні з українським народом».

3. Візит Канцлерки Ангели Меркель, 1 листопада 2018 року

За останні п'ять років Канцлерка Меркель виявила неабияку особисту зацікавленість і відданість справі мирного врегулювання збройного конфлікту на Донбасі та підтримки зусиль українського народу з розбудови демократичнішої та заможнішої країни. Під її провідом Німеччина взяла на себе вирішальну роль у деескалації конфлікту на Донбасі та стабілізації макроекономічної ситуації в Україні. Так, Німецька консультативна група в Україні, створенню якої сприяла пані Меркель, невтомно допомагає в проведенні структурних реформ відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Канцлерка Меркель має всі підстави запевнити своїх українських партнерів, що Німеччина й далі надаватиме великого значення двостороннім відносинам.

Після традиційної зустрічі з хлібом і сіллю в аеропорту Борисполя, яку влаштував Київський міський голова Віталій Кличко, Канцлерку Меркель із військовими почестями прийняв у Маріїнському палаці Президент Порошенко.

Канцлерка Меркель вважає збройний конфлікт на Донбасі найбільшим викликом для безпеки Європи після закінчення холодної війни. Тому переговори з Президентом Порошенком було зосереджено на необхідності забезпечити поступ у виконанні Мінських угод. Меркель засвідчила твердий намір Німеччини продовжити санкції ЄС проти Росії через інертність Кремля та його очевидне небажання виконувати свої зобов'язання за Мін-

ськими угодами. У зв'язку з цим Меркель рішуче розкритикувала заплановані на 11 листопада 2018 року «вибори» в непідконтрольних уряду районах Донбасу.

Канцлерка Меркель нагадала, що через брак поступу в реалізуванні Мінських домовленостей дедалі гіршає гуманітарна ситуація для постраждалого цивільного населення на Сході України. І навіть у тих районах, де є можливість задовольнити основні потреби людей, треба покращити їхнє соціальне становище. Отже, Меркель пообіцяла, що Німеччина, яка вже надає найбільше гуманітарної допомоги Україні, виділить додаткові 85 мільйонів євро, зокрема на програми професійного навчання та забезпечення житлом для переселенців. Ба більше, українські військові, які дістали поранення на передовій, і надалі матимуть можливість лікуватись у німецьких шпиталях.

Меркель підтримала ідею, яку вже висували Штайнмаєр і Маас, – продовжити обговорення миротворчої місії ООН. Канцлерка наголосила, що така місія має діяти на всій території Східної України, разом із районами, які наразі не контролює уряд.

На зустрічі Меркель із Прем'єр-міністром Гройсманом було порушено питання переважно двосторонніх відносин і економічного розвитку. Канцлерка закликала свого українського колегу до активнішого та неухильного реалізування необхідних і вже погоджених реформ. Німеччина й надалі допомагатиме Україні в цьому складному процесі, зокрема подовживши мандат спеціального посланника Георга Мілбрадта, який із серпня 2017 року надає українському уряду консультації з питань децентралізації, належного врядування та реформи державної служби. Канцлерка також повідомила, що відповідно до Німецького плану дій для України Німеччина розширить співпрацю з Україною у сфері розвитку.

У щирій і відкритій дискусії з лідерами фракцій Верховної Ради Меркель відверто відповіла на занепокоєння українських парламентаріїв щодо спорудження газопроводу «Північний потік 2». Меркель надала обґрунтування цього транснаціонального економічного проєкту, запевнивши депутатів, що Німеччина вкрай зацікавлена, щоб Україна залишалася важливою країною транзиту газу.

Канцлерка Меркель ушанувала пам'ять загиблих під час Революції гідності, відвідавши меморіал «Небесної сотні» на Майдані Незалежності в Києві й висловивши в такий спосіб свою солідарність і захоплення боротьбою українців за свободу й демократію. Потім вона виступила перед студентами Національного університету імені Тараса Шевченка та під час подальшої дискусії відповіла на запитання про двосторонні відносини, про майбутнє політики в епоху дедалі потужнішого популізму та про власне політичне майбутнє. Як досвідчена лідерка, вона заохочувала молоду аудиторію завжди шукати правду й не спокушатися на популістські обіцянки.

Ernst REICHEL,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Federal Republic of Germany to Ukraine
(2016–2019)*

HIGH-PROFILE VISITS OF GERMAN OFFICIALS TO UKRAINE IN 2018 – A STRONG SIGN OF GERMANY’S SUPPORT FOR UKRAINE’S REFORM AGENDA

Germany and Ukraine looked back on 100 years of diplomatic relations in 2018. Today, Germany is proud to call itself one of Ukraine’s most reliable and important partners and friends. As one of the first countries to recognize Ukrainian independence in 1991, Germany was swift to provide assistance wherever needed – whether in the first challenging years after Ukraine’s independence or in the aftermath of the ‘Revolution of Dignity’ in 2014. Through technical, financial, cultural and civil society cooperation, our two countries have developed a dense network of relations at economic, political and also personal level.

Indeed, Ukraine is a high priority partner for Germany today. Germany provides long-term and in-depth technical and financial assistance in the areas of energy efficiency, economic development and infrastructure, decentralization and local self-government, rule of law and fight against corruption, as well as education, science and media. Since 2014, Germany has allocated 685 million euros in development cooperation, of which 218 million euros were granted to humanitarian aid projects. Germany and Ukraine have built ever stronger trade relations: more than 1,000 German companies are present in Ukraine, making Germany one of the largest investors into Ukraine.

In 2018, several official visits at the highest level sent another strong signal of Germany’s support to Ukraine:

1. Visit of the President of the Federal Republic of Germany, Frank-Walter Steinmeier, May 29–30, 2018

The President of the Federal Republic of Germany, Frank-Walter Steinmeier, kicked off the diplomatic relay of top level officials to Ukraine. Even though it was his first visit in his position as President, Steinmeier has an intimate personal history with the country dating back to his former position as Federal Foreign Minister from 2013–2017 and OSCE Chairman-in-Office in 2016. After the ‘Revolution of Dignity’ in 2014, which was followed by Russia’s annexation of Crimea and the start of armed conflict in the Donbass region, Steinmeier had

dedicated tremendous efforts to stabilizing the country. During numerous visits and night-long negotiations, he had facilitated emergency assistance as well as talks between the parties to the conflict in Donbass, which paved the way for the establishment of the Trilateral Contact Group consisting of the OSCE, Ukraine and the Russian Federation. Ukraine's struggle for peace and prosperity is still continuing and so is Germany's commitment to support, was Steinmeier's main message.

The schedule of Steinmeier's two-day visit was packed with high-level meetings. In his extensive encounter with President Poroshenko, the two statesmen discussed issues related to the armed conflict in the Donbass region. They agreed that the Normandy Format (a format established in June 2014 which consists of France, Germany, Russia and Ukraine) shall be reactivated, that prospects of an international peacekeeping mission for the Donbass were to be explored and that Ukrainian detainees in Crimea and in Russia must be released. In his meeting with Prime Minister Hroysman, the growing business relations and prospects for further investment were discussed. The trade volume between Germany and Ukraine stands at 6.6 billion euros, second only to China, with Germany being also among the five largest investors in Ukraine.

But for Steinmeier, this visit was also an opportunity to get in touch with young Ukrainians and to promote contact between civil societies. During a visit of a secondary school with enhanced German language teaching in Kyiv's Obolon district, Steinmeier discussed with German-speaking pupils from all over Ukraine. There are few countries where as many people are learning German as in Ukraine: far more than 700,000. During a speech at the Kyiv Mohyla Academy, Steinmeier evoked the events of February 2014 as he had experienced them in person, and called for the unbreakable, solidary 'civic spirit', which had left the deepest impression on him, not to faint, but to keep up the fight against corruption and isolationist nationalism. 'It is important not to allow what was achieved by the Maidan to fail', Steinmeier told the students, cautioning that internal resignation might just be the main obstacle of the country's way towards peace and prosperity. Thus, he encouraged Ukrainian society to follow through with domestic reforms, as hard as they may seem and as strong the opposition might prove, and promised that 'whatever Germany can do to help, we want to offer you as true friends'.

But Steinmeier's view on German-Ukrainian relations went beyond the events of 2014, to a period of hostility and atrocities, for which Germany has to bear historical responsibility. Thus, Steinmeier paid his respects to the World War II Memorial of the Unknown Soldier in Kyiv. And in Lviv, Steinmeier met with representatives of the Jewish Community at the memorial for the destroyed Golden Rose Synagogue. This memorial, a public space in the historical city centre, has been created as part of an extensive municipal development and rehabilitation project by the German Society for International Cooperation (GIZ).

2. Visit of Federal Foreign Minister Heiko Maas, May 31 – June 1st 2018

Only hours after the departure of President Steinmeier, Heiko Maas paid his first visit to Ukraine since assuming office as Federal Foreign Minister of Germany. Maas made sure to back the commitment of President Steinmeier and to follow up with concrete measures to be taken. While Steinmeier had highlighted the need for internal reforms as a way forward to safeguard the achievements of the Maidan revolution, Maas also stressed that Germany has indeed not forgotten the armed conflict still raging along the contact line in the Donbass region.

Accordingly, Maas sat down with President Poroshenko to explore concrete steps to facilitate peace. In this regard, Maas announced that the countries of the Normandy Format would hold their first meeting since 2016 only two weeks later, on June 11, 2018, in Berlin. Maas underlined that sanctions against Russia would only be lifted if and when Russia would be cooperating with regard to implementing the Minsk agreements, which, he insisted, are the only way of ensuring a peaceful settlement of the conflict.

Ending the bloodshed on European soil is of the utmost importance for Germany. For this reason, Maas and his Ukrainian counterpart Pavlo Klimkin undertook a journey to the frontline of the conflict: after flying by helicopter to Mariupol, they travelled with a patrol of the OSCE Special Monitoring Mission to the village of Berdyanske, only a few kilometers from the line of contact, where villagers told them about their daily hardships and their desperate hope for peace. Later, the two ministers saw the former resort town of Shyrokyne, which had been completely destroyed by fighting in 2015. Heiko Maas was deeply moved by the scale of destruction and despair. ‘We will not forget you’, he emphasized. He assured the Ukrainians that the German public, as well as the international community, keeps following closely the events in the Donbas: ‘We stand in solidarity with the Ukrainian people.’

3. Visit of Chancellor Angela Merkel on November 1st, 2018

For the past five years, Chancellor Merkel has shown outstanding personal engagement and commitment in pursuing the peaceful settlement of the armed conflict in the Donbass region and in backing the efforts of the Ukrainian people towards a more democratic and prosperous country. Under her leadership, Germany has taken a decisive role in deescalating the conflict in the Donbass and in stabilizing Ukraine’s macroeconomic situation. The German Advisory Group to Ukraine, which Merkel helped to establish, has been relentless in its efforts to assist with structural reforms in accordance with the EU Association Agreement. Thus Merkel could reassure her Ukrainian counterparts of the importance Germany continues to attach to the bilateral relationship.

Канцлерка Німеччини Ангела Меркель під час зустрічі в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

Angela Merkel, Chancellor of the Federal Republic of Germany during the meeting in Taras Shevchenko National University of Kyiv

After the traditional reception with bread and salt at Boryspil airport by Kyiv's mayor Vitaly Klitschko, Chancellor Merkel was received with military honors at the Mariyinsky Palace by President Poroshenko.

Chancellor Merkel considers the armed conflict in Donbass to be the greatest security challenge since the end of the Cold War for Europe. Accordingly, discussions with President Poroshenko focused on the need for progress in implementing the Minsk agreements. Merkel confirmed Germany's determination to extend EU sanctions against Russia due to the inertia of the Kremlin and its apparent unwillingness to fulfill its commitment under the agreements. In this regard Merkel strongly criticized the planned "elections" in the non-government controlled areas of Donbass, which were scheduled for November 11, 2018.

Chancellor Merkel recalled that due to stalled progress on the Minsk agreements, the humanitarian situation of the affected civilian population in eastern Ukraine continued to deteriorate. And even in regions where basic needs were being fulfilled, people still needed a better social perspective. Accordingly, Merkel pledged that Germany, which is already the largest provider of humanitarian assistance to Ukraine, will provide additional 85 million euros, inter alia for vocational training purposes and IDP housing projects. More-

over, Ukrainian soldiers who were injured on the contact line will continue to receive treatment in German military hospitals, the Chancellor promised.

The Chancellor backed the idea to continue discussions on a UN peacekeeping mission, which Steinmeier and Maas had already put forward – emphasizing that such a mission must have a mandate to operate in the entire territory of eastern Ukraine, including the non-government controlled areas.

In Merkel's meeting with Prime Minister Hroysman, mainly bilateral and economic issues were raised. The chancellor encouraged her Ukrainian counterpart to implement necessary and already agreed reforms more rigorously. Germany would continue to assist in this challenging process, inter alia by prolonging the mandate of Special Envoy Georg Milbradt, who since August 2017 advises the Ukrainian side on the decentralization process, good governance and public service reform. The Chancellor also announced that in line with the German Action Plan for Ukraine, Germany will further expand its development cooperation with Ukraine.

In frank and open discussions with the faction leaders of the Verkhovna Rada, Merkel readily addressed Ukrainian concerns about the pipeline project North Stream 2. Merkel explained the rationale behind this multinational economic project, while reassuring MPs that it is Germany's paramount interest that Ukraine will stay an important gas transit country.

Chancellor Merkel paid tribute to the victims of the "Revolution of Dignity" at the "Heavenly Hundred" memorial on Kyiv's Maidan Square, thereby expressing her solidarity and admiration for the struggle of Ukrainians for freedom and democracy. She then proceeded to a discussion panel with students at Taras Shevchenko University, where she faced pertinent questions about bilateral relations, on the future of politics in the age of growing populism and on her own political future. The experienced leader encouraged her young audience to keep on searching for the truth and not to be lured by populist promises.

*Уле ТЕР'Є ХОРПЕСТАД,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Королівства Норвегія в Україні*

МРІЮ ПРО ДЕНЬ, КОЛИ УКРАЇНА ПОСЯДЕ СВОЄ ЗАКОННЕ МІСЦЕ В СІМ'Ї ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАРОДІВ

Співпраця між Норвегією та Україною налічує сотні років. Витоки нашої спільної історії простежуються ще за Доби вікінгів. Скандинавські воїни-мореплавці прийшли на береги Дніпра в Русь, об'єднавши зусилля з тодішніми князями в управлінні державою протягом X–XI століть. Один із норвезьких королів узяв за дружину дочку Великого князя київського Ярослава Мудрого Єлизавету, знану в Норвегії як королева Еллісіф. Як відомо з історії, Ярослав видав своїх трьох донь за монархів різних європейських держав: Франції, Угорщини та Норвегії. Єлизавету було короновано в 1045 році й вона правила, допоки її чоловік Гаральд Суворий, засновник столичного міста Осло, не загинув у битві при Стемфорд Бридж у 1066 році. Овдовіла королева вийшла заміж за данського короля, провівши решту свого життя на просторах Скандинавії. У цих подіях криється наш історичний зв'язок.

Минуло тисячу років, в Україні відбулася Революція Гідності, яка стала початком сучасної фази наших взаємин. Звісно, двосторонні відносини були тісними ще з часів проголошення незалежності в 1991 році. Норвегія визнала незалежність України в переддень Різдва 24 грудня 1991 року, а вже 5 лютого 1992 року встановила з нею дипломатичні відносини. У грудні 1992 року у Києві розпочало свою діяльність Посольство Норвегії в Україні. Спочатку представництво було розміщено в готельному номері, а згодом – перенесено за адресою вул. Стрілецька, 15. Саме там і досі знаходиться наше Посольство з 1993 року й ми не плануємо змінювати своє місцезнаходження. За період з 1991 по 2014 рр. між нашими державами сформувалися по-справжньому конструктивні та тісні відносини. Проте події Євромайдану, які справили надзвичайно потужне враження на норвежців і світову спільноту, стали новим поштовхом для їх подальшого поглиблення.

У політичному контексті Норвегія була і залишається послідовним поборником суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України. Ми засудили російську агресію на Сході України, окупацію й анексію Криму, здійснені з порушенням міжнародно-правових норм. Як і Європейський Союз, ми ввели санкції або обмежувальні заходи проти Російської Федерації. Розбіжність полягає лише у тому, що, на відміну від ЄС, який має поновлювати санкції кожні півроку, ми не повинні дотримуватися такої процедури. Вони будуть зберігатися, допоки ми не побачимо зрушень на краще у напрямі вирішення конфлікту.

У будь-якому разі, ми пильно спостерігаємо за перебігом конфлікту через спостерігачів ОБСЄ. Наразі в Спеціальній моніторинговій місії Організації працює 15 норвежців, більшість із яких залучені до оперативної діяльності на Донбасі на обидвох боках лінії розмежування. Їхня складна робота має неабияке значення і часто позначена смертельними ризиками. Два роки тому трагічно загинув громадянин Сполучених Штатів, однак відтоді не відбулося нових нещасних випадків. Наші спостерігачі відстежують перебіг конфлікту і звітують кожного дня для формування повної картини поточних подій.

Між нашими державами налагоджено тісну політичну взаємодію. Прем'єр-міністерка Норвегії Ерна Солберг побувала в Києві з візитом у листопаді 2014 року. Президент Петро Порошенко відвідав Осло під час зустрічі з прем'єркою в жовтні 2016 року, яка пройшла успішно. Україна і Норвегія мають розгалужену мережу політичних контактів, про що свідчить низка інших візитів, включно й зустрічі міністерського рівня. Між країнами досі є інтенсивний і тісний політичний діалог.

Ми підтримуємо та незмінно підтримуватимемо Україну, її незалежність і суверенітет. Ми також продовжимо співпрацювати з новообраним президентом, його командою. Цей процес зведено до рівня константи з огляду на європейський вибір України і ми залишатимемося його прихильниками. Під час свого візиту Ерна Солнберг ініціювала масштабний пакет допомоги для України розміром у майже 20 млн євро щороку. Одну четверту цієї суми передбачено використати для гуманітарних проєктів на Сході України і в зоні бойових дій. Решту має бути витрачено на реалізацію двосторонніх проєктів за трьома основними напрямками: енергоефективність, забезпечення верховенства права і належного управління, а також завершення, досягнення європейської інтеграції й запровадження європейських стандартів. Наразі ми доповнюємо ці напрями четвертою сферою – охороною здоров'я.

Наведемо приклад із галузі енергоефективності – заміна міських ліхтарів на вулицях Житомира, де замість звичайних ламп розжарювання встановлено більш економні світлодіодні, що дає змогу зекономити кошти міської ради і зберегти довкілля. Є багато схожих проєктів, серед яких

*Прем'єр-міністерка Норвегії Ерна Солберг приймає Президента України Петра Порошенка в Осло
Prime Minister of Norway Erna Solberg receiving President of Ukraine Petro Poroshenko in Oslo*

варто згадати заміну опалювальних систем у школах, лікарнях і дитячих садках, що підвищить їх енергоефективність, знизить витрати на утримання та зменшить негативний вплив на довкілля.

За останній період також було здійснено низку значних капіталовкладень у відновлювану енергетику не за рахунок державних коштів, а завдяки приватним ініціативам. Так, компанія NBT вже інвестувала 375 мільйонів євро в будівництво вітроелектростанцій на півдні України на узбережжі озера Сиваш, що неподалік від Кримського півострова. Будівельні роботи вже тривають; очікується, що їх завершать до кінця 2019 року. Паралельно в Запорізькій області відбувається розробка ще одного проекту більшої потужності на рівні близько 750 МВт, що зробить його найбільшою вітряною електростанцією в Європі. Наразі реалізація перебуває на етапі фінансового планування, а тому його втілення може тривати три-чотири роки. Проект став частиною пакету інвестиційних угод, підписаних під час візиту прем'єр-міністра Володимира Гройсмана до Осло в січні.

Ще одним принциповим для нас питанням є сонячна енергетика. Норвезька компанія «Скатек Солар» вже побудувала сонячні електростанції загальною потужністю від 150 до 200 МВт у Черкаській області і наразі працює над їх розширенням. Наприкінці поточного року їх потенціал має досягти 250 МВт завдяки інвестиціям в розмірі 250 млн євро. Також в процесі розгляду можливість реалізації нових подібних проєктів. Для Норвегії енергетика є одним із пріоритетів з погляду надання інвестицій.

Обсяги норвезького експорту переживають період зростання. Наші морепродукти і риба користуються популярністю серед українських споживачів. У Києві працює три ресторани і магазини холдингу «Егерзунд Сіфуд». Власне кажучи, морепродукти є найбільшим складником норвезького експорту і приносять прибутки приблизно 100 млн євро щороку, які зростають. Через вирощування в прохолодній чистій воді наша риба безпечна для споживання і має бездоганний смак. Проте Норвегія намагається диверсифікувати свій експортний потенціал. Через економічну кризу після Євромайдану і конфлікту на Сході, товарообіг між нашими країнами значно скоротився внаслідок різкого спаду ВВП України на майже 17% у 2014–2015 роках. Наразі економіка поступово відновлює позиції до попереднього рівня і показники 2019 року підтверджують цю тенденцію. Не є винятком і український експорт до Норвегії, який, попри негативне сальдо торговельного балансу, також зростає. Однією з основних статей експорту України до Норвегії є лижне спорядження. Норвежці захоплюються цим видом спорту, а більшість лиж на нашому ринку виготовлено саме в західній Україні. Щодо інших позицій імпорту Норвегії з України, то варто згадати сільськогосподарську продукцію, рибний корм, машинобудівне устаткування, одяг, меблі тощо. Я оптимістично налаштований щодо перспектив двосторонньої торгівлі й маю надію, що вона продовжуватиме зростати надалі.

Друга сфера співпраці – це верховенство права і демократизація. Норвегія робить один із найбільших фінансових внесків у бюджет Плану дій Ради Європи для України, до якого входить питання протидії корупції, реформування судочинства, сприяння свободі преси і забезпечення прав людини.

Також варто згадати проєкт «Пробація. Можливості для змін», офіс якого розташований у Харкові і який виступає за запровадження альтернативних виправних заходів для ув'язнених. Задум полягає в спробі пристосувати засуджених до цивільного життя після тюремного терміну і надати їм можливість знайти своє місце в суспільстві як законослухняних громадян. Ще один центр проєкту розміщено у Києві, де троє норвезьких експертів працюють спільно з українським «Центром пробації» при Міністерстві юстиції. На початку березня у Харкові за нашої ініціативи було відкрито відділення NORLAU – Норвезької дорадчої групи з питань верховенства права в Україні.

Передова програма у сфері демократизації має назву «Демократична школа», основними реципієнтами якої є учні 5–9 класів загальноосвітніх шкіл. Вона передбачає підтримку освітньої реформи шляхом розроблення навчальних програм для «Нової української школи» у тісній співпраці з Міністерством освіти і науки. Проєкт зосереджується на питанні шкільної автономії, розвитку демократії на місцевому рівні й способах залучення батьків

і місцевих громад для досягнення цих цілей. Серед пріоритетів також слід згадати запровадження в школах учнівського самоврядування, електронного навчання і навчальних курсів для вчителів. Наразі до програми залучено майже 230 шкіл з усієї України. Такий проєкт є способом осучаснення шкільної системи для пристосування її до європейських стандартів.

Інший масштабний проєкт під егідою Посольства ми реалізуємо в Чернігові з 2003 року. Він спрямований на соціальну адаптацію та перекваліфікацію колишніх військовослужбовців і членів їхніх сімей, включно й учасників бойових дій на Сході України, які не працевлаштувалися або не пристосувалися до цивільного життя після закінчення служби. Багато з них пройшли через складні психологічні випробування, а деякі страждають від тілесних ушкоджень. Цей проєкт надає їм можливість пройти 3-місячні курси за різними напрямками – економіка, ІТ, бізнес, створення власного бізнесу, працевлаштування на цивільну посаду тощо для підвищення професійної кваліфікації та надання психологічної підтримки тим, хто її потребує. Церемонії вручення випускних дипломів відбуваються щосеместра після закінчення занять. Ця подія завжди проходить у зворушливій атмосфері. Зазвичай я особисто беру участь у двох-трьох церемоніях у різних частинах України.

Не менш важливою сферою співпраці є культура. Так, минулого року в Житомирі ми організували культурно-мистецький фестиваль «Grieg Fest», названий на честь видатного норвезького композитора Едварда Гріга. 13 квітня у Києві відбувся масштабний захід за назвою «Nordic Night», організований представництвами скандинавських країн разом з українськими громадськими організаціями, який став втіленням наших цінностей і традицій, а також ознайомив відвідувачів із норвезькими туристичними маршрутами, музикою, кухнею та культурою. На захід було запрошено спікера з Норвегії, який розповів про особливості розвитку бізнесу в країні, інноваційні технології та підприємницьку діяльність жінок. Подія набула неабиякого розмаху, до неї долучилися сотні відвідувачів.

На 11 жовтня заплановано проведення заходу в Харкові, присвяченого норвезькому досліднику Фрітьйофу Нансену, який став першим, хто перетнув крижане плато Гренландії на лижах у 80-х рр. XIX століття. Він також здійснив спробу дістатися Північного полюса морським шляхом, але експедиція зазнала невдачі, корабель Нансена був закутий кригою, через що він вимушено провів три роки у водах Північного Льодовитого океану. Пізніше він зайнявся дипломатичною і гуманітарною діяльністю. Під час голоду 1921–1922 рр. він перебував в Україні як Верховний комісар Ліги Націй з питань біженців, докладаючи зусиль для допомоги Україні й Росії в скрутному становищі. Для цього Нансен відкрив офіс у Харкові, де працював зі своєю командою протягом зазначеного періоду. Розгорнув-

ши свою діяльність у Харківській і Дніпропетровській областях, вони допомагали селянам пережити голод. А сьогодні у співпраці з Харківським національним університетом імені В. Каразіна ми організовуємо захід на честь спадщини Ф. Нансена в Україні.

Література є ще однією перспективною сферою розвитку культурних зв'язків. Норвезькі письменники вже стали постійними відвідувачами міжнародного фестивалю «Книжковий Арсенал». Ба більше, Посольство також займається популяризацією норвезького кінематографу і підтримкою культурних проєктів.

Попри те, що Норвегія не є державою-членом ЄС, вона входить до Європейського економічного простору (ЄЕП) і Шенгенської зони. Після підписання Угоди про створення ЄЕП у 1994 р. ступінь нашої інтеграції з ЄС досяг піку, що робить Норвегію джерелом корисного для України досвіду. Ваша країна підписала Угода про асоціацію з ЄС і зараз знаходиться на етапі запровадження європейських стандартів у багатьох сферах. Згідно з останньою статистикою, близько 54% положень Угоди вже виконані. За ініціативою української сторони, ми розпочали діалог і консультації на експертному рівні з питань європейської політики за напрямками взаємної зацікавленості для обміну досвідом і думками.

Я в Україні вже три роки і маю зізнатися, що дуже полюбив вашу країну. Не лише за красиві місця, але й за народ – дружній, гостинний, усміхнений і далекоглядний. Через дрібку індивідуалізму в характері українці нагадують мені норвежців. Ви знаєте, чого хочете, але не генеруєте колективних ідей. У кожного з вас є своя думка, що ви неодноразово довели за різних, часто драматичних, обставин. Норвежці такі ж індивідуалісти – і це нас споріднює. Як і Україна, Норвегія – порівняно молода нація, яка майже 400 літ аж до 1814 року входила до складу Королівства Данія, після чого уклала унію зі Швецією, що існувала до 1905 року. А що таке одне століття у вирі історичних подій? Ми плекаємо нашу незалежність і свободу, що могло стати однією з причин відмови норвежців увійти до складу ЄС. Зараз майбутнє українців так само в їхніх руках і сусіди більше не мають над ним влади.

Останні президентські вибори це доводять. Вони відбулися в умовах свободи і справедливості, що заслуговує на повагу. Звісно, завжди можна знайти привід для критики, але виборчий процес пройшов вдало і спокійно. 21 квітня не відбулося жодних потрясінь і народ отримав шанс сказати своє слово. Це може прозвучати незвично, але для Норвегії в питанні виборів пріоритетними були їх прозорість і конкурентний характер. Ці умови не є данністю в усіх країнах пострадянського простору, включно й для вашого великого східного сусіда, де більшість речей визначено заздалегідь. В Україні ж у вас є можливість справжнього демократичного вибору, чим можна пишатися.

*Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Норвегія в Україні Уле Тер'є Хорпестад
зі студентами Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Ole Terje Horpestad, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Kingdom of Norway to Ukraine
with students of Petro Mohyla Black Sea National University*

Ми невтомно працюємо над покращенням наших двосторонніх взаємин і у зв'язку з цим я маю кілька мрій. Перша з них не філософська, а дуже конкретна: організувати прямий рейс з Осло до Києва. Це стало б неабияким поштовхом для туризму і спростило б налагодження контактів. Норвежці мали би можливість відвідувати Україну на вихідних і відкривати її для себе. Звучить як дуже приземлена річ, але це аж ніяк не применшує її значення. Все ж моя найбільша мрія стане дійсністю, коли прагнення України втіляться в життя і вона посяде своє законне місце в сім'ї європейських народів, чого так прагнуть українці. Усе, що ми можемо зробити для підтримки цього прагнення – це працювати кожного дня, допомагаючи Україні проводити реформи. Ми вітаємо європейські і євроатлантичні устремління України.

Ole TERJE HORPESTAD,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Kingdom of Norway to Ukraine*

I HOPE THAT ONE DAY UKRAINE WILL BECOME PART OF THE EUROPEAN FAMILY WHERE IT RIGHTFULLY BELONGS

The cooperation between Norway and Ukraine has its roots in ancient times. Our common history goes way back to the Viking Age. The Vikings came down the Dnipro River to work in Rus with the Princes who ruled at that time, in 10th–11th centuries. One of the Norwegian kings married Yelyzaveta, the daughter of Grand Prince Yaroslav the Wise, who is now known in Norway as Queen Elisiv. As we know, Yaroslav gave his three daughters away to different European kingdoms: France, Hungary and Norway. Yelyzaveta became queen in 1045, and ruled until her husband Harald the Hard Ruler, who was also the founding founder of our capital Oslo, was killed in the battle of Stamford Bridge in England in 1066. She became a widow and then married the Danish king. Hence, she stayed in Scandinavia for the rest of her life. That is our underlying historical connection.

A thousand years has passed and we have your Maidan Revolution. It was a starting point of our modern relations. Certainly, we had very close relations with Ukraine ever since independence in 1991. We recognized diplomatically Ukraine as a sovereign state on Christmas Eve, 24 December 1991. On 5 February 1992, diplomatic relations with Ukraine were established. In December 1992, we opened an embassy here in Kyiv. It was first located in a hotel room. Later on, when the first ambassador was looking for premises, we found a building on Striletska, 15. We have been there since we took over that building in 1993 and are planning to stay there in the future. It is a nice location in Kyiv and we are very happy to be there. The relations between our countries from 1991 until 2014 were very good and close. However, the Euro-maidan, which made such a strong impression on everybody in Norway and in the world, became a new impetus for further deepening our relations.

Politically, Norway was and still is very clear in supporting Ukrainian sovereignty, independence and territorial integrity. We have condemned the Russian aggression in Eastern Ukraine, the illegal annexation of Crimea, which is a violation of international law. We have introduced sanctions or restrictive measures against the Russian Federation exactly as the European Union has done. The only difference is that, whereas the European Union has to renew the sanctions every six months, we do not have to do that. They will be maintained until we see some positive developments towards the settlement of the conflict.

At any rate, we are also closely following the conflict through our OSCE monitors. We have now 12 Norwegians working in the OSCE Special Monitoring Mission. Most of them are in the field in Donbas, in Donetsk and Luhansk on both sides of the contact line. They do a very important job, sometimes quite a dangerous and challenging one. There was a tragic incident two years ago when an American was killed by a bomb, but there have been no fatal accidents since then. Our people are observing the conflict and reporting every day so that we get the picture of what is going on.

Our political relations have been close. Norwegian Prime Minister Erna Solberg was in Kyiv back in November 2014. Former president Petro Poroshenko also visited Oslo in October 2016. Finally, Prime Minister Hroisman was in Oslo in January. Our countries have built an elaborate network of political contacts as attested to by many other visits, including at the ministerial level. The intensive and close political dialogue between our countries continues to subsist.

We are, and will continue, supporting Ukraine, its independence and sovereignty. We also look forward to working closely with the new president and his team. This is a kind of a constant process, because Ukraine has made the choice of European integration. In the course of her visit to Kyiv, President Erna Solberg launched a major support package for Ukraine amounting to approximately 20 million EUR per year. About one fourth of that assistance goes to humanitarian projects in the East of Ukraine and in the conflict area. The rest is allocated to bilateral projects within three main fields: energy efficiency, rule of law and good governance, as well as finalizing European integration and adaptation to the European standards. Now we are also launching the fourth area of cooperation, the healthcare.

Let me provide an example from the energy efficiency track. It is changing street lights in Zhytomyr, where classical light bulbs have been replaced with more energy efficient LED lights to save money for the city council and preserve the environment. There are many other similar projects dealing with changing heating systems in schools, hospitals and kindergartens, which makes them more efficient, less expensive and more environmentally friendly.

Lately, we have also made substantial investments in renewable energy, which were not state funded projects but private initiatives. The Norwegian company NBT has already invested 375 million EUR in developing a wind farm in Southern Ukraine, near Syvash, which is close to Crimea. It is already being constructed and is supposed to be finished by the end of 2019. One more project is being concurrently developed in the Zaporizhzhia region, which is even bigger and will have the capacity of 750 MW, thus making it the largest wind park in Europe. The project implementation is currently at the financial stage. Therefore, it is expected to be carried out within three or four years. That was one of the investment agreements signed during Prime Minister Hroisman's visit to Oslo in January.

Another significant issue for us is solar energy. The Norwegian company Scatec Solar has already built solar parks having the capacity of 150–200 MW in the Cherkasy region and is currently working on their enlargement. By the end of the year, it should reach 250 MW, which accounts for 250 million EUR of investments. The possibility of other projects is also being considered. For Norway, energy is now becoming a crucial issue when it comes to projects and investments.

Norwegian export is on the rise. Our seafood and fish are well-known in Ukraine. In Kyiv, we have three Egersund Seafood shops and restaurants. Actually, seafood is our largest export category, now estimated at 100 million EUR per year and counting. Raised in cold clear waters, our fish is very healthy and tasty. Still, we also try to export other commodities. Due to the economic crisis following the Maidan and the conflict in the East, the balance of trade plunged considerably, as did the Ukrainian economy, which shrank by almost 17 percent in 2014–2015. Now we are gradually getting back to the previous level and the 2019 statistics confirm that tendency. The Ukrainian export to Norway is growing as well. It is lower than import but still Ukraine is picking up. One of the main products Ukraine exports to Norway is skis. Norwegians love to go skiing, and many of their skis are produced in Western Ukraine. As to other categories of Norwegian imports from Ukraine, I can mention agricultural products, food for fish farms, machinery, clothes, furniture, etc. I am pretty optimistic about the prospects of bilateral trade and I expect that it will continue to grow even more in the years to come.

The second area of cooperation is the rule of law and democratization. Norway is now one of the biggest funders of the Council of Europe Action Plan for Ukraine, which covers tackling corruption, reforming the prosecution and judiciary systems, promoting the freedom of the press and human rights.

The project ‘Probation. Opportunity for Change’ is also worth mentioning. It is aimed at advocating for alternative sanctions for prisoners. The idea is to try to adapt people to civilian life at the end of their sentence and give them an opportunity to reintegrate into society as law-abiding citizens. This project also has its centre in Kyiv, where three Norwegian experts are currently working together with the Ukrainian Centre of Probation at the Ministry of Justice. In early March, we opened the office of NORLAU, the Norwegian Rule of Law Advisory Team to Ukraine, in Kharkiv.

The flagship programme within the democratization track is ‘Democratic School’, whose main recipients are grades from the fifth to ninth. It supports educational reforms through developing a curriculum of the new Ukrainian school in close cooperation with the Ministry of Education. This project deals with school autonomy, local democracy and the ways for involving both parents and local communities to achieve these purposes. Its priorities also include pupils’ democracy in schools, digitalization, new methods of teaching, e-learning

and training for teachers. The programme is now active in about 230 schools all over the country and is there to serve as a major contribution to modernizing school thinking so that it can be more in line with the European system.

Another large-scale project that we have been supporting since 2003 deals with social adaptation and re-education of former military servicemen and their families, including many of those who have been engaged in active combat in the East of Ukraine and now do not have a job or civilian alternative after finishing their service. Many of them have had very tough experiences and can be physically traumatized as well. This project offers them three-month courses in different areas, be it economy, IT, business, how to create your own business, how to apply for civilian job, etc. It helps them increase their capabilities and qualifications. It also offers some psychological assistance for those who need it. Graduation ceremonies take place every semester, when students finish the courses. It is always a very nice occasion and I usually take part in two or three of these ceremonies across the country.

One more equally important area of cooperation is culture. For instance, last year we organized the Grieg Fest in Zhytomyr. The event is named after Edvard Grieg, one of the most famous classical composers of Norwegian origin. On April 13, there was a big event in Kyiv called the Nordic Night, which was organized by the representations of the Nordic countries together with Ukrainian civil society organizations. We presented our values, traditions, tourism opportunities, music, cuisine, and culture. We invited a Norwegian speaker who talked about the business peculiarities, innovation technologies, and women's entrepreneurship in our country. It was a huge event with hundreds of people involved.

On 11 October, an important event was held in Kharkiv dedicated to a Norwegian explorer, diplomat and humanist Fridtjof Nansen who was the first person to cross Greenland on skis back in the 1880s. He also tried to reach the North Pole by ship, although he did not succeed and drifted three years through the Arctic Ocean, with his ship covered in ice. Later, he took up diplomatic and humanitarian activities. In 1921 to 1922, at the time of the famine, he was in Ukraine as the High Commissioner for Refugees of the League of Nations, trying to help Ukraine and Russia in that terrible situation. To that end, he established an office in Kharkiv, where his team was working during this period. Being active in the Kharkiv and Dnipro regions, they were helping villagers survive the famine. Literature is also a promising area for the development of cultural ties. Norwegian writers are regular visitors at the Book Arsenal Festival in Kyiv. Our Embassy also tries to screen Norwegian films and support cultural projects.

Norway is not an EU member, but we are members of the European Economic Area and the Schengen Area. Our integration with the EU reached its cruising altitude in 1994, when the European Economic Area Agreement was

signed. Therefore, Norway possesses useful experience, which may be valuable for Ukraine. You have signed the Association Agreement with the EU and Ukraine is now adopting European standards in many fields. According to the latest figures, about 54 percent of the Association Agreement provisions have been already fulfilled. On the initiative of the Ukrainian party, we have started expert dialogue and consultations on European affairs in the fields of common interest, where we try to share our experience and insights.

I have spent almost three years in Ukraine and have grown truly fond of your country. It is not only about beautiful places but also about the people in Ukraine, friendly, hospitable, positive and forward-looking. Being a little bit individualist-minded, Ukrainians remind me of Norwegians. You know what you want but you are not thinking collectively. You all have your opinion as attested to on many – often dramatic – occasions. Norwegians are also independently-minded people, so I think we can find some common ground here. Like you, Norway is relatively young as nation. We were a part of the Kingdom of Denmark for almost four hundred years until 1814. Then we were in union with Sweden until 1905. One century does not feel as a long time in historical perspective. We cherish our independence and freedom. That may be a reason why Norwegians decided not to become a member of the European Union. Ukrainians are now also deciding their future themselves and the period of foreign ascendancy is in the twilight.

The presidential elections are a recent example of this. They were conducted in free and fair manner, which really demands respect. Of course, there is always something you can criticize, but everything went very well and very calm. There were no big problems on the Election Day and people got a chance to voice their opinion. The main thing is that the elections were free, fair and competitive which is not obvious in all the countries of the post-Soviet area. You have an opportunity for a real democratic choice and that is something to be proud of.

We are working tirelessly to improve our bilateral relations, and I have a few dreams relating thereto. One dream, which is not philosophical but a very concrete one, is to get a direct flight from Oslo to Kyiv. That would really boost tourism and make our contacts much easier. People would be able to come for a short weekend and discover Ukraine. It is a very practical thing but still an important one. And this dream has been fulfilled, when SAS started direct flights to Kyiv on 26 October. Nevertheless, my cherished dream is to see that Ukrainian aspirations are met, when it comes to joining the European family, which is where Ukraine rightfully belongs and which is the choice of the Ukrainian people. Everything we can do to support that ambition is to work every day assisting Ukraine's reform process. The EU membership is your strategic future goal and you are moving in the right direction. We laud the European and Euro-Atlantic aspirations of Ukraine.

Салем Ахмед АЛЬ-КААБІ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Об'єднаних Арабських Еміратів в Україні*

МИ ЗМОЖЕМО ДОСЯГТИ АМБІТНИХ ЦІЛЕЙ

Сьогодні відносини України з Об'єднаними Арабськими Еміратами активно розвиваються і, слід констатувати – досягли стратегічного рівня. Збільшення кількості прямих контактів між народами наших країн відбулося наприкінці 2017 року, коли було введено безвізовий режим на по-дорожі.

Як логічне продовження розвитку двосторонніх відносин та виконання раніше досягнутих домовленостей, 16–17 серпня 2018 року у Києві відбулося Третє засідання Міжурядової українсько-еміратської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва. Із боку ОАЕ Комісію очолював Державний міністр закордонних справ Об'єднаних Арабських Еміратів д-р Анвар Гаргаш.

У результаті докладених керівництвом обох країн зусиль, обсяги двосторонньої торгівлі товарами та послугами зростають двозначними цифрами, досягнувши 666 млн дол. США у 2017 році, та майже 1 млрд дол. США за підсумками 2018 року. Протягом перших шести місяців 2019 року загальний обсяг двосторонньої торгівлі збільшився ще на 11,4% та досяг 500,4 млн дол. США. Одночасно з розвитком торгівлі збільшилася кількість авіарейсів між країнами до майже сорока від чотирьох авіапереві-зників щотижнево.

З цього приводу варто наголосити, що, наприклад, Київська торго-во-промислова палата (КТПП) з 2014 року проводить активну робо-ту із організації національного стенду України на таких виставках, як «Gulfood» та «Gulfood Manufacturing». Зокрема, цього року на національ-ному стенді України працювало 33 українських підприємства, та понад 60 відвідали виставку як учасники ділової місії. Ми як Посольство повністю підтримуємо такі зусилля. Ба більше, ми переконані, що участь україн-

ських підприємств у виставках на території ОАЕ є найвагомішим чинником виходу на ринок Еміратів, сприяє розвитку двосторонньої торгівлі та у середньостроковій перспективі – досягненню обсягу торгівлі у 2 млрд доларів США.

Щодо інвестицій ОАЕ в Україну – Посольство працює над просуванням України в бізнес-секторі ОАЕ для вивчення можливостей інвестування та партнерства у всіх сферах, зокрема, портовій галузі, напрямі продовольчої безпеки, будівництва, традиційної та відновлюваної енергетики тощо.

Беручи до уваги важливу роль міжнародних платформ для розвитку торгівлі та інвестиційної співпраці на регіональному та глобальному рівнях, ми б хотіли ще раз подякувати українському Урядові за позитивну відповідь на запрошення до участі у «Ехро-2020». У виставці братимуть участь понад 180 країн та 25 мільйонів відвідувачів – від провідних світових лідерів бізнесу до найбільших інвесторів. Запрошуємо всіх охочих насолодитися нашою гостинністю.

Завдяки зусиллям обох сторін сьогодні наша культурна співпраця процвітає. Тільки у квітні 2019 року делегація з майже 60 митців презентувала українську культуру та традиції в ОАЕ під час фестивалю спадщини у місті Шарджа. 26–27 квітня 2019 року в Дубаї «Сплячу красуню» представив Національний балет України. Це свідчить, що попри географічну віддаленість, наші країни стають набагато ближчими.

Як відомо, минулий рік в ОАЕ було оголошено «Роком Шейха Зайда», на честь батька-засновника ОАЕ, а 2019 рік оголошено «Роком толерантності». Щоб відзначити ці важливі події, Й.В. Посол ОАЕ в Україні доклав значних зусиль протягом 2018 та 2019 років та організував або допоміг в організації понад 20 заходів: це і Фінал Міжнародного конкурсу-фестивалю для дітей-сиріт «Щасливі долоні», і низка благодійних акцій для підтримки людей з інвалідністю та для допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Водночас Посольство ОАЕ в Україні сприяло відкриттю Центрів арабських досліджень та вивчення арабської мови при Інституті міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, Харківському національному економічному університеті ім. Семена Кузнеця та Дипломатичній академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ України.

Визнанням активності Посольства є те, що «за значний внесок у розвиток партнерських, дружніх та економічних відносин з Україною» Й.В. Надзвичайний і Повноважний Посол ОАЕ в Україні став лауреатом XXIII загальнонаціональної програми «Людина року-2018».

ОАЕ та Україна мають багато спільних інтересів, зокрема освіта, охорона здоров'я, людські ресурси тощо, і це дозволяє нам переходити на інші рівні взаємодії, адже ми маємо спільні основні цінності у розвитку суспільства. Ми також підтримуємо активну співпрацю з Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними організаціями, членами яких ми є. Ми обмінюємося підтримкою та допомогою в цих сферах.

Ми не схильні виділяти щось окремо, адже й економічній, і культурній, і гуманітарній взаємодії ми однаково надаємо великого значення й прагнемо розвивати їх.

Тому я пропоную працювати разом і ми зможемо досягти найбільш амбітних цілей.

Salem Ahmed ALKAABI,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the United Arab Emirates to Ukraine*

UAE–UKRAINE: ACCOMPLISHING THE AMBITIOUS AGENDA

Today, UAE–Ukrainian relations are positively evolving and, in all fairness, have reached a strategic level. The great new chapter in the development of direct contacts between our nations was opened at the end of 2017 with the launching of the visa-free regime.

As a logical follow-up to the development of bilateral relations and previously reached agreements, the Third Meeting of the Intergovernmental UAE–Ukraine Commission on Trade and Economic Cooperation took place in Kyiv on 16 and 17 August 2018. The UAE part of the Commission was headed by Dr. Anwar Gargash, Minister of State for Foreign Affairs of the United Arab Emirates.

As a result of the efforts of our countries' leaders, bilateral trade in goods and services has seen double-digit growth, standing at \$666 million in 2017 and almost reaching \$1 billion in 2018. In the first six months of 2019, the bilateral trade volume increased by another 11.4 percent and totaled \$500.4 million. The trade growth coincided with the number of flights between the countries increasing to almost 40 performed by four air carriers on a weekly basis.

In this regard, it is worth mentioning that since 2014 the Kyiv Chamber of Commerce and Industry has been vigorously working on the organization of the National Pavilion of Ukraine at such exhibitions as Gulfood and Gulfood Manufacturing. In particular, this year, 33 Ukrainian enterprises were represented at the national stand of Ukraine, and more than 60 visited the exhibition as participants of the business mission. As an Embassy, we fully support such efforts. Participation of Ukrainian companies in exhibitions in the UAE is the most efficient tool for entering our market. It also contributes to the development of economic relations and in the mid-term perspective will thereby help reach the trade volume of \$2 billion.

As for UAE investments in Ukraine, the Embassy is working on promoting Ukraine in UAE business sector to explore investment and partnership opportunities in all fields, particularly, port industry, food security, construction, traditional and renewable energy.

Taking into account the important role of international platforms to promote trade and investment on the regional and international level, we would like to extend one more time our gratitude to the Ukrainian Government for

responding positively to the invitation to participate in Dubai Expo 2020. The event will bring together more than 180 countries and more than 25 million visitors from the world's top business leaders to major investors. We invite all of you to come and enjoy our hospitality.

Thanks to efforts from both sides, today our cultural cooperation is flourishing. In April alone, the delegation of around 60 performers presented Ukrainian culture and tradition in the UAE during the Sharjah Heritage Festival 2019. On April 26–27, 2019 in Dubai, the National Ballet of Ukraine performed *The Sleeping Beauty*. It demonstrates that despite geographical remoteness, our nations are becoming much closer.

As it is known, in the UAE last year was proclaimed as the 'Year of Sheikh Zayed', the founding father of the country, and 2019 was designated as the 'Year of Tolerance'. In order to mark these important events, H.E. Ambassador of the UAE to Ukraine exerted significant efforts during 2018 and 2019 and organized or assisted in the organization of more than 20 events, namely the Final of the International Contest-Festival for orphans 'Happy Palms', a number of charity events to support people with special needs, helping low-income families, etc.

At the same time, the UAE Embassy in Ukraine facilitated the inauguration of the Center for Arab Studies and Study of the Arabic Language at the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics and Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

As a result, 'in a sign of the considerable contribution to the development of partner, friendly and economic relations with Ukraine' H.E. Ambassador of the UAE to Ukraine became laureate of the 23rd nationwide program 'Person of the Year in Ukraine'.

The UAE and Ukraine share a common ground in many spheres, such as education, health, and human resources, thus allowing us to advance to new levels of cooperation because due to the shared basic values for the development of society. We also maintain proper collaboration within the United Nations and other international organizations of which we are members. We provide mutual support and assistance in these spheres.

We are not inclined to deal with any topic separately, since all of them are equally valuable for us and we strive to develop them all.

Therefore, I propose to work together to achieve the most ambitious goals.

Ягмур А. ГЮЛЬДЕРЕ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Туреччина в Україні*

МІЦНА ДРУЖБА: ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКА СПІВПРАЦЯ

Стратегічне бачення, інституціоналізована основа

Протягом всієї історії правителі Анатолії завжди обирали дотримуватися багатовекторної зовнішньої політики. Розташування в серці широкого Євразійського континенту просто не давало іншого вибору.

Від Центральної Азії до континентальної Європи – всі події уважно відстежували та аналізували. Проте найближчих сусідів завжди оцінювали особливо ретельно, а більш широкий Чорноморський басейн був головним регіоном у цьому контексті.

Ці передумови вкрай важливі для розуміння, чому Османська імперія та Туреччина розглядали Київ насамперед зі стратегічної позиції. Без цього неможливо повністю оцінити важливість рішення Османської імперії визнати Українську Народну Республіку, проголошену в 1917 році.

Так само, як османи, які відкрили посольство в Києві в період УНР, Анкара знову стала однією з перших країн, що визнали незалежність України, встановивши дипломатичні відносини та розмістивши посольство в Києві після розпаду Радянського Союзу. Наслідуючи традиційний стратегічний погляд Анатолії на Київ, Туреччина визначила Україну пріоритетним партнером ще в 2003 році. У 2011-му це бачення було сформовано в стратегічне партнерство.

Сьогодні ми маємо в основі інституційну співпрацю, до якої входять щорічні президентські саміти за назвою Стратегічні ради високого рівня, а також підготовчі зустрічі на рівні міністрів. Останній саміт пройшов у Стамбулі в листопаді 2018 року, а наступне президентське засідання, як ми очікуємо, відбудеться в Україні наприкінці 2019 року.

*Ягмур А. Гюльdere, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Туреччина (ліворуч),
Файзулло Холбобоев, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Таджикистан в Україні,
під час відзначення свята Новруз*

*Yağmur A. Güldere, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Turkey (on the left),
Fayzullo Kholboboiev, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Tajikistan
to Ukraine, during the celebration of Nowruz*

Факти та цифри про двосторонню співпрацю, перспективи на майбутнє

Статистика свідчить, що турецько-українське стратегічне партнерство – це не просто гасло, а комплексна багатовимірна програма співпраці.

Обсяг товарообігу становить 4,1 млрд доларів. Це значна цифра, але вона нижча від показника, якого можуть досягнути країни. Один погляд на структуру економік Туреччини та України чітко демонструє, що вони прекрасно доповнюють одна одну. Базуючись на цьому, лідери двох країн вже оголосили подальшу ціль двосторонньої торгівлі – досягнути 10 млрд доларів товарообігу.

На нинішньому етапі, щоб досягти поставленої мети потрібен додатковий поштовх, а саме втілення Угоди про вільну торгівлю, проєкт якої вже досить довго залишається на етапі обговорення. Її підписання не тільки сприятиме розвитку сучасної торгівлі, а й стане чітким сигналом для поглиблення економічних зв'язків у різних напрямках.

Одним з головних елементів економічної взаємодії є інвестиції. Турецький капітал та підприємці непохитно вірять у майбутнє України. Якби це було не так, вони б не вклали в Україну понад 2-х млрд доларів, і ця цифра

зростає мало не щодня. Телекомунікації, відновлювальні джерела енергії, будівництво та сільське господарство – це лише кілька основних секторів, у яких турецькі бізнесмени сприяють зміцненню економіки України.

Іншою вагомою сферою співпраці є туризм. Завдяки рішенням двох урядів запровадити спочатку безвізовий режим, а згодом і подорожі без закордонного паспорта, кількість туристів між двома країнами досягла 1,75 млн осіб. Цей показник дуже важливий, оскільки туризм – це не лише джерело прибутку, а й інструмент, який зближує турецький і український народи.

Справді, завдяки туризму, а також глибоко вкоріненим зв'язкам країн як чорноморських сусідів обидві сторони дедалі більше цікавляться одна одною. Цей інтерес також посилює співпрацю у сфері культури. Аби відповідати збільшенню запитів в цьому напрямі Туреччина відкрила у жовтні 2017 року культурний центр «Yunus Emre Cultural Centre» у Києві, який не тільки надає уроки турецької мови, а й співпрацює з українськими зацікавленими сторонами в організації культурних заходів. Водночас, наприкінці 2017 року, Стамбульський університет розпочав студії з вивчення української мови та граматики, невеликий, але важливий крок у вирішенні проблеми відсутності академічної роботи щодо України в Туреччині.

Країни розкривають свій потенціал співпраці в різних напрямках. Одним з яскравих прикладів є оборонна промисловість. Окрім суто військових контактів, громадські та приватні компанії оборонної промисловості вже давно взаємодіють між собою, і вже стали очевидними перші ґрунтовні результати цієї роботи. Наприклад, охоронні фірми та правоохоронні органи обох країн регулярно зустрічаються для обговорення питань зі сфери взаємних інтересів.

Регіональний вимір, Донбас, Крим і татари

Туреччина неодноразово підтверджувала свою повагу до суверенітету і територіальної цілісності України, включно й у контексті Криму і Донбасу. Туреччина тісно співпрацює з Україною на міжнародній арені, особливо з питань кримських татар.

У 2019 році виповнилося 75 років від дати однієї з найстрашніших гуманітарних трагедій ХХ століття – депортації кримських татар. Туреччина допомагала кримським татарам у їхньому прагненні повернутися на батьківщину своїх предків. Після незаконної анексії 2014 року частина кримських татар була вимушена переселитися до материкової України. Туреччина, разом з Україною, намагається вирішувати проблеми та потреби цих людей – чи житлові, чи релігійні. ТІКА – Турецьке агентство з питань співробітництва та координації, реалізує різні проекти в Україні, щодо згаданих вище проблем.

Також ця організація допомагає іншим представникам тюркомовного населення, які проживають на терені України, наприклад, гагаузам та месхетинським туркам. Проте її діяльність спрямована не лише на співвітчизників. ТІКА та турецькі неурядові організації також реалізують різні проекти в різних куточках України, поліпшуючи стандарти і якість життя для всіх українців.

Окрім цього, Туреччина підтримує всі зусилля, спрямовані на припинення конфлікту на Донбасі. Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ в регіоні протягом п'яти років очолював Посол Ертугрул Апакан, а після завершення його перебування на цій посаді це завдання взяв на себе інший турецький дипломат, Посол Халіт Чевік.

Підсумки

Туреччина та Україна мають усі необхідні інструменти, аби двосторонні відносини між країнами вийшли на наступний рівень. Ми маємо безмежний потенціал до співпраці. Є чимало причин вважати, що показник торгівлі досягне і перевищить заявлену мету в 10 млрд доларів ближчим часом, особливо якщо буде укладено Угоду про вільну торгівлю. Окрім торгівлі, загальне двостороннє співробітництво зростатиме в широкому спектрі – від безпеки до культури. Причина такої амбітної заяви не тільки в тому, що два уряди працюють у цьому напрямі, а й у тому, що народи наших країн щиро зацікавлені у співпраці.

Yağmur AHMET GÜLDERE,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Republic of Turkey to Ukraine*

THE FIRM FRIENDSHIP: TURKISH–UKRAINIAN COOPERATION

Strategic Vision, Institutionalized Framework

Throughout history, rulers of Anatolia always had to follow a multi-directional foreign policy. Nestled at the heart of the wider Eurasian continent, they simply had no other option. From Central Asia to continental Europe, all developments had to be closely followed. Yet, immediate vicinity always had a special weight in their assessments; and the wider Black Sea Basin has always been the key region in this framework.

This background is crucial to understand why the Ottoman Empire and Turkey viewed Kyiv in strategic terms. Without this backdrop, one cannot fully value the importance of the Ottoman Empire's decision to recognize the Ukraine's National Republic founded in 1917.

Just like the Ottomans who set up an Embassy in Kyiv during the National Republic period, Ankara was once again among the first countries to recognize Ukraine's independence, establish diplomatic relations and open an Embassy in Kyiv after the collapse of the Soviet Union. Following Anatolia's traditional strategic outlook on Kyiv, Turkey identified Ukraine as a priority partner as early as 2003. In 2011, this vision matured into a strategic partnership.

What we have today is the institutional cooperation framework, which encompasses annual presidential summits entitled High-Level Strategic Councils, and preparatory meetings at the ministerial level. The last summit was held in Istanbul in November 2018, and the next presidential meeting is expected to take place in Ukraine at the end of 2019.

Bilateral Cooperation: Facts, Figures and the Way Forward

Statistics suggest that Turkish–Ukrainian strategic partnership is not just a slogan but a comprehensive multi-dimensional cooperation programme.

Trade turnover stands at \$4.1 billion, which is not a negligible figure, but it is far beneath what the two countries can achieve. Even to the bare eye, the structure of the economies of Turkey and Ukraine clearly demonstrates that they are mutually reinforcing. Proceeding from this, the leaders of the two countries have already pledged to reach \$10 billion in bilateral trade.

What is needed at this stage to reach this goal is an additional impetus, which is readily available in the draft Free Trade Agreement, which has been under discussion for quite a long time. Signing the Agreement will not only boost bilateral trade but also deliver a clear message for the multi-pronged deepening of economic ties.

One key element in this framework is investments. Turkish capital and entrepreneurs firmly believe in Ukraine's future. If that had not been the case, they would not have invested in Ukraine more than \$2 billion, a figure which is literally increasing on a daily basis. Telecommunication, renewable energy, construction and agriculture are but a few key sectors where Turkish business people contribute to Ukraine's economy.

Another key field of cooperation is tourism. Boosted by the decision of the two governments to first introduce visa-free regime, and then to move on to passport-free travels, the number of tourists between the two countries has reached 1.75 million. This number is significant because tourism is not just a source of income but an instrument that brings Turkish and Ukrainian peoples closer.

Indeed, thanks to tourism but also owing to deep-rooted ties as Black Sea neighbours, there is an ever growing interest on both sides to learn more about one another. This interest boosts cooperation in the field of culture, too. In order to live up to growing expectations in this field, Turkey opened the Yunus Emre Cultural Centre in Kyiv in October 2017. The Yunus Emre Center not only gives Turkish lessons but also cooperates with Ukrainian stakeholders in organizing cultural activities. Likewise, Istanbul University launched Ukrainian language and grammar studies at the end of 2017, in a small but important step to address the lack of academic activities on Ukraine in Turkey.

The two countries are discovering their potential of cooperation in various other fields as well. One noteworthy example is defense industry. In addition to military-to-military contacts, public and private defense industry companies of both sides have been meeting for quite a while in this field, and the first tangible results are already emerging. Likewise, security and law-enforcement authorities of both countries meet regularly and discuss issues of mutual interest.

The Regional Dimension, Donbas, Crimea and Tatars

Turkey has time and again reaffirmed its respect for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, including Crimea and Donbas. Turkey closely cooperates with Ukraine in the international arena, especially on the issues related to Crimea and Crimean Tatars.

2019 marks the 75th anniversary of one of the most appalling humanitarian tragedies of the 20th century, the Crimean Tatar deportation. Turkey was among those who assisted the Crimean Tatars in their quest to return to their ancestral homelands. Following the illegal annexation of 2014, some Crimean Tatars were

once again compelled to relocate to mainland Ukraine. Turkey, in coordination with Ukraine, is trying to address the problems of these people, be it housing or religious needs. TIKa, short for the Turkish Cooperation and Coordination Agency, is implementing various projects all over Ukraine in this regard.

TIKA also helps address the needs of other Turkic people in Ukraine, such as Gagauz and Meskhetian Turks. However, its activities are not directed exclusively towards compatriots. TIKa and Turkish NGOs are also implementing various projects throughout Ukraine, improving living quality and standards of all Ukrainians.

Turkey also supports all efforts aimed at bringing the conflict in Donbas to an end. The OSCE Special Monitoring Mission in Donbas was chaired by Ambassador Ertuğrul Apakan for five years, and upon the completion of his tenure, this task was assumed by yet another Turkish diplomat, Ambassador Halit Çevik.

Final Thoughts

Turkey and Ukraine have all the necessary tools to take their relations to the next level. From the depth of mines to outer space, there is a huge potential of cooperation between the two. There is every reason to believe that the trade volume will reach and surpass the stated goal of \$10 billion soon enough, especially provided that the Free Trade Agreement is concluded. In addition to trade, the overall bilateral cooperation is bound to increase in a wide spectrum, ranging from security to culture. The reason for such an ambitious statement is not just because the two governments are working in this direction. Rather, it is due to the fact that the people of the two countries are genuinely interested in cooperation.

Дипломатичний корпус України

Diplomatic Corps of Ukraine

Надзвичайні і Повноважні Посли України в іноземних державах

**Ambassadors
Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine to foreign countries**

Відомості станом
на 8 жовтня 2019 року. Можливі зміни
у складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*При підготовці щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data current as of October 8, 2019.
Possible changes in composition of the heads
of diplomatic missions
will be provided in the next issues of the edition

*Data of the Ministry of Foreign Affairs
of Ukraine were used for preparation
of this year-book materials*

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

The Commonwealth of Australia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.09.2015

МИКОЛА КУЛІНІЧ

Mykola Kulinich

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Олександр Міщенко (2004–2005);
Посол України в Австралії
та Новій Зеландії
Валентин Адомайтіс (2007–2011);
Тимчасові повірені у справах:
Сергій Білогуб (2005–2007);
Станіслав Сташевський (2011–2014);
Микола Джиджора (2014–2015)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Oleksandr Mishchenko (2004–2005);
Ambassador of Ukraine
to Australia and New Zealand
Valentyn Adomaitis (2007–2011);
Chargé d'Affaires:
Serhii Bilohub (2005–2007);
Stanislav Stashevskiy (2011–2014);
Mykola Dzhyzhzhora (2014–2015)

АВСТРІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Austria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

17.11.2014

ОЛЕКСАНДР ЩЕРБА

Oleksandr Shcherba

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Юрій Костенко (1992–1994);
Микола Макаревич (1994–1999);
Володимир Огризко (1999–2005);
Володимир Єльченко (2005–2008);
Євген Чорнобрюк (2008–2010);
Андрій Березний (2010–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Kostenko (1992–1994);
Mykola Makarevych (1994–1999);
Volodymyr Ohryzko (1999–2005);
Volodymyr Yelchenko (2005–2008);
Yevhen Chornobryvko (2008–2010);
Andrii Berezhnyi (2010–2014)

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Azerbaijan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.02.2019

ВЛАДИСЛАВ КАНЕВСЬКИЙ
Vladyslav Kanevskyi

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Борис Алексенко (1997–2004);
Анатолій Юрченко (2004–2005);
Степан Волковецький (2005–2008);
Борис Клімчук (2008–2010);
Олександр Міщенко (2011–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Ігор Кизима (2005);
Мирослав Блащук (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Borys Aleksenko (1997–2004);
Anatolii Yurchenko (2004–2005);
Stepan Volkovetskyi (2005–2008);
Borys Klimchuk (2008–2010);
Oleksandr Mishchenko (2011–2019);
Chargé d'Affaires:
Ihor Kyzyma (2005);
Myroslav Blashchuk (2010–2011)

АЛЖИРСЬКА НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА

The People's Democratic Republic of Algeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.07.2018

МАКСИМ СУБХ
Maksym Subkh

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Михайло Дашкевич (1999–2004);
Сергій Боровик (2004–2009);
Валерій Кірдода (2009–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Вадим Блажей (2015–2016);
Андрій Білецький (2016–2018);

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Dashkevych (1999–2004);
Serhii Borovyk (2004–2009);
Valerii Kirdoda (2009–2014);
Chargé d'Affaires:
Vadym Blazhei (2015–2016);
Andrii Biletskyi (2016–2018)

РЕСПУБЛІКА АНГОЛА

Republic of Angola

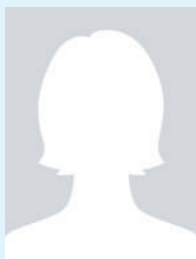

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d'Affaires
2016

ГЕННАДІЙ РОГОВЕЦЬ
Hennadii Rohovets

АРГЕНТИНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Argentine Republic

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

МАРґАРИТА АРІСТОВА
Marharyta Aristova

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Олександр Никоненко (1993–1994);
Віктор Пашук (1994–2001);
Олександр Майданник (2001–2004);
Олександр Никоненко (2004–2008);
Олександр Тараненко (2008–2013);
Юрій Дюдін (2013–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Oleksandr Nykonenko (1993–1994);
Viktor Pashchuk (1994–2001);
Oleksandr Maidannyk (2001–2004);
Oleksandr Nykonenko (2004–2008);
Oleksandr Taranenko (2008–2013);
Yurii Diudin (2013–2019)

КОРОЛІВСТВО БЕЛЬГІЯ

The Kingdom of Belgium

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
04.02.2016

МИКОЛА ТОЧИЦЬКИЙ
Mykola Tochytskyi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Василенко (1992–1995);
Борис Тарасюк (1995–1998);
Костянтин Грищенко (1998–2000);
Володимир Хандогій (2000–2006);
Ярослав Коваль (2006–2008);
Євген Бершеда (2008–2010);
Ігор Долгов (2010–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Андрій Кузьменко (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Vasylenko (1992–1995);
Borys Tarasiuk (1995–1998);
Kostiantyn Gryshchenko (1998–2000);
Volodymyr Khandogiy (2000–2006);
Yaroslav Koval (2006–2008);
Yevhen Bersheda (2008–2010);
Ihor Dolhov (2010–2015);
Chargé d'Affaires
Andrii Kuzmenko (2015–2016)

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ

The Republic of Belarus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.02.2017

ІГОР КИЗИМ
Ihor Kyzym

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Желіба (1992–1998);
Анатолій Дронь (1998–2003);
Петро Шаповал (2003–2005);
Валентин Наливайченко (2005–2006);
Ігор Ліховий (2006–2010);
Роман Безсмертний (2010–2011);
Віктор Тихонов (2011–2013);
Михайло Єжель (2013–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Валерій Джигун (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Zheliba (1992–1998);
Anatolii Dron (1998–2003);
Petro Shapoval (2003–2005);
Valentyn Nalyvaichenko (2005–2006);
Ihor Likhovyi (2006–2010);
Roman Bezsmertnyi (2010–2011);
Viktor Tykhonov (2011–2013);
Mykhailo Yezhel (2013–2014);
Chargé d'Affaires
Valerii Dzhyhun (2015–2017)

РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ

The Republic of Bulgaria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

13.07.2018

ВІТАЛІЙ МОСКАЛЕНКО

Vitalii Moskalenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Олександр Воробйов (1993–1998);
В'ячеслав Похвальський (1998–2004);
Юрій Рилач (2004–2006);
Віктор Кальник (2007–2011);
Микола Балтажи (2011–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Oleksandr Vorobiov (1993–1998);
Viacheslav Pohvalskyi (1998–2004);
Yurii Rylach (2004–2006);
Viktor Kalnyk (2007–2011);
Mykola Baltazhy (2011–2018)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА БРАЗИЛІЯ

The Federative Republic of Brazil

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.03.2012

РОСТИСЛАВ ТРОНЕНКО

Rostyslav Tronenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Олександр Никоненко (1996–2000);
Юрій Богаєвський (2001–2006);
Володимир Лакомов (2007–2010);
Ігор Грушко (2010–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Oleksandr Nykonenko (1996–2000);
Yurii Bohaievskyi (2001–2006);
Volodymyr Lakomov (2007–2010);
Ihor Hrushko (2010–2012)

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ (ВАТИКАН)

The Holy See (Vatican)

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d'Affaires
2019

СЕРГІЙ КУЛЬЧИЦЬКИЙ
Serhii Kulchutskyi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Ніна Ковальська (1998–2003);
Григорій Хоружий (2004–2006);
Тетяна Іжевська (2006–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Nina Kovalska (1998–2003);
Hryhorii Khoruzhyi (2004–2006);
Tetiana Izhevska (2006–2019)

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
26.08.2015

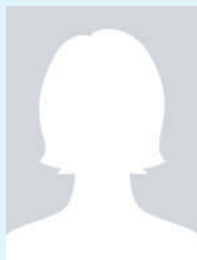
НАТАЛІЯ ГАЛІБАРЕНКО
Nataliia Halibarenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Сергій Комісаренко (1992–1997);
Володимир Василенко (1997–2002);
Ігор Мітюков (2002–2005);
Ігор Харченко (2005–2010);
Володимир Хандогій (2010–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Андрій Кузьменко (2014);
Ігор Кизим (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Serhii Komisarenko (1992–1997);
Volodymyr Vasylenko (1997–2002);
Ihor Mitiukov (2002–2005);
Ihor Kharchenko (2005–2010);
Volodymyr Khandogiy (2010–2014);
Chargé d'Affaires:
Andrii Kuzmenko (2014);
Ihor Kyzym (2014–2015)

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА В'ЄТНАМ

The Socialist Republic of Vietnam

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

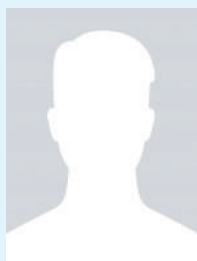
НАТАЛІЯ ЖИНКІНА
Natalia Zhynkina

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Ростислав Білодід (1999–2003);
Павло Султанський (2003–2008);
Іван Довганич (2008–2010);
Олексій Шовкопляс (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Rostyslav Bilodid (1999–2003);
Pavlo Sultanskyi (2003–2008);
Ivan Dovhanych (2008–2010);
Oleksii Shovkoplias (2010–2019)

РЕСПУБЛІКА ВІРМЕНІЯ

The Republic of Armenia

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d'Affaires
2019

ДЕНИС АВТОНОМОВ
Denys Avtonomov

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Олександр Божко (1996–2001);
Володимир Тягло (2002–2005);
Олександр Божко (2005–2009);
Іван Кухта (2010–2014);
Петро Литвин (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Іван Загородний (2015–2016);
Вадим Піхуля (2016–2017);
Василь Сердега (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Oleksandr Bozhko (1996–2001);
Volodymyr Tiahlo (2002–2005);
Oleksandr Bozhko (2005–2009);
Ivan Kukhta (2010–2014);
Petro Lytvyn (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Ivan Zahorodnyi (2015–2016);
Vadym Pikhulia (2016–2017);
Vasyl Serdeha (2017–2018)

ГРЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА

The Hellenic Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.09.2018

СЕРГІЙ ШУТЕНКО
Serhii Shutenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Борис Корнеєнко (1993–1997);
Юрій Сергєєв (1997–2000);
Віктор Кальник (2001–2005);
Валерій Цибух (2005–2010);
Володимир Шкуров (2010–2017);
Тимчасова повірена у справах
Наталія Косенко (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Borys Kornieienko (1993–1997);
Yurii Serhieiev (1997–2000);
Viktor Kalnyk (2001–2005);
Valerii Tsybukh (2005–2010);
Volodymyr Shkurov (2010–2017);
Chargé d’Affaires
Nataliia Kosenko (2017–2018)

ГРУЗІЯ

Georgia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.02.2017

ІГОР ДОЛГОВ
Ihor Dolhov

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Анатолій Касьяненко (1993–1997);
Степан Волковецький (1998–2003);
Микола Спис (2003–2009);
Василь Цибенко (2009–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Георгій Назаров (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Kasianenko (1993–1997);
Stepan Volkovetskyi (1998–2003);
Mykola Spys (2003–2009);
Vasyl Tsybenko (2009–2014);
Chargé d’Affaires
Heorhii Nazarov (2015–2017)

КОРОЛІВСТВО ДАНІЯ

The Kingdom of Denmark

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.06.2018

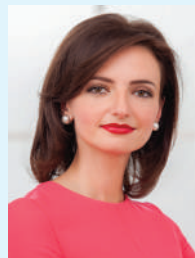
МИХАЙЛО ВИДОЙНИК
Mykhailo Vydoynik

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1995);
Олексій Рибак (1995–1997);
Ігор Подолев (1997–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Наталія Зарудна (2004–2008);
Павло Рябікін (2009–2010);
Михайло Скуратовський (2010–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Олена Полуніна (2008–2009);
Андрій Бірюченко (2015–2016);
Артем Владимиров (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1995);
Oleksii Rybak (1995–1997);
Ihor Podoliev (1997–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Nataliia Zarudna (2004–2008);
Pavlo Riabikin (2009–2010);
Mykhailo Skuratovskiy (2010–2014);
Chargé d'Affaires:
Olena Polunina (2008–2009);
Andrii Biriuchenko (2015–2016);
Artem Vladymyrov (2016–2018)

ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Estonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.09.2018

МАР'ЯНА БЕЦА
Mariana Betsa

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Юрій Олененко (1993–1999);
Микола Макаревич (1999–2006);
Павло Кір'яков (2006–2010);
Володимир Крижанівський (2010–2017);
Тимчасовий повірений у справах
Василь Яковенко (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Olenenko (1993–1999);
Mykola Makarevych (1999–2006);
Pavlo Kiriakov (2006–2010);
Volodymyr Kryzhanivskiy (2010–2017);
Chargé d'Affaires
Vasyl Yakovenko (2017–2018)

ФЕДЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА ЕФІОПІЯ

The Federal Democratic Republic of Ethiopia

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
09.2015

МИХАЙЛО КІРІЧЕНКО
Mykhailo Kirichenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олексій Рибак (2000–2004);
Владислав Дем'яненко (2005–2009);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Буравченков (2009–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksii Rybak (2000–2004);
Vladyslav Demianenko (2005–2009);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Buravchenkov (2009–2015)

АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ

The Arab Republic of Egypt

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.04.2019

ЄВГЕН МИКИТЕНКО
Yevhen Mykytenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Віктор Нагайчук (1993–1997);
Сергій Камишев (1997–1998);
Іван Кулеба (1998–2000);
Андрій Веселовський (2001–2005);
Євген Кириленко (2011–2014);
Геннадій Латій (2015–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Валерій Григораш (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viktor Nahaichuk (1993–1997);
Serhii Kamyshev (1997–1998);
Ivan Kuleba (1998–2000);
Andrii Veselovskyi (2001–2005);
Yevhen Kyrylenko (2011–2014);
Hennadii Latii (2015–2019);
Chargé d'Affaires
Valerii Hryhorash (2010–2011)

ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

The State of Israel

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

29.06.2010

ГЕННАДІЙ НАДОЛЕНКО

Hennadii Nadolenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Юрій Щербак (1992–1994);
Олександр Майданник (1996–1998);
Дмитро Марков (1998–2002);
Олександр Сліпченко (2002–2004);
Ігор Тимофєєв (2005–2010)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Shcherbak (1992–1994);
Oleksandr Maidannyk (1996–1998);
Dmytro Markov (1998–2002);
Oleksandr Slipchenko (2002–2004);
Ihor Tymofieiev (2005–2010)

РЕСПУБЛІКА ІНДІЯ

The Republic of India

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.11.2015

ІГОР ПОЛІХА

Ihor Polikha

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Георгій Ходоровський (1992–1998);
Валентин Адомайтіс (1998–2000);
Олег Семенець (2001–2006);
Ігор Поліха (2007–2010);
Олександр Шевченко (2010–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Heorhii Khodorovskiyi (1992–1998);
Valentyn Adomaitis (1998–2000);
Oleh Semenets (2001–2006);
Ihor Polikha (2007–2010);
Oleksandr Shevchenko (2010–2015)

РЕСПУБЛІКА ІНДОНЕЗІЯ

The Republic of Indonesia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.02.2012

ВОЛОДИМИР ПАХІЛЬ
Volodymyr Pakhil

Надзвичайний
і Повноважний Посол:
Ігор Литвин (1997–1999);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Сіренко (2011–2012)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Lytvyn (1997–1999);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Sirenko (2011–2012)

РЕСПУБЛІКА ІРАК

The Republic of Iraq

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.02.2017

ВІКТОР НЕДОПАС
Viktor Nedopas

Надзвичайний
і Повноважний Посол:
Анатолій Маринець (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Кузаков (2016–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Marynets (2012–2016);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Kuzakov (2016–2017)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН

The Islamic Republic of Iran

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

08.12.2015

СЕРГІЙ БУРДИЛЯК

Serhii Burdyliak

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Іван Майдан (1993–1996);

Володимир Бутяга (1997–2000);

Костянтин Морозов (2000–2002);

Вадим Примаченко (2002–2004);

Володимир Бутяга (2004–2007);

Ігор Логінов (2007–2010);

Олександр Самарський (2010–2014);

Тимчасовий повірений у справах

Сергій Красношاپка (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Ivan Maidan (1993–1996);

Volodymyr Butiaha (1997–2000);

Kostiantyn Morozov (2000–2002);

Vadym Prymachenko (2002–2004);

Volodymyr Butiaha (2004–2007);

Ihor Lohinov (2007–2010);

Oleksandr Samarskyi (2010–2014);

Chargé d'Affaires

Serhii Krasnoshapka (2014–2015)

ІРЛАНДІЯ

Ireland

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires

15.02.2017

ОЛЕНА ШАЛОПУТ

Olena Shaloput

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Євген Перелигін (2004–2008);

Борис Базилевський (2008–2010);

Сергій Рева (2010–2014);

Тимчасовий повірений у справах

Сергій Романенко (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Yevhen Perelyhin (2004–2008);

Borys Bazylevskyi (2008–2010);

Serhii Reva (2010–2014);

Chargé d'Affaires

Serhii Romanenko (2015–2017)

КОРОЛІВСТВО ІСПАНІЯ

The Kingdom of Spain

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.03.2016

АНАТОЛІЙ ЩЕРБА
Anatolii Shcherba

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олександр Тараненко (1997–2004);
Анатолій Щерба (2006–2012);
Сергій Погорельцев (2012–2016);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Гнедих (1995–1997);
Олег Власенко (2004–2006)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Taranenko (1997–2004);
Anatolii Shcherba (2006–2012);
Serhii Pohoreltsev (2012–2016);
Chargé d’Affaires:
Oleksandr Gniedykh (1995–1997);
Oleh Vlasenko (2004–2006)

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Italian Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.12.2012

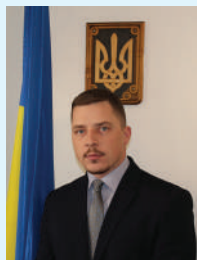
ЄВГЕН ПЕРЕЛИГІН
Yevhen Perelyhin

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Анатолій Орел (1992–1997);
Володимир Євтух (1997–1999);
Борис Гудима (1999–2004);
Анатолій Орел (2004–2005);
Георгій Чернявський (2005–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Orel (1992–1997);
Volodymyr Yevtukh (1997–1999);
Borys Hudyma (1999–2004);
Anatolii Orel (2004–2005);
Heorhii Cherniavskyi (2005–2012)

ХАШИМІТСЬКЕ КОРОЛІВСТВО ЙОРДАНІЯ

The Hashemite Kingdom of Jordan

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d'Affaires
2019

ДМИТРО БИЛЬЄВ
Dmytro Byliev

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Євген Микитенко (1997–2001);
Віктор Нагайчук (2003–2008);
Юрій Малько (2008–2010);
Сергій Пасько (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yevhen Mykytenko (1997–2001);
Viktor Nahaichuk (2003–2008);
Yurii Malko (2008–2010);
Serhii Pasko (2010–2019)

РЕСПУБЛІКА КАЗАХСТАН

The Republic of Kazakhstan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
17.05.2018

ІВАН КУЛЕБА
Ivan Kuleba

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Віктор Богатир (1993–1999);
Євген Карташов (2000–2001);
Василь Цибенко (2001–2005);
Микола Селівон (2006–2010);
Олег Дьомін (2010–2013);
Тимчасові повірені у справах:
Юрій Лазебник (2013–2017);
Володимир Джиджора (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viktor Bohatyr (1993–1999);
Yevhen Kartashov (2000–2001);
Vasyl Tsybenko (2001–2005);
Mykola Selivon (2006–2010);
Oleh Diomin (2010–2013);
Chargé d'Affaires:
Yurii Lazebnyk (2013–2017);
Volodymyr Dzhydzhora (2017–2018)

КАНАДА

Canada

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
22.09.2015

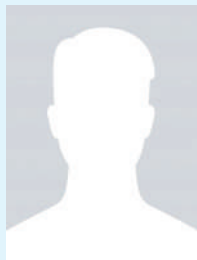
АНДРІЙ ШЕВЧЕНКО
Andrii Shevchenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Левко Лук'яненко (1992–1993);
Віктор Батюк (1993–1996);
Володимир Фуркало (1996–1998);
Юрій Щербак (1999–2003);
Микола Маймескул (2004–2006);
Ігор Осташ (2006–2011);
Михайло Хоменко (2011);
Тимчасові повірені у справах:
Марко Шевченко (2011–2012);
Вадим Пристайко (2012–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Levko Lukianenko (1992–1993);
Viktor Batiuk (1993–1996);
Volodymyr Furkalo (1996–1998);
Yurii Shcherbak (1999–2003);
Mykola Maimeskul (2004–2006);
Ihor Ostash (2006–2011);
Mykhailo Khomenko (2011);
Chargé d'Affaires:
Marko Shevchenko (2011–2012);
Vadym Prystaiko (2012–2015)

ДЕРЖАВА КАТАР

The State of Qatar

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ВАСИЛЬ БОДНАРЬ
Vasyl Bondar

Надзвичайний і Повноважний Посол
Євген Микитенко (2012–2019)

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Yevhen Mykytenko (2012–2019)

РЕСПУБЛІКА КЕНІЯ

The Republic of Kenya

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.09.2018

АНДРІЙ ПРАВЕДНИК
Andrii Pravednyk

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Андрій Веселовський (2002–2003);
Володимир Забігайло (2003–2005);
Владислав Дем'яненко (2006–2009);
Євгеній Цимбалюк (2015–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Олег Белокопос (2009–2010);
Володимир Бутяга (2010–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Andrii Veselovskyi (2002–2003);
Volodymyr Zabihailo (2003–2005);
Vladyslav Demianenko (2006–2009);
Yevhenii Tsymbaliuk (2015–2018);
Chargé d'Affaires:
Oleh Belokolos (2009–2010);
Volodymyr Butiaha (2010–2014)

КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

The People's Republic of China

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ВІКТОР ПОНОМАРЬОВ
Viktor Ponomarev

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Анатолій Плюшко (1993–1998);
Ігор Литвин (1999–2001);
Михайло Резник (2001–2004);
Сергій Камишев (2004–2009);
Юрій Костенко (2009–2012);
Олег Дьомін (2013–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Василь Гам'янін (2012–2013)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Plushko (1993–1998);
Ihor Lytvyn (1999–2001);
Mykhailo Reznik (2001–2004);
Serhii Kamyshev (2004–2009);
Yurii Kostenko (2009–2012);
Oleh Dyomin (2013–2019);
Chargé d'Affaires
Vasyl Hamianin (2012–2013)

КИРГИЗЬКА РЕСПУБЛІКА

The Kyrgyz Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.08.2018

ВАЛЕРІЙ ЖОВТЕНКО
Valerii Zhovtenko

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Віктор Богатир (1995–1999);
Петро Шаповал (2001–2003);
Олександр Божко (2004–2005);
Володимир Тягло (2005–2008);
Володимир Соловей (2008–2014);
Микола Дорошенко (2015–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Балдинюк (2003–2004);
Микола Яремчук (2014–2015);
Ігор Біленький (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Viktor Bohatyr (1995–1999);
Petro Shapoval (2001–2003);
Oleksandr Bozhko (2004–2005);
Volodymyr Tiahlo (2005–2008);
Volodymyr Solovei (2008–2014);
Mykola Doroshenko (2015–2017);
Chargé d’Affaires:
Oleksandr Baldyniuk (2003–2004);
Mykola Yaremchuk (2014–2015);
Ihor Bilenkyi (2017–2018)

РЕСПУБЛІКА КІПР

The Republic of Cyprus

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d’Affaires
2019

НАТАЛІЯ СІРЕНКО
Nataliia Sirenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Борис Гуменюк (2003–2007);
Олександр Дем’янюк (2007–2012);
Борис Гуменюк (2012–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Borys Humeniuk (2003–2007);
Oleksandr Demianiuk (2007–2012);
Borys Humeniuk (2012–2019)

РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

The Republic of Korea

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
06.06.2017

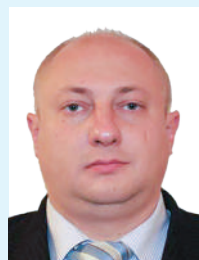
ОЛЕКСАНДР ГОРІН
Oleksandr Horin

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Михайло Резник (1997–2001);
Володимир Фуркало (2001–2005);
Юрій Мушка (2006–2008);
Володимир Белашов (2008–2011);
Василь Мармазов (2011–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Reznik (1997–2001);
Volodymyr Furkalo (2001–2005);
Yurii Mushka (2006–2008);
Volodymyr Bielashov (2008–2011);
Vasyl Marmazov (2011–2017)

РЕСПУБЛІКА КУБА

The Republic of Cuba

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
15.10.2016

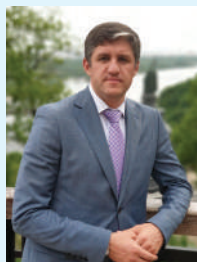
МИХАЙЛО ХОМЕНКО
Mykhailo Khomenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олександр Тараненко (1995–1997);
Євген Свинарчук (1997–2000);
Віктор Пащук (2001–2005);
Олександр Гнедих (2005–2008);
Тетяна Саєнко (2009–2013);
Тимчасові повірені у справах:
Володимир Козлов (2013–2014);
Олександр Киричок (2014–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Taranenko (1995–1997);
Yevhen Svynarchuk (1997–2000);
Viktor Pashchuk (2001–2005);
Oleksandr Hniedykh (2005–2008);
Tetiana Saienko (2009–2013);
Chargé d'Affaires:
Volodymyr Kozlov (2013–2014);
Oleksandr Kyrychok (2014–2016)

ДЕРЖАВА КУВЕЙТ

The State of Kuwait

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.03.2019

ОЛЕКСАНДР БАЛАНУЦА
Oleksandr Balanutsa

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Анатолій Бурмаков (2003–2005);
Володимир Толкач (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Burmakov (2003–2005);
Volodymyr Tolkach (2010–2019)

ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Latvia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.02.2019

ОЛЕКСАНДР МІЩЕНКО
Oleksandr Mishchenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Віктор Михайловський (1997–2004);
Мирон Янків (2004–2005);
Рауль Чілачава (2005–2010);
Анатолій Олійник (2011–2015);
Євген Перебийніс (2015–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Володимир Чорний (1993–1997);
Аліса Подоляк (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viktor Mykhailovskiy (1997–2004);
Myron Yankiv (2004–2005);
Raul Chilachava (2005–2010);
Anatolii Oliinyk (2011–2015);
Yevhen Perebyinis (2015–2017);
Chargé d’Affaires:
Volodymyr Chornyi (1993–1997);
Alisa Podoliak (2017–2019)

ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Lithuania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

31.10.2015

ВОЛОДИМИР ЯЦЕНКІВСЬКИЙ

Volodymyr Yatsenkivskyi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Ростислав Білодід (1992–1999);
Валентин Зайчук (2000–2001);
Микола Деркач (2001–2004);
Борис Климчук (2004–2007);
Ігор Прокопчук (2008–2011);
Валерій Жовтенко (2011–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Андрій Скляр (2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Rostyslav Bilodid (1992–1999);
Valentyn Zaichuk (2000–2001);
Mykola Derkach (2001–2004);
Borys Klymchuk (2004–2007);
Ihor Prokopchuk (2008–2011);
Valerii Zhovtenko (2011–2015);
Chargé d’Affaires
Andrii Skliar (2015)

ЛІВАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Lebanon

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

23.08.2016

ІГОР ОСТАШ

Ihor Ostash

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Сергій Камишев (1998–2001);
Валерій Рилач (2002–2006);
Борис Захарчук (2006–2009);
Володимир Коваль (2009–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Віталій Боровко (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Serhii Kamyshchev (1998–2001);
Valerii Rylach (2002–2006);
Borys Zakharchuk (2006–2009);
Volodymyr Koval (2009–2014);
Chargé d’Affaires
Vitalii Borovko (2015–2016)

ЛІВІЯ

Libya

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.07.2010

МИКОЛА НАГОРНИЙ
Mykola Nahorniuk

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олексій Рибак (1999–2006);
Геннадій Латій (2006–2010)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksii Rybak (1999–2006);
Hennadii Latii (2006–2010)

РЕСПУБЛІКА ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ

The Republic of North Macedonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
06.09.2017

НАТАЛІЯ ЗАДОРОЖНЮК
Nataliia Zadorozhnik

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
В'ячеслав Похвальський (1999–2001);
Павло Кір'яков (2001–2003);
Олексій Шовкопляс (2004–2005);
Віталій Москаленко (2005–2009);
Юрій Гончарук (2009–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viacheslav Pokhvalskyi (1999–2001);
Pavlo Kiriakov (2001–2003);
Oleksii Shovkoplias (2004–2005);
Vitalii Moskalenko (2005–2009);
Yurii Honcharuk (2009–2017)

МАЛАЙЗІЯ

Malaysia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.06.2016

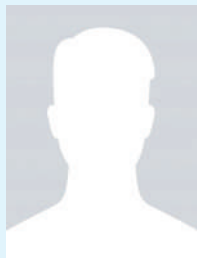
ОЛЕКСАНДР НЕЧИТАЙЛО
Oleksandr Nechytailo

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олександр Шевченко (2004–2009);
Ігор Лоссовський (2009–2010);
Ігор Гуменний (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Shevchenko (2004–2009);
Ihor Lossovskiy (2009–2010);
Ihor Humennyi (2010–2016)

КОРОЛІВСТВО МАРОККО

The Kingdom of Morocco

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ОЛЕКСАНДР ПЛЕВАКО
Oleksandr Plevako

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Юрій Малько (2000–2004);
Борис Гудима (2004–2007);
Віталій Йохна (2007–2011);
Ярослав Коваль (2011–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Malko (2000–2004);
Borys Hudyma (2004–2007);
Vitalii Yokhna (2007–2011);
Yaroslav Koval (2011–2019)

МЕКСИКАНСЬКІ СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

The United Mexican States

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.01.2012

РУСЛАН СПІРІН
Ruslan Spirin

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Юрій Щербак (1997–1998);
Олександр Тараненко (2004–2007);
Олексій Бранашко (2007–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Shcherbak (1997–1998);
Oleksandr Taranenko (2004–2007);
Oleksii Branashko (2007–2012)

РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА

The Republic of Moldova

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ВОЛОДИМИР БОЄЧКО
Volodymyr Boiechko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Віталій Бойко (1993–1994);
Іван Гнатишин (1996–2000);
Петро Чалий (2000–2006);
Сергій Пирожков (2007–2015);
Іван Гнатишин (2015–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Євген Левицький (1994–1996)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vitalii Boiko (1993–1994);
Ivan Hnatyshyn (1996–2000);
Petro Chalyi (2000–2006);
Serhii Pyrozhkov (2007–2015);
Ivan Hnatyshyn (2015–2019);
Chargé d'Affaires
Yevhen Levytskyi (1994–1996)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІГЕРІЯ

The Federal Republic of Nigeria

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

СЕРГІЙ ЮШКЕВИЧ
Serhii Yushkevych

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Бутяга (2001–2003);
Олег Скоропад (2005–2009);
Валерій Васильєв (2009–2014);
Валерій Александрук (2015–2019)
Тимчасовий повірений у справах
Віктор Семененко (2003–2004);

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Butiaha (2001–2003);
Oleh Skoropad (2005–2009);
Valerii Vasyliiev (2009–2014);
Valerii Aleksandruk (2015–2019)
Charge d'Affairs
Viktor Semenenko (2003–2004);

КОРОЛІВСТВО НІДЕРЛАНДИ

The Kingdom of the Netherlands

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
17.03.2017

ВСЕВОЛОД ЧЕНЦОВ
Vsevolod Chentsov

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Василенко (1992–1995);
Борис Тарасюк (1995–1998);
Костянтин Грищенко (1998–2000);
Володимир Хандогій (2000–2002);
Дмитро Марков (2002–2008);
Василь Корзаченко (2008–2011);
Олександр Горін (2011–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Vasylenko (1992–1995);
Borys Tarasiuk (1995–1998);
Kostiantyn Hryshchenko (1998–2000);
Volodymyr Khandogiy (2000–2002);
Dmytro Markov (2002–2008);
Vasyl Korzachenko (2008–2011);
Oleksandr Horin (2011–2017)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА

The Federal Republic of Germany

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.12.2014

АНДРІЙ МЕЛЬНИК
Andrii Melnyk

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Іван Пісковий (1992–1994);
Юрій Костенко (1994–1997);
Анатолій Пономаренко (1997–2004);
Сергій Фареник (2004–2005);
Ігор Долгов (2005–2008);
Наталія Зарудна (2008–2012);
Павло Клімкін (2012–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Piskovyi (1992–1994);
Yurii Kostenko (1994–1997);
Anatolii Ponomarenko (1997–2004);
Serhii Farenik (2004–2005);
Ihor Dolhov (2005–2008);
Nataliia Zarudna (2008–2012);
Pavlo Klimkin (2012–2014)

КОРОЛІВСТВО НОРВЕГІЯ

The Kingdom of Norway

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.06.2016

ВЯЧЕСЛАВ ЯЦЮК
Viacheslav Yatsiuk

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1997);
Ігор Подолєв (1998–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Ігор Сагач (2004–2008);
Олександр Цветков (2008–2012);
Юрій Оніщенко (2012–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Олег Грабовецький (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1997);
Ihor Podoliev (1998–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Ihor Sahach (2004–2008);
Oleksandr Tsvietkov (2008–2012);
Yurii Onishchenko (2012–2014);
Chargé d'Affaires
Oleh Hrabovetskyi (2015–2016)

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ

The United Arab Emirates

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.10.2010

ЮРІЙ ПОЛУРЕЗ

Yurii Polurez

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Євген Микитенко (2004–2007);
Сергій Пасько (2007–2009)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yevhen Mykytenko (2004–2007);
Serhii Pasko (2007–2009)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ПАКИСТАН

The Islamic Republic of Pakistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

25.01.2012

ВОЛОДИМИР ЛАКОМОВ

Volodymyr Lakomov

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Пономаренко (2002–2004);
Ігор Поліха (2004–2007);
Ігор Пасько (2007–2011);
Олег Шевченко (2011–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Ponomarenko (2002–2004);
Ihor Polikha (2004–2007);
Ihor Pasko (2007–2011);
Oleh Shevchenko (2011–2012)

РЕСПУБЛІКА ПЕРУ

The Republic of Peru

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.06.2018

ІГОР ТУМАСОВ

Ihor Tumasov

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Ігор Грушко (2003–2006);
Олександр Михальчук (2013–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Віктор Харамінський (2009–2013);
Владислав Богорад (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Hrushko (2003–2006);
Oleksandr Mykhalchuk (2013–2017);
Chargé d'Affaires:
Viktor Kharaminskyi (2009–2013);
Vladyslav Bohorad (2017–2018)

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of South Africa

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ЛЮБОВ АБРАВІТОВА

Liubov Abravitova

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Леонід Гур'янов (1995–1999);
Ігор Турянський (2000–2004);
Михайло Скуратовський (2004–2008);
Валерій Гребенюк (2008–2014);
Євген Буркат (2015–2017);
Тарас Кузьмич (2018–2019);
Тимчасова повірена у справах
Любов Абравітова (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Leonid Hurianov (1995–1999);
Ihor Turianskyi (2000–2004);
Mykhailo Skuratovskyi (2004–2008);
Valerii Hrebeniuk (2008–2014);
Yevhen Burkat (2015–2017);
Taras Kuzmych (2018–2019);
Chargé d'Affaires
Liubov Abravitova (2017–2018)

РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

The Republic of Poland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.10.2014

АНДРІЙ ДЕЩИЦЯ
Andrii Deshchysia

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Геннадій Удовенко (1992–1994);
Петро Сардачук (1995–1998);
Дмитро Павличко (1999–2002);
Олександр Никоненко (2002–2003);
Ігор Харченко (2003–2006);
Олександр Моцик (2006–2010);
Маркіян Мальський (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Теодозій Старак (1994–1995);

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Gennadii Udovenko (1992–1994);
Petro Sardachuk (1995–1998);
Dmytro Pavlychko (1999–2002);
Oleksandr Nykonenko (2002–2003);
Ihor Kharchenko (2003–2006);
Oleksandr Motsyk (2006–2010);
Markiiian Malskyi (2010–2014);
Chargé d’Affaires
Teodozii Starak (1994–1995);

ПОРТУГАЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Portuguese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.10.2015

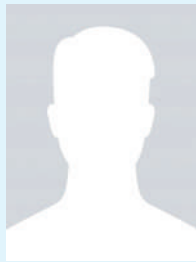
ІННА ОГНІВЕЦЬ
Inna Ohnivets

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Анатолій Зленко (1997–2000);
Костянтин Тимошенко (2001–2005);
Ростислав Троненко (2005–2010);
Олександр Никоненко (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Леонід Третяк (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Zlenko (1997–2000);
Kostiantyn Tymoshenko (2001–2005);
Rostyslav Tronenko (2005–2010);
Oleksandr Nykonenko (2010–2014);
Chargé d’Affaires
Leonid Tretiak (2014–2015)

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

The Russian Federation

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
02.12.2018

ВАСИЛЬ ПОКОТИЛО
Pokotylo Vasyl

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Крижанівський (1992–1994);
Володимир Федоров (1995–1999);
Микола Білоблоский (1999–2005);
Олег Дьомін (2006–2008);
Костянтин Грищенко (2008–2010);
Володимир Єльченко (2010–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Руслан Німчинський (2015–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Kryzhanivskiy (1992–1994);
Volodymyr Fedorov (1995–1999);
Mykola Biloblotskyi (1999–2005);
Oleh Diomin (2006–2008);
Kostiantyn Hryshchenko (2008–2010);
Volodymyr Yelchenko (2010–2015);
Chargé d'Affaires
Ruslan Nimchynskiy (2015–2018)

РУМУНІЯ

Romania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
04.04.2017

ОЛЕКСАНДР БАНЬКОВ
Oleksandr Bankov

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Леонтій Сандуляк (1992–1995);
Олександр Чалий (1995–1998);
Ігор Харченко (1998–2000);
Антон Бутейко (2000–2003);
Теофіл Бауер (2004–2005);
Юрій Малько (2005–2008);
Маркіян Кулик (2008–2012);
Теофіл Бауер (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Теофіл Рендюк (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Leontii Sanduliak (1992–1995);
Oleksandr Chalyi (1995–1998);
Ihor Kharchenko (1998–2000);
Anton Buteiko (2000–2003);
Teofil Bauer (2004–2005);
Yurii Malko (2005–2008);
Markiian Kulyk (2008–2012);
Teofil Bauer (2012–2016);
Chargé d'Affaires
Teofil Rendiuk (2016–2017)

КОРОЛІВСТВО САУДІВСЬКА АРАВІЯ

The Kingdom of Saudi Arabia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.10.2014

ВАДИМ ВАХРУШЕВ
Vadym Vakhrushev

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Євген Микитенко (1996–1999);
Леонід Гур'янов (2002–2009);
Петро Колос (2009–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yevhen Mykytenko (1996–1999);
Leonid Hurianov (2002–2009);
Petro Kolos (2009–2014)

РЕСПУБЛІКА СЕНЕГАЛ

The Republic of Senegal

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

АНТОН БАРАБУЛЯ
Anton Barabulia

Надзвичайний
і Повноважний Посол:
Андрій Заяць (2008–2013);
Олександр Овчаров (2013–2018)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary:
Andrii Zaiats (2008–2013);
Oleksandr Ovcharov (2013–2018)

РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ

The Republic of Serbia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.06.2015

ОЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ
Oleksandr Aleksandrovych

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Фуркало (1998–2001);
Анатолій Шостак (2001–2003);
Руслан Демченко (2003–2005);
Анатолій Олійник (2005–2009);
Віктор Недопас (2009–2013)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Furkalo (1998–2001);
Anatolii Shostak (2001–2003);
Ruslan Demchenko (2003–2005);
Anatolii Oliynyk (2005–2009);
Viktor Nedopas (2009–2013)

РЕСПУБЛІКА СІНГАПУР

The Republic of Singapore

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2015

ДМИТРО СЕНІК
Dmytro Senik

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олександр Горін (2003–2006);
Віктор Маштабей (2006–2009);
Павло Султанський (2010–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Horin (2003–2006);
Viktor Mashtabei (2006–2009);
Pavlo Sultanskyi (2010–2015)

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

The Slovak Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.11.2016

ЮРІЙ МУШКА
Yurii Mushka

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Роман Лубківський (1992–1993);
Петро Сардачук (1993–1994);
Дмитро Павличко (1995–1998);
Юрій Рилач (1998–2004);
Сергій Устич (2004–2005);
Інна Огнівець (2006–2010);
Олег Гаваші (2010–2016);
Тимчасова повірена у справах
Оксана Кицун (2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Roman Lubkivskyi (1992–1993);
Petro Sardachuk (1993–1994);
Dmytro Pavlychko (1995–1998);
Yurii Rylach (1998–2004);
Serhii Ustych (2004–2005);
Inna Ohnivets (2006–2010);
Oleh Havashi (2010–2016);
Chargé d’Affaires
Oksana Kytsun (2016)

РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ

The Republic of Slovenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.08.2015

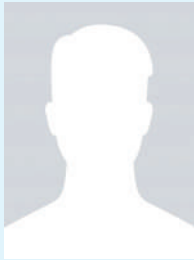
МИХАЙЛО БРОДОВИЧ
Mykhailo Brodovych

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Іван Гнатишин (2004–2006);
Вадим Примаченко (2007–2011);
Микола Кириченко (2011–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Hnatyshyn (2004–2006);
Vadym Prymachenko (2007–2011);
Mykola Kyrychenko (2011–2015)

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

The United States of America

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
16.09.2019

АНДРІЙ ЯНЕВСЬКИЙ
Andrii Yanevskyi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олег Білорус (1992–1994);
Юрій Щербак (1994–1998);
Антон Бутейко (1998–1999);
Костянтин Грищенко (2000–2003);
Михайло Резнік (2003–2006);
Олег Шамшур (2006–2010);
Олександр Моцик (2010–2015);
Валерій Чалий (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleh Bilorus (1992–1994);
Yurii Shcherbak (1994–1998);
Anton Buteiko (1998–1999);
Kostiantyn Hryshchenko (2000–2003);
Mykhailo Reznik (2003–2006);
Oleh Shamshur (2006–2010);
Oleksandr Motsyk (2010–2015);
Valerii Chalyi (2015–2019)

РЕСПУБЛІКА ТАДЖИКИСТАН

The Republic of Tadjikistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2019

ВАСИЛЬ СЕРВАТЮК
Vasyl Servatiuk

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Сметанін (1993–1999);
Анатолій Касьяненко (2000–2005);
В'ячеслав Похвальський (2006–2010);
Юрій Савченко (2010–2012);
Віктор Нікітюк (2012–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Smietanin (1993–1999);
Anatolii Kasianenko (2000–2005);
Viacheslav Pokhvalskyi (2006–2010);
Yurii Savchenko (2010–2012);
Viktor Nikitiuk (2012–2019)

КОРОЛІВСТВО ТАЇЛАНД

The Kingdom of Thailand

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.11.2015

АНДРІЙ БЕШТА
Andrii Beshta

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Ігор Литвин (1998–1999);
Ростислав Білодід (2000–2002);
Ігор Гуменний (2004–2008);
Маркіян Чучук (2008–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Вадим Ковалевський (2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Lytvyn (1998–1999);
Rostyslav Bilodid (2000–2002);
Ihor Humennyi (2004–2008);
Markiian Chuchuk (2008–2014);
Chargé d'Affaires
Vadym Kovalevskyi (2015)

ТУНІСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Tunisia

Надзвичайний і Повноважний Посол
(за сумісництвом)
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
(with concurrent accreditation)
19.03.2015

МИКОЛА НАГОРНИЙ
Mykola Nahornyi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олег Дяченко (1997–2000);
Олексій Рибак (2002–2004);
Валерій Рилач (2007–2013);
Олександр Рябцев (2013–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Шульга (1996–1997);

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleh Diachenko (1997–2000);
Oleksii Rybak (2002–2004);
Valerii Rylach (2007–2013);
Oleksandr Riabtsev (2013–2015);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Shulha (1996–1997);

РЕСПУБЛІКА ТУРЕЧЧИНА

The Republic of Turkey

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
22.08.2016

АНДРІЙ СИБИГА
Andrii Sybiha

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Ігор Турянський (1992–1997);
Олександр Моцик (1997–2001);
Ігор Долгов (2002–2004);
Олександр Міщенко (2005–2008);
Сергій Корсунський (2008–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Олексій Шовкопляс (1997)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Turianskyi (1992–1997);
Oleksandr Motsyk (1997–2001);
Ihor Dolhov (2002–2004);
Oleksandr Mishchenko (2005–2008);
Serhii Korsunskyi (2008–2016);
Chargé d’Affaires
Oleksii Shovkopliash (1997)

ТУРКМЕНИСТАН

Turkmenistan

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d’Affaires
2019

ЗИНОВІЙ ГОШОВСЬКИЙ
Zynovii Hoshovskyi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Вадим Чупрун (1995–2004);
Віктор Майко (2005–2010);
Валентин Шевальов (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vadym Chuprun (1995–2004);
Viktor Maiko (2005–2010);
Valentyn Shevaliov (2010–2019)

УГОРЩИНА

Hungary

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.05.2016

ЛЮБОВ НЕПОП
Liubov Nepop

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Орест Климбуш (1997–2003);
Юрій Мушка (2003–2006);
Дмитро Ткач (2006–2010);
Юрій Мушка (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Михайло Юнгер (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Orest Klympush (1997–2003);
Yurii Mushka (2003–2006);
Dmytro Tkach (2006–2010);
Yurii Mushka (2010–2014);
Chargé d'Affaires
Mykhailo Yunher (2015–2016)

РЕСПУБЛІКА УЗБЕКИСТАН

The Republic of Uzbekistan

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ДЕНИС ПОГРІБНИЙ
Denys Pohribnyi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Володимир Сметанін (1993–1999);
Анатолій Касьяненко (2000–2005);
В'ячеслав Похвальський (2006–2010);
Юрій Савченко (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Smetanin (1993–1999);
Anatolii Kasianenko (2000–2005);
Viacheslav Pokhvalskyi (2006–2010);
Yurii Savchenko (2010–2019)

ФІНЛЯНДСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Finland

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

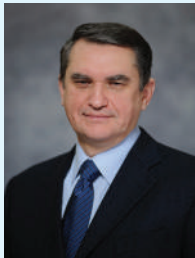
ІЛЛЯ КВАС
Illya Kvas

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1997);
Ігор Подолєв (1997–2001);
Петро Сардачук (2001–2003);
Олександр Майданник (2003–2007);
Андрій Дешиця (2007–2013);
Олексій Селін (2013–2014);
Андрій Олефіров (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1997);
Ihor Podoliev (1997–2001);
Petro Sardachuk (2001–2003);
Oleksandr Maidannyk (2003–2007);
Andrii Deshchytsia (2007–2013);
Oleksii Selin (2013–2014);
Andrii Olefirov (2014–2019)

ФРАНЦУЗЬКА РЕСПУБЛІКА

The French Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.10.2014

ОЛЕГ ШАМШУР
Oleh Shamshur

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Юрій Кочубей (1992–1997);
Анатолій Зленко (1997–2000);
Юрій Сергєєв (2003–2007);
Костянтин Тимошенко (2007–2010);
Олександр Купчишин (2010–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Сліпченко (1992);
Віталій Йохна (2000–2003)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Yurii Kochubei (1992–1997);
Anatolii Zlenko (1997–2000);
Yurii Serhieiev (2003–2007);
Kostiantyn Tymoshenko (2007–2010);
Oleksandr Kupchyshyn (2010–2014);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Slipchenko (1992);
Vitalii Yokhna (2000–2003)

РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ

The Republic of Croatia

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
24.08.2017

ЯРОСЛАВ СІМОНОВ

Yaroslav Simonov

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Анатолій Шостак (1995–2001);

Віктор Кирик (2001–2006);

Маркіян Лубківський (2007–2009);

Борис Зайчук (2009–2010);

Олександр Левченко (2010–2017)

Тимчасовий повірений у справах

Андрій Олефіров (2001);

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Anatolii Shostak (1995–2001);

Viktor Kyryk (2001–2006);

Markiiian Lubkivskyi (2007–2009);

Borys Zaichuk (2009–2010);

Oleksandr Levchenko (2010–2017)

Charge d'Affaires

Andrii Olefirov (2001);

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Czech Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.01.2017

ЄВГЕН ПЕРЕБИЙНІС

Yevhen Perebyinis

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Роман Лубківський (1992–1995);

Андрій Озадовський (1995–1999);

Сергій Устич (1999–2004);

Іван Кулеба (2004–2009);

Іван Грицак (2009–2012);

Борис Зайчук (2012–2016);

Тимчасовий повірений у справах

Зіновій Гошовський (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Roman Lubkivskyi (1992–1995);

Andrii Ozadovskyi (1995–1999);

Serhii Ustych (1999–2004);

Ivan Kuleba (2004–2009);

Ivan Hrytsak (2009–2012);

Borys Zaichuk (2012–2016);

Chargé d'Affaires

Zinovii Hoshovskyi (2016–2017)

ЧОРНОГОРІЯ

Montenegro

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
18.10.2017

НАТАЛІЯ ФІЯЛКА
Nataliia Fiialka

Надзвичайний
і Повноважний Посол:
Оксана Слюсаренко (2008–2014);
Тимчасові повірені у справах
Володимир Цибульник (2014–2015);
Тетяна Волкова (2015–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oksana Sliusarenko (2008–2014);
Chargé d'Affaires
Volodymyr Tsybulnyk (2014–2015);
Tetiana Volkova (2015–2017)

ШВЕЙЦАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ

The Swiss Confederation

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.06.2018

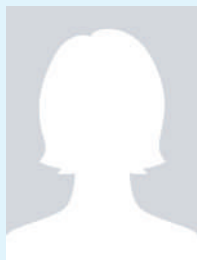
АРТЕМ РИБЧЕНКО
Artem Rybchenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Олександр Сліпченко (1993–1997);
Ніна Ковальська (1998–2000);
Євген Бершеда (2000–2003);
Сюзанна Станік (2003–2004);
Ігор Дір (2008–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Остап Юхимович (2004–2008; 2014–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Slipchenko (1993–1997);
Nina Kovalska (1998–2000);
Yevhen Bersheda (2000–2003);
Siuzanna Stanik (2003–2004);
Ihor Dir (2008–2014);
Chargé d'Affaires
Ostap Yukhymovych (2004–2008; 2014–2018)

КОРОЛІВСТВО ШВЕЦІЯ

The Kingdom of Sweden

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ОЛЕНА ПОЛУНІНА
Olena Polunina

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1994);
Ігор Подолєв (1997–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Леонід Кожара (2003–2004);
Анатолій Пономаренко (2007–2008);
Євген Перебийніс (2008–2011);
Валерій Степанов (2011–2014);
Ігор Сагач (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1994);
Ihor Podoliev (1997–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Leonid Kozhara (2003–2004);
Anatolii Ponomarenko (2007–2008);
Yevhen Perebyinis (2008–2011);
Valerii Stepanov (2011–2014);
Ihor Sahach (2015–2019)

ЯПОНІЯ

Japan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.01.2013

ІГОР ХАРЧЕНКО
Ihor Kharchenko

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Михайло Дашкевич (1995–1999);
Юрій Костенко (2001–2006);
Володимир Макуха (2006);
Микола Кулініч (2006–2013)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Dashkevych (1995–1999);
Yurii Kostenko (2001–2006);
Volodymyr Makukha (2006);
Mykola Kulinich (2006–2013)

Надзвичайні і Повноважні Посли іноземних держав в Україні

**Ambassadors
Extraordinary and Plenipotentiary
of foreign countries
to Ukraine**

Відомості станом
на 18 жовтня 2019 року. Можливі зміни
у складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*При підготовці щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data current as of October 18, 2019.
Possible changes in composition of the heads
of diplomatic missions
will be given in the next issues of this year-book

*Data of the Ministry of Foreign Affairs
of Ukraine were used for preparation
of the year-book materials*

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

The Commonwealth of Australia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

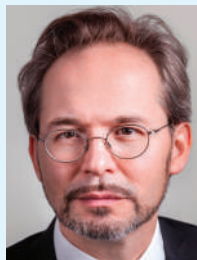
МЕЛІССА О'РУРК
Melissa O'Rourke

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Даглас Роберт Траппетт (2015–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Брюс Кевін Джеффри Едвардс (2016–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Douglas Robert Trappett (2015–2016);
Chargé d'Affaires
Bruce Kevin Jeffrey Edwards (2016–2017)

АВСТРІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Austria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

ҐЕРНОТ ПФАНДЛЕР
Gernot Pfandler

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Георг Вайсс (1992–1997);
Клаус Фаб'ян (1997–2001);
Міхаель Місс (2001–2006);
Йозеф-Маркус Вукетіч (2006–2010);
Вольф Дітріх Хайм (2010–2015);
Герміне Поппеллер (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Georg Weiss (1992–1997);
Klaus Fabjan (1997–2001);
Michael Miess (2001–2006);
Josef-Markus Wuketich (2006–2010);
Wolf Dietrich Heim (2010–2015);
Hermine Poppeller (2015–2019)

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Azerbaijan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
06.09.2016

АЗЕР ХУДАЯР ОГЛУ ХУДІЄВ
Azer Khudayar oglu Khudiyev

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Назім Гусейн оглу Ібрагімов (1997–2001);
Талят Мусейб оглу Алієв (2001–2010);
Ейнулла Ядулла оглу Мадатлі (2010–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Назім Алієв (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Nazim Husein oglu Ibrahimov (1997–2001);
Talyat Museib oglu Aliyev (2001–2010);
Einulla Yadulla oglu Madatli (2010–2015);
Chargé d'Affaires
Nazim Aliyev (2015–2016)

АЛЖИРСЬКА НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА

The People's Democratic Republic of Algeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
26.05.2015

ХОСІН БУССУАРА
Hocine Boussouara

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Бельрамуль Камерзерман (1992–1997);
Шеріф Шихі (1997–2005);
Мокадем Бафдаль (2005–2009);
Мохаммед Башир Маззуз (2009–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Belramoul Kamerzerman (1992–1997);
Cherif Chikhi (1997–2005);
Mokaddem Bafdal (2005–2009);
Mohammed Bachir Mazzouz (2009–2015)

АРГЕНТИНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Argentine Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

16.05.2019

ЕЛЕНА ЛЕТИСІЯ МІКУСІНСЬКА

Elena Leticia Mikusinski

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Луїс Бакеріса (1993–1999);

Мігель Анхель Кунео (2000–2006);

Ліла Ролдан Васкес де Муан (2007–2015);

Альберто Хосе Алонсо (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary

and Plenipotentiary:

Luis Baqueriza (1993–1999);

Miguel Ángel Cúneo (2000–2006);

Lila Roldán Vázquez de Moine (2007–2015);

Alberto José Alonso (2015–2019)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА АФГАНІСТАН

The Islamic Republic of Afghanistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

08.09.2017

САРДАР МОХАММАД РАХМАН ОГЛИ

Sardar Mohammad Rahman Oghli

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Саїд Мохаммад Хаїрха (2002–2005);

Мохаммад Асеф Делавар (2005–2011);

Фазіль Фазлуррахман (2011–2013);

Мохаммад Акбар Мохаммаді (2013–2017);

Тимчасові повірені у справах:

Мухамад Амман (1995–1998);

Саєд Мохаммад Фарані (1998–2000);

Мухіддін Масуд (2000–2002)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Said Mohamma Khairkha (2002–2005);

Mohammad Asef Delawar (2005–2011);

Fazil Fazlurahman (2011–2013);

Mohammad Akbar Mohammadi (2013–2017);

Chargé d'Affaires:

Mohammad Amman (1995–1998);

Saied Mahmud Farani (1998–2000);

Muhiddin Masud (2000–2002)

КОРОЛІВСТВО БЕЛЬГІЯ

The Kingdom of Belgium

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.10.2018

АЛЕКС ЛЕНАРТС
Alex Lenaerts

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Інгеборг Крістоферсен (1992–1995);
Вільфрід Нартюс (1995–1998);
П'єр Жан Марі Антуан Вазен (1998–2000);
П'єр Дюбуїсон (2000–2003);
П'єр Коло (2003–2006);
Марк Вінк (2006–2011);
Яна Зікмундова (2011–2014);
Люк Якобс (2014–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Ingeborg Christoffersen (1992–1995);
Wilfried Nartus (1995–1998);
Pierre Jean Marie Antoine Vaesen (1998–2000);
Pierre Dubuisson (2000–2003);
Pierre Colot (2003–2006);
Marc Vinck (2006–2011);
Jana Zikmundova (2011–2014);
Luc Jacobs (2014–2018)

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ

The Republic of Belarus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
05.10.2016

ІГОР СОКОЛ
Igor Sokol

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Віталій Курашик (1993–2001);
Валентин Величко (2001–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vitalii Kurashik (1993–2001);
Valentyn Velychko (2001–2016)

РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ

The Republic of Bulgaria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

КОСТАДІН КОДЖАБАШЕВ
Kostadin Kodzhabashev

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Петар Крістев Марков (1992–1998);
Александар Димитров (1998–2002);
Ангел Ганев (2002–2007);
Дімітар Владіміров (2007–2012);
Красімір Мінчев (2012–2018);
Тимчасова повірена у справах
Стояна Русінова (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Petar Kristev Markov (1992–1998);
Aleksandr Dimitrov (1998–2002);
Angel Ganev (2002–2007);
Dimitar Vladimirov (2007–2012);
Krasimir Minchev (2012–2018);
Chargé d'Affaires
Stoyana Rusinova (2018–2019)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА БРАЗИЛІЯ

The Federative Republic of Brazil

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.08.2016

ОСВАЛДО БІАТО ЖУНІОР
Oswaldo Biato Junior

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Асдрубал Пінто де Уліссеа (1995–1998);
Маріо Августо Сантос (1998–2001);
Елдер Мартінс де Мораес (2001–2003);
Ренато Луїз Родрігес Маркес (2003–2009);
Антоніо Фернандо Круз-де-Мелло (2009–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Asdrúbal Pinto de Ulissea (1995–1998);
Mario Augusto Santos (1998–2001);
Elder Martins de Moraes (2001–2003);
Renato Luiz Rodrigues Marques (2003–2009);
Antonio Fernando Cruz-de-Mello (2009–2016)

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ (ВАТИКАН)

The Holy See (Vatican)

Апостольський
Нунцій
Apostolic
Nuncio
13.11.2015

КЛАУДІО ГУДЖЕРОТТИ
Claudio Gugerotti

Апостольські Нунції:
Антоніо Франко (1992–1999);
Микола Етерович (1999–2004);
Іван Юркович (2004–2011);
Томас Едвард Галліксон (2011–2015)

Apostolic Nuncios:
Antonio Franco (1992–1999);
Nikola Eterović (1999–2004);
Ivan Jurković (2004–2011);
Thomas Edward Gullickson (2011–2015)

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

МЕЛІНДА СІММОНС
Melinda Simmons

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Саймон Ніколас Пітер Хіманс (1992–1995);
Рой Стівен Рів (1995–1999);
Роберт Роланд Гедлі Сміт (1999–2002);
Роберт Едвард Брінклі (2002–2006);
Роберт Лі Тернер (2008–2012);
Саймон Сміт (2012–2015);
Джудіт Гоф (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Simon Nicholas Pieter Himmans (1992–1995);
Roy Stieven Rieve (1995–1999);
Robert Roland Headly Smith (1999–2002);
Robert Edward Brinckly (2002–2006);
Robert Lee Turner (2008–2012);
Simon Smith (2012–2015);
Judith Gough (2015–2019)

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА В'ЄТНАМ

The Socialist Republic of Vietnam

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

НГУЄН АНЬ ТУАН
Nguyen Anh Tuan

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Чионг Тунг (1993–1997);
Доан Дик (1997–2002);
Бу Зионг Хуан (2002–2006);
Нгуєн Ван Тхань (2007–2010);
Хо Дак Мінх Нгуєт (2010–2013);
Нгуєн Мінх Чі (2014–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Truong Tung (1993–1997);
Doan Duc (1997–2002);
Vu Duong Huan (2002–2006);
Nguyen Van Thanh (2007–2010);
Ho Dac Minh Nguyet (2010–2013);
Nguyen Minh Tri (2014–2017)

РЕСПУБЛІКА ВІРМЕНІЯ

The Republic of Armenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
01.02.2019

ТІГРАН СЕЙРАНЯН
Tigran Seiranian

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Грач Сілванян (1996–2003);
Армен Авакович Хачатрян (2003–2010);
Андранік Манукян (2010–2018);
Тимчасовий повірений у справах
Гайк Акоюн (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hrach Sylvanian (1996–2003);
Armen Avakovich Khachatryan (2003–2010);
Andranik Manukyan (2010–2018);
Chargé d'Affaires
Hayk Hakobyan (2018–2019)

ГРЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА

The Hellenic Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2019

ВАСІЛІОС БОРНОВАС
Vasilios Bornovas

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Васілеос Патсікакіс (1993–1998);
Дімітріс Контумас (1998–2002);
Панайотіс Гумас (2002–2006);
Харалампос Дімітріу (2006–2009);
Георгіос Георгунтзос (2009–2013);
Вассіліс Пападопулос (2013–2016);
Георгіос Пукаміссас (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vasileos Patsikakis (1993–1998);
Dimitris Contoumas (1998–2002);
Panayotis Goumas (2002–2006);
Haralampos Dimitriou (2006–2009);
Georgios Georgountzos (2009–2013);
Vassilis Papadopoulos (2013–2016);
Georgios Poukamissas (2016–2019)

ГРУЗІЯ

Georgia

Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії в Україні
та Постійний Представник Грузії при ОДЕР-ГУАМ
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Georgia to Ukraine
and Permanent Representative of Georgia to the ODER-GUAM
2019

ТЕЙМУРАЗ ШАРАШЕНІДЗЕ
Teimuraz Sharashenidze

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Валерій Чечелашвілі (1994–1998);
Малхаз Чачава (1999–2000);
Грігол Катамадзе (2000–2007);
Мераб Антадзе (2007–2008);
Грігол Катамадзе (2009–2013);
Міхеїл Уклеба (2013–2017);
Гела Думбадзе (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Valerii Chechelashvili (1994–1998);
Malkhaz Chachava (1999–2000);
Grigol Katamadze (2000–2007);
Merab Antadze (2007–2008);
Grigol Katamadze (2009–2013);
Mikheil Ukleba (2013–2017);
Gela Dumbadze (2017–2019)

КОРОЛІВСТВО ДАНІЯ

The Kingdom of Denmark

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
08.09.2017

РУБЕН МЕДСЕН
Ruben Madsen

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Крістіан Фабер-Род (1992–1997);
Йорн Крогбек (1997–2001);
Мартін Кофод (2001–2002);
Крістіан Фабер-Род (2002–2005);
Уффе Андерссон Балслєв (2005–2009);
Мікаель Борг-Хансен (2009–2013);
Мерете Юль (2013–2015);
Крістіан Донс Крістенсен (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Christian Faber-Rod (1992–1997);
Jorn Krogbek (1997–2001);
Martin Kofod (2001–2002);
Christian Faber-Rod (2002–2005);
Uffe Andersson Balslev (2005–2009);
Michael Borg-Hansen (2009–2013);
Merete Juhl (2013–2015);
Christian Dons Christensen (2015–2017)

ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Estonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

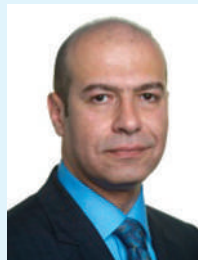
КАЙМО КУУСК
Kaimo Kuusk

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Tiit Мацулевич (1996–1999);
Tiit Набер (1999–2002);
Пауль Леттенс (2002–2006);
Яан Хейн (2006–2011);
Лаури Лєпик (2011–2012);
Сулєв Канніке (2012–2016);
Ґєрт Антсу (2016–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Андрій Біров (1993–1995);
Рейн Ойдеківі (1995–1996)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Tiit Matsulevich (1996–1999);
Tiit Naber (1999–2002);
Paul Lettence (2002–2006);
Yaan Hein (2006–2011);
Lauri Lepik (2011–2012);
Sulev Kannike (2012–2016);
Gert Antsu (2016–2019);
Chargé d'Affaires:
Andrii Birov (1993–1995);
Rain Oidekivi (1995–1996);

АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ

The Arab Republic of Egypt

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.08.2016

ХОССАМ ЕЛЬДІН АЛІ
Hossam Eldeen Aly

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Гусейн Камаль-Елдін Шалаш (1993–1997);
Омар Ель-Фарук Хассан Мохамед
(1997–2001);
Мона Алі Хашаба (2001–2005);
Юсеф Мустафа Зада (2005–2008);
Ясір Атеф Абдель Кадер (2008–2012);
Усама Тауфік Юсеф Бадр (2012–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Husein Kamal-Eldin Shalash (1993–1997);
Omar El-Faruhk Khassan Mohamed
(1997–2001);
Mona Ali Hashaba (2001–2005);
Yusef Mustafa Zada (2005–2008);
Yasir Atef Abdel Kader (2008–2012);
Osama Tawfik Youssef Badr (2012–2016)

ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

The State of Israel

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.10.2018

ДЖОЕЛЬ ЛІОН
Joel Lion

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Цві Маген (1993–1998);
Анна Азарі (1999–2003);
Наомі Бен-Амі (2003–2007);
Зіна Калай-Клайтман (2007–2011);
Реувен Дін Ель (2011–2014);
Еліав Белоцерковські (2014–2018);
Тимчасовий повірений у справах
Зеєв Бен-Аріє (1998–1999)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Zvi Magen (1993–1998);
Anna Azari (1999–2003);
Naomi Ben-Ami (2003–2007);
Zina Kalai-Klaitman (2007–2011);
Reuven Din El (2011–2014);
Eliav Belotsercovsky (2014–2018);
Chargé d'Affaires
Zeev Ben-Arie (1998–1999)

РЕСПУБЛІКА ІНДІЯ

The Republic of India

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.12.2018

ПАРТХА САТПАТХІ
Partha Satpathy

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Судхір Тукарам Деваре (1992–1995);
Раджendra Кумар Рай (1995–1997);
Відья Бхушан Соні (1997–2002);
Шекхолен Кіпген (2002–2005);
Дебабрата Саха (2005–2010);
Джоті Сваруп Панде (2010–2011);
Раджів Кумар Чандер (2011–2015);
Манодж Кумар Бхарті (2015–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Sudhir Tukaram Devare (1992–1995);
Rajendra Kumar Rai (1995–1997);
Vidya Bhushan Soni (1997–2002);
Shekholen Kipgen (2002–2005);
Debabrata Saha (2005–2010);
Jyoti Swarup Pande (2010–2011);
Rajiv Kumar Chander (2011–2015);
Manoj Kumar Bharti (2015–2018)

РЕСПУБЛІКА ІНДОНЕЗІЯ

The Republic of Indonesia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

ЮДДІ КРІСНАНДІ
Yuddy Chrisnandi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Роні Хендраван Курніяді (1994–1997);
Где Арса Каджар (1997–2001);
Ремі Рамаулі Сіяхаан (2001–2004);
Альбертус Емануель
Александр Латуріу (2004–2008);
Нінінг Сунінгсіх Рохадіят (2008–2012);
Нінік Кун Нар'яті Сісвойо (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Юсран Хадромі (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Roni Hendrawan Kurniadi (1994–1997);
Gde Arsa Kadjar (1997–2001);
Remy Ramauli Siahaan (2001–2004);
Albertus Emanuel
Alexander Laturiuw (2004–2008);
Nining Suningsih Rochadiat (2008–2012);
Niniek Kun Naryatie Siswojo (2012–2016);
Chargé d'Affaires
Yusran Hadromi (2016–2017)

РЕСПУБЛІКА ІРАК

The Republic of Iraq

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.09.2016

БАКІР АХМЕД АЗІЗ АЛЬ-ДЖАФ
Bakir Ahmed Aziz Al-Jaff

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Музгір Аль-Дурі (2002–2003);
Шорш Халід Саїд (2010–2016);
(через військові події в Іраку Посольство Республіки Ірак
в Україні тимчасово припинило роботу в 2003 році й
відновило свою діяльність у 2006 році);
Тимчасові повірені у справах:
Гішам Абдель Разак Ібрагім (2001–2002);
Алаа Ад-Дін Хусейн Алі (2006–2007);
Хусейн Аббас Хусейн (2007);
Халід Джасім Мохамед
Аль-Шамарі (2007–2010)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Muzgir Al-Duri (2002–2003);
Shorsh Khalid Said (2010–2016);
(the Embassy of the Republic of Iraq temporarily suspended its
work in Ukraine in 2003 because of military operations in Iraq
and resumed its work in 2006);
Chargé d'Affaires:
Gisham Abdel Razak Ibrahim (2001–2002);
Alaa Ad-Din Hussein Ali (2006–2007);
Hussein Abass Hussein (2007);
Khalid Jasim Mohamed
Al-Shamary (2007–2010);

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН

The Islamic Republic of Iran

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2018

МАНУЧЕХР МОРАДІ
Manouchehr Moradi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Бехзад Мазахері (1992–1998);
Ахмад Садег-Бонаб (1999–2003);
Бахман Тахеріян-Мобаракє (2003–2005);
Сайєд Муса Каземі (2006–2009);
Акбар Гасемі Алі-Абаді (2010–2014);
Мохаммад Бехешті Монфаред (2014–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Behzad Mazaheri (1992–1998);
Ahmad Sadegh-Bonab (1999–2003);
Bahman Taherian Mobarakeh (2003–2005);
Seyed Mousa Kazemi (2006–2009);
Akbar Ghasemi Ali Abadi (2010–2014);
Mohammad Beheshti Monfared (2014–2018)

КОРОЛІВСТВО ІСПАНІЯ

The Kingdom of Spain

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

СІЛЬВІЯ КОРТЕС МАРТІН

Silvia Cortés Martín

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Едуардо Хунко Бонет (1992–1997);

Фернандо Хосе Бейосо Фернандес
(1997–2001);

Луїс Гомес де Аранда Війєн (2001–2005);

Луїс Хав'єр Хіль Каталіна (2005–2009);

Хосе Родрігес Мояно (2009–2013);

Херардо Анхель Бугайо Оттоне
(2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Eduardo Junko Bonet (1992–1997);

Fernando José Belloso Fernández
(1997–2001);

Luis Gómez de Aranda Villén (2001–2005);

Luis Javier Gil Catalina (2005–2009);

José Rodríguez Moyano (2009–2013);

Gerardo Angel Bugallo Ottone
(2013–2017)

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Italian Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
08.09.2016

ДАВІДЕ ЛА ЧЕЧІЛІА

Davide La Cecilia

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Вітторіо Клаудіо Сурдо (1992–1996);

Джан Лука Бертінетто (1996–2000);

Іоланда Брунетті Гетц (2000–2004);

Фабіо Фаббрі (2004–2008);

П'єтро Джованні Доннічі (2008–2012);

Фабріціо Романо (2012–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Vittorio Claudio Surdo (1992–1996);

Gian Luca Bertinetti (1996–2000);

Jolanda Brunetti Goetz (2000–2004);

Fabio Fabbri (2004–2008);

Pietro Giovanni Donnici (2008–2012);

Fabrizio Romano (2012–2016)

РЕСПУБЛІКА КАЗАХСТАН

The Republic of Kazakhstan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

14.06.2016

САМАТ ОРДАБАЄВ
Samat Ordabayev

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Олексій Клочков (1994–1997);
Наджамеден Іскалієв (1997–1999);
Равіль Чердабаєв (1999–2004);
Амангельди Жумабаєв (2004–2011);
Заутбек Турісбеков (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Аділь Тлєсов (2011–2012)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Oleksii Klochkov (1994–1997);
Nadzhameden Iskaliev (1997–1999);
Ravil Cherdabaev (1999–2004);
Amangeldi Zhumambayev (2004–2011);
Zautbek Turisbekov (2012–2016);
Chargé d'Affaires
Adil Tlesov (2011–2012)

КАНАДА

Canada

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

01.12.2014

РОМАН ВАЩУК
Roman Waschuk

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Франсуа Антуан Матіс (1992–1996);
Крістофер Вестдал (1996–1998);
Дерек Фрейзер (1998–2001);
Ендрю Норвал Робінсон (2001–2005);
Абайна Данн (2005–2008);
Ж. Даніель Карон (2008–2011);
Трой Лулашник (2011–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
François Antoine Matis (1992–1996);
Christopher Westdal (1996–1998);
Derek Frazer (1998–2001);
Andrew Norval Robinson (2001–2005);
Abaina Dann (2005–2008);
G. Daniel Caron (2008–2011);
Troy Lulashnyk (2011–2014)

ДЕРЖАВА КАТАР

The State of Qatar

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

23.10.2018

ГАДІ НАССЕР АЛЬ-ГАДЖРІ

Hadi Nasser Al-Hajri

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Джасім Рашид Аль-Халіфа (2013–2018)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Jassim Rashid Al-Khalifa (2013–2018)

КИРГИЗЬКА РЕСПУБЛІКА

The Kyrgyz Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

19.07.2018

ЖУСУПБЕК ШАРІПОВ

Zhusupbek Sharipov

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Улукбек Чіналієв (1993–1998);
Жумагул Сааданбеков (1998–2000);
Есенгул Омуралієв (2001–2005);
Еркін Мамкулов (2005–2010);
Борубек Аширов (2011–2012);
Улукбек Чіналієв (2012–2015)
Тимчасові повірені у справах:
Іван Павлов (2000–2001);
Еркін Мукаєв (2005);
Гульнара Кискараєва (2011);
Батир Кадиркулов (2016–2017);
Батиркан Сыргабаєв (2017);
Меєрімбек Апишов (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Ulukbek Chinaliyev (1993–1998);
Zhumahul Saadanbekov (1998–2000);
Esenhul Omuraliyev (2001–2005);
Erkin Mamkulov (2005–2010);
Borubek Ashyrov (2011–2012);
Ulukbek Chinaliev (2012–2015)
Chargé d’Affaires:
Ivan Pavlov (2000–2001);
Erkin Mukaev (2005);
Hulnara Kyskaraeva (2011);
Batyr Kadyrkulov (2016–2017);
Batyrkan Syrgabaev (2017);
Meerimbek Apyshov (2017–2018)

КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

The People's Republic of China

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.06.2016

ДУ ВЕЙ
Du Wei

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Чжан Чжень (1992–1995);
Пань Чжаньлін (1995–1998);
Чжоу Сяопей (1998–2000);
Ле Гобан (2000–2003);
Яо Пейшен (2003–2005);
Гао Юйшен (2005–2007);
Чжоу Лі (2007–2010);
Чжан Сіюнь (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Zhang Zhen (1992–1995);
Pan Zhanlin (1995–1998);
Zhou Xiaopei (1998–2000);
Li Guobang (2000–2003);
Yao Peisheng (2003–2005);
Gao Yusheng (2005–2007);
Zhou Li (2007–2010);
Zhang Xiyun (2010–2016)

РЕСПУБЛІКА КІПР

The Republic of Cyprus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

ЛУЇС ТЕЛЕМАХУ
Louis Telemachou

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Евагорас Вріонідес (2011–2013);
Вассос Чамберлен (2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Evagoras Vryonides (2011–2013);
Vassos Chamberlen (2013–2017)

РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

The Republic of Korea

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.07.2019

КВОН КІ-ЧАНГ

Kwon Ki-chang

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Ан Хьон Вон (1993–1995);
Лі Хан Чун (1995–1998);
Канг Гин-Тек (1998–2000);
Джанг Шин (2000–2003);
Лі Сонг-Джу (2003–2006);
Хо Сун Чьол (2006–2008);
Пак Ро Бьок (2008–2011);
Кім Ін Цжун (2011–2014);
Сол Кьон Хун (2014–2016);
Лі Янг-Гу (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

An Hon Wong (1993–1995);
Li Han Chun (1995–1998);
Kang Hyn-Tek (1998–2000);
Jang Shin (2000–2003);
Li Sung-Joo (2003–2006);
Ho Sun Chol (2006–2008);
Pak Ro Biok (2008–2011);
Kim Eun-Joong (2011–2014);
Sul Kyung Hoon (2014–2016);
Lee Yang Goo (2016–2019)

РЕСПУБЛІКА КУБА

The Republic of Cuba

Тимчасова повірена
у справах
Charge
d'Affaires
2018

НАТАЧА ДІАС АГІЛЕРА

Natacha Díaz Aguilera

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Діогенес Ернандес Асторга (1992–1994);
Серхіо Лопес Бріель (1994–1999);
Хосе Діонісіо Пераса Чапо (1999–2004);
Хуліо Антоніо Гармендія Пенья (2004–2008);
Фелікс Леон Карбальо (2008–2012);
Ернесто Антоніо Сенті Даріас (2012–2016)
Тимчасовий повірений у справах
Оскар Сантана Леон (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Diógenes Hernández Astorga (1992–1994);
Sergio López Briel (1994–1999);
José Dionisio Peraza Chapeau (1999–2004);
Julio Antonio Garmendia Peña (2004–2008);
Félix León Carballo (2008–2012);
Ernesto Antonio Sentí Darías (2012–2016)
Charge d'Affaires
Oscar Santana León (2016–2018)

ДЕРЖАВА КУВЕЙТ

The State of Kuwait

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
05.10.2016

РАШИД ХАММАД АЛЬ-АДВАНІ
Rashed Hammad Al-Adwani

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Ахмед Абдулла Аль-Мубаракі (1995–1997);
Халет Мутлак Заед Аль-Дуейлах (1998–2001);
Хафіз Мохаммед Аль-Аджмі (2001–2006);
Хамуд Юсіф Аль-Роудан (2007–2010);
Юсеф Хуссейн Аль-Кабанді (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ahmed Abdullah Al-Mubaraki (1995–1997);
Halet Mutlaq Zaed Al-Dueylah (1998–2001);
Hafiz Mohammed Al Ajmi (2001–2006);
Hamood Youssif Al-Roudhan (2007–2010);
Yousef Hussain Al-Qabandi (2010–2016)

ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Latvia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
12.01.2016

ЮРІС ПОЙКАНС
Juris Poikāns

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Петеріс Сімсонс (1994–1997);
Петеріс Вайварс (1997–2001);
Андріс Вілцанс (2001–2007);
Атіс С'янїтс (2007–2011);
Аргіта Даудзе (2011–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Peteris Simsons (1994–1997);
Peteris Vaivars (1997–2001);
Andris Vilcans (2001–2007);
Atis Sjanits (2007–2011);
Argita Daudze (2011–2016)

ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Lithuania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

26.05.2015

МАРЮС ЯНУКОНІС

Marius Janukonis

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Ромуальдас Рамошка (1993–1996);
Вітаутас Пятрас Плечкайтис (1996–2001);
Вікторас Баубліс (2001–2005);
Альгірдас Кумжа (2006–2009);
Пятрас Вайтекунас (2010–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Romualdas Ramoshka (1993–1996);
Vytautas Petras Plechkaitis (1996–2001);
Viktoras Baublys (2001–2005);
Algirdas Kumzha (2006–2009);
Petras Vaitiekunas (2010–2015)

ЛІВАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Lebanon

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

10.01.2018

АЛІ ДАХЕР

Ali Daher

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Юсеф Садака (2005–2013);
Клод Аль Хажаль (2013–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Youssef Sadaka (2005–2013);
Claude Al Hajal (2013–2016)

ЛІВІЯ

Libya

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2018

АБДУРАЗАК М. С. ГРАДІ

Abdurazak M. S. Grady

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Аль-Седдіг Мохаммед Аль-Шібані-
Аль-Гвері (2002–2008);
Фейсал Атія М. Альшаарі (2008–2012);
Салех Кадум (2012–2013);
Мохамед Салахеддін Нуреддін Шеллі
(2014–2018);
Ахмед М. А. Табулі (2018–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Алхаді І.А. Асбає (2013–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Al-Seddig Mohammed Al-Shibani-
Al-Gveri (2002–2008);
Feisal Atiya M. Alshaari (2008–2012);
Saleh Kadoum (2012–2013);
Mohamed Salaheddin Nureddin Shelli
(2014–2018);
Ahmed M. A. Tabuli (2018–2019);
Chargé d'Affaires
Alhadi I.A. Asbaie (2013–2014)

РЕСПУБЛІКА ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ

The Republic of North Macedonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

КРУМ ЕФРЕМОВ

Krum Efremov

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Владо Блажевські (1997–2003);
Мартін Гулескі (2003–2008);
Ілія Ісайловські (2008–2009);
Ацо Спасеноскі (2010–2014);
Столе Змейкоскі (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vlado Blazhevski (1997–2003);
Martin Guleski (2003–2008);
Iliya Isailovski (2008–2009);
Aco Spasenoski (2010–2014);
Stole Zmejkoski (2014–2019)

МАЛАЙЗІЯ

Malaysia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

21.09.2018

ДАТО РАДЖА РЕЗА РАДЖА ЗАІБ ША

Dato' Raja Reza Raja Zaib Shah

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Амінахтун Хаджі А. Карім (2005–2008);

Дато Абдула Сані Омар (2008–2011);

Чуа Теонг Бан (2011–2015);

Датук Аюф Бін Бачі (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Aminahtun Hadji A. Karim (2005–2008);

Dato' Abdullah Sani Omar (2008–2011);

Chuah Teong Ban (2011–2015);

Datuk Ayauf Bin Bachi (2016–2018)

СУВЕРЕННИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ОРДЕН ГОСПІТАЛЬЄРІВ СВЯТОГО ІОАННА ЄРУСАЛИМСЬКОГО, РОДОСУ І МАЛЬТИ

**The Sovereign Military Hospitaller Order
of Saint John of Jerusalem of Rhodes and of Malta**

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.09.2014

АНТОНІО ГАЗЗАНТІ ПУЛЬЄЗЕ ДІ КОТРОНЕ

Antonio Gazzanti Pugliese di Cotrone

Надзвичайний

і Повноважний Посол

Пауль Фрідріх фон Фурхерр (2008–2014)

Ambassador Extraordinary

and Plenipotentiary

Paul Friedrich von Fuhrherr (2008–2014)

КОРОЛІВСТВО МАРОККО

The Kingdom of Morocco

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.07.2018

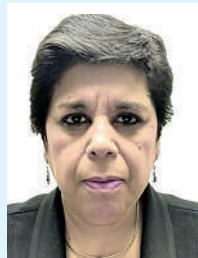
ФАУЗ ЕЛЬ АШШАБІ
Faouz El Achchabi

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Мохамед Азгар (2000–2004);
Абдельжаліль Саубрі (2004–2013);
Міна Тунсі (2013–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mohamed Azhar (2000–2004);
Abdeljalil Saubri (2004–2013);
Mina Tounsi (2013–2018)

МЕКСИКАНСЬКІ СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

The United Mexican States

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2019

ОЛЬГА БЕАТРИС ГАРСІЯ ГІЙЕН
Olga Beatriz García Guillén

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Беренісе Рендон Талавера (2009–2014);
Марія Луїза Беатріс Лопес Гаргальо
(2015–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Сесар Окаранса Кастаньєда (2005–2009);
Карлос Валера Пауліно (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Berenice Rendón Talavera (2009–2014);
Maria Luisa Beatriz Lopez Gargallo
(2015–2019);
Charge d' Affaires:
Cesar Ocaranza Castañeda (2005–2009);
Carlos Valera Paulino (2014–2015)

РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА

The Republic of Moldova

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
09.12.2015

РУСЛАН БОЛБОЧАН
Ruslan Bolbocean

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Іон Боршевич (1993–1994);

Іон Руссу (1994–1998);

Олексій Андрієвський (1999–2002);

Ніколас Черномаз (2003–2005);

Михайл Лаур (2005–2006);

Серджиу Статі (2006–2008);

Ніколає Гуменний (2008–2009);

Іон Стевіле (2010–2015);

Тимчасові повірені у справах:

Еуджен Карас (2008);

Ніколає Мийня (2009–2010);

Олег Хинку (2015)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ion Borshevich (1993–1994);

Ion Russu (1994–1998);

Oleksiy Andrievski (1999–2002);

Nikolas Chernomaz (2003–2005);

Mikhail Laur (2005–2006);

Sergio Statti (2006–2008)

Nikolae Humennyi (2008–2009);

Ion Stavila (2010–2015);

Chargé d'Affaires:

Eudjen Karas (2008);

Nikolae Myinea (2009–2010);

Oleg Khyнку (2015)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІГЕРІЯ

The Federal Republic of Nigeria

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

МАРТІН СЕНКОМ АДАМУ
Martin Senkom Adamu

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Альфред Джон Нанна (2000–2004);

Адзхуру Ігнатіус Хекайре (2004–2008);

Ібрагім Падас Касай (2008–2012);

Франк Нгозі Ісох (2012–2014);

Тимчасові повірені у справах:

Афолабі Дзхуліус Адефідіпе (2014–2016);

Естер Джоел Сансува (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Alfred John Nanna (2000–2004);

Adzhuru Ignatius Hekaire (2004–2008);

Ibrahim Pada Kasai (2008–2012);

Frank Ngozi Isoh (2012–2014);

Chargé d'Affaires:

Afolabi Dzhulius Adefidipe (2014–2016);

Esther Joel Sunsuwa (2016–2019)

КОРОЛІВСТВО НІДЕРЛАНДИ

The Kingdom of the Netherlands

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

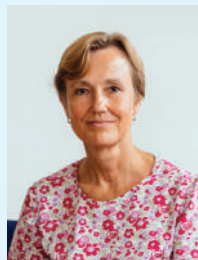
ЙЕННЕС ДЕ МОЛ
Jennes de Mol

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Роберт Герман Серрі (1992–1996);
Онно Хаттінга Ван'т Сант (1997–2001);
Монік Патрісія Антуанетта Франк (2001–2004);
Рон Келлер (2005–2009);
Пітер Ян Волтерс (2009–2013);
Кейс Ян Рене Кломпенхаувер (2013–2017);
Ед Хукс (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Адріан Кван'єр (1996–1997);
Віллем Барон Бентінк ван Схоонгейтен
(2004–2005)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Robert Herman Serry (1992–1996);
Onno Hattinga Van't Sant (1997–2001);
Monique Patricia Antoinette Frank (2001–2004);
Ron Keller (2005–2009);
Pieter Jan Wolthers (2009–2013);
Kees Jan René Klompenhouwer (2013–2017);
Ed Hoeks (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Andrian Quanier (1996–1997);
Willem Baron Bentinck van Schoonheten
(2004–2005)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА

The Federal Republic of Germany

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

АНКА ФЕЛЬДГУЗЕН
Anka Feldhusen

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Геннеке Граф фон Бассевітц (1992–1993);
Александр Арно (1993–1996);
Ебергард Гайкен (1996–2000);
Дітмар Гергард Штюдеманн (2000–2006);
Райнгард Шеферс (2006–2008);
Ганс-Юрген Гаймзот (2008–2012);
Крістоф Вайль (2012–2016);
Ернст Райхель (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hennecke Graf von Bassewitz (1992–1993);
Alexander Arnot (1993–1996);
Eberhard Heyken (1996–2000);
Dietmar Gerhard Stüdemann (2000–2006);
Reinhard Schäfers (2006–2008);
Hans-Jürgen Heimsoeth (2008–2012);
Christof Weil (2012–2016);
Ernst Reichel (2016–2019)

КОРОЛІВСТВО НОРВЕГІЯ

The Kingdom of Norway

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

05.10.2016

УЛЕ ТЕР'Є ХОРПЕСТАД

Ole Terje Horpestad

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Ойвінд Нордслеттен (1992–1996);

Андерс Хельсет (1997–2000);

Йостейн Бернхардсен (2001–2006);

Олав Берстад (2006–2011);

Йон Елведал Фредріксен (2011–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Øyvind Nordsletten (1992–1996);

Anders Helseth (1997–2000);

Jostein Bernhardsen (2001–2006);

Olav Berstad (2006–2011);

Jon Elvedal Fredriksen (2011–2016)

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ

The United Arab Emirates

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

02.03.2017

САЛЕМ АХМЕД АЛЬ-КААБІ

Salem Ahmed AlKaabi

Надзвичайний
і Повноважний Посол

Абдулсалам Хареб Обайд Аль-Румейті
(2013–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

Abdulsalam Hareb Obaid Al Romaithi
(2013–2017)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ПАКИСТАН

The Islamic Republic of Pakistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.02.2019

ЗАХІД МУБАШИР ШЕЙХ
Zahid Mubashir Sheikh

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Тарік Фарук Мірза (1997–2000);
Шамун Алам Хан (2000–2003);
Таджул Хак (2004–2007);
Газанфар Алі Хан (2007–2010);
А.Н. Салім Мела (2010–2012);
Ваджахат Алі Муфті (2013–2015);
Атар Аббас (2015–2017);
Тимчасовий повірений у справах
Вакар Ахмад (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Tariq Farouq Mirza (1997–2000);
Shamoon Alam Khan (2000–2003);
Taj ul Haq (2004–2007);
Ghazanfar Ali Khan (2007–2010);
A.N. Saleem Mela (2010–2012);
Wajahat Ali Muftee (2013–2015);
Athar Abbas (2015–2017);
Chargé d'Affaires
Waqar Ahmad (2017–2019)

ПАЛЕСТИНА

Palestine

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

НІДАЛЬ ЕЛЬ-КОТОБ
Nidal Alqottob

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Валід Закут (2001–2005);
Халід Арікат (2006–2010);
Мохаммед Аль-Асаад (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Valid Zakut (2001–2005);
Khalid Arikat (2006–2010);
Mohammed Alasaad (2010–2019)

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of South Africa

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.07.2019

АНДРЕ ЙОХАННЕС ГРОЄНЕВАЛЬД

André Johannes Groenewald

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Діон ван Скуер (1993–1995);
Пітер ван Рензбург Хуесен (1996–1998);
Деларей ван Тондер (1999–2004);
Ашраф Сентсо (2004–2007);
Андріс Фентер (2008–2012);
Чупу Стенлі Матабата (2012–2013);
Крістіаан Альбертус Бассон (2014–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Ілія дю Буїссон (1995–1996);
Девід де Вільє дю Буїссон (1998–1999);
Тандо Даламба (2013–2014);
Номонді Мджолі (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Dion van Schoor (1993–1995);
Peter van Rensburg Goosen (1996–1998);
Delarey van Tonder (1999–2004);
Ashraf Sentso (2004–2007);
Andries Venter (2008–2012);
Stanley Chupu Mathabatha (2012–2013);
Christiaan Albertus Basson (2014–2018);
Chargé d'Affaires:
Ilia du Buisson (1995–1996);
David de Vilie du Buisson (1998–1999);
Thando Dalamba (2013–2014);
Nomonde Mjoli (2018–2019)

РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

The Republic of Poland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

16.05.2019

БАРТОШ ЦІХОЦЬКИ

Bartosz Cichocki

Надзвичайні

і Повноважні Посли:

Єжи Козакевич (1993–1996);
Єжи Бар (1996–2001);
Марек Зюлковські (2001–2005);
Яцек Ключковські (2005–2011);
Генрик Літвін (2011–2016);
Ян Пекло (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Ezhi Kozakevich (1993–1996);
Ezhi Bar (1996–2001);
Marek Zulkovski (2001–2005);
Yatzek Kluchkowski (2005–2011);
Henryk Litwin (2011–2016);
Jan Pieklo (2016–2019)

ПОРТУГАЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Portuguese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
01.12.2014

МАРІЯ КРИШТИНА СЕРПА ДИ АЛМЕЙДА
Maria Cristina Serpa de Almeida

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Мануел Корте-Реал (1993–1998);
Антоніу ді Фарія і Майя (1999–2001);
Педру Мануел Сарменту
ді Вашконселуш-і-Каштру (2001–2004);
Жузе Мануел Пессанья Вiegас (2004–2008);
Маріу Жезуш душ Сантуш (2009–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Manuel Côte-Real (1993–1998);
António de Faria e Maia (1999–2001);
Pedro Manuel Sarmiento de Vasconcelos e Castro
(2001–2004);
José Manuel Pessanha Viegas (2004–2008);
Mário Jesus dos Santos (2009–2014)

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

The Russian Federation

Тимчасовий
повірений у справах
Chargé
d'Affaires
2016

АЛЕКСАНДР ЛУКАШИК
Aleksandr Lukashyk

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Леонід Смоляков (1992–1996);
Юрій Дубінін (1996–1999);
Іван Абоїмов (1999–2001);
Віктор Черномирдін (2001–2009);
Міхаїл Зурабов (2009–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Leonid Smolyakov (1992–1996);
Yurii Dubinin (1996–1999);
Ivan Aboimov (1999–2001);
Viktor Chernomyrdin (2001–2009);
Mikhail Zurabov (2009–2016)

РУМУНІЯ

Romania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.08.2016

КРИСТІАН-ЛЕОН ЦУРКАНУ
Cristian-Leon Țurcanu

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Іон Бістреану (1993–1998);
Міхай Дінуку (1998–1999);
Тимчасові повірені у справах:
Леонтін Пастор (1992–1993);
Корнел Іонеску (1999–2000);
Александру Корня (2000–2005);
Траян-Лауренцію Христя (2005–2010);
Корнел Іонеску (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ion Bistreanu (1993–1998);
Mihai Dinucu (1998–1999);
Chargé d'Affaires:
Leontin Pastor (1992–1993);
Cornel Ionescu (1999–2000);
Alexandru Cornea (2000–2005);
Traian-Laurențiu Hristea (2005–2010);
Cornel Ionescu (2010–2016)

КОРОЛІВСТВО САУДІВСЬКА АРАВІЯ

The Kingdom of Saudi Arabia

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

МОХАММАД АЛАНГРІ
Mohammad Alangri

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Джудія Алхазал (2010–2019)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Judiya Alhathal (2010–2019)

РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ

The Republic of Serbia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
05.07.2013

РАДЕ БУЛАТОВИЧ
Rade Bulatović

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Горан Алексич (2005–2009);
Душан Лазич (2009–2013)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Goran Aleksich (2005–2009);
Dusan Lazic (2009–2013)

СИРІЙСЬКА АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА

Syrian Arab Republic

Тимчасовий повірений у справах,
Почесний консул у місті Одеса
Chargé d'Affaires,
Почесний консул у місті Одеса
2019

АЛІ ІССА
Ali Issa

Надзвичайний і Повноважний Посол
Мохамед Саїд Акіль (2011–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Сулейман Абудіяб (2004–2009);
Гайсам Машфедж (2009–2011);
Мохаммад Сабах Аль Хадж Бакрі (2014–2015)
Хасан Хаддур (2015–2019)

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Mohamed Said Akil (2011–2014);
Chargé d'Affaires:
Sulaiman Abudiab (2004–2009);
Hayssam Mashfej (2009–2011);
Mohammad Sabah Al Haj Bakri (2014–2015)
Hasan Khaddour (2015–2019)

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

The Slovak Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.09.2018

МАРЕК ШАФІН
Marek Šafin

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Роберт Гаренчар (1993–1995);
Йозеф Мігаш (1995–1996);
Василь Гривна (1999–2005);
Урбан Руснак (2005–2009);
Павол Гамжік (2009–2014);
Юрай Сівачек (2014–2018);
Тимчасова повірена у справах
Ольга Мігаликова (1996–1999)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Robert Harenčár (1993–1995);
Jozef Migaš (1995–1996);
Vasil' Grivna (1999–2005);
Urban Rusnák (2005–2009);
Pavol Hamžik (2009–2014);
Juraj Siváček (2014–2018)
Chargé d'Affaires
Ol'ga Miháliková (1996–1999)

РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ

The Republic of Slovenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

ТОМАЖ МЕНЦІН
Tomaž Mencin

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Прімож Шеліго (2004–2008);
Наташа Прах (2014–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Боріс Голе (2008–2010);
Наташа Прах (2010–2014);
Матея Крачун (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Primož Šeligo (2004–2008);
Nataša Prah (2014–2018);
Chargé d'Affaires a.i.:
Boris Gole (2008–2010);
Nataša Prah (2010–2014);
Mateja Kračun (2018–2019)

РЕСПУБЛІКА СУДАН

The Republic of the Sudan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
10.01.2018

МОХАМЕД ЕІСА ІСМАЇЛ ДАХАБ
Mohammed Eisa Ismail Dahab

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Анас Ельтаєб Ельгаїлані Мустафа (2013–2017);
Тимчасовий повірений у справах
Осама Алі Саріх Рабіх (2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Anas Eltayeb Elgailani Mustafa (2013–2017);
Chargé d'Affaires
Osama Ali Sarih Rabih (2017)

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

The United States of America

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ВІЛЬЯМ ТЕЙЛОР
William Taylor

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Роман Попадюк (1992–1993);
Вільям Грін Міллер (1993–1998);
Стівен Карл Пайфер (1998–2000);
Карлос Паскуаль (2000–2003);
Джон Гербст (2003–2006);
Вільям Б. Тейлор Дж. (2006–2009);
Джон Ф. Теффт (2009–2013);
Джеффри Р. Пайєтт (2013–2016);
Марі Йованович (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Roman Popadiuk (1992–1993);
William Green Miller (1993–1998);
Steven Carl Pifer (1998–2000);
Carlos Pascual (2000–2003);
John Herbst (2003–2006);
William B. Taylor Jr. (2006–2009);
John F. Tefft (2009–2013);
Geoffrey R. Pyatt (2013–2016);
Marie Yovanovitch (2016–2019)

РЕСПУБЛІКА ТАДЖИКИСТАН

The Republic of Tadjikistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
17.09.2015

ФАЙЗУЛЛО ХОЛБОБОВ
Fayzullo Kholboboev

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Мухаббат Саїдов (1994–2001);
Сафар Сафаров (2001–2007);
Абдулмаджид Достієв (2008–2010);
Шухрат Музафарович Султонов (2010–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Muhabbat Sayidov (1994–2001);
Safar Safarov (2001–2007);
Abdumajid Dostiev (2008–2010);
Shukhrat Muzafarovych Sultonov (2010–2015)

РЕСПУБЛІКА ТУРЕЧЧИНА

The Republic of Turkey

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
12.02.2019

ЯГМУР АХМЕТ ГЮЛЬДЕРЕ
Yağmur Ahmet Güldere

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Аджар Гермен (1992–1997);
Альп Караосманоглу (1997–2001);
Алі Більге Джанкорель (2001–2005);
Ердоган Шеріф Ішджан (2005–2009);
Ахмет Бюлент Меріч (2009–2012);
Мехмет Самсар (2012–2014);
Йонет Дж. Тезель (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Acar Germen (1992–1997);
Alp Karaosmanoğlu (1997–2001);
Ali Bilge Cankorel (2001–2005);
Erdoğan Şerif İşcan (2005–2009);
Ahmet Bülent Meriç (2009–2012);
Mehmet Samsar (2012–2014);
Yönet C. Tezel (2014–2019)

ТУРКМЕНИСТАН

Turkmenistan

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

КАКАДЖАН САПАРАЛІЄВ

Kakajan Saparaliyev

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Недірмамед Аловов (1995–1999);
Аман-Гельди Байрамов (1999–2005);
Нурберди Аманмуратов (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Nedirmamed Alovov (1995–1999);
Aman Geldi Bairamov (1999–2005);
Nurberdy Amanmuradov (2010–2019)

УГОРЩИНА

Hungary

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.12.2018

ІШТВАН ІЇДЯРТО

István Ígyártó

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Андраш Палді (1992);
Іштван Варга (1992–1995);
Лоранд Тот (1995–1997);
Янош Кішфалві (1997–2001);
Ференц Контра (2001–2002);
Янош Тот (2003–2007);
Андраш Баршонь (2007–2010);
Міхаль Баєр (2011–2014);
Д-р Ерно Кешкен (2014–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Міклош Шандор Мороц (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Páldi András (1992);
Varga István (1992–1995);
Dr. Tóth Lóránd (1995–1997);
Kisfalvi János (1997–2001);
Kontra Ferenc (2001–2002);
Tóth János (2003–2007);
Bársony András (2007–2010);
Mihály Bayer (2011–2014);
Dr. Ernő Keskeny (2014–2019);
Chargé d'Affaires
Mórócz Miklós Sándor (2010–2011)

РЕСПУБЛІКА УЗБЕКИСТАН

The Republic of Uzbekistan

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
21.01.2019

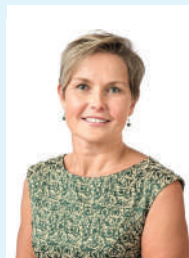
БАХОДИР ІБРАГІМОВ
Bakhodir Ibragimov

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Шамансур Шахалілов (1999–2003);
Равшанбек Алімов (2003–2006);
Хайдаров Ілхом Уткурович (2006–2009);
Алішер Абдуалієв (2012–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Алішер Агзамходжаєв (1993–1998);
Батир Пулатович Юсупов (2009–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Shamansur Shahalilov (1999–2003);
Ravshanbek Alimov (2003–2006);
Haidarov Ilhom Utkurovych (2006–2009);
Alisher Abdualiev (2012–2019);
Chargé d'Affaires:
Alisher Ahzamhodzhayev (1993–1998);
Batyr Pulatovych Yusupov (2009–2012)

ФІНЛЯНДСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Republic of Finland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

ПЯЙВІ ЛАЙНЕ
Päivi Laine

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Ерік Ульфстедт (1993–1996);
Мартті Ісоаро (1996–2000);
Тімо Юхані Репо (2000–2003);
Лаура Рейніля (2003–2007);
Крістер Міккелссон (2007–2011);
Ар'я Макконен (2011–2015);
Юха Віртанен (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Erik Ulfstedt (1993–1996);
Martti Isoaro (1996–2000);
Timo Juhani Repo (2000–2003);
Laura Reinilä (2003–2007);
Christer Michelsson (2007–2011);
Arja Makkonen (2011–2015);
Juha Virtanen (2015–2019)

ФРАНЦУЗЬКА РЕСПУБЛІКА

The French Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

ЕТЬЕН ДЕ ПОНСЕН
Etienne de Poncins

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Юг Перне (1992–1993);
Мішель Песік (1993–1995);
Домінік Шасар (1995–1997);
Паскаль Фієскі (1997–2001);
Філіп де Сюремен (2002–2005);
Жан-Поль Везіан (2005–2008);
Жак Фор (2008–2011);
Ален Ремі (2011–2015);
Ізабель Дюмон (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hugues Pernet (1992–1993);
Michel Peissik (1993–1995);
Dominique Chassard (1995–1997);
Pascal Fieschi (1997–2001);
Philippe de Suremain (2002–2005);
Jean-Paul Veziant (2005–2008);
Jacques Faure (2008–2011);
Alain Remy (2011–2015);
Isabelle Dumont (2015–2019)

РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ

The Republic of Croatia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

АНИЦА ДЖАМИЧ
Anica Djamić

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Онесін Цвітан (1992–1995);
Джуро Відмарович (1995–1999);
Мар'ян Комбол (1999–2000);
Маріо Миколіч (2002–2006);
Желько Кірінчич (2007–2012);
Томіслав Відошевіч (2012–2018);
Тимчасова повірена у справах
Кармен Флоршич (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Onesin Cvitan (1992–1995);
Djuro Vidmarovic (1995–1999);
Marjan Kombol (1999–2000);
Mario Mikolic (2002–2006);
Zeljko Kirincic (2007–2012);
Tomislav Vidosevic (2012–2018);
Chargé d'Affaires
Carmen Floršic (2018–2019)

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА

The Czech Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

РАДЕК МАТУЛА
Radek Matula

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Павел Маша (1993–1997);
Йозеф Врбець (1997–2002);
Карел Штіндл (2002–2007);
Ярослав Башта (2007–2010);
Іван Почух (2011–2016);
Тимчасові повірені у справах:
Зденька Цаїсова (2016–2017)
Вітезслав Півонька (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Pavel Masha (1993–1997);
Josef Wrabec (1997–2002);
Carel Stindl (2002–2007);
Yaroslav Bashta (2007–2010);
Ivan Počuch (2011–2016);
Chargé d’Affaires:
Zdeňka Caisová (2016–2017)
Vitezslav Pivonka (2010–2011)

ЧОРНОГОРІЯ

Montenegro

Надзвичайний і Повноважний Посол,
дуаєн дипломатичного корпусу
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
dean of the diplomatic corps
15.01.2016

ЛЮБОМИР МІШУРОВИЧ
Ljubomir Misurovic

ШВЕЙЦАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ

The Swiss Confederation

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
09.09.2019

КЛОД ВІЛЬД
Claude Wild

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Армен Каммер (1993–1996);
Сільвія Паулі (1996–1999);
Жан-Франсуа Каммер (2000–2005);
Крістіан Феслер (2005–2007);
Георг Цублер (2007–2011);
Крістіан Шьоненбергер (2011–2015);
Гійом Шойрер (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Armen Kammer (1993–1996);
Sylvia Pauli (1996–1999);
Jean-Francois Kammer (2000–2005);
Christian Fesler (2005–2007);
Georg Zubler (2007–2011);
Christian Schoenenberger (2011–2015);
Guillaume Scheurer (2015–2019)

КОРОЛІВСТВО ШВЕЦІЯ

The Kingdom of Sweden

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2019

ТОБІАС ТИБЕРГ
Tobias Thyberg

Надзвичайні
і Повноважні Посли:

Мартін Халлквіст (1992–1996);
Йоран Сігурд Якобссон (1996–2000);
Свен Улоф Оке Петерсон (2000–2004);
Йон-Крістер Оландер (2004–2009);
Стефан Гуллгрєн (2009–2013);
Андреас фон Бекерат (2013–2016);
Мартін Хагстрьом (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Martin Halkquist (1992–1996);
Joran Sigurd Jacobson (1996–2000);
Sven Olof Åke Peterson (2000–2004);
John Christer Åhlander (2004–2009);
Stefan Gullgren (2009–2013);
Andreas von Beckerath (2013–2016);
Martin Hagström (2016–2019)

ЯПОНІЯ

Japan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.02.2019

ТАКАШІ КУРАІ
Takashi Kurai

Надзвичайні
і Повноважні Посли:
Суміо Едамура (1992–1993);
Шоджі Суедзава (1993–1996);
Юджі Курокава (1996–1999);
Хітоші Хонда (1999–2002);
Кішічіро Амае (2002–2005);
Муцуо Мабучі (2005–2008);
Тадаші Ідзава (2008–2011);
Тоїчі Саката (2011–2014);
Шірекі Сумі (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Sumio Edamura (1992–1993);
Shoji Suezawa (1993–1996);
Yuji Kurokawa (1996–1999);
Hitoshi Honda (1999–2002);
Kishichiro Amae (2002–2005);
Mutsuo Mabuchi (2005–2008);
Tadashi Izawa (2008–2011);
Toichi Sakata (2011–2014);
Shigeki Sumi (2014–2019)

Представники України при міжнародних організаціях

**Representatives of Ukraine
to international organizations**

Відомості станом
на 8 жовтня 2019 року. Можливі зміни
у складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*При підготовці щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

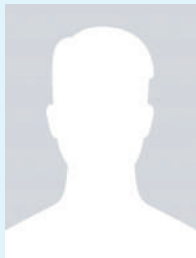
Data current as of October 8, 2019.
Possible changes in composition of the heads
of diplomatic missions
will be given in the next issues of this year-book

*Data of the Ministry of Foreign Affairs
of Ukraine were used for preparation
of the year-book materials*

МІСІЯ УКРАЇНИ ПРИ НАТО

Mission of Ukraine to NATO

Глава
Місії України при НАТО
Head of Ukraine's
Mission to NATO

ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Mission of Ukraine to the European Union

Представник
України при Європейському Союзі
Representative
of Ukraine to the European Union
04.02.2016

МИКОЛА ТОЧИЦЬКИЙ
Mykola Tochytskyi

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ВІДДІЛЕННІ ООН ТА ІНШИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У ЖЕНЕВІ

Permanent Mission of Ukraine to the UN Office and other International Organizations in Geneva

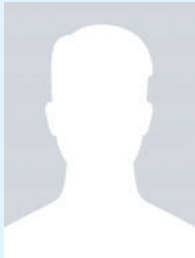

Постійний представник України при Відділенні ООН
та інших міжнародних організаціях у Женеві (Швейцарія)
Permanent Representative of Ukraine to the UN Office and other
international organizations in Geneva (Switzerland)
11.10.2013

ЮРІЙ КЛИМЕНКО
Yurii Klymenko

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ РАДІ ЄВРОПИ

Permanent Mission of Ukraine to the Council of Europe

Постійний представник України
при Раді Європи
Permanent Representative of Ukraine
to the Council of Europe

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ООН (США)

Permanent Mission of Ukraine to the United Nations (the USA)

Постійний представник України
при ООН
Permanent Representative of Ukraine
to the United Nations
09.12.2015

ВОЛОДИМИР ЄЛЬЧЕНКО
Volodymyr Yelchenko

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У ВІДНІ

Permanent Mission of Ukraine
to the International Organizations in Vienna

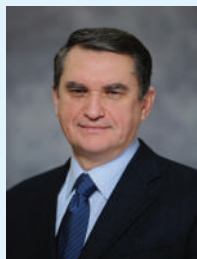

Постійний представник України
при міжнародних організаціях у Відні (Австрія)
Permanent Representative of Ukraine
to the International Organizations in Vienna (Austria)
01.07.2019

ЄВГЕНІЙ ЦИМБАЛЮК
Evhenii Tsymbaliuk

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ЮНЕСКО

Permanent Mission of Ukraine to UNESCO

Постійний представник України
при ЮНЕСКО

Permanent Representative of Ukraine
to UNESCO

13.10.2014

ОЛЕГ ШАМШУР

Oleh Shamshur

Представники міжнародних організацій в Україні

**Representatives
of international organizations
in Ukraine**

Відомості станом
на 18 жовтня 2019 року. Можливі зміни
у складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*При підготовці щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data current as of October 18, 2019.
Possible changes in composition of the heads
of diplomatic missions
will be provided in the next issues of the edition

*Data of the Ministry of Foreign Affairs
of Ukraine were used for preparation
of this year-book materials*

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Delegation of the European Union to Ukraine

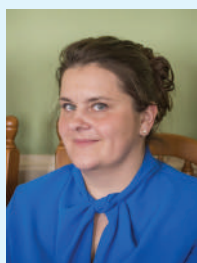

Посол,
Голова Представництва
Ambassador,
Head of the EU Delegation

MATTI MAASIKAS
Matti Maasikas

ОФІС РАДИ ЄВРОПИ В УКРАЇНІ

Council of Europe Office in Ukraine

Тимчасова повірена у справах,
Заступниця Голови Офісу
Charge d'affairs ad interim,
Deputy Head of Office

ОЛЕНА ЛИТВИНЕНКО
Olena Lytvynenko

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – ГУАМ

Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

Генеральний секретар ГУАМ
GUAM Secretary General

АЛТАЙ ЕФЕНДІЄВ
Altai Efendiev

ПРЕДСТАВНИЦТВО НАТО В УКРАЇНІ

NATO Representation to Ukraine

Офіс зв'язку НАТО

NATO Liaison Office

Голова Представництва НАТО в Україні,
Директор Офісу зв'язку НАТО
Head of the NATO Representation to Ukraine,
Director of the NATO Liaison Office

АЛЕКСАНДЕР ВІННИКОВ
Alexander Vinnikov

Центр інформації та документації НАТО в Україні

NATO Information and Documentation Centre in Ukraine

Директор Центру інформації та
документації НАТО в Україні
Director of the NATO Information
and Documentation Centre in Ukraine

БАРБОРА МАРОНКОВА
Barbora Maronkova

КООРДИНАТОР ПРОЄКТІВ ОБСЄ В УКРАЇНІ

OSCE Project Coordinator in Ukraine

Координатор проєктів ОБСЄ
в Україні
OSCE Project
Coordinator in Ukraine

ГЕНРІК ВІЛЛАДСЕН
Henrik Villadsen

СПЕЦІАЛЬНА МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ (СММ) ОБСЄ В УКРАЇНІ OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM)

Голова Спеціальної моніторингової
місії ОБСЄ в Україні
Chief Monitor of the OSCE Special
Monitoring Mission to Ukraine

ЯШАР ХАЛІТ ЧЕВІК
Yaşar Halit Çevik

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК European Investment Bank

Голова представництва
Європейського інвестиційного банку в Україні
Head of EIB representation
in Ukraine

ЖАН-ЕРІК ДЕ ЗАГОН
Jean-Erik de Zagon

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ European Bank for Reconstruction and Development

Керуючий Директор ЄБРР
у країнах Східної Європи та Кавказу
EBRD Managing Director
for Eastern Europe and Caucasus States

МАТТЕО ПАТРОНЕ
Matteo Patrone

**МІЖНАРОДНА
ФІНАНСОВА КОРПОРАЦІЯ (МФК)**
International Finance Corporation (IFC)

Голова регіонального представництва
МФК в Україні, Білорусі та Молдові
IFC's Regional Head
for Ukraine, Moldova and Belarus

ДЖЕЙСОН ПЕЛМАР
Jason Pellmar

**МІЖНАРОДНИЙ
ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ)**
International Monetary Fund (IMF)

Постійний представник МВФ
в Україні
IMF Resident Representative
in Ukraine

ЙОСТА ЛЮНГМАН
Gösta Ljungman

**СВІТОВИЙ
БАНК**
World Bank

Директор Світового банку
в справах України, Білорусі та Молдови
World Bank Country Director
for Belarus, Moldova, and Ukraine

САТУ КАХКОНЕН
Satu Kahkonen

МІСІЯ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА

Mission of the International Committee of the Red Cross in Ukraine

Глава Місії
Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні
Head of Mission
of the International Committee of the Red Cross to Ukraine

ФЛОРАНС ЖИЛЛЕТТ
Florence Gillette

ПРЕДСТАВНИЦТВО МІЖНАРОДНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ТА ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ

Office of the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC)

Голова
Представництва МФТЧХ і ЧП
Head
of Delegation of IFRC

ГІОРГІ ГІГІБЕРІЯ
Giorgi Gigiberia

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР (УНТЦ)

Science and Technology Center in Ukraine (STCU)

Виконавчий директор
Executive Director

КУРТІС М. БЕЛАЯЧ
Curtis M. Bjelajac

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

United Nations Office in Ukraine

Координатор системи ООН,
Координатор з гуманітарних питань в Україні
UN Resident Coordinator,
Humanitarian Coordinator in Ukraine

ОСНАТ ЛУБРАНИ
Osnat Lubrani

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВООЗ)

World Health Organization (WHO)

Представник ВООЗ
та Глава Бюро ВООЗ в Україні
WHO Representative
and Head of the WHO Country Office in Ukraine

ЯРНО ХАБІХТ
Jarno Habicht

ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (ЮНІСЕФ)

United Nations Children's Fund (UNICEF)

Голова Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ)
в Україні
The United Nations Children's Fund (UNICEF) Representative
in Ukraine

ЛОТТА СІЛЬВАНДЕР
Lotta Sylwander

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ З МІГРАЦІЇ (МОМ), ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ

International Organization for Migration (IOM), Mission in Ukraine

В.о. Голови
Представництва
Acting Chief
of Mission

АН НГУЄН
Anh Nguyen

УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ (УВКБ ООН)

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)

Представник УВКБ ООН
в Україні
UNHCR Representative
in Ukraine

ПАБЛО МАТЕУ
Pablo Mateu

ФОНД НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ООН (ФН ООН)

UN Population Fund (UNFPA)

Представник
ФН ООН в Україні
UNFPA Representative
in Ukraine

ХАЙМЕ НАДАЛЬ
Jaime Nadal

МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine

Голова
Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні
Head
of the UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine

МАТІЛЬДА БОГНЕР
Matilda Bogner

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ООН (ПР ООН)

United Nations Development Programme (UNDP)

**Постійна Представниця ПРООН
в Україні**
Resident Representative UNDP
in Ukraine

ДАФІНА ГЕРЧЕВА
Dafina Gercheva

УПРАВЛІННЯ ООН З ОБСЛУГОВУВАННЯ ПРОЄКТІВ (ЮНОПС)

United Nations Office for Project Services (UNOPS)

**Директор ЮНОПС
в Україні**
Country Director of UNOPS
in Ukraine

ІРИНА СААКЯН ВЕТТЕР
Irina Sahakyan Vetter

УПРАВЛІННЯ ООН З КООРДИНАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ СПРАВ

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs

Голова Управління ООН
з координації гуманітарних справ в Україні
Head of UN OCHA
in Ukraine

АЛІЧЕ АРМАННІ СЕКУІ
Alice Armanni Sequi

ПРОДОВОЛЬЧА ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ (ФАО)

Food and Agriculture Organization of the UN (FAO)

Координатор програм ФАО
в Україні
FAO Programme Coordinator
in Ukraine

МАРА ЛОПЕС
Mara Lopes

СТРУКТУРА ООН З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА РОЗШИРЕННЯ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК (СТРУКТУРА ООН ЖІНКИ)

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women)

Представниця ООН Жінки
в Україні
Representative of UN Women
in Ukraine

АНАСТАСІЯ ДІВІНСЬКА
Anastasia Divinskaya

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (МОП)

International Labour Organization (ILO)

Національний координатор МОП
в Україні
ILO National Coordinator
for Ukraine

СЕРГІЙ САВЧУК
Sergii Savchuk

ПРОГРАМА «ВОЛОНТЕРИ ООН»

United Nations Volunteers Programme (UNV)

Керівник програми Волонтери ООН
в Україні
UNV Programme Officer
in Ukraine

ЮРІЙ САВКО
Yuriy Savko

ДЕПАРТАМЕНТ ООН З ПОЛІТИЧНИХ ТА МИРОБУДІВНИЧИХ ПИТАНЬ В УКРАЇНІ

UN Department of Political and Peacebuilding Affairs in Ukraine

Керівник Департаменту ООН
з політичних та миробудівничих питань в Україні
Chief of the UN DPPA
in Ukraine

МАНУЕЛЬ ФІЛОН МОРАР
Manuel Filon Morar

ОБ'ЄДНАНА ПРОГРАМА ООН З ВІЛ/СНІД В УКРАЇНІ

Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS)

Директор ЮНЕЙДС
в Україні
UNAIDS Country Director
in Ukraine

РОМАН ГАЙЛЕВИЧ
Raman Hailevich

УПРАВЛІННЯ ООН З НАРКОТИКІВ ТА ЗЛОЧИННОСТІ

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)

Керівник регіонального Офісу ООН
у Східній Європі
Head of the Regional
Programme Office for Eastern Europe

ЖАННАТ КОСМУХАМЕДОВА
Zhannat Kosmukhamedova

Григорій ПЕРЕПЕЛИЦЯ,

доктор політичних наук, професор,
директор Інституту зовнішньополітичних досліджень,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИКЛИКИ ДЛЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО

Анотація. У статті йдеться про виклики для зовнішньої політики Президента України Володимира Зеленського, які виникли внаслідок появи негативних міжнародних трендів, недолугої політики Президента Петра Порошенка. Останнє значно ускладнило реалізацію інтересів України на міжнародній арені новому Главі держави та спричинило появу цілої низки деструктивних внутрішніх трендів.

Автор наголошує на тому, що на сьогодні європейський міжнародний порядок зруйновано, а міжнародні інституції втратили свою ефективність і дієздатність. Опора на відповідні структури безпеки не дає можливості захистити Україну, орієнтація ж у вирішенні всіх зовнішньополітичних проблем виключно на політико-дипломатичні засоби не має сенсу.

Крім того, автор стверджує, що для подолання наявних викликів Президенту В. Зеленському за час його каденції треба розв'язати питання щодо повалення олігархічно-клептократичного режиму та заміни його на демократичну політичну систему, знищення тотальної корупції, приведення до влади нової національної еліти, проведення радикальних політичних реформ, спрямованих на укріплення української державності, зміцнення обороноздатності країни, утвердження в суспільному житті українців національних цінностей, побудови ефективної та конкурентоспроможної моделі економіки, підвищення соціальних стандартів життя.

Ключові слова: Президент України, клептократичний режим, міжнародна політична система, українська державність.

П'ять років попереднього Президента України Петра Порошенка проходили в умовах турбулентності міжнародних процесів, пов'язаних із реструктуризацією міжнародних відносин у бік багатополлярності. І коли цей

процес продовжував поглиблюватися, Захід намагався стримати його, використовуючи міжнародні інститути, апелюючи до міжнародного права та інших структур, які утворювали каркас однополярного світу та підтримували наявний світовий порядок. Намагаючись зберегти його гомогенність, Захід, з одного боку, прагнув декларувати непорушність міжнародних норм і принципів, потрібних для забезпечення міжнародної стабільності, а з іншого – повернути Росію до діалогу й стратегічного партнерства, умовляючи її слідувати цивілізаційним нормам міжнародної поведінки.

Це давало Україні надію на міжнародну підтримку в протидії російській військовій агресії. Проте віра у фетиш дипломатії та опора виключно на міжнародні інструменти не могли дати продуктивного результату й розв'язати питання війни з Росією на умовах України. Максимум, на що спромоглася міжнародна спільнота, – це запровадити персональні санкції проти російських високопосадовців та обмежувальні секторальні санкції проти Росії, які стосуються 6% її економіки. Тож не дивно, що вони не змогли спричинити зміну агресивної зовнішньої політики Росії. Російська економіка пристосувалася до такого санкційного режиму, диверсифікувала свою торгівлю та компенсувала її дефіцит за рахунок Китаю й інших іноземних торговельних партнерів. Висновок, який можна зробити з політики Петра Порошенка, полягає в тому, що ні санкції, ні політико-дипломатичні засоби не здатні ні зупинити російську війну, ані тим більше забезпечити Україні перемогу в ній. Дипломатичний тиск, на який постмайданна влада під проводом Петра Порошенка сподівалась як на «манну небесну», виявився занадто слабким, аби подолати чи принаймні стримати реванш Росії.

Водночас нові центри сили призводили до загострення боротьби між ними за сфери впливу, а отже й до виникнення нових конфліктів, які охопили Північну Африку, Близький Схід і Східну Європу.

Сирія, Ємен, Лівія, Ірак, Україна, Судан створили критичну масу конфліктогенного потенціалу, із яким наявні структури безпеки вже неспроможні впоратися. Так, загрози й виклики міжнародній безпеці в умовах багатополярності світу змістилися з глобального на регіональний рівень.

Той клімат безпеки в Європі, який було сформовано в постбіполярний період після закінчення холодної війни, почав зазнавати дуже суттєвої ерозії. Військові чи жорсткі загрози стали знову найбільш актуальними для регіональної безпеки, що призвело до відновлення військового суперництва та гонки озброєнь між претендентами на регіональне домінування. Отож почалася стрімка деградація системи міжнародних відносин.

Така ситуація відкрила перед Росією вікно можливостей ревізувати результати розпаду СРСР, переглянути наслідки холодної війни й відновити статус-кво світової держави. Сферою домінування такої світової держави за прагненням Росії має стати вся Євразія. Така зухвала впевненість ґрун-

тується на тому, що Сполучені Штати не будуть чинити спротиву російській військовій експансії на пострадянському просторі та інших регіонах материка, поки відповідні країни не належать до НАТО. Що й сталося в Сирії, Лівії, Венесуелі та Україні. А Євросоюз і Європа занадто слабкі та боязкі, щоби не визнавати дій Росії. Вистачить і залякування, щоби ЄС притїма прийняло будь-які умови Росії. Таке сприйняття Росією Європи є небезпідставним. Європа в цьому контексті понад усе боїться двох речей: наслідків розпаду Росії та війни з нею. Саме тому Європа шукає діалогу й партнерства з Росією, і заради цього вона готова поступатися чим завгодно, зокрема й демократичними цінностями та Україною.

Отже, в умовах зміни полярності міжнародної системи шляхом руйнації старого світового порядку відбулася стрімка зміна балансу сили між головними акторами на глобальному й регіональному рівнях та утворення низки дисбалансів, за яких Захід послаблюється, а Росія посилюється. Утрата системою міжнародних відносин своєї гомогенності в умовах багатополарності порушує паритетність відносин, їх структурованість, що веде до перегляду балансу інтересів між провідними міжнародними акторами, який раніше був притаманний глобальній гомогенній системі.

Відмінність ситуації, з якою зіткнувся В. Зеленський, якщо порівнювати з часами П. Порошенка, полягає в тому, що цей процес став незворотним і міжнародна система остаточно втратила свою гомогенність. Це означає, що старі міжнародні інституції вичерпали себе й утратили сенс власного існування. Тож марна справа опиратися на них, а надто вірити в те, що з їхньою допомогою Україна вирішить проблеми своєї національної безпеки, зокрема й російську війну.

Треба із сумом констатувати наявність жорсткої реальності: європейський порядок зруйновано, а міжнародні інституції втратили свою ефективність і дієздатність. Відтак опора на відповідні структури безпеки не дає можливості убезпечити Україну, орієнтація ж у вирішенні всіх зовнішньополітичних проблем виключно на політико-дипломатичні засоби не має сенсу.

Підтвердженням цього деструктивного процесу в міжнародних відносинах є повернення російської делегації в ПАРЕ без будь-яких умов, що означає автоматичну відміну санкцій, які запровадила ця структура Ради Європи проти Росії за її окупацію півострова Крим. Де-факто це є визнанням легітимності зазначеної окупації. Свідченням цього є також кулуарні домовленості членів Ради Європи, насамперед Франції та Німеччини, з Кремлем щодо зняття санкцій із Росії без участі України. За це західні лідери попросили В. Путіна звільнити українських моряків, яких російські прикордонники захопили в полон у Керченській протоці 25 листопада 2018 року, хоч Міжнародний трибунал ООН з морського права вже й так

наказав їх звільнити ¹. Натомість В. Путін це рішення проігнорував, укотре виявивши зневагу до своїх західноєвропейських партнерів. Фактично західноєвропейська спільнота продемонструвала свою повну капітуляцію перед Кремлем.

Ба більше, прив'язка зняття ПАРЄ санкцій із Росії до звільнення українських моряків на російських умовах спричинила внутрішньополітичну кризу в самій Україні, що призвело до посилення впливу російської «п'ятої колони» в Україні, тобто партії «Опозиційна платформа – За життя» під проводом В. Медведчука та Ю. Бойка, та подальшої реалізації путінського плану вирішення конфлікту на Донбасі з Україною. З путінською версією цього плану погоджується Франція та Німеччина, а надто якщо йдеться про його політичну частину. Таке узгодження позицій – без урахування законних інтересів України – можна вважати «м'яким» Мюнхеном, за аналогією до Мюнхенської конференції 1938 року.

У цьому контексті Франція та Німеччина ідуть на поступки Кремлю з метою «замирення» в Європі та використання Росії як «буфера» від Китаю, як сировинного ресурсу, для власного виживання та посилення своєї конкурентоспроможності у відносинах зі США та Китаєм. Росія ж розцінює ці поступки західноєвропейських країн як перемогу над Заходом в її гібридній війні, що дозволяє їй позбавити Україну міжнародної підтримки, дискредитувати й зруйнувати європейські цінності та досягти зняття західних санкцій.

Повернувши російську делегацію в ПАРЄ, Європа фактично капітулювала перед Росією в цьому цивілізаційному ціннісному вимірі, обмінявши цінності на ефемерне «замирення» ціною України й здачі під російський геополітичний контроль своєї східноєвропейської периферії. Схожі торги деякі європейські лідери вже запроваджували перед Другою світовою війною, здавши Гітлеру Східну Європу в розрахунок на замирення з ним, із надією на відвернення війни від країн Західної Європи. Результат зазначеного «замирення» всім відомий. Його резюмував В. Черчилль своїми пророчими словами, коли на запевнення Прем'єр-міністра Британії Н. Чемберлена, що той «привіз мир» із Мюнхенської конференції, він відповів: «Англії було запропоновано вибір між війною та безчестям. Вона вибрала безчестя й отримала війну»². На жаль, сучасна західна європейська еліта вже не воліє згадувати ці пророчі слова В. Черчилля, а тому, повторюючи чергові стратегічні помилки, які знову можуть бути фатальними для майбутнього Європи, сучасні західні політики підуть у небуття, як свого часу пішов британський прем'єр Н. Чемберлен та інші прихильники замирення з агресором.

¹ <https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/28/7219481/>

² https://24tv.ua/ru/ukraina_tag1119

Чим загрожують ці кулуарні домовленості щодо долі України без її участі? Тим самим, чим такі домовленості загрожували Чехословаччині за результатами Мюнхенської конференції 1938 року, коли амбіції агресора задовольняють із використанням інтересів жертви агресії. Усі ці домовленості між Путіним, Меркель і Макроном свідчать про утворення геополітичної осі Париж–Москва–Берлін. Осі, що формується на умовах інтересів Росії та для задоволення її геополітичних амбіцій і буде відверто антиамериканською й антиєвропейською. Адже формування такої осі на основі антиамериканської спрямованості означатиме розкол самої Європи, тому що наступним об'єктом російської атаки, після ПАРЄ й Ради Європи, буде Європейський Союз. Така перспектива стане реальністю після виходу Великобританії з ЄС, коли ця геополітична вісь буде домінантною всередині самої європейської спільноти. І тоді вже не буде такого вагомого контрбалансиру російському впливу, як Великобританія.

Другим завданням цього троїстого геополітичного союзу стане руйнація євроатлантичної солідарності, що призведе до втрати здатності НАТО приймати стратегічні рішення у сфері безпеки й оборони, а отже, зробить Альянс недієздатним і безвідповідальним. У такому разі не тільки члени НАТО, а й уся Європа будуть беззахисними перед російською загрозою.

Що ж до України, то утворення такої осі призведе до втрати сенсу наявних Норманського та Мінського форматів із врегулювання конфлікту з Росією на Донбасі. Адже в такому разі Норманський формат із чотирьох учасників перетвориться у формат «трьох проти України», оскільки Франція та Німеччина разом із Росією будуть чинити шалений тиск на Україну, щоби та прийняла путінський план урегулювання конфлікту на Донбасі, що означатиме її остаточну капітуляцію у війні з Росією. Невипадково після цих кулуарних домовленостей В. Путін виявив неабияку зацікавленість до Нормандського формату, який раніше він ігнорував. Водночас В. Путін додав, що згоден використовувати «всі інструменти», серед яких один – це Нормандський формат. «Ми домовилися, що будемо цей формат використовувати й надалі. Так, будемо працювати. Питання тільки, коли, терміни треба узгодити, у якій послідовності будемо проводити консультації – удвох, утрьох, у чотирьох»³, – констатував В. Путін під час саміту G-20. Цю капітуляцію вважатимуть достатнім внеском для «замирення» Росії та зняття з неї західних санкцій, що відкриє для західного капіталу великі можливості в освоєнні російського ринку. Щоправда, така ситуація буде зворотною очікуванням Заходу, оскільки його поступки будуть лише розпалювати нові геополітичні амбіції Росії. І тоді жертвами цих російських геополітичних амбіцій стане не тільки Україна, а й інші європейські держави, передусім сусіди РФ.

³ <https://www.capital.ua/ru/news/129376-merkel-i-putin-dogovorilis-sokhranit-normandskiy-format>

Що стосується глобального геополітичного рівня, то не тільки Європа, а й Захід загалом, унаслідок розв'язання Росією глобальної конфронтації у формі гібридної війни, буде змушений визнати свою неспроможність зберігати надалі наявний світовий порядок, сформований у період однополярного світу за результатами закінчення холодної війни. Нездатний протистояти російській гібридній агресії, Захід буде змушений визнати нове співвідношення сил на користь Росії, яке сформовано внаслідок її перемоги в сирійській війні, завоювання домінуючого положення в Лівії, Венесуелі, на пострадянському просторі, втручання у виборчий процес у Західній Європі та США, побудови газогону «Північний потік 2» та вдалого застосування інших засобів ведення гібридної війни проти Заходу.

Свідченням геополітичної капітуляції Заходу стало повернення російської делегації в ПАРЕ, кулуарні домовленості між Е. Макроном, А. Меркель та В. Путіним щодо України без її згоди та розподіл глобальних сфер впливу між Президентом США Д. Трампом і керманичем Кремля під час саміту G-20 у японському місті Осака 28 червня 2019 року, де В. Путін виявився центральною фігурою поміж усіх світових лідерів. Розуміючи зростаючий вплив Китаю та Росії, Д. Трамп був змушений іти на поступки в задоволенні їхніх глобальних геополітичних і геоекономічних інтересів. США дозволили своїм компаніям продавати високотехнологічне обладнання китайському гіганту «Huawei» і відновити торговельні переговори з Китаєм. Росія ж домоглася чималих поступок од США. Д. Трамп пообіцяв не чинити спротив продажу російських ЗРК С-400 Туреччині та не заперечувати щодо будівництва газогону «Північний потік 2». Росія також отримала карт-бланш щодо дій у Сирії. Це означає фактичну здачу цього регіону Росії. В обмін В. Путін зобов'язався не втручатись у справи Венесуели⁴.

Очевидно, Путін може погодитися на часткове відведення своїх сил на Донбасі та повернення частини українських заручників, що вже продемонстрував В. Медведчук, привізнивши із собою в Україну чотирьох українських полонених під час саміту G-20 у м. Осака. У відповідь США та Європа будуть тиснути на Україну щодо виконання нею політичної частини Мінських угод відповідно до путінського плану, реалізація якої буде означати фактичну капітуляцію України перед Росією⁵.

Чому це можливо? На те є дві причини: зовнішня та внутрішня. Зовнішня полягає не лише в зміні глобального та регіонального балансу сил, а й у наближенні краху ліберальної ідеології владних західних еліт, вихованих на ліберальних ідеях. Це зумовило нездатність їх адекватно реагувати

⁴ <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/osnovnye-itogi-sammita-g20-v-japonii.html>

⁵ <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/sdelka-trampa-i-putina-scenarii-i-kontrigra-ukrainy.html>

на жорсткі загрози, що виникають в умовах турбулентності міжнародних відносин і на які завжди звертали увагу представники школи політичного реалізму. Підтвердженням цієї істини є процеси, що стали характерними протягом останніх півтора десятиліття, коли ЄС зіткнувся із серйозною фінансово-економічною кризою. Від теоретично обґрунтованих надій, пов'язаних із розширенням ЄС, західні еліти прийшли до усвідомлення проблем, спричинених різним рівнем економічного розвитку нових членів та їх політичною різнобарвністю, що поставило під сумнів сам принцип гармонізації спільноти. У цих умовах традиційні політичні еліти мали віднайти нові нестандартні рішення цих проблем або поступитися місцем тим, хто готовий, хоча б декларативно, очолити пошук нових шляхів просування до мети – гармонізації Європи.

У європейській спільноті позначилася чітка тенденція переходу влади від ліберально-консервативного до популістично-націоналістичного класу політиків. Унаслідок цього на авансцену європейської політики вийшли такі популісти: «Австрійська партія свободи», бельгійський «Новий фламандський альянс», нідерландська «Партія свободи», «Рух п'яти зірок» в Італії, націонал-патріоти «Незалежних греків», «Альтернатива для Німеччини». Традиційні європейські партії та їхні лідери почали стрімко втрачати свій авторитет. Зокрема, криза довіри закрадається до правлячих німецьких партій – «Християнсько-демократичного союзу» («ХДС») та «Християнсько-соціального союзу» («ХСС»). У «ХДС» стала помітною тенденція відходу від єврооптимізму, що поєднується з критикою нинішньої американської адміністрації та більш лояльним ставленням до Росії, насамперед у сфері реалізації відомих енергетичних проєктів та в питаннях розв'язання конфлікту на Донбасі. Е. Макрон також не досягнув своїх програмних цілей у Франції: ні в соціальній та економічній сферах, ані в питаннях європейського будівництва⁶.

Усі ці деструктивні процеси підживлюються російською гібридною війною, якій Захід не зміг протиставити ефективної контрстратегії. Ба більше, він виявився нездатним адекватно ідентифікувати цю загрозу, концентруючись на внутрішніх, а не зовнішніх викликах, коли Росію не вважають головною зовнішньою загрозою для Заходу. У цій ситуації баланс сил у Європі зміщується на користь Росії. Україна ж опинилася без надійних союзників, будучи позбавленою реальних можливостей створити потужну антипутінську коаліцію.

Коли керівництво України на чолі з Президентом П. Порошенком розраховувало виключно на міжнародні чинники у вирішенні як зовнішньо-, так і внутрішньополітичних завдань, займаючись водночас корупцією та

⁶ <http://www.instituteofeurope.ru/images/uploads/analitika/2018/an147.pdf>

пограбуванням фінансово-економічних ресурсів, країна почала стрімко втрачати свою міжнародну суб'єктність. Унаслідок цього Україна перетворилася в об'єкт зовнішніх впливів, довіривши свою долю стихії міжнародних чинників та інтересам впливових геополітичних гравців. Утрата Україною своєї *суб'єктності* в умовах зовнішньої російської агресії зумовила зміну регіонального балансу сил, що призвело до загострення її відносин зі своїми сусідами, які вдалися до політики ультиматумів та силового тиску на Україну, диктуючи їй власні умови, вимоги та інтереси.

Очевидно, що всі ці виклики були створені не тільки появою негативних міжнародних трендів, а й недолугою політикою Президента Петра Порошенка, що значно ускладнило реалізацію інтересів України на міжнародній арені новому Президенту Володимиру Зеленському та спричинило появу цілої низки деструктивних внутрішніх трендів.

Головним серед цих внутрішніх трендів є наявність в Україні клептократичного політичного режиму, заснованого В. Януковичем і вкоріненого Петром Порошенком за час його президентської каденції. Збереження клептократичного режиму в державі забезпечує корумпованій владній еліті найбільші надприбутки, які вона отримує шляхом привласнення економічних, фінансових і природних ресурсів країни. Механізм такого отримання надприбутків владної еліти забезпечується приватизацією самої влади та криміналізацією й корумпуванням політичних інститутів держави: її фінансово-банківської системи, правоохоронних органів і силових структур. Тотальна корупція стає системою державного управління. У такій ситуації зовнішню політику спрямовано не на захист чи розквіт країни та просування національних інтересів на міжнародній арені, а на обслуговування корумпованих інтересів олігархії та клептократії.

Як вищезазначений режим пов'язаний із війною та здатністю країни позиціонувати себе в міжнародному середовищі? Клептократичний режим в Україні є найпотужнішим союзником російської агресії, адже він обезкровлює державу, руйнує її обороноздатність і призводить до втрати суб'єктності України в міжнародних відносинах. Клептократія піклується не про модернізацію країни шляхом проведення радикальних політичних та економічних реформ, спрямованих на зміцнення української державності, обороноздатності та побудови ефективної економіки, а на збереження наявного клептократичного режиму.

Утрата міжнародної суб'єктності є одним із найзагрозливіших внутрішніх викликів сучасної Української держави, яка досить невиразно й слабо проявляє свою суб'єктність, насамперед у війні з Росією, не визнаючи самого факту існування цієї війни, а відтак не ідентифікує себе як суб'єкт російсько-українського конфлікту. Слабкість Української держави, яка нерідко межує з проявами її неієздатності як суб'єкта російсько-укра-

їнської війни, зумовлена передусім наявністю того ж таки олігархічно-клептократичного режиму. За такого режиму владна еліта готова до капітуляції перед агресором заради збереження влади та привласнення фінансово-економічних ресурсів країни. Цим пояснюється практична відсутність дієвого військово-політичного керівництва в Україні, здатного приймати адекватні та правильні рішення.

Клептократичний режим зацікавлений у війні, адже влада на цій війні намагається робити бізнес, наживаючись на контрабандній торгівлі з окупованими територіями та Росією-агресором, прибутки з якої відправляє в заморські офшори. Такі дії української влади, безсумнівно, деморалізують українську армію та суспільство.

Однією із суб'єктивних причин втрати Україною своєї суб'єктності є відсутність у владній клептократичній еліті стратегічного мислення. За п'ять років війни з Росією влада не запропонувала жодної ефективної стратегії поведінки в російсько-українській війні. Був «план Мореля», «план Штайнмаєра», «план Сайдіка», які нам нав'язували наші західні посередники, але не було тільки українського плану перемоги над російським агресором. Відсутність такого плану пояснюється тим, що клептократична еліта не здатна мислити національними інтересами, а отже й формулювати та вирішувати стратегічні завдання. Превалювання бізнес-інтересів і жага до зміцнення персональної влади позбавляє та виключає можливість розробки й утілення керівництвом країни планів ведення війни з агресором.

Унаслідок цього попередня постмайданна влада у своїй зовнішній і внутрішній політиці «скотилася» до стратегії «страуса», спрямованої на замирення з агресором та деморалізацію власного суспільства. Така стратегія характеризувалася непослідовністю, спорадичністю, спонтанністю, запізнілістю, поступливістю, пасивністю, вичікувальністю, некомпетентністю та відсутністю політичної волі під час прийняття стратегічних рішень.

Головними принципами такої стратегії стали:

- невизнання стану війни з Росією та відмова від активного спротиву російській агресії;
- непровокативність щодо російської сторони;
- відмова від застосування законодавчої бази воєнного часу та введення в дію планів оборони країни;
- пріоритетність тактики вичікування;
- апеляція до міжнародного права й міжнародних організацій щодо захисту від російської воєнної агресії;
- компромісність;
- пріоритетність та орієнтація виключно на політико-дипломатичні засоби розв'язання російсько-українського конфлікту – гібридної війни Росії проти України.

Така стратегія стала результатом паралічу волі влади в умовах повного розвалу системи державного управління перед викликом російської воєнної агресії проти України, якої вона не очікувала й не була до неї готова. Хоча участь української сторони в цьому російсько-українському конфлікті зовсім не виглядає як війна, а надто гібридна. Відповідно до обраної стратегії «страуса» її правильніше було б кваліфікувати як «гібридний мир».

Загальноприйняте розуміння миру розглядається як відсутність війни чи як стан відносин між державами в період між війнами. Гібридність миру в зазначеному випадку полягає в тому, що реально війна існує, але офіційно її не визнає ні Україна, ані Росія. Інша ознака гібридності миру зумовлена особливістю такої війни – час її закінчення та початку миру чітко не зафіксовано. Немає межі між ними, як і між станом мирного та воєнного часу. У такому разі особливість гібридного миру, запровадженого Україною, проявляється в тому, що війну й бойові дії ведуть в умовах мирного часу, де влада й суспільство керуються законодавчими актами та нормами, які регламентують їхню діяльність і взаємовідносини в мирний час.

Гібридний мир не передбачає укладення мирних договорів між країнами, що перебувають у стані війни. Домовленостей, які б зафіксували момент остаточного закінчення війни, її результати для обох сторін, закріплювали б новий баланс сил та інтересів, а головне – принципи й зобов'язання щодо підтримання миру між сторонами, що воюють. Прикладом укладення такого гібридного миру можна вважати Мінські угоди, які й угодами не можна назвати, тому їхня повна назва: «Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу». Що стосується міжнародного права, то в цій царині Україна також суворо дотримується його принципів, зокрема й відмови від застосування сили у своїй зовнішній політиці, не денонсуючи протягом чотирьох років війни базових договорів і угод, серед яких Угода про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України. Юридично Україна довгий час зберігала відносини стратегічного партнерства з Росією, попри те що та розв'язала проти неї воєнну агресію, захопила частину української території та продовжує вести війну.

Із початком війни для сторін, які воюють, утрачають силу всі двосторонні політичні, економічні, гуманітарні та інші договори, що були укладені в мирний час. Україна ж продовжувала керуватися цією договірно-правовою базою, яку вона уклала з Росією протягом усього періоду існування мирних відносин між двома країнами з часів утвердження української незалежності, тоді як Росія, навпаки, не вважає себе зобов'язаною їх дотримуватися.

Водночас обидві сторони (як Україна, так і Росія) відмовляються покладатися на міжнародне право, що регулює відносини між державами, які воюють, про правові наслідки війни, якими є Гаазькі конвенції та декла-

рації 1899 р. та 1907 р., що визначають загальні принципи й конкретні норми міжнародного права, які стосуються війни, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. тощо.

Гібридний мир можна трактувати як стан невідчутної війни, коли суспільство психологічно та фізично не відчуває цього стану, а продовжує існувати мирним життям, не помічаючи втрат і тяжких наслідків. Або коли одна частина суспільства на території країни перебуває в стані війни (у зоні бойових дій), а інша – у стані миру, де існує мирне життя та відсутня загроза життєдіяльності людей. Такий мир можна вважати неповним, за якого в мирний час здійснюють часткову мобілізацію, мету якої чітко не визначено, або знімають воєнний податок і вводять цивільно-військову адміністрацію, коли війна офіційно відсутня та запроваджують окремі елементи воєнного стану в умовах мирного часу.

Гібридний мир по-українськи – це коли в одних сферах запроваджують воєнні заходи, а в інших розвивають мирне співробітництво з Росією. Так, у сфері зовнішньої політики Україна продовжує підтримувати дипломатичні та консульські відносини, розвивати політичний діалог з агресором. МЗС, реалізуючи зовнішню політику, продовжує застосовувати інструменти мирного часу, обмежуючись заявами, консультаціями, деклараціями, нотами, робочими візитами та переговорами з російською стороною. Україна навіть не спромоглася відкликати свого посла з Москви та розірвати дипломатичні стосунки з Росією.

У торговельно-економічній сфері, незважаючи на російську воєнну агресію, анексію Криму та економічні санкції, уведені Заходом проти Росії, Україна продовжувала розвивати торговельно-економічні відносини з Російською Федерацією. Крім того, Верховна Рада України прийняла Закон «Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України», що значно розширило можливість співпраці українського бізнесу з окупованою територією. Національний банк та український уряд надавали російським банкам і бізнесу в Україні значні преференції та пільгові умови. Незважаючи на війну, триває тісна кооперація російських та українських бізнес-груп. Обмежувальні заходи у сфері торговельно-економічних і гуманітарних відносин були спорадичними, точковими, коли їх запроваджували з великим запізненням у відповідь на торговельну, економічну та інформаційну війну, розв’язану Росією. Зазвичай із початком війни між державами, що воюють, припиняються торговельно-економічні та фінансові відносини, забороняються оборудки з фізичними та юридичними особами агресора, коли може бути конфісковано всю державну власність ворожої країни, що перебуває на території супротивної сторони, за винятком дипломатичних та консульських установ. Власне

так, згідно з правилами війни, і вчинила російська влада в Криму та на окупованій території Донбасу з українським державним майном і підприємствами. Українська ж влада навіть не спромоглася дотепер направити повноцінне обґрунтування до міжнародного суду про відшкодування збитків, завданих Українській державі російською воєнною агресією. Це є досить красномовною ознакою «гібридного миру» України у відповідь на російську гібридну війну.

Яскравою рисою гібридного миру України можна вважати також відмову від реалізації плану оборони країни та переведення державної економіки на військові рейки. Систему заходів з оборони країни так і не було задіяно, починаючи з вертикалі воєнно-політичного керівництва й закінчуючи виконанням мобілізаційних планів органами державної влади. Виконували тільки окремі заходи та задіявали деякі елементи цієї системи, які, зрештою, не мали належного ефекту.

Організованої збройної боротьби як цілеспрямованої системи дій із відсічі агресії й оборони України також не було. Саме тому головним пріоритетом України в розв'язанні російсько-українського конфлікту згідно з принципами гібридного миру та стратегії «страуса» стали *політико-дипломатичні засоби й апеляція до міжнародних організацій*. Головним аргументом вибору таких засобів у протидії російській воєнній агресії було гасло Президента П. Порошенка: *«Конфлікт із Росією воєнного рішення не має»*.

Тож головною зовнішньо- й внутрішньополітичною метою України в російсько-українській війні відтепер є не перемога у війні та звільнення захоплених українських територій, а *досягнення миру*. Мир став головним месиджем Президента П. Порошенка, спрямованим як на внутрішнього споживача – пересічних громадян України, так і для міжнародної аудиторії, який був покликаний підняти його рейтинг в українському суспільстві та давав йому можливість розраховувати на допомогу з боку міжнародної спільноти. Хоча саме українське суспільство цю тезу Порошенка сприймало як *«мир будь-якою ціною»*. Як зазначає відомий український філософ Сергій Дацюк, «йде масована пропаганда “гібридних” телеканалів, поступово нас готували до того, що потрібно замирення, потрібно закінчувати цю війну. Але ж питання в тому, що ми не маємо перемоги. Як отримати мир не отримавши перемогу? Це значить відмовитись од Криму, від окупованих територій». На жаль цю тезу з початком своєї президентської каденції перейняв і Президент Володимир Зеленський.

Орієнтація України на встановлення «гібридного миру» як головну мету війни з Росією відразу дезорієнтувала думку міжнародної спільноти про те, що бойові дії розпочала Росія. Війну почали сприймати як мир, як внутрішній конфлікт в Україні, до якого Росія не має безпосереднього сто-

сунку, адже між цими країнами існують мирні взаємини. Такий конфлікт, на думку більшої частини міжнародної спільноти, яку нав'язувала російська пропаганда, було зумовлено нелегітимною зміною влади в Україні, а тому Росія не є агресором, тобто ініціатором і першопричиною цієї війни.

Друга причина неефективності такої зовнішньої політики України в цей період полягала в тому, що постмайданна влада покладалася виключно на реакцію міжнародної спільноти щодо засудження агресора й звернення в міжнародні організації, як-от ООН, НАТО й ОБСЄ; на гарантії Будапештського меморандуму, надані Україні в обмін на її ядерне роззброєння, які насправді такими гарантіями не стали. Хибність зазначеної зовнішньої політики була закладена у Воєнній доктрині України та інших нормативно-правових документах, згідно з якими пріоритет в обороні держави від зовнішньої воєнної агресії віддавали, так би мовити, політико-дипломатичним засобам, тоді як збройним силам було відведено другорядну роль. Унаслідок цього, попри моральну перевагу, зовнішньополітична позиція України була занадто слабкою та не мала ніякого впливу на агресора, оскільки вона не була підкріплена реальною воєнною силою та конкретними кроками з організації оборони країни. Президент України не мав ані конкретного плану, ані стратегії з реалізації поставлених зовнішньополітичних завдань. Його дії виявилися низькопродуктивними, некомпетентними, нерішучими, запізнілими та неефективними, а часом і котрпродуктивними й злочинними.

Отже, формат «гібридного миру» у війні з Росією був *латентною капітуляцією українського керівництва*, в якій воно вбачало свій порятунок і можливість утриматися при владі в країні. «Гібридний мир» є зворотним боком гібридної війни, її доповненням. «Гібридний мир» легалізує також гібридну війну, створює сприятливі умови для досягнення її цілей.

Адже головна мета будь-якої війни, зокрема й гібридної, передбачає капітуляцію супротивника. Гібридний мир забезпечує таку капітуляцію та легітимізує гібридну війну. Адже слово «мир» є антонімом «війни». Якщо ми декларуємо «мир» у відносинах із Росією, то війни немає. Росія – не агресор, а її дії в Україні є легітимними, вона не порушує міжнародних норм і права. Це значить, що Росія не є порушником міжнародної безпеки й уникає міжнародної ізоляції. Гібридність миру посилює латентність гібридної війни, адже за такої латентної капітуляції України Росія не має потреби застосовувати велику військову міць, створювати фронти та вдаватися до широкомасштабних бойових дій. Отож можна легко заперечувати наявність російських військ та їхні бойові дії, які вони ведуть проти України.

Україна не може цього довести міжнародному співтовариству тому, що вона перебуває в стані «миру» з Росією. Гібридний мир закріплює також внутрішню легітимність гібридної війни, оскільки він переводить дис-

курс цієї війни із зовнішньої, міжнародної проблематики на внутрішню, дозволяючи трактувати цю війну як внутрішньоукраїнський конфлікт – «*українську кризу*». Відповідно це дає можливість В. Путіну застосовувати ширший арсенал невійськових засобів, перебирати на себе роль «миротворця» та захисника інтересів російськомовного населення й територіальної цілісності України від «зазіхання» на її державний суверенітет із боку США та Заходу.

Пріоритет дипломатії у війні, якщо порівнювати з воєнними засобами, також покликаний свідчити про гібридний мир і є одним із його структурних елементів, згідно з логікою якого українська дипломатія працює набором інструментів розв'язання *внутрішнього*, а не міжнародного конфлікту, а отже, не враховує гібридного характеру війни. «Справа навіть не в тому, що установка на “ми переможемо у війні дипломатичним чином” зазнала закономірного краху. Справа в тому, що відтак в Україні процес керованої капітуляції України перед Росією вступає в завершальну фазу. Керована капітуляція це саме те, що приготували для України Порошенко через Медведчука з Путіним та колишні регіонали, що не були покарані після революції і розосередилися по різних партіях та парламентських партіях. Керована капітуляція це саме те, чим масово промивали мізки гібридні телеканали за останні роки (“112 Україна”, “News One”, “5 канал”, “Прямий” та ін.)»⁷.

Тож гібридний мир потребує міфологізації, яка переводить суспільну свідомість у віртуальне сприйняття реальності війни, що значно ускладнює завдання протидії засобам ведення гібридної війни агресором. Саме тому відчуття гібридного миру утримується завдяки формуванню та тиражуванню міфів на кшталт: «*війни не існує, а є тероризм на Донбасі*»; «*в Україні іде громадянська війна*»; «*ми не маємо ворогів, або жодну з країн ми не сприймаємо як ворога*»; «*розв'язання конфлікту з Росією може бути досягнуто виключно політико-дипломатичним шляхом*»; «*нову систему європейської безпеки неможливо побудувати без участі Росії*».

Віддаючи пріоритет виключно політико-дипломатичним засобам, П. Порошенко було вкрай важливо зміцнити «гібридний мир», заручившись підтримкою міжнародного співтовариства й zarazом зберегти відносини співробітництва з Росією, не визнаючи війни з нею. Ця логіка підштовхувала його до імплементації війни з Росією на Донбасі як *внутрішнього конфлікту* в Україні. Усі пункти Мирного плану Порошенка саме про це й свідчать. Росію як агресора в зазначеному плані не представлено. Така ситуація гібридного миру в умовах слабкості Української держави та перетворення її в об'єкт зовнішніх впливів відкрила перед Кремлем великі

⁷ https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5d1210587c92f/view_print/

можливості просування кремлівської «п'ятої колони» в структури української влади під гаслом «мир із Росією понад усе». «Українці в останні роки терпіли широкомасштабну проросійську пропаганду, і навіть досі не поставили питання про покарання головного винуватця договору з Путіним – Порошенка разом з Медведчуком. Українці мовчки терпіли мляві реформи та “Роттердам +”, розкрадання та наживу на війні близьких до контрреволюційної влади бізнесменів та самої влади».

Стратегія Кремля, спрямована на повалення української державності зсередини передбачає заведення в органи державної влади представників прокремлівської політичної партії В. Медведчука «Опозиційна платформа – За життя» – «троянського коня», так би мовити, та захоплення інформаційного телепростору України. Згідно з програмою цієї партії Київ має радикально переглянути умови Угоди про вільну торгівлю з ЄС та умови участі України у Світовій організації торгівлі. Про роль Росії у війні на Донбасі й анексію Криму в ній не зазначено взагалі⁸.

Наразі відбувається масове захоплення українського медійного простору. Після переходу під контроль оточення Віктора Медведчука, телеканали «112 Україна», «NewsOne» та «ZIK» почали активно поширювати маніпулятивні месиджі й дезінформацію, утверджуючи в публічному просторі порядок денний, синхронізований із кремлівською пропагандою. Очевидно, що за цим усім стоїть потужна група колаборантів, сформована з українських політиків та оформлена в партію «Опозиційна платформа – За життя», яка обслуговує інтереси Росії в умовах гібридної війни з Україною. Медведчук оприлюднює на цих каналах кремлівські месиджі, а саме: антинаївську риторику, наголошено на необхідності бути нейтральною країною; Росія дасть дешевий газ; установлення миру на Донбасі, утім не повідомляють, яким шляхом, а це саме те, чого вимагає Путін. Отже, такий жорсткий популізм, який реалізувати неможливо, підштовхує Україну до капітуляції на умовах Росії. Наступний стереотип, який нав'язують зазначені ЗМІ, – кампанія проти Зеленського, спрямована на його дискредитацію.

Отже, усі вищезазначені зовнішні та внутрішні виклики значно ускладнюють реалізацію Президентом України Володимиром Зеленським його стратегічних напрямів у сфері зовнішньої політики, головними поміж яких є:

- наближення до членства в ЄС та набуття членства в НАТО;
- перезавантаження відносин із сусідськими західними державами та створення безпечного навколишнього середовища для України;
- завершення війни з Росією на прийнятних для України умовах, а не тільки врегулювання конфлікту на Донбасі, який є складовою російсько-української війни.

⁸ Там само.

Водночас треба враховувати кардинальну зміну міжнародного середовища, яке буде негативно впливати на Україну під час вирішення означених стратегічних напрямів. В умовах послаблення Заходу та посилення впливу Росії, а також дискредитації з боку останньої міжнародних структур та інститутів, не слід розраховувати на політико-дипломатичні засоби та міжнародну підтримку. Росія остаточно уникне міжнародної ізоляції та, найімовірніше, зможе мобілізувати головних геополітичних гравців для посилення зовнішнього тиску на Україну й позбавити її міжнародної підтримки. Створення антиамериканської осі Москва–Берлін–Париж значно обмежить можливості України інтегруватися до НАТО та ЄС.

З іншого боку, ерозія демократичних цінностей у країнах Заходу зробить їхніх політичних лідерів байдужими до демократичних перетворень в Україні, що також не додає надії на підтримку ними внутрішніх реформ та реалізації євроінтеграційних прагнень України. Щодо завершення війни з Росією на умовах України, то треба враховувати тенденції, які стануть домінуючими в коротко- та середньостроковій перспективі. В умовах перемоги Росії над Заходом чи встановлення її домінування в Європі типовими для України прогностичними сценаріями російсько-українських відносин стануть **сценарії «поглинання» України Росією**, як це було після закінчення Північної, Першої та Другої світових воєн, або **сценарій «сателізації»**, який був наслідком поразки українців у російсько-українських війнах XVII – початку XVIII століть.

Сценарій чергового «поглинання» України Росією може статися внаслідок поразки, капітуляції Європи й США після розпаду НАТО та ЄС і повернення до двополюсної регіональної системи безпеки, за якої пострадянський простір та частина Східної Європи знову будуть землями Росії. Цей сценарій передбачає також повну або часткову воєнну окупацію Росією території України. Відносини співіснування між Росією й Україною також стануть неможливими, адже остання зникне чи буде переформатованою в «Новоросію» («Малоросію») зі статусом автономії або федерального округу Росії. У найкращому разі можуть бути залишені елементи квазідержавності задля ліпшого адміністративного управління з боку Москви.

Проте для Росії такий сценарій також може стати проблемою у випадку відновлення руху спротиву російській окупації, що може суттєво підірвати її стабільність. У такому разі можливий перехід од радикального російського сценарію «поглинання» України до встановлення **«сателітних» відносин** із нею. В історії України таким прикладом було повернення до Гетьманщини, коли в обмін на умовну самостійність влади українських гетьманів вони мали віддано служити російському імператорському двору. Найбільш сприятливими обставинами для втілення такого сценарію в сучасний період є повне виконання Україною політичних вимог

Мінських угод і «плану Мореля» з легалізації російської влади в ДНР/ЛНР шляхом проведення місцевих виборів за російським сценарієм під формальним прикриттям українського законодавства. Повна реалізація Росією стратегії контрольованого хаосу зробить українські органи державної влади повністю недієздатними, що допоможе Кремлю привести до влади проросійський маріонетковий уряд, здебільшого ватажків донецьких сепаратистів та бойовиків, яким згідно з Мінськими угодами буде надано амністію. Власне тоді ДНР/ЛНР розширяться на всю територію України в абсолютно мирний і легальний спосіб, як свого часу поширила владу на всю Україну «Партія регіонів». Після цього Україна як адміністративно-територіальне утворення встановить, імовірно, сателітні відносини з Росією.

Як підказує історія російсько-українських відносин, **сателітний сценарій буде проміжним**. Він завершиться подальшою **втратою частини української території** і врешті **повним поглинанням України**, як це сталося з Гетьманщиною та більшовицькою Україною після її входження в СРСР. Звісно, що всі ці сценарії, обумовлені перемогою чи посиленням Росії в протистоянні із Заходом, є абсолютно неприйнятними для України, оскільки вони повертають її в минуле історичне забуття, занепад і руїну.

Принципово інша ситуація може скластися при **домінуванні внутрішніх чинників над зовнішніми**, тобто коли зовнішні гравці в кращому випадку готові бути посередниками між суб'єктами, що воюють, або так слабо впливати на перебіг російсько-української війни, що його нівелюють внутрішні чинники. Гібридний характер війни значно нівелює масштаб воєнних цілей і ресурсів у цій війні, що дозволяє Росії, зменшуючи масштаб воєнних цілей та економлячи значні ресурси, досягати стратегічних і воєнно-політичних цілей. Саме ця особливість звужує масштаб російсько-української війни до **локального воєнно-політичного конфлікту низької інтенсивності**. З іншого боку, це дозволяє Україні, незважаючи на неймовірно великий дисбаланс у силі й диспаритеті інтересів, стримувати агресора й за деяких умов, якщо не вигравати, то принаймні не програвати в цій війні.

Отже, залежно від цих внутрішніх чинників найвірогіднішими щодо перебігу російсько-української війни будуть три сценарії: **ескалація бойових дій, стан напруженості (як проміжний сценарій), розв'язання російсько-українського конфлікту мирними засобами**. Сучасний стан перебігу російсько-української війни з другої половини 2015–2019 рр. характеризується ситуацією, коли паралельно з бойовими діями відбувається Мінський переговорний процес, метою якого є деескалація бойових дій і розв'язання конфлікту мирними дипломатичними засобами в умовах повільного посилення позицій Росії та послаблення України.

Із боку РФ не існує жодних умов і потреб у мирному розв'язанні конфлікту на Донбасі мирними засобами та завершенні російсько-української війни загалом. Власне ці причини є достатніми для пояснення того, чому Росія не виконує Мінських домовленостей і чому війна на Донбасі триває. Питання тільки в тому, який із двох інших сценаріїв буде в цій війні таким, що домінує – *«ескалації бойових дій» чи «збереження напруженості»?* Це означає, що в короткотерміновій і середньотерміновій перспективі варто очікувати продовження окопної позиційної війни з чергуваннями стану напруженості та ескалації бойових дій. Така війна буде давати Росії значно більші дивіденди, ніж досягнення миру політико-дипломатичними засобами. При стійкій тенденції посилення Росії та послаблення України домінуючим стане сценарій ескалації бойових дій, який значно пришвидшить реалізацію планів війни Росії проти України.

Наявність таких умов і тенденцій при домінуванні сценарію «ескалації» з великою вірогідністю обумовить для України в короткотерміновій перспективі збереження сценарію «ні війни, ані миру», у середньотерміновій перспективі реальним стане сценарій «утрати нових територій», що може призвести до укладення сепаратного миру з подальшою реалізацією сценарію «сателізації» та втрати державного суверенітету України. Жоден із цих сценаріїв не може бути прийнятним для України, адже всі вони мають мультиплікаційний ефект погіршення перспективи з наближенням до фатальної.

Для уникнення таких небажаних для України сценаріїв і подолання наявних викликів Президенту В. Зеленському за час його каденції треба вирішити сім стратегічних завдань.

1. Чітко усвідомити, що гібридний мир означає повільну й невідчутну, але невідворотну смерть Української держави та нації. Слід відверто сказати, що швидкий мир можливий тільки за умови повної й остаточної капітуляції. Нам потрібний справедливий мир, який завойовують перемогою не на дипломатичному, а на воєнному фронті. Це зробить монополію на насильство виправданою та зміцнить легітимність президента в очах армії й тих, хто пройшов фронт. Потрібно розробити стратегію воєнного звільнення наших територій, посилювати бойову міць, показувати силу в зовнішній політиці. Тоді з нами будуть рахуватися всі, зокрема й Росія.

2. Подолати домінуючий вплив зовнішніх гравців, які перетворюють Україну в об'єкт їхньої зовнішньої політики, і повернути їй міжнародну суб'єктність.

3. Сформувати безпечне навколишнє міжнародне середовище через пошук союзників у безпековій, енергетичній, оборонній та зовнішньополітичній сферах з одночасною нейтралізацією проросійських і антиукраїнських коаліцій.

4. Розробити й імплементувати нову зовнішньополітичну стратегію, побудовану не тільки на врахуванні балансу інтересів, а й на основі балансу сили.

5. Нейтралізувати внутрішні деструктивні чинники, які обмежують самодостатність зовнішньої політики, серед яких:

а) вплив олігархів на прийняття не тільки внутрішньополітичних, а й зовнішньополітичних рішень;

б) наявність кремлівської «п'ятої колони» в особі партії «Опозиційна платформа – За життя», яка має легальні канали потужного впливу на суспільну думку, громадянське суспільство й український політикум із метою реалізації інтересів і цілей російської агресії та ворожої пропаганди проти України;

в) інформаційна блокада, намагання дискредитувати зовнішньополітичні рішення Президента В. Зеленського.

6. Посилити інтелектуальні, контрсилові та ресурсні спроможності української дипломатії.

7. Модифікувати наявні формати переговорного процесу з реалізації трьох вищезазначених головних стратегічних напрямів зовнішньої політики, домагаючись міжнародно-правового визнання Росії стороною-агресором, що воює, оскільки існуючі формати, на кшталт Мінського, так чи інакше узаконюють прецедент сепаратизму в Україні, а Нормандський формат більше не демонструє спроможності впливати на Росію, навіть навпаки – служити додатковим механізмом тиску на Україну.

Тільки за таких умов можна розраховувати на оптимістичний сценарій розвитку України та закінчення російсько-української війни, який цілком можливий після: повалення олігархічно-клептократичного режиму та заміни його на демократичну політичну систему; знищення тотальної корупції; приведення до влади нової національної еліти; проведення радикальних політичних реформ, спрямованих на укріплення української державності; зміцнення обороноздатності країни; утвердження в суспільному житті українських національних цінностей; побудови ефективної та конкурентоспроможної моделі економіки; підвищення соціальних стандартів життя.

Hryhorii PEREPELYTSIA,
*Doctor of Political Sciences, Professor,
Director of the Foreign Policy Research Institute,
Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy
at the Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

CHALLENGES FOR THE FOREIGN POLICY OF UKRAINIAN PRESIDENT VOLODYMYR ZELENSKYY

Abstract. The article refers to the challenges for the foreign policy of Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy. These challenges were caused by the emergence of negative international trends and the inadequate policy of President Petro Poroshenko. The second factor has significantly complicated the realization of Ukraine's interests in the international arena for the new President and led to the emergence of a number of destructive internal trends.

The author emphasizes that today the European international order is destroyed, and international institutions have lost their effectiveness and efficiency. Reliance on international security structures does not make it possible to ensure national security and defence of Ukraine, and reliance solely on political and diplomatic means for resolving foreign policy problems becomes meaningless.

The author argues that to overcome the existing challenges, President Zelenskyy has to resolve a number of important issues during his presidential tenure: to overthrow the oligarchic and kleptocratic regime and replace it with a democratic political system, eradicate pervasive corruption, bring to power a new national elite, carry out sweeping political reforms aimed at consolidating Ukrainian statehood, strengthen the country's defence capabilities, promote national values in the Ukrainian public life, build an effective and competitive economic model, and improve social standards.

Keywords: President of Ukraine, kleptocratic regime, international political system, Ukrainian statehood

Володимир ОГРИЗКО,
*Міністр закордонних справ України (2007–2009),
Надзвичайний і Повноважний Посол*

ЧОМУ РОСІЯ ТАКА?

Анотація. У статті проаналізовано історичні, географічні, культурні чинники, що вплинули на становлення російської ментальності. Названо потенційні загрози дуалістичної позиції політиків Заходу, які засуджують агресію РФ на Сході України й водночас наголошують на необхідності «підтримувати зв'язок» із Росією, зважаючи на економічні переваги доступності російського ринку для великого бізнесу. Запропоновано концепцію «російської політики» України, що адекватніше відповідатиме сучасним викликам. Рекомендовано визнати, що відносини з Росією на рівноправних засадах неможливі; звести до мінімуму всю наявну економічну взаємодію з країною-агресоркою; сформувати та реалізувати україноцентричну гуманітарну політику; ліквідувати вплив «п'ятої колони» Росії в Україні тощо.

Ключові слова: Росія, угро-фінські племена, «російська політика» України, політика стримування.

Яка людина, таке й суспільство

Звірина сутність людини грає в ній несподіваними вивертами базових інстинктів. І з цим нічого не поробиш – така людська природа. Водночас людина – тварина соціальна, і це дещо обмежує її природу. У цьому балансі звірино й суспільного виникають, формуються, розвиваються, а часом, через непотрібність, зникають ті чи інші соціальні інститути. Так само відбувається з уявленнями людини про справедливість, честь, порядність та інші моральні чесноти. Соціум формує правила співжиття своїх членів, стежить за їх дотриманням, карає чи морально засуджує порушників. Так утворюється правова й етична бази, на яких і тримається людський розвиток.

Щось схоже відбувалося й у зовнішній сфері, коли народи поступово почали визначати правила співіснування один з одним. Звичаєве право з часом перетворювалося на міжнародне, охоплюючи дедалі більше нових царин спільної діяльності. Це мало великий практичний зміст – так було значно легше окреслити межі свого маневрування, щоби не порушувати прав інших.

Але ж і звірине начало нікуди не поділося. Згодом йому знайшли ідеологічну обгортку – концепцію «національних інтересів», яка за потреби відігравала роль адвоката хижацьких дій. Війни в історії людства були та, власне, залишаються проявами цієї звірячості. Тепер, щоправда, їх чимдуж ретельніше загортають у запону цинізму, брехні та безпринципності. Людство навчилося мімікрувати, водночас здрібнившись в ідеях і маргіалізувавшись в ідеалах. Продажність стала нормою. На жаль, тепер світова мораль саме така.

Народи, як і люди, мають характери

Звучить, може, дещо несподівано, але, схоже, так воно і є. Колись нас учили, що всім керують класи. Тепер ми знаємо, що за все відповідають географія, історія та культура. Саме вони у своїй сукупності формують такий психотип населення, який згодом і визначає характер народу.

Починалося, звісно, з географії: місце, яке той чи інший народ обирав для свого проживання, визначало не лише його світогляд, а й спосіб існування. Хтось, не надто напружуючись, міг забезпечити себе їжею та не витрачати багато (чи взагалі ніякої) енергії для того, щоби мати тепло. А для когось здобуття цих необхідних для життя речей було нагальною метою та водночас викликом для самого існування. Хіба можна порівняти психотипи цих людей?

Історичний розвиток і культура також суттєво вплинули на буття народів, особливо протягом останнього століття (через перехід світової цивілізації в стадію глобалізованого й фактично спільного, дуже взаємозалежного розвитку), залишивши, утім, винятки з цього правила.

Із погляду географічного розташування українцям пощастило. Вони опинилися між двома екстримами: холодною дикою Північчю та спекотним повільним Півднем. Але із сусідством з іншими етносами склалося не так вдало.

Угро-фінські племена й народності Залісся не були б для русів-праукраїнців серйозною загрозою через свою соціальну нерозвинутість, якби не витворення одного історичного феномена. Він поєднав у собі не лише їхню відсталість, а й монгольську агресивність та ієрархічність разом із питомо руською освіченістю та християнською вірою. Остання, власне, лише накрила його пеленою європейської цивілізованості, але ніяк не змінила суті.

Тодішнє соціально-економічне становище угро-фінських племен, які проживали на території майбутньої Московії, не було чимось унікальним для населення Півночі. У таких самих умовах жили й інші племена, наприклад, у Балтії чи Скандинавії. Але на наших безпосередніх сусідів жахливе історичне тавро наклала кількасотлітня васальна залежність від, мабуть, на той час найжорсткішої вертикально побудованої та централізованої державної системи управління, якою була Золота Орда.

Населення Залісся чітко зрозуміло та закарбувало в генетичній пам'яті: є володар і є раб, слово першого – закон, функція другого – покора, а влада – сакральна, її треба боятись і поважати.

Суворі географічні умови зробили кочовим не лише спосіб їхнього існування, а й спосіб мислення. Постійне пересування в пошуках нових земель для забезпечення прожиття, нехлюйське ставлення до набутого (бо все одно тимчасове!), прийнятність думки, що загарбання чужого – це норма, виплавилися в дух завоювництва, зверхності, зневаги до інших народів (їх розглядали лише як об'єкт чергових зазіхань).

Християнська релігія, яка на європейських теренах відіграла тоді роль потужного каталізатора просвітництва, у Заліссі трансформувалася в інструмент догматичності, печерного мракобісся та, що найважливіше, тотальної недовіри до всього іноземного. Не відкритися до світу, а сховатися від нього; не поділитися з ним, а вкрати в нього, щоби потім проти нього ж і використати; побачити в усьому іноземному підступність та лихий намір, – усе це сформувало в тамтешнього населення особливий психотип «відрубності», «інакшості», підозрілості.

Не варто забувати й про економічний аспект формування залісько-московської ментальності. Згодом учені назвуть його «азійським способом виробництва». У формулі «гроші – товар – гроші з прибутком», звичної для підприємців Європи, у Московії зробили суттєву зміну: «товаром» стала влада. Наближеність до влади (а краще – перебування при владі), була найприбутковішим бізнесом, зважаючи на ординську, тобто абсолютно неконкурентну систему управління. Звідси – тотальна корупція, що пронизала все суспільство від його найвищих щаблів і до самого низу.

Зрештою в XVI–XVII століттях сформувалась і вийшла на міжнародну арену держава, для якої повага до прав людини була нонсенсом, навколишній світ – загрозою, агресія ж і корупція – нормою.

Якщо в Європі згодом формуватиметься суспільство громадян, які мають право на власну думку, то в Московії історичний розвиток витворить суспільство рабів та холопів, які мають право лише на покірність і приниження.

На жаль, такою країною-чудовиськом Московія (у її нинішній назві – Російська Федерація) залишається й дотепер.

Сказавши це, мусимо водночас визнати, що свій внесок у формування цієї кровожерливої потвори зробили й (пра)українці, які принесли до Залісся свої знання, досвід і віру, які не цуралися потім бути близькими до царів і цариць, забуваючи про долю своєї батьківщини.

Так само зазначимо, що й інші країни-імперії на деяких етапах свого розвитку теж були далекими від ідеалів гуманізму. Але для них належно спрацювали історія та культура, які допомогли побороти природну агресивність, хижість та імперськість. Така еволюція перетворила їх згодом на цивілізовані демократичні країни.

Для Росії фактори історії, а надто культури не спрацювали. Російська ментальність залишилася без змін, попри окремі досягнення у сфері культури, які часто, до речі, було привласнено або просто вкрадено в інших народів і оголошено своїми.

У підсумку цієї фізичної та ментальної «відрубності» Московії від решти Європи впродовж багатьох століть у її жителів склався вельми специфічний психотип, який тяжів значно більше до азійського типу мислення та поведінки й дуже відрізнявся від європейського. Відбулася своєрідна консервація застарілих уявлень про світ і його розвиток. Найщільніше цю «консерву» запаяли в більшовицько-радянський період, коли зі свідомості людей намагалися остаточно стерти залишки цивілізованості, створюючи «homo sovieticus» – людину радянську.

Отже, те, що маємо сьогодні, не є чимось надзвичайним. Бо теперішня Росія – продукт власного попереднього розвитку в його найнепривабливішому вияві. Росія – зловісний і небезпечний феномен сучасної історії.

Навколишнє середовище.

Український контекст

А що навколо? А навколо – театр, у якому багато акторів. Утім нас цікавлять два – український і західний. На жаль, одверто кажучи, кожен із них грає майже одного й того самого героя, головними рисами якого є корумпованість, пристосуванство, страх, безініціативність, небажання побачити свою перспективу.

Почнімо з українського. Можна, звісно, стверджувати, що лише за часів президентства Петра Порошенка про Росію почали говорити правду. Автор цих рядків таку правду говорив іще в середині нульових, але його тоді не слухали, бо не вірили. Хоча насправді не хотіли слухати. Чому? Бо майже вся так звана українська еліта активно годувалася з «ласкавих» і «ніжних» московських газових (і не тільки!) рук. А якщо згадати середину 90-х, то навіть натякати тоді на щось негативне про Росію було зась: начебто «стратегічне партнерство».

Така «пригодованість», з одного боку, і брак політичної волі в керівництва держави вживати реальних, а не позірних кроків протидії очевидній антиукраїнській лінії Москви, – з іншого, виховали в нашого політичного класу вміння не бачити очевидного. Власне, це було відтворенням уже в наче нових умовах незалежної держави старих традицій вірнопідданства, малоросійства та хохляцтва.

Мушу з гіркотою зазначити, що для нашого люду на всіх етапах його існування (крім, хіба, киево-руського) і, на жаль, на всіх соціальних щаблях характерною ознакою було пристосуванство. Історія привчила нас виживати, пристосовуючись до будь-яких умов і господарів. Це мало, звісно, і

позитивний ефект: попри всі історичні випробування українська нація збереглася, вижила й посіла своє місце з-поміж відносно невеликої кількості народів, що відстояли право на незалежне існування.

З іншого боку, це пристосуванство викривило наш національний гено-тип, породило населення, котрому було байдуже, якому пану служити. Згадуєте Шевченкове: «За шмат гнилої ковбаси...»?

Хоч би як нам хотілося звеличувати українські визвольні змагання початку ХХ ст., наберімося мужності й скажімо самим собі: поміж політичного керівництва Центральної Ради, Гетьманату та УНР майже по пальцях можна було перелічити справжніх державників, які бачили Україну незалежною. Уже не кажучи про широкі верстви населення: їм, як завжди, було однаково, хто й за що там нагорі воює – аби не чіпали.

А де ж наша шляхетність? Де наші Версалі, Сан-Сусі, Ермітажі, Вавелі врешті-решт? Де приклади служіння саме своїй – Українській державі, які б трансформувалися в боротьбу за її утвердження та збереження як суб'єкта міждержавних відносин? Скільки разів ділили Польщу, стільки ж разів вона відтворювалася. Бо й еліта, і народ розуміли цінність своєї державності. А скільки разів за тисячолітню історію відроджувалася українська державність?

Мусимо з гіркотою визнати, що для багатьох поколінь українців державність не була цінністю – значно більше хвилювалися, як комфортно влаштуватися при черговому дворі.

Говорячи про це, звичайно, ніяк не хочу применшити героїзму багатьох українців, які часто ціною свого життя виборювали та виборюють нині нашу свободу.

Здавалося б, із відновленням такої омріяної незалежності наша «еліта» мала би швидко змінитися. Але, на жаль, бацила другорядності й меншовартості надто глибоко її інфікувала. Ба більше: тепер її представники уже й масово, і персонально стали корупційно залежними від Москви.

Унаслідок цього, зокрема, побільшав і так немалий угодовський проша-рок населення (саме населення, а не громадян: громадяни думають, населення ж чекає на хліб і видовища), що жило й живе далі за формулою «а какая разніца?», коли йдеться про мову, культуру, історію, релігію. Навіть після того, як Росія почала проти нас чергову війну.

П'ятдесят відсотків населення України позитивно ставиться до Росії (?!). Найприбутковішими маршрутами Укрзалізниці є «Київ – Москва» та «Львів – Москва» (?!). Майже двадцять відсотків голосує (і це крім окупованих Донбасу та Криму!) за проросійських холуїв та блазнів. Більше ніж половина українців – за припинення війни на умовах агресора, тобто готові капітулювати. Маємо тотально дезорієнтоване населення. Навіть війна не повернула наші мізки у правильному напрямку.

Така ситуація, як на мене, демонструє провальність політики всієї попередньої влади в Україні і, на жаль, новий шанс для Росії. Москва й надалі робить те, що вона хоче, а ми й надалі даємо їй це робити.

Протягом трьох останніх десятиліть Україна шукає свій шлях, але поки його не знаходить. І питання навіть не в тому, куди йти: курс на ЄС і НАТО визначено. Питання, з ким іти: з населенням без вітрил та руля чи з упевненою в собі нацією, яка розуміє власну перспективу.

Успішною українська зовнішня політика (і «російська політика» як її важливий складник) стане тоді, коли ми будемо консолідованими, об'єднаними, самодостатніми. Лише за таких обставин зникне принизлива зовнішньополітична запопадливість, особливо ганебна щодо Москви.

Чи таке можливо? Так, але це потребуватиме глибинного перезавантаження свідомості людей, формування реальної української еліти, а не величезної кількості «патріотів», які, щоправда, легко продаються наліво й направо. А оце вже вимагатиме появи правдивих суспільних маяків і якісних параметрів соціального розвитку, за які українці будуть готові боротися.

Нам передусім потрібно досягти такого його рівня, щоб суспільство могло без утручання влади самостійно та швидко переконатися, що Росія – аж ніяк не приклад для наслідування та насправді продукує лише постійний негатив і загрозу для України. Проте стійкості це переконання набуде лише тоді, коли базуватиметься на щирості влади в намірах працювати заради української держави та її громадян.

Отже, «російська політика» України, на мою думку, на нинішньому етапі мусила б:

- чітко та недвозначно визнати, що відносини з Росією на рівноправних засадах неможливі через традиційну імперську сутність останньої. Основоположна мета Росії полягає у нейтралізації та знищенні України як небажаного позитивного прикладу соціального розвитку для власного населення. Загроза успішної України для московського режиму дуже реальна, бо ж, за їхньою логікою, «ми – один народ»;

- звести до мінімуму всю наявну економічну взаємодію з країною-агресоркою, яка насправді лише дезорієнтує українське суспільство. Принцип «удень воюємо, вночі – торгуємо» є неприйнятним. Із України має бути виведено весь російський бізнес і капітал: прямий і під прикриттям. Будь-яку економічну, а надто військово-технічну залежність від Росії має бути якнайшвидше подолано. Це допоможе також зменшити рівень корупції, яку Росія разом зі своїми товарами впродовж майже трьох останніх десятиліть безперешкодно експортувала до України;

- сформулювати та реалізувати україноцентричну гуманітарну політику, що передбачатиме, з одного боку, створення непрохідної стіни для російської ідеологічної отрути, а з іншого – наповнення вітчизняного ін-

формаційного, культурного, мистецького тощо продукту як українською формою, так і українським змістом. Слід нарешті почати системно й переконливо говорити своєму народові правду про Росію і формувати до неї відповідне ставлення;

– невідкладно й суттєво зменшити, а найближчим часом повністю ліквідувати вплив «п'ятої колони» Росії в Україні поміж усіх сфер суспільного життя. Це має передбачати вживання швидких і жорстких заходів, незважаючи навіть на можливу негативну реакцію Заходу;

– у кожній західній країні-партнерці розробити та реалізувати програму забезпечення безумовної підтримки України та посилення міжнародної санкційної політики щодо Росії. Посилення тиску на Росію та її стримування мусять стати одним із головних напрямів зовнішньої і «російської» політики України;

– забезпечити в короткостроковій перспективі безумовний вступ України до НАТО, а в середньостроковій – до ЄС. Лише членство в цих об'єднаннях демократичних держав гарантуватиме стабільний незалежний розвиток України в майбутньому.

Реалізувати зазначені завдання буде можливо тільки тоді, коли нова влада продемонструє прозорість, відповідальність і відданість принципам цивілізованого управління. Але – і це головне – також тоді, коли реальними кроками засвідчить, що є українською владою.

Зберігати «канал зв'язку» з Росією?

Яка характерна ознака іншого – західного актора, тобто «російської політики» Заходу? Як на мене, це намагання всидіти на двох стільцях: засуджувати Росію політично за порушення міжнародного права, але продовжувати економічну співпрацю для отримання стабільних прибутків.

Із жалем доводиться констатувати, що колективний Захід більше не єдиний. Тріщини пролягли як усередині ЄС, так і між ЄС і США. Не говорити мемо зараз про те, чому так сталося і яка в цьому роль самої Росії. Зазначимо лише, що таку ситуацію вона активно використовує у власних інтересах.

Додайте до цього успішну політику корумпування, яку Москва застосувала до окремих представників політичних еліт західних країн, – і ви отримаєте доволі сумну картину загальної неспроможності Заходу на рішучий спротив російському наступу.

Окупація Криму та війна на Донбасі сприяли тому, що Захід почав прокидатися й уже дещо іншими очима дивитися на Москву. У цьому, до речі, полягає головний прорахунок Путіна. Він уважав, що, як і з агресією Росії проти Грузії у 2008 році, Захід проковтне й «українську пігулку» та швидко повернеться до формули «бізнес, як і звичайно». Так не сталося, але й Путін не може поступитися, бо власноручно загнав себе у глухий кут.

Виникає стратегічна патова ситуація, яку, втім, усе одно комусь, колись і якось доведеться розв'язувати.

Але колективний Захід поки що всіма правдами й неправдами намагається пересунути цей неприємний момент вирішування якнайдалі. Бо так, звісно, легше. Бездіяльність та брак політичної волі чинити згідно з принципами, на яких Захід наче ґрунтується, прикривають розумуваннями про необхідність підтримувати діалог із Росією та небажаність провокувати її на подальші агресивні дії.

Адекватна, але нечисленна група західних політиків, які бачать реальну загрозу з боку Росії, поки не може реально впливати на порядок денний відносин Захід – Росія, хоч і стримує сповзання місцевих угодівців до ще м'якшої політики щодо Кремля. Їм, на жаль, не вдалося зупинити ухвалення безсоромного та безпринципного рішення про повернення Росії до ПАРЄ. За ним – навіть не гроші: «розкидавши» внесок Росії на інших учасників, фінансову ситуацію можна було б легко владнати. За цим рішенням – наївна віра в те, що Росію якимось робом ще можна змінити і тому «канал зв'язку» з нею має залишатися.

Відповіддю Кремля став безпрецедентний за жорстокістю розгін демонстрації 27 липня 2019 року в Москві, хоча люди вимагали лише права зареєструвати всіх охочих узяти участь у місцевих муніципальних виборах.

Чи є політика відвертого умиротворення агресора банальною політичною короткозорістю, чи очевидною нездатністю оцінити ступінь російської загрози? Моя відповідь: діють обидва чинники, а ще – вперте небажання думати про перспективу та оголошування «національними інтересами» інтереси власного бізнесу, який, за крилатим визначенням англійця Томаса Даннінга, що його процитував Карл Маркс у своєму «Капіталі», готовий піти на будь-який злочин, якщо рівень прибутковості сягне 300 відсотків.

Я не стверджую, що західний бізнес учиняє злочини. Ні, він просто навчив своїх політиків не помічати злочинів інших, коли йому – бізнесові – це вигідно. Так, це не кримінал. Це – моральне лиходійство та відступництво від «високих» принципів, яким вони так люблять повчати інших.

Боротьба між моральністю й збагаченням стала ключовою відтоді, як з'явилися гроші та приватна власність. На превеликий жаль, мораль відступає і програє. Гроші беруть гору, хоча за аморальність політиків людство в підсумку розплачується мільйонами невинних жертв. Маємо сьогодні таку ж ситуацію, з єдиною, щоправда, відмінністю, яка полягає у масштабах можливих катастрофічних наслідків аморальних політичних рішень. Вони можуть стати фатальними для всього людства.

Слід, звісно, лише вітати окремі цнотливі спроби стримування Росії. Це – правильний крок. Але він не може бути першим і останнім. Здат-

ність російського населення традиційно жити в злиднях, почуваячись «великими», роблять політику стримування у її теперішній м'якій формі непродуктивною. Росії не змінити пасивною позицією. Має бути змінено парадигму дій: Росію слід ставити перед жорстким вибором. І не боятися. Лише тоді можливі зрушення в її поведінці.

Не можна не вітати в цьому контексті, наприклад, висновків нідерландських дипломатів та військових, які прямо заявляють про те, що «...мислення росіян фундаментально відрізняється від мислення європейців. Росіяни досі мислять категоріями “сфер впливу”, у той час як європейці мислять категоріями “права на самовизначення”, а також категоріями фундаментальних прав і свобод, і ці погляди є взаємовиключними. З огляду на це можливість переконати росіян виглядає вкрай малоімовірною...» та «...важливо віддавати собі звіт у тому, що, хоча РФ і є частиною Європейського континенту, в той же час – росіяни інші. Спосіб дії росіян витікає з фундаментально іншого соціокультурного контексту...» [1]. Правильні висновки, але де ж відповідні дії?

Натомість як влучно оцінює позицію Заходу знана експертка Лілія Шевцова: він (Захід) «...побоюється посилення агресивності Росії в разі її ізоляції [...] шукає нову формулу ставлення до Росії як ворожого суб'єкта, якого варто побоюватися, якого потрібно стримувати (звідси зміцнення НАТО), але якого не слід провокувати» [2].

Можемо із сумом констатувати, що станом на сьогодні колективний Захід ще не готовий до рішучих дій. Заради такого солодкого комфорту й спокою він і далі пробачає Росії її злочини, підриваючи основи, зокрема, власної безпеки. Це – дуже небезпечна та короткозора політика.

Питання в задачі: і як нам жити з цим далі?

Багато хто й на Заході, і, хоч як дивно, в Україні наївно вірить у те, що зі зміною влади в Кремлі Росія зміниться на краще, не відповідаючи, однак, на питання, коли це станеться і чому так має бути.

Поміркуймо разом: ще жоден російський правитель не йшов із посади добровільно. Або його змушували обставини непереборної сили, як Миколу II, або він залишався на троні до останнього дня свого життя. Причина зрозуміла: влада в Росії – це все: гроші, безпека, повага. А абсолютна влада – ще й безкарність.

Чи може теперішній кремлівський режим, беручи до уваги всі свої злочини як усередині Росії, так і по всьому світові, відмовитися від своїх повноважень? Відповісти ствердно здатен лише дуже далекий від реальностей Росії невиліковний західний чи залежний український *Putinverstehher*. Дуже точно описав цей стан політолог Станіслав Бельковський: «Будь-який авторитарний правитель живе в ситуації, коли неможливо ні піти, ні залишитися» [3].

Але уявімо собі неможливе: під впливом якихось екстраординарних обставин влада в Москві все ж змінилася. Та чи змінить це щось у ситуації в Росії? Моя відповідь: навряд чи. Спробую пояснити чому. Будь-яку владу, зокрема й і російську, обирає народ, десть – формально, як у тій самій Росії, а десть – демократично, як у країнах Заходу.

Кого може обрати народ, який ностальгує за Радянським Союзом та Сталіним? Тільки нового Путіна з будь-яким прізвиськом, неважливо з яким. Важливо, щоб була «сильна рука». Глибинна проблема Росії не в путіних, медведєвих чи суркових, глибинна проблема Росії – у них самих, у російському суспільстві, у його печерній агресивності, незмінному шовінізмі та генетично закарбованому рабстві. «Яку б партію не створювали в Росії – виходить КПРС», за словами В. Черномірдіна. Яка б влада не приходила в Кремль, вона стає тоталітарною.

Уся історія Росії – яскраве тому підтвердження. Навіть після розвалу СРСР, коли, здавалося, все може піти іншим – демократичним – шляхом, Росія знову повернулася до тоталітаризму. Навіть дехто з російських дослідників бачить ознаки фашизації Росії [4].

То ж чому в разі зміни влади там щось має кардинально змінитися? Хіба що «русский бунт, бессмысленный и беспощадный»?

Цікаву думку про приреченість Росії висловив викладач Києво-Могилянської бізнесшколи Валерій Пекар. Росія, пише він, це континентальна імперія, які суттєво відрізняються від морських. Останні, на зразок Британської, можуть дозволити собі «модернізуватися самостійно, утримуючи колонії в середньовіччі. Континентальна ж імперія змушена і гальмувати модернізацію, і тим паче, утримувати від неї колонії».

Його висновок звучить фатально: «Росія – типова континентальна імперія, якій для збереження кордонів необхідно залишатися домодерною: будь-яка спроба модернізації викличе колапс» [5].

Об'єктивну неспроможність до модернізації посилює цілком зрозуміле небажання московського режиму впроваджувати будь-які політичні зміни. Як влучно зазначає американський історик Тімоті Снайдер, «Росія [...] хоче зупинити час. Вона дивиться на світ і каже: окей, майбутнього не існує. Все, що зараз є, наше сьогоднішнє – воно назавжди. Нинішні правила гри в державі і суспільстві – назавжди, Путін – назавжди».

Дослідник називає це «політикою зворотності», тобто, «постійними спробами надати політичному процесу форму циклу, при цьому корумпувати політиків, вносити сум'яття у звичні іншим культурам цінності... Сьогодні Росія всіляко намагається зміцнити своїх громадян у думці, що це нормально і добре, коли нічого не змінюється» [6].

Чи є шанс у країни, яка не розвивається, перебуває під санкціями та ще й не бажає змінюватися, вижити в сучасному світі? Яка, до того ж, демонстративно і свідомо кидає виклик решті цивілізованого світу? Моя відповідь негативна.

Але як цивілізованому світові діяти далі?

Концепції «діалогу з Росією», «залучення Росії», «збереження каналу зв'язку з Росією» вже давно не працюють; усі тверезо мислячі політики давно це усвідомлюють. Триматися за них – значить повторити ситуацію, коли розпад СРСР заскочив Захід настільки зненацька, що деякі його лідери у своє щастя навіть спочатку не могли повірити й гарячково намагались якось адекватно зреагувати. Тоді це вдалося – Борис Єльцин та його команда бачили в Заході якщо не союзника, то й не противника. Нині ситуація принципово інша: у Кремлі мислять категоріями присмертного СРСР: Захід – або васал, або ворог. Дуже виразно про глобальну небезпеку такого авантюрного мислення пише у своїй недавній статті Андрій Піонтковський [7].

За цих обставин до майбутнього неминучого краху Росії треба підходити тверезо, спокійно та розсудливо. До нього слід завчасно готуватися.

Для вуха теперішнього пересічного західного політика (й не тільки!) такі слова звучать як відверте богохульство. «Та не можна так говорити про Росію. Це ж просто неможливо, Росія – моноліт!»

Автору цих рядків доводилося чути щось подібне від багатьох «рішучих» політиків у Європі та Америці. Причина проста: Москві через масовану пропаганду останніх десятиліть вдалося нав'язати Заходові думку, що Росія – то неприступна фортеця. Насправді вона вже давно не така, а якщо придивитися до історії, то й ніколи такою не була. Просто принцип «на авось» часто щасливо спрацьовував і допомагав Москві в найдраматичніших ситуаціях.

Єдиною силою теперішньої Росії є її ядерна зброя, якою вона продовжує шантажувати світ. Але спровокувавши, зокрема, своїм порушенням Договору про ракети малої та середньої дальності нову гонку озброєнь, Росія підписала собі вирок: її немоdernізована економіка нового витка цієї гонки просто не витримає. Росія свідомо чи несвідомо повторює шлях, яким останні роки свого існування йшов СРСР.

Отже, для адекватного, незаангажованого та некорумпованого політика в Україні чи на Заході, який до того ж ще й не позбавлений здатності думати стратегічно, не має стояти питання про те, як допомогти продовженню агонії Росії. Питання має стояти інакше: як убезпечити світ від наслідків її неминучого розпаду. Саме тому цей розпад має бути контрольованим, а кожна його стадія супроводжуватися діями хірургічної точності.

Нині важко спрогнозувати, з чого цей розпад почнеться. Питання в іншому: як швидко мізерно невелика (поки що) справді демократична опозиція зможе мобілізуватися та залучити до акцій громадянської непокори таку кількість людей, яка б паралізувала Москву. Чому це важливо? Бо всім і давно відомо, що революції відбуваються в столицях.

Чимало експертів сходяться на думці, що прологом до краху режиму та потенційного розвалу країни має стати втрата керованості в Москві. Саме тоді настає час «Ч» також і для «окраин», у багатьох з яких уже зараз доволі популярне гасло «Досить годувати Москву!». Воно було так само популярне перед розвалом СРСР. Далі ж починається ланцюгова реакція втрати керованості на місцях із наступним колапсом усієї системи.

Це дуже добре розуміють у Кремлі. Саме тому такими жорстокими й брутальними були дії поліції, яка розганяла демонстрації у Москві наприкінці липня – на початку серпня цього року. Кремль за всяку ціну намагається задусити спроби переростання демонстрацій протесту в організований спротив режиму.

Отже, слово буде за людьми, які лише своєю фізичною чисельністю зможуть паралізувати дії силовиків. Коли на вулиці виходить натовп із 800–900 тисяч людей, у жодної поліції у жодній країні немає жодних шансів. Можна, звісно, почати стріляти. Чим це закінчується для влади, яскраво, хоч і криваво, продемонструвала Революція гідності 2014 року.

Проблема лише в тому, що, як на мене, сьогодні в Росії немає такої кількості людей, для яких гідність дорожча за рабство. Для Москви 20, 30, 50 тис. мітингувальників – це подарунок режиму, бо керовані ЗМІ (а в Росії інших просто немає) завжди змалюють їх як «предателів, отщепенцев и врагов народа», яких годує Захід.

Тому слід щонайменше посилити моніторингування та аналізування процесів, які відбуваються з режимом і навколо нього, ситуації в регіонах, але особливо в Москві. Вже тільки на цих засадах можна буде з достатньо високою ймовірністю прогнозувати, коли бульйон у казані почне нарешті закипати. Хоча робити слід, звісно, і багато чого іншого.

Для цього має бути воля західного політикуму. Як, до речі, і необхідність пояснити своєму бізнесу помилковість його «козирного» аргументу, що Росія, мовляв, потрібна, бо це великий ринок для західних товарів.

Аргумент дуже сумнівний, адже ті ж самі товари та ще в більшій кількості (порівняйте обсяги торгівлі Заходу з СРСР і пострадянськими країнами) можна буде продавати державам, які утворяться на місці теперішньої Росії. З тією лише різницею, що вони будуть неядерними, а, отже, неагресивними, і з часом зможуть приєднатися до клубу демократичних країн, якщо зроблять відповідний вибір.

У підсумку саме Захід і весь цивілізований світ стануть найбільшими бенефіціарами такого розвитку подій. Можна буде раз і назавжди поставити крапку на безпекових загрозах у північній півкулі та почати формування реально робочої глобальної системи безпеки на основі нової ролі НАТО, бо теперішня ООН зробити цього вже ніколи не зможе.

Хіба не відповідав би такий розвиток подій глибинним інтересам усіх цивілізованих країн світу?

Україні й колективному Заходу слід нарешті визначитися: чи залишатися в заручниках політики неадекватного Кремля, чи працювати над своїм безпечним майбутнім.

Робімо вибір, поки не пізно.

Базовий інстинкт самозбереження має взяти гору над іншими – природними й набутими: звірячістю, агресивністю, жадібністю.

Тоді в нас усіх є шанс вижити.

Росія така лише тому, що ми дозволяємо їй такою бути...

1. Чи спроможно НАТО протистояти РФ в Європі – погляд з Нідерландів. Ч. 1 [Електронний ресурс] // Defence express. – 1 серпня 2019. – Режим доступу: <https://defence-ua.com/index.php/statii/8079-chy-spromozhno-na-to-protystoyaty-rf-v-yevropi-pohlyad-z-niderlandiv-ch1>
2. *Шевцова Л.* Росія грає в обманки [Електронний ресурс] // НВ. – 2 липня 2019. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/putin-i-tramp-shcho-vidbuvayetsya-v-rosiji-50029864.html>
3. С чего начинался Путин [Электронный ресурс] // Радио Свобода. – 08 августа 2019. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/30100022.html>
4. *Федоров Ю.* Россия между фашизмом и распадом. – К.: ЦИАКР, 2017. – 144 с.
5. *Пекар В.* Разом з Росією – це прірва [Електронний ресурс] // НВ. – 7 липня 2019. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/kudi-yde-rosiya-50030678.html>
6. *Снайдер Т.* Головна помилка України [Електронний ресурс] // НВ. – 15 липня 2019. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/istoriya-ukrajini-shcho-potribno-zminiti-v-krajini-50031607.html>
7. *Піонтовський А.* Життя після смерті. До чого готується Путін [Електронний ресурс] // НВ. – 14 серпня 2019. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/zhittya-pislya-smerti-pro-plani-putina-novini-rosiji-50037425.html>

THE NAME OF THE RUSSIAN GAME

Human Being and Society: Doomed to be Bound

The bestial nature of human beings takes its toll in unexpected turns of primal instincts. And when the wild calls, there is no preventing it. At the same time, humans are social animals suspended in cobwebs around their primordial nature. It is in the balance of this animality and social existence that certain social institutions emerge, take shape, develop and – sometimes – vanish in the absence of necessity along with the established notions of justice, honour, integrity and other moral qualities. Society instils the precepts of coexistence, ensures compliance therewith and subjects trespassers to punishment or moral sanctioning. That is the legal and societal backbone which human development rests upon.

Something of that kind also held true for foreign affairs, when nations gradually embarked on the path of defining their precepts of coexistence. Over time, customary law assumed an international dimension, embracing the ever increasing number of spheres of common activities. Its practical significance can hardly be exaggerated as it paved the way to a better understanding of the limits of one's discretion without intruding upon the rights of others.

However, the bestial nature still found its way to the surface in the guise of ideology of 'national interest', justifying predatory practices as it deemed fit. In the history of mankind, wars have been the outpouring of this animality. However, now they are more thoroughly disguised in the shroud of cynicism, lies and expediency. Humankind has learned how to masquerade its intentions, with its ideas too shallow and ideals too mundane. The liquidity of existence has become the new normal. This is the current regrettable face of global mores...

Character: Pertinent to People and Nations Alike

It may sound rather unorthodox but this is the way it works. We used to be taught to believe that the world was under the undivided sway of class society. Now we are aware that the global agenda is set by geography, history and culture. Together, they result in creating the collective psychological type of people and the ensuing national character.

Geography served as a natural starting point: The habitat chosen by a community defined not only its worldview but the mode of existence. It bears little validity

to compare the psychology of people with ample food and housing with that of people addressing the lack thereof as their principal aim and existential challenge.

History and culture have also left their noticeable mark on the existence of nations. This has particularly been the case over the last decade due to the transition of the world civilization to the globalized and interdependent development, but not without exceptions from this line of reasoning.

From the vantage point of geographical location, Ukrainians are lucky to be situated between the two extremes: the cold and wild North and hot and slow South. However, relations with other neighbouring ethnic groups did not turn out to be that fortunate.

Given their social underdevelopment, Finno-Ugrs of Zalissia would not have posed any substantial threat to Rus-Ukrainians if it had not been for the emergence of one historical phenomenon. It combined not only their backwardness but also the Mongol aggressiveness and hierarchy together with essentially Russian education and Christian faith. Nevertheless, the latter only gave them a slight impression of belonging to European civilization without changing their nature.

The then social and economic position of Finno-Ugrs living in the territory of soon-to-be Moscovia was not unique for the population of the North. Other tribes, for instance, in the Baltics or Scandinavia, were facing the same conditions. However, in the case of our immediate neighbours, centuries-long bonds of vassalage made a horrendous and lasting impression on them on the part of the Golden Horde, the most hierarchical and rigidly centralized state system at the time.

The local Zalissia population was perfectly aware of one fact engrained in its genetic memory: that there are rulers and there are slaves; that the former's word is law and the latter's role is obedience; that power is sacred and has to be feared and reckoned with.

Harsh environmental conditions introduced nomadism not only into the mode of its existence but also into the mode of its thinking. Constant movement in search for new fertile lands, negligent treatment of the acquired property as fleeting infatuation, and the belief that conquering others is a norm, culminated in aggressiveness, arrogance and assertiveness towards other peoples, which were perceived as an object of endless claims.

In Zalissia, the Christian religion, which was a mighty impetus of enlightenment in Europe, morphed into a dogma, petrified obscurantism and, most importantly, total distrust in anything foreign. Hiding from the world instead of being open to it, stealing to confront instead of sharing to cooperate and the paranoid delusion of foreign sinister intentions caused the local population to embrace the peculiar psychological type of severance, otherness and suspicion.

It is also necessary that we bear in mind the economic aspect of the Zalissia-Moscow mindset, which later came to be known as the Asiatic mode of production. The routine European formula 'money – goods – money' was adopted

in Moscovia with but one crucial alteration: 'goods' was supplanted by 'power'. Given the non-competitive administration system prevalent in the Horde, affiliation with or, better still, hold on power was the most lucrative business, thus leading to total corruption permeating the entire society from top to bottom.

Consequently, at the turn of the 16th and 17th centuries the international area saw the advent of the state which treated human rights as nonsense, the world as a threat, and corruption and coercion as a norm.

Whereas Europe would soon begin to nurture a society with the right to hold personal opinions, Moscovia would naturally degenerate to a community of slaves and serfs entitled to nothing but submissiveness and suppression.

Alas, Moscovia, now under the name of the Russian Federation, continues to stand out as an embodiment of that monstrosity well into the present.

That said, it must also be admitted that (ancient) Ukrainians made their own contribution to this bloodthirsty beast by bringing to Zalissia their knowledge, experience and religion, whilst not shunning away from the company of emperors and empresses without due regard to the destiny of their homeland.

It is similarly worth noting that certain stages in the existence of other empires were also marred by derogation from humanist ideals. However, in their cases credit is due to history and culture, which helped to subdue natural aggressiveness, predation and imperialism. Such evolution allowed them to evolve into civilized democratic countries.

In the case of Russia, historical and, particularly, cultural factors failed to take their part. Despite certain cultural achievements, which were, in fact, shamelessly arrogated or stolen from other nations, the Russian mindset endured.

In consequence of this physical and mental severance of Moscovia from the rest of Europe over the centuries, its people found themselves under the dome of a very peculiar psychological type, heavily leaning towards the Asian mode of thinking and strongly differing from that in Europe. It was some sort of 'closing the gates' against progressive ideas about the world and its development. The remnants of civilization got the final gate in the Bolshevik-Soviet period, which was striving to create 'homo sovieticus', a Soviet man.

Hence, the situation one finds themselves today is anything but exceptional. Russia in its current iteration is the most unappealing product of its previous development, a sinister and hazardous phenomenon of modern history.

Environment The Ukrainian Background

And what is around? Around is a stage, with many players acting their part. However, there are only two of particular interest: the Ukrainian and the Western. Lamentably, by and large, both of them are playing the same part defined by corruption, malleability, inertia and inability to discern their own vision.

Let us consider the Ukrainian player. It is certainly possible to claim that only during Petro Poroshenko's tenure did the world start telling the truth about Russia. I did deliver that truth as early as the mid-2000s, but remained unheard and unbelieved. In fact, nobody was willing to hear, the reason being that all the so-called Ukrainian 'elite' was readily gaslighted by noshing on sweet gas – and not just that – from Russia. To make things worse, in the mid-1990s, even the slightest sign of blemishing Russia's reputation was prohibited in view of perceived 'strategic partnership'.

Tamed by Moscow, on the one hand, and faced with politically invertebrate state authorities unwilling to take real, and not perceived, measures against the apparent anti-Ukrainian conduct of Russia, on the other hand, our political class failed to see the obvious. Generally speaking, it was a replication of old traditions of allegiance, Little Russia identity and provincialism.

It is with regret that I note that the existence of our people at all stages, save perchance Kyiv Rus, and at all social strata has been marked by malleability. History inculcated into us a full-on survival mode to accommodate to any conditions and any masters. It certainly had a positive effect too: In spite of all historical vicissitudes, the Ukrainian nation persisted, survived and took its place among relatively few peoples able to stick up for their independence.

On the other hand, such malleability has distorted our national genotype and brought up an insouciant population not showing much concern for where its loyalties lie. That brings to mind Taras Shevchenko's enduring words: 'For a mess of pottage sold away his dear mother...'

Difficult though it may be to stop glorifying Ukrainians' struggle for independence in the 20th century, let us muster the courage and admit that among the political leadership of the Tsentralna Rada, the Hetmanate and the Ukrainian National Republic, there was only a handful of genuine parishioners of statecraft who had a vision of independent Ukraine, let alone the general public, which, as usual, did not care who drew blood and what for – so long as it didn't affect it.

Hence, the question: where is our nobility? Where is Ukrainian Versailles, Sans-Souci, Hermitage or Wawel? Where are the examples of selfless dedication to our very own Ukrainian state, which could translate into a struggle for its assertion and preservation as an international actor? Poland rose from the ashes each time when it was torn to pieces because its elite and people were aware of the value of independence. Against that background, the question 'How many times has the Ukrainian statehood revived in a thousand years?' seems to be anything but rhetorical.

Regrettably, for many generations of Ukrainians, statehood was not a value compared to doing well for themselves by serving noble houses.

Certainly, referring to it is not in any way intended to belittle or diminish the valour of many Ukrainians who have given their lives fighting for our freedom.

It is seemingly apparent that the revival of the long-awaited independence should have changed our 'elite'. Unfortunately, however, it has been heavily infected with the virus of irrelevance and inferiority. The more so that its representatives are, both collectively and individually, corruptly subjugated by Moscow.

It has, *inter alia*, brought about the sprawl of an already large over-conciliatory, over-yielding segment of the population (and not citizens, since the latter can and do think while the former live for bread and circuses), which has lived according to the 'it don't matter' formula when it comes to language, culture, history and religion – even after Russia started another war against us.

Fifty percent of Ukrainian population [*sic!*] takes a favourable view of Russia. The most lucrative transport routes of Ukrainian Railways are 'Kyiv – Moscow' and 'Lviv – Moscow' [*sic!*]. Nearly twenty percent vote for pro-Russian groveling sycophants and jesters. More than a half of Ukrainians would like the war to end on the enemy's terms, waving the white flag of surrender. Our population is totally disconcerted and even the war has not knocked some sense into us.

From my standpoint, such a situation is suggestive of the political failure of the previous government and, unfortunately, a new chance for Russia. Moscow continues to do whatever it wants – and we continue to condone its subversive acts.

Over the last three decades, Ukraine has been searching for its path, yet to no avail. The question is not where to go: commitment to the EU and NATO is enshrined. Rather, the question is with whom: with a rudderless population or with a confident nation with its own vision.

Ukrainian foreign policy (and 'Russian policy' as part thereof) will not succeed unless we are consolidated, united and self-reliant. It is only under such circumstances that our humiliating foreign policy fawning, which is especially shameful in relation to Russia, will vanish.

Is that possible? The answer is yes, but it will require a profound reset of the people's consciousness, the formation of a genuine Ukrainian elite instead of an army of venal 'patriots'. This, in its own right, requires the advent of truthful society benchmarks and quality parameters of societal development, which Ukrainians will be willing to defend.

Above all, we have to achieve the level at which society would be able to make sure, independently and quickly, that Russia is no role model and that it only replicates negative messages and threats for Ukraine. Still, it will become a persistent belief only when based on sincere intentions of authorities to work for the benefit of Ukraine and its citizens.

Thus, the 'Russian policy' of Ukraine shall, in my opinion:

– clearly and unambiguously recognise that equal relations with Russia are impossible due to the latter's traditional imperial essence. Russia's fundamental objective is to neutralize and destroy Ukraine as an undesirable positive ex-

ample of societal development for its own people. The threat of a successful Ukraine for the Kremlin regime is credible because, by their rationale, 'we are one people';

- minimize all existing economic relations with the aggressor state, which is only disorienting Ukrainian society. The 'daytime war, nighttime trade' formula is unacceptable. Ukraine has to put an end to all Russian business activities and capital, both overt and covert. Any economic dependence on Russia, let alone military and technical, has to be overcome as soon as possible. It will also help decrease corruption, unrestrictedly exported by Russia to Ukraine over nearly last three decades;

- formulate and implement Ukraine-centric humanitarian policies providing for an impenetrable wall for Russian ideological venom, on the one hand, and making national information, cultural and art production truly Ukrainian in letter and in spirit. It is also high time we started to systematically and convincingly tell our people the truth about Russia and form an appropriate attitude to it;

- urgently diminish and, in the near future, put an end to the influence of the Russian fifth column in Ukraine in all spheres of public life. This should include prompt and rigorous measures, whatever possible negative response of the West;

- develop and implement a program of ensuring support of Ukraine in each of its Western partners and of severing international sanctions against Russia. Containment and pressure policy in relation to Moscow should become one of the principal vectors of Ukraine's foreign and "Russian" policy;

- ensure, in the short term, Ukraine's unconditional admission to NATO, and, in the medium term, to the EU. Joining these alliances of democratic countries will serve as the sole assurance of the stable and independent development of Ukraine in the future.

The implementation of the aforementioned tasks will be possible provided only that the new government proves its transparency, responsibility and commitment to the principles of civilized public administration, and, most importantly, only when it proves in practice that it serves Ukrainian interests.

Communication Links with Russia: Sever or Maintain?

What is the defining characteristic for the other, Western actor, i. e. 'Russian policy' of the West? From my perspective, it is an attempt to straddle two worlds: to politically condemn Russia for violating international law, while at the same time continuing economic cooperation to make stable profits.

It is with regret that I state that the collective West is no longer unitary. Wedges have been driven both inside the EU and between the EU and the US. I do not intend to discuss why it is so and what role Russia played in it. Suffice it to say, the latter extensively capitalizes on the current situation.

Add to that the successful corruption policies of Moscow aimed at certain representatives of Western political elites and that will paint an unhappy picture of Western general inability to put up a spirited resistance to the Russian offensive.

The occupation of Crimea and the war in Donbas laid fertile ground for the West to awaken and change its perception of Moscow. Therein lies Putin's main miscalculation. He thought that, as in the case of the Russian aggression against Georgia in 2008, the West would readily bite the 'Ukrainian bullet' and promptly return to business as usual. This was not the case but Putin cannot yield as he has painted himself into a corner.

The result is a stalemate which, however, will need to be addressed at one point.

Nevertheless, the collective West has so far attempted, under various pretexts, to defer the unpleasant moment of decision-making for as long as possible in a move to simplify things. Inaction and the absence of political will to act in accordance with the principles on which it rests upon are disguised as the necessity to maintain a dialogue with Russia and reluctance to provoke it to further aggressive action.

A rational but small group of Western politicians seeing real threat posed by Russia so far cannot have a far-reaching effect on the agenda of West – Russia relations, although it constrains the drift of local slavish appeasers to ever softer policy with regard to Russia. Unfortunately, they failed to prevent the shameful and unprincipled decision to return Russia to PACE. What is behind it is not even money: re-apportionment of the Russian contribution would be fairly enough to address financial difficulties. Rather, the decision was motivated by an ingenuous belief that Russia could be changed and, therefore, that the communication link should be maintained.

On 27 July 2019, Russia replied with an unparalleled cruelty when dispersing a demonstration in Moscow in a move to suppress the right of the people to include all applicants in local polls.

Is the policy of outright appeasement a short-sighted political bromide or an apparent inability to assess the extent of the Russian menace? My take is that both factors are in force along with reluctance to think long-term and a substitution of national interests for corporate concerns of one's own businesses, which according to Thomas Dunning's catch expression, cited in Karl Marx's *Capital*, will not scruple any crime to achieve 300 percent profit.

I am not suggesting that Western business commits crimes. It is just that it has taught its politicians to overlook crimes of others when it is beneficial for it, the business. Yes, it is criminal offence. It is a moral misdeed and a derogation from 'high' principles, which they use to sermonize others.

The battle between morality and enrichment has become a core issue since the advent of money and private property. Much to our regret, morality is on

the back foot. Although the immorality of politicians eventually costs millions of innocent lives, money still have the upper hand. Today's situation is the same with the only difference: the scale of possible catastrophic repercussions of immoral political decisions is ever higher, making them potentially fatal for the whole of humankind.

It is certainly necessary to laud certain bona fide attempts at containing Russia, which is a right step. However, what comes first cannot be the last. The ability of the Russian population to endure severe belt-tightening while preserving the sense of 'greatness' renders appeasement policy in its current soft form largely unproductive. Adopting a passive stance cannot change Russia. It is the paradigm of action that must be altered without fear: Russia should be confronted with a tough choice. Only then can we expect changes in its behaviour.

In this context, we cannot but laud conclusions of Dutch diplomats and military who have explicitly stated that 'Russian thinking is fundamentally different from that of Europeans. Russians think in terms of 'spheres of influence', whereas Europeans think in terms of 'a right to self-determination', as well as fundamental rights and freedoms and these views are mutually exclusive. With this in mind, the possibility of convincing Russians looks highly unlikely' and '... it is important to understand that, although Russia is part of the European continent, Russians differ. Their mode of action stems from a fundamentally disparate sociocultural background...' While the conclusions are right, appropriate action is still pending.

Instead, according to a felicitous statement of Lilia Shevtsova, a renowned expert, the West '... fears lest Russia's aggressiveness should rise in case of its isolation, ... and is searching for a new formula of attitude towards Russia as a hostile subject it should be wary of and which should be contained (hence the strengthening of NATO) but not provoked'.

Regrettably, we can draw a conclusion that as of now the collective West is still not poised to resolute action. For the sake of sweet comfort and calm, it continues to turn a blind eye on Russia's crimes, thereby undermining, in particular, the foundations of its own security. This is an utterly hazardous and short-sighted policy.

How to Move Forward?

Many people both in the West and in Ukraine ingenuously believe that a change of government in the Kremlin will cause Russia to change for the better, not answering the question when and why so.

Let us reflect on it: no Russian ruler has left his position voluntarily. They were either compelled to abdicate by a force majeure, like Nickolay II, or reigned until their dying breath. The reason is clear: in Russia, power means everything: money, safety, respect, and in case of absolute power, the latter bestows upon its wielder a right of impunity.

Bearing in mind all the crimes committed both in Russia and beyond, can the current Kremlin regime relinquish its powers? The affirmative response can be given only by a *Putinversteh'er*, either desperately unwell from the West or dependent – from Ukraine. As Stanislav Belkovskiy rightly put it, ‘any authoritarian ruler faces a situation, in which he can neither go, nor stay’.

Still, let us assume the impossible: under some extraordinary circumstances, the transition of power in Russia takes place. But will it change anything in the situation with Russia? I would answer in the negative and try to explain why. Any authorities, including the Russian ones, are elected by people, either formally, as it is in Russia, or democratically, as it is in the West.

Who can be brought to power by the people with Soviet Union sentiments waxing nostalgic for the reign of Stalin? Only Putin, whatever the name, a strong-arm enforcer. The underlying problem of Russia is not some kind of putin, medvedev or surkov – rather, it lies in them, Russian society, its primal aggressiveness, immutable chauvinism and genetically enshrined slave mindset. According to Viktor Chernomyrdin, former Russian prime minister, ‘whatever party you establish in Russia, it always ends up looking like the Communist Party’. Put otherwise, whoever sweeps to power in Russia, it slides into totalitarianism.

The whole history of Russia is a glaring example. Even after the dissolution of the USSR, which shone as a beacon of hope for democracy, Russia succumbed to totalitarianism all over again. Some researchers, even among those from Russia, see signs of fascism in the country (see, for instance, Yurii Fedorov’s *Russia between Fascism and Disintegration*, Kyiv, 2017, p. 144).

That said, why should power transition bring about any drastic changes, except ‘Russian revolt, pointless and pitiless’?

Valerii Pekar, a faculty member of the Kyiv Mohyla Business School, had a good point in saying that Russia is a continental empire significantly different from those of the sea. The latter, similar to the British, can afford to ‘modernize on their own, keeping their colonies stuck in medieval times. On the contrary, a continental empire is forced both to impede modernization and especially make it inaccessible for its colonies’.

His conclusion sounds rather fatal: ‘Russia is a typical continental empire which is compelled to remain pre-modern in order to maintain control over its borders, as any attempt at modernization will result in collapse’.

The objective failure to modernize is reinforced by an utterly incomprehensible reluctance of the Moscow regime to introduce political changes of any kind whatsoever. As pertinently remarked by an American historian Timothy Snyder, ‘Russia... wants to stop the flow of time. It looks at the world and says: ok, the future does not exist. Everything we have at the moment, our present, is eternal. The current playing field in the state and society is eternal, Putin is eternal...’

Snyder refers to it as *the politics of eternity*, i. e. 'constant attempts at making political processes cyclical, while corrupting politicians and causing confusion in customary values of other cultures... Today, Russia leaves no stone unturned in trying to perpetuate the perception of its people that it is perfectly fine and normal when nothing changes'.

Is there any chance of survival in the modern world for a backward country subject to sanctions and not willing to change? For a country which presents a defiant challenge for the civilized world? My answer is decidedly negative.

But what further action should the civilized world undertake?

The concepts of a dialogue with Russia, engagement with Russia, or maintaining communication with Russia are completely played out; all shrewd politicians have long realized this. To hold onto them means to replicate the situation when the collapse of the USSR took the West by such surprise that its leaders could not believe how lucky they were and were feverishly trying to come up with an adequate response. At that time, they succeeded – Boris Yeltsin and Co. saw the West if not as an ally, then at least not as an enemy. Today, the situation is substantially different. The Kremlin thinks in terms of the departed USSR: the West is either a liege or an enemy. In his recent article, Andrii Piontkovskyi provides a riveting analysis of such adventurous thinking.

Given such circumstances, the approach to the future inevitable collapse of Russia should be shrewd, calm and level-headed. It is necessary that we prepare for it in advance.

To the ears of ordinary Western politicians, it may sound as an outright blasphemy – and not only to them. 'You can't speak about Russia that way. It could not possibly happen. Russia is a monolith!'

Your humble servant happened to hear something of that kind from many a 'resolute' politician in Europe and America. The reason is simple: over decades of massive propaganda, Russia was able to impose on the West the view that Russia is an impregnable fortress. The truth is it is far from being that and, in fact, has never been. It is just that *na avos*, or the cross-your-fingers principle often went off well and helped Moscow in the most dramatic moments.

The only power of today's Russia is its nuclear arsenal which it continues to employ for blackmailing the world. However, having triggered a new arms race by violating the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, Russia sealed its fate: its backward economy will simply not endure it. Russia, either consciously or subconsciously, is following the footsteps of the USSR's last years.

Hence, for a shrewd, unbiased and uncorrupted politician in Ukraine or in the West who is also capable of thinking strategically, fostering Russia's agony should be out of the question. Rather, he should reflect on how to protect the

world from the ramifications of its inevitable collapse. It is for that reason that the latter should be controlled and each of its phases dealt with finesse.

Today it is difficult to foresee what the starting point of the collapse will be. The question is how fast can a so far insignificant but truly democratic opposition mobilize for acts of civil disobedience with such a turnout as to paralyze Moscow. Why is it important? Because everyone has long been aware that revolutions take place in the capitals.

Many an expert agrees that loss of control in Moscow will pave the way for the regime's demise and the potential collapse of the country. It is also the zero hour for *okrainy* (outskirts) in many of which the motto '*Stop Feeding Moscow!*' is quite popular. It was similarly popular shortly before the fall of the USSR. What follows will be a chain reaction of a loss of controllability in the field with the ensuing collapse of the entire system.

Moscow is well aware of that. That was the reason for the cruel and brutal action of police, which dispersed the rally in Moscow at the end of July and at the beginning of August. The Kremlin is trying to clamp down on any protest to prevent it from escalating into organized resistance against the regime.

Therefore, the people who outnumber security forces solely in physical terms will have the last word. Any police in any country in the world will not stand a chance against a 800,000 to 900,000-strong crowd. It certainly might take a chance to shoot. The results thereof, though incredibly gory, were thrown into bold relief during the 2014 Revolution of Dignity.

I believe that the only problem is that Russia does not have at hand enough people for whom dignity is dearer than slavery. For Moscow, a 20, 30 or 50,000-strong rally is a gift to the regime always painting a black picture of West-induced 'traitors, outlaws and public enemies' in its state-run media in the absence of any viable alternative.

Of necessity, therefore, there arises a need at least to strengthen monitoring and assessment of the processes occurring in the regime and around it, of the situation on the ground, but especially in Moscow. On that basis alone, it will be possible to accurately predict when a situation is heated to its boiling point. A lot more, of course, remains to be done.

It requires the political will of the Western policy-makers along with the necessity to explain to its business the fallacy of its trump card that Russia is a supposedly huge market for Western goods.

The latter point is highly dubious as these same goods in even greater numbers (compare the trade volume of the West with the USSR and post-Soviet countries) can be sold to the states, which will arise in the place of Russia, with the only difference that they will be non-nuclear and hence non-adversarial. Eventually, they will end up joining the club of democratic countries – if they make the right choice.

In the end, it is the West and the whole civilized world which will benefit most from such a course of events. This will allow us to bring finality to security threats in the northern hemisphere once and for all and begin the development of an efficient global security system based on NATO's new role due to the acute crisis of the UN.

Isn't it in accordance with the deep-seated interests of all civilized countries of the world?

Both Ukraine and the West should finally decide whether to remain captive to policies of the delusional Kremlin or work on their safe future.

It is time to make a choice until it is not too late.

The basic survival instinct has to prevail over the others, both natural and learned: animality, aggressiveness and avarice.

Then we will stand a chance of survival.

The Russian game is up when it is not given free rein...

Сергій ПИРОЖКОВ,
віцепрезидент НАН України,
академік НАН України;

Назін ХАМІТОВ,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України

ЗАХІДНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНЕ ПАРТНЕРСТВО УКРАЇНИ

Анотація. У статті йдеться про євроатлантичний геополітичний вектор України в умовах сучасної геополітичної ситуації. Автори статті стверджують, що зв'язок національних інтересів і геополітичного вектора країни як цивілізаційного суб'єкта визначає її глобалізаційну стратегію. Головним критерієм конструктивності євроатлантичного вектора України є посилення та розвиток суб'єктності нашої країни. Євроатлантичний вектор України не зводиться до членства в Євросоюзі чи НАТО, це значно складніший процес ментально-цивілізаційних перетворень, який стає умовою забезпечення реального суверенітету.

Ключові слова: євроатлантичний вектор України, західна цивілізація, національні інтереси, суб'єкт історії.

*Зовнішня політика
відображає цінності суспільств, що стоять за нею.
Френсіс Фукуяма*

Будь-яка країна, якщо вона є не об'єктом, а суб'єктом історії, мусить мати цивілізаційний проект – ескіз бажаного майбутнього. Утілення цього проекту передбачає розроблення деяких стратегій розвитку всередині країни, а також вибір геополітичного вектора, який спрямовує її взаємодію з різними країнами в ті чи інші моменти історії. Важливо усвідомити, що геополітичний вектор країни може бути зовсім різним за своєю природою, а отже, і наслідками.

Геополітичний вектор – це або вектор, спрямований на партнерську взаємодію з іншими суб'єктами на міжнародній арені, або вектор руху слабкого геополітичного гравця в орбіті сильного міжнародного гравця на умовах підкорення, а не партнерства.

Партнерство – це збалансована взаємодія без утиску інтересів сторін на основі спільних цінностей. На відміну від підпорядкування й підкорення, партнерство означає не «суб'єкт-об'єктні», а «суб'єкт-суб'єктні» стосунки. Справжнє партнерство – це реальність і симетричність довіри. Саме тому воно є запорукою плідності в міжнародних відносинах у сучасному світі, у якому партнерство знову і знову доводить більшу ефективність, ніж підкорення.

Для України євроатлантичне партнерство може бути значущим саме тому, що стає каталізатором посилення її суб'єктності. Крім того, в умовах сучасної геополітичної ситуації ми можемо говорити про виражений *євроатлантичний вектор України*. Що це означає?

Формуючи геополітичний вектор, справжній цивілізаційний суб'єкт виходить передусім із власних національних інтересів. Зв'язок національних інтересів та геополітичного вектора країни як цивілізаційного суб'єкта визначає, по суті, її глобалізаційну стратегію.

Припускаючи виражене прагнення України до суб'єктності у світі, ми можемо констатувати, що євроатлантичний вектор нашої країни є *одним із багатьох інших*. Проте на сучасному етапі історії, зважаючи на очевидну асиметрію в бік євразійськості протягом тривалого часу, євроатлантичний вектор має принципово важливе значення для майбутнього розвитку нашої країни, оскільки сприяє реалізації цивілізаційного проекту України початку XXI століття – проекту цивілізації гуманістичних інновацій і гідної самореалізації людини [2].

Водночас євроатлантичний геополітичний вектор України передбачає не просто географічний, геополітичний або навіть цивілізаційний *рух* у напрямку Європи чи Євроатлантики, а *цивілізаційну взаємодію* з європейською та євроатлантичною спільнотою на основі партнерства й національних інтересів. Головним критерієм конструктивності євроатлантичного вектора України (як і будь-якого іншого геополітичного вектора) є посилення та розвиток суб'єктності нашої країни.

* * *

Чи є євроатлантичний вектор не лише необхідним, а й *реальним* для України?

Це питання породжує ще декілька, більш конкретних, питань. Наскільки українське суспільство є консолідованим щодо такого вектора? Якою мірою принципи та цінності євроатлантичної спільноти збігаються з

принципами та цінностями України? Інакше кажучи, чи є духовно-культурна компліментарність України та євроатлантичної спільноти?

Відповідь на останні два запитання є очевидною: і в Україні, і в євроатлантичній спільноті маємо спільну архетипову цінність особистості, її свободи, прав, гідності та самореалізації. Що ж до питання про консолідованість українців щодо євроатлантичного вектора, то якщо під цим вектором розуміти взаємодію з євроатлантичною спільнотою за збереження суверенітету й суб'єктності України у світі, то навряд представники різних світоглядів та політичних орієнтацій будуть заперечувати її актуальність і важливість.

Останнім часом ми дедалі більше усвідомлюємо важливість цивілізаційного руху України в євроатлантичному напрямку. Справді, якщо ми вбачаємо мету цивілізаційного проекту України в гідній самореалізації людини [2; 9, с. 271–284], то саме такий напрямок є найбільш сприятливим для цього, адже там права людини, її гідність – головні цінності.

Але що входить до євроатлантичного напрямку? Специфічна *євроатлантична цивілізація* – економічна, політична й світоглядно-ментальна цілісність, яка пов'язана спільною долею та протистоїть *цивілізації євразійській*? Чи просто *євроатлантична спільнота* – конкретна кількість країн, що мають спільні цінності та інтереси, але не є органічною єдністю, котра дає змогу говорити про *єдину цивілізацію*, а не про сукупність країн та цивілізацій?

Відповіді на ці запитання є доволі непростими. Наразі ми можемо констатувати очевидне – до євроатлантичного простору належить *західна цивілізація*, яка виникла ще в античні часи. Під західною цивілізацією, або Заходом, можна розуміти спосіб економічного, політичного й духовно-культурного буття, укорінений в античних і християнських цінностях. Водночас «західне буття включає в себе античність як свою історію, християнство ж є для нього сучасністю і способом життя» [10, с. 23].

Не слід забувати, що Захід об'єднує велику кількість різних національних культур. Західна цивілізація є принципово поліетнічним і полікультурним утворенням, і чим більше вона еволюціонувала, тим дужче розгортався плюралізм її проявів.

Захід інтегрує різні ментальності з їхніми особливостями в єдиний цивілізаційний простір. Це виявляється передусім у спільній духовно-культурній генезі. Захід є сукупністю культур або метакультурою, що «сформувалася на ґрунті національних міфологій під впливом античних і християнських цінностей» [10, с. 20]. Саме це дає змогу говорити про єдину західну цивілізацію незалежно від регіону, у якому вона проявляється; інакше кажучи, західна цивілізація є тим загальним, що знаходить особливий прояв у кожному її регіоні.

Які ж регіони та країни ми можемо нині зарахувати до західної цивілізації? Для відповіді на це питання треба передусім осмислити Захід у широкому та вузькому сенсах, а також зародження й еволюцію західної цивілізації.

У широкому сенсі Захід — «це та частина нашої планети, на якій «утвердилися християнська й антична культури» [10, с. 20]. Колиска Заходу — це Західна Європа в її історичних межах, розділена на романський і германський світи. Водночас треба усвідомлювати, що в бутті Заходу античність як культура й цивілізація Давньої Греції та Риму з'єднується з християнством переважно естетично. У моральному ж вимірі між ними є «глибинна суперечність — язичницька античність не знає образу Бога як Абсолютного Добра і моральних заповідей християнства. Античні боги подібні людям, вони сповнені людськими пристрастями і бажаннями» [10, с. 23]. Не варто забувати й про наявність етнонаціональних язичницьких міфологій, які разом з античністю увійшли в тканину християнських культур і моральні цінності яких так само конфліктували з християнськими. Це зумовлює деяку ментально-ціннісну суперечність, що є підвалиною західної цивілізації, яка знов і знову виявляється на різних етапах її розвитку й торкається кожного її регіону.

Водночас породження християнської моралі та її світоглядних цінностей пов'язане з просвітленням моральних досягнень античності й переходом їх у принципово нову якість; те саме стосується традиційних народних цінностей будь-якої християнської держави, зокрема й України.

* * *

Якщо західну цивілізацію ми розуміємо як християнську, то в ній можна виділити три цивілізації – *католицьку, православну та протестантську*. Цей поділ відображає глибинні ментальні відмінності різних регіонів західної цивілізації. Без такого усвідомлення ми не зрозуміємо, чому, наприклад, Північна Америка так цивілізаційно відрізняється від Латинської – у способі й рівні життя, моделях побудови економіки та геополітичних пріоритетах. Осягнення духовно-культурних основ буття цих цивілізаційних структур прояснює їхню відмінність: першу було сформовано під впливом протестантської культури; становлення другої визначало католицизм.

До католицької цивілізації належать здебільшого Південь Європи й Південна Америка, колонізована європейськими католицькими країнами – передусім Іспанією та Португалією. Тому католицьку цивілізацію можна називати південноатлантичною. Протестантська цивілізація – насамперед регіон Півночі Європи, а також Північної Америки, колонізованої переважно протестантами Англії, Франції та інших країн Європи. Тому протестантську цивілізацію цілком логічно визначати як північноатлантичну.

Тут треба зробити важливе уточнення. Протестантська цивілізація не є лише північноатлантичною, адже цінності протестантизму поширилися в Австралії, Африці та низці країн Азії, так само й католицька цивілізація має своє виявлення в Африці та інших регіонах світу. Проте католицька й протестантська цивілізації найбільше утвердилися в Європі та Південній і Північній Америці, а тому південноатлантичний і північноатлантичний у їхніх проявах постають еталонними, архетипними для інших регіонів планети.

У своїй взаємодії північноатлантична й південноатлантична гілки західної цивілізації – це євроатлантична цивілізаційна спільнота.

* * *

Можна виділити три головні ментальні особливості та, відповідно, основоположні цінності західної цивілізації.

1. Особистість та її свобода. Головною цінністю західного шляху буття є свобода особистості, ідея якої бере початок із самої сутності християнського світобачення, і будь-яка християнська культура приймає й підтримує її. Але якщо в католицькій і православній цивілізації свобода особистості є *свободою вибору*, то в протестантській — переважно *свободою дії*. Це зумовлює активізм протестантської цивілізації та її лідерський характер у сучасному світі.

2. Ідея та практика технічного оволодіння природою. Другою визначальною цінністю західного шляху буття є ідея й практика технічного оволодіння природою як об'єктом, що має підкоритися людині. Людина сприймає себе чимось більш високим і значущим, аніж природа. Саме це дає їй право змінювати природу для задоволення власних потреб, кількість яких постійно зростає, зокрема й власну природу, що відбувається в ХХІ столітті.

3. Ідея історії та прогресу. Для західної людини історія має початок, спрямованість і завершення — у ній здійснюється прогрес. Ця ідея прийшла в сучасну західну цивілізацію з християнства. «Історія надає людському розвитку сенс, відмежовує його від еволюційного процесу природи як щось зовсім відмінне від нього» [10, с. 23].

Треба визнати, що зазначені цінності було найбільше поширено в протестантській цивілізації, зокрема в тих частинах католицької та православної цивілізацій, які взаємодіяли з протестантською – і ментально, й економічно. Це дає змогу нам визначати Захід як світ Європи й Північної Америки, а також Австралії.

* * *

Можна виділити декілька етапів розвитку західної цивілізації, котрі поступово переходили один в інший, інколи протягом століть; водночас є доволі виразні події цих епох, що окреслюють їхні межі.

1. Локальний, або античний. Це етап розвитку західної цивілізації від Давньої Греції до появи імперії Александра Македонського та становлення Римської імперії. У цей час розвивається давньогрецька філософія, яка у своїх класичних формах (Сократ, Платон, Аристотель) закладає основи розуміння гідності людини й раціонального обґрунтування соціальної та політичної взаємодії; це стає фундаментальною ментально-ціннісною основою західного світу на століття.

2. Регіональний, або західноєвропейський. Його початок насамперед може бути пов'язаний із діяльністю Римської імперії, що цивілізує ту частину світу, яку ми зараз називаємо Західною Європою. Цей етап характеризується розвитком християнської культури та її цінностей, яка у своєму католицькому вияві об'єднала Західну Європу в регіональну спільноту під патронатом римських пап. Водночас маємо розвиток православної християнської культури у Візантії, яка теж має відношення до західної цивілізації.

3. Світовий. Цей етап триває від початку XVI століття до першої половини XX століття. Його можна починати від романського й германського Відродження. Суттю цього етапу є наукова та промислова революції, що відбулися на основі світоглядних зрушень Відродження й Реформації та визначили розвиток капіталізму. Це викликало географічні відкриття й колонізаційні процеси в обох Америках, Азії, Австралії, Африці, які поширювали західні цінності у світі. Тоді ж починає формуватися *євроатлантична спільнота*, котра виводить західну цивілізацію за межі західноєвропейської.

4. Глобальний. Цей етап починається після Другої світової війни й розвивається до нашого часу. Напевно, його появу можна пов'язувати з виникненням ООН. У цей період західну цивілізацію остаточно перестають ототожнювати із західноєвропейською, *завершується формування євроатлантичної спільноти*, яка потенційно є окремою цивілізацією й на наших очах стає нею. Водночас вона виходить за свої географічні межі, адже має власний проєкт глобалізації.

* * *

Євроатлантична спільнота, починаючи з епохи Великих географічних відкриттів, спочатку складається із західноєвропейського та, передусім, американського цивілізаційних компонентів – Старого й Нового світів Заходу. Інакше кажучи, з одного боку, маємо континентальну Західну Європу разом із Британією, а з іншого – Північну й Південну Америки.

Але з посиленням у Європі поляризації протестантської й католицької культур і способів життя виникала система координат з іншими структурними компонентами – *північноатлантичним і південноатлантичним*, які сповідують цінності протестантської та католицької культур. Саме те, що Канаду й США створюють насамперед носії протестантської менталь-

ності, а країни Південної Америки – носії ментальності католицької, зумовлює відмінність в економіці, політиці, геополітичних пріоритетах.

До Першої світової війни маємо наростання ментальних відмінностей як Північної й Південної Західної Європи, так і Північної й Південної Америки. Водночас треба розуміти, що Південь і Північ Західної Європи, а також Південна й Північна Америка не є абсолютно однорідними (так, скажімо, маємо відмінності США й Канади або Венесуели та Бразилії), але все ж є виражена цивілізаційна спільність усередині цих регіонів. Однак після Першої світової війни маємо зміни у світоустрої – актуалізується глобальне протистояння із системами комунізму й фашизму, що переносить вісь цивілізаційного протистояння на лінію «Захід–Схід». Під час Другої світової війни відбувається консолідація євроатлантичної спільноти проти германського фашизму, яка включає у свою структуру євразійську комуністичну систему СРСР.

Після Другої світової війни протистояння «Захід–Схід» відновлюється й закінчується воно лише після завершення холодної війни, коли розпадається СРСР і політично оформлюється Євросоюз, вступаючи в цивілізаційний діалог та цивілізаційне змагання з Америкою. Секулярність і мультикультуралізм населення країн, що утворили Євросоюз, зробила Південь і Північ Європи інтегрованими не лише економікою, а й цінностями лібералізму та прав людини, знімаючи, на перший погляд, колишнє протистояння протестантської й католицької ментальностей.

Проте нині низка зовнішніх і внутрішніх викликів призводять до втрати єдності Євросоюзу на цьому ґрунті, а колишні релігійні відмінності, які здавалися витісненими в глибину історії, зараз піднімаються назовні. Серед зовнішніх викликів маємо відчуження Британії від Євросоюзу й економічні суперечності розвинутих протестантських країн із католицькими Італією й Іспанією та, особливо, із православною Грецією. Серед зовнішніх причин є масова еміграція в Євросоюз мусульман і, особливо, біженців із Сирії. Доцільно також звернути увагу на країни Східної Європи, які увійшли до складу Євросоюзу пізніше за інших і є доволі проблемними.

Саме тоді маємо наростання економічних і політичних суперечностей Європи зі США, що посилюється за часів президента Дональда Трампа. Очевидним також є підсилення напруги у відносинах США зі світом Латинської Америки. Усе це свідчить про відновлення суперечностей як між північноатлантичним та південноатлантичними складниками євроатлантичного світу, так і між Старим і Новим світами. Ці суперечності мають економічні й політичні виміри, але вкорінені вони у вимірах духовно-культурних. Вочевидь, можна припустити, що геополітичні інтереси Росії як ядра євразійського світу штовхають її підсилювати ці суперечності та грати на них.

Наявність зазначених розбіжностей показує, якою передчасною була ідея «кінця історії» – ідея «остаточної перемоги» в усьому світі ліберальних ринкових цінностей і глобального єднання на їхній основі, висловлена на початку 90-х років минулого століття Френсісом Фукуямою [7].

Для нас важливо зрозуміти, що сьогодні євроатлантичний складник західної цивілізації залишається глобальним лідером у науково-технологічній, економічній і правовій царинах. Проте чи може це бути універсальною основою процесу глобалізації – процесу, що поєднує регіони й країни на всіх рівнях цивілізаційної взаємодії? Усесвітньо відомий британський філософ та історик Арнольд Тойнбі справедливо зазначає, що західні інтелектуали перебільшують значущість світової системи країн із єдиним міжнародним правом, ініційованим Заходом; на його думку, вони плутають уніфікацію з єдністю [5]. Справді, глобальна технологічна, економічна й правова взаємодія не означає автоматичне посилення політичної, а духовно-культурної інтеграції й погортів – про це яскраво свідчить еволюція взаємовідносин США та Китаю, а також процеси, які відбуваються нині в Європі.

Отже, світ рішуче прагне зберегтися у своїй ціннісній різноманітності, закріпленій у релігії, філософії, мистецтві, науці (принаймні гуманітарній) та освіті, а отже, й у політиці. Україні в її взаємодії з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою треба зважати на це, якщо вона хоче зберігати та розвивати свою суб'єктність.

* * *

Одним із вирішальних каталізаторів становлення євроатлантичної цивілізації як окремого глобального утворення й переходу із потенційного в актуальний стан є *євразійська цивілізація*, яка формується паралельно та протистойть їй. Ядром євразійської цивілізації позиціонує себе сучасна Росія; ця цивілізація укорінена в Російській імперії, вона заснована на православному ґрунті й тому, як християнська, є частиною Заходу. Водночас ми маємо констатувати, що православна ментальність євразійської цивілізації дуже відрізняється від католицької та, особливо, протестантської, це змушує говорити про євразійську цивілізацію як особливий, *межовий* сегмент західної, що відіграє роль посередника між Заходом і Сходом.

Важливо усвідомити, що православна ментальність євразійської цивілізації відрізняється не лише від католицької та протестантської, які є світоглядно-ціннісним ядром євроатлантичної цивілізації, а й від православної ментальності країн Східної Європи – Греції, Болгарії, Румунії та України. Межова особливість євразійської цивілізації посилюється тим, що до її складу входять утворення, котрі сповідують цінності ісламу та інших релігійних культур. Це дає змогу усвідомити, що євразійська цивілізація – *не просто межовий сегмент західної, а й виходить за її межі*.

Отже, Україна перебуває на межі Заходу і Сходу, а конкретніше – євроатлантичної та євразійської цивілізаційних спільнот; їхні ментальні риси «вбудовані» в неї, тому для збереження, цілісності й суб'єктності вона потребує врівноваження й балансу цих начал.

* * *

Якщо прийняти ідею С. Кортунова [1], що цивілізаційні типи розвитку можна поділити на *мобілізаційні та інноваційні*, то закономірно припустити: сучасна євроатлантична цивілізація демонструє інноваційний, а євразійська – мобілізаційний типи розвитку.

Розвиваючи це положення, визначимо *інноваційний тип розвитку* як гідну самореалізацію людини, вільне продукування ідей та їхнє втілення без примусу, репресивності й саморепресивності. *Мобілізаційний тип розвитку* означає спуск «згори» планів і стратегій та репресивність щодо тих, хто виявляє незгоду чи бодай хоче дискутувати. Мобілізаційний тип розвитку – це також саморепресивність згодних і мобілізованих, тих, які стали слухняними зі страху втратити безпеку, як власну, так і членів сім'ї, а також життя. Отже, мобілізаційність – характерна ознака авторитарних і тоталітарних соціальних систем. Не можна не погодитися з українськими дослідниками О.О. Рафальським та З.Ф. Самчуком, що «інноваційний тип розвитку та мобілізація – це два шляхи, яким притаманні докорінні відмінності як причин і передумов, так і наслідків» [4, с. 53].

Мобілізаційний тип розвитку практикує *гранично стресовий менеджмент* у взаєминах народу з владою, яка постійно закликає зробити щось «сьогодні на вчора», віддати колективу й країні «всього себе», бути «вічним революціонером» і «вічним волонтером». Очевидно, що мобілізаційна цивілізаційна система може бути доволі ефективною в умовах війни та пришвидженої в очікуванні війни індустріалізації, згадаймо сталінську індустріалізацію 30-х років минулого століття. Проте в більш масштабній часовій перспективі мобілізаційність рано чи пізно програє інноваційності, яка орієнтована на конкуренцію та вільну ініціативу громадян у науці, мистецтві, економіці. Як наслідок, зосередженість на мобілізаційному типі розвитку означає *цивілізаційний рух навздогін*, що поступово призводить до відставання від інноваційних країн.

Мобілізаційність передбачає фанатичне опертя на традицію, використання традиції як палиці проти «ворогів народу», тоді як інноваційність – процес постійного оновлення традиції.

Отже, якщо мобілізаційність скріплюється страхом і обожнюванням лідера, то інноваційність потребує співтворчості й довіри. Передусім співтворчість і довіра – найважливіші чинники сили й суб'єктності сучасних спільнот. Ф. Фукуяма має цілковиту слушність, коли, аналізуючи причи-

ни економічно успішних суспільств, робить висновок, що їхня життєздатність залежить від рівня довіри між громадянами [6].

Інша річ, що певні історичні обставини будь-якої країни знов і знову потребують мобілізаційності. Узагалі ці два процеси перебувають у діалектичній єдності в бутті як особистості зокрема, так і суспільства загалом. Проте якщо інноваційність – органічний спосіб відповіді на виклики в мирний час, то мобілізаційність – під час війни. Однак є країни й цивілізаційні спільноти, які практикують *хронічну мобілізаційність*, перебувають у процесі постійного пошуку ворога ззовні та ворогів народу всередині, десятиліттями живуть у стані «Батьківщина в небезпеці». Класичним прикладом такої країни є Північна Корея, натомість Китай у своєму розвитку перейшов від хронічної мобілізаційності до стійкої інноваційності.

* * *

Довгий час перебуваючи на лінії перетину євроатлантичної та євразійської цивілізації, Україна сьогодні еклектично поєднує й мобілізаційний, й інноваційний типи розвитку. Це глибинно закладено в її ментальності, що є однією з причин бездержавності України протягом століть.

В Україні придивляються одна до одної євроатлантична та євразійська ментальності; по ній проходить *геоментальна лінія*, яка поєднує й розділяє ці два світи. Останнім часом геоментальна лінія, яка перетинає Україну, дедалі більше стає геоментальним *розмежуванням*; це спричинює налаштованість на мобілізаційний тип розвитку в умовах кризових процесів у політиці, економіці, помножених на зовнішню ситуацію гібридної війни. Такий тип розвитку є звичним, адже все ХХ століття Україна здебільшого перебувала в орбіті євразійської цивілізації, налаштованої на мобілізаційність усією логікою своєї історії.

Щоби завершити гібридну війну перемогою та стійким миром, Україні треба переходити до інноваційного типу розвитку. До того ж лише такий тип розвитку дасть змогу набути цивілізаційну силу й суб'єктність, лише так Україна може відповісти на виклики історії. 2014 року мобілізаційність – передусім *громадянська* – виявилася рятівною для України. Тепер цю мобілізаційність, яка пройшла шлях від свободи волі волонтерів до авторитарності чиновників, треба доповнювати й замінювати інноваційністю.

Сьогодні Україна має рішуче обрати інноваційний тип розвитку, який із необхідністю потребує захисту прав людини, розширення можливостей її самореалізації, потребує гармонії держави та громадянського суспільства, налаштованості на світоглядний діалог із політичними й цивілізаційними опонентами, а не на антагоністичну боротьбу з ними.

Водночас мобілізаційність може залишитися, але в доволі невеликих межах, контрольованих як державою, так і громадянським суспільством.

Підсумовуючи, можна констатувати таке:

1. Західний та євроатлантичний світи є близькими, але не тотожними поняттями. Євроатлантичний світ, по-перше, навряд чи може бути сьогоднішнім названий *окремою* цивілізацією, проте він є спільнотою, що має потенцію стати цивілізацією. По-друге, у західну цивілізацію, крім євроатлантичної спільноти, нині входять такі країни, як Австралія, Південна Корея чи Японія.

2. У сучасному світі можна виділити дві гілки західної цивілізації: *євроатлантичну та євразійську*. Протистояння й конкуренція євроатлантичної і євразійської цивілізацій, які загалом є християнськими, означає, що це протистояння відбувається в межах західної цивілізації. Водночас те, що євразійська цивілізація позиціонує себе як інтегратор Азії з її мусульманським і східно-буддійським цивілізаційними світами, переводить цивілізаційне змагання євроатлантичного та євразійського начал за межі Заходу.

3. Якщо євроатлантична гілка західної цивілізації є динамічною й суперечливою єдністю протестантської та католицької цивілізацій, то поняття «євразійська цивілізація» і «православна цивілізація» є близькими, але не тотожними. До євразійської цивілізації входять, окрім православного, ще й інші елементи (мусульманський, буддійський тощо), а православна має західні форми вияву (Болгарія, Греція, Молдова, Румунія, Україна).

3. Україна перебуває на лінії розмежування євроатлантичної та євразійської гілок західної цивілізації в широкому сенсі слова. Таке її становище не є ані випадковим, ані тимчасовим. Здатність України бути суб'єктом історії – мати власний цивілізаційний проект [2; 9, с. 285–288] і втілювати його – залежить від здатності продуктивної взаємодії з цими обома гілками. Водночас нині є виразна історична актуальність інтеграції з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою – задля реалізації завдань і цінностей цивілізаційного проекту України, що потребує передусім інноваційного, а не мобілізаційного шляху розвитку.

Останні сто років Україна була переважно включена в євразійську цивілізаційну спільноту й для посилення її суб'єктності потрібно подолати таку асиметрію.

Саме тому євроатлантичний вектор України не зводиться до членства в Євросоюзі чи НАТО, це значно складніший процес ментально-цивілізаційних перетворень, що означає розвиток суб'єктності як *глибинної інноваційності*, що породжує «м'яку силу» [11] та стає умовою забезпечення реального суверенітету.

1. Кортунів С. Инновационный путь развития и мобилизация – это два пути, которые кардинально противоречат друг другу [Електронний ресурс] // Свободный мир. – 12 сент. 2008. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/groups/experts/Innovacionnyj-tip-razvitiya-i-mobilizaciya-eto-dva-puti-kotorye-kardinal-no-protivorechat-drug-drugu>

2. *Пирожков С.І.* Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Вісник НАН України. – 2016. – № 6. – С. 45–52.
3. *Пирожков С.І.* Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Дзеркало тижня. – 2017. – № 28 (324). – С. 4.
4. *Рафальський О.О.* Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства / О.О. Рафальський, З.Ф. Самчук. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. – 688 с.
5. *Тойнби А.* Постижение истории. – Москва: Айрис-Пресс, 2010. – 640 с.
6. *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: пер. с англ. – Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 730 с.
7. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек. – Москва: Полиграфиздат, 2010. – 588 с.
8. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. – Москва.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
9. *Хамітов Н.В.* Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. – 2-ге видання, виправлене та доповнене. – К.: КНТ, 2018. – 394 с.
10. *Хамітов Н.* Історія філософії. Проблема людини. Вступ до філософської антропології як метаантропології / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – 5-те видання, перероблене та доповнене. – К., 2017. – 396 с.
11. *Мье J.* Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs Group, 2004. – 208 p.

Serhii PYROZHKOV,
*Vice President of the NAS of Ukraine,
Academician of the NAS;*

Nazip KHAMITOV,
*Doctor of Philosophy, Professor,
Leading Researcher
at Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS*

WESTERN CIVILIZATION AND UKRAINE'S EURO-ATLANTIC PARTNERSHIP

Abstract. The article deals with Ukraine's Euro-Atlantic geopolitical vector in a modern geopolitical situation. The authors argue that a link between national interests and geopolitical vector of a country as a civilizational subject determines its globalization strategy. The Euro-Atlantic geopolitical vector of Ukraine provides for geographical, geopolitical, civilizational interaction with the European and Euro-Atlantic community on the basis of partnership and national interests. The main criterion for the constructiveness of Ukraine's Euro-Atlantic vector is the strengthening and development of our country's position as an international actor.

The authors distinguish the two branches of Western civilization in the modern world: Euro-Atlantic and Eurasian. Ukraine lies on the border between the Euro-Atlantic and Eurasian branches of Western civilization. Ukraine's ability to be a subject of history, have its own civilizational project and implement it depends on the ability to build productive relationships with these two branches. At the same time, there is a distinct historical timeliness of integration with the Euro-Atlantic civilizational community for the implementation of objectives and consolidation of values of Ukraine's civilizational project, which requires an innovative development.

Over the last hundred years, Ukraine has been predominantly engaged in the Eurasian civilizational community. To strengthen its position as an international actor, Ukraine has to overcome such asymmetry. That is why Ukraine's Euro-Atlantic vector is not limited to the membership in the European Union or NATO. It is a much more complex process of mental and civilizational transformation, which becomes a condition for ensuring the real sovereignty.

Keywords: Euro-Atlantic vector of Ukraine, Western civilization, national interests, subject of history.

Анна ТЕРТИЧНА,
радниця Посольства України
в Республіці Болгарія

БОЛГАРСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА В УКРАЇНІ В УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: ВПЛИВ НА ІМІДЖ УКРАЇНИ В БОЛГАРІЇ

Анотація. У статті розглянуто питання дотримання прав болгарської національної меншини в Україні як елементу формування позитивного іміджу України в Болгарії. Проаналізовано чинні українсько-болгарські договори, які регулюють відносини України і Болгарії у питанні прав болгарських і українських громадян українського походження, а також законодавчої бази Болгарії у сфері державної політики щодо закордонних болгар. Висвітлено вплив питання болгарської національної меншини на політичний діалог між Україною та Болгарією. Окрему увагу приділено питанням забезпечення мовних прав українських етнічних болгар у контексті останніх змін українського законодавства.

Ключові слова: Україна, Болгарія, українсько-болгарські відносини, права національної болгарської меншини, позитивний імідж України.

Болгарські поселення на території сучасної України почали з'являтися наприкінці XVII – на початку XIX ст. як наслідок еміграційних процесів, спричинених перебуванням території Болгарії під османським ярмом, а також довготривалим протистоянням між Російською та Османською імперіями в Причорномор'ї. Залишивши рідні землі в пошуках кращого життя, болгарські переселенці стали заручниками складних геополітичних процесів у XIX–XX ст., тому регіон у різні періоди входив до складу Молдавського князівства, Російської імперії, Молдавської Демократичної Республіки, Української Народної Республіки, Румунії, Радянського Союзу, України й Молдови. Це відповідним чином впливало на соціально-економічне становище болгарських колоній у Бессарабії, ускладнювало збереження національно-культурної ідентичності.

Питання прав і свобод етнічних болгар у Бессарабії з'явилося вперше у двосторонніх відносинах між Українською Народною Республікою та Царством Болгарія після встановлення дипломатичних взаємин відповідно до Українсько-Болгарського Додаткового договору від 12 лютого 1918 року [1]. Напередодні свого від'їзду до Києва перший Посол Царства Болгарії в УНР проф. І. Шишманов у інтерв'ю болгарському віснику «Камбана» 13 квітня 1918 року, присвяченому перспективам українсько-болгарських відносин, зазначав, що «повна свобода, яку Україна гарантує меншинам, дає мені право сподіватися, що можна зробити багато для болгарських колоній в Україні. Ми маємо там тисячі і тисячі наших добрих болгар, які могли б бути гарними посередниками між нами і українцями... Ця багатомільйонна держава не має потреби позбавити самобутності один порівняно малий процент свого населення... Сама страждаючи від гніту безоглядної і нищівної політики Україна безсумнівно буде толерантною до наших болгарських колоній, незалежно від того, які з них остаточно залишаться під її владою» [2].

Інформаційне роз'яснення відкритої політики УНР щодо національних меншин фактично одразу стало складником діяльності першого українського диппредставництва в Софії. Підтвердження знаходимо на сторінках започаткованого дипмісією двотижневого видання «Украинско-български преглед» (*Українсько-болгарський огляд*). У статті «Населення України» йдеться, що «Український уряд зумів запровадити повністю новий принцип повної автономії для усякої народності. Така автономія дає кожній меншині юридичну і матеріальну основу розвивати і досягати свої культурно-національні цілі... З впровадженням в життя принципу культурно-національної автономії для усіх народів в Україні, український народ достатньо продемонстрував, що він далеко від того аби зазіхати в який би не було спосіб на свободу інших народів» [3]. Також у публікації відношення національних меншин до Української держави знаходимо позитивне оцінювання етнополітики УНР: «Український уряд відновив дію закону [...] про персональну національну автономію. Лише в самостійній Україні може бути встановлений справжній демократичний порядок, ані [...] Денікінська “єдина і неділима Росія”, ані більшовицька “радянська республіка” не принесуть справжнього демократичного режиму, а підживлять лише жажіття чорної реакції» [4]. Такі роз'яснення були важливими для формування позитивного іміджу УНР, з огляду на необхідність розширення кола підтримки серед міжнародних партнерів в умовах складних процесів Української революції 1917–1921, утвердження й розбудови державних інститутів влади на тлі протистояння постімперським амбіціям сусідньої Росії.

Після більшовицької окупації території УНР проголошена в СРСР 1923 року політика коренізації для «втягнення болгарської етнічної меншини до радянської системи та її ідеологічної надбудови» тривала недовго [5].

Уже протягом 1933–1937 відбулося згортання національної освітньої, літературно-мистецької, театральної та іншої діяльності, що стосувалося й етнічних болгар на українському півдні. Право на відродження вивчення рідної мови, історії, збереження ідентичності етнічні болгари здобули лише після відновлення Україною незалежності 1991 року [6].

Як стверджує болгарська дослідниця М. Білга, у часи соціалізму для Болгарії інтерес становили переважно закордонні болгар на Заході. Питанням етнічних болгар у Радянському Союзі Болгарія практично нехтувала заради «братніх відносин з СРСР та зобов'язань перед соціалістичним інтернаціоналізмом» [7]. З приходом демократичних змін 1989 року зовнішня політика Болгарії звільнилася від нав'язаного їй у попередній період статус-кво щодо невтручання в питання болгарської діаспори в Бессарабії, Таврії та Криму.

Особливо помітну роль у формуванні державної політики Болгарії щодо закордонних болгар відіграв неурядовий сектор, зокрема низка провідних болгарських інтелектуалів, які в період «перебудови» М. Горбачова розпочали відроджувати контакти бессарабських болгар з історичною батьківщиною. У січні 1990 року вони створили товариство зі зв'язків із бессарабськими й таврійськими болгарами «Родолубец» (*Родлюбец*). Саме завдяки їхній наполегливості в Болгарії почала формуватися державна освітня політика щодо своєї діаспори, зокрема стосовно надання права на безкоштовне навчання у вищих навчальних закладах й закордонних болгар. Іншою метою діяльності товариства «Родолубец» стала популяризація історичної долі, захисту прав та підтримання збереження ідентичності, мови, культури болгар, які проживають на території України, Молдови та інших держав пострадянського простору [8].

Питання національної болгарської меншини в Україні вже на старті відновлення українсько-болгарських дипломатичних відносин набуло ознак позитивного чинника їх подальшого розвитку, з огляду на створення Україною умов для збереження національної самобутності етнічних болгар. Під час візиту Президента Л. Кравчука до Болгарії в жовтні 1992 року болгарське керівництво одразу позитивно оцінило відкритість України до діалогу та готовність дотримуватися міжнародних стандартів у цій сфері. Під час спільної пресконференції, після підписання згаданого Договору, Президент Ж. Желев заявив, що питання меншин в Україні вирішується демократично, тож як проблеми його просто немає [9].

Права болгарської національної меншини у двосторонній договірно-правовій базі. Зважаючи на відчутну чутливість болгарського суспільства до теми закордонних болгар в Україні, які були й залишаються їхньою найчисельнішою та найстарішою історичною діаспорою, гарантування прав етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності осіб

болгарської національності та української національності закріплено в українсько-болгарських міжнародних договорах. Так, уже в першому двосторонньому документі, Протоколі про встановлення дипломатичних відносин від 13 грудня 1991 року, зафіксовано повагу до прав і свобод людини, включно з правами національних меншин, принципів гуманізму та демократії [10]. Стаття 9 Договору про дружні відносини і співпрацю, підписаному в Софії 5 жовтня 1992 року Президентами України Л. Кравчуком та Болгарії Ж. Желевим, закріплює зобов'язання сторін створити згідно з міжнародними стандартами «необхідні умови і вживати спеціальних заходів щодо збереження та розвитку етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності, гарантованого здійснення прав усіх осіб української національності, які постійно проживають на території Республіки Болгарії, і осіб болгарської національності, які постійно проживають на території України». Також Україна й Болгарія домовилися сприяти вивченню мови представниками таких груп, ознайомленню з культурою, традиціями одна одної, а також полегшувати в межах свого законодавства заснування та діяльність таких організацій [11].

Стаття 1 Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія про співпрацю в галузях освіти, науки й культури, підписаної 5 жовтня 1992 року, фіксує прагнення заохочувати вивчення болгарської мови в навчальних закладах України та української в Республіці Болгарія. Стаття 6 цієї ж Угоди передбачає державну підтримку та взаємодію «для збереження та розвитку національної, мовної та культурної самобутності осіб української національності, що постійно проживають у Республіці Болгарія, а також осіб болгарської національності, що проживають на території України – бессарабських, кримських та приазовських болгар і гагаузів» [12].

Угода між Міністерством освіти України й Міністерством науки й освіти Республіки Болгарія, підписана 9 грудня 1994 року в м. Києві під час першого візиту Президента Болгарії Ж. Желева, зафіксувала низку взаємних зобов'язань сторін [13].

Відповідно до положень міжвідомчої Угоди Міністерствами освіти і науки України й Болгарії зафіксовано намір сторін укладати окремі Протоколи про співпрацю та обмін на відокремлені періоди, неабияку увагу в яких приділено питанням навчального процесу українських громадян болгарської національності.

Права болгарської національної меншини в Україні на збереження власної культури регулюються Протоколом між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Республіки Болгарія про співпрацю, підписаним 30 січня 2003 року в Києві. Зокрема стаття 6 закріплює готовність двох країн сприяти «створенню умов для національної самобутності осіб української національності, що є громадянами Респу-

бліки Болгарія, та, відповідно, осіб болгарської національності, що є громадянами України», а також підтримувати діяльність українських культурних спілок у Болгарії та болгарських культурних спілок в Україні [14].

Високе оцінювання створеним Україною умовам для збереження та розвитку національної самобутності та культури етнічних болгар, які є «важливим чинником розвитку двосторонніх відносин» закріплено в прикінцевих положеннях Декларації про подальший розвиток та поглиблення співпраці між Україною та Республікою Болгарія, підписаній під час офіційного візиту Президента України Л. Кучми до Болгарії 24 березня 1998 року [15].

У липні 2000 року під час офіційного візиту прем'єрміністра України В. Ющенка до Болгарії було підписано окремий міжвідомчий Протокол про статус та умови діяльності Болградської гімназії ім. Г.С. Раковського. Документ було укладено в розвиток попередніх зобов'язань України, згідно з Угодою між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія щодо відкриття навчального закладу [16]. Українська сторона зобов'язалася відродити гімназію як престижний навчальний заклад для задоволення освітніх і мовних потреб громадян України болгарського походження, з його підпорядкуванням управлінню освіти Одеської обласної державної адміністрації та фінансуванню з українського державного бюджету. Поруч із навчанням болгарською мовою в гімназії передбачено поглиблене вивчення української мови, історії та культури. Болгарська сторона взяла на себе зобов'язання сприяти підвищенню кваліфікації педагогічного складу гімназії, а також забезпечити направлення досвідчених викладачів із болгарської мови, літератури, історії, музики та інших навчальних предметів.

Загальний аналіз чинних двосторонніх українсько-болгарських договорів свідчить про доволі ґрунтовне врахування потреб і прав болгарської національної меншини в Україні. І якщо базовий Договір про дружні відносини і співпрацю закріплював взаємні зобов'язання сторін щодо громадян України болгарського походження і громадян Болгарії українського походження на підставі принципу взаємності, то в подальших документах з'являються відокремлені положення про навчання і стажування виключно українських громадян болгарської національності. Протокол про Болградську гімназію ім. Г.С. Раковського став фактично першим документом з одностороннім виявом доброї волі України відродити Болградську гімназію, з огляду на її історичну роль та внесок багатьох її вихованців у розвиток культури, освіти і науки України та Болгарії. На практиці повна відповідність українсько-болгарських зобов'язань у цій сфері відповідно до принципу взаємності неможлива, оскільки на території Болгарії немає чисельної й компактної української історичної діаспори. Тож з підписанням Протоколу про Болградську гімназію за Україною закріпилося уяв-

лення як про прихильну «другу батьківщину» для болгарської діаспори, яка зберегла старі діалекти болгарської мови, а також стародавні обряди та звичаї.

Державна політика Болгарії щодо закордонних болгар. Формування інституціональної вертикалі органів влади в Болгарії, відповідальних за політику щодо закордонних болгар, а також ухвалення відповідної законодавчо-нормативної бази тривало впродовж 1990-х років, і продовжилось у 2000-х роках.

1992 року було створено Агентство з питань болгар за кордоном (перейменована у 2000 році в Державне Агентство), координаційний урядовий орган, до компетенції якого входить підтримання зв'язків із болгарами за кордоном, фінансування й координація вивчення їхніх проблем, надання допомоги для болгарських спільнот та культурно-освітніх осередків, розроблення нормативних і законодавчих актів, координація діяльності міністерств та відомств тощо. Агентство розробило проєкт Національної стратегії розвитку болгар і болгарських спільнот за кордоном, яку було ухвалено 2014 року [17].

Упродовж останнього десятиліття, через суттєве погіршення демографічної ситуації в Болгарії внаслідок масового відтоку «мізків» та «робочих рук» до країн Західної Європи, Агентство приділяє увагу питанням повернення болгарських емігрантів на Батьківщину та ініціює розроблення відповідних нормативних актів для заохочення реєміграції болгарської діаспори, передусім із країн Східної Європи.

Агентство створило реєстр організацій етнічних болгар за кордоном, який розміщено на її вебсайті. Станом на 2019 рік у реєстрі є 77 болгарських організацій, установ чи редакцій масмедіа, які діють в Україні. Водночас серед них вказано товариства, які зареєстровано до незаконної російської окупації Автономної Республіки Крим 2014 року [18]. Єдиною всеукраїнською організацією болгар в Україні, відповідно до визначень ст. 3 Закону про болгар, що проживають за межами території Болгарії, є Асоціація болгар в Україні, з реєстрацією в м. Одеса, на чолі з головою, народним депутатом України А. Кіссе [19]. Саме ця Асоціація є представником інтересів болгарської національної меншини в Україні в офіційних контактах із болгарськими державними органами. Такий законодавчо закріплений статус став наслідком неузгоджених і несистемних контактів із представниками різних товариств болгарської діаспори, що ускладнювало формування цілісної картини про реальний стан та потреби болгарських осередків у різних країнах світу.

У вищому законодавчому органі, Народних Зборах Болгарії, діє Комісія з питань політики щодо закордонних болгар, яка підтримує активні контакти з головою Асоціації болгар в Україні А. Кіссе. На рівні пре-

зидентської інституції питання закордонних болгар входять до компетенції віцепрезидента Болгарії. Як стверджує дослідниця М. Білга, усі болгарські віцепрезиденти відвідували місця компактного проживання етнічних болгар в Одеській і Запорізькій областях України, окрім А. Семерджієва (1990–1992) [20]. Офіційно питання співпраці із закордонними болгарами до компетенції віцепрезидента передав Президент Болгарії П. Стоянов (1997–2001). 2018 року в Адміністрації Президента Болгарії з ініціативи віцепрезидентки Л. Йотової було створено громадську Раду з роботи з болгарами закордоном [21], до складу якої також увійшли активісти товариства «Родолюбец» та представники Центру бессарабських болгар у Болгарії.

Сприяння етнічним болгарам – представникам історичних болгарських діаспор надає і створена 2007 року фундація «Българска памет» (Болгарська пам'ять) на чолі з М. Врабевським. Її метою є утвердження сучасної європейської ідеї збереження національної ідентичності в площині європейської належності Болгарії через реалізацію «ініціатив у сфері європейської інтеграції молодих людей із Болгарії, Сербії, Північної Македонії, Албанії, Молдови й України», а також освітніх проєктів соціалізації молоді – представників болгарських громад історичної діаспори [22]. Керівництво організації активно співпрацює з болгарськими депутатами в Європейському Парламенті. Завдяки співпраці фундації з Асоціацією болгар в Україні щорічно десятки українців болгарського походження беруть участь у семінарах у м. Варна за сприяння представництва ЄС у Болгарії.

Державна політика Болгарії щодо болгар закордоном, зокрема і в Україні, регулюється такими законами та підзаконними актами: Законом щодо болгар, які проживають поза межами Болгарії [23]; Законом про болгарське громадянство [24]; Законом про іноземців у Республіці Болгарія [25]; Законом про дипломатичну службу [26]; Постановою № 103/1993 р. Міністерської ради про здійснення освітньої діяльності серед болгар за кордоном [27]; Постановою № 334/2011 р. Міністерської ради про болгарські недільні школи за кордоном та новою постановою № 90/2018 р. [28]; Рішенням № 465/2011 р. Міністерської ради про створення Постійної міжвідомчої комісії з питань освітньої діяльності серед болгар за кордоном [29]; Національною стратегією щодо болгарських громадян та історичних болгарських спільнот [30]; Національною стратегією у сфері міграції, надання притулку й інтеграції (2011–2020 рр.) [31].

На рівні виконавчої влади питаннями закордонних болгар опікуються також Міністерство закордонних справ та Міністерство освіти і науки Болгарії, яке стало головним органом впровадження державної політики зі збереження національної ідентичності болгар.

За даними болгарського експерта з питань освіти закордонних болгар Е. Міланова (члена товариства «Родолубец»), завдяки удосконаленню державної політики щодо болгарської діаспори в період 1990 до 2015 року у вступних кампаніях на навчання в болгарських вищих навчальних закладах узяли участь 3308 випускників українських шкіл болгарського походження. З них на навчання було прийнято 2193 особи. Сталою є тенденція до зростання інтересу серед українських громадян із болгарським походженням до отримання вищої освіти в Болгарії. Якщо у 1990–1991 навчальному році було подано 62 заяви від потенційних вступників-шукачів державної болгарської стипендії (зараховано 50), в 1999–2000 н.р. було 135 охочих (зараховано 57), а у 2015–2016 н.р. їхня кількість склала 213 (зараховано 179) [32]. За 25 років МОН Болгарії зарахувало на навчання в аспірантурі 54 українських громадян, а також прийняло на спеціалізацію 122 особи з України. У період з 1988 до 2004 року Міністерство освіти і науки Болгарії забезпечило проходження курсів підвищення кваліфікації для 4198 українських вчителів, які викладають болгарську мову закордонном. Протягом 1989–2016 років Міністерство освіти і науки Болгарії спрямувало як лекторів з болгарської мови, літератури та інших дисциплін до середніх та вищих навчальних закладів України 75 викладачів (30 осіб у Запорізьку область, 42 – в Одеську та 3 – в Київську область) [33].

2016 року Міністерська рада збільшила кількість квот для закордонних болгар, яких зараховують на безкоштовне навчання в болгарських університетах, із 400 до 1000 місць 2018 року їхню кількість було подвоєно – до 2000 місць. У навчальному 2017–2018 році найбільше квот припадало саме на зарахованих студентів з України – 222 особи з 1000, а в навчальному році 2018–2019 було передбачено квоту в 430 місць для українських болгар. За проведення процедури добору кандидатів на державні освітні стипендії відповідає дирекція «Освіта закордонних болгар та мережа шкіл» Міністерства освіти і науки Болгарії. Кошти на виплату стипендій і витрати на навчання студентів згідно з Постановою 103/31.05.1993 виділяються із бюджетів вищих навчальних закладів системи освіти.

Одночасно в структурі МОН Болгарії дирекція «Міжнародна співпраця» відповідає за направлення лекторів болгарської мови й літератури до українських вищих навчальних закладів України, де відкрито спеціальності «Болгарська мова й література» та «Болгарська філологія». Станом на 2018 рік болгарські лекторати було запроваджено в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, у Львівському національному університеті ім. Івана Франка, Одеському державному університеті ім. І.І. Мечникова та Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького. Умови направлення болгарських лекторів на роботу за кордон збігаються із загальними нормами направ-

лення дипломатів у довготермінове закордонне відрядження й регулюється окремим Наказом Міністерства освіти і науки Болгарії [34]. Єдиним неврегульованим моментом є те, що немає зарахування стажу роботи болгарських лекторів на час закордонного відрядження, що викликає незадоволення педагогів, яких направляють за кордон.

МОН Болгарії спрямовує до освітніх закладів із викладання болгарської мови навчальну та методичну літературу, забезпечує оформлення й направлення на роботу лекторів болгарської мови, літератури, болгарської історії, болгарської музики й народних інструментів, організовує курси підвищення кваліфікації для педагогів та лінгвістичні практики для учнів і студентів, приймає на безоплатній основі дітей болгарських історичних діаспор у літні табори, які проводяться в Болгарії. Цей досвід Болгарії може бути корисним для України в контексті подальшого удосконалення державної політики у сфері забезпечення та підтримки викладання української мови закордоном, а також нормативного врегулювання діяльності лекторів української мови, яких скеровують на роботу до іноземних ВНЗ за двосторонніми договорами про обмін у галузі освіти зазвичай без виплати заробітної плати чи компенсаційних виплат з української сторони.

За статистикою МОН Болгарії, наприкінці 2017 року болгарську мову в Україні викладали в 42 державних середніх школах, а також 57 недільних школах, які діють при об'єднаннях етнічних болгар. 2017 року МОН Болгарії виділило на підтримку діяльності недільних болгарських шкіл в Україні понад 1,2 млн. левів (що в еквіваленті дорівнює орієнтовно 600 тисяч євро) [35]. Ба більше, МОН Болгарії підтримує проведення й позанавчальних заходів для стимулювання збереження національної самосвідомості, побуту, культури завдяки програмі «Рідна мова й культура за кордоном», яку було запроваджено 2009 року [36]. Програма реалізовується на конкурсній основі між аплікантами, які подають свої проекти на розгляд до МОН Болгарії.

Питання прав болгарської національної меншини в Україні на сучасному етапі українсько-болгарських відносин. Після відкриття Посольства України в Болгарії в травні 1993 року українські дипломати активно використовували тему болгарської спільноти як елемент формування позитивного іміджу молодій державі. Українське диппредставництво в Софії розпочало системну інформаційно-комунікативну діяльність для підтвердження відкритості політики України щодо національних меншин. Окрім активної інформаційно-розсіювальної роботи під час зустрічей із болгарськими політиками, з певною періодичністю на сторінках щомісячного Інформаційного бюлетеня диппредставництва (*«Информационен бюлетин «Україна»*), що видався болгарською мовою, публікували матеріали про ухвалення Верховною Радою України Закону про національні менши-

ни [37], який презентували в Болгарії як один із найбільш прогресивних Європі та такий, що створює болгарській національній меншині можливості для національно-культурного розвитку і відродження самобутності. Для отримання більш докладної інформації Посольство України в Софії налагодило співпрацю з новоствореною газетою болгарської меншини «Роден край» у м. Одеса (виходила друком як додаток до «Голосу України»), матеріали якої передруковували на сторінках Інформаційного бюлетеня української дипмісії. Завдяки цьому болгарські читачі могли дістати інформацію про такі важливі для українських етнічних болгар події: створення восьми національно-культурних товариств болгар у Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській області, на території АР Крим та у м. Київ; заснування Асоціації болгарських товариств в Україні; запровадження викладання болгарської мови в Болградській гімназії; видання болгарськомовного тижневика «Роден край» для читачів Одеської області як додатка до газети «Голос України»; транслявання передач болгарською мовою на Одеському телебаченні; створення болгарських фольклорних колективів; відкриття фольклорно-етнографічного центру «Старовинна болгарська хата» в с. Делень, Одеської області [38]; виділення коштів із запорізького обласного бюджету на потреби болгарських культурних товариств; проведення форуму болгаристів та Дріновських читань у Харкові [39]. Друкувалися також статті про історію переселення болгар на українські землі наприкінці XVIII ст., їхній внесок у соціально-економічний розвиток південних регіонів України, а також очікування етнічних болгар проактивної політики Болгарії щодо своєї діаспори закордоном.

Для посилення позитивного іміджу України в контексті теми бессарабських і таврійських болгар було застосовано прийом підкресленого контрастування її актуальної політики щодо відновлення прав на збереження національної самобутності, як порівняти з недружньою до національних меншин політикою Радянського Союзу [40], керівництво якого, починаючи з 30-х років XX ст. демонтувало механізм збереження національної ідентичності, зокрема й етнічних болгар. Українські дипломати також брали участь у святкуванні Дня бессарабських болгар (29 жовтня), який було запроваджено товариством «Родолюбец» для популяризації інформації про українських болгар та привернення уваги болгарської громадськості до їхніх потреб та очікувань відновлення активних контактів з історичною батьківщиною.

У грудні 1995 року в співпраці із софійським товариством «Родолюбец» було видано збірку болгарських народних казок «Везуча Неда», зібраних свого часу в Бессарабії та Таврії академіком Н. Державіним та опублікованих наприкінці XIX ст. Упорядники видання Ельза та Іван Стоянови підготували словник місцевих слів бессарабських і таврійських болгар, а на-

родні приказки відбивали трансформації, яких зазнали болгарські казки під впливом культури, мови та творчості народів, поруч із якими співіснували болгарські громади: українців, росіян і молдован. Книга мала резонанс у наукових, освітніх та культурно-мистецьких колах Болгарії та стала своєрідним підтвердженням взаємопроникнення культур і доказом дружніх зв'язків між Україною та Болгарією [41].

Болгарія й Україна стали підписантами Рамкової конвенції щодо захисту національних меншин (1995). Через складну суспільно-політичну дискусію щодо наявності «національних меншин», яка передувала ратифікації цього документу в Болгарії, болгарська держава утрималася від приєднання до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Та це не перешкоджало болгарському політичному керівництву з пильністю стежити за процесом ратифікації й застосування цього документа Україною (Україна підписала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин 2 травня 1996 року, яка набула чинності в Україні 1 січня 2006 року).

Болгарська сторона підтримала прийняття Закону України про основи державної мовної політики, який набув чинності в серпні 1992 року й надавав статусу регіональної всім мовам національних меншин у тих регіонах компактного проживання, де вони мали частку понад 10% населення. Болгарська отримала статус регіональної в Болградському та Арцизькому районах Одеської області, що давало право етнічним болгарам на використання рідної мови в державних інституціях та суспільних місцях. Рішення Верховної Ради України від 23 лютого 2014 року про скасування цього закону як такого, що порушує норми вживання державної української мови, одразу після завершення Революції Гідності, було прийнято болгарськими політиками як намір поглибити процес «українізації» та суттєву загрозу мовним правам українських етнічних болгар.

8–9 листопада 2013 року Міністр закордонних справ Болгарії К. Вігенін прибув з офіційним візитом в Україну. У межах програми перебування відвідав м. Одесу, де зустрівся з керівництвом області, представниками болгарської спільноти, відвідав кафедру болгарської мови в Одеському університеті ім. І.І. Мечникова, а також поклав квіти до пам'ятника болгарським просвітникам Св. Кирилу й Мефодію. За підсумками переговорів із вищими українськими посадовцями в Києві він зазначив, що Україна як стратегічний партнер посідає «важливе місце у зовнішньополітичних пріоритетах Болгарії», а «двосторонні відносини не мають відкритих питань» [42].

Одразу після падіння режиму В. Януковича, Міністр закордонних справ К. Вігенін одним із перших привітав А. Децицю з призначенням на посаду в.о. Міністра закордонних справ України та зробив особливий акцент у вітальному листі на чисельній болгарській діаспорі, яка є інтегрованою в українське суспільство і зробила значний внесок у розвиток країни. [43].

Проживання на території України численної болгарської діаспори було одним із головних чинників формування позиції Болгарії щодо окупації АР Крим та російської збройної агресії на Донбасі. Болгарська держава однією з перших підтримала державний суверенітет та територіальну цілісність української. 1 березня 2014 року Міністр К. Вігенін оприлюднив спеціальну заяву, висловивши занепокоєння через рішення Ради Федерації РФ дозволити використання російських збройних сил на території України в Автономній Республіці Крим. Він застеріг від кроків, які б могли загрожувати територіальній цілісності та суверенітету, а також дестабілізувати регіон [44].

2 березня 2014 року в інтерв'ю Болгарському національному радіо Міністр К. Вігенін повідомив, що потенційний воєнний конфлікт може торкатися й інтересів Болгарії, яка є безпосередньо поруч до подій, окрім цього в Україні проживає 250 тисяч українців із болгарським походженням, а в Криму – 5-тисячна болгарська спільнота, тому «Болгарія не може бути стороннім спостерігачем, а має займати активну позицію» [45]. 4–5 березня Міністр К. Вігенін вчергове здійснює візит до України, де проводить зустрічі з в.о. президента О. Турчиновим та в.о. Міністром закордонних справ А. Дешицею. Питання дотримання прав болгарської національної меншини знову перебувало в центрі уваги. Під час перебування в Києві болгарський міністр вшанував пам'ять загиблих українських героїв під час Революції Гідності, а в Одесі, де проживає найбільша кількість етнічних болгар, провів зустрічі з новопризначеним керівництвом області [46].

Сподівання, що права національних меншин в Україні будуть захищеними відповідно до європейських стандартів, висловив також Президент Болгарії Р. Плевнелієв під час телефонної розмови з новообраним Президентом України П. Порошенком 28 травня 2014 року. [47].

Намір сприяти врегулюванню ситуації та недопущенню відкритого воєнного протистояння знайшов своє втілення в рішенні уряду Болгарії від 19 листопада 2014 року про виділення 50 тис. євро фінансової допомоги Україні через Міжнародний Червоний Хрест. Частина цих коштів було передбачено для болгар на Донбасі та в Одеській області [48]. Окрім цього, Болгарія скерувала 8 своїх спостерігачів до Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні [49].

Питання прав і свобод болгарської діаспори в Україні залишалося у фокусі подальших політичних контактів на рівні міністрів закордонних справ. Під час офіційного візиту до Болгарії в лютому 2015 року Міністру закордонних справ України П. Клімкіну довелося спростовувати «фейки» російської пропаганди про нібито примусову мобілізацію етнічних болгар. Його запевнення, що за час мобілізаційної кампанії до лав українського війська було призвано 20 українців етнічного болгарського походження із загальної чисельності приблизно 200 тисяч осіб, зняли ознаки

напруги в болгарському суспільстві довкола цього питання [50]. Чергові гарантії щодо забезпечення прав болгарської національної меншини болгарська держава дала під час робочого та офіційного візитів Президента Р. Плевнелієва в Україну 26 березня та 7–8 липня 2015 року відповідно. Болгарський президент висловив вдячність Україні за політику сприяння вивченню болгарської мови [51].

Ознайомленню зі станом задоволення прав болгарської національної меншини було присвячено спільний робочий візит міністрів закордонних справ України П. Клімкіна та Д. Мітова в Одеську область 5–6 липня 2015 року. В результаті конструктивного українсько-болгарського діалогу 2015 року, телевізійний болгарський канал БНТ розпочав свою трансляцію в Одесі та Ізмаїлі, що створило якісно нові умови для збереження духовної й культурного зв'язку етнічних болгар з історичною батьківщиною. За оцінюванням болгарської сторони, українські громадяни з болгарською самосвідомістю в такий спосіб здобули можливість підвищити свою інформованість щодо ЄС і НАТО, і будуть сприяти руху України європейським шляхом [52].

На спільній пресконференції під час офіційного візиту до Болгарії Президента України П. Порошенка 30 червня Президент Болгарії Р. Плевнелієв, разом із запевненнями в підтриманні територіальної цілісності України та євроінтеграційних прагнень українського народу, високо оцінив етнополітику української держави. Він висловив вдячність українському урядові за повагу й добре ставлення до болгарської спільноти. «Болгарська спільнота є природнім мостом між українським і болгарським народами, а представники болгарської національної меншини – працьовиті лояльні громадяни України», – підкреслив глава болгарської держави. Також Р. Плевнелієв висловив очікування, що Болградський район Одеської області не буде розформовано унаслідок адміністративної реформи в Україні, оскільки він є центром болгарського духу в Одеській області [53].

Питання прав болгарської національної меншини не зникло з двостороннього порядку денного, ба більше, почало набувати ознак проблемного після ухвалення Верховною Радою України 5 вересня 2017 року Закону України «Про освіту», який було прийнято як обмеження прав на вивчення рідної мови після 4 класу в середніх школах та порушення норм українського законодавства, передбаченого Законом «Про національні меншини». Віцепрем'єр-міністр, Міністр закордонних справ Болгарії Е. Захарієва приєдналася до листа своїх колег з Греції, Румунії та Угорщині, адресованого Міністру закордонних справ України П. Клімкіну, із закликом не запроваджувати обмеження вивчення рідної мови. За дорученням Міністра Е. Захарієвої було викликано українського дипломата, якому висловлено стурбованість болгарської сторони через новоухвале-

ний закон у контексті його наслідків для болгарської національної меншини. У відповіді було наголошено, що новий освітній закон не обмежує права болгарської національної меншин на вивчення рідної мови, а його ціллю є «зміцнення» вживання української мови як державної [54].

19 вересня 2017 року в приміщенні Народних Зборів Болгарії відбулася спільна пресконференція спікера парламенту Д. Главчева та Посла України М. Балтажи, який запевнив болгарську громадськість, що новий освітній закон не впливає на мовні права болгарської спільноти в Україні, натомість покликаний посилити вивчення державної української мови, що дасть змогу представникам нацменшин кращим чином інтегруватися в українське суспільство [55].

Особисто переконатися в тому, що новий Закон про освіту не обмежує прав болгарської меншини в Україні зміг Голова Народних Зборів Болгарії Д. Главчев під час свого робочого візиту до Запорізької та Одеської області 23–24 вересня 2017 року. Болгарський спікер узяв участь в урочистостях із нагоди 155-ї річниці переселення таврійських болгар та провів зустрічі із представниками регіональної влади та активістами болгарської спільноти [56]. За підсумком перебування в Україні парламентська делегація Болгарії повідомила про отримані гарантії щодо прав болгарської меншини на навчання рідною мовою [57].

У результаті активного двостороннього діалогу довкола «мовного питання» 1 листопада 2017 року в Одесі відбулася зустріч Міністра освіти і науки Л. Гриневич із болгарським колегою К. Вилчевим, під час якої було розглянуто заходи з розширення мережі викладання болгарської мови в українських середніх школах. Відповідно до досягнутих домовленостей 26 квітня 2018 року Міністр освіти і науки України Л. Гриневич підписала в Софії міжвідомчу Декларацію про право болгарської національної меншини на вивчення рідної мови. Сторони також домовилися деталізувати питання вивчення болгарської мови в середніх школах у місцях компактного проживання болгарської національної меншини в новому протоколі про співпрацю й обмін між МОН двох держав на наступний чотирирічний період [58]. Широке висвітлення в болгарських ЗМІ результатів перебування Міністра освіти і науки України в Болгарії та її спільної пресконференції з віцепрезидентом РБ В. Сімеоновим щодо чітких гарантій вивчення рідної мови для представників болгарської діаспори в Україні дало змогу нормалізувати українсько-болгарський політичний діалог та уникнути небажаних ускладнень для двосторонніх взаємовідносин.

Про успішність української дипломатії у цьому напрямі свідчить те, що немає гострого реагування офіційних осіб Болгарії на новий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 25 квітня 2019 року [59]. Проте Болгарія як держава-член Європейського Сою-

зу у межах європейських інституцій, загалом демонструючи послідовну підтримку державного суверенітету й територіальної цілісності України, і далі зазначає важливість гарантування прав національних меншин, особливо під час проведення реформ у сфері освіти» [60]. Болгарський уряд надає важливого значення підтвердженню зобов'язань сторін щодо збереження статусу адміністративного центру за Болградським районом Одеської області та відкриття болгарської школи в м. Одеса, про що йшлося під час зустрічі новообраного Президента України В. Зеленського з віцепрем'єр-міністром Болгарії М. Ніколовою 20 травня 2019 року [61]. Це вказує на підвищення важливості проблематики болгарської діаспори за кордоном для чинного уряду Болгарії і збереження акценту на правах етнічних болгар у двосторонніх відносинах з іншими державами, передусім із кандидатами на членство в ЄС – Сербією, Північною Македонією та Албанією.

Попри те, що правове регулювання захисту прав національних меншин в Україні здійснюється відповідно до міжнародних стандартів, це питання залишалося на порядку денному відносин з іноземними державами, серед яких є й Болгарія.

Завдяки активному політичному діалогу та відкритості вищого українського керівництва до обговорення питань прав болгарської національної меншини впродовж 2000-х років Україні вдавалося уникати небажаного негативного впливу на її імідж у Болгарії. Контрастна толерантність України щодо національних меншин у порівнянні з репресивною політикою СРСР сприяла позитивним оцінкам та коментарям від вищих посадовців Болгарії та загальним станом забезпечення культурних, освітніх та інформаційних потреб етнічних болгар в Україні.

Після ухвалення Верховною Радою України Законів України «Про освіту» 2017 року Україні вдалося вибудувати послідовний діалог із болгарським керівництвом та упередити перетворення цього питання в проблемне. Підписання Декларації про забезпечення прав особам, які належать до болгарської національної меншини в Україні вивчати рідну мову та навчатися рідною мовою [62] випередило появу небажаних реакцій болгарського політикуму на новий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ухвалений у квітні 2019 року.

Болгарські лідери неодноразово висловлювали позитивну оцінку етнополітики України. Втім з огляду на зростання націонал-патріотичних настроїв у болгарському суспільстві, а також з урахуванням збільшення фінансових зобов'язань уряду Болгарії в задоволенні культурно-освітніх потреб закордонної діаспори, можемо прогнозувати подальше посилення уваги до захисту прав етнічних болгар за кордоном. Наслідуючи приклад Угорщини, керівництво Болгарії може вдатися до рішучих дій у разі появи потенційних загроз, зокрема й використати можливості її членства в НАТО та ЄС.

Найбільш ефективним шляхом формування позитивного іміджу України в Болгарії як прихильної країни до болгарської історичної діаспори можна розглядати зміну підходів до практичної реалізації етнополітики в місцях компактного проживання національних меншин. Враховуючи, що історично бессарабські болгары мають проросійські симпатії і є російськомовними, необхідним є впровадження малих тактичних кроків для поступового переходу на використання державної української мови, витіснення російського медійного контенту, який домінує в «болгарських селах». Також варто звернути увагу на залучення представників болгарської національної меншини молодшого покоління до активної громадської та політичної роботи. Окремим напрямом роботи може стати соціально-інформаційні кампанії з популяризації історії бессарабських болгар, репресивної політики радянського режиму щодо національних меншин, про наслідки Голодомору 1932–1933 рр. для таврійських болгар, депортацію болгар разом із кримськими татарами з Криму 1944 року, штучного голоду 1946 року для бессарабських болгар та примусове виселення болгарських родин до Середньої Азії тощо. Комплексний підхід до врахування потреб і очікувань болгарської національної меншини в Україні дасть змогу унеможливити підбурювання сепаратистських настроїв серед українських етнічних болгар третіми силами [63]. Ба більше, саме такий всебічний комплекс заходів стане переконливим аргументом на користь толерантного ставлення Української держави до національних меншин. Це сприятиме зміцненню її позитивного іміджу в Болгарії та ефективною протидією негативним демографічним тенденціям в українському суспільстві на тлі останньої хвилі трудової міграції з України до країн ЄС.

Інтерес для подальших досліджень може становити поглиблене вивчення досвіду Болгарії в удосконаленні державної політики щодо збереження національної самобутності болгарської діаспори та підтримання викладання болгарської мови закордоном як важливого складника її публічної дипломатії.

1. Українсько-болгарський додатковий договір. ЦДАВО України, Ф. 2592, Оп. 1, Спр. 71, Арк. 7.
2. Документ № 043. Інтерв'ю на пълномощния министър проф. Д-р Иван Д. Шишманов за Украйна, отпечатано във в. «Камбана», бр. 3139, от 1918. Хакова Е., Москаленко В. Проф. Михайло Иванович Парашчук: украински скулптор и виден обществен деец (1878–1963) // Сборник документи, снимки и публикации Парадигма. – София, 2016. – С. 65.
3. Украинско-български преглед. – 15 ноември 1919 г. – Брой 3. – С. 26–27.
4. Отношенията на националните малцинства в Украйна към Украинската държава // Украинско-български преглед. – 1919. – Брой 2. – С. 20.
5. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя. – Київ, 2018. – С. 246.
6. Паламарчук О. Чмир О. Български език в Украйна: история и съвременност // Списание «Европа 2001». – 2017. – Брой, 3–4. – С. 40–41.
7. Билга М. Политика на България спрямо българите в Украйна през ХХІ век // Украйна і Болгарія в історії Європи. Збірник наукових праць. – Київ–Софія, 2019. – С. 451.
8. Там само. – С.467–468.

9. Демократия. 1992. 238 (06.10).
10. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Республікою Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_006
11. Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Болгарією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_003
12. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія про співробітництво в галузях освіти, науки і культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_001
13. Угода між Міністерством освіти України й Міністерством науки і освіти Республіки Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_032
14. Протокол між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Республіки Болгарія про співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_044
15. Декларація про подальший розвиток та поглиблення співробітництва між Україною та Республікою Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_065
16. Протокол між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія про Болградську гімназію імені Г. С. Раковського (Одеська область, Україна) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/100_033
17. Націонална стратегия за българските граждани и историческите български общности по света [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?id=938>
18. Българи по света [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aba.government.bg/?country=73>
19. Регистър на организациите на българи по смисла на ЗБЖИРБ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aba.government.bg/index.php?show=registur>
20. *Билга М.* Політика на Болгарія спрямо българите в Україна през ХХІ век // Україна і Болгарія в історії Європи. Збірник наукових праць. – Київ–Софія, 2019. – С. 464
21. Съвет за работа с българите в чужбина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.bg/cat213/Savet-za-rabota-s-balgarite-v-chuzhbina?fbclid=IwAR0059b3xV4ZcK3QrQdk7H9eUfq5cyuBkwww1Z-wAQWdngvzBFqevfKrCtQw>
22. Фондация Българска памет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bgmf.eu/%d0%b5%d0%ba%d0%b8%d0%bf>
23. Закон за българите, живеещи извън Република България [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134916612>
24. Закон за българското гражданство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134446592>
25. Закон за чужденците в Република България [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lex.bg/laws/ldoc/2134455296>
26. Закон за дипломатическата служба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135565718>
27. Постановление № 103/1993 г. на Министерския съвет (МС) за осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/-1088135167>
28. Постановление № 90/2018 г. на МС за българските неделни училища в чужбина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;sessionId=E72B1CFE8CDC8E0546CF-B486A182943C?idMat=127012>
29. Решение № 465/2011 г. на МС за създаване на Постоянна междуведомствена комисия по въпросите на образователната дейност сред българите в чужбина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&id=1993>
30. Націонална стратегия за българските граждани и историческите български общности по света [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?id=938>
31. Націонална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията (2011–2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&id=670>
32. *Миланов Е.* Двадесет години от приемането на постановление за осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина № 103/31.05.1993 г. // Да не угасват българските огнища извън България. – Кишенев: «Cu drag», 2016. – С.79–80.
33. Там само. – С. 95–100.
34. Наредба за дългосрочните командировки в чужбина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mod.bg/bg/doc/drugi/Dlajnosi_chujbina/20180104_Naredba_dulgosr_komandirovki_chuzhbina.pdf

35. Билга М. Политика на България спрямо българите в Украйна през XXI век. Украйна і Болгарія в історії Європи. Збірник наукових праць. – Київ–Софія, 2019. – С. 462.
36. Роден език и култура зад граница [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mon.bg/bg/175>
37. Про національні меншини: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
38. Информационен бюлетин «Україна». – 1994. – Брой, 8. – С. 4.
39. Информационен бюлетин «Україна». – 1995. – Брой, 5. – С. 5.
40. Информационен бюлетин «Україна». – 1994. – Брой, 8. – С. 5.
41. Информационен бюлетин «Україна». – 1995. – Брой, 1. – С. 7.
42. Вигенин: Подкрепяме интеграцията на Украйна в ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakti.bg/world/81085-vigenin-podkrepaeme-integraciata-na-ukraina-v-es>
43. Вигенин: България е готова да подкрепи Украйна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dnes.dir.bg/politika/ukrina-kristian-vigenin-andrey-deshtitza-16226082>
44. Изявление на министър Кристиан Вигенин по повод последните събития в Автономна република Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.bg/bg/news/6497>
45. Конфликт в Украйна ще засегне и България [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dnes.bg/politika/2014/03/02/konflikt-v-ukraina-shite-zasegne-i-byulgaria.217604>
46. Вигенин подкрепи цяла и независима Украйна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://offnews.bg/politika/vigenin-podkrepi-tciala-i-nezavisima-ukrajna-306258.html>
47. Държавният глава проведе телефонен разговор с изборния за президент на Украйна Петро Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bgkoleda.bg/new/president/bg/news1964/darzhavniyat-glava-provede-telefonen-razgovor-s-izbraniya-za-prezident-na-ukrayna-petro-poroshenko.html>
48. Предоставяме на Украйна 50 000 евро хуманитарна помощ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakti.bg/bulgaria/121223-predostavame-na-ukraina-50-000-evro-humanitarna-pomosht>
49. Русия препъна декларацията на ОССЕ за Украйна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.actualno.com/europe/rusija-prepyna-deklaracijata-na-osse-za-ukrajna-news_444648.html
50. Украйна не провежда масова мобилизация на българи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europe.bg/bg/articles/news/2015/02/16/ukrayna-ne-provezhda-masova-mobilizaciya-na-bulgari>
51. Президентът Плевнелиев в Киев: България подкрепя европейската перспектива на Украйна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.bg/news2717/prezidentat-plevneliyev-v-kiev-balgariya-podkrepya-evropeyskata-perspektiva-na-ukrayna.html>
52. Посещението на Даниел Митов в Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurochicago.com/2015/07/mitov-v-odesa>
53. Президентът Росен Плевнелиев препотвърди ясната, категорична и принципна подкрепа на България за европейското бъдеще на Украйна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.bg/news3299/prezidentat-rosen-plevneliyev-prepotvardi-yasnata-kategorichna-i-printsipna-podkrepa-na-balgariya-za-evropeyskoto-badeshte-na-ukrayna.html>
54. България, Гърция, Румъния и Унгария призоваха Украйна да не въвежда ограничения за обучението на майчин език [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.bg/bg/news/15429>
55. Балтажи: Законът за изучаване на майчиния език в Украйна няма да засегне българското малцинство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tvevropa.com/2017/09/baltazhi-zakonat-za-izuchavane-na-majchiniya-ezik-v-ukrajna-nyama-da-zasegne-balgarskoto-maltsinstvo>
56. Главчев: Образователният закон в Украйна не ощетява българското малцинство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.bg/int-politics/glavchev-obrazovatelniy-zakon-v-ukrayna-ne-oshtetyava-balgarskoto-maltsinstvo.html>
57. Поддържането на връзката с българите, живеещи в чужбина, и защитата на техните интереси е сред приоритетите на Народното събрание, заяви Димитър Главчев в Украйна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.parliament.bg/bg/news/ID/3979>
58. България и Украйна се договориха за разширяване на изучаването на български език в украинските училища [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mon.bg/bg/news/2812>
59. Про забезпечення функціонування української мови як державної [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
60. Външните министри от ЕС обсъдиха Украйна, Сирия и Венецуела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mfa.bg/bg/news/20565>

61. Новият украински президент на лична среща с вицето Марияна Николова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.24chasa.bg/mnenia/article/7463268>
62. Міністри освіти і науки України і Болгарії підписали Декларацію про права болгарської національної меншини навчатися рідною мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bulgaria.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/64580-ministri-osviti-i-nauki-ukrajini-i-bolgariji-pidpisali-deklaraciju-pro-prava-bolgarsykoji-nacionalynoji-menshini-navchatisya-ridnoju-movoju>
63. СБУ затримала нових учасників «Народної ради Бессарабії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/society/2015/06/17/308522_sbu_zatrimala_novih_uchasnikiv.html

Anna TERTYCHNA,
Counsellor,
Embassy of Ukraine in the Republic of Bulgaria

THE BULGARIAN NATIONAL MINORITY IN UKRAINE IN BULGARIA-UKRAINE RELATIONS: THE IMPACT ON UKRAINE'S IMAGE IN BULGARIA

Abstract. The article deals with the issue of respect for the rights of the Bulgarian national minority in Ukraine as an element of Ukraine's positive image in Bulgaria. The author analyses the treaties in force between Ukraine and Bulgaria governing relations inter se with regard to the rights of Bulgarian and Ukrainian citizens of Ukrainian descent and the Bulgarian legal basis of the state policy in respect of overseas Bulgarians. The article examines the influence of the Bulgarian national minority issue on the political dialogue between Ukraine and Bulgaria. Special attention is attached to ensuring the language rights of Ukrainian ethnic Bulgarians as part of the recent changes in Ukrainian legislation.

Keywords: Ukraine, Bulgaria, Ukraine-Bulgaria relations, rights of the Bulgarian national minority, positive image of Ukraine.

Сергій КОШОВИЙ,
*кандидат історичних наук, головний консультант
Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків
Апарату Верховної Ради України*

ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З МАЛАЙЗІЄЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті проаналізовано нинішній стан міждержавних зв'язків (політичні, торгово-економічні, гуманітарні тощо) між Україною й Малайзією та можливості їх подальшого розвитку. Встановлено, що є чимало можливостей для продовження розвитку взаємовигідної двосторонньої торгівлі та секторальної співпраці. Також досліджено рівень співпраці Малайзії в економічній, безпековій, інвестиційній сферах із головними державами регіону: США, Китаєм і Японією. Зроблено висновки щодо активізації дво- та багатосторонньої взаємодії.

Ключові слова: Україна, Малайзія, країни ПСА, Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), зовнішня політика, двостороння співпраця, безпека, регіональна взаємодія, нові індустріальні країни «другої хвилі», інфраструктура.

Упродовж тривалих відносин України не тільки з Малайзією, а й із країнами Азії, які здебільшого перебували та надалі є поза увагою української зовнішньої політики, не мають системного характеру. Головним рушієм міждержавних відносин України з країнами Азії були інтереси приватних компаній, а роль держави в розбудові зовнішньої політики та економіки обмежувалася загальним підтриманням розвитку торговельно-економічної співпраці, забезпечення необхідних рамок для посиленого політичного діалогу у сферах, які становлять взаємний інтерес, взаємодію в межах ООН і інших міжнародних організацій.

Трагічна подія 17 липня 2014 року в небі над Україною, коли було збито комплексом «Бук» військовослужбовцями 53-ї Курської зенітно-ракетної бригади ЗС РФ лайнер «Малайзійських авіаліній», вплинула на підвищення увагу двосторонньої співпраці.

Офіційний Київ використав це ситуативне зближення для розбудови стабільних партнерських відносин із Куала-Лумпуром та зосередився на реалізації спільних взаємовигідних проектів та ініціатив.

Малайзія (Федерація Малайзія) – один із важливих партнерів України в регіоні Південно-Східної Азії (далі – ПСА). На сьогодні наявна налятованість керівництва України на розширення діалогу та співпраці з Малайзією в усіх сферах. Треба зауважити, що ця країна ПСА вигідно вирізняється своїм геополітичним розташуванням, економічним розвитком (темпи зростання економіки Малайзії у 2018 році склали 4,7%, прогноз на 2019 році – 4,4–4,6%) [1] та членством у кількох інтеграційних об'єднаннях: Асоціації держав Південно-Східної Азії (далі – АСЕАН), організації Азійсько-Тихоокеанської економічної співпраці, міжрегіональному форумі «Зустрічі Європа-Азія» (далі – АСЕМ), країна входить до Співдружності націй (Commonwealth of Nations), а також до різних регіональних економічних груп й міжнародних ісламських організацій, зокрема Організації Ісламської співпраці (ОІК), Руху неприєднання, Групи найбільш розвинених країн Руху неприєднання (NAM Group of 15), COT, Групи восьми мусульманських країн, що розвиваються (Developing-8, D8) та є учасником інших міжнародних платформ.

Історіографія різноманітної тематики Малайзії вражає уяву своїми кількісними параметрами і якісною багатоманітністю. Починаючи із середини ХХ століття, у світі було опубліковано безліч монографій та тисячі статей із цього питання.

Починаючи з 2000-х років на Заході та Сході публікують збірники наукових праць, проводять тематичні наукові конференції в різних куточках планети, видаються спеціалізовані журнали («Malaysian Studies Journal», «Kajian Malaysia. Journal of Malaysian Studies», «Trends in Southeast Asia»), готують експертні доповіді з означених питань (ISEAS Perspective, Penang Institute the policy briefs ISSUES, Tun Abdul Razak Chair Program, SEANET Perspective), формують освітні програми предметної спрямованості за тематикою «Регіональні студії», «Студії з питань Південно-Східної Азії» в різних вищих навчальних закладах світу (університети Австралії, Сінгапуру, Гонконгу, Великої Британії, США, Швеції), закладають підвалини для досліджень та викладання національної історії Малайзії, видаються академічні книжкові серії відомих видавництв світу («Routledge Malaysian Studies Series»), до яких долучаються визнані експерти, утворюють профільні асоціації. До прикладу, у такий спосіб постали Японська асоціація Малайзійських студій («Japan Association for Malaysian Studies»), Світова мережа Малайзійських студій університетів Австралії («The Global Malaysian Studies Network»), Малайзійські студії Інституту досліджень Південно-Східної Азії – Юсуф бен Ісхака («Malaysia Studies – ISEAS-Yusof Ishak Institute») тощо.

В Україні дослідження, присвячені внутрішній, зовнішній та безпечовій політиці Малайзії та співдружності АСЕАН, з'явилися порівняно нещодавно. Великий внесок у вивчення вищезазначеної проблематики та тем у межах Південно-Східної Азії в Україні зробили Є.І. Барщевський [8–10], О.В. Гаврилюк [11], Н.Д. Городня [12–13], М.М. Комарницький [18–20], А.К. Михайлик [32], Я.Б. Турчин [35], І.Ю. Холод [37], О.В. Шевчук [17, 42–43], С.О. Шергін [38–41] та інші. Неодноразово зверталися до різноманітних проблем Малайзії такі знані фахівці, як І.М. Крупеня [21–27] та І.Є. Лоссовський [28–31].

Новим словом в українських дослідженнях зазначеної проблематики стали наукові розвідки, підготовлені співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень, зокрема, аналітичні доповіді останніх років до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» [6, с. 250; 7, с. 396], аналіз міжнародного порядку денного та шляхів реалізації «українського інтересу» в азіатських регіонах [33–34].

Серед вітчизняних фахівців, які аналізували зовнішньополітичні кроки, включно з пошуком шляхів активізації двосторонніх відносин між Україною й Малайзією, варто пригадати також праці співробітників відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ, зокрема, збірки наукових праць «Зовнішня політика України в умовах глобалізації» [14–16], енциклопедичний словник-довідник «Україна в міжнародних відносинах» [36, с. 184–185] тощо.

Велику увагу широкому спектру малайзійських питань у своїх наукових доробках приділяють представники **англо-американської** (James C. Scott, Pamela Sodhy, John Hilley, Diane Stone), **європейської** (Frederik Holst, Arndt Graf, Axel Berkofsky, Frank Umbach, Erin Zimmerman, Patrick Köllner, Michael G. Plummer), **японської** (Ken Takiguchi, Mayuri Koga, Mako Yoshimura, Makoto Anazawa, Kazushi Shimizu, Mayumi Itoh), **китайської** (Chen Dehai, Zhu Feng, Xue Li, Rui Yang, Limin Bai, Zha Daojiong, Dong Ting, Wu Xinbo, Li Wen, Sun Xifu), **російської** (Л.М. Єфімова, В.В. Сумський, В.А. Тюрін, К.В. Кочеткова, Є.О. Канаєв, А.С. Корольов, Л.Ф. Пахомова, М.В. Циганов) історіографічних шкіл. Не залишають поза увагою малайзійську проблематику й експерти дослідницьких центрів країн-сусідів: Christopher M. Joll (Королівство Таїланд), Mohamed Nawab Mohamed Osman, Hwang In-Won, Tim Bunnell, Hoang Thi Ha, Nur Aziemah Aziz, Mely Caballero-Anthony, Cassey Lee, Ooi Kee Beng (Сінгапур), Yeoh Seng Guan, Andrew T H Tan, Muna Sarimin, Melissa G. Curley, Tan Yigitcanlar (Австралія), Gerald Chan (Нова Зеландія), Leonard Andaya, Dewi Fortuna Anwar, Daljit Singh, Shafiah Muhibat (Індонезія), Lily Rose Tope, Herman Kraft (Філіппіни) та багато інших.

Напрацювання малайзійських науковців відкривають набагато ширші можливості для дослідження теми цієї праці. Серед експертів Малайзії треба виокремити таких неординарних дослідників і фахівців, як Ahmad Fauzi Abdul Hamid, Azrina Husin, Chin Yee Whah, Norzarina Mohd. Zaharim, Shamsul Amri Baharuddin, Mohamad Faisol Keling, Hasnah Hussiin, Lee Hwok Aun, у роботах яких чітко простежується увага до національної малайзійської наукової парадигми.

Поточна політична та економічна ситуація в Малайзії

Корупційний скандал довкола Державного інвестиційного фонду Малайзії (1Malaysia Development Berhad, 1MDB) не лише призвів до уповільнення темпів економічного розвитку країни, сприяв певній девальвації національної валюти – малайзійського рінггіта, підірвав довіру іноземних інвесторів та репутацію 1MDB, створив низку проблем для малайзійського бюджету, а і став результатом поразки на виборах багаторічного очільника малайзійського уряду Наджиба Тун Разака.

Після погіршення економічної ситуації в Малайзії упродовж 2015–2016 років, з наступного, 2017 року простежується певна її стабілізація з елементами позитивної динаміки. Водночас, за результатами перших місяців роботи нового Уряду (з травня 2018 року), зафіксовано зменшення темпів зростання ВВП до 4,7% (з 5,4% у першому кварталі) за результатами минулого року. За останніми прогнозами, темпи зростання на кінець поточного року коливатимуться у межах 4,5%. Упродовж 2017–2018 років продовжувалося послаблення національної валюти – малайзійського рінггіта до 4,12 за 1 дол. США станом на квітень поточного року.

Попри корупційний скандал (липень 2015 року) і звинувачення в оборуках із нерухомістю експрем'єра Малайзії Наджиба Тун Разака і його родичів, політична ситуація в країні залишається стабільною. Скандал, про який йдеться, пов'язаний із зарахуванням у 2013 році на приватні банківські рахунки експрем'єр-міністра 681 млн дол. США (суму пізніше було повернуто). За версією опонентів керівника уряду, згадані кошти надійшли із Державного інвестиційного фонду Малайзії, заснованого урядом країни у 2009 році. Унаслідок тривалої політичної кризи її вдалося пригальмувати лише завдяки проведенню чергових виборів (14-те скликання) до малайзійського двопалатного парламенту, які відбулися в середині 2018 року.

Водночас економічні реформи останніх десятиріч сприяли перетворенню Малайзії на сучасну індустріально розвинену країну, яка є прикладом швидких темпів модернізації та економічного зростання. Наразі країна реалізовує амбітний XI п'ятирічний план розвитку (2016–2020 рр.) – «Малайзія – рухаючись уперед» («Malaysia – Melangkah ke Hadapan»), який ще називається «Перспектива–2020» («Wawasan–2020», англ. – «Vision–2020») [4], й прагне перетворити Малайзію до 2020 р. на нову індустріально розвинену державу.

Актуальні пріоритети зовнішньої та безпекової політики Малайзії

Сучасна зовнішня та безпекова політика Малайзії визначається низкою чинників, зокрема динамічними та невідворотними змінами зовнішнього та безпекового середовища, основними з яких є: невирішені територіальні суперечки між країнами регіону; подальша мілітаризація Південно-Китайського моря; морська безпека й питання свободи мореплавства; ісламський і міжнародний тероризм; кіберзагрози; нелегальна міграція.

Серія згаданих спорадичних конфліктів та викликів останніх років привела до переосмислення та зміни політики Малайзії щодо таких загроз і вкотре підтвердила необхідність подальшого посилення обороноздатності країни.

Визначальним документом у сфері безпеки та оборони Малайзії є «Політика національної оборони Малайзії» («Dasar Pertahanan Malaysia»). Малайзійське керівництво прийняло рішення про зростання (на 5,3%) оборонного бюджету на 2018 р. після його зниження упродовж кількох років поспіль. Загальний обсяг видатків на Міністерство оборони збільшився з 15,1 млрд малайзійських рингітів (3,6 млрд дол. США) до 15,9 млрд малайзійських рингітів. Водночас, для скорочення асигнувань у межах бюджету ери «нової Малайзії», можливе незначне скорочення витрат на оборону у 2019 р. через різні причини.

1993 року було започатковано Раду з питань співпраці в галузі безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (The Council for Security Cooperation in the Asia Pacific, CSCAP). На сьогодні ця платформа є головним майданчиком, що працює над питаннями безпеки, прагнучи усувати конфліктні міждержавні ситуації політико-дипломатичним шляхом, без застосування збройних сил. Також на щорічній основі оприлюднюється видання регіонального неурядового форуму «Щорічник Ради з питань співпраці в галузі безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні» (CSCAP Regional Security Outlook, з 2007 року вийшло 12 випусків).

У межах превентивної дипломатії з ініціативи АСЕАН і Малайзії як одного із фундаторів спільноти було ініційовано Форум АСЕАН із питань регіональної безпеки (АРФ, ASEAN Regional Forum, 1994 р.), завданнями якого було й залишається забезпечення через діалог й консультації безконфліктного розвитку регіону АСЕАН і Азійсько-Тихоокеанського регіону загалом. Варто додати, що Форум проходить щорічно й не пов'язаний із проведенням самітів АСЕАН.

Регулярний характер набули щорічні постміністерські зустрічі з представниками регіональних партнерів (США, Канада, Японія, Південна Корея, Китай, РФ, Австралія, Нова Зеландія, Індія, ЄС) почергово у форматі «10+1».

Особливо прикметним є й те, що за останні роки Малайзія дедалі більше перетворюється на впливового гравця на регіональному рівні й намагається балансувати між Китаєм, колишньою метрополією Великобританії

нією, США і їх союзниками в регіоні (Австралією, Сінгапуром, Японією), сусідами-партнерами у АСЕАН та мусульманським світом.

Останнім часом з боку Малайзії простежується **суттєва активізація відносин із США** з акцентом на питаннях регіональної політики безпеки та нормалізації ситуації довкола Південно-Китайського моря. Малайзія прагне до поглиблення зв'язків зі Сполученими Штатами та їхніми союзниками, включно з Австралією, для зміцнення власної безпеки.

Для довідки: Малайзія є членом Угоди П'яти Оборонних Сил (Five Power Defence Forces Agreement) – ефективною платформою для діалогу п'яти країн (Австралії, Великобританії, Малайзії, Нової Зеландії та Сінгапуру). Тоді як Малайзія та Сінгапур є проти будь-яких військових угод із великими державами, вони охоче співпрацюють із такими державами середньої сили, як Австралія.

Відносини між Малайзією і США визначаються угодою «Всеохопне партнерство» («Comprehensive Partnership», від квітня 2014 року). Вашингтон розглядає Малайзію як країну-координатора в співпраці на лінії США–АСЕАН. Американські військові підрозділи допомагають підтримувати рівень бойової готовності й боєздатності малайзійських збройних сил. Для цього проводять регулярні двосторонні сухопутні й морські військові навчання. Водночас активно розвивається малайзійсько-американська співпраця у сфері кібербезпеки.

Сполучені Штати є одним із найбільших торговельних партнерів Малайзії (на США припадає 9,1% експорту і 7,4% загального імпорту) й одним із найбільших інвесторів у малайзійську економіку. Ба більше, позиція США полягає у вимозі модернізації національної економіки, її подальшої ринкової уніфікації й повної відкритості, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, захисту інтелектуальних прав.

Політичний та економічний **інтерес до Японії** проявляється на рівні всіх гілок влади Малайзії. Виявляють інтерес до співпраці з Японією й численні представники бізнес-спільноти країни.

Варто нагадати, що із серпня 2016 року політика Японії щодо вільного та відкритого індо-тихоокеанського простору (Free and Open Indo-Pacific Strategy) перебуває в центрі економічної та безпекової стратегії Токіо в Індо-Тихоокеанському регіоні. Водночас треба наголосити, що Індо-Тихоокеанський регіон, або «Індо-Пасифік», є концепцією, запропонованою чинним прем'єр-міністром Японії С. Абе на протигагу китайській концепції «Один пояс, один шлях» разом із морським її компонентом, ширшого, ніж Азійсько-Тихоокеанський регіон, геополітичного простору, що включає два океани (Індійський і Тихий) і прилеглі до них країни. Ця концепція, запропонована Японією, стосується допомоги регіональним країнам, включно з Малайзією, пов'язаним із подальшим розвитком інфраструктури.

Малайзійсько-японські відносини, які пройшли випробування часом від моменту встановлення дипломатичних взаємин 1957 року, вже здобувають нове прискорення у зв'язку з реалізацією політики малайзійського уряду під назвою «Look East 2.0» від 2013 року, яка передбачає ще тіснішу взаємовиграшну взаємодію з азійськими країнами, включно з Японією. Варто нагадати, що політика «Погляд на схід» (Look East Policy) була ініційована ще 1981 року під час першого прем'єрства Тун Махатхіра бін Мохамеда. 25 травня 2015 року під час двостороннього Саміту сторони підвищили статус відносин до рівня стратегічного партнерства.

Треба зауважити, що Японія залишається також одним з провідних економічних партнерів Малайзії впродовж останніх десятиліть. Попри те, що 2018 року товарообіг між країнами становив 32 млрд дол. США, проте це менше на 4,8% внаслідок зменшення малайзійського експорту скрапленого природного газу та продукції електроніки на 8,6%. Має свій вплив на ці процеси і тривале тарифне протистояння між США і КНР, яке особливо відчутне в Азії. Водночас, завдяки прямим іноземним інвестиціям японських компаній у розмірі приблизно 1,6 трлн єн Японія є найбільшим інвестором у промисловій сфері країни і другою після сусіднього Сінгапуру у сфері послуг та готельного бізнесу. Станом на сьогодні в Малайзії працюють майже 1400 японських компаній (Mitsubishi, Honda, Sony, NEC, Toyota, Matsushita) у таких галузях, як електроніка, автомобільна промисловість, обробка металів, хімічна та харчова промисловість. Таких результатів вдалося досягти завдяки дотриманню послідовної відкритої економічної політики малайзійськими урядовцями. Нещодавно Світовий банк опублікував свіжий рейтинг легкості ведення бізнесу «Doing Business-2019». Відповідно до нього Малайзія посіла 15-те місце зі 190 економік світу, поліпшивши свій торішній показник на 9 сходинок.

Варто зауважити, що ще 2006 року Японія й Малайзія уклали Угоду про економічне партнерство (The Japan-Malaysia Economic Partnership Agreement).

Зберігаючи прихильність до правил багатосторонньої торговельної системи, Малайзія також намагається розширювати можливості для торгівлі в межах регіональних торговельних угод, зокрема через проведення переговорів щодо регіональної економічної співпраці (The Regional Comprehensive Economic Partnership). Ба більше, дві країни поряд з Австралією, Брунеєм, Канадою, Чилі, Мексикою, Новою Зеландією, Перу, Сінгапуром та В'єтнамом є підписантами «Всеосяжної та прогресивної угоди про транстихоокеанське партнерство» (The Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership, TPP-11), члени якої поставили підписи під угодою в березні 2018 року.

Відносини Малайзії з КНР мають особливий характер, насамперед з огляду на торговельні та інвестиційні взаємини між двома країнами. Китай є державою номер один для малайзійського експорту (майже 14%) та імпорту (20%), а належність понад чверті населення Малайзії до етнічних китайців перетворює країну на найбільшого імпортера китайських товарів у межах АСЕАН. До того ж у країні щоденно видають чимало газет китайською мовою, серед яких провідними, впливовими з найбільшими накладками є «Kwong Wah Yit Poh» (заснована у 1910 р.), «Nanyang Siang Pau» (заснована у 1923 р.), «Sin Chew Daily» (заснована у 1929 р.), «China Press» (заснована у 1946 р.), «Guang Ming Daily» (заснована у 1987 р.), «Oriental Daily» (заснована у 2003 р.). Наведене твердження є важливим для розуміння суті та масштабів відносин. Також варто зауважити, що дружні зв'язки між Китаєм і Малайзією сягають глибини століть. Відомий китайський мореплавець Чжен Хе (1371–1433) і члени його флотилії відвідали Малакку щонайменше п'ять разів під час подорожей регіоном, сприяючи розвитку торгівлі між двома країнами.

1974 року після тривалих дискусій політичних еліт, Малайзія стала першою країною АСЕАН, яка встановила дипломатичні відносини з КНР. У 2019 році обидві країни святкуватимуть 45-ту річницю започаткування дипломатичних зв'язків.

Відносини між Малайзією і КНР мають статус «всеохопного стратегічного партнерства» (угода «Comprehensive Strategic Partnership», від жовтня 2013 року). Водночас у політичній взаємодії між країнами іноді виникають напруження (проблеми статусу й розширення прав китайської діаспори, аварія авіарейсу МН-370 у 2014 році, неодноразові вторгнення китайських риболовецьких суден, перегляд вартості інфраструктурних проєктів у межах ініціативи «Пояс і шлях» тощо).

Малайзія і далі розглядає Китай як важливого економічного партнера, попри появу час від часу негативної риторики. З огляду на це важливо простежити дії коаліційного уряду «Пакатан Харапан» («Альянс надії») упродовж останніх місяців 2019 року, які продемонстрували прагнення останнього поглибити економічні взаємини з КНР.

Під час ознайомчого робочого візиту прем'єр-міністра Махатхіра до Пекіна в серпні 2018 року останнім було висловлено думку про «нову форму колоніалізму в Азії, де переважає недобросовісна торгівля, а бідні за своїм розвитком країни не можуть конкурувати із заможними країнами». У процесі зустрічі сторони обмінялися думками щодо поточного стану й перспектив розвитку малайзійсько-китайської співпраці, актуальних питань регіонального та міжнародного порядку денного. Проте зараз є очевидним, що Малайзія, як і раніше, розглядає Китай як важливого економічного партнера незалежно від чинної політичної риторики. Критич-

не ставлення й позиція щодо тимчасового зупинення проєктів в межах «Поясу і шляху» треба розглядати виключно через призму бажання дискредитувати економічну спадщину колишнього прем'єр-міністра Наджиба Разака, якому висунуто низку корупційних звинувачень та щодо якого ведеться масштабне розслідування його діяльності за попередній період.

Головним мотивом поглиблення відносин з Китаєм є бажання малайзійської сторони дістати технологічні трансфери від інвестицій лідерів китайських компаній із різних сегментів ринку (Alibaba Group, Geely тощо) з урахуванням національних інтересів країни. Це може привести економіку Малайзії до наступного рівня цифрових і автомобілебудівних інновацій.

Варто зазначити, що Малайзія разом із Сінгапуром домінують на ринку електронної комерції Південно-Східної Азії. На ці дві країни припадає половина всього онлайн-продажу, здійсненого в АСЕАН.

Малайзія, як і будь-яка країна, що розвивається, потребує збільшення обсягів зовнішньої торгівлі та закордонних інвестицій. Китай у цьому сенсі є вагомим гравцем для обох сфер. За даними Малайзійської корпорації розвитку зовнішньої торгівлі MATRADE [2], малайзійський експорт до Китаю сягнув 138,9 млрд малайзійських рингитів (45,8 млрд дол. США) у 2018 року, що на 10,3% більше, ніж торік. 2018 року імпорт Малайзії з Китаю становив 174,93 млрд малайзійських рингитів, що на 6,4% більше, ніж 2017 року. 2018 року Китай залишався також найбільшим іноземним інвестором у Малайзії з приблизно 19,7 млрд малайзійських рингитів, згідно зі статистикою Малайзійської агенції з інвестиційного розвитку [3]. На доповнення до вищевикладеного, під час візиту урядового очільника Махатхіра до Китаю в серпні 2018 р., представники двох національних банків країн підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо угоди про двосторонній валютний своп.

До речі, варто зауважити, що питання заборони в деяких країнах використання пальмової олії є вагомим для малайзійської сторони, оскільки цей продукт є одним із життєво важливих для економіки країни та добробуту тисяч громадян, що працюють у сфері виробництва пальмової олії (за наявними даними ця цифра сягає 600 тис. осіб).

Загальновизнано, що найактуальнішим питанням для безпекової двосторонньої співпраці залишається ситуація довкола Південно-Китайського моря й наявних спірних територій. Позиція Пекіна й Куала-Лумпур із цього питання полягає в тому, щоби вирішити наявні суперечки на основі багатосторонніх переговорів політико-дипломатичними методами. Незважаючи на потепління двосторонніх відносин із Китаєм, за словами чинного Міністра закордонних справ Малайзії Сайфуддіна Абдулли, Путраджая (адміністративна столиця Малайзії) не обговорюватиме питання Південно-Китайського моря за принципом «сам на сам» із Пекіном.

Треба зауважити, що торік АСЕАН і КНР погодилися на єдиний проект документа, який постане основою майбутніх переговорів щодо кодексу поведінки в Південно-Китайському морі.

Для довідки: Зростання впливу Китаю в АТР вбачається країнами регіону як серйозний виклик для регіонального ладу. Дії Пекіна щодо спірних територій Південно-Китайського моря вже призвели до зростання видатків на оборону країнами АТР. Експерти прогнозують їх збільшення на рівні 23% до кінця десятиліття. Зокрема, Малайзія анонсувала створення військово-морської передової оперативної бази з подальшим розгортанням бойових гвинтокрилів, розвідувальних БПЛА великого радіусу дальності й Підрозділу спеціального призначення в Бінтулу у зв'язку зі збільшенням військової активності Китаю в регіоні. Зростання китайської військової потужності в регіоні змушує країни АСЕАН, включно з Малайзією, вдаватися до допомоги США і Японії. Японський морський флот регулярно проводить спільні навчання зі своїми колегами з країн АСЕАН. За останні роки уряд Японії надав деяким країнам-партнерам із «десятки» (Малайзії, Індонезії, В'єтнаму, Філіппінам) сучасні кораблі берегової охорони. У вересні 2018 року Малайзія і Японія підписали угоду про передавання деяких японських військових оборонних технологій (літаків, суден, радарів тощо).

Стан та перспективи розвитку відносин України з Малайзією **Політична взаємодія**

Малайзія – сучасна мультинаціональна й мультикультурна країна. Заслуговує на увагу той факт, що Малайзія була однією з перших країн, що визнали незалежність України. Так, кінець 2019 року позначено вагомою подією – відзначення 28-річчя визнання України і 27-річчя встановлення дипломатичних відносин між двома країнами. Проте двадцятисемирічний досвід взаємовідносин між Україною та Малайзією свідчить про те, що рівень зближення двох країн у політичній та торговельно-економічній, науково-технічній, інноваційній та гуманітарній сферах поки що не задовольняє сторони повною мірою. Упродовж усього часу двосторонні контакти між лідерами та високими посадовими особами України та Малайзії носили переважно епізодичний характер. Тому подальша активізація українсько-малайзійського політичного діалогу наразі є важливою й необхідною запорукою налагодження ефективних зв'язків із цією країною ПСА.

Головним кроком до активізації українсько-малайзійської співпраці став перший за історію відносин офіційний візит Президента України до Малайзії в серпні 2016 року, який став якісним показником змін підходів до взаємодії. У межах візиту глави Української держави до Малайзії було продемонстровано зміну підходів до розвитку відносин між державами.

Міжпарламентський діалог завжди був і залишається дієвим засобом розширення двосторонньої співпраці в інтересах громадян обох країн, а також стимулює пошук спільних рішень. Червень 2017 року відзначився створенням у Верховній Раді України групи дружби з Малайзією на чолі з народним депутатом України І.С. Алексєєвим. Формування аналогічних груп у законодавчому органі Малайзії нового скликання перебуває на стадії обговорення.

Вважаємо, що міжпарламентський діалог сприяв би встановленню зв'язків між апаратами, комітетами тощо для зміцнення й розвитку співпраці в політичній, соціальній, економічній, гуманітарній та інших сферах, а також для просування політично важливих для України інтересів, що потребують підтримання з боку іноземних парламентів, парламенту Малайзії зокрема. Такі зв'язки стали б корисними не лише з погляду зміцнення відносин між законодавчими органами, але і сприяли б формуванню парламентського важеля впливу на позицію Малайзії з питань, що становлять національний інтерес України.

Короткий аналіз засвідчив необхідність здійснення подальших контактів на вищому та найвищому рівнях та є об'єктивною та нагальною потребою, оскільки, крім розвитку політичного діалогу вони сприятимуть просуванню широкого спектра економічних інтересів України як у Малайзії, так і в усьому регіоні ПСА.

Важливим питанням формування нових відносин партнерства України та Малайзії є організація візиту до України прем'єр-міністра Малайзії у 2019–2020 роках. Другий в історії двосторонніх відносин візит очільника уряду Малайзії (перший відбувся в липні 2003 року) може не тільки зміцнити високий статус відносин, а й активізувати процеси співпраці з боку малайзійських підприємців і підвищити інтерес до економіки України.

Щодо термінів вищезазначеного візиту в Україну треба брати до уваги можливі східноєвропейські турне малайзійського прем'єр-міністра або його візити до РФ чи країн-сусідів України. Щоправда, перешкодою на шляху реалізації цих планів може стати вік очільника уряду Малайзії. На сьогодні він є найстаршим керівником держави у світі. 20 грудня цього року він святкуватиме свій 94-й день народження.

Торговельно-економічна співпраця

Наразі українсько-малайзійські відносини досягли найбільшого прогресу в торговельно-економічній сфері. Україна залишається одним із важливих торгових партнерів Малайзії серед країн Центральної та Східної Європи. Упродовж 2017–2018 років зафіксовано позитивну динаміку двосторонньої торгівлі.

Для довідки: за даними Державної служби статистики України, за січень-грудень 2018 року загальний обсяг зовнішньої торгівлі товарами між Україною та Малайзією склав 355,45 млн дол. США. Так, експорт товарів з України до Малайзії склав 125,58 млн дол. США, імпорт в Україну 229,87 млн дол. США. Негативне сальдо для України становить 104,28 млн дол. США.

Попри наявний товарообіг, у якому є тенденція до збільшення негативного сальдо, спектр торгових операцій між країнами і далі залишається досить обмеженим. У структурі українсько-малайзійської торгівлі переважає постачання сировини та готової продукції. 2018 року до основних товарних груп українського експорту входили чорні метали, зернові, олія соняшникова, овочі. Натомість основу структури імпорту малайзійських товарів становили електричні машини, пальмова олія, какао та вироби з нього, інші харчові продукти.

За кілька років Україна могла б збільшити двосторонній товарообіг із країнами ПСА до 1 млрд дол. США. Чималий поштовх цьому процесу може надати створення зони вільної торгівлі з однією з країн АСЕАН, наприклад, з Малайзією. Ця держава, як важливий партнер у регіоні ПСА, може стати для України однією зі сполучних ланок для доступу до потужного ринку АСЕАН. *Для довідки:* у м. Сочі (РФ) 19–20 травня 2016 року пройшов ювілейний 20-й Саміт Росія-АСЕАН. Однією з центральних тем саміту було формування широкого економічного простору (всеохопної зони вільної торгівлі), який включав би ринки АСЕАН, Євразійського економічного союзу (далі – ЄАЕС), потенційно Шанхайської організації співпраці. У травні 2015 року В'єтнам став першою країною серед країн АСЕАН, що підписав угоду про Зону вільної торгівлі з ЄАЕС. Російська сторона опрацьовує можливість укладання аналогічних документів із іншими державами АСЕАН: Сінгапуром, Камбоджею, Таїландом, Індонезією. Малайзія в найближчій перспективі також планує більш детально вивчити це питання. Зокрема, цю тему активно обговорювали з лідерами делегацій кожної з країн «десятки». За результатами роботи саміту прийнято Сочинську декларацію й погоджено Комплексний план дій на 2016–2020 роки. У листопаді 2018 року РФ і АСЕАН підписали спільну заяву про стратегічне партнерство та Меморандум про взаєморозуміння між АСЕАН та ЄАЕС у сфері економічної співпраці.

Двосторонніх органів високого рівня наразі немає. Для підвищення рівня координації розвитку економічних відносин між країнами потрібно прискорити роботу щодо проведення установчого засідання Спільного комітету з питань торгівлі, положення про який було погоджено й підписано під час візиту Президента України до Малайзії 3–5 серпня 2016 року. Саме започаткування такого спільного координаційного органу дасть змогу активізувати двосторонню співпрацю та підвищити рівень комунікації у галузях торгівлі, інвестицій тощо. Відповідно до постанови КМУ від 22.11.2017 № 900 Головою Української частини призначено першого

заступника міністра економічного розвитку й торгівлі України М. Нефьодова. Головою Малайзійської частини в складі попереднього уряду був заступник міністра міжнародної торгівлі та промисловості Малайзії Чуа Ті Йонг (YB Datuk Chua Tee Yong). Наразі питання щодо голови Малайзійської частини перебуває на етапі погодження.

Науково-технічна співпраця

Розширення співпраці в науково-технічній галузі сприятиме диверсифікації двосторонніх господарських зв'язків завдяки просуванню на ринок цієї країни високотехнологічної та наукоємної продукції з високою часткою доданої вартості.

Співпраця України й Малайзії в космічній сфері мала низку знакових та позитивних результатів, серед яких запуск малайзійського супутника «Тіунгсат-1» (TiungSAT-1) у вересні 2000 року за допомогою українського ракетносія «Дніпро-1», виведення на орбіту малайзійського супутника «Меасат-1Р» («MeaSAT-3a»/«MeaSAT-1R») у червні 2009 року за допомогою українського ракетносія «Зенит-3SLБ» на замовлення малайзійського оператора зв'язку Satellite Systems Sdn. У цьому зв'язку важливо продовжити діалог між профільними космічними відомствами сторін, зокрема Національним космічним агентством Малайзії (Agensi Angkasa Negara, ANGKASA) та Державним космічним агентством України для розширення сфер співпраці і виходу на новий рівень практичної взаємодії в межах «Національної космічної програми Малайзії на період 2030 р.» («National Space Policy 2030») [5], яка була започаткована в лютому 2017 року.

Ще одним важливим напрямом науково-технічної співпраці є сфера авіабудування. Для сприяння співпраці в цій сфері, зокрема щодо виробництва композиційних матеріалів і компонентів, виготовлених із них, відбувається процес встановлення контактів між ДП «Антонов» і Малайзійським інститутом технологій композиційних матеріалів (Malaysian Institute of technology of composite materials) та компанією «AIROD» (Aircraft Inspection, Repair & Overhaul Depot), яка працює над обслуговуванням, ремонтом і капітальним ремонтом літаків Королівських Малайзійських ВПС. Водночас продовжується програма співпраці між ПАТ «Мотор Січ» та вищезазначеною малайзійською спеціалізованою компанією.

Великі перспективи можуть здобути проекти, пов'язані з розміщенням у Малайзії потужностей спільного виробництва в космічній та авіаційній галузях. Великий науковий та високотехнологічний потенціал України є далекосяжним для малайзійського ринку. Щоправда, це вимагає більшої активності українських профільних відомств і організацій.

Наявний потенціал співпраці в ІТ-сфері також залишається невикористаним сповна.

Інвестиції

Офіційної інвестиційної співпраці між Україною та Малайзією на даний момент немає. Правова основа для такої співпраці є з 4 серпня 2016 року, з моменту підписання Угоди між Урядом України та Урядом Малайзії про уникнення подвійного оподаткування та запобігання (ухиленню від сплати податку на доходи) податковим ухиленням щодо податків на прибутки. Реалізація її положень сприяло б розвитку перспективних напрямів інвестиційної співпраці, залученню іноземних капіталовкладень та іншому. Щоправда, згадана Угода до цього часу не набрала чинності. Водночас Малайзія залишається перспективною країною в цій сфері, оскільки саме вона є одним із найбільших інвесторів серед країн ПСА.

Треба зазначити, що до чинників, які стримують інвестиційну діяльність між країнами, належить досить низька взаємна обізнаність як ділових кіл, так і державних структур у можливостях один одного. Заплановане створення Українсько-малайзійської ділової ради забезпечить стимулювання розвитку торговельно-економічних двосторонніх відносин, слугуватиме майданчиком для обміну інформацією між зацікавленими суб'єктами господарювання та стане місцем зустрічі ділових партнерів.

Сфера ВТС

Важливим компонентом двосторонньої співпраці може стати взаємодія у військово-технічній сфері.

У межах проведення міжнародної оборонної виставки «Defence Services Asia» («DSA-2018») і міжнародної виставки морської та авіакосмічної техніки «LIMA-2019» найбільшу увагу малайзійські військові приділили сучасним українським зразкам військової техніки в авіаційній, бронетанковій та радіолокаційній сферах.

Наразі наявний практичний інтерес щодо співпраці в галузях виробництва бронетехніки і протитанкового озброєння, спільного виробництва авіаційної техніки, спільного проектування багатоцільових патрульних катерів і їх подальше спільне виробництво на одному із суднобудівних підприємств Малайзії. Цей зовнішній проєкт сприятиме неабиякому просуванню України на ринках ПСА.

Новим перспективам на ринку Південно-Східної Азії сприяє також наявний режим санкцій США щодо покупців російського озброєння.

У напрямі довготривалої перспективи поглиблення виробничо-інвестиційної кооперації відповідає економічним інтересам України і може стати основою економічної співпраці України та Малайзії.

У квітні 2018 року Україна й Малайзія обговорили практичні аспекти організації установчого засідання Спільної комісії з питань оборони. Домовленість щодо цього була досягнута в серпні 2016 року під час візиту Президента України до Малайзії.

Для довідки: створення Спільної Комісії (далі – СК) передбачено п. 7 міжурядового Меморандуму про двосторонню співпрацю в оборонній галузі. До компетенції СК входять питання співпраці в оборонно-промисловій галузі (створення спільних підприємств, організація спільного виробництва, постачання запасних частин та комплектувальних, спільна реалізація готової продукції, навчання), в сфері оборонної науки та технологій (військова техніка та технології, оборонні дослідження та випробування, обмін фахівцями та науково-технічною інформацією). Головою Малайзійської частини СК є Генеральний секретар Міністерства оборони Малайзії. Голову Української частини СК не призначено. За взаємною попередньою домовленістю сторін, установче засідання СК має відбутися в Куала-Лумпурі після призначення Голови Української частини.

Інформаційна сфера

Принципово важливим є також присутність обох країн в інформаційному просторі одна одної.

Розширення контактів між українськими та малайзійськими інформаційними агентствами відповідає нагальній потребі у формуванні позитивного іміджу України в малайзійському інформаційному просторі. У цьому зв'язку було б доречним розглянути питання про відкриття представництва одного з українських інформаційних агентств у Малайзії.

Треба підтримувати кроки щодо підписання угоди про інформаційні обміни між єдиним національним інформаційним агентством України «Укрінформом» та національним інформаційним агентством «Бернама».

Освітня сфера

Забезпечення державного сприяння розвитку українсько-малайзійської співпраці в гуманітарній сфері потенційно є суттєвим чинником зближення двох країн. Донедавна однією з ланок співпраці між Україною та Малайзією була освітня сфера (в українських ВНЗ було підготовлено понад 2000 малайзійських фахівців, загалом у сфері охорони здоров'я). У червні 2005 року уряд Малайзії в односторонньому порядку ухвалив рішення про невідповідність рівня медичної освіти світовим стандартам, з огляду на корупційні практики серед викладацького та адміністративного складу медичних українських вишів та невизнання українських дипломів. Зазначені негативні моменти, без сумніву, звузили можливості для співпраці та призвели до суттєвого зменшення кількості малайзійських студентів в Україні.

У зв'язку з вищевикладеним необхідно розглянути питання про укладання з Малайзією окремої угоди про співпрацю у сфері освіти, за якою передбачалося б взаємне визнання ступенів та дипломів, виданих освітніми закладами двох держав.

Туризм і спорт

Одним із перспективних сегментів співпраці між Департаментом туризму та курортів Міністерства економічного розвитку й торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку) і Міністерством туризму та культури Малайзії може стати співпраця у сфері туризму. З кожним роком туризм відіграє дедалі більшу роль у посиленні загальнолюдських контактів між нашими країнами. Щоправда, кількість українських туристів, які відвідують Малайзію, набагато більша, аніж малайзійських в Україні. Станом на 2018 рік чисельність туристів з України перевищує 15 000 осіб на рік, проти 300 громадян з Малайзії.

Для довідки: 1997 року урядом Малайзії в розпал азійської фінансової кризи було започатковано програму під гаслом «Малайзія – справжня Азія» («Malaysia: Truly Asia»), що сприяла зростанню великої кількості іноземних туристів. Торік потік туристів до Малайзії склав 25,8 млн осіб та забезпечив надходження до державної скарбниці в розмірі 84,1 млрд малайзійських ринггітів (приблизно 20 млрд дол. США). Найбільше туристів прибуло з країн АСЕАН (Сінгапуру, Індонезії, Таїланду, Брунею), Китаю, Південної Кореї, Індії, Японії, Тайваню).

Підписання Україною та Малайзією договору про співпрацю у сфері туризму може стати повноцінною правовою базою для розширення співпраці в цьому напрямі.

Нині, за браком прямого авіасполучення між двома столицями та пасивністю українських туроператорів, збільшення міжлюдських контактів стримується. У зв'язку з цим, важливо налагодити співпрацю з Малайзійською асоціацією турагентів (Malaysian Association of Tour and Travel Agents, МАТТА). Проте варто наголосити, що ні окремий туроператор, ні навіть профільне українське міністерство (Мінекономрозвитку) не може самостійно здійснити прорив. Для якісних змін необхідна консолідація зусиль усіх гілок влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадських організацій.

Для довідки: Україна приділяє увагу підписанню з малайзійською стороною угоди щодо запровадження регулярних авіаційних рейсів за маршрутом «Київ–Куала-Лумпур–Київ». Результати консультацій із зазначеного питання засвідчили, що малайзійська сторона загалом позитивно сприймає цю ініціативу української сторони, вважаючи водночас, що на сучасному етапі є необхідність більш детального вивчення рівня попиту на такі авіарейси.

Співпраця в межах регіональних і глобальних міжнародних організацій

Україна прагне посилити співпрацю з АСЕАН не лише на двосторонній, а й на багатосторонній основі. З цією метою наша держава офіційно у 2018 р. повідомила Сінгапур, який тоді головував в АСЕАН, про свій намір приєднатися до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії (Treaty

of Amity and Cooperation in Southeast Asia). Станом на 2019 рік головним в АСЕАН є Таїланд. Україна також офіційно подала заявку на приєднання до Міжпарламентської асамблеї АСЕАН (ASEAN Inter-Parliamentary Assembly).

Як країна з великим мусульманським населенням, Україна також подала заявку на отримання статусу спостерігача в Організації Ісламського співробітництва (OIC).

Через обмежені можливості для активних контактів з азійськими державами на двосторонньому рівні Україна зацікавлена в пошуку альтернативних шляхів розвитку відносин із ними. Переведенню політичного діалогу з Малайзією та іншими країнами ПСА на більш системну основу сприяло б приєднання України до міжрегіонального форуму «Зустрічі Європа-Азія» (АСЕМ, Asia-Europe Meeting, ASEM). З урахуванням вступу у 2014 році на 10-му ювілейному саміті до АСЕМ Казахстану та Хорватії (Україна того ж року подала заявку на вступ), для нашої країни в цьому напрямі розгортаються нові перспективи.

Для України було б бажаним приєднання до багатостороннього діалогу в складі 53 членів (51 країна та 2 організації – Секретаріату АСЕАН і Європейської Комісії). Очевидно, що переваги використання АСЕМ простежуються через підтримання контактів з економічними партнерами (на держави, що беруть участь у цьому форумі, припадає понад дві третини зовнішньої торгівлі України, зокрема понад 90% торгівлі України з азійськими країнами). Приєднання України до цього форуму є доцільним із погляду географічного розташування, яке природно робить Україну з'єднувальною ланкою між Європою та Азією. Членство в АСЕМ дасть змогу Україні приєднатися до перспективних економічних, фінансових, інфраструктурних, гуманітарних проєктів.

Варто зазначити, що Україна та Малайзія активно взаємодіють із питань виборів до органів системи ООН, а також конвенційних органів. Зокрема, 2013 року було укладено домовленість про взаємний обмін підтриманням кандидатур Малайзії та України до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН на період 2015–2016 та 2016–2017 років, яку було успішно реалізовано.

Треба акцентувати увагу на тому, що від часу проголошення незалежності Малайзія, як непостійний член, обиралася до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй чотири рази (1965, 1989, 1999, 2015 рр.), тобто більше, ніж будь-яка інша країна Південно-Східної Азії.

27 березня 2014 року під час засідання Генеральної Асамблеї ООН, пов'язаного з агресією РФ проти України та анексією АР Крим, Малайзія підтримала резолюцію «Територіальна цілісність України» (A/RES/68/262). Як непостійний член РБ ООН під час розгляду питання щодо ситуації в Україні (21 та 26 січня, 17 лютого, 5 червня та 11 грудня 2015 року) на засіданнях цього органу Малайзія виступила з підтримкою суверенітету й територі-

альної цілісності України та засудила будь-які дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності та політичної незалежності нашої країни.

18 березня 2016 року під час засідання РБ ООН у форматі Арріа, присвяченого питанню дотримання прав людини в АР Крим, делегація Малайзії також виступила з позиції засудження дій РФ у Криму.

У липні 2015 року Малайзія в координації з Австралією, Бельгією, Нідерландами та Україною обстала з ініціативою внесення на розгляд членів РБ ООН проекту резолюції про створення міжнародного трибуналу для притягнення винних осіб до відповідальності за наслідками трагедії літака «Малайзійських авіаліній», рейсу МН-17 у липні 2014 року. РФ проголосувала проти його ухвалення, застосувавши право вето.

Малайзія, як і більшість держав-членів АСЕАН, утрималася від голосування під час розгляду проектів резолюцій ООН щодо стану прав людини в АР Крим та у м. Севастополі у 2016, 2017 та 2018 рр. у Третньому комітеті ООН та у 2016 і 2017 рр. на Генеральній Асамблеї ООН.

13 лютого 2017 року Малайзія стала співавтором ініційованої Україною резолюції РБ ООН «Захист критичної інфраструктури проти терористичних атак» S/RES/2341 (2017).

21 вересня 2018 року в ГА ООН делегація Малайзії, серед 48 інших країн, утрималася під час голосування щодо включення до порядку денного 73-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй пункту «Становище на тимчасово окупованих територіях України».

Не менш цікавим у досліджуваному аспекті є те, що Малайзія не була підписантом офіційних документів, присвячених висвітленню теми Голодомору 1932–1933 років в Україні, а саме: «Спільної заяви про 70-річчя Великого Голоду 1932–1933 рр. в Україні (Голодомор)» (А/С.3/58/9, 58-ма сесія ГА ООН, 2003 р.); Декларації «Про 75-ту річницю Голодомору 1932–1933 рр. в Україні» (А/63/613, 63-тя сесія ГА ООН, 2008 р.); «Спільної заяви про 80-річчя Великого Голоду 1932–1933 років в Україні (Голодомор)» (А/68/655, 68-ма сесія ГА ООН, 2013 р.). Проект Декларації щодо 85-річчя Голодомору перебуває на опрацюванні зовнішньополітичного відомства Малайзії. Враховуючи наявну тенденцію, ми можемо передбачити, що й цього разу делегація Малайзії утримається від участі в підписанні документа.

Висновки

З огляду на міжнародно-політичну ситуацію, у якій перебуває Україна, у межах відносин із державами Азії головними пріоритетами української зовнішньої політики мають бути такі.

1. Активізація політичних контактів із країнами АТР, Малайзією зокрема, для забезпечення політичної підтримки України на міжнародній арені в контексті тривалої агресії РФ проти України.

2. Економізація регіональної політики та двосторонніх відносин із провідними партнерами, чільне місце серед яких належить Малайзії.

3. Продовження формування співпраці з регіональними та трансрегіональними міждержавними структурами співпраці в Азії (АСЕМ, АСЕАН).

Актуальним залишається питання розширення нормативно-правової бази двосторонніх відносин із Малайзією. Є нагальна необхідність зміцнення двосторонньої договірно-правової бази (станом на 2019 рік налічується вісім договорів). На опрацюванні обох сторін наразі перебувають проекти низки міжнародних договорів у сфері вищої освіти, туризму, правової допомоги в цивільних справах.

Отже, сьогодні є потреба розробити новий формат відносин України з Малайзією. Також важливим є забезпечення залучення до формування нового курсу щодо Малайзії фахівців науково-дослідних установ НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, відповідних міністерств та відомств, представників ділових кіл, експертної спільноти, а також працівників дипломатичних установ, які мають досвід роботи в ПСА, що чергу так само сприятиме формуванню прогнозованої політики держави.

Нові напрацювання України у сфері зовнішньої політики щодо Малайзії треба розглядати як важливий компонент нової «східної політики» (майстер-план співпраці) у межах «Концепції зовнішньої політики України», який має бути розроблено так само ретельно й системно, як політику євроатлантичного вектора нашої держави, і має включати план дій, дорожню карту та чіткий імплементаційний механізм.

1. Asian Development Outlook: Economic Trends and Forecasts 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.adb.org/publications/asian-development-outlook-2019-strengthening-disaster-resilience>
2. The Official Portal Of Malaysia External Trade Development Corporation [Електронний ресурс]. – The National Trade Promotion Agency of Malaysia. – Режим доступу: <http://www.matrade.gov.my>
3. Malaysian Investment Development Authority [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mida.gov.my>
4. Malaysian: The Way Forward (Vision 2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unpan1.un.org/intra-doc/groups/public/documents/apcity/unpan003223.pdf>
5. Agensi Angkasa Negara. National Space Agency of Malaysia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.angkasa.gov.my/?q=en/technology/satellites>
6. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К.: НІСД, 2017. – 928 с.
7. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». – К.: НІСД, 2018. – 688 с.
8. Барщевський Є.І. Компаративний аналіз впливу азійської фінансової кризи та світової фінансової кризи на АСЕАН та нормотворчий інститут «Шлях АСЕАН» // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. – 2013. – Вип. 7–8. – С. 147–155.
9. Барщевський Є.І. Зовнішньополітичні інтереси України в субрегіоні Південно-Східної Азії: наявні проблеми та перспективи // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 93. – С. 353–357.
10. Барщевський Є.І. Еволюція АСЕАН в контексті глобалізаційних викликів XXI століття: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – М-во освіти і науки України, Чорномор. держ. ун-т. – Миколаїв, 2015. – 20 с.

11. *Гаврилюк О.В.* Вектор АСЕАН у зовнішній політиці України // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип.. 24: Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Частина III. Серія «Економічні науки» / за заг. ред. Н.О. Татаренко, В.Г. Ціватого. – Київ, 2017. – С. 61–67.
12. *Городня Н.Д.* АСЕАН як модель регіональної взаємодії держав Південно-Східної Азії // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 99. – С. 109–113.
13. *Городня Н.Д.* Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки): зб. наук. пр. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» / ред.: В.О. Швед, О.І. Лукаш, Н.Д. Городня. – К., 2015. – 230 с.
14. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004–2007) / авт. кол.: С.В. Віднянський, О.М. Горенко, А.Ю. Мартинов (відп. ред.), В.В. Піскіжова. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2014. – 394 с.
15. Зовнішня політика України в умовах глобалізації: анотована історична хроніка міжнародних відносин (2008–2013) / відп. ред. А.Ю. Мартинов; авт. кол.: С.В. Віднянський, О.М. Горенко, В.В. Піскіжова. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2015. – 378 с.
16. Зовнішня політика України в умовах глобалізації: Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2014–2016) / авт. кол.: С.В. Віднянський, О.М. Горенко, А.Ю. Мартинов (відп. ред.), В.В. Піскіжова (відп. секр.), Г.О. Харлан; НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2017. – 319 с.
17. Зовнішня політика країн АТР (1945–2000-ні рр.): [навчальний посібник] / О.В. Шевчук, Л.А. Вовчук, І.С. Погорелова; наук. ред. О.П. Тригуб. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – 292 с.
18. *Комарницький М.М.* Розвиток регіональних відносин у Південно-Східній Азії у світлі нових теоретичних концепцій // Вісник Львівського національного університету. Серія «Філософські науки». – Вип. 12. – Л., 2009. – С. 201–209.
19. *Комарницький М.М.* Україна та Південно-Східна Азія: перспективи співпраці в XXI сторіччі // Гуманітарні та соціальні науки: Матеріали I Міжнародної конференції молодих вчених HSS–2009. – Л.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С.147–149.
20. *Комарницький М.М.* Інституційні механізми забезпечення політичної стабільності в Південно-Східній Азії: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – Л.: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2010. – 212 с.
21. *Крупеня І.М.* Малайзійсько-американські відносини: основні етапи розвитку в XX–XXI століттях // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. 22: Серія «Політичні науки» / за заг. ред. М.А. Кулініча, Н.О. Татаренко, В.Г. Ціватого. – К.: ДАУ при МЗС України, 2015. – С. 177–183.
22. *Крупеня І.М.* Передумови гарантування миру в країнах ПСА у світлі нових теоретичних концепцій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. 1(43), Міжнародні відносини. – 2015. – С. 30–35.
23. *Крупеня І.М.* Місце Малайзії в сучасній системі міжнародної безпеки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 23: Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Частина II. Серія «Політичні науки» / за заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко. – К., 2016. – С. 72–81.
24. *Крупеня І.М.* Участь Малайзії у заснуванні АСЕАН та регіональних форумів // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2016. – № 4. – С. 19–27.
25. *Крупеня І.М.* Малайзія в регіональній безпеці Південно-Східної Азії [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. – Дипломат. акад. України при М-ві закордон. справ України. – Київ, 2017. – 18 с.
26. *Крупеня І. М.* Архітектор малайзійського дива // Гілея: науковий вісник. – 2018. – Вип. 135. – С. 381–386.
27. *Крупеня І.М.* Проблема спірних територій у Південно-Китайському морі // Проблеми міжнародних відносин. – К.: КиМУ, 2019. – Вип. 15. – С. 69–89.
28. *Лоссовський І.Є.* Антикризова стратегія та Нова економічна модель Малайзії: Корисний досвід для України // Україна дипломатична. – 2010. – С. 686–706.
29. *Лоссовський І.Є.* Зовнішня політика Малайзії: від колоніальної залежності до регіонального лідерства // Зовнішні справи. – 2010, № 2. – С.10–13; № 3–4. – С. 16–20.
30. *Лоссовський І.Є.* Еволюція безпекових концептів у субрегіоні Південно-Східної Азії: малайзійський акцент // Зовнішні справи. – 2011. – № 10. – С. 50–55.
31. *Лоссовський І.Є.* Проблеми розвитку національної та регіональної безпеки в Південно-Східній Азії // Університет. – 2012. – № 3. – С. 23–48.
32. *Михайлик А.К.* Малайзія: Тигр, що гуляє, як сам собі знає [Електронний ресурс] // ГРІНЧЕНКО-Інформ суспільно-політичне видання. – 2017. – Режим доступу: <http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/malajziya-tygr-shho-gulyaye-yak-sam-sobi-znaye/#.XLCjbugzbc5>

33. Місце Азіатсько-Тихоокеанського регіону у зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних пріоритетах України: аналіт. доп. / А.З. Гончарук, С.А. Кошовий, А.М. Кобзаренко, Н.С. Фабрика; за заг. ред. А.З. Гончарука. – К.: НІСД, 2014. – 65 с.
34. Пріоритети політики України щодо країн Азії: аналіт. доп. / А.З. Гончарук, А.М. Кобзаренко, О.К. Микал; ред.: О.В. Литвиненко; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2011. – 63 с.
35. Турчин Я.Б. Особливості та потенціал співпраці України з країнами АСЕАН // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 80. – С. 395–398.
36. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3. Предметно-тематична частина: К-о / відп. ред. М.М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – 315 с.
37. Холод І.Ю. Еволюція інтеграційних моделей у Східній Азії: порівняльний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2016. – 238 с.
38. Шергін С.О. Теоретичні засади та специфіка східноазійського регіоналізму. Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки) // Збірник наукових праць. – К.: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2015. – С. 9–18.
39. Шергін С.О. Азійсько-Тихоокеанський регіоналізм: концептуальні моделі та сучасна практика // Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України: Монографія / заг. ред. професорів С. Шергіна, В. Космини, Л. Чекаленко. – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2017. – 420 с. – С. 68–108.
40. Шергін С.О. Нові тенденції на ринку озброєнь Південно-Східної Азії // Україна: контекст світових подій. Аналітичні записки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2014–2017 рр.). / за заг.ред. д.і.н., проф. Кудряченка А.І. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – С. 232–244.
41. Шергін С.О. «Золотий» ювілей АСЕАН: досягнення і проблеми розвитку // Зовнішні справи. – 2017. – № 9. – С. 5–10.
42. Шевчук О.В. Система безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. – 197 с.
43. Шевчук О.В. Зовнішня політика країн Азії (1945–2000 рр.) / О.В. Шевчук, І.С. Погорелова, Л.А. Вовчук. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2011. – 304 с.

Serhii KOSHOVYI,
*Ph.D. in History, Chief Consultant,
Division of Interparliamentary Relations,
Department of International Relations
of the Verkhovna Rada of Ukraine*

UKRAINE-MALAYSIA RELATIONS: PRIORITIES AND MACHINERY

Abstract. The article analyses the trends and developments in Ukraine-Malaysia relations since their establishment in 1992. During the contemporary period, the economic, cultural, tourism links and other aspects of bilateral relations have expanded. There is plenty of scope for trade to continue growing. In fact, Ukrainian-Malaysian relations are complex, multifaceted, and have significant potential for further development. Ukraine sees Malaysia as an important and stable partner in Southeast Asia, a leading member of ASEAN and a moderate representative of the Islamic world. Both being UN members, Ukraine and Malaysia share a common perspective on a broad range of regional and global issues. This is followed by a whole complex of Malaysian issues, namely foreign, domestic, security policies, regional cooperation and others.

The article also assesses the contemporary trends in and prospects for Malaysian multilateral ties by identifying the changing dynamics that have brought a qualitative shift in Malaysia's relationships with the US, China, and Japan. Conclusions have been made on the enhancement of bilateral and multilateral cooperation.

The author concludes that the relations with Malaysia should be focused on the further intensification of political dialogue, maintenance of economic cooperation with Malaysian partners, search for opportunities for industrial and investment cooperation, taking into account national interests, as well as securing main lines of sectoral cooperation and developing cultural and humanitarian cooperation. The issue of expanding the legal framework of bilateral relations with Malaysia remains relevant. Therefore, today there is a need to elaborate a new format of relations between Ukraine and Malaysia.

Keywords: Ukraine, Malaysia, Southeast Asian countries, Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), foreign policy, diplomatic relations, security, regional cooperation, newly-industrialized countries, 'second wave', infrastructure.

Олександр ХАРЧЕНКО,
директор «Укрінформу»;

Георгій ТИХИЙ,
журналіст

ТВІПЛОМАТІЯ ПРОТИ ВІРУСІВ

Про виклики та можливості нової ери інформаційної дипломатії

Анотація. Кілька прикладів успішної твіпломатії продемонструвала за останні роки офіційна твіттер-сторінка Української держави. Акаунт @Ukraine було створено 2 червня 2016 року ентузіастами в Адміністрації Президента. Сторінки країн не є чимось новим у мікроблозі Twitter. Такі віртуальні представництва вже давно мали Франція, Канада, Норвегія, Росія тощо. Зазвичай їх ведуть співробітники міністерств закордонних справ, розміщуючи досить нейтральний контент про туристичну та інвестиційну привабливість своїх країн, або привітання зі святами. Проте 2017 року твіттер України вивів світову твіпломатію на новий рівень.

Ключові слова: твітломатія, твіттер, комунікаційні технології, публічна дипломатія, формування іміджу.

Що дає світовій дипломатії нова ера цифрової революції? Великі виклики і неймовірні можливості. Аби встояти перед обличчям перших і сповна скористатися другими, варто розібратися в суті моменту та нових інструментах, які з'являються в українському дипломатичному війську в ХХІ столітті.

Від Гутенберга до Цукерберга, від авіації до твіттера. За своїм масштабом поява інтернету затьмарює і перевершує попередні винаходи – телебачення, радіо, кіно та інших комунікаційних технологій свого часу. Землетрус у суспільно-політичному житті, спричинений нині похідними цього винаходу, можна порівняти хіба з наслідками створення друкарського верстата. Немає сумнівів, що зміни у політиці і дипломатії епохи Цукерберга будуть не меншими за зміни епохи Гутенберга. Не виключено, що справжній масштаб цього тектонічного зсуву не буде цілком усвідомлено за нашого життя.

Як відзначає у своїй книзі «Остання імперія» історик Сергій Плохій, за останні сто років щонайменше один винахід уже змінив природу дипломатії справді докорінно: авіація. З її становленням зустрічі на найвищому рівні, зокрема й між лідерами держав, стали справою лише кількох годин перельоту. Попри те що ера авіаційної дипломатії розпочалася з ганебної події. Першим дипломатичним перельотом став візит прем'єр-міністра Сполученого Королівства Невілла Чемберлена у Мюнхен і сумнозвісне повернення додому, коли британський лідер хвалився папірцем із гарантіями «миру» від Гітлера перед натовпом журналістів прямо біля трапа літака на Гестонському аеродромі в Лондоні.

Власне можливість організації особистих зустрічей лідерів держав протягом годин, а не тижнів, створила нову реальність дипломатії. Можливо, саме завдяки небаченому зростанню інтенсивності дипломатії, світові за останні сім десятиріч вдалося не зірватися у прірву, враховуючи наявність ядерної зброї.

Ця обставина, з одного боку, утримує акторів від глобального воєнного конфлікту, а з іншого – стимулює розвиток альтернативних засобів досягнення військових цілей, серед яких тероризм, інформаційні та гібридні війни грають визначну роль. Цифрова революція та розповсюдження інтернету формують цілий арсенал у цій справі – насамперед тим, хто не відкидає жодних засобів, авторитарним режимам. Наочним прикладом для України є так звана «Доктрина Герасимова» – російська військова концепція, згідно з якою пріоритет у війні надається інформаційним і підривним методам над конвенційними військовими діями.

Серед них і поширення дезінформації у соціальних мережах зі швидкістю лісової пожежі у серпні, і застосування кібернетичної зброї проти цивільної інфраструктури, і нові можливості втручання у виборчий процес будь-де у світі за допомогою фабрик тролів, ботів, цілеспрямованої поляризації громадської думки тощо.

Якщо авіація до певним чином стерла відстані для класичної дипломатії, то віртуальний світ стирає географічні обмеження для інформаційних стратегій держав. Найбільш напруженим полем битви за свідомість народів стають соціальні мережі: Twitter, Facebook, Instagram, TikTok.

Одним з різновидів сучасної інформаційної дипломатії стала так звана «твіпломатія» (англ. Twiplomacy) – від назви популярного мікроблогу Twitter. На відміну від України, де основні політичні баталії точаться у соціальній мережі Facebook, у західному світі більш політизованою та популярною серед лідерів громадської думки та політиків платформою є саме Twitter. Мікроблог дозволяє створювати стислі (до 280 символів) повідомлення, поширювати та коментувати їх. У ньому дописують і приватні користувачі, і популярні персони: зірки, політики, дипломати, журналісти, лідери громадської думки.

Як Президент США напросився у Північну Корею через твіттер. Через Twitter політики не лише доносять власні заяви, а й іноді безпосередньо займаються дипломатією. Одним із нещодавніх прикладів стала зустріч лідерів США та Північної Кореї.

Нинішній американський президент є одним з найвизначніших поціновувачів мікроблогу Twitter. Він пише повідомлення власноруч, часто неочікувано для власних радників. У якомусь сенсі такий спосіб комунікації руйнує усталену систему вироблення публічної політики, над якою працює команда з радників, пресекретарів, спічрайтерів, політтехнологів. Президент, який безпосередньо звертається до інших лідерів чи громадян через сторінку в соціальній мережі, оминає складну ієрархію та процес узгодження повідомлень.

Твіти (повідомлення) президента США за останні роки вже обвалювали акції транснаціональних корпорацій, впливали на ціну нафти, провокували дипломатичні та безпекові кризи. До винаходу інтернету такі випадки були поодинокими. Наприклад, відома історія з президентом США Рональдом Рейганом, який жартома ледь не оголосив війну СРСР. Американський лідер готувався до звичайного радіоефіру 11 серпня 1984 року, де мав повідомити американцям лише кілька порівняно незначних новин щодо нових законів про регулювання недільних шкіл у США. Натомість Рейган, перевіряючи мікрофон, жартома почав промовляти: «Мої співвітчизники американці, я радий повідомити вам сьогодні, що підписав указ про оголошення Росії поза законом на вічні часи. Бомбардування почнуться через п'ять хвилин». Заява стала відома громадськості і ледь не спричинила не просто дипломатичний, а цілком реальний конфлікт між двома ядерними державами.

Президент Дональд Трамп теж «оголошував бомбардування» у твіттері, спантеличуючи Іран, Росію, Сирію. Останній випадок онлайн-дипломатії у виконанні американського лідера стався нещодавно. Відправляючись із саміту «Великої двадцятки» в Осаці до Південної Кореї, Трамп неочікувано написав на своїй сторінці: «Після низки важливих зустрічей, включно із зустріччю з президентом Китаю Сі, я вирушаю з Японії до Південної Кореї разом з президентом Муном. Якщо лідер Північної Кореї Кім бачить таку можливість, я був би готовий зустрітися з ним на кордоні / у демілітаризованій зоні, аби просто потиснути йому руку та сказати “привіт”».

Зустріч із північнокорейським диктатором, організована через соціальну мережу, відбулася за два дні. Трамп став першим в історії американським президентом, який ступив на територію КНДР.

Можна поза сумнівом сперечатися щодо доцільності таких зустрічей. Адже нинішній американський президент відомий своїми критичними публічними оцінками демократичних союзників у ЄС і водночас люб'яз-

ним ставленням до автократів та диктаторів. Деякі експерти побачили в зустрічі з Кім Чен Ином лише сигнал від Вашингтона, що ядерна зброя гарантує будь-якому, навіть найстрахотливішому режимові у світі, незалежність, суверенітет та повагу. Водночас у цій статті не йдеться про оцінку доцільності тієї чи тієї політики, а лише розглядається новітня форма комунікації, завдяки якій стають можливими події, які раніше були надто мало ймовірними. Такі, як зустріч північнокорейського диктатора з американським президентом.

За класичної дипломатії, така зустріч організовувалася б десятками людей протягом місяців із ретельним вивченням переговорних позицій, стратегічних цілей, меседжів, із «човниковою» дипломатією емісарів між столицями тощо. Нині цей процес може зайняти два дні, організований спонтанно через твіттер особисто президентом. Наслідки таких зустрічей відповідні: крім символізму, вони, здається, не мають жодних корисних практичних наслідків. Водночас особисті зустрічі все ж таки здатні неочікувано зрушити процеси.

Як і в багатьох інших сферах, можемо лише відзначити, що й у дипломатії настає ера «прямого ефіру». Коли стратегічне планування поступається спонтанності, а замість стадійності процесу події розгортаються потоково.

Як Україна перемогла Росію на цифровому полі битви. Кілька прикладів успішної твіпломатії продемонструвала за останні роки офіційна твіттер-сторінка Української держави. Акаунт @Ukraine створено 2 червня 2016 року ентузіастами в Адміністрації Президента. Його заснували та вели фахові комунікаційники – Ярема Дух, Олег Науменко та Артем Жуков. Сторінки країн не є чимось новим у мікроблозі Twitter. Такі віртуальні представництва вже давно мали Франція, Канада, Норвегія, Росія тощо. Зазвичай їх ведуть співробітники міністерств закордонних справ, розміщуючи досить нейтральний контент про туристичну та інвестиційну привабливість своїх країн, або привітання зі святами.

Проте 2017 року твіттер Україна вивів світову твіпломатію на новий рівень. Російсько-українська війна не могла не перекинутися і на віртуальний простір. Усе почалося з жартівливого повідомлення у травні 2017 року, в якому офіційна українська сторінка своєрідно відповіла на спроби Росії привласнити Анну Ярославну, дочку київського князя і дружину французького короля Анрі I. Це сталося одразу після скандальних заяв російського президента під час візиту до Версаля, де, розповідаючи про російсько-французькі історичні зв'язки, лідер держави-агресора вирішив для чогось згадати – як приклад тісних взаємин двох країн – Анну Ярославну.

У своєму повідомленні цифрова «Україна» нагадала порядок історичних подій: мовляв, у 1051 році, коли Анна Ярославна стала королевою Франції, у Москві на болотах ще квакали жабки. Офіційна російська сторінка

не забарилася із відповіддю у притаманному імперському стилі: мовляв, у Росії, України та Білорусі спільна історія, і лише політики «поділили братні народи».

На цю реакцію росіян українська сторінка відповіла дуже коротким повідомленням: «Ви що, справді ніколи не змінитесь?» запитала Україна в Росії, додавши відеорулик з популярного на заході мультсеріалу «Сімпсони», де в одній зі сцен російський представник у Радбезі ООН грюкає кулаком по столу, і табличка з написом «Росія» перевертається, а з іншого її боку написано «Радянський Союз».

Несподівано ця картинка і шість слів попали просто в серце західним аудиторіям. Жартівлива відповідь України почала набирати поширення з вірусною швидкістю. Коли кількість ретвітів досягла десятків тисяч, про історію почали писати світові ЗМІ. За лічені години після повідомлення про історію сутички України і Росії у твіттері написали десятки міжнародних видань, включно із The Daily Beast, Mashable, CNN. Менше ніж за добу повідомлення набрало майже 40 тисяч поширень і більше ста тисяч вподобань. CNN назвало подію «прикладом новаторської дипломатії», а The Daily Beast відзначило, що Україна своєю «гіфкою» «зробила» Росію. Звісно ж, всі світові ЗМІ, які написали про подію, мусили також пояснити своїм читачам, що Анна Київська була дочкою київського князя, до якого Росія має сумнівне відношення, а нині між Україною та Росією йде війна. Це нагадування у світових ЗМІ у час, коли західні аудиторії вже майже не отримували повідомлень про бойові дії, що тривають на Сході України, було конче необхідним.

Так троє молодих фахівців-комунікаційників з України здобули важливу інформаційну перемогу над цілим департаментом російського МЗС, який веде сторінку РФ у твіттері. Завдяки кмітливості, легкості, розумінню західного культурного контексту, сміливості діяти нестандартно та виходити за межі стриманої, обережної та обтяженої бюрократією дипломатії офіційних інституцій. Сміливість принесла щедрі дивіденди. Україна показала себе з прогресивного та нестандартного боку, про неї написали десятки видань, одностайно присудивши саме Києву перемогу в одній з перших в світі твіттер-битв двох держав.

Як і у випадку з американським президентом та його непередбачуваними повідомленнями у соціальній мережі серед ночі, які змушують здригатися лідерів інших держав та співробітників його власної пресслужби, з тіпломатією офіційної сторінки України ми бачимо ту саму тенденцію: нівелювання усталених процедур, ієрархії, спонтанні дії на противагу виваженим повідомленням, перехід від спланованої стратегії до спонтанної дії, від горизонту планування та стабільності до потокового мислення «прямого ефіру», коли все йде не за планом, а як вдасться, бо жодного плану немає.

Швидкість інформації перетнула епідеміологічний поріг. Нині говорять про пришвидшення потоку інформації, що змушує політиків, медіа, дипломатів жити у нових умовах. Насправді ж ідеться про дещо фундаментальніше, ніж просто зростаюча швидкість обміну даними.

Справді, швидкість поширення новин постійно зростає і призводить до глобальних змін у суспільно-політичному устрої держав. Так, під час Великої французької революції, завдяки розвитку періодики, новини про події у Парижі досягали Марселя за 3–4 дні, що було нечуваною на той час швидкістю. У становленні тоталітарних держав ХХ сторіччя визначну роль відіграло радіо. Фашистський «дуче» Беніто Муссоліні міг виступати на площі у Римі, а його слухала – просто у ту саму мить! – вся Італія. Коли до німців звертався нацистський фюрер Адольф Гітлер, нація завмирала біля радіоприймачів. Тотальність стала можливою завдяки одномоментності.

Нині ж ідеться про перехід до нового типу комунікативної реальності. Вона не просто одномоментна, вона вірусна. Це означає, що на відміну від радіо та періодики, які доносили повідомлення до пасивного слухача чи читача, у світі соціальних мереж користувачі самі стають активними розповсюджувачами інформації. Це пояснює природу вірусності. Більше ніхто не контролює інформаційний простір. У ньому просто спорадично та спонтанно виникають вірусні інформаційні хвилі, вибухають інформаційні бомби, зокрема й начинені дезінформацією. І кидаємо їх ми самі.

Можливо, саме тому низка держав почали опрацьовувати власні принципи буття у такому непередбачуваному та небезпечному середовищі. Наприклад, урядовці у Тайвані в останні роки намагаються ввести так зване «правило 60 хвилин». Це означає, що будь-яка державна структура має відреагувати на інформаційну хвилю, яка її стосується, протягом 60 хвилин. Спростувавши недостовірну інформацію або надавши додаткові факти. За свідченнями тайванських чиновників, лише реакція у межах 60 хвилин дозволяє ефективно загасити інформаційну пожежу. Якщо на зловмисну інформаційну кампанію не відреагувати протягом 6 годин після її початку, комунікацію вважають безнадійно проваленою. Така стратегія виживання конче необхідна у Тайвані, оскільки інформаційна безпека країни знаходиться під постійною загрозою від потужного Китаю.

У Литві вигадали власний спосіб боротьби з дезінформацією. Зусилля литовців з протидії зловмисній російській пропаганді концентруються не на рівні уряду, а на рівні небайдужих громадян. Після вторгнення Росії в Україну литовці створили мережу активістів, відомих під назвою «Ельфи». Вони у цілодобовому режимі аналізують інформаційний простір і створюють опір російським троям, коли бачать цілеспрямовані інформаційні атаки на свою країну.

Цікаво, що мережа не має усталеної ієрархії та структури. Інформаційним волонтером може стати кожен і приділити заняттю стільки часу, скільки вважає за потрібне. Девіз організації простий і звучить приблизно так: «Ти даєш ельфам стільки, скільки ладен дати, і береш від них стільки, скільки хочеш взяти». Так само, як і в Тайвані, лідери литовських ельфів користуються принципом, що будь-який інформаційний напад має бути відбито протягом години-двох. Якщо цього не сталося, комунікаційна оборона не буде ефективною. Пожежа поглине значні частини віртуального лісу і погасити її буде неможливо.

Як на вижити серед цієї смертної віртуальної любові? Чому нас вчить досвід спроб і помилок, власних і чужих, у новому прекрасному світі вірусної комунікації? Перемагають ті, хто виявляються більш швидкими, гнучкими та сміливими. Ті, хто очолює комунікацію чи вправно її перенаправляє. Ілюзії про можливість контролювати інформаційний простір треба залишити в минулому. Але це не означає, що неможливо розробити принципи та розвинути навички ефективної дипломатії у ньому.

Як досягти швидкості і фаховості водночас? Цю дилему доведеться розв'язати тим, хто прагне перемагати у світі твіпломатії та онлайн-комунікацій. Вочевидь вже те, що на зміну непереможним вертикальним ієрархіям мусять приходити децентралізовані моделі з високим ступенем відповідальності нижньої та середньої ланок та міцними горизонтальними, а не вертикальними зв'язками. Краще одна помилка швидкої комунікації на дев'ять «попадань», ніж десять запізнєних, хоча й бездоганих повідомлень.

Для цього дипломати мають не лише бути активними у соціальних мережах – і йдеться не лише про Twitter, а й про Instagram, Facebook, TikTok, Telegram та інші – а й регулярно навчатися так званому «СММ» (від англ. Social Media Management – менеджмент соціальних мереж) у фахівців галузі з приватного сектору. Необхідна масштабна програма навчання з ведення сторінок у соціальних мережах не лише для комунікаційних відділів дипломатичної системи, а й для всіх дипломатів. Розподілена відповідальність усіх ланок системи здатна створити децентралізовану систему гнучкого і швидкого реагування.

Деякі українські дипломати уже використовують соціальні мережі ефективно. Серед них і посол України в Австрії Олександр Щерба, і постійний представник України при ООН Володимир Єльченко, і донедавна посол України у Фінляндії Андрій Олефіров, і представник України при ПАРЕ Дмитро Кулеба, і посол України у Чехії Євген Перебийніс, і інші талановиті українські дипломати. Їхній досвід було б доцільно поширити на всю систему МЗС. Україна має постійно вдосконалювати свої онлайн-спроможності.

Oleksandr KHARCHENKO,
Ukrinform Director;

Heorhii TYKHII,
Journalist

TWIPLOMACY AGAINST VIRUSES

On the Challenges and Opportunities of the New Era of Information Diplomacy

Abstract. In recent years, the official Twitter of Ukraine has amply demonstrated several examples of successful twiplomacy. @Ukraine account came into being on 2 June 2016 through shared endeavour and ardour on the part of the Presidential Administration. It owes its existence and development to the three inspired young people, namely Yarema Dukh, Oleh Naumenko and Artem Zhukov, professional communicationists. Twitter accounts of countries are nothing new. Such virtual representations have long been administered by France, Canada, Norway, Russia and others. As a rule, foreign office staffs are in charge of these accounts, filling it with quite neutral content on tourist and investment appeal of their respective countries or holiday greetings.

However, in 2017, Ukraine's Twitter set a new standard for global twiplomacy. It goes unchallenged that a spillover effect of the Russo-Ukrainian war could not fail to include virtual space. It began in May 2017 with a humorous message, in which the official Ukrainian page responded in a specific way to Russia's attempt to arrogate to itself the memory of Anna Yaroslavna, daughter of the Grand Prince of Kyiv and wife of Henry I of France. It happened in the immediate aftermath of the Russian President's bigoted statements during his visit to Versailles. While dwelling on historically close ties between Russia and France, the leader of the terrorism-sponsoring state decided for some reason to recall Anna Yaroslavna in an attempt to depict the friendly relations between the two countries.

In its message, Ukraine reminded the correct historical sequence in a digitally kind manner: in 1051, when Anna Yaroslavna became queen of France, Moscow was still a boggy birch forest. The official Russian response was not long in coming in its inherently imperial style: according to it, Russia, Ukraine and Belarus have a common history and only politicians "divided the fraternal peoples".

Ukraine's response was very succinct: "You really don't change, do you?" with an attached video extract from the popular Simpsons animated sitcom, where in one of the scenes a Russian representative in the UN Security Council bangs his fist on table, causing "Russia" nameplate to flip and reveal the thinly disguised "Soviet Union."

In an unexpected turn of events, this picture and six words above resonated in the hearts of the Western audience making Ukraine's humorous response go viral. When the number of retweets reached tens of thousands, world media outlets turned it into a breaking news. In a matter of hours, the message about the Ukraine-Russia clash in Twitter became a talk of the town owing to dozens of international outlets, inter alia, The Daily Beast, Mashable and CNN. In less than an overnight, the message garnered nearly 40,000 shares and more

than 100,000 likes. CNN called the event “an example of groundbreaking diplomacy”, and The Daily Beast noted that by using the gif, Ukraine “threw major shade” at Russia. Certainly, all the world media, which wrote about the event, also had to explain to their readers that Anna Kyivska was the daughter of the Grand Prince of Kyiv, to whom Russia has a dubious link, and that now there is a war ongoing between Ukraine and Russia. These messages were there to serve as a much-needed reminder in the world media outlets at the time when Western audiences were no longer receiving reports of hostilities in eastern Ukraine.

That way, the three young communication specialists from Ukraine emerged victorious in an important information battle with the entire Russian Foreign Ministry department in charge of the Russian Twitter account, owing to their savvy, wit, and insight into the Western cultural context, courage to act outside the box and trespass the confines of the bureaucratic red tape. The courage has borne generous fruit, displaying Ukraine’s progressiveness and creativity, while also attracting extensive international coverage, which unanimously awarded Kyiv victory in one of the first twitter battles of the two states.

Keywords: Twitter, twiplomacy, professional communicationists, public diplomacy, image formation.

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
докторка політичних наук, професорка
Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка,
заслужена діячка науки і техніки України;

Вячеслав ЦІВАТИЙ,
кандидат історичних наук, доцент
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
заслужений працівник освіти України

БРИТАНСЬКА Й АМЕРИКАНСЬКА СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ДИПЛОМАТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Анотація. Автори аналізують основні вимоги до підготовки дипломатів провідних закордонних держав, розкривають схеми підготовки дипломатичного корпусу Великої Британії та США. Привертають увагу до специфіки впровадження схем навчання, передавання знань та інформації, особливостей формування професійної компетентності, вимог до підбору викладацького складу та визначення необхідних до опанування навчальних дисциплін. Знайомлять читачів з успіхами й невдачами закордонної системи підготовки дипломатів.

Саме досвід дипломатичних шкіл США й Великої Британії багато в чому є цінним і корисним для держав пострадянського простору в контексті використання їхнього практичного досвіду, оскільки вони мають усталені традиції, оперативно й адекватно реагують на нові виклики та загрози глобалізованого світу XXI століття в контексті тих реформ дипломатичної служби, які розпочато й в Україні.

Ключові слова: система підготовки дипломатів, школа дипломатії Великої Британії, школа дипломатії США, зовнішня політика, дипломатія, інститути дипломатії, інституціоналізація, Україна.

Актуальність теми обґрунтовується новими викликами й загрозами глобалізованого поліцентричного світу XXI століття. За цих обставин дипломатичні служби держав слід адаптувати до нових умов і посилити свій кадровий потенціал. Як засвідчує практика, саме дипломатичні школи

Сполучених Штатів Америки й Великої Британії найефективніше адаптувалися до глобалізаційних реалій сьогоденного світоустрою. Цей досвід потребує детального аналізу й упровадження найприйнятніших підходів та елементів кадрової політики, зокрема й в Україні.

Глобальні зміни в суспільно-політичному житті США та Європи, що відбулися після горезвісних подій 11 вересня 2001 року, спонукали політичне керівництво США, Великої Британії, інших провідних держав Європи до пошуку нових шляхів убезпечення суспільства від загроз у сучасному світі та, відповідно, до кардинального перегляду історично-традиційних підходів до забезпечення кадрової політики у сфері зовнішніх відносин і національної безпеки й оборони, а саме: переходу від традиційної до інноваційної моделі підготовки кадрів та ефективного кадрового менеджменту в дипломатичній службі й оборонній сфері своїх держав [1, р. 196–209].

Особливу увагу США в сучасних умовах приділяють новачійним підходам щодо порядку здійснення кадрової ротації в Держдепартаменті США й системи підвищення кваліфікації (професійної майстерності та компетентностей) дипломатів, як відповіді на нові виклики й загрози ХХІ ст. Іще в середині 1990-х років американська політична й академічна еліта усвідомила необхідність кардинальних змін у системі зовнішньополітичних інститутів і доцільність реформування дипломатичної служби США.

Події 11 вересня 2001 року стали каталізатором оновлення моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів і моделі кадрового менеджменту в зовнішньополітичній сфері США й актуалізували порушену в дослідженні тему. У ХХІ столітті особливо цікавим для держав пострадянського простору, у контексті використання практичного досвіду, є саме досвід США з огляду на ті реформи державної служби, які було розпочато в Україні та інших державах пострадянського простору в умовах інтеграційних процесів і глобалізації. Адже США мають усталені історичні традиції кадрової політики, оперативної й адекватно реагують на нові виклики й загрози сучасного глобалізованого світу.

Ця стаття продовжує попередні дослідження авторів [2, р. 182–186].

Дипломатична служба Сполучених Штатів Америки традиційно є порівняно невеликою за своєю чисельністю, але водночас найбільш компетентною, кваліфікованою й ефективною частиною зовнішньополітичного механізму Сполучених Штатів Америки. Історично так склалося, що Державний департамент США розташований на відстані кількох кварталів від Білого дому у Вашингтоні, у будинку імені Гаррі Трумена. Державний секретар США є головою Держдепартаменту США й безпосередньо підпорядковується Президентові США. Держсекретар Сполучених Штатів організовує діяльність і керує департаментом та персоналом. Інституційне затвердження 1980 року Закону «Про Закордонну службу США» визна-

чило пріоритети цієї інституції. У документі зазначено: «Конгрес вважає, що кар'єрна Закордонна служба, заснована на високому професіоналізмі, служить національним інтересам держави й необхідна для здійснення підтримки Президентові й Державному секретареві у веденні ними зовнішніх справ Сполучених Штатів».

Мета статті – проаналізувати й використати в практичній діяльності української дипломатії набутий передовий досвід дипломатичних шкіл США та Великої Британії в умовах глобалізаційних впливів ХХІ століття.

Для аналізу системи підготовки закордонних дипломатів розглянуто американську й британську освітні моделі.

У Великій Британії дипломатичної академії як державного навчального закладу довгі роки не було. Першу в історії Британської Співдружності дипломатичну академію відкрили тільки 10 лютого 2015 року. За британськими законами дипломатична академія має бути центром передового досвіду задля допомоги урядовим службовцям, що працюють у різних структурах над міжнародними проблемами, обміну досвідом та навчання. Це сприятиме розширенню можливостей і мережі співпраці установи з іншими академічними та дипломатичними закладами. Навчання в академії намагаються зробити доступним, цікавим і творчим [3].

Дипломатична академія Великобританії складається з одинадцяти факультетів, що охоплюють основні структурні підрозділи Міністерства закордонних справ: міжнародної політики, дипломатичної практики, держави й суспільства, іміджу Великої Британії, консульської служби та кризового менеджменту, економіки й успішності, Європи, багатосторонньої співпраці, безпеки, оборони й розвідки, права, мови [4].

Заступник міністра закордонних справ Великої Британії пан Сімон Фрейзер зазначав, що поява такої установи була викликана необхідністю в забезпеченні послідовної глибокої підготовки зі всіх напрямів дипломатичної роботи. Водночас провідною ідеєю британської дипломатичної академії визначено «Ініціативу дипломатичного вдосконалення» (Diplomatic Excellence Initiative). Головною темою зазначеної ініціативи є підготовка спроможних та кваліфікованих виконавців, розбудова потужної глобальної мережі дипломатичної та консульської служби, сприяння досконалості у виробленні політичних рішень і набуття консульського досвіду, що опиратиметься на засадничі складники провідної ідеї: відповідальність; заохочення інновацій; спільна команда під гаслом «працюємо разом». Дипломатична академія є відкритою для всіх, хто працює над реалізацією британських інтересів за кордоном. Це означає рівноправну участь у навчанні і студентів, і дипломатів, як у країні, так і за її межами.

Водночас академія є відкритою для всіх складових британського урядування. Обираючи схему навчання, опираючись на досвід приватного

та державного секторів, керівництво академії зупинилося на схемі факультетів. Як згадано вище, таких визначено одинадцять, що охоплюють головні напрями, характерні для міжнародної діяльності та співпраці в інтересах країни. Водночас враховано, що академія є центральною частиною Міністерства закордонних справ, має свої приміщення, включно з науковою бібліотекою. Завдання академії сконцентровано на посиленні ефективності Міністерства закордонних справ, яке є міжнародним центром ідей і досвіду, його вважають найкращою дипломатичною службою у світі, що здатна захищати інтереси Великої Британії в непередбачуваному та конкурентоспроможному міжнародному середовищі.

Одним із фундаментальних принципів академії є використання знань, навичок і практичного досвіду, набутого талановитими колегами закордонного відомства та британського уряду. Добір викладацьких кадрів свідчить про наявний великий потенціал, який може навчити, а з іншого боку, про слухачів, які мають бажання навчитися (внутрішнє бажання самореалізації й набуття нових професійних компетентностей).

Працює академія за трирівневою системою: основні знання (Foundation), практичні навички (Practitioner) й експертний рівень (Advanced).

В академії засвоюють базові знання, якими мають володіти всі працівники зовнішніх відносин. Навчання полягає в наданні переваги застосуванню різноманітних методів, зокрема й електронному навчанню. Освітні модулі розроблено так, щоби слухачі мали можливість вивчати їх поступово й самостійно. Однак, як свідчить британська практика, навчання в групах має свої переваги: сприяє зростанню мотивації, уміння працювати в команді та, зрештою, толерантності. Із цією метою в кожную групу долучили викладача, який поступово навчатиме засадам британської та світової дипломатії.

Перший базовий рівень навчання в академії тривав із квітня 2015 року й завершився проведенням тестування восени того самого року. Кожен факультет (з одинадцяти) поділено на вісім модулів, перший – вступний. Працівники можуть бути на роботі й водночас отримувати конкретні навчальні завдання – самотужки готуватися за тестами. Тести буде оцінено наприкінці року, кожен тест супроводжується відповідним сертифікатом.

Наступний рівень навчання в академії є практичним. Практичні знання передбачають одержання навичок роботи в міжнародному середовищі за такими напрямками: безпека; процвітання; Велика Британія та світ; краєзнавчі знання; Велика Британія та Європа; уряд; парламент. Наприклад, знання про парламент передбачають: ознайомлення з консульськими, кризовими й правоохоронними органами та державною службою парламенту. Велика Британія: історичні корені країни; виборча система; культура та цінності; заморські території; членство та вихід із ЄС тощо.

Можуть бути й інші теми, як-от: Ірак; шлях до розвитку; економіка; наука й інновації; зміна клімату; економічна дипломатія; торгівля та інвестиції; національна безпека; інтелектуальна боротьба з розповсюдженням зброї масового знищення; кібербезпека.

За результатами вивчення курсу передбачено написання реферату з ґрунтовними висновками. Отже, практичний рівень розраховано на персонал, що працює в конкретних сферах, який потребує глибших знань із деяких проблем.

До навчального плану включено також і ширшу тематику, що дає змогу персоналу зосередитися на конкретних необхідних напрямках навчання. Цю схему доповнюють неформальні можливості отримання знань, зокрема під час робочих зустрічей із фахівцями, заходів із запрошеними доповідачами, участі в семінарах.

Відділи можуть організувати власне навчання, проводити майстер-класи тощо. Для цього частина матеріалів є доступною в електронних ресурсах, однак опанування деякими темами вимагатиме безпосереднього відвідування занять. На сторінках мережі академії розміщено повну інформацію щодо схеми навчання та про те, як дістати доступ до підтем, що вас цікавлять. Тобто слухач сам обирає напрям навчання, тематику, яка йому потрібна. Тому академія радить зосередитись одразу на необхідних напрямках і курсах для поглиблення знань, умінь, навичок і професійних компетентностей із конкретних питань обраної спеціалізації.

Передбачено також, що владні високопосадовці також прагнутимуть опанувати нові професійні компетентності, додаткову професійну практику чи згадати засади дипломатичної роботи. Поступово й цей контингент буде охоплений навчанням [5].

Експертний третій рівень навчання призначений для співробітників, які вже мають неабиякий досвід і знання у своїй сфері. Система навчання для експертів передбачає співпрацю з академічними установами для підвищення кваліфікації або відрядження за межі уряду.

У межах вищого рівня підготовки деякі старші співробітники передають слухачам власний досвід у формі майстер-класів. Так, один із послів Британської Співдружності в Бразилії розповів про цю країну та поділився своїми порадами щодо особливостей роботи в ній. Водночас постійний представник Сполученого Королівства Великої Британії в ООН у Женеві поділилася власним досвідом роботи з питань подолання загроз, зокрема й епідемії Ебола. Відеокліпи головних навчальних моментів із цих майстер-класів розміщено для перегляду в мережі Дипломатичної академії.

Академія пропонує також скорочену систему підготовки протягом трьох тижнів. Мета цієї програми – сприяти працівникам групи А й В набутти навичок роботи в новому середовищі (без відриву від виробництва) з огляду

на неможливість брати участь у стаціонарних заняттях. Таку схему роботи запроваджено для тих, хто перебуває за кордоном, а стислий практичний курс вони здобувають через програму одноденного візиту. Типова програма включає відвідування різних підрозділів закордонної установи.

Запроваджений фонд експертизи покликаний допомогти співробітникам розширити багаж тематичних та географічних знань із дипломатичної досконалості. Географічна експертиза полягає в пізнанні країн, регіонів, культур і релігій, моделей дипломатії та дипломатичного інструментарію. Водночас тематична експертиза допоможе краще зрозуміти такі пріоритетні сфери політики, як політика безпеки, консульський захист або програма розвитку. До того ж упроваджується вдосконалення знань у конкретній сфері, як-от примусове одруження, боротьба з тероризмом або зміна клімату, багатосторонні процеси в ЄС, ООН чи G20.

Фонд експертизи також упроваджує короткі відрядження чи прикріплення до промислових об'єктів, аналітичних центрів, неурядових організацій, відповідних служб іноземних держав або міжнародних установ (ООН, НАТО) тощо. У разі високого рівня написаних рефератів, експертиз, аналітичних записок зазначені проекти можуть бути профінансовані, а надалі включені до навчальних програм академії.

Академія також пропонує широкий спектр можливостей навчатися під керівництвом відомих, зокрема й закордонних, лідерів. Програму лідерства пропонують новопризначеним керівникам і заступникам голів місій, а також іншим вищим за посадою особам. Доступне також формальне та неформальне навчання на практиці, наприклад, прийняття гостей, спікерство, обідні семінари тощо.

Підготовку американських дипломатів здійснює Інститут закордонної служби – Foreign Service Institute (далі – FSI) Державного департаменту (Вашингтон, США) – заклад Федерального уряду Сполучених Штатів. FSI забезпечує понад 800 навчальних курсів, зокрема майже 70 іноземних мов, навчаючи за рік понад 170 тисяч абітурієнтів для Державного департаменту та слухачів із більш ніж 50 інших державних установ і відділень військової служби. Це разючі цифри навіть для такої країни, як Сполучені Штати, оскільки поза офіційною школою дипломатії в цій сфері активно працює велика кількість приватних вищих шкіл, коледжів, усіляких центрів, інших різноманітних структур. Однак основне завдання з підготовки дипломатів покладено саме на державну установу FSI [6].

Програми Інституту включають підготовку фахівців федеральних агентств закордонних справ Сполучених Штатів із питань зовнішньої служби та державної служби, а також тренінги для іноземних громадян, які працюють у дипломатичних установах США. Навчання на різноманітних курсах триває від кількох днів до двох років і покликане не тільки

підготувати працівників для успішного виконання професійних завдань із метою посилення лідерських позицій США за кордоном, а й для адаптації закордонного персоналу до інших країн, міжнародно-політичних регіонів і культур.

Навчання допомагає також членам сім'ї дипломата підготуватися до особливостей проживання за кордоном. Готує працівників та їхніх родичів до умов роботи в небезпечних, кризових ситуаціях, учить поводитися в умовах різноманітних катаклізмів, війни, а також вчить інформації та специфіці кібербезпеки.

Інститут закордонної служби – FSI – називають «прем'єр-міністром зовнішньополітичного відомства» уряду США, який покликаний забезпечувати професійні можливості навчання, необхідні для успішного розв'язання завдань на міжнародній арені. FSI сприяє набуттю змістовного, регіонального та лінгвістичного досвіду, удосконаленню лідерства, особистій стійкості та новаторському розв'язанню проблем. Отже, на FSI покладено стратегічне забезпечення дипломатичного досвіду Державного департаменту США та всіх урядових структур у сфері зовнішньої політики й дипломатії [7].

У системі FSI діють чотири інститути: лідерство й менеджмент, мовні курси, професійне й регіональне навчання, опанування інформаційними технологіями, що у своєму складі має транзитний центр і офіс адміністративних функцій.

Школа мовних студій (The School of Language Studies, SLS) пропонує оволодіння 70 мовами та проводить тестування понад 100 мовами. Тривалість занять може бути від 8 до 44 тижнів, що залежить від складності мови та цілей навчання. Школа мовних студій інституту також підтримує мережу шкіл із вивчення мови в Тайбеї, Йокогамі, Сеулі та бере участь в інших регіональних програмах на Близькому Сході, у Північній Африці й Азії, де пропонуються додаткові 44 тижні навчання за кордоном у разі вивчення китайської, японської, корейської й арабської мов.

Програми та курси містять самостійне навчання, заняття молоді та курси дистанційного навчання. FSI є співрозробником шкали оцінювання рівня володіння мовою, яку використовує уряд Сполучених Штатів. Школа активно співпрацює з міжвідомчою спільнотою мовних тренерів уряду США та часто проводить тестування разом з іноземними агентствами з мовної підготовки.

Школа професійних та регіональних досліджень (The School of Professional and Area Studies, SPAS) пропонує навчання за такими спеціалізаціями, як консульська справа, управління торговельними зв'язками, політичні й економічні справи, публічна дипломатія, навчання та розвиток персоналу, управління офісом і програми орієнтації.

Курси також включають теми з вивчення соціально-культурних моделей, політики, економіки, техніки ведення переговорів і міжнародних відносин, регіонів світу й окремих країн. SPAS забезпечує спеціальні програми в консульській, економічній та комерційній, управлінській, політичній і публічній дипломатії, а також програми, орієнтовані на підготовку нових кадрів для закордонної специфіки.

У SPAS також розташовано **Центр навчання дипломатії (CSCD)**, де слухачі опановують сучасний дипломатичний досвід, залучаючи найкращих практиків та лекторів. CSCD проводить компаративний (порівняльний) аналіз, який враховують у навчанні FSI та використовують для підготовки фахівців із міжнародних справ у всіх підрозділах дипломатичної служби: переговори, протокол та етикет, дипломатична практика тощо.

Школа прикладних інформаційних технологій (The School of Applied Information Technology, SAIT) складається з чотирьох семінарських курсів: поліпшення опанування професійної програми; підготовка технологій, які використовують у Державному департаменті фахівцями з інформаційних технологій; курси IRM, що надають IT-менеджери з широкими навичками IT-менеджменту, і тренінги.

Школа лідерства та менеджменту (The Leadership and Management School, LMS) пропонує обов'язкове й вибіркове навчання керівників та менеджерів, що переходять на вищий виконавчий рівень; круглі столи та семінари з політичних питань для вищих керівників; навчання у сфері управління кризовими ситуаціями за кордоном та в Національному навчальному центрі з міжнародних питань.

Перехідний центр (The Transition Center, TC) готує співробітників і членів їхніх сімей до ефективної діяльності в системі закордонних справ, а також і після завершення кар'єри. Перехідний центр надає: загальну інформацію та дані щодо всіх вітчизняних і закордонних посад; проводить семінари й курси з вивчення життєвих навичок іноземних службовців та підготовки з питань безпеки; здійснює підготовку, консультування та надає іншу допомогу працівникам Державного департаменту та інших установ, що залучають послуги уряду США.

Центр підвищення кваліфікації у сфері міжнародних відносин (TC's Center of Excellence in Foreign Affairs Resilience CEFAR) – складник TC – надає консультації та проводить тренінги, спрямовані на допомогу особам, членам родин і колективам, що працюють у середовищі з високим рівнем ризику й високим рівнем загроз.

Інститут закордонної служби покликаний не тільки оперативно реагувати на запити американської практичної дипломатії, відповідно корегуючи свої навчальні плани та програми, а й розробляти прогнозні сценарії

на перспективу. Неабияку увагу приділяють аналізу впливу внутрішньо-політичних чинників на формування зовнішньополітичного курсу країни, процесу прийняття політичних рішень, проблемам управління у сфері зовнішньої політики й дипломатії. Задля цього організовують і систематично проводять спеціальні курси:

- системний аналіз у сфері міжнародних відносин;
- теорія міжнародних відносин;
- теорія та практика дипломатичних переговорів;
- політичний аналіз;
- застосування електронних технологій у практичній роботі дипломатичного відомства;
- психологічні складники дипломатичної діяльності тощо.

Викладацький колектив зазначеного інституту складається з провідних учених із відповідних напрямів університетських і науково-дослідних центрів США.

Одним із популярних семінарів у зазначеній системі підготовки є спеціальний тренінг-семінар (майже 30 осіб) для керівного складу інших зовнішньополітичних міністерств і відомств, що складається з кількох десятків спецкурсів із питань внутрішньої та зовнішньої політики США й воєнної безпеки та розвідки.

Доволі ефективною є американська система підвищення кваліфікації провідних фахівців дипломатичної служби, що реалізується через зарахування дипломатичних працівників до штату закладів вищої освіти, направлення до науково-дослідних інститутів і центрів, а також на навчання в провідні університети США терміном на один рік. FSI має постійні ділові й творчі зв'язки з Гарвардським, Принстонським, Стенфордським та іншими провідними американськими університетами.

Повертаючись до навчальних програм, зазначимо, що вони охоплюють таку тематику: історія дипломатії (Diplomatic History), засади дипломатичної служби, функції дипломатичної служби (Discover Diplomacy); низку навчальних програм і тренінгів Програми імені Фулбрайта (Fulbright Program) та Центру підготовки дипломатів (U.S. Diplomacy Center).

Привертає увагу поважне ставлення американців до свого минулого – історії дипломатії. На офіційному сайті інституту розміщено понад 1700 інтерв'ю з провідними американськими дипломатами (середина XX – початок XXI століть). Для полегшення опанування інформації подано спеціально розроблений із цією метою дипломатичний словник.

Усі громадяни США можуть скористатися пропозиціями щодо підвищення кваліфікації чи оволодіння початковими знаннями, які запропоновано всім охочим громадянам США за програмами: Global Youth Issues, Office of Overseas Schools, Youth Exchange Programs [7].

Для всіх охочих стати держслужбовцями, зокрема й дипломатами, проводять конкурсний відбір. Конкурсна експертиза, що відкрита для всіх заявників, може складатися з письмового тестування, оцінювання рівня освіти та досвіду заявника чи оцінювання інших атрибутів, необхідних для успішної роботи на звільненій посаді.

Американська школа дипломатії дотримується такого правила: якщо закордонна служба покликана виконувати відповідну місію, встановлену законом, то вона також має вдосконалюватися.

Інститут закордонної служби на нинішньому етапі розробив нові програми для підвищення професійної кваліфікації, але не має ресурсів для необхідних змін. Серед запропонованих схем – дистанційна освіта на найвищому рівні, яка розпочинається зі вступу на посаду й триває під час просування по службі до вищих посад.

Наступний варіант – шестимісячний практичний курс після вступного курсу, який поєднує заняття протягом чотирьох днів на тиждень на кафедрі плюс один день у структурованій програмі в FSI.

Водночас для середньої ланки дипломатичних працівників до процесу навчання рекомендовано залучати Бюро людських ресурсів (для збалансованості довгострокового розвитку кар'єри).

Найскладнішим завданням є підготовка найвищого кадрового складу, оскільки це пов'язано з кар'єрним зростанням. Перевірку та контроль якості здобутих знань здійснює Експертиза закордонної служби, яка є потрібним компонентом у реалізації завдань зовнішньої політики.

Отже, дипломатична служба США стикається з такими проблемами, що виникають і перед дипломатичними службами інших держав, зокрема й України. Можливо, українській дипломатії стане в нагоді як позитивний, так і негативний досвід американської закордонної служби, яка реалізується на засадах упровадження миру, процвітання, демократії та розвитку.

Насамкінець наведемо основні висновки й пропозиції з досвіду американської дипломатичної служби:

1. Нагальною необхідністю й найважливішою вимогою дипломатії на сучасному етапі є забезпечення працівників дипломатичної служби якісною професійною підготовкою. Для цього запропоновано:

- створити й реалізувати широку систему професійної дипломатичної освіти;
- розробити довгострокову програму академічної підготовки в галузі дипломатії (або в Інституті закордонної служби, або за допомогою угоди про співпрацю з провідними університетами США);
- увести офіційну вимогу для кожного працівника зовнішньополітичного відомства пройти щорічний навчальний курс, пов'язаний із його кар'єрою до того, як він претендуватиме на вищу посаду;

- для оволодіння знаннями запровадити через вебсайт спеціальний освітній ресурс із такою інформацією: сучасні дипломати й ветерани дипломатичної служби; функції дипломатичного корпусу; ознайомлення з географією розташування посольств і консульств; проблеми, які вирішують дипломати США; шляхи дипломатичного сприяння Сполученими Штатами розвитку безпечного, демократичного й розвиненого світу.

2. Скорочення витрат на дипломатичну службу Державного департаменту неприйнятні та є серйозним ризиком для американської безпеки. Треба ліквідувати фінансовий дисбаланс між оборонною складовою держави та її дипломатією.

3. Повернути дипломатичній службі впливовий статус, що складається з двох компонентів:

- 1) взяття під свій контроль розподілення посад найвищих державних службовців для розширення кар'єрної мобільності;

- 2) запровадження нового варіанта кар'єрного зростання для працівників державної служби – «Програми кар'єрної політики» для внутрішніх посад, яка включатиме ранжування, мобільність і підвищення конкурентоспроможності.

4. Принагідно наведемо й поради від американських бізнесових кіл: розробити й упровадити інтегровану щомісячну навчальну програму для працівників економічної дипломатії, а також програму обміну із закордонними колегами. Така система навчання має охопити посадових осіб та представників місцевого персоналу інших агентств, що займаються економічною дипломатією.

Система підвищення майстерності (кваліфікації) та модель ротації Держдепартаменту США увібрали в себе багатий історичний досвід американської дипломатії, довели на практиці свою функціональність і відповідність реаліям дипломатичної служби США й американського суспільства загалом. Нормативну базу, що регулює кадрові питання Держдепартаменту, постійно вдосконалюють і доповнюють новими нормами.

Цілком закономірно, що зазначена практика й досвід підготовки дипломатичних кадрів США, принаймні окремі елементи з їхнього досвіду, які впродовж багатьох років довели свою дієвість і ефективність, могли б успішно бути впроваджені й в українській практиці підготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби [8, с. 117–121; 9].

Отже, кажучи про фах дипломата й перспективи розвитку дипломатичної освіти, ми неминуче доходимо висновку щодо нагальної потреби вдосконалення інституціональних моделей підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів. Високий професіоналізм і компетентності дипломата в сучасному світі – найважливіша умова реалізації національних інтересів держави [10; 11].

На виконання першочергових завдань, поставлених керівництвом зовнішньополітичного відомства України щодо реформування дипломатичної служби України, варто врахувати таке з досвіду США та Великої Британії:

1. Розробити науково обґрунтовані базові засади глобальної реструктуризації закордонного й внутрішнього апарату та її бачення для майбутнього МЗС України. Ідеться, зокрема, про основні засади реформування.

2. Кожен дипломат має знати місце роботи після ротації та готуватися до нього через систему підготовки й підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби у відповідних освітніх інституціях (удосконалювати знання мови країни майбутнього перебування; поглиблювати знання з історії та практики дипломатії, регіоналістики, країнознавства, політики та економіки відповідної галузі).

3. У питанні планування кар'єри важливо вдосконалити одно-дво-трирічні плани та запровадити середньотермінове планування кар'єри на конкурсних засадах.

4. Професійним дипломатам треба мати юридично гарантовані перспективи кар'єрного зростання.

5. Дипломати мають обов'язково регулярно відвідувати країни та регіони, за які відповідають, а тому безпосередньо використовувати свої аналітичні здібності та досвід за кордоном більш ефективно.

6. Слід здійснити централізацію інформаційних технологій (ІТ) і комунікацій задля гарантування рівного, чіткого та надійного поширення інформації. Мета зазначеного полягає в тому, щоби надати українським дипломатам швидкий доступ до знань та інформації в реальному часі, яких вони потребують на своїх робочих місцях або в подорожі.

7. Необхідно впровадити в спеціалізованих освітніх інституціях спеціальний тренінг для дипломатів: «Нові навички у вирішенні нових викликів». Адже щоби зустріти виклики трансформаційної дипломатії, треба реалізувати константу, що дипломати мають бути різносторонніми, активними, освіченими та в змозі виконати складні завдання. Трансформаційна дипломатія вимагає, щоб у правильних людей були правильні навички в правильному місці в потрібний час. Тривале навчання (система підвищення кваліфікації та набуття нових компетентностей) та програми розвитку кар'єри краще підготують дипломатів і розвинуть їхні аналітичні навички.

8. Слід оновити навчальні програми й навчальні плани, перепрофілювати стандарт освіти з напрямку «Міжнародні відносини» (освітні програми «Зовнішня політика й національна безпека», «Міжнародна співпраця», «Світове українство та практична дипломатія», «Зовнішня політика й дипломатія» та ін.) для перефокусування від централізованого внутріш-

нього центра до закордонних посад і до кожного робочого місця, використовуючи технологію дистанційного навчання. Локальне навчання та вивчення мови через занурення надалі врівноважить досвід аудиторної роботи, і більшу частину курсу пройдуть безпосередньо дипломати за кордоном.

9. Необхідно запровадити ефективну постійно дієву систему тестування дипломатів для кореляції рівня їхньої підготовки та професійної майстерності через систему підвищення кваліфікації у відповідних незалежних освітніх інституціях.

10. Для кар'єрного зростання та відповідного просування на вищі посади дипломати повинні мати можливість на систематичній основі проходити підвищення кваліфікації, бути експертами принаймні з двох регіонів та знати не менш як дві (три) мови.

11. Дипломатам треба мати відповідну фахову підготовку та змогу ефективно працювати на критичних перетинаннях дипломатичних справ, економічних реконструкцій і воєнних операцій.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що на початку ХХІ століття постала проблема створення інноваційної, ефективної системи забезпечення якісного зростання кадрового потенціалу дипломатичної служби України з урахуванням традицій і тенденцій цивілізаційного поступу, стратегічних напрямів розвитку держави та світового освітнього досвіду. А тому систему підготовки кадрів для сфери зовнішніх відносин треба структурно та змістовно трансформувати, слід упровадити оновлену модель навчання дипломатів ХХІ століття, з урахуванням традиційних та інноваційних методів і засобів удосконалення організації дипломатичних служб провідних держав світу. Модель підготовки та підвищення професійної майстерності дипломатичних кадрів США й Великої Британії, що підтвердила свою багаторічну дієвість, постійно оновлюється у відповідь на нові виклики й загрози глобалізованого світу ХХІ століття.

Цілком заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про ефективність підготовки кадрів та вдосконалення дипломатичних систем, моделі дипломатії України в умовах глобалізації: через призму сучасності до історичних джерел інституціональної історії.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину політико-дипломатичного світу та національних особливостей політико-дипломатичних систем як у Європі, так і на Американському континенті, як інституційного кластеру міждержавних відносин.

1. *Tsivatyi V.G.* National Security as a Component of Global Security: Lessons from Ukraine's Crises // *Eastern Europe Regional Studies*. – 2017. – № 2 (4). – P. 196–209.
2. *Chekalenko L.* The History of Memory or Memory of History: The Question of Studying / L. Chekalenko, V. Tsivatyi // *Evropský politický a právní diskurz (European political and law discourse)*. – 2018. – Svazek 5. – 6 Vydání. – P. 182–186.
3. Foreign and Commonwealth Office's new Diplomatic Academy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/opening-of-new-diplomatic-academy>
4. Diplomatic_Academy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/402469/Diplomatic_Academy_launch_brochure_Jan_2015_FINAL.pdf; Foreign Service Institute. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.state.gov/m/fsi>
5. Foreign Service Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_Service_Institute
6. Дипломатичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/references/169792.htm>
7. Education & Exchanges [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eca.state.gov/programs-initiatives/youth-programs>; Support for American Jobs – Parts I & II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uscib.org/uscib-content/uploads/2017/07/Support-For-American-Jobs-II.pdf>
8. *Ціватий В.Г.* Сучасна дипломатична служба США: традиції, інновації та інституції // *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*. – Львів: DPI, 2014. – С. 117–121.
9. Сайт Державного Департаменту США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://careers.state.gov/officer/index.html> – 19.02.2016.
10. *Pigman G.A.* Contemporary Diplomacy. – Washington, 2010. – 288 p.
11. *Reshaping Defence Diplomacy*. – London, 2004. – 120 p.

Liudmyla CHEKALENKO,

Doctor of Political Science,

Professor of Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine,

Merited Figure of Science and Technology of Ukraine;

Viacheslav TSIVATYI,

Ph.D. in History,

Associate Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Merited Figure of Education of Ukraine

THE BRITISH AND AMERICAN SYSTEMS OF DIPLOMATIC TRAINING IN THE FACE OF GLOBALIZATION SHIFTS

Abstract. The article deals with frameworks for studying diplomacy in the leading foreign countries, namely the United States and the United Kingdom. The methods of determining educational disciplines for mastering the principles of diplomatic work are explored. At the same time, as an example, attention is attached to the experience of the Diplomatic Academy of Ukraine at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in the preparation of diplomatic staff for Ukraine.

The article is dedicated to institutional and human resource issues and stages of establishment of the US diplomatic service, including the current rotation model and advanced training system. The need for drastic changes in the system of foreign policy institutions and the advisability of reforming the US diplomatic service came to the forefront of American political and academic discourse in the mid-1990s.

The events of September 11, 2001 served as a catalyst for rejuvenating the preparation and advanced training model as well as the personnel management model in the US foreign policy and made the topic discussed increasingly relevant. Historically, the US diplomatic service has been relatively small but the most competent, qualified and efficient part of the US foreign policy mechanism. It is the experience of the United States which is valuable and helpful for post-Soviet countries with respect to the use of the US experience, given its established traditions and prompt response to emerging threats and challenges of the globalized world of the 21st century in the context of the ongoing reform of the diplomatic service in Ukraine.

The article covers the urgent issue of renovating the diplomatic training model in Ukraine based on the analysis of experience of its US counterpart. The US experience is important and useful for Ukraine in the context of government service reforms as well as for other post-Soviet countries within the framework of integration processes and globalization.

Keywords: diplomatic training system, UK diplomatic service, US diplomatic service, foreign policy, diplomacy, diplomatic institutions, institutionalization, Ukraine.

Василь ТКАЧЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
Посол Миру

ПРЕКАРІАТ: ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РАДИКАЛІЗМУ

Анотація. У статті йдеться про причини появи прекаріату як феномену соціально-політичного радикалізму. Комерціалізація суспільних інститутів і механізмів глобального капіталістичного ринку, перекидання низки виробничих циклів у країни з дешевою робочою силою призвело до того, що споживання в індустріально розвинутих країнах Північної Америки і Європи перевищило прибутки. Це зловживання спричинило порушення принципу ринкової рівноваги: полюс економічного життя змістився з виробничої сфери у бік фінансового сектору, а банкіри і брокери взялися утверджувати свою владу. Соціальна нерівність серед населення світу стрімко зростає, а значна частина людей опинилася у борговій ямі. Усе це позначилося на формуванні соціальної структури постіндустріального суспільства. Проблема соціальної нерівності, що досягла в сучасному глобалізованому світі фантастичних масштабів, неминуче потребуватиме належного розв'язання.

Ключові слова: прекаріат, соціальна нерівність, комерціалізація, виробнича сфера, фінансовий сектор, капіталістичний ринок.

Довгоочікувана незалежність України відбулася в час глобальних політичних зрушень та наступних турбулентних суспільних процесів. Нинішнє соціальне напруження пройняло різні суспільні системи й формації, зокрема й демократичні. Глобальне політичне пробудження, на яке Збігнев Бжезінський звертав особливу увагу у серії своїх виступів 2010–2011 років. (Монреаль, Ярославль, Нормандія), стало в наші дні повсякденням. Приклад того – визнання президентом Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) Клаусом Швабом в Давосі 2016 року невтішної перспективи: що й надалі «буде щораз більше стиратися різниця між такими поняттями, як війна і мир, воююча і невоююча сторони, і навіть насилля і ненасилля» [1].

Лави ультраправих та лівацьких партій зростають, а їх вплив не лише у європейському політикумі, а й у світі загалом щодень стає помітнішим. Закономірно виникає запитання: а яким саме є соціальне середовище, що створює ґрунт для зростання рядів нинішніх піхотинців радикалізму? І тут не обійтися політичними загальниками про глобальну кризову ситуацію важкопрогнозовані кроки в політичному мейнстрімі та суб'єктивні помилки тих чи тих лідерів провідних світових держав, що контролюють «порядок денний». Тож доведеться враховувати об'єктивні закономірності суспільного розвитку, про які ще донедавна ми намагалися не згадувати, сповідуючи віру, що «все в наших руках». Нині ж доводиться враховувати й цикли технологічних змін, й синусоїду економічних криз. І зважати на те, що все це відбувається на наших очах. Отже, настав час дати відповідь на сакраментальні питання: як, завдяки чому і ким стелиться доріжка радикалізації світового політичного пробудження?

Основою головної доповіді на Всесвітньому економічному форумі в Давосі 2016 року слугувала стаття про «Четверту промислову революцію» відомого швейцарського економіста Клауса Мартіна Шваба (засновник і незмінний президент ВЕФ). Статтю було опубліковано в журналі *Foreign Affairs*, який не потребує презентації – у світі немає більш авторитетного видання політичного й економічного істеблішменту США. Та й доповідь К. Шваба вважається своєрідним «Капіталістичним маніфестом» початку ХХІ ст. Утім виникають і деякі сумніви: у доповіді нас попереджають про небезпеку соціальних вибухів, що породжуються Четвертою промисловою революцією чи відверто програмують людство на фатальне поглиблення соціальної нерівності.

Втім, на наш погляд, проблему Четвертої промислової революції (а ще вживають термін – «Індустрія 4.0») не варто аж надто драматизувати. Все має бути піддано виваженому критичному аналізу. Те, що людство стоїть на порозі нової технологічної революції, не новина. Це відповідає нашим очікуванням. У сучасній науковій літературі є усталене розуміння «Циклів Кондратьєва» в світовій економіці доби індустріалізації, кожен з яких триває від 40 до 60 років. Серед аналітиків є консенсус щодо послідовного чергування підвищувальних і понижувальних фаз кондратьєвських хвиль (тривалість кожної 20–30 років). Під час підвищувальної фази швидке зростання темпів економічного розвитку неминує зумовлює необхідність принципових змін у суспільстві. Щоправда, зазвичай зміни в економіці не завжди супроводжуються відповідними змінами суспільних відносин. Тоді суспільний розвиток переходить у понижувальну фазу. Та все ж рано чи пізно кризово-депресивні явища й труднощі все-таки змушують перебудовувати економічні та інші відносини.

За доби світової індустріалізації система кондратьєвських хвиль набула такого загального вигляду: 1-й цикл – текстильні фабрики, промислове використання кам'яного вугілля; 2-й цикл – вугледобування і чорна металургія, залізничне будівництво, паровий двигун; 3-й цикл – важке машинобудування, електроенергетика, неорганічна хімія, виробництво сталі й електричних двигунів; 4-й цикл – виробництво автомобілів та інших машин, хімічна промисловість, нафтопереробка і виробництво двигунів внутрішнього згорання, масове виробництво; 5-й цикл – розвиток електроніки, робототехніки, обчислювальної, лазерної і телекомунікаційної техніки; 6-й цикл – перехід до NBIC (nano, bio, info, cogno) технологій. Аналітики вважають, що тривалість 5-го циклу охоплює приблизно 1981–2020 роки. Нині світ поступово втягується у 6-й цикл, який, можливо, триватиме аж до 2060 року.

В індустріально розвинутих країнах зазначені зміни певним чином відбуваються постійно. Здійснюються вони нерівномірно, й найбільш інтенсивно виявляють себе перед початком підвищувальних хвиль великих циклів. Історичний досвід свідчить, що періоди підвищувальних хвиль великих циклів, як правило, значно багатші великими соціальними потрясіннями й доленосними подіями (революції, війни), ніж періоди понижувальних хвиль. Виграє та країна, яка стає локомотивом нової фази технологічної революції.

Україна, яка за роки незалежності була втягнута в процес деіндустріалізації (це окрема тема аналізу), поки що програє. Судячи з усього, наша економіка лише дотично торкнулася 5-го циклу. І це викликає неспокій у суспільній свідомості, оскільки на понижувальній хвилі 2008–2020 років в Україні мала б сформуватися група базових інновацій, покликаних забезпечити хоча б якийсь розвиток економіки на новій підвищувальній хвилі кондратьєвського циклу 2020–2045 років.

Історичний досвід свідчить, що, не зумівши самоорганізуватися у власній національній державі, українці зробили значний внесок в економіку, науку і культуру інших країн свого проживання. Пошлемося хоча б на досвід українців Канади. Що вже говорити про внесок українців у освіту й культуру Російської імперії. Або про масову міграцію української молоді на навчання й подальше проживання до нинішньої Польщі. Тож будемо відслідковувати процес входження Європейського Союзу у фазу Четвертої промислової революції, сподіваючись, що це стосуватиметься й нас. На думку К. Шваба, нині ще неможливо передбачити, як ця революція буде розгортатися. А втім, не доводиться сумніватися, що докорінні зміни зачеплять усі групи, верстви й прошарки людства, всі професії.

Як бачимо, основні тези доповіді К. Шваба в Давосі 2016 року вписуються в модель кондратьєвських циклів. Так, під час Першої промислової революції за допомогою води й пару було механізовано виробництво. Електрика Другої

промислової революції допомогла створити масове виробництво. В центрі Третньої революції перебувала електроніка й інформаційні технології. Четверта промислова революція формується в процесі злиття технологій і стирання граней між фізичними, цифровими й біологічними сферами. Її принципову відмінність професор К. Шваб вбачає у небувалому прискоренні процесів змін, їх фронтальній широті й системному характері наслідків [2].

Сам термін «Індустрія 4.0» запровадили до вжитку німці. Він уперше прозвучав на Ганноверській виставці у 2011 році. Зміст поняття «Індустрія 4.0» означає створення на базі окремих автоматичних роботизованих систем відповідних комплексних структур. Такі системи можуть взаємодіяти одна з одною в режимі реального часу і самоналаштовуватися. Вони матимуть віртуальні копії, що уможливить стимулювання технологічних процесів та контроль за ефективністю роботи на будь-якому підприємстві.

Водночас, за задумом, люди безпосередньо до виробничого циклу залученими не будуть: більшість рішень система зможе приймати самостійно, покладаючись на показники датчиків та іншої апаратури. Системи машин не лише вироблятимуть товари з меншою кількістю помилок, вони також зможуть за необхідності змінювати виробничі шаблони на ефективніші взірці. Першорядну роль на «розумних підприємствах» відіграватимуть автономні роботи.

Головною метою Четвертої промислової революції буде підвищення інтелектуального рівня промислових підприємств, що будуть кібернетичною системою. Вона поєднає механічні й електронні компоненти у єдиному виробничому процесі. Ідея схожа на звичайну роботу на комп'ютері, до якого підключено різноманітні пристрої, котрі ПК миттєво розпізнає, а система працює за принципом «підключай і виконуй». Наприклад, передбачається, що впродовж наступних двох років у Німеччині введуть в експлуатацію кілька таких «розумних» підприємств, а в наступному десятилітті буде створено мережу інноваційних підприємств в усьому світі. Це зробить вигідним випуск продукції навіть у країнах з високою заробітною платою. Бо нині, як відомо, світові гіганти винесли своє виробництво переважно за кордон. А в разі успіху Четвертої індустріальної революції насамперед постраждає Китай: якщо праця стане дешевою у власній країні, то великі компанії припинять своє виробництво у Піднебесній.

Так, «Індустрія 4.0» – могутній виклик міжнародному співтовариству. Цей виклик не менш небезпечний, ніж геополітична ситуація в світі або наявність гострих соціальних та природоохоронних проблем в тому чи тому регіоні. Четверта промислова революція глибоко змінить ланцюжок створення доданої вартості, призведе до зникнення цілих галузей, а на базі інтернету речей буде формуватися структура «розумних міст» з максимально ефективними енергетичними й екологічними системами [3].

Переддень промислової революції потребує до себе належного ставлення. Уряди деяких країн серйозно до цього готуються. Так, Німеччина щорічно інвестує в промислову інтернет-структуру 40 млрд євро. А загальна сума європейських інвестицій – 140 млрд євро щороку. Є розуміння, що «Індустрія 4.0» має чимало ризиків, до яких слід бути готовими. Оскільки «розумне» виробництво передбачає деякі спільні технологічні стандарти, є небезпека, що провідні технології буде сконцентровано в руках окремих впливових корпорацій, що дасть їм можливість диктувати свої умови на ринку. Вже нині великі пакети даних, необхідних для «Індустрії 4.0», комплектуються не національними компаніями, а чотирма фірмами із Кремнієвої долини (США). І це викликає занепокоєння інших країн.

Так, упровадження автоматичних ліній на підприємствах і розповсюдження «розумних» виробничих систем неминуче призведе до збільшення масового безробіття. Згідно з доповіддю, підготовленою експертами Всесвітнього економічного форуму, до 2020 року роботизовані комплекси й нові технології можуть залишити без роботи 5 млн людей (створені новітні 2 млн місць не зможуть покрити 7 млн ліквідованих робочих місць). Найбільші скорочення очікуються в середовищі офісних та адміністративних працівників – через чотири роки їх кількість зменшиться на 4,7 млн. Але все це – лише перші ластівки. Як зазначив у Давосі Генеральний секретар міжнародної федерації профспілок UNI Global Union Філіп Дженнінгс: «Давайте поглянемо на масштаби проблеми перед нами. У нас уже є 200 млн людей безробітних, половина робочої сили у світі живе лише на кілька доларів на день, і вони працюють в неофіційному секторі. Якщо до цього додати цифрову революцію, її вплив на робочі місця і всі наявні статистичні дані, то охоплює паніка» [4].

Ба більше, стверджують експерти, прихід «розумних» виробництв скоротить доходи від праці, а поглиблення соціальної нерівності загрожує зростанням катаклізмів унаслідок «глобального політичного пробудження» мас. Тут не виключена перспектива справжнього соціального потрясіння.

Складається гнітюче враження, що Захід, запроваджуючи «Індустрію 4.0», зосереджений переважно на проблемах ринку, фінансових потоках. Попри все, його лідери й експертне середовище особливо не переймаються, щоб запропонувати ефективну соціальну стратегію та викласти її в доступній ідеологічній доктрині. Впродовж останніх 50 років низка персон із найвидатніших мислителів західного світу попереджали, що у сфері міжнародних відносин роль і значення ідеології буде поступово зменшуватися. І про це писали Деніел Белл, Томас Фрідман, Френсіс Фукуяма та інші. Дійсність така, що навіть нинішні ліві не змогли запропонувати нічого, крім повернення до старої соціал-демократії. Тим самим вони створили небезпечну проблему: відсутність привабливої моделі ба-

чення завтрашнього дня несе загрозу еволюції будь-якого суспільства. Та й з боку правих сил назріла проблема серйозної інтелектуальної дискусії, оскільки нинішня форма глобалізованого капіталізму руйнує соціальну базу середнього класу, на якому тримається ліберальна демократія.

Отже, запит на ідеологію є, а зрозумілі конструктивні пропозиції відсутні. Ідеології не вигадують, їх визначають суспільні сили й умови життєдіяльності людей. А тому ідеї нездатні набути сили й популярності, якщо вони не звернені до нагальних потреб велетенської кількості звичайних людей.

Водночас розвиток подій засвідчує, що основні ідеологічні баталії неминуче мають відбутися десь на популістському полі. Не дивно, що й Ф. Фукуяма взяв на себе ініціативу актуалізувати проблему капіталістичного маніфесту. Ситуація змушувала, аби цей відомий адепт лібералізму почав із критики марксизму. На думку Ф. Фукуяма, головна помилка К. Маркса полягала в тому, що згідно з його концепцією клас буржуазії завжди буде залишатися нечисленною привілейованою меншістю в суспільстві. Натомість реальне життя XX ст. довело, що буржуазія і середній клас становлять переважну більшість високорозвинутих країн, що й підважило, врешті-решт, соціальну базу прихильників соціалізму. Привабливість марксизму потьмяніла. Лівий радикалізм залишився популярним хіба що в Латинській Америці з її контрастним соціальним розшаруванням. А тим часом описана Самюелем Хантінгтоном третя хвиля «глобальної демократизації», розпочавшись на Півдні Європи в 1970-х роках, досягла своєї кульмінації в 1989 році падінням комуністичних режимів у Східній Європі. Відтоді кількість виборних демократій у світі збільшилося з майже 45 у 1970 році до більш ніж 120 наприкінці 1990-х років.

Водночас Фукуяма слушно зазначає, що конкурентоздатної ідеологічної альтернативи наявній ліберально-демократичній моделі немає. Однак модель ліберальної демократії потребує переосмислення. Проблема в тому, що деякі тривожні економічні й соціальні тенденції можуть з часом поставити під загрозу стабільність сучасних держав вільного світу. Тут слід усвідомити, що марксистична утопія саме тому, що зрілий капіталізм створив суспільство, основою якого став середній, а не робітничий клас. Саме тому варто акцентувати увагу на тому, що ж станеться, «якщо подальший розвиток технологій і глобалізація підірвуть середній клас і зроблять неможливим досягнення статусу середнього класу для більшості громадян розвинутої країни?» [5].

Ознаки того, що ця фаза вже розпочалася, очевидні. Із 1970-х років прибутки середнього класу США в стані стагнації. Сьогодні американці користуються дешевими мобільними телефонами, недорогим одягом і Facebook, але дедалі більше людей не можуть дозволити собі мати власний дім, страховку з охорони здоров'я чи забезпечити достатній розмір

пенсії. І це на фоні подальшого поглиблення нерівності: в 1974 році 1% найбагатших людей у США отримували дохід у 9% ВВП, а в 2007 році ця частка збільшилася до 23,5% ВВП. І головним «злом» частіше ставали технології «ери розумних машин», здатні замінити функції людини, зокрема й складні. Сьогодні слід сприймати як доконаний факт, що будь-який тренд у Кремнієвій долині означає ліквідацію низькокваліфікованих робочих місць в інших сферах економіки. І цього тренду навряд чи вдасться уникнути найближчим часом.

Тим часом соціальна мобільність, котра завжди була джерелом гордості для Сполучених Шатів, останнім часом уподібнюється мобільності хіба що в Чилі чи Аргентині. Нині уже половина молодого покоління у США не має шансів досягнути вищого статусу, ніж їхні батьки. Не дивно, що з початку тисячоліття рівень самогубств серед молоді Америки (до 34 років) зріс на 28%, тоді як очікувана тривалість життя скорочується. Іншим чинником, що негативно впливає на соціальний статус середнього класу в розвинутих країнах, є глобалізація. Сотні мільйонів працівників у країнах «третього світу» обходяться корпораціям дешевше, ніж у розвинутих країнах. За цих умов традиційний робітничий клас розвинутих країн змушений був вдаватися до аутсорсингу – субпідрядних робіт.

В цей час величезних соціальних зрушень, як вважає Ф. Фукуяма, ніхто на Заході не запропонував будь-якої нової програми задля об'єднання мас. На його думку, вона мала б складатися з двох компонентів – політичного та економічного: «У політичному сенсі нова ідеологія мала б підтвердити переваги демократичної політики над економікою, а також заново закріпити легітимність держави як рупора суспільних інтересів... Ця ідеологія мала б якось змінити держсектор, зробивши його незалежним від зовнішніх зацікавлених осіб, використовуючи при цьому нові підходи до надання послуг, що базуються на нових технологіях. Вона також мала б рішуче заявити про необхідність перерозподілу благ, а також представити реалістичний шлях – покласти край домінуванню груп інтересів у політиці» [6].

Читаєш ці положення і ловиш себе на думці, що йдеться знову про впровадження певних елементів соціалізму. Але мова має йти про корекцію капіталізму й про те, як держава повинна допомагати суспільству пристосуватися до змін. Глобалізацію слід контролювати насамперед політично, ринок не варто вважати самоціллю, а інвестиції слід розглядати не лише з позиції накопичення капіталу, а й як внесок у розвиток середнього класу. За баченням Ф. Фукуями, досягти цього неможливо без серйозної та послідовної критики основ сучасної неокласичної економіки. Тому критика глобалізації має бути пов'язана з відстоюванням національних інтересів, слугувати інструментом суспільної мобілізації. Ба більше, цей ідеологічний продукт має стати синтезом ідей лівих і правих, бути відділеним від

програм маргіналізованих груп, які на сьогоднішній день представляють прогресивний рух. Фукуяма висловив сподівання, що технологічні провали не лише підвищать продуктивність, а й забезпечать більшу кількість робочих місць. Однак гарантувати, що це буде саме так, він не береться. Серед багатьох чинників він слушно вказує на відсутність рівного доступу громадян до політичного ресурсу для захисту своїх інтересів. Тож альтернативна ідеологія має з'явитися ближчим часом.

Нині у світі з'явився новий претендент на роль могильника капіталізму – прекаріат. Вважається, що термін «прекаріат» запровадив до вжитку (апелюючи до античності) професор соціології Мюнхенського університету Ульріх Бек. Поняття походить від латинського «precarius» – «ризикований», «нестабільний», «ненадійний», «той, що погрожує». «Прекаріатом» у суспільних науках почали називати будь-яку ненадійну, нестійку, непостійну трудову зайнятість, а також людей, яким таку форму зайнятості нав'язано. Звідси ще один термін – «прекарітет», що означає юридичне оформлення неповноцінних і таких, що обмежують права найманого працівника, трудових відносин, які можуть бути припинені в будь-який час [7].

Поява цього терміну зовсім не примха – він відображає реальність постіндустріального суспільства. Матеріали Давоського форуму 2016 року свідчать, що посилення компоненти «кібер-фізичних систем» у виробництві, ймовірно, призведе до зменшення потреби в робочій силі. Суспільство зіткнеться з новою проблемою, коли швидке нарощування виробництва дешевих товарів роботизованими лініями навряд чи матиме належний збут: люди, залишившись без роботи, не зможуть ці товари купити.

Але це лише економічний аспект проблеми. Головне ж – можлива соціально-політична реакція людей, викинутих із процесу життєдіяльності, оскільки, мовляв, вони не становлять жодного інтересу для міжнародних корпорацій ні як виробники, ні як споживачі. Проблема соціальної нерівності, що досягла в сучасному глобалізованому світі фантастичних масштабів, неминуче потребуватиме належного розв'язання. Адже не секрет, що статки 1% найбагатших людей світу вже перевищили статки половини всього людства. З урахуванням ще вузького прошарку заможних людей, решті людства – а це 79% населення світу – належить лише 5,5% глобальних статків. Четверта промислова революція може значно поглибити цей розрив. Міграційна хвиля уже нагадала Європі про збурення мільйонів людей, приречених на голодну смерть у регіонах Азії та Африки. Зростає кількість нових безробітних у внутрішніх районах США і Європи. Поза сумнівом, що цей сегмент населення спроможний влаштувати справжній «бунт проти машин».

Як зазначає Нік Брайер, глава британського відділення Oxfam, серед неімовірно багатих 62 мільярдери – достатньо відомі люди, які отримали

свої статки завдяки стрімкому зростанню інтересу до технологічної сфери. Інші ж успадкували своє багатство. Джерела статків можуть бути різними, але будь-який вид багатства має бути оподатковано. Так, будь-який громадянин Великобританії знає, що він має платити податки, хоче він цього чи ні. Проте у найбагатших є можливість вибору – найняти армії спеціалістів з податкової політики і бухгалтерів-аудиторів, щоб ті сховали гроші в офшорах. І їм це вдається.

Отже, ситуація спонукає, аби в суспільстві з'явилася авангардна верства чи клас, яка би взяла на себе реформаторську роль. Якщо оцінювати прекаріат відповідно до марксистської традиції, то цей клас ще лише формується, і є поки що «класом у собі». Він перебуває на тій стадії розвитку, коли його представники ще не усвідомили спільність своїх інтересів. «Війна всіх проти всіх» всередині прекаріату, що провокується безліччю відмінностей, не дає поки що йому стати «класом для себе», тобто спільнотою, що активно відстоює свої групові інтереси перед іншими верствами. Але, як кажуть, процес пішов.

Щодо Заходу, то Гай Стендінг – відомий британський дослідник виокремлює в п'ять груп за ознакою трудової належності. 1. Еліта («мізер абсолютно багатих, які хизуються на сторінках Forbes і впливають на уряди в усьому світі, а також займаються благодійністю»). 2. Саларіат (вищий середній прошарок, що має стабільну повну зайнятість і сподівається поповнити лави еліти. До саларіату належать працівники великих корпорацій, державних установ, державної служби). 3. Професіонали (працівники, найняті за контрактом, можливо, і не в одній корпорації, можуть переходити з одного місця в інше, демонструючи «плинність» постмодерного суспільства, мають стабільне становище завдяки своїм унікальним знанням і вмінням). 4. Серцевина («старий» робітничий клас). 5. Прекаріат (соціально невлаштовані люди, що не мають повної гарантованої зайнятості).

Описуючи ситуацію, що склалася, професор Єнського університету (Німеччина) Клаус Дерре зауважує, що прекаріат ще не означає абсолютної злиденності, однак стан нестійкості, ненадійності й уразливості трудових відносин може поступово відкинути бюргера, що звик до достатку, від певних матеріальних благ. Наприклад, у Німеччині (з її доктриною соціально відповідальної держави) надто складно провести межу між надійними і ненадійними трудовими відносинами. Однак відповідно до експертних оцінок кожен третій, що працює за наймом у Федеративній Республіці, перебуває нині в стані прекаріату. А парадоксальність ситуації полягає в тому, що, отримуючи соціальну допомогу, ці люди зазвичай не є у списках безробітних. Останнім часом навіть деякі великі підприємства перевели до категорії «нестійких», «неповноцінних» трудових відносин частину керівних працівників.

Висновок професора К. Дерре не надихає: «Традиційний ринок праці в Німеччині (та й в інших розвинутих країнах) давно вже перейшов у стадію руйнації. А глобалізація світової економіки прискорює процес його ерозії, ліків від якого немає. І мріяти про повернення до колишніх часів й відносин абсолютно нереально». Неповноцінні, обмежені трудові відносини, котрі можуть бути розірваними роботодавцями будь-коли, «сприяють зростанню специфічного соціального прошарку, який ніяк не може вибратися із стану прекаріату і вповні може стати живильним середовищем для соціального напруження в суспільстві» [8].

Прекаріату «втовкмачують», що він мусить відповідати вимогам ринку й постійно пристосовуватися. Як наслідок, щоб утриматися на плаву, люди виявляються водночас і «частково зайнятими», і «надто зайнятими» – вони змушені постійно додатково працювати. Відчуженість від своєї праці й психологічна розгубленість часто штовхають їх на бездумні вчинки. Вони постійно роздратовані, хоча їхній гнів до певного часу й пасивний, оскільки і живиться й мотивується страхом. Коренем зла в цій ситуації виступає відчуження, коли все те, що ти робиш, робиться не для себе, а для інших і за вказівкою інших. Водночас прекаріат повчають, що він повинен почуватися «щасливим» та бути вдячним лише за те, що має хоч якусь роботу.

Поки що дослідники, зокрема й Гай Стендінг, обмежені в можливостях оперувати точними цифрами – осмислення фантому прекаріату в науці лише почалося. Втім, «в наш час у багатьох країнах, у крайньому разі, чверть дорослого населення відносять до прекаріату. І справа навіть не в тому, що у цих людей нестабільна зайнятість чи що вони працюють на тимчасових посадах і з мінімальним захистом праці, хоча все це є досить поширеним явищем. Справа у статусі, який не дає ні можливості кар'єрного зростання, ні відчуття надійної професійної належності й майже не дає прав на отримання державної та виробничої допомоги і пільг, на які могли за правом розраховувати ті, хто відносив себе до промислового пролетаріату чи саларіату».

Дослідники попереджають фінансово-промислові кола й політичну еліту своїх країн, що прекаріат зростає і потенційно небезпечним класом. Адже ті, хто не бачить перед собою безпечного й чіткого в статусному плані майбутнього, рано чи пізно відчують страх і відчай. Як наслідок, ці люди можуть вимістити свій гнів на винуватцях свого нещастя. Відторгнуті від основних каналів економічного достатку, не кажучи вже про наддостаток, вони стають нетерпимими, часто навіть один до одного. Ці протиріччя всередині прекаріату заважають йому усвідомити, що причиною багатьох негараздів є сама соціальна й економічна структура. Згідно з прогнозом Гая Стендінга, «багатьох залучають популістські політикани й неофашистські заклики, ми вже бачимо, як цей процес пішов по всій Європі, в США і в інших країнах» [9].

Нехтувати такими застереженнями було б у край не обачно. Тож зазначена ситуація зобов'язує поставитися критично до настанов неолібералізму, які намагаються приховати підводні проблеми і виклики сучасного глобалізованого ринку розмовами про гнучкість соціально-трудових відносин наших днів. Натомість, сучасна технічна й інформаційна реальність тягне за собою докорінну зміну провідних понять індустріальної соціології: «нормальний робочий день», «трудоці» й навіть таке поняття, як «підприємство». У сферу трудових відносин вторгається не лише гнучкість в організацію робочого часу й політику зайнятості, а з й розмаїття умінь працівників і їхньої здатності пристосовуватися до змін. В діяльності працівників змінюється співвідношення виконавських і керівних функцій.

У підсумку поза увагою залишилися соціальні проблеми: зростала кількість людей із незахищеною формою зайнятості, посилювалася нерівність, а традиційна класова структура індустріального суспільства поступилася місцем чомусь більш складному, але від того не менш класовому. Врешті-решт диктат ринкового фундаменталізму породив таку світову тенденцію, яку зовсім не передбачали ні неоліберали, ані політичні лідери, що втілювали цю політику в життя. Мільйони людей втратили стабільну зайнятість, фіксований робочий день і можливість кар'єрного зростання, право вступати у профспілки й укладати колективний договір.

Все це закономірно поставило на порядок денний необхідність проаналізувати супутні проблеми, кількість яких зросла. Що, наприклад, станеться, коли гнучка, але непостійна і нестабільна система трудової зайнятості перетвориться на норму й поступово витіснить собою стабільність восьмигодинного робочого дня й п'ятиденного робочого тижня? Зрозуміло, що одним із результатів такої гнучкості стане посилення прав працедавця, зацікавленого і в переході на короткострокові трудові контракти, і в зниженні оплати праці й рівня соціального страхування за умов зростання конкуренції працівників. До того ж найманого працівника ця перспектива пригнічує, особливо усвідомлення, що трудові відносини можуть бути розірвані з ним будь-коли.

Є також і така небезпека як феномен «надлишкової освіти» (overeducation), за якої рівень безробіття серед освіченої молоді зачіпає майже кожного четвертого. Водночас спостерігається закономірність – обернена залежність між освітнім рівнем та легкістю працевлаштування. Низький технологічний рівень підприємств не потребує працівників високої кваліфікації. А тим часом випускник університету виходить на ринок праці з певними амбіціями щодо свого подальшого кар'єрного зростання. Хоча є і така тенденція – особистісні амбіції нинішніх випускників часто-густо не забезпечені належними професійними якостями, а їхні ціннісні орієнтації через низький рівень викладання гуманітарних

дисциплін виявляються не чіткими. Ці чинники й підштовхують молодь (хоч і з різних причин) в групу нестабільного прекаріату – соціальне середовище радикальних рухів [10].

Драматизм ситуації, вважає Г. Стендінг, полягає в тому, що за умов очевидної радикалізації протестного руху в світі, можливо, вперше в новітній історії часів індустріального і постіндустріального виробництва «більшість лівих не має жодного адекватного моменту порядку денного. Відбувається це тому, що був забутий один із базових принципів. У основі всіх прогресивних політичних рухів завжди лежали гнів, злидні й сподівання великих класів, що набирають розвитку. Сьогодні таким класом є прекаріат» [11].

Прекаріат перебуває у фазі свого становлення. Донедавна представників прекаріату можна було зустріти хіба що на першотравневих демонстраціях або ж часто-густо на невміло організованих акціях протесту, що закінчувалися вуличними погромами. Та ситуація швидко змінюється – взяти хоча б події останніх десятиліть в Іспанії чи Греції або повстання вибитого з усталених норм життя прекаріату на Близькому Сході. Хоч би хто і що казав, але без активних дій ніяких суспільних змін не буває. Досить згадати, що «держави загального добробуту» постали за умов так би мовити соціалістичної альтернативи та з'явилися не самі собою, а лише після того, коли мобілізований шляхом колективних дій робітничий клас висунув вимоги щодо створення відповідного порядку денного й належних суспільних інститутів. Біда лише в тому, що нинішній прекаріат ще тільки намагається визначитися, у чому, власне, полягають його вимоги.

Прекаріат – це ще й постійно зростаюча армія «непрацевдатних» мігрантів в усьому світі, на яких часто накладено тавро «злочинців» і «насильників». А загалом усі вони, на відміну від повноцінних громадян, є просто «жителі», чие коло соціальних, культурних, політичних і економічних прав значно обмежене. Такі різкі оцінки Г. Стендінга не завжди й не всіма сприймаються як адекватні викликам часу. У лівому таборі європейських політичних сил відбувається полеміка щодо того, чи є прекаріат насправді класом у його марксистському розумінні, і чи є він справді таким небезпечним, як його зображає Г. Стендінг.

Судячи з усього, виклик часу сучасній суспільно-політичній системі кинуто. Але проблема полягає в тому, чи знайдуться у світі соціальні носії, здатні на адекватну відповідь, що консолідувала б суспільство та знизила ступінь антагонізму між працею і капіталом. Якщо це не зроблять центристські сили, то ситуацією скористаються радикали – і ліві, і праві.

Зазначені процеси свідчать, що світ сьогодні зіштовхнувся із проблемою «зайвих людей», зокрема й у формі прекаріату. Щоправда, в розвинутих країнах світу з цією проблемою поки що допомагають впоратися потужні державні соціальні програми. Заходу в подальшому цієї проблеми не

уникнути, оскільки ситуація буде лише загострюватися із майже повною заміною людини машинами. Й не лише на індустріальних конвеєрах, а й в офісному світі. А це підважить основи нинішньої світ-системи капіталізму, бо більшість людей у світі втратять достатній рівень засобів для споживання в нинішніх обсягах.

Лідери провідних держав, видатні науковці та експерти ведуть пошук альтернативи. В пошуках знаходяться і політичні партії усталеного спектру та нові політичні рухи, зокрема і європейських країн. Європейський Союз переймається пошуком власної ідентичності в сучасному глобалізованому світі. Адже виклики національній та європейській ідентичності тривожать європейців. То ж вони шукають на них відповіді у контексті «третього шляху». Але це вже окрема тема.

Тож сподіваємось, що для нашої країни українська ідентичність має насамперед орієнтуватися на соціальну взаємовідповідальність громадянського суспільства і держави, забезпечення між ними активного діалогу з ключових соціальних проблем. Надто важливими постають і форми, і принципи участі у спільних соціальних проєктах, коли обидві сторони будуть дотримуватися позиції захисту національних інтересів. Лише за таких умов ідентичність буде у притаманній їй ролі самовизначення українців, які прагнуть утвердження справедливості, соціальної солідарності й упевненості в майбутньому, не опускаючись до проявів радикалізму та екстремізму, який несе у собі феномен прекаріату.

1. Мануков С. 4-я промышленная революции в Давосе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://expert.ru/2016/01/21/chetvertaya-promyshlennaya-revolutsiya/>
2. Мануков С. В Давосе объявлено о Четвертой промышленной революции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://expert.ru/2016/01/21/chetvertaya-promyshlennaya-revolutsiya>
3. Громова Т. Сможет ли мир пережить четвертую промышленную революцию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dsnews.ua/future/goryachaya-tema-davosa-smozhet-li-mir-perezhit-chetvertuyu-promyshlennuyu-21012016152500>
4. Давос: мир накануне четвертой промышленной революции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.turonews.com/2016/01/20/fourth-industrial-revolution-tsunami-warning-in-davos/>
5. Фукуяма Ф. Будущее истории: сможет ли либеральная демократия пережить упадок среднего класса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Buduschee-istorii-15456>
6. Фукуяма Ф. Будущее истории: сможет ли либеральная демократия пережить упадок среднего класса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Buduschee-istorii-15456>
7. Стэндинг Г. Прекариат – опасный класс [фрагменты книги] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://left.by/archives/4414>
8. Мармер Э. Что такое прекариат [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://neuezeiten.rusverlag.de/2009/07/24/chto-takoe-prekariat>
9. Стэндинг Г. Тревога прекариата [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/comments/2014/12/24_a_6358273.shtml
10. Дружилов С.А. Прекариат и неформальная трудовая занятость в России: социально-психологические аспекты // Гуманитарные научные исследования. – 2015. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://human.snauka.ru/2015/01/9491>
11. Стэндинг Г. Прекариат – опасный класс [фрагменты книги] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://left.by/archives/4414>

Vasyl TKACHENKO,
*Doctor of History, Professor,
Corresponding Member of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine,
Merited Figure of Science and Technology of Ukraine,
Ambassador for Peace*

THE PRECARIAT: THE PHENOMENON OF SOCIO-POLITICAL RADICALISM

Abstract. The article deals with the reasons for the emergence of the precariat as the phenomenon of socio-political radicalism. The commercialization of public institutions and mechanisms of the global capitalist market and the relocation of a number of production cycles to countries with cheap labour has led to the consumption in the industrialized countries of North America and Europe exceeding their incomes. This abuse has resulted in the violation of the market equilibrium principle: The pole of economic life has shifted from the production sector to the financial, with bankers and brokers starting to assert their real power. Social inequality among the world's population has increased rapidly, and a significant number of people have found themselves in the debt pit. All these has affected the formation of the social fabric of post-industrial society. The problem of social inequality, which has reached a remarkable magnitude in today's globalized world, will inevitably require an appropriate solution.

The author entertains the hope that Ukrainian identity will focus on the social responsibility of civil society and state, ensuring an active dialogue between them on key social problems, on the form and principles of participation in joint social projects, having due regard to the protection of national interests. Only under such conditions will identity act its inherent part of self-determination of Ukrainians, who seek to establish justice, social solidarity and confidence in the future, without sinking to outpouring of radicalism and extremism.

Keywords: precariat, social inequality, commercialization, production sphere, financial sector, capitalist market.

Олександр ШМОРГУН,
кандидат філософських наук, доцент,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії
НАН України»

ІМІТАЦІЙНА МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОМУ СУВЕРЕНІТЕТУ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Анотація. З погляду порівняльної західної політології та з урахуванням досвіду політичної історії розвинених західних країн доби Новітнього часу, у статті проведено аналіз основних етапів політреформи, що триває в Україні вже не перше десятиліття. Показано принципову відмінність реальних механізмів та інститутів української влади від справжнього демократичного еталону західної демократії й ефективного поділу влад. Розкрито системні вади будь-якого парламентаризму за ситуації гострої кризи та механізми фальсифікації і президентських, і парламентських політичних устоїв на пострадянському просторі. Спростовуються поширені міфи щодо можливості демократизації української влади та сприяння наближенню України до членства в ЄС за допомогою запровадження процедури обрання президента в представницькому статусі законодавчим органом влади.

Ключові слова: українська політреформа, парламентсько-президентська республіка, конституції пострадянських країн, європейська політична історія.

Політологічний вимір політичної ситуації

На тлі протистояння новообраного глави держави В. Зеленського з найбільш одіозними й реакційними силами політичного реваншу, очолюваними експрезидентом П. Порошенком, а також активного намагання буцімто нових політичних партій здійснити «чергове позачергове» проходження до Верховної Ради за старим виборчим законом, у ЗМІ знову активізувалися заяви про те, що парламентаризм був і залишається вищою формою західної демократії, позаяк тільки ця форма політичного правління дає змогу уникнути одноосібної узурпації влади. Ба більше, постійно повторюють тезу про те, що весь досвід українського президен-

талізму, пов'язаний із постійними зловживаннями попередніх обранців своїми посадовими обов'язками, а отже, саме цей політичний інститут є головною загрозою для молодого української демократії.

За такого підходу будь-яку форму політичного правління, що ґрунтується на домінанті одноосібності, розглядають як загрозу прихованої диктатури. А тому, на думку прихильників українського парламентаризму, зараз доцільно, скориставшись загальною позитивною тенденцією, яка усе ж таки є в українському політикумі, а саме переходом від попередньої президентсько-парламентської моделі до парламентсько-президентської республіки, нарешті завершити процес демократизації української влади, тобто запровадити в Україні суто парламентську республіку з представницькими функціями Президента (ба більше, саме така форма колегіальності найбільше відповідає менталітету українського народу, свідченням чого, мовляв, є «перша в Європі» конституція П. Орлика).

На користь саме такого спрямування термінових конституційних змін в Україні ніби переконливо свідчить і реальна історія новостворених на колишній території СРСР держав. Адже не секрет, що практично всі вони дуже швидко трансформувались у політичні режими, які різні політологи оцінюють в діапазоні від жорстких авторитарних до м'яких тоталітарних, у яких главі держави в президентському статусі в повному сенсі «жодний закон не писаний».

Звідси висновок: якщо ми справді обрали шлях до ЄС, то маємо враховувати, що здебільшого заможні та стабільні держави, що сьогодні входять до Євросоюзу, є парламентськими монархіями та республіками, у яких, через нівелювання ролі президента, неможливі будь-які форми «авторитаризму»; адже всі претенденти, які хочуть бути реальними головнокомандувачами під час розподілу влади і власності просто втратять зацікавленість до посади «весільного президента».

Очевидно, саме тому останнім часом в українських ЗМІ вже неодноразово лунала теза про те, що неминуча «слабкість» В. Зеленського як Президента має оцінюватися зовсім не як «негатив», а як неабиякий «позитив». Адже те, що новообраний гарант не має належного політичного досвіду, а очолювана ним новостворена партія «Слуга народу», покликана забезпечити йому більшість у наступній Верховній Раді (без чого за чинною Конституцією неможливе проведення необхідних законодавчих рішень), структурно та організаційно нерозбудована, якраз і можливо використати на користь державі.

За такою версією зовсім не потрібно розглядати як вади й недостатні лідерсько-вольові якості ще донедавна відомого шоумена – нерішучість, неузгодженість і непослідовність дій президентської команди (мільйони українців серед тих, хто проголосував за В. Зеленського, усе ще хибно ото-

тожнюють свого обранця з образом талановито зіграного ним у серіалі «Слуга народу» національного лідера, здатного ефективно боротись із провладним криміналітетом). Адже згадана вище «антиавторитарність» нового Президента, за твердженнями прихильників скасування посади Президента як глави держави, й має дати змогу самопроголошеним прихильникам народовладдя поступово, через неминуче падіння рейтингу В. Зеленського, спочатку перейти до парламентської республіки «де-факто», поступово передавши виконавчі повноваження обраного парламентською більшістю прем'єр-міністру, а дещо пізніше й оформити цей уже фактично наявний стан – «де-юре».

Класичним підтвердженням орієнтованості на такий сценарій майбутніх подій, на нашу думку, є нещодавнє прийняття Верховною Радою похاپцем підготовленого після десятиліть зволікання Закону про імпідмент Президента. Якщо попередня «логіка» щодо руху нашої держави від президентсько-парламентського політичного устрою до парламентсько-президентського, а потім і парламентаризму класичного, справді є, то яка різниця, якими мотивами керувалися ті, хто назавжди позбавить нашу вже остаточно знекровлену державу вкрай токсичної за умов пострадянського простору, з його тоталітарними традиціями, президентської посади з неабиякими повноваженнями, якщо такий перехід справді буде відповідати тій загальній тенденції неухильної демократизації української влади?

Реалізацію такого конституційного сценарію відстоюють відомі політологи та політичні оглядачі. Так, В. Фесенко не виключає, що процес запровадження в Україні парламентської республіки почнеться найближчим часом, що стане потужним ударом по тоталітаризму, залишки якого, очевидно, усе ще зберігаються в нашій країні. На його думку, плюс парламентської республіки в тому, що за наших умов ця форма буде підштовхувати до постійного пошуку компромісів. Це може знижувати ризики розколу в елітах та суспільстві. «У цьому плані ми будемо наблизитися до Європи, де парламентська форма домінує». А. Якунін, висловлює згоду, що перехід до «чистого» парламентаризму поставить нездоланний бар'єр на шляху авторитаризму, а також дасть змогу покращити ефективність управління, бо, мовляв, саме в парламентській республіці «частіше приходять до консенсусу», а також ця форма правління «чітко розподіляє повноваження» [1].

Не випадково дехто з політоглядачів уже потрактував передвиборчу заяву В. Зеленського про те, що він прийшов до влади лише на одну каденцію (яка, на наш погляд, з огляду на значення саме президентської посади для реалізації державницької стратегії та масштаб завдань, що стоять перед Україною, що перебуває в стані чергової, але безпрецедентної Руїни, не роблять честі новообраному Президенту), як певну спробу пе-

рехоплення ініціативи й готовність самого політика, команда якого вже встигла проголосити своїм засадничим ідеологічним підходом лібертаріанство, стати ініціатором запровадження парламентської форми правління, що і є головним завданням українського конституціоналізму, оскільки якнайшвидше встановлення парламентської республіки не тільки дасть змогу уникнути чергової форми президентської диктатури, забезпечити ефективність діяльності законодавчого органу та уряду, над якими не буде висіти дамоклів меч президентського переслідування. Принаймні саме так можна трактувати й заяви членів команди В. Зеленського про їхні плани чергової зміни Конституції в дусі лібертаріанства, за яких за державою залишаться «лише сервільні функції» [2].

Навпаки, К. Бондаренко прогнозує, що цей перехід відбудеться найімовірніше після закінчення каденції В. Зеленського, не зацікавленого в таких реформах. Своєю чергою, інший політолог С. Таран вважає, що спробу перейти до парламентської республіки буде зроблено незалежно від особи президента [3]. Огляд аналогічного оцінювання можна було продовжити.

Водночас впадає в око, що, розмірковуючи про вади президентської та, так званої змішаної систем, здебільшого ці фахівці підкреслюють, що в новій виконавчій моделі влади провідну роль має відіграти прем'єр-міністр. Очевидно, у цьому ж контексті «повзучого» нівелювання президентських повноважень та наступного усунення президента від реальної влади перебуває недавня заява П. Порошенка, який пообіцяв своїм прихильникам, що невдовзі повернеться до влади, про його готовність стати прем'єр-міністром у майбутньому уряді. Принаймні саме такий сценарій прогнозує відомий політексперт В. Карасьов [4]

Час від часу не легше

«Кучмівський» конституційний витвір візирця 1996 року, який його творці й нині називають чи не найкращим серед наявних у демократичних країнах Основним Законом, мало не конституційним спадкоємцем П'ятої французької республіки Ш. Де Голля, насправді не мав нічого спільного зі справжньою президентсько-парламентською республікою. Адже загальновідомо, що український Основний Закон, що прийшов на зміну радянській квазіконституції, став наслідком довгих політичних торгів між головою Верховної Ради О. Морозом і Президентом України Л. Кучмою. З одного боку, зокрема через ускладнення процедури імпічменту «перша конституція незалежної України» гарантувала недоторканність і можливість монополізації влади практично непідсудному Главі Держави, а з іншого – надавала гарантії політичної безкарності самій Верховній Раді, яку практично неможливо було розпустити і вона могла працювати в режимі товариства з необмеженою безвідповідальністю.

Документ закріплював фактичне всевладдя Президента у виконавчій царині: хоча, згідно з текстом Конституції, «Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України», реально ж завдяки конституційно зафіксованому праву Президента призначати (хоча й за формальною згодою Верховної Ради) та припиняти повноваження прем'єр-міністра, а також положення, згідно з яким повноваження попереднього Кабінету Міністрів складаються перед новообраним Президентом України, виконавча влада фактично ставала інструментом у руках останнього. А сам Президент, контролюючи діяльність уряду, за цим документом не несе жодної відповідальності за його діяльність. Навпаки, він може використовувати очільника уряду як своєрідний громовідвід, списуючи на нього власний непрофесіоналізм та кримінальні схеми через відправлення в разі потреби прем'єр-міністра, який зібрав у собі надто багато негативу, у відставку. І хоча за Конституцією 1996 року Верховна Рада залишає право через процедуру висловлення недовіри відправити прем'єр-міністра та очолюваний ним уряд у відставку, це не змінює загальної ситуації верховенства «арбітра» над правом (подібна процедура була реалізована лише одного разу у 2001-му, коли через вотум недовіри фактично позбувся своєї посади автор програми «реформи через добробут» В. Ющенко).

Але, маючи повноваження обирати на посаду глави Кабінету Міністрів України чергового наступника, «владний володар» на посаді Президента України завжди мав змогу протягти наступну кандидатуру серед своїх наближених (що, власне, і робив Л. Кучма). Можливості для висловлення недовіри уряду за конституційним варіантом взірця 1996 року були обмежені лише однією спробою протягом кожної сесії і, що найважливіше, передбачали річний термін імунітету для уряду, програму діяльності якого затвердив парламент. Отже, насправді наша псевдо-«президентсько-парламентська республіка», начебто запроваджена Конституцією взірця 1996 року, типологічно споріднена з «узаконеним беззаконням» запровадженого Б. Єльциним «президентства» або тими конституційними аналогами, які були написані і прийняті приблизно в той самий період 90-х років у Білорусі, Казахстані, Туркменістані тощо.

У західній політології таке квазіпрезидентство дістало назву монархії, або ж сучасної дуалістичної монархії (дуалістичної в тому сенсі, що, за існування гранично спотворених механізмів всенародного обрання глави держави, одноосібний владар або хазяїн держави керує практично в режимі абсолютного монарха під гаслом «король править, але не відповідає», чим, власне, за словами багатьох його критиків, і займався Л. Кучма). Реформована 2004 року Конституція зовсім не означає переходу до правління парламентсько-президентського і з погляду ефективності запроваджених у ній процедурних нововведень є не кращою за попередній

варіант так званого сильного президентства. Адже й ці нові, здавалося б, суттєво зменшені президентські повноваження, які, до речі, зовсім не завадили тому самому П. Порошенку встановити персональний контроль над усіма гілками влади, у плані управлінської ефективності є дуже невдалими, позаяк ведуть до розриву владних повноважень, який у теорії держави і права дістав визначення біцефалізму, тобто дослівно «двоголо-вості», що виникає внаслідок подвоєння двох практично рівнозначних за можливостями впливу на ситуацію в країні, а тому неминуче конфліктуючих центрів сили в межах виконавчої гілки влади.

Так, з одного боку, за Президентом як верховним головнокомандувачем та головою Ради національної безпеки та оборони залишаються призначення й контроль за силовим блоком. Він, хоча й за згодою Верховної Ради, призначає Міністра оборони, Міністра закордонних справ, Генерального прокурора України «та звільняє його з посади» та робить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади голови Служби безпеки України». Також згідно з пунктом 3 статті 106 Конституції Президент фактично одноосібно «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України». Нарешті, щодо впливу на судову гілку влади, то наш «гарант прав і свобод людини і громадянина» призначає третину складу Конституційного Суду України та «у визначеному законом порядку утворює суди». А також залишає за собою можливість суттєвого впливу на регіони через процедуру призначення «перевіраних людей» на посади голів адміністрацій (згідно зі 118 статтею Конституції «Голови місцевих адміністрацій “призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України”»).

Водночас економічний блок повноважень за новим варіантом Конституції віддається в повному сенсі на відкуп прем'єру і, частково, Верховній Раді. (Втім, і тут Президент залишає за собою право скасування указів та постанов Кабінету Міністрів та уповноважений накладати вето щодо законопроектів, поданих Верховною Радою.) Але водночас Стаття 113 Основного Закону в новій редакції передбачає, що Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади і, одночасно, має подвійне підпорядкування: «Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України».

Якщо проаналізувати окреслені повноваження уважніше, то стає зрозуміло, що за такої «безголової двоголовості» конфлікт між прем'єром і президентом буквально заохочується самим їхнім офіційним посадовим владним статусом, зокрема фактичним дублюванням низки повноважень, що вкрай небезпечно через велику ймовірність виникнення управлінського клінчу між цими двома можновладцями.

Як наслідок усіх описаних маніпуляцій, за запровадження такого «механізму стримувань та противаг» у межах суто виконавчої «гілки влади» можливі лише два варіанти перебігу політичних подій: або повна «одностайність» між прем'єром і президентом на ґрунті їхньої належності до одного клану, наслідком якої є перебирання на себе повноважень Президентом уже в тіньовому режимі завдяки фактичній змові з головою Кабміну. А це, як ми мали змогу переконатись, сприяє корумпованості всіх гілок влади, а отже, і узурпації влади як такої.

Але з більш високою ймовірністю, унаслідок свого самостійного посадового статусу і великих можливостей переключення бюджетних фінансових потоків безпосередньо на себе, прем'єр-міністр буде намагатись узяти під власний контроль основні важелі виконавчої влади, що і призводить до непримиренного конфлікту між главами держави та уряду. Тому поправки до нашого Основного Закону, які було внесено і прийнято вже за президентства В. Ющенка, не тільки не мають нічого спільного з послідовною демократизацією української влади, а є чи не найгіршим варіантом розподілення повноважень між законодавчою та виконавчою владою. А отже, з погляду ефективності управління суспільством, цей конституційний проєкт не кращий за «кучмівський» Основний Закон взірця 1996 року. На підтвердження таких висновків свідчить ситуація, яку ми спостерігали саме за президентства В. Ющенка та прем'єрства Ю. Тимошенко, взаємна ворожнеча між якими та повна нездатність виконати хоч якісь зобов'язання перед Помаранчевою революцією фактично відкрила прямий шлях до посади президента В. Януковичу; а потім аналогічна ситуація повторилася на тлі співпраці двох висуванців останнього Майдану – Президента П. Порошенка та Прем'єр-міністра А. Яценюка.

І хоча П. Порошенко вдалося взяти під особистий контроль не тільки виконавчу, а й законодавчу і судову гілки влади. Про це свідчить те, що після обіймання посади керівника уряду, здавалося б суцільно президентською креатурою В. Гройсманом також були вагання в діапазоні від всевладдя Банкової до спроб прем'єра почати самостійну політичну гру та сформувати навколо себе переформатовану парламентську коаліцію (принаймні ще торік В. Гройсман пропонував покращити керованість виконавчої влади через передавання більших повноважень Голові Кабміну, тобто безпосередньо йому [5]).

Ба більше, як свідчить реальний перебіг політичних подій, уже після обрання В. Зеленського Главою Держави вищезгаданий клінч між Президентом і прем'єр-парламентською змичкою на кримінальному ґрунті, закладений у структуру політичних інститутів, дає змогу за неможливості відправити у відставку Кабінет Міністрів і блокувати діяльність уже розпущеного парламенту аж до обрання нової Верховної Ради, практично повністю блокувати законодавчі президентські ініціативи [6].

Водночас щодо розмивання відповідальності посадових осіб за прийняття чи неприйняття вкрай необхідних антикризових рішень, нинішня «реформована» модель влади не перевершує так звану президентсько-парламентську форму правління, що, зокрема, виявилось висловленнях П. Порошенка та В. Гройсмана щодо того, що їхні повноваження не дають змоги їм прийняти або скасувати чергові антинародні акти (на жаль, новообраний Президент уже активно розпочав користуватися цим традиційним бюрократичним інструментом відписочної процедурності).

Отже, важливо зрозуміти, що окреслена конфігурація виконавчої влади, яка закладає нестабільність у самі підвалини державної будови, зумовлена тим, що нинішня так звана парламентсько-президентська республіка як «політреформа» насправді з'явилась унаслідок кулуарних змов і була прийнята під тиском Л. Кучми в обмін на погодження останнього на переголосування в другому турі президентських перегонів 2004 року, після якого главою держави став В. Ющенко.

І саме тому навіть у разі створення так званої реальної парламентської більшості та отримання пропрезидентської коаліції депутатських фракцій, що зараз оцінюють в ЗМІ як головну передумову забезпечення ефективності його подальших на своїй посаді дій, насправді неминуче буде ускладнюватися конфігурацією поділу влад, точніше переділу, передусім виконавчої, влади, яка наявна в нинішньому конституційному кентаврі. Цьому стануть на заваді всі згадані вади нинішнього конституційного монстра, навмисно закладені його творцями для того, що не має нічого спільного із забезпеченням ефективності української влади.

Парламентаризм від плутократизму

Дуже небезпечно й те, що хоч останнім часом і визначено серйозні управлінські вади нинішнього президент-прем'єрського дуалізму [7], конструктивну альтернативу такому стану речей пропонують шукати у форсованому переході до парламентської республіки в Україні, що подано як новаторську конституційну ініціативу. Насправді ідея запровадження європейської демократії у формі парламентської республіки «стара як кримінальний світ». Перша спроба її реалізації відбулася ще за правління Л. Кучми майже двадцять років тому.

І саме парламентський варіант обрання майбутнього Президента 2003 року було продавлено в так званому режимі відкритого голосування, тобто буквально обома руками «за». Причому, хоч як це сьогодні дивно, саме тоді було ухвалено конституційні зміни, згідно з якими Президент, обраний Верховною Радою, повинен був мати практично ті самі повноваження, які передбачені для цієї посади сьогодні [8].

Не вдалося реалізувати цього задуму тоді лише тому, що невдовзі, на тлі Помаранчевої революції й під тиском суспільної думки (громадяни справедливо вимагали від В. Ющенка зберегти механізм всенародного обрання Президента, покладаючи на главу держави свої сподівання на національне відродження) головний герой першого Майдану не наважився, а може й не схотів, з огляду на свої власні кон'юнктурні міркування, відмовитися від наявної й нині процедури всенародних президентських виборів.

Звичайно, важливим мотивом переходу до так званого парламентаризму понад п'ятнадцять років тому було зовсім не підвищення ефективності української влади, а можливість для Л. Кучим через зміни до Основного Закону розпочати новий довготривалий цикл свого правління [9; 10]. Але цього було замало. Насправді ж на превеликий жаль, протягом усього існування української державності в цьому випадку головними і визначальними були саме тіньові мотиви тіньової ж влади [11].

Саме досягненню цієї надмети мали слугувати передбачені первісним проектом «політреформи» й нині наявні президентські повноваження, які в перспективі мав би отримати кулуарно «обраний» парламентський президент. Адже Л. Кучма бачив себе «хресним батьком» в президентських шатах, який би був свого роду арбітром, але не в замиренні гілок влади, а у визначенні сфер неофеодальних відкупів. Водночас сам узаконений «авторитет» «в законі», що забезпечував би розподіл влади і власності «за поняттями», перебував би в статусі недосяжного олімпійця, який не обтяжує себе зайвими посадовими клопатами й міг почитати на лаврах переможця у війні з власним народом. Саме з цією метою виконавчі повноваження за зміненою Конституцією й були «розрізані по живому»: за президентом залишався силовий і міжнародний блок повноважень та можливість тиску на законодавців і Кабінет Міністрів, за головою уряду – економічний.

У 2000 році було проведено й так званий всенародний референдум, присвячений фактичній легітимації антиконституційних змін, на якому майже одностайно було також прийнято рішення про створення верхньої палати парламенту Палати регіонів (читати: «регіональних баронів»), як свого роду посередника між президентом-самодержцем та його підданими. Тобто в цьому випадку йдеться про забезпечення контрольного пакета політичних акцій під час чергового «переобрання» президента двопалатним квазіпарламентом. Вихід пропрезидентської фракції з панівної коаліційної парламентської більшості майже зі стовідсотковою гарантією давав змогу Президенту дістати конституційну підставу для розпуску Верховної Ради, що повинно було стати ще одним важелем тиску й контролю над «народними обранцями».

Не випадково під час обговорень та дебатів на той час радник Президента Л. Кучми та директор Інституту стратегічних досліджень А. Гальчинський не приховували, що для нього та його тогочасного патрона принциповими в цій моделі згідно з піарівською «легендою», покликаною наблизити нас до Європи, є три запроваджуваних положення: створення Верховної палати парламенту, конституційне закріплення положення про парламентську більшість або коаліцію депутатських фракцій, за браком якої буде підстава для розпуску парламенту і, головне, збереження «сильної» президентської влади, навіть за умов формальних збільшень повноважень парламенту, що попри загальне пропарламентське європейське спрямування конституційних трансформацій, зумовлено складною внутрішньою та зовнішньою геополітичною ситуацією [12]. Також у той час списи ламалися навколо чинного й нині положення про одночасність президентських і парламентських виборів, що давало змогу в перспективі безболісно перейти до парламентської форми обрання українського неомонарха [13]. Саме ця конфігурація трикутника Президент – Кабінет Міністрів – Верховна Рада були фактично збережені під час прийняття Основного Закону зі змінами й доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, а потім були відновлені згідно з Постановою Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 750-VII.

Ба більше, хоч як сумно це констатувати, техніка перетворення плутократичної парламентської республіки в парламентську тиранію за допомогою маніпуляцій із конституційними повноваженнями відпрацьована в межах саме європейської історико-політичної традиції. Корені подібного до нашого «парламентаризму» можна знайти в плутократично кланових італійській Республіці дожів, яку ліберальні російські політологи свого часу порівнювали із системою єльцинської «семибанкірщини», а також у стюартівському (XVII–XVIII ст.) та бурбонівському (1814–1848) парламентському монархізмі реакційно-реставраційного типу, у яких також відверто домінував спекулятивний капітал, а владу в тіньовому режимі захоплювали тирані-самозванці.

Про те, що головна мета переходу саме до кланово-мафіозного парламентаризму, за яким приховується одноосібна тиранія того, хто керує нитками найманих парламентських маріонеток, на нашу думку, переконливо свідчить і подальший перебіг українських політичних подій. Так, ще 2009 року, тобто задовго до своїх нинішніх передвиборчих «канцлерських» конституційних новацій, Ю. Тимошенко разом із Партією регіонів узяла участь у розробленні проекту Конституції – «Конституція Тимошенко-Януковича» [14]. Йдеться про перехід до парламентської республіки, концепцію якого й було сформульовано ще за правління Л. Кучми, позаяк у цьому варіанті конституційних змін насамперед вражає саме

величезний обсяг зовсім не представницьких, а саме виконавчих, можна сказати тиранічних, повноважень буцімто парламентського Президента [15]. Дуже небезпечно й те, що спадковість із цими ж ідеями простежується у варіанті «парламентаризму», запропонованому 2016 року Партією Регіонів – «Опозиційним блоком» у документі під назвою «Основа Конституції України» [16, с. 17]. Показово й те, що з заявами про необхідність переходу України до парламентаризму вже 2016 року виступали А. Яценюк та А. Аваков, а 2018 відповідно – В. Гройсман і А. Парубій. Цілком справедливо зазначає співробітник Інституту стратегічних досліджень М. Розумний, що внаслідок можливої залежності нового глави держави від усе того самого тіньового за схемами походження капіталу, горезвісним олігархам, які прагнуть збереження засобів незаконного збагачення, вдасться нав'язати державний переворот під ніби-то торжеством парламентської «демократії» [18]. А інший аналітик С. Шевцов зазначає, що перехід до парламентської форми правління є неминучим, позаяк і В. Янукович і П. Порошенко під час свого президенства порушили олігархічний консенсус, тобто олігархічну домовленість-змову, щодо порівняно рівного розподілу між собою національного багатства [19].

Парламентаризм – влада безхмарних часів

Небезпечність усіх антипрезидентських проєктів полягає в тому, що результат її діяльності однаково був би вкрай негативним. Це зумовлено невідповідністю за визначенням автора класичної праці «Політичні партії» М. Дюверже «асамблейного парламентаризму» надзвичайної ситуації, що склалась у нашій країні внаслідок нинішнього стану її зовнішньої та внутрішньої окупації ворожими силами, а також продовження бойових дій на Сході країни, непослідовної позиції Заходу щодо російського агресора і, відповідно, його лихварсько-грабіжницького ставлення до нашої держави, яка перебуває в скрутному становищі. Уряди, сформовані в парламентських республіках на квотно-фракційних засадах, зазвичай не відрізняються ефективністю через те, що партійний популізм, завдяки якому політики стають депутатами найбільшої фракції або коаліції, що формує виконавчу владу із власного складу, часто не відрізняються професіоналізмом у царині державного управління. Тож наслідком є нестабільність партійних урядів, сформованих за парламентською процедурою. Що підтверджує сама європейська політична історія. Зрозуміло, чому на ці вади, за словами Ш. де Голля «партійного феодалізму», окрім нього звертали увагу такі видатні патріотично налаштовані політичні діячі сучасності, як Теодор та Франклін Рузвельти, В. Черчилль, а також видатні українські політичні мислителі, зокрема, М. Сціборський та В. Липинський.

Це зумовлено тим, що навіть обраний без жодних зловживань колегальний законодавчий орган має свої нездоланні системні вади: саме внаслідок прагнення максимально врахувати в процесі законотворення побажання й зауваги членів різних фракцій, які представляють інтереси подекуди протилежних за ідеологічними орієнтаціями політичних сил, неминуче відбувається узгодження підходів за принципом «ні вашим, ні нашим», що призводить до надто компромісного характеру й зменшення ефективності майбутнього закону (згадаймо хоча б про Закон про заборону грального бізнесу, який має чимало шпаринок, що дають змогу здійснювати масове пограбування психічно нестійких людей).

Саме внаслідок необхідності складної процедури обговорень і узгоджень за карколомної зміни ситуації в будь-які періоди динамічних змін прийняті законодавчі акти просто не встигають за швидким перебігом подій. Також вони часто стають неефективними, а подекуди і шкідливими вже в момент свого прийняття. А якщо законопроект і має авторство одного або кількох конкретних розробників, він має бути схваленим профільними комітетами, законодавчим органом і часто в анонімному режимі, що офіційно робить автором документа не тільки всіх, хто проголосував «за», а й фактично законодавчий орган загалом. Але, як відомо, коли відповідають усі – насправді не відповідає ніхто.

Вже з античних часів було добре відомо, що послідовно колегальний устрій і механізм прийняття рішень не позбавляє від небезпеки виникнення тіньової тиранії. Адже чим більші чисельно законодавчі збори, тим легше ними маніпулювати, перетворюючи демократію на охлократію – владу натовпу, за фасадом якого переховуються справжні ляльководи. Саме тому у своїй геніальній «Політиці» античний мислитель зазначав: «Гранична демократія — та сама тиранія».

Про всі ці небезпеки колегальних законодавчих зборів, особливо за ситуації кризи й занепаду, писали видатні мислителі з протилежних політико-ідеологічних таборів, у діапазоні від консервативного до ліберального полюсів політичної думки, зокрема Е. Берк, Болінгброк, Т. Джефферсон, А. де Токвіль, Дж. Медісон, Дж. Стюарт Міл, Б. Констан, а також видатні теоретики політичної соціології Макіавеллі, Т. Гоббс, Ж. Боден, В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс, Т. Карлейль, М. Вебер, К. Шміт.

Не вирішує проблему й передавання великих повноважень Голові Уряду, яку розглядає багато політологів [20]. Крім усього іншого, проблема в тому, що Голова Уряду завжди перебуває в підвішеному стані внаслідок кулуарності системи його обрання й можливого парламентського відклику внаслідок запровадження вотуму недовіри. Тому за українських реалій неконструктивною є й ідея, свого часу озвучена ще О. Морозом, а потім підхоплена Ю. Тимошенко як кандидатом на посаду Президен-

та під час нещодавньої передвиборчої кампанії, запровадження українського канцлерства [21].

Важливо зазначити, що навіть творці європейських парламентських республік усвідомлюють, що численні колегіальні органи не можуть бути ефективними за надзвичайних ситуацій. Так, згідно з поправкою до Основного Закону Німеччини, прийнятої 1968 року, передбачено можливість чисельного згортання обох палат парламенту та створення на випадок «особливого режиму», а фактично надзвичайного стану, або стану оборони, нового органу – «спільного комітету», який складається з 48 членів: на дві третини з депутатів Бундестагу і на одну третину – Бундесрату (депутати призначаються Бундестагом на основі пропорційного представництва фракцій і заміщують Бундестаг і Бундесрат).

В Європі парламентські системи виникали, по-перше, як продовження традиції просвітницького конституційного монархізму; по-друге, унаслідок не завжди конструктивної реакції на попередні тоталітарні збочення (після Другої світової війни італійський, німецький та японський парламентський устрої були нав'язані західними переможцями народам цих країн фактично примусово). Парламентаризм – влада безхмарних часів, головне завдання якої – бюджетний перерозподіл національних багатств на засадах консенсусу панівних еліт, що можливо лише за ситуації сталого зростання економіки й наявності високого рівня загального споживання та життя. І тому на тлі наростання системної світової економічної кризи через закономірності функціонування верховної влади, навіть у західних країнах і «де-факто» і «де-юре» неминуче посилюватиметься тенденція до створення саме потужної президентської вертикалі.

На основі проведеного аналізу стає цілком зрозумілим чому В. Медведчук уже не приховує, що автором проекту «парламентаризації» України ще за часів своєї бутності головою Президентської Адміністрації Кучми був саме він. Ба більше, один із найбільш одіозних політиків підкреслює, що й сьогодні «для України оптимальною є парламентська форма правління» [22]. Причини такого прагнення до скасування в Україні сильної президентської влади в тому самому 2001 році висловив відомий своїм антиукраїнством директор Інституту країн СНД К. Затулін: «Висловлюючись цинічно, Росії зовсім не потрібний сильний український президент, сильна Україна. Це зовсім очевидно. Нам взагалі не потрібна президентська влада в Україні, буде краще, якщо це буде парламентська республіка. Наш національний інтерес зовсім не полягає в тому, щоб Україна була потужною державою, з якою ми повинні були б рахуватися... Відповідно Росії зовсім не потрібний сильний, далекоглядний, видатний державний діяч на чолі України. Навіщо він їй? Щоб диктував свою волю в складних обставинах сьогоденного життя?» [23].

Отже, лише розроблення повноцінної моделі президенталізму, яку весь цей час лише імітували, реально сприятиме покращенню ефективності української влади [24]. Але право розробити й запровадити таку модель мають дістати лише політичні сили, які реально продемонструють свою здатність захищати національні українські інтереси.

1. Україну хотят превратит в парламентскую республику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vesti-ukr.com/politika/331970-ukrainu-khotjat-prevratit-v-parlamentskuju-respubliku->
2. Конституція буде змінена – представник Зеленського у парламенті Стефанчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://racurs.ua/ua/n123092-konstytuciya-bude-zminena-predstavnyk-zelenskogo-u-parlamen-ti-stefanchuk.html>
3. Формальная фигура: сможет ли Верховная рада ослабить власть президента после выборов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/formalnaya-figura-smozhet-verhovnaya-ra-da-1553433818.html>
4. Карасёв раскрыл хитрый план Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://antifashist.com/item/karasyov-raskryl-hitryj-plan-poroshenko.html>
5. Дуализм власти из Конституции надо ликвидировать. Роль премьера должна быть усилена, – Гройсман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.depo.ua/rus/politics/dualizm-vladi-z-konstituciyi-tre-ba-likvidovati-rol-prem-yera-maye-buti-posilena-groysman-20180628797882>
6. Все законопроекты Зеленского сняты с рассмотрения, – Стефанчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukreal.info/ua/politika/186514-vse-zakonoproekty-zelenskogo-snyaty-s-rassmotreniya-stefanchuk?_utl_t=fb&fbclid=IwAR2pKVp5RWr8_RpmeHm3WKQ4zy0ZOSFs9MBNS4ZjGe-zKJRfW-aOVedwz6o
7. Шморгун О. Політична реформа: швидше – не значить краще. Спроба полеміки з парламентаріями, які прагнуть змінити Конституцію тут і одразу // Україна молода. – 2004, № 217, 18 грудня 2004 року.
8. Проект Закона про внесення змін до Конституції України 4105 від 04.09.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15751
9. Зміни до Конституції ухвалено підняттям рук. Опозиція обіцяє не припиняти блокаду. 24.12.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/12/24/2997162/>
10. Проект Медведчука можуть підтримати більшовики, КПУ і СПУ... теоретично. 22.12.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/12/22/2997127/>
11. Шморгун О. Неконституційні зміни до Конституції: повернення до панування подвійного права? // Україна молода. – 2004. – № 237. – С.4.
12. Хатминский Н. Необходимо искать компромиссы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Evrointeg/seg260403.htm>
13. Радник Кучми Анатолій Гальчинський: Одночасні вибори президента і парламенту – це безсумнівний позитив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/07/2/2994484/>
14. Конституция Тимошенко-Януковича. Документ. 04.06.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2009/06/4/4488241/>
15. Палий А. Конституция (констатация) государственной измены? 09.06.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2009/06/9/4488912/>
16. Основы Конституции Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opposition.org.ua/osnovi-konstituci-ukrani.html/>
17. Колесников Б. Конституция от Оппозиционного правительства предлагает абсолютно новую систему власти. 23.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opposition.org.ua/news/boris-kolesnikov-konstituciya-vid-opozitsijnogo-uryadu-proponue-absolyutno-novu-sistemu-vladi.html>
18. Розумний М. Навіщо Україні президент? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://espreso.tv/article/2019/04/11/navischo_ukrayini_prezydent
19. Шевцов С. Олигархический консенсус: последние выборы президента и переход к парламентской республике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kievvlast.com.ua/mind/oligarhicheskij-konsensus-poslednie-vybory-prezidenta-i-perehod-k-parlamentskoj-respublike>
20. Никифоров А. Украине нужна парламентская республика и сильный премьер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nashkiev.ua/novosti/oukraine-nouzha-parlamentskaya-respublika-i-silnyy-premer-artem-nikiforov.html?in_parent=novosti

21. Шморгун О. Типологічні характеристики антикризової модернізаційної моделі влади // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С.170–175.
22. Парламентско-президентская республика: Конституционная реформа Виктора Медведчука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vybor.ua/topics/parlamentsko-prezidentskaya-respublika-konstitucionnaya-reforma-viktora-medvedchuka.html>
23. Какая Украина нужна России. Новые межгосударственные отношения предполагают в первую очередь прагматический подход // Независимая газета. – 2001. – 27 июня.
24. Шморгун О. Євроатлантичні моделі президенталізму і демократизація української влади: політологічний вимір // США і світ XX століття. – К.: Центр вільної преси, 2013. – С. 315–331.

Oleksandr SHMORHUN,
*Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Leading Researcher at the Institute of World History
of the NAS of Ukraine*

UKRAINE'S PRETENCE DEMOCRACY MODEL AS A THREAT TO STATE SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF WORLD EXPERIENCE

Abstract. The article analyzes the main stages of political reform in Ukraine from the point of view of Western comparative politics and taking into account the experience of modern political history of advanced Western countries. The author reveals the principal difference between the real mechanisms and institutions of government in Ukraine and genuine democratic standards of Western democracy with an effective separation of powers. The article reveals systemic shortcomings of all types of parliamentarism in conditions of a grave crisis and the mechanisms for the falsification of presidential and parliamentary political fabric in the post-Soviet space. The author dispels the myths about the possibility of democratization of the Ukrainian government and the promotion of Ukraine's course towards EU membership through introducing the election of the President with representative functions by the legislative body.

The author argues that today it is advisable to take advantage of the general positive trend in Ukrainian politics, namely the transition from the previous presidential-parliamentary model to the parliamentary-presidential republic along with bringing finality to the process of democratization of the Ukrainian government through establishing a purely parliamentary republic. It is noted that the development of a full-fledged model of presidentialism will contribute to the efficiency of the Ukrainian government. However, the right to develop and implement such a model should be granted only to those political forces which demonstrate true capacity to protect national Ukrainian interests.

Keywords: Ukrainian political reform, parliamentary-presidential republic, constitutions of post-Soviet countries, European political history.

Сергій ЗУБЧЕНКО,
кандидат політичних наук,
заступник завідувача відділу гуманітарної політики
Національного інституту стратегічних досліджень,
ветеран російсько-української війни

ДЕГРАДАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЗАГРОЗА ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ВІД УЯВНИХ ДИЛЕМ ДО РЕАЛЬНИХ ВОЄННИХ ПРОТИСТОЯНЬ

Анотація. У статті висвітлено та проаналізовано деякі актуальні питання міжнародно-безпекового порядку денного, пов'язані з російською агресією проти України та реалізацією РФ цілеспрямованих дестабілізаційних заходів гібридної війни на території інших держав. Артикульовано фундаментальні наслідки анексії Росією Криму та вторгнення російських військ на Донбас для міжнародних відносин. Обґрунтовано необхідність оперативної, консолідованої та всеосяжної міжнародної відповіді на протиправні дії РФ та її проксі-суб'єктів, які є прямою та явною загрозою міжнародному миру та безпеці.

Ключові слова: російська воєнна агресія проти України, міжнародне право, дипломатія, міжнародна безпека, зовнішня політика, стратегічна культура, національна безпека, геополітика, гібридна війна.

Масштаб і динаміка сучасних глобальних процесів ставить перед державами категоричну вимогу щодо компетентності національних еліт у розумінні сутності цих процесів, специфіки їхніх чинників, а також володінні всім спектром інструментів управління ними. Ідеться про стратегічну культуру як особливе мистецтво фундаментального аналізу навколишнього світу, неупередженого оцінювання дійсності та реалістичного прогнозу майбутнього. Причому зростання взаємопов'язаності цих процесів переводить це питання з категорії теоретичних або виключно національного порядку денного до категорії практичних проблем міжнародних відносин. І це зовсім не є якоюсь авторською поетичною гіперболою.

Красномовною ілюстрацією зазначеного вище факту є події останніх п'яти років, а саме – російсько-українська війна, що триває з 2014 року, яку РФ розпочала незаконною анексією українського Криму та продовжила бойовими діями на Сході України. Адже саме ці події, як слушно наголошують експерти, стали «точкою відліку для формування нового гібридного світоустрою», «спусковим гачком для початку нової світової гібридної війни» [1, с. 7]. Якщо у 2014–2015 роках дехто (навіть із вельми поважних західних фахівців) міг цього не усвідомлювати, будучи введеним в оману безпрецедентною за своїм масштабом і рівнем цинізму російською дезінформаційною кампанією¹, маніпулятивною діяльністю російських агентів впливу та різноманітних проксі-сил РФ, то нині, 2019 року, ситуація вже є більш ніж очевидною для кожного, хто має бодай децицію критичного мислення.

Менше з тим, у політичному істеблішменті та експертному середовищі окремих країн досі залишаються люди, які уникають реалістичного оцінювання подій в Україні чи навіть прямо обстоюють їхнє вкрай тенденційне російське бачення. Але проблема полягає зовсім не в цьому – зрештою, частина з них робить це (як вони вважають) із міркувань власних національних інтересів, будучи пов'язаними з РФ певними зобов'язаннями або намагаючись домогтися її прихильності. Проблема в тому, що дехто з них цілком щиро не розуміє *фундаментальних наслідків воєнної агресії РФ проти України для міжнародних відносин*. А вони – досить лиховісні.

Ще раз: немає нічого екстраординарного в тому, що хтось може неправильно оцінювати внутрішньоукраїнський порядок денний напередодні російсько-української війни чи мати необ'єктивну думку щодо нинішньої ситуації в Україні – у такому випадку від цього оцінювання можна абстрагуватися. Вражає інше: як національні еліти та експерти деяких країн упритул не помічають виражених загроз для глобального миру та міжнародної безпеки (а так само – їхньої власної національної безпеки), які актуалізувалися внаслідок здійснення РФ політики агресивного неоімперіалізму щодо України. І саме ця стратегічна короткозорість, неспроможність адекватно осмислити наслідки безвідповідальних дій вищого військово-політичного керівництва РФ та свого потурання ним є величезною проблемою. А надто в контексті більш ніж сумних результатів спроб «замирення агресора» та гіпертрофованого зовнішньополітичного прагматизму для Європи в минулому.

¹ За інформацією Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності, починаючи з 2015 р. в одному лише ЄС зафіксовано понад 5100 випадків розповсюдження РФ дезінформації, з яких більш ніж 2200 стосувалися України (станом на 25 березня 2019 р.). Див.: EUvsDisinfo [Електронний ресурс] / EUvsDisinfo. – Режим доступу: <https://euvsdisinfo.eu/>

Російська агресія проти України в контексті національної, загальноєвропейської та глобальної безпеки. Можна як завгодно ставитися до України, Революції гідності та сторін протистояння в російсько-українській війні, але не можна ігнорувати очевидного юридичного факту: 18 березня 2014 року сталася колосальна поразка міжнародного права, оскільки цього дня було формалізовано (на рівні конституційного законодавства країни-агресора) протиправне збройне відторгнення в суверенній європейській держави (між іншим, однієї із засновниць ООН) частини її території. І якщо хтось вважає, нібито ця подія в жодному разі не стосується національної безпеки його країни (хоч би в якій частині світу вона перебувала), він припускається величезної помилки.

Здавалося б, якщо відкинути емоції, що такого особливого відбулося? На перший погляд, «немає нічого нового під сонцем» – схожі випадки, мусимо це визнати, уже траплялися у світовій історії. Проте цей випадок є безпрецедентним у багатьох аспектах. Адже ще ніколи жертвою агресії не ставала держава, яка добровільно відмовилася від свого ядерного арсеналу під міжнародні гарантії безпеки. Причому агресором стала одна з країн-гарантів, яка перед тим на найвищому рівні брала на себе зобов'язання «поважати незалежність, суверенітет і наявні кордони України» й «ніколи не використовувати жодну зброю проти України». Але й це ще не все: заходи міжнародного впливу, вжиті як іншими «гарантами», так і провідними міжнародними організаціями у відповідь на протиправні дії агресора, виявилися такими непереконливими, що агресія продовжилася вже на іншій частині території України. І вона триває досі. Станом на початок 2019 року жертвами російської агресії стали понад 13 000 вбитих, більш ніж 30 000 поранених та понад 1 500 000 внутрішньо переміщених осіб [2]. Якби хтось хотів продемонструвати хиткість усіх цих «міжнародних гарантій» і умовність «стратегічних партнерств», надавши додаткові аргументи лобістам мілітаризації та володіння зброєю масового знищення, він заледве міг зробити це ефективніше.

Саме тому російська окупація й анексія українського Криму, російсько-українська війна не є пересічним міждержавним конфліктом чи проблемою лише регіональної безпеки. Це проблема, яка прямо стосується глобальної безпеки, безпеки всіх держав, оскільки зачіпає фундаментальні основи сучасного світопорядку та є тригером ескалації міжнародної напруженості. Прямим і явним підтвердженням цього факту є динаміка зростання після 2014 року військових бюджетів, фінансування відповідних програм розвитку озброєнь і обсягів міжнародної торгівлі зброєю та пов'язаними технологіями у світі. Так, протисупутникову зброю мають уже 4 держави – США, КНР, РФ та Індія. Крім того, вихід США та РФ із Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності означає ще й фактичний початок нової гонки ракетних озброєнь.

Звісно, не можна сказати, що в міжнародному дискурсі немає усвідомлення стратегічного значення російсько-української війни для глобального безпекового порядку денного. Воно так чи інакше відображене й у публічних заявах офіційних осіб (цивільних, як-от Держсекретар США М. Помпео, Спеціальний представник Державного департаменту США з питань України К. Волкер, Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг, Голова Ради ЄС Д. Туск чи Міністр оборони Великобританії Г. Вільямсон, і військових, зокрема головнокомандувач об'єднаними збройними силами НАТО в Європі генерал К. Скапаротті, командувач ВМС США у Європі та Африці адмірал Дж. Фогго, начальник генерального штабу ЗС Великобританії генерал М. Карлтон-Сміт), і в дипломатичних та стратегічних документах (Брюссельська декларація трансатлантичної безпеки та солідарності 2018 р., Кримська декларація Держдепартаменту США 2018 р., резолюція Європарламенту щодо стану політичних відносин ЄС–Росія 2019 р., Огляд ядерної політики США 2018 р., Національна розвідувальна стратегія США 2019 р., Стратегія об'єднаних військово-повітряних сил НАТО 2018 р. тощо), і навіть у конкретних адміністративно-інституційних кроках (створення Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності, Центру передового досвіду НАТО з питань стратегічних комунікацій у Латвії, Центру протидії тероризму й гібридним загрозам у Чехії, Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним війнам у Фінляндії, збільшення присутності військ НАТО в країнах вздовж східного кордону Альянсу та посилення територіальної оборони цих країн).

Проте й досі в західних політико-дипломатичних колах є ті, хто далі вдає, ніби нічого не сталося. На це слушно вказує В. Горбулін, резонно запитуючи: «Скільки країн ревізували своє контррозвідувальне й медійне законодавство після 2014 року? Скільки змогли відобразити нову військово-політичну реальність у вигляді конкретних рішень? Чи далеко зайшла ідея створення європейської армії? Чи багато країн наростили оборонні витрати, наблизившись хоча б до мінімальних вимог того ж НАТО?» – та резюмуючи, що «активність Кремля – прямий наслідок такої надміру “акуратної” європейської політики у сфері безпеки» [3]. Про якісь асиметричні дії й мови немає. Звісно, можна було б пояснювати такий стан речей традиційною для стратегічних парадигм інерційністю. Проте п'ять років (а саме стільки вже триває російсько-українська війна) – цілком достатній термін для адекватного аналітичного осмислення нових реалій та внесення відповідних коректив у свою «велику стратегію».

Іншим поясненням могли би бути деякі прагматичні мотиви цих держав, тобто «*Nothing personal, just business*» та інші ітерації «*realpolitik*» в усіх її проявах. З огляду на поширений стереотип про те, що взаємні торговель-

ні та інвестиційні зв'язки між країнами сприяють їхньому економічному піднесенню та нібито зменшують ризик війн, таке пояснення має солідний вигляд. Проте це лише на перший погляд. За більш прискіпливого розгляду стає очевидним, що реальність є значно складнішою. Як влучно зазначає Е. Лукас, «... економічна діяльність не тільки не запобігає конфліктам, а навіть може бути їхнім складником. Ворожі зовнішні сили використовують гроші як зброю, таємно купуючи політичний вплив, відкрито налагоджуючи корисні бізнесові та фінансові зв'язки й послаблюючи економіки противників» [4]. Й Україна, яка до війни мала відносини стратегічного партнерства з РФ і де російські суб'єкти чудово (аж до монопольного становища) почувалися в багатьох секторах економіки (паливно-енергетичному, фінансово-банківському, медійному) – найкраща ілюстрація цього факту. У Росії немає відокремленого від інтересів чи незалежного від впливу Кремля великого бізнесу, а отже, не може бути й «сферичної економіки у вакуумі» (економіки «самої по собі»), є лише економічні інструменти втілення «пітерською підворітницею» своєї ревізійністської великодержавної політики. Закордонні (зокрема європейські) політичні та бізнесові еліти мали б це розуміти. Адже РФ веде гібридну війну не тільки на території України, а й на території їхніх власних країн (дуже часто – не зустрічаючи жодної серйозної протидії, під прикриттям дипломатичної, економічної, медійної чи культурно-гуманітарної діяльності), широко експлуатуючи наявні соціально-політичні суперечності та «лінії розколу» в суспільствах². Не кажучи вже про те, що Росія повсякчас випробовує на міць європейську та трансатлантичну єдність і довіру, намагаючись посварити між собою держави-члени НАТО, країни «Великої сімки» та ЄС.

А втім, повторюся, наразі це розуміють далеко не всі. І поки одні, реагуючи на тектонічні зрушення в глобальному безпековому середовищі та намагаючись виплекати «нову культуру розвідки», стати менш вразливими до підривних дій зовнішніх сил, ініціюють прийняття нового закону про державну зраду (причому саме у зв'язку з актуалізацією гібридних загроз), створення космічних військ як окремого виду збройних сил та Колегії європейської розвідки як платформи для взаємодії представників європейської розвідувальної спільноти, інші лобіюють повернення РФ до ПАРЄ (без виконання умов, які сама ж ПАРЄ й визначила) та російські проекти, котрі з усією очевидністю призведуть до посилення залежності їхніх країн від РФ (як-от горезвісний «Північний потік 2»). Такі дії – або пряма зрада національних інтересів, або відверта *стратегічна некомпетентність*. І перше й друге – підстава для серйозних політичних, організаційних і правових висновків.

² Див., наприклад: Гібридный арсенал Кремля [Електронний ресурс] / International Centre for Defence and Security. – Режим доступу: <https://icds.ee/ru/gibridnyj-arsenal-kremlja/>

Деградація стратегічної культури в РФ. Із зазначеного може скласти-ся враження, що Росія має загалом досить високу стратегічну культуру, оскільки їй вдається підкладати колективному Заходу проблеми, штучно створюючи осередки нестабільності в усьому світі та провокуючи зростання геополітичної ентропії. Проте насправді це не так. Навпаки, є ціла низка конкретних маркерів, які вказують на очевидну деградацію стратегічної культури в РФ.

Першим маркером є діяльність російських державних установ, які здійснюють експертно-аналітичний супровід діяльності органів влади РФ, наприклад, Російського інституту стратегічних досліджень (РІСД). Науково-методологічний інструментарій, який вони використовують у своїх працях, нагадує радше про період радянсько-американського геополітичного протистояння середини ХХ ст., аніж про реалії нашого часу. Показовими є й спрямованість матеріалів (зокрема, щодо абсолютно злочинних форм впливу на інші суверенні держави), і їхній сумнівний фаховий рівень, і співпраця самих інституцій з адептами «руського міра» (синкретичного різновиду російського неофашизму, ідеологеми якого парадоксально підтримують представники всіх напрямів російського політичного спектра – від радикалів усіх мастей до лібералів) та міжнародними терористами: «Десятками йшли записки про необхідність формування в українському тилу бойового російського підпілля, засилання диверсійних груп, підготовки до висування на південь у напрямку Маріуполь–Миколаїв–Одеса й створення Великої Новоросії, яка включає Придністров'я та яка, як і Крим, мала об'єднатися з Росією. Проте жодного слова не було написано про можливий спротив України, мобілізацію армії та добровольчих формувань, а можливі санкції, їхні наслідки, реакцію США та європейських держав НАТО навіть не обговорювали. [...] Частим гостем на інститутських заходах став Гіркін (Стрелков)» [5].

Зрозуміло, що РІСД – не провідна, а лише одна з цілої низки установ, які забезпечують інформацією вище військово-політичне керівництво РФ. Проте якщо звернутися до аналізу російських стратегічних документів (Стратегії національної безпеки, Воєнної доктрини, Концепції зовнішньої політики тощо), можна дійти висновку, що ситуація в інших є за ледве кращою. Адже ці державні документи так само є відірваними від об'єктивних реалій сьогодення, як і російська державна аналітика. Оперуючи архаїчними концептами та термінологією періоду холодної війни й украй слабо корелюючи з дипломатичними, економічними та промислово-технологічними можливостями РФ, вони можуть хіба що тішити марнославство російського вищого політичного керівництва, проте аж ніяк не можуть бути міцним фундаментом для реалістичного стратегічного планування. Неадекватність російських стратегічних документів є **другим маркером** деградації стратегічного мислення в РФ.

Ну й справжньою перлиною в діадемі маркерів російської стратегічної неадекватності є **третій маркер** – неспроможність російських еліт усвідомлювати хибність своїх попередніх концептуальних уявлень і теоретико-методологічних підходів (а так само й вибудованих на їхній основі стратегій) та проводити «роботу над помилками». Найяскравіших ілюстрацій цього факту є дві. *Перша* – це сповнені шовіністичними стереотипами й позбавлені будь-якого реального історичного підґрунтя уявлення керівництва РФ (й особисто В. Путіна) щодо України (які фахівці справедливо відносять до чинників російсько-української війни [6, с. 377]). Здавалося б, відчайдушний спротив українців «братньому» воєнному вторгненню (після оголошення від «кримської розгубленості») та несподіваний крах «бліцкригу» проти України мав би підштовхнути російську владу до деяких критичних міркувань. Проте цього не сталося. Навіть зараз керівництво РФ ніяк не бажає не те що визнати факт ведення ними війни проти України, а й бодай примиритися з фактом самотійної суб'єктності Української держави, усвідомити, що Україна – не Росія, а українці й росіяни – зовсім не «один народ» (і навіть не «два братніх народи»). *Друга* – це стаття В. Суркова «Довга держава Путіна»³. Можна було б не хвилюватися, якби це був просто ілюстративний матеріал до книги «Творчість душевнохворих» російського психіатра П. Карпова чи есею «Ур-фашизм» італійського філософа У. Еко. Проте це є програмна стаття одного з провідних кремлівських ідеологів, якого називають відповідальним за проєкт «Новоросія», у російській щоденній суспільно-політичній газеті «Независимая». Викладені в ній тези й концепти так вражають своєю відірваністю від реалій світу ХХІ століття, що мимоволі виникає думка: якщо таке пише людина, яку вважають ледь не місцевим світочем політичного стратегування, то що ж тоді відбувається в головах підлеглого «особового складу»? Окрім іншого, стаття чітко фіксує небажання визнавати помилковість конфронтації РФ з усім цивілізованим світом, а нездатність Росії побудувати ефективну економіку, досконале державне управління та справедливий суспільний лад називає «державою нового типу» (направду більше схожої на ілюстрацію приказки «Не можеш бути гарним прикладом – стань страшним попередженням»). Знову-таки, і це можна було би вважати лише власною «окремою думкою» Суркова, якби не два попередніх компліментарних маркери. Крім того, аналогічними за градусом неадекватності є думки й іншого радника Путіна – академіка РАН С. Глазьева⁴.

³ Див.: Сурков В. Долгое государство Путина [Електронний ресурс] // Независимая газета. – Режим доступу: http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html

⁴ Див.: Глазьев С. Западу нужно стабилизировать ситуацию с целью закрепления результатов разгрома этой части Русского мира [Електронний ресурс] // Завтра. – Режим доступу: http://zavtra.ru/blogs/glaz_ev_raskol

З огляду на все зазначене, немає нічого дивного в тому, що здебільшого російські громадяни (навіть ті, хто вийшов не з нетрів КДБ, «пітерської підворітничі» чи кооперативу «Озеро») мислять у категоріях конспірології та уявних «дилем безпеки» минулого століття. Риба гние з голови. На цьому тлі кокаїнові й алкогольні скандали навколо посольств РФ в Аргентині та Кувейті відповідно – просто дрібні прояви доконаного факту.

Причина деградації стратегічної культури в РФ дуже проста: немає справжньої конкуренції, без якої неможливо здійснювати ефективний позитивний відбір. В умовах незмінності влади та системного придушення критики в російському суспільстві й експертному середовищі немає реальної дискусії з питань внутрішньої та зовнішньої політики, є лише її імітація (ледь не єдиним допустимим винятком із цього правила є критика щодо недостатньої жорсткості та рішучості Кремля – наприклад, що Путін не віддав наказу анексувати всю Україну й знищити українців). Фактично змагальність думок точиться лише навколо градусу й модальності виправдовування дій вищого політичного керівництва РФ. Будь-яку критичну чи альтернативну думку, навіть цілком обґрунтовану, вважають виявом нелояльності та ледь не зазіханням на основи національної безпеки (а після ухвалення закону про покарання за «неповагу до влади» й поширення «фейкових новин» – і поготів). Про жодну об'єктивну картину дійсності, якісну стратегію чи реалістичний прогноз за таких умов не може бути й мови. Така система приречена на стагнацію й неминучу поразку, що довів крах Радянського Союзу (в якому, до речі, незадовго до його розпаду було ухвалено Закон «Про захист честі та гідності Президента СРСР»).

Здавалося б, якщо стратегічна культура в Росії деградує, у чому ж тоді причина російських успіхів у гібридній війні? Вона також дуже проста: неготовність колективного Заходу діяти швидко, рішуче та консолідовано. Причому, крім суб'єктивного (насамперед психологічного), тут є й об'єктивний чинник. Відсутність реальних демократичних запобіжників у РФ дає змогу російській владі мати велику свободу дій, ухвалюючи доволі оперативні та ризиковані рішення, тоді як інституційні механізми провідних міжнародних організацій і західних держав мають обмежену реактивність. Крім того, на Заході бракує єдності в поглядах щодо того, якою жорсткою має бути відповідь на агресивні дії Росії (черговим «лакмусовим папірцем» чого стала реакція на обстріл та захоплення російськими окупантами 25 листопада 2018 року військових суден України з моряками на борту в районі Керченської протоки, унаслідок чого в полоні опинилися 24 українських військовослужбовці, поміж яких троє були пораненими).

Водночас стверджувати, що в РФ є якась чітка стратегія дій, буде перебільшенням. Підривні дії Кремля є радше «системною безсистемністю» з єдиною чіткою настановою: нагнітати, розхитувати ситуацію, робити

хаос і дезінтеграцію, використовуючи очевидні слабкі місця західних держав (зокрема ігнорування реалій нового «гібридного» світопорядку, лакуни у фінансовій і юридичній системах, на що неодноразово вказували західні ж автори⁵) та чинної системи міжнародних організацій проти них самих. На думку представників української кіберрозвідки, зазначена ситуативність із лише однією настановою стосується й України: «Мета Росії проста – за будь-яку ціну втримати Україну у своїй зоні впливу. Незважаючи на всі доктрини, чіткого плану не було. Немає ніяких “хитрих планів”, уся політика російської держави ситуативна» [7]. І початок «паспортної війни», якою керівництво РФ фактично спростовує свої ж попередні «методички» щодо подій в Україні та яка може мати істотні негативні соціально-економічні наслідки для самої Росії – ще один доказ цього.

Відповідь України та світу. Здавалося б, деградація стратегічного мислення в РФ мала би бути гарною новиною для України та всього цивілізованого світу. Проте це не зовсім так.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що великі геополітичні гравці, попри всю конкуренцію між ними, деякою мірою зацікавлені в тому, щоб у їхньому візаві був належний рівень стратегічної культури, оскільки це означає наявність спільних реперних точок у розумінні глобальної реальності; наявність системи координат, максимально очищеної від ідеологічних чи стереотипних суб'єктивізмів, яка дає змогу розуміти логіку поведінки один одного, правильно інтерпретувати сигнали, що надходять з іншого боку різними каналами інформації, зрештою, вести діалог однією мовою, як це є в математиці, фізиці, програмуванні або музиці. Неможливо досягти згоди з важливих питань міжнародного порядку денного, якщо хтось зі сторін, замість зрозумілих і загальноприйнятих категорій та понять, мислить архаїчними концептами та наративами минулого століття чи оперує фантомами своєї свідомості, апелюючи до уявних «дилем безпеки» й надуманих «екзистенційних викликів». Така країна заледве може бути надійним, зрозумілим і прогнозованим партнером, із яким можна вибудовувати довгострокові та взаємовигідні відносини. Крім того, така аналітична неадекватність може безпосередньо призводити до міждержавних збройних конфліктів (наприклад, унаслідок неправильного оцінювання воєнно-політичної ситуації, готовності противника чинити опір, а також власних сил, засобів і можливостей, як це сталося з російським керівництвом, коли воно приймало рішення розпочати агресію проти України). Тому насправді це досить серйозна проблема для міжнародної безпеки, яка потребує релевантного міжнародно-правового вирішення, відповіді зрозумілою для агресора мовою.

⁵ Див., наприклад: Лукас Е. Гроші – рушійна сила геополітики // Український Тиждень. – 2018. – № 44 (572); Лукас Е. Фінансовий «Дикий Схід» // Український Тиждень. – 2018. – № 45 (573).

Гарна новина полягає в тому, що після понад п'яти років війни на Донбасі нарешті починає з'являтися відносна єдність в оцінюваннях дій РФ в Україні не тільки поміж провідних юристів-міжнародників («анексія (Криму. – Авт.) була незаконною з позицій міжнародного права») [8, с. 21], «війна на Сході України, із погляду міжнародного права, має кваліфікуватися як російська агресія та війна Росії проти України» [8, с. 111]), а й у резолюціях ГА ООН, ПАРЄ, Європарламенту, звітах Міжнародного кримінального суду тощо. Отже, про жодне міжнародно-правове визнання анексії Криму Росією чи легітимності створених і підтримуваних нею псевдореспублік не може бути мови.

Проте формальну підтримку юридичного принципу «*Ex injuria jus non oritur*» («Право не може виникнути з правопорушення») слід, вочевидь, послідовно доповнювати засобами дипломатичного й санкційно-обмежувального тиску на РФ, аж доки територіальну цілісність України в міжнародно визнаних кордонах не буде повністю відновлено. Тим паче, що поведінка вищого політичного керівництва РФ не має жодних ознак нормалізації. Вона досі нагадує поведінку Родіона Раскольников, який, будучи вбивцею, «чесним чоловіком себе вважає, людьми гордує, блідим ангелом ходить», і навіть зрозумівши, що його викрито, однаково запитує в слідчого Порфирія Петровича: «Так хто ж убив?». Такого разючого цинізму не дозволяли собі навіть нацистські злочинці на Нюрнберзькому процесі. Поза всяким сумнівом, такі дії заслуговують на якнайсуворіше міжнародно-правове оцінювання.

Експерти справедливо зазначають, що одного лише запровадження санкцій недостатньо для досягнення зовнішньополітичних цілей (особливо якщо ми маємо справу із «закоренілим автократом») – важливими є також конкретні сигнали від вищого політичного керівництва держав і міжнародних організацій, що їх запроваджують, позаяк ці сигнали формують деякі очікування суб'єктів прийняття рішень⁶. Оскільки Росія продовжує політику демонстративного зневажання норм міжнародного права, невиконання рішень міжнародних судових органів (від Міжнародного суду ООН щодо порушень прав людини в Криму, Міжнародного трибуналу ООН із морського права щодо визволення українських військових моряків і суден та Стокгольмського арбітражу щодо контрактів між «Газпромом» і НАК «Нафтогаз України» до Спортивного арбітражного суду щодо позбавлення медалей російських спортсменів, спійманих на вживанні допінгу), треба переходити до більш активних

⁶ Див.: Assessing the Use of Sanctions in Addressing National Security and Foreign Policy Challenges. Statement by Daleep Singh. Subcommittee on National Security, International Development and Monetary Policy, U.S. House of Representatives; May 15, 2019 [Електронний ресурс] / U.S. House of Representatives. – Режим доступу: <https://financialservices.house.gov/uploadedfiles/hhrg-116-ba10-wstate-singhd-20190515.pdf>

дій (зокрема асиметричних). Багатонадійними кроками в цьому контексті є прийняті Конгресом США закони *Vladimir Putin Transparency Act* та *Kremlin Act*.

Треба максимально обмежувати можливості Росії щодо поновлення повномасштабної агресії. Надважливим питанням є нейтралізація російської «вуглеводневої зброї», яку досі використовували як ефективний засіб політичного тиску на енергетично вразливі країни Європи (зокрема й Україну). У цьому контексті треба особливо наголосити на небезпеках і загрозах у випадку реалізації проєкту «Північний потік 2», побудова якого з високою ймовірністю означатиме не тільки ще більше енергетичне закабалення ЄС, а й нове воєнне вторгнення РФ в Україну (але кількість його жертв, вочевидь, буде в рази більшою за ті 13 000, які ми маємо зараз). Як справедливо зазначають експерти, «російська атака на українську корабельно-катерну групу [...] поблизу незаконно збудованого російського мосту через Керченську протоку продемонструвала, що Росія використовує збудовану інфраструктуру для розширення військової присутності під приводом необхідності її захисту»⁷. Потрібні максимально скоординовані, солідарні та всеосяжні дії, аби не дати змоги агресору чи афілійованим із ним особам і проксісуб'єктам обійти санкції.

Вкрай важливо розуміти: «сама собою Росія не становить великої небезпеки, а от за підтримки західних спільників – то вже справжня загроза» [9]. Причому, потураючи російським діям щодо України, представники інших держав насправді не лише виправдовують країну-терориста, вчиняючи злочин проти міжнародного миру та безпеки, вони вчиняють злочин проти своєї ж національної безпеки.

Нагальним питанням також є усунення наявних хиб систем міжнародної та європейської безпеки, що критично впливають на їхню оперативність та ефективність, здатність протистояти раптовим загрозам і блискавичним діям гіпотетичного агресора. Якщо реформування системи органів та процедур ООН є процесом досить тривалим і копітким, то вдосконалення структури управління та системи прийняття рішень у межах НАТО цілком можливо здійснити в досить стислі терміни.

Насамкінець хотілося би наголосити на необхідності всіх держав (й особливо України, яка перебуває на передовій світової гібридної війни) плекати власну експертно-аналітичну, стратегічну культуру. Адже без високої стратегічної культури не тільки неможливо побудувати ті самі досконалі інституційну структуру та суспільний лад, які стимулюють «потребу і бажання людей працювати» (про що свого часу писав Б. Гаврилишин у доповіді Римському

⁷ Див.: Путінські потоки: військові загрози [Електронний ресурс] / Центр глобалістики «Стратегія ХХІ». – Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1569-putinski-potoki-viyskovyi-zagrozi>

клубу [10, с. 21]), без неї також не може бути жодного візіонерства, сталого поступального розвитку й ефективної відповіді на актуальні виклики й загрози сучасного світу – лише ситуативні, спорадичні успіхи. Слід пам'ятати: «обґрунтування стратегії майбутнього, концептуальної конструкції перспективи, її узагальнюючої філософії – функція влади, основа її дієздатності. [...] Влада без стратегії не може бути конструктивною» [11].

Висновки

1. Щораз вища каузальність міжнародних відносин потребує винятково точного, філігранного оперування інструментами державної політики (як «жорсткої», так і «м'якої» сили). Зазначене неможливо здійснювати без адекватного рівня стратегічного мислення, стратегічної культури військово-політичного істеблішменту світових держав.

Події останніх років засвідчили, що з цим є деякі проблеми. Можна зрозуміти «стратегічну розгубленість» цивілізованих країн на початковому етапі російської агресії проти України у 2014–2015 роках. Проте оперування деякими посадовими особами держав Заходу довоєнними концептами й підходами під час формування та втілення політичних стратегій щодо РФ 2019 року, після понад п'яти років російсько-української війни та послідовного здійснення Росією масштабної гібридної війни проти них самих, проти всього Західного світу є свідченням браку в них аналітичної та стратегічної культури.

2. Проте стратегічна культура РФ є заледве вищою. Кремль просто скористався ефектом несподіванки, відсутністю консолідованої позиції держав Заходу та їхньою неготовністю діяти рішуче. Росія не робить нічого принципово нового, такого, що б вона не робила в минулому – зрештою, кожна війна в історії містила певні елементи гібридності. Але ніколи раніше агресор так потужно не використовував проти своїх жертв гарантовані й захищені ними ж самими фундаментальні цінності: демократію, політичний плюралізм, свободу слова, інші засадничі правові свободи, загальноприйняті процедури та стандарти. Країна, у якій кількість політв'язнів 2019 року перевищила 230 осіб⁸, має нахабство звинувачувати західні уряди (зокрема й уряд України) у «порушеннях фундаментальних прав людини» й «утисках свободи слова». Насправді вихід із цієї «пастки правил» є, проте для його віднайдення уряди та суспільства країн Заходу мусять вийти зі своєї звичної «зони комфорту». Крім того, треба враховувати, що реалізації інтенцій РФ також сприяло поблажливе ставлення до морально-етичного компоненту капіталізму.

⁸ Інформація дослідження Perseus Strategies за підтримки російського правозахисного центру «Меморіал». Див.: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-politychni-represiji/29911111.html>

Загалом виражені прояви деградації стратегічної культури та кризи аналітичного мислення (детерміновані, окрім іншого, відсутністю конкуренції думок та позитивного добору ідей) спостерігаються й у самій Росії. Промовистою ілюстрацією цих процесів є досі неадекватна позиція щодо України (заперечення її самостійної історичної суб'єктності) та українців (хибний концепт про «один народ» або «братські народи» – «брудершафт-міф», за влучним висловом Д. Кулеби [12]).

3. Сон розуму породжує чудовиськ. Сон стратегічного розуму породжує глобальні кризи та війни. Деградація стратегічної культури є величезною загрозою для миру та безпеки – національної, регіональної, континентальної, глобальної. Можна пояснити відсутність ґрунтового бачення міжнародної ситуації, загроз міжнародній безпеці, що їх створює РФ, слабкість стратегічного бачення майбутнього в кандидатів-популістів на виборні посади, проте неможливо пояснити брак цих фундаментальних речей на рівні держав.

Україна, що перебуває на передовій гібридної війни (яка, окрім іншого, є й війною інтелектів), має зробити з цього відповідні висновки. Без компетентної національної еліти, якісної аналітики та ґрунтовної стратегії не буває успішної, ефективної держави й заможного, квітучого суспільства, стійкого до внутрішніх і зовнішніх турбулентностей.

Гібридна війна, яку веде Росія проти України та Заходу, є реальною загрозою для всього «космічного корабля Земля», що потребує жорсткої й однозначної відповіді. З огляду на криміналізоване мислення російського керівництва, яке давно вийшло за межі традиційної символічної сфери чи «демонстраційних дій» (висловлюючись військовою термінологією), цьому немає й не може бути альтернативи. Світ має усвідомлювати: притягнення агресора до міжнародно-правової відповідальності – це не питання симпатії до України, це питання «злочину й кари», принципу невідворотності покарання як універсального запобіжника в кримінальному праві, антимотиву для вчинення нових злочинів.

1. Світова гібридна війна: український фронт / НІСД; за ред. В.П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 495 с.
2. Countering Russia's Aggression in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=8dad6c865bed491ead3190c7ffb2fafa>
3. Горбулін В. Зіграти без фальшу [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2019. – № 2. – 19–25 січня. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/zigrati-bez-falshu-300027_.html
4. Лукас Е. Гроші як зброя [Електронний ресурс] // Український Тиждень. – 2018. – № 39 (567). – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Columns/50/220308>
5. Умирать за Путина никто не будет [Електронний ресурс] // Радио Свобода. – Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/26810300.html>
6. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет. – К.: Дух і Літера, 2018. – 560 с.
7. Вся королевская рать: «Чёрная пятница» кибервойны [Електронний ресурс] // InformNapalm. – Режим доступу: <https://informnapalm.org/45921-all-the-kings-rats/>
8. The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum [Editors: Sayapin, Sergey; Tsybulenko, Evhen]. – T.M.C. Asser Press / Springer, 2018. – 454 p.

9. Лукас Е. Ілюзія нормальності [Електронний ресурс] // Український Тиждень. – 2018. – № 47 (575). – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Columns/50/223053>
10. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові. – К.: Пульсари, 2013. – 248 с.
11. Анатолій Гальчинський: «Влада без стратегії не може бути конструктивною» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – № 40 (1172). – Режим доступу: https://dt.ua/interview/anatoliy-galchinskiy-vlada-bez-strategiyi-ne-mozhe-buti-konstruktivnoyu-292192_.html
12. Кулеба Д. Війна за реальність. Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. – К.: #Книголав, 2019. – 384 с.

Serhii ZUBCHENKO,
Ph.D. in Political Science,
Deputy Head of the Humanitarian Policy Department
of the National Institute for Strategic Studies,
Veteran of the Russian-Ukrainian war

DEGRADATION OF STRATEGIC CULTURE AS A THREAT TO INTERNATIONAL SECURITY: FROM PERCEIVED DILEMMAS TO REAL MILITARY CONFRONTATION

Abstract. The article highlights and analyses the current issues of international security agenda related to the Russian aggression against Ukraine and the application by the Russian Federation of targeted destabilizing hybrid war techniques the territory of other states. The article describes the fundamental repercussions of Russia's annexation of Crimea and Russian military invasion of Donbas for international relations. Strategic culture is highlighted as an important factor of success of states and factor of international security as well as a prerequisite for the effective solution of urgent global problems, prevention of crisis and destructive phenomena. The necessity of prompt, consolidated and comprehensive international response to illegal actions by the Russian Federation and its proxy-subjects, representing a direct and obvious threat to international peace and security is substantiated.

The author analyses the Russian aggression against Ukraine in the context of national, European and global security. The researcher notes, referring to the experts' opinion, that the imposition of sanctions alone is not enough to achieve foreign policy goals. Specific signals from the top political leadership of states and international organizations imposing them are also important because these signals shape certain expectations of decision-makers.

Keywords: Russian military aggression against Ukraine, international law, diplomacy, international security, foreign policy, strategic culture, national security, geopolitics, hybrid war.

Сергій ЗДІОРУК,
*провідний науковий співробітник
відділу гуманітарної політики
Національного інституту стратегічних досліджень,
кандидат філософських наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України*

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ЯК МЕХАНІЗМ ДЕСТРУКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто проблеми, які створює вплив церковно-політичного істеблiшменту Російської православної церкви (далі – РПЦ) на українське суспільство засобами гібридної війни Росії проти України. Висвітлено загрози національній безпеці України, що їх, дискредитуючи українську державну владу та власне Українську державу, несе РПЦ й зокрема УПЦ (МП) – інструмент експансії «русского міра» в українському гуманітарному й політичному просторах, детонатор напруги в суспільстві, генератор сепаратистських настроїв, міжконфесійної та міжцерковної ворожнечі.

Ключові слова: Російська православна церква, національні інтереси України, агресія Росії, гібридна війна, Московський патріархат, міжнародні релігійні відносини.

Російська православна церква та її філія (так звана Українська православна церква Московського патріархату) проводять цілеспрямовану й системну політику щодо деєтрукції автокефального статусу Православної церкви України, а отже, і політики національної єдності в Україні. Апогеєм антиукраїнської діяльності й ворожої налаштованості щодо українського суспільства та держави став синод УПЦ (МП) 3 квітня 2019 року. На ньому архієреї цієї промосковської релігійної структури заявили, що:

– ідея подолання церковного розколу в Україні шляхом надання Томосу про автокефалію неканонічним церковним угрупованням виявилася помилковою;

– безпосередніми наслідками Томосу стали насилля, дискримінація та порушення прав вірян Української православної церкви;

– державна влада не має втручатись у церковні справи й мусить скасувати вимоги Закону України № 2673-VIII від 17.01.2019 щодо перейменування Української православної церкви як антиконституційні;

– дії Константинопольського патріархату в Україні нанесли велику шкоду українському православ'ю, а також стали загрозою для всеправославної єдності;

– патріарх Варфоломій має визнати свою помилку та працювати над її виправленням (зокрема через відкликання Томосу) [1].

Як висновок, зазначена релігійна філія Росії вже вкотре категорично підтвердила, що в найближчій перспективі РПЦ та УПЦ (МП) за підтримки Кремля та проросійських політичних сил докладатимуть максимум зусиль із метою змаргіналізувати автокефальний статус ПЦУ та не допустити її всеправославного визнання. Задля цього використовуватиметься широкий спектр засобів: провокування міжцерковних протистоянь, пропаганда ідеологем «руського міра», формування фейкової медійної картини для міжнародної громадськості, «робота на переконання» з помісними православними церквами, паплюження іміджу Української держави та влади в очах міжнародної спільноти тощо.

МП завжди активно прислужував владним структурам Росії, а в новітню добу його зусилля максимально зосередилися на «захисті інтересів росіян і співвітчизників за кордоном». Своєрідне кредо такої парадигми висловив колишній Міністр закордонних справ РФ І. Іванов: «[...] збирання “руського міра” є спільною справою Російської держави та Російської православної Церкви» [2].

У контексті політики Росії щодо України це стало прямою директивою використати потужний інструмент Московського патріархату для утримання України в межах свого впливу, адже так звана Українська православна церква юридично й організаційно – структурна частина саме Московського патріархату.

Після конституювання Православної церкви України та надання їй автокефального статусу посилюється вал московських інспірацій із такими основними ідеологічно брехливими твердженнями московської патріархії:

а) створення Православної церкви України – це крок до утвердження державної Церкви;

б) Православна церква України не має «канонічності» й тому «розколює» православ'я України та веде його до унії з Римом.

Ці московські дії мають на меті знівельовати епохальне значення факту проголошення автокефалії українського православ'я; вони – складник гібридної війни Росії проти України та значно гальмують консолідування українського суспільства.

У контексті російської військової агресії в риториці Московського патріархату підсилюються акценти на існуванні «потенційного ворога», який прагне відсепарувати українські землі від «східноправославної цивілізації». Реагуючи на нібито зазіхання цих «ворогів» на «цілісність історичного простору Святої Русі», РПЦ підтримує вторгнення Росії на територію України. *«Миротворча місія Росії в Україні, – наголошує голова синодального відділу взаємин Церкви із суспільством протоієрей Всеволод Чаплін, – повинна гарантувати їй жителям право на самобутність і тісні відносини з іншими народами історичної Русі. [...] Будемо сподіватися й на те, що місія російських воїнів із захисту свободи й самобутності цих людей і самого їхнього життя не зустрінє запеклого опору, який призведе до великомасштабних зіткнень»* [3].

Отже, діяльність Московського патріархату, попри його голослівні заяви про свою аполітичність, навпаки засвідчує солідарність Російської церкви з авторитарним режимом В. Путіна.

Протягом останніх років участь РПЦ у гібридній війні Росії проти України очевидна як ніколи. Московський патріархат визнав правомірність анексії Криму, окупації частини українських територій на Донеччині та Луганщині, поширює пропагандистські наклепи як проти Революції гідності та її учасників, так і проти сформованої внаслідок цієї Революції нової української влади.

У зоні АТО/ООС УПЦ (МП) відкрито підтримала терористів, а частина священства, зокрема й єпископат, навіть зухвало засудила допомогу своїх одновірців Збройним силам України. Крім того, духовенство Московського патріархату системно співпрацює з окупантами на непідконтрольних Україні територіях. Ієрархи та священники УПЦ (МП) уже призвичаїлися освячувати підрозділи російських військ і ракетні комплекси в Криму, надавати благословення екстремістам і терористам, переховувати бойовиків і зброю у своїх храмах та інших церковних будівлях, брати участь у провокаційних акціях і диверсіях, у відзначенні російських національних свят і ювілейних імперських дат. Ба більше, одне з бандитських військових формувань на Донбасі називає себе *«Російською православною армією»*, що свідчить про безпосередню єдність терористів із РПЦ та її статутною структурою в Україні – УПЦ (МП).

Керівництво УПЦ (МП) жорстко дотримується парадигми *«руського міра»*. Для нього «духовна єдність братніх українського й російського народів» – доконаний факт. Саме тому збройну агресію російської держави на Донеччині, Луганщині та в Криму церковні ієрархи УПЦ (МП) називають «братовбивчим протистоянням», «громадянським конфліктом», «розбратом і ворожнечею», «зіткненням інтересів Заходу та Сходу», чим завгодно, але не агресією Росії, окупацією чи гібридною війною проти

українського народу. Наприклад, на п'ятому році відкритої війни Росії проти України намісник Києво-Печерської лаври заявив: «Крим ніколи не був українським» [4].

Характерно, що поруч із лояльним ставленням до всього проросійського священницький клір УПЦ (МП) водночас демонструє неповагу до національних українських символів, української державності, української героїки та минулого.

Ще один важливий момент. УПЦ (МП) разом з усією РПЦ виступає як потужний детонатор напруги в українському суспільстві. За безпосередньої участі функціонерів цих релігійних структур створено кілька ліній протистояння.

По-перше, ігноруючи принципи християнського співжиття, низка священників УПЦ (МП) відмовляється виконувати церковні обрядові дієства (відспівування, поминання, поховання) для українських громадян-патріотів, передусім на Сході України та в Криму. Водночас вони роблять це свідомо й демонстративно, щоби розпалити обурення в однієї частини населення та скерувати його на іншу.

По-друге, УПЦ (МП) генерує сепаратистські настрої. Наприклад, настоятель кафедрального собору УПЦ (МП) в м. Ужгород, протоієрей Дмитро Сидор заявляє: «Самим російським людям треба усвідомити: є східнослов'янська, загальноросійська цивілізація. Вона починається з нас, з Закарпаття, і тягнеться до Аляски» [5]! Такі висловлювання, очевидно, спрямовані на підірвання територіальної цілісності та суверенітету Української держави.

По-третє, УПЦ (МП) докладає зусиль, аби підтримувати перманентний конфлікт у православному середовищі України. Усе це свідчить про прагнення промосковських церковно-політичних сил не допустити зміцнення Помісної православної церкви України.

Представники УПЦ (МП) і РПЦ регулярно проводять інформаційно-маніпулятивні кампанії для дискредитації Української держави. Для них «в українському православ'ї існує одна «істинно канонічна церква» – УПЦ (МП), яка нібито зазнає «гонінь і переслідувань із боку розкольників». Такі лукаві облуди йдуть і від керманича РПЦ Кирила. Зокрема, він неправдиво стверджує, що «миротворчий потенціал» в Україні має лише УПЦ (МП), а «греко-католики і розкольники займають односторонню позицію, підливають масла у вогонь, збуджують негативні почуття, нацьковують одних на інших» [6].

Досить часто промосковська церква використовує у своїх інтересах авторитет представницьких міжнародних організацій, ґрунтуючи свої звернення на вигаданих фактах. Приміром, у лютому 2015 року голова відділу зовнішніх церковних зв'язків УПЦ (МП) митрополит Луганський і Алчев-

ський Митрофан надіслав листи Генеральному секретареві Ради Європи, комісарові Ради Європи з прав людини та голові Європейської комісії з протидії расизму й нетолерантності, у яких повідомив про *«факти порушень прав віруючих та релігійних громад Української Православної Церкви»* [7]. Церковний архієрей без будь-якого докору сумління говорить про нібито численні випадки нападів, силових захоплень, підпалів храмів УПЦ (МП), дискримінаційні рішення місцевих органів влади щодо громад УПЦ (МП). *Водночас він сам брав участь у призначеннях посадовців: зокрема й бандита Плотницького для терористичної організації «ЛНР»* [8].

У листопаді 2017 року голова представництва УПЦ (МП) при міжнародних організаціях єпископ Віктор Баришівський мав зустріч із Верховним комісаром із прав людини Ради Європи Нільсом Мужнієксом. У розмові з ним церковний функціонер висловив думку, що всі законопроекти, які стосуються свободи совісті й перебувають на розгляданні Верховної Ради України, *«носять відверто дискримінаційний характер проти УПЦ (МП)»*. Такі наклепи функціонерів УПЦ (МП) та РПЦ на українську владу трапляються й донині, а тому *дестабілізують суспільно-політичну ситуацію, псують імідж української влади та держави, гальмують процес проведення реформ і подальшого розбудовування демократії в Україні*.

Нарешті, Кремль експлуатує релігійну тематику в контексті наступу на українську історію. Це не сучасна технологія. Вона має давні витоки. Як зазначають українські дослідники, виданий 1674 року в Києво-Печерському монастирі *«Синопис Київський...»* уже тоді містив чимало промосковських нісенітниць, серед яких і думка про те, що Київ був першою столицею московських царів [9].

Приватизація української історії потрібна Москві для легітимізації своїх претензій на спадок Києва й усієї Русі та виправдання своєї агресії до України. У цьому напрямі Росія діє як завше нахабно. Ще 31 липня 2013 року голова РФ видав указ про створення спеціальної робочої групи з проведення заходів, присвячених тисячоліттю (2015 р.) упокоєння рівноапостольного князя Володимира. На думку російських політиків, із постаттю фундатора Давньоруської держави безпосередньо пов'язане становлення *«російської культури, релігії, державності, єдиного російського народу»*. А в посланні Президента РФ до Федеральних зборів щодо Криму саме в рік початку війни Росії проти України було заявлено таке: *«Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут розташоване духовне джерело формування багатолікої, але монолітної російської нації та централізованої Російської держави [...] Саме тут, у Криму, в старовинному Херсонесі [...] охрестився князь Володимир, а потім хрестив усю Русь [...] Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше й назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави казати,*

що для Росії Крим, давній Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне й сакральне значення» [10]. Характерними є також повідомлення генерального директора Національного заповідника «Софія Київська» Нелі Куковальської про те, що впродовж 2016–2017 років росіяни неодноразово пробували викупити рештки Ярослава Мудрого (які нині перебувають у храмі Святої Трійці м. Бруклін, США).

Як бачимо, чимало загроз національній єдності України Москва продукує саме на релігійному ґрунті. Маючи важелі впливу на Московський патріархат, а тому й на його складник – УПЦ (МП), Кремль потужно використовує релігійні чинники у своїй політиці проти українського народу – від привласнення національного минулого українців до збурення суспільних настроїв і дестабілізуванню політичної ситуації в нашій країні.

Показовими, зокрема, є провокативні конфлікти, що ними прагнуть загальмувати процес інституційної розбудови Православної церкви України. Ситуацію ускладнює те, що зіткнення заохочують ієрархи УПЦ (МП), і це може призвести до серйозної дестабілізації внутрішнього політичного життя нашої країни. Сумним наслідком спроб реваншу імперських антиукраїнських сил стало проміжне рішення Окружного адміністративного суду Києва в справі про перейменування Київської митрополії УПЦ (МП) [11].

Незважаючи на реваншистські потуги деяких антиукраїнських політичних сил і структур Московського патріархату під час виборів Президента України 2019 року, активна позиція українського православ'я після отримання «Патріаршого й Синодального Томосу надання автокефального церковного устрою Православній церкві України» вже приносить позитивні результати на ниві консолідування української нації та співпраці з партнерами й союзниками нашої держави. Наприклад, 16 квітня 2019 року предстоятель ПЦУ митрополит Епіфаній провів плідну зустріч, розглянувши чималу низку питань співпраці, із делегацією військових капеланів ЗС США в Європі на чолі з капеланом 7-ї армії США Тімоті Маллардом [12–14]. Значною мірою завдяки зусиллям Президента України Петра Порошенка, у Збройних Силах і Національній гвардії України розбудували службу військових капеланів, покликану не лише надавати духовну опіку воїнам, а й забезпечувати високий морально-бойовий дух, психологічні стійкість і рівновагу українських військ для ефективного виконання бойових завдань під час війни проти російського агресора.

Ще один важливий складник діяльності служби – проведення посттравматичної та реабілітаційної роботи з військовими, які зазнали бойових психологічних травм. Саме досвід армії США й армій інших країн-членів НАТО стане в пригоді українським воїнам і капеланам для мінімізації втрат унаслідок бойових психологічних травм. Не менш важлива також ефективна посттравматична соціально-реабілітаційна робота та

соціально-психологічна підтримка, спрямована на повернення українських громадян до повноцінного мирного життя після демобілізації із зони бойових дій.

Висновки

1. Росія й далі активно використовує релігійний чинник у гібридній війні проти України. Водночас провідну роль відведено так званій Українській православній церкві, яка, попри найменування «*українська*», насправді залишається безпосередньою структурною частиною московського патріархату, про що свідчать статутні та інші нормативні документи як РПЦ, так і УПЦ (МП).

2. УПЦ (МП) – не тільки інструмент експансії «руського міра» в українському гуманітарному просторі, а й детонатор напруги в суспільстві, генератор сепаратистських настроїв, міжконфесійної ворожнечі, засіб дискредитації української влади й держави загалом.

3. Зміцнення духовно-культурного фундаменту української нації та нейтралізація імперського релігійно-ідеологічного впливу церковно-політичного істеблішменту РПЦ – один із пріоритетних напрямів державної безпекової політики.

4. Зважаючи на масштабність цих завдань, слід акцентувати увагу на тому, що інститут українського військового капеланства на нинішньому етапі потребує законодавчої підтримки, щоби перетворитися на інституалізовану структуру, яка сприятиме зміцненню бойового духу та вдосконаленню морально-психологічної підготовки українських воїнів.

5. Наступний крок – це необхідність пристосувати нормативну базу функціонування інституту військового капеланства до вимог Конституції України та національного законодавства. У цьому контексті активізація співпраці з арміями країн-членів НАТО вкрай необхідна для зміцнення національної безпеки та підвищення міжнародного іміджу Української держави.

Рекомендації

З огляду на зазначений вище аналіз ситуації та зроблені висновки, для нейтралізації деструктивного впливу Російської православної церкви на консолідування українського суспільства доцільними є такі заходи:

1. Верховній Раді України:

– запровадити в Україні конвенційну (договірну) систему державно-церковних відносин, що прямо сприятиме встановленню конструктивних засад співпраці між суб'єктами суспільного простору. Відповідна угода держави з РПЦ в Україні відрегулює її статус, права й обов'язки згідно з Конституцією та законами України.

2. Кабінетові Міністрів України:

- розробити правовий механізм запобігання переходу до власності іноземних держав українських національних святинь, визначних пам'яток архітектури, духовно-літературних і мистецьких раритетів тощо;
- створити міжвідомчу робочу групу для вироблення консолідованого законопроекту щодо служби військових капеланів у ЗС та інших військових формуваннях України.

3. Міністерству закордонних справ України:

- доручити головам українських дипломатичних місій, передусім у країнах, де є автокефальні православні церкви, провести інформаційно-просвітницькі заходи щодо процесу надання Томосу про автокефалію Православній церкві України;
- дипломатичним представництвам регулярно поширювати правдиву інформацію про історію православ'я в Україні та його трагічні періоди під зверхністю РПЦ;
- проводити консультації з очільниками православних автокефальних церков щодо нівелювання впливу Московського патріархату на релігійне життя в Україні та можливу підтримку щодо утвердження й визнання за Православною церквою України правосуб'єктності в міжнародних релігійних відносинах;
- розвивати активну співпрацю в усьому спектрі державно-церковних і суспільно-релігійних відносин зі світовими релігійними центрами – Вселенською Патріархією та Ватиканом.

4. Державному комітетові телебачення і радіомовлення України:

- ініціювати створення та демонстрацію під час святкування чергової річниці хрещення Руси-України документального фільму «Дорога України до Томосу».

1. Заява Священного Синоду УПЦ щодо ситуації в українському і світовому Православ'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.church.ua/2019/04/03/zayava-svyashennogo-sinodu-upc-shhodo-situaciji-v-ukrajinskomu-i-svitovomu-pravoslavji/#more-273416>
2. Выступление Министра иностранных дел России И.С. Иванова на VIII Всемирном Русском Народном Соборе, Сергиев Посад, 3 февраля 2004 года (отдельный оттиск) // Сообщения Министерства иностранных дел Российской Федерации. – 2004 г. – 4 февраля. – С. 6.
3. У Російській православній церкві побачили «миротворчість» у вторгненні Росії в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55531/
4. Намісник Києво-Печерської Лаври заявив, що Крим ніколи не був українським [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/kyiv/news/namisluk-kijevopecherskojilavri-zayavivshchokrimnikolilinebuvalukrajinskim464688.html>
5. Духовний лідер русинів закликає Росію активно освоювати Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/56703/
6. Україна заважає патріарху Кирилу підготуватися до Всеправославного собору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/59901/
7. Митрополит УПЦ (МП) поскаржився Раді Європи на «порушення прав віруючих та релігійних громад УПЦ (МП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/59069/

8. Руководитель комитета по делам религий и духовности ЛНР Андрей Лицоев: С нами Бог, если мы с Ним! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://miaistok.su/rukovoditel-komiteta-po-delam-religij-i-duhovnosti-lnr-andrej-litsoev-s-nami-bog-esli-my-s-nim/>
9. Олександр Савченко. Україна і Польща: історія і політика для спільного успіху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/history/ukrayina-i-polshha-istoriya-i-politika-dlya-spilnogo-uspihu.html>
10. Послание Президента Федеральному Собранию РФ. 4 декабря 2014 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>
11. Справа про перейменування Київської Митрополії УПЦ: суд вжив заходи забезпечення позову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oask.gov.ua/node/3829>
12. Православна Церква України духовно підтримує Українську армію у боротьбі з агресором, – Митрополит Епіфаній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/pravoslavna-tserkva-ukrayiny-duhovno-pidtrymuje-ukrayinsku-armiyu-u-borotbi-z-agresorom-mytropolyt-epifaniy/>
13. Предстоятель ПЦУ капелану 7-ої армії США: наша Церква завжди підтримуватиме захисників Батьківщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/75461
14. Глава УГКЦ зустрівся з військовими капеланами військ США у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.ua/news/glava_ugkcs_zustr%D1%96vsya_z_v%D1%96yskovimi_kapelanami_v%D1%96ysk_ssha_u_yevrop%D1%96_86028.html

Serhii ZDIORUK,

*Leading Researcher of the Department of Humanitarian Policy
of the National Institute for Strategic Studies,
Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Merited Figure of Science and Technology of Ukraine*

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH AS THE MECHANISM OF DEGRADATION OF NATIONAL UNITY IN UKRAINE

Abstract. The article deals with the influence of the Russian Orthodox Church on the Ukrainian society and the problems that arise as a result. The author claims that the ROC and its branch, the Ukrainian Orthodox Church, pursue a purposeful and systematic policy of destruction of the autocephalous status of the Orthodox Church of Ukraine and the policy of national unity in Ukraine.

It is argued that on 3 April 2019, the Synod of the UOC of the Moscow Patriarchate reiterated that the ROC and the UOC (MP) will not concede to full and global recognition of the autocephalous status of the newly-established UOC. A wide range of tools is used for that purpose.

The author analyses the attitude of the UOC (MP) to the Russian military aggression. He claims that part of the priests of the UOC (MP) openly supported terrorists and systematically cooperated with the invaders in the territories beyond Ukraine's control. It is noted that the administration of the UOC (MP) adheres to the paradigm of the 'Russian world' and 'spiritual unity of fraternal Ukrainian and Russian peoples', therefore refusing to refer to the armed aggression in Donetsk, Luhansk and Crimea as the Russian aggression, occupation or hybrid war.

It is stated that the UOC (MP) together with the ROC has become a strong instigator of a stressful situation in Ukrainian society through creating 'multiple lines of confrontation'. They also regularly conduct information and manipulative campaigns aimed at discrediting Ukraine. In addition, they appeal to international organizations on the violation of human rights in order to realize their own interests.

The article elaborates upon the exploitation of religious issues by the Kremlin in the context of the attack on Ukrainian history. It is argued that Moscow considers part of the territory of Ukraine 'the spiritual source of the formation of the Russian nation and the Russian state'.

It is proposed to take a number of measures to neutralize the destructive influence of the Russian Orthodox Church on the consolidation of Ukrainian society.

Keywords: Russian Orthodox Church, national interests of Ukraine, Russian aggression, hybrid war, Moscow Patriarchate, international religious relations.

Тимур КОРОТКИЙ,
професор кафедри
міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
координатор Південного регіонального центру
Української асоціації міжнародного права;

Євгенія ЛУКЬЯНЧЕНКО,
помічниця-консультантка
народного депутата України Мустафи Джемілева;

Хендель НАТАЛІЯ,
доцентка кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В ДЕОКУПАЦІЇ КРИМУ

Анотація. У статті проаналізовано роль Кримської декларації для відновлення територіальної цілісності України. Розглянуто значення Доктрини Стімсона як одностороннього акта щодо відображення послідовної позиції США про невизнання наслідків агресії та інших грубих порушень міжнародного права. Проведено історичну аналогію між Декларацією Веллеса та Кримською декларацією. Доведено, що Кримська декларація є одностороннім актом держави, який відповідає дефініції і критеріям протесту.

Ключові слова: Агресія РФ проти України, окупація Криму, Декларація Веллеса, Кримська декларація, протест.

У міжнародних відносинах широко застосовують односторонні акти держав. Попри «односторонній» характер, різноманіття видів, вони мають значний вплив на рішення держав і мають «юридичне» навантаження та наслідки. Одним із таких актів є протест через який суб'єкт міжнародного права констатує порушення права та вимагає виправлення ситуації, компенсації шкоди [1, с. 54]. Протест може висловлювати негативне ставлення

держави до будь-яких подій у міжнародних відносинах, але найбільш важливим є протест щодо порушення основних принципів, найбільш важливих норм міжнародного права. Таким актом є Кримська декларація (Crimea Declaration) США – протест США проти порушення Російською Федерацією (РФ) основних принципів міжнародного права щодо України – агресії, анексії, окупації. Заступник речника Роберт Палладіно зазначив, що «[...] міжнародна спільнота не стоятиме осторонь, поки Росія продовжує порушувати міжнародні норми й закони, а трансатлантична виступає єдиним фронтом у своїх зусиллях із протидії російській агресії» [2].

Кримська декларація – лише один із багатьох протестів та інших форм засудження дій РФ із боку окремих держав, міжнародних організацій та світової спільноти взагалі. «Авторитетні держави не повинні толерувати застосування Росією сили проти мирного сусіда. Сполучені Штати заявляють знову про свою непохитну позицію: Крим – це Україна, і його мають повернути під контроль України» [3]. Які наслідки такого засудження, який вплив він має на поведінку держави-деліквента, які перспективи деокупації Криму взагалі? Та чому це так важливо?

Посягання на територіальну цілісність України, анексія Криму – це зазіхання не тільки на суверенітет України, а й на фундаментальні принципи міжнародного права, сучасний міжнародний правопорядок. Це перша анексія території суверенної держави в післявоєнній Європі, вона створює загрозу миру й безпеці не тільки в регіоні, а й посягає на принципи сучасного світоустрою. Адже в глобальному контексті РФ прагне зруйнувати світовий порядок, і завдання міжнародної спільноти є перешкодження цьому. Міжнародне право – фундамент сучасного міжнародного порядку, і всі заяви та дії окремих держав і міжнародної спільноти мають бути спрямовані на захист міжнародного права й відновлення порядку.

Серед близьких за змістом актів США варто згадати три односторонні акти у формі протесту – Декларацію Стімсона, Декларацію Веллеса (Welles Declaration) та Кримську декларацію. Між ними є безліч інших декларацій США, значна кількість відмінностей щодо політичних обставин, умов прийняття, наслідків, впливу на міжнародні відносини, але їх об'єднує засудження США агресії та агресора – відповідно Японії, СРСР та РФ, та невизнання наслідків агресії. У перших двох випадках США протягом значного часу в різних політичних обставинах послідовно відстоювали свою позицію, яка ґрунтувалася на принципах справедливості та суверенітету, нормами міжнародного права, демократичних цінностях та правах людини, що вплинуло на результат – жертви агресії відновили незалежність та територіальну цілісність. Чому в третьому випадку ситуація має бути іншою? Адже йдеться про порушення міжнародного права, а міжнародна спільнота не має миритися з його нехтуванням.

Змістовно та історично Декларація Веллеса та Кримська декларація базуються на Доктрині Стімсона – доктрині невизнання [4]. Доктрину Стімсона вперше відображено в дипломатичній ноті, яку 7 січня 1932 року Державний секретар США Генрі Стімсон направив американським послам у Китаї та Японії для передачі відповідним урядам. Зміст ноти згодом назвали «Доктриною Стімсона» (Stimson Doctrine). У ноті було викладено протест щодо дій Японії в Маньчжурії: «[...] Американський уряд вважає своїм обов'язком сповістити Імператорський уряд Японії та Уряд Китайської Республіки, що не може визнати законність ситуації “*de facto*”, як і не має наміру визнавати будь-який договір або угоду, укладену між урядами або представниками цих держав, який може порушити права Сполучених Штатів або їх громадян у Китаї, включно з правами, щодо суверенітету, незалежності або територіальної й адміністративної цілісності Китайської Республіки або міжнародної політики щодо Китаю, зазвичай відомої як політика «відчинених дверей», і що він не має наміру визнавати будь-яку ситуацію, договір або угоду, досягнуті засобами, що суперечать домовленостям і зобов'язанням за Паризьким договором від 27 серпня 1928 року, підписаним Китаєм та Японією, а також Сполученими Штатами» [5]. Так, з 1932 р. Доктрина Стімсона стала основою реакції США щодо невизнання неправомірних наслідків, викликаних агресією, окупацією, анексією, що виникли в порушення міжнародного права [4].

Окупація Естонії, Латвії, Литви сімдесят вісім років тому було не визнано низкою західних демократій, й однією з найбільш відомих дипломатичних реакцій на неї була американська Декларація Веллеса. Це невизнання США окупації й анексії держав Балтії тривало аж до набуття ними незалежності в 1991 р. Як зазначив Державний секретар США Джон Керрі в річницю 75-річчя прийняття Декларації Веллеса, «Декларація Веллеса була значно більшим, аніж миттєвий символічний жест. Починаючи з 1940 року й аж до повного відновлення незалежності Балтійських держав через півстоліття, прапори Естонії, Латвії та Литви продовжували майорити у Вашингтоні, коли їх народи вірили в те, що прийде день, коли свобода повернеться до них. Протягом усіх довгих років радянської окупації, прихильність Сполучених Штатів до свободи Балтійських держав була непохитною. Й ось уже в новий час Америка із захопленням спостерігала за тим, як народи Балтійських держав створили сильні демократичні інститути й посіли своє законне місце в європейській та трансатлантичній спільноті» [6].

Декларацію Веллеса було підписано виконувачем обов'язків Державного секретаря США Самнером Веллесом 23 липня 1940 року. Через сімдесят вісім років, 25 липня 2018 року, Державний секретар США Майк Помпео оприлюднив Кримську декларацію [7]. США послідовно та неухильно обстоювали принципи міжнародного права щодо протиправності окупації та анексії

держав Балтії Радянським Союзом протягом п'ятдесяти років, приймають Кримську декларацію, присвячену аналогічним подіям і це має важливе політичне та юридичне значення. Звісно, Кримська декларація – це не перша й не остання реакція міжнародної спільноти на окупацію та анексію РФ українського Криму, але вона свідчить про послідовну позицію США.

Не випадково США в Кримській декларації покликаються на Декларацію Веллеса, проводячи пряму паралель між діями СРСР щодо окупації й анексії держав Балтії, й агресією РФ проти України, окупацією та анексією Криму. Це посилення не тільки порівняння агресивних дій СРСР у минулому, а й РФ у сьогоденні. Це вказівка на неминучість відновлення положення, що було до агресії, неминучість деокупації Криму. Неминучість відповідальності РФ за окупацію та анексію Криму, яка раніше чи пізніше настане. Таку позицію США багаторазово виявляли шляхом заяв і нот, голосуванням у міжнародних організаціях, у підтримці України, у санкційній політиці щодо РФ [8].

Змістовно в Кримській декларації недвозначно йдеться про те, що США ніколи не визнають спробу анексії РФ Криму (attempted annexation of Crimea) та підтверджують свою політику щодо відмови визнавати претензії «Кремля» (підкреслюючи спадкоємність агресивної політики СРСР і РФ) на суверенітет над територією, захопленою силою з порушенням міжнародного права, і заявляють про необхідність підтримувати цю політику до відновлення територіальної цілісності України.

Важливо, що Кримська декларація відображає єдину позицію всіх гілок влади США, спадкоємно щодо минулих і майбутніх влад. За словами посла України в США В. Чалого: «Під час свідчень держсекретаря США Майка Помпео перед Сенатом було наголошено, що всі позиції, вказані в Декларації, погоджено з Білим домом і перебувають чітко в руслі політики президента США. Ми бачимо консолідовану позицію, яка починає реалізовуватися в конкретних рішеннях Конгресу й виконавчої влади» [9]. Прикладом є запровадження Міністерство фінансів США санкцій проти шести російських громадян і восьми суб'єктів господарювання, «які причетні до безпідставних нападів Росії на українські військово-морські судна в Керченській протоці, анексії Криму та підтримки нелегітимних сепаратистських виборів на сході України» [10].

Вагомим положенням Кримської декларації є посилення на єдність у засудженні анексії РФ із союзниками й партнерами США, міжнародною спільнотою загалом [11, 12]. Міністр фінансів США Стівен Т. Мнучін підкреслив, що «Сполучені Штати та наші трансатлантичні партнери не допустять, аби агресія Росії проти України безперешкодно тривала» [10]. Попри юридично односторонній і політичний характер Кримської декларації, вона має підтримку і схвалення інших держав, серед яких Велика Британія, Данія, Італія, Польща, Німеччина, Норвегія, Чехія, Швеція, а також ЄС [13].

МЗС Польщі оприлюднило Декларацію в справі невизнання анексії Криму, у якій «Польща підтримує політичну незалежність, єдність і територіальну цілісність України, та приєднуючись до Кримської декларації, ухваленої сполученими Штатами Америки 25 липня 2018 року, Республіка Польща відмовляється визнавати претензії Росії на владне управління територіями, зайнятими силою та в порушення міжнародного права. У порозумінні з нашими союзниками й партнерами ми відкидаємо російську нелегальну анексію Криму й зобов'язуємося стояти на цій позиції до часу повернення територіальної єдності України» [14].

МЗС Чехії висловило свою офіційну позицію щодо Кримської декларації так: «Ми підтримуємо Кримську Декларацію держсекретаря Помпео. Незаконна анексія Криму залишається порушенням міжнародного права. Трансатлантична єдність має вирішальне значення» [15].

У Заяві Міністра закордонних справ Естонії «Крим – це Україна» зазначалося: «Ми засуджуємо здійснену Російською Федерацією чотири роки тому незаконну анексію, під час якої було проігноровано положення української Конституції, воля народу України та встановлені міжнародні правила. Крим є й залишиться частиною України» [16].

Негативна реакція окремих держав, міжнародних організацій та міжнародної спільноти загалом на окупацію та анексію Криму РФ відображено в численних заявах і деклараціях. У Декларації Верховного представника ЄС від імені Європейського Союзу щодо Криму зазначено, що «Європейський Союз не визнає і продовжує засуджувати це порушення міжнародного права. Неправомірна анексія Криму й Севастополя Російською Федерацією є також викликом міжнародній безпеці, що має серйозні наслідки для міжнародного правопорядку, який захищає єдність і суверенітет усіх держав» [17]. Позиція ЄС щодо окупації та анексії Криму знайшла відображення в Декларації Високого представника Федеріки Могеріні від імені ЄС про Автономну Республіку Крим та місто Севастополь від 17 березня 2019 року, у якій закликав держави: «Європейський Союз залишається прихильним до повної реалізації своєї політики невизнання, зокрема через обмежувальні заходи. Європейський Союз знову закликає держави-члени ООН розглянути подібні заходи невизнання відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262» [18].

Після заяви Державного секретаря США М. Помпео щодо позиції США в контексті незаконної анексії Криму Російською Федерацією, речник Міністерства закордонних справ і справ Співдружності Націй Великої Британії заявив: «Велика Британія висловлює повну підтримку заяві Сполучених Штатів про незаконну анексію Криму Росією. Позиція Великої Британії чітка: ми засуджуємо неодноразове порушення Росією міжнародного права. Крим – це територія України. Ми повністю віддані принципу дотримання суверенітету та територіальної цілісності України в межах, встановлених міжнародним правом» [19].

Позицію невизнання підтримує і Франція, вказуючи, що «Франція не визнає незаконну анексію Криму: перерозподіл міжнародних кордонів силою є порушенням міжнародного права та зобов'язань, прийнятих Російською Федерацією.» [20], «невизнання приєднання Криму до Росії, акт, який суперечить міжнародному праву», – вектор зовнішньої політики Швейцарії [21]. Аналогічна позиція в Німеччини та Австрії: «відповідно до висновків Європейської Ради від 20/21 березня 2014 року, що вона не визнає незаконний референдум у Криму та незаконну анексію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь до Російської Федерації» [22, 23].

Реакція України міститься в Коментарі МЗС України щодо Кримської декларації США: «Україна дякує за Кримську декларацію, оприлюднену Державним секретарем США М. Помпео, у якій наголошується на невизнанні Сполученими Штатами Америки неправомірної спроби Росії анексувати Автономну Республіку Крим. Ця декларація підтверджує постійність політики США в питанні поваги до суверенітету й територіальної цілісності. Як і в декларації Велеса 1940 року, Сполучені Штати Америки послідовно підтримують основоположний принцип міжнародного права “*ex injuria jus non oritur*” – неправомірні дії не можуть бути основою прав для правопорушника. Ми підтримуємо рішучість США в спонуканні РФ поважати міжнародне право та відновити територіальну цілісність України. Ми також глибоко вдячні Сполученим Штатам за практичну допомогу в протидії російській агресії проти України» [24].

Г. Шелест зауважує, що «цей документ не є зобов'язуючим ані для президента, ані для Конгресу», але він «є чіткою демонстрацією політики США, на відміну від твітів» [25]. Тобто Кримська декларація має передусім політично-зобов'язальний характер, та зумовлює в теперішньому та подальшому поведінку США та окремих гілок влади США саме в контексті Кримської декларації. 27 лютого 2019 року було поширено Заяву Держсекретаря США Майка Помпео, у якій вказано: «У Кримській декларації від 25 липня 2018 року Сполучені Штати підтвердили ще раз свою відмову визнавати претензії Кремля на суверенітет над Кримом. Сполучені Штати також засуджують незаконні дії Росії в Криму та її агресію, що триває проти України. Сполучені Штати залишатимуть чинними відповідні санкції проти Росії доти, доки російський уряд не поверне Україні контроль над Кримом і повністю не виконає Мінські домовленості» [3].

Кримська декларація з погляду дипломатичної практики США є визначенням чіткої й недвозначної позиції США з цього питання. В. Чалий також зазначив: «Хоча з юридичної точки зору вона не має статусу закону, але в рамках американської правової системи практично проголошена як політика, і нею керуватимуться виконавчі структури у своїх рішеннях» [9], тобто для США вона має певний правовий зміст.

С.О. Мельник стверджує, що під актом протесту розуміють офіційне заперечення одного суб'єкта міжнародного права проти певної ситуації, заявленої претензії або поведінки іншого суб'єкта міжнародного права [26, с. 169]. На нашу думку, Кримська декларація повністю відповідає цій дефініції і критеріям протесту [26, с. 268], що дозволяє говорити про відповідні міжнародно-правові наслідки:

- проголошення невизнання окупації та анексії РФ Криму;
- вказання на несумісність дій РФ щодо вторгнення до Криму, його окупації та анексії, принципам і нормам міжнародного права та міжнародно-правовим зобов'язанням РФ, пряме і грубе порушення цих принципів і норм;
- визнання незгоди щодо дій РФ щодо територіальної цілісності України й непорушності її кордонів, осуд цих дій;
- дії РФ щодо окупації та анексії Криму, та претензії, що ґрунтуються на них, не мають підстав у міжнародному праві й не є юридично обґрунтованими;
- виключення ситуації в майбутньому, коли поведінка США могла б бути представлена як мовчазна згода із ситуацією;
- запобігання легітимізації РФ окупації та анексії Криму та наслідків, що випливають з окупації й анексії;
- підтвердження суверенних прав України, які були порушені в результаті міжнародно-протиправних дій РФ.

Як зазначив Заступник державного секретаря США Девід Гейл 7 березня 2019 року: «Вам усім відома Кримська декларація держсекретаря США Помпео, у якій чітко зазначена однозначна позиція Сполучених Штатів, що ми не визнаємо й не будемо визнавати анексію Криму Росією» [27].

Незалежність, окупація, анексія, незалежність – виток історичних подій, який повторюється не вперше, хоча не навчив нічому спадкоємців «тюрми народів» і «Великого терору». Окупація у 2014 році українського Криму, з його подальшою анексією Російською Федерацією, закінчиться деокупацією Криму й поверненням Криму до складу України, бо «історія вчить лише тому, що вона ніколи нічому не навчила народи» [28, с. 64].

1. Міжнародне право: [навч. осібник]; за ред. М.В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

2. Трансатлантичне співтовариство запроваджує санкції проти Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/uk/transatlantic-community-imposes-sanctions-on-russia/>

3. Пресреліз: Крим це Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/uk/press-releases-crimea-is-ukraine/>

4. Доктрина Сімсона / В. Н. Денисов // Юридична енциклопедія: в 6-ти т. : енциклопедія. Т.2. Д–Й / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Вид-во: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана; [відп. ред. Ю.С. Шемшученко]. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999.

5. The Stimson Doctrine. – Available at: https://ay12-14.moodle.wisc.edu/prod/pluginfile.php/204497/mod_book/chapter/210/Lecture07/stimsondoctrine.pdf

6. Seventy-Fifth Anniversary of the Welles Declaration – Available at: <https://ee.usembassy.gov/seventy-fifth-anniversary-welles-declaration/>

7. Crimea Declaration – Available at: <https://www.state.gov/secretary/remarks/2018/07/284508.htm>; українською мовою на сайті Посольства США в Україні: Кримська Декларація // Заява Державного секретаря Помпео [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/uk/crimean-declaration/>
8. Гарань А. «Кримська декларація» США: чи відбудеться розмін Донбасу на Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/10206351-krimska-deklaraciya-ssha-chi-vidbudetsya-rozmin-donbasu-na-krim.html>
9. Кримська декларація демонструє політику всієї адміністрації США – Чалий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2510381-krimska-deklaracia-demonstrue-politiku-vsiei-administracii-ssa-calij.html>
10. Міністерство фінансів США запроваджує санкції проти Росії через постійну агресію в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/uk/treasury-sanctions-russia-over-continued-aggression-in-ukraine/>
11. United Nations General Assembly Resolution A/RES/68/262 “Territorial integrity of Ukraine” (27.03.14) – Available at: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262
12. Резолюція ГА ООН от 27 марта 2014 года № A/RES/68/262 «Территориальная целостность Украины».
13. Анексія суперечить міжнародному праву: які країни підтримали Кримську декларацію США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/svit/aneksiya-superechit-mizhnarodnomu-pravu-yaki-krayini-pidtrimali-krimsku-deklaraciju-ssha-1192029.html>
14. Declaration on non-recognition of Crimea annexation– Available at: https://msz.gov.pl/en/news/declaration_on_non_recognition_of_crimea_annexation
15. The Czech Republic supported the «Crimean Declaration» – Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/26/7084866/>
16. Foreign Minister Sven Mikser: Crimea is Ukraine – Available at: <https://vm.ee/en/news/foreign-minister-sven-mikser-crimea-ukraine>
17. Декларація Верховного Представника ЄС від імені Європейського Союзу стосовно Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/34484-deklaracija-verkhovnogo-predstavnika-jes-vid-imeni-jevropejskykogo-sojuzu-stosovno-krimu>
18. Declaration by the High Representative Federica Mogherini on behalf of the EU on the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol – Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/03/17/declaration-by-the-high-representative-federica-mogherini-on-behalf-of-the-eu-on-the-autonomous-republic-of-crimea-and-the-city-of-sevastopol/>
19. UK supports US declaration condemning the illegal annexation of Crimea – Available at: <https://www.gov.uk/government/news/uk-supports-us-declaration-condemning-the-illegal-annexation-of-crimea>
20. France’s position on the situation in Ukraine – Available at: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/ukraine/situation-in-ukraine-what-is/>
21. Situation in Ukraine: Federal Council extends measures to prevent the circumvention of sanctions – Available at: <https://www.admin.ch/gov/en/start/dokumentation/medienmitteilungen.msg-id-56478.html>
22. Declarations. Notifications – Available at: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/notifications/?csid=322&disp=resdn>
23. Declarations– Available at: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/notifications/?csid=308&disp=resdn>
24. Коментарі МЗС України щодо Кримської декларації США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/9159-komentar-mzs-ukrajini-shhodo-krimsykoji-deklaraciji-ssha>
25. Шелест Г. Шпаргалка для Трампа: що Держдеп записав між рядками Кримської декларації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/07/27/7084879/>
26. Мельник С.А. Односторонние акты государств в современном международном праве. – Одесса: Фенікс, 2011.
27. Виступ заступника державного секретаря США Девіда Гейла під час прес-конференції у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/uk/remarks-by-u-s-under-secretary-of-state-for-political-affairs-david-hale-at-a-press-conference-in-kyiv/>
28. Гегель Г. Философия истории. – Мультимедийное издательство Стрельбицкого, 2015.

Tymur KOROTKYI,
*Professor, the Department of International and European Law
of the National University Odesa Law Academy,
Coordinator of the South Regional Centre
of the Ukrainian Association of International Law;*

Yevheniia LUKIANCHENKO,
Counselling Assistant of Mustafa Dzhemilev, People's Deputy of Ukraine;

Nataliia KHENDEL,
*Associate Professor,
the Department of International and European Law
of the National University Odesa Law Academy*

THE CRIMEA DECLARATION AND ITS ROLE IN THE DE-OCCUPATION OF CRIMEA

Abstract. The article analyses the role of the Crimea Declaration in the restoration of the territorial integrity of Ukraine.

It is argued that unilateral acts of states are widespread in international relations. Violation of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, the annexation of Crimea is an encroachment not only on the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. This is an infringement upon the fundamental principles of international law and the current international order.

The article considers the point of view of the American diplomatic practice in relation to the Crimea Declaration. The Crimea Declaration is expressed in the form of a unilateral statement containing a protest regarding actions and their consequences, violating international law, by the direct recipient of the Declaration, namely, the Russian Federation. The Declaration is aimed at protecting the rights and interests of Ukraine, which is the common goal of the entire international community, and encourages its members to join this position.

The Crimea Declaration fully corresponds to the definition and criteria of protest, which allows us to speak about the relevant international legal implications arising from the Declaration and other relevant acts of the United States that form a unified system.

It is concluded that despite the fact that the Declaration contains general and framework provisions, it clearly reflects the US position regarding the condemnation of Russia's invasion of Ukraine, violation by Russia of fundamental principles of international law with regard to Ukraine, the non-recognition of the annexation of Crimea and its consequences, and the need for an expeditious de-occupation of Crimea.

Keywords: the aggression of Russia against Ukraine, occupation of Crimea, Welles Declaration, Crimea Declaration, protest.

Віктор КОНСТАНТИНОВ,
доцент кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат політичних наук

СХІДНА ЄВРОПА В ПОЛІТИЦІ «ПОЯСУ ТА ШЛЯХУ»: ЧИ Є МІСЦЕ ДЛЯ УКРАЇНИ?

Анотація. У статті розглянуто політику Китаю в Східній та Центральній Європі, утілену в ініціативі «Один пояс, один шлях», та проаналізовано рівень залучення України до співпраці в її межах.

Останніми роками ініціатива «Один пояс, один шлях» – не тільки економічний, а й політичний та безпековий проєкт Китаю. У статті наголошено, що її основна мета – закріплення за Пекіном ролі одного з лідерів у сучасному світі. Визначено основні причини особливої уваги Пекіна до Центральної та Східної Європи. Розкрито умови активізації китайсько-української співпраці.

Ключові слова: ініціатива «Один пояс, один шлях», КНР, Східна Європа, Євросоюз, Україна, політика.

Ініціатива «Один пояс, один шлях» останніми роками стала безумовним флагманом китайської зовнішньополітичної стратегії. Її масштаб, що охоплює не лише всю Євразію, а й Африку, безпрецедентний для Пекіна. Уперше китайська політика прагне комплексно підійти до проблеми посилення свого впливу в багатьох пов'язаних між собою регіонах, зокрема в таких, що розташовані на чималій відстані від самого Китаю. Опора стратегії – економічна міць та фінансові можливості Пекіна, набуті внаслідок кількох десятиліть стрімкого економічного розвитку. Водночас «Пояс і шлях» – не тільки економічний, а й політичний та безпековий проєкт, адже переслідує системну мету – закріплення за Пекіном ролі одного з лідерів у сучасному світі.

Така амбітна ціль зумовлює зацікавленість Пекіна в поширенні власного впливу на якомога більшу кількість країн світу. Зокрема, для КНР дуже важливо забезпечити залежність (або принаймні взаємозалежність) впливових держав – таких, що самі вже мають авторитет на регіональному чи навіть глобальному рівні. Це прагнення надає особливої ваги зусиллям Пекіна в Європі, де чимало економічно потужних та політично значущих країн. Якщо в Азії «Пояс і шлях» переважно спрямовано на закріплення влади над сусідами, якої Китай добувся раніше, то Європа – новий рубіж для зовнішньої політики Пекіна, де утвердження впливу стало нагальним завданням [1]. Європа прибирає дедалі більшої ваги в планах КНР: Пекін уже перетнув ту межу, до якої країни ЄС цікавили його лише як ринок збуту та джерело технологій з інвестиціями. Зростання ролі політичного складника в цій стратегії та початок боротьби зі США за світове лідерство змушують Китай прагнути більшого впливу на європейців, впливу, який зумовить у Європі стратегічний баланс між США та КНР – хоча б завдяки нейтралітету більшості європейців у торговельній війні між двома найпотужнішими економіками сучасності.

Але в Пекіні так само розуміють, що Китай не може ефективно використовувати звичайну стратегію утвердження впливу, відпрацьовану в Азії та Африці, коли йдеться про країни ЄС. Дається взнаки інший рівень економічного, політичного та суспільного розвитку партнерів – Пекін не має великої переваги над ними. У такій ситуації стратегічним плацдармом для поширення впливу серед Старого світу стають Центральна та Східна Європа, нові члени ЄС і країни, що претендують на вступ до об'єднання. Пекін розглядає цей регіон як ключ до внутрішніх європейських політичних процесів та канал впливу на політичні рішення в ЄС. Тому розширення своєї присутності на Сході Європи нині є важливим для Пекіна передусім із політичного аспекту, який стає найвиразнішим у реалізації стратегії «Поясу та шляху» на європейському просторі. Чи може Україна посісти чільне місце в китайській стратегії, чи все-таки зазначена політична домінанта унеможливить для Києва всебічне партнерство з КНР?

Центральна та Східна Європа стали об'єктом особливої уваги Пекіна з низки причин. Найважливіша з них – відносна слабкість державних і політичних інститутів, якщо порівняти зі старими членами Євросоюзу та, відповідно, їх уразливість до фінансових і політичних інструментів поширення впливу. «Купити» прихильність у цих країнах насправді простіше, адже стійкість політичної системи та навіть ступінь законодавчого захисту суспільних інтересів (скажімо, антимонопольне законодавство або екологічні норми) тут поступаються аналогічним параметрам західноєвропейських держав. Це твердження справедливе навіть для нових членів ЄС, а для кандидатів на вступ і поготові.

Як наслідок, країни Центральної та Східної Європи не надто критично ставляться до китайських інвестицій. Необхідність наздоганяти старих членів ЄС – рівень суспільно-економічного розвитку нових членів об'єднання й досі нижчий за середній для Євросоюзу – також збільшує зацікавленість у будь-яких інвестиціях, отже, природа останніх, приховані мотиви інвесторів та можливі побічні ефекти від їх залучення відсуваються на другий план.

До того ж на тлі не таких масштабних економік східноєвропейських держав питома вага китайських інвестицій стає непропорційно великою. Хоча за абсолютними показниками китайські інвестиції в Західній Європі значно потужніші, ніж у Східній, [2], та все ж, якщо порівняти із загальним обсягом іноземних інвестицій, вони набагато більші саме в нових членах ЄС та країнах-кандидатах [3]. І ці показники у регіоні протягом останніх двох років тільки зростають, навіть на тлі зменшення загального обсягу інвестицій із КНР у Євросоюз [4]. Це створює потенціал до перетворення питання китайських інвестицій з переважно економічного на переважно політичне, бо інвестиції з Піднебесної стають дедалі важливішим джерелом у фінансуванні масштабних проєктів в окремих країнах Європи.

Зважаючи на приєднання всього європейського простору – передусім Центральної та Східної Європи – до орбіти «Поясу та шляху», перелічені причини слід поповнити ще суто географічними міркуваннями. Адже значення Євросоюзу як ринку збуту для китайських товарів зростає, тому транзит територією східноєвропейських держав набуває дедалі більшої ваги для Пекіна. У країнах регіону транзит відбувається не лише через транспортні коридори суходелом, прокладені в межах «Поясу та шляху», – КНР також активно долучає Східну Європу й до морської компоненти транспортних маршрутів. Приклад: проєкт залізниці Белград – Будапешт, який, зокрема, має обслуговувати підконтрольний китайцям порт у грецькому Піреї та забезпечувати транспортування вантажів ізвідси в глиб Європи [5].

Пекін ще тільки починає активно розбудовувати співпрацю зі східноєвропейськими державами, але за час, що минув, ці відносини не лише активізувалися, а й устигли помітно змінитися за змістом. Символічним кроком, який відзначив якісне зростання ролі таких держав для Пекіна, стало запровадження формату «16+1». Цей формат виник на початку 2010-х років, коли на тлі наслідків глобальної фінансової кризи, яка помітно вдарила по державах Центральної та Східної Європи, у регіоні радо вітали інвестиції з КНР. Хоча протягом двох-трьох років поміж політиків та експертів побутувала думка про нерезультативність співпраці у форматі «16+1», ситуація з ним неоднозначна. Вочевидь, можна говорити про те, що спроба Пекіна створити політичний механізм узгодження позицій

між КНР та східноєвропейськими партнерами провалилася – а це було одним із важливих завдань для китайської дипломатії, коли вона запроваджувала таку багатосторонню співпрацю.

Водночас сам факт функціювання формату – щорічні саміти «16+1» та численні зустрічі на інших рівнях досі тривають – свідчить про збереження особливої ролі КНР у регіоні та готовність країн Центральної та Східної Європи цю роль визнавати. Бути учасником європейської політики – цим випало пишатися дуже нечисленним державам із-за меж регіону. Окрім того, формат «16+1» залишається важливим для погодження багатосторонніх проєктів КНР у регіоні – як, наприклад, уже зазначена залізниця Белград – Будапешт. Нарешті, під парасолькою цього формату розгорнуто чимало програм наукової, культурної, освітньої співпраці, які є проявом «м'якої сили» Пекіна [6]. Останніми роками саме в такому річищі й розгортається, зокрема в гуманітарному вимірі, кооперація під егідою «Поясу та шляху», до якої залучено країни Центральної та Східної Європи. Якщо врахувати, що такі форми співпраці раніше в регіоні були прерогативою США та західноєвропейських держав, формат «16+1» забезпечив КНР важливим плацдармом у суспільному просторі Центральної та Східної Європи.

Але основним способом проникнення в регіон і утвердження впливу для Китаю залишаються двосторонні відносини. Інвестиції та програми допомоги – це результат двосторонніх домовленостей, і саме вони забезпечують зростання важливості Пекіна як партнера для цілої низки держав на Сході Європи. Навіть після створення формату «16+1» та долучення країн регіону до співпраці в межах «Поясу та шляху» (де не бракує багатосторонніх інститутів), найважливіші інвестиційні угоди Пекін зазвичай готував та укладав у форматі двостороннього діалогу.

З одного боку, Україна не долучена до цієї інтенсивної співпраці. Формальною ознакою нашої відсутності у китайській стратегії в Центральній та Східній Європі є те, що нас не запросили до участі у форматі «16+1». Але з іншого боку, питання, довкола яких зосереджено відносини України та КНР, не відрізняються від таких у відносинах Пекіна з іншими країнами регіону. Окрім цього, тенденція зростання обсягу торгівлі з КНР та збереження рівня інвестицій (хай і на дуже низькому, порівняно до ЄС, рівні) відповідає аналогічним тенденціям саме в Центральній та Східній Європі.

Небажання КНР долучати Україну до формату «16+1» пов'язано лише з одним чинником, що, правда, визначальним для китайської політики в регіоні. Китай прагне отримати можливість впливати на політичні рішення Євросоюзу, мати спроможність здійснювати прямий чи опосередкований тиск на його інститути. Це має відбуватись або завдяки лобістам, із якими Пекін погоджуватиме способи обстоювання своїх інтересів (наприклад, залежні від китайських інвестицій країни на Сході ЄС), або завдяки зацікавленості

цих держав у збереженні курсу ЄС на активну співпрацю з Пекіном. Саме тому найбільшу активність китайської дипломатії в регіоні зосереджено в державах-членах ЄС або в країнах, що претендують на вступ до об'єднання. Україну не розглядають як реальну кандидатку на вступ, отже, із погляду впливу на Євросоюз, вона не становить для Пекіна першорядного інтересу. Адже ні участі в політичних процесах усередині Європейського Союзу, ані впливу на визначення порядку денного комунітарних інститутів у сферах, що цікавлять Пекін, Київ не має та швидко не набуде.

Це й пояснює недостатній рівень залучення України до співпраці в межах ініціативи «Пояс та шлях». Так, у плані дипломатичних зусиль Київ зробив чимало гучних кроків. Україна була однією з перших країн у регіоні, що заявила про підтримку ініціативи. Готовність узяти участь у її реалізації – обов'язковий складник підсумкових заяв, що ними завершують будь-яку українсько-китайську зустріч високого рівня. Між урядами держав було підписано меморандум щодо участі України в реалізації ініціативи, а 2017 року — спільний план дій [7]. Урешті, Україна ще у 2015 році приєдналася до Транскаспійського транспортного коридора (про плани запустити його вже наступного, 2020, року заявляли українські високопосадовці) [8].

Але поки у форматі «Поясу та шляху» немає жодного затвердженого проекту за участі України. Із деякими застереженнями можна назвати вже зазначений Транскаспійський, адже він потрапив до офіційного переліку проектів-складників «Поясу та шляху», затвердженого на цьогорічному саміті ініціативи. Але його остаточні параметри також поки не визначено й роль у ньому України залишається непевною. Так само з іншими інвестиціями, не пов'язаними з інфраструктурними проектами, які КНР також виділяє під час реалізації ініціативи, – на відміну від сусідніх Білорусі та Молдови, України в планах Пекіна немає.

Головна проблема для України полягає у відокремленні економічного складника «Поясу та шляху» від політичного, що перетворює ініціативу на повноцінну зовнішньополітичну стратегію. Для нас це не просто різні рівні одного міжнародного проекту – це детермінанти, що визначатимуть принципово різні моделі поведінки щодо Китаю та щодо цілої низки інших наших стратегічних партнерів. Отже, залучення України до «Поясу та шляху» матиме далекосяжні політичні наслідки для нашої держави.

Для Китаю політичний складник уже сьогодні провідний, і комплексна співпраця з окремими партнерами в Центральній та Східній Європі це розкриває. Саме там, де Китай бачить можливість використати партнера для розв'язання власних політичних завдань і його готовність виступати адвокатом китайських інтересів (скажімо, як з урядом В. Орбана в Угорщині), Пекін виявляє ініціативу на розгортання всебічного партнерства й залучає партнера до різноманітних спільних проектів.

Щодо України в Пекіна є три політичні застереження. По-перше, ідеться про неспроможність Києва впливати на Євросоюз. Україна не має важелів тиску на ЄС, але сама перебуває під впливом Брюсселя та провідних європейських держав, тому не зможе захищати китайські інтереси всупереч позиції об'єднання. Однак в умовах загострення суперечностей між КНР та Євросоюзом, коли в Європі почали ставитися з недовірою навіть до економічної експансії Пекіна в Старому світі [9], у китайської дипломатії виникає інша можливість – посилити роботу зі східними сусідами ЄС, вступити з Брюсселем у конкуренцію за контроль над цими державами й у такий спосіб тиснути на Євросоюз у зоні його першорядних політичних інтересів.

По-друге, Китай зробив ставку на Росію, що зумовлює проросійську позицію Пекіна в багатьох питаннях українсько-російських конфронтацій. По-третє, Україна занадто залежна від США, тому в Пекіні розглядають Київ передусім як союзника Вашингтона, що суттєво обмежує ступінь довіри до України з боку керівництва КНР. І поміж цих чинників саме американський визначає для України перспективи відносин із Піднебесною. Адже вихід Пекіна на авансцену світової політики та відкрита боротьба за лідерство саме зараз відбуваються на тлі конфлікту зі США. До них значною мірою спричинилася жорстка позиція адміністрації Д. Трампа щодо КНР.

Це означає, що тісна політична співпраця з Китаєм, яка вже зараз є для Пекіна невіднятним складником залучення пріоритетних країн до взаємодії в межах «Поясу та шляху», для Києва може перетворитися на вкрай небажану ситуацію, коли під загрозою опиняться партнерські відносини не тільки з країнами ЄС, а й зі США. Що такий сценарій можливий, наочно демонструє ситуація з відносинами Києва та Пекіна у військово-технічній сфері, зокрема реакція США на намір китайських компаній придбати український завод «Мотор Січ». Заяви американських високопосадовців, що застерігають Київ від кроків назустріч Пекіну в цій сфері, чітко вказують, що тісна співпраця одразу з обома сторонами центрального в сучасній світовій політиці конфлікту неможлива.

Інша справа – суто економічне партнерство з КНР, яке охоплює великі інфраструктурні проекти «Поясу та шляху». Така можливість – з урахуванням позиції союзників – не просто припустима, а й бажана для української економіки. Політичні ризики будуть порівняно невеликі, якщо уникати співпраці з Китаєм у тих стратегічних сферах, що можуть зашкодити інтересам США та ЄС. З іншого боку, Україні також треба деполітизувати діалог із Пекіном. Критерій, що його ми зазвичай застосовуємо у відносинах з іншими державами – підтримка нашої позиції в протистоянні з Росією, – не працює у випадку з КНР. Китай закріпив статус-кво щодо цього питання, і в його позиції нас задовольняє послідовна підтримка території-

альної цілісності України. Натомість прагнення змінити позицію Пекіна на проукраїнську в поточних глобальних умовах є нереалістичним і може негативно вплинути на якість діалогу з Піднебесною.

Але брак політичної зацікавленості Києвом із боку Пекіна означає, що ініціаторкою будь-яких великих проєктів, а також стороною, яка стане проробляти їх деталі, має бути Україна. Лише конструктивна ініціатива з боку Києва уможливить використання переваг ініціативи «Пояс і шлях», навіть в умовах суттєвих зовнішньополітичних обмежень.

1. China's Marshall Plan // Bloomberg. – August 6, 2016. – Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-08-07/china-s-marshall-plan>
2. Chinese Investment in Europe. A Country-Level Approach / ed. by J. Seaman, M. Huotari, M. Otero-Iglesias. – Paris: IFRI, 2017. – Available at: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/etnc_reports_2017_final_20dec2017.pdf
3. *Matura T.* China-CEE Trade, Investment and Politics // *Europe-Asia Studies*. – 2019. – № 71(3). – P. 1–20.
4. Chinese FDI into North America and Europe in 2018 Falls 73% to Six-Year Low of \$30 Billion. – Baker McKenzie, January 14, 2019. – Available at: <https://www.bakermckenzie.com/en/newsroom/2019/01/chinese-fdi>
5. EBRD: 1 bln euro for China's Projects in Western Balkans // ANSamed. – May 31, 2016. – Available at: http://www.ansamed.info/ansamed/en/news/sections/economics/2016/05/31/ebrd-1-bln-euro-for-chinas-projects-in-western-balkans_6b637f4a-7d03-445a-bec4-e47b2fd4d37e.html
6. *Ishmael L.* Soft Power & Global Ambition: The Case of China's Growing Reach in Europe // *Harvard Environmental Law Review*. – #43(1), 2019. – P. 201.
7. Китай опоясує світ. І надає Україні шанс [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 03.05.2019. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2693197-kitaj-opoasue-svit-i-nadae-ukraini-sans.html>
8. Україна, Грузія й Азербайджан запускають залізничний маршрут з Китаю до Європи [Електронний ресурс] // *finance.ua* – 01.06.2019. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/450146/ukrayina-gruziya-j-azerbajdzhan-zapustyat-zaliznychnyj-marshrut-z-kytayu-do-yevropy>
9. EU–China – A strategic outlook: European Commission and HR/VP contribution to the European Council. – 12 March 2019. – Available at: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>

Viktor KONSTANTYNOV,
*Associate Professor of the Department
of International Relations and Foreign Policy
of the Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ph.D. in Political Science*

EASTERN EUROPE IN THE POLICY OF BELT AND ROAD: IS THERE A PLACE FOR UKRAINE?

Abstract. The article examines China's policy in Eastern Europe within the framework of the 'Belt and Road Initiative (BRI)'. The level of Ukraine's involvement in the cooperation within the framework of this initiative and China's policy in general is analysed.

It is stressed that in recent years, the 'Belt and Road' Initiative is not only economic but also political and security project of China. The main purpose of the initiative is to consolidate the role of Beijing as one of the leaders in the modern world.

It is noted that Europe is becoming increasingly important in China's foreign policy. However, in this region, it cannot use the usual strategy of wielding its influence, worked out in Asia and Africa. Therefore, Central and Eastern Europe, new EU members and candidate countries are considered as objects for spreading Chinese influence in the Old World.

The article identifies the principal reasons for Beijing's particular attention to Central and Eastern Europe. The main one is the relative weakness of state and political institutions and their vulnerability to financial and political instruments of the spread of Chinese influence. Also, the importance of the European Union as a market for Chinese goods continues to grow, therefore making the transit through the territory of the Eastern European countries increasingly important for Beijing. The significance of the '16+1' format on the formation of a specific role of China in the region is considered.

It is argued that the formal ground of the absence of Ukraine in the Chinese strategy in Central and Eastern Europe is that our state is not involved in the '16+1' format. However, bilateral relations with Ukraine do not differ from those with Central and Eastern European countries. An important factor is the lack of Ukraine's influence on political decisions of the EU, which is the main criterion for China. This accounts for the insufficient level of Ukraine's involvement in the cooperation within the framework of the 'Belt and Road' Initiative.

Keywords. 'Belt and Road' Initiative, the People's Republic of China, Eastern Europe, European Union, Ukraine, politics.

Іван НАГОРНЯК,
кандидат політичних наук,
фахівець проекту ЄС «Association4U»

10 РОКІВ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА: які сценарії подальшого розвитку ініціативи та політики ЄС у східному сусідстві?

Анотація. У статті йдеться про недоліки формату та структури ініціативи Східного партнерства, що не дають змоги повністю використовувати потенціал, який мають держави, що прагнуть до членства в ЄС.

Наголошено, що після зміни підходу до країн Східного партнерства ЄС сприятиме основоположній місії Європейської політики сусідства – мирові та процвітання в регіоні. Доведено, що розширення соціальних прав ЄС забезпечить стабільніше та сприятливіше середовище в зазначених країнах, а також зменшить міграційні потоки звідти.

Виснувано, що можливості політики сусідства вже вичерпано та що є потреба в новій, привабливій моделі співпраці, яка б забезпечувала підтримку проєвропейських реформ у суспільствах країн Східного партнерства.

Ключові слова: Європейський Союз, Східне партнерство, політика, двосторонній діалог.

У Брюсселі 13 травня 2019 року на зустрічі Ради міністрів закордонних справ відзначили 10-ту річницю ініціативи Східного партнерства. Як і на момент запуску, що відбувся 8 травня 2009 року за результатом Празького саміту, керівництво ЄС і шести країн частини Східної Європи (Україна, Молдова, Білорусь) та Південного Кавказу (Грузія, Вірменія, Азербайджан) видавалося доволі еkleктичною компанією для того, щоби декларувати якісь спільні цілі. Брак спільної декларації за результатами останньої міністерської зустрічі, малоамбітної та суто символічної, демонструє, що наявна конфігурація Східного партнерства прирікає цю ініціативу на інертність.

Ґрунтуючись на платформі Європейської політики сусідства (ЄПС), Східне партнерство стало універсальною та незобов'язувальною ініціативою для того, щоб умістити інтереси такої різнорідної компанії між-

народних гравців. Її основною метою стало максимальне використання потенціалу моделі «економічної інтеграції та політичної асоціації» з Європейським Союзом задля забезпечення миру, демократії та економічного процвітання в регіоні.

Із першої реакції не тільки на ініціативу, а й на учасників, стало зрозуміло, що кожна зі сторін уже тоді мала своє бачення розвитку відносин із ЄС. Так, для тих учасників, які хотіли максимально інтегруватися, а з часом вступити до ЄС, запропонована модель видавалася не надто привабливою, насамперед через брак перспективи членства. Водночас для інших адресатів ініціативи така модель була надто амбітна, оскільки її використання вимагало демократичних реформ і загрожувало напівавторитарним режимам цих країн, а також породжувало відповідні геополітичні виклики, які згодом, у 2013–2014 роках, виявили себе на повну силу.

Крім того, ті держави-члени ЄС, які після 2004 року скептично ставилися до розширення Євросоюзу на Схід, у 2009 році отримали від такої конфігурації умовну гарантію того, що ініціатива не передбачатиме членства передусім України, а також інших країн, які декларували свій рух на євроінтеграцію (Молдова, Грузія та частково Вірменія).

Через десять років після заснування ініціативи можна стверджувати, що її формат і структура не дають змоги повністю використовувати потенціал, який мають держави, що прагнуть членства в ЄС. Так, Україна, Грузія та Молдова значно комфортніше співпрацюють із Євросоюзом у двосторонньому діалозі, ніж у межах ініціативи. Аналітичне дослідження, яке провела Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, тільки підтвердило, що Східне партнерство має досить обмежену додану вартість, якщо порівнювати з амбіціями й можливостями двосторонніх угод про асоціацію [1].

Однак чимало було все ж реалізовано. Найбільшим поступом стало укладання угод про асоціацію з Україною, Грузією та Молдовою, що містять положення про поглиблену та всеохопну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) із Євросоюзом. Саме активна економічна та торговельна співпраця в межах нових угод дала ЄС змогу стати основним торговельним партнером для чотирьох із шести країн-партнерок, а для інших двох (Вірменія, Білорусь) посісти за цим показником друге місце (ці країни – ще й члени ЄврАзЕс). Ба більше, для України, Азербайджану та Молдови торгівля з Євросоюзом охоплює понад 40% загального товарообігу.

На жаль, на цьому, якщо не враховувати переваг від участі країн Східного партнерства в низці гуманітарних проєктів ЄС, основні позитивні наслідки ініціативи майже вичерпано. Геополітична ситуація погіршилася, якщо порівнювати з 2009 роком, а рівень демократії й економічних свобод навіть у країнах, що підписали Угоду про асоціацію, за світовими

рейтингами часто просідає. Не кажучи вже про держави, що обрали альтернативну інтеграцію – євразійську замість європейської.

Тому наступні десять років можуть стати або справжньою історією успіху ЄС у регіоні, або вчергове продемонструвати обмежену здатність цього актора грати на високих ставках. У 2020 році закінчується дія «20 досягнень до 2020 року», документа, що його Європейська комісія представила в грудні 2016 року та переглянула в червні 2017-го. Сильний бік цього підходу в тому, що він досить чітко окреслює окремі цілі, яких ЄС і країни Східного партнерства можуть досягнути за визначений період. Після перегляду Європейської політики сусідства у 2015 році він став результатом ухваленого принципу диференціації.

І попри велику додану вартість, яку матиме досягнення цих цілей для держав Східного партнерства, зазначений підхід має чималу концептуальну хибу: ЄС відокремлює шлях до досягнення окремих економічних цілей від необхідності демократичних реформ у цих країнах.

Отже, держави Східного партнерства можуть вибрати з «меню» ті цілі, за якими їм цікаво зближуватися з ЄС (це здебільшого питання міграції, торговельної співпраці, інфраструктури та доступу до освітніх ініціатив Євросоюзу), а також відмовлятися від досягнення політичних цілей. Частково ЄС убезпечив себе від такої ситуації, упровадивши «горизонтальні досягнення», які мають бути видимі під час реалізації інших цілей. Однак ці горизонтальні досягнення надто слабкі (1. Структурована взаємодія з громадянським суспільством. 2. Гендерна рівність і недопущення дискримінації. 3. Стратегічні комунікації, плюралізм і незалежність медіа.) і навіть їх виконання в окремих країнах досить сумнівне.

25 досягнень до 2025 року

До кінця 2019 року буде обговорено можливі підходи ЄС до політики в регіоні та перспективи трансформації ініціативи Східного партнерства. Одним із варіантів буде продовження підходу «досягнень»: ЄС запропонує країнам-адресатам умовних «25 досягнень до 2025 року».

В інтересах ЄС – подати їх як прогрес попереднього підходу, амбіційнішими та далекогляднішими. Тож, з одного боку, вони мусять відповідати ініціативам країн, що підписали Угоди про асоціацію, а з іншого – становити інтерес для всіх держав Східного партнерства. Це доволі непросте завдання за умови збереження принципу цілісності ініціативи, адже виконання Угоди про асоціацію передбачає значно сильнішу інтеграцію та технічний рівень діалогу. Натомість країни, що не підписали угод, можуть бути в таких дискусіях щонайбільше простими слухачами, оскільки їм не треба імплементувати в національне законодавство більшість норм права ЄС.

Україні, Грузії та Молдові в такому разі слід бути «реалістичними оптимістами», а надто з огляду на результати міністерської зустрічі в межах святкування 10-річчя Східного партнерства. Адже ЄС має на меті зберегти цілісність структури ініціативи, тому «асоційованим» партнерам треба якомога повніше закласти свої амбіції в наступні її «досягнення».

Один із можливих варіантів – це секторальна інтеграція. Частково, за результатами Ради асоціації 2018 року, ЄС уже погодився підтримати поглиблення інтеграції з Україною у сфері енергетики, цифрових ринків, митної співпраці, а також юстиції, свободи та безпеки. Тому є досить реальні шанси на те, що Грузія та Молдова підтримають цю модель інтеграції та виберуть пріоритетні для них сектори.

Євросоюзові необхідно буде врахувати ці прагнення асоційованих партнерів і водночас залишити «досягнення», які можуть становити спільний інтерес для всіх учасників ініціативи, зокрема можливість розширеної участі в освітніх та інвестиційних програмах ЄС. Слід також уніфікувати та сконцентрувати доволі широке коло інструментів допомоги, які Євросоюз задіює в країнах Східного партнерства. Для прикладу, діяльність Зовнішнього інвестиційного плану ЄС, кредитних програм Європейського інвестиційного банку та ЄБРР (на який ЄС має досить вагомий вплив), а також інструментів технічної допомоги та різноманітних програм і проєктів, що націлені на сприяння реформам у регіоні.

Таким кроком має передувати аудит цих інструментів і переоцінка їхньої доданої вартості задля досягнення визначених цілей. Перші п'ять визначених «досягнень» мають бути горизонтальними та чітко сигналізувати, що ЄС не співпрацюватиме над іншими «досягненнями» із державами, які не поважають основоположних прав людини та не поділяють демократичних цінностей. Це насамперед має бути боротьба з корупцією та побудова незалежних державних інституцій, які б сприяли встановленню системи стримувань і противаг, а також мали б потужну суспільну підтримку. Для прикладу, за даними дослідження центру «Нова Європа», більшість українців обрали збільшення тиску ЄС на владу для сприяння реформам у державі [2].

Східне партнерство +

Перед самітом Східного партнерства в листопаді 2017 року Європейський парламент ухвалив резолюцію з низкою рекомендацій і запропонував власний погляд на майбутній розвиток ініціативи. Серед основних новацій цього документа стала можливість відділення України, Грузії та Молдови від інших учасників ініціативи у форматі «Східного партнерства +». Європейський парламент запропонував можливість вступу до

митного, енергетичного та цифрового союзів ЄС, а також приєднання до Шенгенської зони та скасування тарифів на мобільний роумінг. Крім того, резолюція передбачає створення трастового фонду для України, Грузії та Молдови, який може зосередитися на приватних і державних інвестиціях у соціальну й економічну інфраструктуру.

Попри те що цю резолюцію не підтримала Європейська рада, а на Брюссельському саміті до спільної резолюції зазедве дійшли, постала нова можливість реалізувати ідею інтеграції в окремі сектори економіки ЄС – через оновлення додатків до Угод про асоціацію.

Експерти з Центру досліджень європейської політики (CEPS) сформулювали цю ідею детальніше в концепції «Угод про асоціацію +», яка передбачає гнучкий механізм перегляду угод відповідно до амбіцій партнерів і налагодження якомога тіснішої співпраці в торговельній сфері [3]. Цей сценарій міг би відкрити цікаву можливість: наповнення реальним змістом терміна «політична асоціація», який міститься в преамбулах угод. Водночас коли поглиблена та всеохопна зона вільної торгівлі становить досить вагому платформу для взаємодії в економічній і торговельній сферах, питання політичної співпраці є досить розмитим.

Нині між країнами, що підписали Угоди про асоціацію, діють двосторонні органи асоціації, які передбачають функціонування окремих комітетів і кластерів, що опікуються переважно технічним боком виконання угод і ведуть щоденний діалог з окремими підрозділами Європейської комісії щодо цих питань. Можливість оновити угоди надала б цим інституціям більшого значення. Передусім якщо вони матимуть механізми попереднього інформування та консультування щодо законодавства, яке розробляє Єврокомісія та яке треба буде імплементувати в оновлених угодах про асоціацію. Схожий механізм функціонує в Європейській економічній зоні. Його «лайт-версія», що впливає з обмежень угоди та Європейської політики сусідства, могла б дати змогу країнам, які підписали Угоду про асоціацію, відчутти себе справжніми партнерами, на яких зважають у Брюсселі. Ба більше, такий механізм можливий не лише на двосторонньому рівні, а й на багатосторонньому, оскільки країни, що підписали угоду, мають більш-менш однаковий поступ у процесі європейської інтеграції.

Гра на зниження

Результати виборів до Європейського парламенту, що відбулися наприкінці травня 2019 року, навiali оптимізм. Так, центристські партії, поміж яких Європейська народна партія та Соціал-демократи, одержали найбільшу кількість голосів, але є декілька важливих аспектів, на які варто звернути увагу.

Аналіз виступів «основних кандидатів» і програм партій засвідчує, що порядок денний для Європейського Союзу залишається здебільшого незмінним. України та й інших країн Східного партнерства в цих дебатах переважно взагалі немає, або ж їх згадують у контексті діалогу про майбутнє відносин із Росією. Ба більше, коли йдеться про майбутнє європейської інтеграції, то мейнстримними залишаються концепції «Європи концентричних кіл» (коли є основа – держави, які формують авангард євроінтеграції, країни, які слідують за ними, і насамкінець зовнішнє коло, що інтегрується через сильний вплив «привабливості» ЄС), а також концепція «Європи à la carte», коли кожна з країн зможе сама обирати, який рівень інтеграції та з яких секторів їй найбільше підходить. У першому випадку Україну й держави Східного партнерства розглядають як учасників «зовнішнього кола», натомість у другому кількість опцій «меню» буде обмежено внаслідок наступного перегляду політики сусідства, який планують здійснити в перші роки функціонування нового складу Європейської комісії.

Тож успіх подальшої євроінтеграції в Східному партнерстві залежатиме насамперед від того, чи країни-учасниці ініціативи зможуть сконсолідуватися між собою та заручитися підтримкою країн-членів ЄС, зробивши так, аби якомога більше можливостей для них було закладено в цій переглянутій політиці. Або чи запропонують вони свою концепцію відносин із ЄС, опираючись на об'єктивні реалії та свої уявлення про розширення Союзу.

Однак головні зусилля і ЄС, і країн Східного партнерства найближчим часом буде сконцентровано на розв'язанні внутрішньополітичних і соціально-економічних проблем. У такому разі Україна та загалом регіон виходитимуть на порядок денний роботи ЄС здебільшого в питаннях, що стосуватимуться безпеки.

Приклад із можливістю секторальної інтеграції між Україною та ЄС через оновлення додатків до угоди показує, що, усвідомлюючи механізми функціонування політики ЄС щодо регіону, країни Східного партнерства можуть досягати більшого. Водночас пасивність партнерів призведе до інертної політики з боку Євросоюзу й може навіть спричинити зниження нинішніх темпів євроінтеграції.

Соціальна інтеграція (Замість висновків)

Під час різноманітних круглих столів на тему євроінтеграції з вуст більшості як вітчизняних, так і європейських чиновників можна почути твердження, що найбільша цінність і найбільший потенціал криється не в багатих на природні ресурси країнах Східного партнерства, а в людському капіталі.

У державах Східного партнерства досить сильно розвинута освіта й наука, яка, втім, уже кілька десятиліть переживає не найкращі часи. Європейський Союз задля виправлення ситуації та інтегрування освітніх систем країн Східного партнерства надав їм доступ до окремих можливостей у межах програм «Еразмус +» і «Горизонт-2020». Це сильно вплинуло на розвиток освіти й науки завдяки можливості брати участь у спільних проєктах із європейськими вишами та науковими установами. Наприклад, нещодавно Прикарпатський університет уперше за всю історію функціонування програм і грантів ЄС в Україні став основним бенефіціаром одного з таких проєктів. Це свідчить про те, що чи не найбільша додана вартість від співпраці з ЄС для країн Східного партнерства надходить саме через такі програми.

Інвестиції від ЄБРР та ЄІВ у транспортну й енергетичну інфраструктуру також чимало вплинули на соціально-економічний розвиток цих країн. Доступ до низьковідсоткових кредитів для МСБ надає додаткові можливості малому бізнесу в країнах і сприяє експорту їхньої продукції до держав Східного партнерства. З іншого боку, є підтримка ініціатив із підвищення енергоефективності осель і громадських будівель, які дають змогу знижувати споживання природного газу серед населення.

Натомість численні підприємства досі часто використовують застарілу техніку та чимдуж намагаються уникнути сплати податків за робочу силу. Від цього потерпає якраз той людський потенціал країн Східного партнерства, що, попрацювавши за невисоку зарплату та з малими соціальними гарантіями в Україні, обирає життя в інших державах Європи та світу загалом.

Одним з основних завдань для Європейського Союзу в країнах Східного партнерства буде забезпечити наближення соціальних прав цих країн до європейських стандартів. І йдеться передусім не про трудове законодавство (яке в спадок від СРСР має чимало соціально орієнтованих норм), а саме його безпосереднє виконання. Для прикладу, можна почати з того, щоб і фірми, які отримують кредитування чи гранти від ЄС, і їхніх підрядників, що часто виконують значну частину роботи, перевіряти на доброчесність сплати податків і виконання трудового законодавства країни, у якій вони працюють, а також базових принципів європейських норм.

Це вимагатиме серйозної зміни підходів Європейського Союзу в східному сусідстві. Замість політики «батого та пряника», яка властива для концепції «економічної інтеграції та політичної асоціації», слід запровадити політику «спільної відповідальності», що стане інтегральною частиною концепції «соціальної інтеграції», метою якої буде збереження й інвестиції в людський капітал країн Східного партнерства.

Отже, змінивши за таким сценарієм підхід до країн Східного партнерства, ЄС зробить те, що може в довгостроковій перспективі виконати основоположну місію Європейської політики сусідства – мир і процвітання в регіоні. ЄС уже зробив досить багато в цьому напрямі – посилює участь асоційованих партнерів у «Еразмусі», збільшує інвестиції в професійно-технічну освіту, розширює мандат участі країн Східного партнерства в новій програмі «Горизонт Європа», що прийде на зміну «Горизонту-2020», веде переговори щодо відкриття Школи Східного партнерства в Україні та курсів Коледжу Європи для службовців, що займаються євроінтеграцією. Усе це неминуче приведе до того, що й обличчя ЄС у країнах Східного партнерства зміниться, адже люди стануть безпосередніми адресатами політики ЄС у регіоні. Ба більше, розширення соціальних прав ЄС як частина процесу європеїзації забезпечить стабільніше та сприятливіше середовище в країнах Східного партнерства й зменшить міграційні потоки звідти.

Насправді реальних можливостей для зміни підходів ЄС у регіоні не так уже й багато.

Найбільшою історією успіху Європейського Союзу є політика розширення. Вона має надзвичайну трансформаційну силу, яка може змушувати непримиренних ворогів домовлятися та знаходити компроміс (Балкани, зміна назви Македонії), а також мотивувати політичних лідерів іти на ризики задля євроінтеграційних реформ. На жаль, на країни Східного партнерства ця політика не поширюється. Усе, що видається можливим у межах політики сусідства, уже вичерпано, і щоб діалог у межах Східного партнерства не скотився до розв'язання технічних питань імплементації угод про асоціацію ЄС, треба запропонувати привабливу модель співпраці, яка б забезпечувала підтримку проєвропейських реформ у суспільствах країн Східного партнерства.

1. Порівняльний аналіз «20 очікуваних досягнень Східного партнерства до 2020 р.» з положеннями Угоди про асоціацію: якою є додана вартість для відносин Україна-ЄС? [Електронний ресурс] // Громадська синергія. – 2018. – Режим доступу: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Web_ua_AAEap-deliverables_civic_synergy_ua_2018.pdf
2. На яку допомогу українці очікують від ЄС та США? [Електронний ресурс] // Центр «Нова Європа». – 24 жовтня 2018. – Режим доступу: <http://neweurope.org.ua/visual-materials/na-yaku-dopomogu-ukrayintsi-ochi-kuyut-vid-yes-ta-ssha-3/>
3. Emerson M. Scenarios for a Wider Europe // CEPS policy insights. – No 2019/02. – Available at: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2019/02/PI_2019_02_ME_ScenariosfortheWiderEurope.pdf

10 YEARS OF EASTERN PARTNERSHIP: What are the Scenarios for the Further Development of the Initiative and the EU Eastern Neighbourhood Policy?

Abstract. The article suggests that ten years after the Eastern Partnership initiative was founded, its format and structure do not allow to draw full potential of the states that seek EU membership.

The author emphasizes that the change in the EU's approach to the Eastern Partnership countries will make it possible to ensure the accomplishment of the fundamental mission of the European Neighbourhood Policy, namely peace and prosperity in the region. The EU has already done quite a lot in this regard. Expanding the EU's social rights as part of the Europeanization process will provide a more stable and favourable environment in the Eastern Partnership countries and reduce migration flows therefrom.

The main efforts of the EU and Eastern Partnership countries in the near future will be focused on solving domestic political and socioeconomic problems. In this case, Ukraine and the region as a whole will appear on the EU agenda in terms of security issues.

The biggest success story of the European Union is its enlargement policy, which can force enemies to negotiate and find a compromise, as well as motivate political leaders to take risks for the implementation of European integration reforms. This policy does not apply to Eastern Partnership countries.

The author concludes that the neighbourhood policy has already exhausted its potential, and in order for the dialogue within the Eastern partnership not to descend to the solution of technical issues of the EU Association Agreements implementation, it is necessary to offer an attractive model of cooperation that would provide support for pro-European reforms in the Eastern Partnership countries.

Keywords: European Union, Eastern Partnership, politics, bilateral dialogue.

Андрій КУДРЯЧЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки
та техніки України

ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ОБТЯЖЛИВОГО НАЦИСТСЬКОГО І СОЦІАЛІСТИЧНОГО МИНУЛОГО В СУЧАСНІЙ НІМЕЧЧИНІ

Анотація. У статті проаналізовано складники подолання нацистського минулого Німеччини та тоталітарного спадку соціалістичної доби, виділено чотири історичних періоди, визначено принципову різницю та спільні риси в підходах ФРН та НДР щодо опрацювання нацистського минулого й окреслено систему заходів із формування політичної культури в об'єднаній Німеччині. Розглядаються різні складники політики чіткого дистанціювання від гітлерівського режиму та інтеграції колишніх нацистів до нових суспільних інститутів як шляху утвердження сучасних демократичних засад поступу ФРН. Наголошено на важливості і значенні в цій царині опрацювання минулого колишньої НДР та подолання розбіжностей між громадянами східних і західних земель об'єднаної Німеччини. Окреслено нові підходи та бачення щодо самоідентифікації держави, суспільства і громадян на засадах так званого конституційного патріотизму.

Ключові слова: ФРН, НДР, самоідентифікація держави, подолання наслідків минулого, дипломатія.

Нині багато країн, обтяжених складним тоталітарним періодом своєї історії у XX ст., здійснили чимало у визначенні не лише ставлення до власного минулого, а й його подолання та демонструють відповідну культуру пам'яті. Відомо, що коло цих та суміжних питань з усією гостротою постало перед суспільством переможеної в Другій світовій війні Німеччини. У науковій літературі ФРН та інших країн різні аспекти цієї проблематики на сьогодні ґрунтовно опрацьовані [1]. Так, у роботах знаних мислителів – М. Гайдеггера, Ю. Габермаса, К. Ясперса та відомих німець-

ких і закордонних дослідників це питання глибоко досліджено. І якщо до об'єднання Німеччини 1990 році, тобто входження колишньої східно-німецької держави (НДР) до складу Західної Німеччини (ФРН), у колі гострих питань для останньої була проблематика так званої «колективної вини» народу за злочини минулого та її спокутування, то з відновленням державної єдності німецького народу додалися завдання подолання сорокарічної тоталітарної спадщини НДР.

Відомо, що політика щодо «подолання минулого» нацистської Німеччини після Другої світової війни набула великого значення у міжнародному та національному вимірах. Заходи з денацифікації та демократизації життя на німецьких теренах у перші повоєнні роки проводили під контролем окупаційних адміністрацій держав-переможниць: США, СРСР, Великобританії та Франції. Іншими словами, «подолання минулого» набуло значення головного поняття та стало багатовимірним процесом.

Торкаючись у своїх попередніх працях зазначеної теми, автор підкреслював, що справі концептуалізації політики та відповідних заходів щодо тогочасного перебігу повоєнних подій у Німеччині прислужився німецькомовний термін «Vergangenheitsbewältigung», який перекладається як осмислення минулого, включно з висновками з нього для сьогодення. Цей термін почали вживати у ФРН із середини 1950 років у контексті морально-теологічного погляду на політику й мали на увазі індивідуальне випробування самого себе і свого сумління. Він швидко увійшов в обіг як центральне поняття, що позначало загалом полеміку ФРН зі спадщиною нацистського періоду [2].

Треба підкреслити, що цей термін завжди критикували – і тому, що він начебто передбачав, що минуле можна заднім числом змінити або раз і назавжди покласти йому край, і тому, що слово «здолати, подолати» має якийсь насильницький підтекст. Багато хто пропонував інші концепти. Найвідоміша альтернатива – «обробка минулого», що виникла у 1960-ті роки, а в середині 1990-х в обіг увійшов вислів «культура пам'яті». Обидва поняття належать переважно до сфери освіти і виховання або до політичної культури та ведуть до дебатів щодо самоідентифікації. Відомий дослідник Норберт Фрай щодо подолання нацистського періоду оперував терміном «політика щодо минулого», маючи на увазі пакет політичних заходів, прийнятих у перші п'ять років існування ФРН, завдяки яким багато нацистських злочинців і колишніх членів НСДАП скористалися різними амністіями й були інтегровані молодого демократією. Натомість Едгар Вольфрум вважав за краще вести мову про «політику відносно історії». Це поняття вперше з'явилося в другій половині 1980-х [3]. Перевага обох визначень полягає в тому, що вони ставлять у центр уваги обмежений, чітко окреслений аспект справи. Проте в такій перевазі є своя вада: явища,

про які йдеться, не потрапляють у розгляд в усій своїй повноті. Тому термін «подолання минулого» є більш доцільним. Він ширший і охоплює весь спектр політичних, юридичних і релігійних вимірів цієї проблеми. Адже йдеться про повоєнний розвиток Німеччини, виникнення ФРН та НДР після катастрофи Голокосту і їх ставлення до спадщини Третього рейху, що не зводиться до того чи того політичного поля.

Процес осмислення важкого минулого в Німеччині був болісним, розтягнувся на кілька десятиліть і пройшов різні етапи, зокрема й після приєднання східнонімецьких земель до ФРН 1990 року. За визначенням знаного фахівця з цієї проблематики професора університету м. Аахен Гельмута Кеніга, відбулося чотири історичних періоди становлення політики «подолання минулого». Водночас, за його слушним підходом, головне значення мали обставини, за яких цей процес відбувався, та реальна глибина осмислення нацистського минулого [4].

Не вдаючись у деталі, оскільки на них зосереджена увага, зокрема в статті журналу «Проблеми всесвітньої історії», підкреслюю таке. У роки першого періоду – з кінця війни до створення ФРН та НДР 1949 року – проходили гострі суспільно-політичні дебати про вину, під час яких теми націонал-соціалізму, знищення мільйонів людей обговорювали із сильним морально-абстрактним ухилом. Водночас навіть такий важливий процес, як денацифікація, не став істотним джерелом змін у суспільній свідомості (хоча і визнаний успішним, і на нього покликаються як на головний чинник змін). Так, з 1945 до 1948 року в західних окупаційних зонах кількість тих, хто вважав нацизм хорошою, але погано реалізованою ідеєю, зростає з 47 до 55%, а 33% були впевнені в тому, що євреї не можуть мати ті самі права, що й інші громадяни [5].

Реалізація завдань перевиховання й покарання активних прихильників нацизму відразу ж наштовхувалася на серйозну протидію громадян. Адже тільки офіційних членів НСДАП у Німеччині було приблизно 8 млн. Окрім цього, були ще 4 млн активістів зі складу членів різних низових організацій. Процес «подолання минулого» був хворобливим, тенденція до відтворення історичної правди щодо Третього рейху торувала собі дорогу доволі повільно, а прагнення до забуття в перші повоєнні роки, навпаки, було надзвичайно високим.

Після повалення нацизму Німеччина вимушено стала на шлях не лише покарання злочинців, а й розвінчування історичних міфів та розвитку культури історичної пам'яті. З погляду історичної перспективи головну роль у процесі осмислення минулого відігравали дискусії фахових істориків та філософів і провідних громадських діячів. Історичний дискурс проблематики мав кілька етапів розвитку. І якщо досягненням першого (1945–1949 рр.) було чітке поставлення «проблеми вини», диференціація

типів провини й заклик до громадян Німеччини винести належну науку з минулого, то екзистенційним суспільним явищем стало те, що не було солідарності з основного питання – ставлення до нацистського минулого. Через це положення Потсдамських рішень про «колективну вину» німецького народу за злочини гітлерівського режиму, яка зробила неминучою окупацію країни, відкидалося громадською думкою. Проте питання про причини катастрофи залишалося для неї центральним. Глибоке філософське осмислення епохи визначали, передусім, представники екзистенціалізму Мартін Гайдеггер і Карл Ясперс. Написавши 1946 року одну з найвідоміших своїх праць – «Питання про вину» («Die Schuldfrage»), К. Ясперс уже в перші роки після війни сприймали як «символ змінених часів і оцінок», «вчитель Німеччини». З огляду на складність процесу усвідомлення співвітчизниками власної відповідальності за злочини нацизму, К. Ясперс чітко виоремив чотири типи вини. Перший – кримінальна вина, яка лежить на тих, хто скоїв кримінальні злочини і яку має право встановлювати тільки суд. Другий тип – політична вина, тобто «відповідальність усіх громадян за наслідки дій, вчинених їх державою», але не пов'язана з кримінальним і моральним аспектом поведінки окремого громадянина. Третій вид – моральна (етична) вина, моральна відповідальність кожної людини за власні вчинки та неприйняття розхожого твердження, що «наказ є наказ». Четвертий тип провини – вина метафізична, що покладається на кожного, хто не зміг «зробити все, що він міг би вчинити, аби перешкодити злочину». Вину людини з метафізичного погляду, за К. Ясперсом, визначає тільки Бог [6]. Водночас серед істориків у Німеччині набували поширення й інші уявлення щодо «проблеми вини», зокрема підхід, згідно з яким німецькому народу не треба відчувати провини за вчинені злочини, адже союзники з антигітлерівської коаліції проявляли досить часто надмірну жорстокість до німецького населення. З огляду на причинно-наслідкові підходи інтелектуали закликали будувати майбутнє без озирання на обтяжливе минуле.

Створення двох німецьких держав – ФРН та НДР 1949 року започаткувало другий етап подолання нацистського минулого, який охоплював події до 1959 року. Для нього характерним було залучення до цієї справи державно-політичних інститутів ФРН і НДР. Засади державотворення неабияк визначали спрямованість, обсяг і напрями перетворень. Якщо у ФРН було взято курс на виведення уроків із доби Веймарської республіки, її фатального кінця та побудову ефективної інституційної демократії [7], то НДР, обравши точкою відліку саме початок Веймарського періоду, ідентифікувала себе продовжувачем перерваної на півдорозі революції 1918–1919 років. Тому в Східній Німеччині складниками перетворень стали усупільнення засобів виробництва, позбавлення прав буржуазії і великих землевласників та побудова робітничо-селянської держави й, у такий спосіб, розрив із фашизмом [8].

Треба наголосити, що міжнародний політичний контекст мав безпосередній вплив на процеси подолання нацистського минулого у двох німецьких державах. У післявоєнній Західній Німеччині тактика замовчування стала звичайною практикою влади. Суспільна думка була з двох кардинально відмінних позицій. З одного боку, поразку у війні сприймали як принизливу капітуляцію, що спонукала до пригнічення німецьких культурних і політичних прагнень. З іншого боку, визволення Німеччини з допомогою союзників розглядали як можливість духовного й політичного оновлення і відродження.

В офіційному дискурсі офіційний Бонн обстоював непричетність широкого загалу німців до злочинів нацистської верхівки та СС. Водночас Закон про амністію 1949 року, з огляду на всі застереження та вади, поклав початок інтеграції діячів і прихильників націонал-соціалізму до державних та політичних структур ФРН. Підтвердженням цього стало повернення відповідних еліт (в економіці, управлінській адміністрації, науці майже в повному складі) після недовгої перерви на їхні традиційні посади.

Величезною спонукою того була холодна війна. За браком конфлікту між Сходом і Заходом закон про амністію та відповідна практика ніколи не знайшли б схвалення в західних держав-переможниць. Тому впродовж 1950-х років злочини нацизму не були складником колективної пам'яті. Скажімо, після встановлення дипломатичних відносин зі СРСР уряд ФРН офіційно не визнавав кордонів по Одеру й Нейсі та толерував дискурс про страждання мільйонів німців-вигнанців із територій тогочасних Польщі та Чехословаччини. Тодішній міжнародний контекст сприяв зведенню кримінального переслідування нацистських злочинців практично нанівець. На зміну полеміці з нацистським минулим прийшла боротьба з комунізмом.

Для НДР також характерним було для цього періоду широке залучення до державно-політичних структур колишніх еліт. Однак відмінність із підходами ФРН полягала в тому, що ставку робили на тих представників політиків, профспілкових діячів, військових, функціонерів різної ланки, які пройшли «перевиховання» під час полону в СРСР, мали відповідний партійний вишкіл. Водночас офіційна політика Східного Берліну повністю відмежовувалася від нацистського минулого, а НДР уособлювала абсорбацію «прогресивних та революційних надбань попередніх поколінь німецького народу».

В офіційному дискурсі та практиці ФРН панувала двоїста стратегія: 1) широкої інтеграції колишніх нацистів до суспільно-політичного життя; 2) атрибутом було офіційне політичне відмежування від націонал-соціалізму. І попри критику таких підходів, виявилася їх сукупна ефективність як варіант досягнення перемоги демократії у ФРН всупереч настроям переважної кількості населення.

Відповідно профіль ФРН тих років мав дві складові частини її офіційної самоідентифікації: з одного боку – чітке відмежування від нацистського минулого, а з іншого – великодушне замовчування солідарної політичної відповідальності за період нацистського панування. Водночас на того, хто відкрито сповідував нацистську ідеологію, чекали суворі санкції. Тобто для політики «подолання минулого» у ФРН значення надавалося не тому, що людина робила за часів націонал-соціалізму і як вона до цього минулого ставиться, а лише тому, що особа в змозі й готова дати новому ладу й за що вона відповідальна у своїй нинішній професійній діяльності. Також солдатське героїчне минуле перестало слугувати моделлю для майбутнього не тільки у сфері офіційної політики, а й у повсякденному побуті: солдат як ідеал і зразок у ФРН у повоєнні десятиліття не мав жодних шансів.

Третій етап, так звана «довга хвиля» опрацювання тоталітарної спадщини у ФРН, охоплювала період 1960–1989 років. Він став етапом не лише формування, а й утвердження в суспільному дискурсі нової політичної культури. Уже на його початку процеси проти нацистських злочинців, розпочаті за ініціативою Західної Німеччини (передусім, Франкфуртський процес у справі про Освенцим), відкрили для суспільного усвідомлення масштаби нацистських злочинів і участь у них еліт. У ФРН уважно стежили за затриманням Ейхмана й судом над ним в Єрусалимі. Тему нацистського минулого підхопила література і творча інтелігенція. В університетах під тиском студентів із середини 1960-х років розгорнулася дискусія про нацистське минуле наук та вчених, поширилися гучні студентські протести. Конфлікти щодо ставлення до нацистського минулого досягли кульмінації і вилилися в широкий рух позапарламентської опозиції. У Бундестазі пройшла низка дебатів із питання про термін давності за злочини нацистського періоду й 1979 року законодавці прийняли рішення, яке повністю скасовувало термін давності переслідування за масові вбивства [9].

Вихід на арену молодшої генерації, не пов'язаної з нацизмом, сприяв широким суспільно-політичним змінам. Офіційну політику забуття змінила політика покаяння й «подолання минулого» та відповідні їм заходи: відкривалися музеї, виставки, присвячені викриттю злочинного нацистського минулого. Уособленням цього було уклінне перепрошення Федерального канцлера Віллі Брандта перед пам'ятником гетто у Варшаві за злочини нацизму.

З поверненням на початку 1980-х до влади християнських демократів на чолі з Г. Колем проявилися спроби сповідування підходу, що нацистське минуле, його злочини не мають домінувати в історичній пам'яті німців. Ідеологом нової концепції був радник канцлера історик Міхаель Штюрмер. Задля реалізації нової концепції й репрезентації німецького історичного минулого, яке б викликало гордість, а не сором, було створено два історичних музеї: загальнонімецької історії в Берліні та історії ФРН у Бонні. За-

пропонована концепція ренаціоналізації спричинила серйозну критику з боку лібералів, соціал-демократів і колишніх жертв Голокосту [10]. Їх підходи виявилися сильнішими та переконливішими і відповідно надалі задавали тон у політиці подолання та опрацювання нацистського минулого. На противагу крайнім правим, які ще з 1970-х років заперечували Голокост, було прийнято законодавчі акти 1985 року, що передбачали правову відповідальність за такі заперечення [11].

Якісно новим та впливовим явищем суспільно-політичного дискурсу стала відома промова Федерального президента Р. фон Вайцзеккера в Бундестазі 1985 року. У ній уперше на високому державному рівні 8 травня 1945 року відзначалося не лише як розгром Третього рейху, а й як дата визволення німецького народу від гітлерівського фашизму. Промова Вайцзеккера стала офіційним благословенням висунення пам'яті про нацистське минуле в центр політичної культури [12].

Водночас різні підходи до публічного поводження з нацистським минулим викликали пристрасті та суперечки. Кульмінацією полеміки стала «суперечка істориків» 1986–1987 років про користь і шкоду громадської дискусії з нацистським минулим та рефлексивного підходу до власної історії. У суперечці взяли участь визначні науковці та громадські діячі (Е. Нольте, А. Хильгтрубер, Г. Моммзен, Ф. Фішер, Ю. Габермас та ін.), тобто всі ті, хто прагнув зрозуміти, чого навчилися німці за десятиліття після розгрому нацизму. Інша сторона в цих дебатах неодмінно побоювалася дестабілізуючого ефекту від подібного погляду на свою історію, відроджуючи до життя позицію 1950-х років. Тоді було й досі частково є занепокоєння щодо того, що дискусія може поставити під сумнів традиції, правила і звичаї, обов'язкові й незамінні для стабільності ФРН [13]. Приводом до тогочасної суперечки істориків стали статті професорів історії А. Хильгтрубера та Е. Нольте, опубліковані відповідно в газетах «Die Welt» та «Frankfurter Allgemeine Zeitung». Вони висунули тезу про те, що злочини націонал-соціалізму не являють собою щось особливе й унікальне в історії західної цивілізації ХХ ст.

Власне сама «суперечка істориків» розгорілася навколо полемічних тез Ернста Нольте про «історико-генеалогічний підхід» взаємоз'язку між системою таборів для «ворогів народу» в СРСР і концентраційними таборами для євреїв у Третньому рейху. «ГУЛАГ спочатку також був призначений для знищення євреїв, що прямо демонструє причинно-наслідковий зв'язок із концентраційними таборами періоду націонал-соціалізму», – зазначав Х. Ульрих, зіславшись на підходи Е. Нольте. Ба більше, у своїх дослідженнях Ернст Нольте стверджував, що війна Німеччини проти СРСР у 1941–1945 роках була здебільшого захистом націонал-соціалістів проти більшовизму. Він же писав, що нацистські концтабори були немовби повторенням практики сталінського режиму: «Голокост був видом передбачуваної само-

борони європейського суспільства від більшовицької загрози». Масові злочини нацистів він пояснював специфікою боротьби за владу й особливостями політичних режимів. Так чинили і в епоху Сталіна в СРСР, йшлося про схожість методів політичної боротьби і «злочинах сталінського режиму».

Однією із цілей таких заяв істориків, що представляли неоконсервативний напрям історіографії, було зниження комплексу вини в самих німців та забезпечення національної ідентичності. Порівнюючи радянський і німецький варіанти диктатур, історики припускали, що якби не Німеччина, то війну неодмінно розпочав би Радянський Союз, оскільки йшлося про зовнішньополітичну конкуренцію диктатур».

До суперечки істориків приєдналися соціологи, політологи, філософи ФРН та інших країн. Відомий французький історик Франсуа Фюре в листуванні з одним з ініціаторів дискусії, рішуче відкинув його «історико-генеалогічний підхід». У своєму листі він писав, звертаючись до Нольте, що «Ви занадто вперто наполягаєте на тому, що виникнення фашизму було реакцією на комунізм, тобто на більш пізню появу фашизму і на його зумовленості Жовтневими подіями. [...] Твердження, що ГУЛАГ був створений раніше Освенцима, не є не вірним, ні малозначним. Але між цими подіями немає причинно-наслідкового зв'язку» [14].

Ця суперечка розгорнулася з усією гостротою, торкнувшись низки важливих тем і мала суспільно-політичне значення. Найбільш активним критиком тез А. Хилльгрубера, Е. Нольте та К. Хільдербанда став Ю. Габермас. Зокрема, філософ і соціолог Юрген Габермас виходив із того, що національну ідентичність німців треба обґрунтовувати через зростання «конституційного патріотизму». На його думку, це єдина форма ідентичності, яка не відчужує німців від Заходу. У процесі дискусії багатьма дослідниками було поставлено під великий сумнів спробу порівняти націонал-соціалістичну диктатуру з іншими диктаторськими режимами.

Бурхлива полеміка про переваги й небезпеки постійної пам'яті про націонал-соціалізм і, передусім, про Голокост виявилася виключно корисною тим, хто бачив у цій пам'яті головний елемент політичної культури ФРН. Ніколи раніше в громадській дискусії не досягалося такого усвідомлення злочинного минулого власного суспільства, як в 1980-ті. Цьому сприяла і вказана раніше промова Федерального президента Ріхарда фон Вайцзеккера в Бундестазі 8 травня 1985 року, у якій події сорокарічної давнини були виважено і справедливо оцінені вустами очільника держави, представником правлячого Християнсько-демократичного союзу – падіння нацизму одночасно було визволенням німецького народу від гітлерівського фашизму. У такий спосіб пам'ять про нацистське минуле висувалася в центр політичної культури. Гору мала позиція Ю. Габермаса, який наполягав на колективній відповідальності за нацистські злочини всіх поколінь німецької нації.

1990 року внаслідок революційних подій та змін на теренах колишньої НДР відбулося об'єднання Німеччини. Ці події та подальші трансформаційні зміни приєднаних земель вивели проблематику подолання трагічного минулого на новий рівень. Він був пов'язаний з одночасною необхідністю подолання нацистського та соціалістичного минулого. Скажімо, відкрита дискусія про «проблему вини», що розгорнулася у 1945–1949 роках на всій окупованій союзниками території, а потім у ФРН, принесла в підсумку останні вельми позитивні результати. Натомість у Німецькій Демократичній Республіці дискурс вини не набрав належної гостроти через низку обставин. Східнонімецька держава сприймала утвердження соціалістичного ладу і викорінення великого капіталу як заставу від повторення націонал-соціалізму. На сторінках наукових і періодичних видань недостатньо говорили про вину чи відповідальність громадян країни за націонал-соціалістичні злочини. Зважаючи на ці обставини, тема подолання нацистського минулого в землях колишньої НДР, як і в усій об'єднаній Німеччині, з 1990 року отримала відчутну динаміку. Загалом для ФРН розпочався не менш насичений і відповідальний четвертий етап подолання обтяжливого нацистського (та водночас і соціалістичного) минулого.

У колі німецьких дослідників є такі, що порівнюють НДР із Третім рейхом, зважаючи на ту обставину, що режим СЄПН до свого краху був тоталітарним. Так, відомий професор історії Г.А. Вінклер стверджує, що НДР була поліцейською державою, причому контроль у країні постійно зростав. Щоправда, він зазначав, що нацистська диктатура була більш жакливою із двох диктатур на німецькій землі. Водночас Вінклер, порівнюючи 12-річний і 40-річний режими, наголошує, що вони обидва змінили свідомість людей, які жили в цих країнах, проте різними способами [15].

Принципово важливим стало створення Відомства Федерального уповноваженого і його архівів (нім. «BstU», далі – ВФУ, так званий Інститут Гаука). Його завданням його було визначено збереження документів колишнього Міністерства державної безпеки НДР і, відповідно до положень Закону про документи Штазі (нім. «StUG», далі – ЗпДШ), надання доступу до них приватним особам, громадським та урядовим установам, дослідникам та ЗМІ.

Аналізуючи особливості нацистського та соціалістичного минулого в Німеччині, професор університету м. Аахен Х. Кеніг слушно стверджував таке. Попри всю недоречність зіставлення злочинів НДР і нацистів, під час спроби їх кримінального переслідування в обох випадках постає низка подібних питань. Тому не випадково в дебатах про можливості, сенс і мету подолання минулого НДР засобами кримінального права саме подолання нацистського минулого у ФРН було орієнтиром, на який постійно покликаються. У такий спосіб юридична боротьба з минулим НДР стала й полемікою з методами подолання нацистського минулого в Західній Німеччині [16].

Так, якщо у ФРН у 1950-ті роки були взяті засади правової держави, коли заборона зворотної дії, яка записана в Ст. 103 п. 2 Основного закону Західної Німеччини була бар'єром на шляху притягнення багатьох нацистських діячів, то щодо до політичного керівництва колишньої НДР та низки військовослужбовців були віднайдені юридичні (небездоганні) підстави щодо притягнення їх до кримінальної відповідальності. Тобто заборона зворотної дії поступилася місцем вищій мірі справедливості!

Після об'єднання Німеччини понад сотня осіб колишньої НДР були притягнені до кримінальної відповідальності за свої дії в суспільстві попередньої історичної доби. Найбільш гучними стали два процеси. Один із них – проти шести членів Національної ради оборони, на який покладалася політична відповідальність за прикордонний режим, і, отже, вбивство біженців на кордоні. Трьох обвинувачених, що залишилися до кінця процесу (останнього міністра оборони НДР Хайнца Кесслера, колишнього начальника Головного штабу Національної народної армії Фріца Штреліца й колишнього голову Зульського окружного комітету СЄПН Ганса Альбрехта), Берлінський земельний суд засудив до позбавлення волі. Підставою для рішення було те, що дії, які покривав або яких вимагав суспільний лад НДР, підлягають покаранню, коли йдеться про очевидне порушення головних принципів справедливості та людяності. Федеральний суд погодився і з вироком, і з його обґрунтуванням, а в одному випадку навіть підвищив міру покарання. Федеральний конституційний суд, куди засуджені подали скаргу, у жовтні 1996 року вирішив, що вироки не суперечать Основному закону, тобто не порушують закріплену в ньому заборону зворотної дії.

Другий гучний процес відбувся проти колишніх членів Політбюро ЦК СЄПН Егона Кренца, Гюнтера Шабовські й Гюнтера Кляйбера. Берлінський земельний суд у серпні 1997 року засудив обвинувачених до позбавлення волі на строк від трьох до шести з половиною років. Федеральний суд у Лейпцигу в листопаді 1999 року підтвердив вироки. Обвинувачені, як визначили обидва суди, будучи членами Політбюро ЦК СЄПН, а Егон Кренц – ще і членом Національної ради оборони і відповідальним секретарем ЦК із питань безпеки, були винні у вчиненні умисних злочинів через третіх осіб. Вони брали участь у вбивстві біженців, сприяючи прийняттю відповідних постанов Політбюро й Національної ради оборони. Вони відповідали за прикордонний режим НДР.

Здавалося, справа тепер зрозуміла і закрыта. Найвищі німецькі судові інстанції дійшли висновку, що заборона зворотної дії – велике благо правової держави, але якщо цей принцип серйозно розходиться з вимогами справедливості, то його можна проігнорувати. І це зважаючи на те, що заборона зворотної дії має абсолютний характер, але лише щодо звичних справ.

Процеси осмислення минулого стали інтенсивнішими та набули більш широкого й унаочненого характеру. Це стосується і формування належного національного наративу й культури пам'яті, відповідного історичного дискурсу, досліджень із цієї проблематики, і розвитку музейної справи, формування карти документаційних центрів та музейних установ за назвою «Топографія терору», а також система заходів щодо повернення культурних цінностей, відчужених нацистами, компенсаційні виплати примусовим робітникам Третього рейху тощо [17].

Гарячі дебати викликала виставка, яка розповідала про злочини вермахту під час Другої світової війни [18]. Це була документальна виставка 1995 року про історію вермахта часів Другої світової війни. Протягом кількох років у різних містах Німеччини її подивилися понад 800 тис. осіб. Другий розширений варіант цієї виставки було показано громадськості у 2001 році, а її науковим консультантом став знавець нацистської Німеччини професор А. Людтке. Матеріали експозиції змінили уявлення громадян Німеччини, які до того були панівними, буцімто звірства фашистів на окупованих територіях лежали провиною переважно на військах СС, але не армії. За словами Людтке, документи і фотографії «доводять згоду солдат із жорстокостями, і підтверджують активну участь вермахту в тогочасних злочинах».

На протигау крайнім правим, які ще з 1970-х років заперечували Голокост, а з об'єднанням Німеччини прагнули розширити свій вплив, до ухвалених у 1985 році законодавчих актів додалися відповідні закони 1992, 2002 та 2005 років, що передбачали правову відповідальність за такі твердження. У широких дебатах на рубежі ХХ–ХХІ ст. про можливості, сенс і мету подолання минулого НДР засобами кримінального права саме практика подолання нацистського минулого слугувала орієнтиром, на який постійно покликалися.

Характер ставлення до минулого з новою силою відобразили також дискусії другої половини 1990-х років навколо книги американського дослідника Голокосту Даніеля Гольдхагена та щодо встановлення біля будівлі рейхстагу в Берліні пам'ятника жертвам Голокосту, нацистських концтаборів. Якщо перша дискусія була гострою й захопила широкі кола громадськості та вчених, то друга проходила більш стримано. Тож за її підсумками вибір ліг на проект, який своєю строгістю і простотою змушує глибоко замислитися про огидність і масовість скоєних злочинів. Створений пам'ятник – це 242 бетонних плити різної величини з концтаборів, розташованих у самій Німеччині та за її межами. Як пише Ютта Шеррер, «народ уперше ставив у центрі своєї столиці пам'ятник власної ганьби» [19]. Однак можливим це стало завдяки впливу пристрасного обговорення книги Д. Гольдхагена.

Так, 1996 року в Німеччині розгорілася широка дискусія навколо книги з провокаційною назвою «Добровільні підручні Гітлера», яку опублікував за результатами своєї дисертаційної праці американський дослідник Даніель

Гольдхаген – син єврейського історика, якому пощастило вижити у єврейському гетто. Це видання викликало широкий суспільний резонанс у ФРН та за її межами, неабияким було масове захоплення жителів Німеччини цією книгою, хоча спочатку вона була сприйнята вельми критично, насамперед представниками німецького наукового співтовариства. Проте її видання у ФРН викликало ті суспільні процеси, які навряд чи хтось міг передбачити. Попри невітніші відгуки Д. Гольдхагена про пересічних німців, які добровільно брали участь у злочинах за часів Гітлера, та негативне ставлення німецьких істориків, книга відразу ж стала бестселером і одним із найзатребуваніших творів у Німеччині про нацистський період, як і у випадку з американським телесеріалом «Голокост», що завоював 1979 року колосальну популярність у ФРН.

Гольдхагена з радістю зустрічали в багатьох німецьких містах, куди він приїжджав із презентацією книги. У нього брали інтерв'ю для телепрограм, йому давали зали для виступів, його слухала широка аудиторія, і серед неї величезна кількість молоді. Погляди Данієля Гольдхагена виявилися особливо близькими німецькій молоді, яка завдяки американському політологу бачила можливість ще раз, як і під час виступів 1960-х років, кинути докір своїм батькам і дідам за їхні злочини, вчинені в минулому. Сам Гольдхаген перетворився для багатьох на символ подолання нацизму. Книга «Добровільні підручні Гітлера» швидко набула популярності: 1997 року в Німеччині з'явилося вже її 10-те видання. Причому зацікавленість книгою не слабшала і згодом: до 1999 року було продано 300 тисяч примірників. За оцінюванням німецького історика Е. Вольфрума «жодна історична книга до цього не справляла такого впливу, як робота молодого гарвардського доцента Данієля Джона Гольдхагена» [20].

У своїй книзі Гольдхаген навмисно кинув виклик усталеним у науці уявленням про причини злочинів нацистів проти євреїв. Вчений визнав усі раніше наявні пояснення геноциду неспроможними й запропонував власне розуміння головної причини знищення євреїв: прості німці співчували й активно брали участь у нацистських злочинах проти євреїв через їхній особливий антисемітизм, яким вони були просякнуті і який був тоді властивим німецькому народові, це – «знищуючий антисемітизм». «Злочинців, звичайних німців особливий тип антисемітизму наводив на думку, що євреї мають померти», – пише політолог. «Злочинці, беручи до уваги власні переконання і моральне почуття і вирішивши, що масове знищення євреїв – правильний вчинок, не хотіли говорити “ні”» [21].

Так, описуючи звірства 309-го поліцейського батальйону в Білостоці – розстріли, катування, спалення євреїв заживо в будівлі синагоги, Гольдхаген зазначав, що військовослужбовці з цього поліцейського батальйону «свідомо вбивали і творили жорстокість, оскільки вони робили більше, ніж від них вимагали накази; вони воліли діяти саме так відповідності з духом більш загального порядку, у відповідності з духом їх часу» [22].

Порівнюючи діяльність цього батальйону з діяльністю поліцейського батальйону № 101, Д. Гольдхаген звертає увагу на відмінності у їхніх діях щодо поляків та євреїв на окупованій території Польщі. Серед злочинів батальйону № 101 були вбивства не тільки євреїв, а й поляків-заручників. Але злочини проти євреїв і розстріли поляків військово-службовцями батальйону сприймалися абсолютно по-різному. Вчений зазначав, що командир батальйону майор Трапп плакав, коли бачив вбитих поляків, батальйон навіть не дотримався наказу та за одного вбитого німця знищив не 200, а 78 поляків. Водночас деякі військовослужбовці батальйону попросили більше не залучати їх до подібних дій щодо поляків. На цьому тлі більш жорстокими були дії того самого батальйону щодо євреїв: військовослужбовці вбивали набагато більше євреїв, ніж вимагав наказ і активно проявляли свою ініціативу. Для них євреї сприймалися як «метафізичний ворог», який мав бути знищений. «Порівняно з очевидними відразу і небажанням вбивати, яке 101-й поліцейський батальйон продемонстрував під час порівняно невеликих акцій відплати щодо поляків, пристрасна різанина євреїв виступає яскравим контрастом, – писав Даніель Гольдхаген. – Вбивство поляків було сумною необхідністю, а стосовно євреїв усі заборони були з них знято» [23]. Американський дослідник, повторюючи висловлену ще раніше тезу К. Ясперса, підкреслював, що в людей, які вбивали євреїв, була можливість відмовитися від виконання наказів. За це не належало жодного серйозного покарання. За визначенням Д. Гольдхагена, політика Гітлера перевернула для багатьох німців уявлення про добро і зло. Вчений назвав це явище «нацистською німецькою революцією», яка, «насамперед була трансформацією свідомості – впровадженням серед німців нової моралі. Загалом, за оцінкою дослідника, це була мирна революція, добровільно прийнята німцями» [24].

Ще до публікації книги німецькою мовою вона стала предметом критики й захопливих дискусій у Німеччині. Багато журналістів, й особливо професійні історики, стали активно виступати проти позиції Д. Гольдхагена. У ній серед іншого бачили спробу нав'язати німецькому народові «колективну вину». Науковий підхід американського дослідника визнавали помилковим, деяких опонентів обурило буцімто зневага з боку Гольдхагена всіх попередніх напрацювань у сфері дослідження нацизму. Книгу й автора звинувачували в спрощенні картини минулого, підгонці фактів під уже сформовані концепції, у прагненні звузити пояснення Голокосту до однієї причини. Фолькер Ульріх – німецький історик, винісши роботу Гольдхагена низку невтішних характеристик, дійшов висновку, що по тому, як буде сприйнята книга гарвардського вченого в Німеччині, можна буде судити загалом про «історичну свідомість» ФРН [25].

Більш різкою була критика одного з найбільших дослідників Третього рейху, історика Норберта Фрая, який прямо заявив, що «немає ніяких сумнівів, що Гольдхаген прагне до провокації», що він не запропонував нічого вартого уваги і справді цінного для вивчення нацизму та Голокосту. Н. Фрай також досить скептично відгукнувся про дослідницькі здібності автора роботи, яку він аналізував.

Водночас історик частково визнав правоту Гольдхагена в тому, що стосувалося поширення в суспільстві настроїв доносів і «менталітету геноциду». Фрай зазначив, що велика частина німецького народу перебувала в стані «моральної байдужості»; громадяни могли перешкодити беззаконню, але цього не зробили, і тому, за його оцінюванням, «майже всі стали винними». Однак, зауважив історик, «це не означає, як думає Гольдхаген, що Голокост був німецьким «національним проектом» [26]. Насамкінець Н. Фрай підкреслив, що зацікавленість та схвалення книги переважно помітні серед непрофесіоналів – простих людей, що не мають відношення до історії. Йдучи висхідною, критика книги Д. Гольдхагена невдовзі стала зовсім нищівною. Один із найвідоміших журналістів Німеччини Рудольф Аугштайн у статті часопису «Шпігель» із сарказмом стверджував: «Варто визнати, що Гольдхаген добре пише, але не історично розмірковує» [27].

У своїй статті в газеті «Ді Цайт», що передувала виходу книги німецькою мовою, Д. Гольдхаген визнав, що, хоча багато критиків книги підійшли до своєї справи відповідально, більша частина незгодних із його позицією або звинуватила його в тому, що практично не мало відношення до книги. До абсолютно помилкових тверджень критиків автор книги відніс такі: нібито він мало самостійно працював над дослідженням теми, тому в книзі не міститься нічого нового; нібито він уявляє лише одну причину пояснення Голокосту й нібито стверджує, що він був неминучим результатом німецької історії й німецького антисемітизму; нібито його аргументація щодо німців «расистська» та буцімто він звалює на німців колективну провину. Проте «все це не відповідає дійсності» – зазначив Д. Гольдхаген [28].

Щодо теми «колективної вини» в контексті дискусії про книгу треба вважати таке. Питання про допустимість приписування всій нації колективної вини за злочини було одним із найважливіших уже в перші місяці після закінчення війни. Ще в 1946 року К. Ясперс, як згадується вище, сформулював принцип, згідно з яким кожен вчинок – це насамперед вчинок конкретної людини, за який вона (а ніяк не весь народ) несе провину. Ідеї К. Ясперса були продовжені його ученицею Х. Арендт, яка розмежувала поняття «колективна вина» й «колективна відповідальність», визнавши необхідність останнього і відкинувши можливість першого. Водночас, як пізніше зазначив Ю. Габермас у процесі «суперечки істориків», історична (тобто колективна) відповідальність актуальна для всіх поколінь

нації, які живуть і житимуть після скоєних злочинів [29]. «Я категорично заперечую термін колективної вини, – зазначав Д. Гольдхаген у передмові до німецького видання книги, яка вийшла друком у серпні 1996 року – Не колективні групи, але тільки окремі люди можуть бути визнані винними, і тільки за особисті вчинки» [30].

Деякий підсумок дискусії про книгу Д. Гольдхагена підбив філософ, соціолог і провідний учасник «суперечки істориків» 1986–1987 років Юрген Габермас. У своїй статті в авторитетному часописі «Ді Цайт» у березні 1997 року, у зв'язку з відзначенням Д. Гольдхагена премією «Журналу німецької й міжнародної політики» за переконливість і моральну силу викладу матеріалу, авторитетний німецький вчений нагадав, що підняті американським автором питання вже давно спричиняють серйозні суперечки в Німеччині. Розмежовуючи двох адресатів будь-якої історичної праці – спільноту фахівців і широку публіку – Ю. Габермас наголосив, що резонанс навколо книги Д. Гольдхагена був передбачуваний, оскільки громадськість чекала дохідливого пояснення злочинного періоду своєї історії. І почула досить ясну відповідь на свої запитання. «З погляду філософії дослідження Гольдхагена викликано однією думкою: зло як таке це не чиста агресія, а агресія, яку вбивці вважають справедливою. Зло – це перевернуте добро» – писав Ю. Габермас [31]. У своїй статті він зазначив недоліки роботи американського дослідника, проте водночас підкреслив безсумнівну заслугу Д. Гольдхагена в тому, що він запропонував німцям «правильний підхід до злочинного періоду їхньої історії».

Книга Д. Гольдхагена змусила мешканців Німеччини ще раз поставити перед собою питання, які обговорювали у ФРН протягом 50 попередніх років. Чи є підстави покладати на націю колективну вину? Чи були злочини минулого зумовлені попереднім суспільно-політичним розвитком? Як став можливим нацизм і чому він був саме в Німеччині?

Відмінність від попередніх дискусій полягала в тому, що цього разу здебільшого жителі Німеччини позитивно сприйняли неприємні факти власної історії і своєї країни. Розуміння, а з боку багатьох – навіть гаряча підтримка поглядів Гольдхагена, свідчать про серйозні зміни в німецькому суспільстві за півстоліття після падіння нацизму. І це частково визнавав і сам автор книги. «Ставлення, з яким ця книга була прийнята, говорить нам багато про те позитивне, що є сьогодні в Німеччині, – писав Д. Гольдхаген. – Для німців зіткнення віч-на-віч з цією жахливою частиною їхнього минулого вкрай неприємне. Однак те, що багато людей готові до цього, є ще однією ознакою того, наскільки радикально іншою стала демократична Німеччина у другій половині двадцятого століття» [32].

Можливо, як пише В.В. Грибан, одним із чинників успіху книги Д. Гольдхагена стала «сама манера викладу матеріалу»: автор «описав вбивства

так широко і докладно, що створив ауру “радикального злочину”, як мало хто робив до нього» [33]. Також не можна брати до уваги ту обставину, що основна дискусія про книгу розвивалася не в наукових журналах, а в популярних виданнях.

50 років, що передували виходу книги Д. Гольдхагена, у ФРН тривала інтенсивна робота над помилками, йшли палкі суперечки й дискусії, спрямовані на осмислення нацизму і його спадщини. У результаті, наприкінці ХХ ст. стала можливою та зміна суспільної свідомості, яка й дала змогу праці Д. Гольдхагена завоювати популярність. Нацизм у Німеччині перестав сприйматися в нерозривному зв’язку з поняттям «німецький народ». Пішли з життя або втратили колишній вплив багато людей, для яких нацистські злочини були конкретними діями їх самих або їхніх близьких і знайомих. Водночас у Німеччині вирости покоління людей, які не застали нацизм і, отже, не могли бути причетними до його політики. Для таких людей критика нацизму не сприймалася як критика самих себе і свого народу, а трактувалася, насамперед, як критика конкретного політичного режиму. У такий спосіб став можливим виражений підхід до національної історії.

Цей підхід передбачає особливе почуття відповідальності за все своє минуле. Завдяки проведеним заходам у попередні роки в освітній, культурній, історичній політиці поступово в Німеччині сформувався громадський консенсус щодо необхідності визнання злочинів і винесення науки з минулого. Таку можливість і надав німцям на новому етапі Д. Гольдхаген. Для багатьох людей, які не були активними учасниками попередніх історичних дискусій, обговорення книги стало своєрідною перевіркою на демократичність, індикатором непричетності їх до нацизму. Вельми важливим було масове захоплення жителів сучасної ФРН цією книгою, що підтверджує велике значення «феномена Гольдхагена» для історичної свідомості населення демократичної Німеччини.

Примітним є й те становище, що протести проти нового німецького дискурсу про минуле звучали і звучать не тільки з боку прихильників самоцензури в самій Німеччині, а й за її межами. Наприклад, план організації в Берліні Центру документації вигнання німців з інших країн Європи після війни спричинив вкрай різкі протести в Польщі. Головний мотив – «не можна дозволити німцям відмовитися від однозначної ролі того злочинця, хто кається» [34]. Союз вигнаних запропонував ще на початку 2000-х років створити спеціальний Центр документації і вивчення історії вигнання німців після Другої світової війни. Тодішній уряд Німеччини вирішив перехопити ініціативу. Й ось 2008 року було прийнято відповідний закон щодо заснування спеціального фонду «Втеча, вигнання, примирення» під егідою держави. Фонд покликаний тісно співпрацювати з істориками та експертами інших європейських країн, щоби виключити однобічний погляд на проблему.

Розглядаючи проблеми подолання в об'єднаній Німеччині важкого соціалістичного минулого колишньої східнонімецької держави НДР, треба зазначити таке. Окрім вказаних вище правових засад подолання минулого, притягнення до кримінальної відповідальності за поправлення людських прав вищого керівництва колишньої НДР, постали й інші задачі. Це імперативи долучення до політичної культури та культури історичної пам'яті, яка стала домінантною для західнонімецьких земель, і громадян східних теренів ФРН. З 1990 року для мешканців обох частин держави, що отримали відповідно назву «оссі» (східні німці) і «вессі» (західні), почався процес конвергенції та звикання один до одного. Вчені й політики переймалися осмисленням минулого НДР, було створено парламентську комісію, Інститут Гаука, які розпочали «опрацюванням історії». Сам політичний режим у колишній НДР у наукових і політичних текстах дедалі більше став фігурувати як «диктатура СЄПН», тобто правлячої Соціалістичної єдиної партії Німеччини».

Процес інтенсивного «зрощування» «оссі» й «вессі», на який сподівалися представники політичного істеблішменту країни, помітно затягнувся. У частини східних німців з'явилася ностальгія за НДР («остальгія»). Ці загалом позитивні спогади й почуття здебільшого проявляються в періоди відзначення дат, ювілеїв. Зокрема, Ostalgie (остальгія) чітко проявилася в процесі святкування 60-річчя ФРН (2009 р.) і 20-річчя об'єднання країни (2010 р). Поряд із підкресленням вагомості цих двох подій в історії сучасної Німеччини ЗМІ активно транслювали вкрай негативний образ колишньої НДР. І такий підхід є не найпродуктивнішим.

Як унаочнення прикладу «остальгії» можна навести результати дослідницького проекту, проведеного у м. Йена федеральної землі Тюрінгія. Він був здійснений у навчальних цілях на базі Історичного інституту Університету імені Фрідріха Шіллера на рік двадцятиріччя падіння Берлінського муру [35].

Результатом стали записи усних спогадів та їх аналіз про часи НДР, зокрема про 1980-ті роки і про «мирну революцію» 1989/1990 років. Усі студенти, які проводили опитування та записи спогадів, були народжені ще в НДР, на момент падіння муру їм було від 3 до 8 років. Вони мали уявлення про колишню дійсність НДР зі своїх спогадів та розповідей батьків. Студенти поділилися на три групи і вели пошук респондентів із серед колишніх функціонерів, діячів мистецтва та культури й людей, які не були пов'язані з цими сферами чи із системою державного управління. Опитані були громадяни, які народилися між 1927–1963 роками. Отже, 1989 року найстаршому було 62 роки, а наймолодшому – 26. Для оприлюднення результатів було відібрано й опубліковано 16 інтерв'ю – п'яти жінок і 11 чоловіків. 3-поміж них: чотири функціонери, серед них бургомістр, чиновник, який відповідав за культуру в міській раді м. Єни, другий партійний секретар м. Бад-Лан-

гензальц (жінка) і викладач теорії марксизму-ленінізму; потім п'ять діячів культури, серед яких два письменники, один кабаре́тист, один співак-бард, жінка-музикант, а також один електромонтер, майстер фірми «Карл Цейс», адміністративний працівник (жінка), науковий співробітник на комбінаті (жінка), майстер-ремісник, технолог з транспорту та секретар. Показово, що в цій вибірці найбільше було людей із вищою освітою.

Неочікуваним, як пишуть дослідники, було те, що членство в СЄПН зовсім не було вирішальним критерієм для віднесення респондента до того чи того типу, бо у всіх групах були партійці. По-друге, спектр позицій і рішень членів СЄПН був таким само широким, як і в позапартійних. І, по-третє, емоції, пов'язані з епохою перемін, були в них різними – від болі й гіркоти до почуття абсолютного визволення.

Показово, що респонденти були єдині в тому, що «мирна революція» корінним чином змінила їхні життя. Проте події того періоду в кожного із респондентів у їхніх спогадах постають по-різному, картина залежала від індивідуального погляду та від наступного досвіду після 1990 року. Спектр оцінювання подій і їх наслідків охоплював від шокуючого краху до визволення, що відкрило можливості і водночас принесло нові розчарування. Відповідно до цих ракурсів респонденти використовували різні формулювання для оцінювання подій 1989/1990 років – від «краху системи», «падіння стіни», «повороту» до «недружнє захоплення». Найчастіше всі опитувані використовували термін «поворот» (Wende), який було започатковано Е. Кренцем і який найчастіше асоціюється із переломними подіями осені 1989 року. Слово «Wende» за всієї його розпливчастості та багатозначності не випадково стало широковживаним: воно найкраще за інших передає всю складність подій 1989/1990 років, воно принаймні менш за все заперечує всю тогочасну складність.

Окремі респонденти стверджували таке: «...це не була революція, це був поворот». Карола Мюллер, колишня активістка молодіжної організації, яка свого часу із переконань вступила до СЄПН, висловила так: «Це було поворотним моментом життя, і повинна сказати, я там жила, і добре жила, і я згадую про це без гіркоти і гніву, без злоби». Опублікований підбір інтерв'ю, як слушно стверджують науковці, це своєрідний сейсмограф політичних і суспільних настроїв населення Тюрінгії (а може не лише Тюрінгії) після двох десятиліть життя возз'єднаної Німеччини. Звичайно, це було не таке репрезентативне опитування, але висвітлені життєві історії оголюють пласт проблем, якому приділяється невинновдано мало уваги. Адже саме цей опис свідчить про все ще наявні розподільчі лінії у (східно) німецькому суспільстві.

На наше бачення, досить слухним було оцінювання книги та ситуації у ФРН у часопису «Вільна преса». У ній зазначалося, що «редактори книги

знайшли чимало людей, тісно пов'язаних із системою НДР, близьких їй, або які мовчки змирилися з тогочасною ситуацією. Ці підходи можна критикувати, але треба задатися питанням про те, чому ця помітна частина населення часто так слабо представлена в політичному дискурсі, а також у загальній культурі пам'яті» [36].

Про існування чутливих відмінностей поміж «східних» і «західних» німців можуть підтвердити й такі дані. Напередодні 25-ти річної дати падіння Муру Берлінський інститут народонаселення та розвитку провів дослідження, яке показує, що навіть через стільки років жителі східних і західних земель дуже рідко створюють спільні сім'ї. За даними цього інституту кількість таких «змішаних» шлюбів становить лише 1,6% від загальної кількості.

Певно, що небажання уряду сучасної ФРН враховувати наявність «остальгії» в Східній Німеччині породжує чимало внутрішньополітичних проблем. І навіть зважаючи на низку якісних змін у формуванні нової стратегії національної політики, Німеччина не змогла позбутися ні антисемітизму, ні бажання залишатися моноетнічною державою. З іншого боку, для країни прагнення зберегти й убезпечити своє мононаціональне суспільство постає через довгий шлях щодо створення Німеччини як національної держави, через неможливість самостійно вирішити «німецьке питання» в другій половині ХХ ст. Та навіть до межі історичного об'єднання 1990 року ФРН і НДР прийшли з різним політичним досвідом осмислення минулого й різною стратегією національної політики.

Отже, здійснений аналіз свідчить, що в історичному дискурсі подолання нацистського минулого й подвійної тоталітарної спадщини в Німеччині в попередні десятиріччя проведено і проводиться нині величезна робота. Завдяки дискусії про «проблеми вини» в німецькому суспільстві утвердилися уявлення про те, що будь-які позитивні, але не пов'язані з реальністю, історичні міфи не здатні стати підставою для справжнього розвитку країни, а протиотрутою від повторення страшних сторінок історії слугує не їх забуття, а невмируща пам'ять. Закріплення в суспільній свідомості цього принципу багато в чому стало можливим через праці таких видатних постатей, як К. Ясперс, Т. Адорно, Х. Арендт, В. Брандт, Р. Вайцзекер, Ю. Габермас та інших.

Важливим чинником, що мав позитивний вплив на розвиток «проблеми вини» в Німеччині, стала зміна поколінь. Для людей, які не застали гітлерівський режим або не брали участі в беззаконні через юний вік, виявилось набагато легше актуалізувати в громадському просторі пам'ять про злочини нацизму. Покоління людей, які пережили націонал-соціалістичний режим у роки свого життєвого розквіту, навпаки – довгий час перешкождали повноцінному розкриттю «проблеми вини» і проведенню відповідних полі-

тико-юридичних заходів у повоєнній Німеччині. Починаючи з кінця 1960-х років, коли ці люди стали поступатися місцем новому поколінню, стала можливою повноцінна робота над подоланням минулого. Важливими для утвердження виваженого бачення цих проблем стали широкі дискусії, які відображали головні етапи та дедалі ширшу залученість громадськості до подолання нацистського минулого в історії сучасної Німеччини.

У цьому контексті Юрген Габермас, один із найвідоміших мислителів і найбільш запеклих супротивників будь-якого прагнення до забуття «минулого», розробив концепцію «конституційного патріотизму», що передбачає формування постнаціональної моделі ідентичності, заснованої не лише на етнокультурних та історичних чинниках, а й на універсалістських принципах правової держави й демократії. «Для нас у ФРН, – зазначає Ю. Габермас, – конституційний патріотизм серед іншого означає ще й гордість за те, що нам вдалося на тривалий термін подолати фашизм, встановити лад правової держави і вкорінити його в ліберальній політичній культурі» [37]. І хочеться сподіватися, що здоланність обтяжливого нацистського та тоталітарного минулого буде й надалі слугувати потужною запорукою демократичного поступу сучасної Німеччини.

1. Кудряченко А.І. Становлення та розвиток політики «подолання минулого» в національній пам'яті Федеративної Республіки Німеччина // Проблеми всесвітньої історії. – К., 2018. – С.
2. Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts / Hrg. H.König, M. Kohlstruck, A.Wöll. – Opladen – Wiesbaden, 1998; König H. Die Zukunft der Vergangenheit. Der Nationalsozialismus im politischen Bewußtsein der Bundesrepublik. – Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag, 2003. – S. 5.
3. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung, 1948–1990. – Darmstadt, 1999.
4. Кёниг Г. Будущее прошлого. Национал-социализм в политическом сознании ФРГ. [Пер. с нем. Л.Ю. Пантиной]. – Москва.: РОССПЭН, 2012. – С.13–14.
5. Public Opinion in Occupied Germany. The OMGUS Surveys, 1945-1949 / Ed. by Merrit A.J. & R.L. University of Illinois Press. 1970. – P. 31, 32, 171.
6. Ясперс Карл / Jaspers Karl Die Schuldfrage. – 1946. – Heidelberg. – 105 S. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/18198/bf68f96d1b7120b65dd49e-6a604691eb.pdf?sequence=1>
7. Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. – B. – 2007.
8. Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. April 1968 (in der Fassung vom 7. Oktober 1974). – B. – 1974.
9. Reichel P. Vergangenheitsbewältigung in Deutschland. München, 2001.
10. Бергер Ш. Историческая политика и национал-социалистическое прошлое Германии 1949–1982 // Историческая политика в XXI веке. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 33–64.
11. Шеррер Ю. Германия и Франция. Проработка прошлого // Историческая политика в XX веке. – Москва.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 473–505.
12. Бонвеч Б. Вторая мировая война в национальной памяти Германии и России // Послевоенная история Германии: российско-немецкий опыт и перспективы: Материалы конференции российских и немецких историков (Москва, 28–30 октября 2005 г.): Сборник статей / под ред. Б. Бонвеча и А.Ю. Ватлина. – Москва: ДиректМедиаПабблишинг, 2007. – С. 17; Борозняк А.И. Жестокая память. Нацистский рейх в восприятии немцев второй половины XX и начала XXI века. – Москва : Политическая энциклопедия, 2014.
13. Ватлин А.Ю. «Германия в XX веке». М.: РОССПЭН. – С.136–137. Миллер А.И. Дебаты об истории и немецкая идентичность // Политическая наука. 2005. – № 3. – С. 66–75. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=9082666>

14. *Верт Н.* Сравнивая нацизм и сталинизм сегодня // Россия и Германия на пути к антитоталитарному согласию. – Москва, 2000. – С. 172.
15. *Winkler H.A.* Der lange Weg nach Westen. Bd.2. Deutsche Geschichte vom «Dritten Reich» bis zur Wiedervereinigung. – München, 2000. – С. 635–636.
16. *König H.* Die Zukunft der Vergangenheit. Der Nationalsozialismus im politischen Bewußtsein der Bundesrepublik. – Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag, 2003. – С. 70.
17. *Soloschenko V.V.* Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70lat po proklamowaniu Powszechniej Deklaracji Praw Czlowieka. Osiagniecia bariery – nowe wyswania i rozwiazania». Sejm Republicans Polska Adam Marzalek, Jerzy Jaskiernia, Kamil Spryszak, Torun, 2019. – С. 64–85.
18. *Hartmann C., Hirter J., Jureit U.* Verbrechen der Wehrmacht. Bilanz einer Debatte. – Verlag C.H Beck, München, – 2005.
19. *Шерпер Ю.* Дискусии во Франции и Германии вокруг «Черной книги» коммунизма // Проблемы всеобщей истории. Сборник статей.– СПб, 2000. – С. 98.
20. *Wolfrum E.* Die geglückte Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn. – 2007.
21. *Goldhagen D.* Hitlers willige Vollstreker. Berlin, 1996. – С. 14.
22. Ibid. – С. 191.
23. Ibid. – С. 240–241.
24. Ibid. – С. 456.
25. *Ullrich V.* Die Deutschen – Hitlers willige Mordgesellen. Ein Buch provoziert einen neuen Historikerstreit: Waren die Deutschen doch alle schuldig? Die Zeit – 1996. – April, 12.
26. *Frei N.* Ein Volk von «Endlösem»? Daniel Goldhagen bringt eine alte These in neuen Gewand, Süddeutsche Zeitung, 13.4.1996.
27. *Augstein R.* Der Soziologe als Scharfrichter, Rudolf Augstein über Daniel Jonah Goldhagens «Hitler's Willing Executioners», Der Spiegel, 15.4.1996.
28. *Goldhagen D.J.* Das Versagen der Kritiker, Die Zeit, 2.8.1996.
29. *Habermas J.* The New Conservatism. Cultural Criticism and the Historian's Debate, Polity Press, Cambridge. P. 233.
30. *Goldhagen D.* Hitlers willige Vollstreker. Berlin. – 1996. – 481 S.
31. *Habermas J.* Warum ein «Demokratiepreis» für Daniel J. Goldhagen? Eine Laudatio, Die Zeit, 14.03.1997.
32. *Goldhagen D.J.* Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust, Vintage Books, 1997. – New York.
33. *Грибан И.В.* «Контроверза Гольдхагена»: историческая дискуссия в контексте медиаполитического дискурса // Политическая лингвистика. – 2011. – № 4.
34. *Хайдеман Г.* Экономические, социальные и психологические аспекты объединения Германии спустя 20 лет: успехи и ошибки развития // Сборник статей международной научной конференции // Германские исследования в Сибири. Вып. 7. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2010. – С. 72.
35. *Аньес Арп.* Воспоминания о ГДР 20 лет спустя после падения Берлинской стены. Устная история и историческая политика в юбилейный 2009 год. Повседневная жизнь при социализме. Немецкие и российские подходы. Москва: РОССПЕН, 2015. – С. 248–258.
36. *Mein Land verschwand so schnell... 16 Lebengeschichten und die Wende 1989/1990 /A.Arп, A.Leo (Hrsg.).* Weimar, 2009.
37. *Хабермас Ю.* Границы неисторизма. Беседа с Жаном-Марком Ферри // Хабермас Ю. Политические работы. – Москва: ПРАКСИС, 2003. – С. 87–88. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://m.litfile.net/read/380770/370000-371000?page=85>

Andriy KUDRIACHENKO,
*Doctor of History, Professor,
Merited Figure of Science and Technology of Ukraine*

THE PECULIARITIES OF OVERCOMING THE PAINFUL NAZI AND SOCIALIST PAST IN CONTEMPORARY GERMANY

Abstract. The article analyses the components of overcoming the national socialist past of Germany and the totalitarian legacy of the socialist era, identifies four historical periods, displays the fundamental difference and common features in the approaches of the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic to the study of the national socialist past, and outlines a system of measures for the formation of political culture in reunified Germany. Various components of the policy of clear distancing from the Hitler regime and integration of former Nazis into new public institutions as a way to establish modern democratic foundations of Germany's development are considered. The article emphasizes the importance of the generational change and critical public study of the painful past and an important role of the establishment of a new political culture. The growing public interest and intensive public discussions in united Germany related to the formation of historical memory are pointed out. The importance and significance of studying the GDR's past and overcoming differences between citizens of the Eastern and Western parts of reunified Germany are emphasized. The article also outlines new approaches and visions of self-identification of a state, society and citizens based on the so-called constitutional patriotism.

The author emphasizes that the German society has established the idea that any positive historical myths cannot become a basis for the genuine development of a country and that an antidote to the repetition of the terrible pages of history is not relegating them to oblivion but immortal memory thereof. Such an approach included an appropriate set of sociopolitical and economic measures ranging from property restitution and lustration to the payment of monetary compensation to victims of the regime and creation of memorial complexes.

The author hopes that overcoming the burdensome Nazi and totalitarian past will continue to serve as a powerful guarantee of the democratic progress of modern Germany.

Keywords: FRG, GDR, historical memory, World War II, national tragedy, historical heritage

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
докторка політичних наук, професорка
Дипломатичної академії України
імені Геннадія Удовенка,
заслужена діячка науки і техніки України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД. НАЦІОНАЛЬНИЙ БРЕНДИНГ

Краплі творять ріку
Народна мудрість

Анотація. Для досягнення амбітних цілей – посилення позиції України у світі необхідно починати з розгортання й підвищення рівня двосторонньої співпраці. Особливу увагу звернути на такий механізм взаємодії, як поширення інформації й поліпшення іміджу держави, фактично «розкручування» національного брендингу. Складником іміджування держави є також територіальний брендинг із просування й популяризації конкретних територій. Зазначені форми взаємодії як завдання на найближчу перспективу включити в зовнішньополітичну стратегію України. Про іноземний досвід у формуванні і просуванні політики національного брендингу йдеться в пропонованій статті.

Ключові слова: політика, національний брендинг, територіальний брендинг, співпраця, іміджування, досвід, Україна.

Словник бізнесових понять Кембриджу визначає брендинг як акт надання компанії певного дизайну або символу для реклами своїх продуктів і послуг. Додаючи, що брендинг – відповідна діяльність зі з'єднання продукту з певним ім'ям, символом або з певними особливостями, ідеями, щоби привчити людей розпізнати і придбати продукт [1]. Фахівець із брендингових питань, журналістка Elizabeth Smithson [2] зазначає, що брендинг – це спосіб вирізнити себе від конкурентів і довести чому ваші пропозиції є кращими за інші. Для розроблення бренда використовують рекламу, репутацію, логотип тощо. Усі ці елементи разом створюють один унікальний і привабливий професійний профіль. Логотип є найважливі-

шим елементом брендингу, оскільки він є символом компанії. Ось чому професійний дизайн логотипу має бути потужним і легко запам'ятовуватися, справляючи позитивне враження. Сильний бренд надає більше важелів впливу на інвестиційну діяльність, промисловість, формує нових прихильників. Реклама є ще одним компонентом брендингу. Рекламні технології, як-от використання рекламної продукції від надійних компаній, дають змогу легко створювати продуману та привабливу рекламну стратегію, яка позитивно впливає на ваші цілі брендингу [3].

Складником національного брендингу є територіальний брендинг, який посідає важливу частину такої роботи, оскільки сприяє відновленню інфраструктури, формуванню кваліфікованої робочої сили, стимулюванню місцевого підприємництва та державно-приватних структур, виявленню та залученню територіально/транстериторіально сумісних компаній і промислових об'єктів; також створенню особливих місцевих визначних пам'яток, розбудови соціальної інфраструктури й культурних об'єктів, що сприяє залученню іноземного капіталу з подальшим ефективним просуванням брендингового об'єкту.

Стратегічний маркетинг вимагає глибокого розуміння того, як «місцини покупців» – туристів, нових мешканців, фабрик, корпоративних штабів, інвесторів – приймають рішення. І ці вимоги є актуальними, оскільки міста збанкрутували, держави мають великий дефіцит, а країни застрягли у великій заборгованості та стагнації. Чергова економічна криза, яка охопила Європу й Америку на початку двотисячних років, поставила на повістку денну питання, як збільшити купівельну спроможність населення, покращити промислову базу і зробити свій продукт привабливим, – стверджує Philip Kotler, якого називають батьком маркетингу [4].

Що є необхідним для розвитку брендингу? Відомий організатор Brandingmag and Branding Flavia Anghel вважає, що кожен бренд потребує спеціальної команди, очолюваної головним розробником – редактором. Від головного редактора залежить майже сто відсотків успішності реалізації бренда, його якість та результативність. На її переконання, брендизм – це без сумніву творчість [5]. У сфері територіального брендизму безперечно лідерську позицію посідає політичний радник Simon Anholt. Після двох десятиріч роботи з президентами і прем'єр-міністрами 54 країн він розробив план, аби «зробити світ кращим» [6].

У чому полягає ідея автора? 2014 року Анхольт заснував проєкт Good Country (хороша країна), метою якого є допомога країнам в об'єднанні зусиль, аби працювати разом для вирішення глобальних проблем, як-от зміна клімату, бідність, міграція та тероризм. Для цього автор запропонував мобілізувати «єдину супердержаву, що залишилася на планеті – світову громадську думку для зміни способу діяльності країн, міст і компаній».

Анхольт розробив сітку показників розвитку для вимірювання прогресу країн і назвав його «Індексом хорошої країни». За індексом країни ранжируються відповідно до їх внеску в розвиток людства і планети загалом. З 2005 року його дослідницька команда зібрала та проаналізувала нескінченну кількість інформаційних статистичних даних.

Нині усталений Індекс хорошої країни містить 35 показників, які здебільшого корегуються зі статистичними сітками й понятійним апаратом, що використовують у своїй практиці ООН, Світовий банк та інші міжнародні агентства. Автори проведених досліджень дотримувалися низки критеріїв. Насамперед охопили всі країни – члени ООН. Хоча, на думку дослідника, можна було включити лише 125 країн, а не всі 193, оскільки бракувало показників для всіх держав, за якими можна було обчислити справедливий рейтинг. Наступна вимога полягала в тому, щоб інформація збиралася одночасно, а не розтягувалася в часовому вимірі й завершувалася показниками 2010 року. Дані мали бути надійними та об'єктивними, що віддзеркалюють вимір впливу, який кожна країна має поза межами своїх кордонів. У територіальному брендингу Simon Anholt виокремлює шість характерних елементів: туризм, політика, експортні бренди, бізнес та інвестиції, культура [7].

Ідея Simon Anholt зацікавила й залучила, як він сам стверджує, 700 мільйонів прихильників у всьому світі, що об'єдналися у мережеву партію «Хороша країна». Цей бренд спрацював. Він згуртував однодумців, які відчують розчарування в сучасній політиці, які прагнуть змін на краще, оскільки глобальні проблеми потребують глобальних рішень, а для цього треба працювати разом¹. Приваблює в проєкті Simon Anholt ідея відповідальності за все, що нас оточує. Зазначимо, що ідея Simon Anholt не є новою. 1964 року американський Президент Дж. Кеннеді визначив концепцію розбудови демократичного світу, сутність якої полягала в необхідності проведення демократизації країн, що сприятиме досягненню миру на всій планеті, оскільки демократичні країни не воюють. Наближе-на також програма Simon Anholt і до концепції провальних держав. [8].

Інший вагомий приклад вдалого застосування брендингу – досягнення Німеччиною високого рейтингу. Очевидці цього процесу згадують, як німці після війни соромилися визнати, що вони німці, намагалися, перебуваючи за кордоном, не говорити німецькою мовою. Поступово все змінилося: індекс національного бренда зріс у десятки разів. Нині «добре» й почесно бути німцем і пишатися тим, що ти є німець [9]. Індекс Anholt-GfK Nation Brands, який вимірює імідж 50 країн, зокрема щодо експорту, управління,

¹ Щодня дня ми читаємо в газетах, що люди воюють і голодують, ми нашкодили клімату, економічна система перебуває у стані кризи, знову повернулася загроза ядерної війни, торгівля наркотиками; кіберзлочинність і рабство стали величезним неконтрольованим глобальним бізнесом, а релігії, замість того, щоби проповідувати мир і терпимість, воюють одна з одною гірше, ніж будь-коли.

культури, людей, туризму та імміграції/інвестицій проводиться щорічно. 2014 року в 20 країнах було опитано загалом 20 125 інтерв'юерів, щонайменше 1000 інтерв'юерів у кожній країні. Інтерв'ю проводилися в інтернеті з дорослими особами віком від 18 років. Польові дослідження проводилися з 10 до 28 липня 2014 року з продовженням до 31 липня в Єгипті.

За даними Anholt-GfK Nation Brands Index, глобальний рейтинг найсильніших національних брендів 2017 року знову очолила Німеччина, чиї показники національного бренда навіть поліпшилися, як порівняти з минулим роком. Зростання відбулося за такими показниками, як влада, люди, культура. І сьогодні за всіма показниками національного бренда Німеччина входить до п'ятірки найсильніших, крім такого напрямку, як туризм (4 грудня 2017 року). На друге місце у світовому рейтингу країн-брендів вийшла Франція, яка 2016 року займала п'яту позицію. На третьому місці – Велика Британія, якій вдалося поліпшити своє становище після 2016 року, коли позиції її національного бренда постраждали через Брекзйт. Імідж США помітно погіршився 2017 року з багатьох складників. У результаті країна опустилася в рейтингу найсильніших національних брендів на шосту позицію, хоча й залишилася в Топ-10. Основна причина – погіршення сприйняття світовою аудиторією національного бренда США за таким показником як влада / Держуправління (з 19 місця до 23).

Зниження оцінок стану влади в США, на думку професора Anholt, найімовірніше, говорить про вплив «ефекту Трампа» і його політичного послання «America First» (Америка понад усе). Однак самі американці оцінюють свою країну позитивніше. Аналогічне зниження глобального сприйняття США зазначалося й після переобрання Джорджа Буша. Тоді позиції національного бренда США знизилися до сьомого місця, однак вони швидко відновилися наступного року [10]. Нижче надаємо таблицю індексів на 2017 рік [12].

В умовах багатополярного світу країнам і регіонам потрібна багатовекторна політика, спрямована на всебічний розвиток своїх національних брендів, щоби сприяти успіху експорту, туризму, просуванню своєї культури, залученню інвестицій, що забезпечує процвітання економіки. Дослідження Nation Brands Index дає змогу зрозуміти сильні й слабкі сторони іміджу своєї країни або регіону й дослідити потенціал для розвитку.

Nation	2017 rank	2016 rank	Score change 2017 vs. 2016
Germany	1	2	+0.99
France	2	5	+1.56
United Kingdom	3	3	+1.27
Canada	4	4	+0.96
Japan	4	7	+2.12
United States	6	1	-0.63
Italy	7	6	+0.74
Switzerland	8	8	+1.34
Australia	9	9	+0.76
Sweden	10	10	+1.30
NBI SM score changes: minor change: +/-0.26-0.50; medium: +/-0.51-1.00; large: > +/-1.00			

Змінити глобальне сприйняття національного бренда це важке та довгострокове завдання, проте країни можуть знайти найбільш критичні для іміджу показники бренда, зрозуміти, що впливає на це негативне сприйняття. Працювати над корекцією стереотипів або заповнювати брак знань у глобальній аудиторії про реальний стан справ, активно комунікувати зі світом – це складне, однак прогресивне завдання на обраних напрямках.

Індекс національних брендів надає об'єктивну характеристику ефективності низки державних органів, включно з урядами, міністерством закордонних справ, регіональними та національними агенціями сприяння інвестиціям, авіакомпаніями, туристичними радами та культурними інститутами. Індекс включає детальний аналіз міжнародного сприйняття туристичних та інвестиційних пропозицій їх країни, культури, престижу освіти, людей, управління, економіки та бізнес-середовища, продуктів та послуг, імміграційної привабливості тощо.

Дехто з іноземних аналітиків називає брендизм бандитизмом, пояснюючи свою думку тим, що брендизм як явище є в протистоянні дозвільному маркетингу. Оскільки маркетингова згода вимагає мовчазного або офіційного врегулювання, укладеного зі споживачем, тоді як брендисти припускають, що таке врегулювання в сучасній купівельній цивілізації є апіорі. Брендисти (люди, які беруть участь у професійній реалізації стратегії брендизму) з погляду способу побудови відносин зі споживачем найчастіше використовують такі терміни, як «підкопування», «прицілювання», «уловлювання», «захоплення» тощо, а відносини визначають, як мисливець – жертва [13].

Розробляючи стратегію брендингу необхідно враховувати, що територіальні варіанти брендизму, як до речі й інші, не завжди бувають успішними. Найяскравіший провал мав брендинг, пов'язаний з американською військовою кампанією в Афганістані. Спеціально для розкрутки брендингів у важливих питаннях керівництво США, як і інші провідні держави, знаходить розробника-фахівця брендингової стратегії, що має достатній досвід у маркетинговій політиці. Серед негативних прикладів нагадаємо невдачу експерта з американського брендингу Charlotte Beers, якій було доручено поширювати американські цінності в ісламському світі. Результати такої політики не забарилися. 2003 року населення мусульманських країн суттєво змінило ставлення до США, яке з переваги позитивного поступово знизилося до превалювання негативного. Навіть у Єгипті американську політику підтримувало лише 6% населення. За її подання операцію в Афганістані було названо «Безмежна справедливість», хоча в мусульман таку справедливість має тільки Аллах... Ситуація, що склалася, змусила США в терміновому порядку змінювати назву операції на «Непорушну свободу». Не сприяли іміджу американців і низькопробні листівки проти бен Ладена, що поширювали в країні ісламу [14].

Територіальні брендинги було запроваджено й у деяких колишніх радянських республіках. Так, в Естонській Республіці задля просування держави в Європейський Союз було реалізовано широку піар-кампанію з розкрутки її іміджу у світі. Естонія врешті стала членом ЄС, однак економічні показники цієї країни після набуття членства в ЄС різко впали. Причини такого явища не пояснено. Влада Таджикистану запустила брендинг Ягнобської долини, що спирався на ідею екочистоти етнічного населення – ягнобців, їхньої антропологічної й культурної цілісності, збереженої з давніх-давен. Відомо також і про провал стратегії ЄС у Середній Азії, а саме в Таджикистані й Киргизстані, у реалізації проєктів із боротьби з бідністю та сприяння економічному розвитку, співпраці у сфері вищої освіти, навчанні прикордонників за Програмою розвитку ООН (USAID), боротьби з корупцією, наркотрафіком тощо. Згадаємо і про деякі проєкти ЄС в Африканському регіоні, коли бідним родинам задля боротьби з голодом роздавали кіз, а про харчування для кіз європейці не подумали: в Африці ж немає безмежних зелених пасовиськ і кіз було з'їдено раніше, ніж комісії ЄС відзвітували про успіх. Провалилася кампанія й щодо навчання мусульманських дівчат, коли батькам роздавали олію, заради того, щоби їхня дитина ходила до школи [15].

Розробленим механізмом щодо залучення іноземного капіталу в економіку своєї країни, тобто розкруткою брендінгів охоче діляться польські експерти, які дійшли висновку, що для закордонних фірм, які вкладають гроші в розвиток економіки інших держав, є важливим і більшого значення мають наявні компетентності найманих працівників, зокрема пов'язані з новими технологіями.

Найбільше іноземних фірм у Республіці Польща присутні у великих агломератах і першість тут ведуть Варшава і Краків, у меншій кількості Вроцлав. Краків, який не маючи значної промисловості, приваблює інвесторів інтелектуальною вартістю. Його досконалі вищі навчальні заклади і велика кількість студентів сприяє появі іноземних дослідницьких центрів та фірм, що обслуговують бізнес. Задля залучення іноземних інвестицій Вроцлав 2006 року створив Агентство Розвитку Вроцлавської Агломерації, яка є відповідальною за пошук інвесторів і співпрацю з ними. Серед залучених у польську економіку є велика кількість іноземних фірм світового рівня, таких, як Google, Nokia або IBM. Кожна фірма, яка зважається інвестувати в окрузі Вроцлава, може розраховувати на допомогу Project Managera, який надає допомогу в усіх питаннях із просування інвестицій. Зокрема, у підготовці доповіді щодо ринку нерухомості, а також ринку праці, допомагає налагодити контакти і співпрацю з вищими навчальними закладами й технічними школами, підтримує в адміністративних питаннях, а також виконує брендінгові завдання. У результаті з 2006 року

в регіоні з'явилися 200 іноземних фірм, які забезпечили роботою понад 90 000 працівників, і рівень безробіття в регіоні впав за декаду з 12 до 2 процентів.

Серед інших міст Польщі привабливими для інвесторів водночас виявилися такі східні міста, як Пшемисль – 5 нових закордонних фірм на 1000 мешканців, також Бяла Підляска й Жешув. Докладніше про розподілення іноземних фірм інформує наведена нижче інформаційна таблиця:

Де реєструються спільні підприємства з іноземним капіталом? [16]

Ір.	Назва міста або гміни	Населення 2017 р.	Кількість іноземних фірм 2015–2017	Нові іноземні фірми на 1000 мешканців	Усі іноземні фірми	Іноземні фірми на 1000 мешканців	Кількість іноземних фірм до всієї кількості фірм (у %)
Міста з понад 300 тис. мешканців							
1	ВАРШАВА	1753977	8930	5,1	22853	13	22,4
2	КРАКІВ	765320	2241	2,9	4150	5,4	18,1
3	ВРОЦЛАВ	637683	1340	2,1	3115	4,9	15,8
4	ПОЗНАНЬ	540372	896	1,7	2643	4,9	12,7
5	ЩЕЦІН	404878	543	1,3	1439	3,6	19
Міста від 150 до 299 тис. мешканців							
1	ЖЕШУВ	188021	437	2,3	691	3,7	15,6
2	КАТОВІЦЕ	298111	358	1,2	957	3,2	11,2
3	БЕЛЬСЬКО-БЯЛА	172030	177	1	465	2,7	15,7
4	ГДИНЯ	246991	214	0,9	607	2,5	12,3
5	БЯЛИСТОК	296628	195	0,7	398	1,3	11,8
Міста і гміни від 50 до 149 тис. мешканців							
1	ПШЕМИСЛ	62154	309	5	440	7,1	53,1
2	ПЯСЕЧНО	81207	210	2,6	427	5,3	18,8
3	БЯЛА ПОДЛЯСКА	57303	87	1,5	172	3	24,6
4	ПРУШКУВ	60866	69	1,1	159	2,6	18,8
5	ЗЕЛЬОНА ГУРА	139330	111	0,8	265	1,9	10,4
Міста і гміни з населенням менше 50 тис. мешканців							
1	ЛЕШНОВОЛЯ	25129	898	35,7	2337	93	77,6
2	РАШИН	21555	93	4,3	326	15,1	39,8
3	ТАРНОВО ПОДГУРНЕ	25456	63	2,5	220	8,6	20,5
4	СУХИ ЛЯС	16743	35	2,1	101	6	15
5	ЖГУВ	10121	19	1,9	75	7,4	32,3

Фахівці стверджують: аби бренд працював, його необхідно час від часу активізовувати. Що таке активність бренда? Активізування складається з зусиль, спрямованих на пропагування, перешкоджання чи спрямування соціальних, політичних, економічних та/або екологічних реформ для по-

кращення суспільства. Використовуючи це визначення як початок, Philip Kotler та Christian Sarkar визначили активність бренда як природну еволюцію корпоративної соціальної відповідальності, виклавши свої роздуми й оцінювання в книзі «Brand Activism», 2018 р. [17]. Водночас охопили різні аспекти активності бренда, розбиваючи проблему на такі складники:

- соціальна активність, як-от рівність – стать, ЛГБТ, раса, вік тощо – освіта, фінансування навчання, школи тощо;
- правова активність щодо законів та політики, які впливають на компанії, як-от законодавство у сфері податків, робочих місць та зайнятості;
- бізнес-активність навколо управління – корпоративна організація, оплата праці генерального директора, оплата праці, трудові та союзні відносини тощо;
- економічний активізм, включно з мінімальною заробітною платою та податковою політикою, що впливають на нерівність доходів та перерозподіл багатства;
- політична активність, що охоплює лобіювання, голосування, право голосу та політику (гендерство, фінансування передвиборчої кампанії тощо);
- захист довкілля, екологія, землекористування, закони та політика щодо забруднення повітря та води.

Активізацію бренда розглядають як драйвер цінностей для компаній та клієнтів. Бренди мають зайняти відповідну нішу, щоби позиціонувати себе. Необхідно зробити їх релевантними (доречними, зрозумілими й потрібними) через емоційне сприйняття, і у такий спосіб дати змогу клієнтам обирати. Активність бренда може позитивно вплинути на бізнес. Однак, з іншого боку, активність бренда може призвести й до провалу тоді, якщо його не підтримають споживачі [18].

У створенні бренда потрібен творчий підхід і наявність головного редактора, вважає засновник Brandura International Flavia Anghel, яка консулює бренди та агентства у всьому світі, спираючись на свої розроблення (платформи) та цифрові стратегії, що охоплюють сфери стратегії бренда, контент-маркетингу та менеджменту, маркетингу соціальних медіа-зв'язків із громадськістю, копірайтингу та редагування тощо [19].

Практика підтверджує, що здебільшого бренди продаються через власні використані характеристики. «Наша зубна паста краща, ніж ваша». Наша краще «відбілює зуби», «запобігає карієсу» або надасть вам «свіже дихання». Але позиціонування на американських висококонкурентних ринках є недостатнім. Нове тисячоліття поставило перед брендами високі вимоги, оскільки людство живе у наповненому постійними проблемами світі: забруднення повітря, погана питна вода, невизначеність у зайнятості, нерівність і злочинність. Багато хто хотів би, щоби бренди дбали не тільки

про власний прибуток, а й про спільноту, якій вони слугують, і про світ, у якому ми живемо зі схожими цінностями та ідеалами. Бренди, які вперто залишаються нейтральними, відштовхують своїх споживачів і втрачають їх назавжди [20].

Подобається нам це чи ні, активізм і мораль є основними аспектами процесу прийняття рішень сучасними поколіннями. В епоху фальшивих новин бренд розглядається як суб'єкт, який можливо притягнути до відповідальності і, отже, має щось обстоювати. Бренд схожий на людину, й споживачі очікують, що ця людина погоджується з їхньою мораллю і проявляє моральне лідерство.

Звернімо увагу на кілька прикладів компаній, які в процесі брендизму досягли певних успіхів. Патагонія пишається своєю природоохоронною етикою. Бренд прагне, щоби ви самі використали й потім повторно використовували предмети одягу, зрештою віддаючи їх іншому, який може їх використовувати знову. Також, заробивши 10 мільйонів доларів для планети на Чорній п'ятниці, Патагонія пожертвувала 100% продажу організаціям низового рівня, які працюють над створенням позитивних змін для планети у власних оселях. Наступний бренд – надзвичайно винахідливий (Radically resourceful) щодо продукції, на 100% виготовленої з переробленого поліестеру і вовни. Патагонія представила нову лінію з назвою «повторна колекція», яка виготовлена з усіх видів перероблених матеріалів. Справедлива торгівля (Fair Trade) – так називається наступний бренд. Патагонія сплачує премію за кожний товар із сертифікатом справедливої торгівлі, який має свою етикетку. Додаткові гроші йдуть до робітників на фабриці, та вони вирішують, як витратити ці гроші. Програма також сприяє охороні здоров'я, безпеці, соціальній і екологічній підтримці працівників, а також сприяє діалогу між працівниками та керівництвом.

Активістка брендизму Aline Santos (з the EVP of Global Marketing) запропонувала переконливі статистичні дані, які підтверджують переваги активності брендингу. Серед прикладів вона нагадала про компанію «справжньої краси» Dove (2007 р.), бренд якої приніс чималі гроші її інституції. Серед розмов щодо LGBTQ, такі компанії, як Gap у Сполучених Штатах, завдяки здатності своїх роздрібних торговців успішно втручатися в громадянські права, збільшила свою популярність. З 2017 року Gap заохочує всі свої магазини підтримувати ініціативу GLAAD #SpiritDay – програму, у межах якої сотні інших організацій, підприємств і знаменитостей співпрацюють із проблемою боротьби з хуліганством, яке відчуває ЛГБТ-спільнота. Поза тим, Gap приєднався до нових офіційних стандартів ООН із прав людини для боротьби з дискримінацією ЛГБТ на робочому місці. А також добровільно пожертвував 30% від продажу, отриманого за футболки, виготовлені для підтримки кампанії ООН. Отже, кількість

брендів, які займають активну позицію щодо тем у громадських дебатах і далі зростає. Громадськість дедалі більше вимагає від своїх лідерів політики, спрямованої на соціальну справедливість, громадянські свободи, захист довкілля та контроль над зброєю. Тому, щоби не порушувати довіру клієнтів, співробітників та інших зацікавлених сторін, важливо, щоб учасники підтримували операційну практику брендингу.

Подана вище інформація має на меті зацікавити владні структури України в досвіді закордонних країн у розвитку брендизму. Задля підвищення зовнішньополітичного та інвестиційного іміджу України бажано розробити мережу заходів, спрямованих на започаткування спільних проєктів щодо проблемних для нашої держави країн, тобто відносин із ними: Угорщиною й Польщею. Та й Румунію не можна оминати, яка посідає вичікувальну позицію, продовжуючи здійснювати власну політику «дрібних кроків». Як засіб запропонувати міжтериторіальний брендинг країнам, з якими є проблеми на рівні двосторонніх відносин, що доволі відчутно заважає нашій державі безпосередньо вирішувати безпекові питання на багатосторонньому рівні. Такий варіант об'єднання спільних зусиль простежується в розкрутці спільних транскордонних територіальних брендів у Закарпатській і Прикарпатській областях з Угорщиною, а у Волинській і Житомирській областях із Польщею. Українська територія має ще незаймані екологічно чисті куточки в цих регіонах, які можна було використати з зазначеною вище метою. Водночас активніше використовувати, залучати місцеве населення, що має спільні етнічні корені з населенням обраної країни. Наступний брендинг нам підказали американці, запустивши фільм «Чорнобиль». Розкрутка цього брендингу під можливою назвою «Чорнобильський синдром» могла б привернути посилену увагу й залучити в нашу країну не тільки туристів, а і промислові кошти. Задля розкрутки такого брендингу можна запустити відповідну індустрію (лейби Чорнобиль, різноманітні сувеніри Чорнобиль тощо). Певні можливості криються й у розкрутці брендінгів сільськогосподарської продукції України. У розв'язанні цих питань має допомогти публічна дипломатія, мережа посольств, серія публікацій у відомих рекламних агенціях тощо.

- 1 Cambridge Business English Dictionary – Cambridge University Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cambridge.org/ck/cambridgeenglish/catalog/business-professional-and-vocational/cambridge-business-english-dictionary>
- 2 Elizabeth Smithson is a content strategist from Boston. She is currently employed as a journalist at Branding Magazine. Enjoys jazz music and crunchy muffins [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.brandingmag.com/author/elizabeth-smithson/>
- 3 Elizabeth Smithson 14 Oct 2015 What Is Branding And Why Is It Important For Your Business? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.brandingmag.com/2015/10/14/what-is-branding-and-why-is-it-important-for-your-business/>

- 4 Philip Kotler. The Father of Modern Marketing [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philkotler.com/page2-2/>; Marketing Places Paperback – January 15, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amazon.com/Marketing-Places-Attracting-Investment-Industry-ebook/dp/B003DYGNT2>. by Philip Kotler (Author), Donald Haider (Author), Irving Rein (Author) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amazon.com/Marketing-Places-Philip-Kotler/dp/074323636X>
- 5 Flavia Anghel. 18 Jun 2019 Creativity for Brands and Lions – The Roundtable #37 Creative Marketing Strategy Global 3 min read [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.brandingmag.com/2019/06/18/creativity-for-brands-and-lions-the-roundtable-37/>
- 6 Simon Anholt. Policy advisor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ted.com/speakers/simon_anholt. May 12, 2015 / Simon Anholt. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ideas.ted.com/heres-how-to-run-the-world/>
- 7 SEE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://placebrandobserver.com/simon-anholt-explains-good-country-index/>
- 8 Див.: Персональний сайт Людмили Чекаленко, рубрика: статті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lyudmilache.at.ua/blog/faktori_evropejskoji_identichnosti_u_svitli_situaciji_v_ukrajini/2016-08-15-26
- 9 Alan Posener – Battle of Ideas 2019. The Attack of the Vatican on Modern Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.battleofideas.org.uk/speaker/alan-posener/>. Anholt-GfK. (....) About GfK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gfk.com/about-gfk/about-gfk/>. GfK: Anholt-GfK Nation Brand Index 2017. https://www.gfk.com/.../GfK_Rus_Press_Release_NationBra
- 10 Simon Anholt: Country Brands 2017. Anholt-GfK Roper Nation Brands Study Reveals Winners, Losers and Trends [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://placebrandobserver.com/anholt-gfk-nation-brands-index-2017-highlights/>
- 11 GfK провела онлайн-опитування серед 20 185 осіб у віці понад 18 років в 20 країнах, де присутня сітка GfK. Дані репрезентують три складники: населення країн за віком, статтю та рівнем освіти, а у США, Південній Африці, Великій Британії, Бразилії, Індії дані стратифіковані, щоб врахувати расову та етнічну різноманітність. Польові роботи проводили з 7 до 25 липня 2017 року. Список досліджених країн за регіонами: Північна Америка: Канада, США. Західна Європа: Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Нідерланди, Ірландія, Північна Ірландія, Італія, Норвегія*, Шотландія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Іспанія, Велика Британія. Центральна і Східна Європа: Чехія, Угорщина, Польща, Росія, Туреччина, Україна*. Азійсько-Тихоокеанський регіон: Австралія, Китай (1), Індія, Індонезія, Японія, Нова Зеландія, Сінгапур, Республіка Корея, Тайвань, Таїланд. Латинська Америка: Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Мексика, Перу. Близький Схід і Африка: Ботсвана*, Єгипет, Кенія, Нігерія, Катар, Саудівська Аравія, Південна Африка, ОАЕ, (1) Респондентів в Китаї просили проранжувати всі країни, крім своєї. * Наявність зірочки поруч з назвою країни – це нова країна (регіон), яка увійшла в дослідження в 2017. Ба більше, деякі з країн, які були вивчені в 2016 році, в 2017 року не увійшли в дослідження (Куба, Іран, Казахстан). Про GfK GfK з'єднує дані і наукові методи досліджень. Наші інноваційні рішення та методики дають відповіді на ключові питання бізнесу про споживачів, ринки, бренди і медіа – на сьогодні і на майбутнє. Як партнер в дослідженнях та аналітиці, GfK забезпечує своїх клієнтів знаннями для зростання. Це те, що ми назвали «Growth from Knowledge» (Зростання знань). Щоб дізнатися більше, відвідайте сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gfk.com
- 12 Country Brands: 2017 Anholt-GfK Roper Nation Brands Study Reveals Winners, Losers and Trends [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://placebrandobserver.com/anholt-gfk-nation-brands-index-2017-highlights/>
- 13 Country Brands: 2017 Anholt-GfK Roper Nation Brands Study Reveals Winners, Losers and Trends [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://placebrandobserver.com/anholt-gfk-nation-brands-index-2017-highlights/Terror brandyzmu w 'social media'](https://placebrandobserver.com/anholt-gfk-nation-brands-index-2017-highlights/Terror%20brandyzmu%20w%20social%20media/). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://staniszweskimarek.blogspot.com/2010/02/Autor: pj Źródło: Redakcja Forbes>.
- 14 About – Charlotte Beers • I'd Rather Be In Charge [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://charlotte-beers.com/about.php>; Charlotte Beers Breaks a Gender Barrier – 4A's [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aaaa.org/timeline-event/charlotte-beers-breaks-gender-barrier/>
- 15 16 Мая 2018 г. Стратегия ЕС в Центральной Азии не достигла своих целей – французский эксперт Марлен Ларюэль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurasia.expert/strategiya-es-v-tsentral-noy-azii-ne-dostigla-svoikh-tseley/>
- 16 Inwestorzy zagraniczni mają swoje ulubione lokalizacje. Poznaliśmy je [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.forbes.pl/gospodarka/inwestorzy-zagraniczni-maja-swoje-ulubione-lokalizacje-poznalismy-je/1xpm-dls> 28 cze 18 13:10 Artur Reszko / PAP Rejestracja firm jest powiązana z tym, gdzie zagraniczni inwestorzy stawiają swoje fabryki. #kongres regionów #inwestycje zagraniczne. Таблица: переклад Л.Чекаленко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/policies>

- 17 «The Case for Brand Activism» – A Discussion with Philip Kotler and Christian Sarkar [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marketingjournal.org/the-case-for-brand-activism-a-discussion-with-philip-kotler-and-christian-sarkar/>
- 18 Giuseppe Leone 2 Jun 2019. Moving from Brand Positioning to Brands Taking a Position. So what is brand activism? Download: The State of Brand Purpose: Branding Roundtable No. 35.
- 19 SEE ALSO: The 3 P's Brands Must Embrace: People, Purpose, Participation. Flavia Anghel 18 Jun 2019 Creativity for Brands and Lions – The Roundtable #37
- 20 Learn more [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.brandingmag.com/2019/06/18/creativity-for-brands-and-lions-the-roundtable-37/Brandingmag> Christian Sarkar and Phil Kotler have defined «brand activism»

Liudmyla CHEKALENKO,
Doctor of Political Science,
Professor of Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine,
Merited Figure of Science and Technology of Ukraine

NATIONAL BRANDING: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. The article deals with the experience of foreign countries in the formation and promotion of national branding policy. According to the author, in order to strengthen Ukraine's position in the world, it is necessary to begin with developing and enhancing the level of bilateral cooperation. Particular attention should be attached to such a mechanism of interaction as the dissemination of information and improvement of a state's image. The author draws attention to the fact that a crucial component of creating the image of a state is territorial branding aimed at promoting and popularizing specific territories. Territorial branding contributes to the restoration of infrastructure, emergence of a skilled workforce, promotion of local entrepreneurship and public-private structures, identification and attraction of adjacent companies and industrial facilities, creation of local attractions, development of social infrastructure and cultural facilities. Certain opportunities lie in the promotion of branding of Ukrainian agricultural products. According to the author, public diplomacy, a network of embassies, a series of publications in well-known advertising agencies should help address these issues. This helps to attract foreign capital with the ensuing efficient promotion of a branding object.

The author argues that Ukraine needs a multi-directional policy aimed at comprehensive development of its national brands in order to facilitate successful exports, tourism, culture promotion, and to attract investment to ensure economic prosperity. The information provided by the author is intended to draw the attention of Ukrainian authorities to the improvement of the foreign policy and investment image of Ukraine.

Keywords: politics, national branding, territorial branding, cooperation, branding, experience, Ukraine.

Олена ЯЛОВА,
кандидатка політичних наук,
начальниця відділу міжнародного усиновлення
Управління консульського забезпечення
Департаменту консульської служби МЗС України

ІМІДЖ УКРАЇНИ У СВІТІ. СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. У статті йдеться про необхідність створення міжнародного іміджу України. Проаналізовано світові рейтинги й виснувано, що в очах міжнародної громадськості Україна – корумпована країна з низьким рівнем життя, яка понад двадцять років перебуває на позиції «прохачки» й має серйозне збройне протистояння з РФ.

Висунуто пропозицію визначити орган, який відповідатиме за міжнародний імідж країни й допоможе скоординувати співпрацю між усіма організаціями – державними та недержавними. Описано перспективність виходу України у світовий інформаційний простір, а також активного вивчення й перебирання іноземного досвіду.

Ключові слова: міжнародний імідж, Україна, державна дипломатія, інформаційний простір, світовий рейтинг.

Якою є Україна в уяві світової спільноти? Хто задіяний у формуванні іміджу України та як державі вплинути на цей процес?

Сучасний стан речей

Імідж країни формують за допомогою інформаційного поля, і протягом останніх кількох років семантичну картину України складають здебільшого новини на тлі протистояння з РФ – це війна на Донбасі й анексія Криму. Подеколи додаються новини про президентські вибори та зміну панівної еліти, вибори до ВРУ й корупційні скандали. Це переважно негативний медійний потік, який формують іноземні та місцеві інформаційні агенції. Окремі події, як-от фінал Ліги чемпіонів УЄФА у 2018 році або Євробачення в 2017-му, стан речей суттєво не змінюють.

Погіршує ситуацію інформаційна війна, яку веде РФ проти України. Стислий аналіз деяких елементів цієї війни здійснила наукова співробіт-

ниця Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Тетяна Храбан у своїй праці «Імідж України як елемент інформаційної війни» [1].

Аналіз світових рейтингів свідчить, що Україна ніколи не посідала провідних місць за рівнем подолання корупції, легкістю ведення бізнесу, індексом миру та демократії тощо.

Усе це додає до формування негативного іміджу України. В очах міжнародної громадськості ми – корумпована країна з низьким рівнем життя, що понад двадцять років перебуває в позиції «прохачки» й має серйозне збройне протистояння з РФ.

Керівництво країни не вважає створення позитивного іміджу України за надважливе завдання. Тому іміджевої стратегії немає. Замість її укладання та формування єдиного центру, відповідального за просування міжнародного іміджу, влада вважає, що ліпше фінансувати державні програми з украї розмитими цілями й без виразного контролю підсумків роботи. Проекти, що існують, не мають вимірюваних показників якості. Гроші «освоюють», а результату ніхто не контролює, тож незрозуміло, як покращився та чи покращився взагалі імідж країни.

Приміром, бюджетна програма 2017 року: «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту, заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України». Гроші виділяють на три різні напрями: власне імідж, діяльність інституту та підтримування зв'язків із діаспорою. Така «потрійність» цілей розмиває зусилля й не дає потрібного ефекту.

Детальна інформація щодо розподілу бюджетних коштів на 2018 рік є у відкритому доступі [2].

На ці держпрограми виділяють мізерні суми, про що, зокрема, ідеться в дослідженні «Сучасні характеристики бренда “Україна”», яке провела В.С. Титова з Дніпровського національного університету [3].

Для порівняння, бюджет Сполучених Штатів, спрямований на формування іміджу, становить близько 3 млрд дол. США на рік; РФ – до 2 млрд дол. США; Великобританії та Німеччини – близько 1,2 млрд дол. США. В Україні у 2019 році було закладено в бюджет понад 140 млн грн, у 2018 – 77 млн грн, у 2017 – 76 млн грн (це близько 3 млн дол. США), у 2016 – лише 7 млн грн, а у 2009 році коштів узагалі не виділяли.

Перспективи формування позитивного іміджу

Україна має величезний кредит довіри з боку міжнародної спільноти. У нашій країні останніми роками було проведено кілька подій світового масштабу – це фінал Ліги чемпіонів УЄФА у 2018 році, два Євробачення, чемпіонат Європи з футболу в 2012 році. Україна також часто стає майданчиком, де відбуваються важливі події регіонального масштабу.

Євромайдан прикував до себе увагу всього світу та відкрив вікно можливостей для реального перезавантаження країни та будувannya по-справжньому вільної демократичної держави Європейського континенту.

Україна – найбільша держава Європи, із багатою культурною спадщиною, історією та традиціями. Так, нині економічні показники перебувають на низькому рівні, але є перспектива їхнього зростання, яка може залучити іноземні інвестиції.

Інтерес до країни багато в чому підтримують ще й іноземці. Так, серіал «Чорнобиль» виявився популярнішим за багаторічну сагу «Гра престолів», що спричинило додатковий інтерес світової спільноти до проблеми ядерної безпеки, зони відчуження й до України. Чорнобильська трагедія та сучасний стан зони також можуть стати окремим багатопрофільним проектом-завданням, до виконання якого можна залучити світ.

Уже зараз помітний значний інтерес до українських майданчиків з унікальним ландшафтом. Світові бренди обирають Київ для знімання рекламних роликів – «Apple», «Diesel», «Lexus», «Schweppes», «Nike» та багато інших [4].

Але найголовніше надбання країни – люди. Боротьба українців за свою землю та право залишатися українцями, агресія РФ – усе це притягує увагу, викликає повагу в прогресивної частини міжнародного співтовариства. Ба більше, військове протистояння з РФ також вплинуло на сприйняття держави. Регулярні навчання з країнами НАТО та іншими партнерами можуть стати додатковою точкою опори в справі формування позитивного іміджу країни. Тут варто згадати випадок на навчаннях «Saber Junction-2018» у Німеччині, коли бійці 95-ї бригади захопили польовий штаб батальйону 173-ї десантної бригади США та групу італійських спецназівців. Як наслідок, керівництво «Saber Junction-2018» було навіть змушене взяти паузу й скоригувати план навчань [5].

Виклики у формуванні позитивного іміджу

Україна передусім потребує внутрішніх змін. Найголовніший виклик, який слід подолати – бюрократія та зашореність поглядів. Необхідна свіжа, адекватна, продумана стратегія, що працюватиме в усіх магістральних напрямках формування іміджу. У стратегії слід задіяти всі механізми й інструменти створення потрібного обличчя держави. Для цього треба відійти від звичної схеми «держпрограма – освоєння коштів».

Серйозний виклик – корупція та внутрішня боротьба еліт, які не в змозі сформувати позитивні месиджі, щоби їх транслювати світові. Приватні питання стають важливішими за державні завдання, і, як наслідок, програють усі.

Крім того, позиціонування України як країни – жертви агресії, якій весь час потрібна допомога, не може стати якісним фундаментом для повноцінних і рівноправних відносин із провідними світовими державами. Для порівняння: Ізраїль веде невпинну війну в оточенні ворожих країн, але це не робить його жертвою. Ізраїльтяни змогли розмовляти на рівних і навіть із позиції сили з СРСР, не вестися на загрози США та продовжувати свою політику.

Ще один виклик – традиційний вибір інструментів для формування іміджу. Ми маємо вчитися новому. Передові практики пропонують великий матеріал для вивчення. Сьогодні більшість країн світу працюють над власним іміджем за допомогою «м'якої сили» (soft power) і «розумної сили» (smart power). Це два схожих принципи просування й поширення власних інтересів завдяки інтенсивному розвитку економіки, культури, правових інститутів та інших складників вільного демократичного суспільства. Різниця лише в застосуванні інструментів примусу.

Україна має повністю перейняти всі переваги цих підходів для реалізації іміджевої стратегії.

Чимало інструментів м'якої сили з хорошим потенціалом у справі формування міжнародного іміджу вже працюють на користь України. Це так звана публічна дипломатія.

Розпочав роботу Український інститут, основне завдання якого – розбудувати зв'язки з міжнародною спільнотою в межах культурно-просвітницької роботи, служити послом культури України.

Провідниками публічної дипломатії є й музичні колективи з унікальним національним колоритом, які отримали визнання за кордоном: «Kazka», «Kazaky», «ДахаБраха», «Dakh Daughters», «Onuka» та інші.

Українські спортсмени гідно представляють Україну на світових змаганнях. Варто відзначити останні досягнення молодіжної збірної, що виграла чемпіонат світу з футболу, а також атлетів, які посіли третє місце в медальному заліку на Європейських іграх 2019 року.

Крім публічної дипломатії, перспективний також цілеспрямований вихід у світовий інформаційний простір. Україна має активно формувати світову медійну картину, задіювати потенціал своїх інформаційних агентств, зокрема транслювати передачі англійською, французькою, іспанською та іншими мовами міжнародного спілкування.

Крім власне новинних проєктів, необхідно виробляти та пропонувати медійні продукти для різного споживача. Найперше – це презентаційні «промо», що розкривають інвестиційний, виробничий, логістичний, туристичний, культурний потенціал України. Дещо в цьому напрямі вже роблять Офіс залучення інвестицій (UkraineInvest) та Офіс із просування експорту (Export Promotion Office).

І, звісно, офіційна державна дипломатія має активніше долучатися до процесу формування позитивного міжнародного іміджу України. Сайти та соціальні сторінки МЗС і посольств України за кордоном можуть стати «точками входу» для знайомства іноземної громадськості з Україною. Тож необхідно активно вивчати й переймати позитивний іноземний досвід, ставати інформаційними партнерами та надавати підтримку різним соціальним і громадським заходам.

Можна завважити, що таку роботу загалом уже проводять, але їй слід надати узгодженіший режим – це уможливить досягання якісніших результатів.

Інший важливий момент – чітке й однозначне визначення органу, що відповідатиме за міжнародний імідж країни та допоможе скоординувати співпрацю між усіма організаціями – як державними, так і недержавними.

Треба також зрозуміти те, що кожна подія, де є український прапор, впливає на імідж країни. І держава мусить якнайповніше сприяти поліпшенню свого іміджу, розглядаючи кожного учасника таких подій як повноцінного агента впливу. При цьому допомога може бути не тільки фінансовою. Держава має транслювати чіткі й зрозумілі месиджі, допомагати своїм агентам впливу в інформаційній, комунікаційній та організаційній царинах.

Аналіз іміджу України показує: країна ним поки свідомо не керує. Однак навіть мінімальні, але наполегливі зусилля зможуть істотно поліпшити позиції країни у світовому сприйнятті. Нам є чим пишатися, треба просто почати про це розповідати та доводити до світової аудиторії.

1. Храбан Т. Имидж Украины как объект информационной войны [Електронний ресурс] // Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський зб. наук. праць вчених Дрогобицького державного педагогічного ун-ту ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2019. – Вип. 23. – Т. 3. – С. 42–51. – Режим доступу: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/23_2019/part_3/11.pdf
2. Паспорт бюджетної програми на 2018 рік [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ України. – Режим доступу: https://mfa.gov.ua/mediafiles/files/fin/2018-02-20/1401110_2018.rtf
3. Титова В.С. Сучасні характеристики бренда «Україна» [Електронний ресурс] // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського національного ун-ту, 2014. – № 9/2. – Т. 22. – Вип. 24. – С. 111–118. – Режим доступу: http://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fsnm/program_56a619a833733.pdf
4. Итоги 2018: рекламные ролики мировых брендов, которые были сняты в Киеве [Электронный ресурс] // Зеркало недели. – 2 января [2019]. – Режим доступу: https://zn.ua/CULTURE/itogi-2018-reklamnye-roliki-mirovyh-brendov-kotorye-byli-snyaty-v-kieve-304336_.html
5. Saber Junction: «Джентльмени, складіть вашу зброю!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/1090677214434868>

Olena YALOVA,
*Ph.D. in Political Science,
Head of the International Adoption Division
of the Department of Consular Support
of the Directorate General for Consular Service,
Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

IMAGE OF UKRAINE IN THE WORLD: CURRENT STATUS, PROSPECTS AND CHALLENGES

Abstract. The article focuses on the need to create an international image of Ukraine. The analysis of the world rankings shows that in the eyes of the international community we are a corrupt low-income country with a beseeching glance at the international community and a serious armed conflict with Russia, which results in the negative image of Ukraine. The country's leadership does not regard the creation of a positive image of Ukraine as an extremely important task, therefore leading to the continued absence of a branding strategy.

The author believes that it is necessary to determine the authority that will be responsible for the international image of the country and will help coordinate cooperation between all organizations, whether governmental or non-governmental. In Ukraine, it is necessary to overcome the bureaucratic red tape and narrow-mindedness. There is an urgent need for an elaborate strategy, in which all the mechanisms and tools to create the right image of the state should be involved.

According to the author, access to the global information space looks promising. Ukraine should vigorously shape global media landscape and use the potential of its news agencies. Official state diplomacy should actively participate in the process of forming a positive international image of Ukraine. It is also necessary to thoroughly study and adopt foreign experience. Ukraine is the largest country in Europe, with rich cultural heritage, history and traditions. Currently, economic indicators are at a low level, but a prospect of their growth can attract foreign investment.

The analysis of the image of Ukraine shows that the country is not consciously managing it. However, even minimal efforts can significantly improve the country's position in the global perception. We have something to be proud of, we just need to start talking about it and bring it to the wider world audience.

Keywords: international image, Ukraine, state diplomacy, information space, world ranking.

Роман КРИВОНОС,
доцент кафедри міжнародного регіонознавства
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат політичних наук

ЩО ПОТРІБНО ЗНАТИ УКРАЇНСЬКИМ ДИПЛОМАТАМ ПРО ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ НІМЕЧЧИНИ У ВІДНОСИНАХ З УКРАЇНОЮ

Анотація. У статті йдеться про місце України в зовнішній політиці Німеччини. ФРН – провідний партнер у процесі поступового входження України до європейських міжнародних інституцій.

Розглянуто основні інтереси Німеччини щодо України. Передусім це збереження незалежності, територіальної цілісності та дієвості України як суб'єкта міжнародних відносин; урегулювання збройного протистояння в окремих районах Донецької та Луганської областей; запобігання дестабілізаційним і дезінтеграційним процесам в Україні, а також різкому погіршенню соціально-економічних умов.

Виснувано, що відбувається поступова інтенсифікація українсько-німецьких двосторонніх взаємин. Зазначено, що Німеччина взяла курс на політичну підтримку України саме в умовах російської агресії.

Ключові слова: Україна, Німеччина, Росія, міжнародні відносини.

У 2017 році Україна та Німеччина відзначили чверть століття дипломатичних відносин, які почалися 17 січня 1992 року. Нині ФРН – провідний партнер у процесі поступового входження України до європейських міжнародних інституцій. Від неї також значною мірою залежить перспектива атлантичної інтеграції нашої держави та створення в такий спосіб умов для гарантування її безпеки у відносинах із Росією, колишньою метрополією Російської імперії та її наступника – СРСР. Нині РФ уживає активних, зокрема й збройних дій, щоби реінтегрувати пострадянський простір та відновити свій колишній вплив.

Зовнішньополітичний арсенал інтеграційних і кооперативних стратегій, методів та підходів Німеччини було напрацьовано переважно в часи холодної війни, коли періоди посилення напруги у відносинах між країнами НАТО й Варшавського пакту змінювали короткі проміжки розрядки. Тоді ФРН доводилося долати обґрунтовану недовіру сусідів, що виникла після Другої світової війни, яку розв'язали німецькі нацисти. Це обумовлює переважне використання в її арсеналі інструментів, які Дж. Най узагальнив у концепції «м'якої сили» [13; 40]. Проте розташована нині частково в Західній, частково в Центральній Європі Німеччина мусила пристосовувати його до нових вимог, що їх спричинили зміни в європейській підсистемі міжнародних відносин. Це поставило ФРН перед новими викликами, одним із яких стала політика щодо пострадянських країн, зокрема щодо України.

Зрозуміло, що Німеччина не оприлюднює детального опису своїх пов'язаних із Україною інтересів. Але, на думку експертів, ці інтереси приблизно можна ранжувати так. По-перше, це збереження незалежності, територіальної цілісності та дієвості України як суб'єкта міжнародних відносин; урегулювання чи хоча би стримування з цією метою збройного протистояння в окремих районах Донецької та Луганської областей; запобігання дестабілізаційним і дезінтеграційним процесам в Україні, а також різкому погіршенню соціально-економічних умов. По-друге, це політичне консолідування України та реформування економіки, державного управління та інших сфер суспільного життя, оскільки майбутнє нашої держави залежить від її здатності до перетворень з метою подальшого розвитку. І по-третє, це підтримування європейської інтеграції України як найпотужнішого інструменту її трансформації [4]. Однак слід пам'ятати, що говорячи про європейську інтеграцію, німецькі урядовці наголошують: йдеться не про вступ України до Євросоюзу (можливий, але в дуже далекому майбутньому), а про розбудову секторальної співпраці з ним у різних площинах [5]. Окрім того, на нашу думку, для Німеччини з її орієнтованою на експорт економікою важливий розвиток двосторонньої торгівлі, створення сприятливих умов для німецьких інвесторів, стабільне забезпечення транзиту територією України російських енергоресурсів, зняття перешкод на експорт сировини, в якій зацікавлені німецькі підприємства. Останнє часто суперечить інтересам Української держави, як, скажімо, у випадку з лісом-кругляком.

Зрозуміло, що Німеччина завзято підтримує співпрацю України з європейськими й атлантичними інституціями. Водночас політичні сили ФРН дійшли консенсусу: інтереси безпеки ФРН наразі не вимагають подальшого розширення ані ЄС, ані НАТО. Річ у тім, що в часи холодної війни Німеччину було поділено на дві ідеологічно ворожі держави, належні до двох провідних військових блоків, і у випадку перетворення війни на «гарячу» саме

ФРН і НДР стали би полем бойових дій із використанням ядерної зброї – нині ж, після розширення ЄС та НАТО на схід, Німеччина майже зусібіч оточена дружніми державами, які вже належать до Союзу та Альянсу.

У ФРН вважають за необхідніше поглиблювати інтеграції, «перетравлюючи», так би мовити, вже прийняті країни; посилювати внутрішньо-союзну співпрацю; вирівнювати відносний економічний, фінансовий і військовий потенціал кожного з членів обох альянсів. Винятком можуть бути хіба невеликі балканські країни, на кшталт Хорватії чи Чорногорії, яких можуть прийняти до НАТО та ЄС з міркувань розбудови колективної безпеки на Балканах. Адже ці держави з ХІХ ст. німецьке суспільство розглядає як таке собі небезпечне джерело конфліктів, що в перспективі мають тенденцію поширюватися на сусідні країни, сягаючи Німеччини (пригадаймо, скажімо, «вбивство в Сараєво», яке запустило ланцюжок подій, що призвели до Першої світової війни).

Тому, підтримуючи євроінтеграційні прагнення України, німецьке керівництво наголошує на прямому зв'язку між перспективою членства в ЄС та успішністю реформ [21]. Це має відтермінувати вступ України до Євросоюзу на невизначений час. ФРН брала активну участь у готуванні й підписанні Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС 1994 року [28] та Хартії про особливе партнерство із НАТО 1997 року [29].

Однак, зважаючи на події Революції гідності та Євромайдану, спочатку Бундесрат (26 березня 2015 року), потім Бундестаг (8 травня), а тоді, нарешті федеральний президент (27 травня) ратифікували Угоду про асоціацію України з ЄС [27], підписану 21 березня та 27 червня 2014 року. Такий довгий термін очікування був пов'язаний із безуспішною спробою Німеччини за будь-яку ціну узгодити ратифікацію Угоди про асоціацію з російським керівництвом, яке вже тоді анексувало Крим і розпочало неоголошену війну проти України [11].

До того ж німецьку ратифікацію Угоди супроводжували роз'яснення та наголошення на тому факті, що, на відміну від аналогічних угод, які Євросоюз уклав у 1990-х роках із центральноєвропейськими країнами, Угода з Україною не містить положень про перспективу членства в ЄС. Водночас вона дає змогу зміцнити вплив Європейського Союзу на пострадянському просторі й збільшити обсяги економічної та секторальної співпраці з Україною.

Аналогічно діють німецькі політики й щодо перспективи українського членства в НАТО [17]. Побутує думка, що вступ нових незалежних держав із європейської частини пострадянського простору потенційно міг би знецінити ключову гарантію, яку надає участь у НАТО, — готовність усіх держав-учасниць згідно зі ст. 5 Північноатлантичного договору [43] надати всьляку можливу допомогу, якби якась із них стала жертвою агресії з боку

держави, що не належить до Альянсу. Тому участь пострадянських держав у НАТО слід обмежити державами Балтії і, можливо, колишньої Югославії, не вступаючи в серйозну конфронтацію з Російською Федерацією.

Саме спротив ФРН, Великої Британії та Франції на Бухарестському саміті НАТО у квітні 2008 року [1] не дав змоги Грузії та Україні приєднатися до Плану дій щодо членства (ПДЧ) [42], а отже й просунутися на шляху євроатлантичної інтеграції. Проте цей підхід не врятував країни НАТО від нових військових викликів із боку РФ, яка, скориставшись безпековим вакуумом, розв'язала війну спочатку в 2008 році проти Грузії, створивши з прилеглої до Росії частини її території невизнані квазінезалежні державні утворення – Абхазію й Південну Осетію.

У 2014 році, діючи за аналогічним сценарієм проти України, Росія пішла ще далі, просто анексувавши український Крим й створивши в окремих районах Донецької та Луганської областей маріонеткові «народні» республіки. Нечувані після Другої світової війни кроки – приєднання Криму до РФ та російська окупація частини Донбасу – змусили ФРН частково переглянути свої позиції, впровадити санкції проти Російської Федерації та розпочати посередництво спочатку в Женевському, а потім у Нормандському форматі. Проте позиція її керівництва щодо перспективи членства України в НАТО майже не змінилася.

Глибоко закорінений на підсвідомому рівні страх перед Росією після її перемоги у Другій світовій війні, а також сорокарічний поділ Німеччини стали частиною політичної культури німців. Саме це пояснює своєрідний консенсус між політичними силами Німеччини: мовляв, інтеграція України до НАТО – це деструктивна політика, яка може схилити Росію до непередбачуваних дій.

І таку думку поділяють громадяни ФРН: за цим показником німецькі суспільні настрої б'ють усі негативні рекорди порівняно до настроїв у інших країнах НАТО. Майже 60% німців не підтримують прийняття України до НАТО, тоді як навіть у сусідній Франції більш ніж половина громадян не заперечує проти цього. І це не все: від часів Бухарестського саміту, коли Україні та Грузії відмовили в отриманні ПДЧ ситуація лише погіршилася. Більшість німців вважають, що Росія має цілком легітимні інтереси у своєму найближчому оточенні на пострадянському просторі, а решта нових незалежних держав мусить ураховувати ці інтереси у своїй зовнішній політиці й не дратувати «великого» сусіда [4].

Водночас досвід подолання нацистської та комуністичної диктатур робить Німеччину чутливою до проблем демократичного врядування. Розуміння важливості європейської інтеграції як засобу підтримання миру та безпеки в Європі у німецькому суспільстві загальноновизнане. Не дивно, що під час Євромайдану політики з ФРН брали активну участь у переговорах

ному процесі в Києві, на якому обмірковували вихід із кризової ситуації, неодноразово зустрічалися як із представниками злочинного президента-узурпатора В. Януковича, так і з лідерами Майдану.

Коли під час Революції гідності прибічники проросійського антинародного режиму почали застосовувати зброю проти демонстрантів, міністри закордонних справ Німеччини, Франції та Польщі прибули до Києва, щоб виступити посередниками для припинення кровопролиття. Проте угода, якої було досягнуто внаслідок тривалих перемовин, врешті-решт привела до втечі президента Януковича та його найближчих поплічників.

Після втечі експрезидента німецькі політики надавали широку підтримку європейському виборові України, пошукові шляхів подолання кризи. Відтоді Німеччина стала однією з головних союзниць й помічниць України у реформуванні державного управління та економіки. Різко зросла кількість двосторонніх візитів на рівні очільників держав і урядів, а також міністрів закордонних справ. Скажімо, тільки у 2014 році тодішній міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєр відвідав Київ шість разів [21].

Німеччина також збільшила обсяг фінансування України. Нині, окрім значної частки у фінансуванні від Євросоюзу загалом, Німеччина надає ще й велику фінансову допомогу в межах двосторонніх відносин, вона стала однією з головних фінансових донорів України. Також ФРН сформувала експертну групу із державних секретарів у різних галузях, від сфери охорони здоров'я до сільського господарства, що створює можливості для проведення прямих обговорень на високому рівні питань подальшої співпраці [21].

Щоби сприяти безпосереднім відносинам між людьми, у 2014 році Німеччина ухвалила власну програму Східного партнерства, більша частина якої стосується України [9]. Улітку 2017 року на прохання України ФРН призначила колишнього прем'єр-міністра Саксонії Георга Мільбрардта спеціальним посланником із децентралізації, реформування державної служби та доброго управління [21].

Німеччина сприйняла неоголошену російську агресію проти України як загрозу тій системі військових союзів і регіональних об'єднань, що її наполегливо вибудовували німецькі політики від початку 1950-х років і яка тепер оптимально забезпечує реалізацію геополітичних і геоекономічних інтересів країни. Те, що Росія незаконно порушила міжнародно визнані кордони, стало для німецького керівництва «одним із величезних викликів сучасності» [12]. Німеччина, неухильно дотримуючись принципів збереження суверенітету та територіальної цілісності України, рішуче засудила російську агресію проти України 2014 року та анексію Криму.

ФРН відмовилася визнати входження Криму до складу Російської Федерації і, як неодноразово наголошували її повноважні міжнародні представники, не зробить цього в майбутньому [23; 21]. Повернення Криму

Україні та відмову від насильницьких територіальних змін у Європі відповідно до принципів ОБСЄ та Паризької хартії НБСЄ 1990 року [16] більшість парламентських німецьких політичних партій розглядають як свого роду «червону лінію» у відносинах із Російською Федерацією.

Російська агресія стала в Німеччині предметом парламентського обговорення. Депутати Бундестагу впродовж березня – квітня 2014 року [32] провели низку засідань щодо внутрішньої ситуації в Україні та російської агресії в Криму. Всі фракції визнали т. зв. референдум, який було проведено в АРК, таким, що суперечить українському законодавству, та засудили російську анексію Криму. Крім того, було визнано незаконним проведення «референдумів» у Донецькій та Луганській областях [9].

На засіданні Європейської Ради 17 квітня 2014 року за наполяганням ФРН було схвалено рішення про запровадження трьох рівнів санкцій проти Російської Федерації [36].

Однак українське керівництво не вжило у 2014 році адекватних заходів з метою не допустити відторгнення Криму від України, а у вересні 2017 року у ФРН відбулися парламентські вибори, які суттєво змінили співвідношення сил у Бундестазі. Представлені в німецькому парламенті окремі партії, переважно ліворадикального і правопопулістського спрямування (зокрема, «Ліві» і «Альтернатива для Німеччини», перша з яких традиційно пов'язана із Росією, а друга отримує матеріальну, фінансову і, не в останню чергу, дипломатичну підтримку з боку РФ) на рівні повсякденної практичної політики стали на позиції добре відомого з історії курсу «Realpolitik». Вони підтримали анексію Криму та приєдналися до російських звинувачень на адресу післямайданного українського керівництва, згадуючи й «український націоналізм», і «політичний радикалізм», а також обстоюючи необхідність урахувати національний склад населення півострова, де більшість складають етнічні росіяни. Їхні представники всупереч міжнародному праву почали відвідувати окуповані території [32].

До них готові приєднатися інші «Russlandverstehers» («ті, хто розуміє Росію»), зокрема з німецького бізнесу, який має збитки через накладені на Російську Федерацію санкції, та профспілок, члени яких працюють на відповідних підприємствах. За правління колишнього професійного розвідника В. Путіна, який спеціалізувався на «німецьких справах», Російська Федерація послідовно створила добре налагоджену систему зв'язків із німецьким істеблішментом майже в усіх сферах суспільного життя. Це ілюструє добре оплачувана праця Г. Шредера, який із 2017 року обіймає посаду голови ради директорів «Роснефті» [39], а з далекого 2006-го – голови комітету акціонерів (ради директорів) «Nord Stream AG» – дочірнього товариства російського «Газпрому», яке керує «Північним потоком 2» [37]. Показово, що Г. Шредер – лідер Соціал-демократичної

партії Німеччини (СДПН), а також був федеральним канцлером ФРН протягом 1998–2005 років. Тож очевидно, що у складі обох урядових партій – блоку ХДС/ХСС і СДПН – не забракне людей, готових відійти від принципів міжнародного права, щоб умиротворити Росію та продовжити з нею взаємно вигідну економічну співпрацю.

Водночас на офіційному рівні, хай і не надто активно, Німеччина й далі підтримує інтереси України у кримському питанні, зокрема, обстоюючи необхідність захисту прав людини на окупованому півострові.

Слід зазначити, що Німеччина у безпрецедентному, за визначенням її державних службовців, масштабі долучилася до мирного врегулювання збройного протистояння в окремих районах Донецької та Луганської областей, яке спровокувала Росія [21].

Під час відзначення 70-ї річниці висадки союзних військ в Нормандії, 4 червня 2014 року Німеччина разом із Францією започаткувала т. зв. Нормандський формат, що створив можливості для діалогу та припинення вогню між Росією і Україною. У серпні 2014 року Нормандський формат довів свою ефективність і багато зробив для стримання кровопролиття (т. зв. Мінськ–1 [19]). У лютому 2015 році під час переговорів у столиці Білорусі Мінську він перетворився на ексклюзивний механізм, що дав змогу укласти угоду про засади мирного врегулювання протистояння (т. зв. Мінськ–2 [6; 8]).

Зрозуміло, що «Мінські угоди» не були досконалі для української сторони, оскільки стали результатом переговорів за складних умов безпосереднього вторгнення Росії на територію України, а також компромісу з державою-агресором, військовий потенціал якої у багато разів потужніший за військові можливості України. Проте значення «Мінських угод» полягає в тому, що вони поклали кінець повномасштабним бойовим діям і уможливили регулярні перемовини в майбутньому.

Регулярні заяви Німеччини про безальтернативність Мінського процесу й «Мінських угод» наочно демонструють, що ФРН намагається в сучасних умовах застосовувати традиційну для неї стратегію мультилатералізму та пошуку багатосторонніх розв'язків складних міжнародних питань, а також прагне обмежитися використанням інструментів лише з арсеналу «м'якої сили».

Розглядаючи «Мінські угоди» як міжнародно визнаний пакет домовленостей із урегулювання збройного протистояння на Донбасі, Німеччина активно долучилася до створення Тристоронньої контактної групи (ТКГ) за участю України, Росії та ОБСЄ як посередника. ТКГ регулярно збирається в Мінську для обговорення практичних заходів із недопущення ескалації між Україною та псевдодержавними утвореннями «ДНР» та «ЛНР», що їх створила Росія, а також способів розв'язання супутніх проблем, які виникають у політичній, гуманітарній та економічній сферах.

Попри всю недосконалість функціювання механізму Мінської ТКГ (адже на лінії вогню щоденно гинуть все нові й нові українські громадяни, а Росія неодноразово використовувала і використовує «Мінські угоди» для «повзучого» просування терористичних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» углиб території України), Німеччина підтримала такий шлях мінімізації наслідків воєнних дій і далі провадить дипломатичну діяльність з метою досягнення «мирного розв'язання збройного конфлікту», який підіграє Росія, та подолання «наймасштабнішої кризи довіри у євроатлантичному регіоні» з часів закінчення холодної війни у дев'яностих [21].

Німецька протидія агресії виявилася для росіян вельми неочікуваною, оскільки Росія послідовно намагалася перетворити Німеччину на центр свого впливу в Західній Європі, надаючи преференції німецькому бізнесу та залучаючи німецьких політиків до власних проєктів. Попри все, Німеччина очолила зусилля країн Західної Європи щодо припинення російської агресії.

Німецькі дії, спрямовані на виконання «Мінських угод», мають на меті припинення бойових дій на Сході України та відновлення суверенітету України на всій її території мирними засобами. Як наголошують німецькі дипломати різного рівня, Німеччина очікує від усіх сторін, зокрема й од України, інтенсивних і конструктивних дій у реалізації Мінських домовленостей. Схвалені в Мінську заходи (припинення вогню, відведення важкого озброєння та виконання політичної частини домовленостей) розглядають як шлях до розв'язання проблеми, погоджений із усіма задіяними сторонами [20].

Водночас у питанні черговості кроків, які необхідно здійснити відповідно до документа, Німеччина готова піти на поступки Російській Федерації. Річ у тім, що повноважні представники ФРН бачать «відновлення контролю України над усією її територією на Сході та над державним кордоном із Росією» лише останнім до виконання узгодженим пунктом «Мінських угод» [20]. Зрозуміло, що такий підхід рішуче суперечить державним інтересам України, адже тоді Росія здобуває контроль за формуванням нових легітимних органів влади в окупованих районах Донбасу, а самі вони перетворюються на інструмент російського політичного впливу в Україні та недопущення її подальшого інтегрування до ЄС та НАТО.

Тому німецька дипломатія наголошує, що альтернативи «Мінську» немає, а ті, хто хотів би відмовитися від нього, мають запропонувати реалістичний план урегулювання іншим, але мирним шляхом [20].

Оскільки мета німецької дипломатії – це відновлення територіальної цілісності України, ФРН регулярно висловлює занепокоєння через процес посилення сепаратистських тенденцій на Донбасі: злодійську експропріацію українських підприємств, яку здійснили установи сепаратистів; визнання в Російській Федерації паспортів і документів цивільного стану громадян, що їх видають у сепаратистських регіонах, а також запрова-

дження російського рубля як офіційного платіжного засобу в «ЛНР». Але незадоволення з німецького боку викликають і окремі дії українського уряду, зокрема, припинення товарообігу з окремими районами Донецької та Луганської областей [20].

На наш погляд, такий німецький підхід також більше відповідає інтересам Російської Федерації, мета якої – повернути т. зв. народні республіки в Україну як автономні утворення із правом вето на будь-які рішення українського уряду, а надто такі, що стосуються зовнішньополітичного курсу та вибору союзників. Це перетворить їх на важіль російського тиску. Проте ФРН наголошує, що створення «замороженого конфлікту» суперечить меті Мінських домовленостей, тому про автономію ОРДЛО не може бути й мови [20].

У безпековій сфері Німеччина надає допомогу Україні переважно в межах багатосторонніх програм, наприклад, через Консультативну місію (КМ) Європейського Союзу та Спеціальну моніторингову місію (СММ) ОБСЄ. Цьому, серед іншого, сприяло головування ФРН в ОБСЄ у 2016 році, яке відбувалося під девізом «Оновлення діалогу, відновлення довіри та безпеки». Німеччина й далі розглядає ОБСЄ як унікальний загальноєвропейський механізм запобігання конфліктам у цій частині світу. Окремо наголошено на ролі СММ ОБСЄ, яка, на думку німецьких дипломатів, відіграє «критично важливу» роль у врегулюванні збройного протистояння на Донбасі, зокрема в деескалації та роззброєнні [2].

Особливу увагу було приділено ситуації з біженцями в межах програми «Подолання причин переміщення – реінтеграція переселенців». Інші проекти було спрямовано на підвищення рівня працевлаштування внутрішньо переміщених осіб і будування для них житла. Також Німеччина стала найбільшим постачальником гуманітарної допомоги Донбасу, витративши протягом 2014–2017 років загалом 74,2 млн євро. Крім того, ФРН надала 55 млн євро на відновлення в охоплених бойовими діями окремих районах Донецької та Луганської областей комунальної інфраструктури та об'єктів, що їх використовують внутрішньо переміщені особи [21].

Важливим аспектом, пов'язаним із німецьким використанням інструментів арсеналу «м'якої сили», є підтримування трансформаційних процесів на пострадянському просторі. З цією метою Німеччина розгорнула в Україні цілу мережу представництв різноманітних державних та суспільних інституцій. За словами посла ФРН в Україні у 2016–2019 роках Е. Райхеля [21], в межах співпраці Німеччина зосереджує увагу на трьох основних напрямках: по-перше, це забезпечення сталого економічного розвитку; по-друге, підтримування процесів демократизації, розбудови демократичних інститутів, громадянського суспільства, сучасного державного управління та децентралізації; нарешті, по-третє, це підтримування проектів, пов'язаних із енергозбереженням та енергоефективністю.

У зв'язку із розширенням співпраці з Україною після Революції гідності та підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2016 році керівні органи ФРН розробили «План дій щодо України» [31] на 2017–2018 роки, який систематизував і впорядкував ту широку й різнобічну підтримку, яку надає Німеччина. Координатором виконання плану стало МЗС ФРН. У межах «Плану дій» німецький уряд секторально підтримував демократичний, державно-правовий та економічний розвиток України. Це стратегія, в якій взяли участь майже всі міністерства, партнерські організації та установи-виконавиці, економіка й громадянське суспільство. Поряд із заходами щодо підвищення енергоефективності та ресурсозбереження, розвитку інфраструктури й місцевого самоврядування Німеччина й надалі спрямовуватиме свою підтримку на громадянське суспільство, освіту й науку, розвиток масмедіа.

Активно розвивається економічна співпраця між двома державами. Німеччина – важливий ринок для українського експорту (посідає 3-тє місце серед країн ЄС), найбільше джерело українського імпорту серед країн Євросоюзу, а також одна із провідних іноземних інвесторок для України. За обсягами зовнішньоторговельних операцій із Україною ФРН перебуває на 2-му місці після Росії та на 1-му серед країн Європи. Прямі німецькі інвестиції в економіку України перевищують 6 млрд дол. США, за цим показником Федеративна Республіка посідає 2-ге місце після Кіпру серед країн, які інвестують в Україну. Німецькі інвестори представлені в Україні у багатьох галузях [9]. Після 2000 року найпотужніше ФРН інвестувала в оптову та роздрібну торгівлю, виробництво будівельних матеріалів, а також комплектувальних – до автомобілів [21].

В Україні діє близько 950 німецьких фірм та спільних підприємств (загалом понад 1200 фірм із участю німецького капіталу). Серед німецьких інвестицій в Україну є низка цікавих проєктів. Наприклад, виробник будівельних сумішей «Henkel» створив підприємство у Миколаєві на Львівщині; виробник будівельних сумішей «Knauf» заснував завод у Соледарі на Донеччині; виробник абразивів «Klingspor» започаткував виробництво у місті Великі Мости Львівської області; виробник електричних кабельних мереж для автомобілів «Leoni AG» має заводи у Коломиї на Івано-Франківщині та в селищі Нежухів на Львівщині; виробник кабелів «Forschner» створив підприємство у Сваляві Закарпатської області; теж на Закарпатті, у селищі Соломоново, автовиробник «Volkswagen AG» заснував підприємство «Єврокар»; корпорація «METRO Cash & Carry» відкрила 31 мега-маркет у 22 містах України тощо [9]. Також в Україні зареєстровано понад 250 представництв німецьких компаній [21]. Лише німецькі виробники деталей для автомобілів створили понад 30 тис. робочих місць переважно на заході України [9].

Суттєвою проблемою у двосторонніх відносинах стала активна підтримка з боку ФРН Російської Федерації у її прагненні побудувати в Балтійському морі газогін «Північний потік 2», адже Німеччина у перспективі має відмовитися від використання атомної енергії.

У цьому питанні Німеччину підтримують сусідні Нідерланди й Австрія. Компромісну позицію має Франція, з якою Німеччині 8 лютого 2019 року вдалося домовитися щодо змін «газової директиви» [14] ЄС у такий спосіб, що, хоча дію Третього енергопакету [26] ЄС і було поширено на газопроводи, які ведуть до Євросоюзу з третіх країн, але відповідальність за газогони з третіми країнами, такими, як Росія, лежить на тій країні ЄС, де газопровід вперше стикається з європейською мережею. У випадку «Північного потоку 2» такою країною є Німеччина, що зможе тепер на свій розсуд визначати його правовий режим.

Проти виступає передусім Україна, якій проєкт може і завдати економічного удару (за оцінками експертів, у випадку відмови Росії від укладення нових угод щодо транзиту російського газу через Україну до країн ЄС Україна втратить від 2,7 до 3,5 млрд американських доларів, що дорівнює 3–4% ВВП щороку), і суттєво погіршити її військово-політичне становище (побуває думка, що в ході неоголошеної російської інтервенції до окремих районів Донецької і Луганської областей стримувальним чинником для просування російських військ українською територією стала потреба забезпечити неушкодженість нафто- й газогонів, якими російська сировина доходить до європейських споживачів). Аналогічні побоювання висловлює Польща. Проти «Північного потоку 2» виступають також Данія та Балтійські держави [24].

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, можемо зробити декілька висновків.

1. Аналіз розвитку німецько-українських відносин протягом 27 років, які минули з часу проголошення незалежності Української держави, дає підставу твердити, що відбувається поступова інтенсифікація двосторонніх взаємин, пов'язана, на нашу думку, з поступовим входженням України в європейський політичний, економічний, культурний і, не в останню чергу, правовий та соціальний простір.

Визначаючи мотиви підтримки, яку Німеччина надає незалежній Україні, слід зазначити, що ФРН, як провідна в економічному, людському, а надто в політичному вимірі держава Євросоюзу, оточивши себе зусібіч дружніми й союзними державами, у другому десятилітті ХХІ ст. була змушена перейти до зміцнення мережі безпеки та співпраці в Європі, аналогів якій немає в жодному регіоні світу. Цю мережу було закладено завдяки ефективній діяльності на цих теренах Організації Північноатлантичного договору, Європейського Союзу, Організації з безпеки та співробітництва

в Європі й Ради Європи, що дала змогу уникнути значних збройних конфліктів та відносно мирно здійснити епохальні зміни кінця 1980-х – початку 1990-х років.

Цим прагненням відверто протистоїть реваншизм Російської Федерації, що прагне втримати на орбіті свого впливу окремі держави Балкан (загострюючи такими діями ситуацію в цій частині Європи) і всі пострадянські держави, навіть країни Балтії, з приєднанням яких до НАТО і ЄС Росія була змушена погодитися у 2000-х роках. Російський реваншизм перетворюється на головне джерело нестабільності й хаосу в регіоні, що суперечить політичній культурі німців.

Водночас ФРН, зовнішню політику якої за традицією здебільшого визначають економічні чинники (експортний характер економіки, зацікавленість в російській сировині й особливо в енергоносіях, необхідність забезпечення енергобалансу країни після «відмови від атомної енергії» тощо) і яка після Другої світової війни звикла уникати лідерства у військово-політичній сфері, щоб учергове не пробуджувати занепокоєння в сусідів, не може взяти на себе роль військового лідера в боротьбі з російськими планами. Хоча очевидно, що Росія шляхом запровадження «контрольованого хаосу» прагне змусити пострадянські країни повернутися до своєї сфери впливу. З тих самих причин Німеччина на сучасному етапі не може допустити інтегрування пострадянських країн, зокрема України, безпосередньо до складу Євросоюзу. Це змушує ФРН і далі використовувати у своїй політиці інструменти, які традиційно належать до «м'якої сили».

Такий підхід робить німецьку позицію дуже вразливою. А надто в умовах, коли адміністрація американського Президента Д. Трампа намагається примусити європейських союзників у НАТО витратити більше (мінімум 2% ВВП) на оборону та порушує питання щодо доцільності захисту малих країн на кшталт Чорногорії, яка лише недавно приєдналася до Альянсу. Це руйнує довіру всередині НАТО. А саме довіра – найважливіший суспільний ресурс цього військово-політичного блоку.

2. Характеризуючи роль ФРН у трансформаційних процесах в Україні, слід сказати, що, Німеччина, поряд із США, надає найсистемнішу трансформаційну допомогу Україні, яка розпочалася ще до проголошення української незалежності у 1991 році. Перетворення в Україні відбуваються дуже повільно, а їх перебіг ускладнюють тенденції до формування кланово-олігархічної держави, проте широкий спектр трансформаційних інституцій, який створила Німеччина, загалом працює достатньо ефективно.

3. Неоголошена російська агресія проти України та російська анексія Криму в 2014 році наочно продемонстрували, що силові політичні чинники й далі залишаються ключовим засобом міжнародної політики. За допомогою військових Росія фактично зробила спробу підірвати й перебудувати на свою

користь міжнародний порядок, що склався після закінчення холодної війни минулого століття. Виявилося, що схильна до несилкових засобів і використання переважно «м'якої сили» дипломатія ФРН у таких умовах не змогла знайти поміж своїх мультилатеральних інструментів такі, що допомогли б адекватно протистояти порушникові міжнародного миру й безпеки. А надто коли цей порушник має другий за величиною у світі арсенал ядерної зброї, найчисельніші та найпотужніші збройні сили серед європейських держав і місце постійного члена Ради Безпеки ООН. Політика економічних санкцій проти Російської Федерації, яку активно підтримує Німеччина, участь разом із Францією в організації у Мінську нарад Тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації на Сході України, залучення СММ ОБСЄ до спостереження за ворожими сторонами на запрошення уряду України – усе це сприяло і сприяє поступовій деескалації (чи, у всякому разі, зменшує ймовірність загострення) збройного протистояння на Донбасі. Але не розв'язує кардинальної проблеми – відновлення українського контролю над окремими районами Донецької і Луганської областей та АР Крим і їх повернення під державний суверенітет України. Тому, аналізуючи німецький досвід, можна стверджувати, що мультилатеральні підходи й інструменти «м'якої сили» виявляються ефективними в довготривалій перспективі та неефективними у короткотривалій, а надто коли конфлікт провокують агресивні держави.

4. Можна погодитися з думкою тих політологів, які переконані, що українського вектора не було чітко концептуалізовано в системі зовнішньої політики ФРН до російської агресії 2014 року, а отже Німеччина взяла курс на політичне підтримування України саме в умовах російської агресії. Це призвело до трансформації українсько-німецьких зв'язків: у їхніх межах постав політичний вимір, пов'язаний як із урегулюванням ситуації на Сході України, так і зі взаємодією у сфері безпеки та імплементацією Угоди про асоціацію з ЄС. Російська агресія проти України стала чинником трансформування механізмів політичного діалогу між ФРН та Україною.

Вона також поставила на порядок денний міжнародної політики членство України в НАТО, проти чого рішуче заперечує ФРН. Поки що в Німеччині немає впливових політиків чи лідерів думок, які могли б обґрунтовано роз'яснити своїм співвітчизникам відповідність такого кроку інтересам самої Федеративної Республіки. Вочевидь, обом країнам необхідно виходити на новий рівень діалогу в секторі безпеки та оборони. Оскільки не лише Україна, але й Німеччина інтенсивно реформує свої збройні сили, взаємний обмін досвідом у цій царині за участю держслужбовців, військових та представників громадянського суспільства, багато з яких вимушено набули військового досвіду, ставши на захист своєї країни від російської агресії, міг би сприяти покращенню взаєморозуміння та збільшенню готовності німецького суспільства бачити Україну в НАТО, а тоді – і в Європейському Союзі.

1. Блок НАТО разошелся на блокпакеты [Електронний ресурс] // Коммерсантъ. – 2008. – № 57. – Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/877224>
2. Вайль К. «Німеччина — один з найважливіших партнерів України» // Україна Дипломатична. – Київ, 2016. – С. 307–402.
3. Гассельбах К. Якими будуть пріоритети зовнішньої політики Німеччини в 2019 році [Електронний ресурс] / К. Гассельбах, О. Йолкіна // Deutsche Welle. – 2018. – 27 грудня. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/якими-будуть-пріоритети-зовнішньої-політики-німеччини-в-2019-році/a-46874614>
4. Гетьманчук А. Україна-Німеччина. Аудит зовнішньої політики (Дослідження) [Електронний ресурс] / А. Гетьманчук, С. Солодкий; Інститут світової політики // Главком. – 9 лютого 2016. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/330901-ukrajina-nimechchina.-audit-zovnishnoji-politiki-doslidzhennja.html>
5. Гуцал С. Роль Німеччини у формуванні стратегічних взаємозв'язків між провідними державами-членами ЄС: висновки для України: Аналітична записка [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/articles/700/>
6. Декларація Президента Російської Федерації, Президента України, Президента Французької Республіки і Канцлера Федеративної Республіки Німеччина про підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей, схваленого у Мінську 12 лютого 2015 року [Електронний ресурс] / Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-prezidenta-rosijskoyi-federaciyi-prezidenta-ukra-34695>
7. Европарламент предложил усилить санкции против России [Електронний ресурс] // Lenta.ru. – 2014. – 17 апреля 2014. – Режим доступа: <https://lenta.ru/news/2014/04/17/sanction/>
8. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений [Електронний ресурс] / ОБСЕ. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>
9. Кудряченко А.І. Німеччина / А.І. Кудряченко, В.В. Солошенко // Країни світу і Україна: енциклопедія в 5 т. / редкол.: А.І. Кудряченко (голова) та ін.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ: Фенікс, 2017. – Т. І: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа. – С. 323–360.
10. Мекель М. Урочиста промова на прийомі в Посольстві Німеччини в Україні з нагоди 25-річчя дипломатичних відносин. Київ, 7 лютого 2017 року // Україна Дипломатична. – Київ, 2018. – С. 436–444.
11. Меркель: ЄС найближчими днями підпише угоду про асоціацію з Україною [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 6 березня 2014. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/меркель-єс-найближчими-днями-підпише-угоду-про-асоціацію-з-україною/a-17480409>
12. Мир на Донбасі буде одним із завдань німецького уряду – Меркель [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 21 березня. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2426308-mir-na-donbasi-bude-odnim-iz-zavdan-nimeckogo-uradu-merkel.html>
13. Най Дж.С. Гибкая власть: как добиться успеха в мировой политике / пер. [с англ.] В.И. Супруна. – Новосибирск; М.: Фонд Социо-прогностических исследований «Тренды», 2006. – 221 с.
14. Новые правила. Совет ЕС утвердил обновленную газовую директиву [Електронний ресурс] // ЛІГА.net. – 15 апреля 2019. – Режим доступа: <https://biz.liga.net/ekonomika/tek/novosti/novye-pravila-sovet-es-utverdil-obnovlennuyu-gazovuyu-direktivu>
15. Офіційний візит Президента України до Федеративної Республіки Німеччина [Електронний ресурс] // Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. – 01.08.2018. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/all?date-from=01-08-2018&date-to=01-08-2019&page=18>
16. Паризька хартія для нової Європи [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058
17. Посол Німеччини сумнівається у швидкому вступі України до ЄС і НАТО [Електронний ресурс] // РБК-Україна. – 7 лютого 2019. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/posol-germanii-somnevaet-sya-skorom-vstuplenii-1549529615.html>
18. Президенты России и Франции сделали заявления для прессы и ответили на вопросы журналистов [Електронний ресурс] // Сайт Президента России. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/61336>
19. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П.Порошенко и инициатив Президента России В.Путина [Електронний ресурс] // Сайт ОБСЕ. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>
20. Райхель Е. Ми стоїмо на боці України // Україна Дипломатична. – Київ, 2017. – С. 427–435.
21. Райхель Е. Поглиблення партнерських відносин між Німеччиною та Україною // Україна Дипломатична. – Київ, 2018. – С. 423–431.

22. Рудь І. Візит Президента ФРН Ф.-В. Штайнмайєра до України: основні результати й оцінки експертів [Електронний ресурс] // Україна: події, факти, коментарі. – 2018. – № 11. – С. 30–34. – Режим доступу: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr11.pdf>
23. Смелов В. Ангела Меркель обвинила Россию в создании угрозы международной стабильности [Електронний ресурс] // ТАСС. – 13 марта 2014. – Режим доступа: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1042031>
24. Топалов М. Танці навколо труби. Все, що треба знати про «Північний потік-2» і ризики для України [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 13 квітня 2018. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/04/13/635956/>
25. Трамп пояснив, чому хоче повернути Росію у формат G8 [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 09.06.2018. – Режим доступу: [https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2477593-tramp-poasniv-comu-hoce-povernuti-rosiu-u-format-g8.html](https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2477593-trump-poasniv-comu-hoce-povernuti-rosiu-u-format-g8.html)
26. Третий энергетический пакет – пакет нормативных правовых актов, регулирующих газовую и электроэнергетическую отрасли ЕС [Электронный ресурс] // Энергореформа. – Режим доступа: <http://reform.energy/energopack>
27. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
28. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012
29. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002
30. Хто приїде на інавгурацію Зеленського? [Електронний ресурс] // BBC. – 18 травня 2019. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48324166>
31. Aktionsplan Ukraine – <https://kiew.diplo.de/blob/1238570/ce7a3e44c3f8115d95e08e999c036cb2/pdf-aktionsplan-data.pdf>
32. Bender J., Schmidt F. AfD-Politiker streiten um Krim-Reise // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 6 Februar 2017. – <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/afd-politiker-kritisieren-krim-reise-von-parteikollegen-15435809.html>
33. Beziehungen zu Deutschland. Politik. Wirtschaft. Kultur und Bildung. Stand: März 2017 / Auswärtiges Amt. – http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/RussischeFoederation/Bilateral_node.html
34. BMJV feiert 25 Jahre IRZ // Bundesministerium für Justiz und für Verbraucherschutz. – <https://kiew.diplo.de/ua-de/themen/weitere-themen/hlep-2017/1292830>
35. Bociurkiw M. Trump wants to welcome Russia back into G7. John McCain must be rolling in his grave // CNN. – August 24, 2019. – Available at: <https://edition.cnn.com/2019/08/24/opinions/g7-primer-bociurkiw/index.html>
36. Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine // Official Journal of the European Union. – March 17, 2014. – Available at: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:078:0016:0021:EN:PDF>
37. Gerhard Schroeder's Sellout // Washington Post. – December 13, 2005. – Available at: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/12/12/AR2005121201060.html?noredirect=on>
38. High Level Experts Programme (HLEP) 2019 // Deutsche Botschaft Kiew. – Available at: <https://kiew.diplo.de/ua-de/themen/weitere-themen/hlep-2017/1292830>
39. Kiselyova M. Russia nominates German ex-chancellor Schroeder to Rosneft board // Reuters. – August 12, 2017. – Available at: <https://www.reuters.com/article/us-russia-rosneft-board-idUSKBN1AS0FS>
40. Mye J.S. Soft power: the means to success in world politics. – New York: Public affairs, 2004. – 175 p.
41. Sanktionen kosteten die EU-Länder 30 Milliarden Euro // Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung. – http://www.wifo.ac.at/jart/prj3/wifo/resources/person_dokument/person_dokument.jart?publikation-sid=60666&mime_type=application/pdfitiki-doslidzhennja.html
42. The Membership Action Plan. – Available at: <http://www.nato.int/docu/handbook/2001/hb030103.htm>
43. The North Atlantic Treaty. – Available at: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
44. Weißbuch 2016 / Bundesministerium der Verteidigung. – <https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f-8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf>

Roman KRYVONOS,
*Associate Professor of the Department of International Regional Studies
of the Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ph.D. in Political Science*

WHAT UKRAINIAN DIPLOMATS NEED TO KNOW ABOUT GERMANY'S FOREIGN POLICY IN ITS RELATIONS WITH UKRAINE

Abstract. The article deals with the place of Ukraine in German foreign policy. The Federal Republic of Germany is a leading partner in the process of Ukraine's gradual entry into European and Transatlantic international institutions.

It is noted that the methods of conducting German foreign policy were formed during the «Cold War». This has led to the predominant use of tools, which Joseph Nye summarized in the concept of 'soft power'. However, Germany is faced with new challenges, such as, inter alia policy towards post-Soviet countries, including Ukraine.

The main interests of Germany in relation to Ukraine are considered. Firstly, it is the preservation of the independence, territorial integrity and effectiveness of Ukraine as an actor in international relations. Other important factors include the political consolidation of Ukraine, the implementation of reforms in the economy, public administration and other spheres of public life and support for the European integration of Ukraine as a powerful tool for the transformation of the country. However, Ukraine's admission to the European Union in the near future is not an option.

It is argued that part of the population and politicians in Germany believe that Russia has legitimate interests in the post-Soviet space. However, after the Revolution of Dignity in Ukraine, Germany gave wide support to the European choice of Ukraine and became one of the main allies and assistants of Ukraine in reforming public administration and economy. Germany was involved in Minsk-1 and Minsk-2. Emphasis is attached to the vigorous development of economic cooperation between the two states.

Summing up, the author draws several conclusions. Firstly, there is a gradual intensification of bilateral relations. Germany, along with the United States, provides Ukraine with transformational assistance, which began before the proclamation of its independence in 1991. Additionally, the undeclared Russian aggression against Ukraine and Russian annexation of Crimea in 2014 have amply demonstrated that political power factors continue to be the key tools of international politics. Ukrainian vector was not clearly conceptualized in the German foreign policy till the Russian aggression of 2014, and it was in the circumstances of the Russian aggression that Germany opted for political support to Ukraine.

Keywords. Ukraine, Germany, Russia, international relations.

Вікторія СОЛОШЕНКО,
кандидатка історичних наук, доцентка,
заступниця директора з наукової роботи
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОДОЛАННЯ ОБТЯЖЛИВОГО НАЦИСТСЬКОГО МИНУЛОГО У КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ ФРН (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ АРТУСТАНОВ)

Анотація. У статті досліджено питання подолання обтяжливого нацистського минулого Федеративної Республіки Німеччина. Основну увагу приділено звільненню від панування політики націонал-соціалізму у культурній сфері. Важливим складником вивчення історії нацизму є дослідження справи А. Вейнмюллера, донині невідомих архівних документів. Проаналізовано відверті кроки артустанов, їх основні інструменти, які є науковим підґрунтям для реалізації низки проектів щодо пошуку та розсекречення важливих архівних документів.

Ключові слова: Німеччина, аукціонні будинки «Адольф Вейнмюллер», «Ноймейстер», культурні цінності, незаконне переміщення, відчуження, націонал-соціалізм.

У Німеччині за останні десять років значно активізовано роботу з подолання наслідків політики націонал-соціалістичного панування в культурній сфері. Події Другої світової війни мали вкрай негативні наслідки для значної кількості митців, людей творчих професій, та для творів мистецтва, культурних цінностей. Це величезний масив злочинів – позбавлення приватної власності, дискримінація, переслідування і фізичне знищення мільйонів людей. Цілеспрямована державна стратегія нацистської Німеччини у період 1933–1945 років полягала у пограбуванні тисячолітніх надбань людства. Тоді німецька державна машина та її складники систематично діяли і проти власних громадян, втілюючи у життя злочинні цілі.

У статті висвітлено питання подолання обтяжливого минулого у ФРН на прикладі дослідження діяльності артдилерів, власників аукціонних будинків «Адольф Вейнмюллер» і «Ноймейстер». У цьому зв'язку важливою і невідомою для українських дослідників є діяльність відомого мюн-

хенського художнього аукціонного дому «Адольф Вейнмюллер» («Adolf Weinmüller»)¹, який заклав підґрунтя розвитку сучасного мистецтва в Мюнхені й аукціонного дому «Ноймейстер» («Neumeister»)².

Вважаємо за доцільне розкрити місце і роль аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер» у нацистській торгівлі творами мистецтва. Важливо підкреслити, що історія цього аукціонного будинку донині є малодослідженою.

Історичні аспекти артринку детально розкриті К. Герхенрьодером³, П. Ватсоном⁴, ці наукові розвідки було доповнено працями Г.П. Турнса⁵. Дослідники акцентують, що всі сучасні тенденції артринку мають свою багаторічну, а іноді багатовікову традицію та історію. Зарубіжна історіографія, присвячена проблемі викрадених та відчужених нацистами культурних цінностей, представлена широким колом досліджень учених різних країн світу В. Айхведе⁶, П. Грімстед⁷, Р. Денель⁸, У. Гартманна⁹, Н. Кислинської-Лобкович¹⁰, М. Хопп¹¹, М. Гоффманн¹², А. Хойс¹³, В. Рупперта, К. Фурмейстера¹⁴ та ін.

Варто підкреслити, що досвід ФРН у розв'язанні важливого завдання – подолання обтяжливого нацистського минулого через ідентифікацію та повернення розграбованого нацистами майна, культурних цінностей є неоціненним. Вирішення цього кола проблем протягом останніх десятиліть було поставлено на ґрунтовну державну основу. Виходячи з положень Вашингтонської декларації від 3 грудня 1998 року, Федеральний уряд об'єднаної Німеччини взяв міжнародне зобов'язання зробити свій внесок у дослідження походження та реституцію культурних цінностей¹⁵.

Ґрунтова робота триває щодо пошуків втрачених творів мистецтва, реконструкції колекцій, які проливають світло на історію творів мистецтва. Ба більше, з допомогою списків творів можна підтвердити справжність або виявити підробку. Німецькі державні музеї, архіви та бібліотеки для сприяння пошуку конфіскованих нацистами творів мистецтва підготували низку інформаційних матеріалів, які дозволяють знайти численні докази автентичності та перевірити право власності за період з 1933 до 1945 року. Адже у перші повоєнні десятиліття було приділено недостатньо уваги виявленню та поверненню культурних цінностей, втрачених за часів нацистського панування. Нині проблемою залишається дослідити долю багатьох предметів культури, які було конфіковано або викрадено у власників у 1933–1945 роках, або продано без згоди власника. Такі цінності недостатньо досліджено у світі та ФРН зокрема.

У цьому зв'язку варто згадати про відому виставку «дегенеративного мистецтва», яка проходила 19 липня 1937 року. На ній було продемонстровано майже 650 творів, конфіскованих з 32 музеїв Німеччини, експонували їх у 12 містах для понад 3 млн шанувальників мистецтва. А вже 20 березня 1939 року приблизно 5 тис. творів живопису і графіки було спалено в Берліні. Щодо решти творів, то частину з них було продано за кордон¹⁶.

Важливим кроком у подоланні політики нацистського минулого стало заснування у Німеччині (м. Магдебург) у 1998 році Координаційного бюро, пізніше Німецького центру втрачених культурних цінностей. Завдяки його створенню та діяльності з розшуку втрачених культурних цінностей наукові дослідження у цій площині якісно зросли. Співробітники центру займаються також створенням банку інформації про викрадені чи втрачені культурні цінності.

Важливим залишається зв'язок між змістом та цінністю твору мистецтва у науковому і економічному сенсі. Загалом артринок, тенденції та зміни, що відбуваються на ньому, потребують на сучасному етапі ґрунтовного опрацювання. Доволі часто торгівля вже сприймається не через економіку, а більше через мистецтво. Нині міжнародний артринок зарекомендував себе як важлива культурна і економічна галузь, у якій встановлено мільйонні рекорди продажу творів мистецтва.

Віденський аукціонний будинок «Доротеум» («Dorotheum») має понад трьохсотрічну історію і донині обіймає у німецькомовному просторі провідні позиції. Він найстаріший із головних аукціонів світу, який в рамках глобалізації світового ринку мистецтв відкрив нові представництва у деяких австрійських містах, у Зальцбурзі, а також інших містах Європи – у Празі й Мілані. Щорічно «Доротеум» проводить майже 600 аукціонів, велика частина з яких – щоденні «аукціони без каталогу» в палаці Доротеум. Під час аукціонних тижнів проводять продажі рідкісних творів образотворчого мистецтва – від робіт старих майстрів до стилю модерн і сучасного мистецтва¹⁷.

Досліджуючи діяльність аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер», варто більш детально проаналізувати біографію артдилера і колекціонера. Адольф Вейнмюллер народився у Фейстенхарі (Верхня Баварія). Був німецьким артдилером часів націонал-соціалізму і часів ФРН. У 1905 році А. Вейнмюллер розпочав навчання на державній службі у Бад Рейхенхалі. Під час Першої світової війни був солдатом Західного фронту, після чого у 1921 році повернувся до роботи і став незалежним артдилером у Мюнхені на Макс-Йозефштрассе. Однак про його артдіяльність у 1920-х роках є небагато відомостей. У 1931 році А. Вейнмюллер вступив до лав НСДРП (підтвердженням цього є членський квиток за номером 626358), тоді його кар'єра стрімко пішла вгору.

Адольф Вейнмюллер брав активну участь у переслідуванні артдилерів єврейського походження. Є листування, датоване 1935 роком, у якому повідомлялося, що протягом чотирьох тижнів вони зобов'язані закрити свою справу. Цей лист був прямо дотичний до А. Вейнмюллера. Так він позбавився єврейської конкуренції.

Підкреслимо, що бойкот 1933 року євреїв негативно вплинув на діяльність артдилерів, а пізніше і на підготовку у листопаді того ж року відпо-

відного закону про культуру. У Мюнхені – місті мистецтв, усі ліквідовані маленькі підприємства одночасно змушені були виставити свої товари на продаж. У такий спосіб євреїв було повністю витіснено з цієї важливої економічної і культурної сфери. Після того як артдилеру єврейського походження Х. Гельбінгу довелося закрити свою справу, 1936 року активніше розгорнув свою діяльність Мюнхенський аукціонний дім «Адольф Вейнмюллер». У наступні роки А. Вейнмюллер був поза конкуренцією. Клієнтами аукціонного будинку були відомі високопосадовці націонал-соціалісти – особистий секретар А. Гітлера М. Борман, впливові артдилери замовляли у нього об'єкти мистецтва для «спеціальної місії Лінц». Аукціоніст мав зв'язки з багатьма високопосадовцями націонал-соціалістами; безпосереднього знайомства з А. Гітлером у А. Вейнмюллера, певно, що не було. Він очолював Спілку німецьких торговців творами мистецтва та антикваріатом, також мав аукціонний будинок у Відні.

Вейнмюллер завжди був опонентом у наданні іншим ліцензій на ведення артторгівлі та на розширення діяльності і так засвідчував свою монополію у Мюнхені, а також радником різних установ та інституцій, таких як промислова та торгова палати. Після 1945 року не було нікого, хто міг би з ним конкурувати за перше місце в артторгівлі Мюнхена.

Варто зазначити, що американці після війни намагалися виступити із звинуваченнями проти А. Вейнмюллера і до 1948 року він навіть не отримав ліцензії. Однак довести, що він вів торгівлю відчуженими культурними цінностями, не вдалося, оскільки буцім-то документи згоріли під час повітряного нападу, а сам аукціонний будинок було зруйновано. Усі спроби завадити його діяльності наражалися на спротив, його свідченням вірили. Навіть після завершення війни він міг продовжувати робити свою звичну справу.

Наступником Адольфа Вейнмюллера був аукціоніст Рудольф Ноймейстер, який у 1951 році оселився в Мюнхені і вже у липні 1958-го викупив аукціонний дім «Адольф Вейнмюллер». Для Р. Ноймейстера аукціонний будинок А. Вейнмюллера був важливим. Малюнки, картини, графіка, порцеляна, прикраси, меблі – в аукціонному будинку мистецтв «Ноймейстер» у Мюнхені і нині зберігаються у досить великій кількості. Це численні твори мистецтва, датовані початком XV ст. і донині.

Важливо зазначити, що донька Рудольфа Ноймейстера Катрін Штоль у 2008 році перейняла справу батька і стала власницею «Ноймейстер». Прагнучи долучитися до справи подолання наслідків політики націонал-соціалізму в культурній сфері, К. Штоль відкрила доступ до закритих архівів аукціонного будинку «Ноймейстер» (наступник аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер»). К. Штоль здійснила незвичний крок – вона спонукала до наукового дослідження історії нацизму у сфері культури за допомогою вивчен-

ня справи архівних документів аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер». Це стало великим проривом у справі розкриття злочинів націонал-соціалістів і вагомим кроком у подоланні обтяжливого минулого у ФРН.

Слід також зазначити, що на такі відверті кроки донині не зважувався жоден аукціонний будинок Німеччини. К. Штоль, надаючи доступ до архівів, заклала підґрунтя для реалізації низки наукових проєктів щодо пошуку та розсекречення архівних документів про твори мистецтва. Катрін Штоль, дізнавшись, що аукціонний будинок «Адольф Вейнмюллер» має проблемну історію, запросила у 2009 році до виконання дослідницького проєкту Центральний інститут історії мистецтв у Мюнхені та Центр дослідження походження творів мистецтва в Берліні. Вагомим був внесок у цю непросту справу мистецтвознавців Майке Хопп та Уве Гартманна. Результати проведених досліджень були опубліковані та широко оприлюднені у травні 2012 року. Підтвердженням є спеціалізовані видання Центрального інституту історії мистецтв у Мюнхені і кандидатська дисертація М. Хопп «Арт-дилери в нацистській Німеччині. Адольф Вейнмюллер у Мюнхені та Відні»¹⁸. Перший робочий контакт між Катрін Штоль і Майке Хопп відбувся ще у 2008 році, і знайдені книги було передано для розсекречення та подальшого оцифрування.

Під час досліджень у Центральному інституті історії мистецтв у Мюнхені у 2016 році автору статті випала приємна можливість долучитися до нової пошукової атмосфери аукціонного будинку «Ноймейстер», послухати лекцію Катрін Штоль про історію і викриття злочинів націонал-соціалізму, роль відомих артдилерів Мюнхена 1930–1960 рр. і аукціонного будинку свого батька, власницею якого вона нині є. Тож К. Штоль спромоглася на такі важливі і рішучі кроки – розшукати і опитати свідків, знайти закриті документи і дослідити їх, розсекретити і оцифрувати. Така життєва позиція, її свідомі та слухні підходи до минулого уможливили головне – зробити висновки для нинішніх поколінь. Важливою особливістю, яку також слід наголосити, було й те, що цей пошуковий проєкт частково фінансовано її власним коштом.

У підвалі цього аукціонного будинку було знайдено вогнетривку шафу з документами, які проливають світло на всі збережені зв'язки аукціонних справ (маючи всі протоколи) також і повоєнного часу. Серед збережених документів знаходиться база даних. Вона містить 35 тис. записів, а якщо брати окремо, то це 150 тис. імен, номерів, цін відповідних творів мистецтва тощо. Зазначу, що ці облікові книги зі старого паперу, він недовговічний і частково у поганому стані. Тож Катрін Штоль вбачала найпершим завданням реставрацію документів, імператив їх подальшої оцифровки. То ж було повністю оброблено, оцифровано і транскрибовано 35 тис. документів.

Підкреслимо, що анотовані каталоги було знайдено у технічному приміщенні, в якому протягом року обертається близько 15 тис. об'єктів культури. «Однак ми ніколи не розраховували у виключно технічному приміщенні знайти такі важливі документальні джерела», – засвідчила К. Штоль¹⁹. Так, в аукціонному будинку «Ноймейстер» було оприлюднено сенсаційну знахідку: майже повноцінний архів аукціонних протоколів аукціонного дому «Адольф Вейнмюллер». Переважна більшість каталогів зараз анотовані та підписані від руки, важливо, що розкриті імена постачальників і покупців. Ці каталоги – оригінали документів діяльності будинку, анотовані екземпляри, де зазначені не лише постачальники, а й покупці творів мистецтва. Ця знахідка проливає світло на взаємозв'язки і дозволяє здійснити ретельний аналіз відповідних купівель та продажу. Документи не лише про аукціонний дім у Мюнхені, а також окремі аукціони віденських активів А. Вейнмюллера. Важливим є те, що мюнхенські документи без прогалин, але у віденських документах відсутні деякі каталоги. Знайдено одинадцять із вісімнадцяти каталогів, які є нерівномірно насиченими, і вони можуть дати важливі нові знання. Це означає, що нині можливо відтворити повну картину того, що було куплено, продано та запропоновано через аукціонний будинок. Загалом усе це розсекречено, хоча, звичайно, ще лишилося багато запитань щодо історії походження тих чи тих об'єктів.

Варто наголосити, що в аукціонному будинку «Ноймейстер» є три архіви, де зберігалися документи. Кожен із них по-своєму важливий. Розшукуючи документи, було проведено опитування співробітників, які багато років як вийшли на пенсію, щодо того, чи можливо знайти ще будь-які документи часів А. Вейнмюллера, чи вони взагалі є. Досвідчені архіваріуси суттєво допомогли у розв'язанні цього кола питань.

Навіть побіжно перевіривши документи, стало зрозуміло, що знайдено важливу інформацію, яка проливає світло на нові, актуальні події та випадки з минулого. Було з'ясовано, що є суттєві доповнення до цих документальних джерел.

Також є приклади, які підтверджують значні прибутки від поставок гестапо. А. Вейнмюллер завжди заперечував звинувачення на свою адресу, що гестапо його постачало. Однак, на підтвердження причетності А. Вейнмюллера до цього, німецькі дослідники знайшли докази, що поставки здійснювали протягом тривалого часу.

Націонал-соціалістами в Європі у період з 1933 до 1945 року було викрадено неймовірно велику кількість творів мистецтва – 600 тис.: із них 200 тис. у Німеччині та Австрії, 100 тис. у Західній Європі та 300 тис. у Східній Європі. Важливим є те, що близько 100 тис. екземплярів ідентифікованих творів мистецтва донині ще не повернуто законним власникам, вони знаходяться в офіційних і приватних колекціях різних країн світу. Тим часом мільярди

доларів як предмети мистецтва досі розкидані світом. Попри значні зусилля з реституції викрадених колекцій в Америці та Європі з часів Другої світової війни, майже 100 тис. об'єктів усе ще не знайдено²⁰.

Досліджуючи артдіяльність Адольфа Вейнмюллера, можна провести паралелі з Гільдебрандом Гурліттом, який досяг найбільших успіхів за часів панування націонал-соціалізму, але навіть після війни залишався працювати артдилером. Він залишив велику колекцію картин, про яку стало відомо лише у 2012 році. Цей мюнхенський скарб здивував світ і став «знахідкою століття». Протягом десятків років колекцію дбайливо оберігав його син Корнеліус Гурлітт.

Окрім всього іншого, це означає, що багато сучасних та минулих процесів мають бути досліджені, осмислені і висвітлені по-новому. Важливим залишається значення знайдених документів для дослідження періоду націонал-соціалізму.

Важливо розкрити і доволі вразливий бік проблеми – вже з'явилися заявники, які володіють фактами і вони можуть висувати чинні вимоги. Як саме ці вимоги задовольняти – складне питання. Основою є ці вкрай важливі документи щодо обставин чи особистостей, задіяних націонал-соціалістами. Артторгівля у Третьому рейху була задіяна у виявленні неарійської власності та культурних цінностей. Це питання є недостатньо висвітленою сторінкою нацистського терору. Мюнхенський аукціонний будинок «Ноймейстер» першим дозволив подивитися на речі крізь призму документальних джерел – і, як слушно зазначила мистецтвознавець Майке Хопп, першим поділився болючим досвідом. Впливові німецькі газети досить слушно повідомили широку громадськість про розсекречення архівів мюнхенського аукціонного дому «Ноймейстер».

Також завдяки доступу до історичних документів було реалізовано інший проєкт, який охоплював період вже після 1945 року. Здійснення цього проєкту дало змогу відстежити активність аукціонного дому в ті непрості часи панування нацистів. Клієнти, які втекли від А. Гітлера і нацистів до США, навіть за океаном у повоєнні часи позитивно відгукувалися про артдилера А. Вейнмюллера. Певно, не було підстав для того, щоб його односторонньо звинувачувати²¹.

Однак не варто забувати, що під впливом Голокосту та всіх незбагнених злочинів, скоєних гітлерівським режимом, процес подолання наслідків політики націонал-соціалізму гальмувався і проходив без такої наполегливості, як нині.

Підбиваючи підсумки, слід особливо наголосити, що досить важливим є досвід ФРН останніх десятиліть у справі подолання обтяжливого минулого, наслідків політики націонал-соціалізму в культурній сфері. Це стосується, зокрема, розшуку та реституції втрачених, викрадених чи незаконно відчуже-

них творів мистецтва. Неординарний та мужній крок власниці аукціонного дому – «Ноймейстер» К. Штоль цілком лягає у площину державної політики сучасної Німеччини у цій сфері. Таке нове ставлення у громадян ФРН до успадкованої від Третього рейху проблематики, реальні кроки відомого аукціонного дому в Баварії є слухним доповненням до наукового дослідження історії нацизму і його загарбницької політики у царині культури та мистецтва.

- ¹ Datenbank Kunst-und Kulturgutauktionen 1933–1945. Adolf Weinmüller Münchener Kunstversteigerungshaus. Adolf Weinmüller Wiener Kunstversteigerungshaus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lostart.de/Webs/DE/Provenienz/Weinmueller/Auktion Nav.html?cms_param=ANHAUS_ID%3D616100381%26node%3Dexpand
- ² Neumeister Münchener Kunstauktionshaus GmbH & Co [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.neumeister.com/>
- ³ Herchenröder C. Die Kunstmärkte. – Auflage 4. – München: Econ Verlag, 1972. – 336 s.; Herchenröder C. Die neuen Kunstmärkte. Analyse-Bilanz-Ausblick. – Verlag Wirtschaft und Finanzen. – Auflage 1, 1990. – 356 s.; Herchenröder C. Die Kunstmärkte im Wandel. Vom Jahrzehnt des Umbruchs in die Gegenwart. – Düsseldorf: Verlag Wirtschaft und Finanzen, 2000. – 352 s.
- ⁴ Watson P. From Monet to Manhattan: The Rise of the Modern Art Market. – London: Hutchinson, 1992. – 558 p.
- ⁵ Thurns H. P. Der Kunsthändler – die Wandlungen eines Berufes. – Munich: Hirmer Verlag, 1994. – 296 s.
- ⁶ Eichwede W., Zubkova E. Zur Anatomie des Kunstraubs: Die Kunst als Opfer deutscher und sowjetischer Politik im Zweiten Weltkrieg // Arspototo: Das Magazin der Kulturstiftung der Länder. – 2014. – № 4. – S. 25–29.
- ⁷ Kennedy Grimsted P. Art and Icons Lost in East Prussia The Fate of German Seizures from Kyiv Museums // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 2013. – Vol. 61. – № 1. – P. 47–91.
- ⁸ Dehnel R. Die Täter, die Opfer und die Kunst: Rückblick auf den nationalsozialistischen Raubzug // Osteuropa Kunst im Konflikt. Kriegsfolgen und Kooperation in Europa. – 2006. – № 1–2. – Januar-Februar. – S. 15–17.
- ⁹ Hartmann U. Immer noch Nazi-Raubkunst in Thüringer Sammlungen MDR Thüringen. – 8 February 2013, 7 February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lootedartcommission.com/PVLSVK53591>
- ¹⁰ Cieslinska Lobkowicz N. Gründe, Abgründe, Ansprüche Restitutionspolitik in Polen. Die Täter, die Opfer und die Kunst // Osteuropa Kunst im Konflikt. Kriegsfolgen und Kooperation in Europa. – 2006. – № 1–2. – Januar-Februar. – S. 263–287.
- ¹¹ Hopp M. Kunsthandel im nationalsozialismus: Adolf Weinmüller in München und Wien. – Köln: Böhlau Verlag, 2012. – 411 s.
- ¹² Hoffmann, Nikola Kuhn Hitlers Kunsthändler: Hildebrand Gurlitt 1895–1956, C.H. Beck, 2016. – 400 s.
- ¹³ Heuss A. Kunst-und Kulturgutraub: Eine vergleichende Studie zu Besatzungspolitik der Nationalsozialisten in Frankreich und der Sowjetunion. – Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 2000. – S. 385.
- ¹⁴ Ruppert W., Fuhrmeister C. Zwischen Deutscher Kunst und internationaler Modernität. Formen der Künstlerausbildung 1918–1968. – Bonn: Druckhaus «Thomas Mützer», BT Weimar, VG Bild-Kunst, 2007. – 260 s.
- ¹⁵ Washington Conference Principles on Nazi Confiscated Art. Diplomacy in Action. U.S. Department of State [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/p/eur/rt/hlcst/122038.htm>
- ¹⁶ Дегенеративное искусство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artworld.org.ua/ArtProm/Degenerativnoe_iskusstvo/
- ¹⁷ Крупнейшие аукционы Европы: где и когда? – Self made Trip [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://selfmadetrip.com/krupneyshie-auksionyi-evropi-gde-i-kogda/30.10.2016>.
- ¹⁸ Hopp M. Kunsthandel im nationalsozialismus: Adolf Weinmüller in München und Wien. – Köln: Böhlau Verlag, 2012. – 411 s.
- ¹⁹ Katrin Stoll Auktionshaus veröffentlicht Datensätze aus NS-Zeit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deutschlandfunk.de/raubkunst-auktionshaus-veroeffentlicht-datensaeetze-aus-ns.691.de.html?dram:article_id=287740; Schmitz C. Kellerfund von Auktionsprotokollen der NS-Zeit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deutschlandfunk.de/kellerfund-von-auktionsprotokollen-der-ns-zeit.691.de.html?dram:article_id=243416
- ²⁰ Entartete Kunst [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vam.ac.uk/content/articles/e/entartete-kunst/>; Nazi plunder [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Nazi_plunder; Why finding Nazi-looted art is a question of justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pbs.org/newshour/updates/why-finding-nazi-looted-art-is-a-question-of-justice/>
- ²¹ Entartete Kunst [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vam.ac.uk/content/articles/e/entartete-kunst/>

Viktoriiia SOLOSHENKO,
*Ph.D. in History,
Deputy Director for Research
at the Institute of World History of the NAS of Ukraine*

OVERCOMING THE BURDENSOME NAZI LEGACY IN GERMANY'S CULTURAL SPHERE (ON THE EXAMPLE OF THE GERMAN ART INSTITUTIONS)

Abstract. The article examines the problem of overcoming the burdensome historical legacy of Nazism in the Federal Republic of Germany. Particular attention is attached to the mitigation of the impact of National Socialism on the cultural sphere. An important aspect of studying Nazi history is the analysis of the Weinmüller case, previously unknown archival documents that shed light on the dark pages of German history.

The article discusses the place and role of the 'Adolf Weinmüller' art institution in Nazi art trade. It has been revealed that this famous art auction house laid the foundations for the development of modern art in Munich and paved the way for the "Neumeister" auction house. The author emphasizes that the provision of access to the private archives of the "Neumeister" auction house, which is the successor of 'Adolf Weinmüller,' was a breakthrough in solving national socialists' crimes and an important step in overcoming the consequences of totalitarianism in Germany. By opening access to the archives of the auction house, Katrin Stoll, the owner of "Neumeister", encouraged scholars to conduct a detailed study. It is important to note that no other auction house in Germany has ever dared to take such bold steps. In such a way, the scientific basis was laid for a number of projects aimed at finding and declassifying archival documents.

The author emphasizes that Germany's experience in dealing with such an important problem as overcoming the burdensome historical legacy of Nazism through identification and restitution of property and cultural values looted by the Nazis, is invaluable. In recent decades, the process of addressing this range of problems has been put on a solid governmental footing.

Keywords: Germany, auction houses "Adolf Weinmüller", "Neumeister", cultural values, collections, trafficking, alienation, National Socialism.

Михайло ІЛЬІН,
голова правління
Федерації всесвітнього миру в Україні

ПОШУКИ МИРНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА: ЧИМ КОРИСНИЙ ДОСВІД ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті йдеться про саміт, який відбувся у лютому 2019 року в столиці Південної Кореї – Сеулі. Автор окреслює питання мирного розвитку людства, що їх обговорювали учасники саміту, перелічує спікерів та виокремлює основні месиджі доповідачів. Представники численних народів і релігій висловили свою стурбованість через виклики, що нині стоять перед суспільствами, а надто в умовах кризи, у якій сьогодні перебуває Корейський півострів.

Автор також простежує спільні та відмінні риси між Південною Кореєю й Україною та узагальнює позитивний досвід розвитку Кореї, який може бути корисним для України.

Ключові слова: Південна Корея, науково-технічний розвиток, культура, політика, саміт.

На початку року, у лютому, 1200 учасників зібралися на саміті Федерації всесвітнього миру в Сеулі (Південна Корея), щоб обговорити питання мирного розвитку людства. Поміж них було 40 чинних і колишніх голів держав зі 110 країн світу. Гостей вітали Дік Чейні (віцепрезидент США 2001–2009 рр.) і Ньют Гінґріч (спікер Палати представників Конгресу США 1995–1999 рр.).

Доктор Томас Волш привітав учасників конференції та задав її тон. «Ми можемо творити історію, – сказав він. – Мир може запанувати лише тоді, коли задіяні всі верстви суспільства, а надто релігійні лідери. Мільярди вірян прагнуть до миру в усьому світі».

Двоє міністрів уряду з Корейського зовнішньополітичного відомства говорили про можливість возз'єднання Кореї. Вельмишановний Чо Мьон Їон, заступник Міністра закордонних справ, сказав, що й Північна, і

Південна Корея хочуть мирного об'єднання. В обох країнах святкують 100-річчя Руху 1-го березня, який ознаменував боротьбу за незалежність і утворення тимчасового уряду. «Сім'ї залишаються розділеними через ідеологічні розбіжності», – сказав міністр, але «в повітрі є дух надії, що півострів буде об'єднано».

Вельмишановний Ньют Гінґріч, колишній спікер Палати представників США (1995–1999 рр.), похвалив папу Івана Павла II і релігійних лідерів, які долучилися до змін у Москві, та сказав: «Релігійні лідери спроможні змінювати життя на краще та розв'язувати проблеми, які не вдається розв'язати політикам». Посилаючись на переговори з Північною Кореєю, він прокоментував: «Ми не просто хочемо, щоби не було ядерного півострова, ми хочемо релігійної свободи в усіх країнах».

Вельмишановного Діка Чейні було представлено як «людину, що відстоює мир». Він нагадав про свої численні візити до Південної Кореї, які здійснював і на посаді міністра оборони, і як віцепрезидент. Дік Чейні підтвердив: альянс США та Південної Кореї вижив тому, що вони мають «спільні цінності». Він цитував генерала Дугласа Макартура й Президента США Двайта Ейзенгавера, які згадували про мужність і жертву корейського народу. Він попередив, що режим Кім Чен Ина має «високу кваліфікацію у здобуванні поступок в обмін на ніщо» й застерігав американських переговорників проти повторення помилок минулого. Пан Чейні сказав: «Ми маємо бути відкритими до можливості, що Президент Кім серйозно поставиться до денуклеаризації». «США виконуватимуть свої зобов'язання. Північна Корея не має спекулювати на наших обіцянках Південній Кореї», – сказав він.

Перші леді Патріція Маррокін із Гватемали та Деббі Ременґезау з Палау говорили про гендерну рівність і про необхідність поваги та любові як основи світового миру. Вельмишановний Хосе Баррозу, який обіймав посади президента Єврокомісії (2004–2014) та Прем'єр-міністра Португалії (2002–2004), говорив про те, які корисні для регіонів неурядові організації та міждержавна співпраця.

Вельмишановний Карим Халілі, віцепрезидент Афганістану (2004–2014), подякував Федерації за можливість обговорити мир, безпеку та людський розвиток, а також наголосив на мирному діалозі. Віцепрезидент Халілі описав ситуацію на батьківщині: «Я приїхав із країни, яка була жертвою війни протягом останніх сорока років – і досі є». Причинами конфлікту він назвав радикалізм, помилкове тлумачення релігії, расизм та сектантство: «Афганістан – жертва радикалізму». Віцепрезидент закликав до обов'язкового поновлення загального діалогу на всіх рівнях.

Наступна сесія складалася з паралельних сесій Асоціації парламентаріїв за мир (IAPP) та Міжрелігійної асоціації за мир і розвиток (IAPD), які представляють багатосторонній підхід до миру та врегулювання конфлік-

тів. Спікер Парламенту Філіппін Хосе де Венесія, співголова IAPP, розповів, як Китай кидає виклик Заходу й перекладає «глобальне тяжіння з Атлантики на Тихий океан». Для Корейського півострова він запропонував план консолідації між двома країнами, схожий на моделі В'єтнаму та Німеччини: комерційні рейси, автомагістралі й загальну залізничну систему для двох Корей.

Представники різноманітних народів і релігій висловили свою стурбованість через виклики, що нині стоять перед суспільствами, а надто в умовах кризи, у якій сьогодні перебуває Корейський півострів. Водночас було висловлено глибоку вдячність Федерації всесвітнього миру та її співзасновниці Хак Ча Хан Мун за дух і програми, які сприяють справедливому та довготривалому миру на Корейському півострові й у світі.

Ті, хто мав змогу та бажання, 9 лютого взяли участь у Міжнародній конференції з питань миру на Корейському півострові, яку спільно організували газети «Segye Ilbo» і «Washington Times».

Із вітальним словом виступив Чон Хі Тхек, президент і генеральний директор «Segye Ilbo», і Томас П. Макдевітт, голова «Washington Times». Пан Чон повідомив, що газета святкує свій 30-річний ювілей. ЗМІ відіграють важливу роль в об'єднанні півострова. «Засоби масової інформації вкрай важливі для здійснення найважливішої мрії корейського народу – мрії про єдину Корею», – сказав він. Щойно Корею буде об'єднано, тоді «шлях до миру в усьому світі, якого прагне людство, буде відкрито».

Пан Макдевітт сказав: «ЗМІ мають бути совістю суспільства». Він високо оцінив відносини між Південною Кореєю та США. У наступні 30 років «Segye Ilbo» відіграватиме найважливішу роль в об'єднанні півострова й регіону.

Вельмишановний Лі Нак Йон, Прем'єр-міністр Республіки Корея, говорив про відносини між Південною та Північною Кореєю з часу проведення Олімпійських ігор. Лі Нак Йон висловив очікування, що наступний саміт між США й Північною Кореєю дасть конкретні результати. «Уряд Південної Кореї повністю підтримує саміт для досягнення найкращого результату». На його думку, щоби перебороти поділ на Корейському півострові, також потрібна міжнародна підтримка. «Південнокорейський уряд, за підтримки міжнародної спільноти, разом із США, Китаєм, Японією та Росією, неухильно й мудро працюватиме на прогрес у процесі встановлення миру на Корейському півострові».

Із Південною Кореєю нас розділяє 7000 кілометрів, наші культури та мови також різні, але українські науковці бачать паралелі в історії двох націй. Незважаючи на те що минуле кожного народу унікальне, між нашими країнами можна спостерегти деяку схожість: глобальні хвилі рівня цивілізованості, які здійсналися й спадали в просторі та часі [1].

Наприклад, уже в 3500–2000 роках до нашої ери на всьому Корейському півострові масово виробляють предмети гончарного промислу та поширюють їх згодом у регіонах Монголії, Маньчжурії та Приморського краю. Це нагадує нам трипільську культуру мідно-кам'яного та початку бронзового віків IV–III тисячоліть до н.е., що побутувала на землях від Прикарпаття до Дніпра [2].

Корею було поділено на Південну та Північну 74 роки тому таємною згодою між США та СРСР (правонаступницею якого є Російська Федерація). Згодом, 1948 року, було створено дві держави, а Корейська війна закріпила розкол країни. Можна провести паралель із війною на Донбасі, тільки ніхто не давав своєї згоди на те, що чужа країна контролюватиме частину нашої території. Досвід Кореї доводить: якщо конфліктну ситуацію не розв'язати відразу й справа доходить до появи нової держави, яку визнають у світі, то об'єднання країни може забрати десятки років. І зараз Корея залучає світовий досвід громадських організацій, членів урядів, релігійних діячів, засобів масової інформації для об'єднання країни.

На мою думку, те, що Південна Корея значно розвинутіша за Північну, відіграє не останню роль у перспективі їхнього возз'єднання. Республіка Корея показала позитивне зростання чисельності населення, із аграрної країни вона перетворилася на індустріальну.

Економіка Південної Кореї за підсумками 2018 року збільшилася на 3,1%. Це максимальні темпи зростання за три роки, як свідчать остаточні дані Банку Кореї. Інвестиції в будівельну сферу Південної Кореї 2017 року на тлі проведення зимових Олімпійських ігор у Пхенчхані підскочили на 7,6%, у засоби праці – на 14,6% (рекордне зростання за сім років). Споживчі витрати збільшилися на 2,6% (найбільший приріст за шість років). Зростання експорту, на частку якого припадає близько половини ВВП країни, склало 1,9%. Імпорт зріс на 7%.

ВВП у розрахунку на душу населення в Південній Кореї 2017 року зріс на 7,5% і досягнув 29,745 тис. доларів. У світі нині налічують усього дев'ять країн із населенням понад 20 млн людей, де ВВП на душу населення вищий за цей рівень. У 2018 році ВВП склав 2,7%. Південна Корея посідає 22-ге місце серед 50-ти країн із високими темпами зростання населення.

Корея багато уваги приділяє демографічній ситуації. Якщо 1960 року в Південній Кореї мешкало 25 млн людей, то на 2015 рік – понад 53 млн (територія України в 7 разів більша за корейську). Середня тривалість життя – 81,9 року (чоловіки – 77,5, жінки – 84,5). Робочі місця для такого численного населення забезпечує промислове виробництво.

Ця країна багато зусиль вкладає в освіту. Неодноразово відвідавши Південну Корею, я помітив, що культура нації там стала питанням державної політики. Такого «святого» ставлення до навчання своїх дітей я не бачив у жодній країні світу. Держава величезні кошти інвестує в розвиток потенціалу своїх громадян.

Які уроки ми можемо засвоїти з досвіду Кореї? Перший урок: саме розвиток людського потенціалу сприяє науково-технічному поступу та, як наслідок, зростанню економіки країни. Другий: ринкова економіка заохочує приватні бізнеси інвестувати в розвиток технологій [3]

Україні слід реально оцінити свою ситуацію та зрозуміти, на якому рівні ми перебуваємо. Чомусь на тлі піднесення патріотичних настроїв у нас збільшився потік заробітчан до країн ЄС, зросла кількість освітньої міграції. І невідомо, скільки з 37 тисяч українців, які навчаються за кордоном, повернуться на батьківщину. Чому 55% молоді має намір покинути Україну? Згідно з прогнозами, до 2050 року населення України зменшиться до 32 млн [4].

Історично Україна завжди була миролюбною нацією. Водночас українці вміли захистити свою культуру, територію та сім'ї. Зараз ми боронимо країну зі зброєю в руках, але важливо не забувати правильно виховувати своїх дітей, щоби вони стали чесними й гідними людьми з великими та вдячними серцями, аби вони залишалися відданими ідеалам і стали патріотами своєї країни, любили свою батьківщину й шанували українську спадщину. Щоби, повернувшись після навчання за кордоном, вони радо захотіли будувати нову Україну.

1. *Ткаченко В.* Рівень життя – не «манна небесна». Приклад Південної Кореї [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 08.02.2017. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2171628-riven-zit-ta-ne-manna-nebesna-priklad-pivdennoi-korei.html>
2. *Ткаченко В.* Україна–Корея: Історичні паралелі без екзотики [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 01.02.2017. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2167234-ukraina-korea-istorichni-paraleli-bez-ekzotiki.html>
3. *Ткаченко В.* Секрет інноваційного прориву Південної Кореї: досвід для України [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 22.02.2017. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2184059-sekret-innovacijno-go-prorivu-pivdennoi-korei-dosvid-dla-ukraini.html>
4. Українське суспільство: міграційний вибір. Національна доповідь / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2018. – 396 с.

THE SEARCH FOR THE PEACEFUL DEVELOPMENT OF HUMANKIND: HOW SOUTH KOREA'S EXPERIENCE CAN BE USEFUL FOR UKRAINE

In February 2019, approximately 1,200 participants gathered at the UPF World Summit in Seoul, South Korea, to discuss the issue of humanity's peaceful development. Among the participants there were 40 current and former heads of state from 110 nations. Guests were greeted by Dick Cheney, U.S. Vice President (2001–2009), and Newt Gingrich, Speaker of the U.S. House of Representatives (1995–1999). Dr. Thomas Walsh, Chair of UPF International, congratulated the participants and set the tone of the conference. 'We can make history,' he said. 'Peace can only come when all social strata are involved, particularly the religious leaders. Billions of believers aspire to a world of peace.'

Two government ministers from Korea's Office of Foreign Affairs spoke about the possibility of Korean reunification. Hon. Myong Gyon Cho, Deputy Minister for Foreign Affairs, said that both North and South Korea want to unify peacefully. The 100th anniversary of the March 1 Movement, marking the independence movement and the establishment of the provisional government, is commemorated in both countries. 'Families remain separated due to ideological differences,' the minister said, while adding that 'there is a spirit of hope in the air that the peninsula will be reunified.'

Hon. Newt Gingrich, former Speaker of the U.S. House of Representatives (1995–1999), praised Pope John Paul II and the religious leaders who contributed to changes in Moscow and said that 'religious Religious leaders have the power to change lives for the better and solve problems that politicians cannot.' Referring to talks with North Korea, he stated that 'we don't just want a denuclearized peninsula; we want religious liberty in all countries.'

Hon. Dick Cheney, Vice President of the United States (2001–2009), was introduced as 'a man who stands for peace.' The Vice President recalled his many visits to South Korea, when he served as secretary of defense and vice president. He confirmed that the U.S.-South Korean alliance, has endured because of 'our shared values.' He quoted Gen. Douglas MacArthur and President Dwight Eisenhower, who referred to the courage and sacrifice of the Korean people. He warned that Kim Jong Un's regime is 'highly skilled at extracting concessions in exchange for

nothing' and cautioned U.S. negotiators against 'repeating the failures of the past.' Mr Cheney said that 'we have to be open to the possibility' that Chairman Kim will take the denuclearization issue seriously'. 'The U.S. will honor its commitments,' he said. 'North Korea should not capitalize on our pledge to South Korea,' he said.

First Ladies Patricia Marroquín of Guatemala and Debbie Remengasau of Palau emphasized gender equality and the need for respect and love as the foundation for world peace. Hon. José Manuel Barroso, who served as President of the European Commission (2004–2014) and Prime Minister of Portugal (2002–2004), spoke about the important regional benefits of intergovernmental cooperation and non-governmental organizations.

H.E. Karim Khalili, Vice President of Afghanistan (2004–2014), thanked UPF for the opportunity to discuss peace, security and human development and for its emphasis on peaceful dialogue. Vice President Khalili described the situation in his homeland as follows: 'I am coming from a country that has been a victim of war in the past 40 years and still is.' He described the causes of conflict as radicalism, misinterpretation of religion, racism and sectarianism. 'Afghanistan is a victim of radicalism,' he said. The Vice President called for a new commitment to dialogue from everyone, at every level.

The next session was comprised of concurrent sessions of the International Association of Parliamentarians for Peace (IAPP) and the Interreligious Association for Peace and Development (IAPD), which represent a multi-track approach to peace and conflict resolution. Hon. Jose de Venecia Jr., Former Speaker of the Philippine House of Representatives and Co-Chair of IAPP, described how China is challenging the West and shifting 'global centre of gravity from the Atlantic to the Pacific.' Regarding the Korean Peninsula, Speaker de Venecia proposed a confederation between the two nations, similar to the model of Vietnam and Germany, with commercial flights, highways, and a common railway system for the two Koreas.

The representatives of many nations and various religions expressed their concern for the challenges facing our societies, particularly for the crisis affecting the Korean Peninsula today. At the same time, there was a profound sense of gratitude to UPF Co-Founder Dr. Hak Ja Han Moon and to UPF for the spirit and programs that foster just and lasting peace on the Korean Peninsula and in the world.

On February 9, those willing took part in the International Conference on Peace in the Korean Peninsula, jointly sponsored by the newspapers *Segye Ilbo* and *Washington Times*.

Welcoming remarks were given by Mr Jung Hee-taeg, President and CEO of *Segye Ilbo*, and Mr Thomas P. McDevitt, Chair of The Washington Times. Mr Jung announced that the newspaper is celebrating its 30th anniversary and noted the crucial role of media in the unification of the peninsula. 'The media are vital to fulfilling the Korean people's ultimate dream of a unified Korea,' he said. Once Korea is unified, 'the path of world peace that all humankind longs for will be opened widely.'

Mr McDevitt said, that ‘The media should be the conscience of society.’ He praised the relationship between South Korea and the United States. According to him, in the next 30 years, *Segye Ilbo* will play a key role in the unification of the peninsula and the region.

Hon. Lee Nak-yeon, Prime Minister of the Republic of Korea, spoke about the relations between the ROK and North Korea since the 2018 Winter Olympic Games, held in Pyeongchang, South Korea. ‘Overcoming division on the Korean Peninsula also requires international support, he said.’ ‘The South Korean government will steadily and wisely make progress for the Korean Peninsula peace process with support from the international community, including the U.S., China, Japan and Russia.’

Ukraine is 7,000 kilometers (more than 4,000 miles) away from South Korea, and we have a different culture and language, but Ukrainian scholars see parallels in the histories of the two nations. Despite the fact that the history of each nation is unique, in the two countries there is a similarity in the rise and fall of global waves of civilization [1].

For example, as early as between 3500 BC and 2000 BC, throughout the Korean Peninsula saw the wide spread of pottery items, which subsequently spread into Mongolia, China’s Manchuria and Russia’s Primorsky Krai. This reminds Ukrainians of the age of the Trypillian culture of the fourth to the third millennia BC, which existed in the area from Ukraine’s Precarpathian region to the Dniipro River [2].

Korea was divided into south and north 74 years ago by the secret agreement between the United States and the USSR (the legal successor of which is the Russian Federation). Subsequently, in 1948 two states were established, and the Korean War consolidated the split of the country. The situation is very similar to the conflict in Ukraine’s Donbas region, but nobody gave consent to a foreign country to control part of our territory. The experience of Korea proves that when it is not possible to resolve the conflict situation immediately and it comes to the emergence of a new state recognized in the world, the unification of a country can take dozens of years. And now Korea attracts the global experience of civic organizations, government members, religious figures, and the media to unite the country.

In our opinion, the fact that South Korea is much more developed than North Korea plays an important role in the prospect of unification of the countries. The Republic of Korea has shown an upward trend in population growth, while also transforming from an agrarian country to an industrial power.

South Korea’s economy grew by 3.1 percent in 2018. This is the maximum growth rate of three years, as the Bank of Korea’s final figures show. Investments in the construction industry of South Korea in 2017, against the backdrop of the Winter Olympics in Pyeongchang, jumped 7.6 percent, while labor resources

rose by 14.6 percent (a record rise for seven years). Consumer spending increased by 2.6 percent (the most significant increase over six years). The increase in exports, which accounts for about half of the country's GDP, amounted to 1.9 percent. Imports grew by 7 percent.

In 2017, GDP per capita in South Korea grew by 7.5 percent and reached \$29,745. According to experts, this indicator will for the first time exceed \$30,000 in 2018. In the world now there are only nine countries with a population of more than 20 million people where GDP per capita exceeds this level. In 2018, GDP growth amounted to 2.7 percent. South Korea is ranked 22nd out of 50 countries with high population growth rates.

Korea is paying a lot of attention to national demographics. If in 1960 the population in South Korea was 25 million, then by 2015 it was more than 53 million. (The territory of Ukraine is 7 times larger than the territory of Korea.) The average life expectancy is 81 years (77.5 years for men, 84.5 years for women). The employment opportunities for such a large population are provided by industrial production.

Korea is putting a lot of effort into educating the population. From my own experience of frequent visits to South Korea, I noticed that the culture of the nation has become a state policy. I have never seen such a 'holy' attitude to teaching children in any other country in the world. The state has invested heavily in developing the capacity of its citizens. Due to the emphasis on human resources, it becomes clear why South Korea has made significant progress in science and technology.

What lessons can we learn from the Korean experience? It is that the development of human potential contributes to scientific and technological development, and, consequently, to the economic growth of the country. The second lesson is that a market economy encourages private business to invest in development of technologies. [3]

Ukraine needs to take a sober look at its situation and understand at which level we are. For some reason, with the growing patriotic sentiment in the country, the flow of migrant workers to the European Union has increased, as has the educational migration. It remains unknown how many of the 37,000 Ukrainians studying abroad will return to their homeland. Why do 55 percent of young people intend to leave Ukraine? According to forecasts, by 2050 the population of Ukraine will decrease to 32 million. [4]

Historically, Ukraine has always been a peace-loving nation, but at the same time Ukrainians were able to protect their culture, territory and families. We are now protecting our country with weapons in our hands, but it is important not to forget to properly educate our children so that they become honest and decent people with a big and grateful heart, that they remain true to the ideals and become patriots of their country, love their homeland and respect Ukrainian heritage to gladly assume the task of building a new Ukraine after finishing their studies abroad.

Віктор АНДРУЩЕНКО,
доктор філософських наук, професор,
ректор НПУ імені М.П. Драгоманова,
президент Міжнародної асоціації ректорів
педагогічних університетів Європи

УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. У статті проаналізовано сутність української національної системи освіти, роль її провідних представників у створенні унікальної платформи, яка має важливе значення для розвитку європейського освітнього поля. Центром української освіти постає своєрідна аксіологічна платформа, яка дістала назву «педагогічна матриця». Саме вона є тією цінністю, яку прагнуть освоїти освітні системи інших країн світу.

Ключові слова: людина, освіта, культура, виховання, національна ідея, педагогічна матриця.

Педагогічна думка завжди корелюється з особистостями, які її презентують. Світову педагогіку представляють імена, які навечно ввійшли в історію педагогічного мислення й досі на часі. Весь світ знає й поважає таких видатних учителів людства, як Конфуцій, Платон і Арістотель, Ян Амос Коменський і Йоганн Песталоцці, Жан-Жак Руссо та Фрідріх Дістервеґ, Шалва Амонашвілі й чимало інших мислителів.

Кожен із них подарував людству оригінальну модель освіти та виховання – відповідно до потреб свого часу та на майбутнє. Є такі мислителі і в Україні. За ємним визначенням Шалви Амонашвілі, чотири представники української педагогіки входять у дев'ятку найвідоміших і найвидатніших педагогів світу: К. Ушинський, М. Пирогов, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Зрозуміло, їхні педагогічні погляди й концепції було сформовано не на порожньому місці. У їхніх витоках – глибока педагогічна мудрість української народної педагогіки, а також педагогічні надбання тих видатних мислителів, які заклали основи освіти та виховання в українському просторі, зокрема Ярослава Мудрого, Петра Могили, Григорія Сковоро-

ди, Михайла Драгоманова... На жаль, протягом майже всього часу перебування України в складі царської Росії й колишнього СРСР педагогічну спадщину цих і багатьох інших українських педагогів принижували або ж ідентифікували як надбання російської педагогічної думки. Нині настав час відродження української педагогіки, поширення її ідей у Європі й у світі. Маю намір висловити щодо цього свою попередню, можливо, не досить обґрунтовану, але, як на мій погляд, суттєво важливу думку.

Кожна національна система освіти має, з одного боку, характеристики, які відрізняють її од іншої (щось особливе, унікальне й неповторне, те, що робить систему тотожною саму собі); з другого – спільні риси, що поєднують її з іншою. Залежно від їхнього співвідношення, національні системи наближаються одна до одної або розходяться на відстані, що їх зумовлюють значення цих характеристик. Нерідко розбіжності такі суттєві, що родовий зв'язок освітніх систем ледь помітний. Буває й інакше – розбіжності стосуються лише певних сторін освітніх систем, і тоді вони зближуються, формують спільні підходи, норми, правила організації навчально-виховного процесу, поєднують свої зусилля, доповнюють одна одну. Сучасному європейському простору притаманна тенденція зближення та взаємодії освітніх систем. Нині вона набула форми Болонського процесу, долучення до якого вважають завданням, важливим для розвитку кожної національної системи освіти в європейському регіоні.

У зв'язку з цим суттєві такі питання: напрями й особливості трансформації національних систем освіти відповідно до єдиних європейських вимог; переваги та ризики цього процесу; його найближчі та віддалені (стратегічні) наслідки; збереження ідентичності національної системи освіти; ефективність освіти та особливості її розвитку в постболонському просторі. Спробую поміркувати над ними з огляду на їхнє значення для вітчизняної освітньої системи, досить знаної в Європі й у світі.

Українська освіта викристалізовувалась у процесі культурного розвитку українського народу під впливом усіх тих історичних суперечностей, які випали на його долю від заснування, розквіту та падіння Київської Русі й до наших днів. Вона увібрала в себе традиції перших парафіяльних, монастирських і братських шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академій, жіночих курсів, перших колегіумів та університетів. Розвиваючись у тісній взаємодії з європейськими підходами, українська освіта нерідко випереджала їх, а в деяких випадках навіть слугувала символом європейського просвітництва.

Незважаючи на впливи інших держав, які перманентно накочувалися на українство, духовним стрижнем української освіти завжди залишалась українська культурно-історична традиція, боротьбу за відродження й розвиток якої в усі історичні часи визначали як головний вектор духов-

ного розвитку нації. Власне, у горнилі цієї боротьби й було сформовано «педагогічну матрицю» української освіти – своєрідний базовий пласт, завдяки якому вона постає як оригінальна система, співмірна з аналогічними педагогічними моделями європейського освітнього простору.

Поняття «матриці» (від лат. *matrix* – начало, джерело) здебільшого побутує в точних науках, зокрема в математиці, квантовій фізиці, економіці, поліграфічній справі й у багатьох інших сферах теорії та практики. Для обґрунтування стратегічних напрямів розвитку застосовують, зокрема, матричні ігри, матричні моделі, матричний аналіз тощо. У педагогічній теорії поняття матриці позначає сформований у національній культурно-освітній традиції порівняно стійкий, внутрішньо збалансований базовий пласт педагогічної думки й досвіду, на основі якого відповідно до духу епохи будують історично змінний каркас сучасної освіти.

У більш-менш визначених контурах засади української освіти виокремилися в лоні народної культури за часів Козацької держави (XVII–XVIII ст.). У Гетьманщині та на Слобожанщині від другої половини XVII й до кінця XVIII ст. українську «педагогічну матрицю» утримували й розвивали Києво-Могилянська академія, Чернігівський та Харківський колегіуми, Переяславська та Глухівська семінарії. Кристалізацію «педагогічної матриці» в ці часи однозначно пов'язують із іменем мандрівного філософа-просвітника Григорія Сковороди. Трохи пізніше в Наддніпрянській Україні розпочинають історичну просвітницьку ходу Харківський, Київський та Одеський університети. І хоча їх було засновано як провідників «духу царизму» і, поза всяким сумнівом, вони цю функцію забезпечували, українська «педагогічна матриця» не лише не щезала з освітнього горизонту, а й набувала в ньому оригінального виявлення. У Київському університеті Св. Володимира її поборниками було Кирило-Мефодіївське братство, пізніше – М. Драгоманов і М. Грушевський. Ці ж ідеї поширювали Ю. Федькович, О. Духнович, К. Ушинський, А. Шептицький, С. Русова, І. Огієнко. Філософсько-культурологічне й світоглядне підґрунтя цих ідей визначили Т. Шевченко, І. Франко та Леся Українка. Царський уряд за такі погляди не лише переслідував, але й жорстоко карав.

Схоже ставлення влади до української «педагогічної матриці» спостерігали в Галичині, на Буковині та Закарпатті. Оскільки в той час означені землі повністю або частково було підпорядковано відповідно Австрії, Польщі та Угорщині, офіційна освіта перебувала під впливом ідеології цих держав. І все ж традиційна народна культура, а разом із нею й освіта, ніколи не зникали. М. Левицький, товариство «Учительська громада», боротьба за український університет у Львові, діяльність львівського товариства «Просвіта», просвітництво Ю. Федьковича, О. Поповича, С. Смаль-Стоцького на Буковині, єпископів Осипа де Камеліса, Мануїла

Ольшавського та Андрія Бачинського на Закарпатті зробили українське просвітництво в цих землях об'єктивною реальністю, делегували його основні ідеї в Європу. Натомість український освітній простір збагатився новітніми європейськими підходами.

У роки визвольних змагань національну матрицю освіти обстоювали І. Стешенко й Т. Лубинець, І. Огієнко та П. Холодний, Г. Шерстюк і С. Русова, С. Сірополко та Г. Ващенко. Саме тоді освітня хвиля, яку здійняли більшовики, набула форми «українізації». Здавалося, умови для розгортання української національної освіти нарешті були сприятливі. Однак хвиля – це не ріка й не море, вона накочується та щезає, потопаючи в прибережному піску чи розбиваючись об важке каміння. Згодом українізація перетворилася на формальність. Подальша уніфікація освітньої системи СРСР дедалі відчутніше «вимивала» з неї національний компонент. Тоталітарний режим знищував усе, що не відповідало його ідеологічній суті та спрямованості. «Педагогічну матрицю» української освіти фактично було «загнано в підпілля». Радянська епоха виявилася до неї немилосердною. Її підтримували, ховаючись од режиму, подавали в камуфляжній формі реалістично мислячі теоретики та педагоги-практики. Відкрито «переступати поріг дозволеного» наважувалися лише поодинокі сміливці.

Освіта в колишньому СРСР була дозована. Творчість допускали лише в дисциплінах природничого профілю. Заохочували технічні, будівельні та інші спеціальності. Де йшлося про ідеологічні пріоритети, про вільнодумство не могло бути й мови. Всі без винятку освітні новації, змістові й організаційні, підлягали жорсткій адміністративній регламентації. Передусім ці обмеження було спрямовано на національний базовий пласт освіти. Українська «педагогічна матриця» в радянські часи ледь жевріла.

Коли розпався Союз, кожна з держав, що утворилися на його руїнах, дістала лише частку колишньої досить потужної освітньої системи. Звичайно ж, зі своїми плюсами й мінусами. Саме тому кожна з новоутворених держав намагалася звільнитися від «минулих гріхів», відродити базові (матричні) елементи освіти, створити її власну національну систему. Цими ж шляхами рухалась і Україна. Унаслідок послідовних реформаційних кроків, що ґрунтувалися на відродженні національних традицій і залученні надбань передових країн світу, частка освітньої системи, яку ми дістали у спадок од СРСР, перетворилася на досить збалансований механізм, який загалом забезпечує пізнавальні й виховні потреби суспільства, держави та громадянина, загальноосвітню й професійну підготовку людини до життя, її виховання в дусі національних інтересів і загальнолюдських цінностей.

Рівень освіти українського населення – один із найвищих поміж країн Центральної та Східної Європи. Валовий показник охоплення навчанням

у ній становить 79,6% (для порівняння зазначу, що середній світовий показник – 65%; у високорозвинених країнах – 94%; у країнах Східної Європи та СНД – 77%). Зросла частка людей із вищою освітою. Населення стало «насиченіше» студентами та учнями. Кількість студентів на 10 000 населення в Україні становить 512 людей. Чоловіки й жінки в Україні мають до освіти рівний доступ.

Трансформована система української освіти цілком відповідає статусу національної й на рівних налагоджує взаємодію з відповідними системами освіти інших країн.

Щоправда, дехто розглядає українську «педагогічну матрицю» в дещо спрощеному вигляді, скажімо, як «народну педагогіку», доповнену «родинним вихованням», або ж як «етнопедагогіку» (сукупність емпіричних педагогічних знань і досвіду народу, виражену в його поглядах на навчання та виховання молодого покоління). Таке трактування для неї надто вузьке. Народне життя, його мова, історія, культура, народознавство, етнографія, мистецтво, наука тощо в українській «педагогічній матриці» завжди тісно взаємодіяли з найновішими вимогами й досягненнями світової педагогічної думки. «І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь...» – такою універсальною формулою описав цю змістовну парадигму української «педагогічної матриці» Т. Шевченко. Такою вона пройшла всіма сходами історичної еволюції й постає перед світом сьогодні.

Які ж характеристики української освіти вирізняють її поміж інших національних систем і які можна вважати «матричними»? Розгорнуту відповідь на це запитання можна знайти в педагогічних творах К. Ушинського та М. Драгоманова, С. Русової та Г. Ващенка, А. Макаренка та В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі та В. Захаренка, М. Стельмаховича й інших видатних українських педагогів, які послідовно, крок за кроком обстоювали їх своєю теоретичною та практичною педагогічною діяльністю. Звичайно, для цього потрібні час і терпіння. Тому, не претендуючи на повноту і вичерпність, я спробую сформулювати коротку відповідь. На мою думку, «педагогічна матриця» української освіти охоплює в собі передусім фундаментальні загальнолюдські цінності – працелюбство, повагу до землі, матері й родини, знання й пізнання, одвічно притаманні українському народу. Їй властиве наповнення ідеями «філософії серця» Сковороди та Юркевича, «народознавства й українознавства» Драгоманова та Ващенка, «державницького патріотизму» Грушевського, «народної педагогіки» й «національного виховання» Ушинського та Русової, «шкільного самоврядування» Макаренка, «людинолюбства й сердечності в ставленні до дитини» Сухомлинського.

Педагогічні погляди цих і багатьох інших видатних українських педагогів досі цілком реалістичні й перспективні для новітнього українського,

європейського та світового простору саме тому, що їх побудовано на високій науці, досвіді поколінь, народній педагогіці, культурно-історичній традиції. Вони – як неопалима купина: постійно відроджуються й сяють усе яскравішими барвами на кожному новому повороті історії.

Я думаю, що поміж сучасників в найузагальненішому й найповнішому вигляді «педагогічну матрицю» української освіти представив В. Сухомлинський. Його знамените кредо «серце віддаю дітям» – це узагальнене й розгорнуте педагогічно-світоглядне продовження української «філософії серця» Сковороди та Юркевича, реалізація цієї ідеї в царині педагогічної теорії та практики попри тоталітарні настанови й норми організації шкільної справи радянської доби. «Виховання серця, – писав В. Сухомлинський, – це цілий світ турбот і тривог, про які ми, дорослі, ніколи не повинні забувати. Я бачу своє найголовніше виховне завдання в тому, щоб у дитячій душі стверджувались співчуття, жалість, доброта до всього прекрасного, що є в світі, і насамперед до людини». Освітня система у В. Сухомлинського постала передусім як виховна, природо- й людинознавча, її завдання – формувати цілісну особистість. Розгортаючись на міцному фундаменті наукового знання, вона виховує людину та громадянина, зміцнює родину, об'єднує народ, утверджує віру, надію й любов як фундаментальні загальнолюдські цінності. Власне, у цьому й виявляється національний характер української освіти.

Німецька чи англійська системи «серце» дітям віддати не можуть. Не така в них ментальність, не така філософія. Німець (від М. Лютера, Ф. Меланхтона, І. Канта, Г. Гегеля й до Ф. Дістервега і Ф. Фребеля) швидше говоритиме про необхідність виховувати розум чи корелювати виховання з державною владою (Ф. Шлеєрмахер). Педагоги з Великої Британії (від Ф. Бекона, Г. Спенсера, Дж. Ланкастера, Дж. Локка й до М. Монтесорі) розмірковуватимуть про формування практичних (утилітарних) навичок, «виховання джентльмена», становлення малюків за допомогою старших учнів (белл-ланкастерська система), про практично-раціоналістичний підхід до освіти тощо. Американська традиція орієнтуватиме дитину на практично-прагматичне ставлення до життя, оскільки їй властива педагогіка «успіху», якого дитина має неодмінно досягти.

Українці ж говорять про освіту та виховання як про справу «серця» – становлення високої духовності, порядності, людяності, а вже тоді – всіх інших якостей особистості, насамперед базових – розуму, почуття й волі, необхідних для самостійного життя й діяльності. Філософія «серця», духовного життя, любові (згадаймо знамениту, але не дуже відому роботу П. Юркевича «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням Слова Божого») відображає той унікально «український дух», який лежить в основі національної культури, освіти й виховання.

Характерно, що в цьому ж напрямі та змісті (практично водночас із В. Сухомлинським) розгортав свій погляд на особливості національної освітньо-виховної системи видатний український філософ В. Шинкарук. На його переконання, мета освітньої системи – сформувати цілісну, гармонійну особистість, духовний світ якої (розум, почуття та воля) зумовлюють її Людяність. Виховання внутрішньої потреби та здатності до співчуття, милосердя, емпатії, людинолюбства, вважав В. Шинкарук, – серцевина освітньо-виховного процесу. Для системного викладу педагогічних поглядів цьому видатному українському філософу забракло часу. Однак навіть ті роздуми, що їх залишив В. Шинкарук, про людину, її світогляд і духовність, засновані на вірі, надії й любові, дають змогу назвати його педагогічну спадщину філософським обґрунтуванням «матричних основ» національної системи освіти й виховання.

Педагогічна спадщина В. Шинкарука потребує додаткового, поглибленого вивчення. Погляди В. Сухомлинського відомі ширшому загалу. І тому саме В. Сухомлинський постав перед світом як найяскравіший виразник і представник української педагогіки – унікального й неповторного надбання світового значення. Я нещодавно ще раз перечитав педагогічні твори В. Сухомлинського й мені подумалося, що звільнення його творчості від надмірної ідеологізації – своєрідної оболонки, обов'язкової для гуманітарної творчості радянської епохи, – відроджує й утверджує цього великого педагога як найреалістичнішого мислителя, теоретичні конструкції й узагальнений педагогічний досвід якого винятково співзвучні нашому часові та перспективам розвитку педагогічної освіти в XXI столітті. Їх продовжили й поглибили у своїх педагогічних системах І. Ткаченко, О. Захаренко, М. Гузик; вони дістають нові повороти (наприклад, концепція особистісного підходу) у теоретичних працях І. Бежа, братів Володимира та Віталія Бондарів, С. Гончаренка, І. Зязюна, С. Максименка, О. Савченко, О. Сухомлинської; набувають форми державних документів стратегічного значення, зокрема таких, як «Освіта. Україна XXI століття» (1996) та «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті» (2002).

«Педагогічна матриця» української освіти – величина помітна та стійка. І все ж вона не залишається беззмінною – як і субстанція, що, на думку Спінози, спричинює сама себе. Українська «педагогічна матриця» має внутрішнє джерело розвитку (вона змінюється відповідно до вимог української цивілізації, що зростає) й одночасно реагує на зовнішні суспільні вимоги, які зумовлюють світову динаміку. Вона розвивається й одночасно залишається тотожною собі самій, зберігаючи національний характер, культурні надбання, визначеність. «Те, що є те ж саме, – писав Платон, – є інше; і навпаки: те, що є інше – є тим же самим». Отже «педагогічна матриця» розвивається, вбираючи в себе все передове та прогресивне з ві-

тчизняного й світового педагогічного досвіду; вона залишається сталою (тотожною собі), відлунюючи натуру й унікальність української моделі освіти. Інновації, що їх ініціював Болонський процес, стосуються швидше зовнішнього боку освіти, її каркасу, а незмінна матриця утримує освітній каркас у національно визначених контурах. Однак проникаючи в матрицю, Болонські інновації розвивають її відповідно до загального поступу європейського освітньо-культурного простору, а також розвивають той змінний каркас, що завдяки цьому набуває дедалі зрозуміліших і прийнятніших для європейської спільноти обрисів.

Приєднання (чи неприєднання) до Болонського процесу відбувається через усвідомлення можливих освітянських змін – «матричних» і «каркасних». На мою думку, перші мають бути помірковані й косметичні; другі – модернізаційні та глибинні. І це зрозуміло. Болонський процес не ставить за мету нівелювання чи поглинання національних систем освіти. Приєднуючись до нього, українська освіта, як і системи освіти інших країн, мають залишитися тотожними собі. Та водночас вони мусять визначити спільні пріоритети, зрозуміти й визнати одна одну як співмірні. Зупинюсь на цьому детальніше.

Відомо, що Європа єдиної системи освіти на має. Натомість у Великій Британії, Франції, Німеччині, Італії, Нідерландах та інших країнах європейського простору є свої національні системи освіти, які багато в чому не лише не збігаються, а й суперечать одна одній. Водночас кожна з країн вважає свою систему чи не найкращою і змінювати її задля інших не збирається.

А втім, країни Європи опрацювали й узгодили між собою єдині вимоги («правила гри»), що дали змогу об'єднатись у формі Болонського процесу. Осторонь опинилися лише дві країни європейського простору – Республіка Білорусь і Україна. Здебільшого, звичайно, через політичні причини. Залишаючи їхній розгляд політикам, зазначу, що за останні 10–15 років в українській освітній системі відбулися перетворення, які не лише ідентифікують її як європейську, але й багато в чому утверджують як зразок. Останнє дає змогу припустити, що приєднання чи неприєднання України до Болонського процесу однаково можливі, тож це рішення для української системи освіти суттєвого значення не має. За рівнем конкурентоспроможності випускників Україна вже здобула (завоювала) собі місце й роль у європейському освітньому просторі. Тому долучення України до Болонського процесу – справа політиків, державних діячів і часу, потрібного для з'ясування тотожності національних освітніх стандартів європейським. Через це питання, які винесено на обговорення, для нас такі актуальні. Зупинюсь на цьому детальніше.

Болонський процес, як і будь-який інший, має свої причини, джерела, особливості розвитку, межі й мету. Розпочну з останнього. Стратегічна

мета Болонського процесу – це підвищення якості освіти, надійності й конкурентоспроможності фахівців, передусім у європейському економічному, політичному й соціокультурному просторі. Європа хоче бути впевненою в тому, що незалежно від країни (тобто особливостей національної системи освіти та професійної підготовки кадрів), де той чи інший фахівець здобув освіту та професію, йому можна довіряти, бо його навчено (виховано) за європейськими стандартами. Формування взаємної довіри й алгоритмів її досягнення розпочалося з Лісабонської конвенції (1997 р.) про визнання кваліфікацій щодо вищої освіти у європейському регіоні.

Якість освіти має багато складників. І перший серед них – фундаментальна наука. Головна вимога Болонського процесу – це «онаучнення» сучасного освітнього простору, зміцнення цього взаємозв'язку. Для України така вимога обертається завданням повернути до університетів науку, яку з них 1920 року вилучив заступник народного комісара освіти Я. Ряппо. Власне, саме цього року Київський, Харківський, Одеський та інші класичні університети (як останні «анклави духу царизму») було закрито. Всесвітньо відомі наукові школи, що їх було розгорнуто в університетах, «передали» новоствореній Академії наук. Із одного боку, така акція підштовхнула науку до розвитку; з другого – відірвала науку від університетів, навчального процесу, молодого, допитливого розуму студентства. У період відродження університетів (1932–1933 рр.) так звану велику науку туди не повернули. Академічна наука набирала обертів на власній основі. Забезпечуючи здебільшого потреби військово-промислового комплексу, вона мала значно вищі обсяги фінансування й матеріальної підтримки з боку держави. Від університетів вона брала талановитих одинаків, яких «довчала» через аспірантуру. Протягом майже всього радянського періоду університетська наука була меншовартісна.

Європейський стиль співпраці між наукою й освітою інший: велику науку здебільшого сконцентровано в університетах. Така норма має серйозні переваги насамперед тому, що талановита молодь дістає можливість навчатися під керівництвом поважних науковців, які й собі мають безпосередній доступ до оригінального молодіжного мислення, їхнього інтенсивного й амбітного творчого пошуку. Водночас раціональнішим стає використання як інтелектуальних потужностей, так і державних коштів. Отже, повернення великої науки в університети має глибокий сенс. Важливо лише, щоб це відбувалося не шляхом руйнування академічних наукових шкіл, а через співпрацю з ними, виконання спільних проєктів і програм, створення спільних науково-дослідницьких центрів тощо.

На мій погляд, для української освіти цілком прийнятна європейська норма (і вимога Болонського процесу) щодо ступеневої підготовки кадрів за схемою «бакалавр», «магістр». Наявні в українському освітньому про-

сторі ступені можуть безболісно мімікувати в цю схему. Важливо лише узгодити чинне законодавство, надати роз'яснення роботодавцям, наповнити запропоновані ступені відповідним змістом.

Так само прийнятні вимоги Болонських декларацій щодо розширення мобільності викладачів і студентів, упровадження кредитно-модульної системи, забезпечення освіти протягом життя, моніторингу якості освіти, поглиблення демократичності організовування й управління навчальними закладами.

Залучаючи ці й інші інновації, приєднуючись до Болонського процесу, українська освіта, поза всяким сумнівом, буде дедалі помітнішою й конкурентоспроможнішою в європейському просторі. Поглиблються її міжнародні зв'язки. Зросте популярність українського вченого й педагога. Українська освіта стане привабливішою й цікавішою для іноземного споживача та інвестора.

Однак трансформуючись відповідно до вимог Болонського процесу, українська освіта має зберегти свою ідентичність, залишитися саме українською – серцевою, духовною й душевною, людською й людяною, народною й родинною, патріотичною й моральною у всіх загальнолюдських вимірах. Не більше й не менше! Приймаючи її як є, Європа отримує велетенські переваги передусім у контексті утвердження людських стосунків, миролюбства й працелюбства, толерантності й співпраці, шанування батьків (родини) та народу, відродження морального ставлення до життя, про яке сучасна прагматична Європа може лише мріяти.

За роки незалежності Україна зробила серйозні кроки до оновлення освіти, відродження її педагогічної матриці, утвердження її національних особливостей та входження її у європейський і світовий освітній простір. Своєрідними вершинами цього процесу стали Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), схвалена на Першому всеукраїнському з'їзді працівників освіти (1992 рік), і «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», яку схвалили на Другому з'їзді та затвердили указом Президента України (2002 рік). На жаль, положень обидвох цих стратегічних для вітчизняної освіти документів було дотримано лише частково (переважно за браком коштів і самостійно сформованого педагогічного досвіду). До того ж наступного десятиліття деякі керманичі галузі переслідували в освіті суб'єктивні цілі, що виявлялося переважно в недолугій орієнтації на північного сусіда. Освіта потерпала від некомпетентності. Відбувалося реанімування її «радянської спадщини». Посилився тиск русифікації. Європейський вектор розвитку відсовувався на другий, а може й на третій план. Знов-таки, педагогічна матриця української освіти ледь жевріла. Її поступово заміщувала так звана донецька ментальність, що орієнтувалася на сформовані в Росії пріоритети.

Така глобальна настанова домінувала тоді не тільки в освіті, а й на всьому полі державного будівництва. Для очищення від неї Україна мала пройти випробування другим Майданом, а після нього – випробування гібридною війною, яку нав'язав Україні колишній «старший брат». Зрозуміло, основні державні кошти було спрямовано на армію, яка обороняє народ і державу. Їхній брак для освіти наближався до критичної позначки. І все ж у державі постали люди, які утвердили реалістичне розуміння значення освіти для розвитку особистості й суспільства, відшукали й мобілізували ресурси, спрямували їх на розвиток людського капіталу, інтелектуального зростання нації. У 2014 році Верховна Рада України ухвалила новий Закон України «Про вищу освіту»; 2016-й став роком формування та затвердження проєкту «Нова українська школа» – його офіційно урухомив ухвалений 2017 року базовий Закон України «Про освіту».

Сформований на основі національних педагогічних традицій і з урахуванням найновіших досягнень у галузі шкільної справи успішних країн Європи, проєкт «Нова українська школа» буде корисний усім, хто опікується майбутнім, бачить його демократичним і відкритим, забезпеченим і людиноцентричним. На мою думку, перше й основне значення цього проєкту полягає в тому, що його реалізація забезпечує «прозоріння» вчителя, усвідомлення високої історичної місії та відповідальності перед новими поколіннями. Незважаючи на вкрай несприятливі умови та труднощі, цей новий учитель увійде в аудиторію з високо піднятою головою, надасть дітям знання, виховає компетенції й цінності, сформує цілісний світогляд, навчить добру, справедливості, працелюбству й культурі, виплекає усвідомлення величї людини як особистості, зростить патріотизм і готовність стати до оборони Вітчизни.

Поміж моїх колег побутує думка, що сучасні учні та студенти не хочуть навчатися, не вважають знання передумовою успішної кар'єри. Дециця істини в цьому, звичайно, є. Здебільшого школярі до школи йдуть із великим небажанням. Велика частка студентів пасивно ставиться до завдань, які потребують креативності, активності, творчості. І це не випадково. Сьогодення дає нам «перевернуту» картинку реальності: чимало колишніх «трієшників» – нині можновладці й олігархи, які вилізли на вищий щабель суспільної стратифікації та здобули свої статки переважно через визиск і грабунок людей. Вони позиціонують себе як поважні бізнесмени, політики, депутати, а їхні однокласники, що вчилися на відмінно, у кращому разі стають їхніми референтами чи помічниками! У суспільстві панують цинізм і підлість, а шляхетність, співчуття та справедливість трапляються хіба що на периферії його духовного життя.

Чи справді для успішної кар'єри та комфортного існування не потрібна висока освіта, а також духовність і мораль, які вона виховує? Переко-

наний: цей висновок зроблено передчасно. Так, загальна прагматизація життя відсторонює людину від знання. Але не від усякого – лише схоластичного, формального, відірваного від реальності, яким ще переповнені наші школи й університети. Прагматизація переорієнтовує учнів і студентів на знання практичне, досвідне, тобто таке, що допомагає здобути професію, дає змогу розібратись у сучасному світі, посісти в ньому гідне місце. Це означає, що ми маємо перебудувати навчальний процес так, щоб, не втрачаючи його високої науковості й теоретичності, надавати молоді практичне знання, яке поведе їх до успіху.

У цьому контексті поставимо просте запитання: які основні сегменти підготовки до самостійного життя мають забезпечувати освіта та виховання в контексті сучасних викликів? Концепція «Нової української школи» передбачає формування органічної єдності знань, компетенцій і цінностей. Підтримуючи цей висновок, охарактеризую його детальніше.

Перший із них – це знання. Дехто ставить цей сегмент чи не на останнє місце. Мовляв, головне – це вміння, компетенції, здатність до практичної діяльності тощо. Погоджуюсь. Однак... Якщо із системи освіти випадають знання, зникає потреба в освіті! Ведмедя можна навчити кататися на велосипеді, тобто сформувані в нього «велосипедні компетенції». Питання ж про те, чи забезпечимо ми його «силою знань», стає риторичним. На мій погляд, призначення освіти – відкрити доступ до знань, що їх накопичило людство: про світ, природу та суспільство, про зміну реалій цього світу, про місце людини в ньому, її роль – особистісну та громадянську.

Нещодавно я бачив таку телевізійну рекламу: нам не потрібні знання з географії, математики, біології, інших наук, оскільки є смартфон, який забезпечить... усе це практично безкоштовно! І я подумав: чим же ми, сучасні люди ХХІ століття, відрізняємось од славнозвісного Митрофанушки з «Недоростка» Д. Фонвізіна, з його крилатою фразою: «Навіщо мені географія, якщо у мене є візник?!»

Становлення «суспільства знань», що його обґрунтував знаменитий П. Дракер, – завдання перспективне та невідворотне. У Європі його ніхто не тільки не скасовував, але й не висловлював у ньому сумніву. «Знання – це сила», – повчав великий англійський філософ Ф. Бекон. То чому ж ми, люди ХХІ століття, маємо обділяти наших дітей цією непереборною силою? Цивілізація базується на знаннях. Без його узагальнення й передавання наступним поколінням неможливий послідовний рух сходами прогресу. Дітям і студентам треба передавати інформацію. І тут виникає просте, здавалося б, запитання: чого саме треба вчити дітей? Наук? Не тільки. Школа має передавати дітям знання, які є у суспільстві: «наукові» й «ненаукові», «практично-досвідні» й ще поки для нашої школи незвичні – так звані позанаукові знання (зокрема й «трансцендентні», «окультурні»

тощо). Водночас усі ці знання треба узгоджувати між собою не через підпорядкування їх одне одному (мовляв, «якісь істинні, а якісь – хибні»), а через дискурс, майстерність ведення якого має бути одним із основних показників педагогічної спроможності вчителя.

Другий сегмент – це компетенції. Школа не тільки має наповнювати духовний світ учня знаннями, а й навчати його користуватися ними для розв'язання конкретних задач. «Баласт знань», мабуть, найтяжчий тоді, коли недовірливий. Маючи знання, людина нерідко не може щось вирішити тому, що боїться й не вміє ними користуватись! Школа мусить виховати в дитини цю здатність, вивільнити мислення, як написав свого часу І. Кант, і зробити його дієвим засобом життєтворчості. Це вдалося епосі Прогресивізму. Та в мене складається таке враження, що цю добу ми просто «заколисали». Колишній «всеобуч нації» було здійснено на позір у межах горезвісної соціалістичної «культурної революції», а тому він забезпечив лише частковий результат. Поза всяким сумнівом, народ навчився читати й писати. Однак здатності користуватися своїм розумом, а тим паче сміливості в його застосуванні, ми в собі ще не виховали. І хоча освіта колишнього СРСР мала низку переваг і успіхів, повертатися до неї, мабуть, не варто. Треба йти вперед, шануючи власний досвід і перебираючи все те, що забезпечило підйом провідним країнам світу.

Серед головних компетенцій я виокремлюю передусім: а) компетенції предметності; б) інформаційні компетенції; в) мовні компетенції; г) дискурсні компетенції. В ідеалі ми маємо отримати особистість, яка блискуче опанувала предметні знання з тієї царини, до діяльності в якій вона готується. Без глибоких знань (і здатності до їх самостійного поповнення) та професіоналізму в сучасному світі людині робити нічого! Водночас майбутній професіонал має блискуче знатися на інформаційних технологіях, застосовувати їх у своїй практичній діяльності. Далі – знання іноземних мов. Наша колишня освіта до вивчення мов не заохочувала. Як наслідок, майже кожен із нас, представників старшого покоління, пише лукаву фразу – «володію, але за допомогою словника». Тим, хто сьогодні вступає в життя, цього замало. І ми – педагоги, вчителі, вихователі – маємо надати можливість вивчити вільно й блискуче державну, тобто українську, й щонайменше три-чотири іноземні, насамперед англійську.

До всього цього треба додати необхідність забезпечити діалогічність навчального процесу, своєрідного дискурсу, де учень і вчитель, студент і викладач однаково комфортно мають почуватись як рівноправні суб'єкти навчально-виховного процесу. Поняття дискурсу створює нову теоретико-методологічну перспективу організації навчально-виховного процесу, оскільки орієнтує на перехід од монологічного й позаконтекстуального розгортання теоретичної рефлексії до виявлення «перетинів», «зустрічей»

активних суб'єктів, а тому – наповнення освіти конструктивною суб'єктивністю, що робить її цікавою й перспективною. Це – складний, багатоплановий процес установалення й розвитку контактів між людьми, що його породила необхідність спільної діяльності. Складники цього процесу – обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання й розуміння іншої людини. Він забезпечує засвоєння знань та передавання учням через учителя людської культури, а також сприяє формуванню в них ціннісних орієнтацій. Педагогічне спілкування – це ще й різновид творчої діяльності: учитель знайомиться зі своїми учнями, безпосередньо впливає на них, керує власною поведінкою, налагоджує з ними відносини. Аналізуючи наукові джерела, можна стверджувати, що впровадження методології педагогічного дискурсу орієнтує на деконструювання наявних форм освіти, її нове тлумачення, конструктивну та відповідальну комунікації між суб'єктами навчально-виховного процесу. У дискурсі не тільки вчитель, але й учень відчуває особливу відповідальність за можливі соціокультурні впливи спільно ініційованих конструктів і програми.

Третій сегмент, який має забезпечити сучасна освіта у відповідь на виклики епохи, це формування цінностей – гуманістичних, демократичних, національних і загальнолюдських, високої духовності й моралі, патріотизму й людинолюбства.

Давній мудрий вислів засвідчує: «не хлібом єдиним живе людина». Вона хоче бачити прекрасне, відчути до себе гуманне, людяне ставлення інших, жити в умовах справедливості й добра, у комфортному духовному середовищі. І, звичайно ж, самій бути носієм цих цінностей. Чи варто говорити про те, що ці якості в людині має сформувати саме освіта, вчитель, вихователь?

Останнім часом освіта, як і суспільство загалом, втратила не тільки «ціннісний камертон» життя, а й здатність до протидії негативно-потворним явищам. Культура поступово заміщується антикультурою. Держава зняла із себе відповідальність за цінності. Протистояння конфесій та політико-ідеологічна заангажованість релігії призвели до втрати духовних пріоритетів. Наше життя переповнене їхніми сурогатами, надто далекими від істинної духовності й моралі. Цинізм, зневага до людини, хабарництво, повсякчасний обман... Хіба ці ідеали заповідали наші батьки, які навіть в умовах тоталітарного суспільства зуміли зберегти свою гідність? Висновок можливий тільки один: освіта, школа, університети мають повернутись обличчям до цінностей, сформувати нову аксіологічну модель становлення особистості, «ступити по той бік добра і зла», розпочати процес творення нових, гідних людини пріоритетів і впровадити їх у практику. Для України й українців в основі цього процесу має перебувати українська національна ідея, всотування якої формує ідентичність особистості з народом, його історією й культурою. Повернення до педагогічної матриці

(з освоєнням і впровадженням закордонного педагогічного досвіду) є, мабуть, єдиним правильним шляхом, який веде до людини, а людину – до Храму. Освіта й виховання мають переконати особистість у цінності добра та справедливості, миру й людинолюбства, взаєморозуміння народів і їхньої співпраці. Війна руйнує, знищує, вбиває; мир і творча праця, толерантність і взаємна повага народів створюють, забезпечують, розвивають. Освіта має повернути людину до себе – як записано в Біблії, – до того божественного образу, який створено «за зразком і подобою».

Справедливим і вкрай важливим є те, що в умовах глобалізованого світу останнє треба робити не в одній окремій країні, а щонайменше в континентальному вимірі. Скажімо, на теренах Європи. З цією метою ми, ректори педагогічних університетів, створили європейську Асоціацію ректорів педагогічних університетів (до неї увійшли 25 ректорів із 15 країн європейського простору), заснували часопис «Європейські педагогічні студії» і, що найголовніше, розробили й затвердили документ стратегічного значення – «Педагогічну Конституцію Європи». Документ, який за оцінюванням представників Європейського парламенту, співмірний із Лісабонськими та Болонськими домовленостями.

«Педагогічна Конституція Європи» встановлює принципи узгодженої трансуніверситетської політики, регламентує педагогічну діяльність та визначає загальний механізм підготовки педагогічних кадрів у системі європейських цінностей, норм, пріоритетів. Головні серед них – демократія, права людини, миролюбство, екологічна безпека, толерантність і справедливість. Нам усім треба навчитися жити разом, у єдиному Європейському Домі, за стандартами, що звеличують Людину, сприяють її розвитку як гармонійної особистості. Власне, це і є основна мета, за яку борються нині прогресивні сили суспільства, здійснюють Революцію гідності на Майдані, кладуть своє життя на вівтар історії наші українські герої. Це те, чого боїться агресор і проти чого він повстає, посилаючи нові війська та зброю в південно-східні регіони нашої незалежної держави.

Нова школа й нова освіта мають формувати цілісну людину – особистість і громадянина власної держави та світу в її фізичній гармонії й духовній величчі. Водночас оптимальна «фізика організму» доступна далеко не всім. Є діти з обмеженими можливостями, і кількість їхня, на жаль, щороку збільшується. Суспільство, держава, школа мають зробити так, аби ці діти не відчували себе покинутими. Застосовуючи технології інклюзивної освіти, школа має плекати дух, який підкаже людині можливості для самореалізації, утвердження в суспільстві як повноправної особистості, суб'єкта власної активності, творчості та свободи.

Поеднуючи свої зусилля з релігією, школа має формувати цілісний світогляд учня та студента, високу моральність, ширше – духовність особистості.

Перехід людства до педагогіки духовності зумовила еволюція цивілізації, її входження в епоху ноосферного способу існування. На цій стадії люди нарешті підійшли до усвідомлення себе не лише як частини природи, соціальних відносин чи культури, а й як продукту універсальної ноосферної цілісності з домінантним духовним началом (стрижнем), на основі якого розгортається життєдіяльність кожного індивіда, здійснюється його доля. Ідеї ноосфери як сфери розуму – завершального етапу історичної еволюції біосфери, яка увінчується виникненням і розвитком цивілізації, заклав П. Тейяр де Шарден, а розгорнув В. Вернадський. Ця концепція дає змогу усвідомити первинне начало всього сущого, за яким колективний розум, «пункт Омега» (П. Тейяр де Шарден), розумна людська діяльність (В. Вернадський) – визначальні чинники розвитку, а людину, як і людство в його духовному самоусвідомленні, утверджено своєрідним центром єдиного й неподільного Космосу.

Шлях до людини проходить через духовне зростання, результатом якого має стати внутрішнє розуміння її (людини) духовної тотожності з Великим Космосом, людством у всіх його цивілізаційних вимірах. Педагогіка духовності – це засіб такого духовного зростання особистості. Через неї людина усвідомлює свої «вселюдськість» і «всесвітність», невіддільність власного (і лише завдяки цьому можливого) існування від існування людства й Космосу.

Традиційний марксистсько-матеріалістичний погляд на історію такий підхід буде заперечувати. І це зрозуміло. Його логіка проста: людина – природна істота й водночас продукт тих суспільних відносин, у яких вона живе, працює, виховується. Соціалізуватися така людина має за механізмами входження в культуру, соціум, виховання відповідно до наявних традицій. Духовне в людині – похідне від її матеріального буття. На цих підвалинах марксистська педагогіка розгорталась як педагогіка фізичного, розумового, морального, естетичного тощо розвитку особистості відповідно до історичних реалій, які на той час складались. Її провідними мотивами були принципи, що послідовно змінювали один одного: «революційної доцільності», «виживання у ворожому оточенні», «побудови соціалізму», «післявоєнної відбудови народного господарства» та ін. Характерно, що в період більш-менш стабільного розвитку системи базової школи в колишньому СРСР, перед якою тоді було поставлено завдання поєднати досягнення НТР із перевагами соціалістичного способу господарювання й на цій основі «наздогнати й перегнати США», освіту визначали як «загальноосвітня, трудова, політехнічна». Духовність у такій педагогіці не була пріоритетною. Її підмінила бутафорна програма виховання людини за принципами «Морального кодексу будівників комунізму» та її естетичного розвитку на основі художньої культури й мистецтва соціалістичного реалізму.

Фальшивість такої педагогіки була цілковито очевидною і для педагогів, і для громадськості. Її результатом була людина спотвореної духовності. Тож хоча традиційно народна культура, родинне виховання та школа, які виходили за межі означеної педагогічної парадигми, частково вводили людину в духовний контекст загальнолюдської культури, здебільшого радянська педагогіка формувала «нецивілізаційний» тип особистості, який згодом дістав принизливу назву «хомо советикус». Здебільшого педагоги й вихователі педагогічних канонів радянської школи порушувати не наважувались, бо вихід за їхні межі в тоталітарній державі переслідували та карали.

У низці країн світу духовність людини культивують релігійними засобами. Низка держав, точніше, їхніх виховних систем, практикують духовне виховання в так званих суботніх або недільних релігійних школах. Зазвичай у них домінує педагогіка віровчення, авторитет Бога, Святого Письма та священнослужителів. І хоча загалом така система забезпечує більш-менш стабільне духовне виховання й моральну відповідальність особистості, цей підхід неможливо визнати універсальним. І ось чому: по-перше, духовність людини релігійним складником аж ніяк не обмежено, вона – масштабне утворення, що охоплює народну мораль (мудрість), естетичні цінності, атеїстичні переконання, наукові знання тощо; по-друге, у релігійній духовності особистість, яка б мала бути визнана як основний суб'єкт власної духовності (та життєдіяльності загалом), залишається на задньому плані; по-третє, релігійна духовність ґрунтується переважно на ірраціональному знанні, тоді як духовність загалом заснована на дискурсі наукового й позанаукового, раціонального та ірраціонального знання.

Визнаючи свободу совісті як одне з невід'язних прав людини, а відповідно до нього – право релігії надавати послуги такого роду, завжди треба мати на увазі, що духовність, яку сформовано на релігійній основі, доволі суперечлива. З одного боку, вона ушляхетнює людину духовними цінностями, сприяє розвитку моралі та людинолюбства. З другого – зведення духовності до її релігійного складника багато в чому обмежує духовне єство людини, а разом із цим звужує самостійність волевиявлення, активність і соціальну творчість особистості.

Педагогіка духовності в Україні розпочиналась із народної мудрості. Пізніше цю нішу практично монополізувало християнство. Різноманітні антирелігійні єресі, хоч і збуджуючи духовний світ особистості, суттєвого впливу на народ не мали. Перші українські школи поєднували педагогіку Закону Божого, елементи наукових знань та народну мудрість (народну філософію), яка попри всі можливі обмеження ніколи повністю не зникала з тодішніх «освітніх програм», навіть у найнесприятливіші історичні періоди. Першу цілісну модель педагогіки духовності (теорію про навчання та виховання на основі досягнення Біблії) створив видатний український

мислитель і педагог Григорій Сковорода; другу – «філософію серця» – не менш видатний релігійний філософ Памфіл Юркевич; третю – змістовну педагогіку «серця, яке віддається дітям» – видатний український педагог Василь Сухомлинський. Означені педагогічні моделі, створені в різні історичні часи й під тиском різних обмежень, мають єдиний філософський стрижень – високу духовність, яку належить передати дітям, виховати в них почуття причетності до універсуму й роду людського як його найбільш досконалого й унікального витвору.

Формування сучасної педагогіки духовності – це продовження найкращого успадкованого педагогічного надбання, вітчизняного й закордонного, трансформованого відповідно до духу епохи та українського державотворення. Водночас вона має інноваційний характер, її засновано на класично філософському розумінні духовності як ноосферного явища. Це педагогіка людини як людства, педагогіка вселюдності. Її базовими цінностями є такі загальнолюдські гуманістичні пріоритети, як Добро, Справедливість, Честь, Гідність тощо, провідними символами – категорії «Віра», «Надія» й «Любов». Вона базується на розумі та прагне до істини, оплетена чуттєвістю, яку намагається вилити у співпереживання; вона – уособлення волі людини, спрямованої на самореалізацію.

Сучасний світ – різнобарвний. Кожен народ, держава й культура мають свої експектації щодо становлення людини як особистості, параметрів її життєвиявлення й життєствердження, власні вимоги до педагогіки, засобами якої здійснюється підготовка людини до життя. Водночас у них можна простежити (в якогось – більше, в якогось – менше) й дещо спільне, загальнолюдське, що єднає народи й культури як людство, як цивілізацію. Глобалізація прагне це «спільне» та «загальнолюдське» розгорнути й розширити; антиглобалісти трактують цей процес як нівелювання національного особливого, як обмеження свобод народу щодо власного волевиявлення, тож протидіють глобалізаційним процесам усіма доступними засобами – економічними, політичними, соціокультурними. Зазначену суперечність можливо розв'язати лише «заглибленням» обох складників – «глобалізаційного» (вселюдського) та «національного» в єдине й неподільне буття цивілізації – ноосферу, де розум самостійно обере те, що, як писав І. Кант, «буде вважати як добре».

Ноосферне буття людства, з одного боку, встановить розумні межі глобалізації; з іншого – забезпечить усвідомлення «національного» як розширення й поглиблення сфери існування загального. Ноосферне буття людства – це буття людей у їхній духовній єдності, забезпечити яку здатна лише педагогіка духовності через виховання кожної людини в контексті єдності загальнолюдських і національних цінностей, традицій та пріоритетів.

Досвід цивілізаційного розвитку засвідчує просту істину: «шкільна справа» неможлива на периферії великої державної політики. Це зрозуміло. Вчитель навчає та виховує, а в ширшому розумінні – готує молоде покоління до самостійного життя, вводить його в широкий світ культури. І саме від того, якою виявиться «путівка, що її виписав учитель», багато в чому залежить вигляд майбутнього суспільства, стосунки між людьми, суспільна духовна атмосфера й моральний клімат, перспективи розвитку та сприйняття у міжнародній спільноті.

У цьому розумінні освітня політика – найвідповідальніший складник загальнодержавної політики. Не припиняючи значення таких упливових секторів життя держави й суспільства, як економіка, міжнародні відносини чи культура, треба завжди враховувати, що шкільна справа «біжить попереду кожної з них» саме тому, що готує для них їхній суб'єкт – особистість, творчі зусилля якої забезпечують їхній прогресивний поступ. У разі ж занедбання шкільництва чи деформації освітньої політики в життя йде маргінальна особистість, яка руйнує означені сфери, спотворює вигляд суспільства загалом, спричиняє негативне ставлення до нього міжнародної громади. «...Не варто нам давати настанов тим, хто отримав належне виховання: у більшості випадків вони самі без труднощів зрозуміють, які тут потрібні закони». Ці слова великого Платона, що він їх висловив майже дві з половиною тисячі років тому (й на які звертає увагу Гегель, розглядаючи наукові способи дослідження природного права), мають загальноцивілізаційний сенс: держава, яка опікується освітою, завжди прогресує. І навпаки – вона руйнується, якщо освіта в ній перебуває в занедбаному стані.

1. Андрущенко В. Світанок Європи. Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття // Європейські педагогічні студії. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 1–2'2012 – С. 28–39.
2. Гегель Ф.В. Политические произведения. – Москва: Наука, 1978. – С. 239.
3. Канетти Е. Масса и власть. – Москва: АСТ, 2015. – 576 с.
4. Кремень В. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – С. 443–472.
5. Прокопенко М. Школа має формувати цілісний світогляд [Електронний ресурс] // День. – 26 січня 2017. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/shkola-maye-formuvaty-cilisnyy-svitoglyad>
6. Сліва М. Польська демократія. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – 304 с.
7. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. – С. 114.
8. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 265–299.

Viktor ANDRUSHCHENKO,
*Doctor of Philosophy, Professor,
Rector of National Pedagogical Dragomanov University,
President of the International Association of Rectors
of Pedagogical Universities of Europe*

UKRAINIAN EDUCATION IN THE EUROPEAN SPACE

Abstract. The article deals with the characteristics of the national education system, its transformation and development from the time of Rus to modern times. Despite the influence of other states, the spiritual core of Ukrainian education has always been Ukrainian cultural and historical tradition, the struggle for the revival and development of which in all historical times was defined as the main vector of spiritual development of the nation.

The article states that the Ukrainian 'pedagogical matrix' in the Hetmanate and Slobozhanshchyna from the second half of the 17th to the end of the 18th century was upheld and developed by the Kyiv-Mohyla Academy, Chernihiv and Kharkiv Collegiums, Pereyaslavl and Glukhiv Seminaries. Later on, Dnipro Ukraine saw the inauguration of historical educational courses at Kharkiv, Kyiv and Odessa Universities. Despite a number of negative factors, traditional folk culture and education have never receded from the cultural and educational space.

It is noted that the educational level in Ukraine ranks among the highest in Central and Eastern Europe. Among the features that distinguish the 'pedagogical matrix' of Ukrainian education, the author highlights, first of all, the familiarization with fundamental human values. The educational system appears to be enlightening, natural and humane to form an integrated human being. The article also provides a detailed elaboration of the understanding of the Ukrainian educational system by such historical figures as V. Sukhomlynskyi and V. Shynkaruk.

The author analyses the influence of the Bologna Process on the 'pedagogical matrix' of Ukrainian education. As a result, there was an increase in the latter's quality, reliability and competitiveness of specialists, primarily in the economic, political and sociocultural space. However, Ukrainian education has retained its identity. It has remained Ukrainian – highly spiritual and sacred, humane, folk and family-like, patriotic and moral in all human dimensions.

Then author raises the question of the need for education, spirituality and morality, which are brought up for success, career and comfortable existence, which he answers in the affirmative. Given modern challenges, the main segments of preparation for independent life should be provided with the means of education and upbringing. Among these segments there are knowledge, competence and value formation. In addition, importance is attached to the significance of spiritual growth for the formation of personality.

Keywords: person, education, culture, upbringing, national idea, pedagogical matrix

Олександр СКРИПНЮК,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
заслужений юрист України

АКАДЕМІЧНА ШКОЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано формування та розвиток академічних досліджень в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького. Особливу увагу приділено висвітленню ролі цього видатного правознавця-міжнародника у створенні інституту та формуванні відповідної наукової школи, а також його дослідженням. Описано роль В.М. Корецького як члена редакційного комітету Комісії з прав людини ООН в укладанні Загальної декларації прав людини. Перелічено сучасних учених, які репрезентують науку про міжнародне право в Україні, названо основні напрями їхніх досліджень.

Ключові слова: міжнародне право, школа міжнародного права, Інститут держави і права, міжнародно-правова діяльність, етапи розвитку школи міжнародного права.

Відзначення 70-річного ювілею Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України – це ще один привід звернутися до історії становлення та розвитку цієї установи, формування наукових шкіл й усвідомлення ролі зазначеного інституту в прогресі юридичної науки України загалом і науки міжнародного права зокрема.

Після Другої світової війни Україна як республіка, що зробила великий внесок у перемогу над німецьким нацизмом, незміряно потерпівши від нього, стала засновницею ООН поряд з іншими п'ятдесятьма державами. Зростала її роль на міжнародній арені. Зі створенням Міністерства закордонних справ УРСР постало питання теоретичного обґрунтування міжнародної правосуб'єктності Української Радянської Республіки та на-

дання допомоги МЗС УРСР у його діяльності. Із цією метою за підтримки Міністра закордонних справ і заступника голови Ради Міністрів УРСР Д.З. Мануїльського 1949 року було створено Сектор держави і права в системі АН УРСР. Його завідувачем став відомий учений, міжнародник-правознавець В.М. Корецький, якого напередодні було обрано академіком. Рішення про створення нової наукової установи ухвалили 21 квітня 1949 року на найвищому рівні: у Раді Міністрів СРСР у Москві. Підпис секретаря ЦК ВКП(б), голови Ради Міністрів СРСР Й. Сталіна засвідчував значення створеної установи. Одним із провідних напрямів діяльності сектора стали питання міжнародно-правової діяльності республіки. Дослідження державно-правових явищ і міжнародної діяльності УРСР відбувалося в умовах жорсткої сталінської командно-адміністративної системи та класового підходу до аналізу державно-правових явищ.

Будучи завідувачем сектора, В.М. Корецький водночас керував науковими дослідженнями в галузі міжнародного та порівняльного правознавства, і відтоді його наукові інтереси зосередилися на дослідженні проблем міжнародного права. Найближчими його соратниками-дослідниками стали фахівці в галузі міжнародного права М.К. Михайловський і Н.М. Ульянова – згодом відомі науковці не лише в Україні, а й в усьому Союзі. Крім зазначених вище проблем, вони досліджували питання кодифікації міжнародного права, статусу американських військових баз у контексті міжнародного права, міжнародного арбітражу як важливого міжнародно-правового засобу мирного розв'язання спорів, права міжнародних договорів, міжнародного морського права, порівняльного правознавства, співвідношення міжнародного та внутрішнього права [1].

Фундаментально дослідивши найважливіші проблеми міжнародного приватного права в англо-американській судовій практиці в контексті інтересів СРСР, В.М. Корецький першим поміж вітчизняних і закордонних юристів у своїх монографіях теоретично обґрунтував необхідність створення нового наукового напрямку досліджень, а саме заснування міжнародного господарського права (у монографіях «Уніформізм у праві» [1927]; «Міжнародне радіоправо» [1928]; «Нариси міжнародного господарського права» [1928]) та ін. Широке визнання здобули його теоретичні положення про міжнародну правосуб'єктність республік союзної держави та про те, як ці республіки спільно забезпечують суверенітет держави-федерації.

Неабияке місце в його дослідженнях посіли проблеми національного права та законодавства Англії, Литви, Німеччини, Польщі, США, Франції та інших держав.

В.М. Корецький – учений-міжнародник світового рівня, прогностик, який за кілька десятиліть передбачив розподіл Світового океану, визначаючи проблематику континентального шельфу. Вінцем його наукової

діяльності в цьому напрямі стало ухвалення Конвенції ООН із морського права. Як багатогранний учений-енциклопедист, він мав дуже широке коло наукових інтересів. Досліджував питання загальних принципів права в міжнародному праві, проблеми основних повноважень і обов'язків держав, міжнародно-правової суб'єктності України, суверенітету, морського права, кодифікації та прогресивного розвитку сучасного міжнародного права, визначення поняття агресії, діяльності ООН та її органів, статутів ООН і Міжнародного суду тощо. Виявляючи цікавість до міжнародних економічних відносин, В.М. Корецький сприяв дослідженню проблем міжнародного права. Першим поміж вітчизняних науковців теоретично обґрунтував необхідність створення міжнародного господарського права, що ґрунтується на співпраці всіх держав. Чимало сил В.М. Корецький віддав вивченню історії вітчизняної науки міжнародного права й висвітленню її ролі в розвитку світової науки. Багатогранною була його діяльність і як історика права [2].

Він був усесвітньо відомим ученим-правознавцем, дипломатом, доктором юридичних наук, професором, членом Академії наук УРСР, віцепрезидентом Міжнародного Суду ООН.

У системі Академії наук України розкрилися його здібності дослідника, лектора, організатора юридичної науки й освіти. Свого часу він долучився до створення Харківського інституту народного господарства та його правового факультету – далекого попередника нинішнього Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. В.М. Корецького обирали членом президії Академії наук УРСР, він керував Радою науково-технічної пропаганди АН УРСР, двадцять років очолював Інститут держави і права, який із 1990 року названо його іменем. Наукову, організаційну та міжнародну діяльність В.М. Корецького було високо оцінено, вона здобула визнання. У 1980 році йому присвоїли звання Героя Соціалістичної Праці – безпрецедентний випадок в історії радянської юриспруденції.

Науково-педагогічну роботу В.М. Корецький поєднував із громадською та державною діяльністю. Він брав активну участь у роботі інтернаціональних конференцій і сесій різних міжнародних організацій. У складі делегацій СРСР В.М. Корецький працював у підготовчих сесіях до Паризької мирної конференції, на які збиралися заступники міністрів закордонних справ, і в самій конференції, скликаній для укладення мирних договорів між державами антигітлерівської коаліції та колишніми союзниками гітлерівської Німеччини в Європі (1946 р.). Був членом делегації УРСР на 1-й, 2-й, 4-й сесіях ГА ООН (1946, 1947, 1949 рр.), радником представника СРСР у Раді Безпеки ООН (1946 р.). В.М. Корецький – перший вітчизняний науковець, який увійшов до складу Комітету

ООН із прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації (Нью-Йорк, 1947 р.), а згодом став членом Комісії міжнародного права ООН (Нью-Йорк, 1949–51 рр.). Одним із перших вітчизняних учених став членом Постійної палати третейського суду в Гаазі (Нідерланди; 1957–1969 рр.).

В.М. Корецький працював членом і першим заступником голови Комісії з прав людини ООН (1947–1949 рр.), яка тоді мала важливе завдання: розробити проєкт Загальної декларації прав людини. Він входив до складу Редакційного комітету цієї комісії, який очолювала Е. Рузвельт. Проєкт, підготований у цьому комітеті, майже без змін ухвалили на Генеральній Асамблеї ООН. В.М. Корецький – автор першої статті Загальної декларації прав людини: «Всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю й мусять чинити одне з одним у дусі братерства». Е. Рузвельт на пресконференції між основних творців цього документа, поряд із французьким професором Рене Кассеном, китайським доктором Чангом і канадським доктором Джоном Гемфрі, назвала українського професора В.М. Корецького.

Надзвичайно важливим для діяльності В.М. Корецького як визнаного у світі авторитета в галузі міжнародного права стало обрання його 1960 року на 15-й сесії Генеральної Асамблеї й Ради Безпеки ООН суддею Міжнародного Суду ООН у Гаазі. Усесвітнє визнання його діяльності також підтверджують почесне членство в Індійському товаристві міжнародного права, дійсне, а потім почесне членство в Інституті міжнародного права (м. Гент, Бельгія). Його було обрано до Мексиканської академії міжнародного права та членом-кореспондентом Аргентинської асоціації міжнародного права [3].

Учений заповів своєму творінню – Інституті держави і права – власну бібліотеку з міжнародної юриспруденції. Значення його творчої спадщини у вітчизняній і світовій науці, особистий внесок у світовий процес важко переоцінити. Іменем В.М. Корецького названо вулицю в його рідному місті Дніпрі. Уже понад десять років існує Міжнародний правничий конкурс ім. В.М. Корецького, який спільно проводять Міністерство юстиції України й Інститут держави та права. Інститут видав три томи вибраних наукових праць ученого та бібліографічний довідник.

На день 70-річчя Інституту держави і права імені В.М. Корецького, 13 травня 2019 року, в місті Києві на будинку по вул. Богдана Хмельницького, 42, де у 1948–1984 роках жив і працював видатний учений-правознавець, відкрито меморіальну дошку з його зображенням.

Але найбільша організаційно-наукова пам'ятка В.М. Корецькому – це відділ і наукова школа міжнародного права, створені за його сприяння. Вони – гордість інституту, Національної академії наук, країни.

Яскравими її представниками, крім зазначених вище, стали В.І. Сапожников, Г.Ю. Бувайлик, В.І. Євінтов, О.Ф. Висоцький, В.І. Акуленко, В.Н. Денисов тощо. [4].

В.Н. Денисов, учень В.М. Корецького, став його науковим послідовником, а від 1984 року – керівником Відділу міжнародного права та порівняльного правознавства.

Фундаментальні праці М.К. Михайловського («Міжнародний арбітраж» [1963]), Н.М. Ульянової («Загальні багатосторонні договори в сучасних міжнародних відносинах (деякі питання теорії)» [1981]), В.І. Сапожникова («Міжнародно-правові проблеми суверенітету над природними багатствами», «Кодифікація міжнародно-правових принципів мирного співіснування» [обидві 1966 р.]), Г.Ю. Бувайлика («Правове регулювання міжнародних економічних відносин» [1977]), В.І. Євінтова («Багатомовні договори в сучасному міжнародному праві» [1981], «Міжнародне співтовариство і правопорядок» [1990]), О.Ф. Висоцького («Правові проблеми свободи наукових досліджень у Світовому океані» [1974], «Чорне море. Міжнародно-правові питання» [1979], «Морський регіоналізм у міжнародному морському праві (міжнародно-правові проблеми регіонального співробітництва держав)» [1986] та колективна монографія за його участю й під його керівництвом «Сучасне міжнародне морське право та практика його застосування Україною» [1985]), В.І. Акуленка («Формування міжнародно-правової позиції України в охороні культурних цінностей» [1995]) тощо.

Після того, як Україна здобула незалежність, змінилося завдання міжнародної юриспруденції. Пріоритетними стали дослідження міжнародно-правового аспекту діяльності нашої держави, змісту її суверенітету, теоретичного підґрунтя нових тенденцій розвитку сучасної міжнародної юриспруденції.

Науковці-міжнародники інституту зробили вагомий внесок у розроблення теоретичних засад застосування та дії принципів і норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку України. Їхні дослідження, зокрема, стосувалися міжнародного захисту прав людини, міжнародно-правової охорони культурної спадщини, її джерел і спеціальних принципів, історії розвитку міжнародного права, науки про нього тощо. З'явилися нові ґрунтовні індивідуальні та колективні розвідки. На особливу увагу заслуговують такі праці: «Гуго Гроцій про світовий порядок і сучасність» В.Н. Денисова (1990), «Статус всесвітньої культурної і природної спадщини в міжнародному праві» О.І. Мельничук (2008), «Міжнародно-правовий захист прав національних меншин (тенденції сучасного розвитку)» М.М. Товта (2002), «Міжнародно-правові погляди академіка В.Є. Грабаря» К.О. Савчука (2003), «Суверенітет України і міжнародне

право» за редакцією В.Н. Денисова та В.І. Євінтова (1995), «Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України» за редакцією В.Н. Денисова (2006), збірка «Україна в міжнародно-правових відносинах» за участю Ю.С. Шемшученка, В.Н. Денисова, В.І. Акуленка та В.М. Максимова (1997), «Політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі: світовий досвід для України» О.В. Кресіна, І.М. Проценко, К.О. Савчука, О.М. Стойко (2018; 2019) тощо.

Нині у Відділі міжнародного права та порівняльного правознавства справу та традиції, що їх заклав В.М. Корецький, продовжують доктори юридичних наук В.І. Акуленко, О.В. Кресін (провідні наукові співробітники), кандидати юридичних наук О.І. Дідковська, О.С. Переверзева, І.М. Проценко, К.О. Савчук, А.В. Смолій, Л.Г. Фалалєєва (старші наукові співробітники) та молодший науковий співробітник, кандидат юридичних наук М.І. Суржинський. Вони досліджують і теоретично розвивають доктрину та практику міжнародного права [5].

Необхідно також згадати теоретичний доробок та наукову діяльність керівника відділу В.Н. Денисова – доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук, лауреата Державної премії України в галузі науки й техніки, лауреата Премії НАН України ім. М.П. Василенка. В.Н. Денисов увійшов в історію міжнародної юриспруденції як знаний фахівець із теорії та історії міжнародного права, права міжнародної безпеки, міжнародного гуманітарного права та порівняльного правознавства. В інституті він пройшов усі етапи наукового зростання від аспіранта до вченого секретаря установи та керівника відділу.

До кола його наукових інтересів належать такі проблеми: взаємодії міжнародного права з внутрішнім правом держав; соціальної та економічної специфіки другого покоління прав людини; кодифікованої міжнародної відповідальності держав, законів і звичаїв війни в міжнародному праві тощо. Заслугою В.Н. Денисова є керування науковцями відділу й особиста участь у підготовці фундаментальних академічних видань: «Юридичної енциклопедії» в 6 т., «Антології української юридичної думки» в 10 т., «Юридичного енциклопедичного словника». У 2014–2019 рр. за його участі як співголови редколегії й автора статей вийшла «Енциклопедія міжнародного права» в трьох томах. Такі досягнення в міжнародній юриспруденції непересічні для країн Східної та Центральної Європи. В.Н. Денисов – автор приблизно 300 наукових праць у галузі міжнародного права.

Він – перший віцепрезидент Української асоціації міжнародного права, заступник голови Спеціалізованої вченої ради з присудження наукових ступенів доктора та кандидата юридичних наук у галузі міжнародного права [6]. В.Н. Денисов – співавтор «Великої української юридичної енциклопедії» у 20 томах (світ уже побачив 8 її томів).

Активну міжнародно-правову діяльність здійснював другий директор інституту – доктор юридичних наук, професор, академік, заслужений діяч науки, лауреат Державної премії УРСР у галузі науки й техніки Б.М. Бабій. Його обирали академіком-секретарем відділення історії, філософії, права, членом президії академії. Як директор інституту, він зробив внесок у розвиток багатьох галузей юридичної науки, зокрема міжнародного права. За його директорства було неодноразово реорганізовано структуру інституту. Він був членом Постійної палати третейського суду в Гаазі, Комісії України у справах ЮНЕСКО.

Третій директор інституту – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПрН України, заслужений діяч науки й техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки й техніки, лауреат Премії ім. М.П. Василенка НАН України. Ю.С. Шемшученко – видатний організатор юридичної науки й освіти. Він зробив неабиякий внесок у розвиток міжнародного екологічного та космічного права. Під його керівництвом 2013 року вийшла друком праця «Космічне право», у якій розкрито цілісну картину міжнародного та національного регулювання космічної діяльності крізь призму їхньої взаємообумовленості й гармонізації, а також охарактеризовано інституційну структуру міжнародної співпраці в космічній сфері.

У колективній монографії «Міжнародне екологічне право» (2012) Ю.С. Шемшученко дослідив проблеми міжнародної правової охорони космічного простору від астероїдної небезпеки та техногенного забруднення ядерними джерелами енергії. Він здійснив комплексний аналіз змісту норм і принципів міжнародного космічного права, актів м'якого права, міжнародних екологічних правових засобів боротьби з техногенним забрудненням космічного простору, а також розкрив світоглядно-методологічне підґрунтя екологічно безпечної космічної діяльності.

Досліджуючи міжнародно-правовий контекст, Ю.С. Шемшученко створив ґрунтовну працю «Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з Європейським правом» (2003). Сформульовані в ній застереження від механізації цього процесу створили методологічну основу для визначення критеріїв гармонізації національного та європейського права. Він розмежував право Європейського Союзу та міжнародне право, продемонструвавши двосторонній характер процесу імплементації норм та порівнявши його з одностороннім процесом «адаптування» – підлаштування національного законодавства до вимог ЄС.

Ю.С. Шемшученко – активний діяч та учасник міжнародно-правової співпраці, член міжнародного Постійного арбітражного суду (м. Гаага), Міжнародної академії астронавтики, Міжнародної ради з права навколишнього середовища, Комісії екологічного права міжнародного союзу

захисту природи, дійсний член Міжнародної академії екологічного права (США), експерт Ради Європи з екологічного права (1993–1996), почесний член Інституту правових досліджень Польської академії наук, член Міжнародної академії порівняльного права. Ю.С. Шемшученко також належав до складу делегацій України на сесіях ГА ООН у 2006–2007 роках.

Із 1998 року Ю.С. Шемшученко очолює Міжнародний центр космічного права при президії НАН України. У 2013 році його обрано Послом миру. Він брав участь у розробленні Конвенції ООН із морського права, Кодексу екологічної безпеки для країн Східної Європи та інших міжнародно-правових актів, йому належить ідея ухвалення в міжнародному співтоваристві концепції Екологічної конституції Землі та подальшого розвитку договірних засад регулювання нових сфер космічної діяльності держав.

За 70 років існування Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України було створено могутню школу міжнародного права, яка вже проминула кілька етапів у своєму розвитку. Її представники зробили величезний вклад у розвиток теорії та практики цієї дисципліни. Вони збагатили світову юриспруденцію фундаментальними дослідженнями й далі розвивають сучасну доктрину міжнародного права.

1. *Нагребельний В.П.* Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України // Юридична енциклопедія: у 6-ти т. – К., 1999. – Т. 2. – С. 697–698.
2. *Флагман української юридичної науки / за ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка.* – К., 2009. – С. 30.
3. *Денисов В.Н.* Корецький Володимир Михайлович // Енциклопедія міжнародного права: у 3-х т. – Т. 2. – С. 794–795.
4. *Правова еліта України.* – К., 2018. – С. 52–53.
5. *Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. 70 років.* – К., 2019. – С. 12.
6. *Акуленко В.І.* Денисов Володимир Наумович / В.І. Акуленко, С.О. Мельник // Енциклопедія міжнародного права: в 3-х тт. – К., 2014. – Т. 1. – С. 722–730.

Oleksandr SKRYPNIUK,
*Doctor of Law, Professor,
Deputy Director for Research
at Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law
of the NAS of Ukraine,
Merited Lawyer of Ukraine*

THE ACADEMIC SCHOOL OF INTERNATIONAL LAW IN UKRAINE: THEORY AND INTERNATIONAL LEGAL ACTIVITIES

Abstract. The article is devoted to the analysis of the formation and development of academic research in the field of international law at Koretskyi Institute of State and Law. Organizational origins of international law started with the creation of the state and legal sector in the system of the National Academy of Sciences of Ukraine in 1949. Special attention is paid to the role of the outstanding student of international law in the creation of the Institute of State and Law, organization and implementation of legal research, in particular in the field of international law and the formation of the relevant scientific school.

The objective development of international law in the second half of the 20th century was conditioned by the necessity of ensuring the international legal activity of Ukraine in the international arena, as one of the founding members of the United Nations. At this stage, the efforts of Koretsky and his associates were directed at the theoretical substantiation of the international legal standing of Ukraine, the study of the problems of the codification of international law, its sources, and the relationship to the internal law of states. The results of fundamental research in the field of international law contributed to the recognition of Ukrainian scholars to international legal science. Koretsky was recognized as one of the world's leading figures and attracted by the international community to practical international legal activities in specialized United Nations bodies. He entered history as one of the founders of the Universal Declaration of Human Rights.

In the 1950s and 1960s, the development of Ukrainian international law was characterized by the active formation of its scientific school, the most prominent representatives of which were M. Mikhailovsky, N. Ulyanov, V. Sapozhnikov, etc. Their research has laid the foundation of the modern school of international law. The article analyzes their main works and theoretical positions that have become the patrimony of international legal science.

During the 1970s and 1980s, the development of international legal science in Ukraine were characterized by the growth of its scientific potential, personnel growth of the school, expansion of the range of research. Since 1984, the position of Head of the Department of International Law and Comparative Law of the Institute has been held by V. Denisov, who ensured the organizational and methodological framework for studying relevant problems of international law.

With the proclamation of Ukraine's independence, the main tasks of the national science of international law are aimed at studying the problems of the implementation of the

sovereignty of Ukraine. Over the past three decades, the results of research by scientists of international lawyers of the Institute have become dozens of individual and collective monographs that identified the main trends in the development of science of international law at the present stage.

Today, the scientific school of international law is represented by such doctors of law as V. Denysov, V. Akulenko, O. Kresin and candidates of jurisprudence O. Didkivska, O. Per-everzeva, I. Protsenko, K. Savchuk, A. Smolii, M. Surzhynskyi, L. Falaleyev. A special attention in the article is devoted to the analysis of organizational and scientific activities of the directors of Koretskyi Institute, namely academicians B. Babiy and Yu. Shemshuchenko.

Keywords: international law, school of international law, Institute of State and Law, scientific researches, international legal activity, stages of development of the school of international law.

Сергій БРАГА,
головний редактор газети
«Урядовий кур'єр»

ДІАЛОГ УКРАЇНА–ЄС: «ДОМАШНЯ РОБОТА» НАД РЕФОРМАМИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ АНТИРОСІЙСЬКИХ САНКЦІЙ

Анотація. У статті розглядається співпраця між Україною та ЄС та висвітлення подій «Урядовим кур'єром». Зазначено, що для об'єктивного та оперативного висвітлення подій, які стосуються питань євроінтеграції, «УК» направив до Брюсселя свого постійного кореспондента.

Наголошується на актуальності проблем російської дезінформації та пропаганди під час виборів 2019 року, які становлять частину її офіційної державної політики. «УК» приділяв увагу питанню розширення антиросійських санкцій від ЄС. Також писав про робочі візити Павла Клімкіна на неформальні зустрічі «Друзі України в ЄС + Україна» у Брюсселі. Поруч з важливістю другого засідання «Української лабораторії» у Брюсселі проаналізовано факт підтримки українських реформ та євроінтеграції України в Європарламенті.

Зроблено висновок, що євроінтеграційна тематика залишається актуальною і для нової української влади, тому «УК» буде надалі стежити та інформувати своїх читачів про всі події в цій сфері.

Ключові слова: Україна, ЄС, Росія, санкції, євроінтеграція, «Урядовий кур'єр».

У 2019 році євроінтеграція залишалася одним із пріоритетів зовнішньої політики України. Саме тому колектив видання «Урядовий кур'єр», як і протягом попередніх років, приділяв цій темі значну увагу. Журналісти відстежували офіційні та робочі візити українських високопосадовців до Брюсселя, їх участь у самітах та засіданнях, присвячених питанням євроінтеграції нашої країни, а також візити європейських чиновників до Києва. Минулого року співпрацю України та ЄС визначала спільна робота над імплементацією Угоди про асоціацію, яка є найбільш масштабним і всеохопним документом серед подібних угод, укладених Євросоюзом з третіми країнами. Ба більше, метою української дипломатії у відносинах

ЄС залишалося збереження європейської єдності довкола санкційної політики щодо Росії та залучення ЄС до врегулювання воєнного конфлікту на Донбасі.

У 2019 році «УК» направив до Брюсселя свого постійного кореспондента для роботи в європейських інституціях. Це значно сприяло об'єктивному та оперативному висвітленню подій, пов'язаних з проблемами євроінтеграції. Аудиторія «УК» читала ексклюзивні статті та репортажі про події, пов'язані з українським питанням в ЄС, а також інтерв'ю з європейськими чиновниками, дипломатами та експертами.

У 2019 році і в Україні, і в ЄС відбулися важливі вибори. Українці обирали президента та депутатів Верховної Ради, а європейці – членів Європарламенту. Тож у Брюсселі набула актуальності проблема, з якою українці намагаються боротися вже п'ятий рік, – російська дезінформація. Оскільки у ЄС офіційно визнали: факт втручання російської пропаганди та вплив фейкових новин на передвиборчу кампанію у країнах Європи є. У січні 2019 року колектив «УК» висвітлював конференцію «Протидія онлайн-дезінформації», у якій взяли участь міжнародні експерти, зокрема й з України. Вони констатували: якщо уряди країн-членів ЄС визнають загрозу дезінформації й намагаються на державному рівні захищати своїх громадян від її впливу, то в Росії поширення сфабрикованих новин і пропаганди є частиною офіційної державної політики. Тому боротися із кремлівською пропагандистською машиною, яка працює на гроші російських платників податків, особливо складно.

У 2019 році ЄС розширив антиросійські санкції, запроваджені проти Москви після окупації Криму 2014 року. Брюссель здійснив такий крок після того, як у листопаді 2018 року російські спецпризначенці атакували українські кораблі у Керченській протоці та взяли у полон 24 українських моряків. Щоб переконати уряди країн-членів ЄС ввести нові санкції, українські дипломати проводили довгі й складні переговори. В «УК» було описано робочі візити тодішнього міністра закордонних справ Павла Клімкіна, який під час неформальних зустрічей «Друзі України в ЄС + Україна» у Брюсселі вів переговори про покарання Росії за черговий акт агресії проти нашої країни. Зрештою результатом цієї колективної роботи стало рішення Ради ЄС про введення персональних санкцій ЄС проти восьми громадян РФ, які були причетні до захоплення українських кораблів.

Одним із наймасштабніших і найпомітніших заходів щодо євроінтеграції України стало друге засідання «Української лабораторії», організоване Офісом зв'язку українських аналітичних центрів у Брюсселі. Ця подія згуртувала представників українських і західних громадських організацій, експертів і дипломатів. Український уряд представляла віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції

Іванна Климпуш-Цинцадзе. Вона запевнила присутніх: попри те, що Україна перебуває у стані війни, уряд і надалі проводить комплексні реформи, оскільки «це єдиний спосіб зробити Україну успішною, сильною, демократичною, європейською країною». Очільник генерального директорату з питань сусідства та переговорів про розширення ЄС Крістіан Даніельсон віддав належне українській владі, зокрема за успіхи в макрофінансовій реформі, перетворення в енергетичному секторі та децентралізації.

Потужне ядро підтримки українських реформ та євроінтеграції Києва знаходиться у Європарламенті. Українське питання там не лише часто винесено на розгляд пленарних засідань, а й є приводом для обговорень під час заходів, організованих групою євродепутатів «Друзі України». Цього року у ЄП пройшла конференція «Крим. Украдений півострів». У ній узяли участь заступник міністра інформаційної політики Еміне Джапарова, євродепутати, українські та західні дипломати, громадські активісти. Учасники заходу зазначили, що міжнародна демократична спільнота залишається послідовною у своїй безумовній підтримці територіальної цілісності й суверенітету України, не визнає незаконної окупації Російською Федерацією Кримського півострова і закликає Кремль припинити порушення прав людини й політичні переслідування проти громадян України.

Протягом 2019 року у ЄС уважно стежили за долею українських політ'язнів, яких російський режим кинув у тюрми. Європейські чиновники, зокрема очільниця європейської дипломатії Федеріка Могеріні не раз озвучувала заклики до Москви негайно звільнити усіх кремлівських заручників. В «УК» було висвітлено також дискусію, яка відбулася у ЄП з нагоди демонстрації документального фільму «Заручники Путіна: українські політичні в'язні Кремля». На думку євродепутатки Ребекки Гармс, цей фільм став ще одним підтвердженням, що Кремль і далі брутально порушує міжнародне законодавство й права людини. «Євросоюз, усе міжнародне співтовариство мають об'єднати зусилля, щоб примусити Росію поважати міжнародні закони, зупинити свавілля й відпустити українських політ'язнів», — наголосила вона.

Тема євроінтеграції залишається актуальною і для нової української влади, яка офіційно заявила про свій намір продовжувати імплементацію реформ у рамках Угоди про асоціацію з ЄС. Тому команда «УК» уважно стежитиме за всіма подіями у цій сфері та об'єктивно інформуватиме про них своїх читачів.

UKRAINE-EU DIALOGUE: 'HOMEWORK' ON REFORMS AND MAINTENANCE OF ANTI-RUSSIAN SANCTIONS

Abstract. The article deals with the cooperation between Ukraine and the EU and the coverage of events by Uriadovyi Kurier.

It is noted that in 2019, European integration remains one of the priorities of Ukraine's foreign policy. As a result, journalists pay considerable attention to various visits, summits, and meetings devoted to the issues of European integration of Ukraine. It is stated that in order to provide objective and timely coverage of these events, Uriadovyi Kurier sent its permanent correspondent to Brussels.

The author emphasizes the relevance of such an important problem as Russian disinformation, especially during the 2019 elections in Ukraine and the EU. It is noted that unlike in the EU Member States, the spread of fake news and propaganda are part and parcel of the official state policy in Russia.

The article substantiates the idea that the expansion of the EU anti-Russian sanctions occurred after the attack on Ukrainian ships in the Kerch Strait, which took place in November 2018. Uriadovyi Kurier paid attention to this issue by writing about the working visits of then Minister for Foreign Affairs Pavlo Klimkin to informal meetings 'Ukraine + Friends of Ukraine in the EU' in Brussels.

It is noted that the second meeting of the Brussels UkraineLab was one of the most extensive and notable events related to European integration. Equally is the fact of support for Ukrainian reforms and European integration of Ukraine in the European Parliament.

Summing up, the author notes that European integration remains relevant for the new Ukrainian Government. Therefore, Uriadovyi Kurier will continue to monitor and inform its readers about all developments in this area.

Keywords. Ukraine, EU, Russia, sanctions, European integration, Uriadovyi Kurier.

Сергій ТОМІЛЕНКО,
голова Національної спілки журналістів України;

Ліна КУЩ,
*перша секретарка
Національної спілки журналістів України*

ГАРАНТІЇ СВОБОДИ І БЕЗПЕКИ ПРЕСИ В УКРАЇНІ: СВІТОВІ СТАНДАРТИ

Анотація. У статті автори розкрили основні напрями діяльності Національної спілки журналістів України. Охарактеризували головних партнерів, з якими співпрацює спілка, та назвали актуальні проекти співпраці. Показали активну участь НСЖУ в міжнародних конференціях та інших заходах. Провели аналіз основних засад міжнародної співпраці НСЖУ.

Ключові слова: Національна спілка журналістів України, міжнародна співпраця, захист свободи слова та допомога журналістам, Міжнародна, Європейська федерація журналістів, співпраця з Усекитайською асоціацією журналістів, контакти з журналістами Єгипту, Болгарії та інших країн, Декларація на захист свободи слова.

Протягом останніх років одним із головних пріоритетів у діяльності Національної спілки журналістів України (НСЖУ) були фізична безпека представників ЗМІ та боротьба із безкарністю за злочини проти журналістів. Реалізуючи свої наміри, найбільше журналістське об'єднання країни тісно співпрацює із багатьма міжнародними організаціями – Моніторинговою місією ООН з прав людини, Європейською та Міжнародною федерацією журналістів (ЄФЖ, МФЖ), Комітетом захисту журналістів, Бюро ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, Конгресом США з питань свободи преси тощо.

Багаторічними партнерами Національної спілки журналістів України в боротьбі за права журналістів у країні лишаються ЄФЖ та МФЖ. Конгрес Європейської федерації журналістів схвалив спеціальну заяву солі-

дарності з постраждалими українськими журналістами та із вимогами зупинити безкарність. ЄФЖ надзвичайно стурбована високим рівнем фізичної агресії проти журналістів в Україні. Тому ЄФЖ закликала українську владу до регулярних публічних звітів про перебіг розслідування злочинів проти журналістів та підтримала ініціативу НСЖУ про проведення спеціальних парламентських слухань з питань фізичної безпеки журналістів і свободи слова.

НСЖУ зафіксувала в 2018 році 86 інцидентів фізичної агресії щодо працівників медіа. У цьому зв'язку генеральний секретар МФЖ Ентоні Белланжер наголосив: «Ми вимагаємо від української влади швидкого правосуддя для наших колег і мінімальних стандартів безпеки для вільної роботи журналістів».

Національна спілка тісно комунікує з Моніторинговою місією ООН, інформуючи про випадки нападів на працівників ЗМІ. Моніторингова місія ООН з прав людини неодноразово закликала правоохоронні органи України до вчасного та ефективного розслідування нападів на журналістів, зокрема і резонансних нападів на медійників у травні та червні в Черкасах та Харкові.

«Засуджуємо жорстокі напади на співробітників медіа в Україні. Безкарність за насильство є неприйнятною», – цю заяву, посилаючись на інформацію Національної спілки журналістів України, оприлюднила на своїй сторінці у Facebook Моніторингова місія ООН з прав людини.

Україна вперше увійшла до керівних органів Європейської федерації журналістів. До складу виконкому Європейської федерації журналістів обрано голову Національної спілки журналістів України Сергія Томіленка. А президентом ЄФЖ повторно обрано Могенса Блієгарда з Данії, віцепрезидентом стала Марта Барсенілла з Іспанії. До виконкому увійшли також представники Туреччини, Бельгії, Чорногорії, Німеччини, Греції та Італії.

«У своїй передвиборчій промові я наголошував на необхідності особливої уваги ЄФЖ до Східної Європи, де є багато жорстких викликів свободі слова, – розповів голова НСЖУ Сергій Томіленко. – Для України однією з найбільших проблем є високий рівень фізичної агресії та системна безкарність. І для нас важливо, щоб безпека лишалася серед пріоритетів ЄФР. Саме міжнародна солідарність допомогла звільнити з полону на Донбасі 8 українських журналістів. А нині консолідації зусиль потребують два журналісти, ув'язнені на Донбасі – Станіслав Асеев та Олег Галазюк».

ЄФЖ є найбільшим журналістським об'єднанням Європи, до її складу входять 70 журналістських асоціацій та спілок із 44 країн (320 тисяч журналістів). Офіс ЄФЖ розташований у Брюсселі, виконком працює на громадських засадах. Керує офісом та персоналом ЄФЖ генеральний секретар Рікардо Гутьєрес.

Міжнародні організації постійно роблять заяви на підтримку ув'язнених українських журналістів – Романа Сущенка, Станіслава Асєєва, переслідуваного російською владою у Криму Миколи Семени. Так, група Конгресу США з питань свободи преси оприлюднила офіційну заяву, в якій закликала підтримуваних Росією бойовиків на Донбасі негайно звільнити українського журналіста, автора Радіо Свобода Станіслава Асєєва.

Міжнародна та Європейська федерації журналістів спільно із Національною спілкою журналістів України засудили вирок кореспондентові Укрінформу Романові Сущенку та закликали російську владу його звільнити.

Також Європейська федерація журналістів прийняла спеціальну заяву солідарності з українськими журналістами, яких переслідують у Росії, Криму та окупованому Донбасі. У заяві члени федерації зазначають, що переслідування журналістів Романа Сущенка, Станіслава Асєєва, Олега Газазюка, Миколи Семени, а також кримськотатарських громадських журналістів у Криму Сервера Мустафаєва, Нарімана Мемедемінова та інших слід розглядати як пряме порушення свободи слова та права на об'єктивну інформацію.

У рік виборів в Україні Національна спілка журналістів закликала політичні сили та кандидатів на найвищу посаду в державі взяти на себе добровільні зобов'язання гарантувати свободу слова, її подальше утвердження і розвиток відповідно до світових стандартів, та підписати Декларацію на захист свободи слова.

Декларація на захист свободи слова» є документом, напрацьованим НСЖУ у консультаціях з українськими журналістами та експертами Міжнародної і Європейської федерацій журналістів. Політики мали задекларувати зобов'язання – у разі обрання на пост Президента України та проходження до Парламенту, дотримуватися **7 принципів**:

Перше. Поважати свободу слова і самовираження.

Друге. Не вчиняти жодних дій, що незаконно обмежують ці свободи. Публічно засуджувати подібні спроби.

Третє. Не перешкоджати журналістській роботі, не чинити тиск на журналістів та ЗМІ.

Четверте. Не використовувати силові органи і регуляторів для переслідування журналістів. МВС, ГПУ, СБУ, НАБУ, НАЗК, ДБР, ДФС, Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення та інші державні структури не повинні бути інструментами тиску на редакційну політику медіа та роботу журналістів. Переслідування журналістів за їхні матеріали є неприпустимим.

П'яте. Щорічно проводити публічні звіти керівників правоохоронних органів про результати розслідувань злочинів проти журналістів та боротьбу із безкарністю.

Шосте. З повагою ставитися до роботи журналістів; не ділити їх на «своїх» і «поганих».

Сьоме. Поважати чинні закони у сфері свободи слова, а законодавчі новації погоджувати з журналістською спільнотою і медіа в ході проведення широких консультацій.

Під час президентських виборів Декларацію підписали такі кандидати: Володимир Зеленський, Валентин Наливайченко, Юлія Тимошенко, Анатолій Гриценко, Андрій Садовий, Ігор Смешко, Роман Безсмертний, Дмитро Добродомов, Олександр Шевченко та інші.

НСЖУ активно співпрацює зі спілками журналістів інших країн. У цьому році Національну спілку журналістів України і Всеукраїнський благодійний фонд «Журналістська ініціатива» відвідали японські колеги з Токіо і префектури Тіба – творчі працівники й громадські діячі. З керівництвом НСЖУ зустрілися, зокрема, Джунічі Ковака – редактор друкованого видання, яке випускає Japan Offspring Fund, Харуе Марута – заступниця редактора та Кенічі Асано – журналіст і колишній професор Університету Досіє в Кіото. Гості висловили задоволення розвитком партнерства з українськими медійними організаціями. Голова НСЖУ, член виконкому Європейської федерації журналістів Сергій Томіленко під час бесіди звернув увагу учасників зустрічі також на актуальні питання співпраці спілки з міжнародними організаціями в Європі, зокрема щодо захисту свободи слова, боротьби з безкарністю за злочини проти працівників преси.

Посилилася співпраця з Всекитайською асоціацією журналістів, зокрема, перша заступниця голови Національної спілки журналістів України взяла участь у засіданні міжнародного журналістського форуму 2018 Belt and Road Forum, що відбувся у Сямені (Китай) та в якому взяли участь майже 100 керівників журналістських організацій із 47 країн світу. Під час форуму Національна спілка журналістів України та Всекитайська асоціація журналістів підписали угоду про співпрацю. Ба більше, перша секретарка НСЖУ обговорила можливість прямих контактів із журналістами інших країн – учасниць зустрічі. Один із результатів форуму – домовленості про поглиблення контактів і взаємодії з низкою організацій.

Serhii TOMILENKO,
Chairman of the National Union of Journalists of Ukraine;

Lina KUSHCH,
First Secretary of the National Union of Journalists of Ukraine

THE SAFETY AND FREEDOM OF THE PRESS GUARANTEES IN UKRAINE: INTERNATIONAL STANDARDS

Abstract. The article deals with the main activities of the National Union of Journalists of Ukraine (NUJU).

It is noted that the NUJU is engaged in vigorous cooperation with international organizations, the primary objective being to protect the rights of journalists and ensure the physical safety of journalists in the country. The European Federation of Journalists and the International Federation of Journalists have been the essential partners for many years.

It is stated that for the first time, the governing bodies of the EFJ included Ukrainians, namely Serhii Tomilenko, who has joined the EFJ Executive Committee. The latter is the largest journalistic organization in Europe consisting of 70 journalistic associations and unions from 44 countries.

The article emphasizes the international support of the persecuted Ukrainian journalists.

It is mentioned that the NUJU called for the presidential candidates and Ukrainian political forces (prior to the presidential and parliamentary elections) to sign a 'Declaration in Defense of Freedom of Expression'. The International Federation of Journalists supported the call. If elected President and to the Parliament, they will have to comply with 7 basic principles.

The authors note that there is also expertise-sharing and cooperation with journalists from other countries.

Keywords: National Union of Journalists of Ukraine, international cooperation, defense of freedom of expression and assistance to journalists, International Federation of Journalists, European Federation of Journalists, cooperation with All-China Journalists Association, contacts with journalists from Egypt, Bulgaria and other countries, Declaration in Defense of Freedom of Expression.

Володимир ДЕНИСЕНКО,
доктор історичних наук

ЛИЦАР НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕЇ (До 140-річчя Симона Петлюри, ідеолога національної ідеї, державника, військового діяча, особистості)

Анотація. У статті висвітлено основні віхи життя Симона Петлюри – українського державного діяча, одного з творців війська УНР, громадського діяча, розкрито його внесок у розвиток духовності та культури нашого суспільства. Зосереджено увагу на діяльності С. Петлюри в еміграції, на його прагненні через дипломатичні служби підтримувати міжнародно-правовий статус уряду УНР в екзилі. Підкреслено важливість для сучасників життєвого прикладу Симона Петлюри як глави держави й Головного отамана військ УНР у боротьбі за державну незалежність України.

Ключові слова: національна ідея, державник, Українська Народна Республіка, українське військо, духовність, патріотизм.

Суспільно-політичне й культурне життя України перших десятиліть ХХ ст. не можна збагнути й об'єктивно дослідити без розгляду постатей, які її творили. Академік Російської Академії наук Ф.Є. Корш, який особисто знав очільника УНР ще задовго до подій 1917 року, писав: «Українці і самі не знають, кого вони мають серед себе. Живе він за несприятливих умов, не може виявити себе. Та хто знає, чи не зміниться все навкруги! А коли зміниться, буде він вождем українського народу» [1].

Симон Васильович Петлюра народився 10 травня 1879 року в Полтаві в сім'ї козацького походження. Батько, Василь Павлович, возив полтавського архієрея. Остання обставина дала змогу двом синам – Федору й Симону – вчитися спочатку в Полтавській школі-бурсі, а потім у духовній семінарії. Сучасники та свідки навчання Симона Петлюри в Полтавській школі-бурсі та семінарії зазначали, що він був чутливий, вразливий і навіть сентиментальний юнак, любив співати українські пісні, навчився грати на скрипці, диригувати хором, любив театр, охоче брав участь у семінарських виставах, пробував писати п'єси. Загалом Симон Петлюра мав хист до мистецтва, письменства й театру.

Невдоволення програмою навчання, русифікація, сама атмосфера семінарії, пошуки відповідей на причини тяжкого стану українського народу – усе це призвело до того, що 1898 року в семінарії було засновано таємну українську громаду, на чолі якої стали Симон Петлюра й Микола Гмиря. За спогадами їхнього однокурсника Івана Рудичіва, вони були саме тими молодіжними провідниками, які вміли гуртувати і впливати на людей. З часом С. Петлюра очолив семінарську громаду, до якої входило майже 30 семінаристів. У майбутньому чимало з них стали відомими українськими політичними й культурними діячами: Сергій Андрієвський, Пилип Капельгородський, Володимир Фідровський та ін.

Особисто для С. Петлюри, як і для його товаришів, поштовхом до активної дії стали Шевченківські свята 1900 року. На квартирі в Олександра Русова харківський адвокат Микола Міхновський виголосив патріотичну промову, де обґрунтував необхідність боротьби за самостійність України. Ця промова справила на молодь величезне враження. У Наддніпрянській Україні, мабуть, ще з часів гетьмана І. Мазепи не звучала так чітко окреслена політична мета українського національно-визвольного руху – боротьба за державну незалежність України.

Полтавська семінарська громада переросла у створену того ж року першу у Наддніпрянській Україні політичну партію – Революційну українську партію (РУП).

Отже, С. Петлюра поступово виходить на політичну арену. Проте це були лише перші кроки молодого, без широкого освітнього світогляду українського політика. 1901 року сталася подія, яка кардинально змінила його долю. У Полтаві гастролював зі своїм хором Микола Лисенко. Його концерти, як це траплялося неодноразово, приводили до національних маніфестацій, були своєрідним поштовхом до пожвавлення українського руху. Полтавський гімназист, а пізніше відомий політичний і громадський діяч В. Андрієвський так розповідає про завершення концерту М. Лисенка, коли той, порушивши заборони, виконав гімн «Ще не вмерла України»: «Трудно навіть описати, що чинилося серед слухачів. Наперед усі ніби заніміли, тоді ціла зала підвелася, і нарешті по кінці ще якась мить мовчанки, а тоді – громові оплески, крики, цілий рев овацій, безконечний гук, і старого нашого кобзаря, нашу національну гордість і славу, нашого дорогого земляка-полтавця слухачі на руках виносять із зали аж до вестибюля» [2]. Симон Петлюра після цього небувалого для Полтави політичного інциденту, як виявилося, без згоди начальства запросив М. Лисенка до актової зали семінарії, щоби послухати у виконанні громадівців кантату композитора «Б'ють пороги». На цій зустрічі він виголосив гарячу промову на честь гостя. Саме в розпалі зустрічі туди прибіг ректор семінарії протоієрей Пічета, відомий на Полтавщині як русифікатор і українофоб.

Цей «духовний пастор молоді» в брутальній формі накинувся на М. Лисенка зі звинуваченнями в «мазепинской интриге и развращении юношества». С. Петлюра, як свідчать у спогадах громадівці, з чуйністю відповів ректорові, що Микола Віталійович – гість семінаристів, прибув на їхнє запрошення й що він не дозволить ображати таку шановану людину. Семінаристи вибачилися перед М.В. Лисенком і гуртом провели його додому. За цей інцидент правління семінарії позбавило С. Петлюру можливості завершити останній курс навчання [3].

С. Петлюрі можливість навчатись у Росії була закрита назавжди. Події в духовній семінарії, селянські заворушення, загроза арешту, матеріальні нестатки змусили його виїхати на Кубань. Спочатку С. Петлюра за допомогою земляків-полтавців здобуває посаду вчителя в школі. А із Петербурга, з департаменту поліції до Кубанського жандармського управління надходить матеріал про його політичну неблагонадійність. Деякий час він не може влаштуватися на роботу. Власне, учительська праця йому була заборонена назавжди. За допомогою відомого дослідника кубанського козацтва Ф. Щербини він влаштовується в комісію з розбору архіву й написанню історії кубанського козацтва. Праця в архіві тільки поглибила зацікавлення С. Петлюри історією України, зокрема історією козацтва [4].

Невдовзі С. Петлюра організує Чорноморську Вільну Громаду, яка стає філією РУПу. У донесеннях Кубанського жандармського управління з'являється інформація про поширення в станицях листівок і революційної літератури українською мовою, про діяльність місцевої організації РУП [5].

Таємна поліція швидко знаходить Петлюру і вчиняє на квартирі обшук, під час якого виявлено гектограф. Було встановлено також і те, що листівки РУП друкували на цій квартирі, тут же відбувалися зібрання осіб, що їх поширювали. С. Петлюру негайно заарештовують [6].

Кілька місяців він перебуває у в'язниці, а потім під грошовий заклад місцевих козаків його звільняють. Петлюра нелегально виїжджає до Києва, де докладно інформує одного із провідників РУП М. Порша про стан революційної діяльності Кубанської філії партії.

Департамент поліції ще в жовтні 1904 року оголошує всеросійський розшук Симона Петлюри [7]. Залишатись у Києві було небезпечно. Київська організація РУП нелегально переправила С. Петлюру до Львова, де були Закордонний комітет і видавнича база партії. Наприкінці 1904 року С. Петлюра під партійним псевдонімом «Святослав Татон» нелегально з'являється у Львові.

Незабаром С. Петлюра відчув трагічність ситуації в Закордонному комітеті РУП, що, безперечно, відтворювало кризу всієї партії. РУП, що переживала репресії після селянських заворушень на Полтавщині й Харківщині, стала об'єктом надзвичайної уваги карального апарату самодержавства, наприкінці 1904 року втратила монолітність і підійшла до роз-

паду на три течії. Перші (М. Меленевський, П. Канівець, М. Ткаченко та інші) були за злиття з російською соціал-демократичною партією, другі (М. Порш, В. Винниченко, П. Понятенко, В. Мазуренко та інші) дотримувалися того, що в Україні має бути самостійна соціал-демократична партія; треті (фундатор РУПу Д. Антонович і переважно представники харківської організації) також прагнули до злиття з РСДРП, але на правах «обласної» автономії.

Цю кризу в партії в грудні 1904 року розглянула надзвичайна конференція РУПу, у якій брав участь і С. Петлюра. Розгорілася вперта ідейна боротьба. С. Петлюра, як свідчать очевидці, на цій конференції неодноразово виступав, твердо й переконливо обстоював позицію Центрального комітету РУП на самостійну роль у керівництві українським пролетаріатом.

Симон Петлюра, мабуть, був чи не єдиним тоді із соціал-демократів, хто знайшов порозуміння з галичанами. Він не тільки з успіхом виконував доручення своєї партії, а й жваво цікавився та брав участь у починанні галичан, як публіцист співпрацював у їхніх виданнях, зокрема у «Волі». Особливо близьким він стає з І. Франком, М. Грушевським, В. Гнатюком. Часто буває в них вдома, спілкується й дискутує, а головне – жадібно вчиться. С.В. Петлюра стає бажаним у редакціях «Літературно-наукового вісника» й «Записок Наукового товариства ім. Шевченка», де друкує чимало різнопланового матеріалу.

У грудні 1905 року, після амністії, С.В. Петлюра повернувся зі Львова до Києва, де проходив II з'їзд РУП, під час якого було змінено назву організації на Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), але залишається стояти міцно на національному ґрунті.

У Києві С.В. Петлюра, завдяки рекомендації й наполяганням М. Грушевського, влаштовується на посаду секретаря щоденної української газети «Рада». Це видання фактично було органом Радикально-демократичної партії. Один із видавців газети – відомий український діяч Є. Чикаленко – згадував, що хоч есдек Петлюра й «не пасував до нашої компанії», редакція змушена була поступитися Грушевському, який прагнув заради спільної національної ідеї зблизити ці дві партії [8]. Спільна праця і спілкування з такими відомими діячами, як С. Єфремов, Б. Грінченко, Є. Чикаленко, багато сприяли й справі, і зростанню авторитету С. Петлюри. Але ця праця була недовгою. С. Петлюра незабаром залишає редакцію «Ради».

З 1907 року у Києві виходить часопис «Україна», що реорганізувався з популярного в часи репресій журналу «Киевская старина». У цій редакції С. Петлюра завідує театральним відділом.

Влітку 1907 р. УСДРП вдалося заснувати в Києві легальний тижневик «Слово». До редакційної колегії входять С. Петлюра, М. Порш, згодом В. Садовський та Х. Міхура. Редактором-видавцем була Корольова, але

майже з перших чисел посипалися грошові штрафи, конфіскації й ув'язнення редактора. Партія доручає цю справу С. Петлюрі, який із 21 числа стає редактором «Слова» [9].

Це був надзвичайно різноплановий, гострий тижневик, за що неодноразово притягали до відповідальності його редактора. Практично вся робота в редакції лягала на плечі С.В. Петлюри, якщо брати до уваги те, що М. Порш і Х. Міхура навчались у Київському університеті, а В. Садовський – у Петербурзькій політехніці. С. Петлюра теж не полишає надії вступити до університету, про що свідчить його лист до професора М. Сумцова [10]. Але цим надіям здійснитися не судилося, швидше тому, що С. Петлюра мав незавершену семінарську освіту. Водночас він зайнятий тим, щоби заробити на прожиття собі й допомогти старим батькам. З цією метою він просить М. Сумцова посприяти в співпраці з харківською газетою «Южный край», адже жодної платні в партійному виданні він не отримував [11].

Тижневик «Слово» протримався до середини 1909 року. У Києві С. Петлюра не зміг дістати роботу, тому переїжджає до Петербурга і за сприяння тамтешніх українців працює на посаді бухгалтера транспортного товариства.

Проте центром національної культурної роботи поза Україною все-таки була Москва. Але у рішенні переїхати до Москви були, власне, й особисті причини. У цьому місті С. Петлюра одружується з Ольгою Опанасівною Більською. Це був щасливий шлюб.

У Москві він одразу посів помітне місце серед української громади, стає активним учасником усіх культурних подій. Особливо авторитет С. Петлюри утвердився в часи редагування українського місячника російською мовою «Украинская жизнь» у 1912–1916 роках.

Зазначимо, що репресивні дії російського імперського уряду призвели до того, що українську політичну думку в легальних умовах було зведено нанівець, українськомовні видання існували лише одиницями і, зрештою, були остаточно припинені 1914 року.

С. Петлюра заявив ще 1912 року в листі до М. Грушевського: «Особисто мене, як одного з редакторів, не задовольняє позиція, на якій стояв журнал щодо стосунків російсько-українських. Освітлення цих стосунків не зовсім і не в усьому можна вважати вірним, як і не певні, на мою думку, ті “добрые чувства”, які покладала “Укр. Ж.” на росіян, на почуттях ніколи не можна будувати національну політику, ото ж, і шлях сей вважаю мильним, а сподіванки, що «вони» нас пізнають та почнуть інакше ставитись, – помилковими і почасти, з національного боку, шкідливими» [12].

У Москві С. Петлюра найближче з усіх зійшовся з видатним ученим Російської Академії наук Ф.Є. Коршем. Це була глибоко ерудована й освічена особистість, який перейнявся ідеєю національно-визвольної боротьби українського народу і практично допомагав у цьому.

Ф. Корш прекрасно знав українську мову, як учений-філолог обстоював її окремість, як росіянин-громадянин зазначив право за українцями на певне історичне місце серед європейських народів. Він був упевнений, що згодом український народ однаково вибере шлях самостійного розвитку, був проти політичного втручання чи приборкання національного руху. Коли 1914 року національні рухи було придушено самодержавством, Ф. Корш у російськомовній пресі («Утро России», «Русское слово», «Биржевые ведомости» тощо) надалі захищав українців. «Мое зацікавлення українським питанням, – писав учений, – визначалося і визначається у прагненні до пізнання українського племені та його історичної долі. Спонукою для появи такого зацікавлення послужило моє досить раннє знайомство з українською мовою і творами української народної творчості. Це відразу показало мені різницю українського племені від великоруського, що не лишає і тіні сумніву в тому, що тут ми маємо справу не з місцевим варіантом одного й того ж племені, а з двома різними, хоч і близько спорідненими одне з другим, племенами» [13].

З початком війни представники різних народів Росії з трибун Державної думи заявили про свою лояльність щодо уряду і війни. З українців ніхто таких заяв не робив, і С. Петлюра дійшов висновку, що імперський уряд цю мовчанку трактуватиме як вічний український сепаратизм, намагатиметься знищити рештки національного культурного життя. З іншого боку, необхідно було нагадати як російському суспільству, так і європейським народам про існування тридцятимільйонного українського народу, втягнутого в імперіалістичну бойню. З цією метою він готує маніфест-декларацію щодо ставлення українців до війни – авторство цієї декларації належить Петлюрі, але в обговоренні її брали участь ще троє українців: адвокат О. Хруцький, номінальний видавець «Украинской жизни» Я. Шеремицинський та Д. Дорошенко.

Д. Дорошенко пізніше згадував: «Петлюра аргументував потребу такої декларації про лояльність тим, що в цей історичний момент, коли відбувається «примирення» російського громадянства зі своїм урядом і робиться немов би перегляд усіх народностей імперії, мовчанка українців може служити скріпленням того погляду, ніби вони або не існують, або для них в межах російської державності не може бути місця. Треба також рахуватись із тим, що широкі кола громадянства й народних мас в Україні, принаймні тоді, в перші дні, піддалися загальному захопленню і дивилися на війну так, як на необхідну оборону від ворога, що нападає на нашу хату. Отже, декларація “Украинской жизни” є справжнім висловом настроїв широкого українського загалу, і тому її треба оголосити. Ми ухвалили прочитаний ним текст, і він скоро потому появився замість чергової книжки “Украинской жизни”, яка вийшла пізніше» [14].

Звернімо увагу на слова з декларації про оцінювання війни як «виру подій світового значення, подій, що мають покласти початок новим етапам історії» [15]. Як би війна не завершилась, Петлюра розумів одне: Україна повинна мати своє місце на новому етапі історії, здобути ті права, яких не мала до початку війни. Важко не погодитись із твердженням міністра уряду УНР О. Шульгина, що цей документ був першим виявом участі України в закордонній політиці, коли такої держави не було й про неї можна було говорити лише пошепки. На думку О. Шульгина, у цій декларації С. Петлюра орієнтувався не лише на Росію, а й на країни Антанти з певними демократичними традиціями. «Коли настала революція, – писав О. Шульгин, – у травні 1917 р. Петлюра приїхав до Києва, щоб почати свою бурхливу політичну кар'єру, то виявилось, що його міжнародні симпатії мало різнилися від 1914 р.» [16]. Одночасно з тим, як полум'я війни дедалі більше охоплювало Європу і у неї було втягнуто більше держав, російська адміністрація запроваджує жорстоку цензуру. Наростає внутрішня криза в Російській імперії. С. Петлюра, певно, розуміє, що доля імперії й України буде вирішуватися за допомогою війська. Тому він залишає редакцію «Украинской жизни» і влаштовується до громадської організації «Союз Земства і Городов», яка займалася постачанням чинної армії. Напіввійськова посада дала йому змогу бути у військових частинах, вести політичну роботу серед українців. Лютнева революція в Росії застала його на Західному фронті. Про авторитет Петлюри серед солдатів говорить хоч би такий факт: його, цивільну особу, обирають головою Українського військового комітету Західного фронту. Як повноважний представник Комітету С. Петлюра 5 травня 1917 року прибув до Києва для участі в роботі першого Всеукраїнського військового з'їзду.

У Києві бурхливу діяльність у створенні українського війська ще в березні 1917 року розгорнули члени Української народної партії, зокрема її провідник, поручник М. Міхновський [17, 18].

Полтавські друзі умовили С. Петлюру балотуватися на посаду голови Київського губерньського земства. Аргументи були такими переконливими, що С. Петлюра погодився й очолив земство. Дуже швидко зорієнтувався в справах, а такі риси вдачі, як такт і доброзичливість, зробили його авторитетним серед земців. Працювати було важко, адміністрація була зросійщена, не цікавилася національним життям, байдуже ставилася до розбудови українських справ.

С. Петлюра розгорнув широку й активну діяльність у реорганізації і створенні мережі земських установ у всій Україні, об'єднав їх і утворив Всеукраїнське земство. Це була певна школа підготовки національних господарських кадрів. Завдяки його ініціативі в Києві проводиться Всеукраїнський земський з'їзд, на якому завершується об'єднання регіональних організацій у єдиний державний механізм.

Обрана з'їздом делегація земських діячів на чолі із С. Петлюрою побувала у П. Скоропадського. На запитання гетьмана: «Чого хочете від мене, земські люди?», С. Петлюра відповів: «Хочемо ми спільними об'єднаними силами всіх українських земель творити свою національну культуру». У промові від імені делегації С. Петлюра звернув увагу Скоропадського на скасування розпочатої ще Центральною Радою земельної реформи, говорив про арешти українських діячів, свавілля гетьманської адміністрації на місцях. Як голова Всеукраїнського союзу земств він неодноразово писав заяви і протести не лише на ім'я П. Скоропадського й вищого німецького командування. У листі до посла барона Мумма С. Петлюра писав про «арешти німецькими офіцерами і солдатами тих людей, яким висловив народ і своє довір'я, і свою пошану».

12 липня 1918 року С. Петлюру і В. Винниченка заарештували. Акція набула розголосу, висловлювалися протести, і В. Винниченка звільнили, а С. Петлюру ув'язнили.

Нелегко давалася влада П. Скоропадському. Спочатку дещо навіть пошвавилось українське національне життя. Було засновано Академію наук, Національну бібліотеку, відкрито університети, засновано сотні гімназій і шкіл з українською мовою навчання.

Влітку 1918 року почалися масові виступи селян проти гетьманської й окупаційної німецької влади, створюється Український Національний Союз, що об'єднав різноманітні політичні партії. У жовтні Союз відверто був проти уряду Скоропадського.

18 жовтня 1918 року П. Скоропадський несподівано формує новий кабінет, до якого за рекомендацією Українського Національного Союзу входять і відомі діячі О. Лотоцький, М. Славінський, П. Стебницький.

9 листопада 1918 року Німеччина стає республікою. Стілець під Скоропадським захитався – німецькі війська поспіхом покидали Україну.

На той час популярність С. Петлюри була надзвичайно високою. Українські діячі з уряду П. Скоропадського поставили гетьману ультиматум про визволення голови Всеукраїнського земства з в'язниці, і 14 листопада, після чотиримісячного ув'язнення С. Петлюра опинився на волі. Того самого дня Український Національний Союз обирає його членом Директорії УНР і він відбуває до Білої Церкви готувати повстання проти П. Скоропадського.

14 листопада 1918 року гетьман видав грамоту про «відновлення Великої Росії». Таємні наміри П. Скоропадського прилучити Україну до Росії стали очевидними.

Директорію, що вела боротьбу з гетьманською владою, очолив В. Винниченко. Керівництво збройними силами доручили С. Петлюрі, який стає Головним отаманом військ УНР. У своєму зверненні він закликав народ до збройного повстання.

14 грудня 1918 року війська УНР вступили до Києва [19].

Творець національного феномена держави. Гасло «держава вища над партії, нація вища над класи» [20] стало домінантою життя Симона Петлюри. Сутність цієї крилатої фрази не втратила актуальності й нині.

Наш час підтвердив передбачення Симона Петлюри: «Відродження – справа складна й довготривала» [21]. І в цьому процесі належне місце має посісти ідеологічна праця, яка, за його словами, «полягатиме в розгортанні і обґрунтуванні ідеї української державності» [22]. Для реалізації ідеологічного забезпечення державотворчих завдань С. Петлюра особливо виокремлював заходи щодо духовного розвитку українського суспільства. Серед них – розширення мережі українських газет, видавничої справи. У зв'язку з цим варто згадати досить промовистий факт. 5 жовтня 1917 року на урочистому відкритті Українського народного університету в Києві тоді ще приват-доцент Університету св. Володимира І. Огієнко виступив із доповіддю «Українська культура». Невдовзі вчений-педагог підготував до друку добре ілюстровану, набагато об'ємнішу працю з тією самою назвою. Тоді ж, за рекомендацією С. Петлюри, згідно з рішенням українського військового генерального комітету, вона з'явилася окремим виданням у друкарні Центральної Ради накладом сто тисяч примірників.

Мрією Симона Петлюри було створення в Україні Помісної православної Церкви. Про це він писав Івану Огієнку, згодом митрополиту Іларіону: «Я думаю, що Українська Автокефальна церква головою своїм повинна мати власного патріарха, як цілком логічне завершення її ієрархічної архітектоніки і еволюції нашої національної думки, нашої національно-церковної ідеології. Така українська церква могла би так само допомогти зміцненню та впливові нашої державності» [23].

З погляду часу виразніше постає велична постать великого українця, який вірив, що Україна, як самостійна Держава, стане реальністю в житті народу нашого, так і перед широким світом [24, 25].

Головний військовий УНР. Підсумовуючи події Української революції 1917–1921 років, С. Петлюра зазначав: «Ми виступили на арену історії тоді, коли світ не знав, що таке Україна... Єдиною боротьбою, упертою й безкомпромісною, ми показали світові, що Україна і її народ живе і бореться за свої права, за право самостійно й ні від кого не залежно порядкувати на своїй землі» [26]. Сучасники називали його лицарем, бо він був не лише виразником національно-державницької ідеї, а й незламним борцем за її здійснення.

«Українським Гарібальді» вважали Головного отамана прихильники української незалежності в Західній Європі. Французький журналіст Жан Пелісьє писав про нього: «Вважаю за несправедливе трактування як прихильника більшовизму і простацького ватажка банди цього українського Гарібальді, оборонця святих демократичних традицій проти більшовизму і царату» [27].

Прізвище Головного отамана стало похідним для поняття «петлюрівщина», що так само, як і слово «мазепинщина» міцно вкарбувалося у свідомість багатьох поколінь українців, які прагнули волі. Активний учасник національно-визвольної боротьби, полковник армії УНР В. Прохода писав щодо цього: «На зміну “Мазепинству” прийшла “Петлюрівщина”. Прийшла вона через 210 років після того, як на Україні проревіла остання українська гармата, й через 55 літ після остаточного, категоричного й рішучого оголошення, що не тільки народу українського, але, навіть, мови його “не було, нема й бути не може” [28].

У березні 1917 року в Україні розпочалася національно-визвольна революція, керівним органом якої стала Українська Центральна Рада. С. Петлюра одразу поринув у вир подій, що визначали долю України, і невдовзі увійшов до кола провідних фігур тогочасного українського політикуму. З «відродженням нації» нечуваного розмаху набув український військовий рух – головна опора національно-визвольного процесу навесні і влітку 1917 року. У травні відбувся Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, у якому С. Петлюра взяв активну участь.

Політична активність військовиків зросла на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді (червень 1917 року), який зробив рішучий крок уперед у обстоюванні національних прав українського народу, що засвідчило проголошення I Універсалу УЦР, у якому говорилося: «Хай буде Україна вільною...». Але друга фраза – «не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою Російською» [29] свідчила, що поступ української нації до незалежності на постімперському просторі тільки почався.

Події стрімко розгорталися. 15 червня 1917 року Центральна Рада створила виконавчий орган – Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком. Секретарем військових справ у ньому став С. Петлюра. Проте за «Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» від 4.VIII.1917 компетенція Генерального Секретаріату була обмежена, з його складу усунули секретарів фінансів, міжнародних зносин, продовольчих справ, шляхів, пошти та телеграфу, а також військових справ. С. Петлюра, як голова УГВК, і далі виконував обов'язки військового керівника, проте вже не в статусі міністра й без відповідних повноважень (офіційно він обійняв посаду міністра 15 листопада 1917 року).

Військову діяльність С. Петлюри як голови УГВК треба розглядати в контексті офіційної політики Української Центральної Ради, водночас з огляду на еволюцію поглядів самого Петлюри. Не можна відкидати й того, що роль «будівничого» українського війська він виконував фактично на громадських засадах, без реальних владних повноважень.

Перемога петроградського збройного повстання привела до ліквідації влади Тимчасового уряду і створила для України реальні можливості

мати власну державу. УЦР проголосила в III Універсалі утворення Української Народної Республіки. 2 (15) листопада 1917 року С. Петлюра офіційно вступив на посаду секретаря військових справ і одразу виступив із заявою: «Як представник революційної влади на Вкраїні, здобутої революційними зусиллями, я безупинно стоятиму на стороні охорони інтересів революційної військової демократії на Вкраїні, як української, так і неукраїнської. Тому в сучасний прикрий момент для України кличу всю революційну армію з уродженців України тісно згуртуватися для оборони інтересів революції, для оборони нового ладу й вищої революційної влади на Вкраїні – Центральної Ради та її Генерального Секретаріату» [30].

В умовах неоголошеної українсько-більшовицької війни С. Петлюра доклав чимало зусиль, щоби організувати військо, здатне протистояти ворогові. Своє політичне кредо він виклав у виступі 5 (18) грудня 1917 року на Всеукраїнському з'їзді рад у Києві: «Захищаючи права українського народу, український уряд вимушений захищати Центральну Раду від походу більшовиків... Ми ні на кого не нападаємо, а тільки захищаємося» [31]. Підтвердженням цьому є низка наказів, які видав Петлюра, намагаючись перешкодити імперським планам Радянської Росії. Зокрема, ним було видано розпорядження про роззброєння в Києві всіх збільшовичених військових підрозділів та Червоної гвардії. Основним завданням того періоду С. Петлюра вважав створення єдиного Українського фронту через повернення в Україну українізованих підрозділів з інших фронтів, а також негайне взяття Харкова як «оплоту більшовизму» в Україні. Але всі ці намагання не знаходили підтримки українських лідерів і йшли врозріз із їхніми політичними настановами. Ба більше, С. Петлюру було піддано гострій критиці за «розвал» роботи на посту Генерального секретаря військових справ, звинувачувався в негнучкій політиці та загостренні відносин із російською Радою Народних Комісарів.

Наприкінці грудня 1917 року у зв'язку з конфліктом між ним і В. Винниченком із низки принципових питань (відсутність у керівників уряду твердої й чіткої позиції щодо більшовицької Росії, повне нерозуміння проблеми створення власних збройних сил тощо) С. Петлюра вийшов з уряду й у найвідповідальніший час української визвольної боротьби залишив посаду військового секретаря.

Після підписання 9 лютого 1918 р. Берестейської угоди між УНР та країнами Четверного союзу Українська Центральна Рада під прикриттям німецьких багнетів повернулася на початку березня 1918 року до Києва. Разом зі своїми гайдамаками вступив до столиці і С. Петлюра. Проте через різні обставини (непорозуміння з керівництвом українського уряду, негативне ставлення до німецької окупаційної влади) він невдовзі відійшов від військових справ. Гайдамацький кіш за наказом військового міністра

О. Жуковського влився в новоутворену Запорозьку дивізію. Командиром колишнього Гайдамацького коша, а тепер 3-го полку названої дивізії став підполковник О. Удовиченко [32].

Після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 року С. Петлюра відмовився співпрацювати з П. Скоропадським. Погляди гетьмана на соціальний устрій суспільства суперечили його власним. Відмова визнати національним лідером аристократа Скоропадського також відіграла негативну роль у відносинах між цими двома видатними діячами, що, на жаль, негативно позначилося й на українській справі.

На момент державного перевороту С. Петлюра перебував за межами Києва й після повернення до столиці одразу був заарештований у готелі «Прага» (вул. Володимирська), де мешкав із родиною. Проте справжнім арештом це, мабуть, важко назвати. Його відвезли до Гетьманського будинку (ріг вул. Інститутської та Шовковичної, будинок не зберігся), де була резиденція П. Скоропадського, і там він провів ніч та наступний день, після його відпустили додому [33]. Найімовірніше метою «арешту» була спроба гетьмана залучити Петлюру до співпраці. Як відомо зі спогадів С. Сірополка [34], П. Скоропадський справді запропонував Симону Васильовичу роботу в уряді, проте останній категорично відмовився.

На прохання своїх давніх товаришів у революційній діяльності, зокрема редактора відомого в Україні часопису «Книгар» В. Короліва-Старого, С. Петлюра очолив у часи гетьманату Всеукраїнський земський союз. Опозиційно налаштований до гетьманської влади, він гостро критикував діяльність Кабінету Міністрів не лише з питань самоврядування, а й аграрної політики – найбільш болючої проблеми українського суспільства.

Щодо ж участі Петлюри в повстанні, можна стверджувати, що його найвищий злет був саме після перемоги над гетьманом, наприкінці 1918 року. Насамкінець зазначимо, що Симон Петлюра як глава держави й Головний отаман військ УНР дав своїм сучасникам і наступникам добрий приклад соборної боротьби за державу. Боротьба ця не була успішною. Надто переважальними були сили зовнішніх фронтів і надто роздробленими українські сили. Перед Україною виникла низка складних проблем та непередбачених ситуацій, які, напевно, не могли б вирішити навіть найгеніальніші майстри тогочасної світової політики.

Україна воювала проти двох найпотужніших імперій: Російської й Австро-Угорської, не маючи жодного союзника, а тільки ворогів на чотирьох фронтах і байдужу до її долі світову громаду. Навіть за таких умов Україна змогла організувати демократичний уряд, 300-тисячну армію, Чорноморський флот, авіацію (300 літаків) і 4 роки боронила свою незалежність. У цій боротьбі загартувалася воля нашого народу до самостійності, національної незалежності. «Перед революцією ми були лише етно-

графічним матеріалом, а тепер, після революції і кривавих років збройної боротьби за свою вольність і державність, Україна як нація – як нація, яка знає, чого вона хоче і куди їй іти, – є фактом безперечним навіть для наших ворогів», – писав пізніше Симон Петлюра [35, 36].

«Гіпноз Російської імперії треба розвіяти», його вплив має сучасне звучання. Після поразки війська УНР у листопаді 1921 року загравання Заходу з більшовицьким урядом радянської Росії (зокрема, Генуезька конференція у квітні 1922 року) Голові Директорії й Головному отаману Симону Петлюрі стало зрозуміло, що шлях до волі й незалежності його рідної землі буде дуже складний і довгий.

Але він не втрачає віри у відродження на теренах України самостійної соборної держави. Опинившись в еміграції, С. Петлюра і далі залишається провідником свого народу, через свої дипломатичні служби намагається підтримувати міжнародно-правовий статус уряду УНР в екзилі.

Читаючи лист Симона Петлюри до прем'єрміністра уряду УНР в екзилі Андрія Лівницького від 14 червня 1922 року, бачимо, що багато з порушених у ньому проблем не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Досить переконливі аргументи Голови Директорії:

«пп. Посли повинні докладно з'ясувати собі, що найбільшою перешкодою для визнання суверености України є гіпноз самого імені Росія. Цей гіпноз треба розвіяти, особливо в Америці (Північні Штати) та Франції. Справу поділу Росії треба поставити як справу покою цілого світу, як справу європейської рівноваги та реально-матеріальної вигоди держав, в тій конфігурації їх, що уклалась після Версальського трактату. Праця наша в означеному напрямку повинна провадитись шляхом 1) обґрунтування цілої ідеї в європейській пресі та журналістиці, 2) переговорів з окремими урядами та фінансово-промисловими угрупованнями чужоземних держав, які, або вже заінтересовані в Україні, або які можна зробити заінтересованими в ній. Деякі конкретні уваги, дотично цієї справи, я висловив в листі своєму на Ваше ім'я» [37].

Важливим аргументом, на який чомусь звертається мало уваги, є те, що ще у 1921 року в Україні відбувся судовий процес проти членів уряду Української Народної Республіки і провідних діячів українських партій – соціал-революціонерів та соціал-демократів. Стенографічний звіт процесу зберігається в Державному архіві СБУ [38]. Його було оприлюднено того самого року в Харкові видавництвом ВУЧК окремою книжкою [39].

В обвинувальному висновку, який готували до процесу, серед інших винесено вирок (під порядковим № 10): «До колишнього члена Генерального секретаріату, Голови Директорії і головного отамана, члена франкмасонської ложі України, члена світової франкмасонської ложі, члена Української соціал-демократичної партії Симона Васильовича Петлюри – застосувати вищу міру покарання, але позаяк він не заарештований, оголосити

Симона Васильовича Петлюру поза законом» [40]. Отже, Петлюрі був ви-несений смертний вирок ще за п'ять років до його виконання.

Перебування С. Петлюри в Парижі – на перехресті політичних доріг світу – розширило його можливості як ідейного лідера української еміграції. Навколо Державного Центру УНР почали гуртуватися її найактивніші сили.

Більшовики вбачали небезпеку власне в самому існуванні Петлюри. Особливо їх непокоїла активність українського центру в Парижі, який дедалі більше консолідував еміграційні державницькі сили навколо журналу «Тризуб».

Серед ворожих до української справи сил поняття «Петлюра», «петлюрівщина», «петлюрівець» стали синонімами, що ними окреслювався незалежницький рух. Більшовицьке керівництво закономірно сприймало С. Петлюру як свого першочергового ворога. Отож і надалі С. Петлюра залишався фактичним лідером української визвольної боротьби, і більшовики не могли допустити, аби навіть із чужини лунало слово провідника до свого народу.

На промову Чубаря С. Петлюра відповів статтею «Ловці душ», яка була надрукована в «Тризубі» 18 квітня. Виокремлюючи тези виступу, спрямовані на «знищення позицій уряду УНР», Петлюра вважав, що промова Чубаря «зайвий раз доказує велике позитивне як політично-національне, так і ідеологічне значення діяльності української еміграції» [41].

Невдовзі, 16 квітня 1926 року, В. Чубар уже в Москві на сесії ВЦВК СРСР і далі нападав на Петлюру й «петлюрівщину»: «Навіть після того, як совітська влада змінилася на Україні, еміграція (українська) не заспокоїлась. До цього часу в Парижі існує і живе «український народний уряд» на чолі з Петлюрою. Ми зовсім не певні в тому, що ті, кому це корисно, не використовують цього уряду для завдань, направлених проти Радянського Союзу» [42].

Зв'язок убивства з промовами Чубаря було зауважено іще в газеті «Соціал-демократ» від 28 травня 1926 року, яку видавали в Празі, де в статті «Симон Васильович Петлюра» О. Безпалко писав: «У Харкові і в Москві теперішній начальник большевицького правительства на Україні вказував на ті небезпеки, які загрожують більшовизмові з боку української активної еміграції, серед якої Петлюра з огляду на свою минулість займав особливе становище. І ось думка про помсту прокинулася у виконавця замаху через 7 років після описаних подій і на третій рік після переїзду Петлюри до Парижа» [43].

С. Петлюра усвідомлював небезпеку свого становища: «Українська політична еміграція – це сіль в оці сучасним червоним окупантам України. Вони роблять все, щоб розкласти, перетягти на свій бік, знищити її – на це йдуть гроші, над цим працюють численні агенти» [44]. 5 червня 1925 року у листі до А. Лівичького він наполягав: «Нам персонально треба обговорити й справу формального характеру – дальшого існування Державного Центру на випадок моєї смерті, щоб, боронь Боже, на ґрунті неполаджже-

ності нашої справи не повстало яких ускладнень для неї в майбутньому» [45]. Навіть можливість своєї смерті Петлюра розглядав під кутом неперервності продовження боротьби за державність.

Вбивство С. Петлюри пов'язують також із поверненням до влади в Польщі Ю. Пілсудського в травні 1926 року, що було небезпечним поновленням польсько-українського союзу для боротьби проти Москви. Про це висловлювалися різні відповідальні чиновники й оточення Пілсудського та польська преса. Зокрема, газети «Кур'єр Варшавські» та «Діло» недвозначно заявляли, що «Симон Петлюра заплатив життям за поворот до влади маршала Пілсудського» [46].

На цій причині вбивства наголошували С. Єфремов, І. Кедрін, М. Ковалевський та ін. Так, С. Єфремов уже 26 травня записав у своєму щоденнику: «Розійшлася чутка, що вбито в Парижі на вулиці С.В. Петлюру... не без радянської руки тут. Надто під теперішній момент, коли в Польщі гору взяв Пілсудський, спільник Петлюри» [47].

А третьою причиною є великі підземні багатства України: вугіль, залізо, марганець, дорогі глини тощо. Усе це й на Московщині є. Тільки москалі не хочуть самі коло свого добра ходити, а люблять із чужого поту жити. Отож і намагаються вони хижими, завидючими очима дивитися на багатства української землі, а загребущими руками тримати їх у себе. Вони знають, що настане такий час, коли оті загребущі руки народ їм поперебиває і видре од них назад собі те, що вони загарбали. Оце тобі і третя причина.

Коли як треба їх усі обмізкувати, то стане ясным, як Божий день, що вся їхня лютість до українського народу мас на меті зробити його своїм рабом, а багатою землею нашою та морями нашими володіти для своєї московської вигоди [48].

Подальшим логічним і закономірним кроком на цьому шляху, справжнім торжеством історичної справедливості стало визнання дати 22 січня 1919 року державним святом суверенної України. Це сталося якраз напередодні 80-річчя Акту Злуки згідно з указом Президента Л. Кучми «Про День соборності України» від 21 січня 1999 року. Вся історія нашого народу – історія злетів і падінь саме ідеї соборності» [49]. Безперечно, що Акт Злуки був чи не найбільшим таким злетом. Хоча соборність виявилася тоді незавершеною, день 22 січня 1919 року назавжди залишиться в історії українського народу як свято Соборності. Сучасне покоління мусить знати й розуміти вагу і значення доби УНР, яку символізує ім'я Симона Петлюри [50].

1. Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – С. 12.

2. Андрієвський В. Три громади. Спогади у 1885–1917 рр. – Львів, 1938. – С. 1–125.

3. Лотоцький О. Листки з пам'яті (на могилу Незабутнього) // Тризуб. – 1926. – № 45. – С. 3.

4. Щербина Ф. С. Петлюра на Кубані // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – С. 189–190.

5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві). Ф. 1597. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 10.

6. Там само.
7. Там само. Ф. 287. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 16–17.
8. *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). – Львів, 1925. – Ч. III. – С. 125.
9. ЦДІА України у м. Києві.
10. Там само. Ф. 2052. Оп. 2. Спр. 45. Арк. 1–3.
11. Там само. Спр. 44. Арк. 2.
12. Там само. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 688. Арк. 15.
13. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Варшава, 1933. – С. 337.
14. *Курас Ф.* Повчальний урок історії: (дейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). – К., 1986. – С. 63; *Хміль І.* Політичні метаморфози Симона Петлюри // Україна. – 1991. – № 4. – С. 18–20.
15. Война и украинцы // Украинская жизнь. – 1914. – № 7. – С. 3–7.
16. *Шульгин О.* Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – С. 172.
17. *Іванис В.* Симон Петлюра – президент України. 1879–1926. – Торонто, 1952. – С. 40.
18. *Андрій Ткачук.* Симон Петлюра. Політичний портрет // Київська старовина, № 6. – К., 1992. – С. 60–70.
19. *Андрій Ткачук.* Симон Петлюра. Політичний портрет // Київська старовина, № 1. – К.: 1993. – С. 39–53.
20. *Симон Петлюра.* Статті; – К., 1993. – С. 310.
21. Там само. – С. 103.
22. Там само. – С. 311.
23. Там само. – С. 215.
24. Там само. – С. 309.
25. *Анатолій Денисенко.* Поранене серце нації // Пам'ять століть, № 4. – К., 2001. – С. 71–73.
26. Цит. за: *Феденко П.* Головний Отаман. Із культурної та політичної діяльності Симона Петлюри. – Мюнхен–Лондон, 1976. – С. 41.
27. Український козак. – 1919. – 13 вересня.
28. *Прохода В.* Українська армія та Головний Отаман С. Петлюра. – Прага, 1930. – С. 1.
29. *Щусь О.* Всеукраїнські військові з'їзди (Історичні зошити). – К., 1992. – С. 64.
30. *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – Київ, 2001. – С. 83.
31. *Маркітан Л.* Симон Петлюра та його родина в кіно- і фотодокументах // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2004. – № 6. – С. 74.
32. *Грушевський М.* На переломі // На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен, 1992. – С. 6.
33. *Тинченко Я.* Діяльність Симона Петлюри за часів першої українсько-радянської війни: грудень 1917–1918 р. // Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць Другого конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995. – С. 127.
34. *Сірополько С.* Два арешти С. Петлюри за гетьмана П. Скоропадського // Календар-Альманах «Дніпро». – Л., 1938. – С. 74–75.
35. *Петлюра С. (М. Нагаєць).* Од комуністичної революції до буржуазної реставрації // Тризуб. – Чис. 9. – 1925. – 13 грудня. – С. 3–7.
36. *Сергій Литвин.* Соборницький чин Симона Петлюри // Пам'ять століть, № 3. – К., 1999. – С. 51–64.
37. *Симон Петлюра.* «Гіпноз Росії треба розвіяти...» (Лист п. Прем'єрміністру А.М. Лівицькому: (Копія з копії) / вступне слово і публікація Володимира Сергійчука // Пам'ять століть, № 2. – К., 1996. – С. 117–121.
38. Державний архів служби безпеки України (далі – ДА СБУ). Спр. 69270 ФП. Т. 2. Арк. 104.
39. Див.: Дело членов Центрального Комитета Украинской партии Социалистов-Революционеров Голубовича, Петренко, Лызанивского, Часнмка, Ярослава и др. Стенографический отчет / под ред. Д.З. Мануильского и С.С. Дукельского. – Харьков, 1921.
40. ДА СБУ. Спр. 69270 – ФП. Н т. 2. Арк. 104.
41. *Петлюра С. (В. М.).* Ловці душ // Тризуб. – 1926. – Чис. 26–27. – С. 8, 10.
42. *Петлюра С. (В. М.).* Компетентне признання Чубаря // Тризуб. – 1926. – Чис. 31. – С. 6.
43. *Безпалко О.* Симон Васильович Петлюра // Соціал-демократ. – 1926. – 28 травня.
44. *Петлюра С.* Українська політична еміграція // Тризуб. – 1925. – Чис. 5. – С. 1.
45. *Симон Петлюра.* Статті, листи, документи... – Т. 1. – С. 439.
46. Хроніка // Тризуб. – 1926. – Чис. 44. – С. 29.
47. *Сергій Литвин.* Хто організував убивство С. Петлюри // Пам'ять століть, № 4. – К., 2001. – С. 49–59.
48. *Симон Петлюра.* Причини большевицької жорстокості на Україні // Московська воша. Оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ними треба робити / Бібліотека ім. С. Петлюри і Національне видавництво в Європі. – Париж, 1966. – С. 84. – 104 с.
49. *Смолій В.* Видатна віха української історії // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999. – С. 21.
50. *Микола Плав'юк.* Символ національної революції // Пам'ять століть, № 3. – К., 1999. – С. 3–5.

THE KNIGHT OF THE NATIONAL-STATIST IDEA (To the 140th Anniversary of Symon Petliura, Architect of the National Idea, Statesman, Military Figure and Prominent Personality)

Abstract. The article highlights the main life milestones of Symon Petliura, a Ukrainian statesman, one of the founders of the UPR army and a public figure, reveals his contribution to the development of spirituality and scientific heritage of our society.

National idea always took centre stage in his life and work. Symon Petliura had a penchant for art, writing, and theatre. Being fond of Ukrainian antiquity and song creativity, he thoroughly investigated the history of Ukrainian culture. In the critical period of the Ukrainian revolution, he was destined to become the head of state and fight for freedom and independence of the people.

The personality of Symon Petliura is inseparable from the history of the Ukrainian army, to which he contributed a lot of effort and energy. His contribution at the time of stormy military activities is especially striking, given that Symon Petliura had no special military education. Still, it was he who was able to understand the importance of Ukraine's own armed forces and their role in the struggle for statehood.

In his capacity as Head of State and Supreme Commander of the UPR Army, Symon Petliura served as a model for his contemporaries and successors and a prominent example of ardent struggle for his country. This struggle was not successful due to the prevailing forces of the external fronts and the Ukrainian forces were too fragmented altogether. Ukraine was faced with an array of complex problems and unforeseen circumstances, which could not be dealt with even by the most brilliant masters of the then world politics.

Nonetheless, he did not lose faith in the revival of Ukraine as an independent state. Even in exile, Symon Petliura continued to be a guide for his people through his diplomatic services trying to maintain the international legal status of the government of the UPR in exile.

Symon Petliura is an undisputed and uncompromising leader of the national liberation struggle. His name went down in Ukrainian history as one of the outstanding figures of the 20th century.

Keywords: national idea, statesman, Ukrainian People's Republic, Ukrainian army, spirituality, patriotism.

Дмитро ВЕРНИГОР,
мистецтвознавець

УКРАЇНЕЦЬ – ЗІРКА СВІТОВОГО БАЛЕТУ (До 115-річчя Сержа Лифаря)

Анотація. У статті йдеться про життєвий та творчий шлях українця за походженням, танцівника світового значення, педагога, теоретика хореографії, почесного президента Національної ради танців ЮНЕСКО.

Ключові слова: культурна дипломатія, мистецтво художнього бачення хореографії, Міжнародний конкурс балету ім. Сержа Лифаря.

Лифар Серж (Сергій Михайлович; 02.04.1904–15.12.1986) – танцівник, хореограф-постановник, педагог; теоретик, історик і реформатор балетного мистецтва ХХ ст.; походив з української дворянської родини, яка мала козацьке коріння. Народився в селі Пирогово (нині в межах м. Київ), де його батько Михайло Якович (у чині колезького реєстратора) працював лісничим. Мати – Софія Василівна Марченко – була дочкою заможного землевласника Канівського повіту. Від 1911 року родина жила в Києві. Навчаючись у гімназії, паралельно відвідував заняття в Київській консерваторії за класом скрипки, а потім – фортепіано (протягом року); співав у хорі Софійського собору під керівництвом регента Я. Калішевського. У роки революційних змін (1918–1919 рр.) лише на короткий час був змушений переривати навчання. 1920 року склав офіційні іспити за 6 класів. На запрошення Броніслави Ніжинської, свого педагога, яка в Парижі співпрацювала з «Русским балетом Дягілева» (Ballets russes), 1922 року нелегально перейшов кордон і через Варшаву дістався до Парижа (13 січня 1923 року). Після нетривалого навчання в Е. Чекетті був прийнятий до трупи С. Дягілева. 1925 року танцював провідну партію Борея в балеті В. Дукельського «Зефір і Флора», наступного сезону – принца в «Лебединьому озері» з О. Спесивцевою, 1929 року – головну партію в «Блудному сині» С. Прокоф'єва (у постановках Л. Мясіна та Дж. Баланчина в антрепризі «Російські сезони»). Після смерті С. Дягілева (1929) очолив балетну

трупі в паризькій «Grand Opera». Тоді ж дебютував як балетмейстер із новою версією «Байки про Лисицю, Півня, Кота та Барана» І. Стравінського. 1932 року здійснив свій перший ліричний балет «На Дніпрі». Невдовзі балетна трупа «Grand Opera» стала однією з провідних у Західній Європі.

Плідно працював як артист, балетмейстер і керівник балетної трупи паризького театру Гранд-опера – однієї з найвідоміших у світі. На цій сцені хореограф поставив понад 200 балетів, виконавши у них головні партії («Жізель» А. Адана, «На Дніпрі» С. Прокоф'єва, «Сюїта в білому» Е. Лало, «Жар-птиця» І. Стравінського).

У роки окупації Парижа гітлерівцями й далі працював у театрі (1943 року здійснив одну з найкращих, на думку фахівців, своїх постанов – «Сюїту в білому»).

Після визволення Парижа був звинувачений Французьким рухом опору в колабораціонізмі та змушений виїхати з Франції. Мешкав у Монако, організував трупу «Новий балет Монте-Карло» (був її керівником до 1947 року), з якою гастролював країнами Європи, Америки, Азії, Африки. Згодом Національний французький комітет із питань «чистки» скасував обвинувачення Лифаря в колабораціонізмі, тож він повернувся до «Grand Opera». 1947 року створив при театрі Інститут хореографії, або Французьку академію танцю. Від 1955 року викладав історію й теорію танцю в Сорбонні, розробивши власну систему підготовки артистів балету. Цього ж року його було визнано найкращим танцівником і хореографом Франції та нагороджено відзнакою «Золота туфелька». 1957 року став засновником і ректором Паризького університету танцю.

Написав понад 20 праць із проблем балету (зокрема, «Маніфест хореографа», 1935, «Історія балету», 1966).

Балетмейстер розробив принцип так званих трьох хореографічних планів, за яким виставу розглядають як цілісне дійство, як наскрізну пластичну лейттему та як психологічну вмотивованість танцювального па. Стиль С. Лифаря, який він називав хореографічним неоромантизмом, визначив шляхи розвитку європейського балетного мистецтва другої половини ХХ століття.

Помер великий танцівник у Лозанні, похований у місті Сен-Женев'єв-де-Буа Паризького регіону. «Серж Лифар із Києва», – зазначено на його надмогильному пам'ятнику. Він завжди відчував себе українцем, захоплено пропагуючи історію та культуру свого народу. На честь видатного земляка в Києві з 1994 року проводять Міжнародний конкурс балету ім. Сержа Лифаря, а з 1995-го – Міжнародний фестиваль балету «Серж Лифар де ля данс».

Лифар дружив із багатьма художниками, поміж яких були Пабло Пікассо, Жан Кокто, Кассандр, Марк Шагал, які долучилися до оформлення його спектаклів. Свого часу співпрацю Лифареві пропонував Сальвадор Далі,

проте його сюрреалістичний проект декорацій і костюмів до «Ікара» з милицями замість крил було відхилено.

У 65 років Лифар виявив у собі талант художника. Доробок Сержа – більш ніж сотня оригінальних картин і малюнків, основний сюжет яких – балет, танець і рух загалом. Лифар малював і раніше – здебільшого на програмках, афішах, записках, однак відхід із театру підштовхнув його більш серйозно взятися за пензель. Упродовж 1972–1975 років було проведено виставки його праць у Каннах, Парижі, Монте-Карло, Венеції. Сам Лифар доволі стримано ставився до свого захоплення: «Ці графічні, майже пластичні праці я присвятив своєму другові Пабло Пікассо. Він був таким люб'язним, що здивувався, замилювався та гаряче порадив мені продовжувати. Тільки я не художник, а хореограф, який малює», – писав він у своїй останній автобіографії «Мемуари Ікара».

Другою його пристрастю були книги. Почалося все з особистого архіву Сергія Дягілева, що складався з колекції театрального живопису, декорацій і бібліотеки (майже 1000 найменувань). Лифар викупив її у французького уряду за гроші, отримані за рік роботи в театрі Гранд-опера (як сам він невдовзі згадував, «Гроші на придбання дягільського архіву я заробив ногами»).

Серж Лифар зібрав одну з найцікавіших у Європі російських бібліотек, що складалася зі стародруків XVI–XIX століть. Особливе місце в його бібліотеці займала «Пушкініана», найдорожчим скарбом якої були 10 оригіналів листів поета до Гончарової, рідкісні видання, інші пушкінські раритети.

Протягом останніх років життя Лифар був змушений продати частину своєї колекції. Про причини такого рішення він писав у листі до спадкоємців 1975 року:

«Сьогодні я маю лише скромну пенсію від Паризької опери, тому не в змозі зберегти колекцію. Меценати обійшли мене увагою, я змушений попроситися з цією скарбницею російської культури, «відпустити на волю» всі книги й альбоми, щоб вони стали надбанням істориків, бібліотек».

Творча спадщина Лифаря є величезною – створено понад 200 балетів, написано 25 книжок із теорії танцю. Лифар виховав 11 зірок балету. Від 1955 року вів курс історії та теорії танцю в Сорбонні, був ректором Університету танцю, професором Вищої школи музики й почесним президентом Національної ради танцю при ЮНЕСКО.

У СРСР ім'я Лифаря замовчували. Лише 1961 року він із дружиною, графинею Ліллан д'Алефельдт-Лорвік, як турист уперше побував у Москві, Ленінграді (нині м. Санкт-Петербург), Тбілісі (нині столиця Грузії) та Києві, де відвідав могили своїх батьків на Байковому цвинтарі. Після цього ще тричі відвідував Москву (1968, 1969 і 1976). Влада не дозволила йому поставити в СРСР жодного балету. Водночас Лифар мріяв повернутися в Україну. На пропозицію Президента Франції Шарля де Голля стати грома-

дянином його країни він відповів, що є «українцем і цим пишається», і до останніх днів свого життя лишився «персоною без громадянства».

Кавалер найвищих нагород Франції: ордена Почесного легіону й ордена Літератури та мистецтв (командор).

1994 року з нагоди його 90-річчя в Києві було започатковано Міжнародний конкурс балету ім. С. Лифаря, відкрито меморіальну дошку на будинку колишньої Восьмої київської гімназії. Із 1995 року в Києві проводять Міжнародний фестиваль балету «Серж Лифар де ля данс». Вдова Лифаря передала Україні чимало реліквій з архіву чоловіка: Київській бібліотеці ім. Лесі Українки – майже 2 тисячі видань із його книгозбірні; Музею історії Києва – частину епістолярію, афіші; Музею історичних коштовностей України – «Золоту туфельку»; Національному музею історії України – особисті речі Лифаря (зокрема, його перші пуанти), скульптурні й живописні портрети, сценічні костюми тощо.

На березі Женевського озера (Швейцарія) 2003 року відкрито бронзовий пам'ятник Сержу Лифарю у вигляді Ікара («Політ Ікара» танцівник вважав одним із двох своїх найкращих балетів). Цю роботу виконали кияни – скульптор В. Чепелик і архітектор В. Сокульський. Пам'ятник виготовлено на кошти Київської міськради. На трикутній меморіальній дошці є напис: «Україна – своєму геніальному синові на честь 100-річчя». Того самого року вдову Лифаря було нагороджено орденом княгині Ольги І ступеня (за визначний внесок у популяризацію у світі культурно-мистецької спадщини України й добродійну діяльність).

2006 року за сприянням фундації «Дні України» та МЗС України йому відкрито пам'ятник (скульптор А. Валієв) у приміщенні Театру опери та балету в Монако.

Серж Лифар був душею й серцем завжди з Україною та залишається в історичній пам'яті української нації.

1. Лосенко А. Серж Лифар повертається у Київ // Українська культура. – 1994. – № 9–10.
2. Малаков Д. Київські адреси Сергія Лифаря // Київ. – 1995. – № 2–3.
3. Фещенко О. «Так повертається земна слава!» // Україна. – 1999. – № 10.
4. Калібабчук О. Метр балету ХХ століття // Музика. – 2000. – № 4/5
5. Станішевський Ю.О. Про багатогранність творчості Сержа Лифаря / Ю.О. Станішевський, О.М. Калібабчук // Науковий вісник Київського національного університету культури і мистецтв. – К., 2000. – Вип. 2. – (Серія «Мистецтвознавство»).
6. Харченко Т.Н. 100 знаменитых людей Украины. – Х., 2004.
7. Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К., 2007.
8. Лукашев В. Ікар з берегів Борисфена // Культура і життя. – 2008, 4 червня.
9. Гусак С.В. Легендарні постаті України. – Х., 2009.
10. Туркевич В. Найяскравіша зірка світового балету // Історичний календар. – К., 2010. – Вип. 13. – С. 157–158.

UKRAINIAN STAR OF WORLD BALLET

Abstract. The article deals with the life and career path of Serge Lifar, a Ukrainian world-class dancer, choreographer, theorist of choreography, historian and reformer of the 20th century ballet, Honorary President of the UNESCO International Dance Council.

Serge Lifar was a prolific artist, choreographer and director of the Paris Opéra Ballet, one of the most preeminent ballet companies in Western Europe.

Attention is drawn to the fact that pedagogical activity constituted a significant part of Lifar's work. In 1947, he founded the French Academy of Dance, from 1955 he taught history and theory of dance at Sorbonne University, having developed his own system of ballet dancers' training and authored more than 20 works on ballet. In the same year, he was recognized as the best dancer and choreographer in France and was awarded the 'Golden Shoe'. In 1957, he became the founder and rector of the Paris University of Dance.

The author emphasizes that Lifar's creative heritage is huge. He choreographed more than 200 ballets and wrote 25 books on dance theory. Serge Lifar trained 11 ballet stars. Serge Lifar's style, which he called choreographic neoromanticism, determined the ways of development of the European ballet art of the second half of the 20th century.

At the age of 65, Lifar showed his talent as a visual artist. His heritage includes more than a hundred original paintings and drawings, the main plot of which is ballet, dance, and movement. In 1972–1975, exhibitions of his works were held in Cannes, Paris, Monte Carlo and Venice.

His yet another passion was books. It all began with Serhii Diahiliev's personal archive, which included a collection of theatrical paintings, scenery and a library. Lifar bought it from the French government for a one year's salary at the Grand Opera.

In the USSR, Lifar's name was concealed. Only in 1961, did he and his wife visit it for the first time as the Soviet authorities did not allow him to stage any ballet in the USSR.

He always felt he was Ukrainian and ardently promoted the history and culture of his people. In honour of the outstanding countryman, the Serge Lifar International Ballet Competition and the festival 'Serge Lifar de La dance' have been held since 1994 and 1995, accordingly.

Keywords: cultural diplomacy, art of artistic vision of choreography, Serge Lifar International Ballet Competition.

Валерій КОПІЙКА,
професор, директор Інституту
міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В ЕПІЦЕНТРІ ДИПЛОМАТИЧНОГО ВИШКОЛУ Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка виповнюється 75 років

Анотація. У статті йдеться про те, що за період свого існування Інститут міжнародних відносин пройшов шлях від невеликого факультету до головного навчально-методичного центру з підготовки фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики нашої держави. Автор зазначає, поза дослідною роботою інститут співпрацює з понад 60 вищими навчальними закладами-партнерами з Великої Британії, Бельгії, Греції, Єгипту, Ірану, Іспанії, Канади, КНР, ФРН, Республіки Корея, Польщі, США, Франції, Японії тощо.

За останні роки Інститут розгорнув широку мережу міжнародної проектної діяльності, а у 2019 року ІМВ виборов надважливу перемогу в конкурсі на створення Центру Досконалості напряму Жана Моне в рамках програми Європейського Союзу «Еразмус +», що стане єдиним подібним проектом в Україні.

Ключові слова: Інститут міжнародних відносин, МЗС України, подвійне дипломування, викладання іноземних мов, наукова робота, міжнародна проектна діяльність, англomовні магістерські програми.

У світовій історії університети як осередки науки, виховання, гуманізму і свободи думки відіграли особливу роль. Проте сучасність випробовує заклади вищої освіти на стійкість та витривалість до викликів суспільного буття, де окрема людина, держави й суспільства трансформуються під тиском глобалізації, комунікативних технологій, кліматичних змін та нового типу світової економіки. Доволі гучно лунають заяви, що університетська освіта має зникнути як індустріальна епоха, а аудиторії Оксфорду чи Сор-

*Професор Валерій Копійка, директор
Інституту міжнародних відносин КНУ
імені Тараса Шевченка*

*Valerii Kopyika, Professor, Director of the
Institute of International Relations*

бонни замінять стислі й максимально орієнтовані на вузькі навички курси, де слухач побачить свого вчителя на моніторі комп'ютера у момент складання чи іспиту, чи підсумкового випробування. Тому Інститут міжнародних відносин (ІМВ), де кожен викладач, студент чи співробітник відчуває себе частиною великої родини славетного Шевченкового Університету, своєю щоденною роботою доводять незамінність у сучасному мінливому світі переваг та перспектив класичного навчального закладу поряд з іншими формами отримання знань.

На цьому тлі українським університетам сьогодні доводиться конкурувати не так між собою, як із усім світовим

освітнянським співтовариством. Аби зберегти лідерські позиції, нині вишам в Україні чи будь-де доводиться докладати зусиль одразу за кількома напрямками, зберігаючи акцент на якісних освітніх послугах. Тому головним для розвитку системи вищої освіти в ІМВ є забезпечення її якості. Саме тут – у перевагах якості, універсальності й здатності бачити «за горизонт» подій – лежить успіх і стійкість сучасного класичного університету, який не цурається інновацій, а головне, має для цього професійний, науковий та людський ресурси. Саме зростання якості освіти, підвищення її конкурентності на світових ринках освітніх послуг дасть змогу зупинити відтік вітчизняної молоді закордон. Зокрема, це передбачає нові стандарти на базі компетентнісних підходів та сучасні освітні програми, функціонування внутрішньої та зовнішньої систем забезпечення якості освіти, впровадження нових моделей підготовки фахівців.

У сьогоднішнього ювіляра все розпочиналося далекого 1944 року, коли до завершення Другої світової війни залишався ще рік, це був зовсім невеликий за складом викладачів і слухачів факультет, де за лекторською кафедрою і студентською лавою знаходилися люди, часто вбрані у військові однострої. Частина з них згодом долучиться до української радянської дипломатії, а хтось присвятить своє життя освітній діяльності – формуванню національної дипломатичної школи, становленню ІМВ.

ІМВ насамперед – школа, якій понад сім десятиків років, неперервний зв'язок між ідеями та принципами батьків-засновників та учнями-послідовниками. Важливо не розгубити, а лише розвинути та набути кращого. Це особливе надзавдання для поколінь викладачів і студентів. Потрібне неперервне докладання зусиль, щоб зберегти поступ та бути гідним задуму.

Тому у стінах ІМВ високо шанують ім'я професора Гліба Цвєткова, адже він, ветеран війни, подвижник у справі формування української когорти дипломатів, як перший завідувач кафедри історії міжнародних відносин (нині кафедра міжнародних відносин і зовнішньої політики) заклав ті освітні й педагогічні засади, що й донині визначають успіх інституту. Сьогодні його учні очолюють базові кафедри і наповнюють змістом сформовані ним принципи національної школи дипломатичної освіти. Він часто повторював: «Історію творять люди». І творив її сам. Бо сьогоднішня і майбутня інституту міжнародних відносин – то і його особиста історія. Він прагнув, щоб його колеги-викладачі й студенти були творцями історії – власної та своєї Батьківщини.

Нові завдання постали перед ІМВ з проголошенням Незалежності України, що акцентує у своїх роботах ректор КНУ імені Тараса Шевченка, академік Леонід Губерський, який на початку 90-х років минулого століття ініціював трансформацію факультету в Інститут міжнародних відносин. Відтоді інститут виконує відповідальну місію головного навчально-методичного центру з підготовки фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики нашої держави, надає методичну допомогу і координує мережу вищих навчальних закладів, що здійснюють освітню діяльність за спеціальностями напряму «міжнародні відносини».

Серед випускників інституту – президенти України та Грузії, міністри та парламентарії України та зарубіжних країн, які займають найвищі державні посади, є основою кадрового складу МЗС України, низки міжнародних організацій. Ми готуємо фахівців за кількома напрямами – міжнародні відносини, комунікації, право, міжнародно-політична регіоналістика, економічні відносини та бізнес – це 12 спеціальних кафедр та загальноінститутська кафедра іноземних мов. В інституті навчається понад 2500 студентів, аспірантів і стажистів, майже 250 з них – іноземні громадяни з 50 країн світу; понад 300 осіб здобувають другу вищу освіту заочно. Навчальний процес забезпечує висококваліфікований професорсько-викладацький колектив, що налічує майже 200 осіб. Серед них 31 доктор наук, професор; 87 – кандидатів наук, доцентів. До читання лекцій залучено відомих науковців, педагогів та фахівців-практиків з факультетів університету, вишів і наукових установ України та країн зарубіжжя. Перед студентами регулярно виступають очільники державних установ України, зарубіжні державні діячі та дипломати. Корпус ІМВ у Києві на вулиці Ілленка, 36/1 свого часу відвідували і Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун, і колишній держсекретар США, лауреат Нобелівської премії миру Генрі Кіссінджер, і президент Польщі Александр Квашневський, і прем'єр-міністр Великої Британії Девід Камерон, і математик, професор Оксфордського університету Роджер Пенроуз.

Дискусію ведуть у стінах ІМВ у інтелектуальному та мовному вимірах, як то кажуть, «без перекладачів». На вимогу часу з 2019 року в ІМВ запроваджено обов'язкове вивчення двох іноземних мов для програм освітнього рівня «бакалавр», а саме «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародний бізнес», «Міжнародні комунікації» та «Міжнародно-політичне країнознавство». Це крок на випередження до конкурентної переваги.

Як і раніше, надзвичайно важливим складником навчального процесу є англomовні магістерські програми та англomовний бакалаврат. Принциповим є те, що викладання на паритетних засадах здійснюють досвідчені професори та доценти, власне – молоде покоління викладачів, що вже формувалося, здобувало знання, відточувало мовну та педагогічну майстерність у добу незалежної України, коли відкрилися можливості академічних обмінів із університетами зарубіжних країн. Це дало молоді практику й упевненість, зміцнило їх патріотизм та професійні здібності.

Значна увага дедалі більше надається такому напрямові освітньої діяльності, як подвійне дипломування. Наразі вже відбувається навчання за програмами подвійних дипломів у співпраці з Університетом Миколаса Ромеріса (Литва), Університетом Марії Склодовської-Кюрі (Люблін, Польща), Університетом Нікосії (Кіпр). У практичний вимір перейшла програма подвійних дипломів з Інститутом міжнародних відносин Варшавського університету (Польща) та програма подвійних дипломів для студентів магістерських рівнів спеціальності «журналістика і суспільна комунікація» та «міжнародні відносини» з Факультетом політичних наук і журналістики Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Польща). Програми реалізовано польською, українською та англійською чи російською мовами.

Зауважимо, що у межах міжуніверситетських угод інститут співпрацює з понад 60 вищими навчальними закладами-партнерами з Великої Британії, Бельгії, Греції, Єгипту, Ірану, Іспанії, Канади, КНР, ФРН, Республіки Корея, Польщі, США, Франції, Японії тощо.

Однією з прогресивних форм практико-орієнтованого навчання студентів є майстер-класи провідних фахівців-практиків. Така форма навчання дає новий рівень, удосконалюючи й доводячи до високого професійного рівня отримані студентами навички та уміння. Це обопільна користь для інституту й практиків. Ми стали краще розуміти один одного, відчуваємо потребу у спільних пошуках і взаємодії, а в результаті – виграє студент. Ба більше, застосування майстер-класів як форми навчання передбачає можливість проходження стажування або практики в установі або фірмі, яку представляє запрошений фахівець (а це, як правило, представник керівної ланки), та, у разі успіху, подальшого працевлаштування в тій самій установі.

*Восьмий Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун в ІМВ
Ban Ki-moon, 8th UN Secretary-General, in the IIR*

Прикладом ефективного застосування такого підходу є програма співпраці ІМВ з МЗС України, в рамках якої керівники підрозділів Міністерства згідно із затвердженим графіком проводять майстер-класи зі студентами всіх відділень Інституту. З 2017 року ця програма діє на основі Угоди про співпрацю між Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Міністерством закордонних справ України.

Невід'ємним інноваційним складником розвитку навчального процесу є впровадження, передовсім у магістерські програми, такої форми навчання, як *case study*. Сьогодні цей метод посів провідні позиції у світовій освітній практиці й вважається одним з найефективніших способів навчання студентів навичкам рішення типових проблем. Так, Гарвардська школа бізнесу виділяє майже 90 відсотків навчального часу на розбір конкретних кейсів.

Актуальність впровадження методу *case study* у практику вищої освіти зумовлено двома тенденціями. Перша впливає із загальної спрямованості розвитку освіти, її орієнтації не стільки на здобуття конкретних знань, скільки на формування професійної компетентності, умінь і нави-

чок розумової діяльності, розвиток компетентностей особистості, серед яких особлива увага приділяється здатності до навчання, зміні парадигми мислення, умінню опрацьовувати величезні масиви інформації. Друга – з розвитку вимог до якості фахівця, який, крім задоволення вимогам першої тенденції, повинен володіти також здатністю оптимального комунікування у різних ситуаціях, відрізнятися системністю й ефективністю дій за кризових умов.

У нашому випадку проведення case studies здійснюється на базі юридичних, фінансових, торговельних компаній, інших бізнесових структур, неурядових та приватних організацій, діяльність яких є дотичною до спеціальностей, якими оволодівають студенти інституту. У цьому аспекті вже налагоджено регулярне партнерство з юридичними компаніями «Бейкер енд Маккензі», «Ілляшев і Партнери»; серія case studies відбулася в рамках навчального курсу «Екологічні та енергетичні проблеми» на відділенні міжнародних відносин.

Окремим складником навчального процесу в інституті є викладання іноземних мов. Підвищенню мовної підготовки студентів сприяла участь в міжнародних освітніх програмах, зокрема з європейських студій, організованих французькою неурядовою організацією «Україна в Європі», студентських освітніх візитах до Австрії та інших країн ЄС для вивчення міжнародних освітніх технологій у мовній та перекладацькій сферах. Наразі домовлено про освітньо-мовні візити до США, коли більшу частину їх фінансування беруть на себе американські партнери.

Викладачі та студенти старших курсів різних відділень пройшли мовні стажування в навчальних закладах Італії, Німеччини, Франції, США, Латвії, Кіпру, Естонії, Литви. Другий рік поспіль діє програма мовного стажування студентів, які вивчають арабську мову у Кувейтському університеті протягом року. При кафедрі іноземних мов ІМВ відкрито Центри вивчення турецької та арабської мов. Стабільним попитом користується факультатив із синхронного перекладу, який заплановано перевести у формат міждисциплінарної магістерської програми з лінгвістичним і перекладацьким нахилом.

Розвивається заочна та післядипломна освіта, функціонування якої забезпечує відповідне відділення ІМВ. Це та частина діяльності інституту, яка забезпечує втілення актуального європейського принципу демократичного, соціально орієнтованого суспільства – доступ до освіти протягом всього життя. Нині на відділенні післядипломної освіти та заочної магістратури ІМВ навчається понад 200 студентів. Слід додати, що в рамках розвитку англomовних програм в ІМВ відділення разом з кафедрами готове до розгортання відповідних магістерських програм заочної форми навчання для іноземних студентів.

Загалом, навчальна дисципліна в Інституті, дотримання студентами їхньої фахової етики постійно є у фокусі уваги дирекції. Четвертий рік поспіль ІМВ бере участь у проєкті «Сприяння академічній доброчесності в Україні» (SAIUP) під егідою Американських рад з освіти, за участі Міністерства освіти і науки України та за підтримки посольства США в Україні. У межах виконання проєкту вже проведено низку заходів, зокрема, що вкрай важливо, силами студентства, серед якого проблематика академічної доброчесності викликає чималий інтерес.

Якість освіти в сучасному світі неможливо забезпечити без системної й копіткої наукової роботи як професорсько-викладацького складу, наукового підрозділу ІМВ, так і сприяння поступу студентської, молодіжної науки. Щорічні конференції міжнародного рівня, підготовка підручників і посібників, частина з яких – іноземними мовами, типова практика наукового життя Інституту.

Провідна роль в організації студентської наукової роботи належить кафедрам Інституту та Науковому товариству студентів і аспірантів (НТСА). За студентською ініціативою в інституті щороку проводиться Всеукраїнське моделювання ООН ІМВ в межах «Тижня ООН в ІМВ», а також Моделювання Міжнародного Суду ООН. У межах заходу відбуваються зустрічі з його учасниками координаторів системи ООН в Україні, глав Офісу волонтерів ООН в Україні та Офісу з координації гуманітарних ситуацій в Україні тощо. Спільними зусиллями НТСА та ініціативних студентів-правників ініційовано створення координаційного центру підготовки студентів до участі в студентських конкурсах і змаганнях з міжнародного публічного, міжнародного приватного та європейського права «Moort Court Society».

Сучасна наука в університеті – це не лише дослідна робота у тиші лабораторій чи бібліотек. Сьогодні це багаторівнева та багатостороння міжнародна проєктна діяльність. Як результат процесу поглиблення міжнародного співробітництва в сфері освітніх проєктів, наукових досліджень, ділової активності, а також потреби консолідації досвіду взаємодії України та арабських країн на базі інституту створено Центр арабських студій (за сприяння Посольства Об'єднаних Арабських Еміратів в Україні). Нині Центр є єдиним в Україні з розробки, дослідження проблематики та підготовки фахівців цього напрямку.

У 2017 році в інституті міжнародних відносин відбулося офіційне відкриття Молодіжного інформаційного центру Товариства Червоного Хреста України. Завдяки його діяльності Товариство та ІМВ співпрацюють для поширення навичок надання першої допомоги, а також поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Згаданий центр працює також для підготовки команд ІМВ до участі у студентських конкурсах і змаганнях з міжнародного гуманітарного права.

*Благодійний бал ІМВ, 2019 рік
The 2019 IIR Charity Ball*

А 2019 року вперше в історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка команда ІМВ виграла конкурс на створення Центру Досконалості напряму Жана Моне в рамках програми Європейського Союзу «Еразмус +» на базі Інституту міжнародних відносин. Серед 285 проєктів-переможців з усього світу конкурсу 2019 р. програми Європейського Союзу «Еразмус +» напряму «Жан Моне» Україна виграла 22 проєкти, і Київський національний університет імені Тараса Шевченка, який представляла команда ІМВ – єдиний отримав перемогу у створенні Центру Досконалості. Напряму «Жан Моне» в рамках програми ЄС «Еразмус +», спрямований на стимулювання викладацької та дослідницької діяльності, поширення знань про ЄС, осмислення та полеміки щодо євроінтеграційних процесів. Варто особливо відмітити, що згаданий Центр Досконалості буде єдиним подібним проєктом в Україні.

Такий поступ неможливий без головної переваги ІМВ – це є і залишаються студенти – дівчата і хлопці, найталановитіші, сповнені снаги до навчання і відкриті до творчості й нового, акцентує на своїх лекціях завідувач кафедри іноземних мов ІМВ, професор Валентина Дайнеко. Винятковим є також досвід, якого студенти Інституту набувають завдяки англomовній театральній студії ІМВ. Вже кілька років поспіль наші студенти та викладачі за режисурою професора Валентини Дайнеко виходять на сцену, щоб

перенести глядачів у вир подій всесвітньо відомих п'єс, на кшталт «Мишоловки» Агати Крісті, «Пігмаліона» Бернарда Шоу, «Як важливо бути серйозним» Оскара Вайльда. Оскільки вистави відбуваються англійською мовою, то глядачі проводять час не лише з насолодою, а й з користю.

Саме тому це не лише метафора, коли, говорячи про ІМВ, ми рефреном твердимо – «висока місія». У ній не лише знання, дипломатичний вишкіл чи особливі манери, яких доводиться набувати у стінах *alma mater* не тільки під час лекцій чи семінарів. Хто був у корпусі ІМВ (раптом хто цього не зробив – завітайте на день відкритих дверей), того вже у фое зустрічає чорне фортепіано, що у перервах чи після занять лунає звуками класики й сучасного музичного мистецтва, а виконавці – студенти-міжнародники! Музичний інструмент стає також осередком традиційних подій – Благодійного балу ІМВ та дипломатичного прийняття. Благодійний бал ІМВ – це культурна подія, що вже традиційно проходить в стінах нашого інституту і долучає гостей до класичних традицій. Окрім студентів та викладачів, серед запрошених гостей можна зустріти працівників української дипломатичної служби, органів державної влади, залучених до формування та реалізації зовнішньої політики України, представників міжнародних дипломатичних представництв та міжнародних організацій в Україні.

Інститут вирізняється також і організацією студентського життя в своїх стінах. Тут суголосно діють адміністрація та студентство. Осередком студентської ініціативи, сучасною мовою – креативного мислення є Рада студентів ІМВ, а також Рада студентів гуртожитку ІМВ, Наукове товариство студентів та аспірантів ІМВ, профбюро ІМВ, молодіжна фундація ЮНЕСКО, Благодійна організація ІМВ, дебатний Клуб ІМВ, політико-дипломатичний Клуб «Ambassador» та інші формальні і неформальні об'єднання студентів інституту. За висвітлення актуальної інформації про життя та успіхи студентів інституту «відповідають» офіційний сайт ІМВ, навчальне видання ІМВ «Міжнародник», «Вісник Ради студентів ІМВ» та студентський телевізійний проект «ІМВ ТБ».

Важливою формою виховної роботи залишається підтримання й розвиток інститутських традицій, таких як згаданий вище «Благодійний бал ІМВ», а також «Веселка Країн», «Містер і Міс Дипломат». «Веселка країн» – це яскраве щорічне свято, приурочене до Дня толерантності. Ще у 2008 році Молодіжна фундація ЮНЕСКО ІМВ створила прототип «Веселки країн». Тоді студенти вперше представляли кухні різних країн світу. Вже у 2010 році свято отримало сучасне забарвлення. Конкурс створено для ознайомлення з культурою різних країн, використовуючи теоретичні знання, здобуті студентами під час навчання. Складається він з двох частин: представлення національної кухні та обраної країни, її культури

через призму студента як театралізованої постановки. Так, студенти можуть краще зрозуміти традиції та ментальність народів світу, що стане їм у нагоді в їхній подальшій професійній діяльності.

У такій атмосфері – класичної університетської освітньої школи та відкритості студентів і викладачів до творчих проявів, у команді обдарованої молоді з усієї України – молода людина, яка стала студентом ІМВ, розпочинає свій дорослий шлях. Далі, звичайно, будуть нові колективи чи зарубіжні університети, що для випускників ІМВ вже є традиційним продовженням освіти, проте всюди наші юнаки й дівчата будуть бажані й очікувані фахівці. І не обов'язково це буде дипломатична нива, зауважує у методичних напрацюваннях заступник директора інституту із навчально-виховної роботи Ігор Мінгазутдінов. Світові корпорації з різних сфер, представлені в Україні, юридичні організації чи державні установи й бізнес-сектор – всі радо співпрацюють з випускниками ІМВ.

Відтепер також кожної весни в ІМВ відбувається важлива подія для всіх наших студентів та випускників – День кар'єри. Це щорічна експозиція компаній, що стала майданчиком для спілкування студентів та випускників інституту з роботодавцями провідних компаній України та світу. Фахівці проводять тренінги та майстер-класи для зацікавлених студентів, які отримують вичерпні відповіді на поставлені питання.

У 2019 році участь у заході взяла рекордна кількість компаній, що працюють у різних сферах: юридичній, аналітичній, у бізнесі та маркетингу. Серед 33 представлених компаній були Mindy Teams, Ward Howell Ukraine, INTEGRITES, GOLAW, AVELLUM, ACCA, CFC Big Ideas, LeoGaming, «Санофі», вже згадані вище наші традиційні партнери – «Ілляшев та Партнери», Ernst&Young та інші провідні світові роботодавці.

У 2017 році було розпочато діяльність IIR Business School, міжнародної освітньої платформи з розвитку практичних навичок та зв'язків клієнта для успішної побудови бізнесу та особистісного росту. Місія школи – відібрати з величезного потоку інформації найнеобхіднішу та найкориснішу; якісно та зрозуміло донести її до слухача, піклуючись про його комфорт, час, особисті потреби і насамперед – внутрішній розвиток.

Два роки потому було започатковано інноваційний соціально-освітній проект IIR Business School під назвою «Школа молодого дипломата». Ініціатива орієнтована на шкільну молодь, фактично ми розпочинаємо підготовку майбутнього покоління дипломатів чи тих фахівців, що презентують державу на зовнішній арені, уже із школярів старших класів.

Колектив інституту, підтримуючи багаторічні традиції Київського національного університету імені Траса Шевченка, спрямовує свої зусилля на те, щоб і в майбутньому його наукова та педагогічна діяльність відповідала сучасним вимогам класичної університетської освіти, і водночас прагне розви-

вати й новітні підходи до підготовки висококваліфікованих фахівців-міжнародників задля утвердження України як розвинутої, демократичної держави, повноправного й активного учасника світового співтовариства.

В інституті молодь може не лише зустріти вірних друзів й мудрих вчителів, а й поєднати здобутки й традиції ІМВ зі світовим досвідом, досягнути нові горизонти мислення. Так, якщо узагальнювати враження, відгукується про *alma mater* наші випускники, зауважує голова пресцентру ІМВ, учорашня студентка і аспірантка Ольга Васильченко.

Важко залишатися лідером освіти в Україні, але це є спільною справою колективу інституту, і головне – студентів, які шанують традиції та водночас зі своїми педагогами є джерелом інновацій в освіті, науці та педагогічній практиці, є «драйверами» розвитку. На директорському столі поруч із навчальними планами і розпорядженнями, документи з ректорату та міністерства, лежать описи студентських ініціатив. Над ними ми працюємо всією інститутською родиною, як це було запроваджено нашими фундаторами. І саме це є результатом реалізації відповідальної місії інституту, нашої спільної справи.

Valerii KOPIIKA,

*Professor, Director of the Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE DIPLOMATIC PIONEER: PROVENANCE, PATRIMONY, PERTINENCE Marking the 75th anniversary of the Institute of International Relations

Abstract. Universities have historically merited a special place in world history as the locus of science, upbringing, humanism, and freedom of expression. However, modernity is routinely putting their tenacity and toughness to test by challenges of social existence, where every individual, government and society alike are transforming faced with globalization, communicative technologies, climate change and the new type of the world economy. The Institute of International Relations is therefore seeking to reiterate the irreplaceable value, virtues and vistas of a classical university in the ever-changing world of today.

Since its inception, the IIR has come a long way from a small department to the major educational and methodological centre of Ukraine for training experts in international relations and foreign policy. Nevertheless, the life in the precincts of the Institute is not confined to research in the silence of laboratories or libraries. Thus, under interuniversity agreements, the

IIR cooperates with more than 60 higher educational establishments from Belgium, Canada, China, Egypt, France, Germany, Great Britain, Greece, Iran, Japan, Poland, the Republic of Korea, Spain, and the US. Within the framework of international cooperation attention is also attached to the matters of professional ethics: For four consecutive years, the IIR has taken part in the Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project (SAIUP) under the aegis of the American Councils for International Education in collaboration with the Ministry of Education and Science of Ukraine backed by the US Embassy in Ukraine.

In recent years, the Institute has set up an extensive network of international project activities, as amply demonstrated by the establishment of Ukraine's sole Centre for Arabic Studies and the Youth Information Centre of the Ukrainian Red Cross Society. Capitalizing on the generated momentum, in 2019, the IIR won an overarching victory in the competition for the establishment of the Jean Monnet Centre of Excellence under the EU's Erasmus + Programme to become the only such project in Ukraine.

The Institute of International Relations is also mindful of employability and future careers of its graduates. Such initiatives as the Career Day, traditionally bringing together the world's leading employers, the IIR Business School and the Memorandum of Cooperation between the Institute and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine are there to serve this purpose.

Our Institute is an opportunity to open up to the world by virtue of new knowledge, academic exchange programs and internship in the best universities. This is the place not only to meet loyal friends and wise teachers, but also to unite the IIR traditions and achievements with the global perspective and break new ground of thinking.

Keywords: the Institute of International Relations, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, joint degree, master classes of practitioners, case studies, language training, English-language master programmes.

Михайло СОРОКА,
заслужений журналіст України

ПРОТЕСТНА ВІДСТАВКА ПОСЛА Пам'яті Антона Бутейка, одного з творців дипломатії незалежної України

Анотація. У статті автор аналізує основні віхи життя та кар'єри українського дипломата та політика Антона Бутейка, одного з творців дипломатії незалежної України. У багатогранній діяльності Антона Бутейка не бракує гострих епізодів, драматичних колізій, під час яких він сповна, і передусім в інтересах української справи, проявив свій вроджений талан, неабиякі здібності, досвід та знання і тверду непоступливість при відстоюванні своїх патріотичних, державницьких позицій. Він був людиною твердих проукраїнських переконань, енергійним і послідовним захисником незалежності України, однозначним прихильником її західного курсу, альянсу з Європейським Союзом і НАТО.

Ключові слова: українська дипломатія, українсько-румунський діалог, дипломатична місія, зовнішньополітична діяльність.

За всю історію української дипломатії відбулася лише одна добровільна відставка посла. Причому йшлося не про конфлікт з Міністерством закордонних справ України, не про незадоволення посла умовами своєї роботи, а про його незгоду з одним із принципових аспектів політики держави. Цей крок у вересні 2003 року зробив Антон Денисович Бутейко, політик і дипломат, чия кар'єра до цього успішно розвивалася висхідною. Закінчивши факультет міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка, він працював у МЗС України: аташе, третім і другим секретарем відділу міжнародних організацій, помічником міністра, з 1980 року по 1986 рік співробітником Секретаріату ООН, начальником договірно-правового відділу МЗС України. 3 грудня 1991 року і до 1994 року – керівник служби Президента України з міжнародних питань. Народний депутат Верховної Ради України другого скликання. З 1995-го по 1998 рік – перший заступник Міністра закордонних справ України.

У 1998–1999 роки. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сполучених Штатах Америки та за сумісництвом – у Мексиці. З січня 2000 року – Посол з особливих доручень МЗС України.

У жертву – дипломатична кар'єра. Отже, на момент відставки Антон Бутейко мав рідкісний в сучасній українській дипломатії послужний перелік кар'єрного зростання і результатів діяльності. Він і на посту Надзвичайного і Повноважного Посла України в Румунії досягнув чималих успіхів. Можу стверджувати це з цілковитою певністю, бо незадовго до відставки був гостем посольства й особисто Антона Денисовича і зблизька або, як кажуть, на місці познайомився з цими результатами, як і загалом з дуже продуктивною діяльністю в той період українського Посольства у цій державі-сусідці. Відразу зазначу, складний у тогочасних відносинах з Україною державі. У дев'яності роки українсько-румунський діалог складався дуже непросто. Назвемо лише кілька важких тем з довготривалого переговорного процесу: острів Зміїний, фарватер Дунаю, проблеми кордону...

За три роки перебування в Бухаресті як посол Антон Бутейко значно посприяв зближенню позицій сторін, нормалізації клімату у відносинах між обома країнами та народами. Він ініціював перший у практиці цих відносин бізнес-форум, на якому було обговорено можливості, механізми і перспективи двосторонніх ділових контактів. Він запропонував перший офіційний візит до Румунії прем'єр-міністра України і доклав усіх зусиль, щоб міжурядові переговори були максимально успішними. За його безпосередньою активною участю було завершено дванадцятирічний (!) переговорний процес і остаточно затверджено лінію міждержавного українсько-румунського кордону.

Словом, відносини між Україною і Румунією в роки дипломатичної місії Антона Бутейка були виведені на вищий рівень, тому зовсім не посольська діяльність стала причиною його несподіваної для всіх добровільної відставки. Її спричинила подія на зовсім іншому напрямку – східному: у Ялті Президент України Леонід Кучма поставив свій підпис під документами про Євразійський економічний простір з Росією, Білоруссю і Казахстаном. Ще перед цим підписанням А. Бутейко звернувся з листом-застереженням до Леоніда Кучми: «Закликаю вас не робити історичної помилки і не допустити підписання згаданих угоди та концепції ЄЕП, не накидати нового ярма на шию українському народові. Положення угоди й концепції ЄЕС суперечать національним інтересам України і не допомагають вирішити жодної з наявних суттєвих проблем українсько-російських відносин».

Це було досі нечуваним у дипломатичній практиці, як і загалом в українській політиці: посол, державний службовець, відверто виявляв незгоду з одним із головних напрямів зовнішньополітичного і економічного курсу держави і на знак протесту подавав у відставку. Ось як прокоментував

цей крок сам Антон Бутейко: «Якщо вчасно не зупинити цього процесу, то він стане за наслідками порівняним з Переяславом».

І в цих словах, і загалом у цьому мужньому патріотичному вчинку – пожертвувати своєю цілком успішною дипломатичною кар’єрою задля кращого майбутнього України, в ім’я того, щоб не повторився Переяслав 1654 року, – вся сутність Антона Бутейка, вихідця з волинської глибинки, з бідної селянської сім’ї старовинного села Старий Чорторийськ, що у Маневицькому районі.

В епіцентрі глобальних подій. У багатогранній діяльності, політичній і дипломатичній кар’єрі Антона Денисовича Бутейка не бракує гострих епізодів, драматичних колізій, під час яких він сповна і, передусім, в інтересах української справи, проявив свій вроджений талан, неабиякі здібності, досвід та знання і тверду непоступливість під час відстоювання своїх патріотичних, державницьких позицій. І все ж, мабуть, найгострішим для нього був період президентства Леоніда Кравчука, в Адміністрації якого він очолював Службу з міжнародних питань і загалом був головною діювою особою з формування зовнішньої політики щойно створеної Української держави. За його словами, доля і, очевидно, випадок подарували йому унікальну можливість опинитися майже в епіцентрі формування засад політики України на міжнародній арені. Той період запам’ятався йому гігантською інтенсивністю, напруженістю праці і постійного навчання, бездонними можливостями для творчості, безмежністю абсолютно нових викликів і проблем, що вимагали майже одночасних розв’язань. І не завтра чи післязавтра, а – вчора і позавчора.

Той, хто добре знав Антона Бутейка, не був вражений його відставкою з поста посла України в Румунії. Він був людиною твердих проукраїнських переконань, енергійним і послідовним захисником незалежності України, однозначним прихильником її західного курсу, альянсу з Європейським Союзом і НАТО. Водночас виступав за добросусідські, рівноправні, взаємовигідні відносини з Росією. Але в жодному разі не за якийсь новий союз із нею. Тому його відставка була публічним протестом проти спроби втягнути Україну в подібний союз, у такому випадку – Євразійський. Пригадуються інші його рішучі кроки. У 1993 році в Масандрі відбулися непрості переговори, за підсумками яких Україна мала передати Росії ядерні боезаряди. Російська урядова делегація, очолювана Віктором Черномірдіним, вручила прем’єр-міністрові України Леоніду Кучмі текст документа, уже підписаний російським прем’єром. Та присутній під час цієї акції Антон Бутейко, який був тоді керівником Служби Президента України Леоніда Кравчука з міжнародних питань, виявив, що російська сторона самовільно внесла у погоджений документ деякі зміни. Не задумуючись, Антон Денисович зробив ручкою відповідну правку. Це викликало вибух

гніву з боку глави російського уряду. Побачивши це, Черномірдіні кинувся до Бутейка і затаято почав переконувати, що документ було складено правильно. Емоції вщухли тільки тоді, коли українська сторона в особі Бутейка довела свою правоту.

Інший епізод. Як відомо, Антонові Денисовичу недовго випало бути Послом України у Сполучених Штатах – з листопада 1998-го по грудень 1999-го. Навіть за цей короткий час йому вдалося зробити чимало корисного у відносинах України з провідною державою світу. Було, наприклад, відновлено нашу участь у великомасштабній космічній програмі «Морський старт», вдалося сприяти проведенню об'єднавчого форуму всіх українських організацій США, блокувати виштовхування українського металу з американського ринку, активізувати двосторонні відносини у межах стратегічного партнерства тощо.

Чому ж тоді посол після безпрецедентно короткого терміну перебування у США був раптом відкликаний на символічну посаду посла з особливих доручень МЗС України? Офіційних роз'яснень Бутейко тоді так і не дочекався. Неофіційно ж йому пояснили, що Президент України залишився невдоволеним підготовкою його візиту до США. Але це не відповідало дійсності, адже візит пройшов на достатньо високому рівні. Причина відкликання полягала в іншому: під час посольської місії Бутейка у США відбулися вибори Президента України. В них, як відомо, переміг Леонід Кучма. Але українські громадяни у Сполучених Штатах віддали більшість голосів не за нього, а Бутейко відмовився брати участь у підтасовці результатів голосування на користь Л. Кучми.

Він не змінив лінію своєї поведінки і після гучної відставки з поста Посла в Румунії. З активної роботи в Міністерстві закордонних справ йому довелося піти. Весною 2005-го, після Помаранчевої революції, за часів президентства Віктора Ющенка, його знову було призначено на пост першого заступника міністра закордонних справ України. У цей період посилилась орієнтація України на ЄС і НАТО. І знову енергійним прибічником і учасником цієї діяльності був Антон Денисович. Йому доручали найскладніші переговори на західному та східному векторах зовнішньополітичної діяльності. Його позиція була всім відома. До його аргументів ставилися по-різному, але до них прислухалися, їх поважали. Він ніколи не уникав навіть найменшої нагоди спілкування з журналістами, охоче йшов на відвертий діалог з ними, не оглядаючись, що там скажуть в МЗС, у керівництві державою і урядом.

Курс на Захід. Коли на межі дев'яностих й двотисячних років А. Бутейко писав свою книгу «Куди прямує Україна», майбутня агресія Росії у Криму і на Донбасі могла, мабуть, багатьом із нас уявлятися лише у страшно-мні. Але не Бутейкові, котрий добре знав імперські амбіції Росії та її

керівництва. Ось яку логіку загроз Україні від держав-сусідів вибудував він тоді у цій книзі. Польща, Угорщина, Туреччина? Вони – наші дружні сусіди, з ними Україна не має суттєвих суперечностей, здатних спричинити конфлікт і військову агресію. Тим більше, що вони є членами блоку НАТО, правові засади і політична філософія якого теж не дозволить їм здійснити акт військової агресії проти сусіда. Словаччина і Румунія – на шляху до вступу до цієї організації, тому і вони знаходяться під морально-політичним, а в разі вступу – і зобов'язувальним впливом згаданої філософії. Молдова – дружня держава, людський та інший потенціал якої навіть за неймовірного сценарію не міг би розраховувати на перемогу у самотійному конфлікті з Україною. «І нарешті – союз Білорусі з Росією, яка в політичному відношенні є нашим стратегічним партнером, – зазначає у 2001-ому році автор і продовжує, – як відомо, і філософія партнерства та ще й стратегічного, також виключає застосування військової сили в розв'язанні якихось спірних питань. Хоча, звичайно, легкість використання «надмірної сили» у так званих «боротьбі з тероризмом» в Ічкерії дає підстави для роздумів. «Але чи могла б одна позаблокова Україна, – продовжує розмірковувати автор, – взагалі сподіватися на якусь остаточну перемогу, якби в силу якихось надзвичайних обставин вона все-таки стала б об'єктом військової агресії з боку навіть ослабленої, але ядерної Росії? Відповідь, очевидно, не буде неоднозначною. Навіть досвід першої російської кампанії та поразка в Чечні не викликає великого оптимізму. Хіба що якісь космічні сили прийшли б нам на допомогу».

Через тринадцять років відтоді, коли писалися А. Бутейком ці рядки, чуда, на превеликий жаль, не сталося, космічні сили не прийшли на допомогу Україні, і Росія, віроломно порушивши міжнародне право та двосторонні українсько-російські договори про непорушність кордонів між обома державами, окупувала Крим і розпалила криваву війну на Донбасі.

Звісно, Антон Бутейко не міг у 2001 році передбачити й припустити такий розвиток «стратегічного партнерства» з Росією, реалізацію цього найгіршого, за його словами, сценарію. Але як глибокий аналітик і досвідчений дипломат-практик він зробив тоді однозначний висновок: тільки інтеграція в НАТО є найкращою гарантією мілітарної безпеки України. І не тільки безпеки, а й набуття комплексної економічної і військово-політичної ваги в Європі майбутнього і найкращих умов для добробуту народу.

Між економіками Росії та західного блоку – провалля, яке, переконаний автор, в осяжному майбутньому не вдасться подолати. Тому, маючи досвід колишнього Радянського Союзу, росіяни спробують своє відставання компенсувати у мілітарній сфері та шляхом блокування з Китаєм. Світ знову може стати свідком нового витка в гонці озброєнь. І головним винуватцем цього могла б стати саме Україна, бо ніщо так сильно не могло

б стимулювати імперські амбіції російських політичних екстремістів, ніж усвідомлення факту повернення України під їх повний контроль.

Працюючи над книжкою «Куди прямує Україна», Антон Бутейко прекрасно розумів, наскільки непростий український шлях до ЄС і НАТО. Українці мають чітко усвідомити, що цей шлях потребуватиме концентрації сил всього народу, тривалої виснажливої праці. «Ми маємо розуміти ціну нашого вибору і свідомо йти на це, оскільки вона є набагато меншою за ціну вагань і невизначеності. Реалізація такого курсу не повинна породжувати ілюзій чи сподівань на допомогу чи поблажки від держав НАТО та ЄС. Ми повинні чітко розуміти, що у них є дуже багато своїх проблем, у нас – своїх. І ніхто з них не має юридичних зобов'язань нам допомагати, і ніхто не повинен за таке наше рішення як нагороду «відкривати свої гаманці». Це рішення потрібно нам, а не їм. Бо воно має забезпечити для нас найкращі умови для власної праці і створення кращого добробуту. Воно надасть нам лише шанс стати дійсно демократичним, заможним народом. Без нього такого шансу взагалі не буде».

Повторюся, ці рядки написані Антоном Бутейком у 2001 році. А враження таке, що це писалося сьогодні. Бо викладені в цій аналітично-публіцистичній праці спостереження, міркування й думки торкаються фундаментальних проблем сучасної України, її геополітичного місця у Європі та світі, вибору векторів руху і шляхів у майбутнє. Бо мало хто з українських політиків, громадських діячів, дипломатів у наші дні володіє таким талантом, який був у Антона Бутейка – дослідника, філософа, державника, патріота. Виходець із старовинного волинського містечка Старий Чорторийськ став одним із творців зовнішньополітичного курсу нової Української держави та її відданих оборонців. На найрізноманітніших міжнародних форумах, у переговорах високих рівнів звучало його пристрасне, переконливе слово на захист Української держави. У періодичних виданнях, теле- і радіоефірі, інтернеті постійно друкувалися його статті, звучали коментарі з найбільш гострих питань зовнішньої політики України. У них він відверто ділився інформацією про хід двосторонніх і багатосторонніх переговорів, наполегливо відстоював європейський вибір нашої держави, рішуче виступав проти спроб вносити зміни до Конституції України на угоду політичній кон'юктурі і окремим державним керівникам задля збереження їхньої влади. Він був однією з найпомітніших і найяскравіших постатей в українській політиці. Його ненавиділи недруги України. Ним захоплювались її патріоти.

Сумно писати про це в минулому часі: 10 березня 2019 року Антона Денисовича Бутейка не стало. Відійшов у вічність визначний дипломат, державний і громадський діяч, справжній український патріот – і в словах, і в діях.

**REMONSTRATIVE RESIGNATION
OF THE AMBASSADOR
In honour of Anton Buteiko,
a Founder of Diplomacy of Independent Ukraine**

Abstract. In the article, the author analyses the main milestones of life and career of a Ukrainian diplomat and politician – Anton Buteiko, one of the founders of diplomacy of independent Ukraine.

A native of the historical Volyn town of Staryi Chortoryisk, he became one of the founders of the foreign policy of the newly-established Ukrainian state and its devoted defender. His passionate and convincing word in defense of the Ukrainian state was heard at various international forums and high-profile negotiations. His articles were constantly published in periodicals, television and radio broadcasts, and on the Internet. In addition, he set out his views on the most acute issues of Ukraine's foreign policy, thereby sharing insights about the progress of bilateral and multilateral negotiations. A. Buteiko insistently defended the European choice of our state and strongly opposed attempts to amend the Constitution of Ukraine propelled by the politics of patronage and partisanship of certain state leaders clinging to power. He was one of the towering figures in Ukrainian politics.

The author also attempts to trace A. Buteiko's career advancement and diplomatic activities. In the multilateral dimension, his political and diplomatic abounds with acute episodes and dramatic collisions, during which he acted solely in the interests of the Ukrainian cause, showed his innate talent, outstanding abilities, experience, knowledge and unwavering firmness in advocating his patriotic state position. He was a man of strong pro-Ukrainian beliefs, an ardent and consistent defender of Ukraine's independence and an unequivocal supporter of its Western course and admission to the European Union and NATO. At the same time, he called for good-neighbourly, equal and mutually beneficial relations with Russia.

Keywords: Ukrainian diplomacy, Ukrainian-Romanian dialogue, diplomatic mission, foreign policy.

Юрій БОГАЄВСЬКИЙ,

*Надзвичайний і Повноважний Посол,
ветеран дипломатичної служби*

«ОБЛОГА. ВІД ПЕРЕЯСЛАВА Й ДОНІНИ»

Анотація. У статті автор коротко рецензує книгу спогадів колеги та ветерана дипломатичної служби Володимира Лазаровича Чорного. Автор дослідив викладені у книзі роздуми про непросте минуле й сучасне не лише України та її народу, а й окремої людини. Проаналізував розповідь В.Л. Чорного, яка починається з опису його рідного села Івангород на Черкащині, й перетікає в опис контексту всеукраїнської історії. Зазначає, що велику увагу автор книги приділив сумним і досить трагічним періодам суспільного буття України різних років – війнам, голодоморам, а також негативним наслідкам так званого «стратегічного партнерства» з пострадянською Росією.

Ключові слова: спогади, Російська Федерація, українські дипломати, колега.

Під такою багатозначною назвою наприкінці 2018 року за сприяння Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв і творчого колективу рекламно-видавничого відділу дирекції «Медіацентр» вийшла друком довгоочікувана книга спогадів ветерана дипломатичної служби Володимира Лазаровича Чорного.

Це його вистраждані й вистиглі за чимало років роздуми про непросте минуле й сьогодення не лише нашої України та її народу, а й окремої людини.

Я залюбки ознайомився з цією працею мого багаторічного колеги, тому маю всі підстави стверджувати, що її неможливо читати без супутніх особистих роздумів та спогадів. І саме цей визначальний чинник має бути характерною ознакою будь-якої розвідки на історичну тему.

Автор розпочав свою оповідь із рідного села Івангород на Черкащині, а тоді перевів її в контекст усеукраїнської історії. Він подає багато невідомих або маловідомих широкому загалу фактів, які в поєднанні з його особистими оцінками дають змогу читачеві краще зрозуміти, глибше усвідомити сенс жертвних змагань представників різних поколінь нашого народу за гідне життя української нації. Про це й важливо, і конче необхідно знати всім, а надто молодому поколінню українців сучасності.

Велику увагу автор приділив сумним і трагічним періодам суспільного буття України різних років – війнам, голодоморам. Згадав також про негативні наслідки так званого стратегічного партнерства з пострадянською Росією. Зробив аргументований висновок про те, що сучасний політичний режим цієї сусідньої держави нав'язує світовій спільноті свої правила гри, конфліктні варіанти співіснування, зухвало розв'язавши агресивну війну проти незалежної України, демонструючи ганебне та зневажливе ставлення до цивілізованих норм міжнародного права.

До зазначеного висновку від себе додаю таке. Під проводом нинішнього керівника Російська Федерація дедалі виразніше перетворюється на відверту продовжувачку тоталітарної ідеології колишньої радянської «імперії зла», як цілком небезпідставно охарактеризував її свого часу 40-й президент Сполучених Штатів Америки Рональд Вілсон Рейган.

Розмаїта добірка спогадів, інтерв'ю та документів про радянську дійсність із «присмаком» його особистого латвійського, казахського та якутського досвіду – це і є те, із чим автор представив на суд читача свою книжку.

Уперше в ній подано всі доступні, але, можливо, і не зовсім повні списки жертв політичних репресій, Другої світової війни та штучного голодомору 1932–1933 років, що його створив радянський режим, які разом налічували понад 500 людей. Тобто більше половини мешканців села, у якому Володимир Лазарович народився за день до завершення далекого 1929 року. І це лише в одному населеному пункті України!

Провідною в оповіді, а на цьому треба особливо наголосити, є думка про винятково важливу, основоположну роль батьків, сільських трударів, у всьому, чого досягнув автор за довгі роки свого насиченого життя. Світлій пам'яті своїх батьків та земляків він і присвятив книжку.

І це є надзвичайно зворушливим, добрим прикладом для багатьох наших громадян. «Покладіть і ви свою цеглинку в Будинок пам'яті», – звертається автор до всіх, хто цікавиться не лише історією своїх малих батьківщин, а й непростю історією України. Водночас він звертає увагу на те, що «кращої можливості знати свою історію, ніж знати її в оригіналі, немає».

Із цими словами важко не погодитися.

Уважаю, що мій колега зробив дуже корисну справу, і не лише для себе, власної родини та своїх земляків.

Тож я від щирого серця вітаю Володимира Лазаровича з реалізацією такого важливого творчого задуму.

А нинішньому поколінню українських дипломатів рекомендую обов'язково уважно прочитати цю книжку. Водночас раджу прислухатися до такого заклику її автора: «Хай наступне покоління, якщо захоче, відчує, якими ми були і як жили. Хай зрозуміють, за що боролися, чого досягли і що втрачали».

Yuri BOHAIEVSKY,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
Veteran of diplomatic service

THE SIEGE. FROM PEREIASLAV TO THE PRESENT

Abstract. In late 2018, such an ambiguous phrase became the name of the long-overdue memory book by Volodymyr Chorny, a veteran diplomat, brought out with the facilitation of the Directorate-General for Rendering Services to Foreign Missions and the creative team of the Advertising and Publishing Department of the “Mediacenter” Directorate.

The book relates his hard-won and ripe reflections about the tortuous past and present of Ukraine, its people and every individual.

It was an immense pleasure to read this book by my long-standing colleague and, therefore, I have every reason to claim that it is impossible to read it without one's own concomitant reflections and memories. That is the decisive factor, which has to be an inherent feature of any history book.

The narrator begins his story in his native village of Ivanhorod in the Cherkasy region, putting it into the context of all-Ukrainian history. He provides a lot of unknown and obscure facts, which together with his personal assessment enable the reader to understand, or, to be more exact, to become fully aware of the essence of the self-sacrificing quest of various generations of Ukrainians for a decent life for our nation. It is utterly necessary to disseminate this knowledge to everyone, especially to the younger generation of Ukrainians.

The author attaches considerable attention to the distressing and quite tragic eras of social life in Ukraine – wars, holodomors, as well as repercussions of the so-called ‘strategic partnership’ with post-Soviet Russia. He makes a well-grounded conclusion that the current political regime of this neighbouring country is imposing its own playing field and contentious mode of existence upon the world community, by waging a flagrant war against independent Ukraine and manifesting shameless disregard for the civilized norms of international law.

For my part, I would like to add the following. Under the rule of its current leader, the Russian Federation is becoming an ever more explicit successor of the former totalitarian Soviet ideology of the ‘evil empire’, as rightfully described by Ronald Wilson Reagan, 40th President of the United States.

A collection of various memories, interviews and documents on Soviet realities with a hint of the author's personal Latvian, Kazakh and Yakutian experience all serve to attract readers' attention to this rather riveting book.

For the first time, it features all available, though non-exhaustive, lists of victims of the Soviet-inflicted 1932–1933 Holodomor, political repression and World War II, totaling more than 500 people, which is more than half of the author's native village population, in which Volodymyr Chorny was born the day before the end of the far 1929. And that is only one locality in Ukraine!

The cross-cutting theme of the book – and that is of special importance – is the critically essential and fundamental role of parents and hard-working villagers in everything the author was able to achieve over many years of his meaningful life. It is to the blessed memory of his parents and countrymen that he dedicated this book.

That is a good and most moving example for many of our fellow citizens. “Place your own building block to the House of Memory,” says the author, addressing everyone, who is interested not only in the history of his or her small native land, but in the tortuous history of Ukraine. At the same time, he draws our attention to the fact that “there is no better way of knowing your history than to know it in its original form.”

One cannot fail to agree with these words.

I believe that my colleague has done a great service, not only for himself, but for his family and countrymen.

Therefore, I wholeheartedly congratulate the author with the fulfillment of his important creative vision.

I would also recommend to read this book by the current generation of Ukrainian diplomats. Meanwhile, I also suggest heeding the author’s advice: “May succeeding generations feel who we were and how we lived, if they want to. May they understand what we fought for, what we gained and what we lost.”

Keywords: memoirs, Russian Federation, Ukrainian diplomats, colleague.

Юлія МАТКОВСЬКА,
журналістка

«ЕТИКЕТ – ЦЕ ЛЕГКО. ПОРАДИ ДРУЖИНИ ЙОГО ВИСОКОПОВАЖНОСТІ»

У Києві 2019 року за участі Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв і творчого колективу рекламно-видавничого відділу дирекції «Медіацентр» вийшла друком українськомовна версія книжки про етикет, наповнена спогадами, роздумами, власними спостереженнями та креативними лайфхаками Ірини Філіппової, дружини дипломата, Надзвичайного і Повноважного Посла України у Франції, Нідерландах, Монако. Видання було презентовано 26 червня 2019 року в Медіацентрі ДП «ГДІП».

Це третя книжка авторки після успішних та гучних видань «Париж у подарунковій упаковці» та «На підборі». Про ідейний зміст цього видання свідчить її впевнено стверджувальна дефініція у назві, яка є авторським доброзичливим запевненням читачів: «Етикет – це легко». А найскладніші питання щодо дотримання протоколу у дипломатичному світі можна вирішити з усмішкою і без стресу.

У визначенні «етикет» – це норми і правила, які відображають уявлення про гідну поведінку людей у суспільстві. Зазвичай вивчення протокольних норм та їх застосування в реальному житті завжди здаються нудними, інколи навіть суперечливими, а сам процес складним і надзвичайно тривалим. Та прочитавши книгу авторки, де вона майстерно нанизує намисто зі спогадів, історичних фактів та творчих порад щодо виходу з етикетного

глухого кута, відчуваєш, як на обличчі мимоволі з'являється усмішка, а з тим і усвідомлення, що гідно вийти можна із будь-якої незручної ситуації, якщо вже та сталася, адже: «Вихована людина проста у спілкуванні, привітна і усміхнена – нічого надприродного!».

Завдяки незвичайному викладу та притаманній для авторки манері «Lego», дружина українського дипломата залучає читача до активного слухання приємної розповіді про незвичайні, а то й комічні випадки з дипломатичного світського життя, створюючи атмосферу приватної бесіди за філіжанкою кави. Авторка охопила і вбрання на офіційні візити, і делікатні поради на випадок зустрічей і прийомів, і рекомендації щодо лагування екстраординарними стравами, а також цікаві пропозиції вибору одягу та створення доречних образів. Окрім цього, письменниця у своєму виданні зробила екскурс у минуле, щоб повідати читачам історичні факти установлення певних етикетних норм, а також поділилася актуальними ідеями балансу між «зручно» і «презентабельно».

Найцікавіше, що гармонійне поєднання історій та спогадів у книзі Ірини Філіппової – це не посібник з етикету чи протокольна інструкція для початківців, а саме «мініатюрна дамська сумочка», в яку вміщено унікальний багаторічний досвід норм гідної і водночас невимушеної поведінки під час світських заходів, якими авторка ділиться, створивши яскраві життєві етюди на сторінках свого видання.

Провідною в книзі «Етикет – це легко» є думка щире ставлення до тих, хто поруч. Приватна розмова, прагнення не завдавати клопоту іншим є головними правилами етикету.

Ця книга є незамінним порадником не лише для представників дипломатичних кіл. Звісно, не кожному поталанить у житті відвідати королівський прийом у статусі високоповажного гостя, чаювати з першими представниками держави або ж долучитися до закритих заходів дипломатичного світу. Але цікаві та корисні поради про толерантне ставлення до людей стануть у пригоді день при дні.

До обов'язкового прочитання всім, хто планує не лише пов'язати своє життя із дипломатичною діяльністю, а хоче відчувати себе на всі сто щодня!

ETIQUETTE IS EASY. ADVICE FROM HIS EXCELLENCY'S WIFE

In Kyiv, in 2019, with assistance from Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions and the creative team of the Advertising and Publishing Department of the “Mediacenter” Directorate, the Ukrainian version of the book about etiquette in the diplomatic world, with abundant memories, reflections, observations, and creative lifehacks, authored by Iryna Filippova, the wife of a diplomat, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to France, the Netherlands, and Monaco, was published. The edition was presented in the GDIP Media Center on June 26, 2019.

It is the third book of the author after successful and famous publications of ‘Paris in Gift Wrappings’ and ‘High-Heeled’. Her steadily affirmative definition in the title, which is also the author’s benevolent assurance – ‘Etiquette is Easy’, shows the conceptual content of the book, and that the most complicated issues of protocol observance in the diplomatic world can be solved with smile and without stress.

In its proper sense, ‘etiquette’ is the norms and rules reflecting the ideas about the commendable conduct of people in society. As a rule, studying protocol regulations and their implementation in real life always seem to be tedious and sometimes even absurd, and the process itself appears to be complicated and extremely prolonged. However, while reading the author’s book, in which she masterly interweaves her memories, reflections, historical facts, adorns them with creative lifehacks on how to break the etiquette stalemate, you can feel an unwitting smile on your face, accompanied by the perception that it is possible to cope with any awkward situation, if it has already occurred, with dignity, because ‘a well-bred person is approachable, companionable, and rident – nothing supernatural!’

Owing to the uncommon style and the author’s innate ‘Lego’ manner, the wife of a Ukrainian diplomat involves the reader in dynamic listening to the pleasant story about inconvenient and even comic occurrences in diplomatic life, creating an atmosphere of personal communication over a cup of coffee. The focus of attention is on the dress code for official visits, delicate advice on meetings and receptions, guidelines for having savoury delicacies, as well as interesting suggestions about the choice of clothing and building appropriate outfits. Besides, the author makes a retrospective journey into the past to tell the readers the historical facts about the establishment of certain etiquette norms, while also sharing relevant ideas of the balance between ‘comfortable’ and ‘presentable’.

*26 червня 2019 року в Медіацентрі ГДІП було проведено презентацію книги Ірини Філіппової «Етикет – це легко. Поради дружини Його Високоповажності»
On 26 June 2019, a presentation of the book "Etiquette is easy". Tips from His Excellency's wife" by Iryna Filippova took place at the GDIP Mediacenter*

The point is that the harmonious combination of stories and memories in the book of Iryna Filippova is not a manual of etiquette or ceremonial instructions for beginners, but rather a 'tiny lady handbag', which contains the unique long-standing experience of practicing norms of decent and, at the same time, easy manners during social events that the author shares by creating vivid true-life sketches on the pages of her book.

The leading idea of the book 'Etiquette is easy' is that, against all the odds, it is always possible to respectfully wrestle yourself out of a predicament with the help of smile and sincere conversation without causing troubles to others, because the main principle of etiquette is to avoid any problems.

This book is an indispensable adviser not only for representatives of diplomatic community but equally to all those interested. Certainly, not everyone is destined to attend a royal reception in the status of esteemed guest, to have tea with high-ranking officials or to participate in closed events of the diplomatic world. Nonetheless, the interesting and useful tips on tolerant attitude towards people will always stand in good stead.

I thoroughly recommend it to everyone who plans not only to engage in diplomatic activity but to feel like a million dollars every day!

ЗМІСТ

Павло Кривонос. Єднаємо світ	7
------------------------------------	---

ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТІЇ

Юрій Земський, Валерій Дячок. Україна в стратегічних планах польських політиків наприкінці першої світової війни	13
Павло Гай-Нижник. Геополітична пастка: Гетьманат та Антанта	25
Ірина Матяш. Іноземні представництва в Києві доби Директорії	53
Ігор Дацків. Військово-політичний союз і дипломатична співпраця УНР та ЗУНР	78
Олександр Кучерук. Становлення національних держав і формування державного кордону між Українською Народною Республікою та Литовською республікою	91
Теofil Рендюк. Українська надзвичайна дипломатична місія в Румунії. 1919 рік	98
Олег Купчик. Австрія в зовнішній торгівлі УСРР	120
Валерій Власенко. Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії	132
Олександр Потехін. Міжнародний контекст війн у колишній СФРЮ	141

ІНСТИТУЦІЙНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

ОЧИМА ЇЇ УЧАСНИКІВ

Юрій Богаєвський, Ігор Турянський. Про його внесок у розвиток української дипломатії не слід забувати	161
Антон Бутейко. Як світ відкривав Україну	168
Юрій Костенко. Хімічні кульбіти Кремля	174
Станіслав Лазебник. Світова українська трибуна	194

ФАХОВИЙ ПОГЛЯД ДИПЛОМАТА

Сардар Мохаммад Рахман Оглі. Українці для мене – це найближчий народ	208
Алекс Ленартс. Революція і реформи	214
Освалдо Біато Жуніор. Бразильсько-українські відносини	227
Джудіт Гоф. Наша підтримка залишається незмінною	244
Георгіос Пукаміссас. Україна–Греція	268
Герт Антсу. На передовій новітнього партнерства	274
Джоель Ліон. Ізраїль та Україна: про важливість історії	290
Бакір Ахмед Азіз Аль-Джаф. Співпраця між Іраком та Україною: простір можливостей	299
Дато Раджа Реза Раджа Заїб Ша. Справедливість і довіра – основа відносин між Малайзією та Україною	303
Антоніо Газзанті Пульезе ді Коттроне. Психосоціальна підтримка	314
Руслан Болбочан. Молдовсько-українська співпраця: питання регіональної безпеки	321
Ернст Райхель. Візити німецьких високопосадовців до України 2018 року – потужний сигнал про підтримку українських реформ із боку Німеччини	329
Уле Тер'є Хорпестад. Мрію про день, коли Україна посяде своє законне місце в сім'ї європейських народів	339
Салем Ахмед Аль-Кааб. Ми зможемо досягти амбітних цілей	351
Ягмур А. Гюльдере. Міцна дружба: турецько-українська співпраця	356

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС УКРАЇНИ

Надзвичайні і Повноважні Посли України в іноземних державах	363
Надзвичайні і Повноважні Посли іноземних держав в Україні	406
Представники України при міжнародних організаціях	446
Представники міжнародних організацій в Україні	450

СУЧАСНА ДИПЛОМАТІЯ: КОНЦЕПЦІЇ ТА РЕАЛІЇ

Григорій Перепелиця. Виклики для зовнішньої політики Президента України Володимира Зеленського.	462
Володимир Огризко. Чому Росія така?	482
Сергій Пирожков, Назіп Хамітов. Західна цивілізація та євроатлантичне партнерство України.	507
Анна Тертична. Болгарська національна меншина в Україні в українсько-болгарських відносинах	520
Сергій Кошовий. Пріоритетні завдання та механізми розвитку відносин України з Малайзією на сучасному етапі.	539
Олександр Харченко, Георгій Тихий. Твіпломатія проти вірусів	561
Людмила Чекаленко, Вячеслав Ціватий. Британська та американська системи підготовки дипломатів в умовах глобалізаційних змін	570

ГЕОПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Василь Ткаченко. Прекаріат: феномен соціально-політичного радикалізму	585
Олександр Шморгун. Імітаційна модель демократії України як загроза державному суверенітету в контексті світового досвіду.	599
Сергій Зубченко. Деградація стратегічної культури як загроза для міжнародної безпеки.	614
Сергій Здіорук. Російська православна церква як механізм деструкції національної єдності в Україні	628
Тимур Короткий, Євгенія Лукьянченко, Наталія Хендель. Кримська декларація та її роль в деокупації Криму	638
Віктор Константинов. Східна Європа в політиці «Поясу та Шляху»	647
Іван Нагорняк. 10 років східного партнерства: які сценарії подальшого розвитку ініціативи та політики ЄС у східному сусідстві?	655
Андрій Кудряченко. Особливості подолання обтяжливого нацистського і соціалістичного минулого в сучасній Німеччині	664

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ

Людмила Чекаленко. Міжнародний досвід. Національний брендинг	686
Олена Ялова. Імідж України у світі.	698
Роман Кривонос. Що потрібно знати українським дипломатам про зовнішню політику Німеччини у відносинах з Україною	704
Вікторія Солошенко. Подолання обтяжливого нацистського минулого у культурній сфері ФРН.	720
Михайло Ільїн. Пошуки мирного розвитку людства.	729
Віктор Андрущенко. Українська освіта в європейському просторі	738
Олександр Скрипнюк. Академічна школа міжнародного права в Україні	758
Сергій Брага. Діалог Україна–ЄС	768
Сергій Томіленко, Ліна Куц. Гарантії свободи і безпеки преси в Україні: світові стандарти	772

ПОСТАТІ ТА ПОДІЇ

Володимир Денисенко. Лицар національно-державницької ідеї. (До 140-річчя Симона Петлюри, ідеолога національної ідеї, державника, військового діяча, особистості)	777
Дмитро Вернигор. Українець – зірка світового балету (До 115-річчя Сержа Лифаря).	794
Валерій Копійка. В епіцентрі дипломатичного вишколу.	799
Михайло Сорока. Протестна відставка Посла	811

БІБЛІОГРАФІЯ

Юрій Богаєвський. «Облога від Переяслава й донині»	818
Юлія Матковська. «Етикет – це легко»	822

TABLE OF CONTENTS

Pavlo Kryvonos. Uniting the World (Twenty Issues of the Scientific Yearbook Diplomatic Ukraine)	10
--	----

HISTORY OF DIPLOMACY

Yurii Zemskyi, Valerii Diachok. Ukraine in the Strategic Plans of Polish Politicians at the End of World War I	24
Pavlo Hai-Nyzhnyk. The Geopolitical Trap: the Hetmanate and the Entente (1918)	52
Iryna Matiash. Foreign Missions in Kyiv in the Period of the Directorate of Ukraine: Forced Returning Home	77
Ihor Datskiv. The Military-Political Alliance and Diplomatic Cooperation of the UPR and the WUPR	89
Oleksandr Kucheruk. The Establishment of National States and Formation of the State Border between the Ukrainian National Republic and the Republic Of Lithuania in 1918	97
Teopil Rendiuk. Ukrainian Extraordinary Diplomatic Mission in Romania in 1919 (To the 100 th Anniversary of Ukrainian-Romanian Diplomatic Relations)	119
Oleh Kupchyk. Austria as a Foreign Trading Partner of the Soviet Ukraine in the Early 1920s	131
Valerii Vlasenko. Interwar Ukrainian Political Emigrants in Yugoslavia: Relations with the Authorities	140
Oleksandr Potiekhin. The International Context of Wars in the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (1991–1995)	160

INSTITUTIONAL HISTORY OF UKRAINIAN DIPLOMACY THROUGH THE EYES OF THOSE INVOLVED

Yurii Bohaievsky, Ihor Turianskyi. His Contribution to the Development of Ukrainian Diplomacy should not be forgotten	166
Anton Buteiko. How the World Discovered Ukraine: The Curious Tale	172
Yuriy Kostenko. The Kremlin Chemical Cartwheels (From the History of Negotiations on the Prohibition of Chemical Weapons)	193
Stanislav Lazebnyk. Ukrainian World Tribune.	207

DIPLOMAT'S PROFESSIONAL OPINION

Sardar Mohammad Rahmanughli. Ukrainians are the closest people to me	211
Alex Lenaerts. Revolution and Reforms: The Prophetic Perfect?	221
Oswaldo Biato Junior. Brazil–Ukraine: Partners at Sea or Overseas Partners	236
Judith Gough. The Unwavering Support	257
Georgios Poukamissas. Ukraine–Greece Cooperation: Imbued with Common History and Vision	271
Gert Antsu. Tech-Enabled Role Model: From Troublesome Past to Herald of Progress	282
Joel Lion. Israel–Ukraine: The Importance of History	295
Bakir Ahmed Aziz Al-Jaf. Cooperation between Iraq and Ukraine: Vast and Numerous Opportunities	301
Dato' Raja Reza Raja Zaib Shah. Malaysia–Ukraine: Fair and Square Partnership	309
Antonio Gazzanti Pugliese di Cotrone. Psychosocial Support: The New Challenge for Humanitarian Activity	318

Ruslan Bolbocean. Moldova–Ukraine Cooperation: Matters of Regional Security	325
Ernst Reichel. High-Profile Visits of German Officials to Ukraine in 2018 – A strong Sign of Germany's Support for Ukraine's Reform Agenda	334
Ole T. Horpestad. I hope that one day Ukraine will become part of the European Family where it rightfully belongs	346
Salem Ahmed Alkaabi. UAE–Ukraine: Accomplishing the Ambitious Agenda	354
Yağmur Ahmet Güldere. The Firm Friendship: Turkish–Ukrainian Cooperation	360

DIPLOMATIC CORPS OF UKRAINE

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to Foreign Countries	363
Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Foreign Countries to Ukraine	406
Representatives of Ukraine to International Organizations	446
Representatives of International Organizations in Ukraine	450

MODERN DIPLOMACY: CONCEPTS AND REALITIES

Hryhorii Perepelytsia. Challenges for the Foreign Policy of Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy	481
Volodymyr Ohryzko. The Name of the Russian Game	495
Serhii Pyrozhhkov, Nazip Khamitov. Western Civilization and Ukraine's Euro-Atlantic Partnership	519
Anna Tertychna. The Bulgarian National Minority in Ukraine in Bulgaria-Ukraine Relations: The Impact on Ukraine's Image in Bulgaria	538
Serhii Koshovyi. Ukraine-Malaysia Relations: Priorities and Machinery	560
Oleksandr Kharchenko, Heorhii Tykhyi. Digital Diplomacy against Viruses On Challenges and Opportunities of the New Era of Information Diplomacy	568
Liudmyla Chekalenko, Viacheslav Tsivatyi. The British and American Systems of Diplomatic Training in the Face of Globalization Shifts	584

GEOPOLITICS IN MODERN WORLD

Vasyl Tkachenko. The Precariat: The Phenomenon of Socio-Political Radicalism	598
Oleksandr Shmorhun. Ukraine's Pretence Democracy Model as a Threat to State Sovereignty in the Context of World Experience	613
Serhii Zubchenko. Degradation of Strategic Culture as a Threat to International Security: From Perceived Dilemmas to Real Military Confrontation	627
Serhii Zdioruk. The Russian Orthodox Church as the Mechanism of Degradation of National Unity in Ukraine	636
Tymur Korotkyi, Yevheniia Lukianchenko, Nataliia Khendel. The Crimea Declaration and Its Role in the De-Occupation of Crimea	646
Viktor Konstantynov. Eastern Europe in the Policy of 'Belt And Road': Is There a Place for Ukraine?	654
Ivan Nahorniak. 10 Years of Eastern Partnership: The Scenarios for the Further Development of the Initiative and the EU Eastern Neighbourhood Policy	663
Andriy Kudriachenko. The Peculiarities of Overcoming the Painful Nazi and Socialist Past in Contemporary Germany	685

PUBLIC DIPLOMACY

Liudmyla Chekalenko. National Branding: International Experience	697
Olena Yalova. Image of Ukraine in the World: Current Status, Prospects and Challenges	703

Roman Kryvonos. What Ukrainian Diplomats Need to Know about Germany's Foreign Policy in its Relations with Ukraine	719
Viktoriia Soloshenko. Overcoming the Burdensome Nazi Legacy in Germany's Cultural Sphere (on the Example of the German Art Institutions)	728
Mykhailo Ilin. The Search for the Peaceful Development of Humankind: How South Korea's Experience Can Be Useful for Ukraine	734
Viktor Andrushchenko. Ukrainian Education in the European Space	757
Oleksandr Skrypniuk. The Academic School of International Law in Ukraine: Theory and International Legal Activities	766
Serhii Braha. Ukraine–EU Dialogue: 'Homework' on Reforms and Maintenance of Anti-Russian Sanctions	771
Serhii Tomilenko, Lina Kushch. The Safety and Freedom of the Press Guarantees in Ukraine: International Standards	776

FIGURES AND EVENTS

Volodymyr Denysenko. The Knight of the National-Statist Idea (To the 140 th Anniversary of Symon Petliura, Architect of the National Idea, Statesman, Military Figure and Prominent Personality)	793
Dmytro Vernyhor. The Ukrainian Star of World Ballet.	798
Valerii Kopiika. The Diplomatic Pioneer: Provenance, Patrimony, Pertinence Marking the 75 th Anniversary of the Institute of International Relations	809
Mykhailo Soroka. Remonstrative Resignation: In honour of Anton Buteiko, a Founder of Diplomacy of Independent Ukraine	817

BIBLIOGRAPHY

Yuri Bohaievsky. The Siege. From Pereiaslav to the Present	820
Yuliia Matkovska. Etiquette is Easy. Advice from His Excellency's Wife	824

УКРАЇНА
ДИПЛОМАТИЧНА – 2019

Автори проєкту
Анатолій Денисенко,
Павло Кривонос,
Василь Туркевич

Засновники
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Історичний клуб «Планета»

Видавець
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв

Літературне редагування
Інна Хоменська,
Валентина Пасічна,
Павло Хоменський

Коригування текстів
Віра Карпенко,
Ольга Зінченко,
Вікторія Оропай

**Комп'ютерне
опрацювання матеріалів**
Світлана Скібицька

Переклад
Сілвестер Носенко,
Олена Богопольська,
Степан Русин

**Окремі переклади підготували студенти
Національного університету
«Острозька академія»**
Інна-Марія Гавінська,
Дмитро Стретович

Верстка та дизайн
Дмитро Грязов

DIPLOMATIC
UKRAINE – 2019

Compiling Editors
Anatolii Denysenko,
Pavlo Kryvonos,
Vasyl Turkevych

Founders
Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions,
State Institution "Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine",
Planeta Historical Club

Publisher
Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions

Literary Editing
Inna Khomenska,
Valentyna Pasichna,
Pavlo Khomenskyi

Proofreading
Vira Karpenko,
Olha Zinchenko,
Viktoria Oropai

**Computer
Processing of Materials**
Svitlana Skibytska

Translation
Silvester Nosenko,
Olena Bohopolska,
Stepan Rusyn

**Separate translations were made
by the students of the National University
of Ostroh Academy**
Inna-Mariia Havinska,
Dmytro Stretovych

Page Layout and Design
Dmytro Hriazov

Адреса редакції: м. Київ, вул. Пирогова, 6-А; тел.: 224-66-45,
e-mail: ukraine.diplomatychna@gmail.com, prepress.gdip@gmail.com
Address of the Editorial Board: Kyiv, 6-A Pyrohova Str.; tel.: 224-66-45

Видруковано в
Формат 70x100/16. Обл.-вид. арк. 71. Підписано до друку 25.10.2019
Тираж 1000 примірників